

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૧૯—ભાદ્રપદ કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૩. વર્ષાત (અંક) ૧૧.

॥ ૐ શ્રી ॥

આરંભક અભ્યર્થના.

*૫૬.

જય જય જય સિદ્ધેશ્વર સ્વામિ, થયા કૃતાર્થ શરણુ આપ પામી.
પ્રિયતમ પ્રભુ છો આપ અમારા, ચિતુવતસલ અમે જાલ તમારા.
હર્ષ ધરી વિભુ નમીએ આજે, આપ પ્રેમઅનુગ્રહકાળે.
આપ સકલસિદ્ધિપ્રદ યોગી, જાલ અમે વિધવિધ મુખસોગી.
આપ સદા હિતકર દેનારા, ને આપો તે અમે પ્રહેનારા.
અનંતવધિ આપ દયાના સિંધુ, મત્સ્ય અમે, આપ સ્વાતિણિંદુ.
ઘટ ઘટ વ્યાપક છો અવિનાશી, આપની સત્તા અમમાં પ્રકાશી.
પ્રેમસ્વરૂપ છો આપ વિભુજી, અમે આપ પ્રેમપાત્ર પ્રભુજી.
સમગ્રસિદ્ધિપ્રદ પ્રભુપ્રીતિ, અમમાં તેની કરાવો પ્રતીતિ.
આપ કૃપા ચહીને આરંભે, કાર્ય આપ જાલક આરંભે.
હૃદયની ઇચ્છા શ્લીભૂત થાજે, સહ સિદ્ધેશ્વરરૂપ બની જાંજે.
નૃસિંહ નાય છો આપ દયાલુ, સહ અમે આપવિષે શ્રદ્ધાલુ.
આપ સ્વરૂપાનંદ અયાવી, સહ ચિથુને દો આજ હરખાવી.

✽ આ અંકમાં પ્રકટ કરેલાં સર્વ પદ્ય શ્રીસિદ્ધેશ્વરસમાજના મહોત્સવપ્રસંગે રચવામાં આવ્યાં હતાં.

પ્રણતિ.

પદ. (જગવાલી તે દારી—એ લય.)

જય સ્વામી શિર નામી, પ્રભુમીએ, દુઃખ વામી,

નિજપદધામી, તપ ચરણે સેા રમીએ:—

ધન્ય ધન્ય આ સમાજ, આપ જેના શિરતાજ,

હવે સર્વે નમીએ આજ, સુખ અનુપમ પામી:—

અનંત શ્રમથી ના મળે, જે મહાપદ્મધિકાર,

સહજે આપ કૃપાબલે, અનુભવીએ આ વાર.

નિજજનત્રાતા ! અભયપ્રદાતા, જયપિતુમાતા ! સ્તાતા ! દાતા !

રહીએ પ્રભુપદમાંહિ વિરામી;—

સિદ્ધપદમાં સ્થિર થવા સિદ્ધપદાધિકારિ વારને સુવોધ

પદ ૨. (મનની ન શુદ્ધિ ને કરે, એ લય.)

વીર ! સિદ્ધપદમાં સ્થિર થજે, ત્યજી ભૂમિ ગગને નિવસજે.

ભયશોકચિંતાદિ વિષે, બહુ જનો રાત્રિદિવસ વસે,

સિદ્ધપદથી દૂર પ્રતિદિન ખસે, તું ક્ષણ ન પણ તે પ્રતિ જજે, ૧૧૨૦

સિદ્ધપદ અતિ ઉત્કૃષ્ટ છે, ભયશોકથી 'અસ્પૃષ્ટ' છે,

શુદ્ધસત્ત્વ ત્યાં નિત્ય સ્પષ્ટ છે, ધરી તે તું સત્ત્વર હીપજે, ૧૧૨૦

પ્રાપ્તિ થવી સિદ્ધપદતણી, કંઈ જન વિકટ માને ઘણી,

પણ સુલભ પુરુષાર્થથી ગણી, સત્પ્રયત્નથી ના વિરમજે, ૧૧૨૦

શુરુચકિત ખેરી ને જતી, તો સરળતા અનવધિ થતી,

હસ્તે ન ચુકિત આવતી, ચરણો વિકટતાથી ધ્રુજે, ૧૧૨૦

ધ્યેયાનુરૂપ ધ્યાતા થતો, એ નિયમ જે જન સમજતો,

તેનો વિજયધ્વજ ઉડતો,—ગગને તરત, તું ઝાંખજે, ૧૧૨૦

આમાં તું રહે પ્રતિક્ષણ લગી, જોજે તું તે પાછો વળી,

ધ્યેયસ્વરૂપ તારૂં કળી, નીચું હોય તો ઝટ બદલજે, ૧૧૨૦

નિષ્કૃષ્ટ ધ્યેયવિષે સતત, મન જે જનોતું રહેતું રત,

અંતરખહિર નિજ ધ્યેયવત્, નિકૃષ્ટતાને તે સજે,	વીર૦
સિદ્ધાંત સમજી આ હવે, ખીનું અધુ છોડી જવે,	વીર૦
સિદ્ધસ્વરૂપમાં મન જોડવે, કટિ ખાંધીને ઉઘત હવે,	વીર૦
જેવો થવા તું ઇચ્છતો, તે વિષુ ન ખીનું અંખતો,	વીર૦
દૃઢ પ્રેમ ધ્યેયે ધારતો, ઇંદ્રિયમને આલિંગજે,	વીર૦
આલિંગી અગ્નિને કાષ્ઠક્રૂઆ, અગ્નિસ્વરૂપ થાતું યથા,	વીર૦
આલિંગી નરહરિ પ્રભુ તથા, તું સિદ્ધપદમાં રાજજે,	વીર૦

અભ્યર્ચના.

પદ. (દિલ મારું માને નહિ, એ લપ.)

સિદ્ધપદમાંહિ સ્થાપજો, બંધન સહ કાપજો,
માગ્યું આજે પ્રભુ આપજો,
અનુગ્રહને દર્શાવજો, અમૃત વર્ષાવજો,
પ્રજ્ઞાત્વ દૃઢ ઉરે છાપજો.

હુઃખદ અવિદ્યાદેશમાં બહુ જન્મથી ભટક્યા કર્યું,
કરુણા થતાં કંઈ આપની, વિદ્યાપ્રદેશે મન ધર્યું,
દુર્ગમ નિહાળી પથ ધૈર્ય પરંતુ પ્રભુ ઉરથી ખર્યું,
નેતા થયો એમ માની ઉત્સાહે હૃદય આજે ભર્યું,
પ્રભુ સત્વર પધારજો, કટિએ બેસાડજો;

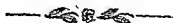
ગંતવ્ય સ્થાને પહોંચાડજો;

સિદ્ધ૦

હીનત્વ માત્ર નિહાળજો, દોષો ન નાથ નિહાળજો,
નજરે પડે દોષો કહીં શુભમાં ચલટી તે ભાળજો,
કાંચન કરી દે લોહને, આ સ્પર્શભણિ, વિચારજો,
નહિ દોષ દોષરૂપે રહેશે, નાથ ! દૃષ્ટિ પ્રસારજો,
આજ છવપદ હણાવજો, સદૃષ જણાવજો,

ખહિરંતર નરહરિ વ્યાપજો,

સિદ્ધ૦

શ્રીફળને દર્શનાર્થ પ્રાર્થના.

૫૬. (ઉડી ઉડી પખીરાજ, એ લય.)

આવો, આવો, હૃદયનાથ ! આને આ નયને જણાવો.

જણાવો, દેખાવો, ખીલાવો, હસાવો;—

હૃદય આ, આપના દર્શનહર્ષસિંધુમાંહિ રંગે ઝીલાવો;—

મેલું થયું મન દેખવા, મનના માન્યા નાથ,

આશલયો હૃદયે સતત, દર્શન દો દીનનાથ !

મારું માગ્યું મને આને અપાવો,

ઝાંઝું હવે ન જીવન ! તલસાવો,

આપ દયાળુ કહાવો;—

તથી અવર કંઈ માગવું, ઇચ્છું એક જ દાન,

અંતરબહિર નિકટ સદા, પ્રકટ રહો ભગવાન.

મુજને કસોટીમાં નહિ કસાવો,

આપ સ્વરૂપથી મુજને રસાવો,

વહાલા મારું માની જાઓ;—

કાલાખાલા આ શુભો, વહાલા કરો ન વાર,

નિજ બાલકને દેખવા, પ્રકટ થલે આ વાર

પ્રેમથી તાણ્યા પ્રેમીપાસે આવો,

પ્રેમઅધિમાં પ્રીતમ જકડાવો,

તાય નૃસિંહ મનાવો;—

આરતી.

જય જય સિદ્ધેશ્વરમુકુટમણિ, જય જય સદ્ગુરુ શ્રીનૃસિંહ ધણી.

નિજ જનસમ શિશુને આજ ગણી, દો દર્શન કરણા આણી ધણી.

જોવા પ્રિય મૂર્તિ આપતણી, દષ્ટિ આ સ્થાપી આપ ભણી.

સહ દોષ દુરિતને સઘ હણી, પ્રભુ પ્રકટ થલે આ વિનતિ શુણી

આપ અને અમે ઉભય મધ્યમાં, સાક્ષીરૂપે રહી પ્રકટી જ્યોતિ આ,

પ્રેમે પ્રાર્થીએ આવો નયનમાં, નાથ નિરંતર;—

તથી આપ સમાન આ ચિંતામણિ, છે આપથી તુચ્છ આ સ્પર્શમણિ,

છો આપ રાશિ, એ એક કણિ, નથી તુલ્ય કદાપિ આપતણી.
 પ્રકટ નયનની નિકટ પેખીએ, દ્વિયવિષે પણ નિત્ય દેખીએ,
 આપ આપ સચરાચર લહીએ, બાહ્યાભ્યંતર;—
 અમે સદા આપના છીએ ઝલ્લી, નવ જોશો અમારી કશી કરણી,
 સ્મરી માત્ર મહત્તા આપતણી, શિશુઉપર રહેજો દયાર્દ્ર બની.
 પ્રકટ નેત્રમાં અભિમાની રહી, પ્રભુને જોવા મીટ માંડી દઈ,
 નિર્નિમેષ જ્યોતિવત્ સ્થિર થઈ, બની રહે આતુર;—
 જાણો છો ઉરની દ્વિયમણિ ! જ્યોતિમાં આ કર્પૂરકણિ,
 જેમ સદ્ય રહે એકરૂપ બની, તેમ સિન્ન અહં આ સદ્ય હણી.
 આપરૂપે આ વિશ્વ સકલમાં, સિદ્ધપદાધિકારિમાત્ર આ,
 દશદિશ આપ સ્વરૂપને જોતાં, રહેો અજરામર;—

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના પૃષ્ઠ ૨૨૩ થી).

દ્વેષત્વાવચ્ચનાચ્ચ ॥ ૪ ॥

સૂત્રાર્થ:—(અવ્યક્ત) જેય છે એમ અત્ર કોઈ વચન નથી તેથી (અવ્યક્ત તે પ્રધાન નથી.)

આ સૂત્રમાં એ જણાવ્યું કે સાંખ્ય શાસ્ત્રપ્રમાણે તો ગુણ એટલે પ્રધાન અને પુરુષ એ બેના બેદને સાક્ષાત્કાર કરવાથી કેવલ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, એ સિદ્ધાન્ત છે. જ્યાંસુધી ગુણનું—પ્રધાનનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી ત્યાંસુધી એનાથી પુરુષને બેદ જાણી શકાય તેમ નથી. તેથી કેવલ્યને માટે સાંખ્યશાસ્ત્ર પ્રધાનને જેય ગણે છે. કોઈ કોઈ સ્થલે ત્રિજૂતિવિશેષની પ્રાપ્તિમાટે પ્રધાન જેય છે એમ એ શાસ્ત્ર સૂચવે છે. તેથી સાંખ્યશાસ્ત્રપ્રમાણે પ્રધાન જેય છે; અને અહિં તો અવ્યક્ત એટલું પદમાત્ર છે. અવ્યક્ત જ્ઞાતવ્ય છે, ઉપાસિતવ્ય છે એવું કોઈ પણ વાક્ય નથી કે જેથી એ અવ્યક્ત જેય હોય એવું જણાય. તેથી આ બેદને લીધે અવ્યક્ત તે પ્રધાન હોઈ શકે નહિ. અમારા સિદ્ધાન્તપ્રમાણે તો રથાદિ રૂપકનું જ અત્ર અનુસરણ કરી વિષ્ણુનું પરમ પદ દર્શાવવા જ આ સર્વ ઉપન્યાસ છે.

આ પ્રમાણે આ સૂત્રથી પ્રધાનનું ગ્રહણ શા માટે ન કરવું તેમાં અન્ય હેતુ આપ્યો. એ હેતુમાં પ્રતિપક્ષીને શંકા થાય તેમ છે તેથી તે શંકા દર્શાવી તેને હવે શ્રીસૂત્રકાર દૂર કરે છે.

વદતીતિ चेन्न प्राज्ञो हि प्रकरणात् ॥ ५ ॥

સૂત્રાર્થ:—(અવ્યક્ત રૂપ છે એમ) શ્રુતિ કહે છે એમ કહો તો તે સાચું નથી કેમકે એ રૂપ તે પરમાત્મા છે એમ પ્રકરણથી જણાય છે.

અહિં' इति चेत् સુધી પૂર્વપક્ષીની શંકા દર્શાવનાર પદો છે. અને નથી શ્રીસૂત્રકારે જણાવેલું સમાધાન છે. આ સૂત્રથી એ જણાવ્યું કે અહિં' પૂર્વ પક્ષી એમ કહેશે કે અવ્યક્તપદવાચ્ય જે પદાર્થ અર્થાત્ એના મતપ્રમાણે પ્રધાન તે રૂપ છે એમ શ્રુતિ કહે છે. આ અવ્યક્તપદવાળા શ્લોક પછી જગદ્ગમસ્પર્શં એ ૧૫ મો શ્લોક છે. તેમાં અશબ્દ, અસ્પર્શ ઇત્યાદિ પદોથી જેવું શબ્દાદિરહિત પ્રધાનનું સ્વરૂપ સાંખ્ય સ્મૃતિ જણાવે છે તેવું જ કહીને એવું જણાવ્યું છે કે એને સારી રીતે જાણનાર મૃત્યુના મુખથી ઉગરે છે. તેથી અવ્યક્ત પદાભિધેય વસ્તુ આ શ્લોકમાં રૂપ કહી છે. માટે અવ્યક્ત તે પ્રધાન છે.

આ પ્રકારે પૂર્વપક્ષી શંકા આણે તો શ્રીસૂત્રકાર જણાવે છે કે એ શંકા ખોટી છે. આ અશબ્દ એ વાક્યમાં પ્રધાનને રૂપ કહી નથી. અહિં' તમ્ પદથી પ્રકરણપ્રાપ્ત પરમાત્માનું ગ્રહણ કરાય છે અને તેને—પરમાત્માને જાણવાથી મૃત્યુમુખથી ઉગરાય છે એમ આ વાક્ય જણાવે છે. અહિં' આ આત્મ પ્રકરણ પરમાત્માનું છે અને પ્રધાનનું નથી. પુરુષાન્ટપરે કિંચિત્ ઇત્યાદિ કથન કરી એ સર્વે મૂતે પૂ ગૂદોત્પાદ એ વાક્યથી એ પરાગતિરૂપ પુરસ્કૃત જ દુર્ગાન છે, જાણવો કઠિન છે એમ સૂચ્યું છે, અને એનું જ્ઞાન કેવી રીતે થાય એ આકાંક્ષા થતાં એના જ્ઞાન માટે જ ચચ્છંદ્ર વાદ મનથી ઇત્યાદિ વાણીનો મનમાં, મનનો શુદ્ધિમાં ઉપસંહાર કરવા આદિરૂપ યોગનું શ્રુતિએ વિધાન કર્યું છે. તેથી પ્રકરણ જેતાં જે રૂપ વસ્તુ અત્ર કહી છે તે પરમાત્મા છે અને પ્રધાન નથી એ જણાય છે. વળી અશબ્દ એ વાક્યમાં પણ એ રૂપને જાણીને એને જાણનાર મૃત્યુના મુખથી ઉગરે છે એમ ફળકથન છે. જો તમ્ પદથી પ્રધાન લાઇએ તો એ વાક્યનો અર્થ એવો થાય કે પ્રધાનના જ્ઞાનથી મૃત્યુપાર પગાય છે. પણ એ તો સાંખ્યશાસ્ત્રને પણ સંમત નથી. સાંખ્યશાસ્ત્ર પણ પ્રધાન માત્રના સાક્ષાત્કારથી કેવલ્ય પદની પ્રાપ્તિ સ્વીકારતું નથી પણ ચેતનાત્માના સાક્ષાત્કારથી જ એ ફલ સ્વીકારે છે. તેથી આ ફલશ્રુતિ પણ અત્રનું રૂપ તે પરમાત્મા જ છે એ સૂચવે છે. અને શબ્દરહિત, સ્પર્શરહિત ઇત્યાદિ વિશેષણો પ્રધાનનાં જ નથી પણ સર્વ વેદાન્તમાં પરમાત્માનાં જ કહેલાં છે. તેથી ચતુર્થ સૂત્રમાંનો હેતુ સત્ય જ છે અર્થાત્ તેથી પ્રધાન તે અવ્યક્ત નથી એ જ કહે છે.

આ જ અર્થની સિદ્ધિમાં અન્ય હેતુ મંચકાર હવે કહે છે.

अयाणामेव चैवमुपन्यासः प्रश्नश्च ॥ ६ ॥

સૂત્રાર્થ:—(આ પ્રકરણમાં) ત્રણ પદાર્થોનો જ ઉપન્યાસ અને પ્રશ્ન છે તે અવ્યક્તને પ્રધાન ન લાઇએ તો જ સંગત થાય છે.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું છે કે આ વિશેષ હેતુને લીધે પણ અવ્યક્ત તે પ્રધાન નથી અને રૂપ જે વસ્તુ કહી છે તે પણ પ્રધાન નથી એ જણાય છે. તે હેતુ તે આ છે. આ કહેલી મંચમાં અગ્નિ, જલ અને પરમાત્મા એ ત્રણ પદાર્થોના જ્ઞાનસંબંધમાં જ પ્રશ્ન છે, વરની પ્રાર્થના છે અને તેથી એ ત્રણનું જ્ઞાન જ વરદાનરૂપે આપેલું છે તેથી

એ ત્રણ વિષયક જ પ્રશ્ન અને પ્રતિવચન દેખાય છે. પ્રથમ તો સત્ત્વમાર્ગિ સ્વર્ગ્યમધ્યેષિ મૃત્યો પ્રવૃદ્ધિનં શ્રદ્ધાધનાય મહામ્—જે સ્વર્ગ્ય અગ્નિને હે યમરાજ ! તમે જાણો છો તે હું કે જે શ્રદ્ધાવાળો છું તેને તમે જાણાવો, એ વાક્યથી અગ્નિવિષયક પ્રશ્ન છે. એવં પ્રેતે વિચિકિત્સા—એ વાક્યમાં જીવવિષયક પ્રશ્ન છે અને અન્યત્ર ધર્માદન્યત્રા ધર્માદન્યત્રાસ્મા-ત્કૃતાકૃતાત્ અન્યત્ર મૃત શ મઘ્યાય યત્પદયસિ સદ્વદ—શાસ્ત્રીય ધર્માનુષ્ઠાન તથા તેના ફલથી, અધર્મથી, આ કાર્યકરણથી અન્ય તથા મૃત વર્તમાન અને ભવિષ્યત્થી અન્ય અર્થાત એ ત્રણ કાલથી અપરિચિન્ન જે વસ્તુને તમે જાણો છો તે કહો—એ પરમાત્મ-વિષયક પ્રશ્ન છે. આમ પ્રશ્નો જોતાં અગ્નિ, જીવ અને પરમાત્મા એ ત્રણના સંબંધમાં જ પ્રશ્નો નચિકેતસુતરકથી કરાયેલા છે.

એ પ્રશ્નોનાં પ્રતિવચન જોતાં પણ આ જ ત્રણ પદાર્થો જણાય છે. લોકાદિમાર્મિં તમુવાચ તસ્મૈ ચા દૃષ્ટ્વા ચાવતીર્વા યથા ચા જે જેટલી અને જે ક્રમથી અગ્નિચયનમાં વપરાય છે તે સર્વે ઇષ્ટકાસહ એ વિરાટરૂપે ઉપાસ્ય અગ્નિનો યોગ શ્રી-યમરાજે કર્યો—એ પ્રતિવચન અગ્નિવિષયક છે. હન્ત ત દદં પ્રવક્ષ્યામિ ગુપ્તં મદ્મ સનાતન-નમ્ । યથા ચમરણં પ્રાપ્ત્વા ત્મા મવતિ ગૌતમ ॥ યોનિમન્યે પ્રપચન્તે શરીરત્વાય દેહિનઃ । સ્થાણુમન્યેડનુલંચન્તિ યથાકર્મ યથાધૃતમ્ ॥ આ શુદ્ધ સનાતન બ્રહ્મ હું તને પુનઃ સમજાવું છું કે જેના જ્ઞાનથી સંસારનો ઉપરમ થાય છે અને જેને ન જાણવાથી જીવાત્મા મરણોત્તર સંસારને પામે છે. અવિદ્યાવશ કેટલાક જીવો પુનઃ શરીરમદ્ધજીને અર્થે યો-નિને પામે છે અને અન્ય યોગપોતાનાં જ્ઞાનકર્મોનુસાર જ દૃષ્ટાદિ સ્થાવરભાવને પામે છે. ઇત્યાદિ પંચમ વલ્કીસ્થ પ્રતિવચન જીવવિષયક છે, અને ન જાયતે ક્રિયતે વા વિપશ્ચિદ્—એ વિદ્વાન્ આત્મા જન્મમરણથી રહિત છે અર્થાત્ સચ્ચિત્સવરૂપ બ્રહ્મ જન્મમર-ણાદિ ત્રિકાલથી રહિત છે ઇત્યાદિ વિસ્તારવાળું પ્રતિવચન બ્રહ્મવિષયક છે. આમ જોતાં પ્રધાનના સંબંધમાં પ્રશ્ન પણ નથી અને પ્રશ્ન નહિ હોવાથી પ્રતિવચન પણ નથી. તેથી પ્રધાન અશબ્દ છે—અહિં પ્રતિપાદ્ય નથી.

અહિં પ્રતિપક્ષી પૂછશે કે એવં પ્રેતે વિચિકિત્સા એ જે પ્રશ્ન છે તેનું જ અનુ-કર્ષણ અન્યત્ર ધર્માદં એ વાક્યમાં છે કે એ વાક્યથી અન્ય અપૂર્વ પ્રશ્ન પૂછેલો છે ? જે પૂર્વેના પ્રશ્નનું જ અનુકર્ષણ છે એમ તમે ઉત્તર આપો તો આ બે આત્મ-સંબંધી પ્રશ્નો એક જ થયા તેથી પછી અગ્નિવિષયક અને આત્મવિષયક એમ માત્ર બે પ્રશ્નો થયા તો પછી તમે પ્રશ્ન તથા પ્રતિવચનમાં ત્રણનો જ ઉપન્યાસ છે એમ કેવી રીતે કહો છો ? હવે જે અન્યત્ર ધર્માદં એ વાક્યમાં અપૂર્વ પ્રશ્ન કર્યો છે એમ લો તો જેમ વરપ્રદાન નહિ છતાં પ્રશ્ન લેવામાં તમે દોષ માનતા નથી તેમ પ્રશ્નવિના પણ પ્રધાનસંબંધનું પ્રતિવચન હોય એમ લેવામાં શો દોષ આવે ? કોઈ જ નહિ.

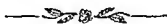
આ આલેખ જે પૂર્વપક્ષી અહિં કરે તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે. સિદ્ધા-ન્તી કહે છે કે અમે વરપ્રદાનવિના કોઈ પણ પ્રશ્નની કલ્પના કરતા જ નથી કેમકે વા-ક્યનો ઉપક્રમ વરપ્રદાનરીતિથી છે. આ કલ્પવૃક્તિની વાક્યપ્રવૃત્તિ અત્યુ અને નચિકે-તસુના સંવાદરૂપ છે અને એના આરંભમાં વરપ્રદાનની આજ્ઞાપિકા આવેલી છે. ત્યાં કથાપ્રમાણે પિતાની આજ્ઞાથી આવેલા નચિકેતાને અત્યુએ ત્રણ વર આપ્યાં છે. તેમાં

પ્રથમ વરથી નચિકેતાએ પોતાના પિતાની પ્રસન્નતા માગી છે, દ્વિતીય વરથી અગ્નિ-
વિદ્યા અને કૃતિ વરાણમેષ વસ્તુતીયઃ—વરોમાં આ તૃતીય વર છે—એ વાક્યથી તૃતીય
વરરૂપે આત્મવિદ્યાની યાચના કરી છે. તેથી અન્યત્ર ધર્માદં એ વાક્યમાં જે નવો અ-
ર્થ પ્રશ્ન લઇએ તો વરપ્રદાનથી અતિરિક્ત પ્રશ્નની કલ્પના થવાથી વાક્ય બાધિત
થાય તેમ છે. તેથી અહિંનો પ્રશ્ન તે પૂર્વના પ્રશ્નનું અનુકરણ જ છે. જે આની સામે
તમે એવું કહો કે પ્રજ્ઞવ્ય અહિં પૂર્વવાક્યકરતાં ભિન્ન છે. પૂર્વ પ્રશ્ન જે ચેયં પ્રેતે વિચિ-
ક્ષિતા એ વાક્યમાં કયો છે અને જ્યાં સંશયનું માત્ર કથન છે તે જીવવિષયક છે.
જીવ ધર્માદિવાળો છે તેથી અન્યત્ર ધર્માદં એ પ્રશ્ન એના સંબંધમાં લઇ શકાય તેમ
નથી પણ પ્રાણ જે પરમાત્મા કે જે ધર્માદિથી રહિત છે તેમના સંબંધમાં જ એ
પ્રશ્ન હોઇ શકે તેમ છે. વળી બંને સ્થલે પ્રશ્નબોધાયા પણ વિલક્ષણ દેખાય છે. પૂર્વત્ર
એવો જીવ છે કે નહિ તે સંબંધમાં પ્રશ્ન છે અને ઉત્તરત્ર ધર્માદિથી અતીત વસ્તુ કયી
છે તે સંબંધમાં પ્રશ્ન છે. તેથી બંને વાક્યમાં આ સર્વ બેદને લીધે ઐક્યની પ્રસભિતા
થતી નથી માટે એ બંને ભિન્ન જ પ્રશ્ન છે અને પૂર્વ પ્રશ્નનું ઉત્તરત્ર અનુકરણ નથી.
આ પ્રકારે જે પૂર્વપક્ષી આ પ્રસંગમાં કહે તો તે યોગ્ય નથી કેમકે જીવ અને
પ્રાણ (પરમાત્મા) નું ઐક્ય જ વેદાન્તશાસ્ત્ર સ્વીકારે છે. પ્રજ્ઞવ્ય બેદથી પ્રશ્નનો બેદ
થાય એ વાત સાચી છે પણ અહિં તે નિષ્પન્ન જ લાગતો નથી, કેમ કે એક વાક્યમાં
પ્રજ્ઞવ્ય જીવ છે અને ઇતરમાં પરમાત્મા છે તે બંને તત્ત્વમાસે ઇત્યાદિ ક્ષુતિથી ભિન્ન
ભિન્ન નથી પણ એક જ છે, એ સિદ્ધ થાય છે. અહિં પણ અન્યત્ર ધર્માદં એ પ્રશ્નના
પ્રતિવચનરૂપે કહેવામાં આવેલાં ન જાયતે મિચતે વા વિપચિત્તં ઇત્યાદિ વાક્યો જન્મ-
મરણનો પ્રતિષેધ કરી શારીર (જીવ) અને પરમાત્માનો અભેદ જ પ્રતિપાદ્ય છે
એમ સૂચવે છે. નિષેધ ક્યાં કરવામાં આવે છે કે જ્યાં પ્રાપ્તિ હોય. જીવમાં જ જન્મમરણની
પ્રાપ્તિ છે કેમકે જીવને જ શરીરસાથે સંબંધ હોવાથી તેના જન્મમરણનો આરોપ
જીવમાં થઇ શકે. પરમાત્માને તો જન્મમરણનો પ્રાપ્તિ જ નથી. તેથી આ પ્રતિવચન
જીવના જીવભાવનો નિષેધ કરી તેનો પરમાત્માથી અભેદ પ્રતિપાદન કરે છે. તેમ જ
સ્વપ્રાન્તં જાગરિતાન્તં ચોમી ચેનાનુપર્યયતિ મહાન્તં વિભુમાત્માનં મત્વા ધીમે ન શોચતિ
એ આ પ્રકરણનું વાક્ય પણ સ્વપ્ન અને જાગરણે અનુભવનાર જે જીવ તે મહાન્
છે, વિભુરૂપ છે, એ પ્રકારે તેનું મનન કરવાથી ધીર પુરુષ શોકવિચ્છેદને પામે છે એ
કહી પરમાત્માથી જીવ ભિન્ન નથી એ જ દર્શવે છે. પરમાત્માના જ વિજ્ઞાનથી શોકનો
વિચ્છેદ છે એ વેદાન્તસિદ્ધાંત છે. વળી આગળ પણ ચરેવેદ તદમુત્ર ચદમુત્ર તદન્વિહ ।
મૃગ્યોઃ સ મૃન્યુમાન્નોતિ ય દ્વદ્વા નાનેવ પદ્યતિ ॥ આ દેહમાં જે ચિત્તન્ય છે તે જ સૂર્યાદિ-
માં પણ છે, જે ત્યાં છે તે જ અહિં આ દેહમાં છે, તેથી જે અખંડ એક રસ પરમા-
ત્મામાં લેશ પણ બેદ લુએ છે તે બેદદર્શી મરણપરંપરાને પામે છે અર્થાત્ સંસારભ-
યથી મુક્ત થતો નથી—આ પ્રમાણે જીવ અને પ્રાણના બેદના જ્ઞાનની નિંદા કરી છે
તેથી અભેદજ્ઞાન જ સાચું છે એ દર્શ થાય છે. આ જ પ્રમાણે જીવના અસ્તિત્વ, ના-
સ્તિત્વસંબંધમાં નચિકેતાએ પ્રશ્ન કયો પછી “ જીજ્ઞે વર નચિકેતા તું મામ ”
એમ કહી વિવિધ કાર્યે વિષયવડે વમરાજે નચિકેતાને ઝોખાવ્યો છે પણ જ્યારે ન-

ચિકેતસુ લોભાચો નહિ અને પોતાના નિશ્ચયથી ડગ્યો નહિ ત્યારે અમુદય અને નિઃશ્ચયસ્વરૂપ પ્રાપ્ત્યના બે વિભાગ કરી નચિકેતને વિદ્યા અને અવિદ્યાનું સ્વરૂપ કહી વિદ્યામિષ્તિતં નચિકેતસં મન્યે તું નચિકેતસુ વિદ્યાની ઇચ્છાવાળો છે કેમકે ધણા ધણા કામ્ય પદાર્થો તને દર્શાવ્યા છતાં તે તને આકર્ષો શક્યા નથી. એ પ્રમાણે એની પ્રશંસા કરી એના પ્રશ્નની પણ પ્રશંસા કરતા યમરાજે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે તં હૃદયં ગૃહમનુપ્રવિષ્ટં ગુહાદિતં ગચ્છેદં પુરાણં । અધ્યાત્મયોગાધિગમેન દેવે મર્ત્વા ધીરો હૃદયશોકો જહાતિ ॥ તે જાણુવો કહિન, પ્રાકૃત વિષયવિજ્ઞાનથી પ્રજ્ઞાન, બુદ્ધિમાં રહેલા, અનેક રાગદ્વેષાદિ અનર્થથી સંકટ થયેલા કાર્યકારણરૂપ શરીરમાં રહેલા સનાતન પ્રકાસસ્વરૂપ આત્માને ચિત્તવૃત્તિના નિરોધરૂપ યોગચક્રે જાણીને ધીર પુરુષ હૃદયશોકને તરી જાય છે. આ પણ જીવ અને પ્રાણનો અભેદ જ અત્ર વિવક્ષિત છે, એ બતાવે છે. જે પ્રશ્નને લીધે નચિકેતાએ મૃત્યુપાસેથી મોટી પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરી તે પ્રશ્નને છોડી દધને એ પ્રશંસા પછી તરત જ અન્ય પ્રશ્ન એ બે પૂછે તો અવશ્ય આ સર્વ પ્રશંસા અનુચિત જ દેરવે, તેથી ચેયં પ્રતે વિવિક્ષિતામ એ પ્રશંસા મેળવી આપનાર પ્રશ્નતુ જ અન્યથા ધર્માદં એ પ્રશ્નમાં અનુકર્ષણ છે, એ સિદ્ધ થાય છે. બંને પ્રશ્નની જગ્યામાં બેદ છે એ સાચું છે પણ તે તો સ્વાભાવિક છે, કેમ કે પ્રથમ જે પ્રશ્ન કર્યો છે તેના વિશેષનો જ દ્વિતીય પ્રશ્ન છે. પ્રથમ દેહાદિથી અતિરિક્ત આત્મા છે કે નહિ એ પૂછેલું છે, અને પછી તે જ આત્મા અસંસારી છે એ પૂછાયું છે. તેથી પ્રશ્નનો વિષય એક જ છે, છતાં એક જ આત્માના સંબંધમાં જૂની જૂની વાત પૂછેલી હોવાથી પ્રશ્નની દબમાં ફેર હોય એ યોગ્ય છે, પણ તેટલાથી પ્રજ્ઞાવ્યનો બેદ થતો નથી. જ્યાંમુધી અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થઈ નથી ત્યાંમુધી જીવ ધર્માદિગોચર છે અર્થાત્ જીવસ્વભાવથી રહિત થતો નથી પણ અવિદ્યાની નિવૃત્તિ જ્યારે થાય છે ત્યારે એ જ જીવ તત્ત્વમસિ એ શ્રુતિમાં પ્રયોગ્યપ્રમાણે પરમાત્મા જ છે, અવિદ્યા હોવી અને તેનો અપગમ થવો તેટલાથી વસ્તુનો કાષ્ટ રીતે બેદ થતો નથી. કાષ્ટ પુરુષ ધણા અધિકારમાં પડેલી દોરડીને સર્પ માની અહિં તહિં લયમાં કંપેતો દોડે અને તેને અન્ય પુરુષ જણાવે કે તું લય મા પામ, આ સર્પ નથી પણ દોરડી છે, તો તે બોધ સાંભળી સર્પશુદ્ધિજન્ય લયને, કંપને તથા પલાયનને તે પુરુષ ત્યજી દે પણ સર્પશુદ્ધિસમયે તથા રજ્જુશુદ્ધિસમયે તે દોરડીરૂપ વસ્તુમાં લેશ પણ બેદ આથી થતો નથી, તે જ પ્રમાણે અવિદ્યાના અપગમથી જીવમાં વાસ્તવ બેદ કંઈ પણ થતો નથી. અવિદ્યા હોય ત્યારે અને તે જતી રહે ત્યારે બંને સમયે જીવ પરમાત્મા છે જ તે છે જ. આમ જીવ અને પ્રાણનો અભેદ હોવાથી ન જાયતે ક્ષિયતે વાં છંદ્યાદિ પણ અસ્તિત્વ પ્રશ્નના જ પ્રતિવચનરૂપ છે. સૂત્રમાં જે ત્રણ પદાર્થો કહ્યા છે તે જીવ-અક્ષનો કલ્પિત બેદ અંગીકાર કરી કહ્યા છે, તેથી તેમાં હોય નથી. આત્માસંબંધનો પ્રશ્ન એક છતાં મરણાવરથામાં દેહથી અતિરિક્ત જીવ રહે છે કે નહિ એ સંશય દર્શાવેલો હોવાથી અને તેના સંસારિત્વ ધર્મોનો નિરોધ નહિ કરેલો હોવાથી તે પ્રશ્નને સૂત્રકારે જીવવિષયક કહ્યો છે અને અન્યથા ધર્માદં એ પ્રશ્નમાં ધર્માદિનો નિરોધ કરવાથી એ પ્રશ્નને પ્રાત્તવિષયક સૂત્રકારે લીધો છે, અને આમ લઘુ અગ્નિ, જીવ તથા પ્રાણ એ ત્રણ પદાર્થોના સંબંધમાં પ્રશ્ન છે એમ કહ્યું છે, તે સર્વ રીતે યોગ્ય જ છે. આથી પ્રશ્ન

અને પ્રતિવચન જોતાં કોઈમાં પ્રધાનનો ગંધસરખો પણ દેખાતો નથી, તેથી પ્રધાન અવ્યક્ત પદથી ગ્રહણ કરાય તેમ નથી.

આ પ્રમાણે આખા પ્રકરણની સમાલોચના કરી અવ્યક્તનો અર્થ પ્રધાન નથી એ સ્થાપિત કર્યું પુનઃ 'એક અધિક હેતુ કહી શીશ્યત્કાર આ અધિકરણની સમાપ્તિ કરે છે. (અપૂર્ણ.)

एक खगोलवेत्तानी दुःखमय कथा.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૬૩ થી)

મંગળગુપ્તર સ્વભાવથી જ મારું આકર્ષણ હતું, અને તેથી મેં તેનું જ નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. તે નાના ગ્રહમાં સચેતન વ્યક્તિઓ વસે છે, તેનાં અનેક નિર્ધિવાદ ચિહ્નો મારા રાક્ષસી કાચમાંથી મને જણાવા લાગ્યાં, તેથી હું રાજી રાજી થઈ ગયો. મંગળમાં મને મકાનો બાંધેલાં હોય એવું સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યું, અને હું અત્યાનંદમાં આવી જઈ અધિક ધ્યાનથી જોવા લાગ્યો, પણ એટલામાં મને જણાય કે કોઈને જ વેધશાળામાં ન પ્રવેશવા દેવા મેં નોકરોને સખ તાકીદ આપ્યા છતાં કોઈ ત્યાં છે. એમ છતાં મારા આંતર સ્પુરણગુપ્તર ધ્યાન ન આપતાં મેં જોવાનું જારી રાખ્યું. એટલામાં કોઈનાં પગલાંનો ધીમો અવાજ મેં સાંભળ્યો. શુસ્સામાં દુર્ભિનમાંથી મોં કાઢી મેં પાછળ જોયું, અને તેર વર્ષગુપ્તર ઇંગ્લાંડમાં મળેલા પેલા વિલક્ષણ પુરુષને મારી પાછળ ઉભેલો મેં જોયો.

તે ખેલ્યો, તારકાપ્રસાદ ! આજે મારા અત્ર આવવાની તમે લાગ્યે જ આશા રાખી હોય, એમ જણાય છે. ઇંગ્લાંડમાં હું તમને મળ્યો હતો, અને તેરે વર્ષે તમારા જન્મદિવસે તમને મંગળાનો મેં જે કરાર કર્યો હતો, તે તમે ભૂલી તો નહિ જ ગયા હો ?

મેં ઉત્તર આપ્યો, તમને તથા તમારા કરારને હું વિસરી ગયો નથી, પણ આજે જ તમે મને મળવા આવનાર હતા, એ વાતનું તો મને તદન વિસ્મરણ થઈ ગયું હતું. તે વખતે તમે મને મળ્યા હતા ત્યારની અને આજની મારી સ્થિતિમાં આશ્માન-જમીનનો ફેરફાર તમને જણાતો હશે, નહિ વાર ?

તેણે કહ્યું, હા, આજે તમારી સ્થિતિ હિંમત પ્રકારની છે, એ ખરું છે, પણ કોના પ્રતાપથી તે થઈ છે, તે કદાચ તમે નહિ જાણતા હો. ત્યારે જાણે કે તમારી આ સ્થિતિ થવામાં વાસ્તવિક કારણ હું છું. તમને ખબર જ છે કે મારામાં તમને અદ્ભુત જણાય એવી કેટલીક શક્તિઓ છે. મારામાં વળી એક ખીલું સામર્થ્ય છે, અને હમણા હું તે તમને કહું છું તે પ્રમાણે ન કહું તો કોઈ કાળે તે તમારા જાણવામાં આવે તેમ પણ નથી. તમને કદી વિચારસરખો પણ આવ્યો નહિ કે તમારા પિતાને પોતાના વિશ્વાસપાત્ર મિત્રોસાથે ઓચિંતો વિરોધ શા માટે થયો, અને નવું વીસ તૈયાર થયા પછી તેમાં સદી કરવા માટે તે ઘેરથી નીકળ્યા, એટલામાં ઓચિંતું તેમનું મૃત્યુ શાથી થયું ?

શું તમને એમ લાગે છે કે તેમનું મૃત્યુ તે પ્રમાણે ધરમાંથી નીકળવાની વખતે ન થયું હોત તો તેનો વારસો તમને કદી પણ મળત ? જગત તમારા પિતાનું ખુન કરનાર તરીકે જોતે મળે તે મનુષ્ય આ પ્રમાણે તમારા મોં સામે આવેને ઉભો રહે અને નિર્ભયપણે પોતાનો ગુનો કબુલ કરે, એ શું સામાન્ય વાત છે ?

. મારા પિતાનો ઘાત કરનારને મારી પાસે ઉભેલો જોઈને મને કંપારી છુટ્યાવિના રહી નહિ. તે જોઈને તે બોલ્યો. મારા આ કૃત્યને હું પાપ મળતો નથી, એ કહેવાની કશી જ અગત્ય નથી. તમારી કીર્તિના માર્ગમાં નડતી એક આડખીલીને કાઢી નાંખવાનું પરોપકારનું કૃત્ય મેં કર્યું છે, એમ જ મારું તો માનવું છે. વિચાર કરો, તમારા પિતાનું જે રીતે મૃત્યુ કરવામાં આવ્યું છે તે રીતે તેમનું મૃત્યુ ન થયું હોત તો તારકાપ્રસાદ ! શું તમને લાગે છે કે આવી દુર્લભ વેધશાળામાં, આવા ભવ્ય દ્રવ્યિનમાં દષ્ટિસરખી પણ નાંખવાનો તમને આજે પ્રસંગ આવ્યો હોત ? પેલા વેધધારી ધ્રુવલગિરિપ્રસાદને નામે મહાહુશીજીતે લંડનમાં દહાડા કાઢતા હતા, તે જુલો ગયા કે ? પાછી દાઢી બાંધીને તે ઝોરડીમાં બેસવાનું પસંદ કરે. છે કે પચાસ લાખના ધણી રહીને અહિં મોટા ખગોળશાસ્ત્રીતરીકે જગતમાં પ્રસિદ્ધ થવાનું પસંદ કરે છે ?

હું શો ઉત્તર આપું છું. તે સાંભળવાને તે અટક્યો. પણ મારા મોંમાંથી કશો જવાબ નીકળ્યો નહિ. મને મારા પિતાઉપર લેશ પણ પ્રેમ હતો નહિ; અને તેમના મરણથી મને અક્યમ લાલ થયો હતો તોપણ તેમનું અકાળે મૃત્યુ થવામાં હું નિમિત્તરૂપ થયો હતો, એ જાણી મને જરા પણ પ્રસન્નતા થઈ નહિ.

મને કંઈ પણ ન બોલતો જોઈને તે બોલ્યો, તમારું મોં સાચી સીકાઈ ગયું છે તે હું જાણું છું. ઉપકારની શક્તિ તમારા સ્વભાવમાં જ નથી, એ મને અજાણ્યું નથી. મારે તમારા જેવા કૃતઘ્નની કૃતગતા જોઈતી નથી. પણ દુવે આ વાત આટલેથી જ બંધ રાખો. મેં આ તેર વર્ષમાં ખીજી તમને શી શી મદદ કરી છે, તે દુવે ગણાવી જવાની જરૂર નથી. પૂર્વે મારામાં રહેલા જે ચમત્કારિક સામર્થ્યનો મેં તમને અનુભવ કરાવ્યો છે, તે સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું જ્ઞાન મારા વડે તમને થાય, એવું નિર્માણ થયું છે, અને તેથી તે જ્ઞાન તમને આપી રહ્યા પછી મારે તમારો સંબંધ રાખી રહેવાની કશી જરૂર નથી. તમારે ફાવે તેમ તમે તમારું ફાંડી લેજો. આવો ત્યારે, સત્વર કામનો નિકાલ આણો. આમ સામા બેસો, અને મારાં નેત્રસામુ લુઓ.

મને જણાયું કે તેને જહુ જ ગુસ્સો ચડ્યો હતો, અને તેને શાંત પાડવાનો વિચાર કરીને હું તેના સામી નજર માંડીને બોલવા જતો હતો, એટલામાં, ઇન્ડાંડાંમાં મારી ઝોરડીમાં તે આવ્યો હતો, અને તેણે મારા સામું જોયું હતું તે સમયે મારું મ-જજ જેવું ચક્રવકર ફરવા માંડ્યું હતું, તેવું જ આ વખતે થતું મને જણાયું; તોપણ આ વખતે તેથી મને જહુ ત્રાસ થયો નહિ. આ સ્થિતિમાં થોડી સેકંડો વીતતાં મને જણાયું કે મારા પિતાના મૃત્યુસંજ્ઞાથી જે તેણે કહ્યું હતું, તે અદારે અદાર ખરું હતું, એટલું જ નહિ, પણ મારા પિતાના ત્ર્ય વિશ્વાસપાત્ર મિત્રોસાથે તેમને ઝગડો થવામાં પણ તે જ કારણજાત હતો, અને આ સઘળું તેણે કેવળ મારા હિતને જ માટે કર્યું

હવું. અગાધ જ્ઞાનના ભંડારજેવા તેના મગજમાંથી આટલી જ વાત મેં જાણી એટલામાં તો હું પાછો મારા પ્રથમના શરીરમાં આવ્યો હોઉં, એમ મને જણાયું.

જેન ૧૨મથે કહ્યું, તારકાપ્રસાદ ! મને જણાય છે કે તેર વર્ષ પૂર્વે હું તમને મળ્યો હતો તે સમયે તમારી માનસિક શક્તિઓ જેટલી વિકાસને પામી હતી તેના કરતાં આજે ઘણી વધારે વિકાસને પામી છે, અને તેથી પરમરિતપ્ક પ્રવેશનો વિાધ શીખવાને તમે અધિકારી થયા છો. મારા વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાનનું જ્ઞાન જે વિધિએ હું કરું છું તે વિધિ જો જગતના સઘળા શિક્ષાચુરુઓને આવડતો હોત તો તેમનો કેટલો બધો શ્રમ ઓછો થાત, અને તેથી જગતને કેટલો બધો લાભ થાત ! મારા વિધિપ્રમાણે તમે હમણા જ અનુભવ કરશો તેમ વિદ્યાર્થીને, ગુરુ એક વિષયસંબંધમાં જેટલું જાણતો હોય છે, તેટલું બધું જ, થોડી ક્ષણોમાં કદી ન ભુલાય એવી રીતે પાકું બણાવી દે છે. હવે હું જે કહું છું તે ઉપર અત્યંત એકાગ્રતાપૂર્વક ધ્યાન આપો, અને જેમ હું કહું તેમ જ અક્ષરે અક્ષર કરજો, નહિ તો તમારું અને મારું બંનેનું મૃત્યુ થશે. જે જ્ઞાન તમને હું આપવા ધારું છું, તેના ઉપર મારું મન હું એકાગ્ર કરીશ, જેથી તે જ જ્ઞાનના સંસ્કારો મારા મગજમાં તે સમયે જગત પામેલી રિચિતિમાં રહેશે. મારાં નેત્ર ઉઘાડાં તમને જણાશે પણ મારી આક્રુષ્ટતિ, અંતરમાં લીન થઈ જશે, અને હું મુગ્ધ થઈને પડીશ. આ સમયે, બીજા છવતા મનુષ્યના મગજમાં મનનો શી રીતે પ્રવેશ કરાવવો, તે જાણવાની તીવ્ર ઇચ્છા ધરી, એકાગ્ર થઈને તમે મારા સામી ત્રાટક કરજો; અર્થાત્ મારાં નેત્ર સામું આંખનો પત્રકારો માર્યાવિના એકી દષ્ટિએ જોવા કરજો. આમ કરતાં, મારા મગજમાં કેમ પ્રવેશ કરવો તે તમને આવડશે, અને તે પ્રમાણે તમે મારા મગજમાં પ્રવેશીને જે જ્ઞાન તમને આપવા મેં નિર્ણય કર્યો છે, તે જ્ઞાનને તત્કાળ શીખી લેજો. તે તમને પાકું આવડે કે તરત પાછા તમારા પોતાના શરીરમાં આવવાનો સંકલ્પ કરજો, અને જેવા તમારા શરીરમાં આવો કે તરત જ, એક ક્ષણના પણ વિલંબ વિના આ શીર્ષીમાં જે કાંઈ છે, તે મારા મગજમાં રેડી દેજો. તેમ થતાં હું પાછો શુદ્ધિમાં આવીશ. મને તેમ થાય, તોપણ મારા મગજમાં બીજું શું શું જ્ઞાન ભર્યું છે, તે જેવાનો જરાસરખો પણ પ્રયત્ન કરશો નહિ; જો કરશો તો તમે અને હું બંને મરી જવાના. હું તો પાછો આ વિના કેાઈ બીજા શરીરમાં પ્રવેશીશ, પણ તમારાથી દૂરીતે તમારા પોતાના શરીરમાં પેસાવાનું નથી. તમે તો બહાર નીકળ્યા તે નીકળ્યા જ.

આમ કહીને મારી સામે બેઠેલા તે પુરવે પોતાના હાથ લાંબા કરી મારા હસ્ત પકડ્યા, અને મારા સામું રિચર દષ્ટિથી જોવા માંડ્યું. તેનું દૃઢ બળવાન શરીર અમળાતુ તથા તેનાં નેત્ર કશું જ ન જોતાં હોય એવું વિલક્ષણ સ્વરૂપ ધરતાં મને જણાયાં. ધીમે ધીમે તેના હાથ પણ સખત થતા ગયા, અને મને પકડેલી જગાએ તેની પકડ એવી તો સાપની મુઝજેવી રખત થતી ગઈ, કે તેના હાથમાંથી મેં મારા હાથને છોડાવવા ધાર્યા હોત તોપણ મારાથી તેમ લાગે જ થઈ શકત. પછી હું તેના તરફ આગળ તર્યો, અને મારા મનને, મારે જે જ્ઞાન તેની પ્રાપ્ત કરવું હતું, તે ઉપર તીવ્રેચ્છાપૂર્વક એકાગ્ર ક્યું. એમ કરતાં જ મને જણાવું કે મારું ઇચ્છેલું જ્ઞાન, જેમ પાણીમાં તાંબેલી વાદળી, પાણી સુકી લે, તેમ તેના મગજમાંથી ગ્રહણ કરી લે છે. એક ક્ષણમાં

આ ક્રિયા પૂર્ણ થતાં જ, મારા મૂળ શરીરમાં પાછા આવવાનો મેં સંકલ્પ કર્યો અને તેની સાથે જ હું મારા મૂળ શરીરમાં આવ્યો. મારી સામે બેઠેલા મારા શિક્ષાશુરતરફ જોતાં મને જણાયું કે તેનું શરીર શિથિલ પડ્યું હતું, અને કુખતા માથુંસની પેઠે મેં ફાડીને તે ત્યાસ લેવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. મેં ત્વરાથી પેલી શીશીમાંનો રસ, તેના મોંમાં રેડી દીધો, અને થોડીક આંકડીએ આવ્યા પછી તે પાછો શુદ્ધિમાં આવ્યો.

જે વિલક્ષણ જ્ઞાન અને સામર્થ્ય તેની કૃપાથી મારામાં આવ્યું હતું, તેને માટે, અસંખ્ય, આ વખતે મેં તેનો અત્યંત આભાર માન્યો. તેણે કહ્યું, તારા પ્રસાદ ! તમે જાણો છો કે આજે જે મોટામાં મોટું વીરત્વનું કામ મેં કર્યું છે તેવું કરવાની ભાગ્યે જ કોઈ મનુષ્યે કદી હિંમત ધરી હશે ? હું જાણતો હતો કે તમે મને તમારા પિતાનું ખુન કરનાર તરીકે ગણતા હતા, અને ખુનનો બદલો ખુનથી લેવો જોઈએ, એવો તમારો નિશ્ચય પણ મને ખબર હતો, એમ છતાં જાણી જોઈને તમારા પંજમાં હું સપડાયો હતો. કારણ કે હમણાં જે ઔષધ તમે મને પાસું તે જે ન પાસું હોત તો હું અવશ્ય મરી જાત, અને તમારા માનવા પ્રમાણે તમારા પિતાનું વેર તમે વાળી શકત, શીશીમાં શું હતું, એ તમારે જાણવું છે ? સાંભળો, એ સોમ નામની વનસ્પતિનો રસ હતો. આજે તમે મારા તરફ જે પ્રમાણિકપણું બતાવ્યું છે, તે માટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું; અને હવે આપણે પરસ્પરના સમાગમનું કશું જ પ્રયોજન રહેલું ન હોવાથી, રામ રામ !

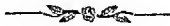
હું બોલી ઉઠ્યો, એક પણ વાર અટકો. હું નીચે તમને મૂકવા આવું છું. મારા મહાનમાંથી તમને નીકળતા જોઈને મારા નોકરો કદાચ વહેગારે, અને તમને પકડી રાખશે. મને આશ્ચર્યજેવું તો એ લાગે છે. કે તમને નોકરોએ ઉપર આવવા શી રીતે દીધા ? કારણ કે મને તે કારણસર કોઈને પણ ઉપર ન આવવા દેવાની મેં તેમને સખ્ત તાકીદ કરી હતી.

તે બોલ્યો, અંહ ! એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું જ નથી. તમારા નોકરોએ મને જોયો હતો, અને મને ઉપર આવતાં જાણ્યો પણ હતો, પણ મેં આ મારી લાકડી તેમના માથાઉપર ફેરવતાં જ તેઓ ઘોર નિદ્રામાં પડી ગયા; અને હજી પણ તેઓ ઉંઘ્યા જ કરે છે. બહાર નીકળ્યા પછી હું તેમને જાગ્રત્ કરતો જઈશ. આમ બોલી તે તરત જતો રહ્યો.

તેના ગયા પછી થોડી વારસુધી, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની જે ચમત્કારિક કળા મને પ્રાપ્ત થઈ હતી, તે સંબંધી વિચારોમાં તલ્લીન થઈને હું બેસી રહ્યો. મારી મોટામાં મોટી ઇચ્છા, જે આખા જગતમાં પ્રતિષ્ઠા સંપાદન કરવાની હતી, તે સિદ્ધ કરવાનું કામ હવે મને રમતજેવું થઈ પડ્યું હતું. કારણ કે હવે કોઈ પણ વિદ્વાનની પાસે જઈને તેના મગજમાં શું જ્ઞાન ભર્યું છે, તે એક ક્ષણમાં શીખી લેવાનું મારામાં સામર્થ્ય આવ્યું હતું. જેટલું જ્ઞાન મેળવતાં એક મનુષ્યનો આખો જન્મ નીકળી જાય, તેટલું જ્ઞાન એક ક્ષણમાં પ્રાપ્ત કરવું મને સુલભ થઈ પડ્યું હતું, અને તેથી દરરોજ જો એક જ વિદ્વાનના સમાગમમાં હું આવું તો એક વર્ષમાં મારા મગજમાં કેટલો અસાધારણ જ્ઞાનનો ભંડાર એકઠો થાય, તેનો વિચાર કરતાં મને જે આનંદ પ્રકટ્યો તે અવર્ણનીય હતો. મને

લાગ્યું કે થોડાં વર્ષમાં તો પૃથ્વીના એકેએક વિદ્વાનનું જ્ઞાન જોના મગજમાં ભર્યું છે, એવા મને જોઈને આપું જગત્ સંક્રિત થઈ જશે ! ખરે ! વિશ્વમા સૈદ્ધાંતો હું મોટામાં મોટા ચમત્કારરૂપ ગણાઈશ.

(અપૂર્ણ.)

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૫૩ થી).

આ રાશિનાં મનુષ્યો પોતાના ઉચ્ચ સ્વભાવને જ્યાંસુધી નથી કેળવતાં ત્યાંસુધી તેમને સુખ, શાંતિ અને સ્વાસ્થ્ય કદી પણ પ્રાપ્ત થતાં નથી. તેઓએ પોતાના દોષને ગમે તે પ્રકારે પણ જિતવા જ જોઈએ; નહિ તો તે દોષો તેમનો પ્રાણ લીધાવિના ભાગ્યે જ રહે છે.

બહારનો દેખાવ જોઈને જ આ મનુષ્યો સામાની કિંમત કરે છે, અને તેથી તેમને ઘણી વાર પશ્ચાત્તાપના સંભવો આવે છે. સુંદર સુખ અથવા સુંદર આકૃતિથી તત્કાળ તેઓ આકર્ષાઈ જાય છે, અને પોતાનો વિશ્વાસ તેને સોંપી દે છે. આવી બાબતમાં ઉપરચોંટીયો અભિપ્રાય બાંધવાથી ઘણી સ્ત્રીઓ ધસાઈ પડે છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યોને ગળાના અને ફેફસાંના, તથા જ્ઞાનતંતુની નબળાઈના વ્યાધિ થવાના સંભવો હોય છે. વળી આ રાશિમાં જન્મેલાં બાળકો તેમ જ મોટી ઉંમરનાં મનુષ્યો જઠરના કૃમિથી અને ખરજવાથી પીડાતા હોય છે. આ સર્વ વ્યાધિઓ પોતાના આત્મસ્વરૂપના ચિંતનથી દાળી શકાય છે, તેથી આ મનુષ્યોએ દેહમાં પોતાના હુંપણાનો ત્યાગ કરી આત્મામાં હુંપણું સ્થાપતાં શીખવું જોઈએ. જોયો, હું નિર્વિકાર આત્મા છું, એવા જ્ઞાનને પોતાની જીતમાં નિરંતર જામત્ રાખે છે, તેઓના ઉપર વ્યાધિની કે બીજી કોઈ વિપત્તિની કશી જ અસર થતી નથી.

તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રયોગો અભ્યાસ કરવાથી તથા અધ્યાત્મબળ વધે એવી ઉપાસનાની તથા યોગની ક્રિયાઓ કરવાથી જ આ મનુષ્યો પોતાના દોષો જિતીને પોતાની ઉન્નતિ કરવા સમર્થ થાય છે. શાંતિ બાજુ પદાર્થોમાં નથી, પણ અંતરાત્મામાં છે, એમ જાણીને તેમણે પોતાનું જીવન આધ્યાત્મિક કરવાનો પ્રયત્ન આગ્રહથી સેવવો જોઈએ. તેમણે ધૈર્ય તથા સ્થૈર્ય, એ બે સદ્ગુણોને કેળવવા જોઈએ. મિત્રમંડળમાં તેમણે બહુ ઓછા બોલા અર્થાત્ મૌનને સેવનારા થવું. તેમણે વાતો કરવી હોય તો ફલાણુ મનુષ્યની કે દીકણુ મનુષ્યની વાતો ન કરતાં પરમાત્માની અથવા તત્ત્વજ્ઞાનસંબંધી વાતો કરવી. તેમણે વાણીમાં અને વર્તનમાં પૂર્યાપર સંગતિને રાખતાં શીખવું જોઈએ. બીજાં મનુષ્યોનાં જે કૃત્યો તેમણે દ્રષ્ટિ નહીં કાઢ્યાં હોય તેવાં જ કૃત્યો તેમણે પોતે કદી પણ ન કરવાં જોઈએ. બીજાના દોષો કદી પણ ન કાઢવાનો, દુઃખનાં દોષાં ન

રહવાનો, અને ગડગડ ૧૬૧૩ ન કરવાનો તેમણે દૃઢ નિશ્ચય કરવો જોઈએ, કારણ કે આ ટેવ અવ્યવસ્થી એટલી હદસુધી વધી જાય છે કે પછી આ મનુષ્યો આખા કુટુંબમાં અને જેના જેના સંગપ્રમાં આવે છે, તે સર્વને અગત્યનાં જોર જેવાં થઈ પડે છે. મૌન, અંતર્મુખતા, મનન, નિદિધ્યાસન, એ વગેરે સાધનોને સેવીને તેમણે પોતાના આ દોષનો જય કરવો જોઈએ.

આ રાશિનાં મનુષ્યોને પોતાના હાથ તથા પગ હલાવ હલાવ કરવાની કુટેવ હોય છે. આ કુટેવ મનની વ્યગ્રતાનું ચિહ્ન છે, તેથી શરીરના આ અવયવોને તેમણે સ્થિર રાખવા જોઈએ, કારણ કે જ્યારે શરીરને સંપૂર્ણ અંશે સ્થિર રાખવામાં આવે છે, ત્યારે મન પણ આયોઆપ સ્થિર થાય છે, એવો નિયમ છે. આથી જ મનનો નિરોધ કરવા ઇચ્છનારને આસનની અગત્ય યોગશાસ્ત્રે સૂચવી છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યોએ બીજા જે અગત્યની જાગત સમરણમાં રાખવાની છે તે એ કે તેમણે કોઈના પણ દોષોનું વાણીથી કથન ન કરવું, તેમ જ મનથી ચિંતન ન કરવું; પરંતુ પોતાનો સમય અને જગ પોતાના જ દોષો દાખવામાં વાપરવાં. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ફલાણુ આવો છે, અને દીકણુ આવો છે, એવો ઇનસાફ ન્યાયાધીશ બની જમને જેને તેને માટે આપવાથી અલગ રહેવું.

આ રાશિનાં મનુષ્યોએ કુંભ રાશિમાં અથવા કન્યા રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યો સાથે લગ્ન કર્યું હોય છે તો તે અત્યંત સુખપ્રદ નીવડે છે. આવા લગ્નથી ઉત્પન્ન થનારી પ્રજા બળવાન અને બુદ્ધિવાળી હોય છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં બાળકોને શાંત, સ્થાયી સ્વભાવવાળાં અને અવ્યગ્ર મનવાળાં મનુષ્યોના સહવાસમાં રાખવાં જોઈએ. હૃદયગરંભ આવેશથી તેમને બહુ હાનિ થાય છે. સ્ત્રીઓને તો પ્રસંગે મૃદા પણ આવી જાય છે. તેઓને બહુ લપલપાટ કરીને ખોતાં અટકાવવાં જોઈએ. વાત કરવામાં પણ તેમને જેમ બને તેમ ધીરેથી વાત કરતાં શીખવવું જોઈએ. આ રાશિનાં બાળકો કયા પણ દેખીતા કારણવિના ઘણી વાર માંદાં પડે છે. બહુ ઝડપથી ખાવાથી તથા જઠરમાં કૃમિ પડવાથી આમ બને છે. છેક નાનાં હોય છે ત્યારથી તેઓનાં મન વિવિધ કલ્પનાઓ કરી જ્યાં ત્યાં ખોટા લયને ધરે છે. આ ટેવ મોટી ઉંમરે ઘણી જ વધી જાય છે, અને ઘણા અનર્થકારક પરિણામો ઉપજાવે છે, તેથી નાનપણથી જ બાળકોને, આ જગતમાં વસ્તુતઃ લય ધરવા જેવું કશું છે જ નહિ, અને સર્વત્ર નિર્લયતા અને કલ્યાણુ વ્યાપી રહ્યું છે, એ વેદાંતશાસ્ત્રોના પરમ-હિતકરંબોધ દહાવવો જોઈએ.

આ રાશિનો સ્વામિ બુધ છે. તેનાં રત્નો નીલમણિ, પિરોજો અને ઘેરૂં આરમાનો રત્નો છે. રાજો, આક્રમાનો અને ઘોળો એ આ રાશિના રંગો છે.

મિથુનરાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને હિતકર બોધ.

તમારામાં સારા અને નહારા બંને સ્વભાવો એકે કાળે વર્તતા હોવાથી જ્યાંસુધી તમે તમારા નહારા સ્વભાવનો ચત્તથી જય નહિ કરો, ત્યાંસુધી આ જગતમાં તમને સુખની થોડી જ આશા છે. દૃઢ નિશ્ચયથી તમારે તમારા દોષોનો લય કરવો જ જોઈએ,

આ પ્રકારે એકાગ્રતા કરવાથી કપાળના ઉપરના અર્ધ ભાગમાં આવેલી માનસિક શક્તિઓ તેજસ્વી થાય છે. કોઈ સજીવ વિષયને સમજવાની શક્તિ આત્મચર્ચકારક રીતે વૃદ્ધિને પામે છે. કોઈ કઠિન અને ગૂઢ વિષયનો આપણે અભ્યાસ કરતા હોઈએ, અને તેમાં જે આપણે યથેચ્છ પ્રવેશ ન થતો હોય તો આ ભાગમાં ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે એકાગ્રતા કરવાનો અભ્યાસ કરવાથી તે વિષયમાં સરળતાથી પ્રવેશ થાય છે, તથા પૂર્વે અગમ્ય અનેક વિચારોના અર્થનો મતિમાં અનાયાસ પ્રકાશ થાય છે; અને નિલ અભ્યાસ સેવાતાં ક્રમે ક્રમે બુદ્ધિનું બળ એટલું વધે છે કે જે વિષયમાં તેને નાંખી હોય તેમાં, કશા પણ પ્રતિબંધવિના આ પારથી પેલે પાર પ્રવેશી જાય છે.

મારી બુદ્ધિ જડ છે, મને કશું સ્મરણમાં રહેતું નથી, મને ઉત્તમ વિદ્યાકલાના ગ્રંથોઉપર અભિરચિ થતી નથી, મારામાં ઉત્તમ લેખો લખવાનું તથા કવિતા જોડવાનું સામર્થ્ય નથી, એવી એવી સંકેતો બાળતોની શરીયાદ કરનાર મનુષ્યોને માટે આ સ્થળે એક એવી સરળ ક્રિયા વર્ણવવામાં આવી છે કે તેનો જો તેઓ લાભ લે તો પછી તેમને તેવી ફરીયાદ કરવાનું કશું જ કારણ શરી ન રહે.

આ જગતમાં શ્રદ્ધા, દૃઢતા, આગ્રહ, આત્મજાળમાં નિશ્વાસ વગેરે સદ્ગુણોવિના અસંખ્ય મનુષ્યો પોતાની ઉન્નતિ જેવી દરની જોઈએ તેવી કરી શકતા નથી. આ શક્તિઓ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં નથી એમ નથી. સર્વમાં તે શક્તિઓ બીજરૂપે રહેલી છે, પણ બીજકને ઉઠાડવાને જેમ ઉત્તમ ભૂમિની તથા જળ, સૂર્યપ્રકાશ વગેરેની અગત્ય રહે છે, તેમ આ શક્તિઓનો પણ વિકાસ કરવાને મગજના જે ભાગમાં તે રહેલી છે તે ભાગને સુધારવાની અર્થાત્ તે ભાગમાં રહેલા અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવાની તથા તેમને શુદ્ધ કરવાની અગત્ય રહે છે. આ શક્તિઓને બળવાન કરવાને માટે નીચે દર્શાવેલા સ્થાનમાં એકાગ્રતા કરવી.

કાનના હિરણ્યાગળથી તે માથાની ટોચસુધી ઉભી સીધી લીટી દોરવી. માથાની ટોચઆગળ એ લીટીનો જે છેડો આવે છે, તેના બરાબર પાછળા ભાગમાં શ્રદ્ધા, દૃઢતા આગ્રહ, આત્મજાળમાં નિશ્વાસ વગેરે ઉચ્ચ શક્તિઓ રહેલી છે. આથી તે ભાગમાં, ઉપર એકાગ્રતા કરવાની જે રીત કહી છે, તે પ્રમાણે એકાગ્રતા કરવી. આગ કરવાથી તે ભાગના અણુઓ વધતાં આ શક્તિઓ દુર્બળ હશે તો બળવાન થશે, અને બળવાન હશે તો અધિક બળવાન થશે.

પ્રત્યેક મનુષ્યે આ ભાગમાં એકાગ્રતા કરવાની અત્યંત અગત્ય છે, કારણ કે મનુષ્યોના મોટા ભાગમાં પૂર્વોક્ત ગુણો બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે, અને આ ગુણોને પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ ક્ષમતિ કરવાને માટે અત્યંત મોટા પ્રમાણમાં વધારવાની સર્વને જ અગત્ય છે.

શાંતિથી, અકળાયા વિના, દૃઢપણે આ ભાગમાં જ્યારે એકાગ્રતા કરવામાં આવે છે, અને તે સાથે સેવકમાં આવતી ક્રિયા શળને અવશ્ય પ્રકટાવશે જ, એવી શ્રદ્ધા રાખવામાં આવે છે, ત્યારે પરિણામ બહુ જ સત્વર અને અધિક ઉત્તમ પ્રકારનો આવે છે.

મરતકના પાછળા નીચેના અર્ધ ભાગમાં પ્રવેશ કરવાના સામર્થ્યની શક્તિ

રહેલી છે. જે મનુષ્યમાં આ શક્તિ કેળવાયેલી હોય છે, તે મનુષ્ય કોઈ પણ કામ કરવામાં પાછો હકતો નથી. તે કોઈ પણ કામને કઠિન જણી કંટાળીને છોડી દેતો નથી, કારણ કે તેના પ્રયત્નની પાછળ, તે પ્રયત્નને પોષનાર પુષ્કળ સામર્થ્ય તેના મગજમાં રહેલું હોય છે. આત્મમજ્જાની શક્તિ જેનામાં કેળવાયેલી હોય છે, તે મનુષ્ય, હું ગમે તે કાર્ય કરવા સમર્થ છું, એવા વિશ્વાસથી સર્વ પ્રકારનાં કાર્ય કરવા પ્રયત્ન કરનાર હોય છે ખરો, પણ જ્યારે તેનામાં પ્રયત્નને પોષનાર આ સામર્થ્યની શક્તિ કેળવાયેલી હોય છે ત્યારે તો તેના પ્રયત્નના પેગને ખાળનાર ત્રિભુવનમાં કોઈ પણ સમર્થ નથી. તે પોતાના ધારેલા કાર્યમાં વિજય સંપાદન કર્યા વિના કદી પણ રહેતો નથી.

ધણા મનુષ્યો પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે, અને પ્રયત્ન કરવા માંડે છે પણ ખરા, તથાપિ થોડી વારમાં થાકી જાય છે. ઇચ્છાપ્રમાણે પ્રયત્ન કરવાનું તેમને પોતાનામાં સામર્થ્ય જણાતું નથી. તેઓ બહુ આગ્રહ વાપરી કોઈ અગત્યનું કાર્ય સાધવા કદાચ પ્રયત્ન કરે છે, તો તેમને માયાના પાછલા ભાગમાં વેદના થાય છે. આ વેદના થવાનું કારણ તે ભાગમાં સામર્થ્યની શક્તિ દુર્બલ હોય છે, તે જ છે. આગ્રહથી કામ કર્યા કરનારમાં આ શક્તિ જળવાનું હોય છે, પણ જેનામાં તે દુર્બલ હોય છે, તે પણ જે તેમ કરા જાય છે તો ‘દેખાદેખી સાધે જોમ’ એ કહેવતપ્રમાણે તે કાર્ય સાધી શકતો નથી, એટલું જ નહિ પણ ઉલ્ટો મસ્તકવેદનાથી પીડાય છે. આવાં અનેક ઉદાહરણો બહારમાં અવલોકન કરનારને જડી આવ્યા વિના રહેતાં નથી. આથી જે કાર્ય સાધવામાં બહુ આગ્રહવાળા જળની જરૂર છે, તેવાં કાર્યો સાધવા ઇચ્છનારે પ્રથમ આ શક્તિને કેળવવાની મુખ્ય અગત્ય છે. જે જે મનુષ્યોને આગ્રહયુક્ત અખંડ પ્રયત્ન કરવાથી મગજના પાછલા ભાગમાં થાકજેતું અથવા કંઈક વેદનાજેતું જણાય, તેમણે તરત કામને અટકાવી, તે ભાગમાં, પૂર્વે કલાપ્રમાણે એકાગ્રતા સાધવી, વળી તે સ્થાનમાં સૂક્ષ્મ ઓજસનો પ્રવાહ વહેા આવે છે, અને તે વડે તે સ્થાનના અણુઓ પોષાય છે, એવી ભાવના કરવી. આમ કરવાથી, લાગેલો થાક તરત ઉતરી જશે, અને કામને ચાલુ રાખવાનું નવું જળ આવેલું સમજશે. એકાગ્રતા કરતી વખતે, હું પોતે ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, મગજમાં બધે ચૈતન્ય વ્યાપી રહ્યું છે, અને આખું શરીર ચૈતન્યથી ઓતપ્રોત મર્ષિત્વું છે, એ પ્રકારનું ભાન કાયમ રાખવાથી ધારેલું કામ બહુ સત્વર પ્રકટે છે. મગજના પાછલા ભાગનો વિકાસ અને શુદ્ધિ. પૂર્વે એકાગ્રતા કરવાનો જે વિધિ કહેા છે, તે પ્રમાણે જ કરવાથી થાય છે, પરંતુ તેમાં અધિક એ કરવું કે એ ભાગમાં આ ક્રિયા કરવાથી પુષ્કળ સામર્થ્યનો સંચય થાય છે, એવી ધારણા કરવી.

કપાળનો ઉપરનો ભાગ કે જ્યાંથી વાળ શરૂ થાય છે, તે ભાગમાં, આ પ્રસંગે શું કરવું યોગ્ય છે, અને શું કરવું યોગ્ય નથી, તે જાણવાની અર્થાત્ત યથાર્થ નિરીક્ષણ શકન રહેલી છે. મનુષ્ય માત્રને એવા પ્રસંગો આવે છે કે જેમાં ‘આ કરવું કે ન કરવું’ તેનો નિર્ણય કરવામાં તેમની મનિ-મુક્તિ છે. આવી મુક્તિવાળાં અનેક મનુષ્યો જે માર્ગ ન મળેલું કરવો જોઈએ, તે જ માર્ગ અદ્યક્ષે કરે છે, કારણ કે ખરા માર્ગને સૂઝાડનાંરી યથાર્થ નિરીક્ષણ શક્તિ તેમનામાં કેળવાયેલી હોયતી નથી. ધણા મનુષ્યોને પોતાની ચલતી

થવાના અનેક પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ આ શક્તિની ખામીને લીધે તેઓ તે પ્રસંગોનો અનાદર કરે છે, અને ખરા લાભથી દુર્લાભી રહે છે. મોટા પ્રસંગે મોટા કાર્ય કરવાના અજાનથી પારવિનાની ભૂલો યથા બેસે છે. અને તેના પરિણામ જે વિવિધ દુઃખ તે સહન કરવાં પડે છે. નિરીક્ષણ શક્તિ, નુસાના શક્તિ, ન્યાય શક્તિ, વિવેક શક્તિ, એ સર્વ જો યથાર્થ રીતે કેળવાયેલી હોય તો આવી ભૂલો થવાનો કલ્પિત જ. સંભવ આવે છે.

વ્યવહારમાં પ્રત્યેક મનુષ્યને આ શક્તિનો ઉપયોગ કરવાના નિત્ય પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે. આ બેમાંથી શું કરવું, આ કરવું કે તે કરવું, બેમાંથી કયું કરવું વધારે લાભકારક છે, એવા સંકટો પ્રત્યેક વ્યવહારમાં નિત્ય ઉભા થાય છે. આ સર્વનો તોડ તત્કાળ કાઢી આપવા માટે, અને હિનનો માર્ગ દર્શાવવાને માટે, આ શક્તિનો પ્રત્યેક મનુષ્યને અત્યંત ઉપયોગ છે, અને તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યે તેને કેળવવામાં પ્રમાદ ધરવો યોગ્ય નથી, આ શક્તિ કેળવવાને માટે તે સ્થાનમાં પૂરું ધ્યાનપ્રમાણે એકાગ્રતા કરી ત્યાં રહેલા અણુઓને વિશુદ્ધ કરવા જોઈએ, તથા તેમની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. આગ થતાં જોગ સ્વચ્છ મોટા દર્પણમાં સર્વે અધિક તેજસ્વીપણે પ્રકાશે છે, તેમ તે સ્થાનમાં રહેલી નિરીક્ષણ શક્તિ પોતાના તેજનો અધિક પ્રકાશ દર્શાવશે. આ શક્તિ કેળવતાં ગમે તેવી અટપટી વાતનો નિર્ણય પણ એક ક્ષણમાં મનુષ્ય કરવા સમર્થ થાય છે. પ્રયોગદ્વારા જેમજો આ ક્રિયાનું ખરાપણું નિર્ણય કયું નથી, તેમને આ વિષયમાં સંશય રહુરે, એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ વિધિપ્રમાણે થોડો સમય કિયા કરી જોનારને અનુભવ થયાવિના રહેશે નહિ કે આ ક્રિયા સુવર્ણની આણકરતાં પણ વધારે મૂલ્યવાન છે. જળનો અનુભવ કરાવવામાં તે કદી પણ નિષ્ફળ ગઈ નથી.

આ પ્રમાણે મગજની ગમે તે શક્તિને મનુષ્ય વધારવા ધારે તો વધારી શકે છે.

આ વિષયના આરંભમાં માનસિક શક્તિઓના સામર્થ્યને વધારવા માટે ત્રણ પરિણામોની આવશ્યકતા જણાવી હતી. તેમાં મગજને કેવી રીતે ઉત્તમ પ્રકારનું કરવું, તે આપણે દર્શાવી ગયા. હવે બીજી અગત્યની વાત, જે મગજની શક્તિઓના સ્વરૂપનું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન, એ છે, તે વિશે ટુંકમાં વિચાર કરીએ.

મગજના અણુઓઉપર એકાગ્રતા કરવાથી આપણે તેમની સંખ્યામાં વધારો કરી શકીએ છીએ, તથા તેમની શુદ્ધિ સાધી શકીએ છીએ. આ ક્રિયા જમીનને ખેડીને તૈયાર કરવાજેવી છે. જેમ સારી રીતે ખેડેલી ઉત્તમ જમીનમાં બીજના ઉત્તમ પ્રકારે ઉગે છે, તેમ કંઈક મોટા કરેલા વિશુદ્ધ અણુવાળા મગજમાં માનસિક શક્તિઓ ઉત્તમ પ્રકારે ખીસે છે. પરંતુ જેમ ઉત્તમ જમીન છતાં તેમાં દલકા પ્રકારનાં બીજનાં નાંખ્યાં હોય છે તે તેમાં ઉત્તમ પાક નીવળતો નથી, તે જ પ્રમાણે માનસિક શક્તિઓનાં ઉત્તમ સારૂં જો મનુષ્યના લક્ષમાં હોતાં નથી, તો ઉત્તમ મગજ છતાં પણ તેમાંથી જેવી ઉત્તમ માનસિક શક્તિઓ પ્રકટાવવા આપણે ઇચ્છીએ છીએ, તેવી શક્તિઓ આપણે પ્રકટની શક્તા નથી. આથી જે શક્તિને કેળવવાને આપણે ઇચ્છતા હોઈએ, તે શક્તિનું યથાર્થ ઉત્તમ સ્વરૂપ આપણા લક્ષમાં હોવું જોઈએ.

આ રથએ વિષયથી જરા અડકું ઉતરાવું છતાં, એક આખત સદ્વિચેતી વાચકના લક્ષમાં આપયાવિના રહી શકાતું નથી. પણ મનુષ્યે સંગમનો અમ્ભાસ જોનારા હોય છે.

કેટલાક મુદ્ધવગેરે વિવિધ લક્ષ્ય સ્થાનોમાં વિવિધ ઉપાયોનું ધ્યાન ધરે છે. કેટલાક તત્ત્વની અથવા પરમતત્ત્વની ભાવના અથવા ધારણા કરનારા હોય છે. કેટલાક અંતર્યામી ઈશ્વરની, અથવા પોતાના સદ્ગુરુની, અથવા રાગ, કૃષ્ણ, શિવ, વગેરે ઇશ્વરનું યોગી ધારણા કે ધ્યાન ધરનારા હોય છે. આ રીતે પોતપોતાના સત્પ્રપન્નનું ઈશ્વર મળે છે જ, પરંતુ તે જેનું ઉચ્ચ અને અસાધિક મળવું જોઈએ, તેનું મળવું ઘણા પ્રસંગોમાં જોવામાં આવતું નથી. ધ્યાન કરનાર જેનું ધ્યાન કરે છે, તેના જેવો જ સર્વ પ્રકારે તે થવો જોઈએ, એવો યોગસાધનો ન ખંડન કરી શકાય એવો સિદ્ધાંત જનાં આ યોગસાધકો, દીર્ઘ કાલનો પ્રયત્ન સેવતાં છતાં, પણ પોતાના ઇષ્ટના જેવા સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરેલા બાદુ જ આજી પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. રામનું અથવા કૃષ્ણનું ધ્યાન ધરનારમાં રામનું કે કૃષ્ણનું અસાધારણ ઐશ્વર્ય, ન્યૂન અંશમાં પ્રકટેલું પણ કવચિત્ જ જોવામાં આવે છે. આનું કારણ ધ્યાનની ક્રિયા અણ છે, એ નથી, પરંતુ તે ક્રિયાના સર્વ અંશો સચવાયા નથી, એ છે. જેનું ધ્યાન ધરવામાં આવે છે, તેના સ્વરૂપની ઉંચામાં ઉંચી કલ્પના કરવામાં આવેલી હોય છે, તો જ ધ્યાન ધરનારમાં પોતાના ઇષ્ટના ઉંચા શુદ્ધો આવે છે. સદ્ગુરુની શ્રુતિનું ધ્યાન ધરનાર, સદ્ગુરુ શબ્દથી એક ઉત્તમ મનુષ્ય એટલું જ સમજે છે, અથવા ઈશ્વર કે પરમાત્મા એટલું મુખથી કહે છે, પણ એ એ શબ્દમાં જે વિશાળ અર્થ રહેલો છે, તેની હજારમા ભાગની જાણ પણ જો તેના હૃદયમાં ઉડતી નથી તો તે ધ્યાન તેની વૃત્તિમાં કોઈ અસાધિક ઈશ્વરને ભાગ્યે જ પ્રકટાવે છે. ધ્યાન કરવાની શ્રુતિ-સંબંધમાં અસાધિક ભાવ પ્રકટયાયિના ધ્યાન બીજી સામાન્ય વસ્તુઓનાં ચિંતનજેવું જ થઈ રહે છે, અને તેમ થતાં તેનું ઈશ્વર પણ તેનું સામાન્ય જ રહે છે. આથી ધ્યાન કરનારે પોતાની ક્રિયાનું સર્વોત્તમ ઈશ્વર પ્રકટે એટલા માટે પોતે જેનું ધ્યાન કરતો હોય તેના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે બુદ્ધિમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાનું અને તેવડે મુદ્ધમ બુદ્ધિ કરવાનું કારણ આ જ છે. શાસ્ત્રાભ્યાસથી 'પરમેશ્વરનું' અથવા પરમતત્ત્વનું, અથવા રામનું કે શિવનું કે સદ્ગુરુનું યથાર્થ સ્વરૂપ મોટે ભાગે સમજાય છે, અને તેમના સંબંધી ઉચ્ચ ભાવ વૃત્તિમાં આવડે થાય છે, જેમ જેમ અવશ્યથી, અને મનનથી આ ઉચ્ચ ભાવ વધારે અને વધારે ઉદ્દૃષ્ટ પંક્તિનો થતો જાય છે, અને તદનુસાર ધારણા કે ધ્યાન કે નિદિધ્યાસન થતું જાય છે, તેમ તેમ સાધક ઇષ્ટકાર થતો જાય છે. આથી ધ્યાન કરવાની વસ્તુના સ્વરૂપની યથાર્થ કલ્પના ધ્યાનમાં હોવી અત્યંત અગત્યની છે. પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી પ્રકટેલો આદર્શો વિચાર જણાવી દેવે પાછા મૂળ પ્રસંગ-પર આવીએ.

માનસિક શક્તિઓના સામર્થ્યને વધારવા ઇચ્છનારે પણ તે શક્તિઓ શું છે, અને તેમનું સ્વરૂપ કેવું છે, તે જાણવાની જરૂર છે. તે જાણવાયિના એકથી મગજનો શુદ્ધિ કરવાથી ધારણું ઈશ્વર પ્રકટતું નથી. આથી જ શક્તિને કેળવવી હોય, તેના સ્વરૂપને રૂઢી રીતે લક્ષમાં લેવું.

ધારો કે આપણે શ્રદ્ધા, ભક્તિભાવ, અત્યંત વગેરે આધ્યાત્મિક શક્તિઓ કેળવવી છે. દરેક આ શક્તિઓને પ્રકટ થવાનું સ્થાન મુદ્ધ અને તેની નીચેનો પ્રદેશ છે. આ સ્થળમાં એકામતા કરવી વખતે આપણી વૃત્તિમાં ખરી ભક્તિનું, સાચી શ્રદ્ધાનું અને

અંતરોનનુ સ્વરૂપ સમજાવણું હોયું જોઇએ. જે ભક્તિનું સ્વરૂપ આપણે ટીલાંટપકાં તાણવાં કે ગળામાં માળાના હારડા નાંખવા, કે તાળીઓ પાડી કુદી કુદીને ભજન ગાવાં એવું જ સમજતા હોઇએ, તો મગજમાં અણુઓની સંખ્યા વધતાં છતાં પણ આપણામાં સાચી ભક્તિ પ્રકટ થવાની નહિ, પરંતુ ભક્તિનું જેવું સ્વરૂપ આપણે સમજ્યા હોઇએ છીએ તેવી જ જાતની ભક્તિ આપણામાં પ્રકટે છે, અને તે પણ તેવી જ જાતની પ્રથમ વેગવાળી ભક્તિ પ્રકટે છે. આથી ધ્રુવ, પ્રહ્લાદ વગેરે ઉત્તમ ભક્તોનાં અરિઓનો અભ્યાસ કરી આપણે સાચી ભક્તિના સ્વરૂપને સમજેણું હોયું જોઇએ.

એ જ પ્રમાણે શ્રદ્ધાએ કરીને ગાંડી શ્રદ્ધા કે એવું જ કંઈ અગરંબગડં આપણે સમજેલા હોઇએ છીએ, તો આપણા ક્રિયાઓ પ્રકટનાર શ્રદ્ધા પણ તેવી જ ગાંડીધેલી પ્રકટે છે. તેથી કરીને માનસિક શક્તિનાં ઉંચામાં ઉંચાં સ્વરૂપો સમજવા આપણે પ્રયત્નવાન થવું જોઇએ.

આદલા સંક્ષિપ્ત વિવેચનથી મનની શક્તિઓના સ્વરૂપનું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન એટલે શું, તે શુદ્ધિમાનને લક્ષમાં આવ્યાવિના નહિ જ રહ્યું હોય. જે શક્તિને કળવવાનો નિશ્ચય હોય તેનું ઉંચામાં ઉચ્ચ સ્વરૂપ, આપણી શુદ્ધિ પહેાંચે ત્યાંસુધી કલ્પવું, અને તે ઉંચી કલ્પનામાં વૃત્તિને આરંભ કરીને પૂર્વોક્ત ક્રિયા કરવી. આથી મગજના અણુઓ વધવાની સાથે તથા તેમની શુદ્ધિ થવાની સાથે આપણે પ્રાપ્ત કરવા ધારેલી માનસિક શક્તિનું સ્વરૂપ પણ આપણામાં ઉત્તમ પ્રકારના સામર્થ્યવાળું રચાવા માંડશે.

હવે ત્રીજી અગત્યની વાતનો વિચાર કરીએ. ઉત્તમ વૃક્ષ યવામાં જેમ ઉત્તમ ભૂમિ, તથા ઉત્તમ ખીજક એ બેની જ અગત્ય નથી, પણ ખીજકને પોષનાર જે જળ, હવા તથા પ્રકારા વગેરે પોષણનાં સાધનો છે, તેમની પણ અગત્ય છે, તે જ પ્રમાણે ઉત્તમ માનસિક શક્તિઓને માટે ઉત્તમ મગજ, તથા માનસિક શક્તિઓના સ્વરૂપનું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન, એ બેની જ અગત્ય નથી, પણ મન જે સામર્થ્યવડે પોષાય છે, તે સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરવાની પણ અગત્ય છે.

આ સામર્થ્યથી મન ઉત્તમ પ્રકારે પોષાય એટલા માટે પ્રથમ તો આપણે તે સામર્થ્યનો જેટલો સંગ્રહ આપણને પ્રાપ્ત છે, તેનું સ્ફૂર્ણ કરવું જોઇએ. પ્રત્યેક મનુષ્યના શરીરમાં આ સામર્થ્ય ધણા મોટા જગ્યામાં નિત્ય ઉત્પન્ન થાય છે, પણ ધણા માણસો તો તે સામર્થ્યનો લગભગ અર્ધો ભાગ અને કેટલાક તો સોએ નેવું ટકા જેટલો ભાગ નકામી ક્રિયાઓવડે ગુમાવી દે છે. શરીરની નકામી ક્રિયાઓ કરવાથી અર્થાત્ બેઠા બેઠા પગ દલાવ્યા કરવાથી અથવા હાથ કે એવો જ કેઈ અવ્યવહાર લાવ્યા કરવાથી, વાણીવડે નકામું બોલ બોલ કરવાથી અને મનવડે માલગિનાના નકામી વિચારો કરવાથી અસંખ્ય મનુષ્યોના આ સામર્થ્યનો હાથ ધરે જાય છે. ક્રોધથી, શોકથી, ચિંતાથી, ભયથી, વગેરે વિવિધ વિકારોથી જે પારગિનાનો હાથ ધાય છે, તે તો વળી જૂદો. આ સર્વ હાથ અટકાવવાને માટે જેમ મનની અત્યંત સમાધાનવાળી શાંત સ્થિતિ કરવી જોઇએ, તેમ વાણીનો તથા શરીરનો પણ વ્યર્થ વલ્લવલાટ ત્યજવો જોઇએ.

પોતાના જીવભાવનું ચિસ્તરમ્બુ કરીને જેઓ પોતાના સત્ત્વિદ્ અને આનંદસ્વ-

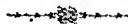

રૂપના ભાનને વૃત્તિમાં નિરંતર જાગ્રત રાખવાનો પ્રયત્ન સેવે છે, તેમને મનની સમાધાન-વ્યાપી શાંત સ્થિતિ રાખવાનું કાર્ય લેશ પણ કઠિન જણાતું નથી.

સમાધાનવાળી શાંત સ્થિતિમાં પૂર્વે નહિ અનુભવેલું એવું બળ, મનમાં તથા શરીરમાં ભાસે છે. આ બળને પ્રતિદિવસ વધારે થતો જ રહે છે, કારણ કે આવકકરતાં ક્ષય થતો જ જોડો થયો છે. જે સત્સંસ્કારી પુરુષને આવા બળનું ભાન થાય, તેણે તે બળનો પોતાની માનસિક શક્તિઓને પૂર્ણકલ્પ પ્રકારે કેળવવામાં ઉપયોગ કરવો. આ કામ તેણે બહુ શાંતિથી અને સ્વૈચ્છીક કરવું; કારણ કે ઉતાવળ કરવાથી, અથવા આકળા થવાથી, અથવા ઉત્સાહનો કે પ્રયત્નનો પેઠા હૃદયમાં વધારી ચૂકવાથી સમાધાન વૃત્તિનો લંગ થાય છે, અને તેમ થતાં સંચય કરેલા બળનો ક્ષય થઈ જાય છે. આથી શાંતિથી અને ધીરે ધીરે વૃત્તિને નિર્ણય કરેલા લક્ષ્ય સ્થળમાં એકાગ્ર કરવી.

આ લેખમાં લખેલી દ્વિયાથી જ્યારે માનસિક શક્તિઓનું બળ વધે છે ત્યારે મનુષ્ય વધારે અને વધારે મહત્ત્વનાં કાર્યો કરવાને સમર્થ થાય છે; અને તેથી જ્યારે તે તેવાં કાર્યોનો આરંભ કરે છે, ત્યારે તેને અધિક અધિક બળની અગત્ય પડે છે. આ અધિક બળ પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના આત્મામાંથી પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ છે. એ બળને પ્રાપ્ત કરવાનું જ્ઞાન મેળવવું એ મોટામાં મોટી સિદ્ધિ છે. મહાકાલના ભવિષ્યના અંકમાં ઇશ્વરે જણાવ્યું છે એ બળને પ્રાપ્ત કરવાનો વિધિ સામાન્ય મનુષ્યોને પણ સમજાય એવી રીતે લખવામાં આવશે હાલ તો માનસિક શક્તિઓનું સામર્થ્ય વધારવાને માટે ઉપર જે સંદેશમાં વિધિ દર્શાવવામાં આવ્યો છે, તેનો સંદેશી વાચકો લાભ લે, એવી શુભેચ્છા ધરી આ ઉપયોગી વિષયને અટકાવવામાં આવે છે.

આ વિષય આ પ્રસંગે આ સ્થળે અત્યંત હુંકારમાં લખાયો છે, નથાપિ અવકાશ મળ્યે તેઉપર પુનઃ વિસ્તાર થશે. તે સમયે મનની ખીજ શક્તિઓ મગજમાં કયે કયે સ્થળે છે, તથા તેમને કેળવવા શું કરવું, તે સર્વ લખવામાં આવશે.

યોગિની.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૩૦૭ થી)

પ્રકરણ ૨૧.

યોગિનીનું સ્વચ્છ પ્રતિ આગમન.

પ્રિય વાચક ! મયા પ્રકરણમાં આપેલું યોગિનીનું પત્ર અત્યંત વિસ્તારવાળું જતાં, હું અનુમાન કરું છું કે તેથી તમને અત્યંત સંતોષ થયો હશે જ. એ પત્રનો વિષય માતાપિતા થવાની ઇચ્છા રાખનાર પ્રત્યેક શ્રીપુરુષને અનિવાર્ય ઉપયોગનો છે, એમ શું તમને નથી લાગતું ? તમે તે પત્રમાં વર્ણવેલા ઉત્તમ બોધપ્રમાણે વર્તવા નિશ્ચય કર્યો હશે જ, અને વર્તવા પણ માંડ્યું હશે જ. યોગિનીની હૃદયગમ સુમધુર વા-

હોયી, હું દૈત્યું છું કે તે જોઈ તમારા અને તમારી ધર્મપત્નીના શ્રવણમાં આવ્યો હોત. હજારના ઉગ્ર લાવથી આ વિષયને વર્ણવતી તેને જોઈને અને સાંભળીને, તત્કાળ તે પ્રમાણે વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા ન કરે, એવું કહેર હૃદયનું આ જગતમાં કોઈ મનુષ્યોમાં એક પણ ભાગે જ મળે.

યોગિનીના અભ્યાસનાં પાંચ વર્ષ હવે પૂરાં થઈ રહેવાથી, તેને તેડી જવાનું સહ-ચિત્રીગાદનું પત્ર આવ્યું. આથી એક અતુટ્ત શુભ દિવસનો નિશ્ચય કરી હું યોગિનીને તેડી લાવવા સચિત્રીગાદને લાં ગયો. સચિત્રીગાદએ યોગિનીને મારી સાથે મોકલવાની સૂઝથી જ તૈયારી કરી રાખી હતી, તેથી તેમને ત્યાં અધિક સમય ન ગાળતાં, પ્રથમ મળતી ગાડીમાં યોગિનીને લઈને ઘરતરફ આવવા હું નીકળ્યો. માર્ગમાં એક દિવસ હું ઘોડાદે ઉતર્યો, અને ત્યાં સદ્ગુરુશ્રીનાં યોગિનીને દર્શન કરાવ્યાં. સદ્ગુરુશ્રીનો મંગળમય હસ્ત યોગિનીને શીર્ષે રથપાનાં, નેને પણ મારી પેંદે અમારા પૂર્વ વૃત્તાંતનું ભાન થઈ આવ્યું હતું. આ સર્વ વૃત્તાંત વિસ્તારથી પૂર્વે વર્ણવેલો હોવાથી અત્ર પુનરુક્તિનું પ્રયોજન નથી. વિદ્યુ-પ્રભા અર્થાત્ યેગના પ્રગટ પ્રેમનું રમરણ થતાં યોગિની વિચારમાં હોઈ ઉતરી ગઈ. સદ્ગુરુશ્રીએ સ્મિતપૂર્વક મધુર વચને ત્યારે કહ્યું કે ' કેમ જાહેન ! આ વિચાર આલે છે ત્યારે જ તે જામત્ થમ, ' જામત્ થઈને તેણે કશું જ ઉત્તર ન આપતાં, સજળ નેત્રે મને, તથા સદ્ગુરુશ્રીને પ્રણામ કર્યા. સદ્ગુરુશ્રીએ પ્રિય વચનોવડે તેનું સાંત્વન કર્યું. પછી મને કહ્યું કે ' જાહ ! તમારી પૂર્વજન્મની આ પત્નીનું શુદ્ધ પ્રેમથી રસાય કરજે, અને પરમાત્માનું રમરણ કરતા પ્રસન્નતાથી કાળને વ્યતીન કરવો, ' આ પછી સદ્ગુરુશ્રીની આજ્ઞા લેઈને, તથા મારા પરમમિત્ર હુરિહરરાયને સ્નેહથી મળીને અમે તે જ દિવસે નીકળી અમારા નગરમાં આવ્યાં.

તારું જીવન નિષ્ફળ છે તેમ તારા વિના મારું જીવન પણ નિષ્ફળ જ છે. મારી સારીરિક, માનસિક, વ્યાવહારિક, કે આધ્યાત્મિક કાંઈ પણ ઉન્નતિ તારા વિના સર્વોત્તમ પ્રકારે થઈ શકે એમ છે જ નહિ. તમે સ્ત્રીઓ અમને પુરુષોને અપૂર્વ આરોગ્યને આપનાર છો, એટલું જ નહિ, પણ મૃત્યુનો પણ જય કરાવનાર છો. તમારા સાહાય્યવડે અમારા મનોબળોને અમે અતિદિન અસાધારણ પ્રમાણમાં વધારવાને સમર્થ થઈએ છીએ. અમે એકલા અમારા વ્યવહારને પ્રયત્નવડે ઉચો શટ્ટીએ છીએ, પણ તમારું જ્યારે અમને સાદર્ય હોય છે, ત્યારે તો ધણા જ ન્યૂન પ્રયત્ને અમે સ્વર્ગને ભૂમિઉપર આણી શટ્ટીએ છીએ. તમારા વિના આધ્યાત્મમંદિરનાં દ્વાર ઉઘાડવાને અમને જન્મના જન્મ વહી જાય છે, પણ તમે જ્યારે અમારી સાથે હો છો, અને અમારા આત્માસાથે તમારા આત્માનો સંયોગ કરો છો ત્યારે તે મંદિરનાં દ્વાર અર્પણાપ ઉઘાડી જાય છે. પ્રિય યોગિની ! તમારા વિના અમારો પુરુષોનો એક લાણુભર પણ નિર્વાહ થઈ શકે એમ નથી, તો પછી આવું દીનત્વ શું કરવા ધરવું ? શાસ્ત્રે હેતુપુરઃસર બલે આગ કરી હોય, પણ હવે આપણામાં તે હેતુ સિદ્ધ થવો અવરોધ રહ્યો નથી, આપણાં શરીર, મન, અને આત્માનો અભેદ સંબંધ થઈ ગયો છે; અને તેથી પ્રેમ જ આપણામાં આજથી પ્રધાનપણે હો.

મારાં વચનો શ્રવણ કરી મંદમંદ હસીને યોગિની ખોલી, લગવન ! આપનાં અત્યંત ગંભીર રહસ્યને વર્ણવનારાં વચનો મારે શિરસા વંચ છે. તેને યથાર્થ સમજવાતું આપની કૃપાથી મારામાં સમર્થ આવે, એટલા જ માટે શાસ્ત્રે પ્રણાધેલા મારા સ્વધર્મે આપના પ્રતિ હું વર્તું છું. અમે સ્ત્રીજાતિને આપ આટલું ગૌરવ અર્પો છો, તેથી જ આપ ઉદારાત્મા પ્રભુની દાસી રહેવા આ વૃત્તિમાં અમર્યાદ પ્રેમ પ્રકટે છે.

મેં કહ્યું, દેવિ ! તારી સ્વતંત્રતાને લેઈ લેવા તથા તને અપ્રસન્ન કરવા હું ઇચ્છતો નથી. તારી ઇચ્છાનુકૂળ બાલે વર્તેમ રાખ. મારો કહેવાનો ભાવ એટલો જ છે કે નિઃપ્રયોજન દૈન્યને ધરીને હૃદયને વ્યર્થ સંકોચવશ ન રાખીશ.

આ પછી ભોજનનો સમય થવાથી અમે જમી લીધું. હું યોગિનીની પ્રત્યેક ક્રિયા સંક્ષેપરૂપે અવલોકતો હતો, અને તેથી ભોજનસમયે મને સમજાયું કે તેને આરોગ્યના નિયમોનું પણ ધણું ઉત્તમ શિક્ષણ મળ્યું હતું. તે લપલપાટ કરીને ખાતી ન હતી, પણ પ્રત્યેક આસને, મુખમાં તે જ્યાંસુધી લગભગ ખાણીએવો થાય ત્યાંસુધી આવતી હતી. ધણાં મનુષ્યો પુરીનો કકરો મુખમાં મૂકીને તે ચવાયો, ન ચવાયો એટલામાં તો દુધનો ઘુંટડો ભરીને, તેમ જળે ઉતારી દે છે, તેમ ન કરતાં, તેણે પુરીને સ્વતંત્રપણે એકલી જ આવીને ખાધી, અને દુધને ભોજનના અંતમાં એકલું પીધું. તે પણ તેણે નાને નાને ઘુંટડે, અટકી અટકીને, તથા તે નાના ઘુંટડાને મુખમાં જરા રમાડીને પીધું. વળી તેણે જાદુ જ મિતપણે ભોજન કર્યું. મેં તેને જ્યારે કહ્યું કે તું આટલું થોડું જ ખાય છે ? ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યું કે ‘આપ પ્રભુ જાણો જ છો કે શરીરના મેંપણુમાટે જેટલા આહારની અગત્ય છે, તેના કરતાં એક ગ્રાસ પણ અધિક ખાતું, તે શરીરના બળનો નાશ કરનાર છે. અધિક ખાવાથી શરીરને અધિક પોષણ મળે છે, એમ જે લોકોનો મોટો ભ્રમ માને છે, તેમાં તેઓ જાદુ જ જૂઠું કરે છે, એ મને શ્રી સાવિત્રી-બાઈએ પિત્તનારૂપે સમજાવ્યું છે. વળી ને દસનાં દસનાં બેલી કે લોકો આગળે જે

રહ્યું ખાય છે તેના કરતાં અર્ધું અથવા ત્રીજા ભાગનું ખાય, અને તે પણ બરાબર આવીને ખાય તો આપના અન્ય ડોક્ટર તથા વૈદ્ય બાંધવોને સંન્યાસાશ્રમ છેક યુવાવસ્થામાં જ સ્વીકારવાનો સુદિન આવે.

બોજન પછી અમે પાછાં એકલાં એકાં, અને વિવિધ વિષયો ઉપર વાતો કરવા લાગ્યાં, મને અદ્ય સમયમાં જ સ્પષ્ટ થયું કે યોગિનીને સાંપિત્રીબાળને ત્યાં ઘણું જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું શિક્ષણ મળ્યું છે. યોગિનીએ પોતાનાં વિવિધ પત્રોમાં આ સંબંધમાં મને સદ્ગજ સદ્ગજ જણાવ્યું હતું તોપણ તેનું ખરું સ્વરૂપ તો યોગિનીના સહવાસથી જ મારા જણવામાં આવ્યું. એ અઠવાડીયાં પીત્યાં નહિ, એટલામાં મને પ્રાપ્ત થયેલા દુર્લભ રતનનું અસાધારણ મૂલ્ય મારા સમજવામાં આવ્યું, અને આ ભૂતોકમાં હું મને પરમેશ્વરનો અદ્વિતીય કૃપાપાત્ર સમજવા લાગ્યો. યોગિનીને કેવા કેવા વિષયોનું શિક્ષણ મળ્યું હતું, એ જણવાની, પ્રિય વાચક ! તમને સ્વભાવથી જ જિજ્ઞાસા હોવી જાંઘએ એમ જણી, હું તે સંબંધી અત્ર સદ્ગજ સચન કરું છું.

૧ પ્રથમ તેને આરોગ્યસંરક્ષણમાં ઉપયોગી શરીરશાસ્ત્રનું સામાન્ય જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હતું. કેવા કેવા નિયમોનું પાલન કરવાથી આરોગ્ય જળવાય છે, અને કેવું વર્તન શાખવાથી આરોગ્ય બચે છે, તે તેને જાણ જ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં આવ્યું હતું. પોતાને તથા પરને ધ્યેસા બાંધેલા મટાડવાના કુદરતી, ભૌતિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક ઉપાયોનું પણ તેને જરૂરજેટલું શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. કયા કયા આદ્યારના પદાર્થો શરીરને ઉત્તમ પ્રકારે પોષે છે, તથા કયા કયા પદાર્થો, આદ્યારના પદાર્થોમાં ગણાતાં છતાં પણ પૌષ્ટિક તરતેવિનાના છે, એનું પણ તેને જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હતું. આદ્યારના પદાર્થોમાં પણ કયા કયા પદાર્થોનો સંયોગ હિતકર છે, અને કયા પદાર્થોનો સંયોગ અહિતકર છે, તથા કયી ઋતુમાં કયા પદાર્થો ખાવા અને કયી ઋતુમાં કયા પદાર્થો ન ખાવા, તે પણ તેને શીખવ્યું હતું. વળી બાળકોએ, યુવાનોએ વૃદ્ધોએ, સ્ત્રીઓએ, રોગવાળા તથા નીરોગ વિવિધ સ્થિતિઓમાં તેમ જ શરીરની મહેનત કરનારાઓએ તથા મગજની મહેનત કરનારાઓએ શું ખાવું, કેટલું ખાવું, ક્યારે ખાવું, તથા કેટલી વાર ખાવું, તે સંબંધી જ્ઞાન પણ તેને આપવામાં આવ્યું હતું. વળી તેને સૂર્યના પ્રકાશનો, વાયુનો, જળનો તથા પૃથ્વીનો શરીરના આરોગ્યમાટે શરીરની અંદર તથા બહાર કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે પણ શીખવવામાં આવ્યું હતું. શરીરનો દાનિ થવાના આકર્ષક પ્રસંગોમાં તત્કાળ શું કરવું, તે સંબંધી જ્ઞાન પણ તેને આપવામાં આવ્યું હતું. આ સાથે શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ નિયાર આરોગ્યઉપર કેવી અત્રર કરે છે, તથા રોગસમયે અને આરોગ્યસમયે મનની કેવી રિધિતિ દિતકર છે, તે પણ તેને સમજાવવામાં આવ્યું હતું. આ વિના પણ આરોગ્યવિદ્યાસંબંધી બીજી ઘણી સદ્ગમ સદ્ગમ બાબતોનું તેને જ્ઞાન આપવામાં આવેલું જણાવુ હતું.

૨ સ્ત્રીપુરુષોનાં સ્વરૂપ શરીરના, સદ્ગમ શરીરના, કારણ શરીરના, અને મદાકારણ શરીરના સંબંધનું સ્વરૂપ શું છે, અને કેવા પ્રકારે ધ્યેસો તે સંબંધ સર્વોત્તમ અબુદ્ધ થવો હેતુ થાય છે, એ સંબંધી આવશ્યક જ્ઞાન તેને આપવામાં આવ્યું હતું. આજે તો સ્વદેશ શરીરના સંબંધના જ્ઞાનમાં પણ વિવાદિત યુવાન સ્ત્રીપુરુષો પશુથી પણ મોટે ભાગે

અજ્ઞાન, દષ્ટિએ આવે છે, ત્યાં સૂક્ષ્માદિ શરીરના સંજ્ઞાના જ્ઞાનની તો સ્વપ્ને પણ સ્પાશા કર્યાં તો રાખતી ? નૌકા કેમ ચલાવતી, ને મ્લકાગિના બરસમુદ્રમાં અને તે પણ તોફાની સમુદ્રમાં આજે હોડીઓને રમતી છોડી દેવામાં આવે છે, અને તેનો પરિણામ એ જ આવ્યો છે કે જીવનનો ખરો આરંભ યથા પૂરે હજારો હોડીઓ સમુદ્રને તળીએ બેસે છે. અબ્બુદ્ધ માત્રના મૂળ પાપારૂપ આ વિદ્યાનું પુવાન સ્ત્રીપુરુષોને આજે કાણ જ્ઞાન આવે ? સ્થૂત શરીરના સંજ્ઞાથી સ્થૂત પુત્રો પ્રકટે છે, એટલું જ આજે મોટે ભાગે જાણે છે, પણ એ સંજ્ઞામાં અજ્ઞાનમૂલકને અર્પનાર કુચી રહેલી છે, તેનું આજે કોને જ્ઞાન છે ? વળી સ્થૂત સંજ્ઞા સ્થૂત પુત્રો પ્રકટાવે છે, ત્યારે માનસ સંજ્ઞા અને તેથી પણ આમળના સંજ્ઞા શું પ્રકટાવે છે, તેનો કેને વિચાર કરવા અવકાશ છે ? પ્રથમ સંજ્ઞામાં જ પારિવારિક અસ્વસ્થતા છે, ત્યાં ઉપરનાં પગથીવાં તો વિચાર જ કરવાનો ક્યાં રહેલો ? પ્રાગ્ દજી બહુ જ પાછળ છે. સ્થૂત શરીરના સંજ્ઞાનું ધર્માર્થ જ્ઞાન થતાં દજી તેને સેકડો વર્ષ જશે, અને માનસ વગેરે શરીર સંજ્ઞાનું ખરું જ્ઞાન થતાં હજારો વર્ષ જશે. અધિકારમય રાત્રિમાં નમેતમંડળમાં શુક્રના તારાગિરા આ જ્ઞાનસંપન્ન કોઈ કોઈ પિરલ મહાપુરુષો પ્રકાશે છે, એટલાથી જ હાલ તો આપણે પ્રસન્ન થવા જેવું છે.

૩ ગર્ભ રહ્યા પૂરે, ગર્ભકાલે તથા બાળકનો પ્રસવ થયા પછી સ્ત્રીએ કેવી રીતે વર્તવું. શું ખાવું અને શું ન ખવું, કેવા વિચારો કરવા અને કેવા વિચારો ન કરવા, એ વગેરે ઘણી બાબતો જે મયા પ્રકરણમાં તેના પત્રમાં તમે વાંચી છે, તે સંજ્ઞાથી જ્ઞાન તેને આપવામાં આવ્યું હતું. લેશ પણ કાંઈ વિના બાળકને પ્રસવ કેવા નિયમે વર્તવાથી ચાપ છે, તે તેને શીખવવામાં આવ્યું હતું. બાળકને ઉત્તમ પ્રકારના આરોગ્યવળું તથા શુભવળું કરવા ગર્ભપૂર્વે તથા પાછી માતાએ શું ચ કરવું, તથા પ્રસવ પછીની ક્ષણથી બાળકના શરીરની કયે સમયે કેવી રીતે સંભાળ લેવી, તે તેને સમજાવવામાં આવ્યું હતું. બાળકને વગરકાંઈ દાંત આવે તેટલા માટે શું કરવું, દાંત આવ્યા પછી તેને શું ખાડાવવું, ક્યારે ખાડાવવું, અને કેટલી વાર ખાડાવવું, તે વગેરેનું જ્ઞાન તેને આપવામાં આવ્યું હતું. તેની સમજની શક્તિને પોષનાર આહારના પદાર્થો કયા છે, તથા સૂર્યપ્રકાશ, વાયુ અને વળાનો કેવા રીતે કરેલો ઉપયોગ તે શક્તિઓને સન્નદ બીજાવે છે, તે તેને પ્રબોધનમાં આવ્યું હતું તે અ.ખો દિ.સ ૨૩ ૨૩ ન કરે, સીડીયા સ્વભાવવાળું ન ચઢાવ, પ્રસન્ન રહે, અને માખાપને ત્રાસ આવે નહિ, તે અર્થે શું કરવું, તથા તેના અસાધારણ ચાંચદ્યને ઉપયોગી દિશામાં કેવી રીતે વાળવું, તેનું તેને જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હતું. સ્વસ્થમાં માતાતરીકે તેના સંપૂર્ણ કર્તવ્યને બહુ પ્રશસ્ત પ્રકારે તેને શીખવવામાં આવ્યું હતું.

૪ આદારના પદાર્થો કેવી રીતે તૈયાર કરવા તે અર્થે ત્ર પાકવિદ્યા તેને શીખવવામાં આવી હતી. આ વિદ્યામાં અન્નને સ્વાદિષ્ઠ કરવા સાથે તેનાં પૌષ્ટિક તત્ત્વોને નાશ ન થાય, તે સંજ્ઞામાં તેને ખાસ જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હતું. આજે મીઠું, મરી, મરચાં, રાઈ, હોંગ વગેરે મરમ મસૂલા નાંખીને આદારના પદાર્થોને સ્વાદિષ્ઠ કરવામાં આવે છે, પરંતુ આ મરમ મસાલાના સંગોમથી આદારના પદાર્થોમાં જે સ્વાદ

આવે છે, તે કૃત્રિમ હોય છે. તેના સ્વાભાવિક સ્વાદનો તેથી લોપ થઇ જાય છે. પદાર્થનો મૂળ સ્વાદ દબાઇ જાય છે, અને કૃત્રિમ સ્વાદ જ ઉપર તરતો રહે છે. પરંતુ આ કૃત્રિમ સ્વાદથી લાભ ન થતાં હાનિ જ થાય છે. પ્રથમ તો તેનાથી બુળકરતાં અધિક ખવાય છે. આથી મનુષ્ય અમિતાદારી થાય છે, અને અમિતાદારી થતાં તે વિવિધ વ્યાધિઓનો ભોગ થઇ પડે છે. ખીલુ કૃત્રિમ સ્વાદ આણુવામાં જે ગરમ મસાલા વગેરેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તે આદારના પદાર્થો ન હોવાથી શરીરમાં ચિપતી ગરમ સારે છે. આથી શુદ્ધ પોષણ શરીરને ન મળવાથી શરીરમાં શુદ્ધ લોહી ઉત્પન્ન થતું નથી, પણ અશુદ્ધ થાય છે, અને તેથી પણ વિવિધ રોગો થાય છે. ખીલુ અશુદ્ધ પોષણ મળવાથી મનુષ્ય પેટ ભરીને ખાતાં છતાં બુખે મરે છે, તેના શરીરમાં સ્થિર ઓછું થાય છે, અને તેથી તે દુર્બળ શરીરવાળો રહે છે, અથવા નકામી ચરખી અને કચરો વધવાથી કદરૂપા જાડા શરીરવાળો, અને ઘોડો શ્રમ કરતાં હાંશી જાય એવો થાય છે.

૫ ગૃહસ્થવસ્થા ઉત્તમ પ્રકારે રાખતાં તેને શીખવવામાં આવ્યું હતું. તેને ધનનો ટોરો ન હતો, તથાપિ જ્યાં એક રૂપેનો ખર્ચ કરવાની અગત્ય હોય ત્યાં બેદરકારીથી દશ ખર્ચવાની ટેવ પડવાથી પરિણામે તેની શરીરઉપર તથા મનઉપર કેવી મારી અસર થાય છે, અને સુદ્ર જાગતોમાં બેદરકાર રહેવાથી તથા નિઃપ્રયોજન ઉડાઉ થવાથી મહત્વની જાગતોમાં મન પડી કેવું બેદરકાર થઇ જાય છે, એ તેને સમજાવવામાં આવ્યું હતું. આથી તેનામાં જેમ કૃપણતા આવી ન હતી, તેમ અવિવેકવાળું ઉડાઉ પણ આવ્યું ન હતું.

આ મૃત્યુલોકનું જ્ઞાન ન હતું. તે દેવી હતું. તેને શ્રવણ કરનારને આ બાલ જગતનું તત્કાળ જ આજ્ઞાન થઈ જાય છે. ને એવાને એ ૧૧ પ્રદેશમાં આકર્ષાઈ જાય છે કે જે પ્રદેશ-નું વર્ણન કરતાં મારી વાણી તથા મનિ કુઠિન થઈ જાય છે. તેના સ્વરની મધુરિમાને અમૃતની ઉપમા પણ મને ન્યૂન જ લાગે છે. આરોહઅવરોહ ભેદવાળા તેના આલા-પનાં આંદોલનો એવાનાં ચારે શરીરનાં સ્થૂંચ સૂક્ષ્મ અણુઓને ડોલાવમાન કરી મૂકે છે. પ્રિય વાયક ! હું ઇચ્છું છું કે મૃત્યુલોકમાં દુર્લભ આ સંગીત એકાદ ક્ષણ પણ શ્રવણ કરવાને તમારા કંઈ ભાગ્યશાળી થાય..

૯ હાલના સ્ત્રીશિક્ષણમાં કન્યાઓને શીવવાનું અને ભરવાનું શીખવવામાં આવે છે, અને તે વિષયો ઓંઓને ઉપયોગના છે જ, પરંતુ યોગિનીને તે ઉભયનું જ્ઞાન આપવામાં કરો જ પરિશ્રમ ન લેવા શ્રીમુરેશ્વરાચાર્યજીએ સાવિત્રીઆધિને આજ્ઞા કરી હતી. આથી શીવતાં તેને સામાન્ય પ્રકારે આવડતું હતું, અને ભરનાં ખીત્રકૃત આવડતું ન હતું. એ જ પ્રમાણે તેને ચિત્રકળા પણ શીખવવામાં આવી ન હતી.

પ્રિય વાયક ! યોગિનીને જે શિક્ષણ મળ્યું હતું, અથવા સત્ય કહીએ તો જે જ્ઞાન મને તેનામાં પ્રતીત થયું હતું, તેવું કંઈક સ્વરૂપ ઉપર જણાવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. પરંતુ તેનામાં આટલું જ જ્ઞાન હતું. એવું ઉતાવળીયું અનુમાન ન બાંધી દેવા મારી પ્રાર્થના છે. વસ્તુતઃ તે ધણું જ જાણતી હતી, પરંતુ મારા આગળ જેમ બને તેમ તે પોતાના જ્ઞાનનો ઓછો પ્રકાશ દર્શાવતી હતી. પાંચ વર્ષજેટલા હુંકા સમયમાં અને તે પણ એક બીને, આટલા બધા વિષયનું, અને તેમાં પણ કેટલાક અત્યંત ગંભીર વિષયનું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન શી રીતે થયું સંભવે, એમ તમને શંકા સ્ફુરતી હશે, પરંતુ યોગિની કાણ હતી, ક્યાંથી આ મૃત્યુલોકમાં આવી છે, અને તેના અદ્વૈતરક્ષક શ્રીમુરેશ્વરાચાર્ય કેવા અલૌકિક સામર્થ્યસંપન્ન છે, એ વિષે તમે સહજ વિચાર કરશો તો તમને સ્ફુરેલો સંશય, સર્વના ઉદયથી આકળ જેમ આળપાઈ જાય છે, તેમ તત્કાળ અળપાઈ જશે.

શપનનો સમય થવાથી પછી મેં યોગિનીને કહ્યું, દેવિ ! હું શમ્પામાં સુષ્ણ જાઉં છું, અને તું તારું રમેણું ઈશ્વરસ્તુતિનું એક પદ ગા, જેથી સદ્વિચારના સરંકાર હૃદયમાં પડવાથી આપણને ચાત નિદ્રા આવે.

મારી ઇચ્છા જાણીને તંજે પછી નીચેનું પદ તેના સુમધુર કંકથી ગાયું.

પદ. (જિને આપકું જોવા નહિ, એ લખ.)

પ્રભુ નમન કરીએ પ્રેમથી, ધરી ચરણમાં મન ને મતિ.
કર્તવ્ય દિવસતણું કર્યું, આપે દીધું અગ્રાપદ્યું,
હું પછું ન જૂઠું છે ધર્યું, ગણી આપને પ્રેરક પ્રતિ, પ્રભુ
નિદ્રાવિષે અજ્ઞાનમાં, રહીએ તમારા પ્યાનમાં..
વહીએ ન વિષયે અજ્ઞાનમાં, પ્રભુ દીન એ છે વિનંતિ, પ્રભુ
પ્રાતઃસમય જમત થતાં, રૂપ આપનું હૃદયારતાં,
કર્તવ્ય દિવસનું સાધતાં,—રહીએ, દીને એવી સુતિ, પ્રભુ

વિધવિધ અનુકૂળતા દઇ, જનદિન અમારામાં રહી.—

પ્રભુ નાથને રૂનાળુ થઈ, પદી એ જ વાણી નિરમતી. પ્રભુ.

યોગિનીની વાણી નિરમતાં, મારે અભિમાની પણ રથૂકમાંથી મુક્તમાં, અં
સક્તમાંથી તત્કાળ કારણનાં વિરમી ગયો. (અર્પણ.)

કેટલાક ત્રાસદાયક વ્યાધિના ઘેર વની શકે એવા ઉપાયો.

શુભ ભાગના વ્યાધિથી પીડાતા રોગીએને ડૉ. હેનિશ નીચેનો ઉપાય સચ્ચે છે. તાજે પુદીનેાં લેવો. દુંડીની નીચે પેદુકગર, વ સાકેપર જરાજર દુંડીની પાછળ તથા શુભ ભાગઉપર તેને મૂકી પાટો બાંધી લેવો. શુભ ભાગઉપર પુદીનેાં અધિક પ્રમાણમાં બાંધવો. દર કલાકે પુદીનાતું એક એક પાંદડું ગોંઠા મૂકી તેનો રસ ગળવો. સનાધિત દિવસસુધી આ પ્રયોગ જારી રાખવો.

માથામાં જે ભાગમાં એછા વાળ હોય ત્યાં વાળ વધારવાને માટે અથવા વાળ જારી પડતા હોય તેને અટકાવવાને માટે જે જ કે કટ્ટ નીચેનો ઉપાય વાળે છે. ખુબ ઝીંબ્ડાં વાટેલાં મીઠુ તથા મધક એકેક ચપટી લેવાં તે બંનેને મેળવી માથામાં બે કે ત્રણ આડ વાડીયાંસુધી ધસવાં. આથી પુષ્કળ વાળ આવશે, તથા જારી જતા અટકશે.

શરીરમાંથી રોગને કરનાર કચરો કાઢવા માટે નીચેનો ઉપાય રોગમાણ અણામ છે. પત્રમાંથી જોડા કાઢી નાંખવા, અને ઘોડી તપેલી રેતીમાં અથવા ધૂળમાં પત્ર દાઝે ત્યાંસુધી ચાલવું. પછી જરા હાથમાં હાથ રહેવું. વળી તપેલી રેતીમાં ચાલવું. આ પ્રમાણે એક કલાકસુધી કરવાથી શરીરમાંથી વિવિધ વ્યાધિએને ઉત્પન્ન કરનાર કચરો નીકળી જાય છે.

દાખલા અને ફેફસાંના વ્યાધિવાળા મનુષ્યોએ સદન યાપ એટલી તપેલી ધૂળમાં રેતીમાં કે માટીમાં પોનાના શરીરને દાટવું. માથાઉપર તડકે ન લાગે માટે લીલાં પાંદડાં દાંકવાં. એક કલાકસુધી રેતીમાં તડકે આ પ્રમાણે પત્રા રહેવું. પછી ઉખ્ખ જળમાં લીંબુ નીચોતી તે જળથી સ્નાન કરવું. આ પ્રમાણે દસ દિવસસુધી લાગટ કરવું, અને પછી વીસ દિવસસુધી એકેક દિવસને અતરે કરવું. આથી તેમને બહુ લાભ થવાનો સંજાર છે.

જેને સજેખમ થયું હોય તેણે તે વડે એકવાર બીનો થયેલો કમાલ, સારી રીતે ઘોષાવિના ફરીને વાપરવો નહિ. સજેખમ ચેપી છે, અને આવી સાવધાનતા નહિ રાખવાથી ઘણીવાર બ.ધિ લાંબ સમયસુધી મટનો નથી.

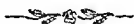
એક ઔષ્ઠ વેસેલાઈનમાં બાર દીપાં સ્વચ્છ કાર્બોલિક એસીડ મેળવીને ખસ, ભુખસ, ગુમડાં, ચાંદાં, ટાઢથી શરીર અપેલી સમડી, તથા અગ્નિથી દાઢી અપેલી આમડી-ઉપર લગાડવાથી બહુ સ્વચ્છ આરામ થાય છે.

કેટલાક મનુષ્યોને પગના અંગુલો નાખ, બહાર ન વધતાં ચામડીની અંદર વધીને પેસે છે, અને બહુ પીડા આપે છે. કપાવતાં છતાં બહાર ન વધતાં તે પાછો અંદર જ વધે છે. આવા મનુષ્યોને કાપલાનો ભુખા બહુ જ લાભ કરે છે, પ્રથમ નખને કપાવવો; પછી કાપલાનો આડોંક ભુકા કરવો, અથવા કેટલીક દીવાસળીઓ બાળીને તેના કાપલાનો બા-રોંક ભુકા કરવો. આ ભુકાને નખની આભુઆભુ, ચામડીની અંદર દાખી દેવો. આથી નખ અંદર વધવાને બદલે બહાર વધશે. ફરી કાંઈ વખત નખ અંદર વધવા માંડે ત્યારે પણ આમ જ કરવું.

ઝાલ ઇન્ના તેલને સહજ ઉતું કરી તેનાં કાનમાં ધીરે ધીરે દીપાં પાડવાથી કાનનો દુઃખાવો મટી જાય છે.

જમણી દાઢ દુઃખતી હોય તો કાચા હાથને સહન થાય એટલા ઊંચા પાણીમાં બોળી રાખવો, અને કાળી દાઢ દુઃખતી હોય તો જમણા હાથને ઊંચા પાણીમાં બોળી રાખવો. આ સાદા ઉપાયથી દાઢ દુઃખતી મટી જાય છે.

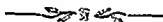

હાલની નિશાળોથી વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્યને થતી હાનિ.

નાનાં બાળકોને નિશાળોમાં પાંચ પાંચ અને છ છ કલાક ગોંધી રાખવામાં આવે છે, તેથી તેમના શરીરને જે હાનિ થાય છે, તે સત્તાધીશો તથા માતાપો લેશ પણ જાણનાં હોય એમ જણાતું નથી. આ વિષયમાં પ્રમાણભૂત વિદ્વાનો કહે છે કે સાનથી નવ વર્ષની ઉંમરનાં બાળકોને આખા દિવસમાં યમને માત્ર સાડત્રણ કલાક જ નિરાળમાં ગોંધી રાખવાં જોઈએ; અને વિંચપ્રમિદ્ધ (Vinchow) નામનો શરીર-શાસ્ત્રી તો કહે છે કે આ વખતમાંથી તેનો ઓછામાં એછો અર્ધો વખત, રમવામાં અને કસરતમાં ગળાવવો જોઈએ. હાલની નિશાળોનાં શું આમ થાય છે? ચીનની સીઓના પગને મજબુત પાટા બાંધીને વધવા દેવામાં આવતા નથી. એ જાણી આ જો તેમનું હા-સ્ય કરીએ છીએ, અને શરીરને વધવાના સમયમાં આપણે બાળકોને નિશાળોમાં ગોંધી, તેમના શરીરની શક્તિને અટકાવીએ છીએ. તેને કદાચ ભૂતી રાજ થઈએ છીએ! નીરોગ શરીરમાં નીરોગ મન હોય છે (A sound body has a sound mind) એવાં વચનો મુખથી બોલવામાં જ આ ગણા વિદ્વાનો ઘડા હોય છે, પરંતુ બાળકોસા-થેનું નેમનું આજસુધી થયેલું ચતન તેમની વિદ્વાને શરમાવનારું છે. કસામને ઘેર ગાય કે ઘેટું વેચનાર ઘેર ચાંડાળ ગણાય છે, પરંતુ પાંચ વર્ષની ઉંમરથી પોતાનાં પ્રિય બાળ-કોને હાલની નિશાળોથી કસામખાનમાં પાંચ પાંચ કે છ છ કલાક, આરોગ્યનો કે-વળ વિનાશ કરનાર સિંધિમાં ગોંધાઈ રહેવા મૂકનાર માતાપો બાળકની અત્યંત કાળજી લેનારાં તથા તેમનું મોટું દિત સાધનારાં ગણાય છે! એવી ગણના થયેલી છે કે આરો-ગ્યના સંરક્ષણમાટે એક બાળકને સારી રીતે હવાની અવરજવરવાળી ૨૫૦ ઘન ઇંચ જગાની અગત્ય છે. કયો નિશાળમાં વિદ્યાર્થીઓનાં આયુષ્યને નક્ષનાર આ સમય છે? જો નથી, તો હાલની સ્થિતિ વિદ્યાર્થીઓનાં આયુષ્યનો હાથ કરનાર નથી, એમ કોણ કહે-વાની સિંમત ધરે એમ છે? અને આ સ્થિતિમાં નિશાળમાં ત્રણ કલાક ગોંધાઈ રહેવું, એ જ જો પ્રાણનો વિનાશ કરનારું છે, તો છ છ કલાક ગોંધી રાખવાનો બધાં નિયમ છે

- તે નિશાળોને કસાઈખાનાં, અને સત્તાધીશોને કસાઈવિના ખીજ કપી ઉપમા થટે તે કાઈ કહેશે ?

વિદ્યાર્થીઓના મેત્રની પણ નિશાળોમાં જ દુર્દશા થાય છે. નિશાળોનાં મકાનોમાં જોઈને પ્રકાર ન હોયો, એ નેત્ર જમકાનાં અનેક કારણે. માનું એક કારણ છે. ઘણી નિશાળો બાંધવામાં આ બાજનમાં દાસ લક્ષ અપાતા લાગ્યું છે, તથા વિદ્યાર્થીઓનાં નેત્રનું સરકણ તેટલાથી જ થાય, તેમ નથી. નિશાળોમાં ગણનાં તમામ પુસ્તકો જે કે ગણ ઉપર છપાય છે તે કાગળો નેત્રને દાનિ કરનાર હોવાથી તેવાં પુસ્તકો નિશાળોમાં ચાલતાં બંધ કરી દેવા લાગ્યો. સ્વચ્છ ધેણા કાગળઉપર છપાયેલાં પુસ્તકો નેત્રને સમિત કરે છે, તેથી જાંખા મેટા કાગળો ઉપર પુસ્તકો છપાવવાં જોઈએ. સુનાઈટેલ રેટેક્સ આપણા કરતાં ઘણો આગળ વધેલો હોવા છતાં, તથા ત્યાંની નિશાળોમાં આપણી નિશાળો કરતાં બાળકોનાં સુખનન્દ ઘણું ધ્યાન આપાતું છતાં પ્રાથમિક નિશાળોનાં ૧૭૦૦૦૦૦૦ બાળકોમાંથી ૧૨૦૦૦૦૦૦ બાળકો નેગના કાંઈ ને કાંઈ બાધિથી પીડાતા અનુભવમાં આવ્યા છે. આપણા દેસના વિદ્યાર્થીઓની આથી પણ કેવી ખરાબ દશા દશે તેની કાણ ગણના કરે ! આ સંધળો પરિણામ વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્ય ઉપર જોટલું ખાન આપણું જોઈએ, તેટલું ન આપવાથી આવ્યો છે. અળનો અબુદ્ધ ઇચ્છનાર પુરુષોએ આ વિષય ઉપર સત્વર ધ્યાન આપવાની અગત્ય છે.

માયાને તપાસીને મનુષ્યના ગુણહોધની પરીક્ષા કરનાર યંત્ર.

મનુષ્યમાં કેવા કેવા ગુણો તથા દોષો રહ્યા છે, તેની પરીક્ષા, તેના માયાને તપાસીને, મસ્તિષ્કવિદ્યાને જાણનારા વિદ્વાનો આજમુધી કરતા હતા, પણ અંગ્રેજીમાં હમણાં જ શોધી કાઢવામાં આવેલા એક યંત્રની મદદથી ગમે તે મનુષ્ય, મસ્તિષ્કવિદ્યાને જાણનાર વિદ્વાનપાસે ગયાવિના, પોતાના તથા બીજાના માયાની પરીક્ષા કરી શકવા સમર્થ થયો છે. આ યંત્ર લોજનીની મદદથી ચાલે છે, અને તે મનુષ્યનું મગજ કેવું છે, અને તેમાં કયી કયી શક્તિઓ અધિક વિદ્યાસને પામી છે, તથા કયી કયી નથી પામી, તેનું બારીકોથી માપ નાંદે છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ અર્ધા મિનિટમાં તેના ગુણોપનું વર્ગન સંકુલ રીતે પોતાની મેજે લખીને આપે છે. આ યંત્રવડે પોતાની પરીક્ષા કરાવવા ઇચ્છનાર મનુષ્યે, એક જાતની ધાતુના બનાવેલા ટોપમાં પોતાનું માથું મૂકવું પડે છે. ગમે તેવા કદનું—નાનું કે મોટું માથું આ ટોપમાં મૂકી શકાય છે. યંત્રમાં માથું મુક્યા પછી એક બીજો માણસ એક લાથાને ફેરવે છે કે તરત જ ૨૮ નાની દોઢીઓ બહાર નીકળી આવે છે, અને માથામાં કયી કયી જગ્યાએ ટેકા તથા ખાડા છે તેની રૂપરંગ તપાસ કરવા મંત્રી પડે છે. પાંડે પરીખાના જેવો ધરમ આજન થાય છે. અને વિશ્વ રોકેડ પૂરી થતા જ તે મનુષ્યના ગુણોપનું સર્વજ્ઞ વર્ણન ૨૮ કલમેમાં એક કાગળ ઉપર સ્વચ્છ રીતે લખીને આપી દે છે. દરેક માનસિક શક્તિના વર્ણનની પૂર્વે ૧ થી ૫ સુધીના અંકો માર્ગદર્શક છે. આ અંક જે પ્રમાણમાં જે માનસિક શક્તિનો વિદ્યાર્થ થયો હોય છે, તે દર્શાવે છે. વળીના અંક કરતાં પ્રમાણ મુક્ય છે. આ નવું યંત્ર ફ્રેન્સીસીટર એ નામથી જાણખાય છે.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જીવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે. .

॥ ૐ શ્રી ॥

જેનું મનુષ્ય સડથી અધિક ચિંતન કરે છે,
તે રૂપ તે ક્રમે ક્રમે થાય છે.

‘ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ થાય છે,’ એ નામના વિષયમાં ગયા અંકમાં જે વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા હતા, તે વિચારો એટલા બધા મહત્વના છે, અને તે ઉપર આપણા સુખદુઃખનો એટલો બધો આધાર છે કે તેમની ગમે તેટલી પુનઃ પુનઃ ચર્ચા કરવામાં આવે તોપણ તે ન્યૂન જ ગણાય, એમ છે; અને તેથી આ વિષયમાં ફરી તેમને ચર્ચાએ છીએ.

‘મનુષ્ય જેનું સહીશી વિશેષ ચિંતન કરે છે, તેવો જ તે ધીરે ધીરે થાય છે, એ વાક્યમાં કેટલું ગંભીર રહસ્ય રહેલું છે, તેને ચોડા જ મનુષ્યો સમજે છે; અને આ ન સંમજતા હોવાથી જ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ દુઃખથી પીડાતો, અથવા પોતાની ઇચ્છેલી વસ્તુને ન પ્રાપ્ત કરેલો બેવામાં આવે છે. આ વાક્યમાં રહેલા સત્યને જે કોણે મનુષ્ય સમજે છે, તે કોણે જ, સુખ અથવા સિદ્ધિ ગમનમાં રહેલી કોઈ અલબ્ધ વસ્તુ છે, એમ તેને ભાસતું નથી, પણ પોતાના જ સુખખાગળ પડેલી અને હાથ લાંબો કરીને લેવાં જેટલી સુલભ તેને ભાસે છે.

મનુષ્ય પોતાના વિચારનું અથવા ચિંતનનું જ પ્રતિબિંબ છે. બિંબથી જૂદા પ્રકારનું પ્રતિબિંબ દર્શણમાં કદી જ પડતું નથી. પણ જેવું બિંબ હોય છે, તેવું જ તે પડે છે, તે જ પ્રમાણે વિચારનું પ્રતિબિંબ જે મનુષ્ય, તે વિચારથી જૂદા પ્રકારનો કદી પણ હોતો નથી. તેનું શરીર, તેની વાણી, તેનું વર્તન, તેના અંતઃકરણની રચિતિ, તેને સ્વભાવ, તેની ધર્મવૃત્તિ—સ્વરૂપમાં તેનું સર્વસ્વ, તેના વિચારના બીજામાં ઘડાઈ ઘડાઈને બહાર નીકળતું હોય છે. જે તત્ત્વોની તેના શરીરની સપ્ત ધાતુઓ બનેલી છે, તે તત્ત્વો પણ તેના વિચારપ્રમાણે વ્યક્ત (અશુદ્ધ) અથવા સુદૃઢ (શુદ્ધ) હોય છે.

જ્યારે જ્યારે આપણે આ જગતના સ્થૂલ પદાર્થોનું અધિક ચિંતન કરીએ છીએ, ત્યારે આપણા વિચારો મોટે ભાગે સ્થૂલતાને ધારણ કરે છે; અને આ સ્થૂલ વિચારો આપણા શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાં સ્થૂલતાને પ્રકટાવે છે. જડ વિષયોનું અધિક ચિંતન આપણા શરીરના અણુઅણુમાં અને રોમેરોમમાં જડતા અથવા અશુદ્ધિને જ પ્રસારે છે, અને શુદ્ધ વિચારનું અધિક સેવન રોમેરોમની શુદ્ધિ સાધી આખા શરીરને ઉત્તમ તથા વિશુદ્ધ કરે છે. વિષયી મનુષ્યોનાં શરીર લુખાં, નિરતેજ, વિવર્ણ, બેડાળ, અપ્રસન્નતા ઉપજાવે એવાં, તથા તેમનાં કપાળ ઠીકરાજેવાં હોય છે, તથા ખરા ઈશ્વર-ભક્તોનાં શરીર દેદીપ્યમાન, તેજસ્વી, ભવ્ય, સુંદર, પ્રતાપી, પ્રસન્નતા ઉપજાવનારાં તથા તેમનાં કપાળ ઇલેક્ટ્રીસીટી પ્રકાશતાં હોય છે, તેનું કારણ આ જ છે.

કોઈ પણ મનુષ્યનું મુખ અને શરીર જોખને જ જો તમે છુદ્ધિમાન હશે તો તરત જ કહી શકશો કે તે કેવા વિચારોને પ્રધાનપણે સેવે છે. લોકો કહે છે કે સામા મનુષ્યના મનના વિચારો કળાવા અશક્ય છે, પણ તે ખરું નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યનું મુખ અને શરીર, તેના મનમાં શું છે, તે દર્શાવનાર ઉઘાડી ચોપડીઓ છે.

જે મનુષ્ય નિરંતર પોતાના મનને પરમાત્મામાં જોડી રાખવાનો અભ્યાસ સેવે છે, તે પરમાત્માના દૈવી ગુણોનો જ નિરંતર વિચાર કર્યા કરે છે. પરમાત્માનો વિચાર એ સર્વોત્તમ શુદ્ધ વિચાર ગણાય છે, અને તેથી કરીને 'પરમાત્માનું' મયાર્થ ચિંતન કરનાર સર્વોત્તમ શુદ્ધિને પોતાના શરીરના અણુઅણુમાં સ્થાપે છે. જેમ 'અગ્નિમાં' નાંખેલું મુવર્ણું પ્રતિક્ષણ અધિક અને અધિક શુદ્ધ થતું જાય છે, તેમ પરમાત્માના ચિંતનમાં અખંડ પ્રવૃત્ત રહેનાર મહાપુરુષનું શરીર વગેરે સર્વ, પ્રતિક્ષણ અધિક અને અધિક શુદ્ધ થતું જાય છે. મહાપુરુષોના ચરણોનો સ્પર્શ, પાપને હરે છે, તથા અનેક ત્રીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી થનાર પુણ્યથી પણ અધિક પુણ્યને પ્રકટાવનાર છે, એમ જે સત્સાક્ષી કહે છે, તે સાચી સાચું છે, એ હવે આપણને સમજાય છે.

જે મનુષ્ય જેનું અધિક ચિંતન કરે છે, તેના જેવો જ તે થાય છે. બળનો, શક્તિઓનો અને સિદ્ધિઓનો અધિક વિચાર કરનાર બળને, શક્તિઓને અને સિદ્ધિઓને પોતાનામાં અવશ્ય ઉત્પન્ન કરે છે. અધિક ચિંતન, ચિંતન કરવામાં આવતી વસ્તુને મેળવી આપનાર સામર્થ્ય શરીરમાં પ્રકટાવ્યા વિના રહેતું જ નથી.

જે મનુષ્ય પૂર્ણ આરોગ્યનો અખંડ વિચાર કરે છે, અને એક ક્ષણ રોગના વિચારને હૃદયમાં પ્રવેશવા દેતો નથી, તથા આરોગ્યનાં જ ચિત્રોને ટિપ્પણી રચીને તેમને જ જો જો કરે છે, તે મનુષ્ય આજે ભલેને સેંકડો અસાધ્ય વ્યાધિઓથી પીડાતો હોય તો પણ ક્રમે ક્રમે પોતાના શરીરમાંથી વ્યાધિને નિવારતો જાય છે, અને લાંબો સમય ગયા પૂર્વે, પોતે ચિંતન કરેલા પૂર્ણ આરોગ્યને પોતાનામાં પ્રકટેલું અનુભવે છે. અધિક સમય ચિંતનમાં, અને ચિંતનથી વિરોધી વિચારભણી નજર સરખી પણ ન માંડવામાં મુખની અને સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિની કુચી રહેલી છે. જેમ ઉજળતા વંધતાં ટાંદ ઝોાઈ થવા થાડે છે, અને દીપકનો પ્રકાશ વધતાં અંધકાર ન્યૂન થતો જાય છે, તેમ આરોગ્યનું ચિંતન અધિક યતાં, વ્યાધિનું બળ ન્યૂન થતું જાય છે.

કોઈ પણ દુઃખદ સ્થિતિનું, મનુષ્ય ન્યાં સુધી પોતાનામાં ભાન કર્યા કરે છે, ત્યાં સુધી તે દુઃખદ સ્થિતિ મજાગાંડની પેઠે તેને ઊઠતી નથી. દુઃખદ સ્થિતિનો વિચાર જ

દુઃખદ સ્થિતિનું આપણને ભાન કરાવે છે, પરંતુ જ્યારે આપણે તેનો વિચાર કરવાનું છોડી દઇ કોઇ ખીજા જ વિચારમાં પ્રવેશીએ છીએ ત્યારે તે દુઃખદ સ્થિતિનું ભાન આપણને થતું નથી. આ પ્રમાણે ખીજા જ વિચારમાં લાંબો કાળ પ્રવેશતા રહીને દુઃખદ સ્થિતિનું જો આપણે આપણને ભાન ન થવા દઇએ, તો જળ ન મળતાં જેમ. છોડ સુ-કોઈ વંતય છે, તેમ દુઃખદ સ્થિતિ નાશ પામે છે.

કનિષ્ઠ સ્થિતિને આપણે પકડેલો પીછો છોડાવવાનો એક જ ઉપાય છે, અને તે એ કે તેના તરફ આપણે મોં ન માંડવું, તે આપણને પ્રાપ્ત છે, એમ ન બંધાવવું, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું રસપૂર્વક ચિંતન કરવું, તથા તે આપણને પ્રાપ્ત છે, એમ કંપવું.

આ જગતમાં સુખદુઃખ આપનાર એક જ સત્તા છે, અને તે આપણાં કર્મ છે. એ કર્મના કરનારા આપણે પોતે છીએ, અને તેથી આપણને સુખદુઃખ આપનાર આપ-ણાવિના અન્ય કોઇ જ નથી. સુખદુઃખને ઉત્પન્ન કરનારી સત્તા આપણા પોતાનામાં જ છે, અને તે આપણા વિચારો જ છે. વિચારમાં અને કર્મમાં કશો જ ભેદ નથી. વિચાર એ ખીજ છે, અને કર્મ એ વૃક્ષ છે. જેવું ખીજ હોય છે, તેવું જ વૃક્ષ થાય છે, અને ફળ આપે છે. તેથી વિચારના ઉપર અંકુશ મેળવતાં કર્મરૂપ વૃક્ષ અને તેના ઉપર આપનાર સુખદુઃખરૂપ ફળઉપર આપોઆપ આપણી સત્તા જામે છે.

આપણા શરીરરૂપ બ્રહ્માંડમાં વિચાર એ જ સ્પષ્ટા અર્થાત્ બ્રહ્મા છે. તે નિરંતર આપણા શરીરમાં સંજવાતું કાર્ય ક્યાં જ કરે છે. શું સંજવાતું? આપણી શારીરિક, બાવંહારિક, માનસિક, તથા આધ્યાત્મિક સુખદુઃખરૂપ સ્થિતિ. તેને પૂર્ણ આરોગ્યના ઉચ્ચ વ્યવહારસુખના, ઉચ્ચ મદ્રોત્તમના અને ઉચ્ચ દેવી સદગુણોના નમુના આપ્યા કરો; તમારા માટે તમારા નમુનાપ્રમાણની જ સ્થિતિઓ રચીને તે તમારા. ચરણ-સમીપ ધરશે.

જ્યારે આપણા શરીરનું આરોગ્ય, આપણું વ્યવહારસુખ, આપણું મનોબળ, આપણું ઉચ્ચ વિશુદ્ધ વર્તન, આપણા હૃદયની શાંતિ, અને આપણને પ્રાપ્ત થનાર લૌકિક તથા અલૌકિક ઐશ્વર્ય એ વગેરે સઘળું જ અખંડપણે ચિંતન કરાતા આપણા વિચારઉપર જ આધાર રાખે છે, જ્યારે વિચાર જ આપણા સર્વોત્કૃષ્ટ અન્યુદયનું મૂળ છે, ત્યારે વિચાર કરવાની કળાકરનાં વધારે ઉચ્ચ કળા, આ જગતમાં ખીજ હોવી શું સંભવે છે? વિચાર કરતાં શીખવું, એ શું જેવી તેવી વિદ્યા છે? એનાથી ચઢીપાતી વિદ્યા કે કળા કોઇ દર્શાવી શકશે? એ વિદ્યા જેને ધર્માર્થ આવડે, અને એ કળા જેને ધર્માર્થ બેસી જાય, તેને જગતમાં શું પ્રાપ્ત કરવું દુલભ છે? શું તે રાજાઓના રાજ્યના પદમાં પોતાને મૂકવા સમર્થ નથી મતો? થવો જ સંભવે છે, અને થાય જ છે, અને તોપણ આજે જ્યારે જણાવવામાં આવે છે કે પ્રજાનો ઉદય કરવાને માટે તેને ધર્મનું શિક્ષણ આપવાની સહી પ્રથમ અગત્ય છે અને તેવું શિક્ષણ આપ્યાવિના પ્રજાનો વાસ્તવિક અને સ્થાયી ઉદય કદી જ થવાનો નથી ત્યારે અસંખ્ય મનુષ્યો સામા થાય છે, અને ધર્મના શિક્ષણની આજે દેશને કરી જ જરૂર નથી, એમ મૂર્ખ વિચાર કર્યાવિના વદે છે. પરંતુ વંસ્તુતઃ ભારત પ્રજાને ધર્મના શિક્ષણની જ આજે પ્રથમ અગત્ય છે. કારણ કે ધર્મ જ તેને વિચાર કરવાની કળા શીખવે છે. ધર્મ જ તેને કયા વિચારો કરવા મોગ્ય છે, અને કયા કરવા અમોગ્ય છે, તે શીખવે છે. ધર્મ જ તેને દાર્શનિકપ્રદેશમાંથી કારણપ્ર-

દેશમાં લેઈ જઈને સુખદુઃખના હેતુઓ ત્યાં કેવી રીતે રચાય છે, તે પ્રત્યક્ષ દર્શાવે છે, તથા તે હેતુઓને પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે ફેરવવાને શું કરવું તે શીખવે છે. સ્વલ્પમાં ધર્મ જ તેને વિચારને સ્વાધીનમાં રાખવાનો અંકુશ આપે છે.

દેશની પડતી દૂર કરવાને માટે પડતીનાં મૂળ કારણોને શોધવાં જોઈએ, અને તે મનો નાશ કરવો જોઈએ. આજે જે કારણોનો નાશ કરવા પ્રયત્ન થાય છે, તે કારણો સપાટીઉપરનાં છે. તેમનો નાશ દુઃખને દૂર કરનાર નથી. દુઃખનાં ખરાં કારણો તો અંતર રહેલાં છે: પ્રજ્ઞના વિચારમાં—મનમાં રહેલાં છે. સેના તે રચણમાં ચઢાવવાની છે, અને શસ્ત્રો ત્યાં વાપરવાનાં છે. વિચારનો પ્રદેશ જ આજે અવ્યવસ્થિત છે. અધર્મે ઉઠાવેલા અંકુશ ત્યાં બારે ત્રાસ વર્તી રહેા છે. ધર્મનું સામ્રાજ્ય ત્યાં રથપાયાવિના તે દૂર ચર્ચી શકે તેમ નથી. શુદ્ધ ધર્મવડે જ—વિચારોની શુદ્ધિ સાધવાથી જ—તે પ્રદેશમાં વ્યવસ્થા થાય એમ છે.

પૂર્ણ વિચાર કર્યાવિના, ધણા ઈશ્વરનું ખંડન કરે છે, ધણા ભક્તિનું ખંડન કરે છે, કેટલાક જપનું, કેટલાક યોગનું, કેટલાક સંધ્યાપૂજનાર્યાનાદિનું, કેટલાક મૂર્તિપૂજનનું, એમ જેને જેમ શાવે છે તેમ ધર્મનાં આ વિવિધ અંગો તથા સાધનોઉપર કુહા-જાના ઘા લગાવે છે. પરંતુ આ સર્વ, વિચારઉપર અંકુશ રાખવાનું શીખવનાર સાધનો છે, એટલું જ નહિ, પણ મનુષ્ય જે ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે, તે ઉન્નતિના તથા તેથી કેટલિયણુ મરીપાતી અન્ય પ્રકારની ઉન્નતિના, વિચારરૂપ સંપ્રદાના નમુના છે, યોગ્ય ઉપદેશકદ્વારા આ નમુનાઓનો ઉપયોગ કરતાં વિચારને શીખવવામાં આવે તે સ્મરતખંડની ઉન્નતિ જે આજે કરોડો ગાઉ દૂર બાસે છે, તે દૃષ્ટિમર્ધાદમાં દેખાવા માંડે.

સ્મરતખંડની અવનતિના ચિત્રતરણ જ આજે સર્વની દૃષ્ટિ રથપાયલી છે. આ ચિત્રનું જ અધિક ભાગે જમાં ત્યાં ચિંતન આવ્યા કરે છે. અવનતિ જેમ અને તેમ મોટા અતે ત્રાસદાયક સ્વરૂપમાં જણાય એવું ચિત્ર વર્ણવવામાં જે અધિક કુશળતા દર્શાવે છે, તે અધિક દેશભિમાની અને અધિક દેશહિતચિંતક મનાય છે. પ્રજ્ઞની દુર્બળતાને, દુઃખને, દોષને, દરિદ્રતાને એ વગેરે નિરૂપ્ત ભાવોને જ દૃષ્ટિની આગળ ને આગળ રાખવામાં આવે છે. આ સર્વનો પરિણામ તે તે દોષોને સ્થિર રાખવામાં જ આવ્યો છે. જે જાગ્રત જણાય છે તે કર્મસાધક જાગ્રત નથી, પણ સંતાપની અને બળાપાની વ્યાકુળતા છે.

એવું મનુષ્ય સદૃશી અધિક ચિંતન કરે છે, તે રૂપ તે ક્રમે ક્રમે થાય છે, એ અખાધિત નિયમનું મનુષ્યે પોતાની, કુટુંબની, જાતિની, સમાજનો, નગરની, દેશની, રાજ્યની—એમ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ સાધવામાં સર્વદા પાસન કરવું જોઈએ. બાળકથી તે ટદ્દસુધી સર્વને—અને તથા પુરપને—આ નિયમનું સંગોપાંગ જ્ઞાન આપવું જોઈએ, તથા પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનો અનુભવમાં ઉતારતાં શીખવવું જોઈએ. એ જ ઉન્નતિનો ખરો માર્ગ છે. તે અદ્ય સમયમાં સિદ્ધ થાય તેમ નથી. પ્રજ્ઞતી હાલની રિથિતિમાં તેને અનુભવમાં ઉતારતાં ચૌનાં વર્ષ, અને કેટલાકને જન્મોના જન્મ વહી જાય એમ છે—એમ થવું જ જોઈએ—પરંતુ શુદ્ધિસતોએ ખરા ઉપાયને જ પ્રદર્શ કરવો, એ જ યોગ્ય છે. સ્થાયી જગતે આપનાર પ્રાત્નથી દીર્ઘ કાળ જવાના બચ્ચો નિરમળું ઉચિત નથી.

ગયા અંકમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે જેની આપણા અંતઃકરણમાં છાપ પડે છે, તેના વિચારો આપણા મનમાં ચાલે છે. જે વિષયનો અંતઃકરણઉપર છાપ પડતો નથી, તે સંબંધી વિચારો મનમાં ઉપજતા નથી. આથી જેના વિચારો આપણે અધિક કરવા હોય તેની આપણે અંતઃકરણમાં ઉંડી છાપ પાડવી જોઈએ, અને જેના વિચારો મિલકુલ ન કરવા હોય તેની અંતઃકરણમાં જરા પણ છાપ પડવા ન દેવી જોઈએ.

ધણા મનુષ્યોને નવરા પડે છે ત્યારે નાટકનાં ગાયનોની કડીઓની કડીઓ શાથી સ્પૃશ્ય કરે છે ? એ જ કારણથી કે તેમણે તે ગાયનોને રસપૂર્વક શ્રવણ કરીને તેમની અંતઃકરણમાં છાપ પડવા દીધી છે. અંગ્રેજી નાટકમાં અંગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાનવિનાનાં કોઈ મનુષ્યને જેવા બેસાડ્યો હોય અને તેણે આખું નાટક જોયું તથા સાંભળ્યું હોય તોપણ તેને એક પણ ગાયનની કડી બીજે દિવસે સ્પૃશ્યતી નથી, તે શાથી ? એ જ કારણથી કે ગાયનોએ સાંભળ્યા છતાં પણ તેને તેમાં રસ ન પડવાથી તેમની છાપ તેના અંતઃકરણમાં પડી હોતી નથી.

જેવા આપણે વિચારો કરીએ છીએ તેવા જ આપણે યદ્યપે છીએ; અને જેની આપણા અંતઃકરણમાં છાપ પડે છે, તેના જ વિચારો આપણા અંતઃકરણમાં ચાલે છે, તેથી ઉંચી જાતના વિચારોવડે પોતાની ઉંચી સ્થિતિ કરવા છત્તેજનારે પોતાના અંતઃકરણમાં ઉંચી છાપ પાડવા માટે સર્વદા સાવધાન રહેવું જોઈએ. મનુષ્ય ઉદયને માટે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરતો હોય, પણ તેના અંતઃકરણમાં અસ્તની છાપ હોય તો ઉદયને તે કદી પણ સાધી શકતો નથી.

લેખકને એક દિવસ એક શ્રીમાનને ત્યાં જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. તે પ્રાતઃકાળમાં સ્નાનને કરીને નિયમિત રીતે દેવસેવામાં આગ્રહથી બેસતા. પોતાના ઇષ્ટદેવની આગળ નાના પ્રકારનું સંગીત થતું રહે તો સેવાનું એક ઉત્તમ અંગ સાધેલું ગણાય એ હેતુથી તેમણે દેવગૃહમાં એક પ્રમોદિન મૂક્યું હતું, અને સેવાનો આરંભ થતાં જ આ પ્રમોદિનને ચક્રાવવામાં આવતું હતું. તેમાં જે ગાયનો ઉતારવામાં આવેલાં હતાં, તેમાં રહેલા રસને અને ભક્તિરસને ઉત્તર ધ્રુવ અને દક્ષિણ ધ્રુવનેટલું છેદું હતું. કેટલાંક ગાયનો નાટકોનાં હતાં, કેટલાંક ગાયનો પ્રસિદ્ધ નાયકોઓનાં હતાં, અને કેટલાંક કોઈ કોઈ ગદ્યવાનાં હતાં. વૃત્તિને પરમેશ્વરમાં આકર્ષે, ભક્તિને પુષ્ટ કરે, વિરાગાદિ ઉચ્ચ ગુણોનો અંતઃકરણમાં આવિર્ભાવ કરે, એવું કશું જ એક ગાયનમાં ન હતું. દીર્ઘ સમયથી આ ગાયનો તે શ્રીમાન પુરુષ દેવને શ્રવણ કરાવતા હતા, અને પોતે પણ સાંભળતા હતા. પ્રત્યેક પ્રસંગે ગાનની જ છાપ તેમના અંતરમાં ઉંડી પડતી હતી. દેવસેવા કરતાં છતાં પણ તેમનો ચિંતનીય વિષય દેવ થયો ન હતો, પણ ગાયનો ચર્ચા હતાં. અંતઃકરણમાં દેવને સ્થાને નાર્પકાઓ, નાટકના છોકરાઓ, અને મુસલમાન ગવૈયાઓ આરદ થયા હતા. બીજું આરદ શી રીતે થાય ? પરિણામ એ આવ્યો હતો કે ધણાં વર્ષો દેવસેવામાં અધિક સમય ગાળતાં છતાં પણ, અંતઃકરણમાં ભક્તિરૂપ શુભ પ્રયત્નનો એક પણ પરિણામ પ્રકટ્યો ન હતો. તેમનો વ્યવહાર જોતાં કોઈને પણ ભાન થયા વિના રહે તેમ ન હતું કે તેમના રજસ અને તમસ ન્યૂન થવાને બદલે અતિદિન વધતા જતા હતા.

મનુષ્યોએ સ્વેચ્છાથી ગમે તે વિષયોનો ઇદ્રિયસાથે સંબંધ ન જ થવા દેવો જોઈએ. વિષયોનો અને ઇદ્રિયોનો પ્રેમપૂર્વક થયેલો સંબંધ અંતઃકરણમાં તે વિષયની છાપ પાડે છે, અને આ છાપ પોતાના જેવા જ વિચારો પ્રકટાવીને આપણને તેવા જ કરી મૂકે છે. આથી જો આપણે ઉંચા થવું છે તો હલકા વિષયોનો સંબંધ કરીને તેમની હલકી છાપ હૃદયમાં ન જ પાડવી જોઈએ.

જેમ ઉંચા વિષયોનો સંબંધ સેવવો જોઈએ, તેમ આપણાથી ઉચ્ચ ગુણવાળા મનુષ્યોના સહવાસમાં જ આપણે પ્રીતિપૂર્વક રહેવું જોઈએ. હલકા પ્રકારના ગુણવાળા, હલકા પ્રકારના વિચારવાળા, અને હલકા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરનારા મનુષ્યોનો સહવાસ આપણા હૃદયમાં હલકી જ છાપો પાડે છે, અને તેના પરિણામમાં આપણા વિચારો હલકા પ્રકારના રહેતાં, આપણી ઉન્નતિ થવાનો કદી પથ સંભવ આવતો નથી.

ઉચ્ચ થવા ઇચ્છનારે ઉચ્ચ વિચારોને જ કરવા જોઈએ, અને ઉચ્ચ વિચારો, ઉચ્ચ પ્રાણિપદાર્થોના સંબંધથી અંતઃકરણમાં ન્યારે ઉચ્ચ છાપ પડે છે ત્યારે જ સ્વભાવથી પ્રકટે છે, તેથી અંતઃકરણમાં નિરંતર ઉચ્ચ છાપને આરંભ રાખવી, એ જ ઉંચા પ્રકારના વિચારોને સ્પુરશ્વવાની કળા છે.

અંતઃકરણમાં છાપ બે પ્રકારે પડે છે. એક બાલ જગતના સંબંધથી અને બીજી આંતર જગતના સંબંધથી. બાલ જગતમાં જે અસંખ્ય પ્રાણીપદાર્થોનો આપણને સંબંધ થાય છે, તેમાં કેટલાક પ્રાણીપદાર્થો ઉંચા પ્રકારના હોય છે, અને કેટલાક હલકા પ્રકારના હોય છે, તેમનો સંબંધ થવા માત્રથી જ જો આપણા અંતઃકરણમાં તેમની છાપ પડી જતી હોત તો તો દુઃખથી મુક્ત થવાનું કાર્ય ધણું જ કઠિન થઈ પડત. પરંતુ સુઝાએ જે પ્રાણીપદાર્થોનો સંબંધ આપણી વૃત્તિ પ્રીતિપૂર્વક કરતી નથી, તેમની છાપ, આપણી ઇદ્રિયો અને તેમનો સંબંધ થયા છતાં પણ આપણા અંતઃકરણમાં પડતી નથી. આપણે છાપ પડવા દેઈએ તો જ પડે છે, અને ન પડવા દેઈએ તો નથી પડતી. આમ અંતઃકરણમાં છાપ પાડવાનું આપણા જ હાથમાં રહેલું હોવાથી, હલકા વિષયોનો આપણને સંબંધ થઈ જાય ત્યારે ને સંબંધમાં આપણે પ્રીતિ ન પ્રકટાવવી, એ તે તે વિષયોના દુઃખજનક સંબંધથી બચવાનો ઉપાય છે.

આપણે મનમાં જે સૃષ્ટિ રચીએ છીએ અને તે સૃષ્ટિના અને આપણી આંતર ઇદ્રિયોના સંબંધથી આપણા અંતઃકરણઉપર જે છાપ પડે છે, તે આંતર જગતના સંબંધથી પડેલી છાપ કહેવાય છે. જેમ બાલ જગતમાં ગમે તેવા સારા નફારા પ્રાણિપદાર્થોનો અવિવેકથી સંબંધ સેવીને મનુષ્યો અસંખ્ય દુઃખદ છાપો અંતઃકરણમાં પાડે છે, તેમ આંતર જગતમાં પણ તેઓ તેટલું જ બેદરકારપણું બતાવે છે. તેઓ મનમાં ગમે તેવી કલ્પનાઓ કરે છે, અને તેમાં મોટે ભાગે તો દુઃખની જ કલ્પના કરે છે. એક અઠવાડિયું વરસાદ મોડો આવે તો તરત દુઃખાળનો કલ્પના કરે છે. હજારો મનુષ્યોને અને પશુઓને મનોમય સૃષ્ટિમાં મરેલાં જુએ છે. પોતાના મહેલમાં એકાદ મનુષ્યનું તાવથી મૃત્યુ થાય તો તરત આખા નગરમાં પ્લેગને પ્રસરવાની અને હજારોનો કચ્ચરધાણ નીકળી જવાની કલ્પના કરે છે. નાની જુઓ વાતને કલ્પનામાં મોટી જુએ છે, અને આ પ્રમાણે મનોમય સૃષ્ટિમાં અર્થાનુકૂળ કારણ પ્રદેશમાં, જે કાર્યને પ્રકટેલું

જોવાનું તે હ્રસ્વનો નથી, તેનાં બીજાં નાંખે છે. ત્યાં સેંકડો અને હજારો મનુષ્યો આવી ક્રિયા દિવસોના દિવસો નિત્ય કર્યા કરે, ત્યાં વ્યાધિ અને વિપત્તિ ઘર કરીને રહે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ?

ખાલુ જંગલમાં, અંતઃકરણોપર સારી છાપ પાડે, એવા ઉત્તમ પ્રાણીપંદાર્યો ન જોવામાં આવે તો મનુષ્યે આંતર જંગલમાં પ્રવેશવું જોઈએ, અને ત્યાં પોતાની કલ્પનાથી દિતવું સર્વોત્તમ ચિત્ર રચીને તેની છાપ હૃદયમાં હિંદી પાડવી જોઈએ. આમ થતાં તે છાપને અનુકૂળ વિચારોનો પ્રવાહ વહેવા માંડશે, અને તેમ થતાં, મનુષ્ય જેનું અધિક ચિંતન કરે છે, તેવો જ તે થાય છે, એ નિયમપ્રમાણે તેનું સર્વોત્તમ દિત સધાવાનું.

આંતર જંગલમાં સર્વોત્તમ દિનનાં ચિત્રો કેમ રચવાં, તે જ વિષયને યોગ, ઉપાસના, અને તત્ત્વવિચાર શીખવે છે. અંતઃકરણમાં સર્વોત્તમ છાપ પાડનાર પરમેશ્વર કરતાં ચઢીયાતી બીજી કંપી વસ્તુ છે ? સમગ્ર જ્ઞાન, સમગ્ર ઐશ્વર્ય, સમગ્ર સામર્થ્ય, સમગ્ર સદ્ગુણો, સમગ્ર દિત, સમગ્ર સુખ, એ અદિ સર્વ જેમાં એક કાળે એકત્ર થયા હોય, એવું બીજું કોઈ તમે બતાવી શકશો ? આવા સમગ્ર કલ્યાણનાં મહોદધિ પરમાત્માની ભક્તિથી, જપથી, ધારણથી, ધ્યાનથી, કે તત્ત્વચિંતનથી, અંતઃકરણમાં સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નથી હિંદી છાપ પાડવાનો ઉપદેશ આપવામાં સત્તાશ્રીનો કેટલો કલ્યાણકારક આશય છે, એ શું હવે આપણને નથી સ્પષ્ટ થતું ? પરમેશ્વરની અંતઃકરણમાં હિંદી છાપ પાડતાં એવી કંપી ઉન્નતિ છે કે જે આપણને મળવી અશક્ય રહે ? સર્વ જ ઉન્નતિ મળવી શક્ય છે, તો પછી શુદ્ધિમાને મને અન્નવચ્ચે ક્યાંથી મળશે, તેનું ચિંતન કરવાનું પ્રયોજન નથી, પણ એક ધર્મનું જ ચિંતન સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નથી કરવું. એમ જે અનુભવી જનો વહે છે, તેમાં તેઓ શું બોલું કહે છે ?

ન્યારે અંતઃકરણમાં પરમેશ્વરની છાપ પડી રહેવાથી પરમેશ્વરની જ મૂર્તિ રમી રહે છે, ત્યારે આપણા શરીરમાં રહેલું ઉત્પાદક (સજનાર) બળ, પોતાને મળેલા નમુનાપ્રમાણે જ આપણને નવેસરથી ઘડવા માટે છે. આપણા જ્ઞાનતંતુઓમાં અને આપણા મગજ પગેરમાં જે વિદુન્મય સામર્થ્ય વ્યાપી રહેલું છે, જેને આપણે જીવનતત્ત્વ, અથવા ઓળસ પગેરે શબ્દોથી ઓળખીએ છીએ તે જ આ ઉત્પાદક બળ છે. આ બળ આપણા અંતઃકરણમાં જે વિચાર પ્રધાનપણે આરદ થયેલો હોય છે, તેના શુભધર્મજેનું પ્રથમ થાય છે, અને તે પછી આપણને સર્વાંગ તેજા કરવા માટે છે.

પરમેશ્વર આપણા અંતઃકરણમાં આરદ થતાં આ બળ પ્રથમ પોતે અંત્યંત વિશુદ્ધ અને ઐશ્વર્યમય થાય છે. પછી તે શરીરના અણુઅણુને વિશુદ્ધ કરી મૂકે છે. પોતાને મળેલા નમુનાપ્રમાણે જ તે સાતે ધાતુઓને ઘડે છે. જે શ્રીકૃષ્ણની ત્રિભુવનમોહક મૂર્તિ હૃદયમાં આરદ થઈ હોય છે, તો પગથી તે સિખામુધી શરીરને શ્રીકૃષ્ણરૂપ કરે છે. જે શ્રીરામની મૂર્તિ હૃદયમાં દૃઢ આવેખાઈ હોય છે તો શરીર શ્રીરામરૂપ થાય છે. જેઓ પોતાને ભક્ત કહેવડાવતા હોય, છતાં જેમનાં શરીરમાં આવા રમ્પ ફેરફાર ન થયા હોય તેમનાં હૃદયમાં પોતાના ઈષ્ટની મૂર્તિ શાસ્ત્રો જે પ્રકારે વર્ણ છે, તેવી આરદ નથી થઈ, એ જ સિદ્ધ થાય છે. અથવા તો પોતાના ઈષ્ટની જે મૂર્તિ તેમના હૃદયમાં આરદ થઈ દરી, તે તેમનાં વિરૂપ અને નિરતેજ શરીરના જેવી જ વિરૂપ અને નિરતેજ હોવી જોઈએ.

છટની મૂર્તિની ચચાઈ કલ્પના જે કરી શકે છે, અને તે કલ્પનાપ્રમાણે જેના હૃદયમાં જે
છટમૂર્તિ આરૂઢ થાય છે, તેનું શરીર છટના જેવું થાય જ છે. ધ્યાતા ધ્યેયવસ્તુ અત-
બાલ થવા જ જોઈએ.

મગજમાં રહેલું આ ઉત્પાદક બળ એકલા સ્વયં શરીરને જ ઉત્કૃષ્ટ કરીને અદ-
કતું નથી, પણ તે હૃદયોના સામર્થ્યને પણ તે જ પ્રમાણે વધારે છે. પોતાને મળેલો
નમુના જે પરમેશ્વર, તેમના જેવું જ તે હૃદયોનું બળ વધારી શકે છે. મેં જ અત્યંત
દૂરના પદાર્થોને જોઈ શકે છે, કાન અત્યંત દૂરના સંપ્રદોને શ્રવણ કરી શકે છે, વગેરે.

મનમાં, સુદ્ધિમાં, ચિત્તમાં, અને આદંકારમાં પણ આ ઉત્પાદક બળ તેવા જ દેર-
શર કરે છે. તે હૃદયસ્થ સત્યસંકલ્પ થાય છે. હૃદયની સિદ્ધિઓ પોતાનામાં પ્રકટેલી
અનુભવે છે. સર્વસત્ય, સર્વશક્તિમત્ત્વ સ્વાતંત્ર્ય, અપ્રતિમ આનંદ વગેરે હૃદયના
સર્વ ધર્મો પોતાનામાં પ્રકટેલા હોય, એવું તેને જ્ઞાન થાય છે.

જ્યારે મનુષ્યનાર પ્રભા જ થાય છે, એવું શ્રુતિ મેઘનાદજેવું ગર્વન કરી વંદતાં
હતાં, ધર્મ મનુષ્યો, ચાલુસ, હૃદય થાય જ નહિ, એમ અધિચારથી કહે છે, તેનું
કારણ એટલું જ છે કે તેઓએ ઉપર વલ્લભા ઉત્પાદક બળના સ્વરૂપનો વિચાર કરેલો
હોતો નથી. તેમના શરીરમાં તથા મનમાં આ બળ, તેમણે પોતાના હૃદયમાં આરૂ-
ઢાએલા નમુનાપ્રમાણે નિત્ય દેરશર કર્યા જ કરે છે, તથાપિ તે પ્રતિ તેમણે કદી પણ જા-
નોંખેલું નહિ હોવાથી ધ્યાનથી ધ્યાતા ધ્યેયવસ્તુ થાય છે, એ વાર્તા તેમને સાચી
ભાસતી નથી.

પ્રિય વાચક ! તમે નિત્ય સાનું ચિંતન કર્યા કરો છો, અને તમારા અંતઃકરણ
પ્રધાનપણે શું આરૂઢ છે, તેનો નિશ્ચિત્તે ખેંચી વિચાર કરજો. જેનું તમે અધિક ચિ-
તન કરશો, અને જેની છાપ તમે અંતઃકરણમાં અધિક ઉડી પાડશો તેવા જ ત-
રથી, તેથી ગમે તેવા વિચારો નવરા બેસા કરશો નહિ. મિત્રોમાં ખેંચી ગમે તેવી વાતો
તમારા મારી તેની વ્યયોગ છાપો હૃદયમાં પડવા દેશો નહિ, અને ગમે તેવી દિવાળ
મનને જોડશો નહિ. તમારે કેવા મનું છે, તેનો એક વાર ચાંત ચિત્તે વિચાર કરજો, અ-
પાછી જેવા મનું હોય તેના જ વિચાર કરજો. પ્રાતઃકાલે સ્નાન કરી પા કે વર્ષો કલાક
તે કલાક આમ કરવાનું છે, એમ જાણ્યો નહિ, પણ જ્ઞાત અવસ્થાના સર્વ કાળમાં
તમે જેવા થવા છાંછો છો, તેના જ વિચારને હૃદયમાં આરૂઢ રાખવાનો છે. અને એ
બીજી વાત સ્મરણમાં રાખો કે જેવા તમે થવા છાંછો છો, તેથી વિરોધી વિચારનું દિ-
સના કાંઈ પણ ભાગમાં હૃદયમાં બળ જામવા ન દેશો. આમ એક આધ્યાત્મિક કે આ-
આધ્યાત્મિક કરીને પલાંડી વાળીને બેસવાનું નથી, પણ મદિનાના મદિના અને જરૂર પ-
તો વર્ષાનાં વર્ષ કર્યા જ કરવાનું છે. ઉત્પાદક બળે દહ સુધી રજા, કેમ ન પ્રકટાવ્યું
એ વિચાર તમારે કરવાનો નથી. જગ પ્રકટાવવાનું કામ, તમારા કરનાં ને બહુ ઉત્તમ પ્ર-
કારે સમજે છે. તમે તમારું જ કર્તવ્ય કર્યા કરો, અપ્રદાથી. અને પ્રદાથી કર્યા કરો, અ-
ને તેનું કર્તવ્ય કરવામાં આગ્રહ કે પ્રભાદ કરે એમ છે જ નહિ. ને નિત્યના કમનું નિત્ય જ
કળવ્યા છે. તેને ત્યાં ઉપાર આનું છે જ નહિ. તમે જગ પ્રકટાવવાના તેના પ્રયત્નને જો-
શકના નથી. મારે જ તમને અપ્રદા પ્રકટવાનો મંબવ આપે છે. જે જેઈ શકત
હોત તો સમપ્રયત્નમાં તમે કદી પણ સિધ્ધિ પડી જ નહિ. ત્યારે અપ્રિય ઉત્પાદકી અ-
પ્રાપ્તથી અપ્રયત્નને એવા; અને કદી પણ વિમરગો ભેદ કે જેનું મનુષ્ય શ્રેયથી અ-
ધિક ચિંતન કરે છે, ને રૂપ તે કમે કમે થાય જ છે.

સાથેન સમારંભ ' ફંડમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સંબંધનોની નામાવલિ.

સા. રા. મણિકલાલ દરગોવિંદ (પોતાના ગ્રંથનો સદ્ગતિનિમિત્ત) જરોદ રૂ. ૨-૦-૦

સા. સા. ઉદયલાલ તારાચંદ (પોતાની નાની ગહેનનો સદ્ગતિ

નિમિત્ત) કરાંચી. રૂ. ૫-૦-૦

સા. મ. શિવસંકર હમનલાલ વડીલ. જામનર. રૂ. ૧-૦-૦

મિ. અમૃતભાઈ તથા મિ. મદાલદમીની સદ્ગતિનિમિત્ત. રૂ. ૨-૦-૦

સા. સા. બે. ગીત્ત, રામદાસ (પોતાની ધર્મગતિની સદ્ગતિ

નિમિત્ત) જમ્મીયા રૂ. ૨-૦-૦

પ્રત્યેક ગ્રાહકે લક્ષમાં લેવા યોગ્ય સૂચના.

મદાકાલનું નવું વર્ષ આવના કાર્નિક માસથી શરૂ થાય છે. કાર્નિક માસનો મોકલો. ખી ધી મોકલી આજમુધી જવાજમ વમુત કરવામાં આવતું હતું. પણ આ નવા વર્ષથી, તે નિયમ ફેરવ્યો છે. જેઓ મનીગોડરથી જવાજમ મોકલશે તેમના ઉપર જ દરેથી અંકો ખીડવામાં આવશે. આથી જેમને કાર્નિકનો અંક નિયમિત સમયે ન મળે તેમજ તે ન ગણવાનું કારણ જવાજમ નથી મોકલ્યું એજ છે, તેમ સંગજી લેવું. ગ્રાહકો તથા મદાકાલ ગતેના ઘાડકોએ જોઈકું જવાજમ મોકલવાથી તેમને મનીગોડરના ખર્ચમાં અથાવ યજો.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, ઘડાંદે ત્ર.

સદુપદેશશ્રેણી—સપ્તદશ સદુપદેશ.

આપાદી પુણિમાના મર્યાદા પ્રસંગે ગ્રંથેષા નીચેના વ્યાખ્યાનો. આ ન
ત દેરામાં આવ્યો છે.

પુરુષવર્ગેતાં વ્યાખ્યાનો.

મૂર્તિધન તથા પ્રતીકાધારતા (પ્રે જોડીમનનાસ જે કમ્પીયા.)

૨ પાશુપત યોગગ્રંથસ્ય (જટાંગકર જ. વ્યાસ.)

૩ ક્રિયા અને શુદ્ધિ (કૌશિકગમ વિ મરૂતા, શ્રી એ)

૪ વ્યાધિ, દુષ્ટાચાર્ય આદિ મુલ્યો અર્થ (છાયાલાલ જીવનલાલ.)

૫ વાગિનિરોધમક્રાનિવૃત્તિન (ન હીનનાસ પુ મધરી)

૬ મનુષ્ય સરજ અને સર્ગમિમાન્ કે? (શ્રીકેમ્ડ)

૭ પ્રાંતનો

શ્રીમદ્ભદ્રમાં નીચેનાં આપેલાં વ્યાખ્યાનો

૧ મનુષ્યજન્મની સંજ્ઞાનાં પ્રારંભ ગણાય

૨ પદમાત્માના અનુબ્રુવાત્રેની રીતે યસા?

૩ યોગયપતે મગ્ધનાર કાળો

૪ આજી જેના પ્રદારની ક્રિયા કરી

૫ પ્રાંતો

પૃષ્ઠ ૨૨૫, મુદ્રા ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ પટ્ટાદિ

શ્રીનૃસિંહવાણીવિલાસ—પ્રથમ પુસ્તક.

દ્વિતીય આગિ નવાર યદા ગણ છે મધ્ય ૦-૧-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, પટ્ટાદિ

कर. (पुस्तक) २०.—आश्विन कृष्ण १४, संवत् १९६४, दर्शन (अंक) १२.

श्लोकः।

सिंहासनं रचयितुं गगनं विशालं
नालं बभूव किल भूमकलेवरस्य ।
पश्येह तस्य भगवंस्तत्र साङ्गनस्य
रीत्या कया भवति भूलिकणे निवासः॥

अर्थः—हे लखनू! जूमा अर्थात् अति भद्रान् विभूतवान् आप-
नेमनुः सिंहासनं रचनामते विशाल-आकारा पशु अरे पशुं यथुं नहि, ते आपनी
भाषाशक्तिसाधे श्री दीति श्रुत्याकर्मा धृष्टना रज्ज्वर्ध्वा आकणाशयी रवी रक्षि हो ।

प्रसिद्ध करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिर्ग-बडोदरा.

श्री "सुयविजय" प्रेस.—पायडूना, तवा-हरनाग-अमर्दावाट.

वापिक सिवाजभ पोस्टेनसाथि इ. २-०-० वर्षना आरंभमां ७२.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

૫૬

પ્રશ્ના.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

- ૧ અતિમ અનુપર્યયા (શ્રીઉપેન્દ્ર) ... ૪૪૨
- ૨ વિષયકુખ્ય છંદને ઉપાસનાપૂર્વક કિતોપદેશ. (છાં૦) ... ૪૪૩
- ૩ ઇંદ્રમરણ કરતા સાધકને નિર્ગતલુ. (છાં૦) ... ૪૪૪
- ૪ તત્ત્વમાં વિલીન થતિના અનુભવોદ્ધાર. (છાં૦) ... ૪૪૫
- ૫ વિશતિતમ વર્ષસમાધિનિમિત્તા શ્રીસદગુરુચરિત. (છાં૦) ... ૪૪૬

૨ તત્ત્વવિચાર.

- ૧ શ્રીસદગુરુ દેશુ દેશ, શકે ! અદર્ય કે અન્યારી ? (કણીયા) ... ૪૪૭
- ૨ અતરનાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કેઈકે (છાં૦) ... ૪૪૮
- ૩ જેનું મિત્ર આપણે મનમાં અપઃ આરુ રાણી રહીએ છીએ તે પરિણામે આપણા બાળા છવનમાં આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે. (છાં૦) ... ૪૪૯
- ૪ સુમેધક વચનો (છાં૦) ... ૪૫૦

૩ સાહિત્ય.

- ૧ ગેશિની (છાં૦) ... ૪૫૧

૪ વિદ્યા.

- ૧ મરો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છાં૦) ... ૪૫૨
- ૨ અસનવિદ્યાપ્રશ્ના (છાં૦) ... ૪૫૩
- ૩ રોગને નિવારવામાં રેતીના ઉપયોગ (છાં૦) ... ૪૫૪

૫ અર્થ.

- ૧ ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો (છાં૦) ... ૪૫૫

૬ અંધસાદાર.

- (૧) ક્ષીણાગ્નિય રાણીનો સૂમય, (૨) શ્રીમંત ઘોડાને સપાટચાવ મહારાજ પાસે ગરિત, (૩) મચિત મરાઠી ખેળાચે પુસ્તક, (૪) આત્મ્યાપ આજિ મુર્તિ જાણે પદ્મપર ધર્મ, (૫) પ્રાચીન પુરાણોની બાલમોધક વાતાવરણ, (૬) વહેમખંડન, (૭) પ્રેરેરટ્ટ પરિવર્તન, (૮) અષ્ટા બ્રહ્મ અને તેમની કવિતા, (૯) શ્રીમદ્ બ્રાહ્મવર્તનો એકાદશ સ્કંધ, (૧૦) ઉત્તમ-ગેય, (૧૧) વાલ્મીકીય, (૧૨) ધર્મ તથા સનાતન ધર્મ, (૧૩) પ્રકાશિકા, (૧૪) ગુરુદેવ, (૧૫) રવેશી, બહિષ્કાર, રવગન્ય, (૧૬) વીરસ, (૧૭) તિલકોચ, (૧૮) રાક્ષસ, (૧૯) પરાંપરાતક, (૨૦) પ્રાણીદેસા, (૨૧) સતી સંપ્રદાયનાં લક્ષણ ... ૪૫૬

૭ પ્રકીર્ણ.

- ૧ પ્રકીર્ણ વિચારસંગ્રહ (છાં૦) ... ૪૫૭
- ૨ આરોગ્ય રિત્ત રહેવામટે કેટલા ઉપવાસ કરતા (છાં૦) ... ૪૫૮
- ૩ માંડી એકાવન દલાક અખંડ ધીળોના વમાનનાર મો. દાંત્રી. (છાં૦) ... ૪૫૯
- ૪ એક દાનર દલાકમાં એક દાનર આદેસ આલનાર હન આલીયરી. (છાં૦) ... ૪૬૦
- ૫ ધને ઉચેલી પાણીમાં ફાંટી મળનાર પ્ર. જોકાળ. (છાં૦) ... ૪૬૧

અગત્યની સૂચના.

મહાશય પ્રમોદ માસની વડ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે, અને તેથી આદેશને તે ખીળ અમની શુદ્ધ દશમસુધીમાં મહે છે. અદ્યથી જે આદેશને એ અગમમાં અંક ન મળે તેમજે પાયા રિવસ તાટ નેઈ અત્ર જગત્તવું. દેશાત્ બ્રાહ્મનારે પોતાનું પ્રથમનું દેશાત્ જગત્તવું કરતા તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર આન આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડાદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૦—આગ્નિ. કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૪. વર્ષાન (અંક) ૧૨.

॥ ૐ શ્રી ॥

અંતિમ અભ્યર્થના.

પદ. (મળતો વિભજ જરા રામને—એ લય.)
 સદ્ગુરુદેવ ! આ પ્રણામ, લહેજો અંતરમાંડિ.
 સાધકના સાચા વિરામ ! રહેજો અંતરમાંડિ.
 આંકેલા જેમ વૃષભને, કોઈ ન કરતું કાંઈ,
 અંતર આપ પ્રકટ થતાં, પડરિ પીટે નાહિ,—
 જે ન બુઝે નિજ શરીરને, (તેથી) ખીલું શું જોવાય,
 અંતરમાં નવ જોઈએ, (તો) ખીલે કેમ લહાય,—
 પ્રકટ પ્રથમ રહેા અંતરે, પછી સઉ સ્થલે જણાઓ,
 પરિણામે આ હુવિયે,—પણ આપ જ દેખાઓ,—
 ક્ષેય, ધ્યાન, ધ્યાતાપણું, હરી કરો તદ્ગુણ,
 નિજપદ આપી શિર ધરો, વિશ્વપતિના પુત્ર,—
 લેદપણું આ આપથી, ઉપજાવે અતિ ક્લેશ,
 જિનાસ્તિત્વ જતાં ન રે, સાધકસદ્ગુરુવેય,—
 એ દિન સત્વર આણુએ, આપવિયે યઈ લીન,
 નિજરૂપમાં રમીએ સદા, પડતાં કદી ન લિન.—

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી?

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૩૭૦ થી)

બ્રહ્મસૂત્ર ૩-૪-૩૬ માં વિદ્યુરાધિકરણમાં જે પુરુષો વિદુર છે એટલે દ્રવ્યાદિ સંપત્તિથી રહિત છે અને તેથી કોઈ પણ આશ્રમનો સ્વીકાર કરી શકે તેમ નહિ, હોવાથી આંતરાશ્રવણી છે તેમને તત્ત્વજ્ઞાન થઈ શકે કે નહિ, તેમનો બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર છે કે નહિ, એ સંશય આણી, આશ્રમ કર્મો બ્રહ્મવિદ્યાના હેતુરૂપ છે, યજ્ઞયાગાદિ ગૃહસ્થનાં કર્મો, વેદાનુવચનનાદિ બ્રહ્મચારીનાં કર્મો, તપશ્વરણાદિ વ્રતીનાં કર્મો અને શમદમાદિ સંન્યાસીનાં કર્મોની બ્રહ્મવિદ્યાની ઉત્પત્તિ થવામાં અપેક્ષા છે માટે એ વિદુર તત્ત્વજ્ઞાની નહિ થઈ શકે, એવો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત કરી શ્રીરાંદરાચાર્યે સિદ્ધાન્ત જણાવ્યો છે કે અનાશ્રમિત્વેનાન્તરાલે વર્તમાનોઽપિ વિદ્યાયામાધિક્રિયતે કુતઃ, તદ્દદ્યેઃ રૈકવવાચકનયી પ્રમૃતીનામેવંભૂતાનામપિ બ્રહ્મચિત્તશ્રુત્યુપલબ્ધેના જે અનાશ્રમી છે અને તેથી મધ્યવર્તી છે તેનો પણ તત્ત્વજ્ઞાનમાં અધિકાર છે. તે અધિકાર કેવો? ઉત્તર જન્મે તત્ત્વજ્ઞાન થાય તેવો? ના, તેવો નહિ, કેમકે રૈકવ, વાયકનવી આદિ અનેક આ સ્થિતિમાં રહ્યા છતાં તેઓ બ્રહ્મવિદ્. તેજ જન્મમાં થયાં છે એવું શ્રુતિ બળવંતી કહે છે. આટલું જ નહિ પણ કોઈ પણ આશ્રમની પ્રતિપત્તિવિના એ કેવી રીતે બ્રહ્મવિદ્ થઈ શક્યા હશે તેની ઉપપત્તિ પણ એ જ પાદના ૩૮ માં સૂત્રમાં કરી બતાવી છે કે એ વિદ્યુરાદિને સર્વ પુરુષો સાધી શકે તેવા, કોઈને પણ સાધતાં વિરોધ નહિ આવે એવાં જપ, ઉપવાસ, દેવંતારાધના આદિ વિશિષ્ટ ધર્મના અનુશનથી બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. એ વાત સાચ છે કે જે આશ્રમી છે-તે જો આ સાધનો સાધે છે તો તેને બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ વહેલી થાય છે અને આ વિદ્યુરને સાધનસંપત્તિની ન્યૂનતાને લીધે કાંઈક વિશેષ વિલંબ લાગે છે, (જુઓ એ જ પાદનું સૂત્ર ૩૯) પણ શ્રીરાંદરાચાર્ય કહે છે કે એમને તત્ત્વજ્ઞાન થવું જ નથી અને જો એ સંન્યાસ લે તો જ થાય એમ માનવું એ મંદમતિની ભ્રાન્તિનો જ વિહાર છે. આમ હોવાથી તૈત્તિરીયોપનિષદભાષ્યમાં સંન્યાસાશ્રમની સિદ્ધિ કરી એમણે સર્વના સારરૂપ વચન કહ્યું છે કે સર્વેષાં સાધિકારો વિદ્યાયાં પરં ચ શ્રેયઃ કેષલાયા વિદ્યાયા યવેતિ સિદ્ધસ્-સર્વનો બ્રહ્મવિદ્યામાં અધિકાર છે, સર્વ તત્ત્વજ્ઞાનને પામી શકે છે પણ જે મોક્ષ છે તેવું સાધન તો માત્ર એ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ વિદ્યા જ છે અને એ જોને સિદ્ધ થઈ તેને કંઈ પણ મોક્ષમાટે કર્તવ્ય રહેતું નથી.

નૃસિંહસરસ્વતીનાથે વેદાન્તઙિમિમાં આ સર્વ અર્થને સક્ષિપ્તમાં જણાવતાં કહે છે કે યોગિનો મોગિનો વાઽપિ ત્યાગિનો રોગિણોઽપિ ચ । જ્ઞાનાન્મોક્ષો ન સંદેહ ઇતિ વેદાન્તઙિમિઃ ॥ ૧૧ ॥ જે પુરુષો યોગને સાધે છે તેમને, જેઓ પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત થતા અપિગ્રાહિ બોગોને ઈશ્વરાર્થશુદ્ધિથી બોભવતા રહે છે તેમને, જેઓ સંન્યાસને ગ્રહણ કરે છે તેમને, જે રોગાદિથી પીડિત છે તેમને-એ સર્વને તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, અને એ થતાં એ જ્ઞાનથી એમનો મોક્ષ થાય છે એ નિઃસંદેહ છે, એ વેદાન્તનો ઙિમિ છે.

અંતરંગોપનિષદના ડિલીપાધ્યાયના અંતમાં તદુક્તમૃષિના એ શ્રુતિની ઉચ્ચાનિકામાં શ્રી રાંદરાચાર્ય જણાવે છે કે સર્વોલોકઃ સંસારસમુદ્રે નિપતિતઃ કથંચિદયથાશુન્યુક્તમાત્માનંચિજ્ઞાનાતિ યસ્યાં કસ્યાંચિદ્વસ્થાયાં તદંવ મુક્ત સર્વં સંસારવન્ધનઃ વૃત્તરુચો

મવાતિ ॥ સર્વ પ્રાણીઓ સંસારસમુદ્રમાં જે કુળેલા છે તે કોઈ પણ રીતે જે શ્રુતિએ પ્રતિ-
પાદન કર્યું છે તે પ્રમાણેના તત્ત્વજ્ઞાનને પોતે ગમે તે આવસ્થામાં હોય તેમાં જાણે છે તો
તે જ ક્ષણે સર્વ સંસારબંધનથી મુક્ત થઈ તે કૃતકૃપ થાય છે, એ સિદ્ધાન્ત, શ્રુતિ વામદેવના
સ્વામીભલાવના દર્શાવતી સિદ્ધ કરે છે. વામદેવને ગર્ભમાં રહ્યા જ જ્ઞાન થયું છે તો તે સમયે
કોઈ પણ આશ્રમ એમને નહોતો માટે ગમે તે દશામાં તત્ત્વજ્ઞાન થઈ શકે છે અને તે યતાં જ
મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે એ શ્રુતિનો સિદ્ધાન્ત છે એમ શ્રીશંકરાચાર્ય અત્ર કહે છે, અને એવું
સમર્થન આનંદગિરિ કરે છે કે યદ્યપિ ગર્ભે શ્રવણાદિજ્ઞાનસામગ્રી નાસ્તિ તથાપિ
પૂર્વજન્મકૃતશ્રવણાદિ સામગ્રીવશાદેવ પ્રતિવચ્ચાનિવૃત્તૌ સત્યં ગર્ભેપિ જ્ઞાનોત્પત્તિઃ
સંમવતીતિ ભાવઃ ॥ યદ્યપિ તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધનરૂપ કર્મ, સંન્યાસ, શમાદિ સંપત્તિ અને વેદાન્તનું
શ્રવણાદિ કોઈ પણ ગર્ભમાં થઈ શકે એમ નથી, છતાં તેટલા ઉપરથી કોઈ મંદમતિ માને કે કોઈને
ગર્ભમાં જ્ઞાન થાય જ નહિ કેમકે તે સંન્યાસીની દશામાં નથી તો તે તેની શ્રાન્તિમાત્ર છે
કારણકે પૂર્વજન્મમાં કરેલાં શ્રવણાદિરૂપ સામગ્રીને લીધે, તે જન્મમાં જ્ઞાન યત્નામાં કોઈ પ્રતિ-
બંધ આવ્યો હોય તો તે નિવૃત્ત યતાં, ગર્ભમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન થવું સંભવે છે એ આ શ્રુતિનો
સિદ્ધાન્ત છે. બ્રહ્મસૂત્ર ૩-૪-૫૧ ના લાઘ્યમાં શ્રીશંકરાચાર્ય પોતે પણ સ્પષ્ટ કહે છે કે
ગર્ભસ્થ પૃથ્વ ચ વામદેવઃ પ્રતિવેદે બ્રહ્મભાવમિતિ વદન્તી જન્માન્તરસંચિતાત્ સાધ-
નાદપિ જન્માન્તરે વિદ્યોત્પત્તિર્દર્શયતિ ॥

ભાવાર્થઃ—વામદેવને ગર્ભમાં જ જ્ઞાન થયું એમ શ્રુતિ કહે છે તેમાં વામદેવસંન્યાસી
નહોતા માટે તેને જ્ઞાન થયું નહોતું અથવા જ્ઞાન થયું હોય તો તે મોક્ષપ્રદ જ્ઞાન નહોતું એમ
માનવારૂપ ખૂર્ખતા શંકરવેદાન્તને છાજે તેમ નથી પણ એ પ્રતિપાદન કરનાર શ્રુતિ સત્ય જ
છે અને એ શ્રુતિ એ જ દર્શાવે છે કે એક જન્મે જ્ઞાનસામગ્રી સિદ્ધ કરી હોય તો ફરી તેની
સિદ્ધિ ઉત્તર જન્મે કરવાની રહેતી નથી, પણ પ્રતિબંધક કર્મની નિવૃત્તિ થઈ રહે છે એટલે
તે ઉત્તર જન્મમાં તે પુરુષ ગમે તે આશ્રમમાં હોય, ગમે તે સ્થિતિમાં હોય તોપણ ત્યાં તેને
પોતાનું કૃત જ તત્ત્વજ્ઞાન તે આપે છે.

તેતિરીયોપનિષદના વાર્તિકમાં શ્રીસુરેશ્વરાચાર્ય કહે છે કે (૫૪ ૩૫) મુમુક્ષોસ્તાત્પરસ્પૃયં
શ્રૌતસ્માર્તેષુ કર્મસુ । આર્યે ચ પ્રાતિમં જ્ઞાનમાર્ચિમેવતિ મોક્ષદમ્ ॥ ૧. ૯. ૬૦. ૪
અને એ શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતાં આનંદજ્ઞાન જણાવે છે કે ન કેવલં જપસ્યૈવ બ્રહ્મ-
જ્ઞાનં ફલં કિન્તુ સર્વકર્મજ્ઞાનમિત્યાહ । મુમુક્ષોરિતિ । ફલંપર્યેષુ શ્રૌતેષુ સ્માર્તેષુ ચ
કર્મસુ ફલામિસંધિવર્જિતસ્યેશ્વરાયેત્યેવં તાત્પર્યેણ પ્રવૃત્તસ્ય પરિશુદ્ધબુદ્ધેર્મોક્ષમેવા-
પેક્ષમાણસ્યાર્યે યથાર્થે પ્રાતિમુપદેદ્જ્ઞાનપેક્ષં મોક્ષફલજ્ઞાનમુદ્ઘાવયતિ । ભાવાર્થઃ—ઉપર
જે મંત્રાભ્યાસ આપ્યો છે તે મંત્રનો જપ મોક્ષની ઇચ્છાવાળાએ કર્યો કરવો કેવલ એ જપ
માત્રથી જ તેને બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે, એ જપથી જ ઉપદેશની અપેક્ષા વિના સ્વતઃ બ્રહ્મજ્ઞાન
થાય છે એટલું જ નહિ પણ શ્રીમદ્ તથા સ્માર્ત કર્મો જે પરમેશ્વરપ્રીતિઅર્થે કર્યા કરવામાં
આવે તો મોક્ષમાત્રની ઇચ્છાવાળો પુરુષ એ પ્રકારના કર્માનુશાનવડે જ યથાર્થ બ્રહ્મજ્ઞાનને પામે
છે કે જેમાં ઉપદેશની પણ તેને અપેક્ષા રહેતી નથી, અને જે જ્ઞાન યતાં મોક્ષ તેના કરકમ-
લમાં રમણ કરતો રહે છે. તેથી આ ઉલ્લેખ થતો જણાવે છે કે આ પ્રકારનું જપરૂપ સાધન
તથા કર્માનુશાનરૂપ સાધન એવું છે કે સંન્યાસાશ્રમશિવાય તે સાધકને તત્ત્વજ્ઞાન આપે છે.

સક્તિપરાધરીકતા કરતાં થીસર્વજન્યુન એ અંધમાં તત્ત્વજ્ઞાનના સાધનમાં કર્મ અને સંન્યાસ બંનેને આવશ્યક સાધન ગણે છે કેમકે બંને શ્રુતિશિદ્ધ છે અને તેથી સંન્યાસના સંબંધમાં વિવિધ પ્રકારે આશ્વત્થુદન વચ્ચે લખીને ઉલ્ટે જણાવે છે કે આથી એમ સમજવાનું નથી કે શુદ્ધચેતને તત્ત્વજ્ઞાન ન થાય; એથી એટલું જ માત્ર સમજવાનું છે કે કૃતિમાં સંન્યાસને પણ સાધનરૂપે વર્ણવે છે માટે એક વાર સંન્યાસનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. તે પૂર્વજન્મમાં થયો હોય તો પછી આ જન્મમાં તેને સ્વીકારવા આવશ્યકતા નથી તેથી જે શુદ્ધચેતને આ જન્મમાં તત્ત્વજ્ઞાન થયું છે તેમણે પૂર્વે સંન્યાસ લીધો હશે એવી કલ્પના કરવી પણ શુદ્ધચેતને તત્ત્વજ્ઞાન થયું નથી એવું મંદમતિનું મત સ્વીકારવું નહિ. આ અર્થને સ્પષ્ટ કરતાં એક જણાવે છે કે—

જન્માન્તરેષુ યદિ સાધનજાતમાસાત્

સંન્યાસપૂર્વકમિદં થવળાદિરૂપમ્ ।

વિદ્યામવાન્ત્સપાતિ જનઃ સકલોઽપિ યત્ર

તત્રાથમાદિષુ ઘસત્રનિવારયામઃ ॥ ૩. ૩૬૦ ॥

સાધાર્થઃ—જે પૂર્વજન્મમાં આ બ્રહ્મનિશ્ચયસિદ્ધિ શ્રવણાદિરૂપ સાધનોનો સંન્યાસ થમમાં સ્થિતિપૂર્વક સંન્યાસ કરવામાં આવ્યો હોય તો પછી એ સર્વ મનુષ્યો ગમે તે જન્મમાં હાથ પ્રતીત થતા હોય છતાં તેમને તત્ત્વજ્ઞાન થઈ શકે છે અને તેની અભારાથી ના કરેવાય એમ નથી. એમ જે માત્ર કહીએ છીએ તે એ જ કે એક વાર આ સર્વ સાધનોનો યથાનિધિ અગ્ર્યાસ થઈ જવો જોઈએ. એ થયા પછી ગમે તે આશ્રમીએ બ્રહ્મનિશ્ચય થઈ શકે છે એટલું જ નહિ પણ તે એ ભૂમિકાથી આગળ જઈ બ્રહ્મવિદ્ થઈ રહે છે. આ શ્લોકની ઉત્થાનિકામાં મંદુશ્વરન સ્વરૂપની એ જ જણાવે છે કે ધીજનક આદિ વિવિધ મદ્વકાશના શુદ્ધચેત્ત્વમાં જ રહેલા છે, છતાં તેમને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય ફેરી રીતે થયો છે ? જે સંન્યાસ બ્રહ્મજ્ઞાનના પરિપાકના સાધનરૂપ હોય તો એમને તેમ નહિ થયું જોઈએ. આ શંકાનો, આ પૂર્વજન્મનો, ઉત્તર આ શ્લોકથી આપ્યો છે કે એ સર્વને જ્ઞાન થવામાં હેરા પણ પ્રતિબંધ નથી. શ્રુતિને ચરિતાર્થ કરવા એમણે પૂર્વ જન્મમાં સંન્યાસ લીધો હશે, એ કલ્પના કરવી બસ છે. કલ્પના નહાત વેદાન્તીઓની દગલગ અને આ સિદ્ધાન્તપ્રવક્તાઓનાં વચનમાં કેટલો ભેદ છે એ શ્રુતિને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી.

સિદ્ધાન્તવેદાસંપ્રદમાં જેઓ સંન્યાસને અવલોકન જ્ઞાનના હેતુરૂપ માને છે તેઓ સંન્યાસને અનિવાર્ય સાધન ગણે છે. એ જણાવી તેમનો સિદ્ધાન્ત આપતાં પણ જણાવ્યું છે કે યેષાં તુ શુદ્ધરૂપાનામેવ સતાં જનકાદીનાં વિદ્યા વિચિત્રે તેષાં પૂર્વજન્મનિ સંન્યાસાદ્ વિદ્યાપાતિઃ ॥ જે ધીજનક આદિ શુદ્ધચેત્ત્વમાં રહ્યા છતાં સત્ત્વજ્ઞાનને પામ્યા છે તેમણે પૂર્વે કદા જન્મમાં સંન્યાસ લીધો હશે અને તેથી આ જન્મે તેમને શુદ્ધચેત્ત્વમાં તત્ત્વજ્ઞાન થયું છે. સંન્યાસના સંબંધમાં જે આશ્વત્થુદન વચ્ચે શાંકરવેદાન્તને સ્વીકારનાર આપે છે તે સર્વ વચનો, આ રીતે, શુદ્ધચેત્ત્વને તત્ત્વજ્ઞાનનો અધિકાર લઈ લેનાર નથી, શુદ્ધચેત્ત્વ બ્રહ્મનિશ્ચય નહિ હોય, બ્રહ્મવિદ્ નહિ હોય એમ કહેનાર નથી, પણ માત્ર પૂર્વજન્મમાં સંન્યાસસ્વીકારના કચક માત્ર છે તે આથી સ્પષ્ટ થાય છે.

આ વિષયમાં જોઈએ તેવો પ્રકાર પાઠ્યર રાજકવેદાન્તનો મંથ તે હવન્મુક્તિવિષય

છે. એ પ્રથમાં (૫૪, ૨, ૩) શ્રીવિદ્યારમ્યસ્વામીએ આ વિવિધતા સંન્યાસનું સ્વરૂપ આદિ સર્વ પ્રકારતાં જણાવ્યું છે કે રૂઢ જન્મનિ જન્માન્તરે વા સમ્યગ્નુદિષ્ટિવેદાનુવચનાદિ-મિશ્નપન્નયા વિવિધવિધયા સંપાદિતત્યાદયં વિવિધિદિપાસંન્યાસ इत्यभिधीयते ॥ અર્થે જ વેદનહેતુઃ સંન્યાસો ઢિવિધઃ, જન્માપાદકકામ્યકર્માદિ ત્યાગમાત્રાત્મકઃ, પ્રૈવોચાર-જ્ઞપૂર્વક દષ્ટદધારણાદ્યાશ્રમરૂપશ્ચેતિ ॥ આ જન્મમાં અથવા પૂર્વ જન્મમાં સારી રીતે અનુક્રમ કરાણેનાં વેદાધ્યયન, યજ્ઞ, તપશ્ચરણુ આદિવડે ઉત્પન્ન થતી બ્રહ્મજ્ઞાનની ત્રીજ ઇન્દ્રિયરૂપ વિવિધિપાવડે આ સંન્યાસ કરાય છે, માટે એ વિવિધિપાસંન્યાસ કહેવાય છે. અને એ તત્ત્વજ્ઞાનના હેતુરૂપ, તત્ત્વજ્ઞાનમાટે આવશ્યક સંન્યાસ તે બે પ્રકારનો છેઃ (૧) ઉત્તર જન્મને આપનાર કામ્યકર્મ આદિ કર્મોના ત્યાગ અને (૨) પ્રૈવોચારપૂર્વક ઇન્દ્રિયરણુદિસહિત અનુશ્રાવશ્રમનો સ્વીકાર. આ બંનેમાંથી ગમે તે પ્રકારે સંન્યાસ લેવામાં આવે તો ત્યાગ છે, બંને પ્રકારે સર્વજ્ઞ લેવો જોઈએ એ આવશ્યક નથી. આ અર્થને ૨૫૪ કરવા એ જ પ્રસંગમાં એ જ અંચકાર જણાવે છે કેઃ—

બ્રહ્મચારિગૃહસ્થવાનપ્રસ્થાતાં કેન ચિક્ષિમિત્તેન સંન્યાસાશ્રમ સ્વીકારે પ્રતિયક્ષે સાતિ સ્વાશ્રમધર્મેષ્વનુષ્ટીય માનેષુ અપિ વેદનાર્થો માનસઃ કર્માદિત્યાગો ન વિરુદ્ધયતે ॥ શ્રુતિસ્મૃત્તાદિસપુરાણેષુ લોકે ચ તાદૃશાં તત્ત્વવિદાં પઢનામુપલભ્માત્ ॥

વાર્થઃ—બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ એ આશ્રમમાં રહેનારામાં જન્મનાથી કોઈ દારણુને લઈને સંન્યાસાશ્રમનો સ્વીકાર કરી શકાય તેમ નહિ હોય તો તેમને શું માન થવું નથી ? તેમણે કર્મો કર્યા કરી બ્રહ્મજ્ઞાનની આશા રાખવી મિથ્યા છે ? ના, નહિ જ. તેઓ પોતાના આશ્રમધર્મને ઇન્દ્રિયરણુશુદ્ધિથી અનુક્રમ કર્યા કરે, છતાં કર્મોના તેઓ માનસત્યાગ કરે તો તેમાં કોઈ રીતે શાસ્ત્રનો બાધ નથી, તેઓ કોઈ રીતે તત્ત્વજ્ઞાનમાટે કર્મત્યાગ કરવાથી પ્રત્યવાધી થતા નથી, તેમને એ આશ્રમમાં રહે જ બ્રહ્મચરિયા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલું જ નહિ પણ એના રૂઢરૂપ બ્રહ્મવિદ્ સ્થિતિને તેઓ એ જ આશ્રમમાં રહી પામે છે. કર્મકે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ઇતિહાસ અને પુરાણો જોતાં અને લોકમાં આ પ્રકારના સંધનથી, બાહ્ય સંન્યાસ લીધાવિના હજારો મહાપુરુષો તત્ત્વવિદ્ થયેલા દેખાય છે.

આ વાક્યથી પ્રસ્તુત સંન્યાસના સંબંધમાં, છેક બંધ હોય તેમને પણ જણાય એવી ૨૫૪ રીતે એમણે પ્રકારા કર્યા છે અને ડિડિમ વગાડી જણાવ્યું છે કે બ્રહ્મનિષ્ઠામાટે, તત્ત્વજ્ઞાનમાટે આશ્રમરૂપ સંન્યાસની આવશ્યકતા નથી જ. જે આવશ્યકતા છે તે માત્ર કર્મહિના ત્યાગની જ અને તે સર્વ આશ્રમીઓ કરી શકે છે. કોઈપણ સ્ત્રી કે પુરુષ બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે કર્મત્યાગ કરે તેમાં પ્રત્યવાધી થતો જ નથી, પ્રત્યવાધી થાય છે તથા તેથી એ કર્મત્યાગ ન કરવો અને સંન્યાસાશ્રમ જ સ્વીકારવો જોઈએ એક એમ કહેનાર મૂઢશુદ્ધિ જ છે; એટલું જ નહિ પણ કોઈ કોઈ ઉદ્ધત દુર્ગને એવું જણાવવા સાહસ કરે છે કે પૂર્વે શ્રાવનક આદિ મહાત્મીઓ યજ્ઞ ગયા તે યજ્ઞ ગયા પણ હાલ એવો કોણુ ગૃહસ્થ છે કે જે બ્રહ્મજ્ઞાનવાણે કહેવાય, (અર્થાત્ જાણે પૂર્વે સ્વર્ગમાં ચડવાની સીડીઓ હતી અને હવે તે લઈ લેવાઈ છે અને હવે સ્વર્ગનાં દાર બંધ યજ્ઞગયાં છે,). તે ઉદ્ધત દુર્ગને આ વાક્યથી શાસન કરવામાં આવ્યું છે કે શ્રુતિસ્મૃતિમાં જ એવા બ્રહ્મવિદ્ મહાત્મીઓ ગૃહસ્થદશાનાં યજ્ઞ ગયા છે એટલું જ નહિ પણ હાલ પણ લોકમાં અનેક પુરુષો આ રીતે બ્રહ્મવિદ્ થયેલા પ્રસક્ત ઉપ-

સમ્યક થાય છે. આમ કહી આ ઉદ્ધત દુર્જનના ધર્ત્તપ્રવાપોને રહેવાનો એક તસુજેટનો પણ અવકાશ ન રહે એવી વ્યવસ્થા એમણે કરી મૂકી છે.

વળી 'શ્રીકૃ' હોડકર સુમે' મું' લગાયા દે' એવું કહેનાર ભાગવતના અભ્યાસીના જેટલું વેદાન્તશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળા કોઇ કોઇ મંદમતિઓ અણસમજથી એવો ખરાયો ખાડે કે જો આ પ્રમાણે માનસ કર્મસાગર ચાલતો હોય તો પછી શ્રુતિમાં સંન્યાસાશ્રમતું વિધાન કદનાર વિધિવાદ્ય નિરવકાશ અને નિર્ચયક થઇ જશે તેમને પણ સંન્યાસાશ્રમના સંબંધનું મર્મ સૂચવ્યું છે કે આમ માનસ કર્મસાગર કરવાથી એ વિધિવાદ્યો નિરવકાશ પણ થતાં નથી અને નિર્ચયક પણ થતાં નથી. શાસ્ત્રીય સંન્યાસ જ તત્ત્વજ્ઞાનના એક સાધનરૂપ શ્રુતિ કહે છે અને તે સંન્યાસ અનુગ્રામાંથી પૈસાનો ગર લાવી તેમાં કપડાં રંગી પહેરવાથી સિદ્ધ થતો નથી, પણ શાસ્ત્રીય રીતે જ એ સંન્યાસ લેવાય છે તો જ સાર્થક છે. શાસ્ત્રીય રીતે એ સંન્યાસ અધિકારી જ લઈ શકે છે અને સર્વ એ સંન્યાસ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. અધિકારી પણ શાસ્ત્ર અનુગ્રા આપે ત્યારે જ એને ગ્રહણ કરી શકે છે અને અનુગ્રા શાસ્ત્ર નહિ આપે ત્યારે ગ્રહણ કરી શકતો નથી. જો અનુગ્રાવિના ગ્રહણ કરે છે તો એના ફળથી લોભાપેસો એ મૂર્ખ પાતકી ધર્મ અધઃપતનને જ માન પામે છે.

(અપૂર્ણ..)

વિષયલુબ્ધં જીવંને ઉપાલંભપૂર્વકં હિતોપદેશ.

પદ. (હો જીવડા, જમીને જોતાં જ જોઈ રે જી, એ લય).

હો જીવડા ! આતુરી શુભે પડી તારી રે જી.

જન્મ ધર્યો આ તારો સફળ થયો ના લાઈ, બાજી તું બેઠો બધી હારી રે,

હો જીવડાં

બાંધ્યા તે બંગલા ને બાંધી હવેલીજા ને ગાડીપોડે નિત્ય ફરીયોરે જી,
ચાર દિવસકેડું આંદરણું એ છે, મૃત્યુથી જો તું ના ઉગરીઓ રે, હો જીવડાં
રસનાએ મિષ્ટ કટુ ખાટા અને ખાશ, રસ આ ગ્રહી ગ્રહી તું ગચેરે જી,
મૃત્યુના સુખમાં પ્રતિજ્ઞા વહો જતો તોએ, ગાંધા શું થેઈ થેઈ નાચે રે, હો
પહેર્યુંને જોડ્યું તાડું, આધું ને પીધું સપશું, કામમાં નહિ ત્યારે આવેરે જી,
પકડીને ટોટો તારો, ચમતળા ફૂતો જ્યાં રે, ચમપતિનિકટે તને લાવે રે, હો
ગળીથી પ્રસન્ન્યો ત્યાંથી આજ દિવસસુખી, કહે શું કર્યું તે કામ રૂડું રે જી,
કરવાતું નેવે સુકી, કીધું તે ન કરવાતું, તોએ શું ગયું આમ ઉડું રે, હો
ધનજંથે પુગ્યો, પુગ્યો શ્રીમુતગત્તાજંથે, પુગ્યો તું મિથ્યા દુશ્વકાને રે જી,
નિત્યશુખદાતા સ્વરૂપ શ્રમ ન કીધો તે, બેઠો તું સવમાં કાણે જહાજે રે, હો
શ્રમદમઆદિ સાચા મનિને ઉવેળી તે, કામાદિ કાચ સદા વહોર્યોરે જી,
દરિદ્રે તનમન પોપ્યાં ન, ઉદરે, - નિષિદ્ધ પદાર્થોને જોર્યા રે, હો જીવડાં

હહાયણુનો દરીઓ થઈ થઈ ફરે લહે ત્યાં ત્યાં હું, મૂર્ખતા તારે રોમે રોમેરે હ,
વિધાના ઉડા 'કુ'ડે જાણુ હું હુણ્યે, માને હું ભમધી ઉડું વ્યોમે રે, હો
સમજશ હજીએ તો થયું નથી મોડું, ખેલ ન છેક હજી કથંબોરે હ,
નરહરિનાથચરણો લજ શુદ્ધ પ્રેમે, છેડીને આ શ્રમ ગાંઠો સધળો રે હો

મહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકતા ૧૪ ૪૧૬થી)

આગસ, સ્વાર્થશુદ્ધિ, ઈર્ષ્યા, અદકાર, અને બીજીઓના આગળ આડંબર બતાવવાને માટે તથા પૈસાને માટે જ પૈસાનો લોભ, એ કઈરાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોના દોષો છે. પોતાના દોષોનો જય નહિ કરનારી કઈરાશિની સ્ત્રી સુંદર વસ્ત્ર, ધરણું તથા હીરામોતીના દાગીતામાટે ગાંડી તુર જાતી જાય છે, અને તેમને પ્રાપ્ત કરવાને માટે ન કરવાનાં કામ કરી બેસે છે. આ સ્ત્રીઓને ઝગઝગતા હીરાજ્વળિત અલંકારો પહેડીને લોકોમાં ફરવાફરવાનો પારવિનાનો મોહ હોય છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં સ્ત્રીપુરુષોને કાર્ત્તિના બારે લોભ હોય છે. વર્તમાનપત્રોમાં તેઓનાં નામ છપાયલાં જોવાની તથા જનસમુદાયનાં વખાણુ સાંભળવાની તેમને અત્યંત ઇચ્છા હોય છે. તેઓ હમેશાં તેને માટે પ્રયત્ન કરતાં જ રહે છે. પુરામત અને વખાણુ તેમને ધણું જ ગમે છે, અને લોકોમાં તેમની નામના થતી હોય તો પૈસા કે જે કંઈ આપણું પડે તે આપતાં બાર લગાડતાં નથી. આથી, તેઓના આ દોષને જાણનાર પ્રખ્યાત મનુષ્યો તેમના ઉપર નિત્ય ફાવી જાય છે, અને તેમની પાસેથી પોતાનું કામ કરાવી લે છે.

કઈરાશિનાં સ્ત્રી તથા પુરુષો અને અસ્થિર ઇતિનાં તથા લાસરીયાં હોય છે. તેઓનો મુદ્દાયાત્રમ કવચિત્ જ સુખદ નીચે છે. સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં અત્યંત અલિત મનવાળી હોય છે. આશ્ચર્યજન્ય એ છે કે આ રાશિનાં મનુષ્યો પોતે જાતે અસ્થિર, અદક, અને બલિયા-રજતિત્રાણો હોવા છતાં, બીજીઓને તેઓ દંડ અને અબલિઆરજતિત્રાણો જોવાનો અત્યંત આમ્રદ દર્શાવે છે.

તેઓ વારંવાર સાતની સાક્ષાત્ મુક્તિ હોવાનો દાવો કરે છે, અને તો પશું પોતે ધણું જુલાણું ચલાવે છે. બારે રાશિઓમાં એકેથી કઈરાશિ જ એવી છે કે જેનો અધિપતિ ચંદ્ર છે; અને આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોનો અસ્થિર સ્વભાવ હોવામાં આ રાશિનો અધિપતિ ચંદ્ર છે, એ જ કારણ છે.

આ મુખ્ય છતાં એવો એક દોષ અને અપવિત્રાણુ નથી જેને જોનાં ખરા મનથી પ્રયાત્ન કરવામાં આવતાં નાશ ન થાય. આ રાશિનાં મનુષ્યોમાં નવું નવું જાણુવાની ભારે યોગ્યતા હોય છે, અને તેથી જ તેઓ તત્ત્વજ્ઞાન, અને ગુપ્ત વિદ્યાઓના અભ્યાસમાં જોડાય તો તેઓનું મનોબળ વધતાં તેઓ દંડ મનના થાય, તેમની શુદ્ધિ શુદ્ધ અને સ્થિર થાય, અને આમ થતાં તેઓનું જ્ઞાન અને અનુભવ વધતાં તેઓ નિર્દોષ થાય એટલું જ નહિ, પણ ઉચી ઉચી રાક્ષિઓને પ્રાપ્ત કરી આ જગતમાં સર્વોત્તમ ઉન્નતિમાં સ્થિર થઈ રહે. વંદ્ય, સુવર્ણ, ના અલંકાર અને હીરામોતીનાં સૂપ્તોમાં મોડવાળી આ રાશિની સ્ત્રીઓ તેમનાં મોહ

ત્યજીને આંતર ઉચ્ચ શુભોને કેળવવાતરફ ધ્યાન આપવું. બહારના ઠાઠમાડઉપર તેઓએ પુઠ ફેરવવી. તેઓએ પાતિનલ, શુદ્ધ નિષ્ઠા, અને સઘળી બાબતમાં વિશિષ્ટતા આપત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. આ રાશિનાં મનુષ્યોએ ખાલી દમામ વધારીને લોકોના હારયના પાત્ર. યવું નહિ. તેઓએ મિથ્યા અભિમાનથી અથ ન યવું, પણ બીજા જે દૃષ્ટિથી તેમને જોતા હોય તે દૃષ્ટિથી તેમણે પોતાને જોવા તેઓએ પોતાની છબીઉપર અંકુશ રાખવો, અને બીજાઓના વિચારને અને અભિપ્રાયને માન આપવું; અને તેમાં ભૂલ જણાય તો પણ તે પ્રતિ ઉપેક્ષાશુદ્ધિ કરવી.

આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને મંદામિત્રા અને એવા જ બીજા જરૂરના વ્યાધિઓ ચલાવો સંભવ હોય છે. આ અને એવા જ બીજા સર્વ પ્રકારના વ્યાધિ પોતાના નિરામય આત્માનું ધ્યાન ધરવાથી, અને આત્મા એ જ હું છું, એવું ચિત્તમાં ભાન રાખવાથી કેવળ મટી જાય છે.

લગ્ન કર્યામાટે આ રાશિનાં મનુષ્યોએ ઉત્તાવળ કરવી નહિ. બાળપણમાં તેમણે કદી પણ લગ્ન કરવું નહિ. જેઓનો સ્વભાવ અત્યંત અસ્થિર હોય તેમણે લગ્ન કર્યા પૂર્વે તે સંભાવનો જય કરવો જોઈએ. આ રાશિની સ્ત્રીઓએ બંને ત્યાં સુધી લગ્ન ન કરવું, એ જ તેમને માટે દિવસ છે. બધારે આ રાશિનાં મનુષ્યોનાં લગ્નનો પરિણામ દુઃખદ આવે છે ત્યારે તેઓ અત્યંત લયંકર મનુષ્યો થાય છે. તે સમયે તેઓ તેમનાં અત્યંત નિષ્ઠતા અને અત્યંત મિત્ર મનુષ્યોની સલાહઉપર પણ ક્રિયિત પણ ધ્યાન આપતા નથી. તેઓ પ્રતિકૂળ લગ્નની ખેડીમાં જકામ રહેવાનું કરું પણ કારણ જોતા નથી, અને તેથી જે તે રીતે તે બંધનમાંથી પૂરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યો જે પોતાના શુભદોષનો યથાર્થ અભ્યાસ કરે છે, અને પોતાના દોષોઉપર અંકુશ આપત કરવાનું સામર્થ્ય કેળવે છે તો જ તેઓનો શુદ્ધચાત્રમ સુખમય થવાનો સંભવ આવે છે. પરંતુ અવિવાહિત રહેવાથી જ તેઓ ખરેખરા પ્રકાશી નીકળે છે.

આ રાશિનાં બાળકોની અસતિ દાગજી લેવી જોઈએ. છેક નાનપણમાંથી જ તેમને કેળવવાનો આરંભ કરવો જોઈએ. તેઓ અત્યંત લાગણીવાળાં સ્વભાવનાં હોવાથી તેમને વશમાં રાખવાં બંદુ કઠિન પડે છે; એમ છતાં જે તેમની આંખે આપાબરેણું વર્તન અવાવવામાં આવ્યું હોય છે તો તેઓ યશ્નું કૃતજ અને નમ નીચરે છે. દુઃખથી લેરેલા અને શોકવાળા પ્રસંગો તેમની નજરે પાડવા નહિ, તેમ જ દુઃખી મનુષ્યોના સંબંધમાં થોડો પણ સમય તેમને આગવા દેવો નહિ. તેઓને રંગરાગનાં કદી લેઇ જતાં નહિ. કારણ કે આવાં સ્થળોના દેખાવ તેમના મનઉપર બંદુ જ અસર કરે છે. જે જે સુંદર અને સુખપ્રદ હોય તેમના પ્રતિ જ તેમનું ધ્યાન વાળવું જોઈએ. અને તેમના જ ચિંતનમાં તેમને યોગ્યતાં જોઈએ.

તેઓ સુંદર પોશાકનાં પશ્ચાં શાખી હોય છે. આશ્વાપ અને તેથી ચિત્તિનાં દોષ તો પણ તેમને દમેશ્યાં સારાં વસ્ત્ર પહેરાવવાં જોઈએ. કન્યને હરઉપરાંત બાળદાદા વડે પહેરાવવાથી પ્રસંગે તેનું આશુ જીવન યગ મળી જાય છે. જે તે પ્રકારે આ રાશિનાં બાળકોને નમ અને શાંત સ્વભાવનાં કરવાની બંદુ જ જરૂર છે. દરોજ દિવસમાં વનુ અપવા આર વર તેમને ઓછામાં ઓછી પાંચ મિનિટ પણ સારીર અને મનના સર્વ બાષ્પો ઊડાવીને પૂર્ણ શાંતિથી બેઠી રહેવાનો આજ્ઞ કરીને અન્યાસ પડાવે જોઈએ; અને આ અન્યાસ ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ થવા માટે તેમને સંધ્યા, ધ્યાન અથવા જપ કરતાં શીખ.

આ રાશિનાં બાળકોને ગાયન સાંભળવા દેવું, એ હિતકર છે. તેમને દિવસે અથવા રાત્રે એકલાં જ સુવાડવાં, માતાએ, પિતાએ, અથવા ઉછેરનાર મનુષ્યે તેમને પડખામાં વળગાડીને સુવડવાથી તેમના શરીરની યોગ્ય પ્રકારે વૃદ્ધિ થતી નથી. પરસ્પરના શરીરને અડીને સુવાથી ઉત્પન્ન થતા વિદ્યુત્તમય પ્રવાહ ત્રાસજનક, ઉત્તેજક, અને જ્ઞાનતંત્રના વ્યૂહમાં ધણી જ નિર્બળતા આણનાર હોય છે. કોઈ પણ રાશિના બાલકે વૃદ્ધ મનુષ્યોના ભેગા નદિ સુધં રહેવું જોઈએ, પણ કઈ રાશિના બાલકે તો ખાસ કરીને નદિ સુધં જોઈએ, કારણ કે તે તેને દુર્બળ અને બાધિત્રસ્ત કરનાર છે. વળી આ રાશિનાં બાળકોને અભળ્યા માણસોને છાતીસાથે કદી પણ લાડથી દાખવા ન દેવાં જોઈએ, તેમ જ તેમને સુખન પણ ન કરવા દેવું જોઈએ.

માઆપોએ અને વડિલોએ આ રાશિનાં બાળકોને જીવનના નિયમોથી સર્વ પ્રયત્નવડે જાણીતાં કરવાં જોઈએ. ખોટી સંખ્યતા ધારણ કરીને ઓપુરુષના સંબંધના નિયમોથી તેમને અભળ્યા રાખવાં, એ તેમને મોટામાં મોટી હાનિને કરનાર છે. તેમને સાદો અને પથ્ય આદાર આપવા-ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન આપવું. વળી તેઓને સારી પેઠે ઉંઘવા તથા વિત્રાંતિ લેવા દેવાં જોઈએ.

જ્યારે શાંત સ્વભાવનાં અને પ્રેમાળ માતાપિતા અથવા વડિલોથી આ રાશિનાં બાળકોની યોગ્ય પ્રકારે સંભાળ લેવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ બહુ બળવાન, ઉપયોગી અને યશસ્વી મનુષ્યો નીવડે છે.

આ રાશિને સ્વામી ચંદ્ર છે. તેનાં રૂન લીલમ (મરકત) અને કળો ગેમેદ છે. લીલો અને રાંતો ભુરો, એ તેના રંગો છે.

કર્ક રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને હિતકર બોધ.

તમારા સ્વભાવમાં રહેલી વ્યત્રતાને અને યોગ્યપણાને જય કરવાની તમારે અત્યંત અગત્ય છે. પ્રવાસનો તમને શોખ હોવાથી તમે એવા ઉદ્યોગો પસંદ કરજો કે જેમાં તમારે બહાર ફરવાનું બહુ આવે. પ્રવાસનાં, ઇતિહાસનાં, અને જીવનચરિત્રોનાં ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચી જગતસંબંધી તમારા જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરજો. આત્મસ્તુતિનાં કદી બહુમાં ટુંકશો નહિ. જે કરવા ધાયું હોય, તેને વાણીવડે પ્રકાશ ન કરતાં, પ્રયત્નવડે કરવા જ માંડજો. બીજાઓના જેવાં મહત્વનાં કામ તમારાથી ન થઈ શકે તો નિસ્સાદ ન થશો. શાંત અને ધૈર્યવાળા થવાથી સમય જતાં તમે પણ તેવાં જ કામ કરી શકશો. એક જ ધંધાને આગ્રહથી વળગી રહેજો. એક કામ જાણી તેને પડયું મૂકી બીજાને, બીજું પડયું મૂકી ત્રીજાને, એમ કરશો નહિ. અસત્ય કદી બોલતા નહિ. સર્વદા સત્ય બોલનારા અને પ્રમાણિક યજો. આત્મજાનમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા ધરજો. એથી તમે નિરંતર આગળ અને આગળ વધ્યા જ જશો. આગસ, સ્વાયં, અદ્વંદાર, ઈર્ષ્યા, અને અપ્રમાણિકતાને તમારા ઉપર કદી પણ ફાવવા દેશો નહિ. તમારે સુંદર વસ્ત્ર પહેરવાં હોય તો પહેરજો, પણ દેવું કરીને કદી નહિ. એક પાછડું પણ ખરચ કરો તો પણ તે પાછડું તમારી પોતાની કમાણીની દોષી જોઈએ. ખુશામતથી કદી રાજી થતા ના. અંચળ મનના અથવા વ્યભિચારી થશો નહિ. પ્રતિક્ષણ વધારે અને વધારે ઉચ્ચ થવાની તીવ્ર ઇચ્છા ધરાં કરજો. માનસ શાંત અને અપ્રામાણિકતાને પરિત્રમ લેઈ અભ્યાસ કરજો. પરમેશ્વરની પાસે સદ્ગુણની અને તમને નિરંતર સન્માર્ગમાં દોરે, એવી યાચના કરજો. આવી પ્રાર્થના પરમેશ્વર સર્વદા અવજી કરે છે.

મિથુન અને કર્કરાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોના સંધિસમય.

કર્કરાશિ જ્યુનની ૨૧ મીએ થયે છે, અને તેની પૂરે પૂરી અસર થતાં છ દિવસ લાગે છે, તેથી આ છ દિવસમાં એટલે ૨૧ મી જ્યુનથી ૨૭ મી જ્યુનસુધીમાં જન્મેલો જન્મ થાય છે તેમનો જન્મ મિથુન અને કર્કરાશિના સંધિસમયમાં થયેલો ગણાય છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં મનુષ્યોની બાળપણમાં અત્યંત સંભાળ લેવાની જરૂર છે. એકલાં મિથુન રાશિમાં કે એકલાં કર્કરાશિમાં જન્મેલાં બાળકોની ન્યારે અત્યંત સંભાળ રાખવાની હોય છે ત્યારે આ બંને રાશિના સંધિમાં જન્મેલાં બાળકોની કેટલી અધિક રાખવી જોઈએ, એ સદજ સમજાય તેવું છે. મિથુનરાશિ સ્વેચ્છાપ્રમાણે ગળનમાં હો છે, ત્યારે કર્કરાશિ સ્વેચ્છાપ્રમાણે જળમાં તરે છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં મનુષ્યો આપમતીયાં અને સ્વેચ્છાદી હોય છે, પરંતુ જો તેમને તેમની મરજીપ્રમાણે વર્તવા દેવામાં આવે છે તો તેઓ બહુ ઉત્તમ મિત્રો તથા પાડોશીઓ નીવડે છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓ ધણીવાર નખરાંબાજ, અને વિશ્વાસઘાતી હોય છે. લગનનું બંધન તેઓએ વિકારને વરા વર્તીને રીકાડી હોય છે, અને ગમે સારે તેઓ તેથી મુક્ત થાય છે. પોતાનાં સંતાનોઉપર તેમને અમર્યાદ પ્રેમ હોય છે, અને પતિપત્નીને ધૂટાછેડા થવાનો પ્રસંગ આવતાં તેમના સ્વાભિવ્યને માટે છવ જતા સુધી લડે છે. પુરુષોને મોજમજલ ધણી ગમે છે, અને તેને માટે ધંધાના કે ધરના લોગ આપતાં પાછું વાળીને જોતા નથી. જગતમાં જે જે રંગીલાં અને વિલાસી મનુષ્યો જોવામાં આવે છે, તે આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં હોય છે. તેઓને ઠાઠમાઠ બહુ જ ગમે છે. તેઓનામાં કંઈક એવો આકર્ષક ગુણ રહેલો હોય છે કે સઘળું તેમના પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે. જો તેઓને પોતાના ધંધામાં જોડા આવે છે, તો ગમે તે કાંઈ તેમની બહાર ચડી આવે છે, અને તેમને નવેસરથી પોતાના ઉલોગ શરૂ કરવાની સગવડ કરી આપે છે; અને આ બહાર ચડી આવનાર ધણું કરીને કોઈ સી હોય છે. જો સ્ત્રીને તેવી જ વિપત્તિ આવે છે, તો કોઈ પુરુષ તેની બહાર ચડી આવે છે. મિથુન રાશિની ઈદ્રિયલોહુપતા અને કર્કરાશિની વિચયસુંખાસક્તિ એ બંનેના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા મનોવિકારનો જય કરવાનું કામ ધણું કઠિન છે. તેઓ તેજસ્વી છુદ્ધિવાળા હોય છે, અને તેમનામાં રહેલી અમકારિક આકર્ષક શક્તિવડે તેઓ હમેશાં દીપી નીકળે છે. તેઓ છટાબધ વાત કરનારા તથા વાંચનારા હોય છે, પરંતુ તેઓનું જ્ઞાન ઉપરચોંટીયું હોય છે. પ્રાતિભાવ એ આ મનુષ્યોનું વિશેષ લક્ષણ છે.

મિથુન અને કર્ક રાશિનાં રનો અને રંગોમાંથી આ મનુષ્યોએ પોતાને રચે તે રનો તથા રંગો પસંદ કરી લેવા.

(અપૂર્ણ.)

ઈપ્રસ્મરણ કરવા સાધકોને નિમંત્રણ.

પદ. (ધર્મર કપાં અગો કોધું, જતાયો—એ લય.)

આવો સાધકો આવો નૃહરિ પ્રભુના ગુણો ગમીએ,
નૃહરિ પ્રભુના ગુણો ગમીએ, અનાયાસે નૃહરિ ધર્મીએ,
જીવપદ દૃઢ થવાના અવર ઉધા પથે શીઠ વહીએ,

આવો

દ્રવ્ય સુવાસહતા કપુરનો ઉદમ ન કાં ગ્રહીએ, નૃહરિં
જય જય જય નૃહરિપ્રભુ પ્રેમનો ધરી ઉમળકો કહીએ,
માતા પિતા બાપુ સખા અને ધન, નૃહરિપ્રભુ લંહીએ, નૃહરિં
મૃત્યુરોગ દેનારા વિષય કાં ચેળવવા જઇએ,
જનનમરણવિહારક નૃહરિ ભણ ભયદુઃખ સઉ દહીએ, નૃહરિં
સુંઘથી નૃહરિ નૃહરિ ધોલી, મૂર્તિ સખીએ હૈયે,
નેત્રથી ન્યાળી સઉમાં નૃહરિપ્રભુ, નૃહરિમય રહીએ, નૃહરિં
વિલવો વિવિધ ઐહિક કે ન આયુષ્મિક કદી ચહીએ,
મિથ્યા મોહથી, થઇ નરહરિશિશુ, કેમ અજઇએ, નૃહરિં
નરહરિપ્રભુસમ ઉત્તમ યજ્ઞોથી, નિત્ય ચોભઇએ,
નરહરિઅર્થ કદી સહેવાં પડે દુઃખ કોટિ તો સહીએ, નૃહરિં
એકાકાર થઇ રમરી નરહરિ ચિત્ત બીજે ના દઇએ,
પામી નૃહરિઅનુગ્રહ નરહરિમાં, અતે વિલઇએ, નૃહરિં

અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૪૨૦ થી)

(૭)

આંતર મનમાંથી અધિક સામર્થ્ય આપણને મળે એટલા માટે, આંતર મનમાં જે વિચારનાં ઉર્ધ્વ મૂળ આપણે નાંખીએ તે વિચારને આપણે આપણાથી અને તેટલા સામર્થ્યવાળા કરવા જોઈએ. અર્થાત્ વિચારણી જે બીજક આપણને પ્રાપ્ત હોય, તેને ઉચી પંક્તિની ભૂમિમાં સેપવું જોઈએ. બાહ્ય મનથી પોતાનાથી જેટલા બળગાન અને ઉત્તમ વિચાર કરી શકવાનું અને તેટલા બળવાન અને ઉત્તમ વિચાર તેણે કરવા જોઈએ. આથી આંતર મનમાંથી અધિક સામર્થ્ય પ્રકટ થશે. આ પ્રાપ્ત થયેલા અધિક સામર્થ્યવડે પુનઃ પૂર્વના કરતાં અધિક બળવાન અને ઉત્તમ વિચાર કરવા. આથી વળી અધિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થશે. આમ નિરંતર ક્યાં કરવાથી નિરંતર સામર્થ્યની વૃદ્ધિ થયાં જશે.

આરંભ આ પ્રમાણે કરવો. આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા આંતર મનઉપર શક્તિને એકાગ્ર કરવી, અને પછી શરીરમાં ક્રિયા કરતાં સઘળાં સામર્થ્યને, જોડી લાગણીથી પણ શાંતિથી આંતર મનમાં એકઠાં થવાની ઇચ્છા કરવી. અર્થાત્ બાહ્ય શરીરમાં ક્રિયા કરતાં સઘળાં સામર્થ્યને, પાછાં આકર્ષિતને આંતર મનમાં એકઠાં થવાનો સંકલ્પ કરવો.

શરીરમાંથી જેમ અધિક બળને પાછું આકર્ષિતને આંતર મનમાં એકઠું કરવામાં આવે છે, તેમ તેમાં અધિક બળ ઉપજ કરવાના સંસ્કાર પડે છે, અને જેમ અધિક બળને ઉત્પન્ન કરવાના સંસ્કાર આંતર મનઉપર પડે છે, તેમ અધિક બળને તે બહાર પ્રકટ કરે છે.

નિયમ એવો છે કે જે કંઈ સામર્થ્યના આંતર મનઉપર સંસ્કાર પાડવામાં આવે છે, તેથી અધિકશુભ સામર્થ્ય આંતર મન, બાહ્ય મનમાં પાછું પ્રકટાવે છે. ઉત્તમ ભૂમિમાં વાવેતાં

ખીજમાંથી જેમ દશગુણ, વિશગુણ, સાઠગુણ અને પ્રસંગે શતગુણ પાકે પણ ઉતરે છે, તે જ પ્રમાણે આમાં પણ થાય છે.

આપણને સર્વને અનુભવ જ છે કે આજે કોઈ કામ જે આપણે તનમનથી કરીએ છીએ તો કાલે તે કામ કરવાનું અધિક બળ આપણામાં આવેલું આપણને લાગે છે.

આથી કરીને જેટલું સામર્થ્ય હાલ આપણામાં પ્રકટ થયેલું લાસતું હોય, તે સર્વ સામર્થ્યને નિત્ય બત્રત કરીને તેના આંતર મનઉપર સંસ્કાર પાડવાથી આપણને પ્રાપ્ત સામર્થ્યનું પ્રમાણ નિરંતર વધતું જાય છે; અને તે સામર્થ્યના આંતર મનઉપર સંસ્કાર પાડવા પૂર્વે તેના ગુણધર્મને ઉત્તમ પ્રકારના કરવાથી જેમ પ્રમાણમાં આપણું સામર્થ્ય વધતું જાય છે, તેમ તે ઉત્તમ પ્રકારનું પણ સાથે સાથે થતું જાય છે.

આંતર મનઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરવાપૂર્વે આપણા સઘળા વિચારોને અને મનોભાવોને આપણાથી બને તેટલા વિશુદ્ધ અને ઉચ્ચ પ્રકારના આપણે કરવા જોઈએ. જે જે નીચા વિષયોમાં આપણી વૃત્તિ રમતી હોય, ત્યાંથી તેને પાછી ખેંચી લેવી જોઈએ, અને ઉચ્ચ ભાવવાળી કરવી જોઈએ. આથી આંતર મનમાં ઉચ્ચ પ્રકારના સંસ્કાર પડશે, અને તે ઉચ્ચ સંસ્કાર ઉચ્ચ સ્વરૂપે બહાર દર્શન દેશે.

જે જે સામાન્ય અથવા ઉતરતા પ્રકારના વિષયો કે વાતો હોય, તેમને મનમાં કદી પણ આશ્રય ન રાખવાં જોઈએ, અથવા એક દાણ પણ વૃત્તિએ તેમાં કદી તનમય ન થવું જોઈએ, કારણ કે સામાન્ય વિષયોમાં તનમય થવાથી સામાન્ય વિષયોના જ સંસ્કાર આંતર મનમાં પડે છે. અને આમ કરવું, એ કનિષ્ઠ પ્રકારનાં ખીજક ભૂમિમાં વાવવા બરાબર છે; અને આવાં હલકાં ખીજકમાંથી ઉત્પન્ન થનાર પાક હલકો, સાધારણ, અને ટકાનું તોલું મળનારો હોય છે.

હું કનિષ્ઠ પ્રકારનો છું, એવા પોતાના મોટે હલકો વિચાર કોઈ પણ મનુષ્યે કદી પણ ન કરવો જોઈએ. એ જ પ્રમાણે મારામાં આટલી અપૂર્ણતા અથવા દોષો છે, એવું કોઈએ કદી પણ ભાન ન કરવું જોઈએ. પોતાતામાં અપૂર્ણતાને સ્વીકારવી અથવા પોતાનામાં દોષોનું ભાન કરવું, એ અપૂર્ણતાનાં અને દોષોનાં અધિક ખીજકો આંતર મનમાં વાવવાનુભવ છે; અને તેથી અતિ અધિક અપૂર્ણતા અને અધિક દોષોના જ પાછો પાક ઉતરે છે.

આપણામાં હાલ આપણને જેટલું અને જેવું પ્રતીત થાય છે, તેના કરતાં અત્યંતગુણ વધારે અને અત્યંતગુણ ઉંચા પ્રકારનું રહેલું છે. જે શુષ્કણમાં આપણે હું પણ ધરીને હું હું એવું ભાન કરીએ છીએ, તે બરાબર આપણે નથી. આપણે તેથી ઘણા જ ઉંચા અને વિશુદ્ધ પ્રકારના છીએ. આપણામાં જે આ ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિ રહેલી છે, તેના જ આપણે સ્વીકાર કરવો જોઈએ. અપૂર્ણતા અને દોષોનું ભાન ન કરતાં આ ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિનું જ આપણે આપણામાં ભાન કરવું જોઈએ. આપણાસંગથી જ્યારે જ્યારે આપણે વિચાર કરવો ત્યારે આ ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિને લક્ષમાં રાખીને જ વિચાર કરવો. આપણા ઉચ્ચ અને વિશુદ્ધ સ્વરૂપને અનુરૂપ જે જે વિચારો આપણા અંતરમાં ઉઠે તે વિચારોના જ, એકાગ્ર થઈને આપણે આપણા આંતર મનમાં સંસ્કાર પાડવા જોઈએ; અને આપણું આંતર મન આપણે પાડેલા સંસ્કારોપમાણે જ આપણા આખા મનને અને આપણી આખી વ્યક્તિને ઉચ્ચ અને વિશુદ્ધ કરશે.

સામાન્ય મનુષ્યો ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવામાં નિષ્ફળ નામ છે, અને જેવા હોય છે તેવાને તેવા જ રહે છે, તેવું કારણ એ કે તેઓ પોતાની અપૂર્ણતાનું અને દોષોનું જ મુખ્યત્વે કરીને નિરંતર ભાન કર્યા કરે છે. આમ જનુ સામાન્ય મનુષ્યો છીએ, અને અમારામાં અમુક અમુક દોષો ભરેલા છે, એવા તેઓ નિસ વિચાર કરે છે, અને આપ્રમાણે આંતર મનઉપર પોતાના દોષોના જ અખંડ સંસ્કાર પાડવા કરે છે. આંતર મન, તેમણે નાંખેલા આ સંસ્કારપ્રમાણે જ તેમના શરીરમાં અને મનમાં દોષોને ઉપજાવે છે, અને દૃઢ રાખે છે.

જે મનુષ્ય પોતે બાંધેલા ઉચ્ચ લક્ષ્યમાં જ રહે છે, જે પોતાનામાં રહેલી ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિનો જ અખંડ વિચાર કરે છે, અને તેને જ જોવા કરે છે, અને જે પોતાના આત્મામાં રહેલી આ ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિનો અનુભવ કરવા પ્રયત્ન સંભાળે છે, તે આંતર મનમાં ઉચ્ચતાના અને વિશુદ્ધિના જ સર્વદા સંસ્કારો નાંખ્યા કરે છે; અને ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાના નિયમપ્રમાણે તેવું મન અને શરીર નિરંતર અધિક અધિક ઉચ્ચ અને અધિક અધિક વિશુદ્ધ થતું જાય છે.

આંતર મનમાં જે જાતનો સંસ્કાર નાંખવામાં આવ્યો હોય છે, તે જાતના સંસ્કારપ્રમાણે જ આંતર મન આપણને પાછું ફળ આપે છે. આથી આંતર મનમાં સંસ્કાર પાડવા પૂર્વે, અર્થાત્ એકાદ યવાપૂર્વે આપણે આપણા વિચારોને અત્યંત શુદ્ધ, અને અત્યંત ઉચ્ચ કરવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે.

વિચારોને જેમ જેમ આપણે અધિક શુદ્ધ કરતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ પરિણામ અધિક અધિક ઉચ્ચ આવતો જાય છે.

આપણો આશય ચઢતા અને ચઢતા પ્રકારની મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાનો છે, તેથી આપણે વધારવા ધારેલા સામર્થ્યના શુભ અને પ્રમાણ બંને ઉપર આપણે ધ્યાન આપવાની અગત્ય છે; કારણ કે આ બંને જગ્યાએ ભેગાં ભેગાં હોય છે, ત્યારે જ મહત્તા ઉપજી શકે છે.

આપણા આત્મસ્વરૂપની મહત્તા અને વિશુદ્ધિનું નિરંતર ભાન કરવાથી આંતર મનઉપર મહત્તા અને વિશુદ્ધિના અખંડ સંસ્કાર પડે છે. આથી આંતર મન મહત્તા અને વિશુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરી આપણા બાહ્ય મનના અણુઅણુમાં તે પ્રકટાવે છે.

જેમ જેમ અંતરમાં મહત્તા વિકસેને પામતી જાય છે, તેમ તેમ આપણને મહત્તાનું ભાન વધારે ઉંડાણમાં, વધારે દૃઢ અને વધારે તીવ્ર થતું જાય છે. આમ થતાં મહત્તાના અધિક વિશાળ અને અધિક સૂક્ષ્મ વિચાર આપણામાં પ્રકટીને આંતર મનઉપર તેના સંસ્કાર પડે છે; અને આ સંસ્કારનાં ફળ પુનઃ અધિક વિશાળ અને અધિક સૂક્ષ્મ પ્રકટે છે. આમ 'ભરતામાં ભરાય' એ જનકથનનુસાર મહત્તા નિરંતર વૃદ્ધિને પામ્યા જ કરે છે.

સઘળા પ્રકારની વૃદ્ધિ આંતર મનમાંથી જ પ્રકટે છે, અને આંતર મનના બાંડાર અચુટ હોવાથી આંતર મનમાં યોગ્ય સંસ્કાર પાડવાથી કોઈ પણ મનુષ્ય આત્મચર્ચકારક અને અસાધારણ મનોબળ, શુદ્ધિબળ તથા અધ્યાત્મબળ પ્રાપ્ત કરી શકવા સમર્થ થાય છે.

આંતર મનમાં પાડેલા ઉચ્ચ સંસ્કારો જ આત્મચર્ચકારક અસાધારણ શુદ્ધિબળનું કારણ છે. તેથી કરીને આંતર મનમાં ઉચ્ચ સંસ્કારો પાડવાથી કોઈ પણ મનુષ્ય અસાધારણ પ્રતિભાશાલી થઈ શકે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યના આંતર મનમાં ઉપરોક્ત છત્ર (શુદ્ધ) રૂપે રહેલું છે. શુદ્ધિ પણ કહે

છે કે જૂત માનના અંતરમાં એક દેવ નિગૂંપણે રહેલો છે; મનુષ્યમાનમાં રહેલું આ ઈશ્વરજ્ઞાન નિદ્રિત છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે તેને જાગૃત કરવાનું છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે જાગૃત થયેલું ઈશ્વરજ્ઞાન, જે બાહ્ય મનદારા, પોતાનો પ્રકાશ આપણને જણાવે છે, તે બાહ્ય મનને પણ આપણે વિધિપૂર્વક દેખવવાનું છે. કારણ કે સ્વચ્છ હાંડોમાંથી જ જેમ માં પ્રકટાવેલાં દીપકનો પ્રકાશ બહાર આવી શકે છે, તેમ સુશિક્ષિત મનદારા જ આત્મા પોતાનો ક્રિય પ્રકાશ બહાર દર્શાવી શકે છે.

આંતર મનમાં સંસ્કાર પાડીને તેને દેખવડું જોઈએ; બાહ્ય મનપાસે ઉત્તમ વિચાર દર્શાવીને તેને સુશિક્ષિત કરવડું જોઈએ. બાહ્ય મનપાસે સદ્વિચાર સેવવારૂપ પુરુષાર્થ દર્શાવેલો જોઈએ; આંતર મનને અધિક અધિક પુરુષાર્થ કરવાનું અધિક અધિક બળ બાહ્ય મનને આપવા પ્રેરવડું જોઈએ.

આંતર મનમાં કાષ્ઠ પણ પુરુષમાં ઈશ્વરજ્ઞાન પ્રકટાવવાનું સામર્થ્ય છે—કંપનામાં પણ ન આવે એવું ઈશ્વરજ્ઞાન પ્રકટાવવાનું સામર્થ્ય છે. પરંતુ જે બાહ્ય મનદારા આ ઈશ્વરજ્ઞાન બહાર પ્રકટે છે, તે મનને તે ઈશ્વરજ્ઞાન પ્રકટી શકે એટલા માટે ઉત્તમ પ્રકારે વિશુદ્ધ કરવડું જોઈએ.

વિશુદ્ધિના સંસ્કારો આંતર મનકેપર પાડવા પડે, આંતર મનદારા બાહ્ય મનને જ્યારે વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિવિધ કાર્યોમાં તે વિશુદ્ધિનાં તેજો ઉપયોગ કરેલો જોઈએ. કાર્યોમાં વિશુદ્ધિના ઉપયોગ કરવાથી જ બાહ્ય મન સુશિક્ષિત થાય છે.

શરીરમાં બળ પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જો તેનાં ઉપયોગ કરવામાં નથી આવતો તો તે જળ રહે છે, તેમ ઉપયોગવિના વિશુદ્ધિ દીધું થાય છે.

આંતર મન અને બાહ્ય મન ઉભયે અસંત અનુદાનપણે વર્તવડું જોઈએ; અર્થાત્ બાહ્ય મને આંતર મનકેપર સુદૃઢ સંસ્કાર પાડવા જોઈએ, અને આંતર મને તે સંસ્કારોનું સાર આપેલા બળપ્રમાણે બાહ્ય મને બળદારમાં પ્રમાદરહિતપણે કાર્યો કરવાં જોઈએ.

આપણા આંતરમાં રહેલા આપણા અનંત સ્વરૂપની અધિક અને અધિક ઉચ્ચ સ્થિતિ એટલું જેમ જેમ આપણે જ્ઞાન કરતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ આપણું મન અધિક અધિક વિદ્યસને પામવું જાય છે; અને આપણું સ્વરૂપ અનંત અર્થવાળું હોવાથી આપણા મનના વિદ્યસને કાંઈ અરુચિ નથી.

આપણા અનંત સ્વરૂપના અર્થને આપણને સારાતરફ ધરાવે માટે આપણે આપણા મનને આપણા અનંત આત્મામાં ઉડું અને ઉડું ઝાંખડ જોડવડું જોઈએ; અને આપણી બાંધ વડેની મનોરત્તિઓને જ્યારે આંતરમાં ઉડી અને ઉડી ઉતરવાનો આપણે અભ્યાસ પાડીએ છીએ ત્યારે જ આ સિદ્ધ થાય છે.

જે પ્રતિ આપણે પુરુષ જ્ઞાન આપીએ છીએ તે પ્રતિ આપણી મનોરત્તિઓ વડેવાની સ્વમાનવચાળી થાય છે. આથી તીવ્ર બક્રિયી અંતરજ્ઞાનો નિરંતર વિચાર કરવાથી આપણી મનોરત્તિઓ અંતરજ્ઞાનપ્રતિ વળે છે, અને તેમાં સ્થિર થાય છે; અને આપણા આંતર મનમાં આપણા વિચારોના દૃઢ સંસ્કાર પાડીને જે કંઈ આપણે સિદ્ધ કરવા ધાયું હોય છે, તેને સિદ્ધ કરે છે.

જ્યારે સધળી મનોરત્તિઓ અંતરજ્ઞાનપ્રતિ અગિયુષ્ઠ થાય છે, અને આપણું મન બક્રિયપુરઃસર અંતરજ્ઞાનના જ વિચારમાં એકાગ્ર થાય છે, ત્યારે વિશુદ્ધ તત્ત્વવિચારના

આપણા ઉપર અર્પડ સંસ્કાર પડવાથી આપણું સ્વભાવ જીવન બદલાઈ જાય છે; આપણી વાણી, મન, મતિ, જીવન સંપત્તિ જે વિશુદ્ધરૂપે દર્શન દે છે.

મનોવૃત્તિઓ જેમ અધિક લક્ષિતીથી અંતરમાં પ્રવેશે છે તેમ અધિક અંશમાં અંતરાત્મા જાય છે. અને અંતરમાં પ્રકટેલા અંતરાત્માના પ્રકાશ મનુષ્યના બાહ્ય જીવનમાં અવસ્થા પ્રકટે છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે આપણે સપાટીઉપરનું જીવન ગાળતા અટકીએ છીએ અર્થાત્ આપણા જીવભાવવાળું જીવન ગાળતા બંધ પડીએ છીએ, ત્યારે આપણું સપાટી-ઉપરનું જીવન આપણે નિરંતર સુધારતા જઈએ છીએ. મનવડે આંતર પ્રદેશમાં રહેવાથી અર્થાત્ આપણી વૃત્તિઓને આત્માકાર રાખવાથી આપણે આપણા બાહ્ય પ્રદેશને—આપણા બાહ્ય જીવનને—અધિક બળવાનું, અધિક ચૈત્તર્યવાનું, અને અધિક પૂર્ણ કરીએ છીએ. સ્વસ્થમાં આંતર પ્રદેશમાં વધારે અને વધારે ઉંડા ઉતરવાથી, અને આંતર કારણોને વધારે શુદ્ધવાનું અને વધારે સામર્થ્યવાનું કરવાથી આપણે આપણા બાહ્ય જીવનને વધારે ઉન્નત કરીએ છીએ.

આંતરમાં જે વાર્તાવિક રીતે ઉડા ઉતરે છે, તેના શરીરની બળવાળુના થતી નથી, અર્થાત્ તેનું શરીર બળવું નથી. જેઓ વાર્તાવિક રીતે આંતરમાં ઉડા ન ઉતરતાં, ઉડા ઉતરવાની વ્યર્થ કલ્પના જ કરે છે, તેઓનાં જ શરીર બળવાળાનો પ્રસંગ આવે છે, જેઓ આંતર જીવનને અધિક વિશાળ અને અધિક ઉન્નત કરતા જાય છે, તેઓ શરીરને સ્વોત્તમ કરવાને સમર્થ હોય છે. બાહ્ય પ્રદેશમાં રમનારા જેવું શારીરિક સુખ યોગ્ય છે, તેના કરતાં અનંત-પ્રાપ્ત એક શારીરિક સુખનો તેઓ અનુભવ કરે છે. હતાનય, હસત આદિ આંતર પ્રદેશમાં જ નિરંતર વિચરનારા મહાપુરુષોનાં હૃદયુષ્ટ શરીરોનાં વર્ણન સત્તાઓમાંથી જેમણે અવલોક્યાં હશે, તેઓને આ વિગતની સત્યતા તત્કાળ સ્પષ્ટ થશે.

જે એક સ્થાપિત સત્ય છે કે આંતર પ્રદેશમાં જે કંઈ શુદ્ધિ અર્થે આપણે પ્રકટાવીએ છીએ અને વિકાસને પમાડીએ છીએ, તે સ્વચ્છ રૂપે બાહ્ય જીવનમાં અવસ્થા-પ્રકટ થાય છે.

(અપર્ણ.)

તત્ત્વમાં વિલીન વૃત્તિના અનુભવોદ્ગાર,

પદ.-(મને આવે છે કે—એ લય.)

મારું સુખ ન કહું જાય, ઝીલું હું તત્ત્વસમુદ્રમાં,
મનવાણી સ્તબ્ધ થાય, ઝીલું હું તત્ત્વસમુદ્રમાં;
પાર કે અંત જણાય ના, હવે નીચે પહોં તેમ.

મધ્યે મારું હૃંમણું,
કદી લહું છુદું જાણું.

કદી ના જાણાય—ઝીલું

ઉત્તરે અનુભવ અવનવો, શુદ્ધો જોયો ન ક્યાંદિ,

રાજ થાઉં જોઇને,
કહી ન શકું કોઇને,
પરામાં લહાય—ઝીલું
કામ ન શોધ હવે રહ્યો, મળ્યું પ્રાપ્ત્ય માન,
મન ન હવે ઉઠતું,
ભિન્ન ન સ્વરૂપથી થતું,
(જેમ) જળજળે જણાય,—ઝીલું

ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૨૪ થી.)

પ્રકરણ ૩.

ભય તથા ચિંતા.

ભય તથા ચિંતા એ મનુષ્યની ઉન્નતિને અટકાવનાર મોટામાં મોટા શત્રુ છે. જેટલા જેટલા દાનિને કરનારા મનોવિકારો છે, તે સર્વના પિતા ભય છે, અને તે સર્વ ભયની આ-
લુઆલુ સર્વદા વીંટળાઇ વળેલા જ્ઞેવામાં આવે છે. ચિંતા, અવિશ્વાસ, અપ્રકાશ, સંકોચ
અથવા લજ્જા, અદ્વિતા, બીરતા (બીકજીપણ), નિરસાહ, ગ્લાનિ, અને તેવા જ બીજા
સદ્યભંગને કારણ કરનારા મનોવિકાર અને મનોભાવ ભયનાં સંતાન છે. મનુષ્યના સદ્યભાંધી
ભયનો નાશ કરે, અને ઉપર ગણવેલા સધળા મનોવિકારો એકદમ અદરેય થઈ જશે. ભયને
સદ્યભાંધી દાંડી દાડતાં તમારી મનોવાટિકા વિવિધ સદ્ગુણરૂપી પુષ્પતરુને ખાઈ જનાર દોડા-
ઓથી તત્કાળ રદિત થશે. એક ભયનો ભય કરતાં તમારા અંતઃકરણમાં ફરતાં વિવિધ વિકાર-
રૂપી દાંડાં વાદળો નાશ થઈ, તમારું હૃદયકાશ સ્વચ્છ થશે, અને તેમાં આનંદરૂપી સૂર્ય
તેજસ્વીપણે પ્રકાશશે.

ભય અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી શક્તિઓ, સર્વ પ્રકારના ઉપયોગી પુરુષાર્થનો જડ મૂળ-
માંથી નાશ કરે છે. ભય આપણને કોઈ પણ સાર કામ કરવા દેતો નથી. ભય આપણા અં-
તઃકરણમાં પ્રકટી આપણી રચેલી સધળી ઉત્તમ યોજનાઓ એક દાણમાં ધૂળધાણી કરી
નાંખે છે. ભય એ મનુષ્યજાતિના ઝમિરને યુક્તનાર મોટા શત્રુ છે. હજારો મનુષ્યોનાં હૃદય
તેણે ખરાબખરાબ કરી નાંખ્યાં છે. સંદેહ મનુષ્યની પેઠે બીકી નીકળતા સીપુરોના સદ્ગુણોનો
તેણે તિનાશ કર્યો છે, અને આત્મભજનમાં પ્રકાશાળા, દૃઢ નિશ્ચયવાળા, અને ઉપયોગી કાર્ય
કરનામાં નિર્ભયપણે પ્રગતિ કરનાર વીર પુરુષોને બદલે તેણે શંકાશીલ, અદ્વિ અને કાપર
મનુષ્યોને ઉત્પન્ન કર્યાં છે.

ભયનું સડયો પ્રથમ સંતાન ચિંતા છે. તે મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જ્યારે પ્રવેશ કરીને રહે છે,
ત્યારે તેમાં જે કંઈ સાર હોય છે, તે સર્વને દાંડી દાડે છે. જોગ અકલીના માળામાં કાપલ, બરાબ
જાય છે, અને તેમાં વસનાર ખર્ગ દારૂર સર્વને દાંડી દાડે છે, અથવા મારી નાંખે છે, તેમ
ચિંતા મનમાં નિરસતા સધળા સદ્ગુણોને દાંડી દાડે છે, અથવા તેમનો નાશ કરે છે. ભયરૂપ

આપણાં અંતઃકરણમાં ઈજાની પેઠે મૂઠેલી ચિંતા, થોડાં જ સમયમાં સેવાદન સર્વરૂપે બહાર નીકળે છે, અને આપણા હૃદયમાં રહેલા સર્વ સદ્ગુણોને દર્શીને તેમના પ્રાણ હરે છે. ચિંતા-રૂપ સર્વિશીનો આપણા હૃદયમાં નિવાસ થતાં, 'આ કામ કરવાનું મારામાં સામર્થ્ય છે, અને તે હું કરી શકીશ જ', એવા ઉત્સાહથી ભરેલા નિશ્ચયને બદલે આપણા અંતઃકરણમાં એવા વિચારો રચી શકે છે કે 'આ કામ હું કરું ખરે, પણ,' 'ધારેા કે કામ કરવા મેં માંડ્યું, પણ પછી,' 'મારાથી આ થઈ શકે તેમ નથી' 'હમણાં મારા દિવસ પાંચરા નથી'—આ પ્રમાણે આપણા કરવા ધારેલા કામમાં આડા પથરા નાંખનાર વિચારોની દ્વારની દ્વાર આપણા અંતઃકરણમાં ખડી થાય છે, અને આપણો કામ કરવાનો ઉત્સાહ અને વેગ તોડી પાડે છે. આપણા શરીરનો તેમ જ મનનો જુરસો તે હરી લે છે. આપણી વૃદ્ધિને તે અટકાવે છે, અને આ પ્રમાણે આપણા અસ્થુદયના માર્ગમાં તે નિરંતર મોટા વિઘ્નરૂપ થાય છે.

૧. લય અને ચિંતા એ એવા દુષ્ટ સ્વાર્થી વિકારો છે કે તે આપણા અંતઃકરણમાં પ્રકટી આપણું સામર્થ્ય હરી લે છે, તથાપિ તેના બદલામાં આપણું દિત કરે, એવું કશું જ આપતા નથી. જેમના અંતઃકરણમાં લય અને ચિંતા થાણું જમાવે છે, તેઓએ આ જગતમાં જાણવાનું કશું જ સાધ્યું હોય, એવું એક પણ ઉદાહરણ આજ સુધી બન્યું નથી. જાણવા જેવું તો રહ્યું, પણ એક સાધારણ કામ પણ લય અને ચિંતાવડે ઘેરાયતા મનુષ્યથી થઈ શક્યું નથી. લય અને ચિંતાના પંખમાં સપડાયેલા મનુષ્ય અસ્થુદયના માર્ગમાં એક તમ્બુ પણ આગળ વધેલા જાણવામાં આવ્યો નથી. નિર્ભય અને નિર્મિત પુરુષો જ વિજયના માર્ગમાં વેગથી આગળ વધ્યા છે, વધે છે, અને વધશે. લય અને ચિંતાગતમાં ઉડતા મનુષ્યને તત્કાલ સાતમા પાતાળમાં દાખી દે છે. લય અને ચિંતાએ કાઢીને ઊર્ધ્વગામી કદી ક્યો જ નથી, તેઓ કરી શકે એમ છે જ નહિ, કારણકે તેઓનું સધળું વલણ મનુષ્યને અધીગામી કરવાનું જ છે, કાંઈ ઊર્ધ્વગામી કરવાનું નથી. જે વિષયોની આપણે ચિંતા કરીએ છીએ, અને જેમનો આપણે લય ધરીએ છીએ, તે વિષયોનો મોટો ભાગ ભવિષ્યમાં કદી ખનતો જ નથી, અને જે થોડો ભાગ ખને છે, તે જોવા ખરાબ આપણે ધાર્યો હોય છે, તેવો બન્યો હોતો જ નથી. વર્તમાન કાળમાં આપણને પ્રાપ્ત થયેલાં દુઃખો, કસોટીઓ કે કાળજીથી આપણે નિરત્સાહ થતા નથી, અને આપણા હાથપગ ભાગી જતા નથી, પણ ભવિષ્યમાં કાંઈ સમયે જે દુઃખો આવવાનો આપણે લય ધરીએ છીએ, તે લય આપણા હાથપગ ભાગી નાંખે છે, અને આપણને નિરત્સાહ કરે છે. વર્તમાન કાળમાં પડતાં દુઃખો સહન કરવાનું સધળામાં જ સામર્થ્ય હોય છે, કારણ કે સધળા જ તે ભોગવે છે, પરંતુ વર્તમાન કાળમાં પડતાં દુઃખો ઉપર બ્યારે મનુષ્ય કાલનાં, પરમ દિવસનાં, પેલા દિવસનાં અને એમ ભવિષ્યના સંકેતો દિવસનાં ભરે ઉપજાવી કાઢેલાં કલ્પિત દુઃખોને ખડકે છે, અને આપ્રમાણે મોટા ગંભીર દુઃખનો પહાડ બનાવે છે, ત્યારે તેના અસાધારણ બોલો-તેનું મન સહન કરી શક્યું નથી, અને હાથોના પગતને જેમ દેડકું છુંદાઈ જાય તેમ તે છુંદાઈ જાય છે.

ભવિષ્યમાં આવનાર કલ્પિત દુઃખોના લાયથી અને ચિંતાથી જે બળનો, પુરુષાર્થનો, રચીતનો, અને વિચારસામર્થ્યનો આપણે શ્રદ્ધ કરી નાંખીએ છીએ, તેમનું પ્રમાણ એટલું બહુ મોટું હોય છે કે નિત્ય જે ખરેખરાં દુઃખો આપણા ઉપર આવી પડે છે, તેમને સહન કરવાનું આપણને જરા પણ કઠિન ન પડે. અચિંત્ય આવી પડતાં ગમે તેવાં ભારે દુઃખોને

સહન કરવા જેટલા સામર્થ્યનો સંચય આપણામાં હોય જ છે, પણ અજ્ઞાનથી અને અધિ-
ચારથી કાલે અથવા આવતે અઠવાડીએ, અથવા આવતે માર્ગે કે આવતે વર્ષે આવનાર
દક્ષિત દુઃખોનો ભય ધરી આપણે આ પ્રાપ્ત બળનો હાથ કરી નાંખીએ છીએ, અને તેથી
જ્યારે કોઈ ખરેખર દુઃખ આવી પડે છે, ત્યારે તે સહન કરવાનું બળ આપણામાં હોતું નથી.
જેમ કોઈ શ્રીમાન્ પુરુષ, પોતાને ઘેર ટાણું ન છતાં નિત્ય નવાં નવાં ટાણાં કલ્પીને પોતાનું
સંપત્તિ ધન ઉડાવી દે, અને પછી ખરું-ટાણું આવતાં, ધનવિના વીસે મુખે, ટાણું ક્યાંવિના
હાથ ધરીને રહે છે, તેમ ભય અને ચિંતાને સેવનાર આપણે કરીએ છીએ. ભય અને ચિં-
તાથી દુઃખોની ખોટી કલ્પનાઓ કરી કરીને આપણે આપણા સત્ત્વબળને ઉડાવી દઈએ છીએ,
અને પછી ખરે પ્રસન્ને દેવાનું કારીએ છીએ.

પ્રિય વાચક! ભયરૂપ મહા રાક્ષસનો નાશ કરવાનો મહામંત્ર એક વાર જો તમે શીખશો
અને સિદ્ધ કરશો, અને તે વડે ભયને અને તેની ત્રાસદાયક ભુંજરવેડને ભરખીશૂત કરશો.
તો આ સંસાર જે આજે તમને અનેક દુઃખોથી ભરેલો ભાસે છે, તે તત્કાળ તમને જુદા
રૂપમાં ભાસશે. તમને નરકને રથાને રચ્ચલિતનું ભાન થશે. ઉગ્ગડ આરણ્યને રથાને તમને નંદ-
નુવન દિશિએ આવશે. તમને અતુલવ થશે કે સંસારમાં જન્મ ધરવાતે જે સર્વ મનુષ્યો મોટું
દુઃખ સમજે છે, તે તેમ નથી, પણ ઉત્તરું મોટું સુખ છે. દધિરના અંકમાં જેટલા મહા
નિર્ભય અને આનંદાદિમાં રેલતા નૃસિંહ મહેતાની પેઠે તમે પણ નિરાંક, યદન નિશ્ચિત-
પણે જોશો કે ‘હરિના જન. તે તો. મુક્તિ ન. મારે, મારે જન્મે જન્મ અવતારા રે’.
અંતઃકરણમાં ભય હોય છે, ત્યાં સુધી જ જન્મ ધરવામાં દુઃખ છે. જેનો ભય નાશ પામે છે,
તેનાં સર્વ દુઃખ નાશ પામે છે. જેના હૃદયમાં ભય રમે છે, તે રત્નજડિત સુવર્ણના પર્યેકમાં
જોડતો છતાં તથા સર્વ સંપત્તિથી વીંટળાયેલો છતાં પણ દુઃખી જ છે. ભયરહિત જીવન તે
જીવન છે; ભયસહિત જીવન તે મૃત્યુ છે. ભયયુક્ત મન ઝાંખરાં અને કાંટાવાળું, તથા સિંહ,
બાધ, સર્પ વગેરેથી ભરેલું ગાદ જંગલ છે; ભયરહિત મન કુશલ માલાકારથી વ્યવસ્થાપૂર્વક
રચાયેલું મનોહર ઉદ્યાન છે. સ્વભવ મન વિકારોથી ભૂત, પિશાચ અતે પ્રેતોને ખેલવાની રમ-
શાન ભૂમિ છે; નિર્ભય મન શ્રદ્ધા, પ્રશાંતિ, આદિ દેવી સંપત્તિરૂપ દેવાંગનાઓને રમણ કરવાની
મનોહારિણી વિદારભૂમિ છે.

ભયનો તમારા અંતઃકરણમાંથી ઉચ્છેદ થતાં તમે આજે બીજાઓને જે અયોગ્ય બોધ
આપી તેમને નિરુત્સાહ કરી નાંખો છો, તે કરતા અટકશો. આજે ભયરૂપ ભૂતથી ધૂણતા
અસંખ્ય મનુષ્યો, ત્યાં ત્યાં ઉત્સાહથી કામ કરવાનો આરંભ કરતા મનુષ્યોઆગળ સર્વદા
પોતાનું માથું ધૂણાવ્યા જ કરે છે. ‘આ કામ હું કરવા ધારે છું’, તેમાં તમારી શી સલાહ
છે, ‘એવું પૂછતાં તરત જ ગંભીર યદન માથું ધૂણાવે છે, અને ભયના પ્રેમાં જોડે છે કે
તમે કરવા ધારો છો ખરું, પણ મને ભય રહે છે કે તમે તેમાં નિષ્ફળ થશો. કારણ કે તમારા
જેવા ક્ષુદ્ર માણસ આવું ભારે કામ કરવાને લાયક જ નથી. પ્રિય વાચક! તમને માથું ધૂણાવી
આવા ભાવનું કોઈ દેહે તો તરત જ નિશ્ચય કરજો, કે ભય નામનું ભૂત આ મનુષ્યમાં ભર-
વાથી તે આમ ધૂંજે છે, અને એકદેશ જોડે છે. ભયનો તમારામાંથી નાશ થતાં તમે ત્યાં
ત્યાં આત્મશ્રદ્ધાને જ પ્રકટાવવાના આમ થશો ને તેમ થશો, એવાં ભય ઉપજાવનારાં વ્યક્તિ
વદીને તમે ઉત્સાહી હૃદયને નિરાશ નહિ કરી નાંખો. તમે મનુષ્યના પ્રયત્નને પોષશો, અને

તેનો આંગળ વધવામાં ઉત્સાહ દિયું. યાંચે એમાં જ વચનો વડે. ભયેનો તમારમાંથી નાશ થતાં તમારા સંબંધમાં આવનાર સર્વના હૃદયમાં તમે આરા, ઉત્સાહ, વિશ્વાસ, વગેરે દેવી શુભોના પ્રકાશ નાંખશો.

વળી ભયેનો ઉત્તેજ યવાથી તમારી ભાવનામાં અદ્ભુત સામર્થ્ય આવેલું તમને જણાશે. તમે શંકાવિના જ ભાવનાને સેવશો, અને તેથી તે સત્વર સફળ થશે. વળી નિર્ધનતાનો ભય તમારા હૃદયમાંથી સમગ્રે નીકળી જવાથી તમને નિર્ધનતાના કદી પણ વિચાર નહિ આવના, અને તેથી ગયા પ્રકરણમાં કહેલા આકર્ષણના નિયમપ્રમાણે તે કદી પણ તમારા પ્રતિ આવવાની નહિ, પણ ઉલટી સંધનતા જ આવવાની જેમ કાંઈ વસ્તુની આપણે ઇચ્છા કરીએ છીએ ત્યારે તે ઇચ્છેલી વસ્તુને જેમ આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષીએ છીએ, અથવા આપણે તે વસ્તુપ્રતિ જાણીએ છીએ, તેમ જ વસ્તુનો આપણે ભય ધરીએ છીએ તે વસ્તુને પણ આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષીએ છીએ, અથવા આપણે તેના પ્રતિ જાણીએ છીએ. આનું કારણ એ છે કે જ્યારે આપણે કાંઈ વસ્તુની ઇચ્છા કરીએ છીએ અથવા તેના ભય ધરીએ છીએ ત્યારે તે વસ્તુનું માનસિક ચિત્ર આપણા મનમાં રચાય છે; અને મનમાં રચાયેલાં ચિત્રો જ્યારે જીતિમાં દીર્ઘ કાલ આરંભ સંપન્નમાં આવે છે. ત્યારે આ જગતમાં તેઓ રચણ રૂપે આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ કારણથી જ શાસ્ત્રોમાં ભક્તિથી ઇશ્વરને ભજનાર પ્રજ્ઞાદ વગેરેને જેમ ઇશ્વરનાં દર્શન થયાં છે. એમ વર્ણવ્યું છે તે જ પ્રમાણે દેવથી ઇશ્વરનું ચિંતન કરનાર હિરણ્યકશિપુ વગેરેને પણ ઇશ્વરનાં દર્શન થયાં છે, એમ વર્ણવ્યું છે. અને માનસશાસ્ત્રના નિયમથી તેમ સંભવે જ છે. કારણ કે પ્રેમવડે ભક્તિ કરનારના હૃદયમાં જેમ ઇશ્વરનું માનસિક ચિત્ર રચાય છે, તેમ ઇશ્વરનાં તીવ્ર દ્રેષ કરનારના હૃદયમાં પણ તેમનું માનસિક ચિત્ર રચાય છે; અને દીર્ઘ કાલ મનમાં આરંભ સંપન્નમાં આવેલું ઇશ્વરનું માનસિક ચિત્ર રચણ રૂપે ઇશ્વરનાં સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. હજારો બાળકોના મનુષ્યો ભય ધરે છે, પણ તેમાંથી થોડી જ બાળકોના તેને જગતમાં સાક્ષાત્કાર થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે જે હજારો બાળકોના મનુષ્યો ભય ધરે છે, તે બાળકોને તેઓ મનમાં દીર્ઘ કાલ આરંભ સંપન્ન નથી. તેઓ ચાર દિવસ તેના ભય ધરે છે, અને પછી તેને જુદી વ્યવસ્થા છે. આથી માત્ર તેઓના બળનો જ ક્ષય થાય છે, પણ જેનો ભય ધરવામાં આવ્યો હોય છે, તે વસ્તુ તેમને રચણ રૂપમાં પ્રત્યક્ષ થતી નથી. પરંતુ જેનો તેઓ દીર્ઘકાલ ભય ધરે છે, અને જેના માનસિક ચિત્રને તેઓ અખંડ રચ્યા કરે છે, તે વસ્તુ તેમને પ્રત્યક્ષ થતા વિના રહેતી જ નથી. આથી જ સારી દુવામાં રહેનારા છતાં પણ પ્લેમના અખંડ ભય ધરનારા સર્વ મનુષ્યોને પ્લેમ થાય છે, અને પ્લેમનો સામાન્ય ભય ધરનારને માત્ર જાળેના ક્ષય થવાવિના બીજું કાંઈ હાનિ થતી નથી. કાંઈ વસ્તુનું મન ભારે એકાગ્રતા પૂર્વક ચિંતન કરે છે, —પછી તે ચિંતન લાયકી કરે છે કે પ્રેમથી કરે છે —ત્યારે જ તે વસ્તુ આકર્ષણના નિયમપ્રમાણે તે મનુષ્યપ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે.

આથી તમને સ્પષ્ટ થશે કે ભયેનો તમે તમારા મનમાંથી નાશ નહિ કરો. તો જેનો તમે ભય ધરા છો, તે વસ્તુને તમે તમારા પ્રતિ આકર્ષી આપણું અથવા તમે તેના પ્રતિ જશો. ભય જેનો તમે ભય ધરા છો તે વસ્તુને દીર્ઘકરણ બનાવે છે, અને તમને પતંગીયાંરૂપ બનાવી તેની આસપાસ ફેરવે છે, અને અવ્ય સમયમાં તે વસ્તુનો તમને એટલો કરાવે છે. આથી ધનની ઇચ્છાવાળા તમારે સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નથી નિર્ધનતાના ભયનો સમગ્ર નાશ કરવો જોઈએ.

સહન કરવા જેટલા સામર્થ્યનો સંચય આપણામાં હોય જ છે, પણ અત્યંતથી અને આચાર્ય કાલે અથવા આવતે અઠવાડિયે, અથવા આવતે મારો કે આવતે વર્ષે આવક કલ્પિત દુઝ્મોનો ભય ધરી આપણે આ પ્રાપ્ત ગળનો ક્ષય કરી નાંખીએ છીએ, અને તે જ્યારે કોઈ ખરેખર દુઝ્મ આવી પડે છે, ત્યારે તે સહન કરવાનું બળ આપણામાં હોય ન જોઈ કોઈ શ્રીમાન પુરુષ, પોતાને ઘેર ટાણું ન છતાં નિત્ય નવાં નવાં ટાણાં કલ્પીને પોતા સમજી ધન ઉડાવી દે, અને પછી ખર્ચ-ટાણું આવતાં ધનવિના વીડે મુખે, ટાણું કર્યાં વિદાય થતીને રહે છે, તેમ ભય અને ચિંતાને સેવનાર આપણે કરીએ છીએ. ભય અને ચિંતાથી દુઝ્મોની ખોટી કલ્પનાઓ કરી કરીને આપણે આપણા સત્ત્વબળને ઉડાવી દઈએ છીએ અને પછી ખરે પ્રસંગે દેવાણુ કાઢીએ છીએ.

પ્રિય વાચક ! ભયરૂપ મહા સક્ષસનો નાશ કરવાનો મહામંત્ર એક વાર જો તમે શીખશો અને સિદ્ધ કરશો, અને તે વડે ભયને અને તેની ત્રાસદાયક જીવનવેડને બરબીજૂત કરશો તો આ સંસાર જે આજે તમને અનેક દુઃખોથી ભરેલો જાણે છે, તે તત્કાળ તમને જુદ રૂપમાં જાણશે. તમને નરકને રથાને સ્વર્ગલોકનું જાન થશે. ઉજડ અરવળને રથાને તમને નંદ નૃવન દષ્ટિએ આવશે. તમને અનુભવ થશે કે સંસારમાં જન્મ ધરવાને જે સર્વ મનુષ્યો મોટું દુઃખ સમજે છે, તે તેમ નથી, પણ ઉલટું મોટું સુખ છે. ઈશ્વરના અંકમાં બેઠેલા મહા નિર્ભય અને આનંદાદિમાં રેલતા નૃસિંહ મહેતાની પેઠે તમે પણ નિઃશંક થઈને નિર્ધિત પણે જીવશો કે 'હરિના જન તે તો મુક્તિ ન માગે, માગે જન્મે જન્મ અવતાર' એ અંતઃકરણમાં ભય હોય છે, ત્યાં સુધી જ જન્મ ધરવામાં દુઃખ છે. જેનો ભય નાશ પામે છે તેનાં સર્વ દુઃખ નાશ પામે છે. જેના હૃદયમાં ભય રમે છે, તે રતનજીવિત સુવર્ણના પર્વતમાં લોટતો છતાં તથા સર્વ સંપત્તિથી વીંટળાયેલો છતાં પણ દુઃખી જ છે. ભયરહિત જીવન તે જીવન છે; ભયસહિત જીવન તે મૃત્યુ છે. ભયપુકત મન ઝાંખરાં અને કાંટાવાળું, તથા સિંહ, વ્યાધ, સર્પ વગેરેથી ભરેલું ગાદ જંગલ છે; ભયરહિત મન કુશલ માલાદારથી વ્યવસ્થાપૂર્વક રચાયેલું મનોહર ઉદ્યાન છે. સભય મન વિકારોરૂપી જૂલ પિશાચ અતે પ્રેતોને ખેલવાની રમશાન બૂમિ છે; નિર્ભય મન શદ્ધા, પ્રશાંતિ, આદિ દેવી સંપત્તિરૂપ દેવાંગનાઓને રમણું કરવાનું મનોહરવિધી વિહારશૂમિ છે.

ભયનો તમારા અંતઃકરણમાંથી ઉઠેલ યતાં તમે આજે ખીન્નઓને જે અધોગ્ય બોધ આપી તેમને નિરુત્સાહ કરી નાંખ્યા છો, તે કરતા અટકશો. આજે ભયરૂપ જૂલથી ધૂણતા અસંખ્ય મનુષ્યો, ત્યાં ત્યાં ઉત્સાહથી કામ કરવાનો આરંભ કરતા મનુષ્યોઆગળ સર્વદા પેતાનું માથું ધૂણાવ્યા જ રહે છે. 'આ કામ હું કરવા ધારે છું', તેમાં તમારી શી સલાહ છે, 'એવું પૂછતાં તરત જ ગંભીર થઈને મણુ ધૂણાવે છે, અને ભયના પ્રેયો બોલે છે કે તમે કરવા ધારો છો ખરું, પણ મને ભય રહે છે કે તમે તેમાં નિષ્ફળ થશો. કારણ કે તમારા જેવા હુંદ માણસ આવું ભારે કામ કરવાને લાયક જ નથી. પ્રિય વાચક ! તમને માથું ધૂણાવી આજે જાવનું કોઈ કંદે તો તરત જ નિર્ધય દરજી, કે ભય નામનું જૂલ આ મનુષ્યમાં બરાબાથી તે આમ ધૂણે છે, અને એલેલ જોડે છે. ભયનો તમારામાંથી નાશ યતાં તમે જ્યાં ત્યાં આત્મશદ્ધાને જ પ્રકટાવવાના આમ થશે ન તેમ થશે, જ્યાં ભય ઉપગમવનારાં વચનો વદીને તમે ઉત્સાહી હૃદયને નિરાશ નહિ કરી નાંખો. તમે મનુષ્યના પ્રપત્નને પાપશો, અને

તેનો આગળ વધવામાં ઉત્સાહ દિગુણ થાય એમાં જ વચનો વરસો. ભયનો તમારામાંથી નારા થતાં તમારા સંબંધમાં આવનાર સર્વતા હૃદયમાં તમે આશા, ઉત્સાહ, વિશ્વાસ, વગેરે દૈવી ગુણોનો પ્રકાશ નાંખશો.

વળી ભયનો ઉચ્છેદ થવાથી તમારી ભાવનામાં અદ્ભુત સામર્થ્ય આવેલું તમને જણાશે. તમે શંકાવિના જ ભાવનાને સેવશો, અને તેથી તે સત્વર સરળ થશે. વળી નિર્ધનતાનો ભય તમારા હૃદયમાંથી સમગ્ર નીકળી જનાથી તમને નિર્ધનતાના કદી પણ વિચાર નહિ આવવાનો, અને તેથી ગયા પ્રકરણમાં કહેલા આકર્ષણના નિયમપ્રમાણે તે કદી પણ તમારા પ્રતિ આવવાની નહિ, પણ ઉલટી સંધનતા જ આવવાની જેમ કોઈ વસ્તુની આપણે ઇચ્છા કરીએ છીએ ત્યારે તે ઇચ્છેલી વસ્તુને જેમ આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષીએ છીએ, અથવા આપણે તે વસ્તુપ્રતિ જમીએ છીએ, તેમ જ વસ્તુનો આપણે ભય ધરીએ છીએ તે વસ્તુને પણ આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષીએ છીએ, અથવા આપણે તેના પ્રતિ જમીએ છીએ. આનું કારણ એ છે કે જ્યારે આપણે કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા કરીએ છીએ અથવા તેનો ભય ધરીએ છીએ ત્યારે તે વસ્તુનું માનસિક ચિત્ર આપણા મનમાં રચાય છે; અને મનમાં રચાયવાં ચિત્રો જ્યારે શક્તિમાં દીર્ઘ કાલ આરંભ રાખવામાં આવે છે. ત્યારે આ જગતમાં તેઓ રચ્યા રૂપે આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ કારણથી જ શાસ્ત્રોમાં ભક્તિથી ઈશ્વરને ભજનાર પ્રહ્લાદ વગેરેને જેમ ઈશ્વરનાં દર્શન થયાં છે. એમ વર્ણવ્યું છે તે જ પ્રમાણે દ્વેષથી ઈશ્વરનું ચિંતન કરનાર હિરણ્યકશિપુ વગેરેને પણ ઈશ્વરનાં દર્શન થયાં છે, એમ વર્ણવ્યું છે. અને માનસશાસ્ત્રના નિયમથી તેમ સંભવે જ છે. કારણ કે પ્રેમવદે ભક્તિ કરનારના હૃદયમાં જેમ ઈશ્વરનું માનસિક ચિત્ર રચાય છે, તેમ ઈશ્વરના તીવ્ર દ્વેષ કરનારના હૃદયમાં પણ તેમનું માનસિક ચિત્ર રચાય છે; અને દીર્ઘ કાલ મનમાં આરંભ રાખવામાં આવેલું ઈશ્વરનું માનસિક ચિત્ર રચ્યા રૂપે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. હમરો બાળપણનો મનુષ્યો ભય ધરે છે, પણ તેમાંથી થોડી જ બાળપણનો તેને જગતમાં સાક્ષાત્કાર થાય છે, તેનું કારણ એ છે કે જે હમરો બાળપણનો મનુષ્યો ભય ધરે છે, તે બાળપણને તેઓ મનમાં દીર્ઘ કાલ આરંભ રાખતા નથી. તેઓ ચાર દિવસ તેનો ભય ધરે છે, અને પછી તેને જુદી જામ છે. આથી માત્ર તેઓના બળનો જ ક્ષય થાય છે, પણ જેનો ભય ધરવામાં આવ્યો હોય છે, તે વસ્તુ તેમને રચ્યા રૂપમાં પ્રત્યક્ષ થતી નથી. પરંતુ જેનો તેઓ દીર્ઘકાલ ભય ધર્ષ કરે છે, અને જેના માનસિક ચિત્રને તેઓ અખંડ રચ્યા કરે છે, તે વસ્તુ તેમને પ્રત્યક્ષ થવા વિના રહેતી જ નથી. આથી જ સારી હવામાં રહેનારા છતાં પણ પ્લેગનો અખંડ ભય ધરનારા સર્વ મનુષ્યોને પ્લેગ થાય છે, અને પ્લેગનો સામાન્ય ભય ધરનારને માત્ર બળનો ક્ષય થવાનિના બીજા કોઈ હાનિ થતી નથી. કોઈ વસ્તુનું મન ભારે એકાગ્રતાપૂર્વક ચિંતન કરે છે,—પછી તે ચિંતન ભયથી કરે છે કે પ્રેમથી કરે છે—ત્યારે જ તે વસ્તુ આકર્ષણના નિયમપ્રમાણે તે મનુષ્યપ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે.

આથી તમને સ્પષ્ટ થશે કે ભયનો-જે તમે તમારા મનમાંથી નારા નહિ કરો તેા જેનો તમે ભય ધરો છો, તે વસ્તુને તમે તમારા પ્રતિ આકર્ષી આશુરો અથવા તમે તેના પ્રતિ જરો. ભય જેનો તમે ભય ધરો છો તે વસ્તુને દીપકરૂપ બનાવે છે, અને તમને પતંગીયારૂપ બનાવી તેની આસપાસ ફેરવે છે, અને અસ્પર્શ સમયમાં તે વસ્તુનો તમને ભેટો કરાવે છે. આથી ધનની ઇચ્છાવાળા તમારે સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નોથી નિર્ધનતાના ભયનો સમગ્ર નારા કરવો જોઈએ.

પણ તમે અકળાઈને પૂછો છો કે ભયનો નાશ હું કે શી રીતે ? ભયનો નાશ તમે બહુ જ સુગમતાથી કરી શકો એમ છે. સાંભળો, ભયનો નાશ કરવાની રીત આ છે. ધારો કે એક અધિકારવાળી ઓરડીમાં તમે બેઠા છો, અને તમારે અધિકારને કાઢી નાંખવો છે. શું તમે પાવણ અને ટોપલા લાવીને અધિકારને ટોપલામાં ભરી ભરીને બહાર કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરશો ? અથવા શું સાવરણી લેઈને અધિકારને વાળી કાઢશો ? આમાંયું તમે કશું જ નહિ કરો, પણ માત્ર ઓરડીની બારીઓ ઉઘાડી નાંખશો અને પ્રકાશને અંદર આવવા દેશો. બ્યારે બારીઓમાંથી પ્રકાશ અંદર આવશે ત્યારે અંધાર પોતાની ગેળે જ જાય રહેશે. એ જ પ્રમાણે તમારા હૃદયરૂપ મંદિરમાં વ્યાપી રહેલા ભયરૂપ અધિકારને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરો— હૃદયમંદિરની બારીઓ ઉઘાડી મૂકો, અને દૈવી શુભોદય સૂર્યના પ્રકાશને અંદર આવવા દો. આત્મશ્રદ્ધા, નિર્ભયતા, હિંમત, હિસાબ વગેરે ઉત્તમ સદ્ગુણોના વિચારોને મનમાં પ્રકટાવો, અને ભય અદશ્ય થઈ જશે. બ્યારે બ્યારે ભય મનમાં ડેહીયું કાઢે કે તરત જ નિર્ભયતાની ગદાથી તેનું મારું ભાગી નાંખો. તમારા આત્મસ્વરૂપભણી જોઈને કહો કે ‘હું નિર્ભય છું’; અને ત્રિભુવનમાં કશાનો જ ભય નથી. અથવા તમે પરમેશ્વરના પુત્ર છો, તેમના વડે નિરંતર રક્ષાયલા છો, તે સર્વદા તમારું કંઠ્યાણુ જ કરે છે, અને તેથી તમારે ભય ધરવાનું કશું જ કારણ નથી, એવા વિચારો પુનઃ પુનઃ કરો. શુદ્ધ વિચારના સૂર્યને ઉદયમાં ઉગાડો. પુનઃ પુનઃ શુદ્ધ વિચારને સેવો. શુદ્ધ વિચાર દંડ થતાં ભય અળપાઈ જશે.

(અપૂર્ણ)

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(એનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૪૧૭ થી)

પ્રકરણ ૨૫.

જનનેન્દ્રિયને ચોપનારી છવનપ્રદ ક્રિયા.

જનનેન્દ્રિયમાં શ્વિક શંસિની સત્તા પ્રસૂત છે, તેથી આ ક્રિયા શ્વિક શંસિ જે ૨૩ મી ઓક્ટોબરે બેસે છે, અને ૨૨ મી નવેમ્બરે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

ઉપરના પ્રકરણમાં કલાપ્રમાણે ઉભા રહેવું. બને હાથને નીચે લટકતા રાખવા. મુઠીઓ વાળીવી, અને સ્નાયુઓને તંગ કરવા. જમણા પગને જમીનથી એક અથવા બે તરુ ઉંચો કરવો, પણ ઘૂંટણને સંપૂર્ણ રીતે તંગ અને સીધા રાખવો. શરીરનું બહુ વજન ગાળા પગ ઉપર રાખવું. પછી કમરના સાંધામાંથી જમણા પગને આમળીને ગાળી બાહુ નેટલો બને તેટલો ફેરવવો. પાછો જમણી બાહુએ તે જ પ્રમાણે તેને બને તેટલો ગોળ ફેરવીને લાવવો. શરીરને એવો ખાવા દેવું નહિ, અને પગને જમીનસાથે અડવા દેવો નહિ. પછી જમણા પગઉપર ઉભા રહેવું, અને ગાળા પગથી તે જ પ્રમાણે કસરત કરવી. પછી અવયવોને સિધ્ધિ કરવા, અને પાછું તે જ પ્રમાણે કરવું. આમ પાંચ સાત મિનિટનુંથી અથવા થ્રમ જણાય ત્યાં સુધી કરવું. કસરત કરતી વખતે બધા સમય એક સરખી રીતે દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસ કર્યા કરવા.

આ કસરત કરતી વખતે મનને જનને દ્રિય ઉપર એકાગ્ર કરવું. તે ભાગ પૂર્ણ આરામ્યકુંત રિચીતમાં છે, એમ જ્ઞેયું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—કું. બળવાન અને પૂર્ણ વીર્યવાન છું. આ હવનપ્રદ ક્રિયા મને અત્યંત લાભ કરે છે. મને મારા શરીરમાં નવા હવનનું અને ઉલ્લાસનું ભાન થાય છે.

વૃષભ, સિંહ અને કુંભ રાશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવને યોગ્યતા ઉપરની ક્રિયા ગોણુપણે કરવાની ઇચ્છા હોય તો કરતી. (અપૂર્ણ.)

ગ્રંથસત્કાર.

શ્લિષ્ઠાવેધ રાણીનો સમય—(ભાષાંતરકર્તા રા. રા. જીવાભાઈ દેવાભાઈ, પટેલ, બી. એ. એલ. એલ. બી., મૂલ્ય રૂ. ૧-૫-૦) આ અને સારપત્રીના નીચે જણાવેલા સાત ગ્રંથો શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના દેશી કેળવણી ખાતાતરફથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારનો ઉત્તમ પ્રકારના ચુજરાતી તથા મરાઠી સાહિત્યની વૃદ્ધિ કરવાનો પ્રયત્ન અત્યંત સુક્ય છે. વિદ્વાન ભાષાંતરકર્તા લખે છે, તેમ છતિહાસના ગ્રંથો જન-સમાજની ભારે સેવા બળવે છે, તે કેવળ સત્ય છે. પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક ગ્રંથ ‘ધી એન્ડ એફ ઇન્ડીઅમેથ’ નામના ઇંગ્રેજ ગ્રંથનું ભાષાંતર છે, અને રા. રા. જીવાભાઈએ તેનું ભાષાંતર બહુ ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું છે.

શ્રીમંત થોરલે સયાજીરાવ મહારાજ યાંચે ચરિત્ર—(રચનાર રા. રા. અનંત નારાયણ ભાગવત; મૂલ્ય પ્રથમ ભાગ રૂ. ૧-૮-૦; દ્વિતીય ભાગ રૂ. ૧-૮-૦) આ ઐતિહાસિક ગ્રંથ બે વિભાગમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. શ્રીમંત. કૈલાસચારી મોટા સયાજીરાવ મહારાજજીએ બહુ જીવનચરિત્ર આ ગ્રંથમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે.

સચિત્ર મરાઠી શ્લેષ્ઠાચે પુસ્તક—(રચનાર રા. રા. અનંત બાબાજી દેવધર; મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦) આ ગ્રંથમાં વિવિધ દેશી રમતોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. તેના બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ ભાગમાં છેકરાઓવડે રમતી અને દ્વિતીય ભાગમાં છેકરીઓવડે રમતી રમતોનાં સુંદર ચિત્રોસાથે વર્ણન આપવામાં આવ્યાં છે.

આર્યવાપ આણિ મુલ્લે હાંચે પરસ્પર ધર્મ, વ ત્યા સંબંધાને વિચારાંતે હિંદુ-લોકાં મધ્યે પ્રાચીનકાળાપાસુત આજપાવેતોં હાલેલીં રૂપાંતરે હા વિપર્યો નિવંધ—(રચનાર રા. રા. ગણેશ રામચંદ્ર મરાઠિ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૨-૦) આ ગ્રંથમાં માળ્યાપ અને છોડરાંના પરસ્પરના ધર્મનું તથા ગ્રામીન કાળથી આજ સુધીમાં તેમાં કેવું રૂપાંતર થયું છે, તે વિષે ઉત્તમ પ્રકારે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રાચીન પુરાણોની વાલ્મીકીય વાર્તાસંગ્રહ—(રચનાર સૌ. શારદા મહેતા, બી. એ.; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦) આ લઘુ ગ્રંથમાં ગ્રામીન પુરાણોમાંથી ૪૦ ઉત્તમ મુખ્ય વાર્તાઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રત્યેક વાર્તાના અંતમાં તે વાર્તાના સારાંશ આપવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તકથી બાળકોના હૃદયમાં મૂકવાયોગ્ય પુસ્તકોમાં એક ઉત્તમ પુસ્તકનો વધારો થયો છે. રસિક વાર્તાઓદ્વારા પોતાનાં બાળકોનાં હૃદયમાં સદ્ગુણના સરકાર રોપવા હવે

નાર પ્રત્યેક માળાપે પોતાનાં પ્રિય બાળકોના હાથમાં આ ઉત્તમ પુસ્તક આપવાની અગત્ય છે.

વહેમચંડન—(રચનાર રા. રા. છોટાલાલ નરસેરામ ભટ્ટ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦)
આ ગ્રંથમાં આપણા લોકોમાં ચાલતા વિવિધ વિચારો, જેને ગ્રંથકાર વહેમ કહે છે, તેનું ખંડન કર્યું છે. લેખકનો આશય સ્તુત્ય છે; વહેમનું અવરત ખંડન કરવું જ જોઈએ, પરંતુ લેખક જેને વહેમમાં ગણી કાઢે છે, તે સમજા વહેમ જ છે કે કેમ, તે બહુ વિચારવાનું છે. વહેમની પાછળ ધણી વાર સત્ય રહેલું હોય છે, અને તે સત્ય જ્યાં સુધી નથી જણાતું ત્યાં સુધી વહેમ ખંડન કરવાયોગ્ય લાગે છે. લેખકે જૂતથોનિ, જ્યોતિરશાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર, પુરાણના સમુદયના આદિ પ્રસંગો, ધાતુવાદ વગેરે વિવિધ વિષયોને વહેમમાં ગણી કાઢ્યા છે. પરંતુ તેમના તે વિચારોસાથે અમે એકમત થઈ શકતા નથી. જૂતથોનિ, જ્યોતિરશાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર, ધાતુવાદ વગેરેની સત્યતા પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને પણ હવે થોડાં વર્ષથી સમજવા લાગી છે, અને આજે જે વહેમોમાં ગણાય છે, તેની પાછળ સત્ય કેવા રૂપમાં રહેલું છે, તેનો જગતમાં પ્રકાશ થવાને હવે ધણાં વર્ષોનો વિગ્રંથ નથી.

પ્રોટેસ્ટન્ટ પરિવર્તન—(ભાષાંતર કરનાર રા. રા. નંદનાથ કેદારનાથ દીક્ષિત, બી. એ., મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦) ‘ધી એરા ઓફ ધી પ્રોટેસ્ટન્ટ રેવાલ્યુશન’ એ નામના ઇંગ્લિશ પુસ્તકનું આ ગ્રંથ ભાષાંતર છે. ખ્રિસ્તી ધર્મમાં જે જે પરિવર્તનો થયાં છે, તે સર્વનું આ ગ્રંથમાં વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

અસ્ત્રા મક્ત અને તેમની કવિતા—(લેખક રા. રા. અંબાલાલ છુસાખીરામ)
મુગ્ધમાં મળેલી દ્વિતીય સાહિત્ય પરિષદમાં આ લેખ વાંચવામાં આવ્યો હતો. અંબાલકની કવિતાના ગાદ અભ્યાસના પરિણામમાં આ લેખ લખાયેલા હોવાથી તેના વિદ્વાન લેખક, આ તત્ત્વોની કેવિની કવિતાના શુભદોષ દર્શાવવામાં પ્રશરય પ્રકારે વિજ્ઞી થયા છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતનો ઇકાદશ સ્કંધ—(પ્રસિદ્ધ કરનાર ભિક્ષુ શ્રીઅખંડાનંદ; મૂલ્ય ૦-૭-૬.) ‘સન્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય’ તરફથી આ ગ્રંથની ખીછ આવૃત્તિ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. આ ગ્રંથમાં ભાગવતના એકાદશ સ્કંધનું મૂળસહિત ભાષાંતર આપવામાં આવ્યું છે. આવા સરોત ઉત્તમ ગ્રંથ ગુજરાતીમાં ભાગ્યે જ કોઈ દશે. સ્વામિ શ્રીઅખંડાનંદ સસ્તા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરવા જે ભાગીરથ પ્રયત્ન કરે છે, તેને માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

ઉત્તમ-વૌઘ—(પ્રસિદ્ધકર્તા ઉત્તમનું મિત્રમંડળ, ભાવનગર) રા. રા. ઉત્તમચંદ ગીસ્વરભાઈ કાપડીયા નામના એક વિદ્વાન યુવક પત્રોમાં તથા ભાષણોમાં વિવિધ પ્રસંગે જે વિચારો દર્શાવ્યા હતા, તેનો આ લઘુ ગ્રંથમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. રા. રા. ઉત્તમચંદનું વય માત્ર આઠ વર્ષનું છતાં તેમણે ભિન્ન ભિન્ન વિષયોઉપર જે વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે એક પકવ મતિના વિદ્વાનને પણ શ્રોણા આપનારા છે. તેઓ અધિકૃત્ય હોત તો ભવિષ્યમાં એક ઉત્તમ વિદ્વાનરૂપે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા વિના રહેત નહિ.

વલ્લભકાવ્ય—(રચનાર રા. રા. વલ્લભજી ભાણુજી મહેતા, મોરબી; મૂલ્ય ૦-૬-૦) આ લઘુ ગ્રંથમાં વિવિધ વિષયોઉપર બોધક છંદો તથા પદ્યો લખ્યાં છે. ગ્રંથના ઉત્તર ભાગમાં ‘વલ્લભભક્તમણિકા’ એ નામનો એક સુબોધક ગદ્યભક્ત લેખ આવ્યો છે.

ધર્મ તથા સનાતન ધર્મ—(યોજક રા. રા. જોશી સોમશંકર નાયજી, ડાંગર)
શ્રી સનાતન ધર્મ ગ્રંથમાલાનો આ ગ્રંથ પ્રથમ અંક છે. ધર્મ તથા સનાતન ધર્મવિષે

તેમાં બહુ વિચારપૂર્વક ચર્ચા ચલાવવામાં આવી છે.

પ્રકાશિકા—(રચનાર મિ. અરદેશર કુશભજ ખખરદાર, મુંબઇ.) આ અંચ વિવિધ પ્રસંગે વિવિધ વિષયો ઉપર લખેલાં ઉત્તમ કાવ્યોનો સંગ્રહ છે. પાસતી છતાં મિ. ખખરદાર ઉત્તમ સંસ્કારી ભાષા લખી શકે છે; એ તેમને આજીવન માનપદ નથી. તેમનાં કાવ્યોમાં હૃદયને દ્રવીભૂત કરનાર કવિત્વ ઝળકી રહ્યું છે. ‘પ્રકાશિકા’ એ ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યકોષમાં એક અમૂલ્ય રત્નરૂપે વિરાગે છે.

ગુહદર્શન અથવા સત્ સુવર્ણમય કુંચીઓ—(લેખક રા. રા. મણિલાલ નયુલાઈ દોસી, બી. એ. સાત્યવિજય પ્રેસ, અમદાવાદ, મૂલ્ય ૦-૬-૦) આ ઉત્તમ અંચ ‘સત્ય વિજય’ માસિકનાં આદ્યકોને બીજા વર્ષની પુરાણીમાં બેટ આપવામાં આવ્યો છે. તેમાં દાન, શીલ, જ્ઞાન્તિ, વૈરાગ્ય, વીર્ય, ધ્યાન, અને પ્રજ્ઞા, એ સાત વિષયો ઉપર પ્રત્યેક સુખેચ્છકને બહુ મનન કરવાપોત્ય વિચારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

સ્વદેશી, બહિષ્કાર, સ્વરાજ્ય—(સંગ્રહ કરનાર રા. રા. જયન્ત, મૂલ્ય ૦-૪-૦) ભારતના પરમભક્ત અને સવામાર્ષેણુ આદિ ઉચ્ચ ગુણોત્તુ આશ્ચર્યકારક ઉદાહરણુ આપનાર શ્રીયુત્ તિલકે પોતાના કેસરિ પંથમાં લિખ્ત લિખ્ત પ્રસંગે સ્વદેશી, બહિષ્કાર, સ્વરાજ્ય આદિ વિષયો સંબંધમાં જે ઉત્તમ લેખો લખ્યા હતા, તેમનો આ લઘુ અંચમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. સહરના અરણ્યજેવાં શુદ્ધ હૃદયમાં સ્વદેશાતુરાગનો નિર્ભળ ઝેરો મહેવડાવવાને મોટે, આ પુસ્તકના જેવું અન્ય પુસ્તક મળવું દુર્લભ છે.

વીરસુ—(લેખક રા. રા. વિહારી, ઉપલેટા, મૂલ્ય ૦-૦-૬) વીરપુત્ર ઉત્પન્ન કરનાર વીરમાતાને ઉદ્દેશીને આ લઘુ કાવ્યમાં, રાધા આદિ ગુણોથી સુકત ઉત્તમ પ્રગળે ઉત્પન્ન કરવા તથા દેખાવવાં વિવિધ છંદોમાં ગોષ્ઠ આપ્યો છે.

તિલક કેસ—(પ્રસિદ્ધકર્તા ડૉ. એમ. એમ. રાયજી, સુરત) થોડા સમય ઉપર શ્રીયુત્ તિલક ઉપર મુંબઈમાં ચાલેલા કેસનો સવિસ્તર વર્ણન આ પુસ્તકમાં આપ્યો છે.

શક્તિ—(તંત્રી ડૉ. એમ. એમ. રાયજી, સુરત; વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૦-૦) થોડા સમયથી શુદ્ધિને પામતી રાજકીય ભગતિના પરિણામમાં આ સાપ્તાહિક પત્ર પ્રકટ થયું છે. તેમાં આવતા લેખો વિદ્વતા ભરેલી રીતે લખાય છે, તથા તેની પ્રત્યેક પંક્તિમાં સ્વદેશાતુરાગની તીવ્ર લાગણી દૃષ્ટિએ પડે છે.

વૈરાગ્યશતક અને દ્રઢજ્ઞાન—(પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. રા. હરજીવન ત્રિભુવન ત્રિપાઠી, ભુજ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦) આ અંચમાં શ્રીભગવદ્ગિત વૈરાગ્યશતકના, મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક, તેમજ પંચગાના પ્રસિદ્ધ કવિ હરિદાસે હિંદી ભાષામાં કરેલું પદ્યાત્મક ભાષાંતર, તેની ઉપરથી ગુજરાતી ભાષામાં વિવિધ છંદોમાં પ્રસિદ્ધકર્તાએ કરેલું ભાષાંતર, તથા અંતના ભાગમાં વૈરાગ્ય અને બ્રહ્મજ્ઞાનસંબંધી અનેક શાંતરસપ્રધાન પદ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મુમુક્ષુઓને આ અંચ ઉપયોગી છે.

પ્રાણીહિંસા અને પ્રાણીઓના કૌતુકો—(રચનાર રા. રા. મેતીલાલ મનમુખરામ શાહ, જૈનહિનેચ્છુ એપ્રીસ, અમદાવાદ, મૂલ્ય (કાચું પુકું) ૦-૫-૦, (પાકું પુકું) ૦-૭-૦) પ્રાણીઓની હિંસા કરવી, તથા તેમના માંસનો આહારતરીકે ઉપયોગ કરવો, એ કેટલું અપોત્ય તથા હાનિકારક છે, તથા વનસ્પતિઆહાર એ માંસાહાર કરતાં કેટલો શ્રેષ્ઠ છે, એ આ

અર્થમાં વિવિધ સુકિતથી, તથા આર્થિકનાથે શાસ્ત્રોનાં, તથા વિદ્વાનોનાં પ્રમાણુભૂત, વચનોએ સિદ્ધ કર્યું છે. પરદેશીઓના સહવાસથી તથા તેમની હુસી-દલીલોથી મોહાધિયમજેઓ વનસ્પતિઆહારકરતાં માંસાહારને શ્રેષ્ઠ માને છે, તેમને આ અર્થ વાંચવાથી પોતાના વિચારો કટલા બૂલભરેલા છે, તે સહજ સ્પષ્ટ થશે.

સતી સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો—(રચનાર રા. રા. મણિલાલશર્મા, ટુવા) સતી સ્ત્રીઓનાં લક્ષણોને વર્ણવનાર આ લઘુ લેખ, વ્યવસ્થાપક, આનંદાશ્રમ, ખીલખા, એ સ્થળે પત્ર લખવાથી ધર્મજિજ્ઞાસુ સ્ત્રીઓને વિનામૂલ્યે મળે છે.

પ્રકીર્ણ વિચારસંગ્રહ.

—પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતે જે ઉદ્યોગ કરતો હોય તેમાંથી પ્રસંગોપાત થોડી થોડી વિશ્રાંતિ લેવાની જરૂર છે, હવતાસુધી પોતાને ગ્રામ અખંડ ઉદ્યોગ કર્યા કરવો, એ તનના તથા મનના બળનો ક્ષય કરનાર છે. વર્ષમાં ઓછામાં ઓછું એક વાર-પણ પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનો નિત્યનો ઉદ્યોગ છોડી દઇને આનંદને આપનારી વિશ્રાંતિ લેવી જોઇએ. જેઓ આમ નથી કરતા, તેમને કુદરત વિશ્રાંતિ લેવાની દરજ પાડે છે, અર્થાત્ તેમને કાંઈ મોટો મંદવાડ આવે છે, અને પછી તેમને ચાર પાંચ માસ ખાટલામાં વિશ્રાંતિ લેવી પડે છે. અખંડ કામ કરનાર અને વિશ્રાંતિ નહિ લેનારું શરીર ધસાતું જાય છે, માનસિક શક્તિઓ દુર્બળ થતી જાય છે, અને પ્રસન્નતા ન્યૂન થવા માંડે છે.

—મનુષ્યોને કામથી વિશ્રાંતિ લેવાની અત્યંત અગત્ય હોવાથી જ તંદુરસ્તોની યોજના કરવામાં આવી છે. આમ છતાં રમતા દિવસોમાં પણ ધણા વિશ્રાંતિ ન લેતાં કામ કર્યા જ કરે છે. ગમે તેવું ઉત્તમ કામ હોય તથા રસવાળું હોય, તોપણ વિશ્રાંતિ લીધા વિના જો તે અખંડ કરવામાં આવે છે તો સમય જતાં શરીર અને મન અકળાઈ જાય છે, તે જીવભગાર રામથી કંટાળેલી પ્રજ્વળતી પેઠે બંડ કરી ઉઠે છે, અને આપણને તેનો બાજસાથે બદલો આપે છે.

—વિશ્રાંતિ લેવાનો અર્થ કેવળ આજસુ થવું, એવો નથી, પરંતુ જે કામ નિત્ય આપણે કરતા હોઈએ, તેને બદલે તદ્દન જૂદા પ્રકારના થોડા અમવાળા કામમાં તનને અને મનને જોડવાં.

—કામ મનુષ્યને ક્ષય કરતું નથી, પણ ધાંચીનો બળદની પેઠે એકના એક ચીલામાં નિત્ય ક્યાં કરવાથી મનુષ્યનો મરો થાય છે.

—માસમાં બે ચાર દિવસ સપ્તર્ષી કાપો છોડી દઇને કાર્ધ નદીતટે આવેલાં ગામોમાં અથવા રમ્ય સ્થળોમાં આનંદને માટે જવું જોઈએ. આમાં કરેલા અર્થ, વિશ્રાંતિ ન લેવાથી જે મંદવાડ આવે છે, તેમાં અર્થ થાય છે, તેના કરતાં હમેશાં ઓછો થાય છે, એટલું જ નહીં તે અર્થ તન, મનનું બળ વધારનાર હોવાથી ખરું જોતાં, ઉગી નીકળે છે. આ લઘુ

ગર્ભાં વદનઅરુનમયુક્તા ગાત્રી અતુલજાતા ન હોય તેમજ પોતાના ઘરમાં પણ વિશ્રાંતિ લેવી ધર્મ તથા સનાતન ધર્મ-વગેરે રમના વિશ્રાંતિ મળવામાટે જ શોધી કાઢવામાં આવી શ્રી સનાતન ધર્મ અંધમાજાનો આ તોમજે સંગીતકલા, ચિત્રકલા કે એવી જ કાંઈ વિદ્યા

શીખવામાં ચિત્તને ભેડીને, પ્રાપ્ત ઉલ્લાસમાંથી મનને કાઢીને તેને વિશ્રાંતિ આપવી નેહમ્યે. —એકની એક સ્થિતિ મનને કંટાળે આપે છે. આથી શુદ્ધિમાને પોતાના ધરની સ્થિતિ પશુ વારંવાર બદલ્યા કરવી. પ્રસંગે પ્રસંગે નિત્ય કરવાનું કામ છોડી દઈને ધરના સામાનની ફેરફારી કરી નાંખવી. પક્ષંગ, પેડીઓ, કપાટા વગેરે જે જગ્યાએ નિત્ય રહેતાં હોય ત્યાંથી તેમને બદલીને બીજે સ્થળે ગોઠવવાં. સુવાને ઝોરડો અને તે બદલી નાંખવો. પ્રત્યેક ખંડની વ્યવસ્થા બદલીને જૂદા પ્રકારની કરી નાંખવી. સરસામાનની વ્યવસ્થા ઉત્તરની દક્ષિણ કે પશ્ચિમ કે પૂર્વની કરી નાંખવી. ધરનો રંગ ઘાળા હોય તો પીળા કરવો, પીળા હોય તો લાલ કરવો, લાલ હોય તો વાદળી કરવો. ગોદડાં, રમણઓ, બિછાનાં વગેરે સવળું જ બદલી નાંખવું. આહારમાં પણ ફેરફાર કરી નાંખવો. જાણે કોઈ નથી જ જગ્યાએ ગયા હોય, તેમ અને તેટલો સવળામાં ફેરફાર કરી નાંખવો.

—આ પ્રકારે તનમનના વ્યાપારને બદલીને પછી પ્રસંગે પ્રસંગે શરીરનાં અને મનનાં સવળાં જ કામ અટકાવી દેવાની પણ વિશ્રાંતિ લેવી. બપોરે જમીને મેદાનમાં કોઈ વૃક્ષતળે કે ધરમાં ખુલ્લી હવામાં અને તેટલાં આંધાં વચ્ચે રાખીને નિરાતે ઉંઘવું. જાણે જગત વિકાળમાં ધયું જ નથી, એમ માની સવળી ચિંતાઓને છોડી દઈને નિશ્ચિંતપણે ઉંઘવું. ઉંઘવાની ઇચ્છા ન હોય અને કાંઈ વાંચવું હોય તો તેમ કરવું, પણ જે વાંચો તે આનંદને ઉપજાવનાર અને શ્રુતિને શાંત કરનાર હોવું નેહમ્યે. શ્રુતિને ઉકાળે મઠાવે એવું અથવા તેને પરિશ્રમ પહોંચાડે એવું તે ન હોવું નેહમ્યે. મિત્રોની સાથે રમવાની કે હરવાફરવાની અનુકૂળતા હોય તો તેમ કરવું. જે કામ કર્યાવિના છુટકો જ ન હોય તેટલું જ કામ આપા વિશ્રાંતિના દિવસોમાં કરવું અને બાકીના સમયમાં, આપું, પીવું, ઉંઘવું, હરવું, ફરવું, અને નિશ્ચિંતપણે પડ્યા રહેવું. રમણમાં રાખજો કે જે કામ કર્યાવિના છુટકો જ ન હોય તે કામ કરવું, એવું ઉપર કહ્યું છે, તે નિત્યનું કરવાનું કામ નહિ; પણ તેનાથી જુદું તે દિવસે ખાસ કોઈ કામ કરવાનું આવી પડતું હોય, અને જે કરવાનું તમને ગમતું હોય તેવું જ કામ કરવું.

—જ્યારે જ્યારે તમારું શરીર તથા મન તમને શ્રમિત જણાય ત્યારે આવી વિશ્રાંતિ લેજો. આ દીપાત્સવીના દિવસમાં નિત્ય કરવાનું સવળું કામ છોડી દઈ, સવળી ચિંતાથી મુક્ત રહી આનંદથી રહેજો. નવીન વર્ષમાં તમને અધિક કામ કરવાનું શરીરજળ તથા મનોબળ પ્રાપ્ત થયેલું જણાશે.

યોગિની.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૩૧ થી)

હે દેવ ! આ કહીને મારે તને જે સ્પષ્ટ કરવાનું છે તે એ છે કે આ વિશ્વમાં જે કંઈ અને છે, તે આપણી સ્વલ્પ દૃષ્ટિથી આપણને અજાણ્ય અને અદિતકર પ્રસંગે વાસે છે, પરંતુ વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાની દૃષ્ટિથી તે તેમ હોય નથી.

જે વસ્તુ એકનું અદિત કરનારી હોય છે, તે જ વસ્તુ અન્યનું દિત કરનારી હોય છે. એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી, જે કોઈનું કોઈ અકારણ પણ દિત કરનારી ન હોય. આપણી દૃષ્ટિથી

આ વસ્તુ સારી છે, અને આ ખોટી છે, એમ આપણે કહીએ તો તે યોગ્ય છે, પરંતુ આપણને ખોટી જણાતી વસ્તુનું વિશ્વમાં અસ્તિત્વ જ ન હોય, એવું ઇચ્છવું એ અયોગ્ય છે. ધાસ એ આપણી દૃષ્ટિથી ખાવાયોગ્ય પદાર્થ નથી; પરંતુ તેથી પશુઓને પણ તે ખાવા યોગ્ય નથી, એમ નિશ્ચય કરી બેસવું એ ભારે ભૂલ છે. વિદ્યા જેનાં દુર્ગંધમય પદાર્થોથી આપણને ત્રાસ અને ગ્લાનિ ઉપજે, એ સ્વાભાવિક છે. પણ તેમાં જ ઉત્પન્ન થનારા અને તે વડે વૃદ્ધિને પામનારા અસંખ્ય કીડાઓને તેમાં આનંદ ભાસતો જોઈને આપણે કંતેશ શા માટે કરવો જોઈએ? તે દુર્ગંધમય પદાર્થોમાંથી તે કીડાઓને બહાર કાઢી અંતરના કુંડમાં મૂકવાથી શું તેમનું દિલ કરેલું ગણાયે?

એક વિરાગવાન સદાચારી પુરુષની દૃષ્ટિથી હાલનાં નાટકો દોપની વૃદ્ધિ કરનાર ગણાય તો તે યોગ્ય છે, પણ તે કોના દોપની વૃદ્ધિ કરનાર? જેને પોતાનું અંતઃકરણ દેવી સંપત્તિવાળું ઇશ્વર-પરાપણુ કરવું છે તેના કે અન્યના? અદીણ એ જેનો આહાર નથી તેના તે પ્રાણુ હરે, પણ જેનો તે આહાર છે, એવા અદીણમાં ઉછરેલા કીડાના તે કવી રીતે પ્રાણુ હરશે?

આં જગતમાં પામર, વિપથી, મુમુક્ષુ અને મુક્ત એવા ચાર પ્રકારનાં પુરુષો છે, તેમાં વિપથીનો અધિકાર પામરથી ચઢીપાતો છે, મુમુક્ષુનો વિપથીથી ચઢીપાતો છે, અને મુક્તનો મુમુક્ષુથી ચઢીપાતો છે. વિપથી જે ક્રિયાઓ કરે છે, તે મુમુક્ષુ અને મુક્તની દૃષ્ટિથી દુઃખદ અને હાનિ કરનારી છે, પરંતુ પામરના દિલને તે સાધનારી છે. વિપથીનો અધિકાર પામરથી ઉચ્ચ હોવાથી પામર, વિપથીની ક્રિયાઓ કરે છે તો તેથી તેને હાનિ ન થતાં લાભ જ થાય છે. વિપથીની ક્રિયાઓ મુમુક્ષુ તથા મુક્તના અધિકારની ન હોવાથી તે કરવાથી તેમનું અદિત થવું સંભવ છે, પણ પામરનું અદિત થવું સંભવ નથી.

આ પ્રમાણે નાટકો મુમુક્ષુના તથા મુક્તના દિલને સાધનારાં ન ગણીએ તો તેમાં વિરોધ લેવા જેવું નથી, પણ પામર તથા વિપથીના દિલને સાધનારાં પણ તે નથી, એમ નિશ્ચય કરી બેસવું, તે યોગ્ય નથી. જેમ ધાસના ચિહ્નને અધિકાર ન હોવાથી ગમે તેટલી લંધન થયા છતાં પણ તે તેને ખાતો નથી, તેમ નાટકોનો જેને અધિકાર નથી, એવા મુમુક્ષુઓને નાટકોના મધ્યમાં બેસાડ્યાં છતાં પણ તેનાથી સ્પર્શ થતો જ નથી. અન્ય જેઓ તેના પ્રતિ આકર્ષાય છે, તેઓ તેના અધિકારી હોવાથી જ તેનાં પ્રતિ આકર્ષાય છે. નિર્દોષને નાટકો દોપવાનું કે દુરાચારી કરતાં જ નથી. પણ જેઓ ઉતરતા અધિકારવાળા છે, તેમનામાં સંતાપ રહેલા ઉતરતા અધિકારને તેઓ બહાર આણે છે, અને બહાર આણીને પણ પરિણામે તેમને બગાડતાં નથી, પણ દોષનાં દુઃખોનું તેમને ભાન કરાવીને તેમનું દિલ સાધે છે.

નાટકોએ લોકોને ખરાબ કરી નાંખ્યા, એવું જેઓ કહે છે, તેઓને ખરાબ કરી નાખવામાં આવેલા લોકોના અંતઃકરણનું સ્વરૂપ જ જાણવામાં હોતું નથી. શું તેઓ પૂર્વે સદિ હતા, અને સદ્ગુણોના ભંડાર હતા, અને આ નાટકોએ તેમના તે સદ્ગુણોના નાશ કરી નાંખ્યા? તેઓનાં અંતઃકરણનો અધિકાર નાટકો જેવાપૂર્વે ઉચ્ચ હતો જ નહિ. નાટકો જેવા પૂર્વે પામરત્વ અથવા વિપયીત્વ જ તેમના અંતઃકરણમાં હતું, અને તેથી જ તેઓનું તેમના પ્રતિ આકર્ષણ થતું છે. જો આમ છે તો પછી નાટકોથી તેઓ બદલ થયા છે, એ કહેવું કેટલું પાંચાવિનાયું છે? વળી તેઓ થોડા બદલાયા, અને નાટકોએ તેમને અધિક બદલ કર્યા, એ કહેવું અને માનવું પણ તેટલું જ ભૂલભરેલું છે. સદ્ગુણ તથા સુધી કસોટીએ ચઢીને નિર્મળ

રૂપે પ્રકાશીલો સિદ્ધ થયો નથી હોતો ત્યાં સુધી તે સદૃશ્ય ગણાતો જ નથી. સદૃશ્યને કસોટીએ પુનઃ પુનઃ ચક્રવાતી અને પેતાની દહતા સિદ્ધ કરી આપવાની અંગત છે; અને ત્યાં સુધી વિવિધ લાલચોના મધ્યમાં તેને આજીવામાં આવતો નથી ત્યાં સુધી તેની દહતા કદી પણ વૃદ્ધિને પામતી નથી. પામર અને વિચી મનુષ્યોનું, તત્ત્વજ્ઞાન કે વિરાગના વિચારો દિત કરનાર નથી; તેમનું દિત કરનાર તો વિષયો જ છે. વિષયોના ઉપભોગવડે, પુનઃ પુનઃ ઉપભોગવડે, તેમની દુઃખરૂપતાનું ખરું જ્ઞાન થયાવિના વિરાગનો કે તત્ત્વવિચારનો ઉપદેશ તેમને માટે નિષ્ફળ છે. ઇન્દ્રને વિરાગનો ઉપદેશ આપતાં દુધીયિ નરકિની કેવી દશાં મળી હતી, તે શું પ્રિય દેવિ ! તે દિવસે આત્મપુરાણમાંથી આપણે નહોતું વાંચ્યું ? જોના અધિકારની જે વસ્તુ છે તે જ તેને આપવામાં તેનું દિત રંજુ છે. અધિકારથી ઉપરની વસ્તુ અધિકારહીનને આપવા જતાં તેનું દિત સંધાતું નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ આપનારનો થમ અને આપેલી વસ્તુ ઉભય નિષ્ફળ નય છે.

હાલનાં નાટકોની પ્રજા અધિકારી હોવાથી જ તેઓ ટકી રહ્યાં છે. પ્રજાને જો હાલનાં નાટકોમાટે અધિકાર ન હોત તો તેઓનું આયુષ્ય એક હાલુ પણ ટકી રહેતું હકિન થઈ પડત. ધોલજોના મહેલામાં ખાટકાએ પોતાની દુકાન કરેલી કદી સાંભળી છે ? જ્યાં જોતો ઉપયોગ હોય છે, ત્યાં જ તે વસ્તુ રચિત કરીને રહે છે. હાલનાં નાટકોનો હાલની પ્રજાને ઉપયોગ છે, માટે જ તેઓ ટક્યાં છે. તેઓના ટકવાથી આપણે વ્યર્થ સ્થિર બાળવાનું પ્રયોજન નથી.

તને આજનું નાટક જોઈ ત્રાસ આવ્યો, એમાં આશ્ચર્યજનું કંઈ જ નથી. તને ત્રાસ આવ્યો જોઈતો જ હતો. કારણકે તારો અધિકાર આજના નાટકમાં ભગવાપણ રસથી ધણો જ ઉઘ્યો છે. પરંતુ તારા જેવો અધિકાર જેમને નથી આવ્યો તેમની પાસેથી પણ તારા અધિકારની ક્રિયાઓ તું ઇચ્છે તે શી રીતે બને ?

ધારા કે આ નાટકોની રંગભૂમિમાં, નાટકોને રચાને આપણે ગીતાની કે ઉપનિષદની કથાઓ કરાવીએ તો શું તું ધારે છે કે તે ખોટીખોટી ભરાપણ નાટકચક્રમાં પાંચ પુરશીઓ પણ ભરાય ? આજે ત્યાં આવેલા મનુષ્યોમાંથી તો ભાગ્યે જ કોઈ ત્યાં આવે ! આ શું બતાવે છે ? એ જ કે આ મનુષ્યોને નાટકો જ જોઈએ છે; તે તેમના અધિકારની વસ્તુ છે, અને તેથી જ તે તેમને મળી છે.

પણ તું કહીશ કે નાટકોને ખરે જીતાની કથા ચતી રહે, અને તેથી ત્યાં કોઈ નહિ આવે, તોપણ તેમાં હાનિ શી ? પણ આવા શુભારમય પ્રસંગો જોવાથી મનુષ્યોની ઇતિહાસ બગડતી તો એટલે ? પણ તારાં એ ધારણ બૂલભરેલું છે. આ નાટકોના અધિકારવાળા મનુષ્યોને નાટકો જોવા મળે છે, એ જ સારું છે. જો તેમને તે નહિ મળે તો તેમની પ્રીતિના વિષયો મેળવવા તે બીજા રસ્તાઓ શોધી લેશે, અને તેમ થતાં જનમંડલને આજના કરતાં પણ વધારે હાનિ થશે. હાલ તો નાટકોવડે તેમની ઇતિહાસ સંતોષાય છે, તેથી તેઓ બીજા કોઈ આદ્ય રસ્તાઓ લેતા નથી. તેઓના રંજિતો સમય નાટકો જોવામાં અને દિવસે ઉધવામાં નય છે; આથી તેઓને ઉન્નત થવાનો બંદુ જોઈ સંમય મળે છે, પણ જો નાટકો ન હોય તો આ વધવા સમયને ગણવામાટે તેઓ કોઈ બીજા જ વિષયોને શોધે અને તેમ થતાં નયરો મનુષ્ય નજોઈ ધાંસે” એ જનકથનપ્રમાણે ચયાવિના રહે જ નહિ. આ વગેરે વિચારથી તને સમજશે કે હાલનાં નાટકો જેવાં અનર્થ કરનારાં કેટલાક સમજીને માને છે, તેવાં

તે અનર્થ કરનારાં નથી, પરંતુ અન્યાય માર્ગે વિષયને પ્રાપ્ત કરવાં મથનાર મનુષ્યને કાંઈ ઓછા દોષદ્વારા વિષયને પ્રાપ્ત કરી આપનાર હોવાથી હિત કરનારાં છે.

વળી એક બીજો વિચાર પણ આ રચને કરવાયોગ્ય છે. આ સૃષ્ટિમાં કેટલાક જીવ પશુસૃષ્ટિમાંથી માનવસૃષ્ટિમાં આવ્યા હોય છે. પશુસૃષ્ટિમાં જે વિષયો ભોગવવાના હોય છે, તે કરતાં માનવસૃષ્ટિમાં જે વિષયો ભોગવવાના હોય છે, તે ઉંચા પ્રકારના હોય છે. માનવસૃષ્ટિના આ વિષયો તત્ત્વદૃષ્ટિથી ત્યજવાયોગ્ય છતાં પશુસૃષ્ટિના જીવોને અધિકાર વધારના હોય છે અને તેથી પશુસૃષ્ટિમાંથી માનવસૃષ્ટિમાં આવેલા જીવોને તે ત્યજવા યોગ્ય નર્થ પણ સેવવાયોગ્ય જ હોય છે. આ વિચારથી પશુસૃષ્ટિમાંથી મનુષ્યસૃષ્ટિમાં આવેલા જીવો હાલમાં ભજવાતાં નાટકોજેવા નિષ્કૃષ્ટ પ્રકારના વિષયોથી અદિત થતું નથી, પણ હિત થાય છે, અને આથી આ નાટકોનો સદ્વિવેકીઓએ ઉચ્છેદ કરવો યોગ્ય નથી.

પ્રિય દેવિ ! આખી સૃષ્ટિમાં ઉંચા પ્રકારનું જ સર્વત્ર જોવાની ઇચ્છા કરવી, એ સૃષ્ટિના નિયમનું અધ્યાન જ સૂચવે છે. તામસ, રાજસ, અને સાત્ત્વિક એવા ત્રણ પ્રકાર મનુષ્યો હોવાથી સર્વત્ર જ એક સરખા વિષયોપરિતિ અભિરચિ ક્યાંથી હોય ? નાટકોનો જન્મ તમાંથી નાશ કરી નાંખવામાં આવે તો આ રાજસ તામસ મનુષ્યોને તેમના વિષયો આપવાનાં કોઈ બીજા દ્વાર ઉપાડવાં જ નેહ્યં. અને તે બીજા દ્વાર હાલનાં નાટકોકરતાં ભાગ્યે જ સારાં હોવાનાં. તેથી પ્રિય દેવિ ! જે છે તે જ બહુ યોગ્ય છે.

વળી હું નાટકને પ્રીતિથી જોતો હતો, તે જોઈને તને આશ્ચર્ય થયું હતું, પરંતુ પામર અને વિષયી મનુષ્યો જે દૃષ્ટિથી નાટકને જોતા હતા, તે દૃષ્ટિથી હું કંઈ નાટક જોતો ન હતો. જેમ મધમાખી ગમે તે પુષ્પમાંથી મધને ચુસી લે છે, તેમ આ જગતમાં તત્ત્વદૃષ્ટિવાળા સારાશ્રી પુરુષો પ્રત્યેક પ્રસંગમાંથી સારને જ ગ્રહણ કરે છે. ખરું છે કે હાલનાં નાટકોમાંથી ઉત્તમ પ્રકારના સારને ગ્રહણ કરવામાં બહુ સૂક્ષ્મ શુદ્ધિની અગત્ય છે; અને તેથી સર્વથી તે બની શકે તેવું નથી જ, તોપણ આ જગતમાં સારા અને નહારા પ્રસંગોના સંઘળા મનુષ્યોને સર્વદા સંબંધ થયા કરતો હોવાથી સારાશ્રી દૃષ્ટિને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રત્યેક મનુષ્યને અગત્ય છે. સામાન્ય મતિને નિષ્કૃષ્ટ જણાતા પદાર્થોમાં પણ ઘણી વાર ઉત્તમ તત્ત્વ રહેલું હોય છે, તેથી નિષ્કૃષ્ટ જણાતા પદાર્થોના સંબંધ થતાં સદ્વિવેકીએ કેસરપંખુની પેઠે નાસાનાસ કરવાનું કશું જ કારણ નથી, પણ ધૈર્યથી તેમાં રહેલા તત્ત્વને શોધવાપ્રતિ જ લક્ષ રચાવવું નેહ્યં. રસ્તામાં રજગતાં ચીંધરાને નિષ્કૃષ્ટ ગણીને વિદ્યાનવિદોએ લજ્જા દીધાં હોત તો તેઓ તેમાંથી ખાંડ જેવો આહારનો પદાર્થ શી રીતે શોધી શકત ? અથવા વિશજેવા દુર્ગંધ પદાર્થમાંથી તેઓ સુગંધ શી રીતે આકર્ષી શકત ? વળી તું જાણે જ છે કે આપણે જે રસવિજ્ઞાનો અભ્યાસ કરીએ છીએ તેમાં જેમાંથી રસ પ્રાપ્ત કરાય છે, એવો આપણો પદાર્થ કેવો નિષ્કૃષ્ટ પ્રકારનો છે ? મોઢો તેના ઉપર થુકે છે, અને તેને પગતળે ચગદી નાંખે છે, તથાપિ મહાજનો ઠહે છે કે તેમાં આપણી પૃથ્વીજેવી અસંખ્ય પૃથ્વીઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય એવું મહા મૂલ્યવાન રત્ન રહેલું છે, આમ નિષ્કૃષ્ટતામાં પણ ઉત્કૃષ્ટતા શોધકને જડી આવવાનો પૂર્ણ સંભવ છે, કારણ કે નિષ્કૃષ્ટતા અને ઉત્કૃષ્ટતા એ સર્વત્ર અધિકત્ર અથવા આધાર પરમાત્મા છે. તેથી શુદ્ધિમાનનું કર્તવ્ય છિન્ને શોધવાનું નથી, પણ સારાશ્રી થવાનું છે. આ પ્રકારના વિચારથી પ્રિય દેવિ ! જો કે આજના નાટકમાં એક પક્ષથી ઘણા દોષો હતા, તોપણ તે સર્વપ્રતિ આંખ

આજ કાન કરી મેં સારપ્રતિ જ મારી દિટિ સ્થાપી હતી, અને તેથી મને તેમાં આનંદનું જ્ઞાન થયું હતું.

અમારી વાત આટલે સુધી આવી એટલામાં જગી અમારા ધરઆગળ આવી પહોંચી, અને તેથી અમે નીચે ઉતર્યાં. ધરમાં પ્રવેશ કરતાં યોગિનીએ કહ્યું, ભગવન્! આપને મેં વ્યર્થ પરિથમ આપ્યો છે, તેની ક્ષમા કરજો. આપના વિચાર, બહુ ઔંડ અને મનન કરવાયોગ્ય છે, અને તેથી મારા અંતઃકરણનું કંઈ સમાધાન થયું છે. આ પછી રાત્રિ વિશેષ ગમેલી હોવાથી અમે અધિક વાતચીત આટલાવી નિદ્રાવસ થયાં.

(અપૂર્ણ)

આરોગ્ય રિથર રહેવા માટે કેટલા ઉપવાસ કરવા.

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનું આરોગ્ય રિથર રહે એટલા માટે દરેક મહિનાના અંતમાં અપના આરંભમાં બે ઉપવાસ કરવા જોઈએ. આ ઉપવાસમાં માત્ર ટાલું જળ જ પીવું, (બરફ નાં ખેલું નહિ. અન્ન, ફળ, ફળનો રસ, દુધ, ચાહ કે એવું કંઈ જ ખાવું કે પીવું નહિ. જળ પાંચ રોરથી સાત રોરસુધી આખા દિવસમાં ચલે પીવું. લુપ્પા પેટે જળ પીવાથી હાનિ થાય છે, એ વિચાર ખરા નથી. નાને છુંડે એક પચાસ પ્રત્યેક કલાકે પીવાથી લાભ જ થાય છે. એ એ માસે હાગટ ચાર કે પાંચ ઉપવાસ કરવા, એ અધિક લાભ કરનાર છે. પ્રત્યેક વર્ષે જેમનાથી બની રાકે તેમણે વિરા અથવા ત્રિશ્વ દિવસના અખંડ ઉપવાસ કરવા. આમ કરનારનું આયુષ્ય વિરાથી ત્રિશ વર્ષ વધે છે. વળી તેથી મનજ સ્વચ્છ થાય છે. પ્રત્યેક ધર્મના મહાપુરુષોએ અંતઃકરણની શુદ્ધિને માટે લાંબા ઉપવાસ કર્યા છે. છુદ્દ શાકપ્રમુનિએ આળીશ દિવસના ઉપવાસવડે દિવ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલું પ્રસિદ્ધ છે. ઇશુ ખ્રિસ્તે પણ તે જ પ્રમાણે આ ૪૦ દિવસના ઉપવાસ કર્યા છે. મહમદ પેગંબરે પણ એક માસથી અધિક ઉપવાસ કર્યા છે. ક્રિસ્ત વગેરે ભક્તોએ પણ દીર્ઘ કાળના ઉપવાસ કર્યા છે. ઉપવાસથી તન, મન, મતિ સર્વની જ શુદ્ધિ થાય છે, તથા તેઓ બળવાન થાય છે.

લાંબા ઉપવાસ કરનારે તે પૂરા ચર્ચ રજા પછી ખાવાનો આરંભ કરતાં બહુ સાવધાનતા રાખવી જોઈએ. ઉપવાસ તોડવાને દિવસે પેટ ભરીને ખાવાથી બહુ હાનિ થાય છે. આરંભમાં એક લીંછુના રસમાં થોડું પાણી તથા સાકર ભેળવી તે પીવું. પછી એકાદ કલાક જવા ર્ધ નારંગી; દ્રાક્ષ કે એવું કાંઈ ફળ ખાવું. કેળાં સારાં પાકેલાં હોય તો તે ખાવાં, પણ જે ફળ ખાવામાં આવે તે સારી પેટ ચાક્વાં જોઈએ. દુધ પીવાની ઇચ્છા હોય તો તે પણ પીવું, પણ તેને ફળના સાથે ન પીવું. એ ત્રણ દિવસ આમ ફળાદારઉપર રહેવું. પછી ધીરે ધીરે અન્ન વગેરે ખાવું.

ધણે ઉચેથી પાણીમાં કુબકી મારનાર ઝા, જેકાળ.

ઝા, જેસેક જેકાળ હાલ ૨૬ વર્ષની ઉમરનો છે. સોળ વર્ષ થયાં તે પાણીમાં ધણે ઉચેથી કુબકી મારે છે. તેને જમીનઉપર રહેવા કરતાં પાણીમાં રહેવું ધણું ગમે છે. સામાન્યમનુષ્યો જેટલી ઉચાઈથી પાણીમાં કુબકી મારતા કપે, તેટલી ઉચાઈથી ઝા, જેકાળ તેની

૧૪ વર્ષની ઉંમરે ભુસકો મારતો હતો. તે કહે છે કે ત્રી અથવા તેથી પણ વધારે શીટની ઉંચા ઉપરથી, આગાહીના જેવા વેગથી નીચે ઠંડા પાણીમાં કુદી પડવાથી શરીરમાં વિવિધ પ્રકારના આરોગ્યને વધારનારો અમુકમાત્ર થઈ રહે છે. એવો એક દિવસ ખાલી જતો નથી કે જે તેને દિવસમાં એક અથવા બે વાર આટલે ઉંચેથી ભુસકા મારવાનાં આમંત્રણ ન આપે હોય. તેણે સહી મોટામાં મોટો ભુસકો ૧૪૦ શીટની ઉંચાઈથી મારેલો પ્રસિદ્ધ છે. ભુસકો તેણે પાંચ શીટ ઠંડા પાણીમાં માર્યો હતો.

ત્રી. જેકાળ આરોગ્યના નિયમો પાળે છે, તે દારૂ, તમાકુ, ચાહા કે કોશીનો સ્પર્શ કરતો નથી. નિલ પાણીમાં ભુસકા મારવાથી તેમની ગરદના સ્નાયુઓ બહુ વૃદ્ધિને પામ્યા છે. તેમની સાથળના જેટલી જ તેમની ગરદન છે. તે પણ ઉંચેથી પ્રહારો નાં છે ત્યારે સમગ્રીની પેઠે પડે છે, અર્થાત્ પણ ઉંચા અને માથું નીચે એ રીતે પડે છે. તે છે કે ૫૦ શીટ ઉંચેથી ભુસકો મારવો, એના જેની આનંદ આપનાર ખીણ થોડી જ કસરત હ

સાડી એકાવન કલાક અખંડ પીયાનો વગાડનાર મી. હીલી.

મી. હીલી આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમોપમાણે શરીરને ઢગવનારે એક આરોગ્યશીલ મન છે. તે બંને તેટલી સ્વચ્છ હવાના દીર્ઘ આસ લે છે, સાદો ખોરાક ખાય છે, અકસરત કરે છે. મગજ અને શરીર સાથે લાંબો સમય પરિશ્રમ કરવાને આરાજ છે, એ પ્રચલિત મત ખોટો છે, એ દર્શાવવાને તેણે મેથિઓનમાં હળારાં લેકોની વચ્ચે 'સાડી' એ વન દલાક અખંડ પીયાનો વગાડ્યા હતા. તેણે ગુરુવારે રાત્રે આઠ વાગે પીયાનોને વગાડ્યાં આરંભ કર્યો હતો, અને શનિવારની રાત્રે સાડા દસ વાગે તે વગાડવાનું બંધ કર્યું હતું. વચમાં એક ક્ષણ પણ અટક્યો ન હતો. આ સાડી એકાવન દલાકમાં તેણે કાંઈ ૫ ખાંડું ન હતું, તથા પાણી પણ પીધું ન હતું. આ સમયમાં તેણે ત્રણસો જૂદા જૂદા રાગે ફરી ફરીને વગાડ્યા હતા. બધા યજ્ઞને હળારઉપર રાગ તેણે વગાડ્યા હતા. આરોગ્યના નિયમો પાળનાર કેટલું શારીરિક તથા માનસિક કામ કરી શકે છે, તે આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

એક હળાર કલાકમાં એક હળાર માઈલ ચાલનાર ડેન ઓલીયરી.

ડેન ઓલીયરી ચાલવાની કસરતને બારે શોખી છે. 'ચાલવાની કસરતથી ય આનંદને ખાતર જ તે નિત્ય દરમીયે વિશાળ માઈલસંખી ચાલે છે.' તેની ઉંમર હાલ ૬૩ વર્ષ છે. જે ઉંમરે આપણે ત્યાંના જુદાંને મોટો ભાગ ખાટલામાં 'એ' 'એ' કરતો પડ્યો રહે છે, વળે લાકડીના ટેકા વગર મી. ઓલીયરી સીધા વાંસળની પેઠે ટટાર ચાલે છે. ઇ. સ. ૧૮૭૪ સાલમાં ૭ દિવસમાં ૫૦૦ માઈલ ચાલવું, એ આશ્ચર્ય છે, એમ મનાવું હતું. પણ એ તે પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને તેમાં ફાટી ગયા હતા. ઓલીયરીએ તેમ કહ્યું, અને તેમાં જય મેળવ્યો. ત્યાર પછી પણ આશ્ચર્યમાં એક ગણતાર અનેક મહોત્સવી સાથે ઓલીયરીએ રાત્રે બધા, અને તે સર્વને તેણે દરાવ્યા. પ્રસિદ્ધ પટેલવાન એન્ડર્સ પેસન વેસ્ટન, તેમ જ એસ્ટર્લ એસ્ટ પણ તેનાથી હાર્યા છે. સિનકિનેટીમાં ગ્રે વર્ગે તેણે પેલના બળને જે પ્રયોગ કરી બતાવ્યો, તે પણ વિદ્વાનોથી અસંત આશ્ચર્યકર ગણાયો છે. આ પ્રયોગમાં તેને એક હળાર કલાકનું, દર કલાકે એક માઈલ એ રીતે હળાર માઈલ ચાલવાનું હતું.

ઉપરથી જોતાં ધણુનું આ પ્રયોગ ધણો જ સરળ લાગે છે, પરંતુ ખરું જોતાં તે તેવો નથી. હિતમ પ્રકારનું શારીરિક તેમ જ માનસિક બંધ હોય છે, તથા તે સાથે અત્યંત સદન-શક્તિ હોય છે, તે જ મનુષ્ય આ પ્રયોગ કરી શકે છે.

ઝોલીયરી પોતે જ કહે છે કે જ્યારે આ પ્રયોગ મેં કરી જોયો ન હોય ત્યારે મને પણ તે ધણો જ સરળ લાગતો હતો. ધણુએ તે પ્રમાણે હજાર માઇલ ચાલવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ આજ સુધી કોઈને વિજય મળ્યો ન હતો. આરંભમાં તે દશ મિનિટ ચાલી નાંખતો, અને બાકીની ૫૦ મિનિટમાં ખાણ, પીણું, ઉંધણું વગેરે ક્રિયાઓ કરી લેતો. આ પ્રમાણે અખંડ એક હજાર કલાક ચાલીને તેણે કસરત, પથ આહાર વગેરે આરોગ્યના નિયમો શરીરને કેવું સુદૃઢ કરે છે, તે જગતને દર્શાવી આપ્યું છે.

ઝોલીયરી ચાહા, કેરી, દારૂ, તમાકુ વગેરે હિતજક અને માદક પદાર્થો કદી ગ્રહણ કરતો નથી. વળી તે તમેલા પદાર્થો પણ કદી ખાતો નથી, કારણ કે જરૂરના વિવિધ વ્યવધિઓ તેથી થાય છે, એમ તે માને છે. ધંધાતરીકે આજ સુધી તે ૯૯૦૦૦ માઇલ ચાલ્યો છે. પૂરા એક લાખ માઇલ થયે તે ધંધાથી ઉપરામ થવાનો છે. કસરતને ખાતર જ તે દરરોજ ધણુ ગાઉ ચાલે છે, અને લાહુતી ગાડીમાં તે કદી બેસતો નથી.

રોગને નિવારણમાં રેતીના ઉપયોગ.

ગયા આપાઠ માસના અંકમાં આ વિષયવિષે કેટલુંક લખવામાં આવ્યું હતું. અધિકં જાણવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષોને માટે ' ખોરટન પોરટ ' નામના પત્રે રેતીના ઉપયોગ કરનાર હેન્રી ક્લાક નામના પુરુષનો વૃત્તાંત જે થોડા સમયઉપર પ્રકટ કર્યો છે, તે અત્ર લખીએ છીએ.

હેન્રી ક્લાક પ્રોવિડન્સ નામના ગામમાં પાણીના ખાતામાં નોકર છે. વૈદ્યએ તેને રેતી ખાવાની ના કહ્યા છતાં તથા તેથી અત્યંત નુકસાન થશે એવી ટોણી ટોણીને ચેતવણી આપ્યા છતાં, પોતાના વાડાની જમીનમાંથી રેતી ખોદી કાઢીને તેનો આહાર તેણે કર્યો છે, અને તેથી તેના શરીરના સવળા રોગ નાશ પામ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ તેની ૭૦ વર્ષની ઉંમર થયા છતાં તેને પાછી જીવાની આવી છે. આથી વૈદ્ય તથા આરોગ્યવિદ્યાના સુરક્ષિતોપતીઓ સડક થઈ ગયા છે.

ગયાં આર વર્ષથી મી. ક્લાક નિત્યની દશથી સાડાચાર તોલા રેતી ખાય છે. તે કહે છે કે આરોગ્યને આપનારો છેલ્લામાં છેલ્લો શોધી કઢાયેલો આ આહારનો પદાર્થ મેં આજ સુધીમાં આશરે સાતસો રોર ખાધો છે.

આ વિચિત્ર ખોરાક જ્યારે તેણે ખાવા માંડ્યો ત્યારે તેનું શરીર દુર્બળ પડી ગયું હતું, અને તેનું આરોગ્ય સપાટાબંધ લયડી જવા માંડ્યું હતું.

હાલ તે નિત્ય આર માઇલ ચાલી શકે છે, ઉંધે માથે ઉભો રહી શકે છે, અને તેના શરીરને કોઈ પણ જાતનું દરદ અથવા દુઃખ નથી.

ઝાક્ટરેએ તેને કહ્યું હતું કે સર્વ બાધિને નિવારનાર આ નવું ઔષધ જો તું ખાઈશ તો થોડા દિવસમાં તારે કબરમાં સુતું પડશે. હેન્રીએ ઝાક્ટરની આ ચેતવણીને હસી કાઢી અને નિયમિત રીતે પોતાના ઉદરમાં રેતીને નાંખવાનું જારી રાખ્યું.

તે રેતીને એકલી પણ ખાય છે, અને પાણીસાથે પણ ખાય છે. પોરટના ખખર-પત્રીના દેખતાં તેણે એક શેર રેતી ભરેલી કોથળી કાઢી અને તેમાંથી ચાર નાના ચમચા ભરીને પોતાના મુખમાં નાંખ્યા. પછી થુંકથી બપોરે તે રેતી તેના મુખમાં પસળી ગઈ ત્યારે તે તેને ગળી ગયો.

તે કહે છે કે મેં નિત્ય રેતી ખાવા માંડી ત્યારથી મારા શરીરના વજનમાં કેટલાક શેરનો વધારો થયો છે, અને જેમ સૂર્યોદયથી ઝાકળ અજાણી બપોરે તેમ મારાં ઘણાં દરદો નાણુદ થયાં છે. વળી તે કહે છે કે હું ૭૦ વર્ષને બદલે ૪૫ વર્ષનો થયો હોઉં એમ મને લાગે છે.

પ્રસિદ્ધ વૈદ્યોએ તેને કહ્યું હતું કે પહેલે દિવસે રેતી ખાવાથી તમને એવું દરદ થશે કે તમારે તે ઉલટી કરીને કાઢી નાંખવી પડશે; બીજે દિવસે જઠરની આખી આમડીનો નાશ થશે, અને એક આઠવાડીયું પૂરું થતાં તો તમારી સ્વાસ્થી ઠાઠડીમાં બેશીને સ્તંભશાનમાં પધારશે. હમણાં પ્રેવિડેન્સ ગ્રામમાં સી. ક્લાર્ક મનુષ્યના રૂપમાં ઓસ્ટ્રેલિય પક્ષિ તરફ જાળખાય છે.

ચાર પાંચ વર્ષથી તે રેતી ખાય છે. રેતી ખાવા પહેલાં લાંબાં વખતથી તે ઉદરના બાધથી પીડાતો હતો. વૈદ્યો તેને મટાડી શક્યા ન હતા. પાંચ વર્ષ સુધી તેણે ડાક્ટરોની દવા ખાધા કરી હતી, અને હળવે રૂપેયા ખરાબ કર્યા હતા.

આખરે ડાક્ટરોએ તેને રેતી ખાવાને કહ્યું, અને રોજ ચાર પાંચ ઓંસ ખાવા માંડી તરત જ તેણે શરીર સુધરવા માંડ્યું. થોડી મુદતમાં તેને પૂર્ણ આરામ થઈ ગયો, અને તેની નોઝરીઉપર તે હાજર થયો.

તે કહે છે કે રેતીથી સધળા જ રોગ મટે છે, એમ હું કહેતો નથી. મને ડાક્ટર રોગ આચિત્તો થાય તો હું તરત ડાક્ટરની સલાહ લેવાનો; તોપણ ગમે તેમ યાય તોપણ રેતી ખાવાની તો હું છોડવાનો નહિ જ.

તે કહે છે કે તાવમાં રેતી બહુ લાભ કરે છે. એક માણસને તાવ આવ્યો હતો. ડાક્ટરે તેને ખાટલામાં સૂવડાવ્યો, તેના પગઆગળ ધગધગતી સઘડી રાખી, માથા ઉપર ભૂકો કરેલા બરફની કોથળી મૂકી અને પછી તેને દોઢપાશેર રેતી ખવડાવી. તેનો તાવ છ કલાકમાં ઉતરી ગયો. સાર પછી હજી સુધી તેને ડાક્ટર દિવસ તાવ આવ્યો નથી. દરેક જાતની રેતી સારી છે, પણ ગોળ રેતી સઘથી ઉત્તમ છે. રેતીની સાથે એક પલાલું પાણી પીવું એ લાભદાયક છે. હું રોજ બાર માઈલ ચાલી શકું છું, અને મને તે જરા પણ જાણતું નથી. હું ઘર કે તમાકુ હવે પીતો નથી. નાનો હતો ત્યારે જેમ હું જાંઘ માથે ઉભો રહેતો તેમ આજે ઉભો રહું છું, અને આ બધા લાભ મને રેતીથી થયા છે.*

* ગોળ રેતી ક્યાં મળે છે, એવા પ્રશ્ન કેટલાક વાચકોતરફથી અમને કરવામાં આવ્યો હતો, તેમને જણાવવાડું કે The Dr. M. Windsor Laboratory 1 Oxford Terrace, Boston, Mass. એ રચેલે પત્ર લખવાથી ગોળ રેતી મળશે. પચીસ સેન્ટ (સાડા બાર આંના) ની અર્ધો પાઉન્ડ અથવા એક ડૉલર (ત્રણ રૂપેયા બાર આના) ની ત્રણ પાઉન્ડ એ ભાવે મળે છે.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જવો ધારે છે તેવો જ કરી શકે કે.

॥ ૐ શ્રી ॥

જેનું ચિત્ર આપણે મનમાં અલંકાર આલેખી રહીએ
છીએ, તે પરિણામે આપણા વાહ્ય જીવનમાં
આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે.

પૂર્વે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલા માનસ શાસ્ત્રના સિદ્ધ નિયમનો આ નિયમ બંધુ છે તે નિયમ એ હોય કે આપણા મનમાં જેનું ચિત્ર પ્રધાનપણે રચ્યા કરવું હોય છે, તેના અનુસાર જ આપણા સ્વભાગ વિચાર ધણ છે આ નિયમ એ સૂચવે છે કે આપણા મનમાં રચ્યા કરતા માનસિક ચિત્રોપમાણે જ આપણ સમગ્ર બાહ્ય જીવન નિર્ભર રચાયા કરે છે આપણા મનમાં રમણ કરતા ચિત્રોત્તેજા જ આપણા વિચારો હોય છે, અને જેવા આપણા વિચારો હોય છે, તેવી જ આપણી શુદ્ધિ, ઉદ્દેશ તથા વતન હોય છે અને આપણે શુ શુદ્ધ કરી શકીશું, અથવા ભવિષ્યમાં આપણે કશું યશસ્વિ અને શુ શુ પ્રાપ્ત કરી શકીશું, તેના નિર્ણય આપણા શુદ્ધિબળ, ઉદ્દેશ અને વર્તનઉપરથી જ કરી શકાય છે

એવો એક નિયમ છે કે જેવી આપણી આત્મ સૃષ્ટિ હોય છે, અર્થાત્ત જે પ્રકારનું આત્મરૂપ જીવન આપણે ગાળતા હોઈએ છીએ તે પ્રમાણેની જ વસ્તુઓ આપણા બાહ્ય જીવનમાં આપણા પ્રતિ આકર્ષણ આવે છે. આપણે પોતા લોકાદ્યુબકરોમાં છીએ, અને જેમ લોકાદ્યુબક લોકોને પોતાના પ્રતિ આકર્ષે છે, તેમ આપણે જેવા ગાઈએ છીએ તેવા જ પદાર્થોને આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષણે છીએ

આપણા શરીરમાં ૮ એવું અભિમાન ધરનાં છે, તેને જ આ સ્થળે લોકાદ્યુબકની ઉપમા આપી છે એ ૮માં આપણા શરીરમાં ક્રિયા કરતા સ્વભાગ સામયોના, વૃત્તિઓના, ઇચ્છાઓના, ઉદ્દેશોના, વિચારોના અને આપણી સમગ્ર માનસિક સ્થિતિઓના સમાવેશ થાય છે આજીવનમાં આપણા જીવનમાં જે જે સ્વભાવસત્તાને તથા કર્મસત્તાને પોતા-

નામાં પ્રકટ કરી છે, તેનો આ હુમાં સમાવેશ થાય છે. આપણામાં જે જે ચિત્તન્યમય પ્રતીત થયું હોય તે સર્વને ચિત્ર કરો, અને આપણને આપણું હું થું છે, તે સ્પષ્ટ થશે.

આ આપણું હું અને તેનો વિવિધ ઉપાધિ જે પ્રકારના આજે આપણામાં જન્મેલા આપણને પ્રતીત થાય છે, તેનું તે પ્રકારનું સ્વરૂપ રચાવામાં આજસુધી આપણે જે વિચારો સેવ્યા છે, તે જ કારણ છે. આપણાં મન, શુદ્ધિ, ચિત્ત, અંધકાર વગેરે આજે પ્રકારનાં છે, તે પ્રકારનું જ આપણા હુંનું સ્વરૂપ આજે આપણને જણાય છે. આપણાં મન, શુદ્ધિ વગેરેને બદલી નાંખીએ, અર્થાત્ આપણા વિચારો દાલ જેવા છે, તેથી જો ભિન્ન પ્રકારના આ ક્ષણે આપણે કરી નાંખીએ તો આ ક્ષણે જ આપણા હુંનું સ્વરૂપ પણ ભિન્ન પ્રકારનું થવાનું; અર્થાત્ જો આપણે સારા વિચારો કરીએ તો આપણું હું સારું થવાનું, અને નકાર કરીએ તો નકારું થવાનું.

આપણું બાહ્ય જીવન આપણા હુંનો આગેદુખ નમુનો છે, અર્થાત્ આપણું બાહ્ય જીવન અંતરમાં જેવા આપણે છીએ તેવું જ બરાબર હોય છે; આપણું હું આપણા વિચારોનો આગેદુખ નમુનો હોય છે, અને આપણા વિચારો આપણા મનમાં જે ચિત્રો આરંભ હોય છે, તેમનો આગેદુખ નમુનો હોય છે. આમ હોવાથી આપણા મનમાં જેનું જેનું ચિત્ર પડે છે, તે આપણા બાહ્ય જીવનમાં આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે.

આમ છતાં, આવાં ચિત્રો ક્ષણિક ન હોવાં જોઈએ, પણ મનમાં અર્પિત આરંભ હોવાં જોઈએ, અથવા તો આપણું આપણું હુંપણું બદલાઈને નવેસરથી રચાય તેટલાં લાંબા સમય-સુધી તે મનમાં આરંભ હોવાં જોઈએ.

જ્યારે કોઈ અમુક ચિત્ર મનમાં રચાય છે, ત્યારે તે ચિત્રના જેવો જ વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિચાર મનમાંથી બહાર નીકળે છે, અને આખા શરીરમાં વ્યાપી જાય છે, અને કંઈક અંશે આપણા હુંપણામાં ફેરફાર કરે છે. પણ આખા હુંપણાને બદલીને તેને કેવળ મનું કરતાં તેને વખત જાય છે. આથી કરીને આપણું આપણું હુંપણું તદ્દન બદલાઈ જાય અને આપણે રચેલા ઉચ્ચ ચિત્રપ્રમાણેનું બની જાય ત્યાં સુધી આપણું ધરેલું ચિત્ર આપણે મનમાં અર્પિત આરંભ રાખી રહેલું જોઈએ, અને આપણું આપણું હુંપણું પૂરેપૂરું બદલાઈ ગયું કે નહિ તે આપણે સહેલાઈથી સમજી શકીએ છીએ, કારણ કે આપણું હુંપણું બદલાય છે કે તંત્ર જ આપણા બાહ્ય વ્યાવહારિક જીવનની પ્રત્યેક વસ્તુ બદલાઈ જાય છે.

આપણા હુંપણાનો જીવો ઉપાધિ બદલાઈને જ્યારે કેવળ નવો ઉપાધિ થાય છે ત્યારે તે નવાં મનુષ્યોને, નવી સ્થિતિઓને, નવા પ્રસંગોને, અને નવાં રચાનોને આપણા પ્રતિ આકર્ષા લાવે છે. ત્યાં સુધી આપણા બાહ્ય જીવનમાં કશો જ ફેરફાર થતો નથી, અર્થાત્ તે જેનું હોય છે, તેનું ને તેનું જ રહે છે, ત્યાં સુધી આપણે જાણીએ જોઈએ કે આપણા હુંપણાને આપણે સંપૂર્ણ અંશે બદલવામાં વિજય મેળવ્યો નથી, અર્થાત્ આપણું હુંપણું પૂરેપૂરું આપણે બદલી શક્યા નથી. તેને નવેસરથી રચવાની ક્રિયા દલાય ચાલતી હોય છે, તથાપિ જીવનને મારી દેવાં એવું નવાનું બળ હજી જાણ્યું હોય નથી.

જ્યારે હુંપણું એટલે બધું દરજ્જે બદલાઈ જાય છે કે નવાની પ્રધાનતા થાય છે, અને જીવનની ગોળીતા થાય છે ત્યારે નવી વસ્તુઓ આપણા પ્રતિ આકર્ષાવાં માંડે છે. આથી

પૂરેપૂરું હુંપણું ન બદલાયું હોય તોપણ મોટે ભાગે બદલાતાં નવી વસ્તુઓને આપણે આપણા પ્રતિ આકર્ષવા માંડીએ છીએ.

આપણા હુંપણાનો થોડો ભાગ જ્યારે બદલાઇને નવો રાંધે છે, સારું તે બદલાયેલો નવો ભાગ તરત જ નવી વસ્તુઓને પોતાના પ્રતિ આકર્ષવા માટે છે, અને આપણા હુંપણાના જે ભાગને બદલવાનો આપણે પ્રયત્ન નથી કર્યો હોતો તે ભાગ પ્રથમની પેઠે જ જુની વસ્તુઓને પોતાના પ્રતિ આકર્ષવાનું જારી રાખે છે. પારમાર્થિક નહીં જીવન ગાળવાનો આરંભ કરવા છતાં કેટલાક મનુષ્યોના પ્રતિ દુઃખો શા માટે આવ્યા કરે છે, તેનું કારણ આથી સ્પષ્ટ થશે.

હુંપણું સંપૂર્ણ બદલાઇ જાય ત્યાં સુધી ઉચ્ચ ચિત્ર મનમાં અખંડ આરંભ રાખી રહેતું જ નોંધવું, એવા નિયમ હોવાથી વિચારોને અથવા યોજનાઓને કેટલાક સમયપછી બદલી નાંખવાથી, તેટલા સમયસુધીનું કાંતું પીંચું ધૂળ મળી જાય છે. આરંભેલાં ઉત્તમ કાર્યોમાં ઘણા માણસો આ કારણથી જ નિષ્ફળ જાય છે. પોતાના જીવનને ઉચ્ચ પ્રકારનું કરવાને ઇચ્છનાર અસંખ્ય મનુષ્યો, પોતાના ઉચ્ચ ઉદ્દેશને દીર્ઘ કાળપર્યંત મનમાં આરંભ રાખી રહેતા નથી; પોતે ઘણું હોય છે તેટલા સમયમાં ફળ ન જાણવાથી તે પોતાની યોજનાઓમાં ફેરફાર કરી નાંખે છે અને મનમાં નવા પ્રકારનાં ચિત્રો રચે છે. તે અર્ધી ચણાવડી ધમારતને ઘોડી નાંખે છે, અને નવેસરથી પાયા ઘોઢવા માટે છે. પાછો થોડો સમય જતાં તે નિરસાહ થઈ જાય છે, અને કાંઈ ત્રીજી જ યોજના ધરે છે.

આપણા જ્ઞાનના પ્રમાણમાં જે ઉદ્દેશો આપણે બાંધ્યા હોય છે, તે જ્યારે સર્વોપરિ હોય છે, સારું આપણે તેમને ઘડી ઘડી બદલવા પડતા નથી. કારણ કે જ્યાં સુધી આપણું પ્રાપ્ત હુંપણું બદલી નાંખીને આપણે તેને ઉચ્ચ પ્રકારનું કરતા નથી, ત્યાં સુધી આપણે નિર્ણય કરેલા સર્વોત્તમ ઉદ્દેશોથી વધારે સારા ઉદ્દેશો આપણને જડી શકતા નથી.

મનમાં જે કંઈ ચિત્ર રચવામાં આવે તે પ્રત્યેક ચિત્રને આપણા બાહ્ય જીવનમાં પ્રત્યક્ષ કરવાને આપણે સમર્થ છીએ, એવા નિર્ણય આપણે કરી બેસવાનો નથી; કારણ કે મનમાં રચાતાં ચિત્રોનો મોટો ભાગ એવા પ્રકારનો હોય છે કે તેને આપણે મનમાં અખંડ આરંભ રાખી શકતા નથી.

જે માનસિક ચિત્રો સ્વભાવથી જ સાંસારિક વિષયોનાં હોય છે, તેઓ મનમાં અખંડ આરંભ રાખી શકતાં નથી. તે જ પ્રમાણે કોઈ ખાસ ઘડી કાઢેલી યોજનાનું ચિત્ર પણ અખંડ આરંભ રાખી શકતું નથી.

જે માનસિક ચિત્ર એટલું વિશાળ હોય કે આપણા હુંપણાનું સંપૂર્ણ રૂપાંતર કરી નાંખે તથા જે એટલું ઉચ્ચ હોય કે જ્યાં સુધી આપણા અથવા વર્તમાન ઉદ્દેશો સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી તે આપણામાં ઉત્સાહ પ્રેર્યા કરે તે માનસિક ચિત્ર મનમાં અખંડ આરંભ રાખી શકાય છે.

અખંડ આરંભ રહી શકે એવા કેટલાં ચિત્રને જ્યારે આપણે મનમાં રચીએ છીએ અને પછી તેને મનમાં નિરંતર આરંભ રાખી રહીએ છીએ, ત્યારે આપણા બાહ્ય જીવનમાં આપણે તેને અવશ્ય પ્રકટ કરીએ છીએ.

જેનું આપણે મનમાં ચિત્ર રચ્યું છે તે હવિષ્યમાં વ્યવહારમાં આપણને પ્રાપ્ત થવાનું જ, અને તે હવિષ્યનો સમય બહુ દૂર નથી, એવી પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી આપણે રહેતું નોંધવું.

માનસિક ચિત્ર રચનારે અને તેને મનમાં આરદ રાખનારે છાગ્ર મન થતા દેવું ન જોઈએ. વિજય મળતાપર્યંત ધૈર્યથી અને સ્વૈર્યથી તેણે પ્રયત્ન સેવવો જોઈએ.

વિધિપૂર્વક માનસિક ચિત્ર રચનારે બહુ ઝીણી ઝીણી બાબતો ઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી, તેમ જ એકઠી સાધારણ બાબતોથી પણ સંતોષ ન માનવો જોઈએ. આર-રપક અંશોનું ચિત્ર અવરંધ રચવું જોઈએ.

પ્રાપ્ત શરીરકક્ષતાં વધારે પૂર્ણતાવાળું શરીર પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો તે પૂર્ણતાવાળા શરીરની તાદરસ આકૃતિ મનમાં દ્રશ્યવાની જરૂર નથી. તેવું પૂર્ણતાવાળું શરીર દેવું દેખાવું હશે તેનો તમને હાથ પચાસ પણ કદાચ નહિ હોય. આથી શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં માત્ર પૂર્ણતાના શુભ્રુની જ દ્રશ્યતા કરવી; અને તે પૂર્ણતાના શુભ્રુની દ્રશ્યતા - પૂર્ણતાવાળી શરીરની આકૃતિ સંગ્રહો.

હાથ જે વૈભવાદિ તમને પ્રાપ્ત હોય તેના કક્ષતાં વધારે ચડીવાતા વૈભવોની તમને ઇચ્છા હોય તો ઉત્તમ વૈભવી રચનાની, અથવા વસ્તુઓની અથવા મનુષ્યોની દ્રશ્યતા ન કરશો. સર્વોત્તમ વૈભવનો અર્થ શાંતિ, આનંદ, પ્રેમ, શૌંદર્ય, અતુલતા, પ્રમાણિકતા, અને જે સધળું શુભ છે, તેની પુરુષા પ્રાપ્તિ તથા તેમાં એકતા એ છે. આથી વૈભવના આ અર્થોનાં મનમાં ચિત્રો રચજો, અને તેમને જ મનમાં એવી શક્તિ મેળવતા આરદ રાખજો કે આ સધળું જે સ્થળમાં અને જે સ્થિતિમાં મને પૂર્ણપણે પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ છે, તે સ્થાન અને સ્થિતિ મને અવરંધ અવર મળશે જ; અને જેવું તમે અખંડ ધ્યાન ધરશો તે તમને વ્યવહારમાં પ્રાપ્ત થવાનું જ.

પૂર્ણ આરોગ્ય અને બળવું ચિત્ર જો આપણે મનમાં દીર્ઘકાલ આરદ રાખી રહીએ તો મને તેવો વ્યાધિ પરિણામે નારા પામે છે. આ ઉપાયને અનુસરવાથી ધણા મનુષ્યોએ યોગ્ય અકલાદીવામાં અને યોગ્ય દિવસોમાં પણ પોતાના હુના દહીયા વ્યાધિ મટાડ્યા છે, અને રોગવું મનમાં કદી પણ ચિંતન ન કરવાથી અને પૂર્ણ આરોગ્યના જ ચિત્રને સર્વદા જોવા કરવાથી સ્વચ્છા જ મનુષ્યો પોતાના વ્યાધિ નિવારણમાં વિજય મેળવે છે.

આપણને વિજય નહિ મળે, એવો ત્યારે ત્યારે આપણે ભય ધરીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણે આપણા મનમાં ખોટાં ચિત્રોને ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. આ ખોટાં ચિત્રોના જેવા જ ખોટા વિચારો પછી આપણા મનમાં આલસ મોટે છે, અને તેમ થતાં પરિણામમાં આપણે જેવાં ખોટાં ચિત્રોને જ દુઃખદાયક સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે જેનો આપણે ભય ધરો હોય છે, તે જ આપણા ઉપર આવી પડે છે.

બાબતોથી અર્પાત માનસિક ચિત્રોને મનમાં દીર્ઘકાલ આરદ રાખવાથી માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ આશ્ચર્યકારક રીતે સધાય છે, તેવું મુખ્ય કારણ એ છે કે વિધિ-પૂર્વક દરેકમાં આત્મી ભાવના ઉચ્ચ ભૂમિકામાં આપણી મનોવૃત્તિને આત્મીને સ્થાપે છે.

જો તમે કાંઈ માનસિક શક્તિનો વિકાસ કરવાને ઇચ્છતા હો, અથવા કાંઈ આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ જગતે પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો તે માનસિક શક્તિ અથવા તે આધ્યાત્મિક ઉચ્ચ જગ પૂર્ણ પ્રકારે તમને પ્રાપ્ત છે, એવું ચિત્ર તમારા મનમાં રચજો, અથવા જે ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચતા તમે ઇચ્છતા હોય તે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જ તમે રિયન હો, એવી દ્રશ્યતા કરજો.

એકલી, આવી ભાવનાથી જ, તેમને ઘણો લાભ થયેલો જણાયો; પરંતુ આ ભાવનાની સાથે ઉન્નતિને પ્રકટાવનારા બીજા સાધનો પણ જે તમે યોજાશે તો પરિણામ અવશ્ય બધું જ ઉચ્ચ પ્રકારનો આવનારો.

ભાવના જે રીતે કરવી જોઈએ તે રીતે જેમણે કોઈ દિવસ કરી નથી, તેમને આ વચ્ચે સ્વપ્નસમાન મિથ્યા લાગશે; તેઓને આ વચ્ચે રમણીય દેખાતાં છતાં પ્રમાણવિનાનાં ભાસશે; પરંતુ થોડો સમય તેમને આચારમાં મૂકી જોતાં તેમના સઘળા સંસાર તરત જ નિર્મળ થશે.

મહાત્મા મનના અને દુરાચારી મનુષ્યોના જ સહવાસમાં માત્ર રહેા; દુરાચારીઓનો અને દુષ્ટનોનો જ માત્ર વિચાર કર્યા કરો; આમ ને આમ દેટલાંક વર્ષોસુધી ચલાવ્યા કરો, અને પછી જુઓ કે તમે કેવા થાઓ છો? લાખમાં એકાદ મનુષ્ય જ આવા સહવાસમાં રહીને અને આવા વિચારો સંભળીને પૂર્વે જેવા નિર્દોષ હતો તેવો નિર્દોષ રહી શકે. અને લાખમાં નિર્દોષ રહી શકનાર આ એકાદ મનુષ્ય પણ તેવો રહી શકવાનું કારણ માત્ર એ જ છે કે તેણે પોતાના મનઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કર્યો હોય છે. તે દુરાચારીઓના સહવાસમાં રહ્યા છતાં પણ તેમના સંગનો રંગ પોતાના મનઉપર લાગવા દેતો નથી. તે અયોગ્ય વિચારોમાં ભળતાં છતાં પણ પોતાના વિશુદ્ધ સ્વરૂપપ્રતિ વારંવાર દૃષ્ટિ નાંખ્યા કરે છે. તેના મનમાં દુર્યોગિનાં ચિત્ર તે અર્થદાયક હોતો નથી. આ કારણથી જ તે દોષોમાં સપડાતો નથી, અને દુરાચારી થતો નથી. પરંતુ સર્વમાં કંઈ આત્મ સામર્થ્ય હોતું નથી. સર્વ દુષ્ટ સહવાસથી પોતાના મનમાં પડતાં દુરાચારનાં ચિત્રો ખાળી શકતા નથી; અને તેથી તે ચિત્રોપમાણે તેમના વિચારો થતાં તેઓ અતિ દુરાચારી થઈ જાય છે. આથી ઉત્તમ ચિત્રમાં જ સુખેચ્છકે પોતાની વૃત્તિને નિરંતર જોડેલી રાખવી. પોતાના આત્મસ્વરૂપો સર્વોત્તમ ચિત્ર આ જગતમાં બીજું એક નથી, તેથી વૃત્તિમાં વારંવાર પોતાના આત્મસ્વરૂપની ભાવના કરવી, અથવા દુષ્ટિરૂપના મનોહર સ્વરૂપમાં વૃત્તિને જોડેલી રાખવી. કોઈ પણ હલકાં ચિત્રને વૃત્તિમાં કદી ઉપન્યસવા દેવાં નહિ. પરમાત્માનો અથવા આત્મસ્વરૂપનો જ નિરંતર વિચાર કરવો; આથી કોઈ પણ અયોગ્ય કામ કરવા વૃત્તિ કદી લલચાશે નહિ.

ભાવનાપ્રમાણે અથવા માનસિક ચિત્રોપમાણે આપણે સદાચારણી અથવા દુરાચારણી થઈએ છીએ, એ નિયમને ધ્યાન સ્વીકારે છે, પરંતુ ભાવનાથી માનસિક શક્તિઓનો વિશ્લેષ થાય છે, અથવા ઉત્તમ પ્રકારના સદુચ્છોની સિદ્ધિ થાય છે, અથવા ઉત્તમ પ્રકારના વૈભવસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, એ વાતોને તેઓ સ્વીકારતા નથી. પરંતુ જે ભાવનાથી મનુષ્યના વર્તનમાં ફેરફાર થાય છે, તો શુદ્ધિ વર્ગોમાં કેમ ફેરફાર ન થાય? અને વિધિપૂર્વક ભાવનાથી જે શુદ્ધિ આદિ શક્તિઓ વધારી શકાય છે, તો પછી વ્યવહારમાં શુદ્ધિ આદિ શક્તિઓ વધવાથી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય, એમાં આશ્ચર્ય શું છે?

જે મનુષ્ય પોતાના શુદ્ધિ સામર્થ્યને નિરંતર વધાર્યો કરે છે તે પોતાના ભાવિને જ સુધાર્યો કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તે ભાવિને પ્રતિદિન અધિક અને અધિક તેજસ્વી કરે છે. તેથી કરીને જે ભાવના શુદ્ધિ સામર્થ્ય વધારી શકે છે તો પછી વ્યવહારસુખને પણ તે વધારી શકે જ એ સહજ સ્પષ્ટ થાય છે.

ભાવનાથી અથવા માનસિક ચિત્રોથી શુદ્ધિ સામર્થ્ય વધે છે, એ નિયમનું ખસપણું

કોઇ પશુ મનુષ્ય અતોપકારક રીતે સિદ્ધ કરી શકે એમ છે. દલકા વિચારો. સેવવાથી આજ સુધીમાં કેવાં કૃત્યો કરવા તે સમર્થ થયો છે, અને ઉંચા વિચારો સેવવાથી કેવાં કૃત્યો કરવા તે સમર્થ થયો છે, એ બંનેની તુલના તેણે કરી નેહી, અને તરત જ આ- નિયમની સત્તા- તેને સિદ્ધ થશે.

ન્યારે આપણું મન ઉચ્ચતાનાં ચિત્રોથી પૂર્ણ હોય છે ત્યારે આપણે ઉચ્ચતાભરેલા, શુદ્ધ, અને વધારે મૂલ્યવાન વિચારો કરીએ છીએ. અને આવા ઉચ્ચ વિચારો મનની શુદ્ધિ કરી શુદ્ધિનું સામર્થ્ય વધાર્યા વિના રહેતા જ નથી.

ધમ્મજ્ઞો, મનોવૃત્તિઓ, અને ઉદ્દેશોને ઉત્પન્ન કરનાર માનસિક ચિત્રો જ છે, અને મનુષ્યના જીવનમાં આ ત્રણનું જ સામ્રાજ્ય હોય છે. આપણી ધમ્મજ્ઞો, અને મનોવૃત્તિઓનું આપણા ઉપર એટલું બધું ચલણ હોય છે કે ન્યાં સુધી તેઓમાં ફેરફાર નથી કરવામાં આવતો ત્યાં સુધી આપણામાં કશો પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી. આપણે ઉચ્ચ થવું હોય તો આ ત્રણમાં ફેરફાર કરવો જ જોઈએ. પરંતુ ભાવનાને અથવા માનસિક ચિત્રોને ફેરવ્યાવિના ધમ્મજ્ઞો અને મનોવૃત્તિઓ બદલાતી જ નથી. આથી માનસિક ચિત્રોને ફેરવવાની અર્થત અગત્ય છે. કેટલાક મનુષ્યો આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર નહિ કરે, પરંતુ તે ન સ્વીકારવામાં તેઓ પોતાના અજ્ઞાનને જ સૂચવે છે.

વિધિપૂર્વક ભાવનાને સેવવાથી તમે ગમે તે ધમ્મજ્ઞને તમારા મનમાં નથી ઉત્પન્ન કરી શકશો, અથવા મનમાં ધર કરી રહેલી ગમે તે ધમ્મજ્ઞનો નાશ કરી શકશો. તે જ પ્રમાણે ગમે તે ઉદ્દેશને તમે ઉત્પન્ન કરી શકશો અથવા તેનો નાશ કરી શકશો. આમ કરવાને માટે જે સધળું કરવાની અગત્ય છે તે એ જ કે જે ઉદ્દેશને અથવા ધમ્મજ્ઞને તમારા મનમાં તમારે પ્રકટાવવી હોય તેના આગેદુર્ય ચિત્રની મનઉપર છાપ પાડવી અને પરિણામ જાણતાંસુધી તે ચિત્રને મનમાં આરદ્ર રાખવું.

માનસિક ચિત્ર એ એવી વસ્તુ નથી કે વ્યવહારમાં સ્પષ્ટ પદાર્થોને જેમ આપણે જોઈ શકીએ છીએ તેમ તેને જોઈ શકીએ. તે એક કલ્પના અથવા વિચાર અથવા ભાવના છે, અને શુદ્ધ વૃત્તિ જ તેને જોઈ શકે છે.

માનસિક ચિત્રને મનમાં આરદ્ર રાખવાને માટે તે ચિત્રના સર્વ અવયવોને વૃત્તિસમૂખ રાખી રહેવા જોઈએ; એટલે કે તે ચિત્રના અણુધર્મોનું, તેના સામર્થ્યનું અને તેથી પ્રકટનાર અંશોનું વૃત્તિમાં ભાન કરવું જોઈએ.

મન ધણું વિરાગ હોવાથી નજરમાં આવે તેટલાં ઉત્તમ ચિત્રોની તેમાં કલ્પના કરી શકાય છે; પરંતુ આરંભમાં થોડાં ચિત્રો કલ્પનાં એ ઉત્તમ છે.

પૂર્ણ આરાગ્યવાળા સુંદર શરીરનું, ઉત્તમ શક્તિઓવાળા મનનું, વિશુદ્ધ વર્તનવાળા જીવનનું, અને જીવજાતના અંગેનું ભાન કરાવનાર તત્ત્વજ્ઞાનનું ચિત્ર રચો. અંતરમાં મન, વચન, અને કર્મની એકતાનું ચિત્ર રચો, અને તેની સાથે સર્વોત્તમ સુખવાળા બાહ્ય જીવનની કલ્પના કરો.

આ ચિત્રોને મનમાં અર્ધ આરદ્ર રાખો, અને તમને જાણશે કે તમારું બાહ્ય જીવન નિત્ય અધિક અધિક બદલાઈને તે ચિત્રોજેતું જ થવું જાય છે. પરિણામે તારી ભાવના-

પ્રમાણે જ તમારૂં આજી જીવન થયેલું. તમને અનુભવમાં આવશે. પછી ભવિષ્યમાં તેથી પણ વધારે. હિતમ પ્રકારના થવા માટે નવાં અને અધિક રમણીય-ચિત્રો રચાશે, અને તેમને વૃત્તિમાં આરંભ રાખાશે.

સુબોધક વચનો.

કલિંતાનો વિચાર કરનારને અલેક કાર્ય કલિંત બાસે છે; પરંતુ અલેક કાર્ય કરવાને તમે સ્વર્થ છે, એવું જ્યારે તમે જાન કરો છો, ત્યારે કલિંતા અગપાઇ જાય છે.

સત્ય પ્રેમ પોતાના ઉપર કેઇ પ્રેમ કરે, એવી ધૃષ્ટિ દર્શાવતો નથી; તે કેઇ પણ પ્રકારના બદલાને ધૃષ્ટિતો જ નથી. તે પ્રેમ કરે છે, કારણ કે પ્રેમ એ તેનું સ્વરૂપ છે, અને તેણે પ્રેમ કરવો જ જોઇએ.

ચિંતા માત્રને મનમાંથી વેગળી કરો. તેમને મરી જવા દો. તમારે તેમની કંદી જરૂર પડવાની નથી.

મુખમાંથી શબ્દ બોલતાં સર્વદા સાવધાનતા સેવો. તમારી પાસે કંઈ કહેવા જેવું હોય ત્યારે જ મુખને ઉઘાડો. મનુષ્યના જીવનને પ્રકાશિત કરનાર વચનોને જ માત્ર વદો. જેને તમે સસ માનતા હો તે જ બોલો. જેને તમે અસત્ય માનતા હો તેને તેવે જ રૂપે દર્શાવો. જે વિષયનું તમને જ્ઞાન ન હોય તેમાં માન ધરો.

વિંશતિતમવર્ષસમાપ્તિનિમિત્તા શ્રીમહાકાલામિન્ત્ર-

શ્રીસદ્ગુરુસ્તુતિઃ ।

ગીતિઃ

અગ્રે વમૂચ કિલ યો મધ્યે તેને ચેનેદ્ સર્વસ્ ।

અન્તં યસ્ય ન કાશ્ચિત્ પરિકલયેત્તં નૃહરિં પ્રણમામઃ ॥ ૧ ॥

પૂર્વેભ્યો યઃ પૂર્વઃ પૂર્વઃ કશ્ચન યરમાદૈવ ભવેત્ ।

દ્રષ્ટા યો દ્રષ્ટૃણાં ગુરુર્ગુરુણાં નૃહરિઃ સ શ્રીમાન્ ॥ ૨ ॥

માસ્કરશશઘરતારકશતહ્રદાજ્વલનાઃ સર્ગારંભે ।

દ્યોતં યં મિશ્રન્તે સોઽસ્મત્પ્રમુગ્ધમેતદ્યોતો નૃહરિઃ ॥ ૩ ॥

વિદ્યાર્થં વાચસ્પતિરોજોઽધીં પુરુહૂતો ગુહ્યકરાઈ ।

દ્રવિણાર્થં સમુપાસ્તે યં સ ધીનહરિઃ કલ્પતરુઃ ॥ ૪ ॥

અસતઃ સત્તમસશ્ચ જ્યોતિર્મૃત્યોર્ગમયન્નમૃતત્વમ્ ।

નૃહરિઃ પ્રાણેશો નશ્ચુદિતતચરણાંબુજયુગલાનામ્ ॥ ૫ ॥

યાત્સ્મિતભાપરિયેષિતભક્તજનો હેયામિહ ચલુ મનુતે ।

ત્રિભુવનશાસનમૂર્તિ તં નૃહરિં પ્રેરણાઽય પ્રણમામઃ ॥ ૬ ॥

કલૌ મલીમસમાનસદુરિતચયપ્રજ્ઞાલનાનિષ્ણાતા ।

કાઽપિ નૃહરિદગાહા નિઃશ્વેયસર્તીરા કિલ લસતિતમામ્ ॥ ૭ ॥

વાંછિતવિતરણ શિક્ષિતમવાટવીમશ્ચનાવિધિસુપદુમતે ।

કલ્પાવાનિરુદ્ધ પરશો નરહરિચરણાસ્માકં ત્વં શરણમ્ ॥ ૮ ॥

સાધિષ્ઠં પ્રાપયતિ ત્વત્તો વિદિતા વિદ્યા છન્નગણમ્ ।

નેદિષ્ઠં સ્થાપયતિ ત્વત્તો લઙ્ઘા યુક્તિઃ પરતત્ત્વમ્ ॥ ૯ ॥

લીલાં લોકાતીતાં વીક્ષ્ય ચદીયાં વિમનસ્કાં આસ્મ ।

વિશ્વસ્મિન્નન્યત્ર શ્રીમન્તં તં નૃહરિં પ્રણમામઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થઃ

‘એકવિંશત્સ્વરૂપં તે પ્રમાસ્તોમેન મણ્ડિતમ્ ।

ધ્વાન્તં સ્વાન્તસ્થમહાનાં પ્રમો સઘો વ્યપોહતુ ॥ ૧૧ ॥

અર્થઃ—જે નિઃસંશય સૃષ્ટિપૂર્વે હતા, મધ્યે જેમનાથી આ સઘણું વિશ્વ વ્યાપ્ત થયું છે, અને જેમનો અંત કોઈ પણ કળી શકે એમ નથી એવા શ્રીનૃહરિને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. (૧)

પૂર્વ (પ્રભાપતિએ આદિ) થી પણ જે પૂર્વ છે, જેનાથી પ્રાચીન કોઈ પણ નથી જ, અને જે દ્રશ્યોના પણ દ્રશ્ય છે તે શ્રીમાન નૃહરિ શુરોના પણ શુર છે. (૨)

સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, વિદ્યુત અને અગ્નિ સર્ગના આરંભકારને જેમની પાસેથી પ્રકાશની શિક્ષા માગે છે તે અમિત પ્રકાશવાળા શ્રીનૃહરિ અમારા પ્રભુ છે. (૩)

વિદ્યાને માટે બૃહસ્પતિ, સામર્થ્યને માટે ઇંદ્ર, અને ધનને માટે શુંભકપતિ કુબેર જેમની સમૃદ્ધ હિસાસના કરે છે તે શ્રીનૃહરિ અમારા કલ્પતરુ છે. (૪)

અંસત્ વસ્તુથી સત્ વસ્તુને, અધિકારથી પ્રકારને, અને મૃત્યુથી અમૃતત્વને પેમાડનાર શ્રીનૃહરિ, અમે કે જેમણે તેઓના ચરણકમલયુગલનો સ્પર્શ કર્યો છે તેમના પ્રાણેશ છે. (૫)

જેમના સ્મિતપ્રકાશથી વીટળાયેલા ભક્તગણ ત્રૈલોક્યના રાજ્યના પૈલવને ખરે આ લોકમાં ત્યજવા યોગ્ય માને છે તે શ્રીનૃહરિને એમવડે અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. (૬)

મલિન ચિત્તવાળા મહેબોના પાપ સમૂહનું પ્રજ્ઞાલન કરવામાં કુશલ, અને નિઃશ્વેયસરપ જલથી પૂર્ણ એવી શ્રીનૃહરિદદિષ્ઠ અનિર્વચનીય ગંગા કલિયુગમાં ખરે અર્પિત પ્રકાશી રહી છે. (૭)

હે શ્રીનૃહરિચરણ! તું કે જે ઇંદ્ર-વસ્તુને અર્પણ કરવામાં કુશલ કલ્પતરુ છે, અને ભવાટવીને છેદન કરવાના કાર્યમાં અતિ પ્રવીણમતિ કુશર છે તે અમાર શરણ છે. (૮)

તારાથી ગભોલી વિદ્યા શિષ્યસમુદાયને શુભતમની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, અને તારાથી ગેજ-વેલી યુક્તિ પરમ તત્ત્વને અર્થત સમીપ સ્થાપે છે. (૯)

જેમની અસૈદ્ધિક લીલાએને અવલોકી અમારું મન વિમના અન્ય પદાર્થોથી ઊડી ગયું તે શ્રીમાન નૃહરિને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ, (૧૦)

પ્રાર્થના.

હે પ્રભો ! પ્રકાશના સમૂહથી ભૂષિત આપનું એકવિંશત્ સ્વં અતઃ જનોના હૃદયમાં રહેલા અધિકારને સત્વર દૂર કરો ! (૧૧)

વિદ્યામા રૂપની પ્રભાવલિ (વિષયાનુક્રમીણકા.)

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદસંખ્યા.

અથ કાલરાત્રિનિમિત્તકં શ્રીરોકિતં શ્રીમહાકાલસ્તોત્રમ્ (સંધવી)	...	૧
અનુભવી જ્ઞાનવાન ને અત્રાની હવે ઓળખવા સમર્થ નથી. (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૨૪૬	
અજ્ઞાનપટ નિવારના શ્રીઈદને વિદ્યામિ (છાં૦)	...	૨૮૯
આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ એ જ મુખ્યાર્થે કર્તવ્ય છે (છાં૦)	...	૩૭૪
આયુષ્યનો મિથ્યા વ્યય કરનાર હવેપ્રતિ બોધવ્યનો (છાં૦)...	...	૧૪૪
આરાધના (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	...	૨
આનાદને તથા સ્તુતિ (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ...	...	૧૬૧
ઈદર્શનકાંક્ષે દર્શિત શક્તિનાં વચનો (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૨૮૩
ઈદને નિરંતર નિકટ બળુનાર ભક્તની નિર્ભયતા (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૩૨૧
ઈદવિરહ પામેલી શક્તિના ઉદ્દગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૧૨૧
ઈદવિરહિણી શક્તિનો ઉદ્દગાર (છાં૦) ...	...	૧૬૬
ઈદસંભરણ કરવા સાધકોને નિમંત્રણ (છાં૦) ...	...	૪૫૦
ઈદસંભરણ કરી ઈદસ્વરૂપ થવા મનને બોધ (છાં૦) ...	...	૨૫૩
ઈદ સાદાકારને ઇચ્છતા સાધકની વિદ્યામિ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	...	૪૨
ઈદાશ્રયને પ્રાપ્ત સાધકના ઉદ્દગાર (છાં૦)...	...	૪૮
ઉપરાંતના મુખની અનુપમતા (છાં૦) ...	...	૨૯૮
અતિમ અભ્યર્થના (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	...	૪૪૧
કર્તવ્યને સાધવા પ્રતિ જ માત્ર દષ્ટિ રાખવા હવેને ઉપદેશ (છાં૦)	...	૬૨૫
શિન્મયતાના અનુભવોદ્દગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	...	૪૦૩
હવેભાવનાથી દીનત્વ ધરતા સાધકને પ્રબોધ (છાં૦) ...	...	૧૩૧
તત્ત્વમાં વિલીન શક્તિના અનુભવોદ્દગાર (છાં૦) ...	...	૪૫૫
તત્ત્વજ્ઞાન જ સર્વેકદૃષ્ટ મુખ અર્પનાર છે (છાં૦) ...	...	૩૭૦
તપશ્ચર્યા સાધવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરનાર શક્તિના ઉદ્દગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૨૦૧
દુઃખધંધાર્થે નિસ્તાનિલ નિવેક ધરવો આવશ્યક છે (છાં૦) ...	...	૩
ધ્યેયની પ્રતીતિ કરનાર સાધકના ઉદ્દગાર (છાં૦) ...	...	૧૦૧
પ્રેક્ષિત, ધ્યાન, તથા તેનો પરિણામ (છાં૦) ...	...	૪૦૨
પ્રાણનો નિરાધ કરવા સાધકોને નિમંત્રણ (છાં૦) ...	...	૨૮૫
પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ સાધવા સાધકોને નિમંત્રણ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	...	૪૦૨
ભક્તિમાં ચર્યાર્થ તત્ત્વજ્ઞતાના સાધકો દુર્લભ છે (છાં૦) ...	...	૫૮
ભક્તિ સાધવા પ્રબોધ (છાં૦) ...	...	૨૦૬
મારતિસ્તાવન (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ...	...	૪૨૦
વર્ધકેયમાં હરિસંભરણ થયું અસાધ્ય છે (છાં૦) ...	...	૨૯૪
વિપવમમ હવેને ઉપાલંબ (છાં૦) ...	...	૨૧૦
વિપવબુધ હવેને ઉપાલંબપૂર્વક હિતોપદેશ (છાં૦) ...	...	૪૪૬
વિરાતિતમ વર્ષસમાપ્તિ નિમિત્તા શ્રીસદ્ગુરુ સ્તુતિ: (કાં૦)	...	૪૭૭
(શ્રી) સદ્ગુરુ આશ્રમ મહિમા (છાં૦) ...	...	૧૬૯
સન્મતિ અર્થે ઈદને અભ્યર્થના (છાં૦) ...	...	૨૪૧
સર્વત્ર પ્રભાભાવના (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	...	૪૦૧

સ્વરૂપના જ્ઞાનવાળા સાધકની ઇષ્ટપ્રતિ અભ્યર્ચના (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૮૧
સ્વરૂપભાવના (છાં)	...	૪૪
સ્વરૂપાનુભવાર્થે ઇષ્ટપ્રતિ અભ્યર્ચના (છાં)	...	૪૦૩
સ્વરૂપોચિત ગિયતિના અનુભવોદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૩૧૧
સ્વસ્વરૂપભાવના (છાં)	...	૨૬૬
હૃદયમાં જ્ઞાનવિ પ્રકટાવવા ઇષ્ટને અભ્યર્ચના (છાં)	...	૩૬૫
જ્ઞાનવારિના તૃપાતુરને જ્ઞાનવારિનું દાન (છાં)	...	૩૬૦

૨ તત્ત્વવિચાર.

એક એવંસાધક સત્ત્વને કેવા ક્રમથી પોતાનું		
જીવન ઉચ્ચ કર્યું (છાં)	...	૩૬, ૮૦, ૧૯૪
અંતરમાં રહેલું અભયદા અભ્યર્ચનાનું કાર્યક (છાં)	...	૨૧૭, ૨૫૩, ૨૯૬, ૩૩૪, ૩૭૪, ૪૧૭, ૪૫૧
દેહલીક સામાન્ય શિક્ષાઓનું નિરાકરણ (છાં)	...	૩૫૩
જેનું ચિત્ર આપણે મનમાં આખડ આરઠ ગમી રહીએ છીએ તે પરિણામે		
આપણા બાલ જીવનમાં આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે (છાં)	...	૪૭૩
દુઃખના વિચાર અને વાતોથી થતી હાનિ (છાં)	...	૯૮
નિમ્નપક્ષની વૃદ્ધિ કેવી રીતે કરવી ? (છાં)	...	૨૭૩
પન્નપદ્ધતિ—એકાગ્રતા (છાં)	...	૨૮૯
પ્રતિજ્ઞાતામાં પરમાર્થ સાધી શકાવો સંભવે છે ? (છાં)	...	૩૬૩
જ્ઞાનસૂત્ર અથવા જ્ઞાનભીમાંસા (કણીયા)	...	૪, ૧૨૫, ૨૦૨, ૨૪૨, ૨૮૨, ૩૦૨, ૩૬૧, ૪૦૪
મારા આત્માનું તમારા આત્મા સાથે સંબંધ (છાં)	...	૧૨૨
વર્તમાનકાલનું જીવન એ જ 'ખર' જીવન છે (છાં)	...	૧૩૮
વિચાર બદલવાનો વિધિ અને તેના લાભ (છાં)	...	૭, ૫૦, ૮૯, ૧૭૧
વિચારરત્નશિ (છાં)	...	૪૨, ૨૬૨
નિચારિતું સ્વરૂપ અસુક પ્રકારનું રચાવામાં શ્રેય નિયમ હોય છે ? (છાં)	...	૩૪
શરીરની અને મનની કિયારલિત અવસ્થા (છાં)	...	૨૮, ૪૭
(શ્રી) સદ્ગુરુ શેણુ હોઈ શકે-ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ? (કણીયા)	...	૪૩, ૮૨, ૧૬૧, ૨૦૭, ૨૪૭, ૨૮૬, ૩૨૬, ૩૬૬, ૪૦૭, ૪૪૨
સમભાવનો સદુપયોગ (છાં)	...	૨૫૭
(શ્રી) શિદેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ (છાં)	...	૩૩, ૭૩, ૧૧૫, ૧૫૩, ૧૯૩, ૨૩૩, ૩૧૩, ૪૩૩
સુચોધક વચનો (છાં)	...	૪૮૦
સાંદર્ભને પ્રાપ્ત કરવાનો અભેદ નિયમ (છાં)	...	૧૫૯

૩ વિદ્યા.

ઉપવાઓપચાર (છાં)	...	૬૮, ૧૦૨, ૧૪૯
અહો તથા શશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છાં)	...	૧૪, ૬૦, ૯૫, ૧૪૪, ૧૬૬, ૨૧૧, ૨૬૪, ૩૩૦, ૩૭૦, ૪૧૦, ૪૪૭
ભાતિ ઉપર આહારની અસર (છાં)	...	૭૫
દીર્ઘ આસ પ્રધાસના લાભ (છાં)	...	૪૧૩
મર્યાદા, મીઠું વગેરે-પદાર્થોના ઉપયોગથી થતી હાનિ (છાં)	...	૨૪
માનસોપચાર (છાં)	...	૭, ૧૧૮, ૧૫૬, ૧૯૬, ૨૩૬, ૨૧૭, ૩૬૯, ૪૩૫

શેઝને નિવારવામાં રેતીનો ઉપયોગ (છોડ)	...	૩૫૦, ૪૭૧
વિશ્રાંતિ લેવાની કળા (છોડ)	...	૩૪૧
શ્વસનવિદ્યાકલા (છોડ)	...૨૩, ૬૮, ૧૪૮, ૧૭૦, ૨૯૬, ૩૮૭, ૪૧૭, ૪૬૦	
૪ સાંહિત્ય.		
યોગિની (છોડ)...	...૧૮, ૬૪, ૧૦૭, ૧૮૮, ૩૦૮, ૩૮૭, ૪૨૮, ૪૬૫	
૫ અપથ.		
ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો (છોડ)...	...૨૨૦, ૨૬૮, ૩૦૩, ૩૩૭, ૩૭૭, ૪૨૧, ૪૫૬	
૬ પ્રકીર્ણ.		
અભ્યાસના અનર્થો (છોડ)...	...	૩૬૧
અપરાધીઓને શિક્ષા કરવાનો નિયમ શું યોગ્ય છે? (છોડ)	...	૩૪૮
આર્થશાસ્ત્રે વર્ણવેલા પાતાળલોક શું સહ છે? (છોડ)	...	૪૩૮
આરોગ્યના નિયમોના ભંગથી શું હાનિ થતી નથી? (છોડ)	...	૨૨૮
આરોગ્ય રચિય રહેવા માટે કેટલા ઉપવાસ કરવા (છોડ)...	...	૪૬૯
ઉપવ્રંસ કેમ ખાવી (છોડ)	...	૩૧૨
એક ઉત્તમ પૌષ્ટિક આપણ...	...	૨૭૨
એક નવમકાકારના જીવનનો અદ્ભુત પ્રસંગ (છોડ)	...	૪૩૨
એકહત્તર કલાકમાં એકહત્તર માઇલ ચાલનાર એન ઓલીવરી (છોડ)	...	૪૭૦
કેવળ દુધના આહારના લાભ (છોડ)	...	૩૮૫
કૃષિકલાપારંગત વિશ્વપ્રસિદ્ધ હંધુધર મુખેન્ડ (છોડ)	...	૧૮૦
ખુલુર (છોડ)	...	૨૭૨
ખાંડ અને ખાંડનાં પદાર્થો (છોડ)	...	૪૨૪
ગેસોલીનના ઉપયોગમાં વાપરવી નોંધવી આવશ્યકતા (છોડ)...	...	૪૩૧
ધણે ઉચેથી પાણીમાં કુબડા માસનાર ગ્રીંઝો જેઠાણ (છોડ)...	...	૪૬૯
ચાહો અને કેરી, એ દારૂ કરતાં પણ વધારે હાનિ કરે છે (છોડ)	...	૭૫૨
ચાહો અને કેરીનાં પરિણામ (છોડ)	...	૧૦૫
જીવાનના લોકો કેના-છે, તથા તેઓ-હાથ શું કરે છે (છોડ)	...	૩૮૧
ત) કાકોરલાલ પ્રાણુલાલ મૌલાનું દેહાંતરગમન (છોડ)	...	૪૨૫
કુળીની આપણ તરીકે ઉપયોગ (છોડ)	...	૭૨
તમાકુ વગેરેનો ઉપયોગ કરનારની કામ કરવાની શક્તિ ન્યૂન થાય છે. (છોડ)...	...	૪૨૫
દારૂના કુર્વ્યસ્વરૂપ ધરી જવું (છોડ)	...	૩૪૮
દુધ (છોડ)	...	૩૪૭
દુધ કેવી રીતે મેલણ કરવું (છોડ)	...	૨૨૭
ધોળા વાળ થવાનું તથા દાંત પડી જવાનું કારણ (છોડ)	...	૩૪૬
પશુઓને પણ ઉપવાસ લાભ કરે છે (છોડ)	...	૩૧૨
પ્રકીર્ણ વિચારસંગ્રહ (છોડ)	...	૪૬૪
પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (છોડ)	...	૧૧૨-૧૭૮
ગ્રીંઝો લોકોનો પ્રાચીન નરપ્રિયુનિચો વિચે અભિપ્રાય (છોડ)	...	૨૬
રેસોનાં વ્યાધિ મટવા માટે શું કરવું (છોડ)?	...	૧૦૬
મધ એ બહુ ઉત્તમ પૌષ્ટિક યોગ્ય છે (છોડ)	...	૭૨
(શ્રી) મહાકાલના વીશાખ રૂપનો પ્રાદુર્ભાવ (છોડ)	...	૩
મહાન શોધક એલિસન અને તેની નવી શોધ (છોડ)	...	૧૩૧
માખણ, સરખાવ, બટાકા રાઈ.	...	૨૭૨

મીઠું એ વિષ છે (છાં૦)	...	...	૨૩૭
મેં માંસાહાર શામાટે છોડી દીધો છે? (છાં૦)	...	...	૫૮
રાખ્યા વિનાનો આહાર અધિક આરોગ્યપ્રદ છે (છાં૦)	...	...	૨૨૫
બસનો છોડવા માટે શું કરવું? (છાં૦)	...	...	૨૭૮
શું બળીયા ટંકાવના એ લાભકારક છે? (છાં૦)	...	...	૨૨૯
(શ્રી) ઐયસ્સાધકઅધિકારીવર્ગના મહોત્સવો (છાં૦)	...	...	૨૩૧-૩૮૬
સર્પદંશનો સરળ અને અમોઘ ઉપાય (છાં૦)	...	...	૪૩૧
સાડી એકાવન કપાક અખંડ પીયાનો વગાડનાર ગી હીવી (છાં૦)	...	...	૪૭૦
સંબંધિનનો માંદા પડતાં કેવા વિચારો સેવવા (છાં૦)	...	...	૩૫૯
હિંદુઓનો વનસ્પતિ આહાર, એ તેમની પરંપરાતંત્ર કરવું નથી (છાં૦)	...	...	૩૪૮
ધ્રુવસાકાર.			
અળા ભક્ત અને તેમની કવિતા.	...	...	૪૬૧
આર્ધ, આપ આણી મુલ્યે લાંચે પરસ્પર ધર્મ.	...	...	૪૬૧
ઈલીબ્રાગેય રાણીનો સમય.	...	...	૪૬૧
ઉત્તમ-ગોધ.	...	...	૪૬૧
કથા વિનોદ.	...	...	૧૫૧
ગુરુદર્શન.	...	...	૪૬૧
ગેરી બાદરી.	...	...	૧૫૧
કૌમભર્ગ પ્રારભયોથી, ભાગ ૧ તથા ૨....	...	...	૧૫૧
તમ્બકુ સ્તોત્ર તથા અ સ્તોત્ર.	...	...	૪૧૬
તિલક કેસ.	...	...	૪૬૧
(આમતે) ચોરસે સ્વાહચર્ય મહારાજ યાંચે ચરિત ..	...	...	૪૬૧
ધન્વતરી.	...	...	૪૬૧
ધર્મ તથા સનાતન ધર્મ. ..	...	...	૪૬૧
નિર્ભય વિશ્વાસ	...	...	૪૬૧
મગશિક્ષા ..	...	...	૪૬૧
માતૃન પુરાણોની બાલગોધક વાર્તા સંગ્રહ	...	...	૪૬૧
આણીહિંસા.	...	...	૪૬૧
પ્રેરિસ્ટટ પરિવર્તન.	...	...	૪૬૧
(શ્રીમદ્) ભાગવતનો એકાદશ સ્કંધ.	...	...	૧૫૧-૪૬૧
મયાધાર ..	...	...	૧૫૧
વંશલકાવ્ય.	...	...	૪૬૧
વક્રમખંડન.	...	...	૪૬૧
વીરસૂ ..	...	...	૪૬૧
વરાગ્યશતક.	...	...	૪૬૧
શક્તિ ..	...	...	૪૬૧
શાંતિશતક	...	...	૪૬૧
સચિત્ર મરાઠી બેધાંચે પુસ્તક	...	...	૪૬૧
સતી સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો	...	...	૪૬૧
સ્વદેશી, બહિષ્કાર, સ્વરાજ્ય...	...	...	૪૬૧
સ્વર્ગનો ખમનો (છાં૦)	...	...	૧૫૧

‘સાધનસમારંભ ક્રંદ’ આં દ્રવ્ય અર્પનાર સવળજનોની નામાવલિ.

૨૧. સા. જન્મનાં પ્રસાદે ગોવર્ધનપ્રસાદે વ્યાસ. મહેમદાવાદ. રૂ. ૫૦-૦-૦
 ૨૨. રા. પંડ્યા વલ્લભરામ શિવરાંકર (પુત્રની સદ્ગતિનિમિત્ત). ખંભાત. રૂ. ૨-૦-૦
 ૨૩. રા. શિવરાંકર વિશ્વનાથ (પોતાની ધર્મપત્નીની સદ્ગતિનિમિત્ત) અંકેશ્વર. રૂ. ૨-૦-૦
 ૨૪. મી. ગુલામખાં દત્તેહખાં (પુત્રની સદ્ગતિનિમિત્ત). જોનપદ. રૂ. ૨-૦-૦

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીનાં રચેલાં અત્યંત લોકપ્રિય પુસ્તકો.

સામિતિભૂષણ. (પાંચ ભાગમાં)

શ્રીઓને વાંચવા લાયક ઉત્તમ પુસ્તકો ધણા ગોઠિ છે, પણ તેમને જડતાં નથી. લાભિતિભૂષણના પાંચે ભાગ આ યોગ પૂરી પાડે છે તેમાં ધરણેલાં શ્રીપુરુષોને આ સંસારમાં જે જાણવાની જરૂર છે, તે સ્પષ્ટ રીતે વાર્તાઓમાં તથા વિવિધ આડ પ્રસંગોમાં એવાં તે ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણવવામાં આવ્યું છે કે તેને વાંચનાર શ્રીપુરુષોમાં તે જ દિવસથી સુધારો થવાવિના રહેતો નથી. આ પુસ્તકો એક વાર ખરીદો અને તમને તેથી કદી પણ ધણાતાપ થશે નહિ. પાંચે ભાગોનું એકદર મૂલ્ય રૂ. ૫-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૬-૦. પ્રત્યેક ભાગ છૂદો પણ મળી શકશે.

શ્રીચિત્રાચાર્યજીનાં રચેલાં અત્યંત લોકપ્રિય પુસ્તકો.

તમે વાર્તાનાં અનેક પુસ્તકો વાંચ્યાં હશે. પણ આ પુસ્તક તમે જાણીશો વાંચ્યું નથી ત્યાંસુધી ઉત્તમ ગોઠિ, રસવાળી વાર્તામાં કેવી રીતે ગુણવત્તામાં આવે છે, તે તમારા જાણવામાં આવ્યું જ આવ્યું હશે. સરસાઓના નિશ્ચયો, વાંચનારને અત્યંત આનંદ આપે એવી રીતે વાર્તાનાં રૂપમાં જે કોઈ પણ ગ્રંથમાં ગુણવત્તામાં આવ્યા હોય તે તે આ જ ગ્રંથ છે. તેને વાંચતાં તમારા અંતઃકરણની અત્યંત ઉચ્ચ સ્થિતિ થયેલી તમે તત્કાળ અનુભવશો.

મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૨-૦

ધર્મસિદ્ધાંતસિન્ધુ (પ્રથમ તથા દ્વિતીય સ્કન્ધ)

ધર્મ, તત્ત્વવિચાર, તથા લોકીયો સિદ્ધાંતોના આ ગ્રંથ સમુદાય છે, આ ગ્રંથમાં પણ વાર્તાના રૂપમાં મનુષ્યને જાણવાનું, મેળવવાનું તથા કરવાનું સ્પષ્ટ તથા અરણ રીતે સમજાવ્યું છે. સંસાર ત્યજવાથી જ મોક્ષ મળે છે, એવું માનનારને આ ગ્રંથ ખાતરી દરી આપે છે કે શુદ્ધધર્મમનુ ધોય પ્રકારે ધ્યાન કરવામાં આવે તો સંસારનો ત્યાગ કર્યાવિના પણ મોક્ષ મળે અનુભવ થાય છે.

આ ગ્રંથમાં શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીની સુંદર છાંયી વ્યાખ્યાનાં આવી છે. મૂલ્ય ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

શ્રીનૃસિંહવાણીવિલાસ-દ્વિતીય પુસ્તક.

ખીજી આજ્ઞાતિ હમણું જ તૈયાર થઇ છે. રાખવ આર પેજ ૨૫૨ ૫૪, મૂલ્ય ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

શ્રીનૃસિંહવાણીવિલાસ-તૃતીય પુસ્તક.

ખીજી આજ્ઞાતિ હમણું જ તૈયાર થઇ છે. રાખવ આર પેજ ૫૪ ૧૭૦, મૂલ્ય ૦-૧-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

શ્રીભામિનીભૂષણાંતર્ગત પદ્યસંગ્રહ.

ખીજી આજ્ઞાતિ હમણું જ પ્રકટ કરવામાં આવી છે રાખવ આર પેજ ૫૪ ૧૪૦ મૂલ્ય ૦-૧-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

શ્રીનૃસિંહવાણીવિલાસ (તૃતીય પુસ્તક) વધા ભામિનીભૂષણાંતર્ગત પદ્યસંગ્રહ.

આ ગ્રંથમાં આ બને પુસ્તકો એકઠાં બાંધવામાં આવ્યા છે, તથા સુંદર પાકુ પાઠ બાંધવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય રૂ ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

સદુપદેશશ્રેણી-સપ્તમ અપદેશ.

ખીજી આજ્ઞાતિ. મૂલ્ય ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

સદુપદેશશ્રેણી-પંચદશ સદુપદેશ.

ખીજી આજ્ઞાતિ. મૂલ્ય ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

સદુપદેશશ્રેણી-પોદશ સદુપદેશ.

ખીજી આજ્ઞાતિ મૂલ્ય ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

વાલકોને કેવી રીતે કેલ્લવવાં.

ખીજી આજ્ઞાતિ મૂલ્ય ૦-૫-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

સદ્વૌધસવન્તી.

આમાં શ્રીયુત હણીયા, શ્રીયુત નર્મદાશક્ત, શ્રીયુત કૌશિકરામ તથા શ્રીયુત સવરી એ મન્ત્ર તરીકે નિર્ણયમાન અભાવેશ કર્યો છે. મૂલ્ય ૦-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

દાન્યચર્ય.

(અનુર્થ આજ્ઞાતિ) મૂલ્ય ૦-૦-૬ પોસ્ટેજ ૦-૦-૬

રોગ ટાલવાના અને નીરોગ રહેવાના ઉપાયો.

ખીજી આજ્ઞાતિ મૂલ્ય ૦-૧-૬ પોસ્ટેજ ૦-૦-૬

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, ઘડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

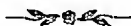
રૂપ (પુસ્તક) ૧૧—ચૈત્ર કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૩. વર્ષાન (અંક) ૬.

॥ ૐ શ્રી ॥

બ્રહ્મભાવના.*

હું છું અખંડ મુખમન પ્રદા, હું છું આદિ અનાદિ અનંત.
 હું છું પ્રજ્ઞા વિષ્ણુ રુદ્ર, હું છું અનવધિ ચિત્તિસમુદ્ર.
 હું સામર્થ્યરૂપ સર્વેશ, હું છું જ્ઞાનસ્વરૂપ મહેશ.
 હું છું સકલસિદ્ધિપ્રદ ઇશ, હું છું વ્યાપક આ દશદિશ.
 હું છું સભાર સહ સ્થલમાંહ, મુજમાં દૃશ્યપ્રપંચ શમાય.
 હું ઉત્પત્તિસ્થિતિનું મૂલ, મુજમાં શમે સૂક્ષ્મ ને સ્થૂલ.
 હું છું ત્રિશુભાતીત માયેશ, હું નહિ કાલ વસ્તુ કે દેશ.
 હું છું દૈવીશક્તિસંપન્ન, હું બૂં જલ નલ વાયુ અત.
 હું છું સર્વમુખાધિષ્ઠાન, સમગ્રશ્રીપતિ હું ભગવાન.
 હું છું સચ્ચિત્આનંદરૂપ, હું છું કેવલ પ્રેમસ્વરૂપ.
 હું છું સમગ્ર વર્ણાતીત, હું નથી મન બુદ્ધિ કે ચિત્ત.
 હું સર્વજ્ઞ સિદ્ધસંકલ્પ, હું પરિપૂર્ણ અતુષ્ઠ અનલ્પ.
 હું છું અન્નર અમર અવિનાશ, હું છું અવિકૃત્ય સ્વપ્રકાશ.
 મુજમાં સર્વ દેવનો વાસ, હું છું સૂર્ય ચંદ્ર આકાશ.

મુજને જે જે જપતા જીવ, તેનું નિત્ય કરું હું શિવ.
 મુજમાં શ્રદ્ધા સેવે જેહ, તેને આપું મુક્તિ વિદેહ.
 જે મુજ સ્વરૂપે ધારે પ્રીત, તેનું કરું નિરંતર હિત.
 જે મુજ કરે ભક્તિથી સેવ, તેને સદા કરું હું દેવ.
 જે મુજ સ્વરૂપે રમતા નિત્ય, તેની યમ પણ ધારે શીત.
 જે જન માફે ધરતા ધ્યાન, તેને કરું હું મુજ સમાન.

શુદ્ધ જ્ઞાનને પ્રકટાવવા ઇષ્ટને અભ્યર્થના.

પદ. (આજ શ્યામ મોહે લીનો—એ લય.)

આજ શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રભો, હૃદયમાં સ્ફુરાવળે,	
હૃદયમાં સ્ફુરાવળે, આ ધ્યાંતને નિવારળે;	આજ
પ્રતિકૂલ પ્રતિજ્ઞા કાપી, અનુકૂલ હિતમુક્તિ આપી,	
અતુલ આનંદમાંહિ સ્થાપી, વિજયઘોષ ગબ્ગબળે;	આજ
અનુયમ આપનો પ્રતાપ, દાખવો નયનનિકટ બાપ,	
શમે જેથી તાપ પાપ, વાત્સલ્ય દર્શાવળે;	આજ
દેવી સુગુણ દેભે સકલ, દેવી વિભવ દેભે અમલ,	
દેવી તથા આપળે ભલ, શિશુસમૂહ હસાવળે;	આજ
સ્થાપીને નિજ કટિલંક, સાધકગણ આ અપંગ,	
દેવી જ્ઞાનગિરિશૃંગ, નૃહરિપ્રભુ ગદાવળે;	આજ

દ્વૈતાભાવ.

પદ. (શ્યામ રંગી કાગ ક્યાંથી હંસવર્ણા યાશે—એ લય.)

પ્રકાશમધ્યે અધિકારનો સંભવ ગણાય ક્યાંથી રે હાં,
 દશ દિશ તત્ત્વ રહ્યું છે વ્યાપી શાસ્ત્રો સઘળાં ગાય,
 પછી ક્યાં દૃશ્યતણું દેકાણું.
 હરિથી લિન્ન કશું ના, તોપછી, ભય જ્ઞાનો ને શાંતી રે હાં,
 પ્રતિગિંગ નેઈ પોતાનું, શાણા શું ગણરાય;
 દંડ, સર્પ, જળદેહો, માળા, લિન્નલિન્ન રૂપ ભાસે રે હાં,

પછી

વસ્તુતાં રજ્જુ પણ જ્યાંદે, સાચી દૃષ્ટિ થાય; પછી૦
 યથાર્થ દૃષ્ટિમાં તદ્દત્ આ, ભેદ ન કોઈ જણાયો રે હાં,
 કરી કલ્પના ભેદની ખોટી, અજ્ઞાની પીલાય; પછી૦
 સાચી સમજ સવેળા ધરતાં, દુઃખનો આરા આવે રે હાં,
 જ્ઞાનવિના ના દુઃખ વિલાતું, કરતાં કોટિ ઉપાય; પછી૦
 પોતાનામાં, પરભાર્યામાં, હરિને ભેતાં ભાવે રે હાં,
 દૃઢ અભ્યાસ થતાં, ના નયને, હરિવિષ્ણુ અન્ય ભળાય; પછી૦
 જે નથી જ્યાં તેને ત્યાં ભેલું, મૂળ એ દુઃખનું મોહું રે હાં,
 જે જ્યાં છે તેને ત્યાં ભેતાં, મુખઉદ્ધમિ રેલાય; પછી૦
 ભયદુઃખાદિ મન કલ્પે છે, ક્યાંહિ ન કિંચિત્ જોહું રે હાં,
 વ્યાપક હરિમાં ભયાદિનો શણ, ટકી શકે કેમ પાય; પછી૦
 મુખ છે સઘળે, શુભ છે સઘળે, અભય સકળ સ્થળ વ્યાપ્યું રે હાં,
 કાં જે સત્તા હરિની સઘળે, અનુભવમાંહિ ભળાય; પછી૦
 હુંમાં તુમાં હરિ ભેનારે, અશેષ દુઃખને કાપ્યું રે હાં,
 ભેદ વિસરીને તે પોતાને, બાળે નરહરિરાય; પછી૦

આત્મપુરાણનો સાર.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૦૨ થી.)

હે આત્મજ્ઞો ! જેમ લોકોમાં પુષ્પવિના જ ફળ આપનારા પિપ્પલાદિક ઝાડ મિથ્યા જણાય છે, તેમ આ મનુષ્યાદિક શરીર પણ મિથ્યા જણાય છે. જેમ પિપ્પલના ઝાડને અનેક પાંદડાં હોય છે, તેમ આ મનુષ્યશરીરને અનેક વાળ હોય છે. પિપ્પલની ખહારની છાલ જેમ કઠણુ હોય છે, તેમ આ શરીરની ત્વચા પણ કઠણુ છે. જેમ પિપ્પળને કુહાડાથી કાપીએ તો અંદરથી રસ નીકળે છે, તથા સ્વેત વસ્ત્રમાફક છાલની નીચેનો ભાગ નીકળે છે, તેમ આ શરીરનું પણ સત્ત્વથી છેદન કરીએ તો લોહી નીકળે છે તથા સફેત વસ્ત્રજેવો ત્વચાની નીચેનો ભાગ નીકળે છે. વળી જેમ પિપ્પલાદિક વૃક્ષમાં રહેલી નાડીઓ મળીને ગાંઠો થાય છે, તેમ શરીરમાં અનેક સૂક્ષ્મ નાડીઓ મસ્તકાદિક અંગમાં એકઠી થઈને ગાંઠો થાય છે. મતલબ કે મનુષ્યશરીર અને પિપ્પલાદિક વૃક્ષ સર્વ રીતે મળતાં છે. પરંતુ મનુષ્યશરીરમાં અને પિપ્પલાદિક વૃક્ષમાં એક વિશેષતા પણ છે. એ વિશેષતા જે કારણથી છે, તે કારણ તમે સર્વ આત્મજ્ઞો કહો. હે આત્મજ્ઞો ! જેમ કુહાડાથી ઝાડને કાપ્યા પછી ફરીને તે જ મૂળમાંથી નવું ઝાડ થાય છે, તે આપણ સર્વ જાણીએ છીએ, તેમ આ શરીર નાશ પામ્યા પછી જે મૂળમાંથી નવું શરીર ઉત્પન્ન થાય છે, તે મૂળ પ્રલય દેખાતું નથી અને મૂળવિના નવા શરીરની ઉત્પત્તિ

સંભવે નહિ, માટે આ શરીરનું કોઈ મૂળ હોવું જોઈએ. એ મૂળ તમે સર્વ મને કહો. જો તમે કહો કે આ શરીરનું મૂળ પિતાનું વીર્ય અને માતાનું રક્ત છે, તો તે યોગ્ય નથી. કેમકે પ્રાણુ ધારણ કરનારા જે દેહધારી જીવ છે, તેમાં અન્નભક્ષણથી વીર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને મારા પૂછવાનો ભાવાર્થ એ છે કે સુષુપ્તિઅવસ્થામાં તથા પ્રલયસમયે સંપૂર્ણ કાર્યપ્રપંચનો નાશ થયા પછી કયા મૂળ કારણથી નવીન દેહ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રલયસમયે તો માતાપિતાનું શરીર હોય નહિ, એટલે દેહનું મૂળ કારણ વીર્ય નથી. જો તમે કહો કે પિપ્પલનું ઝાડ મૂળવિના પણ બીજા ઝાડઉપર નવું ઉત્પન્ન થાય છે તેમ આ શરીર પણ મૂળવિના નવીન ઉત્પન્ન થતું હશે. પરંતુ તે પણ ખરાબર નથી. બીજા ઝાડઉપર પિપ્પલનું ઝાડ થાય છે પણ તે લાં પિપ્પલનું બીજ પક્ષી વગેરે લેઈ જઈ નાંખે છે સારે થાય છે, બીજવગર બીજા ઝાડઉપર પિપ્પલનું ઝાડ થાય નહિ, તેમ આ શરીરનો મૂળરૂપ કારણનો અભાવ છતાં પણ બીજરૂપ કોઈ કારણ તો તમારે કહેવું જોઈએ. આ શરીરનું એ બીજના જેવું કયું કારણ છે તે કહો. જો તમે કહો કે એ બીજરૂપ કારણનો નિશ્ચય કરવાનું શું પ્રયોજન છે, તો હું કહું છું કે જેમ કોઈને ઝાડનો નાશ કરવાની ઇચ્છા હોય તો તેણે તે ઝાડનું મૂળ ખોદીને કઢાડી નાંખવું જોઈએ તથા બીજને અગ્નિમાં બાળી નાંખવાં જોઈએ. એ બંને ઉપાયથી ઝાડનો નાશ થાય; તેમ જે અધિકારી પુરુષને શરીરાદિક પ્રપંચના મૂળનું તથા બીજનું જ્ઞાન હોય છે તે અસંગ સુદ્ધિરૂપ શસ્ત્રથી તથા જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી તે મૂળનો તથા બીજનો નાશ કરે છે. મૂળ ને બીજના જ્ઞાનવિના તેનો નાશ શી રીતે કરી શકે ? માટે દેહાદિક પ્રપંચનું મૂળરૂપ કારણ તથા બીજરૂપ કારણ અવશ્ય જાણવું જોઈએ. વળી જો તમે એમ કહો કે જે પદાર્થ એક વાર ઉત્પન્ન થાય છે તે પદાર્થ શરીરને બીજી વાર ઉત્પન્ન થતો નથી. પણ સ્વભાવરૂપ કારણથી કોઈ અપૂર્વ પદાર્થ જ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે મૂળનો વિચાર કરવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી. તમારું એ કહેવું પણ ખરાબર નથી. કેમકે એક વાર ઉત્પન્ન થએલા પદાર્થની શરીરને ઉત્પત્તિ થાય છે એમ આપણે સ્વીકારવું પડશે. જો તેમ નહિ સ્વીકારીએ તો કરેલાં પુણ્યપાપરૂપ કર્મોનો ભોગવિના જ નાશ થશે અને નહિ કરેલાં કર્મોનાં સુખદુઃખરૂપ ફળ ભોગવવાં પડશે. એ કૃતનાશ અને અકૃતાભ્યાગમ એ બંને દોષોનું નિવારણ કરવાને પૂર્વ ઉત્પન્ન થએલા પદાર્થની શરીરને ઉત્પત્તિ અંગીકાર કરવી જોઈએ. કેમકે પૂર્વ જન્મમાં આ જીવે જે પુણ્યપાપરૂપ કર્મ કરેલાં તેનાં સુખદુઃખરૂપ ફળ આ જન્મમાં તે ભોગવે છે, અને આ જન્મમાં કરેલાં કર્મનું ફળ જન્મમાર્તરમાં ભોગવશે. એટલે પૂર્વ ઉત્પન્ન થએલા પદાર્થમાં જ પુણ્યપાપરૂપ અદૃષ્ટ રહે છે. અને નરશૂંગતીપેટે જે પદાર્થ પૂર્વે કોઈ વાર ઉત્પન્ન થયો જ નથી તે પદાર્થમાં પુણ્યપાપરૂપ અદૃષ્ટ સંભવતું નથી. વળી પૂર્વ ઉત્પન્ન થએલા પદાર્થની શરીરને ઉત્પત્તિ નહિ અંગીકાર કરીએ તો માતાના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થએલું બાળક તે જ વખતે સ્તનપાન કરે છે, તે ન કરવું જોઈએ. કેમકે આ પદાર્થ સુખનું સાધન છે એવું જ્ઞાન જ જીવોની પ્રવૃત્તિનું કારણ છે. સુખસાધનતાજ્ઞાનવિના કોઈ જીવની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. અને જન્મ થતાં જ સ્તનપાન સુખનું સાધન છે એવું જ્ઞાન તે બાળકને છે નહિ; તેથી સ્તનપાન કરવામાં તે બાળકની પ્રવૃત્તિ સ્વયં ન જોઈએ. પણ જો પૂર્વ ઉત્પન્ન થએલા પદાર્થની શરીરને ઉત્પત્તિ સ્વીકારીએ તો

આ દુષ્કૃતિ બાધ થાય છે. કેમકે જન્મકાળમાં સ્તનપાનરિપે સુખસાધનતાજ્ઞાન તે બાળકને નથી પણ પૂર્વ જ્ઞાનંત જન્મોરિપે એ છવે સ્તનપાનમાં સુખસાધનતાનો અનુભવ કરેલો છે તે અનુભવજન્ય સંસ્કારોથી એ છવે જન્મકાળવખતે સ્તનપાન સુખનું સાધન છે એવું સ્મૃતિજ્ઞાન હોય છે, તેથી સ્તનપાન કરવાને તે બાળક પ્રવૃત્ત થાય છે. માટે ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થની જ ઉત્પત્તિ થાય છે; અપૂર્વ પદાર્થની ઉત્પત્તિ થાય નહિ. હવે જો તમે એમ કહો કે જેમ બીજથી અંકુર ને અંકુરથી ફરીને બીજ થાય છે, તેમ પુણ્યપાપરૂપ અદૃષ્ટથી આ શરીર થાય છે અને આ શરીરથી ફરીને પુણ્યપાપરૂપ અદૃષ્ટ થાય છે. માટે બીજું કોઈ કારણ શોધવાની જરૂર નથી. તમારું એ કહેવું પણ સંભવિત નથી, કેમકે જેમ બીજમાં તથા અંકુરમાં પૃથ્વીરૂપ મૂળ કારણ અનુગત થયેલું જણાય છે, તેમ પુણ્યપાપરૂપ અદૃષ્ટમાં અને શરીરમાં કોઈ અનુગત કારણ જણાતું નથી. તેથી બીજ, અંકુરરૂપ વિષમ દર્શાતવડે અદૃષ્ટ શરીરનો કાર્યકારણભાવ સિદ્ધ થાય નહિ. જેમ બીજમાં તથા અંકુરમાં પૃથ્વીરૂપ મૂળ કારણ અનુગત છે તેમ પુણ્યપાપરૂપ અદૃષ્ટમાં તથા શરીરમાં કોઈ મૂળભૂત કારણ અનુગત હોવું જોઈએ. જો કે એ મૂળભૂત કારણ પ્રલક્ષાદિક લૌકિક પ્રમાણોત્તરે સિદ્ધ નથી તો પણ વેદરૂપ લૌકિક પ્રમાણોત્તરે સિદ્ધ છે. માટે પુણ્યપાપરૂપ અદૃષ્ટનું તથા શરીરરૂપ પ્રપંચનું જે ઉપાદાન કારણ છે, તેનું સ્વરૂપ તથા લક્ષણ તમે કહો.

આ પ્રમાણે જ્યારે યાગવલ્ક્યે સર્વ જ્ઞાતિજ્ઞાને પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે તે સર્વ જ્ઞાતિજ્ઞાન જગત્તા કારણને જાણતા ન હોવાથી પરાજય પામ્યા. તેથી યાગવલ્ક્ય મુનિ મુમુક્ષુજ્ઞાનોના કલ્યાણમાટે પોતે જ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા લાગ્યા. તેમણે કહ્યું કે હે જ્ઞાતિજ્ઞાન ! સ્વૃણસૂક્ષ્મરૂપ જેટલો જડ પ્રપંચ છે તેનું કારણ વિજ્ઞાન આનંદરૂપ પરમાત્મા છે. એ પરમાત્મા સુવર્ણાદિક પદાર્થોનું દાન કરનારા પુરુષને સુખરૂપ રૂપ આપનાર અને બ્રહ્મહત્યાદિક પાપ કરનારાને દુઃખરૂપ રૂપ આપનાર છે. હવે જેમ વૃક્ષના મૂળનો નાશ થતાં પણ ફરીને વૃક્ષની ઉત્પત્તિ થવામાં બીજ કારણ છે, તેમ આ છવેના સ્વૃણ શરીરનો નાશ થતાં પણ ફરીને સ્વૃણ શરીરની ઉત્પત્તિ થવામાં સૂક્ષ્મ શરીર કારણ છે. તથા જેમ એ બીજોતેનો નાશ થતા પછી કેવળ પૃથ્વી રહે છે, તેમ સુષુપ્તિઅવસ્થામાં તથા પ્રલયકાળમાં એ સૂક્ષ્મ શરીરનો લય થતા પછી કેવળ અજ્ઞાન રહે છે. આ પ્રમાણે યાગવલ્ક્યનું બોલવું સાંભળી જ્ઞાતિજ્ઞાને કહ્યું કે જ્યારે અજ્ઞાનથી તથા સૂક્ષ્મ શરીરથી પણ જગત્તા ઉત્પત્તિ સંભવ હોઈ શકે છે, ત્યારે જ્ઞાતિને અંગીકાર કરવાનું શું કારણ ? યાગવલ્ક્યે કહ્યું કે જેમ વૃક્ષની ઉત્પત્તિ કરવામાં બીજના અદૃષ્ટરૂપ નિમિત્ત કારણની જરૂર રહે છે તેમ સ્વૃણ શરીરની ઉત્પત્તિ કરવામાં સૂક્ષ્મ શરીરને પરમાત્માની જરૂર રહે છે. ચૈતન્યરૂપ પરમાત્માની સત્તા વિના જડ સૂક્ષ્મ શરીર સ્વૃણ શરીરની ઉત્પત્તિ કરી શકે નહિ. માટે પરમાત્માને અવસ્થ અંગીકાર કરવા જોઈએ. અથવા પૃથ્વીમાં જે બીજ છે તેનું અંકુરરૂપ કાર્યદ્વારા જ્ઞાન થાય છે. એટલે પૃથ્વીમાં સંસ્કારરૂપે જે બીજની સ્થિતિ છે તે અંકુરરૂપ કાર્યદ્વારા બીજનું જ્ઞાન થવામાં કારણ છે. કેમકે જો સંસ્કારરૂપે પૃથ્વીમાં બીજ ન હોય તો અંકુરરૂપ કાર્યદ્વારા તે બીજનું જ્ઞાન થશે નહિ, તેમ સુષુપ્તિ અવસ્થામાં તથા પ્રલયકાળમાં જે અજ્ઞાન છે તે સ્પષ્ટકાળમાં સૂક્ષ્મ શરીરકાર પરિણામ

અને પામે છે તેથી અજ્ઞાનમાં જે સૂક્ષ્મ શરીરના સંસ્કાર છે તે સંસ્કાર સૂક્ષ્મ શરીરની ઉત્પત્તિનું કારણ છે. કેમકે પ્રજયકાળમાં જે સૂક્ષ્મ શરીરના સંસ્કાર અજ્ઞાનમાં ન હોય તો સૃષ્ટિકાળમાં અજ્ઞાનથી સૂક્ષ્મ શરીરની ઉત્પત્તિ થાય નહિ, માટે પ્રજયકાળમાં સૂક્ષ્મ શરીરના સંસ્કાર અજ્ઞાનમાં રહે છે, અને તે સંસ્કાર અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તેથી સર્વે પરમાત્માવિના તે કોઈ જીવના જાણવામાં આવે નહિ તેથી એ સૂક્ષ્મ સંસ્કારોને જાણનાર સર્વે પરમાત્મા અવસ્થા સ્વીકારવા જોઈએ. અથવા જેમ અમૂર્ત આકાશમાં આ મૂર્તરૂપ પૃથ્વી રહેલી છે તેમ વિજ્ઞાનરૂપ પરમાત્મામાં એ જડ અજ્ઞાન રહેલું છે. ચૈતન્યરૂપ પરમાત્માવિના બીજા કોઈ પદાર્થમાં અજ્ઞાન રહે નહિ, કેમકે ચૈતન્ય પરમાત્માથી ભિન્ન જેટલા જડ પદાર્થ છે, તે અજ્ઞાનનું કાર્ય છે. તેથી એ જડ પદાર્થોમાં અજ્ઞાન રહે નહિ. અથવા અજ્ઞાન જેને આશ્રયે રહે છે તે પદાર્થને અધિકારની પેઠે આવરણ કરે છે એ અજ્ઞાનનો સ્વભાવ છે. અને આકાશાદિક જડ પદાર્થ સ્વભાવથી, જ આવરણરૂપ છે. તેથી અજ્ઞાનરૂપ આવરણ એ જડ પદાર્થોમાં સંભાવે નહિ. એ કારણથી પણ જડ પદાર્થોમાં અજ્ઞાન રહેતું નથી એમ કહેવાય. સર્વ વેદાંતનો સિદ્ધાંત પણ એ જ છે કે અજ્ઞાન શુદ્ધ પરમાત્માને આશ્રયે રહે છે.

હવે વિજ્ઞાન ને આનંદનો અભેદ જતાવે છે. આ લોકમાં પણ વિજ્ઞાનથી ભિન્ન આનંદ જણાતો નથી. કેમકે “હું સુખી છું” એ પ્રકારના જ્ઞાનવિના આનંદની સિદ્ધિ થાય નહિ. તેથી આનંદ વિજ્ઞાનરૂપ છે. શ્રુતિમાં પણ કહ્યું છે કે “વિજ્ઞાનમાત્રદં મહા” વિજ્ઞાન ને આનંદ એ જ્ઞાનરૂપ છે. એટલે સુખ, આનંદ ને વિજ્ઞાન સ્વપ્રકાશ આત્મારૂપ છે. હે બ્રાહ્મણો! સંપૂર્ણ જગતનું મિથ્યાત્વ બોધન કરવામાટે શ્રુતિ વિજ્ઞાનઆનંદરૂપ આત્માને જ્ઞાનરૂપ કરીને કહે છે. મતલબ કે દેશ, કાળ ને વસ્તુ એ ત્રણ પરિચ્છેદોથી રહિત મહાન અર્થનો બોધ જ્ઞાન શબ્દ કરે છે. હવે જે પ્રપંચને સત્ય માનીએ તો જ્ઞાનમાં વસ્તુપરિચ્છેદ પ્રાપ્ત થશે. તેથી જ્ઞાન શબ્દ આત્માથી ભિન્ન સર્વ જગતનું મિથ્યાત્વ બોધન કરે છે. વળી જેમ એક આકાશમાં ઘટમહાફિક ઉપાધિઓથી નાના પ્રકારના બેદ જણાય છે તેમ એક જ આદીનીય આત્મામાં અજ્ઞાનાદિક ઉપાધિઓથી નાના પ્રકારના બેદ જણાય છે. તેથી જ્ઞાનમાં સમ્પત્તિ બેદ નથી. વળી જેમ માથાની પુરુષે પોતાની માથાવડે આકાશનો માથામય સરોર ઉત્પન્ન કર્યું, તે સરીરરૂપ ઉપાધિ હોવાથી માથાની પુરુષનો જે આકાશાદિકમાં બેદ જણાય છે તથા આકાશાદિકનો જે માથાની પુરુષમાં બેદ જણાય છે, એ બેદઉપાધિ મિથ્યા હોવાથી મિથ્યા જ છે, તેમ અજ્ઞાનાદિક ઉપાધિઓ મિથ્યા હોવાથી તે અજ્ઞાનાદિકથી થએલો જ્ઞાનમાં નાના પ્રકારનો બેદ પણ મિથ્યા જ છે. તેથી જ્ઞાનમાં વિગતીય બેદ પણ નથી. વળી વિજ્ઞાનઆનંદરૂપ જ્ઞાન સર્વદા એકરસ તથા નિરવયવ છે; તેથી જ્ઞાનમાં સ્વગત બેદ પણ નથી. હે બ્રાહ્મણો! મેં તમને આ વિજ્ઞાન આનંદરૂપ જ્ઞાનરૂપ વર્ણન કર્યું એ શુદ્ધ જ્ઞાન જગતનું કારણ હોય નહિ. પરંતુ માયાવિશિષ્ટ જ્ઞાન જ જગતનું કારણ છે. અને એ જ અભિપ્રાયથી શ્રુતિમાં પુરુષપાપના રૂળના આપનારને જગતનું કારણ કહ્યું છે. શુદ્ધ જ્ઞાનમાં રૂળ પ્રદાત્વ સંભવે નહિ. વળી હે બ્રાહ્મણો! વેદમાં શુદ્ધ જ્ઞાનને સર્વ જગતનું અધિષ્ઠાન કહેલું છે. એ શુદ્ધ કેવળ જડ અજ્ઞાનનું જ અધિષ્ઠાન નથી પણ જ્ઞાનમયોદિક સાધનોવાડે જે

પુરુષોને “ હું બ્રહ્મ છું; ” એવું અનૈદ જ્ઞાન યથુ છે તે વિદ્યાન પુરુષોત્તમ પશુ એ શુદ્ધ બ્રહ્મ જ પરમ સ્થાન છે.

પુરુષો કહ્યું. હે શિષ્ય ! માયાત્રિસિષ્ટ બ્રહ્મ સુષ્યપાપના ફળનો દાતા છે. તથા માયાથી રહિત થએલો બ્રહ્મજ્ઞાનિનો જે આત્મા છે તે જ બ્રહ્મ આ જગતનું ઉપાદાન કારણ છે. એ અભિપ્રાયથી યાત્રવલ્ક્ય મુનિએ સર્વ બ્રાહ્મણોને જગતનું કારણ પુછ્યું હતું પરંતુ એ સર્વ બ્રાહ્મણો એ જગતના કારણને જાણતા નહોતા. એ કારણરૂપ બ્રહ્મ અમે અધિકારીઓએ વેદનાં વચનોથી સાંભળ્યો છે. હે શિષ્ય ! એ પ્રકારે સૂર્ય ભગવાનના શિષ્ય યાત્રવલ્ક્ય મુનિએ માયોને લઇ જવારૂપ નિમિત્તથી સર્વ બ્રાહ્મણોનો પરાજય કર્યો તથા બ્રહ્મવેદના દ્વેષી શાકલ્યને જાળીને ભસ્મ કર્યો. તથા જે બ્રહ્મવિદ્યા સૂર્ય ભગવાને યાત્રવલ્ક્ય મુનિને શીખવી હતી અને જે બ્રહ્મવિદ્યા યાત્રવલ્ક્યે સર્વ બ્રાહ્મણોને પૂછી હતી, તે બ્રહ્મવિદ્યાનો યાત્રવલ્ક્ય મુનિએ શ્રદ્ધાવાન જનક રાજાને ઉપદેશ કર્યો. પાંચમો અધ્યાય સમાપ્ત.

(અપૂર્ણ.)

યોગિની.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના ૪૪૮ થી)

આઠમા માસમાં બાળકની લંબાઇ વધવાને બદલે જઘાઇ વધે છે. તે માત્ર સોળથી અઠાર તરુ જ લાંબું હોય છે. અને તોપણ તેનું વજન ચારથી પાંચ શેરનું થાય છે. ત્વચાનો વર્ણ ધણો જ રાતો હોય છે, અને તે એક જાનના ચીકણા પદાર્થથી ખરડાયેલી હોય છે. વળી તેના ઉપર ફનાટી ઉગી નીકળી હોય છે. નીચેનું જડણું જે પ્રથમ ઘણું ટુંકું હતું, તે આ માસમાં ઉપરના જેટલું જ લાંબું થયું હોય છે.

નવમા માસમાં અર્ધાત્. પુરેપુરી સુદત થયે ગર્ભની લંબાઇ ઓગણીસથી ત્રેવીસ તરુ થઇ હોય છે; અને તેનું વજન છથી નવ રતલ થયું હોય છે. વાળજેવી સૂક્ષ્મ રક્તવાહિનીઓમાં રાતું લોહી વહેવા મંડે છે, અને ત્વચાને પરસેવો પણ થાય છે.

ગર્ભાધાનસમયે ગર્ભાશયમાં પુરુષ જે બીજક રોપે છે, તેની લંબાઇ એક તરુનો છસેમો ભાગ હોય છે. પુરુષના બીર્યરૂપ બીજકની સાથે સ્ત્રીનું શુક્ર ભળતાં, ઉભવના સંયોગનો જે અણુસમૂહ રચાય છે, તેનો વ્યાસ એકે તરુનો અસેં ચાળીસમો ભાગ હોય છે. આ અણુસમૂહમાં જેમ વડના બીજમાં મોડું વડનું ઝાડ રહ્યું હોય છે, તેમ બ્રવિષ્પમાં થનાર સ્ત્રી અથવા પુરુષ રત્નાં હોય છે. માઆપો ! ગર્ભાધાનપૂર્વે તમે જેવું વર્તન કર્યું હોય છે, તે સર્વના સંસ્કાર આ રાઇના દાણાજેટલા અણુસમૂહમાં પડ્યા હોય છે. આ અણુસમૂહમાંથી તમે ધારો છો તો એક મહા યોદ્ધા કે એક હીન્દો પ્રકટાવી શકો છો; આ અણુસમૂહમાંથી તમે ધારો છો તો એક મહા યોગી કે એક દુષ્ટ રાક્ષસ ઉત્પન્ન કરી શકો છો; આ અણુસમૂહમાંથી તમે ધારો છો તો એક મહા વિદ્યાન કે એક જગમનિ શુદ્ધજ ઉપગવી શકો છો. સદ્ગુણી કે દુર્ગુણી, વ્યસની કે નિર્વ્યસની, કામી કે

નિષ્કામ મનુષ્ય, આ અણુસમૂહમાંથી તમારો ગર્ભાધાનપૂર્વેના વિચાર, અને વર્તનપ્રમાણે પ્રકટે છે, અને તેથી તમારે માથે કેટલી ભારે જવાબદારી રહેલી છે એ તમારે કાષ્ઠ દ્વારે પણ વિસરી જવું જોઈતું નથી.

ગર્ભ રહ્યાપૂર્વે માતા અને પિતા ઉભયના વિચાર અને વર્તનના સંસ્કાર ભવિષ્યમાં થનાર બાળકઉપર પડે છે, પરંતુ ગર્ભ રહ્યા પછી તો વિશેષે કરીને માતાના વિચાર અને વર્તનનો સંસ્કાર વૃદ્ધિ પામતા ગર્ભઉપર સ્થપાય છે; અને તેથી કરીને ગર્ભ રહ્યા પછી માતાએ પોતાના વર્તનમાં અત્યંત સાવધાન રહેવું જોઈએ. આથી એમ સમજવાનું નથી કે ગર્ભ રહ્યા પછી પિતાના વિચાર તથા વર્તનની અસર ગર્ભઉપર નથી થતી. પિતાની પણ થાય છે, પરંતુ તે માતાના જેટલી નહિ. માતાનો ગર્ભસાથે જેટલો સાક્ષાત્ સંબંધ છે, તેટલો પિતાનો નથી અને તેથી માતાએ આહાર, વિહાર, અને વિચારમાં બેદરકાર રહેવું, એ હાનિ કરનાર છે.

ગર્ભનું પોષણ માતાના રુધિરવડે થતું હોવાથી, તથા તેના રચાતા મગજને તે રુધિર જ પોષણ આપતું હોવાથી એ આહારના નિયમોના પાલનઉપર લક્ષ આપવું, યોગ્ય છે. મનુષ્ય જે વિચાર તથા ક્રિયા કરે છે, તેની અસર તેના જઠર વગેરે અવયવોમાંથી સ્વતંત્ર રસઉપર થાય છે, અને આ રસની અસર રુધિરઉપર થાય છે. રુધિર પુનઃ જ્ઞાતવંતુના સમૂહઉપર અસર કરે છે, અને આ પ્રમાણે મનુષ્યમાં સારા અથવા નકારાત્મક વિચારોના અને વર્તનના સંસ્કાર સ્થપાય છે. આથી મનુષ્યના રુધિરના એક બિંદુમાં તેના આખા જીવનવ્રતનાં સૂક્ષ્મ બીજો રહ્યાં છે, એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી.

ચીડીયા સ્વભાવવાળી, દાઢરાજેવું મોં કરી આખો દિવસ બેસી રહેનારી, નન્કામો બળાપો કરનારી, અને બેઢને સેવનારી માતાના રુધિરના પ્રત્યેક રજકણમાં તેના આ સ્વભાવના સંસ્કારો સુદૃઢ રીતે સ્થપાય છે, અને તે રુધિરથી નવ માસસુધી પોષાયલા બાળકના રોમેરોમમાં માતાના તે સ્વભાવના સંસ્કારો વ્યાપી રહે છે. એક નાની ઉંમરમાં પણ બાળકો ચીડીયાં, રીસાળ, આખી રાત રડડ કરનારાં, અને બળીયલ શાથી હોય છે, તેનું કારણ હવે તમને સ્પષ્ટ સમજાય છે ? તેમાં બાળકની કસુર નથી, પણ માતાની અને પિતાની છે.

શુદ્ધ નિર્દોષ રુધિરથી ગર્ભકાળે બાળકને પોષણ આપ્યા કરો, અને જન્મ્યા પછી તે કદી પણ રીસાળ અને રડડ કરનાર નહિ જ થાય.

માતાના શરીરમાં શુદ્ધ રુધિર ઉત્પન્ન થાય એટલા માટે પ્રથમ તેણે શુદ્ધ આહાર સેવવો જોઈએ. ગર્ભની સ્થિતિકાળે જે સ્ત્રીઓ ગમે તે અજાણલા ખાય છે, તેઓને પ્રસૂતિસમયમાં સુખપૂર્વક પ્રસવ થતો નથી, જોટલું જ નહિ, પણ દુષ્ટ આહારથી ઉત્પન્ન થયેલા દુષ્ટ રુધિરવડે પોષાયલું બાળક પણ દોષવાળું જ થાય છે. સાદું અન્ન, તાજાં ફળ, અને તાજું શાક, એ જ શુદ્ધ આહાર ગણાય છે. કેટલાક વિદ્વાનો, એકલાં તાજાં ફળને અને તાજાં શાકને જ ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને માટે નિર્દોષ આહાર ગણે છે, અને તે જ તેમને ખટાળી સલાહ આપે છે. ફળનો અને શાકનો સંયોગ કરીને ખાવાની તેઓ મના કરે છે; અર્થાત્ સવારે એકલાં ફળ ખાવાં, અને સાંજે એકલું શાક ખાવું. ફળની સાથે રોટલી ખાતાં અડચણ નથી, પણ તે બધું જ ઓછા પ્રમાણમાં ખાવી. કારણ કે

વધારે પ્રમાણમાં ખાવાથી ગર્ભનાં દાડકાં કઠિન થઈ જવાને! સંભવ આવે છે, અને તેથી પ્રસવકળી અધિક કષ્ટ થાય છે. જળ ખાવાં તે પણ એકી વખતે એક જ જાતનાં જળ ખાવાં. એ ત્રણ જાતનાં જળ સઘે ખાવાં નહિ, તેમ જ એ ત્રણ જાતનાં શાક પણ સાધે ખાવાં નહિ. સુદ્ધ હોદીને જ કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હોવાથી માતાએ, ઘી, દુધ, ખાંડ, તેલ, મીઠું, મરચાં, મરી, રાઈ, મચાલા, વગેરે પદાર્થો ખાતું જ ન્યૂન પ્રમાણમાં વાપરવા. અને તો મીઠું, મરચું, મરી, રાઈ મચાલા વગેરે તો બિયડાં જ ન વાપરવાં. ચણા, કેરી જેવી ચણાગણાઓનો સ્પર્શ સરખો પણ ન કરવો.

આ સમયમાં ગર્ભવંતી સ્ત્રીઓને ગર્ભનું ઉત્તમ પ્રકારે પોષણ થાય એ માટે બમણો કે ત્રણો આહાર ગ્રહણ કરવાની તેમ જ ભાતભાતનાં સ્વાદિષ્ઠ પદાર્થોનો ગ્રહણ કરવાની અગત્ય છે, એમ અનુભવના મોટા ભાગનું માનવું હોય છે, અને તેથી ગર્ભવંતી સ્ત્રીઓ ઇચ્છામાં આવે તેવા પદાર્થો આંખે મીઠીને ખાય છે, પરંતુ આ તેમનું માનવું જૂઠું ભરેલું છે. ગર્ભવંતી સ્ત્રીઓને ગર્ભના આરોગ્યના સંસામાં તેઓ જેટલો આહાર ગ્રહણ કરતી હોય તેથી વધારે આહારની જરૂર જ હોતી નથી, અને જે આહાર બીજે સમયે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે ત્યારે વિકારો સ્થિરને ઉત્પન્ન કરે છે, તે આહાર ગર્ભકાળે નિર્દોષ સ્થિરને ઉત્પન્ન કરે, એ સંભવનું નથી; અને તેથી દોષવાળા આહારની સરીરમાં અગત્ય માનવી, એ જુઠું ભરેલું છે.

જેને કહેતા આરોગ્યના નિયમો પાળનાર સુદઃ સરીરવાળી નીરોગ સ્ત્રીઓને તો 'ભાતભાતનાં સ્વાદિષ્ઠ પદાર્થોનો' ખાવાની ઇચ્છા જ થતી નથી. જેઓ રોગી હોય છે, અને જેમણે મને તેવા કચરા ખાઈને જ્ઞાનવંતુઓને અને ઇશિયોને બહેકાવી ગૂંચાં હોય છે, તેમને જ ગર્ભકાળે, આ ખાઈ કે તે ખાઈ, એવા ભસકા થાય છે.

માતાએએ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે આ સમયે આહારને ગ્રહણ કરવાના નિયમો—જેવા કે હૃદયપરાંત ન ખાવું, જરાબર આપ્યા વિના લપલપાટ કરી ન ખાવું, હની હની ચોટતી, હની હની કઢી, હનાં હનાં લગ્યાં વગેરે હના હના પદાર્થો ન ખાવા, મેઢાની ચોટતી કે પૂરી કે શીશો, કે ઘીમાં કે તેલમાં તળેલાં વિવિધ ન પચે એવા ભારે પદાર્થો, ખાંડની વિવિધ વસ્તુઓ, અપાણાં, ચટણીઓ, રાઈતાં, વગેરે ન ખાવાં, વગેરે નિયમોનો ભંગ કરવાથી મદાગ્નિનો અથવા અજીર્ણ વિકારનો ત્રાસદાયક વ્યાધિ, ભવિષ્યમાં જન્મનાર બાળકને થાય છે, અને સરીરના બધારણસમયે જ પ્રકૃતિમાં પ્રાપ્ત થયેલો આ વ્યાધિ મોટી ઉંમરે પછી કાયમ રહે છે, અને તેને મટાડવામાં અત્યંત પરિશ્રમ અને કષ્ટ વેઠવું પડે છે. વળી આ સમયે માતા જે જે અચેત્ન આહારને સેવે છે, અને જે જે પદાર્થોની ભારે લગુતા રાખે છે, તે જ પદાર્થો સેવવાની બાળકને જન્મ પછી જળવાનુ ઇચ્છા રહે છે. આ કારણથી જ ઘણાં બાળકો બાણાઉપર બેસી પેટ ગાગરડીનેવું થાય છે, ત્યાં સુધી ખાખા કરે છે, મિતાહાર શું છે તે મને તેટલું સમજવાતાં હનાં સમજતાં નથી, ખાવાનું નથી આપવામાં આવતું તો માગાપની આડી-અવળી નરર થતાં ઘડમાંથી રમે ત્યાંથી ખાવાનું શોધી કાઢી ચોરીને ખાઈ જાય છે, અને તેને વાગ નથી શવનો તો પૈસા ચોરીને જખમાંથી છાનામાના ખાવાનું લેઈ આવી, પોતાની લોહુપ વસ્તિને તૃપ્ત કરે છે, ત્યારે જ તેમને જન્મ વળે છે.

વચનો વહીને પોતાની પત્નીના ઉત્સાહને જાણતી રાખતી તથા વધારતી. તેણે પોતે પણ મારો પુત્ર આ પ્રકારનો થાઓ, એવા સંકલ્પો કર્યા કર્યા. વાતચીતથી, વિચારોથી તથા બાહ્ય સાધનોથી ધર અને ધરતું વાતાવરણ એવું કરી મૂક્યું કે ઉભયને પોતે આરંભેલા ઉત્કૃષ્ટ કર્તવ્યનું અખંડ સ્મરણ રહે. પરંતુ આ સર્વ કરતાં મિતાવે સેવની નહિ. ધારેલો પરિણામ આવશે કે નહિ, કરેલો આપો ભારે શ્રમ અર્થે તો નહિ જાય. એવા સંશયને કે ભયને જરૂરપણું ધરવો નહિ. કારણ કે આ સમયે ચિંતા, સંશય ભય વગેરે સેવનાં, એ ભવિષ્યમાં મનર બાળકનામાં ચિંતા, રાંશય, અને હાનતાં કારણો રોપવા ધરાયત્ર છે. તેથી પ્રસન્નતાને અને શ્રદ્ધાને જ સેવ્યા કરવી. ગર્ભપૂર્વે અને ગર્ભસમયે માતાપિતા જેવા વિચાર કરે છે, અને જેવું વર્તન ગમે છે, તેથી જ સંતતિ થાય છે, એ સિદ્ધ નિયમનું નિત્ય સ્મરણ રાખવું. એ નિશ્ચયમાં જોમને શક્તિ હોતી નથી, તે નિશ્ચયમાં તેઓ કદી પણ ખરા મનથી પ્રવૃત્તિ કરતા જ નથી. આથી આપણું આ પ્રકારનું વર્તન આવશ્યક આપણું હજી પ્રકટાવશે જ, એવી શ્રદ્ધાને દૃઢ કરતા જવું.

માતાપિતાના વિચારોની અને વર્તનની અસર ગર્ભસ્થિત બાળકને થયા વિના રહેતી જ નથી, એ નિશ્ચય કપોલકલ્પિત નથી, પણ અનુભવથી સિદ્ધ થયેલો છે. એવી દૃઢ શ્રદ્ધા માતાપિતામાં પ્રકટે, એ માટે આ સ્થળે ઘોડાં વિશેષ ઉદાહરણો આપીએ છીએ. આ ઉદાહરણોમાં કેટલાંકમાં માતાપિતાએ આ નિયમનું જ્ઞાનપૂર્વક પાલન કર્યું છે, અને કેટલાંકમાં તેમનાથી અન્યથાનાં પાલન થઈ ગયું છે, એમ છતાં જેમ અગ્નિને જાણીને અડીએ તોપણ દહાય છે અને અન્યથાનાં અડીએ તોપણ દહાય છે, તેમ જ્ઞાનપૂર્વક પાલનથી અને અજ્ઞાનપૂર્વક પાલનથી પણ પરિણામ તો સરખા જ આવ્યો છે.

અભિમન્યુ ગર્ભસ્થે જ્યારે સુભદ્રાના ઉદરમાં હતો, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે ક્રોધાયુક્ત કેમ કરવું, તે સુભદ્રાને શ્રવણ કરાવ્યું હતું. ગર્ભકાલે અભિમન્યુમાં પડેલા આ સંસ્કારો, આગળ ઉપર કુસ્થેત્રના યુદ્ધમાં કેવું અસાધારણ પરાક્રમ દર્શાવ્યું છે તે વિશ્વપ્રસિદ્ધ છે.

ગર્ભકાલે બુદ્ધની માતાના વિચારનું સ્વરૂપ તથા તેનો આવેલો પરિણામ પૂર્વે આપણે જણાવ્યું છે. પ્રરના અને દેવદત્તાનાજ વિચારમાં નિમગ્ન રહેનારી મેરીનો પુત્ર હયાથી કેદસાન્ય ક્રોધને અન્યથું નથી. એ જ પ્રમાણે બીજા પણ અનેક મહા ચાર કે પાંચ સેન્યા આવે તો આપણને સ્પષ્ટ થયા વિના લાગે જ રહેશે કે આ શક્તિ વધે છે, સાત મનાં માતાપિતાથી ગર્ભપૂર્વ કે ગર્ભકાલે નીચતાં કે અન્યથાનાં ખાલી કરવામાં ગણ

ખુદી હવામાં કરવા

બાળક ઉત્તમ પ્રકારનાં જેવી પોષેણ્ય નામના પંદર વર્ષના એક છોકરાએ

ગર્ભવતી તકીપણે મારી નાંખવાથી આખું નગર ખળભળી ઉઠ્યું હતું.

તપણે નિદ્રા લેતા માતાની જુઝાનીથી નીકળી આવ્યું હતું કે તેનો ધણી કસાધનો

જ્યારે જ્યારે તે પશુઓનો વધ કરતો ત્યારે તે સ્ત્રી અત્યંત

પૂર્વે કહ્યું કરતી હતી.

પૂરાં રચાઈ રહે

સાનનામાં તથા

ન્યુયોર્કમાં એક સ્ત્રીને નાટકનો લખ્યો કરાની પ્રતિષ્ઠા ધરાવતી હતી. આથી તે 'ધ ધાનુ' ગ્રંથનું રાંધે મગે એ માટે તે નરેન્દ્ર નાટકો લેવા જતી, અને સ્ત્રી પત્રોના હાવભાવ વગેરે અત્યંત રસપૂર્વક અભ્યાસ કરતી. આ સમયે તે ગર્ભવતી હતી. તેને જે પુત્ર થયો તે એક નવી ઉમરમાં જે દાસપત્રોના હાવભાવ વગેરેનું તેની માથે અભ્યાસ કરે હતું, તે પાત્રે. તે જ હાવભાવની, બરાબર નકલ કરવા લાગ્યો. ત્રણ વર્ષની ઉંમરે આ છોકરો સ્ત્રીનાં વસ્ત્ર પહેરતો, અને બદાબર સુરતાલસાથે ગાતો અને નાચતો, અને તે સમયે ને એમ તે. સાવરણવાળાં અને મનોહર હાવભાવ કરતો કે તેને મોઢા પ્રત્યે જય ક્રોના કે નેરો નાટકમાં રંગીને શિલ્પ લીધું છે. આ છોકરામાં જે સ્ત્રીનાં અને પુરુષનાં જાંને લક્ષણો હોય તે આ ઉદાહરણ, આપણા નિશ્ચયને એટલું જથ્થું પુષ્ટિ આપનાર ન થઈ શકત, પરંતુ આ છોકરાને તો કાંઈ છોકરો કહેવું તો તે ચીકાઈ જતો. તે છોકરી થવાનું, દેખાવાનું અને કહેવકાવવાનું પસંદ કરતો.

(અપૂર્ણ)

આકાશગંગા.

વાદળાંવિનાના સ્પષ્ટ આકાશમાં રત્નિએ દૃષ્ટિ નાંખતાં, મધ્યમાં એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી, ધોળા વાદળાંજો, અને ચારેક હાથ પહોળા, એક પ્રકાશિત પટ બાપી રહેલો જે જોવામાં આવે છે, તે આકાશગંગા છે. સામાન્ય લોકો તેને દુધગંગા પણ કહે છે, અને અંગ્રેજીમાં પણ એવા જ ભાવને મૂયવનારા શબ્દથી (Milky way) તે ઓળખાય છે. આ પ્રકાશિત પટ અથવા દુધગંગા, એ કંઈ દુધની નદી નથી. પણ અસંખ્ય તારાના પ્રકાશથી બનેલો એક તેજસ્વી પટ છે.

મોઢામાં મોટા દૂરદર્શક (ટુબ્લિન) વંત્રથી, આ આકાશગંગાનો નેટલો બાગ એક વખતે જોઈ શકાય, તેટલા ભાગની ઝો. જાનાંડે એક જાની લીધેલી છે. મૂળ જાનીઉપરથી જે હજારો નકલો કરવામાં આવી છે, તેમાં મૂળની સર્વ ખુબી આવી શકી નથી, પરંતુ મૂળ જાનીને ત્યારે સદમદ્યોક્યંતમાં મૂકીને જોવામાં આવે છે, સારે ખગોળનું જ્ઞાન ધરાવનારા મદાવિદ્વાનો, તે જોઈને આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થઈ જાય છે. આકાશગંગાની આ જાની, તે ઓગણીસમા સૈકાનો એક અત્યંત આશ્ચર્યકારક ચમત્કાર છે. આ જાનીમાં ચાળીસ હજાર ગ્રીહો ગ્રીહો ટપકાં જોવામાં આવે છે. આ પ્રત્યેક ટપકું એક એક સૂર્યની જાની છે. ચંદ્ર અને તેની પાસેના પાંચ સ્થાનિક મહો-ચિવાય, આકાશમાં રાત્રે જે જે પદાર્થો જોવામાં આવે છે, તે સર્વ શુક્રગ્રહો અથવા રક્તગ્રહો પ્રકાશિત થયે છે. આપણે આ સર્વને તારા એવું નામ આપીએ છીએ, પણ તે નામ ખોટું છે, કારણ કે તેમાં કોઈ જ શાસ્ત્રીય અર્થ નથી. આપણે સર્વ આપણી પૃથ્વીકરતાં ૧,૩૧૦,૦૦૦ ગણો મોટો હોવા છતાં, રાત્રે આકાશમાં જણાતા આ તારાઓમાં સરખાવતાં એક સામાન્ય નાના તારાજેવો છે. આકાશગંગા જે આખા આકાશમાં આપો રહેલી છે, તેમાં જે કોઈકે નાનામોટા તારા આપણે જોઈએ છીએ

તેં સર્વ આપણા સૂર્યથી પણ ઘણા મોટા સૂર્યો જ છે. તેઓ ઘણા દૂર હોવાને લીધે જ એકબીજાની છેક પાસે હોય તેમ આપણને જણાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેઓને સર્વને એકબીજાની કરોડો ગાઉનું જેટલું દોષ છે જંગલમાં વૃક્ષો દરમી એકબીજાની છેક પાસે હોય તેમ આપણને જણાય છે, પણ તેમ જ તેમની પાસે આપણે જતા જાઈએ છીએ, તેમ તેમ તેઓ એકબીજાની નિરાણાં અને છેડે ઉગેલાં જણાય છે. આકાશગંગાને પ્રકાશિત પટ પણ જાણે આકાશમાં મોતીનાં વસ્ત્રો સળંગ લાંબો ચીરો પાથરી દીધો હોય તેમ જણાય છે, પણ દુર્ગ્ગિનથી જોતાં કરોડો છુટા છુટા તારા જણાય છે. અત્યંત બળવાળા દુર્ગ્ગિનથી આકાશગંગાનું જે અપ્રતિમ સૌંદર્ય દૃષ્ટિએ પડે છે, તેનું વર્ણન કોઈ પણ પ્રકારના શબ્દોથી થઈ શકે તેમ નથી. નીચેના ઉદાહરણથી તેના કંઈક આભાસ તમારા મગજમાં આવી શકશે. એક મોટા ઓરડામાં કાળી મખમલ પાથરી દો, અને તેની છતમાં પુષ્કળ વીજળીના દીપકો ગોઠવી દો. પછી તે ઓરડાની કાળી બોંધપર બે મણ હીરા, માણિક્ય, મોતી, લીલમ, અને વિવિધ પ્રકારનાં રત્નોની કલિકાઓ પાથરી દો. પછી દીપકો પ્રકટાવો. દુર્ગ્ગિનમાંથી જે અસાધારણ સૌંદર્યવાળો દેખાવ દૃષ્ટિએ પડે છે, તેનો કંઈક આંખો આભાસ તમને થશે. અગાધ અકાશ મોટાં દુર્ગ્ગિનોમાં કાણ જ દેખાય છે. કોઈ કોઈ રથો આ સૂર્યોના જાણે મોટા ગંગા મારી મુક્યા હોય અને તેમની મોટી મોટી પાળો અને અગાશીઓ બાંધી દીધી હોય એવું જણાય છે. કોઈ કોઈ જગાંએ તેમના વડે મોટા મોટા દરવાજા બાંધી લીધા હોય, અથવા મીનારા બાંધી લીધા હોય, તેમ જણાય છે. કોઈ કોઈ જગાંએ તેઓ એટલા ખીઓખીય થઈ ગયા હોય છે કે તેઓ કેવી અવસ્થામાં ગોઠવાયા છે, તે બળવાળા દુર્ગ્ગિનથી પણ જણાઈ નથી. અને આ સર્વજનું જોતાં વિદ્વાનોને થતા આનંદની કલ્પના પણ અન્યને આવી શકે એમ નથી. પરમેશ્વરના આ અદ્ભુત સૌંદર્યમય રચનાને જોતાં વિદ્વાનો કુધાને, તૃપાને, અને આં સંસારની ક્ષુદ્ર જન્મળને પણ વિસરી જાય છે. વળી આ સૂર્યમય પ્રદેશમાં મોટી શહાઓ, મોટી મોટી બજોલો, અને મોટાં મોટાં પોલાણો જોવામાં આવે છે. અવકાશનાં આનંદ આરણ્યોમાં જોવાની જાણે તેઓ બારીઓ હોય, એમ લાગે છે. સૂર્યોની આલુ બાળુની પ્રકાશિત શુક્ર લીંતિસાથે સરખાવતાં તેઓનાં મુખ કાળજીએવાં કાળાં જણાય છે. સૂર્યોના તેજસ્વી પ્રદેશોપરથી, પેલી બાળુના અગમ્ય પ્રદેશમાં જેનું મુખ પડે છે, એવી કાળી મેંશજેવી આમાંની કોઈ બારીતરફ જ્યારે દુર્ગ્ગિનનું મોં વાળવામાં આવે છે, ત્યારે તે જોઈને જોનાર હમેશાં ચમકી જાય છે.

છળી પાડવાના યંત્રથી મનુષ્ય ગગનના ચમત્કારો ખીજીને યત્નિચિત્ત સમજાવવા સમર્થ થયો છે. આ અદ્ભુત દેખાવ દૃષ્ટિ ટગર ટગર જોયા કરે છે, પણ વાસ્તી તેને ઉચ્ચારી શકતી નથી. મગજમાં તેની પડેલી છાપ તત્કાળ અજાણ જાય છે, અને દલય પાછી ઉપજવી શકાય છે, તોપણ તે કોઈને દર્શાવી શકતી નથી, પરંતુ છળીને મદદ કરનાર તકતીઓ આ અદ્ભુત દેખાવના ચિત્રને પોતાનામાં ઉતારી લે છે. દુર્ગ્ગિન પણ ન દેખાઈ શકે, એવાં કરોડો સૂર્યોનાં અશ્વિશુદ્ધ ચક્ષુ ચિત્રો તકતીઓ ઉપર ઉતારી શકાય છે, એ વર્તમાન યુગની અદ્ભુતમાં અદ્ભુત શોધ છે. આખા

નમોમંડળની છત્રીઓ પચીસ હજાર નિરનિરાળી તકતીઓઉપર ઉતારી લેવામાં આવી છે. એ તકતીઓમાં ગગનના જે અદ્ભુત ચમત્કારો દષ્ટિએ પડે છે તેને વર્ણવવા મનુષ્યની ગ્રાહી અને કલ્પમ, જીવવિનાશના મુકદ્દાઓ છે. ખગોળ શાસ્ત્રીઓનાં મન અને શુદ્ધિ આશ્ચર્યના મહાસાગરમાં ઓગળી જાય છે.

આકાશગંગા આપણાથી કેટલી દૂર છે, તેની કલ્પનાસરખી પણ આપણામાંથી ધણાને ભાગ્યે જ થઈ હશે. તેની દૂરતાનું આપણને કંઈક ભાન થાય માટે, ચાલો આપણે ત્યાં જવાને આજે નીકળીએ. ધારો કે એક મિનિટ એક માઇલ ચાલતી ગાડીમાં આપણે બેઠા છીએ, અને આકાશગંગાતરફ પ્રયાણ કરીએ છીએ. કલાકે સાઠ માઇલના વેગથી દોડતી આપણી ગાડી રાત્રિદિવસ ચાલ્યા જ કરે છે. આપણી પૃથ્વીને, આપણા ચંદ્રને અને આપણા સૂર્યને વટાવીને આપણે આગળ નીકળી ગયા છીએ. આ પ્રભાણે એક અબજ વર્ષ સુધી રાત્રિદિવસ આપણે પ્રવાસ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણા પ્રવાસને અર્ધો અર્ધ માર્ગ આપણે કાપી રહીએ છીએ. વિચાર કરો, કલાકના સાઠ માઇલ કાપતી ગાડીએ એક અબજ વર્ષમાં કેટલા માઇલ કાપ્યા હશે! વિચાર કરતાં કલ્પના હજાર ખાખ જાય છે. આ સ્થળથી પણ આકાશગંગા પૃથ્વીઉપરથી આપણે તેને જેવી જોતા હતા તેવી ને તેવી જ દેખાય છે. આ સ્થળથી જો આપણે તેની છત્રી લઇએ તો તેમાં અને પૃથ્વી-ઉપરથી લીધેલી છત્રીમાં જણવાજેવો ફરક જ ફેરફાર જણાતો નથી. અત્યંત જળવાન સૂક્ષ્મદર્શક મંત્રથી જ કંઈક ભેદ જણાઇ શકાય. દુર્બિનમાંથી જોતાં પણ તારાઓમાં પરસ્પર અંતર જણાતું નથી. પાછું વળીને જોતાં આ સ્થળેથી આપણો સૂર્ય આપણને જણાતો નથી. અત્યંત જળવાન દૂરદર્શકમંત્રથી જોઇએ તો કદાચ તે આપણને એક તારાજેવો જણાય, અને તો પણ તેના જેવા બીજા કરોડો તારામાંથી આપણે તેને ઓળખી શકવા ભાગ્યે જ સમર્થ થઇશું. પાછી આપણી ગાડીને આગળ દોડવા દો, અને ધીમું એક અબજ વર્ષસુધી આમ ને આમ પ્રવાસ કર્યા કરતાં આપણે આકાશગંગાની અંદારની મર્યાદાના કોઇ ભાગમાં કદાચ આવીએ તો આવીએ.

આ ઉદ્દેશ અબજ વર્ષના પ્રવાસમાં જો આપણે પ્રત્યેક હજાર હજાર વર્ષના અંતરે આકાશગંગાની છત્રી લીધા કરીશું, તો પૂરે લીધેલી પ્રત્યેક છત્રીને ત્યારપછી લીધેલી પ્રત્યેક છત્રીથી કિંચિત્ કિંચિત્ ભેદ પડેલો જણાતો જશે. પૂર્વની છત્રીઓમાં તારાનાં મિંદુઓ યહુ જ પાસે પાસે પડેલાં છે, અને હવે તે કંઈક છોટે છોટે પડેલાં છે. જેમ જેમ વધારે પાસે આવતા જઇએ છીએ તેમ તેમ ખુસબી આંખથી પણ હવે આપણે હજારો સૂર્યને આકાશમાં છૂટા છૂટા જોઇએ છીએ. હજી પણ વધારે આગળ જઇએ છીએ ત્યારે સૂર્યો વધારે અને વધારે તેજસ્વી જણાતા જાય છે, અને તેમનું અંતર પણ અધિક અધિક જણાતું જાય છે. આમ ને આમ ચાલ્યા કરતાં, જે અબજ વર્ષ પૂરાં થતાં, જો કે આકાશગંગાના જ પ્રદેશમાં આપણે આવ્યા છીએ તોપણ આ આકાશગંગા જ છે, એમ આપણે તેને ઓળખી શકવાના નહિ. કારણ કે દષ્ટિ નાંખતાં ગગનનો ધુમટ, પૃથ્વીઉપરથી આપણે જોતા હતા, તેવો ને તેવો જ હજી જણાય છે, અને તેમાં તેટલા જ અસંખ્ય તારા દષ્ટિએ પડે છે. પ્રવાસમાં આપણી ગાડી કોઇ સૂર્યની પાસે ન જાય તેની આપણે સાવધાનતા રાખવી જોઇએ. નહિ તો ગાડી અને આપણે ભસ્મીભૂત થઈ જવાના, અને અનંત પ્રદેશમાં આપણી રાખ ક્યાં મળે તેનો પતો પણ લાગવાનો નહિ.

આકાશગંગાનું આ છેદું અત્ર બહુ જ જોછામાં જોછું આપ્યું છે, નહિ તો વંચતુતઃ તે તેથી પણ વધારે દૂર છે. પણાં ખજોળવેતાઓએ ગણુના કરી છે કે આકાશ-ગંગાના કેટલાક તારા એટલા દૂર છે કે ત્યાંથી પ્રકાશને આપણી પૃથ્વીઉપર આવતાં ૩૦૦૦ થી ૧૫૦૦૦ વર્ષ લાગે છે. હવે પ્રકાશનો વેગ એક સેકન્ડમાં ૧૮૬,૦૦૦ માઇલ હોય છે, તો એ નિયમે આકાશગંગાના આ સૂર્યો આપણી પૃથ્વીથી કેટલા દૂર હશે, તેની કલ્પના વાંચનારે પોતે જ કરી લેવી.

આકાશના અગાધ પ્રદેશમાં આવેલા આ અતિ મહાન સૂર્યો, જે અત્યંત બળવાન દુર્ગ્ગિતથી જ જોઇ શકાય છે, તે સૂર્યો જે અસંખ્ય પૃથ્વીઓને પ્રકાશ આપે છે, તે પૃથ્વી-ઓને યંત્રની સાહાયથી જોવાને પણ આપણે અસમર્થ છીએ. ગ્રિય વાયક ! એ પૃથ્વીઓ કેવી હશે, તેમાં કેવા પ્રકારની વસતિ હશે, તેમાં રાજ્યકીય, ધાર્મિક, નૈતિક વગેરે બાંધ-રણો કેવા પ્રકારનાં હશે, એ વિષે તમને કંઈ પણ કલ્પના આવી શકે છે ? ધારો કે આવા એક અબજ સૂર્ય છે—જો કે ખરું જોતાં આથી પણ તેમની ઘણી મોટી સંખ્યા છે—અને જેમ આપણા સૂર્યની પાછળ આઠ પૃથ્વી ફરે છે, તેમ તેમાંના પ્રત્યેકની પા-છળ આઠ આઠ પૃથ્વીઓ ફરતી હોય તો આઠ અબજ પૃથ્વીઓ આ અગાધ આકાશમાં આપણે ન દેખીએ તેમ રહેલી છે, એ સ્પષ્ટ થાય છે. એ આઠ અબજ પૃથ્વીઓ એકે દિવસે નારા ચંદ્રજલ્ય તોપણ આકાશના આ અતંત પ્રદેશમાં તેમની ખોટ જણાય તેમ નથી. જ્યાં આવી અબજો પૃથ્વીઓના હિસાબ નથી, ત્યાં મહારાગરઆગળ પાણીના ટીપાં જેવી આપણી પૃથ્વી કીસ ગણતીમાં ! પરમેશ્વરની આ અતંત અને અપાર સૃષ્ટિમાં આપણી પૃથ્વી કશા હિસાબમાં નથી. આપણી પાસે શુક્ર અને મંગળમાં વસતા આપણા પાડોશીઓ શિવાય બ્રહ્માંડમાં કોઈ તેને જોળખતું નથી. નદીની રેતીની અસંખ્ય ક-ણિકાઓમાંથી એક કણિકા રહી તોએ શું ને નારા પામી તોએ શું તેમ માયાપ્રદેશમાં આપણાજેવી એક પૃથ્વી રહી તોએ શું ને નારા પામી તોએ શું ! જ્યાં મોટી મોટી કરોડો પૃથ્વીઓના અને કરોડો સૂર્યોના હિસાબ નથી, ત્યાં ગ્રિય વાયક ! આપણા જેવા ક્ષુદ્ર મનુષ્યનું તો લેખું જ શું ? પરમેશ્વરની આ અલૌકિક રચનાનો વિચાર કરતાં, કોતું અજિમાન ગણી જવું નથી સંભવતું ?

આકાશમાં વિસ્તરી રહેલી આ અસંખ્ય પૃથ્વીઓ, સૂર્યો, તારાઓ વગેરે સર્વ મળી એક બ્રહ્માંડ કહેવાય છે. એવાં એકવિંશ બ્રહ્માંડો છે, એમ આપણાં શાસ્ત્રો કહે છે. તે સર્વ માયાના પ્રદેશના જે ભાગમાં આવી રહ્યા છે, તેનાથી પણ અત્યંતગુણુ મોટો મા-યાનો બીજો પ્રદેશ છે, જેમાં બ્રહ્માંડો જેવું કશું જ ઉત્પન્ન થયું નથી. એ સમગ્ર મા-યાનો પ્રદેશ, આપણી દૃષ્ટિથી અતંત છતાં ગર્ભાદવાળો છે. પરમાત્માના અતંત અને અપાર સ્વરૂપમાં ગાયાનો આવડો મોટો પ્રદેશ પણ સર્ગીનાં સાગરણુ કરોડ રૂંવાટાંમાં એક રૂંવાટું કોઈ ખુલ્લે પડી રહ્યું. હોય તેની પેડે પડી રહ્યો છે, એમ યોગ-તત્ત્વનિદો વદે છે ! મનુષ્ય ! ગાયાના પ્રદેશમાં જ તારો, તારી પૃથ્વીનો કે બ્રહ્માંડોનો પણ હિસાબ નથી તો પરમાત્મપ્રદેશમાં તને કોણ પૂછે એમ છે ? અજિ-માને ત્યજ, નમ્ર થા, અને આ અનવધિ આશ્ચર્યકારક પરમાત્માને વળુવળો પ્રપત્ત સેવ.

* શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે-ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

ગુરુ અને સદ્ગુરુનો ભેદ પ્રાપ્તિ સર્વ વિવેકીને આ વિચારમાં ઉતરે છે તેમને સાત છે. લૌકિક વિદ્યાના ઉપદેશ કરનારને; ધર્મ અને આત્મારતોના માત્ર ઉપદેશ કરનારને ગુરુ સંજ્ઞા અપાય છે ત્યારે નિઃશ્રેયસને પ્રાપ્ત કરનાર જે બ્રહ્મવિદ્યા તેને જે બંધુએ છે, એ વિદ્યાનો જે અધિકારીને ઉપદેશ કરે છે તે સદ્ગુરુ છે. ગામેડી નિશાગથી માંડી; મોટી મોટી કોલેજ અને યુનિવર્સિટીના શિક્ષકો, પ્રોફેસરો આદિ સર્વ ગુરુસંજ્ઞાને યોગ્ય છે ત્યારે જીવબ્રહ્મનો અભેદ જેનો પ્રધાન પ્રતિપાલ વિષય છે તેવા ઉપનિષદની બ્રહ્મવિદ્યાનું દાન કરનાર શ્રીસદ્ગુરુ છે. લૌકિક કલામાનના શિક્ષકો તે બ્યારે ગુરુ છે ત્યારે બ્રહ્માત્મકમનો દૃઢ અપરોક્ષપણે અનુભવ કરવાની કલા જે શ્રીઆચાર્યદ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે તે શ્રીસદ્ગુરુ છે. આપ્રમાણે ગુરુ અને સદ્ગુરુમાં સામ્યોત્થ રીતે ભેદ મેળાય છે. પંથુ એટલાથી એકું સમજવાનું નથી કે સદ્ગુરુથી જીવબ્રહ્મના અભેદનો યોગ્ય માન કરે છે. બ્રહ્માત્મકપરૂષ શ્રેયસ્સુ એ કેવલ સમજાવવાની વાત નથી કે એક કાર ઇન્દ્રિયપ્રયુક્તિ અને શ્રુતિથી સમજાવી એટલે શિષ્ય કૃતાર્થ થઈ વ્યય. શુદ્ધિમાં એ જ્ઞાન આરંભ થયા પછી પણ એને અનુભવમાં ઉતારવામાં ધણું કરવાનું બાકી રહે છે. એમાંટે શુષ્કત્વે કરીને ધ્યાન તથા ઉપાસના વ્યથાત સંયમ અને સંયમેદ્વારા સંયમ. માં સર્વ અગોને સેવવાનાં રહે છે. આ સર્વ પંથુ કોઈ પોતાની મેળે સાધી શકે તેમ નથી પણ તેમાંટે શ્રીસદ્ગુરુની સદાય અપેક્ષિત છે. આ જ હેતુથી શ્રુતિમાં વિવિધ્વા- સિત્તવ્યો આત્માનું નિદિધ્યાસન કરવું નોંધ્યું—એ પદ છે. આ જ હેતુને લેધને ઉપનિ- પદેશમાં પ્રતીકાપાસના તથા અહંકારોપાસનાનું સર્વ જ્ઞાનપ્રકરણમાં પ્રતિપાદન છે. તેથી સંપટ થાય છે કે સદ્ગુરુપદને ધરણ કરનાર જે મહાત્મા હોય છે તેમને ચોત્ર ગાંઠીપર ખેશીને પોતાના મુખથી તત્ત્વમસિ, અહં વ્રજ્ઞાસ્મિ, જયમાર્ગા વ્રજ એટલાનો ઉચ્ચાર માત્ર કરવાનો નથી પણ એ વાક્યોમાં જે બ્રહ્માત્મકપને લક્ષિત કર્યું છે તેનો, વિવિધ સાધનો અધિકારપરત્વે યોગ્ય શિષ્યોને અનુભવ કરાવવાનો છે. આ અનુભવ બ્યારે થાય છે ત્યારે જ તરતિ શોકગાત્રમરિદ્, વ્રજાવિદ્ વગ્રેવ મવતિ, હર્ષશોકો જહાતિ ઇત્યાદિ શલશ્રુતિ- માં પ્રતિપાદન કરેલું જ્ઞાન મળે છે. એ અનુભવ નહિ હોવાથી, એ અનુભવમાંટે અપે- ક્ષિત ઉપાસના, સંયમ આદિ સાધનોની સિદ્ધિ નહિ કરેલી હોવાથી જ હાલ સ્થળે સ્થળે વેદાન્તની કયા વાંચનાર અને શ્રવણ કરનાર યતિ, શાસ્ત્રી, મુદ્દસ્થ આદિ દેખીય છે છતાં તેનો અનુભવ તપાસીએ છીએ તો ત્યાં મોટું વર્તુલ જ નજરે પડે છે. એ શ્રોતા અને વંકતા ઉભય હર્ષશોકની મર્ષાદામાં જ રહેલા હોય છે એટલું જ નહિ પણ એમને એક રિશ્યા સમ્પ્રદાનનું અભિમાન વધારામાં પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે. આ સર્વ અનર્થનું મૂલ્ય તે એ શરૂઆતે શુદ્ધ જ્ઞાનને અનુભવમાં નહિ ઉતરાયેલું હોય છે તે જ છે. તેથી સર્વ વિવેકીને સદ્ગુરુ સમજાય તેમ છે કે સદ્ગુરુની સદાય આ સર્વ અનર્થની

* ગુજરાતીના તા. ૧૦ મી માર્ચ ૧૯૦૭ ના અંકમાં રા. હીરાલાલ મજ- હુબલુદાસ શ્રેષ્ઠે આપેલા ચર્ચાપત્રઉપરથી આ લેખ લખવામાં આવેલો છે.

નિવૃત્તિમાટે અપેક્ષિત છે અર્થાત્ આ સર્વ અનર્થની નિવૃત્તિ શ્રીસદ્ગુરુએ જ કરવાની છે. આમ હોવાથી જ શ્રીસંકરાચાર્ય સદ્ગુરુને અનુપમ કહે છે; શ્રીસદ્ગુરુ પારસમણિ જેવા છે એમ કહેવામાં પણ હીનોપમા જ જણાવે છે, કેમકે પારસમણિ લોહનું સુવર્ણ કરે છે પણ લોહનો પારસમણિ કરતો નથી, અને સદ્ગુરુના શિષ્યો તો પરિણામે સદ્ગુરુરૂપ જ થઈ રહે છે.

આ પ્રકારના સદ્ગુરુ કેણુ હોઈ શકે એ વિચાર અત્ર પ્રસ્તુત છે. પ્રિય વાચકો! તમારી સરલ અને સંસ્કારી મતિને લાગશે કે આ વિચાર ખાસ કર્તવ્ય નથી કેમકે એ પ્રશ્નનું ઉત્તર સરલ છે. જે જે પુરુષોને બ્રહ્મામૈક્યનો અનુભવ થયો હોય-પછી તે ગૃહસ્થ હોય, બ્રહ્મચારી હોય કે સંન્યાસી હોય તે સર્વ સદ્ગુરુ થઈ શકે. એ વાત સાચી છે પણ આ પ્રશ્ન કેટલાક મંદમતિઓએ પોતાની જાણમાં પોતે ગુરુાર્થ જ ઉભો કર્યો છે. તમે ધારો છો તેમ જગત્ કલુષવૃત્તિવાળા મનુષ્યોથી ભરેલું નથી પણ જેમ સારા વૃક્ષની આસપાસ પણ કાંટા પડેલા હોય છે તેમ વેદાન્તશાસ્ત્રનું આપાતતઃ અધ્યયન કરનારમાં આવા કંટકરૂપ પુરુષો ઘણા છે. કેટલાક પુરુષો તો સંન્યાસ આશ્રમ-માટે માનદષ્ટિવાળા હોવાથી સંન્યાસી બહાણુ હોય, દુરાચારી હોય તો પણ તેમાં માહાત્મ્ય કલ્પે છે અને તેથી પોતાની ગતિના મંદતાથી સંન્યાસી જ સદ્ગુરુ હોઈ શકે તેમ માને છે. ઇતર કેટલાક ગૃહસ્થાશ્રમી પોતે ગૃહસ્થની સ્થિતિમાં હોઈને પોતાનાથી બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે અપેક્ષિત પ્રયત્ન નહિ થઈ શકે તો હોવાથી સર્વ ગૃહસ્થાશ્રમીઓ આ પ્રમાણે બ્રહ્મજ્ઞાનરહિત હોવા જોઈએ એવો નિઃશ્ચય જાંધવા અંપલાવી પડે છે. કેટલાક દુરાચારી ગૃહસ્થાશ્રમીઓ ઇતર ગૃહસ્થાશ્રમીને પોતાના સમાન ગણતા હોવાથી અમુક ગૃહસ્થાશ્રમી છે, મારા જેવા જ છે તો પછી એમને સદ્ગુરુનું માન શા માટે મળે, એ પ્રકારે અસૂચાદોષથી પ્રલયળતા અંતઃકરણને લીધે સદ્ગુરુ તે સંન્યાસી જ હોવાં જોઈએ એમ લોકને જણાવે છે. વળી કેટલાક સંન્યાસીઓ પણ પોતાનો હક કાયમ રહે એ આશયથી, પોતાને જ સદ્ગુરુમાનનો દગલો મળે તેટલામાટે જ સ્વાર્થશુદ્ધિથી જ ખીજીને એવો પ્રયોધ આપે છે કે સંન્યાસી જ સદ્ગુરુ હોઈ શકે. આ સંન્યાસીનો બોધ સાંભળનાર ઇતર મદ જનો પણ એ જ ગતને સ્વીકારી મદતાથી એ જ પ્રમાણે કોણાદલ મિથ્યા મચાવે છે. આ પ્રકારની સ્થિતિ હોવાથી આ સંબંધમાં સદજ વિચાર કરવાની આવશ્યકતા પ્રાપ્ત થાય છે. એ વાત સાચી છે કે વેદશાસ્ત્રાત્મક શબ્દપ્રમાણ અને યુક્તિરૂપ અનુમાન પ્રમાણથી આ પ્રસંગમાં સત્ય શોધનારને તે જગ્યા કઠિનતા રહે તેમ નથી. તેથી આપા મોહાંધ દયેલા, અધ્યા અસૂચાથી પ્રજળતા અથવા સ્વાર્થી મનુષ્યો ઇતર સરલ પ્રજામાં મિથ્યા મોહ ન ઉત્પન્ન કરે એટલા આશયથી આ સરલ વિચારમાં પણ વ્યાપ્ત થવા જરૂર પડે છે. જાણી એ તો પૂર્વથી જ જાણીતું છે કે જે અસૂચાદોષદુષિત અંતઃકરણવાળા છે અથવા સ્વાર્થશુદ્ધિપરાયણ છે તેમનાં નેત્રમાં તો પડળ આવેલાં હોવાથી જમે તેનું સત્ય તેમની નજર આગળ ધરવામાં આવે તોપણ તે તો જોઈ શકવાના નથી જ.

સંન્યાસીમાત્ર જ સદ્ગુરુ હોઈ શકે એમ માનનાર એવું સમજાવે છે કે તત્ત્વજ્ઞાન, બ્રહ્મામૈક્યનો અપરોક્ષ અનુભવ સંન્યાસીને જ થાય છે. ઉપાસના નૈરંતર

યેથી કરવાની હોય છે, સંયમ પણ નિરુપાધિક ક્રિયાતિમાં સાધી શકાય છે અને ગૃહસ્થા-
શ્રમીને એવો નિરુપાધિક સમય મળી શકતો નથી. તેમને વ્યવહારનો ઉપાધિ હોય છે
તે પ્રતિ ધ્યાન આપવું પડે છે, કુટુંબના સંજોગના કર્તવ્યમાં તેમને વ્યાપ્ત થવાનું હોય
છે, તેમ જ ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મોનું અનુષ્ઠાન કરવાનું હોય છે અને તે સાથે સમાજિક
કર્તવ્ય હોય છે. આ સર્વ ઉપાધિને લીધે અખંડ જ્ઞાનાકાર વૃત્તિ તેમની કહી શકે તેમ
નથી પણ વ્યવહારને આગે ઉત્થાન તેમને સેવનું પડે છે અને તેથી સંયમ સાધી
શકાતો નથી. તાત્પર્ય કે ઉપાધિના સદ્ભાવથી તેમને યથાર્થ જ્ઞાતાન થતું નથી. જો
જ્ઞાતાન ગૃહસ્થાશ્રમમાં થતું હોય તો શાસ્ત્ર ઉત્તર આપમનું શમાટે વિધાન કરે ?
શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ છે કે જ્ઞાત્યર્થના ક્ષેત્રોને શમાવવામાટે ગૃહસ્થાશ્રમનું સેવન કરવું,
ગૃહસ્થાશ્રમના ક્ષેત્રો શમાવવામાટે વની થવું અને વનીના ક્ષેત્ર શમાવવામાટે યતિ
થવું. યતિદશામાં સર્વ ક્ષેત્ર દૂર થાય છે તેથી જો જ દશામાં પરમાનંદનો અનુભવ થાય
છે એમ શાસ્ત્ર સૂચવે છે. શ્રુતિ કહે છે કે સમુદયેવાનિગચ્છેત્ મમિત્વાણિઃ પ્રોત્તિયે વ્રજાનિષ્ઠમ્
જેમ કૃપિઆનિ કર્મથી ઉત્પન્ન થતા શરણાદિ બોગો અનિલ છે તે પ્રમાણે યજ્ઞવાલકિથી ઉત્પન્ન
થતા સર્વ બોગો અનિલ છે એ નિશ્ચય કરી જ્ઞાત્યુ નિવેદનેન્વૈરાગ્યને પામે છે અને મોક્ષ
કે જે નિલ દ્વંદ્વ છે અને નિલ દ્વંદ્વ હોવાથી કર્મરૂપ અનિલ સાધનથી જે મળી શકે
તેમ નથી તે મોક્ષરૂપ જ્ઞાતાના સંગમાટે તે સાધક હાથમાં સમિત્ લઇ શ્રીસદ્ગુરુની
પાસે જ જાય છે. આ શ્રુતિ મુદ્ધવેશાનિગચ્છેત્ એમ “ એવ ” શબ્દ વાપરી એ જ
જણાવે છે કે એ સાધક કર્મમાનનો ત્યાગ કરે છે આર્થાત્ અનુર્યાશ્રમી થઇ જાય છે
અને સદ્ગુરુને શરણ થાય છે. વળી અધિકારીનાં લક્ષણમાં શમ નામની સંપત્તિ
શ્રુતિ જણાવે છે. તે શમ તે અનુર્યાશ્રમ જ છે. અન્ય શ્રુતિ ન કર્મણા ન પ્રજયા ન દાનેન
સ્વાગ્નન એકે અમૃતત્વમાનસઃ—એમ કહી એ સૂચવે છે કે કર્મ કરવાથી, પ્રજાવડે કે
દાનવડે અમૃતત્વરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી પણ માત્ર ત્યાગવડે જ—સંન્યાસ-
વડે જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. હંતર શ્રુતિ પુર્વદગ્નયાઃ દત્ત્યાદિ કહી એ જ દર્શાવે છે
કે ત્રિવિધ એવશ્યોનો પરિત્યાગ કરી ચાલ થવું અને તેમ થવાથી જ પછી જ્ઞાતાન-
કયનો બોધ થાય છે. અન્ય શ્રુતિ સંન્યસ્ય શ્રવણે કુર્યાત્—સંન્યાસ મદન કરી પછી શ્ર-
વણ કરવું, એમ કહી અસંન્યાસીને શ્રવણના અધિકારનો નિષેધ કરે છે અને સંન્યા-
સીને જ માત્ર વેદાન્તશ્રવણનો અધિકાર આપે છે. વેદાન્તશાસ્ત્રના અધિકારીનાં લ-
ક્ષણમાં વૈરાગ્ય એ મુખ્ય લક્ષણ છે અને શ્રીમજ્જિમસુત્રિ કહે છે કે યદહરેવ વિરજેત્
તદહરેવ પ્રવર્જેત્—જે ક્ષણે આરંભ વિરાગ થાય તે જ ક્ષણે પ્રવર્જ્યા સંન્યાસ લેવો. તેથી
વિરાગ થતાં જ સંન્યાસનું વિધાન છે અને વિરાગની અપેક્ષા સર્વાનુમતે જ્ઞાતાનમાં
છે તેથી જ્ઞાતાનમાટે સંન્યાસ જરૂરનો છે અર્થાત્ અસંન્યાસી જ્ઞાતાની હોઈ શકે
નહી. અન્ય શ્રુતિ પણ વ્રજાનર્વાદેવ પ્રવર્જેત્—મોક્ષના હેતુરૂપ સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ-
માટે જ્ઞાત્યર્થથી તરત જ પરિત્યાગનું અનુષ્ઠાન કરવું એમ કહી તત્ત્વજ્ઞાનમાટે સંન્યાસની
આવશ્યકતા જણાવે છે. શ્રીભૂદરપતિઃશ્રુતિ પણ કહે છે કે સંસારમેવ નિઃસારં કૃત્વા
સારાદિદૃષ્ટવા ॥ પ્રવર્જન્ત્યકૃતોદ્ગ્રાહા પરં વૈરાગ્યમાશ્રિતાઃ ॥ સંસારને સારરહિત જાણીને-સા-
રરૂપ જ્ઞાત્યર્થને જાણવાની હિંચાથી પુરુષો હિંદવાહ-વિવાહ કરવાયિના અર્થાત્ મૃ-

શોકે તેમ છે. ત્યારે સંન્યાસીને સ્નાનમાટે દૂર રહેલી નદીને, શોધવી પડે છે ત્યારે ગૃહ-
 ર્થ પોતાના સુવાનાં એરકામાં જ રીત અથવા ઉપ્પજ જે અનુકૂળ લાગે તે જલ મગાવી
 સ્નાનની સિદ્ધિ કરી શકે-તેમ છે. તેથી સગવળા ઉપર વિચાર કરવામાં આવે તો
 શમની સિદ્ધિ સંન્યાસીકરતાં ગૃહસ્થને સાધવી સરલ છે. ખરું જોતાં અહિં શ્રવણાદિ
 ક્રિયા કરવી એનું નામ શમ છે જ નહિ પણ શ્રવણાદિથી અતિરિક્ત વિષયોપર મન
 બલાત્કારથી જે બળ બળ કરે છે તેથી વિરોધી મનની રિયતિનું નામ જ શમ છે અને
 એ મનની રિયતિ હૃદયગતિપર આધાર રાખે છે, તેથી જેનું હૃદયલ અધિક હોય તેને જ સિદ્ધિ
 ચાય છે અને આશ્રમની અપેક્ષા રાખતી નથી આ જ હેતુને લઈને યજ્ઞા ત્રિદંડી સંન્યાસીઓ
 કરતાં યજ્ઞા ગૃહસ્થને શમનું આધિક્ય જણાય છે તે ઉપપન્ન કરે છે. ૧૧મી યતિના આશ્રમનું
 વિધાન તે આપણી ભારતવર્ષની ત્રૈપણિક પ્રગતિમાં જ છે અને દત્તકમાટે
 નથી. તો તેટલાઉપરથી દત્તક પ્રગતિમાં કેમને શમની પ્રાપ્તિ થઈ નથી અને
 યજ્ઞની નથી એ પ્રકારનું માનવું એ ચસકી મએલા મગજની જ નિશાની છે. આ જ
 પ્રમાણે વિરાગમાટે પણ વિરતિની આવશ્યકતા સાત્ત્વ સૂચવે છે. જે પુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમના
 ભારને વહન કરવા અસક્ત હોય તે ભક્તિ અધિકાર પ્રાપ્ત થયે સંન્યાસને સંવે પછુ જે-
 એ એ ભારને વહન કરવા અસક્ત છે તેણે નાશી જવાની જરૂર સાત્ત્વ મનનું નથી.
 કાંઈને જે એવું લાગે કે સ્વચ્છંદનવનિતાઆદિ, ભોગ સંપન્ન હોય અને તેમાં અ-
 વિરતિ થાય એ બંને જ કેમ ? તો એ વિરાગના સ્વરૂપનું અજ્ઞાન જ સૂચવે છે. જે એ
 સ્વચ્છંદ, અંદન, યતિના આદિની સમીપતા વિરાગમાં ભંગ કરનાર હોય તો યતિની પણ
 દૃઢતા યાય તેમ છે. યતિને પણ મિથ્યાન્ન જમવાનું મળે ત્યારે તેને વિરાગ થએલો
 હોવા છતાં તે અન્નજૂદા રસનું લાગનું નથી, તેને દુધપાક કડવો લાગતો નથી કે મરચાં
 મીઠાં લાગતાં નથી. જે પ્રકારનો સ્વાદ અપતિમે લાગે તે જ પ્રકારનો સ્વાદ તે યતિ-
 ની જિહ્વાએ બહાર નહિ મારી મઘ હોય તો તેને પણ જણાય છે. તેથી વિરાગ યજ્ઞથી
 પદાર્થોના શુદ્ધધર્મોમાં ભેદ યતો નથી અર્થાત્ વિરાગમાટે પદાર્થોના શુદ્ધધર્મોના ભેદ
 યજ્ઞની જરૂર લેશ પણ નથી. પણ વિરાગસહિત અને વિરાગરહિત પુરુષોમાં ફેર એટલો
 છે કે જેને વિરાગ થયો નથી તેને તે તે વિષયપ્રતિ રાગ, તૃષ્ણા હોય છે અને તે તે
 વિષયનો ભોગ તે રાગ અથવા તૃષ્ણાપૂર્વક લે છે અને વિરાગ થએલા પુરુષો તે તે સમાન
 વિષયને જ ભોગવે છે, પણ તેમાં તેમને તૃષ્ણા, લાલસા કે રાગ હોતાં નથી. આ જ
 હેતુથી રૂપાદિ વિષયના દર્શનાદિરૂપ ભોગ ઉભયને સમાન હોવા છતાં વૈરાગ્યસંપન્ન પુરુ-
 શોને ગૈ.જી. ગો. સાત્ત્વ સ્વીકારે છે. વળી પ્રસ્તુત વિરાગના પ્રસંગમાં તો તકરારની જરૂર
 જ રહેતી નથી. પૂર્વપક્ષી અત્યુદ્યાશ્રમનું સાધક જે વચન બતાવે છે તે જ તેથી વિપરીત
 અર્થને સાધે છે. ચદરેય વિરજેત તદ્દન્યેય દ્રવ્યજેત દંત્યદિ શ્રુતિઓ એમ જણાયે છે કે
 જે શબ્દો-જે દિવસે વિરાગ યાય તે દિવસે તે પુરુષ પ્રવળ્યાને પારણ કરે.
 આમાં અત્યુદ્યાશ્રમના અધિકારીનું લક્ષણ વિરાગ દર્શાવ્યું છે તેથી વિગત થયા પછી જ
 અત્યુદ્યાશ્રમનું મહત્ત્વ થઈ શકે, એ કુનિ જ સૂચવે છે. તેથી વિરાગ પૂર્વાશ્રમમાં જ થવો
 જોઈએ. જે અત્યુદ્યાશ્રમ વિરાગની પ્રાપ્તિમાટે આવશ્યક હોત તો આ શ્રુતિ ત્યારે પ્રવ-
 લ્યા પારણ કરે ત્યારે વિરાગ યાય એમ કરેત પણ આમ ઉંચું નહિ દરેત કે ત્યારે

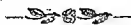

વિરાગ થાય ત્યારે પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરે. વળી આ શ્રુતિનું તાત્પર્ય શું છે ? ઇતર કેટલીક શ્રુતિઓ આશ્રમાદાશ્રમ ગ્રંથોનું એક પછી એક આશ્રમનું મંદણ કરવું એમ જણાવે છે અને તેથી એવો બોધ કરે છે કે જ્ઞાત્યારીએ ગૃહસ્થ થવું જ જોઇએ, ગૃહીએ વની થવું જ જોઇએ, એમ યથાવિના તેનાથી સંન્યાસનું મંદણ ન થાય. ઉત્સર્ગરૂપે આ પદ્ધતિ જ સારી છે પણ આ શ્રીમદ્બાલ શ્રુતિ એવો અપવાદ રચાવે છે કે કોઇ પુરુષ જ્ઞાત્યારી કે ગૃહી જો તેને તીવ્ર વિરાગ થયે હોય તો તે અનન્તર ઉત્તર આશ્રમને સ્વીકાર્યા વિના પણ ચતુર્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવા અધિકારી છે. આટલું જ માત્ર આ શ્રુતિનું તાત્પર્ય છે. તેમાં જ્ઞાત્યારીનાગટે ચતુર્થાશ્રમ ધારણ કરવો જ જોઇએ એવો તો ગંધ પણ નથી પણ એથી ઉલટું વિરાગની સિદ્ધિ ચતુર્થાશ્રમપૂર્વે થઇ જાય છે, થવી જ જોઇએ એવું એ શ્રુતિ રચાવે છે. આ જ પ્રમાણે ચતુર્થાશ્રમની રમ્મ આપનાર સર્વ શ્રુતિ, રમ્મિત વગેરે જોઇશુ તો તેમાં આ સિદ્ધાન્ત જ રચાવેલો છે કે વિરાગવિના ચતુર્થાશ્રમ મંદણ નહિ કરવો અને કોઇ પણ સ્થળે ચતુર્થાશ્રમવિના વિરાગ થાય નહિ એવું મિથ્યા સૂચ્યું સદૃશું પણ નથી.

ન કર્મણા ન વ્રતયા ન દાનેન જ્ઞાનેન એકે અમૃતરમાનસઃ—

કર્મવડે નહિ, વ્રતવડે નહિ, દાનવડે નહિ પણ ત્યાગવડે કેટલાક પુરુષો અમૃતરૂપ ગોળને પ્રાપ્ત કરનાર થયા છે—આ વાક્ય પણ જ્ઞાત્યારીનાગટે ચતુર્થાશ્રમની આવશ્યકતા સ્થાપન કરતું નથી. પ્રથમ તો એમાં એક—કેટલાક—એવું પદ વાપર્યું છે તેથી કેટલાકે આ પ્રકારે અમૃતત્વની પ્રાપ્તિ કરી છે એટલું કહ્યું છે, તો તેથી એ ખવન પણ નીકળે છે કે ખી-જીએ ખીજી રીતે તેની પ્રાપ્તિ કરી છે. જો સર્વ માટે ત્યાગની આવશ્યકતા હોત તો શ્રુતિ એકે નહિ કહેત પણ સર્વે જ કહેત, તેથી પ્રથમ તો એક—કેટલાક—કહેવાથી ખીજીએ ખીજી રીતે ત્યાગવિના, પૂર્વપક્ષીના મતપ્રમાણે સંન્યાસવિના જ, જ્ઞાત્યારીના પ્રાપ્તિ કરી છે એવું આ શ્રુતિ જ સિદ્ધ કરે છે. ખરું જોતાં તો અદિનો ત્યાગ રાખ્દ સંન્યાસનો વાગ્યક છે જ નહિ, પણ માત્ર એવણાત્યાગ અને કર્મપક્ષત્યાગને જ સૂચવે છે. જે કર્મ-કરવું તેના ફલની આપેક્ષા રાખ્યાવિના તે કેવલ પરમેશ્વરપરાયણ બુદ્ધિથી, પંક્તિસર્વજ્ઞબુદ્ધિથી કરવું તેનું નામ કર્મપક્ષત્યાગ છે અને એ જ ત્યાગને શ્રીમદ્બાલ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ સ્થાપન કર્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે કે કર્મણ્યે વાધિકારસ્તે ન કલેષુ કદાચન ॥ તારો અધિકાર કર્મ કરવા માત્રમાં જ રાખ અને ફલવિષે નહિ જ રાખ; અર્થાત્ ફલભિચ્છેધિવિના જ કર્મ કરવાનો અભ્યાસ રાખવો એ નિઃશ્રેયસનું સાધન છે. આગળ એની ઉપપત્તિ પણ કરી છે કે ન હિ દેહજૂતા રાયજે દ્યક્ત્વં કર્મણ્યવેશતઃ । યન્તુ કર્મણ્યસ્યાગી સ દયાગીત્વમધીયતે ॥ જે શરીરી છે તેનાથી સર્વ કર્મોનો ત્યાગ થઇ શકના અસંભવ છે તેથી જે કર્મનાં ફલોનો ત્યાગ કરે છે તે જ ત્યાગી કહેવાય છે. તેથી સ્પષ્ટ છે કે શ્રીમદ્ગીતામાં કર્મના ફલના ત્યાગને જ સાધનરૂપે રચાવ્યો છે અને ચતુર્થાશ્રમની આવશ્યકતા ગણી જ નથી. આ હેતુથી શ્રીઅર્જુને બુદ્ધ નહિ કરી ચતુર્થાશ્રમ મંદણ કરવા તત્પર થયા હતા, તેમને શ્રીકૃષ્ણે ઉલટાં વાંચ્યાં છે અને ચતુર્થાશ્રમમાં સ્વીકૃત કરવા સૂચ્યું છે અને ચતુર્થાશ્રમ મંદણ કર્યાવિના જ જ્ઞાત્યારીના ઉપદેશ કરવો છે. કર્મફલનો ત્યાગ કરવા સિખ્યાચરનું છેદન આવશ્યક

નથી. એ ત્યાગ હોય છે તે શિષ્યાશ્રમમાં છેદનથી તેમાં વૃદ્ધિ થતી નથી અને નથી હોતો તે એ છેદનથી તે જન્મ પામતો નથી. એ લાગ સાધક કરેલા વિચારો તથા વિવિધ સંતૃપ્તિયાથી જન્મેલા સાર્વિક સ્વભાવઉપર આધાર રાખે છે અને બાહ્યવેપઉપર આધાર રાખતો નથી, તેથી એ ત્યાગમાટે અધિકારપરત્વે સર્વ આશ્રમો અનુકૂળ છે અર્થાત્ અમુક આશ્રમમાં એ થાય અને અમુકમાં નહિ થાય એવું લેશં પણ નથી. આ જ કારણથી ધીમદ્ગીતાનું સાધનનિરૂપણનું જે વાક્ય પૂર્વપક્ષીએ દર્શાવ્યું કે વિવિક્તદેશસેવિત્વમ્, અરતિર્જનસંસદિ—તે પણ ચતુર્થાશ્રમની આપરંપકતા સ્થાપતું નથી. મુદ્ધરથોએ સદા સર્વદા જનસમુદાયમાં અથવા પોતાના કુટુંબની સમીપ રહેવું એવી કાષ્ઠ શાસ્ત્રની આજ્ઞા નથી. (અપૂર્ણ.)

શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગનાં મહોત્સવો.

શ્રીશ્રેયસ્સાધક અધિકારિવર્ગનો શ્રીસિદ્ધધેરસમાજના અંગમૂત ૭૦ મો મહોત્સવ નિર્ણય કરેલે સ્થળે નિર્ણય કરેલે સમયે પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. તે ઉત્સવની અત્ર ગણના કરવા શિવાય, તેમાં આગરવામાં આવેલા ઉપયોગી કર્તવ્યનું આ સર્વસામાન્ય માસિકમાં વર્ણન આપવું. સર્વને ઉપયોગી ન હોવાથી, તેમ કરવું યોગ્ય ગણ્યું નથી.

આદ્ય સાધનસમારંભ નામનો આ વર્ગનો ૭૧ મો મહોત્સવ આ વર્ષે મુંબઈમાં મહાલક્ષ્મીના પુણ્ય સ્થાનસગીય સમુદ્રતટપર પાલન કરવામાં આવ્યો હતો, અને પરમાત્માના અનુગ્રહથી તે સર્વ પ્રકારે રિજ્ય નીવડ્યો હતો. સ્થળવર્ગેની અનુકૂળતા કરી આપવામાં એકાનરેણલ વિદુલદાસ દામોદર દાકરસીએ, તેમનાં ધર્મભૂતિ માતૃશ્રી શ્રીમતી નાથીબાઈએ, સાજન્યમૂર્તિ શેઠ શ્રી દામોદરદાસ વૃંદાવનદાસે, શેઠ શ્રી ધીરજલાલ વૃંદાવનદાસે, શેઠ શ્રી જગમોહનદાસ વૃંદાવનદાસે તથા મુંબઈનિવાસી શ્રેયસ્સાધક કેએ અત્યંત પરિશ્રમ લીધો હતો. તેમાં પણ શેઠ શ્રીદામોદરદાસે લીધેલો પરિશ્રમ અસાધારણ અને અપૂર્ણનીય હતો. સમારંભનો રિજ્ય, એ તેમના તથા શ્રીકૃત જીભીયતરામ, શ્રીકૃત મોનીલાલ, તથા સી. કે. બ્રહ્મસં પંચેરે શ્રેયસ્સાધકોના અત્યાંત પ્રયત્ન તથા ઉત્સાહનો વિશેષ કરીને પરિણમિ હતો, એમ આ સ્થળે લખતાં અમને અત્યંત આનંદ થાય છે.

વિધિવિધ સ્થળેથી આરસે ઉપર શ્રેયસ્સાધકો આ ઉત્સવમાં ભાગ લેવા પધાર્યા હતા. મુંબઈનિવાસી અન્ય અનેક સજ્જનોએ પણ સર્વ પ્રસંગોમાં ભાગ લેઈ પોતાના ઉચ્ચવર્ગ સંસ્કારને તથા આ વર્ગની પ્રવૃત્તિપ્રતિ સમભાવે તથા પ્રેમને પ્રદર્શિત કર્યો હતો.

સમુદ્ર તટઉપર આવેલા દામોદરભુવનના રમણીય શાંત તથા એકાંત ઉપવનમાં, ચિત્તના પ્રસાદને પોષનારી સંયમશાળા સ્વચ્છતામાં આવી હતી. પૂર્વે પ્રકટ કરેલાં દાર્પકમગ્રમણે સંયમસાધક વિવિધ સાધનોનો, વિવિધ અધિકારવાળા સાધકોથી ત્યાં પ્રાતઃકાળે ચાર કલાકથી અધિક દાયગુપ્તી અભ્યાસ કરવામાં આવતો હતો. નિષ્કલંક

અને લગભગ ખસેં પ્રતિષ્ઠિત શ્રીઓ, તથા મુંબઈની પ્રગતિ નવનીતરૂપ લગ-
ભગ દોઢ દુગ્ગર સંસ્કારી સત્જનો નિત્ય વ્યાખ્યાનો શ્રવાણ કરવા અત્યંત ઉત્સાહ તથા
પ્રેમથી પધારતા હતા. પ્રથમ વ્યાખ્યાન આ વર્ષના આશાસ્વ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને
સ્વદેશભક્ત્ય અને ધર્મસંસ્થા એ વિષયઉપર, દ્વિતીય તથા તૃતીય વ્યાખ્યાન આ
પત્રના અધિપતિ શ્રીયુત છોડાલાલ જીવનલાલે સંયમ-તેનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ,
તથા સંયમ-તેનો પરમાર્થમાં ઉપયોગ, એ વિષયોઉપર, ચતુર્થ વ્યાખ્યાન ભાવન-
ગર કોલેજના સંસ્કૃત પ્રોફેસર શ્રીયુત જોશીસનદાસ જોશીલાલ કુશ્ણિયા બી. એ. એમણે
ઈશ્વરાવતારનીસિદ્ધિ એ વિષયઉપર, પંચમ તથા સપ્તમ વ્યાખ્યાન શ્રીયુત નર્મદા-
શંકર દેવશંકર મહેતા બી. એ. એમણે ઉપનિષદની અઘાવિધા તથા કર્તવ્યનિષ્ઠા
એ વિષયોઉપર, તથા પૃથ્થ વ્યાખ્યાન 'વિદ્યાર્મીજીવનના' અધિપતિ શ્રીયુત નગીનદાસ
પુરુષોત્તમદાસ સંઘવીએ પરમાર્થ એ વિષય ઉપર આપ્યું હતું. વ્યાખ્યાનોથી શ્રાવણને
એટલો બધો સનોપ તથા આનંદ ધતો હતો કે વ્યાખ્યાનોનો આરંભ બરાબર છ વાગે
થતો હોવા છતાં પુણજ સજ્જનો, એસવાનું સારૂં રચણ મળે તે અર્થે છેક પાંચ વાગ-
તાથી આવતા હતા, એટલું જ નહિ પરંતુ લગભગ એ દુગ્ગર મનુષ્યો એકત્ર થવા
છતાં તેઓ સર્વ જો સાંતિથી અને એકાગ્રતાથી શ્રવણ કરતા હતા તેવી શાંતિ અને
એકાગ્રતા ક્યારેય જ કોઈ સભામાં કોઈના જોવામાં આવી હશે. વ્યાખ્યાનકારોના, વિષ-
યનો પ્રતિપાદન કરવાના અપૂર્વ સામર્થ્યથી, અદ્ભુતિત વાર્તાવાદથી તથા હૃદયગમ તા-
નોપદેશથી શ્રાવણના મોટા ભાગને ઉડી અસર થઈ હતી; અને શુભાના કરતાં મિથ્યા
દોષો જોવામાં જ તત્પર, દુરાચારથી કલુષિત મૌલિવાળા તથા મિથ્યા પાંડિત્યનો ગર્વ ધર-
નાર કોઈ કોઈને અશુભાનો અગ્નિ પણ પ્રકટ્યો હતો.

મુખ્યની પ્રગતિને જે લાભ આપ્યો હતો તેને માટે, શ્રાવણર્થતરફથી અસરકારક શબ્દોમાં તેનો ઉપકાર માન્યો હતો. તે જ પ્રમાણે શ્રીયુત વાસદેવ ગણેશ દેશપાંડે, બી. એ. એલ. એલ. બી. એમણે પણ પ્રગતિરૂપી આભારમયક વચનો ઇંગ્રેજીમાં અત્યંત છટાથી હૃદયપ્રાપક રીતે કહી બતાવ્યાં હતાં. ત્યાર પછી બીજા કેટલાક સત્જનોને પોતાના ઉપકાર ભણેર રીતે પ્રદર્શિત કરવાને પ્રગળા દમ્બા છતાં અવકાશના અભાવે સર્વતરફથી પડિત શ્રીકૃતેહયંદ કર્પૂરચંદ લાક્ષ્મીને હૃદયહારિણી વાણીમાં અત્યંત ઉત્તમ પ્રકારના વક્તૃત્વપૂર્વક, એવરસાધકઅધિકારીવર્ગે પોતાના અપૂર્વ ઉત્સવના પાત્રનથી મુખ્યની પ્રગતિને દર્શાવતી તથા ઉપદેશથી જે શીખવ્યું હતું, તે વર્ણી બતાવી, દેવાસ્યઉપર જેમ સુવર્ણનો કલશ ચઢાવી, તેને શોભાપનામાં આવે છે, તેમ પૂર્વના વક્તાઓનાં ઉપકારમયક વચનોને અલકૃત કર્યા હતાં વિરુદ્ધ વિચારવાળાઓને પણ પોતાના પક્ષમાં આકર્ષી લે, એવા અદ્ભુત વક્તૃત્વથી પડિત શ્રીલાક્ષ્મીને જણાવ્યું હતું કે વેદાંતના સિદ્ધાંતો તો ક્યથે ક્યથે અવલુ કરીએ છીએ, પણ ને અવહારમાં રહીને આચારમાં મૂકી શકાતા હશે કે કેમ, તેનો આજ સુધી સંશય હતો. પરંતુ એ સાધકઅધિકારીવર્ગે આ સાત દિવસના પોતાના દર્શાવતી આપણને ખાતરી કરી આપી છે કે અવહારમાં પણ વેદાંત આચરી શકાય તેવું છે. આ વર્ગે જુખા શબ્દપાંડિત્યથી પોતાને કૃતકૃત્ય માનનારો નથી, પરંતુ અનુભવને પ્રકટાવનાર સાધનને સેવનાર, તથા તે સાધનોનો, સંબંધમાં આવનાર સર્વને પ્રબોધ કરનાર છે. આ વગેરે વચનો કહી, અંતમાં તેમણે શ્રીમદ્દિપેન્દ્રભગવાનને પ્રતિવંધે મુખ્યમાં આવી આ પ્રમાણે આ ઉત્સવનું પાલન કરવા યોગ્ય શબ્દોમાં પ્રિયાર્પિત કરી હતી. આ ક્યથે જણાવ્યું જોઈએ કે પડિત લાક્ષ્મીને જોવા છતાં તથા જૈનધર્મપ્રતિ દૃઢ મમતા તથા અનુરાગ લેવા છતાં અન્ય ધર્મોમાં રહેલા સત્યને ઉત્તમ પ્રકારે જોઈ શકવાના સામર્થ્યવાળા છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તે સત્યને અન્યઆગળ તેના ખરા રૂપમાં દર્શાવવામાં એટલા તો ઉત્સાહ તથા હિંમતવાળા છે કે તેમના તે ઉત્તમ સંદુશુભને ન જણનાર કોઈ કોઈ જોનો તેમને પ્રાતિધી અન્ય ધર્મના અનુયાયી હશે, એમ માને છે; પરંતુ તેવું કશું જ નથી. સત્ય જણનાર તથા સમજનાર પડિત લાક્ષ્મીનો દુરામદ છુટી ગયો છે, અને અંતઃકરણ એટલું તો નિરભિમાન થયું છે કે પોતાનું જ ધર્મ અર્થ, અને પરનું બધું ખોટું, એવા અસંલિશ્ચયને ત્યજી તેઓ જૈનધર્મમાં જે સત્યને જુએ છે, તે જ સત્ય પરધર્મમાં લ્લાં લ્લાં હોય છે, તેને તત્કાળ ઓળખી શકે છે, અને તેથી સત્યમાં ઉચ્ચ ભક્તિવાળા તેઓ પોતાના ઝેમને દાખી શકતા નથી.

પડિત શ્રીલાક્ષ્મીનું ઉપકારકથનમુચન આખ્યાન પૂર્ણ થયા પછી શ્રીયુત છોટાલાલ જીવનસાહે તથા શ્રીમદ્દિપેન્દ્ર ભગવાને ઝોનરેબલ શેઠશ્રી વિદુલદાસ વગેરે સત્જનોનાં વચનોનો યોગ્ય શબ્દોમાં ઉત્તર વાળ્યો હતો. અંતમાં લીમડીનદેશી તથા પૂર્વોક્ત કર્પૂરચંદ લાક્ષ્મીને શ્રીમદ્દિપેન્દ્ર ભગવાનને પુષ્પમાળાઓ અર્પી હતી. તથા પદોપકારનાં અંગેક અત્યંત મેદવિદિલ સરકારે જેમને કે. સી. આઇ. ઇ. નો કિતાબ આપ્યો છે, તે શ્રીમતી જ્ઞાનકીબાઈએ સ્વદરને સંપારકરેશી કર્પૂરની મનોહર માલા તેઓશ્રીના કંઠમાં આરોપી હતી. પછી જમજમના ઉચ્ચારપૂર્વક ઉત્સવની સમાપ્તિ કરવામાં આવી હતી.

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવન પર થતી અસર.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના ૫૫૬ ૧૨૨ થી)

મંદરણ ૨.

સિંહ રાશિ.

(૨૨ મી જ્યુલાઈથી ૨૨ મી ઓગસ્ટ સુધી.)

(આ રાશિની સત્તા રાશિરમાં હૃદયમાં પ્રવેશે છે. તેની સત્તા હૃદય અને ઉધિરકપર હોય છે. તે શ્રદ્ધા અને આત્મસંયમ એ બે ઉચ્ચ ગુણોને પોષે છે. પ્રત્યેક વર્ષની જ્યુલાઈની બાવીસમી તારીખે અથવા એ અરસામાં સૂર્યનો આ રાશિમાં પ્રવેશ થાય છે, અને બાવીસમી ઓગસ્ટે અથવા એ અરસામાં તેમાંથી નીકળી બીજી રાશિમાં તે પ્રવેશે છે. આ રાશિની ખરેખરી અસર, સૂર્યનો તેમાં પ્રવેશ થયા પછી, છ દિવસ પછી થાય છે તેથી કરીને ૨૨ મી જ્યુલાઈથી ૨૮ મી જ્યુલાઈ સુધીના છ દિવસોમાં જન્મનો જન્મ થયો હોય છે, તેમના ઉપર આ રાશિની પૂરેપૂરી અસર થતી નથી તેઓનો સંધિગત રાશિમાં જન્મ થયેલો ગણાતો હોવાથી તેમનાં સ્વભાવ, ગુણ, લક્ષણ વગેરે કંઈક પૂર્વની રાશિનાં અને કંઈક આ રાશિનાં હોય છે. વળી જન્મસમયે સંદ્ર એ રાશિમાં હોય છે, તે રાશિનાં ધણાં ખરાં લક્ષણો પણ તેમનામાં હોય છે.)

સિંહ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યો માયાળુ, ઉદાર, સાધનાની દાઝ જાણનારાં, અને બીજાના મનને પોતાના તરફ આકર્ષણ કરે એવાં હોય છે. માંદાં મનુષ્યપ્રતિ જે તેમને થોડી ઘણી લાગણી હોય છે તે તેમની સારવાર કરવામાં તેઓ પોતાનાં સધળાં સુખ-તો અને પ્રસંગે પ્રાણનો પણ બોગ આપે છે. તેમના પ્રેમી અને સમતાભરેલા સ્વભાવથી સર્વ મનુષ્યો તેમના ઉપર પ્રીતિ કરે છે, અને ત્યાં ત્યાં તેઓ જાય છે ત્યાં સર્વનાં હૃદયને હરી લે છે. તેઓનો સ્વભાવ લાગણીવાળો હોય છે, પરંતુ તેમનામાં અંતરજ્ઞાન (intuition) અધિક હોય છે, અને તેથી તેઓનાં અગોચર કૃત્યનાં ફળથી પોતાનો બચાવ કરવાને તેઓ સમર્થ હોય છે. વાતચીત કરવામાં તેમ જ અઙ્ગ-લાગણી દાજરજવાબ આપવામાં તેઓ જાડુ કુશળ હોય છે. તેઓને ઘણું પ્રસંગે સારી રસિક વાર્તાઓ કહેતાં આવડતી હોવાથી તેમના સહવાસમાં રહેવું મનુષ્યોને ધણું ગમે છે. તેઓ કાંઈ પણ વાતમાં રહેલા મુદ્દાને તરત સમજી જાય છે.

ત્યારે આ રાશિની ઉત્તમ અસર, તેમાં જન્મેલાં મનુષ્યોઉપર પ્રવર્તતી હોય છે ત્યારે તેઓ ઉચ્ચ અભિલાષવાળાં, તથા સાચા, વિશ્વાસ રાખવાગોચર, શુદ્ધ અને પુષ્ટજ પ્રેમવાળાં હોય છે. સ્વભાવથી જ તેઓ સજ્જન હોવાથી તેઓ પોતાની આજુબાજુ સુખ અપનાર વાતાવરણ રચે છે.

તેઓનું મન વ્યાવહારિક તેમ જ આધ્યાત્મિક બંને વિષયોપર પ્રીતિવાળું હોવાથી તેઓ લોકોનું કલ્યાણ કરવાને અત્યંત સમર્થ હોય છે. બીજાઓને તેઓ સત્વર સન્માર્ગમાં વાગી રોકે છે. પ્રેતાઓના મોટા સમૂહોઉપર આ રાશિમાં જન્મેલા વક્તાઓ પ્રજાગ અસર કરવાને શક્તિમાન હોવાથી, પ્રજામંત્રને પોતાની પાસેથી દિશામાં તેઓ

વાળી શકે છે. જગતમાં જે જે મોટા પુરુષો યજ્ઞ ગયા છે, તેમાંના ઘણા આ રાશિમાં જન્મેલા છે. તેમાંના ઘણાના હૃદયમાં આધ્યાત્મિક જ્યોતિનો પ્રકાશ થતો હોય એમ જણાય છે, અને તેથી મનુષ્યોના સમૂહો તેમના પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે. પોતાનામાં રહેલી આધ્યાત્મિક શક્તિઓને જ્યારે તેઓ ઉત્તમ પ્રકારે કેળવે છે ત્યારે તેઓનામાં સર્વને જ પોતાના વિચારને અધીન કરવાનું અસાધારણ બળ આવે છે. સમર્થ જ્યોતિ-વિદો વડે છે કે આ રાશિની ખરેખરી અસર જે સૂર્યોદય ઉપર થઈ હોય છે, તેઓ જે મૌનના માર્ગને પ્રદર્શ કરે છે તે આ જગતમાં અજિત થાય છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યો મિલ્કિય અને દ્વિ-મતવાત્ હોય છે. સધળા પ્રકારનાં ભય અને સંકેટો સામે ટકી રહેવાનું તેમનામાં મનોબળ હોય છે.

આ મનુષ્યોને પોતાનાં મનુષ્યોઉપર અત્યંત પ્રેમ હોય છે, પોતાનાં બાળકોના સંબંધમાં બીજા કોઈની સલાહને કે પ્રેરણાને તેઓ કદી પણ તાળે ચતાં નથી. આ રાશિમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓ બીજા બધા વર્તનમાં વિનયી, નમ્ર અને માયાળુ હોય છે, પરંતુ તેમનાં બાળકોને જો કોઈ જરા પણ ઇર્ષ્ય કરે છે, અથવા તેમને ઇપ્કો આવે છે, અથવા તેમનો શિક્ષક કે મિત્ર તેમની કોઈ કમ્પરમાટે ફરીયાદ કરે છે, તો તેઓ અત્યંત ગુસ્સે થઈ જઈ તત્કાળ વિકરાળ વશ્ત્રેથી થાય છે. ‘મને અને મારી કુદને પણ સાત સલામો કરો’ એ ન્યાયે તેઓ વર્તનારી હોય છે, અર્થાત્ તેઓ પોતાના તેમ જ પોતાના મનુષ્યના પ્રત્યેક પ્રાણિપદાર્થઉપર અન્ય મનુષ્યો પ્રેમ કરે, એવી ઇચ્છાવાળી હોય છે.

સ્વભાવથી જ આ મનુષ્યોમાં અત્યંત અમત્કારિક અંતર્જ્ઞાન હોય છે, અને તેથી તેઓ ઘણું જાણે છે, પણ તે જ્ઞાન તેમને ક્યાંથી થયું અથવા કેવી રીતે થયું, તે તેઓ કદી શકતાં નથી. દશ પ્રસંગોમાં ૭ પ્રસંગોમાં તેઓનાં અનુમાન ખરાં પડે છે, પણ તે ખરાં પડેલાં અનુમાનો તેમણે કેવી રીતે બાંધ્યાં, તે તેઓ સમજાવી શકતાં નથી. આ મનુષ્યો જે વિષયમાં જે અભિપ્રાય બાંધે, તે તેમને સુખેથી બાંધેલા દેવો; તેમાં વચ્ચે પડવાની અથવા તેમનાથી આપણો વિરુદ્ધ અભિપ્રાય દર્શાવવાની કશી જ જરૂર નથી, કારણ કે તેમની દિવ્ય આંતર દષ્ટિ તેમને યોગ્ય માર્ગ ચલાવવાને સમર્થ હોય છે. વિરુદ્ધ અભિપ્રાય દર્શાવવાથી અથવા કારણો અપીને આપણો અભિપ્રાય સાચો છે, એમ સિદ્ધ કરવાથી કશો અર્થ સરતો નથી, પણ ઉલટો કલેશ જ થાય છે.

મેય રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને જેમ કોઈ પણ કામની ઝીણી ઝીણી તપસીલ ગમતી નથી, તેમ આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને પણ ગમતી નથી. તેઓ પ્રસંગોપાત્ બહુ જ આળસુ હોય છે. કામ કરતાં તેમને ફીડીઓ ચડે છે, અને હાંચકાઉપર, કે પાટઉપર કે ઘરના કોઈ ખુણામાં કે ઓટલાઉપર કલાકોના કલાકો એટીની પેડે ગાળ્યા કરે છે. ‘હસતાં રંમતાં રામજી મિલે તો મેરેકું’ બી કહીઓ’ તેની પેડે થોડી મહેનતે અથવા વગર મહેનતે જો કાંઈ થતું હોય તો કરવું, એવા સ્વભાવવાળા તેઓ હોય છે. તોપણ તેઓને કોઈ કામ કરવાની જ્યારે શરૂ પડે છે, ત્યારે તેઓ વ્હમ્મત્ થઈ જાય છે, આળસને ખંખેરી નાંખી કામ કરવા મચી પડે છે, અને કર્તવ્યથી એક તસુ પણ હઠતા નથી. પશુઓનાં તેમ જ ઘરનાં સુઓના તેઓ ગડા શોળી હોય છે. પુરુષો ગૃહસ્થબની વસ્તુઓ સંકેતી સારી ક્યાં મળે છે, તે વિશેષે ફરીને સારી રીતે જાણના હોય છે. મોજનની

પરતુઓ ઉત્તમ પ્રકારની લાવી આપવામાં તેઓ બહુ શુદ્ધિ સાધી હોય છે. સ્ત્રીઓમાં પણ ઉત્તમ પદાર્થોની પરીક્ષા કરવાની તેવી જ શુદ્ધિ હોય છે, અને અત્યંત ઉત્તમ પ્રકારે રસોઈ કરનાર સ્ત્રીઓમાંની ઘણી ખરી, આ રાશિમાં જ જન્મેલી હોય છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોનાં ચરોર બળવાન અને હુકમપુષ્ટ હોય છે. તેઓ પ્રમાણસર ઉચ્ચાંના હોય છે, તેમ જ તેમના અન્ય અવયવો જેવા નેત્રએ તેવા પ્રમાણના હોય છે. તેઓના ખભા પહોળા હોય છે, મરતક ગોળ હોય છે, અને મુખનો વર્ણ ગાર અથવા સુરખીદાર હોય છે. તેઓનાં નેત્ર મોટાં, સુદર અને નિર્મળ હોય છે, અને તેઓની દૃષ્ટિ વેધક હોય છે. તેઓનો સ્વર ગંભીર અને બળવાન હોય છે. તેઓની આલુઆલુ સૂર્યના સદૃશ પ્રવાહનું પાતાવરણ બધાપટું હોય છે, અને તેઓ પોતાના પ્રતિ ગ્રંથામાંથી એવા પ્રવાહોને આકર્ષે છે કે જેથી તેઓનામાં પ્રસંગોપાત છવનગરવ ઉત્સરાઈ જાય છે. આંત્ર પ્રસંગે કોઈ અગમ્ય સત્તા તેમનામાં પ્રવર્તતી હોય એમ જણાય છે. તે સમયે તેઓ ઘણાં લુરસાવાળા તથા ઘણાં સુખી હોય છે.

આ મનુષ્યોએ ઉચ્ચ અને પ્રચસ્ત ઉદ્દેશો ધરવા, એ દિતકર છે. તેઓએ લોભને સજીવ વધારે ઉચ્ચ છવન ગાળવાની અભિલાષા ધરતી નેત્રએ; અથાત્ લોભનું ઉચ્ચ અભિલાષામાં રૂપાંતર કરવું નેત્રએ. સિદ્ધ રાશિમાં જન્મેલા સુશિક્ષિત શુદ્ધિગાન મનુષ્યોને લોભ એ મોટા શાષણ છે. જો તેને તેઓ જિતતા નથી તો તે તેમના છવનને ઉંચી કળાએ કદી પણ ચડવા દેતો નથી.

સિદ્ધ રાશિના મનુષ્યોને ધન રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોસાથે જ સર્વોત્તમ મિત્રતા થઈ શકે છે. તેથી ઉત્તરતા પ્રકારની મિત્રતા તુલા અથવા મેષ રાશિનાં મનુષ્યોસાથે થઈ શકે છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યોમાં કેટલાક ખરાબ દોષો હોય છે, પણ તે ટાળી શકાય એવા હોય છે. આ લેખ લખવાનો મુખ્ય હેતુ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં જન્મ્યા રહેલા દોષો દર્શાવવા, અને તેમને જિતવા તેઓને પ્રેરણા કરવી; કારણ કે દોષો ન જિતવાથી જ મનુષ્યની કોઈ નેત્રએ તેવી ઉન્નતિ થતી નથી. તેથી સિદ્ધ રાશિનાં મનુષ્યોએ પોતાના દોષોને ખાસ કાળજીથી જાણી લેવા અને પછી સાવધાન થઈને સર્વ પ્રકારના પ્રપત્તિથી તેમને ટાળવા. પોતાના દોષોને ટાળીને પોતાની નિર્મળતાનો ન્યારે જપ કરવામાં આવે છે, ત્યારે આ મનુષ્યોની ઉન્નતિના અસાધારણ સંભવો પ્રકટે છે.

સિદ્ધ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાંથી કેટલાક, બહુ લુચ્ચા, કાવાદાવા કરનારા, બેચબની, અને નિત્ય દેખું કરનારા હોય છે. કેટલાક અતિશય આકળા સ્વભાવના, ઉતાવળીઆ, ગરમ મિત્રગરના, ગ્રાંઝો, વા સાથે વડે એવા, તીઆ અને તમેા શુભી હોય છે. સ્ત્રીઓથી તેઓ સત્વર મોહિત થઈ જાય છે, અને જાગ્યે જ વ્યભિચારદોષથી મુક્ત હોય છે. તેઓના આ દોષથી તેઓ અનેક દુઃખ તથા વિપત્તિના ભોગ થઈ પડે છે. તેઓ પૂરી એકસી કર્ષામિત્રા કાંઈના વિરદ એકદમ અભિપ્રાય બાંધી બેસે છે, ખરું છે કે આવા એકદમ અભિપ્રાય બાંધવામાં તેઓ ઘણી વાર ખરા પડે છે, નોખા એકદમ અભિપ્રાય બાંધવા કરતાં ફરીને સાંતિથી અભિપ્રાય બાંધવો, એ પરિણામે તેમને માટે દિનકર છે, કારણ કે આવી કુદેવથી તેઓ ધરીએ ધરીએ એવી બૂતો કરી

એસે છે કે જેથી તેમને શોક, સંતાપ, દાનિ અને દુઃખ થવાયિના રહેતાં નથી આ રાશિમાં પ્રસંગોપાત્ત અપ્રમાણિક લુહા મનુષ્યો પણ, મળી આવે છે, અને તેમાંના કેટલાક, બિલાડીની પેઠે, જે પોતાનું નથી તે હોદ્દા કરી જવાની દાનતવાળા પણ હોય છે.

રાશિચક્રમાં સૂર્યના અધિપતિપણાવાળી આ એક જ રાશિ છે, અને સૂર્યની સત્તાને લીધે જ આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં તામસ અને તાલાવેલીયાપણું હોય છે. સ્ત્રીઓમાં આ દોષો પ્રસંગે ઓછા જોવામાં આવે છે, પણ તેથી એ જ સિદ્ધ થાય છે કે અહોની સત્તા ગમે તેટલી બળવાન છતાં પ્રયત્નવડે તે જિતી શકાય છે. પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓને, છેક નાની ઉમરથી સાસરામાં પરાધીનપણું જીવન ગાળવું પડે છે; અને લગ્નથી તથા સાસુ પગેરેની ધાકથી તેમને વારંવાર પોતાના સ્વભાવને દાખી રાખવો પડે છે. પુરુષોની પેઠે તેમનાથી સ્વચ્છંદ વર્તન થઈ શકતું નથી, અને તેથી તેઓ પુરુષો કરતાં, પરચરકરતાં જેમ ઇંદ કુળી હોય છે, તેમ કંઈક ઓછા દોષવાળા હોય છે. પરંતુ ત્યાં બાલ્યાવસ્થાથી જ સ્ત્રીઓ ઉપર આવો અંકુસ હોતો નથી, અને તેમને સ્વતંત્ર રહેવાનો પ્રસંગ મળે છે, ત્યાં સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં પણ ચાર સંદા સદીયાતી જોવામાં આવે છે. તેઓ કાવાદાવામાં અને જીલના સ્વાદમાં 'પરમેશ્વરતોઆ' હોય છે.

જ્યારે આ મનુષ્યો વધારે સારાં અને ઉપયોગી જીવન ગાળવાની અત્યંત આતુરતા ધરે છે, અને પછી પોતાના દોષો જિતવાને કમર બાંધી પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે ખીજ કોઈ પણ રાશિનાં મનુષ્યો તેમનાથી વધારે સારાં, અને વધારે ઉપયોગી થઈ શકતાં જ નથી વળી વિશેષમાં, જ્યારે તેઓ દોષોથી મુક્ત થાય છે ત્યારે તેમનાથી સદીયાતું સર્વજનપ્રિયત્વ, કોઈનું પણ હોતું નથી. તેમ જ સામાના મનને આકર્ષવાની શક્તિ તેમનાથી અધિક કોઈનામાં પણ હોતી નથી. એ જ પ્રમાણે તેઓ એક વાર પોતાના મનોવિકાર, અયોગ્ય કામનાઓ, તથા જીલના સ્વાદને જિતે છે ત્યાર પછી ધન સંપત્તિ મળવામાં પણ તેમને કંઈ ન્યનતા રહેતી નથી.

આ મનુષ્યોએ કદી પણ ઉદાસ અથવા જિનન અથવા નાદિમત ન થઈ જવું; કારણ કે ઉદાસી અથવા ખેદથી તેમને બહુ દાનિ થાય છે. આ રાશિવાળાઓને ફેરસાની નજાળાઈના વ્યાધિ, હૃદયના રોગ, રક્ત તાવ, પોંદના અને મૂત્રાશયના રોગ, અને યકૃતના રોગ સવાનો સંભવ હોય છે, અને લાંબો કાળ ખેદને કે નિરાશાને સેવ્યા કરવાથી આ વ્યાધિઓ પ્રસંગે પ્રકટી નીકળે છે.

પરંતુ આ વિવિધ વ્યાધિના તથા દુઃખોના સંભવો, મુદ્દ પ્રયત્ન સેવવાથી આ મનુષ્યો નિવારી શકવાને સમર્થ છે. અહો ગમે તેટલા બળવાન છે, તો પણ મનુષ્યની પ્રયત્નશક્તિ તેમના કરતાં અધિક બળવાન છે, અને તેથી જ જ્યોતિષશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ઉપયોગનું છે. જે પ્રયત્નથી અહોની દુષ્ટ અસર નિવારી શકાતી ન હોત તો આ નિષ્ઠા જાળવી અને ન જાળવી સરખી જ છે. પરંતુ પ્રયત્નથી અહોની દાનિકારક અસર નિવારી શકાતી હોવાથી જ પ્રાચીનકાળથી વિદ્વાન અને મૂઝા પુરુષો આ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરતા આવ્યા છે. આ વિદ્યાના જ્ઞાનથી મનુષ્યો પોતાના દોષો જીતે અને તેમને દાગવા પ્રયત્ન કરે તો કેટલા ઘોડા વખતમાં તેઓ પોતાના જીવનને મુખમય કરી શકે!

ત્યાં સુધી આ રશિનાં મનુષ્યો પોતાના પશુસ્વભાવને જિતતાં નથી અને દેવ-સ્વભાવને ખીલવતાં નથી, ત્યાં સુધી તેઓ કદી પણ મુખનો અંગે સાચા ઉદ્યનો અનુભવ કરતાં નથી, એ અનુભવથી સિદ્ધ થયેલી વાર્તા છે.

હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, અને દોષમાત્રથી રહિત છું, એવા જ્ઞાનને વારંવાર હૃદયમાં જાગ્રત રાખવાથી સર્વ પ્રકારના વ્યાધિના તથા દુઃખોના સંભવો નાશ થાય છે; તથા દોષો જિતાય છે. વિકારો પ્રકટે કે તત્કાળ આ રશિનાં મનુષ્યોએ એકાંતમાં જવું, નેત્ર મીચવાં, અને ત્યાં પોતાના આત્માનું અથવા ઈશ્વરનું ચિંતન કરવું. વિકારોને બૂલી જઈ આત્માને અથવા પરમાત્માને જ વૃત્તિમાં આરૂઢ રાખવા. આમ કરવાથી આ રાશિના ઉત્તમ ગ્રહોની ઉત્તમ અસરો આપણા તરફ વહેવા માંડે છે, અને તેમ થતાં સરી-રમાં તથા મનમાં નવું બળ, નવું સર્વ તથા નવું શુભન બરાલું જણાય છે.

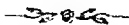
પ્રતિદિન આ પ્રકારે અર્ધો કલાક અથવા કલાક, સવારે અને સાંજે, આત્મોપાસન અથવા ઈશ્વરોપાસન આ રશિનાં મનુષ્યોએ કરવાની અથ ત અગત્ય છે. આ રશિનો સ્વામી સર્વ દોષાથી રહિતજતાનો અને ઉચ્છૃતાનો, અને પ્રકાશનો અને અધિકારનો સંયોગ કરવાથી જ સાચો ઉદય અને અભિજિદ્ધિ થાય છે, એ નિયમનું આ રશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોએ વિરમરણ કરવું નહિ. વાત્પર્ય કે તેમના આકળા તામસ સ્વભાવસાથે તેમણે શાંત સ્થિતિ સ્વભાવને પણ ખીલવવો જોઈએ.

આ મનુષ્યોને બારે સંકટ, ભારે વિપત્તિ, ભારે હાનિ, અને ભારે રોગોના અનુભવથી જોવો બોધ થાય છે, તેવો બીજા દશાથી થતો નથી. ત્યારે જ તેઓ તેમની અજાનમી નિદ્રામાંથી જાગ્રત થાય છે, અને સમજે છે કે હાઈ અને દુષ્ટ કામનાઓ, એ મનુષ્યના મોટામાં મોટા શત્રુ છે; ત્યારે જ તેઓના દોષોનું તેમને જ્ઞાન થાય છે; અને તેઓને તે દાળવાનો તથા વધારે શુદ્ધ શુભન માળવાનો વિચાર થઈ આવે છે.

પોતાનામાં જન્મથી કેવાં હિંસ્ર લક્ષણો બીજાં રહ્યાં છે, તે આ મનુષ્યો ત્યારે સમજે છે, અને તેમને ઉગાડવા અને ઉછેરવા અત્યંત રોવે છે ત્યારે તેમનો જે ઉદય થવા માંડે છે, તેનો અવધિ નથી. આત્મોપાસન અને ઈશ્વરોપાસનથી આ બીજા ઉગે છે, અને ઉછરી વૃદ્ધિ થાય છે, તેથી ઉપાસના વિના એક દિવસ પણ આ મનુષ્યોએ પડ્યા દેવો, એ પોતાના જ પગમાં કુહાડો મારવા બરાબર છે.

આ મનુષ્યોએ સ્વાર્થભુક્તિનો ત્યાગ કરી પરાર્થભુક્તિ કેળવવી જોઈએ. તેમણે પોતાનાં મુખઉપર ઓછું ધ્યાન આપવું, અને અન્યના મુખઉપર અધિક આપવું; અર્થાત્ પોતાનું મુખ સધાનું હોય અને બીજાને હાનિ થતી હોય તો તે કાર્ય કદી પણ ન કરવું. સ્વાર્થભુક્તિથી પરિણામે દુઃખવિના બીજા દશાનો જ અનુભવ થતો નથી.

(અપ્રમુક્ત)

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જીવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * દર્શન, એ સર્જન છે. હા, દર્શન એ સર્જન છે, એ સિદ્ધાંત અક્ષરશઃ સત્ય છે.

* * હૃદયે મુ' ફળ ઉત્પન્ન કરવાની કુચી, 'દર્શન એ સર્જન છે,' એ સાત અક્ષરના સુત્રમાં સમાવર્તી છે. એ કુચી જેને પ્રાપ્ત થઇ છે, અને તેનો ઉપયોગ કેમ કરેલા, એ જેને યથાર્થ રીતે આવડે છે, તે ઈશ્વરનો પણ ઈશ્વર છે. આ વિશ્વમાં તેને અસાધ્ય, અસાધ્ય કે દુર્લભ્ય કશું જ નથી.

* * કર્મસિદ્ધિના આ સુત્રનું સ્વરૂપ તમારા લક્ષમાં હજી જરાબર ઉતર્યું જણાતું નથી. સંશયમાં તે વર્ણવીએ છીએ. એકાગ્ર થઈ શ્રવણ કરો.

* * પરમેશ્વરનાં દર્શન કરવાને માટે કેઈ ભક્ત હૃદયમાં, મૂર્ધમાં, અથવા ઇન્દ્રિયામાં આવે તે રથમાં તેમને જોવાનો આદંબમાં પ્રયત્ન કરે છે. શાએ અથવા સદ્ગુરુએ વર્ણવેલા ઈશ્વરના સ્વરૂપને તે કલ્પનાથી રચે છે, અને પોતાના લક્ષ્ય સ્થાનમાં જાણે તે સ્વરૂપને કોને શોધ જોવા મારે છે. આદંબમાં તેને કશું જણાતું નથી, અથવા પોતાની મારગમાં કંઈ જુદું જ જણાય છે, એ ખરું છે, અને તોપણ પોતાના ધારેલા સ્વરૂપને જોવાનો તે પ્રયત્ન સેચે જાય છે. ધારેલા અર્થને જોવાનો તે જે પ્રયત્ન કરે છે, તે પ્રયત્ન દર્શન નામની ક્રિયા છે. એ દર્શનની ક્રિયા. હજી સર્વોપર પૂર્ણ થઈ નથી. જોવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે, પણ હજી જોવામાં કશું આવતું નથી; પરંતુ જોવાનો પ્રયત્ન કરનાર ભક્ત, જે પ્રયત્નને છોડી ન દેતાં, અમલથી પ્રયત્ન સેચે જાય છે, તો પોતાના લક્ષ્ય સ્થાનમાં અર્ધાન હૃદયમાં, મૂર્ધમાં કે જાણે રથમાં ઈશ્વરના સ્વરૂપને જુએ છે. ભક્તની દર્શનની ક્રિયા સર્વ પ્રકારે મથાર્થ યત્નાં, ઈશ્વરનું સ્વરૂપ તેને પ્રત્યક્ષ

યાવ છે. દર્શનનો પરિણામ સર્જનમાં અર્થાત્ ધારેલા ફળને ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. આંધી જ અનુભવી પુરુષો વદે છે કે દર્શન એ જ સર્જન છે.

* * પરમેશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં જ આ સૂત્ર ઉપયોગી છે. અને અન્ય સ્થળે નથી, એમ કંઈ નથી. જે સત્ય સિદ્ધાંત છે, તે સર્વત્ર જ સત્ય હોય છે. ગમે ત્યાં અને ગમે તે સમયે તેનો ઉપયોગ કરો, તોપણ તે સર્વ સ્થળે, અને સર્વ સમયે સત્ય જ રહે છે.

* * જ્યાં જ્યાં વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક ફળની ઉત્પત્તિ થયેલી તમે જોશો, ત્યાં ત્યાં આ સૂત્ર જ પ્રવર્તેલું તમારા જોવામાં આવશે. વ્યવહારમાં માનસિક પ્રયત્નની સાથે શારીરિક પ્રયત્ન પણ હોય છે, અને પરમાર્થમાં વિશેષતઃ માનસિક પ્રયત્ન હોય છે, એટલો જ ભેદ હોય છે; પરંતુ ઉભયમાં દર્શનની ક્રિયામાં આવશ્યક માનસિક પ્રયત્ન તો હોય જ છે. એ પ્રયત્ન અપૂર્ણ ચતાં ફલની ઉત્પત્તિ અથવા સર્જન કદી જ થતું નથી.

* * ઉચ્ચ અભિલાષા અથવા ઉચ્ચઆદ (ideal) ને નિરંતર મનમાં ધાર્યા કરવો, એવો દર્શનનો ધણા મનુષ્યો અર્થ કરે છે; અને તે ખરો છે. જે ઉચ્ચ ફળ આપણે મેળવવું હોય તેને જ મનમાં જોવા કરવું, એ જ દર્શનની ક્રિયા છે. મેળવવા ધારેલું ઉચ્ચ ફળ મનની દૃષ્ટિથી જ્યારે યથાર્થ દેખાય છે, અને તેમાં સંશય ઉદ્ભવે નથી, ત્યારે બાહ્ય જગતમાં આપણું ધારેલું ફળ ઉત્પન્ન થએલું પ્રત્યક્ષ જણાય છે.

* * ફળની ઉત્પત્તિનો મુખ્ય અને પ્રથમ હેતુ જ્યારે દર્શન છે, તો પછી મુખ્યપદ ફળને ઇચ્છનારે મનની દૃષ્ટિથી સુખમિના ખીલું કશું જ ન જોવું જોઈએ, એ સદૃશ સ્પષ્ટ થાય છે. તમે મનની દૃષ્ટિથી નિષ્ફળતાને, નિર્ધનતાને કે એમાં જ અન્ય દુઃખોને જોવા કરો તો તમારી તે ક્રિયા તમને નિષ્ફળતા, નિર્ધનતા કે દુઃખ આપ્યાં જ કરે, એ સ્વાભાવિક છે. તમે મનની દૃષ્ટિથી તમને મર્યાદાવાળા, વિકારોથી ભરેલા, અલ્પતા અને અલ્પશક્તિ છવ જોવા કરો તો તમે બાહ્ય જગતમાં તમને પોતાને તેવા જ અનુભવો, એમાં આશ્ચર્યજેતું કશું જ નથી. કારણ કે દર્શન એ જ સર્જન છે. તમે મનની દૃષ્ટિથી જેવું જોવા કર્યું છે, તેવું જ તમને મળ્યું છે; અને મળ્યું જ જોઈએ. કાર્ય કારણપ્રમાણે જ પ્રકટવું જોઈએ.

* * વ્યવહારમાં કે પરમાર્થમાં નિષ્ફળતાના સ્વરૂપને મનથી કદી જ સ્પર્શે નહિ. જે કાર્ય આરંભ્યું હોય તેમાં વિજય પ્રાપ્ત થયાનાં સ્વરૂપોને જ જગતમાં અને સ્વપ્નમાં જોવા કરજો. માનસિક જગત સૂક્ષ્મ જગતનું કારણ છે, એન જાણી માનસિક જગતની ઇમારતો ભવ્ય, દૈદિપ્યમાન, અને તમને ગમે તેવી જ સર્વદા જાંધજો. માનસિક જગતને નંદનવનજેવું કરવામાં જેટલા તમે વિજયી નિવડશો, તેટલો જ તમારો સૂક્ષ્મ જગતનો વ્યવહાર નંદનવનજેવો તમે કરી શકશો. માનસિક જગતને જો તમે હાથપીટ અને રડારોળથી, ભરી દેશો, તો ચાલ્યા, વિષ્ણુ અને શેઠ, તમને સુખી કરવા ધારશે તોપણ તમારો વ્યવહાર કે પરમાર્થ હાથપીટ અને રડારોળથી ભરેલો રહેવાનો.

* * વિજયને જ મનની દૃષ્ટિથી જોવા કરવા છતાં, પૂર્વે અથવા પૂર્વજન્મમાં એવેલા કોઈ અયોગ્ય વિચારના ફળરૂપે પ્રસન્ને દુઃખ આવી પાડતું ક્ષયિત જોવામાં આવે

વેછે, તેથી વિજયને જોવા કરનારે, ભવિષ્યમાં દુઃખના અતુમાનથી સાવધાનતા સેવવાની અગત્ય સ્વીકારીએ તો સ્વીકારી શકાય, પણ આ સાવધાનતાને અને તે સાવધાનતાએ સૂચવેલા ઉપાયને દિવસમાં સો વાર સ્મરણમાં આણુંવો, એ અતુમાન કરેલા દુઃખને સત્વર આંતરવાનું નિમંત્રણ કરવાતુલ્ય છે. સાવધાનતાએ સૂચવેલા દુઃખના અતુમાનને સમૂળ વિસરી જવું, એ સર્વોત્કૃષ્ટ છે; તેમ ન અને તો પ્રાપ્ત થનાર દુઃખના પ્રસંગે શું કરવું તેની યોજના એક વાર ધડી કાઢી, પછી તે યોજનાને મગજના સાતમાં પાતાળમાં દુખાવી દેવી; અને ભવિષ્યમાં દુઃખ આવે તો જ તેને જહાર ડોકું કાઢવા દેવી. નહિ તો તેને નિરંતર દુઃખેથી રાખવામાં જ, અર્થાત્ બુદ્ધી જવામાં જ હિત છે.

* * વિજયનાં જ ચિત્રો મનમાં રચ્યા કરો. જાંઘતમાં, સ્વપ્નમાં, સર્વ અવસ્થામાં વિજયને જ જોવા કરો. તમારાં મન, વાણી અને ક્રિયાને વિજયના વિચારોવડે જ રંગી નાખો. પરાજયની કે દુઃખની કલ્પનાસરખી પણ ન કરો. જળવાનું સંકલ્પથી અર્થાત્ આત્મસંયમથી દુઃખના વિચારને તમારા મનમાં પ્રવેશવા ન દો. તમારું મન શું જોવા કરે છે, શાનું ચિત્ર રચે છે, તે સાવધાન થઇને વારંવાર જોવા કરો. જો તે રોગનું, નિર્ધનતાનું, નિષ્પ્રજાતાનું, જીવત્વનું ચિત્ર રચતું હોય, તો તત્કાળ તે ચિત્રને પલટી નાંખી તેને સ્થાને આરોગ્યનું, અર્થધનું, વિજયનું, અને જીવત્વનું ચિત્ર રચો. એક વાર આવું ચિત્ર રચીને ખેંચી ન રહો, પણ પુનઃ પુનઃ રચો. તમારા મનમાં તમે રચેલું મુખ્ય ચિત્ર પ્રત્યક્ષ દેખાય, તે તમને સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મજન્ય, સાં સુધી પ્રયત્ન કામ્ય રાખો. પ્રયત્નથી કાપર થાઓ નહિ. કચરાના ઢગલાવાળા અવાવર ધરને સાદુ કરવાની મહેનતથી જેઓ કંટાળે છે, તેઓ ઉકરડામાં જ રહેવાને લાયક છે, પણ સ્વચ્છ ધરમાં રહેવાને લાયક નથી.

* * જેના ઉપર તમે તમારી દષ્ટિ સ્થાપો છો, જે વસ્તુને તમે તમારો ખેંચ કરો છો, તે વસ્તુની પાસે અને પાસે તમે આવતા જાઓ છો, અથવા તે વસ્તુ તમારી પાસે આવતી જાય છે. આ અધ્યાત્મસૂત્રનો સિદ્ધાંત છે. વિજયપ્રતિ દષ્ટિ સ્થાપતાં તમે વિજયની સમીપ જતા જાઓ છો, અથવા વિજય તમારી પાસે આવતો જાય છે.

* * દર્શન એ સર્જન છે, એ સૂત્રને કદી વિસરશો નહિ. જે તમારે જોઇતું હોય તેને જ જોવા કરો, એ જ દુઃખ ને દય વિજયનો ઉપાય છે. જે ન જોઇતું હોય તેને કદી જ જોતા નહિ. જગતનો મોટો ભાગ આખો દિવસ આમ જ કરે છે; અને દુઃખી રહે છે. દુઃખને ટાળવાનો અને સુખને મેળવવાનો ઉપાય હવે કાઢીને પૂછવા જતા નહિ. સિદ્ધેશ્વર ઇતિહાસ કરીને કહે છે કે દર્શન એ જ સર્જન છે. તમને તે સંભળાય છે ? અને સમજાય છે ? હા; તો આ ક્ષણથી જ આચારમાં મૂકો: કારણ કે સાંભળવાથી થતા ફળકરતાં, સમજવાનું ફળ હજારગણું વધારે છે, અને સમજવાના ફળકરતાં આચારમાં મૂકવાનું ફળ લાખગણું અધિક છે.

કારણ અને કાર્યપ્રદેશ.

‘કામ કામને શીખવે છે,’ એ કહેવત પ્રસંગપરતે અસંખ્ય મનુષ્યો બોલે છે, પણ તેમાં રહેલા ઉંડા બોધને ગ્રહણ કરી કેટલા થોડા મનુષ્યો પોતાનાં જીવન ઉચ્ચ પ્રકારનાં કરે છે !

તમને કોઈ કામ આરંભમાં ન આવડતું હોય, પણ જો તમે તેને કરવા માડો છો, અને ગમે તેવી કઠિનતા જણાય તોપણ તેથી ન ડગતાં ફરી ફરીને તે કર્યા જ કરો છો, તો અંતે તે કામ તમને આવડ્યાવિના રહેતું જ નથી.

આ આવડત અથવા જ્ઞાન મનુષ્યમાં ક્યાંથી આવે છે ? મનુષ્ય પોતે જ પોતાનામાંથી. તે કહે છે. બહારથી તેનામાં તે કોઈ નાંખે છે, એમ નથી; કારણ કે બહારથી જો તે નાંખાતું હોય તો પ્રયત્ન ન કરનાર સ્વપ્ના જ મનુષ્યો, ગમે તેમાં અત્યંત કુશળતા ધરાવનાર થાત. શ્રીમંતો વિદ્વાનોને ધન આપત, અને વિદ્વાનો પોતાનું જ્ઞાન શ્રીમંતોમાં નાંખત, અને વગરશ્રમે શ્રીમંતો વિદ્વાન થઈ જતા. પરંતુ પોતાના પ્રયત્નવિના ગમે તેટલું ધન આપતાં છતાં પણ શ્રીમંતો વિદ્વાન થતા નથી. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે જ્ઞાન મનુષ્યે પોતાના જ પ્રયત્નથી પોતાનામાંથી જ પ્રકટ કરવાનું છે.

પોતાનામાંથી પ્રયત્નવડે મનુષ્ય કયું જ્ઞાન પ્રકટ નહિ કરી શકે, એ કહી શકાય તેમ નથી, અર્થાત્ પ્રયત્નથી તે ગમે તે જ્ઞાન પ્રકટ કરી શક્યા સમર્થ છે, એવો સિદ્ધાંત અનુભવી મહાપુરુષો જે સ્થાપે છે, તે કેવળ સત્ય છે.

પૃથ્વીમાં જળ નથી, એમ નથી. સર્વ સ્થળે છે. અને તે પણ આપ્ત છે, પણ કોઈ સ્થળે થોડી ઉંડાઈમાં છે, અને કોઈ સ્થળે થણી ઉંડાઈમાં છે. તે જ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન મનુષ્ય માત્રમાં છે. અને તે પણ અમર્યાદ છે, પણ કોઈ મનુષ્યમાં થોડા પ્રયત્નથી તે પ્રકટ થાય છે અને કોઈમાં થણા પ્રયત્નથી તે પ્રકટ થાય છે.

આપણા જીવનના બે પ્રદેશ છે. એક પ્રદેશનું નામ કારણ પ્રદેશ છે, અને બીજા પ્રદેશનું નામ કાર્યપ્રદેશ છે. આપણો કારણ પ્રદેશ અમર્યાદ વિસ્તારવાળો છે. તે અમર્યાદ એર્થર્થ, અમર્યાદ સુખ, અમર્યાદ જ્ઞાન, અમર્યાદ આરોગ્ય, સ્વદેશમાં સર્વ પ્રકારના અમર્યાદ શુભાથી ભરેલો છે. આપણો કાર્યપ્રદેશ અમર્યાદવાળો છે, અને કારણપ્રદેશમાંથી પ્રયત્ન કરીને જેટલું આપણે બહાર આવ્યું હોય છે, તેટલાનો જ આપણે કાર્યપ્રદેશમાં અનુભવ કરી શકીએ છીએ.

આપણા કારણપ્રદેશમાં શું શું બર્ણું છે, તે આપણે જાણતા નથી, અને તેથી આપણે જે જોઈતું હોય છે, તે તેમાં નહિ હોય, એવી સંકાને વશ થઈ, આપણે પ્રયત્ન કરી, તે બહાર કાઢતા નથી, અને તેથી દુઃખી રહીએ છીએ.

જોમ પોતાના યત્નમાં અનર્ગલ દ્રવ્ય દોરેલું હોય છે, પણ તે ન જાણનાર મનુષ્ય કોદાળાવડે તે ખોદી કાઢવા પ્રયત્ન કરતો નથી, અને નિર્ધનતાનાં દુઃખો સહે છે, તે જ પ્રમાણે આપણા કારણપ્રદેશમાં અનર્ગલ સુખવિભવાદિ ભરેલાં છે, પણ તે ન જાણનાર આપણે પ્રયત્નવડે તેને કાર્યપ્રદેશમાં સ્પર્શી શકતા નથી.

આપણા આ કારણપ્રદેશને સત્તાસે, ઘઠા અથવા પરમતત્ત્વ અથવા ઈશ્વર કહે છે. એ કારણપ્રદેશસાથે આપણે અભેદ સંબંધ છે. કારણપ્રદેશમાં જોડણું છે, તે સઘળું આપણું જ છે. પણ પ્રયત્નવડે તેને બહાર કાઢી આપણે પ્રત્યક્ષ ન કરીએ ત્યાં સુધી તેનો ઉપભોગ આપણે કરી શકતા નથી.

કારણપ્રદેશમાં કાંઈ તેવી આપણી કલ્પનામાં આવે તેવી નિરુપમ વસ્તુ છે, એવું વિશ્વાસપૂર્વક માનવાની આપણને સ્વતંત્રતા છે, કારણ કે તેવી વસ્તુ જો ત્યાં ન હોય તો આપણી કલ્પનામાં તે આવી શકે જ નહિ. તે જ પ્રમાણે તે નિરુપમ વસ્તુને પ્રયત્ન કરીને કાર્યપ્રદેશમાં આણી પ્રત્યક્ષ કરવાને પણ આપણામાં સામર્થ્ય છે; કારણ કે સામાન્ય મનુષ્યોવડે અસંભવિત મનાએલી હમરો વસ્તુઓ પ્રયત્ન કરી કરીને, કારણપ્રદેશમાંથી બહાર આણવામાં અનેક મનુષ્યોએ વિજય મેળવ્યો છે.

મનુષ્યોએ કાર્યપ્રદેશપ્રતિની પોતાની દષ્ટિ ફેરવીને કારણપ્રદેશપ્રતિ નાંખવાની છે. કાર્યપ્રદેશમાં જોતાં બહુધા આપણને નિરાશા અને નિરુત્સાહ પ્રકટે છે. કાર્યપ્રદેશમાં સેંકડો મનુષ્યોને આપણે રોગી, દીન, દુઃખી અને અજ્ઞાન જોઈએ છીએ. કોઈ રથને તાવ ફાટી નીકળ્યો હોય છે, તો કોઈ રથને પ્લેગ પ્રવર્તી રહ્યો હોય છે. કોઈ રથને નિર્ધનતા અને દુઃકાળનું સામ્રાજ્ય હોય છે તો કોઈ રથને અનાચાર, અને અધર્મ, કેર વર્તીવતી હોય છે. આપણને ક્યાંદિ પણ શુભ દેખાતું નથી. આપણે નિરાશ અને નિરુત્સાહ થઈ જઈએ છીએ. આ સર્વ રથને વ્યાપી રહેલા દુઃખમાં આપણને સુખ ધવાની આશા થી, એવી રાંઠા આપણને પ્રકટે છે, અનિશ્ચાસ અને અચકાનો ઉદય યતાં આપણું હાથ હેઠા પડે છે; આપણી પ્રયત્નની શક્તિઓ શિથિલ થઈ જાય છે.

કારણપ્રદેશમાં આપણું કશું જ નથી. આપણી કલ્પનાવડે એ પ્રદેશને જોવો ઉચ્ચ અને સુખદ આપણે કલ્પવો હોય તેવો કલ્પવા આપણે રચતાં જઈએ. આપણી કલ્પના તેને અમૃતનો મહોદધિ ધારે છે, તો તે તેવો જ હોય છે. આપણી કલ્પના તેને આનંદ, શાંતિ, અશ્વ્યં, અને જ્ઞાનવગેરેનો અગાધ દેશ ધારે છે, તો તે તેવો જ પ્રતીત થાય છે. આથી આપણી અદ્વા પુષ્ટ થાય છે, આશા અને ઉત્સાહને નવો વેગ મળે છે, પ્રયત્નમાં નવું બળ સિંચાય છે, અને તેમ યતાં પ્રયત્નમાં મગ્યા રહેવાર આપણે આપણા કાર્યપ્રદેશને આપણી ઇચ્છેલી સુરમ્ય વસ્તુઓથી અલંકૃત થએલો જોઈએ છીએ.

તમે અને હું કારણપ્રદેશમાં સર્વગ્ન, સર્વશક્ત, સર્વશ્ચર્મસંપન્ન અને સર્વવ્યાપક છીએ. કાર્યપ્રદેશમાં અલ્પસ, અલ્પશક્ત, અલ્પશ્ચર્મયુક્ત અને પરિણિત છીએ. કારણપ્રદેશમાં વારંવાર પ્રવાસ કરીને, તે પ્રદેશનું અશ્વયં પ્રયત્નવડે કાર્યપ્રદેશમાં પ્રત્યક્ષ કરીને પરિણામે કારણપ્રદેશ અને કાર્યપ્રદેશ ઉભયને એકાકાર કરી નાંખવા, એ જ આપણો ઉદ્દેશ અને કર્તવ્ય છે.

ઘણા જ ઘોડા મનુષ્યો કારણપ્રદેશમાં જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવાસ કરવાના અભ્યાસને સેવે છે; અને તેથી દિવસે દિવસે તેઓ ક્ષીણ બળવાળા થતા જાય છે. કારણપ્રદેશસાથે તેઓનો અભેદ હોવાથી, સ્વસ્થ નિદ્રાવાળી વિશ્રાંત અવસ્થામાં તેઓ કારણપ્રદેશથી ખોવાય છે, પણ તેઓ જાગૃત્ત્વ ધારે છે કે તરત જ આ સંબંધવસ્ત્ર પોતાના ગર્ભાદાવાળા વિચારનો પટ્ટો નાંખે છે. આથી નવું બળ આવડે શક્ય થાય છે, અને પ્રાપ્ત બળને તેઓ

સેંકડો ક્રિયામાં વાપરી નાંખે છે. જેમ પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાની આજીવ્યાજીવ તથા ઉંચે આકાશમાં વ્યાપી રહેલી શુદ્ધ હવાનો અખંડ સંબંધ છે, પણ જે મનુષ્ય બારીબારણાં અડકાવી ઘરમાં બેસે છે, તેને ઘરમાં જોટલી હવા હોય છે તેટલાથી જ નિર્વાહ કરવો પડે છે, અને પરિણામે શુદ્ધ હવા ખુટી જતાં મરણને વશ થવું પડે છે, તે જ પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્યનો કારણપ્રદેશસાથે અબેધ સંબંધ છતાં, આ સંબંધને જે મનુષ્ય તત્ત્વવિચારવડે અખંડિત તથા રાખતા, પણ અતત્ત્વવિચારના આડ પડદા તેમાં નાંખે છે, તે જોની કાર્ય કરવાની શક્તિઓ ક્રમે ક્રમે ક્ષીણ થઈ પરિણામે તેઓ કશું જ કરવાને સમર્થ રહેતા નથી.

કારણપ્રદેશમાંથી બળ પ્રાપ્ત કરીને જ મનુષ્યો કાર્યપ્રદેશમાં પ્રવર્તન કરી શકે છે. આપણે જે જોઈએ તે કારણપ્રદેશમાંથી પ્રવર્તન કરતાં આપણને મળી શકે એમ છે, એવું જે મનુષ્યોને વિશ્વાસ હોતો નથી, તેઓ ઉચ્ચ અલિલાધાવિનાના હોય છે, અને કદાચ અલિલાધા ધરે છે, તો ચક્ષુવિનાના હોવાથી પ્રવર્તનરહિત હોય છે.

પશુઓમાં જિરાર નામનું એક ઉંચું પ્રાણી હોય છે, પૂર્વે તેની ગરદન ટુંકી હતી. કારણપ્રદેશમાંથી ટુંકી ગરદન જ તેણે મેળવી હતી; પણ તેનો આશ ખુટી ગયો, અને તાડનાં પાંદડાં તેને ખાયા મળે તો જ તેનો નિર્વાહ ચાલે, એવું સમય આવ્યો. તેણે ઉંચી નજર નાંખવા માંડી, અને તાડનાં પાંદડાંને પહોંચવા લાંબી ડોક કરવા માંડી. તે ઉંચું જતાં, તેની ડોક તાડનાં પાંદડાંમુધી પહોંચે તેમ ન હતું. તોપણ ક્ષુધાના વેગથી તેણે લાંબી ડોક કર્યા જ કરી. આ અસામાન્ય કસરતથી પરિણામે તેની ગરદન લાંબી થઈ, અને આજે તે એટલી લાંબી થઈ છે કે સહેલાઈથી તાડનાં પાંદડાંને પહોંચી શકે છે. કારણપ્રદેશમાંથી પ્રવર્તનપડે તેણે લાંબી ડોક પ્રાપ્ત કરી છે. હવે પ્રવર્તન કરવાનું તેને પ્રયોજન રહ્યું નથી, અને તેથી તે લાંબી થતી અટકી છે. હજી પણ તેનો પ્રવર્તન ચાલુ રહેલો હોત તો હજી પણ તે લાંબી થાત. પ્રવર્તન અટકવાની સાથે જીદિ થતી અટકી છે. કામ કામને ધીમથે છે, તે જોટલું ખરું છે, તે પ્રમાણે ખરેખરી જરૂર, પ્રવર્તન કરાવીને, તે જરૂરની વસ્તુને ગમે ત્યાંથી પણ મેળવી આપે છે, તે પણ તેટલું જ ખરું છે.

તમારે સેંકડો વસ્તુઓની અગત્ય હશે જ. તમારા કારણપ્રદેશમાં તે છે, અને તે તમને મળે એમ છે, એમ માનીને તેમને મેળવવા તમે જિરારની પેઠે પ્રવર્તનને સેવ્યા કરો છો ? તમે નિત્ય તમારી ડોક ચોડી અને ચોડી અધિક લાંબી કરતા રહો છો ? અને પ્રવર્તન કરતાં શ્રમ જણાતાં, કારણપ્રદેશમાં દષ્ટિ નાંખી, તેમાં એકાકાર થઈ, પ્રવર્તન કરવાના નવા બળને, અને નવા ઉત્સાહને નિત્ય પ્રાપ્ત કરતા રહો છો ?

અગ્રામ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની કળા આ જ છે; અને તે એ કે કારણપ્રદેશમાં એકાકાર થવું, અને ત્યાંથી બહાર આવી કાર્યપ્રદેશમાં કમર કરી પ્રવર્તન કરવો. નિયમિતપણે વિધિપૂર્વક જેઓ આમ કરે છે, તેઓ ઉન્નતિ, અબુદ્ધય, વિજય, સામર્થ્ય સર્વ પ્રાપ્ત કરે છે.

કાર્યપ્રદેશમાં પ્રવર્તન કરતાં શ્રમ જણાય ત્યારે પ્રવર્તન અટકાવો, કારણપ્રદેશને સર્વવં વ્યાપેલું પરમતત્ત્વ છે. તેમણે દષ્ટિ ફેરવો, તે સર્વ પ્રકારના સામર્થ્યથી, ઐશ્વર્યથી, સૌન્દર્યથી, સુખથી, આરોગ્યથી પૂર્ણ છે, એમ દર્શનાથી પારે, અંધારાને વેળી ભાંડવાના કરો,

કલ્પનાનું ચિત્ર બારબાર રચાતાં તેમાં એકાકાર થઈ જાયો, તે હું છું એમ ધારો, અને એ વિચારમાં ને. વિચારમાં તમને યથાર્થ વિશ્રાંતિ મળે, અને બળ આવેલું જણાય ત્યાં સુધી સંતિથી પડી રહો. પછી જનમત થાયો, અને મેળવેલા બળનો પ્રયત્નમાં ઉપયોગ કરો. કારણપ્રદેશમાં જે એશ્વર્યવગેરેની કલ્પના કરી હોય તેને સ્વપ્ન જનમતમાં પ્રત્યક્ષ કરો.

કેટલાક ધારે છે કે હું જાણ છું, એટલે કે હું આનંદસ્વરૂપ છું, હું શાન્તસ્વરૂપ છું, હું નિરામય છું, એ વગેરે વિવિધ પ્રકારની ભાવના ભક્તિની વિરોધી છે. એમાં પરમેશ્વરની ભક્તિજેતું કશું જ આવતું નથી. એમાં ઉલટું પોતાને ઈશ્વર માનવાનું મિથ્યા અભિમાન ઉભું થાય છે, અને તેથી તે સાબને બદલે હાનિને જ કરનાર છે; પણ આ તેમનું માનવું, 'હું જાણ છું' એ પ્રકારની ભાવનાના રહસ્યને ન સમજવાથી જ થયેલું હોય છે.

ત્યારે કોઈ મનુષ્ય 'હું આનંદસ્વરૂપ છું' એવી ભાવના કરે છે, ત્યારે તે પરમેશ્વરની જ ભક્તિ કરે છે. એ ભાવનામાં તે પરમેશ્વરનો જ આશ્રય લે છે. તે પોતાના મિથ્યા હુંપણાને બુદ્ધી જળને પરમેશ્વરનું જ ચિંતન કરે છે, અને પરમેશ્વરને જ પોતાના આણુઆણુમાં વ્યાપેલા બુદ્ધિ છે. 'હું એશ્વર્યસ્વરૂપ છું' એવી ભાવના કરીને અનંતપ્રદેશપર્યંત વ્યાપી રહેલા પરમાત્માનું જ તે ધ્યાન કરે છે. 'હું નિરામય છું' એવી કલ્પના કરીને તે દશે દિશાએ વિસ્તરી રહેલા અવિક્ષિપ તત્ત્વમાં જ એકાંત થાય છે. ભક્તિનો તત્ત્વાર્થ આથી બીજો કયો છે ? પરમાત્માની ઉપાસના આથી અધિક ઉત્તમ પ્રકારે શી રીતે થઈ શકે એમ છે ?

બીધિ થતાં, 'હું આરોગ્યસ્વરૂપ છું' એવી ભાવના કરનાર, રોગ દાળવા પરમેશ્વરનું સ્મરણ નથી કરતો તો બીજા કેનું કરે છે ? 'હે ઈશ્વર ! મને સત્ત્વ નિરામય કરો' એમ પ્રાર્થના કરનાર, પરમેશ્વરના જે નિરામય સ્વરૂપને ચિતે છે, તેને જ આ ભાવના કરનાર ચિતે છે; પ્રાર્થના કરનાર શ્રદ્ધાથી જોમ માને છે કે મારી પ્રાર્થના સ્વીકારી પરમેશ્વર હવે મારો વ્યાધિ દાળે છે, અથવા દાળશે, તે જ પ્રમાણે ભાવના કરનાર પણ પોતાના આણુઆણુમાં વ્યાપી રહેલા પરમતત્ત્વથી પોતાને આરોગ્ય મળે છે, એમ શ્રદ્ધાથી માને છે, બનેલા પ્રયત્નની દિશા, લક્ષ્ય, અને પરિણામ એક છે તો પછી એક ભક્ત છે, અને બીજો અભક્ત છે, એક નમ્ર છે, અને બીજો મિથ્યાઅભિમાની છે એવા અસત્ય આરોપને ક્યાં અવકાશ છે ?

હુઃખના સમયમાં અથવા વ્યાકુળતાના સમયમાં તમે હુઃખના વિચારોમાં કુબી જાયો છો, તે શું ઈશ્વરની ભક્તિ છે ? પરમેશ્વરને તમારા હૃદયમાંથી શું તે સમયે તમે બહાર નથી કાઢી મૂકતા ? એથી ઉલટું આવા સમયમાં 'હું સુખસ્વરૂપ છું' એવું ચિંતન કરતાં શું તમે પરમેશ્વરને તમારા હૃદયસિંહાસનઉપર આરૂઢ નથી કરતા ? હું સુખસ્વરૂપ છું એવી ભાવના કરી પરમેશ્વરને તમારામાં ઓતપ્રોત શું તમે નથી બેસતા ? તમારા મિથ્યા બદને વિલાવીને, તમારા પરિચિન્ન પોતાપણાને પિસરી જળને, તમે પરમાત્માના શું અનન્ય ભક્ત નથી થતા ?

સુખ, ઐશ્વર્ય, આનંદ, આરોગ્ય, શાંતિ, જ્ઞાન, પ્રેમ, એ સર્વ પરમેશ્વરના જ નામ છે, અને પોતાની વૃત્તિમાં તેમને આરૂઢ રાખનાર પરમેશ્વરને જ પોતાના હૃદયમાં આરૂઢ રાખે છે.

હું દુઃખી છું, હું રોગી છું, હું નિર્ધન છું, હું અજ્ઞાની છું, એમ જોલનાર અને માનનાર પોતાના હૃદયમાંથી પરમેશ્વરને દાકી કાઢે છે. તે પરમેશ્વરની સમર્થ સત્તાનો પોતાનામાંથી લોપ કરી, પોતાની તુચ્છ સત્તાને આગળ પાડે છે તે મિથ્યાભિમાની છે, કારણ કે પોતાનું જીવપણું જો મિથ્યા છે, તેને જ તે ખરૂં માને છે, અને તેને જ તે આગળ પાડે છે તે અલક્ષ્ય છે, કારણ કે સુખાનંદ પરમેશ્વરને પોતાના હૃદયમાં રાખવાને બદલે તે દુઃખને જ પોતાના હૃદયમાં દાસનઉપર બેસાડે છે, અને તેને જ જોડે કરે છે. તે પરમેશ્વરનું પૂજન મૂકીને પિશાચોનું જ પૂજન કરે છે, કારણ કે જ્ઞાન, આનંદ, પ્રેમ વગેરે ગુણો જો પરમેશ્વરસ્વરૂપ છે અને જો સત્ત્વગુણના પ્રકાશમાં વિચરનારા છે, તેમનો અનાદર કરી અજ્ઞાનરૂપી રાત્રિમાં મહાલનારા શોક, લપ્, સતાપ, ચિંતા વગેરેને તે પોતાના હૃદયમાં પ્રીતિથી આમત્રણ કરે છે, અને તેમને જ પુષ્ટ કરે છે.

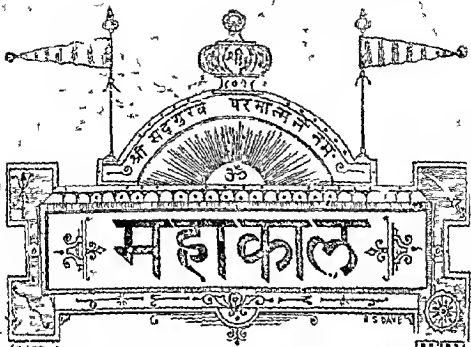
હું જીવ છું, એમ ધાગવું એ મિથ્યાભિમાન છે. એ પરમેશ્વરથી વિમુખતા છે, એ પરમેશ્વરનું અપૂજન છે. હું બ્રહ્મ છું, એવી ભાવના કરવી, અને તે ભાવનાના અર્થમાં તન્મય થવું, એ નિર્ભાગ્ય છે, એ પરમેશ્વરની સર્વોત્કૃષ્ટ અભિપ્રાયતા અથવા ભક્તિ છે, અને એ જ પરમેશ્વરનું સર્વોત્કૃષ્ટ પૂજન છે.

નિવૃત્તિના સમયમાં હું બ્રહ્મ છું, એવી ભાવનાવડે પરમાત્મામાં એકાકાર થાઓ, અને નિવૃત્તિથી હિંતા, પ્રપત્નવડે બ્રહ્મત્વને કાર્યપ્રદેશમાં પોતે પ્રત્યક્ષ કરી, અન્યને પ્રત્યક્ષ કરો.

રણભૂમિમાં જ્યાં શસ્ત્રો ઉછળે છે, ત્યાં જતાં અથવા અંધારામાં જતાં જેઓ પાછી પાની કરે છે, તેઓ જ માત્ર કાપર, પીકણ કે બાવલા છે, એમ કંઈ નથી, પરંતુ પોતાને જો ખરૂં લાગે છે, તે કરતાં, અથવા જે વિચારે પોતાને સાચા જણાય છે, તે પીંગળનાં આગળ જણાવતાં જેઓ કરે છે, તેઓ પણ પીકણ અને બાવલા જ છે. પોતાને જણાવું સાચું કંવાની અને કહેવાની જેનામાં દિમ્ભ નથી, તેનાથી ઉન્નાતિ હૃદય હાથ છેડે રહે છે.

મગજના અણુઓ (Cells) માં રૂઢિ કરવાથી, માનસિક શક્તિઓ વધે છે કે કેમ, તે સંબંધમાં પ્રો. એલ્બર્ટ ગેટ્સે કોડો સમય સયા પ્રયોગો ચલાવે છે. તેમણે ઉંદર, સ્ત્રીનાં વગેરેનાં મગજનાં અણુઓમાં વધારો કરવાના અનેક પ્રયોગો કર્યા છે, અને તેથી તે જનાવરોની વિચારશક્તિ અશ્વર્થકારક પ્રમાણમાં વધેલી તેમના અનુભવમાં આવી છે. મનુષ્યના મગજની શક્તિઓ એ જ ધોરણે વધારવાના પ્રયોગો હાલ તેઓ કરે છે, અને તેમાં ઉત્તમ પ્રકારનો વિજ્ય મળવાની તેઓ આશા રાખે છે.

रूप [पुस्तक] १९, श्रावण सं० १९६३, दर्शन (अंक) १०

श्लोकः ॥

यस्योत्तमांगोपरि तावकीना
पादाब्जकांतिमुद्घापमाना ।
तस्याभियुग्मस्य भवत्यधस्ता-
दापद्रव्यं शोचति चातिसर्वं ॥

अर्थ — हे सर्वज्ञातीत प्रभो ! જેના મન્ત-ઉપર આપના ચર-
ણ-મવની કાંતિ મુદ્ગદૃષ્ટ અર્થગ્રહે છે, તે પુગપના પોતાના ચ લુ-
ચુલની નીચે આપણિનો સગ્રહ આતી શોડ કરે છે (અર્થાત્,
આપના ઉપાસકો રિપચિમાનને પોતાના પગતથે આપે છે)

પ્રતિષ્ઠા કરનાર

શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગ.

પૌરણેત્ર 'લક્ષ્મીવિલાસ' લિમિટેડ પ્રેસમા મુદ્રાંકિત કર્યું

- વાર્ષિક વપદાર સર્વાંગકારે જી ક. ૨,

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧ સદર્શ અવન (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	...	...	૩૩૭
૨ ચિતિગયિને પ્રકટ થવા સાધકરૂપી કમલની પ્રાર્થના (છાં.)	...	...	...	૩૩૮
૩ ચિનિસિ ધુમાં તન્મય થવા મનને પ્રબોધ (છાં.)	...	...	...	૩૩૮
૪ અવબોધોદયોગ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	...	...	૩૩૯
૫ ચિદનુભવોદયોગ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	...	...	૩૩૯
૬ ચિત્તની ચિન્મયાવસ્થા (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	...	...	૩૪૦

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ આત્મપુગાણનો સાર (વિકૃલ.)	...	...	...	૩૪૦
૨ શ્રીસદ્ગુરુ કોણુ હોઈ રહે? ગૃહસ્થ કે સન્યાસી? (કણીયા)	...	...	...	૩૪૪
૩ શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘટનાદ (છાં.)	...	...	...	૩૪૬
૪ ખાતા પેચરૂપ ન થાય છે (છાં.)	...	...	...	૩૪૭

૩ વિદ્યા.

૧ અહો તથા સગિઓની મનુષ્યના હવનપર થતી અસર (છાં.)	...	...	...	૩૪૦
૨ સ્વમનનિષાક્રાંતિ (છાં.)	...	...	...	૩૪૩
૩ નાનકિંક શકિતઓનું સામર્થ્ય કેવી રીતે વધારવું (છાં.)	...	...	...	૩૪૩

૪ સાહિત્ય.

૧ એક ખગોળવેત્તાની દુઃખમય કથા (છાં.)	...	...	...	૩૪૫
-------------------------------------	-----	-----	-----	-----

૫ પ્રકીર્ણ

૧ ત્રિવેણીસાધકઅવિદ્યારિવર્ગના મહોત્સવો (છાં.)	...	...	...	૩૪૮
---	-----	-----	-----	-----

અગત્યની સૂચના.

મદ્રાસના પ્રત્યેક ગાસની વદ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે, અને તેથી માદકોને તે બીજા માસની મુદ નીચે કે સાથઉપર મળે છે. આથી જે માદકોને એ અવસાયા અ ક ન મને તેમજ તત્કાલ અન જાણવું. પંદર દિવસપછી જાણવાનાર માદકને નિવડ્યે પડે. એ ક મળી મળે નહિ કેટલાં જવલનારે પોતાનું પ્રથમનું કેટલાં જાણવાયા કૃપા કરવી તેમ નહિ કરનારના પત્રપર ખ્યાન જાપવામાં આવતું નથી

વ્યવસ્થાપક, મદ્રાસ, વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૧૧—આવળ કૃષ્ણ- ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૩, વર્ષ (અંક) ૧૦.

॥ ૐ શ્રો ॥

સહર્ષ સ્તવન.

પદ ૧. (નથી જાતમાં સાથ, એ કવ.)

ચિતિસ્વરૂપે અવિનાશ, નૃહરિ પ્રભુ ! નિર્જનહૃદયપ્રેમશ,
ધરી અંતર અતિ ઉલ્લાસ, સ્તવે પ્રભુને પ્રભુપ્રિય નિજ દાસ,
નયન ભરીને આજ નિરખીએ, હૃદય ને મૂર્ધાકાશ,
આપવિના અંતર કે બાહિર, ખાલી નથી અવકાશ.
દશદિશ સ્વરૂપને લહીએ, નિજરૂપ આજ થઈ રહીએ,
લહી સથાર્ય આપવિલાસ, ભેદને લહીએ મિથ્યા ભાસ;—
ભૂવંત્વ કયાં એ પૂર્વનું, કયાં આજનું શિવત્વ,
આપકૃપાથી આપથી, લહીએ આજ સમત્વ,—
એ હૃપલયો આ દાસ, પ્રણામ અનંત કરે પ્રભુપાસ;—

* આ અંકમાં આપેલાં પદો ' ચિત્તિપરીપ્રકટીકરણોત્સવ ' નામના ગ્રંથસાથેક-
અધિકારિનના ૭૩ મા મહોત્સવનિમિત્ત રચવામાં આવ્યાં હતાં.

ચિતિરવિને પ્રકટ થવા સાધકરૂપી કમલની પ્રાર્થના.

પદ ૨. (જે કરશે તે ભરશે, એ લય.)

હું અપ્રાચ્છાદિત ચિતિરવિ હજી ક્યાં લગી રહેશે,
આ શિથિલ કમલને ક્યારે દર્શન દેશે.
ભોવા પ્રિય દિવ્ય વદનને, અહેવા હંવપ્રદ હવનને,
હું નિરખું નિત્ય ગગનને, ક્રકર ક્યાં લગી તાણી લેશે, અપ્રાં
હવન ! હવન કરમાતું, તનુ પ્રતિપળ દુર્ગળ થાતું,
ઉંચું ન અધિક ભોવાતું, કાં મુખ ન જતાયો કહેશે, અપ્રાં
આજે નહિ તો પ્રિય કાલે, દેખાશે મુજને વહાલે,—
(એવી) આશામાં આયુષ્ય આવે, નિદયતા ક્યાં લગી અહેશે, અપ્રાં
અબથી પ્રિય જાહિર પધારો, સ્મિતપૂર્વક ક્રકર વિસ્તારો,
મૃત્યુથી, દઇ હવન ઉગારો, + છદ્મ નૃહરિ નનભમાં વહેશે, અપ્રાં

ચિતિસિંધુમાં તન્મય થવા મનને પ્રલોધ.

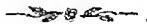
પદ ૩. (અલખ નિરંજન મળ્યા. ૨૨ મન, એ લય.)

ચિતિદરીએ ગળી જતો, હે મન ! ચિતિદરીએ ગળી જતો,
લવણ્યતણી ગળી પુતળી પ્રિય આજે, હે મન
ચિતિસિંધુ દશદિશ નિરખીને, સર્વાંગે ગહિ નહાજે,
આલિંગી જળને અણુઅણુથી, પ્રતિપળ જળમય થાજે, હે મન
કાષ્ઠ, ધાતુ, પાપાણુની પુતળી જાંતી ચિતિપ્રતિ ના ધાજે,
કાર્ય જૂઠું કારણથી પટી કો. કરણમાં શું રાજે ? હે મન
લહી તુજને તું કાર્ય ચિતિનું, ચિતિમય થાવા અહાજે,
પરિચિન્નતા ભેદે સ્થાપી, મુખના હેતુ ભાજે, હે મન
મૃત્યુ હજરૂપ જળ જાણી જળ થા, અપૂર્વ શુરતા કાજે,
નરહરિચિતિમાં ચિતિરૂપ રહેતાં, દુઃકુલિ સ્વર્ગે વાજે, હે મન

અવબોધોદ્ઘોષ.

પદ ૪. (સનનનનન નોગ કરતી, એ લય.)

અજળ કરતી આ અહો ! શી, દિવ્ય રશ્મિ આવતી,
કેણુ પ્રેરે, ક્યાંથી આવે, દિવ્ય ધૃતિ પ્રસરાવતી.
એક દ્વણમાં પ્રકટી સત્પર, લેલી અડકટાહ ગઈ,
અસ પાતાલોવિષે પણ, સભર દ્વણમાં પ્રસરી રહી;—
જોતજોતામાંહિ વ્યાપી, સકલ મધ્ય પ્રદેશમાં,
રશ્મિમય કરી વિશ્વ દીધું, તિમિર કહી રહું લેશ ના;—
આમ જોતાં તેમ જોતાં ચમકતી આ ચિત્તિધૃતિ,
મુજ વિષે જ્યાં ન્યાણું ત્યાં પણ, એ જ જ્યોતિ પ્રકટતી;—
અવિદ્યાબંધન ધૃતિએ, તરત મારાં તોડીયાં,
કર્મલેશવિપાકઆદિ, સદા મુજથી છોડીયાં;—
એક દ્વણમાં મુક્ત કીધો, ક્યો સર્વતણો પતિ,
જોઈ આ આશ્ચર્ય હું ત્યાં, લાન કડું મુજ મનમતિ;—
હીન આતાં તો તરત હું, મુજને ભૂલી ગયો,
સવર્ષતિપણું પણ ન મુજમાં, રશ્મિમય આપે ધયો;—
જાગી જોતાં ન્યાણું મુજને, સદા સર્વતણો પતિ,
ભાન માડું વિલાપું જે દ્વણ, તે જ દ્વણ હું ચિત્તિધૃતિ,—

ચિદ્રુમવોદ્ગાર.

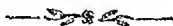
પદ ૫.

હવે શું જાણી કરવું મારે—હવે શી ચિંતા રહી છે મારે,
ચિત્તિરૂપ હું થયો રે.
જીવને જાંધન જે જે વળગ્યાં, તે રહે હાથે મુજથી અજગાં,
નિરાવરણ ને નિર્વિકાર મુજને લહો રે;—
નિત્ય શુદ્ધ ને અભય હું, સ્વતંત્ર ને સર્વશ,
અવિકલ અને અસંગે હું, પૂર્ણ નિરામય પ્રજ,
હુંથી રહિત જગત્નો એકે ન અણુ રહ્યો રે;—
સર્વ સિદ્ધ ને આનંદ જે, તે છે મારા ધર્મ,

નામરૂપજડ હું નથી, હું કેવલ નિષ્કર્મ,
દુર્ઘટ જનનમરણનો ફેરા મેં દઢો રે;-

સર્વવ્યાપી અનંત ને, અપાર અપરિશિષ્ટ-ન,
મુજ સ્વરૂપે કરી સર્વથી, અભિન્ન ને વળી ભિન્ન,
વેદશ્રુતિએ પણ મુજને 'નિતિ' કહ્યો રે;-

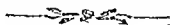
દૃશ્યરૂપે ચિતિ પ્રચરતાં, હું પણ થઈ રહું દૃશ્ય
જ્યાં જે રૂપે ચિતિ રહે, તદ્દરૂપ થાઉં અવશ્ય,
આદ્ય બુધન, પ્રક્ષારે, મારો વિજય વધ્યો રે;-

ચિત્તની ચિન્મયાવસ્થા.

પદ ૧. (મગ્ધ પ્રજ્વલી પ્રભાએ બને છે-એ સપ.)

ચિતિતત્ત્વમાં ચિત્ત માત્ર રમે છે, સમુદ્રે તરંગોસમુદ્ર થઈ રમે છે. •
કદી દૃશ્યને આ ન મન ચિંતવે છે, સ્વરૂપથી લગનિ એ લગાવી રહે છે-
નથી સ્પર્શતા સુખદુઃખાદિ-ધર્મો, નથી બાધતાં કોશ પણ કોઈ કર્મો.-
નથી જ્ઞાનિ વૃદ્ધિ કદી કર્યાંહિ જોતું, નથી પામતું કે નથી કાંઈ જોતું:-
યથારૂપ આ વિશ્વનું સહ જજ્ઞાતું, ન આશ્ચર્ય કોથી કદી કાંઈ થાતું:-
ન દેહાદિને માત્ર માત્ર જાણે છે, મકલ વિશ્વને જોડ માત્ર જાણે છે:-
અનવધિ પ્રદેશે સદા વિસ્તારી તે, સ્વપરભાવને છે ગયું વિસરી તે,-
કદા સચ્ચિદાનંદ રૂપે પ્રકાશે, કદા માત્રીરૂપે નિરાશું જ બોલે:-
મળી જ્યાં જળમાંહિ જળ એક રૂપે, મળ્યું ચિત્તચૈતન્ય એકસ્વરૂપે:-
નથી ચિત્ત એ ચિત્ત, પણ એ ચિતિ છે, ચિત્તરૂપ અવસ્થા હવે તેા વીની છે;-
ઉપેન્દ્રચિનિસ્પર્શથી ચિત્ત આજે, ઉપાધિ દહીને ચિતિમાં વિરાજે:-

આત્મપુરાણનો સાર.

(અવસંધાન વનમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૧૮૩ થી.)

અધ્યાય ૬ હો.

શિષ્ય ગુરુને પુછે છે કે હે ભગવન્! પદેશ અધ્યાયમાં આપે વામદેવાદિક અનિ-
શરીઓના અને સનમોદિક અનિઓના સંવાદરૂપે અંતરે ઉપાધિનો અર્થ સમજાવો.

ખીન અધ્યાયમાં ઇન્દ્રપ્રદર્ભન રાગના સંવાદરૂપે કૌશીતકી ઉપનિષદનો અર્થ સમજાવ્યો. ત્રીજા અધ્યાયમાં પણ આનંદશત્રુત્રાધાદિના સંવાદરૂપે એ જ ઉપનિષદનો અર્થ સમજાવ્યો. ચોથા અધ્યાયમાં દમ્યંત અર્ચણ, અરિવત્તીકુમાર, અને દેવરાજ ઇન્દ્રના સંવાદરૂપે બૃહદ્વાલ્પક ઉપનિષદના મધુકાંડનો અર્થ સમજાવ્યો. અને પાંચમા અધ્યાયમાં યાગવલ્ક્યઅરવલ્લારિક અપિઓના સંવાદરૂપે બૃહદ્વાલ્પક ઉપનિષદના યાગવલ્ક્યકાંડનો અર્થ સમજાવ્યો. એ સર્વ અધ્યાયોમાં નાના પ્રકારની જલ્લરિલા આપે સમજાવી. પાંચમા અધ્યાયની અંતમાં આપે કહ્યું હતું કે સૂર્યસંગતનાના શિષ્ય યાગવલ્ક્ય મુનિએ જનક રાજને જલ્લરિલાનો ઉપદેશ કર્યો છે. એ જલ્લરિલા સંભગતની મને પ્રત્યક્ષ છે, માટે તે કૃપા કરીને કર્યો. શુરુ કહે છે, હે શિષ્ય ! યાગવલ્ક્યમુનિએ જે જલ્લરિલાનો ઉપદેશ જનક રાજને કર્યો છે, તે હું તને કહું છું તે સાંભળ ચક્રને તું સાંભળ.

હે શિષ્ય ! જ્યારે શાકલ્ય મૃત્યુ પામ્યો અને સર્વ જલ્લરિલાનો પરાણત્યય થયો ત્યારે જનકરાજ અને ખીન સર્વ સજાગનો પોતપોતાને ઘેર ગયા. પ્રતઃકાળમાં રાજ જનક કનાનાત્રિક નિત્યકર્મથી પરવારી રાજ્યસભામાં આવી બેઠા તથા ખીન જલ્લરિલા દ્વારિયાત્રિક પ્રગળજનો પણ પોતપોતાને આસને આવી બેઠા. પછી યાગવલ્ક્યમુનિ મૂર્ધનમથાનું આગ્રાધન કરી પોતાના શિષ્યોસહિત જનકરાજની સભામાં આવ્યા તોટને જનક રાજસહિત સર્વ સભ્ય જનોએ ઉભા થઈને માન આપી તેમને બેસાડી તેમનું અર્ધ્યાપાદાદિકથી પૂજન કર્યું. પછી યાગવલ્ક્ય મુનિની આજ્ઞામાં સર્વ સભાજનો પોતપોતાના આસનઉપર બેઠા. પછી જનકરાજએ યાગવલ્ક્યમુનિને નમસ્કારપૂર્વક કહ્યું કે હે મુનિ ! આપજેવા વિદ્વાન્ જલ્લરિલા અમારા જેવા અજ્ઞાનીઓના પરમદેવતા છે. આપની સર્વ પ્રાણીઉપર સમાન દષ્ટિ હોઈને સમદમ્ભિ ગુણ્યુકન તથા મતસરદિ વિકારો અને સર્વ કાળનાઓ રહિત છે. આ પૃથ્વીઉપર આપનું દરવું અમારા જેવા અજ્ઞાન છવોનો ઉદ્ધાર કરવા ચારે જ હોય છે. આપ સૂર્યસંગતના શિષ્ય આનંદસ્વરૂપ આત્માના અપરોક્ષજ્ઞાનથી યુક્ત છે તથા ત્રણ પ્રકારનાં ઓપશુ એવા રહિત છે. હે મુનિ ! આ સંસારરૂપી ગતમાં હું ફરેલો છું તેનો ઉદ્ધાર કરવાને જ આપ પધાર્યા છો. એવો મને નિશ્ચય થાય છે. અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ એ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખરૂપ ત્રણ ફળાંત્રાણું અજ્ઞાનરૂપી લોહાની જનેલી સંસારરૂપી શયમાં હું ફરેલો છું તેનો ઉદ્ધાર કરવાને જ આપ પધાર્યા છો. એ વગર આપને અદિ પધારવાનું ખીલું કોઈ કારણ મને સમજતું નથી. માટે હે મુનીશ્વર ! આપ આ અજ્ઞાન છવઉપર દયા કરીને એને ઉપદેશ કરો. આ પ્રકારનાં જનક રાજનાં વિનયયુક્ત વચનો સાંભળીને પ્રયત્નતાથી યાગવલ્ક્યે જનકને કહ્યું કે, હે જનક ! આજસુધીમાં તમારે ત્યાં જે જે જલ્લરિલાએ જે જે જનનો ઉપદેશ કર્યો હોય તે જ્ઞાનને ગોપ્ય ન હોય તો મને કહો. પછી હું તમને ઉપદેશ કરીશ.

આ પ્રમાણે જ્યારે યાગવલ્ક્ય મુનિએ જનકરાજને યુજ્ય ત્યારે જનકે કહ્યું કે હે મુનીશ્વર ! સિન્નિનક્ષપિના પુત્ર છત્વાક્ષપિએ અગ્નિદેવતાને જ અગ્નિરૂપ કહી ઉપદેશ કર્યો. શુદ્યક્ષપિના પુત્ર ઉદંકક્ષપિએ વાયુદેવતાને અગ્નિરૂપ કહ્યો. વૃષ્યક્ષપિના પુત્ર વર્કક્ષપિએ સૂર્યને અગ્નિરૂપ કહ્યો. આરદ્રાજોતના મર્દગીવિધીના નામે ક્ષપિએ દિશાઓને

અભરૂપ કહી. જાગ્યાતાના પુત્ર સત્યકામઋષિએ ચંદ્રમાને અભરૂપ કહ્યા. એ પ્રમાણે
 લુપ્ત વૃંદા ઋષિઓએ જુદું જુદું અભનું સ્વરૂપ સમગ્રગ્રંથ છે જનકનું એવું વચન
 સાંભળી પાત્રવદ્ધકે કહ્યું કે હે જનક ! અગ્નિઆદિક દેવતા સર્વ જગતનો નિર્વાહ સંભા-
 લનાર છે તેથી અભરૂપે તેની ઉપાસના કરવી શ્રેષ્ઠ છે. પરંતુ માત્ર એટલા જ્ઞાનથી મોક્ષની
 પ્રાપ્તિ થતી નથી. જ્યાંસુધી આત્મસાક્ષાત્કારની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાંસુધી મોક્ષ સ-
 ધાનો નથી, અને અગ્નિઆદિક દેવતાં ઉપાસના (સારૂણ્ય) થી નિર્ગુણ્ય અભનો સાક્ષા-
 ત્કાર થતો નથી અને નિર્ગુણ્ય અભના અપરોક્ષજ્ઞાનથી નિર્ગુણ્ય અભનો સાક્ષાત્કાર થાય-
 ત્યારે જ મોક્ષ મળે છે.

યાત્રવદ્ધકનું એવું વચન સાંભળીને જનકરાગ્ય મુનિને સાષ્ટાંગ કંડવત્ પ્રણામ
 કરી કહેવા લાગ્યો કે હે મુનીશ્વર ! હું આ સંસારરૂપી ગદાના ધોર વનમાં બેસી પરી
 ભટ્ટકી દુઃખી થાઉં છું. આપ દલાળુ પ્રભુ એ ધોર વનમાંથી ગદા નીકળવાનો માર્ગ
 મને બતાવો. આ પ્રમાણે જનકરાગ્યએ દીનતાથી કરેલી પ્રાર્થના સાંભળીને યાત્રવદ્ધક-
 મુનિએ તેના અધિકારની પરીક્ષામાટે કહ્યું કે હે જનક ! તમે મને જે માર્ગ પૂછ્યો તે
 ક્યાં જવાનો માર્ગ તમારે જાણે છે તે જ્ઞાત્યાવર હું તમને માર્ગ બતાવી શકતો નથી,
 માટે પ્રથમ તમે મને તમારું ગંતવ્યસ્થાન કહો એટલે ત્યાં જવાનો માર્ગ હું બતાવું.
 મતલબ કે આજસુધી તમે અગ્નિ, વાયુ, મૂર્ત્ય, ક્રિયા, ચંદ્રમાને પ્રગપતિ એ જ દેવતાઓ-
 ની અભરૂપે ઉપાસના કરી છે, અદ્વિંસા સત્યાદિક દૈવીસંપદસંપન્ન છો, વેદના પૂર્વકાં-
 ડનો અભ્યાસ કર્યો છે, તથા અનેક ઋષિઓથી તમે ઉપાસનાનું સહસ્ય સમજ્યા છો,
 તેથી એ કર્મઉપાસનારૂપ સાધનોવડે તમારી આ શરીરનો પરિત્યાગ થતાં ક્યા સ્થા-
 નમાં ગતિ થશે તે સ્થાન તમે જાણતા હો તો કહો. એટલે ને સ્થાનમાં જવાના માર્ગનો
 હું તમને ઉપદેશ કરું. ગંતવ્યસ્થાન જાણાશિવાય માર્ગનો ઉપદેશ કરવો વ્યર્થ છે. માટે
 હે જનક ! ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા કર્મઉપાસનારૂપ સાધનોથી તમે ક્યા સ્થાનમાં જશો તે જ-
 ણીયો એટલે ત્યાં જવાનો માર્ગ હું તમને બતાવું. આ પ્રમાણે જનકને યાત્રવદ્ધકે પૂછ્યું
 તેની એ મતલબ હતી કે જે રાગ્ય એ મતલબગાન જાણીને પુછ્યો દશે 'તો એ શ્રદ્ધાર્ચન'
 નથી અને તેથી એ અભવિદ્યાનો અધિકારી નથી. અને જે ગંતવ્યસ્થાન નહીં જાણ-
 વાથી પુછ્યો દશે તો એ શ્રદ્ધાગાન હોઈને અભવિદ્યાનો અધિકારી છે એમ સમ-
 જાશે. મતલબ કે યાત્રવદ્ધકનો ઉપરનો પ્રશ્ન જનકના અધિકારની પરીક્ષામાટે હતો. આ
 પ્રમાણે યાત્રવદ્ધકનો પ્રશ્ન સાંભળી જનકે કહ્યું કે હે મુનીશ્વર ! કર્મઉપાસનાદિક સા-
 ધનો કરવાથી ક્યા સ્થાનમાં જવાશે તે મને માલમ નથી. હે મુનિ ! હું ક્યા સ્થાનથી
 આવ્યો છું અને ક્યા સ્થાનમાં જવાનો છું તે મને માલમ નથી. હે ભગવન્ ! કર્મરૂપી
 વાયુને વશ આ સંસારરૂપ અગ્નિમાં પડેલો આ જનક કેવળ દુઃખનો જ અનુભવ કરે
 છે. તે પોતાના આત્માને, દુઃખનાં કારણોને કે બીજા કોઈ પદાર્થને જાણતો નથી. એવો
 મૂઢશુદ્ધિ હું જનક, કર્મઉપાસનાવડે ક્યા સ્થાનમાં જવાશે તે કેમ જાણી શકું ? માટે
 હે ભગવન્ ! આપ કૃપા કરીને એ મારે જવાના સ્થાનનો તથા તેના માર્ગનો મને ઉપ-
 દેશ કરો. હે શિષ્ય ! આ પ્રમાણે જનકનું બોલવું સાંભળી, તેને અભવિદ્યાનો અધિ-
 કારી જાણી યાત્રવદ્ધકે કહ્યું, હે જનક ! અધિકારી યુરૂપ કર્મઉપાસનાદિક સાધનોવડે

ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા જે સ્થાનમાં જાય છે, તે સ્થાનનો હું તને ઉપદેશ કરું છું. એ સ્થાનના જ્ઞાનપડે તું સંપૂર્ણ નિર્ભય થઈશ.

હે જનક ! જે કોઈ પુરુષ પોતાને જવાનું સ્થાન નહિ જાણીને તે સ્થાનનો માર્ગ પુછે છે તેને દયાળુ પુરુષો તે સ્થાનનો તથા તે સ્થાનમાં જવાના માર્ગનો એ જને ઉપદેશ કરે છે, તેમ તું પણ જવાનું સ્થાન નહિ જાણીને તેનો માર્ગ મને પૂછે છે, તો તું શ્રદ્ધાવાનને હું પ્રથમ જવાના સ્થાનનો ઉપદેશ કરું છું. એ મંતવ્યસ્થાનમાં ચિત્તની એકાગ્રતા થવી એ જ તેનો માર્ગ છે. માટે હું જનક ! તું સંયમરહિત થઈને, મન સાવધાન કરીને એ મંતવ્યસ્થાન હું કહું છું તે શ્રવણ કર. હે શિષ્ય ! એ પ્રમાણે યાજ્ઞવલ્કયનું વચન સાંભળી, પ્રસન્ન મનથી જનકમળએ કહ્યું કે હે મુનીશ્વર ! હું સાવધાન છું, આપ કૃપા કરીને મને એ મંતવ્યસ્થાનનો ઉપદેશ કરો. એ રીતનું જનકનું વચન સાંભળી યાજ્ઞવલ્કય ઉપદેશ કરવા લાગ્યા.

યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું કે હું જનક ! સ્થૂળ ભગવાને જે જ્ઞાનનો ઉપદેશ મને કર્યો છે તે જ્ઞાન હું તને કહું છું એ જ્ઞાનથી આત્મસાદાકાર થાય છે, તથા તે યજ્ઞાદિક બહિર્લેગ સાધનોથી અને વિવેકાદિક અંતરંગ સાધનોથી પ્રાપ્ત થાય છે. હવે તુલ્યકેષ શુદ્ધ અક્ષનો બોધ કરવાને જનકે, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થાના અભિમાની આત્મકે વિદ્ય, તૈજસને પ્રાણનું સ્વરૂપ બતાવે છે. તેમાં પ્રથમ વૈસ્વાનરરૂપ વિદ્યનું સ્વરૂપ વર્ણવું કરે છે. હે જનક ! અધિષ્ઠાપકે દેહાદિકોસાથે તાદાત્મ્યભાવને પામેલો આ પરમાત્માદેવ જ સમયે નેત્રાદિક ઇન્દ્રિયોદ્વારા ઔષ્ઠિક ગિપયો મદ્ય કરે છે તે સમયે એ પરમાત્માદેવ જનકે અવસ્થાવાળો થાય છે. એ જનકે અવસ્થામાં તે એ રૂપે રહે છે, બેઠેલા ઇન્દ્રરૂપે જમણા મેઘમાં અને બોળ્ય ઇન્દ્રાણીરૂપે ડાબા મેઘમાં રહે છે. એ રીતે વૈસ્વાનરના ઉપાસક પુરુષ વિશ્વાત્માનું ઇન્દ્રક્રાન્તીરૂપે ધ્યાન કરે છે. એ ઇન્દ્રક્રાન્તી પાદ્મ્યાદિક દસ ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતા હોવાથી તેમને વિદ્ય પણ કહે છે. હે જનક ! એ રીતે જનકે અવસ્થામાં એ પરમાત્માદેવ ઇન્દ્રક્રાન્તીરૂપે સર્વ ઔષ્ઠના જમણા ને ડાબા મેઘમાં રહે છે. એ પરમાત્મારૂપ ઇન્દ્ર સમર્પિતરૂપે એક છે તથાપિ વ્યષ્ટિ ઉપાધિપતે જ્ઞાત પુષ્પોને અનેકની પ્રેરે જણાય છે. હે જનક ! ઇન્દ્રિયોદ્વારા નાના પ્રકારના સ્ફુલ્લ બોળને જે અવસ્થામાં તું હમણાં બોળે છે, તે અવસ્થા ને જનકે અવસ્થા છે. એ જનકે અવસ્થામાં તું પરમાત્માદેવ બોળના ઇન્દ્રરૂપે અને બોળ્ય ક્રાન્તીરૂપે સર્વ શરીરમાં રહી સર્વ વ્યવહાર કરે છે. મનસુ કે જે અવસ્થામાં પરમાત્મા ઇન્દ્રક્રાન્તીરૂપે ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનમાં રહે છે તે પરમાત્માનું વૈસ્વાનરરૂપ વિશ્વનું સ્વરૂપ છે. અને જે અવસ્થામાં પરમાત્મા ઇન્દ્રક્રાન્તીરૂપે એક જ સ્થાનમાં હોય છે તે હિરણ્યગર્ભ સૂત્રાત્મારૂપ તૈજસનું તથા ઇન્દિરરૂપ પ્રાણનું સ્વરૂપ છે. હવે તૈજસને પ્રાણના સ્વરૂપનો તદ્દાવત બતાવે છે.

હવેકમળમાંથી અનેક નારીઓ નીકળી આખા શરીરમાં પસદેલી છે. એ નારીઓ એક વાળના હનરમા ભાગજેટલી સદૃશ છે. જેમ જાડના એક યડમાંથી અનેક સાખા નીકળે છે તેમ સુપુષ્પા નામે એક નારી યડરૂપ છે તેની સાખાઓ અનેક નારીઓ છે. એ સુપુષ્પા નારી હૃદયમાંથી નીકળી મૂર્તિસ્થાનમાં થઈ અક્ષરોદયપર્વત ગએલી છે. એ સુપુષ્પાનાડી પરમાત્મારૂપ ઇન્દ્રક્રાન્તીરૂપ જન્માવવાનો માર્ગ છે. જ્યારે એ પર-

નિર્દિધ્યાસનનું વિધાન કરે છે. એકવાર ‘પણ જોજે ઉપાસનાનો-ધ્યાનનો ઉપક્રમ કરી અર્જુન કરી જોયો નથી તેને એમ લાગે છે કે ધ્યાનમાં કઠિનતા નથી, પણ સત્ય વાત એ નથી જ. શ્રવણ અને મનન એ બાલકની યોગ્ય ધરાવર છે’ અને ધ્યાન એ જ સર્વોપરી સાધન છે. જે કઠિનતા છે તે શ્રવણમનનમાં ઘણી ન્યૂન છે અને ધ્યાનમાં જ ખરી કઠિનતા રહી છે. અને તે વારંવાર સદ્ગુરુના બોધવિના, સદ્ગુરુથી અપાતી યુક્તિવિના દૂર થતી નથી. શ્રીશ્રવણયુક્તિવિવેકમાં વાસનાદાય, મનોજય અને તત્ત્વજ્ઞાન એ ત્રણને આવશ્યક સાધન માંતી મનોજયની જ કઠિનતા સ્વયં છે. જ્યાંસુધી અંતઃકરણમાંથી રજસ અને તમસનો આલભ્ય થયો નથી, જ્યાંસુધી વાસનાનું સામાન્ય અંતરમાં વિરાગે છે, જ્યાંસુધી અંતઃકરણ સ્વૃષ્ઠ પદાર્થઉપર પણ બેગિનિત સ્થિર થઈ શકતું નથી, જ્યાંસુધી અહંબ્રહ્મોપારિતની માત્ર વાણીની વાતો જ છે. અંતઃકરણનો જય કરવો એ જ સાચી કઠિનમાં કઠિન કાર્ય છે, અને એ સદ્ગુરુશ્રીની સાદ્ગુણવિના કોઈ કદરે ઘટું નથી. એ માટે પ્રતિદક્ષી શ્રીસદ્ગુરુના અનુમહની, શ્રીસદ્ગુરુની સાદ્ગુણની અપેક્ષા રહે છે. આમ હોવાને લીધે જ હંદ્રજેવા સમર્થ દેવવિમલના આધિકારીને પણ બ્રહ્મતત્ત્વના જ્ઞાનમાટે દુનિવે વર્ષ તપશ્ચરણ આદરવું પડેલું શ્રીત છે, શ્રીવાલ્મીકીજેવા સમર્થ આગ્રહ અને વિરાગસંપન્ન પુરુષને દુનિવે વર્ષ શ્રીરામરમરણ કરવું પડ્યું છે, શ્રી કૃષ્ણપરમાત્મા પણ આ કઠિનતાને લીધે જ મનુષ્યાણાં સદ્સેષુ ઇત્યાદિ વચનથી બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે સાચો પ્રયત્ન કરનારની વિરલતા જ રમરે છે અને શુતિ પણ મૃગચ્છેડિ વહ્યો ઘન્ન વિષુઃ-શ્રવણ-કરનારા દુનિવેમાંથી પણ કોઈ વિરલ ધીરવીર પુરુષ જ એ બ્રહ્મને જાણે છે એમ કહે છે. તેથી આ ધ્યાનની સિદ્ધિ યવામાટે, અધિકારપરત્વે વિવિધ ઉપાસનાનો બોધ સમયસર શ્રીસદ્ગુરુપાસે લેવો પડે છે; અને એ કાર્ય યતિકરતાં ગૃહસ્થ સદ્ગુરુદ્વારા જ સરલાતાથી થઈ શકે છે. વળી એ પણ રમરણમાંથી અસેધુને ળેધતું નથી કે શ્રવણમાટેનો જે અધિકાર તે પણ સદ્ગુરુવિના આવવો કઠિન છે. જેમ મનોજયનું સાધન કઠિન છે તે જ પ્રમાણે વાસનાદાય નામનું સાધન પણ તેટલું જ કઠિન છે. હાલના યતિની સ્થિતિ જોતાં સર્વ મુજને આની સત્યતા દુરતામલકવત્ સિદ્ધ થઈ શકે છે. જેમણે સંસારઉપાધિનો બહારથી ત્યાગ કર્યો છે તેમને પણ સંસારનો મોહ અંતરથી ગયો નથી, પણ સંસાર તેમને ગૃહસ્થાશ્રમી કરતાં પણ વધારે વેગથી પોતાના તરફ આકર્ષે છે. એ વાસનાદાય વ્યવહારમાં રહ્યા છતાં કેવા પ્રકારે વ્યવહારને સેવવાથી થઈ શકે છે, વ્યવહારના પ્રત્યેક પ્રસંગને કેવા પ્રકારના મનોભાવથી સેવવો, કેવા કેવા વિચારને આશ્રય આપવો ઇત્યાદિ સર્વને દષ્ટાન્તવડે દર્શાવી શકે, તેનું વિરમરણ થાય તો તત્કાલ શિષ્યોને સાવધાનતામાં સ્થાપી શકે અને શુદ્ધ માર્ગમાં લાવી શકે—એ આદિ સામર્થ્ય યતિનું રહ્યું નથી, પણ લોકસંમુદાય ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર સદ્ગુરુશ્રીનું જ છે. વળી હાલનો સમય જોતાં આંસિદ્ધાન્ત દદ યતો જાય તેમ છે. જ્યારે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં આખા વેદનું અધ્યયન થતું અને તેના વિધિનું પછી નિયમસર અનુધાન કરવામાં આવતું ત્યારે ગૃહીદશાની પ્રાપ્તિ થતાં તે પુરુષોને કર્તવ્યનું જ્ઞાન હતું, તેથી ઉપનિષદનો તત્ત્વવિચાર અથવા અદ્વૈતસ્થિતિમાં પ્રવેશ શેષ રહેતો. પણ હાલ તેવો સમય નથી. ગૃહીદશામાં પણ અનેકસંખ્ય વ્યક્તિઓ પોતાના સર્વ શાસ્ત્રીય ક-

તત્ત્વથી અજ્ઞાન જ દેખાય છે. ધણાને વેદ કું છે તેનું પણ જ્ઞાન નથી, વેદના વિભાજન સમજનાર તો તેથી પણ વિરલ હોય છે, અને ઉપનિષદને જોયેલ મનુષ્યોની સંખ્યા તો તેથી પણ થોડી હોય છે. આવી બધારે પ્રગર્ભની સ્થિતિ થઈ છે, ત્યારે હાલ માત્ર બ્રહ્મવિદ્યાનો બોધ કરવાનું કામ શ્રીસદ્ગુરુનું રહ્યું નથી પણ કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એ ત્રણેનો બોધ કરવા અને એ ત્રણેનું અનુષ્ઠાન કરાવવાનું શ્રીસદ્ગુરુને રહે છે. કર્મ વડે અંતઃકરણના મહદોષની નિવૃત્તિ સાધવી, ઉપાસનાના બોધવડે ચિત્તની સ્થિરતા આણવી, અને તત્ત્વોપદેશવડે આપરણ્યનો ભંગ કરવો, એ સર્વ શ્રીસદ્ગુરુએ જ કરવાનું છે. આ સર્વ કાર્ય ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર પુરુષ જ કરાવી શકે છે અને યતિનું એમાં કામ આલે તેમ નથી. જનોઈ તોડાવી, મરતક મુંડાવવું હોય ત્યાં યતિની ખાસ જરૂર રહે છે પણ આ તો જનોઈ આપવાની છે, જનોઈ આપી વિવિધ કર્મો શિષ્યોપાસે કરાવવાનાં છે. તે તે કર્મ ગપડપ છે, અને અજ્ઞાનીનો વિકાસ છે એવા ઇતર મનુષ્યોત્તરશ્રેયી થતા આશ્લેષને બાણી તેને દૂર કરી શિષ્યોની શ્રદ્ધા કાયમ રાખી તે તે ભૂમિકામાં સ્થાપી ત્યાંથી ઉન્નતિના શિખરપર લઇ જવાનું હોય છે. યતિએ ત્યાગાશ્રમ, ઉપાધિ દૂર કરવા અને અખંડ બ્રહ્માનુભવ કરવા સ્વીકાર્યો છે તેથી કોઈ ખરા યતિ પોતાના ઉદ્દેશનો ઉત્કેષ્ટ કરી પુનઃ ઉપાધિમાં પ્રવેશે એવો સંભવ ઓછો છે. પણ જેઓ લોકસંગ્રહાર્ય ઉપાધિયુક્ત દશામાં જ રહ્યા છે તેવા ગૃહસ્થાશ્રમીરૂપે પ્રતીત થતા સદ્ગુરુશ્રી જ આ સર્વની સાંજોપાંગ સિદ્ધિ કરાવે તેમ છે. એ સત્ય છે કે હાલ પણ ઘણા યતિઓ રથજે રથજે વેદાંતની કથાવાર્તા કરનાર છે, પણ એ તેમના ધર્મથી પ્રતિકૂળ છે. પ્રથમ તો એ યતિના આશ્રમની પૂર્વાવસ્થા તપાસીએ છીએ તો ઘણામાં તો પોકળ જ જણાય છે. પિરાગની આરૂઢ દશાએ એ આશ્રમનું તેમણે ગ્રહણ કર્યું નથી. પણ ઘણા ખરામાં તો દૃઢ ગૃહીની સર્વ એપણા અતિવેગ વડે જાગ્રત રહેલી છે અને તેને જ ગુપ્તપણે સાધવા માત્ર ભગવાં વલ્લેતા જ જોએ તેમણે ઓઢેલો છે. આ યતિઓદ્વારા શ્રેયસ્વી સિદ્ધિ થતી નથી પણ ઘણે અંશે દુરાચારનો જ પ્રચાર ચાલે છે. જે ખરા યતિ કવચિત્ કવચિત્ દશે તે બહુધા બહાર આવતા નથી પણ પોતાના લક્ષ્ય બિન્દુરૂપ બ્રહ્મચિંતનમાં એકાન્તસેવન કરતા નિમગ્ન રહે છે. માત્ર ઉપનિષદની કથાવાર્તા કરવી એનું નામ ઉપનિષદની વિદ્યાનો બોધ નથી, એનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન નથી અને એ સદ્ગુરુનું કર્તવ્ય નથી. જે પુસ્તક વાંચી સંભળાવવું એ જ કર્તવ્ય હોય તો, જે એટલાથી જ સદ્ગુરુ થવાનું હોય તો હાલના ઘણા ખરા યતિઓ સદ્ગુરુ છે એમ કહેતાં આચકો ખાવા કારણ નથી. એવું સદ્ગુરુપણું આ યતિઓમાં છે; પ્રેમકેસભ્યલર, હુધસન આદિ અનેક અગ્રેજો, જર્મનેઝ આદિમાં પણ છે, અને કોઈ વેસ્થા પણ અખ્યવન કરી વાંચી સંભળાવે તો તેમાં પણ છે અને વિધવા કે પરસ્ત્રીરૂપ સધવામાં આસક્ત બાંધનાર વિપલપટમાં પણ છે. પણ સાત્ત્વ આ પ્રકારે સદ્ગુરુપણાને વર્ણવવું નથી અને આવા તુરંત શિક્ષકપણાના અધિકારમાટેની ચર્ચામાં આપણે ઉતર્યા પણ નથી. યથાર્થ બ્રહ્મજ્ઞાનની દૃઢ અપરોક્ષપણે જેમના દ્વારા પ્રાપ્તિ થાય છે તેમને જ યથાર્થ સદ્ગુરુ પણું છે અને તેવું સદ્ગુરુપદ આ યતિમાં કે ઇતર વર્ણુવેલામાં નથી પણ તે તો જે હવનમુક્ત મહાત્મા થયા છે તેમનામાં જ છે; અને તે પ્રાપ્ત: ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનારમાં હોઈ શકે છે. યતિનો આશ્રમ આજે આપણે વ્યવસ્થિત થયેલો કેટલાંક વર્ષ થયાં નેહએ છીએ

અને તેથી ધણાનું એવું માનવું પણ થાય તો તે સંભવે છે કે જેમ ગૃહીનો આશ્રમ પરાપૂર્વથી ચાલતો આવ્યો છે તે જ પ્રમાણે આ સંન્યાસીનો આશ્રમ પણ પરાપૂર્વથી જ આવ્યો આવતો હશે. પણ ઉપનિષદો જોતાં સર્વ વિવેકી એ નિશ્ચયપર આવી શકે તેમ નથી. પ્રો. ડુસસન (Deussen) પોતાના ફિલોસોફી ઓફ ધી ઉપનિષદ્સ નામના ગ્રંથમાં, In the older Upanishadas the theory of the four ash'rmanias is seen in the course of formation. Chad. 8. 15 mentions only the Brahman-student and householder, and promises to these in return for study, the begetting of children, the practice of Yoga, abstinence from doing injury, and sacrifice, a departure hence without return etc.—પ્રાચીન ઉપનિષદ્માં ચાર આશ્રમની પ્રક્રિયા બંધાતી (બંધાયેલી નહિ) જણાય છે. ઇદિઓપનિષદ ૮. ૧૫ માં તદ્વૈતદ્ પ્રજ્ઞા પ્રજાપતય ઉવાચ પ્રજાપતિર્મતેવ મનુઃ પ્રજામ્ય આચાર્ય કુતાદ્ વેદમધીલ...મદ્મ લોકમભિસંવચતે ન સ પુનરાવર્તતે ન સ પુનરાવર્તતે । આ વિદ્યાનો બ્રહ્માએ પ્રજાપતિને, પ્રજાપતિએ મનુને અને મનુએ પ્રજાને બોધ કર્યા હતાદિ કહી માત્ર બ્રહ્મચારી તથા ગૃહી એ બેનું કથન કરે છે અને એ બેને સ્વાધ્યાય, પ્રત્યેત્પત્તિ, યોગાભ્યાસ, અહિંસા અને યતાદિ કરવાના ણશરૂપે પુનરાવૃત્તિરહિત બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ જણાવે છે—આ આદિ વાક્યોથી સર્વ ઉપનિષદ્માં ચાર આશ્રમનું કથન નથી પણ ધણે અંશે બ્રહ્મચારી અને ગૃહી અને પછી તે સાથે વની અને હેવટે જ યતિનું કથન આવે છે, એમ કહે છે. આ સંબંધમાં એ પ્રોફેસર અનેક ઉપનિષદ્નાં વાક્યો ઉદાહરણરૂપે આપે છે, છતાં આ વિચાર પ્રમાણરૂપ જ માનવો એવો આગ્રહ અત્ર કરવા કારણ નથી. અત્ર કહેવાનું આત્મ તાત્પર્ય એ છે કે ત્યારે ગૃહીની સ્થિતિ સર્વત્ર સિદ્ધ જ છે, ત્યારે યતિની સ્થિતિ, યતિના આશ્રમનું અસ્તિત્વ તેનું સિદ્ધ હોય એમ ન માનવાનાં પણ કારણ વિવેકી સંપ્રાણીયકોને જણાય છે. તો પછી યતિમાં જ સદ્ગુરુત્વની યોગ્યતા સ્થાપનારના મતને એમની દૃષ્ટિથી તો લેશ પણ ટેકા મળે તેમ નથી, પણ ઉત્તરું પૂર્વે તો ગૃહી જ સદ્ગુરુ હતા અને યતિનું નામ જ નહોતું એમ એ પ્રમાણે તો નીકળે તેમ છે. આમ છતાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિપર શ્રદ્ધા ન રાખનાર, તેના પ્રતિ તિરસ્કારદૃષ્ટિથી જોનાર પણ જો યતિના આપેલા ધર્મોનું ચિંતન કરશે તો તેને સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે યતિમાં સદ્ગુરુત્વનું અસ્તિત્વ આપદ્ધર્મરૂપે જ સ્વીકારી શકાય તેમ છે અને ગૃહીમાં તો પૂર્વે આપી ગયેલાં વિવિધ પ્રમાણોર્ધા દૃઢરૂપે એ સિદ્ધ થએલું જ છે. જો યતિને જ સદ્ગુરુ થવાનો અધિકાર શાસ્ત્ર આપતું હોય તો જોના કર્તવ્યમાં સૌથી પ્રથમ સ્થાન શિષ્યોને બોધ આપવાના ધર્મને રહે છે. કારણ કે પરા અને અપરા બે પ્રકારની વિદ્યામાં પરાવિદ્યારૂપ બ્રહ્મવિદ્યા પ્રધાન વિદ્યા છે. અપરા વિદ્યાને સારી રીતે જાણીને સિદ્ધ કરનારને પણ પરા વિદ્યા જાણવાની બાકી રહે છે અને પરાવિદ્યાનું જ્ઞાન પયે કંઈ પણ જાણવાનું શોધ રહેતું નથી પણ સર્વ વસ્તુ જણાઈ છે એ પ્રકારે એક વિજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાનની પ્રતિજ્ઞા વિવિધ ઉપનિષદ્ કરે છે. આથી પરાવિદ્યારૂપ બ્રહ્મવિદ્યાનો લોપ ન થાય એ પ્રતિ શાસ્ત્ર પ્રધાન લક્ષ આપે એ જ ઉચિત છે. હવે જો યતિ માત્ર જ સદ્ગુરુ ધર્મ

સકે તેમ હોય તો એ લોપ નહિ થવાનો એ યતિઓના આધાર રહે છે તેથી એની સંક્રાન્તિ શિષ્યોને કરવાનું અવશ્ય સારથ વિધાન કરવાપિના રહે તેમ નથી. પણ એવું કાઠ સ્થળે દેખાતું નથી. સંન્યાસીના કર્તવ્યનો કણ્ઠશ્રુતિ, આરણ્ય, સંન્યાસ, પરમહંસ આદિ ઉપનિષદોમાંથી સાર આપતાં પ્રો. કુર્મસન જખાવે છે કે સંન્યાસી યસ્યામ કરતા તથા, વેદાધ્યયન પણ છોડી દે છે, આત્મ ઉપનિષદ અને આરણ્યકનું પઠન કરે છે તો કરે છે. સ્નાન, ધ્યાન અને પવિત્ર જલપરે શુદ્ધિ એ યતિએ કરવાનું છે. વિશેષ કરીને સંન્યાસીએ મૌન એવળું, બ્રહ્મચિંતન અને યોગાભ્યાસમાં કાળ ગાળવો, બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા અપરિગ્રહ અને સત્ય એ સદ્ગુણોને ખામ્મ કરીને ધારણ કરવા, ધનમદલ યતિએ નહિ કરવું, તેના પ્રતિ જોવું સરખું એ નહિ—આ આદિ સંન્યાસીના વ્યાપારો ઉપનિષદોમાં વર્ણવેલા જણાય છે. તેમાં શિષ્યો કરવા કે દત્તરને બોધ કરવો એવું તો નામ પણ દેખાતું નથી. પણ એથી ઉત્પદું મૌનસેવન અને ધ્યાનપરાયણ ચિત્ત રાખવું એવું વિધાન કર્યું છે કે જે સદ્ગુણપદમાં ન્યૂનપણે જ યદ્ય સકે તેમ છે. રશ્મિઓઆદિ જોતાં ત્યાં પણ આ જ સ્થિતિ દેખાય છે. શ્રીમનુ યતિના સંબંધમાં કહે છે કે એક એવ ચરેગ્નિર્લ સિદ્ધર્થમસદાયકઃ । પેલાને આત્મજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય તે માટે યતિએ નિરંતર એકલા જ, ખીજની સંગતિવિના જ રહેવું. શ્રીદશ પણ જણાવે છે કે એકો મિત્રવંશોક્તસ્તુ દ્વાવેવ મિત્રનં સ્મૃતમ્ । ત્રયો પ્રામઃ સમાદયતાઝ્ઞયે તુ નગરાયતે ॥ નગરે તુ ન કલંચ્ય પ્રામોડપિ મિત્રનં તથા । ઇતન્મયં પ્રકુર્વાણઃ સ્વપર્ણાંચ ક્યવલે ચતિઃ ॥—એક ભિક્ષુ ઉપર કલાપ્રમાણે છે, એ હોય તો તે મિત્રન થાય છે, ત્રણ થાય તો ગ્રામ કહેવાય છે અને ત્રણથી અધિક થાય તો તે નગરરૂપ છે. ભિક્ષુએ નગર તો નહિ જ કરવું, તેમ જ ગ્રામ અને મિત્રન પણ નહિ કરવું; કેમકે એ ત્રણને કરનાર યતિ પોતાના યતિધર્મથી બદ્ધ થાય છે. આ ઉપર શ્રીમાધવાચાર્ય વિ-
જેય એ મુસવે છે કે શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે વર્ણાતુ ધ્રુવતીલોડશૌ માસતેકાકો યતિચરેદ્ દ્વીવા ચરેત્—વર્ણાતુના આર માસ એક રથલે રહે પણ ખીજના આઠ માસ તો એકાદી જ યતિએ વિચરવું અથવા એએ સાથે વિચરવું—તેથી ત્યારે પોતાને શ્રવણાદિની સંપત્તિને અભાવ હોવાથી પોતે આત્મજ્ઞાન સિદ્ધ કરવા અસમર્થ હોય ત્યારે જ તેણે ખીજને એવો સહામત યતિ હોય તેની સાથે વિચરવું. તાત્પર્ય કે યતિએ એકાદી વિ-
ચરવું એ પ્રધાનપણ છે અને આત્મજ્ઞાનની સિદ્ધિ માટે વિદ્યત સંન્યાસીની સાથે વિચરવું, એ ખીજને પણ છે. શ્રીમેધાનિધિ પણ યતિના ધર્મને સમજ કરતાં જણાવે છે કે સાગનં વાગ્રહાંપચ સંચયાઃ શિષ્યમંદ્રઃ । દિવા સ્વાપો વૃષા જન્મો ચતેશંધકરાણિ વદ્ ॥ આસના, પાતલોપ, સ્ત્રવ્ય, શિષ્ય કરવો, દિવાસ્થપ (દિવસમાં નિદ્રા અથવા વિશ્વા-
બાસમાં પ્રમાદ), દયા વાળીને ઉપયોગ એ જ યતિને બંધન કરનાર છે. શ્રી દશ અન્ય કહે છે કે નાસ્તેન્ય ન વજ્રવ્ય ન શ્રોતવ્યં કથં વ ન । ઇતેઃ તર્થેઃ મુનિષ્યપ્રો વ-
નિમંચાન મંતરઃ ॥ યતિએ અધ્યયન નહિ કરવું, બોધવું નહિ અર્થાત્ મૌન સેવવું, શ્રવણ પણ નહિ કરવું; આ સર્વ બહને પ્રાપ્ત જે હોય તે જ યતિ છે અને દત્તર અર્થાત્ સિદ્ધ જ્ઞાન કરનાર તે યતિ નથી. શ્રીજુદરપિ પણ કહે છે કે ન તીર્થકામો મિત્રે રથાન્નોવવામયરો યતિઃ । ન ચાષ્ટવનંતીઃ સ્વાગ્ર વ્યાગ્નજનપરો મંથેત્ ॥ યતિએ નિરંતર તીર્થમાં વાસ નહિ કરવો, પારવતર ઉપવાસ કરવાનો અભ્યાસ ન રાખવો, અધ્યયન

કરવાની દેવ નહિ રાખવી, અને વ્યાખ્યાન કરવામાં તત્પરતા પણ ન સેવવી. અંધ-
મૂકવત્ પદ્મ ચપિરહ્નીવવણયઃ । આસ્તે વ્રજતિયો નિત્યં સર્વેકલ્યાણમે વસેત્ । જે અધવત્,
મૂળાતી માણક, તેમ જ પાંગળો, બહેરો અને નપુંસકની માફક નિત્ય રહે તે જ દેવ-
સ્માશ્રમ—સંન્યાસમાં વાસ કરે. તાત્પર્ય કે આ આશ્રમ પ્રવૃત્તિપ્રધાન નથી પણ નિવૃત્તિપ્ર-
ધાન છે તેથી એમાં નિવૃત્તિનું જ પ્રધાન સેવન કરવાનું હોય છે. પ્રવૃત્તિ સેવવી હતી તો
ગૃહસ્થાશ્રમ શું ખોટો હતો કે તે ત્વજીને આ આશ્રમ મહત્વ કરવાનો વિચાર થયો કે
તેથી નિવૃત્તિપ્રધાન હોવાથી બ્રહ્મભીમાંસાથી અતિરિક્ત કોઇનું અધ્યયન કે શ્રવણ કે
કથન યતિએ કરવાનું હોતું નથી. જીવન્મુક્ત થનાર ગૃહી મહાત્મા જેમ વસ્તુતઃ તુર્ધા-
તીત થવાથી અતિવર્ણ્યશ્રમી છે છતાં ગૃહીની દશામાં રહે છે ત્યાંસુધી સર્વ સદ્ગુણોને
તથા ગૃહીના ધર્મનું પાલન કરનાર રહે છે તે જ પ્રમાણે વિધિદિવા સંન્યાસમાં ઉપર
પ્રમાણે જેણે યતિધર્મોનું પાલન કર્યું છે તે પછી તત્ત્વગ્નનસંપન્ન થાય છે ત્યારે પણ
તેમનામાં એ જ યતિધર્મોની અનુવૃત્તિ અલંકારવત્ રહેવી જ ઘટે છે. તેથી આ સર્વ
સ્મૃતિઆદિ, વચનો જેતાં યતિએ અનતાસુધી શિષ્યો ન જ કરવા, યતિએ ગૃહીસાથે
તો ન જ રહેયું, સદાય વ્રોધએ તો તે વિદ્વાન્ યતિને લેવો એ જ સર્વનું તાત્પર્ય દે-
ખાય છે; અને યતિએ ગૃહીઆદિને બોધ કરી સદ્ગુરુપદે વિરાજવા તત્પર થવામાં
તાત્પર્યવાળું એક પણ વચન દેખાતું નથી. તેથી સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે ઉપનિષદો
તથા સ્મૃતિઆદિનું પ્રધાન વલણ યતિને સદ્ગુરુત્વ આપવાનું નથી પણ નિવૃત્તિમાં
બેસાડવાનું, એકાન્તમાં રહી બ્રહ્મચિંતન કરાવવાનું જ છે.

જેને મતાંધતા થયેલી છે તેને મમે તે દેખાઓ, પણ વિવેકપૂર્વક પ્રાચીન પ્રદક્ષિ,
પ્રાચીન સંપ્રદાય જેતાં અને શ્રુતિસ્મૃતિઅનુકૂળ તર્કને આશ્રય આપતાં આ સર્વ વિ-
ચારથી સર્વને સ્પષ્ટ થાય તેમ છે કે બ્રહ્મવિદ્યાના સદ્ગુરુ થવાનો મુખ્ય અધિકાર ગૃહસ્થ
બ્રહ્મવિદને છે અને પછી યતિઆદિ ઇતર આશ્રમીઓને છે. સદ્ગુરુપદનું, યતિમાં જ
મર્યાદાકરણ કરવું, એ શ્રુતિસ્મૃતિઆદિ સર્વ પ્રમાણોથી વિરુદ્ધ છે, તર્કને સહન કરી શકે
તેમ નથી, અને શિષ્ટ પુરુષોથી સંભાળેલું નથી. જે જે મહાપુરુષોને યશસ્વી બ્રહ્માર્મ-
ક્યનો દર અપરોક્ષ અનુભવ થયો હોય છે તે સર્વને સદ્ગુરુપદની યોગ્યતા છે. અમુક મ-
હાપુરુષ તો ક્ષત્રિય છે કે વૈશ્ય છે કે બ્રાહ્મણ છે કે ગૃહી છે કે યતિ છે કે બ્રહ્મચારી છે
કે જદ છે કે સુવાન છે કે બાલક છે, એવાં મિથ્યા વચનો આ અધિકારને સંકુચિત કરી
શકતાં નથી. શ્રીઅન્નતથાનુ ક્ષત્રિય દત્તા, શ્રી ચૂડાલા તથા વાસ્ત્વી દત્તાં અન ગર્ભમાં
થી જ જન્મતાં શ્રીવામદેવ બાલક દત્તા, છતાં સર્વને સદ્ગુરુપદનો અધિકાર શાસ્ત્રે સં-
મત કર્યો છે તેથી શિશુત્વે લિંગં વા મવતુ નનુવન્દ્યાસિ જમતાં । મુળાઃ પૂજાસ્થાનં મુળિયુ ન
ચલિર્જં નચ વયઃ ॥ શ્રી સીતા ભગે શિશુ હોય કે સ્ત્રીત્વવાળો હોય, ગમે તે હોય છતાં
સંમત જગતને વંદે છે, મુળો જ પૂજનનું સ્થાન છે અને બાલલિંગ કે ઉમર નથી, એ
શ્રી બલભૂતિનું વચન તથા મુવમથિપતિર્વાલ્લભ્યોડ્યલે પરિરક્તિતુ । નચતુ વયસાજાત્યવાયં
સ્વકાયંસહોમરઃ ॥ બાલક હોય તો પણ રાગને પુત્ર જ પૃથ્વીપાલન કરવા સમર્થ છે,
પીતાના પ્રાપ્ત કાર્યને કરવાનું સામર્થ્ય વયઉપર આધાર રાખતું નથી પણ યતિપદે જ

એ પ્રાપ્ત થાય છે. એ શ્રીકલિદાસનું વચન બ્યવહાર તથા પરમાર્થ ઉભય વિષયમાં એક સરખી રીતે જ લાગે છે, કેમકે પ્રકૃતિનિયમને અનુસરી એ રચાયેલાં છે. નિયતિના નિયમોને જ એ જણાવનાર છે, તેથી જેમ વનના આધિપત્યનો અધિકાર શિયાળાવાને નથી પણ સિંહકુસોત્પન્ન નાના અથવા મોટા સિંહને જ છે તે પ્રમાણે સદ્ગુરુદે રિયત થયાનો અધિકાર પુસ્તકો વાંચી વાચાટ થયેલાને હોતો નથી, તેમ માત્ર દંડો ધારણ કરનારને હોતો નથી પણ વચની અથેશાવિના જે વચાર્થ સદ્ગુરુના શિષ્ય છે અર્થાત્ વચાર્થ સદ્ગુરુથી જેણે શ્રદ્ધાવિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરી છે તે સર્વને અને તે સર્વને જ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

(આપૂર્ણ)

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૧૪ થી.)

વાયુ તત્ત્વની ત્રણ રાશિઓ.

ક્ષણે તેઓ પુષ્કળ ધનને ઇચ્છે છે, અને બીજી જ ક્ષણે તેઓ ધનની બેદરકારી બતાવે છે. એક સમયે તેઓ પોતાનું ખુબ લાંબુ આયુષ્ય હોય, એવી ઇચ્છા કરે છે, અને તરત જ બીજા સમયે, આ ક્ષણે તેમનું મૃત્યુ થાય એવું તેઓ ઇચ્છે છે. પોતાના આ દ્વિધા સ્વભાવને આ રાશિનાં મનુષ્યો પોતે જ યથાર્થ સમજી શકતાં નથી, કારણ કે અમુક મનુષ્યઉપર મારો અત્યંત પ્રેમ છે એવું જો ક્ષણે તે માને છે, તેની બીજી જ ક્ષણે મારો તેના ઉપર જરા પણ પ્રેમ નથી, એમ તે માને છે. તેઓમાં એક જ ક્ષણમાં ઉત્સાહ અને નિરુત્સાહ બંને જ જણાય છે.

આ રાશિનાં જો મનુષ્યોએ પોતાના મનોવિકારોનો જય કરી ઉચ્ચ સદ્ગુણોને કેળવ્યા હોતા નથી તેઓ ઘણા દુઃખી જોવામાં આવે છે. પરસ્પરથી ઉલટા ગુણો જેવા સ્પષ્ટ રીતે આ રાશિના મનુષ્યોમાં દૃષ્ટિએ પડે છે. તેવા બીજી કોઈ પણ રાશિમાં જ ન્મેલાં મનુષ્યોમાં પડતા નથી. આજે તેઓ અત્યંત દુરાચારી તથા નરપિશાચ્ય થાય છે તો આવતી કાલે અત્યંત સદ્ગુણી તથા સાધુજેવા થઈ જાય છે. તેઓનામાં દુર્ગુણનું 'બલ' જેમ અત્યંત હલકા પ્રકારનું હોય છે, તેમ સદ્ગુણનું પણ અત્યંત ઊંચા પ્રકારનું હોય છે. તેઓ જ્યારે પોતાના નીચ સ્વભાવને જિતે છે, અને ઉચ્ચ સ્વભાવનું અતઃકરણમાં સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવે છે, ત્યારે તેઓ જગતમાં અત્યંત સમર્થ કવિઓ, મહાત્માઓ, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, વિચારકો, અને ત્રિકાલદર્શીઓ થાય છે.

તેઓનામાં આ પ્રકારના પરસ્પરથી ઉલટા ગુણો હોવાથી તેમના મનની સ્થિતિ ખૂબુ અચ્ચ રહે છે. આ અચ્ચતાને જિતવાનું કાર્ય તેઓને ઘણું જ કઠિન જણાય છે. તેઓ પોતાના સુસ્વભાવને પ્રયત્નથી મનમાં નિત્ય આગળ પડતો નથી રાખતા તો તેઓને શરીરનાં તથા મનનાં અનેક દુઃખો સહન કરવાં પડે છે, અને તેમને સાચું સુખ કદી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. આથી કરીને આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોએ આ વાતને જેમ બને તેમ સત્વર જાણવી જોઈએ.

આ રાશિનાં મનુષ્યો અત્યંત પ્રેમાળ અને ઉદાર હોય છે. તેઓ સર્વની સાથે સન્નય, વિવેકી, માયાળુ અને નર હોય છે. તેઓના આ ગુણોને લીધે તેઓ ઘણા પ્રીતિ-પાત્ર થઈ પડે છે. તેઓને પોતાના કુળનું ખૂબુ અભિમાન હોય છે. તેઓનામાં લેશ પણ સ્વાર્થ અથવા કૃપણતા હોતી નથી. તેઓ ગરીબોની ચિંતા ધરનારા અને તેમનાં દુઃખની દાઝ જાણનારા હોય છે. બીજાઓને મદદ કરવામાં તેઓ ઘણી વાર પોતાના સ્વાર્થને હાનિ પહોંચાડે છે. તેઓના દ્વિધા સ્વભાવથી તેઓ કોઈ કોઈ પ્રસંગે સ્વાર્થ જણાય છે, તથાપિ તેઓ કોઈ પણ અંશમાં તેવા હોતા નથી.

સાનની તથા અસાધારણ શુદ્ધિનું સામર્થ્ય મેળવવાની તેઓને ભારે તૃષ્ણા હોય છે. વિદ્યા અને કલાનો તેમને અત્યંત શ્રોષ્ઠ હોય છે. તેઓ વાચનના બારે રસિયો હોય છે, અને વાતચીત કરવામાં જાણુ જ કુસળ હોય છે. ઉપહાસમાં અથવા કોઈ પણ વાતમાં રહેલા મર્મને તેઓ તરત સમજી જાય છે.

આ મનુષ્યોમાં લાંબી નજર ન પહોંચાડવાનો મોટો દોષ હોય છે, અને તેથી તેઓ કરકસરથી ખરચ કરતા નથી. તેઓ જોટલું કમાય છે, તેટલું તરત ઉઠાવી દે છે. પરંતુ એક વાર જો તેઓ પોતાના વિકારો અને વાસનાઓ ઉપર અંકુશ મેળવે છે, તો

તેઓ ધનનો પુરુષ સંગ્રહ કરનારા થાય છે, અને પ્રસંગ આવ્યો મોટી રકમો ઉદારતાથી ખર્ચે છે. મનને સ્વાધીન કરનાર આ રાશિના સ્ત્રીપુરુષમાં જે દેરફાર થઈ જાય છે, તે અત્યંત આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. પણ મટીને તેઓ ઓકાએક દેવ જ થઈ જાય છે.

ધર્મવિષયમાં તેઓનું વલણ બહુ બળવાન હોય છે; અને તોપણ તેઓ અનુક્રમે ધર્મને અથવા સંપ્રદાયને સ્વીકારીને બેસી રહેતા નથી. સર્વ ધર્મના ગુરુઓ પ્રતિ તેઓ માનજીવિ ધરાવે છે. તેઓ પોતાના વિચારથી ઉલટા બીજાના ધર્મના વિચારોને સહન કરવાની ઉદારવૃત્તિવાળા હોય છે. તેઓ કોઈ વિષયઉપર સ્વતંત્રપણે વિચાર કરતાં પ્રસંગોપાત્ત લખને ધરે છે. આનું કારણ એ છે કે તેઓને બીજાના ઉપર આધાર રાખવાની ટેવ પડી ગઈ હોય છે, અને કોઈ મહાત્માના વિષયસંબંધમાં કોઈ પણ નિશ્ચયઉપર આપવાનું પોતાનામાં સામર્થ્ય નથી, એમ તેઓ માનતા હોય છે.

બારે રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં મિથુન રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોએવાં પ્રેમાળ, ઉદાર, નિરસ્વાર્થી અને આત્માર્પણ કરનારાં મનુષ્યો કોઈ પણ હોતાં નથી.

તેઓ બહુ અસ્વસ્થ અને વ્યાકુળ વૃત્તિવાળા હોય છે, અને તેઓને કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો દેરફાર નિરંતર જોઈએ છે. તેઓ પોતાના આ સ્વભાવનો જય નથી કરતા તો તેઓનું જીવન વ્યથનામાં અને દુઃખમાં પસાર થાય છે. ઘણીવાર તેઓના અંતઃકરણમાં કંઈક કરવાને માટે બહુ જ આકુળતાવ્યાકુળતા થાય છે, પણ શું કરવાને માટે, તે તેઓ કદી શકતા નથી.

મિથુન રાશિનાં મનુષ્યોની કલ્પનાશક્તિ વિશેષે કરીને ઘણી તીવ્ર અને તેજસ્વી હોય છે. નવલ કથાઓ અને નાટકોનાં વસ્તુ તેઓને તત્કાળ રજુ છે. વળી મોટી મોટી યોજનાઓ રચવામાં તેઓ બહુ કુસળ હોય છે.

સૃષ્ટિસાધ્યના તેમ જ કળામાં રહેલા સાધ્યના તેઓ બહુ જ શોખી હોય છે. તેમાં સ્ત્રીઓ તો ખાસ કરીને અધિક શોખી હોય છે. વળી સ્ત્રીઓને વિવિધ જાતિના સુંદર રંગોઉપર તથા પુરુષોઉપર બહુ પ્રેમ હોય છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યોના મોટા ભાગના મનમાં કોઈ વાત ભરાઈ ગઈ હોય તો તે કાદવાને માટે ગમે તેટલાં કારણો અથવા ખુલાસા આપવામાં આવે તો પણ તેથી કશું જ વળગતું નથી. વાસ્તવત્વની રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આ સંબંધમાં આપા જ સ્વભાવનો હોય છે.

આ રાશિમાં જન્મેલા લેખકોએ અને કવિઓએ જે ઉત્તમ લેખો અને કાવ્યો લખ્યાં હોય છે, તે જીવિને પૂર્વથી કેળવ્યાં લખ્યાં હોતાં નથી, પણ અંતર્જાનથી લખ્યાં હોય છે. અમેરિકાના સમર્થ વિચારક અને વિદ્વાન રાફેલે વોલ્ફે ઈમર્સનનો તથા માર્ક-ટૅલર કુલ્લર એમોલીનો જન્મ આ રાશિમાં થયો હતો.

આ રાશિનાં મનુષ્યોનો શરીરનો જાંધો સારો હોય છે. તેઓનાં નેવ અને મુખ તેજસ્વી તથા સુંદર હોય છે. તેઓ જાગરું અને વીર્યનું જ્ઞાન કરાવે એવા હોય છે.

આ મનુષ્યોએ શાંત, સૌન્દર્ય, યોદ્ધા બોલનારા અને વિવાદશીલ મનુષ્યોનો સંદ-

ધાસ સેવકો જોઈએ. કુંભરાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોની મિત્રતા તેમને બહુ લાભ કરે છે. તેથી ઉતરતો લાભ કન્યા રાશિનાં મનુષ્યોની મિત્રતાથી તેમને થાય છે.

આખો દિવસ વ્યગ્ર રહેવું, અને પોતાને પ્રાપ્ત વ્યગ્રનો ક્ષય કરી નાંખવો એ, આ મનુષ્યોમાં રહેલો દોષ છે. તેઓ એકી વખતે ઘણાં કામ કરવા ઇચ્છે છે, અને આથી તેઓનાં મન નિરંતર વ્યાકુળ રહે છે. તેઓ આખો દિવસ બસંતોષના ઉદગાર કાઢ્યા કરે છે, જેના તેના ઉપર મુરશીયાં કરે છે, અઘણપણ કરતાં પણ પાછા હઠતા નથી અને જેમાં તેમાં અનિષ્ટની કલ્પના કર્યા કરે છે. આમ છતાં તેઓને જો કોઈ ભારે જોખમદારીનું કામ આપવામાં આવ્યું હોય છે, અથવા તેઓને જો કોઈ ભારે વિપત્તિ આવી પડે છે, તો તેઓ એકદમ આ દોષોનો ત્યાગ કરીને સુધરી જાય છે.

તેઓ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને અત્યંત આતુરતાવાળા હોય છે, તથાપિ જે ઉપાયોએ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે ઉપાયોને સ્વૈર્ભ્યથી સાધવાનું ધૈર્ય તેમનામાં હોતું નથી. કોઈ અત્કારિક યુક્તિથી સહેજાઈથી જ્ઞાન અથવા વિજ્ઞ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે તેઓ અત્યંત વશમાં મારે છે. જ્ઞાન અને સર્વજ્ઞ પ્રાપ્ત કરવાનો, સદુદ્યોગવિના ખીજો કોઈ પણ સરળ રાજમાર્ગ નથી, એ તેમણે જાણ્યું અને તેમ સત્વર નિર્ણય કરી લેવું જોઈએ. તેમ તેઓ નથી કરતા. તો મિથ્યા ભ્રાંતિમાં કુટાહને તેઓ પોતાના અમૂલ્ય આયુષ્યનો વ્યર્થ ક્ષય કરે છે. કેટલાક સર્વોત્તમ વક્તા અને વ્યાખ્યાતાઓને જન્મ આ રાશિમાં થયો હોય છે, એ ખરું છે તથાપિ નિરંતર આમહુકત અવતન કરવાથી જ તેઓએ તે ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરી હોય છે.

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે આ મનુષ્યોમાં પરસ્પરથી ઉલટા ગુણો હોય છે. તેઓએ પોતાના દોષોને દાખીને ઉત્તમ ગુણોનું બળ વધારવું જોઈએ. તેમ તેઓ નથી કરતા તો તેઓ પોતાનું આરોગ્ય જગાડી મૂકે છે.

તેઓ જે કામ કરવાનું આદરે છે, તેમાં ઘણી વાર મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. આ કારણથી જ આ મનુષ્યોને આપણે કોઈ પ્રસંગે અત્યંત સદગુણી અથવા કોઈ પ્રસંગે અત્યંત દુર્ગુણી જોઈએ છીએ. તેઓને મધ્યમ માર્ગમાં રહેતાં આવડતું નથી. મધ્યમ માર્ગને તેઓ સમજતા જ નથી. આ છેડાનું કે પેઢા છેડાનું જ તેમને જ્ઞાન હોય છે. તેઓ કોઈ પણ કામ કરવાને હમેશાં વ્યાકુળવ્યાકુળ રહે છે, પણ કયું કામ કરવા માટે તેમને આ વ્યાકુળતા થાય છે તે તેઓ પોતે જ જાણી શકતા નથી. આથી તેઓને નિત્ય અસંતોષ તથા જ્યેની રજા કરે છે. તેમનો દોષવાળો સ્વભાવ જ્યારે પ્રગટ હોય છે, ત્યારે તેઓ ઘણા વહેમી, અપ્રમાણિક અને અવિશ્વાસ કરવાયોગ્ય હોય છે.

(અપૂર્ણ.)

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૧૦ થી).

મંકરણ ૧૩.

સૂર્યમાંથી વહેતું પ્રાણતત્ત્વ શરીરના કયા કયા ભાગને પોષે છે,

જે જે દેવી શાસ્ત્રો હોય છે, તે સર્વને પરસ્પર યોગ અથવા ઘણા પ્રમાણમાં

સંબંધ હોય છે. ન્યોતિશાસ્ત્ર અને રસવિદ્યા બંને દેવી શાસ્ત્રો હોવાથી તેઓને અત્યંત નિકટનો સંબંધ છે, અને રસવિદ્યાના અનેક ગૂઢ મર્મોને તે વિદ્યાના પારંગત પુરુષોએ ન્યોતિશાસ્ત્રસાથે કેવાં ઓતપ્રોત કર્યા છે, તે રસવિદ્યામાં પ્રવેશવા સૂક્ષ્મ મતિમાન પુરુષો સારી રીતે જાણે છે. જેમ ન્યોતિશાસ્ત્રને રસવિદ્યાસાથે સંબંધ છે, તે જ પ્રમાણે યોગશાસ્ત્રસાથે પણ તેને તેવો જ નિકટનો સંબંધ છે. એ સંબંધને વિસ્તારથી સ્પષ્ટ કરવાનો આ લઘુ લેખમાં અવકાશ તેમ જ પ્રયોજન નથી, તથાપિ શ્વસનવિદ્યાકલા કે જે ચેત્યવિદ્યાનું એક અંગ છે, તેની સાથે એ શાસ્ત્રનો જે સંબંધ છે, તે પ્રતિ, વાયકોનું આ પ્રકરણમાં ઉપયોગપૂરતું લક્ષ ખેંચવું યોગ્ય ગણ્યું છે.

શ્વસનવિદ્યાકલાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શરીરની તથા મનની સર્વોત્તમ ઉન્નતિ કરવી, અને તે દ્વારા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિમાં સહાયભૂત થવું, એ પૂર્વે કહેવાઈ ગયું છે. જ્યારે શરીર રોગરહિત, વિશુદ્ધ અને સુદૃઢ થાય છે, ત્યારે શરીરના ધાતુઓવડે પોષાતું મન પણ વિશુદ્ધ અને જળાનન થાય છે, તેથી શરીરની તથા મનની સર્વોત્તમ ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છનારે શ્વસનવિદ્યાકલાના અભ્યાસવડે શરીરને પ્રથમ રોગરહિત, વિશુદ્ધ અને સુદૃઢ કરવાની અત્યંત અગત્ય છે, કારણ કે પ્રાણનું શરીરમાં અદ્યક્ષ એ જ શરીરને જીવતું રાખનાર, તેનું જીવન વધારનાર, અને તેને વિશુદ્ધ કરનાર છે.

પ્રાણમાં રહેલા જીવનતત્ત્વથી શરીરનો પ્રત્યેક અવયવ પોષાય છે. બ્રહ્માંડમાં જે પ્રાણ વ્યાપી રહેલો છે, તે શરીરને પોષણ આપવાના સામર્થ્યમાં હમેશાં એક જ પ્રકારનો હોય છે, એમ કંઈ નથી. જેમ સૂર્ય તેનો તે છતાં તેની ઉષ્ણતામાં અને જીવનમદ શક્તિમાં પ્રત્યેક ઋતુમાં ભેદ પડે છે, તેમ પ્રાણ તેનો તે છતાં, સૂર્યની ગતિના ફેરફારને લીધે, અથવા શાસ્ત્રીય રીતે કહીએ તો આપણી પૃથ્વીની ગતિના ફેરફારને લીધે, તેમ જ આપણા સૂર્યમંડળના અન્ય ગ્રહોની ગતિના ફેરફારને લીધે તેના જીવન આપનાર સામર્થ્યમાં ભેદ પડે છે. અને આવો ભેદ પડે, એ સ્વાભાવિક છે. કારણ કે પ્રાણમાં જીવનને પોષનાર જે સૂક્ષ્મ વિદ્યુન્મય તત્ત્વો રહેલાં છે, તે અન્ય કંઈ જ નથી, પણ સૂર્ય તથા વિવિધ ગ્રહોમાંથી વહેતું સૂક્ષ્મ ઓજસ છે. જેમ પુષ્પમાંથી પુષ્પનો સુવાસ બહાર નીકળ્યા જ કરે છે, અને ચારે બાજુએ પ્રસરે છે, તેમ સૂર્યાદિ ગ્રહોમાંથી સૂક્ષ્મ જીવનતત્ત્વ ચારે બાજુએ વલ્યા જ કરે છે, અને વાયુદ્વારા તે આ પૃથ્વીના જડ તથા અજડ સર્વ પ્રાણીપદાર્થોને પોષે છે.

ગ્રહોમાંથી વાયુમાં સિંચાતા આ ઓજસના ગુણમાં તેમની ગતિને લીધે પૃથ્વીથી ભિન્ન ભિન્ન સમયે જે તેમનું અંતર પડે છે, તેથી ભેદ પડે છે. કેાઈ સમયે પ્રાણમાં મસ્તકને પોષનાર દ્રવ્ય અધિક હોય છે, તો કેાઈ સમયે તેમાં છાતી, ઉદર, ઘુંટણ વગેરે અવયવોને પોષનાર દ્રવ્ય અધિક હોય છે. કેાઈ સમયે તેમાં અમુક એક ઇન્દ્રિયને પોષનાર તત્ત્વ અધિક હોય છે તો કેાઈ સમયે તેમાં અમુક અન્ય ઇન્દ્રિયને પોષનાર તત્ત્વ અધિક હોય છે. કેાઈ સમયે તેમાં અમુક એક માનસિક શક્તિને પોષનાર ઓજસ અધિક હોય છે, તો અન્ય સમયે તેમાં અમુક અન્ય માનસિક શક્તિને પોષનાર ઓજસ અધિક હોય છે. આ વગેરે હેતુથી જે સમયે પ્રાણમાં શરીરના જે અવયવને તથા શક્તિને પોષ

નાર તત્ત્વ અધિક હોય તે સમયે શરીરના તે અવયવમાં પ્રાણની સૂક્ષ્મ કળાને મનદ્વારા પ્રવેશાવવાથી તે અવયવ તથા શક્તિ અધિક પોવાય છે.

દૈવી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરનાર સર્વ પુરુષો જાણે છે કે પ્રત્યેક જડ તથા ચેતન વ્યક્તિને, પોતાનામાંથી વહેતા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યનું પોતાની આલુઆલુ આવેષ્ટન હોય છે. આ આવેષ્ટન અથવા મંડળને સામાન્ય મનુષ્યનાં નેત્ર જોવાને સગર્થ હોતાં નથી, પરંતુ યોગસાધનમાં કેટલેક અંશમુખી વધેલા પુરુષો તે મંડળને જોઈ શકે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યમાંથી તથા પદાર્થમાંથી વહેતા આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના મંડળને, સૂર્યમાંથી વહેતા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના મંડળસાથે સંબંધ છે. સૂર્ય બાર રાશિમાં યજ્ઞને ગતિ કરતો હોવાથી, સૂર્યના આ સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના મંડળના બાર વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે, અને તેનો પ્રત્યેક વિભાગ પ્રત્યેક મનુષ્યના તથા પ્રત્યેક પદાર્થના સૂક્ષ્મ દ્રવ્યના અમુક વિભાગસાથે જ સંબંધવાળો હોય છે. દૃષ્ટાંત તરીકે સૂર્ય જ્યારે મેષ રાશિમાં યજ્ઞને ગતિ કરતો હોય છે, ત્યારે સૂર્યનું મેષરાશિનું જીવનતત્ત્વ પૃથ્વીઉપર આવે છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્યના શરીરના તથા પ્રત્યેક પદાર્થના અમુક વિભાગસાથે સંબંધવાળું યજ્ઞને તે તે વિભાગઉપર અસર કરે છે.

આમ હોવાથી જેમ સૂર્યના ઓજસના બાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે, તેમ પ્રત્યેક પ્રાણિપદાર્થના ઓજસના પણ બાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે; અને તે દરેક વિભાગઉપર સૂર્યના સમતીય વિભાગની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે મેષ રાશિનો થાય છે ત્યારે તેમાંથી મેષ રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને તેનો મનુષ્યના શરીરમાં મસ્તક અને મુખસાથે સંબંધ હોવાથી તે બે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે વૃષભ રાશિનો થાય છે ત્યારે તેમાંથી વૃષભ રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં ગરદન અને ગળાસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે બે અવયવ-ઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે મિથુન રાશિમાં આવે છે, ત્યારે તેમાંથી મિથુન રાશિનું પ્રાણતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં બાહુ, ખજા અને ફેફસાંસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે કર્ક રાશિમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેમાંથી કર્ક રાશિનું ઓજસ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં છાતી, રતન, અને જઠરાસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે તે ભાગ-ઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે સિંહ રાશિમાં યજ્ઞને ગતિ કરે છે, ત્યારે તેમાંથી સિંહ રાશિનો વિષ્ટ્રમય પ્રવાહ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં હૃદય, પીઠ, અને કોરોડસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે કન્યા રાશિમાં આવે છે, ત્યારે તેમાંથી કન્યા રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં આંતરડાં તથા મોટા નળસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે તે ભાગ-ઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે તુલા રાશિમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેમાંથી તુલા રાશિનું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય વહે

છે, અને મનુષ્યશરીરમાં કટિ તથા ગુદા (મૂલાશય) સાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે વૃશ્ચિક રાશિમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેમાંથી વૃશ્ચિક રાશિનું જીવન વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં જનનેદ્રિયસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે ધન રાશિનો થાય છે ત્યારે ધન રાશિનો સૂક્ષ્મ પ્રવાહ તેમાંથી વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં નિતંબ અને જઠરાસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે બે ભાગ-ઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે મકર રાશિનો થાય છે ત્યારે તેમાંથી મકર રાશિનું જીવનતત્ત્વ વહે છે, અને મનુષ્યશરીરમાં ઘુંટણસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે ભાગઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે કુંભ રાશિનો થાય છે ત્યારે કુંભરાશિનું સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય તેમાંથી વહે છે, અને શરીરમાં પગના નળાના પાછલા માંસવાળા ભાગ (પિંડી) સાથે અને ઘુંટીસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તે અવયવોઉપર તેની અસર થાય છે.

સૂર્ય જ્યારે મીન રાશિનો થાય છે ત્યારે મીન રાશિનું દ્રવ્ય તેમાંથી વહે છે, અને શરીરમાં પગ અને પગનાં આંગળાંસાથે તેનો સંબંધ હોવાથી તેમના ઉપર તેની અસર થાય છે.

મેષ, કર્ક, તુલા, અને મકર રાશિના દ્રવ્યને, મસ્તક, જઠર, અંડાશય, કટિ, યકૃત, અને ત્વચાની સાથે સંબંધ છે.

વૃષભ, સિંહ વૃશ્ચિક અને કુંભરાશિના દ્રવ્યને કંઠ, હૃદય, જનનેદ્રિય, ગુદા, અને રુધિરસાથે સંબંધ છે.

મિથુન, કન્યા, ધન, અને મીન રાશિના દ્રવ્યને ફેફસાં, નાના તથા મોટા નળ, જ્ઞાનતંત્રવ્યૂહ, અને ગર્ભાશયસાથે સંબંધ છે.

સૂર્યમાંથી વહેતા આ જીવનતત્ત્વથી, અસનક્રિયાવડે શરીરના ઉપર ગણાવેલા શિન્ન લિન્ન અવયવોને કેવી રીતે પોષવા તે આવતા પ્રકરણમાં લખવામાં આવશે.

(અપૂર્ણ.)

एक खगोलवेत्तानी दुःखमय कथा.

માર્ગ નામ તારકાપ્રસાદ છે. ડી મૅડીસીયો નામના વિદ્વાને મંગલ નામના ગ્રહસંબંધી જે આશ્ચર્યકારક વાતો કેટલાક સમયઉપર પ્રકટ કરી હતી. અને જે જાણીને આખી દુનિયાં તે સમયે ચકિત થઇ ગઇ હતી, તે વાતો ખરું જોતાં મેં શોધી કાઢી હતી. તેનું માન સપ્તર્ષિ અને જ મગધુ ગ્રેહધુ હતું. આજે દુનિયામાં એક સમય ખગોલ-સવેતાનરીકે દુઃખ પાકેલો હોત, અને માર્ગ નામ અમર યજ્ઞ ગયું હોત. પણ મારા ફોર્માએ મારી આવાઓ ધૂળ મળી ગઇ છે, અને મને મગધનાર કીર્તિ મારો ચતુ ડી મૅડીસીયો ખાદી ગયો છે.

એ કેમ બન્યું તે તમને સમજાય અને ખરી વાતપરં બરાબર અજવાળ પડે, શારે મારી કથા દુઃખમાં લાખી જાઉં છું, જે કે તેમ કરવાથી મારી તો ખાતરી જ

છે કે દુનિયાં, હી મોશિયોને મહેલી કરીને પાછી લઇ લેહને, તેનો ખરો હકદાર જે હું તારકાપ્રસીદ તેને આપવાની જ નથી.

હું મેટ્રીક્યુલેશન કલાસમાં હતો ત્યારથી જ મને ખગોળવિદ્યાઉપર બહુ જ પ્રેમ હતો. નવરાશના વખતમાં અમારી લાઇબ્રેરીમાંથી તે વિદ્યાનાં વિવિધ પુસ્તકો હું લેઇ આપતો, અને વાંચતો. કોલેજમાં ગયા પછી મેં મારો અભ્યાસ ઘણો વધારી મૂક્યો, અને તેના પરિણામમાં ગેલીલીયો, કેપ્લર અને ટાઇકો બ્રાહે જેવા અતિ સમર્થ વિદ્વાનોની પંક્તિમાં મારું નામ મણાવાની મને તીવ્ર અભિન્નાયા થઇ આવી. આવા મહાપુરોહોને પુરો દુનિયામાં નામ કાઢવાને માટે મને તેવો ભોગ આપવો પડે તો પશુ તે કરવાને હું તત્પર થઇ ગયો.

કલકત્તાની યુનીવર્સિટીમાં ખગોળવિદ્યાસંબંધી જેટલું જ્ઞાન મળે તેટલું મેં બધી લીધા પછી મારા પિતાની અનુમતિ લેઇ હું યુરોપ ગયો, અને લાંનાં વિવિધ સંસ્થામાં ફરીને મેં મારા શ્રિષ્ટ વિષયનો અભ્યાસ કર્યો. ખગોળની સાથે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી મેં વિજ્ઞાની, વરાળ, વગેરે કુદરતી સામર્થ્યોનો તેમ જ યંત્રવિદ્યાનો પણ ચોટો ઘણો અભ્યાસ કર્યો.

ત્રણેક વર્ષ વીતી ગયા પછી ઘેર સત્વર પાછા ફરવા મારા પિતાના વારંવાર પત્રો આવવા લાગ્યા, પણ મને અભ્યાસઉપર એટલો બધો પ્રેમ જામ્યો હતો કે ઘેર જવું મને રુચું નહિ.

અદારમે વર્ષે હું હિંદુસ્થાનમાંથી યુરોપમાં આવવા નીકળ્યો હતો. અભ્યાસમાં દસ વર્ષ વીતી ગયાં અને હું પાછો ફર્યો નહિ. ત્યારે મારા પિતા ખુબ ગ્રીવાઇ ગયા, અને તેમણે મને લખ્યું કે હવે હું વૃદ્ધ થયો છું, અને મારી પુષ્કળ સંપત્તિ જે લગભગ વીસ લાખની છે તે તથા મારો ભારે વ્યાપાર તને સોંપવા ધારું છું, માટે આ પત્ર વાંચતાં તરત તારે અત્ર આવવું, અને જો તું તેમ નહિ કરે તો તારા ખરચમાટે હવેથી તને એક દમડી પણ મોકલવામાં નહિ આવે. એટલું જ નહિ પણ હું તારી જ માસ-સુધી વાટ જોઇશ, અને તે અરસામાં પણ તું પાછો નહિ આવે, તો આ મારી સઘળી દોલત હું ગમે તેને આપી જવાનું વીજ કરીશ. મેં પણ આ કાગળનો તરત જ સાચો જવાબ વાળ્યો કે હું તમારા ખરચની ટોડીસર દરકાર રાખતો નથી, અને દોલત ખીન્નને આપી દેવાનું વીજ કરવામાટે જ મહિનાની વાટ જોવાની કરી જરૂર નથી. કારણ દોલતની લાક્ષણિકતા હું પાછો આવવાનો જ નથી. તેથી નિરાંતે એ કચરો ખીન્નને આપી દેવો. હું મારી વિદ્યાને જ મારું ખરું ધન સમજું છું.

યુવાવસ્થાના મદમાં આવો ઉત્તર હું લખતાં તો લખી બેઠો પણ તેનાં કેવાં ફળ મારે શોષવાં પડ્યો તેનું તે સમયે મને લાન રહ્યું નહિ. મારા પિતાએ તો મારો પત્ર પહોંચતાં જ મને મોકલવામાં આવતી માસિક રકમ બંધ કરી દીધી. એકાદ માસ તો મેં કરકસરથી નિભાવ કર્યો, પણ પછી હું ગભરાયો. નિર્વાહનું કશું જ સાધન મારી પાસે ન હતું. આથી નિર્વાહમાટે મેં ખગોળસંબંધી વિષયો માસિકમાં લખવા માંડ્યા. એથી મને લુજ આવક થઇ, પણ તે મારા નિર્વાહપુરતી ન હતી. આથી મેં એક નવી યુક્તિ કરી. હું થોડું બૌદ્ધિપૂર્ણ બન્યો હતો; અને તેથી 'ધનબ્રગિરિપ્રસાદ

નામના હિંદુસ્તાનના મોટા જોશી શુવા સાંજના સાતથી નવસુધી ભવિષ્યસંબંધી ગમે તે પ્રશ્નના ખુલાસા કરશે ' એવું એક પાટીયું તૈયાર કરાવી, એક ઝોરડી બાંડે લેઇ તેણે મોખરે તે પાટીયું મારી વેષ બદલી હું દરરોજ સાંજે ત્યાં બેસવા લાગ્યો. આ ઝોરડીમાં કાનીયા ટોપી પહેરીને લાંબી ધોળી દાદી બાંધીને તથા ટીસાંટપકાં તાણીને મોટા ઠાઠમાઠથી હિંદુ જોશીજાનો બનીને હું બેસતો. જે કોઇ મને પ્રશ્ન પૂછવા આવતા તે મારું સ્વરૂપ જોઇને ભયથી ચરચરતા ઉભા રહેતા.

એક દિવસે સાંજે, ઉપર વર્ણવેલી રીતે મારી ઝોરડીમાં, કોઇની કુંડલિઉપર કાંઈક ગણિત કરતો હું બેઠો હતો, એટલામાં બહાર બેસાડી રાખેલા મારા નોકરે મને અંદર આવીને જણાવ્યું કે આપને કોઈ મળવા માટે બહાર આવ્યું છે. મેં ઉંચું ડાકું કર્યાપિના જ કહ્યું કે જા જાઈને પૂછ કે તમારું નામ શું ? નોકર પૂછીને આવ્યો અને કહ્યું કે ' જૈન સ્મિથ '. મેં ભલકાથી કહ્યું, જા, અંદર લેડી લાવ.

ક્ષણવારમા જ પાછું બારણું ઉઘડ્યું, અને ઝાંખા બળતા દીવાની ડાયામાં એક આદૃતિ આવીને ઉભી સહજ ઉચી દૃષ્ટિ કરી ભારેખમ અવાજથી હું બોલ્યો, જૈન સ્મિથ ! નજીક આવો. તમે તમારા ભવિષ્યના સંબંધમાં મારી સલાહ લેવા ઇચ્છો છો ? કહો, તમારી શી ઇચ્છા છે ?

મારા વચનો સાંભળી તે મનુષ્ય દીવાના પ્રકાશમાં આવ્યો. મને જણાયું કે આજસુધી મને જે જે મનુષ્યો મળી ગયાં હતાં, તેના કરતાં આ મનુષ્ય તદ્દન જૂદા જ પ્રકારનો હતો. તેણે છેક પગની પાનીસુધી અડે એવો કાળો જર્મો શરીરઉપર નાંખી દીધો હતો. તેનું માથું ઉઘાડુ હતું, અને તેના કાળા ભમ્બર વાળ, તેના બંને કાનને ઢાંકી દઇને તેના ખભાના આગલા ભાગઉપર લટકતા હતા. તેનો વર્ણ સહજ ગૌર હતો. તેનું કપાળ ઉંચું અને પહોળું હતું.

સહજ દૃષ્ટિ નાંખીને આ સઘળું મેં જોઇ લીધું; પણ તેની અને મારી નજર બ્યારે મળી ત્યારે હું લાચાર બની ગયો. અધકારમાં ચળકતા બે તારાની પેઠે તેનાં નેત્ર ચમક ચમક ચતાં હતાં; અને મનને ગમે તેટલું સખ્ત રાખતાં છતાં હું ભયથી કંપી ઉઠ્યો; કારણ કે મને સમજાયું કે મારા મનનો ગુપ્તમાં ગુપ્ત વિચાર પણ તે જાણી ગયો છે. મને સ્પષ્ટ યથું કે મોરો સંયુજ બિભેલા મનુષ્યમાં મારા અંતઃકરણને ઉપાડી ચોપડીની પેઠે વાંચવાનું સામર્થ્ય છે. તે મારા ઉપર ' હિંદો-ટિઝમ ' નું બળ અજમાવતો હતો, એમ પણ મને લાગ્યું નહિ; કારણ કે હિંદો-ટિઝમ અથવા મેરમેરિઝમના પ્રયોગમાં તો મેં પણ કુશળતા મેળવી હતી. ત્યારે મારા ઉપર તે કયી વિદ્યા ચલાવતો હતો ?

મેં હિંમત ધરી પૂછ્યું, કેમ મહેરબાન ! મને શું પૂછવા તમે આવ્યા છો ? તમારો પ્રશ્ન મને કહો તો હું ગણિત કરી ઉત્તર આપું.

મારો પ્રશ્ન સાંભળી તે મંદમંદ હસ્યો, પણ એ મારા બાપ ! તેનું મંદ હાસ્ય જોઈને મારો તો ડાળ ને દમામ સઘળાં સાતમે-પાતાળે જ પેશી ગયાં ! મારી મૂર્ખતાને સ્પષ્ટ સૂચવનાર તેમાં કોઈ એવો તો ભાવ રહ્યો હતો કે મારું તો મોઢું જ વીડું પડી ગયું. મારી આ સ્થિતિ જોઈને તે સ્પષ્ટ અને પ્રતાપવાળા સ્વરથી બોલ્યો, હું

જ્યોતિર્વિદ્યામાં પારંગત પુરુષને જ-પ્રશ્ન કરે' છું. ધવલગિરિપ્રસાદ તેવા છે, એમ મને કાદના તરફથી કહેવામાં આવ્યું છે. તે ક્યાં છે ? હું તેમને મળવા આવ્યો છું.

મેં ઉત્તર આપ્યો, હું પોતે જ ધવલગિરિપ્રસાદ છું.

પાછી ચોરકામાં શાંતિ વ્યાપી રહી, અને મનને ગમે તેટલું સાવધ રાખવા છતાં પણ મને જણાયું કે મારું મસ્તક ફરે છે અને મારી મતિ બહાર મારી બાજુ છે. એમ છતાં ભારે પ્રયત્નથી મારા મગજઉપર નખાતા દયાણુને—અથવા કહો કે ભુરજીને—મેં ખસેડી નાંખ્યું, અને હું પાછો હૈંશિયારીમાં આવી ગયો. આ જોઇને તે અજાણ્યો માણસ ખડખડ હસવા લાગ્યો.

મને ભય અને ક્રોધ બંને થયાં. હું પગ ઠોડીને છુમ પાડી ખેંચ્યો, સાહેબ ! મારા ઘરમાં આ નાટક હવે બહુ પહોંચ્યું ! ધવલગિરિપ્રસાદ હું જ છું. કહો, મારું તમારે શું કામ છે ?

તેણે કહ્યું, એમ કે ? આપ જ ધવલગિરિપ્રસાદ છો કે ? હું જેવો બૈન સ્મિય છું, તેવા તમે ધવલગિરિપ્રસાદ જોશીશું છો ! તોપણ તમારું અને માઈ બનેલું નામ ખાદું છે. તમારું ખરું નામ તારકાપ્રસાદ છે. મારું ખરું નામ, શું છે, તે કહી સંકા છો, જોશીશું મહેરબાન ! ?

પહોળો મોટો અને ફાટેલો ડોળે મેં ઉત્તર આપ્યો, ના. અને હું કોઈ અત્યુત્ત દયાપાત્ર મનુષ્ય હોઈ તેમ તે મારી તરફ જોવા લાગ્યો.

તેણે કહે પેટે કહ્યું, પણ માઈ ખરું નામ શું છે, તેની તમને ખબર પડી જોઈતી જ હતી. હમણાં જ તમારા મગજમાં શું શું ભરેલું છે, તે જણાતા મેં મારી ઘૃત્તિને સંકેષપૂર્વક પ્રેરી હતી, અને તેમ કરતાં મેં મારા મગજને વિચારશૂન્ય રાખ્યું હતું; એટલા માટે કે તમે પણ મારા મગજમાં શું શું ભરેલું છે, તે જણવાને ભાગ્યશાળી થાઓ.

મેં ઉત્તર આપ્યો, તમારું કહેલું હું સ્વીકારું છું. અને તો પણ હું કણક કરું છું કે તમને હિપ્પોટાઇઝ કરવા (ફિમિ નિદ્રા આણવા) જો કે મેં પ્રયત્ન કર્યો હતો તો પણ તેમ કરતાં મારી જીદિ બમી જતી હોય એમ મને ભાન થયું હતું. એક મિનિટ આ દિશિત વધારે વાર ટકી રહી હોત તો હું ગોડા ચઇ જાત.

તેણે કહ્યું, તમારી પરીક્ષા કરવા મેં કરેલા પ્રયોગથી એમ થયું હતું. હું જ્ઞાનવાન વિદ્વાનની સલાહ લેવા આવ્યો હતો, અને તેથી તમે મારા કરતાં વધારે વિદ્વાન કે જ્ઞાનવાન છો કે કેમ, તેનો નિર્ણય કરવાની મારે પ્રથમ અગત્ય હતી. તમારા મગજમાં કેટલું જ્ઞાન રહેલું છે, તે જણવાને, મારી વિદ્યાથી તમારા મગજમાં મારા મનને મેં બળથી પ્રેર્યું ત્યારે મારા મગજને મેં શૂન્ય રહેવા દીધું હતું, અને તમારું મન, અસંખ્યત, મારામાં પ્રવેશ્યું. પરંતુ મારા મગજમાં જે જ્ઞાનનો સંચય હતો, તે સમજવાને પણ તમારું મન વાસગયું હોવાથી, જેગ કોઈ ગામડાનો રોંગો, કોઈ મોટા મહારાજાના-સર્વ પ્રકારે ચણવારેલા મદાલસમાં ઓલવિતો આવી ચડનાં ગજરાઈ બાજુ છે, તેમ તમે ગલ-રાઈ ગયા; અને તેથી જો તે જ ટાણે હંદાપણ વાપરીને મેં મારા શરીરમાં પાછો પ્રવેશ ન કર્યો હોત તો તમારા મગજનો ટકાવ ચમ ચક્રો દહિન હતો.

મેં પૂછ્યું, તમે પાછા વળવામાં વિલંબ કર્યો હોત તો શો પરિણામ આવત ? શું હું ભ્રમિત ચિત્તવાળો થઇ જત ?

તેણે કહ્યું ભાઇ ! એથી પણ ખરાબ પરિણામ આવત. તમે મરી જાત.

મેં પૂછ્યું, તમારા કહેવામાં મને કશી જ સમજણ પડતી નથી.

તેણે કહ્યું, હા, તમને નથી સમજણ પડતી, એ મને સમજાય છે. મને લાગે છે કે મારા કહેવાનો બાવ હું જોઇએ તેટલો સ્પષ્ટ નથી કરી શક્યો. જુઓ, ફરી સાં-ભળો. જ્યારે મારા સંકલ્પબળથી મેં મારા મનને મારા મગજમાંથી કાઢ્યું, અને ફાલ્ગુવાર તમારા મગજમાં નાખ્યું, ત્યારે તમારા મનકરતાં તે વધારે બળવાન હો-વાથી, તેણે તેને તમારા મગજમાંથી ધકેડી મારી બહાર કાઢી મૂક્યું. આ વખતે તમારા મનને રહેવાનું સ્થાન મારા મગજવિના બીજું કોઇ જ ન હતું. તમારા મગજમાં રહેલો જ્ઞાનનો અત્યંત ક્ષુદ્ર સંચય, એક ફાલ્ગુમાં મેં દસ્તગત ન કરી લીધો હોત તો તમારી હયાતી હમણા હોત જ નહિ. પણ તમારું મન મરી જત તે સ-મયે તમારા શરીરમાં હું પ્રવેશોલો હોવાથી તમારા મનના મૃત્યુસાથે મારું શરીર પણ મરી જત. આમ થવાથી જ્યાં સુધી વધારે સાફ શરીર મને ન મળત, ત્યાંસુધી તમારા જીવનના જેવા અંધારા શરીરમાં મારે રહેવું પડત.

હું વચમાં બોલી ઉઠ્યો, પણ મારો જીવ તો—

તે તિરસ્કારપૂર્વક બોલ્યો, ખસ, નકામી ટેક નહિ કરો. જીવ એટલે શું, તે જાણો છો ? જીવ અને મન એક જ છે. મહાપુરુષો જેમણે પોતાના આત્માને મનથી જૂદો બનાવ્યો છે, અને અનુભવ્યો છે, તેમની વાત નિરાળી છે, બાકી તમારા જેવા સાધારણ મનુષ્યો તો મન અને મનના ધર્મોસાથે એવા તો એકાકાર થઇ ગયા હોય છે કે તે-ઓનો જીવ મનની સાથે જ જ્યાં ત્યાં વસીયો જાય છે. મહાપુરુષોનો આત્મા જ મનના ધર્મોથી અલ્પિત રહે છે, અર્થાત્ મનના ધર્મો તેઓ પોતાનામાં સ્વીકારતા જ નથી. આવા પુરુષોને પરકાયામાં પ્રવેશ કરવો લેશ પણ કઠિન નથી. તેઓને એક શ-રીરનો ત્રાસ આવે છે તો તેઓ બીજા અધિક અનુકૂળ શરીરમાં પ્રવેશે છે. આ મારું શરીર પાંચવિધ વર્ષપૂર્વે ઉજ્જવિનીમાં જન્મ્યું છે; પણ જે મૂળ શરીરમાંથી નીકળી આવે હું આ શરીરમાં તમારા સંસુખ દેખાયો છું, તે મારા મૂળ શરીરનો જન્મ કલિયુગના આરંભમાં હસ્તિનાપુરપાસેના એક નાના ગામડામાં થયો હતો.

હું આશ્ચર્યથી બોલ્યો, એમ ! ત્યારે તો તમે પાંડવોને, દુર્યોધનને શ્રીકૃષ્ણ ભગ-વાનને સર્વને જોયા હોવા જોઇએ. તમે વ્યાસ હો, સુત હો, શૈલનક કે કોણ હો ?

તેણે ઉત્તર આપ્યો, મેં પાંડવોને જોયા હતા કે કોને જોયા હતા, તથા હું વ્યાસ છું કે વાદમીકિ છું, એ બધું મારા મગજમાં રહેલો જ્ઞાનભંડાર સમજવા તમે શક્તિમાન થયા હોત તો તમારા જાણવામાં તરત આવત. તેવા સામર્થ્યવિના, તમારા જેવાને જે કંઈક કહેવું, તે ટાઢા પહેરની ગપમાં જ ગણાવાનું.

હું નિસાસો મુકી ધીરથી બોલ્યો, હે ભગવાન ! આત્મ જ્ઞાન મને ક્યારે મશે ? હું એવું શું કરું કે મારામાં સામાના મગજમાં રહેલો જ્ઞાનભંડાર તત્કાળ સમજી જ-વાનું સામર્થ્ય આવે !

એક ક્ષણવાર સ્થિર દૃષ્ટિથી તે મારા સામું જોઈ રહ્યો, અને પછી બોલ્યો, મને લાગે છે કે આ સામર્થ્ય તમને મળે એવું તમારા ભાગ્યમાં છે. પણ તે મેળવવાને માટે તમારે તમારા આત્માકરતાં પણ પ્રિય એવી કોઈ વસ્તુનો ભોગ આપવો પડશે. પણ ઉભા રહો, મને ખાતરી દરી જોવા દો. આમ બોલી તે નીચો વળ્યો, અને મેળઉપરથી કામળો એક કકડો લેઈને તેના ઉપર કંઈ આંકડા મૂકવા મંડ્યો.

હું વિચારવા લાગ્યો, મારો આત્માથી પણ પ્રિય એવી કોઈ વસ્તુનો મારે ભોગ આપવો પડશે! એવું તો કશું હોય એમ મને જણાતું નથી. ખચિત આ ભાઈસાહેબ કંઈક ભૂધા છે. પરમેશ્વર કરે ને એ બૂલ્યો હોય. એ કહે છે, એવું સામર્થ્ય મને મળે તો જગતમાં મારી કીર્તિનો તો કંઈ જ વાગી જાય.

તે કામળઉપર આંકડા માંડતો હતો, તે તરફ મેં જરા લાંબું ડોકું કરીને જોયું. તેણે મારી કુંડલિ માંડી હતી, અને જે ગણિત કરતો હતો તે ઉપરથી મને અનુમાન થયું કે જ્યોતિષવિદ્યામાં તે બહુ જ કુશળ હતો.

થોડી વારે તેણે ઉચું જોયું, અને તે બોલ્યો, મેં કહ્યું એમ જ છે. તમારે ભોગ આપવો જ પડશે. શાનો ભોગ તે આગળઉપર જણાશે, પણ આવું ભારે સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાને માટે હજી બીજાં તેર વર્ષસુધી તમારા મનનો અધિકાર આવશે નહિ. બાળથી તેરે વર્ષે ઇ. સ. ૧૯૦૧ ની સાલમાં તમારા જન્મદિવસે પાછો હું તમારી પાસે આવીશ, અને આ અમત્કારિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો વિધિ તમને શીખવીશ. તમારા સરીરનું સ્તંબુ થવા પહેલાં ખગોળવિદ્યાની ધણી ધણી નવી વાતો તમારા જાણવામાં આવશે; પરંતુ તમારે બહુ સાવધ રહેવું જોઈશે, અને સ્વાધ્યયુદ્ધિનો પરિચય કરવો પડશે. તેમ નહિ કરે તો તમારું સ્તંબુ યશે. આ તેર વર્ષમાં ખગોળસંજ્ઞાથી તમારું જ્ઞાન જેટલું વધારાય તેટલું વધારજો, અને તેરે વર્ષે યોગ્ય સમયે હું પાછો તમને મળીશ. આમ બોલી, તે તત્કાળ મારી સગીષમાંથી આટ્યો ગયો.

તેર વર્ષમાં મેં ખગોળવિદ્યામાં મારો અભ્યાસ બન્યો તેટલો વધાર્યો. તે સંજ્ઞામાં વિસ્તારથી વર્ણવવાનું પ્રયોજન નથી. ઈંગ્લાંડની મોટામાં મોટી વેધશાળાઓમાં જઈને હું મારી વિદ્યાપુરતાને તૃપ્ત કરતો, એટલું જ નહિ, પરંતુ એક વેધશાળામાં તો આસિસ્ટન્ટ તરીકે મેં થોડો સમય નોકરી પણ કરી. આ સમયમાં જ શુકની આજુબાજુ એક બીજો ગ્રહ ફરે છે, એ મેં શોધી કાઢી મારા ઉપરીની ખાતરી કરી આપી હતી, અને તેથી તેમની મારા ઉપર બહુ પ્રીતિ થઈ હતી. બીજી કેટલીક નાની શોધ રહ્યું મેં આ સંધિમાં જ કરી હતી. આ પ્રમાણે સમય વીતતાં એક દિવસે મને લંડનના સિદ્ધ સોલિસિટર મિ. કોટની ચીફી, તેમની ઓફીસમાં તત્કાળ આવવાની સ્થળ ઉપરથી હું ત્યાં ગયો. તેમણે મને જણાવ્યું કે તમારા પિતાનું કવચનું રહ્યું છે, અને તેની મોટી મોતના વારસ તમે ચલા છો.

સ્તુતિ કરી. તેણે કહ્યું કે તારકાપ્રસાદ ! તમારા પિતાનું જે સમયે મૃત્યુ થયું તે સમયે જો તે ન થયું હોત તો તમને એક દમડીસરખી પણ ન મળત.

મેં પૂછ્યું, કેમ વાર ?

તેણે કહ્યું, તમને અગ્નિ તો હશે જ કે તમારા પિતા અમારાથી કશું જ જાનું રાખતા ન હતા. તમારે અનેને બ્યારે વિરોધ થયો હ્યારે અત્યંત ક્રોધાવેશમાં તે મારી પાસે આવ્યા અને મને કહ્યું કે મારા છોકરાને મારી મિલકત આપી જવાનું જે વસીયતનામું મેં કર્યું છે, તે પાછું આપો. તેમના માઆપ્રમાણે તે તેમને આપતાં જ તેમણે તેના દુકડેદુકડા કરી નાંખ્યા. પછી તેમણે એક નવું વીલ ઘડી કાઢ્યા. અમને કહ્યું. તે વીલમાં તેમની સઘળી મિલકત તેમના મરણપછી તમારી છત્રિના ત્રણ પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોને સોંપી જવાનું તથા તેના વ્યાજમાંથી જ્ઞાતિનાં સઘળાં છોકરાંછોકરાંઓને વિદ્યા જણાવવાનું લખવામાં આવ્યું હતું. આ વાર્તા વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ અને તેમની કીર્તિ સઘળે જવાઈ. આજસુધી આ પ્રમાણે બહુ વ્યવસ્થાથી આલટું હતું, પણ એટલામાં ગયા મહિનામાં પેલા ત્રણ પુરુષોસાથે તમારા પિતાને ક્રોધ કારણથી ભારે વિરોધ થયો. આથી પોતાની મિલકત તેમને સોંપી જવાનું તેમને થોડું ન લાગવાથી વળી એક દિવસ અત્યંત ક્રોધમાં તે અમારી ઓશીસમાં આવ્યા, અને પૂર્વની પેઠે જ વીલ માગીને તેના કડકેકડકા કરી નાંખ્યા. પછી પાછું અમને નવું વીલ ઘડ્યા તથા તેમાં નવાં નામ નાંખ્યાં કહ્યું, અને ઘેર ગયા. તેમના કહેવાપ્રમાણે અમે વીલ ઘડ્યું. તેમની સહી કરાવવી જ માત્ર બાકી હતી. તેને માટે અમારી ઓશીસમાં તે આવવા નીકળ્યા એટલામાં જ તેમને ચકરી આવી, અને તેમના પ્રાણ છુટી ગયા. આથી વીલ વીલને ઠેકાણે રહ્યું, અને જે દોલત તમારી જ્ઞાતિના બાળકોની કેળવણીપાછળ ખુર્યાવાની હતી, તે હવે તેના વારસ જે તમે તેમને મળી.

આ પછી મારા પિતાની સઘળી દોલત મને મળી. મેં સ્થાયર મિલકત વગેરે સર્વ ત્વરાથી વેચી નાંખ્યું. સર્વ હિસાબ ગણતાર મને જણાવ્યું કે મને પચાસ લાખ રૂપિયા મળ્યા છે. આ રૂપિયા જોકમાં મારે નામે જમા કરાવીને હું તરત જ પાછો ઈંગ્લેન્ડ આવ્યો, અને મારો અભ્યાસ ચલાવવા લાગ્યો. એ ત્રણ વર્ષમાં મને ઈંગ્લેન્ડનો કંટાળો આવવાથી હું અમેરિકા ગયો અને ત્યાં વિવિધ વેધશાળાઓમાં અભ્યાસ કરવા લાગ્યો. એટલામાં મને મારી પોતાની વેધશાળા બાંધવાની વૃત્તિ થઈ આવી. અને તે પ્રમાણે એક અનુકૂળ સ્થળે મેં તે બંધાવી. દ્રવ્યનું સામર્થ્ય અપૂર્વ હોય છે. અલ્પ સમયમાં વેધશાળા તૈયાર થઈ ગઈ, અને મેં તેમાં આવીને નિવાસ કર્યો. તારાઓનું નિરીક્ષણ કરવાનાં જેટલાં જેટલાં યંત્રો શોધી કઢાયાં છે, તે સર્વ મેં મારી વેધશાળામાટે આપ્યાં, પરંતુ મને મનોજ્ઞ દુર્ગિનથી મને સંતોષ થયો નહિ. આથી દુર્ગિને જનાવનારા એક પ્રસિદ્ધ કંપનીને, મેં એક અતિ મોટું દુર્ગિન જનાવવાનો, 'ગોર્ડર' આપ્યો; અને સીતેર ઘંચના કાચવાળું માથું તે દુર્ગિન તૈયાર થતાં સુધી જે બસુકકુંસરખું દુર્ગિન મારી પાસે હતું, તે વડે મેં નિભાવવા માંડ્યું.

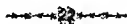
આ સઘિમાં મંગળની શોધોંમાટે વિશ્વમાં આજે જે પ્રસિદ્ધ છે, તે ગ્રેસિયલ ડિ ઓર્શીઓસાથે મારે ઓળખાણ થયું. આરંભમાં તેને માટે મને ખૂબ 'હંચું' માન

હતું. તે ખગોળવિદ્યાનો બડો શ્રેણી હતો, અને તે સાથે વળી આનંદી સ્વભાવનો હોવાથી અમે દિવસનો ઘણો ભાગ સાથે ગળવા લાગ્યા. મારા કામમાં તેણે એટલો બધો રસ લેવા માંડ્યો કે તે ન જાણે તેમ મેં મારૂં વીંમળ બનાવી તેમાં લખ્યું કે લંબિયમાં જે કીર્તિ હું સંપાદન કરું, તેને વધારવાનો સર્વ પ્રકાર પ્રયત્ન જો તે કરે તો મારી સખળી દોષતનો તે વારસ થાય.

પાછળથી મને સમજાયું કે ઉપરથી જો કે તે મારી સાથે મિત્રતા દર્શાવતો હતો તોપણ અંદરખાનેથી તે મને પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીતરીકે ગણતો હતો. મને જણાયું કે જે નવા વિચારો મેં યત્નથી શોધી કાઢ્યા હતા, તથા જે નાની નાની શોધો મેં કરી હતી, અને મારા પરિચયમાં નિત્ય રહેવાથી જે તેના જાણવામાં આવી હતી, તે સધળી, પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારવાને માટે તે પોતાને નામે પ્રકટ કરતો હતો. આથી મેં તેને સમજાવ્યું કે આપો, અને પછી તીખી તમતમી વાણીની લગાઇ થયા પછી, અમે અમારો મિત્રતાનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો. તે પછી તે મારો ઉઘાડો શત્રુ થયો.

આ પ્રમાણે કેટલોક સમય વહી ગયા પછી મારું અનુપમ દર્શન તૈયાર થઈને આવ્યું. મારી વેષસાગામાં તે એકાદ રજા પછી પિંદાને અને વર્તમાનપત્રોના ખબરપત્રીઓને તે જોવાનો એક અડવાડીયું સતોય આપ્યા પછી, મેં તે વડે નબોમન-ગણતું નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું.

(અપૂર્ણ.)

માનસિક શક્તિઓનું સામર્થ્ય કેવી રીતે વધારવું.

પોતાની માનસિક શક્તિઓને મનુષ્ય દ્વિગુણ અથવા ત્રિગુણ સામર્થ્યવાળી કરી શકે ખરો ? હા, પ્રયત્નવડે મનુષ્ય સઘળું જ કરવા સમર્થ છે.

નજળા હાથને અને પગને કસરતવડે મનુષ્ય બળવાન કરી શકે છે, નજળાં ફેંકવાને કસરતથી અને દીર્ઘ શ્વાસપ્રવાસની-ક્રિયાથી મોટાં અને જળરાં કરી શકે છે; નજળા જલરતે, નજળા ચક્રવર્તે, સ્વદંપમાં સરીરના પ્રત્યેક અવયવને, અને આખા શરીરને પણ મનુષ્ય જો પ્રયત્નથી બળવાન કરી શકે છે, તો મનની દુર્બલ શક્તિઓને, અને પરિણામમાં આખા મનને તે પ્રયત્નથી જો માટે બળવાન કરી શકે ?

તર્કશક્તિ, તુલનાશક્તિ, સમસ્પર્શક્તિ, લેખનશક્તિ, કાવ્યશક્તિ, ઉદ્યોગશક્તિ, આગ્રહશક્તિ, શ્રદ્ધાશક્તિ, હતાશક્તિ, સ્મૃતિશક્તિ, અને એવી એવી સેંકડો શક્તિઓ આપણા મનમાં રહેલી છે. આ સર્વ શક્તિઓનું બળ હજીવપ્રભાણે મનુષ્ય વધારી શકે છે, એમાં કશો જ સંશય નથી.

પ્રત્યેક મનુષ્યના બનતી શક્તિઓ તે જન્મે છે ત્યારથી જેમ જેમ મોટા થતો જાય છે, તેમ તેમ પ્રકટ થઈ થઈ વધતી આવે છે; પણ તેને વધારવામાં કંઈ ધોરણને અંતર્યા નિયમને ડોહું મનુષ્યો અનુસરતા હોય એમ જણાયું નથી. જે મનુષ્ય જેવી સં-ગતિમાં અને જેવા સંસ્થાઓમાં જન્મ્યો હોય છે, તે સંગતિમાં અને તેવા સંસ્થાઓમાં

મનની જે જે શક્તિઓનો ઉપયોગ થતો હોય છે, તે શક્તિઓ તેનામાં પ્રકટાતી અને ખીલતી વિશેષે કરીને જોવામાં આવે છે. કવિતા જોડનાર કુટુંબમાં અથવા મિત્રોમાં જન્મેલા અને ઉછરેલા મનુષ્યની કરિત્વશક્તિ પ્રકટવાનો અને ખીલવાનો સંભવ આવે છે; સૈનિકના કુલમાં જન્મેલામાં નિર્ભયતા આવે છે, અને આમ વિવિધ સંજોગોમાં વિવિધ શક્તિઓ પ્રકટે છે, અને ખીલે છે, પરંતુ તે સર્વમાં મનુષ્યનો સ્વેચ્છાપૂર્વક પ્રયત્ન બહુ જ ઓછો હોય છે. કવિને ત્યાં જન્મેલા બાળકમાં કવિત્વશક્તિ હોય એ સદૃશ છે, પણ તેના સંજોગમાં ન જન્મેલા બાળકમાં તે શક્તિ પ્રકટાવવી અને વધારવી સંભવિત છે કે કેમ, તે પ્રશ્ન છે.

મજુરના કુળમાં જન્મેલા મનુષ્યનું શરીર નિત્ય યતી સ્વાભાવિક કસરતથી અત્યંત બળવાન હોય છે, પરંતુ થીમાનને ત્યાં જન્મેલા બાળકનું શરીર તેવું વિશેષે કરીને હોતું નથી; અને તોપણ આપણે જાણીએ છીએ કે શ્રીમાનનો સુકુમાર બાળક જો શાસ્ત્રીય પ્રકારે કસરતને કરે છે તો એક બળવાન મજુરના શરીર કરતાં પણ અધિકચુલ્લુ સુદૃઢ શરીર પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

ધોરણુથી અથવા નિયમથી કરવામાં આવતી શારીરિક કસરતથી જેમ શરીરનો ઇચ્છામાં આવે તે અંવયવ અથવા આપું શરીર બળવાન કરી શકાય છે, તેમ ધોરણુથી અને નિયમથી સેવવામાં આવતી મનોમય ક્રિયાઓથી મનની, ઇચ્છામાં આવે તે શક્તિઓ બળવાન કરી શકાય છે.

કોઇ પણ મનુષ્યનામાં અમુક માનસિક શક્તિ નથી, એવું હોતું નથી. એક સ્ક્રમર્થ મહાપુરુષમાં જોડલી શક્તિઓ હોય છે, તેટલી જ એક જડ જંગલી મનુષ્યમાં પણ હોય છે; પણ મહાપુરુષમાં જ્યારે વિવિધ માનસિક શક્તિઓ જનમત યોગેલી હોય છે તથા વૃદ્ધિને પામેલી હોય છે, ત્યારે એક અસણુ જડ મનુષ્યમાં તે શક્તિઓ જમીનમાં નહિ રેપેલા, અને જળ પાઇને વૃદ્ધિરૂપે નહિ કરેલા બીજકળેલી હોય છે.

મનની શક્તિઓને પોતાનું સામર્થ્ય જણાવવાનું દ્વાર મગજ છે. જેમ ઉત્તમ ગાયક, સાફ વાદિત્ર હોય છે, તે જ પોતાની કળા દર્શાવી શકે છે, તેમ મનની શક્તિઓ પણ ઉત્તમ મગજમાં જ પોતાનું સામર્થ્ય દર્શાવી શકે છે. ભાગલા ટુમકાવાળો, અબ્બ-વરચ પડદાવાળો, અને કટાઇ મચેલા તારવાળો એક સતાર, ગાંધર્વ લોકેથી ઉતરી આવેલા કોઇ દેવી ગાયકને તમે આપો તોપણ તે તેમાં એક પણ ગાયન સાફ ઉતારી શકશે જ નહિ. આથી જેમ ગાયકને ઉત્તમ વાદિત્રની અગત્ય હોય છે, તેમ મનની શક્તિઓને પોતાનું સામર્થ્ય પ્રકટ કરવાને ઉત્તમ મગજની અગત્ય હોય છે.

માનસિક શક્તિઓનું સામર્થ્ય ઉત્તમ પ્રકારે પ્રકટાવવાને માટે અને વધારવાને માટે ત્રણ વસ્તુઓની ન આવે એવી અગત્ય છે: ૧ ઉત્તમ મગજ; ૨ મનની શક્તિઓના સ્વરૂપનું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન; ૩ મન જે સામર્થ્યવડે પોષાય છે, તે સામર્થ્યનો સંચય.

આ ત્રણનાં સ્વરૂપ જ્યારે તે ત્રણઉપર સદૃજ વિસ્તારથી વિવેચન કરીશું ત્યારે સ્પષ્ટ થશે.

પ્રથમ ઉત્તમ મગજવિશે વિચાર કરીએ. મગજના વિવિધ ભાગમાં વિવિધ માનસિક ક

શક્તિઓ રહેલી છે. કેટલીક માનસિક શક્તિઓ ન્યારે મગજના આગલા ભાગમાં રહેલી છે, ત્યારે કેટલીક મધ્ય ભાગમાં અને કેટલીક પાછલા ભાગમાં રહેલી છે. આ શક્તિઓ મગજના જે ભાગમાંથી પ્રકટ થાય છે, તે ભાગમાં રહેલા અણુઓ (cells) ની સંખ્યાના પ્રમાણમાં તેઓ દુર્બળ અથવા બળવાન હોય છે. દર્શાવતરીકે મૂર્ધના ભાગમાં ભક્તિભાવ, પૂજ્યભાવ વગેરે શક્તિઓ રહેલી છે. હવે જે મનુષ્યના મૂર્ધમાં ઉપર વર્ણુલા અણુઓ ઓછા હોય છે, તેનામાં ઇશ્વરપ્રતિ ભક્તિભાવ તેમ જ ગુરુ, માતાપિતા વગેરે પૂજ્ય જનોપ્રતિ પૂજ્યભાવ બહુ જ ન્યૂન પ્રમાણમાં પ્રકટેલો હોય છે. એથી ઉત્તરુ તે સ્થાનમાં જે અણુઓની સંખ્યા વધારે હોય છે, તે ભક્તિભાવ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં પ્રકટેલો અનુભવમાં આવે છે. આથી કરીને ઉત્તમ પ્રકારની માનસિક શક્તિઓ હોવાને માટે, તે શક્તિઓ મગજના જે ભાગમાં હોય છે, તે ભાગના અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવાની અગત્ય છે. વળી જેમ અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવાની જરૂર છે, તે જ પ્રમાણે તે અણુઓની રચનામાં પણ સૂક્ષ્મતા આણુવાની જરૂર છે. કેટલાક મનુષ્યોના મગજના અણુ, અન્ય મનુષ્યોના મગજના અણુકરતાં, રચનામાં સ્થૂલ હોય છે. જેમ કોઈના વાળ નાક અને બરછટ હોય છે, તથા કોઈના પાતળા અને સુંકોમળ હોય છે, તેમ કેટલાકના મગજના અણુઓ સ્થૂલ હોય છે, અને કેટલાકના સૂક્ષ્મ હોય છે. જેઓના અણુ સૂક્ષ્મ હોય છે, તેમની માનસિક શક્તિઓ જેઓના સ્થૂલ અણુ હોય છે, તેમના કરતાં અત્યંત ઉંચા પ્રકારની અને તેજસ્વી હોય છે. આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી, જે મગજમાં એક ઘનતસુજેટલી જગામાં રહેલા અણુઓની સંખ્યા, સામાન્ય મનુષ્યોના મગજમાં તેટલી જ જગામાં રહેલા અણુઓની સંખ્યાકરતાં ઘણી વધારે હોય છે, અને તે સાથે તેઓની જાતિ સૂક્ષ્મ હોય છે, તે મગજ ઉત્તમ પ્રકારનું ગણાય છે.

ઉત્તમ મગજ કરવા ઇચ્છનારે મગજનું કદ કંઈક મોટું કરી તેમાં અણુઓની સંખ્યાનું પ્રમાણ વધારવું જોઈએ, એટલું જ નહિ, પણ તે અણુઓની જાતિને સુધારીને સૂક્ષ્મ પ્રકારની કરવી જોઈએ. આમ કરવામાં આવે છે, તો જ તે મગજદ્વારા ઉત્તમ માનસિક શક્તિઓ પ્રકટાવી શકાય છે.

મગજના અણુ જેમ નાના તેમ તે ઉત્તમ ગણાય છે, અને જેમ તે મોટા તેમ તે કનિષ્ઠ પ્રકારનું ગણાય છે. સમર્થ વિચારકો અને તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોના મગજના અણુઓની સંખ્યા સામાન્ય મનુષ્યોના મગજના અણુઓની સંખ્યાકરતાં ઘણી જ અધિક હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ તેઓ બહુ સૂક્ષ્મ હોય છે, અને તેમનું બંધારણ બહુ સુંકોમળ હોય છે. સામાન્ય મનુષ્યના મગજના અણુ નવી રેતીજેવા હોય છે, અને સમર્થ વિચારકના મગજના અણુ કોઈ પુષ્પની સૂક્ષ્મ પાંખડીઓજેવા સુંકોમળ હોય છે.

કનિષ્ઠ પ્રકારનાં મગજ ઉત્તમ પ્રકારનાં કરી શકાય છે, અર્થાત્ તેમને સહજ મોટાં કરી શકાય છે, અને તેમાં રહેલી જે શક્તિને વધારવી હોય તે શક્તિના સ્થાનના અણુઓની સંખ્યાને વધારી શકાય છે, તથા તેમની જાતિને સુધારી શકાય છે. માનસિક શક્તિઓ વધારવાને માટે આમ કરવું પ્રથમ અગત્યનું છે. આજે માનસિક શક્તિઓને જાળવવાનો પ્રયત્ન વિશેષે કરીને ચાલે છે, પણ મગજને સુધારવાનો પ્રયત્ન કવચિત્

જ થાય છે, આથી કુદરતી રીતે જેમનાં મગજ ઉત્તમ હોય છે, તેમની માનસિક શક્તિઓ ઉત્તમ થાય છે, અને જેમનાં મગજ દલકા પ્રકારનાં હોય છે, તેઓ પોતાની માનસિક શક્તિઓ વધારવાને ગમે તેટલી મહેનત કરે છે તોપણ તેમનો શ્રમ નિષ્ફળ જાય છે. લોકડાની તરવારવડે શરપીર થોદો રણભૂમિમાં ગમે તેટલું શૌર્ય દર્શાવતાં છતાં પણ વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેમ દુર્બલ મગજવડે, ગમે તેટલો પરિશ્રમ કરતાં છતાં પણ અનેક મનુષ્યો અલૌકિક માનસિક શક્તિઓને પ્રેરકતાની શક્તિ નથી.

આજે જગત્માં ગણ્યામાંહ્યા મનુષ્યો જ અસાધારણ બુદ્ધિસંપન્ન હોય છે, તેનું કારણ અસંખ્ય મનુષ્યોના મગજની દુર્બળતા છે. જો આ સર્વ મનુષ્યો પ્રયત્નવડે પ્રથમ મગજને, નીચે કલ્પાપમાણે ઉત્તમ પ્રકારનું કરે તો અસાધારણ બુદ્ધિસંપન્ન પુરુષોની સંખ્યા હજારો અને લાખોની થાય.

મગજના કેાઇ પણ ભાગમાં લોહીની ગતિને વધારવાથી તથા શરીરમાં રહેલા વિદ્યુન્મય સામર્થ્યનો તે ભાગમાં સંચય કરવાથી, મગજના તે ભાગના અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરી શકાય છે, તથા તેમની જાતિમાં સુધારો કરી શકાય છે.

શરીરના કેાઇ પણ ભાગમાં મનને એકાગ્રતાપૂર્વક જોડવાથી તે ભાગમાં સ્થિરની ગતિ વધે છે, એટલું જ નહિ પણ તે ભાગ પુષ્ટ થાય છે, એ વાર્તા આજે સર્વ શરીર-શાસ્ત્રીઓ સ્વીકારે છે. પ્રસિદ્ધ મલ્ડેરો-ડો પણ કહે છે કે એક કલાક કસરત કરવાથી શરીર જેટલું જળવાનું નથી થતું તેટલું જળવાનું માત્ર દસ જ મિનિટ શરીરના વિવિધ ભાગમાં કસરત કરતી વખતે મનને એકાગ્રતાપૂર્વક જોડવાથી થાય છે; અર્થાત્ શરીરના જે ભાગમાં મનને એકાગ્ર કરવામાં આવે છે, તે ભાગમાં લોહીની ગતિ વધે છે, અને તેમ થતાં તે ભાગ પુષ્ટ થાય છે. આમ હોવાથી મગજના અણુઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છનારે મગજના વિવિધ ભાગોમાં એકાગ્રતા કરવાની અત્યંત સિદ્ધિ થાય છે.

આપણા પ્રાચીન ઋષિમુનિઓની મૂર્ધમાં, ત્રિકુટિમાં વગેરે વિવિધ સ્થાનોમાં મનને એકાગ્ર કરવાની ક્રિયાઓમાં, મગજને જળવાનું કરવાનો, અર્થાત્ તેના અણુઓને વધારવાનો અને તેમને સૂક્ષ્મ પ્રકારના કરવાનો એક હેતુ રહ્યો હોય, એમ આટલા વિષેયનથી સ્પષ્ટિમાનને સ્પષ્ટ થયા વિના રહેશે નહિ આપણી યોગની સર્વ ક્રિયાઓ, આપણા શરીરની, આપણા મનની તથા આપણા સન્નજનની અત્યંત વૃદ્ધિ કરનાર છે.

મરિતક વિદ્યા (Phrenology) થી હમણાં સારી રીતે સિદ્ધ થયું છે કે મગજના પૃથક્ પૃથક્ ભાગમાં નિરાળી નિરાળી માનસિક શક્તિઓ રહેલી છે. મગજના જે ભાગનો એક શક્તિ ઉપયોગ કરે છે, તે જ ભાગનો અન્ય શક્તિ કદી પણ ઉપયોગ કરતી નથી, અર્થાત્ પ્રત્યેક શક્તિનું મગજમાં પોતાપોતાનું નિરાળું સ્થાન હોય છે. મગજને ઉત્તમ પ્રકારનું કરવા ઇચ્છનારે મગજની કયા સ્થાનમાં કયી શક્તિ રહેલી છે, તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અવશ્યનું છે, જેથી જે શક્તિને કેળવવાની તેની ઇચ્છા હોય તે શક્તિના સ્થાનના અણુઓને તે એકાગ્રતાથી વધારી શકે. આ પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતાં કેાઇ પણ શક્તિને કેળવવાનું કાર્ય જાણુ જ સરળ થઇ જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ સદૃશ પ્રયત્નથી ગમે તે મનુષ્ય પોતાની ધારેલી શક્તિ કેળવી શકે છે.

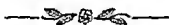
મગજના કયા કયા ભાગમાં કયી કયી શક્તિઓ રહેલી છે, તે સચિસ્તર લખવું, આ લઘુ લેખમાં અશક્ય છે; પ્રસંગપરત્વે તે વિસ્તારથી લખાશે—તોપણ હુદ્દિમાન વાચકને વિષયનું દિગ્દર્શન થવા માટે સહજ સ્મયન કરેલું અસ્થાને નહિ ગણાય.

કપાળના નીચેના અર્ધ ભાગમાં જે શક્તિઓ રહેલી છે, તે શક્તિઓ વિદ્યાકળાના શોધને કરનારી તથા કાર્યને સાધનારી છે. જે મનુષ્યમાં આ શક્તિઓ કેળવાયલી હોય છે, તે નકામા વાતોના તકાકા મારતો નથી, પણ જે વાતને તે જાણે છે, તેને આચારમાં મૂકે છે. પ્રત્યેક વાતનું ખરાપણું અથવા ખોટાપણું પ્રયોગદ્વારા તે સિદ્ધ કરી બુદ્ધિ છે ત્યારે જ જાણે છે. તે નિયમિતપણે વ્યવસ્થાથી કામ કરનાર હોય છે. કાંઈ પણ કાર્ય સાધવાના તેના નિશ્ચયો, મનમાં પ્રકટીને મનમાં જ સખી જતા નથી, પણ વ્યવહારમાં તે કાર્યરૂપે જોવામાં આવે છે. તેનામાં મોટી મોટી વાતો કરવાનું અથવા મોટા મોટા તર્કો કરવાનું પાંડિત્ય કદાચ નથી હોતું તોપણ પરિણામને અથવા ફળને પ્રકટાવવાનું તેનામાં સામર્થ્ય હોય છે, અને તે પ્રગણે તે એક પછી એક પરિણામો પ્રકટાવે છે જ. આ કાર્યસાધક શક્તિને કેળવવાને માટે મનુષ્યે કપાળની નીચેના અર્ધ ભાગમાં રહેલા મગજના અણુઓની સંખ્યા વધારવી જોઈએ. આમ કરવાને માટે પ્રથમ તેણે મગજના મધ્ય બિંદુમાં ઘૃત્તિને એકાગ્ર કરવી જોઈએ. મગજનું મધ્યબિંદુ બે કાનના મધ્ય ભાગમાં આવેલું છે. જે યોગસાધકો મૂર્ધમાં અથવા ત્રિકુટીમાં ધારણા કરવાનો અભ્યાસ સેવે છે, તેમને મગજના મધ્યબિંદુમાં ઘૃત્તિને એકાગ્ર કરવાનું કાર્ય જરા પણ કઠિન ભાસશે નહિ. પરંતુ જેમણે શરીરમાં કાંઈ દિવસ પોતાની ઘૃત્તિને એકાગ્ર કરવાનો અભ્યાસ સેવ્યો નથી, તેમને આ કાર્ય આરંભમાં બહુ કઠિન ભાસશે. તેવા મનુષ્યો જે આગ્રહથી અભ્યાસ સેવ્યા કરશે તો અલ્પ સમયમાં મગજના મધ્યભાગમાં ઘૃત્તિને પાછી લાગીને નાંખવાની ક્રિયા તેમને સુગમ થઈ જશે. મધ્યબિંદુમાં ઘૃત્તિને એકાગ્ર કર્યા પછી શાંતિથી ધીરે ધીરે તેને કપાળના નીચેના અર્ધ ભાગમાં લાવવી; અને મગજના મધ્યબિંદુથી તે કપાળની નીચેના અર્ધ ભાગસુધીના પ્રદેશમાં જે ધોળા રંગના અણુઓ રહેલા છે તેના ઉપર ઘૃત્તિને એકાગ્ર કરવી. આ પ્રદેશમાં જે અણુઓ આવેલા છે તે સર્વનો કાર્યસાધક માનસિક શક્તિ ઉપયોગ કરે છે, અને તે દ્વારા પોતાનું સામર્થ્ય દર્શાવે છે, તેથી માત્ર કપાળની સપાટી ઉપર એકાગ્રતા ન કરવી, પણ સપાટીથી તે અંદરના મધ્યબિંદુસુધીમાં ભરેલા સત્ત્વજા જ દ્રવ્યઉપર કરવી.

આ એકાગ્રતા કરતી વખતે આ અણુઓની સંખ્યા વધે છે, એ પ્રકારનો લાવ ઘૃત્તિમાં રિથર રાખવો. આ લાવ ઉપર ઉપરનો નહિ પણ અરી લાગણીવાળો હોવો જોઈએ, અને તે સાથે બહુ જ શાંતિથી કરેલો હોવો જોઈએ. તીવ્રતા એવા પ્રકારની ન હોવી જોઈએ કે ઘૃત્તિમાં રજોગુણ પ્રકટી વિક્ષેપનું જળ વધે. એકાગ્રતાનો આરંભ કરતા પૂર્વે, એકાગ્રતા કરનારે હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, એ પ્રકારનું લાન કરી પછી એકાગ્રતા કરવા માંડવાથી અનિક લાભ થવા સંભવ છે, માટે આ અભ્યાસ સેવનારે આરંભમાં પોતાનામાં પોતાના આત્મસ્વરૂપનું લાન કરી લેવા કદી વિસરી જવું નહિ.

મગજના અણુઓને વધારવાની આ ક્રિયામાં, પોતપોતાની અનુકૂળતાપ્રગણે દર્શ

મિનિટ, વિંશ મિનિટ અથવા અર્ધો કલાક ગણવો. જેમને વધારે અવકાશ હોય તેમણે દિવસમાં ત્રણ ચાર વાર આ ક્રિયા કરવી. વ્યવહારની વિવિધ ક્રિયાઓ કરતી વખતે પણ મગજના જે ભાગનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય તે ભાગ ઉપર વારંવાર સહજ સ્વભાવે દષ્ટિ નાંખ્યા કરવાથી પણ તે ભાગ ઉત્તમ થાય છે, અને કામ કરતાં છતાં પણ અનાયાસ ધરેલો અર્થ સધાય છે. (અપૂર્ણ.)

શ્રીશ્રેયઃસાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

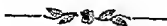
શ્રીશ્રેયઃસાધકઅધિકારિવર્ગનો ૭૨ મો મહોત્સવ ગયા આઘાઠ માસની પૂર્ણિમાએ પ્રતિવર્ષના નિયમાનુસાર વડોદરામાં શ્રીનૃસિંહશ્રંમમાં પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. લિન્ન લિન્ન સ્થળેથી અનેક શ્રેયસ્સાધકો તથા ઉદારીન સ્ત્રીપુરુષો ઉત્સવના આનંદમાં ભાગ લેવા પધાર્યા હતાં. દિવસનો પ્રથમ પ્રહર ઇટપૂજનઅર્ચનાદિ સત્ક્રિયામાં વ્યતીત થયો હતો. ઉત્સવનિમિત્ત ચાર વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યાં હતાં. પ્રથમ વ્યાખ્યાન શ્રી. જોડાસનદાસ જોડાલાઈ કણીયા બી. એ. એમણે ‘આત્મનિવેદન’ એ નામના વિષયઉપર, દ્વિતીય વ્યાખ્યાન વિદ્યાર્થીજીવનના તંત્રી શ્રીયુત નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સંઘવીએ ‘રાજયોગની પૂર્વ સામગ્રી’ એ વિષયઉપર, તૃતીય વ્યાખ્યાન શ્રીયુત નર્મદા શંકર દેવશંકર મહેતા બી. એ. એમણે ‘ઉપાસના અને તત્ત્વજ્ઞાન’ એ વિષયઉપર, અને ચતુર્થ વ્યાખ્યાન આ માસિકના વ્યવસ્થાપકે ‘સાધનોના અભ્યાસમાં ઉત્સાહને ઉત્પન્ન કરનાર વિચારો’ એ વિષયઉપર આપ્યું હતું. વ્યાખ્યાનોના અંતમાં ઉત્સવનિમિત્ત રચેલાં ખાસ કીર્તનો ગાવામાં આવ્યાં હતાં.

પુરુષોથી લિન્ન સ્થળમાં સ્ત્રીસમાજમાં સ્ત્રીઓનાં પણ ત્રણ વ્યાખ્યાન તથા કીર્તનો થયાં હતાં.

ચિત્તિપ્રદીપપ્રકટીકરણોત્સવ નામનો આ વર્ગનો ૭૩ મો મહોત્સવ આવળુ માસની શુકલ પચમીએ ઉક્ત સ્થળે જ વિધિપૂર્વક પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. આ ઉત્સવમાં અન્ય સ્થળેથી શ્રેયસ્સાધકોને તથા ઉદારીન પુરુષોને આવવાનો નિયમ નથી. તેમણે ચેતપોતાના સ્થળમાં જ ઉત્સવનું પાલન કરવાનું હોય છે. આ ઉત્સવમાં પ્રાતઃકાળ, મધ્યાહ્નકાળ, તથા સાયંકાળ એમ ત્રણ સમય મળી એ પ્રહર સંયમની ક્રિયાઓ કરવામાં આવી હતી, તથા પ્રસંગાનુસાર રચાયેલાં કીર્તનો ગાવામાં આવ્યાં હતાં.

સુપ્રસિદ્ધ વક્તા તથા વિદ્વાન પંડિત કું. ક. લાલને ઉત્સવને દિવસે ‘મનુષ્યજન્મની મહત્તા’ એ વિષયઉપર સુરમ્ય તથા સુબોધક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

શ્રીસિદ્ધેશ્વરસમાજનો આ વર્ગનો ૭૪ મો મહોત્સવ પણ આ માસમાં નિર્ણીત સ્થળમાં નિર્ણીત દિવસે યથાવિધિ પાલન કરવામાં આવ્યો હતો.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જીવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રી સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * આ જગતમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય ખેડુત છે, કારણ કે જેમ ખેડુત, જમીન માંથી પોતે નક્કી કરેલી કોઇપણ વસ્તુ ઉગાડવાનો નિત્ય પ્રયત્ન સેવતો હોય છે, તેમ પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતે નક્કી કરેલું કોઇપણ શ્વળ પ્રાપ્ત કરવા નિત્ય પ્રયત્ન સેવતો હોય છે.

* * ખેડુત જો કુશળ નથી હોતો તો જમીનમાંથી સામાન્ય પ્રકારનો પાક પણ ઉત્પન્ન નથી કરી શકતો, તેમ મનુષ્યો જો કુશળ નથી હોતાં, તો આ જગતમાં પોતે નક્કી કરેલા ફળને સામાન્ય પ્રકારે પણ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા.

* * મનુષ્યસમુદાયમાંથી કેટલાક મનુષ્યો વ્યવહારરૂપે શળનાં જ્ઞાને ઉગાડનાર અને ઉછેરનાર ખેડુત હોય છે, અને કેટલાક પરમાર્થરૂપે શળમાં જ્ઞાને ઉગાડનાર તથા ઉછેરનાર ખેડુત હોય છે. સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ મુખ્યત્વે કરીને પારમાર્થિક ખેડુતો અર્થે છે.

* * અક્ષય સુખ અથવા શાંતિ, એ પારમાર્થિક કૃષિકર્મ (ખેતી) નું અદ્વિતીય ફળ છે. કર્મ, ઉપાસના તથા તત્ત્વજ્ઞાનરૂપે સુદર જ્ઞાને અભ્યાસજનકી સિંચાઈ જ્યારે કુલીશાલી મોટાં થાય છે, ત્યારે તેમના ઉપર એ શાંતિરૂપ અદ્વિતીય મહા મનોહર ફળ પ્રકટે છે. આ જ્ઞાને ઉગવાનું અને ઉછરવાનું સ્થળ સાધકની મનોભૂમિ અથવા અંતઃકરણરૂપે હોય છે.

* * ભૂમિમાં રોપેલાં જ્ઞાને, જમીનમાં રહેલું પોપણ સંપૂર્ણ અંશે મળે એ માટે કુશળ ખેડુત, સાંવધાનતાથી દરરોજ જમીનમાં ઉગી નીકળતાં નકામાં ઝાડાં-ખૂરાંને નિહી નાંખે છે. આમ જો તે નથી કરતો તો નકામાં જ્ઞાને, ચોર અને લુટાવાની પેઠે જમીનનો અધિક કસ ચુસી જાય છે, અને કાંમનાં જ્ઞાને ભૂખે મરી કુર્બળ રહે છે. આમ યતાં તેમના ઉપર ફળ આવતાં નથી, અને કદાચ આવે છે, તો તેમની ફળમાં ચણના કરવા જેવાં તેઓ હોતાં નથી.

* * પારમાર્થિક ખેતી કરનાર હજાર ખેડુતોમાંથી કોઇ વિરલ ખેડુત જ વ્યાવહારિક ખેડુતના જેવું આ નિંદણનું કાર્ય સંતોષકારક રીતે કરતો દૃષ્ટિએ આવે છે. મોટા ભાગના સાધકોની મનોભૂમિમાં તો ઝાડીઝાંખરાંનું એવું તો ધીવ વન દૃષ્ટિએ પડે છે કે ઉપાસના તથા તત્ત્વજ્ઞાન વગેરેના સુકુમાર છોડ કયે રથએ છે, અને કેટલા મોટા થયા છે, તે તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિવાળાને પણ નજરે પડતા નથી.

* * ઉત્તમ સ્વાદિષ્ઠ શૃળેને પ્રકટાવનાર વૃક્ષોને જ સર્વ ઇચ્છે છે, અને તોપણ કંઠમાં ફળને પ્રકટાવનાર નિરુપયોગી વૃક્ષો, અથવા કાંટાવાળાં ઝાંખરાં મનોભૂમિમાં કેટલાં ઉગ્યાં છે, અને નિત્ય નવાં ઉગે છે, તથા તેઓએ કેટલી હાનિ કરી છે તથા નિત્ય કરે છે તેનો થોડા જ મનુષ્યો વિચાર કરે છે.

* * આ નિરુપયોગી વૃક્ષ મનોભૂમિમાં ઉગીને અને મોટાં થઇને મનોભૂમિનું સત્ત્વ સુશી ન લેતાં હોત, અને તેમ કરીને ઉપયોગી વૃક્ષોને મનોભૂમિમાંથી ઓછું પોપણ મળે, એવી સ્થિતિમાં આશ્લી ન મૂકતાં હોત તો આ સંબંધમાં ભુદ્ધિ-માનને વિચાર કરવા જેવું ભાગ્યે જ રહેત. પણ જ્યારે તેઓ તેમ કરે છે, ત્યારે તો પરમાર્થરૂપ ઉપયોગી વૃક્ષને ઉછેરનાર વિવેચી સાધકનું તે સંબંધી જેમ અને તેમ સત્ત્વર વિચાર કરવાનું કર્તવ્ય સિદ્ધ થાય છે.

* * પોતાના અંતઃકરણમાં પાછું વળીને જોનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને, વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક કોઇ પણ શુભ ફળને ન ઉત્પન્ન કરે એવા હજારો, વિચારો, ઇચ્છાઓ, કામનાઓ, વગેરે પ્રાતઃકાળે જ્યારથી તે જાગ્રત થાય છે ત્યારથી તે નિદ્રાં આપતા સુધી પોતાના મનમાં પ્રકટ થયેલાં જોવામાં આવ્યા વિના ભાગ્યે જ રહેશે. આ વિચારો મનોભૂમિના સત્ત્વગળઉપર જ છવે છે. તેઓ પ્રકટ થઇને થઇને અંતઃકરણના બળનો ક્ષય કર્યા જ કરે છે. ઘણા વિચાર કરવાથી મગજ થાકી જાય છે, તેનો શરૂને અનુભવ હોય જ છે. આ અનુભવ એ સિદ્ધ કરે છે કે વિચારની ક્રિયા એ મગજના બળનો ક્ષય કરે છે.

* * જે વિચારની ક્રિયાથી વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક કોઇ પણ શુભ ફળ પ્રકટે, તે ક્રિયામાં મગજના બળનો ક્ષય થાય તે યોગ્ય છે, પરંતુ જે વિચારોનું કશું જ શુભ-ફળ ન હોય તેવી ક્રિયામાં મગજના બળને વાપરી નાંખવું, એના જેવું અવિચારી કૃત્ય ખીજું એકે નથી. અને તોપણ હજારમાં એકાદ મનુષ્ય પણ આ અવિચારી કૃત્યથી વેગળો રહેલો ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. સઘળા જ સંખ્યામાંથી ઉઠે છે ત્યારથી ગમે તેવા વિચારો કર્યા જ કરે છે. નકામી વિચારો કરવા, નકામી વાતો કરવી, અને નકામી એટલે જેમાં કશું પણ ઉત્તમ શૃળ નથી, એવી ક્રિયાઓ કરવી, તેમાં બળનો ક્ષય થાય છે, એ વાનનું સ્વરૂપ, જેવું છે તેવું કોઇ જ સમજતું નથી, અને સમજવા પ્રયત્ન કરતું નથી.

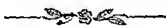
* * મનુષ્યને પોતાના ઉપયોગમાટે જેટલું જોઇએ તેના કરતાં અતિરેક બળ નિત્ય શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે; તથાપિ સેંકડો મનુષ્યો કામ કરતાં થાકી જવાની નિત્ય ફરીયાદ કરતાં જોવામાં આવે છે. કેટલાકનું એક કસાક કે બે કસાક વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક અભ્યાસ કરતાં મગજ થાકી જાય છે. તેઓ મગજની કે શરીરની

નિર્મળતાની ભુમો પડે છે. ઉપાયો કરતાં છતાં પણ ધણાને મગજ કે શરીર બળવાન થયેલું જણાતું નથી. શી રીતે જણાય? તેઓએ આવડતું એક દાર ઉઘાડું રાખ્યું હોય છે, અને જાવકનાં સેંકડો દાર રાખ્યાં હોય છે. જાવકનાં દાર જાંધ કર્યા વિના આવક થયેલી શી રીતે સમજાય? નકામા વિચારો, અને નકામી ક્રિયાઓ, એ જાવકનાં દાર છે. તેમને જાંધ કર્યા વિના મગજ અને શરીર બળવાન થતું નથી. અને મગજ અને શરીર બળવાન થયાવિના વ્યાવહારિક કે પારમાર્થિક ઉત્તમ જ્ઞો પ્રકટાવી શકાતાં નથી.

* * ખેતરમાંથી જાંખરાં વગેરે નકામાં જાડને ઉખેડી નાંખનાર ખેડૂત ઉપયોગી છોડને અગ્નિક પોપણ મળતું કરી, ખેવડાં બળવાન કરે છે, તેમ મનમાંથી નકામા વિચારોને કઠી નાંખનાર મનુષ્ય, અને તેમ કરી મનોબળના અસાધારણ ક્ષયને અટકાવનાર મનુષ્ય, પોતાની માનસિક શક્તિઓને તેઓ હોય છે તે કરતાં એક કે બે વર્ષમાં દ્વિગુણ કે ત્રિગુણ બળવાન કરે છે.

* * ખેતરમાં જેમ જાંખરાંને ઉપયોગ નથી, તેમ મનમાં નકામા વિચારોનો ઉપયોગ નથી. શુદ્ધિમાને તેમને શા માટે ત્યારે મનમાં રાખવા, અને મનનું, સર્વ સુ-સાધ જવા દેવું?

* * જે ઇચ્છા અને કામનાઓ આપણને ઉચ્ચે ચઢાવતી નથી, પણ નીચે ઢોળી પાડે છે, તેને આ કાણુથી જ સેવવી જાંધ કરો. જે વિચારવડે આપણું હૃદય અ-ધિક ઉન્નત અને આધ્યાત્મિક થતું ન જણાય તે વિચારને હૃદયમાં આ કાણુથી જ રમવા ન દો. જે કમ્પનાનાં ચિત્રો તથા જે ગદ્ય ગુજરી વાતો આપણને વધારે ઉચ્ચ તથા વધારે વિશુદ્ધ જીવનપ્રતિ આકર્ષતી નથી, તેમને હૃદયમાં જોવાનું અને રમરણ કરવાનું આ કાણુથી જ મૂકી દો. જે ઉદ્દેશો અને અભિલાષાઓ આપણી ઉન્નતિ અને અધ્યુ-દય સાધનાર ન હોય તેમને તત્કાળ હારમાંથી રમ્મ આપો. તેમણે તમારા હૃદયમાં આજીવન રહીને તમારું જ ખાઈને તમારું જ ખોલ્યું છે. તમે આને આ જાણ્યું છે. સિદ્ધશ્રદ્ધતા ધંટાનાદથી તમારા કાન ઉધળ્યા છે. સાધનાન યાઓ. અયોગ્ય વિચાર અને અયોગ્ય ક્રિયાશી કાળો નાગને તમારા પોતાના યોગસૂર્ય દુષ્ટને ન પાઓ. તે તમને જ દર્શાવે તમારા પ્રાણ દરે છે. જાગૃત્ થશો, અને આ કલ્પાણુકારક ગંભીર નાદ સાંભળશો? નિરુપયોગી વિચારો અને ક્રિયાઓ મનુષ્યનું સર્વબળ અસાધારણ પ્રમા-ણમાં હરી લે છે.

ધ્યાતાં ધ્યેયરૂપ જ થાય છે.

મનુષ્ય જેનું ધ્યાન અથવા આશ્લેષિતન કરે છે, તેવો જ તે થાય છે, એ અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો અખાદિત નિયમ છે. આપણી દુઃખરૂપ અથવા સુખરૂપ સ્થિતિનો સ-ધનો આધાર આ નિયમઉપર જ મુખ્યત્વે કરીને રહેલો હોવાથી, તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ સ-મજવાની આપણે અત્યંત અમત્ય છે.

આ નિયમનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજતાં, આને જે સ્થિતિમાં આપણે છીએ તે

સ્થિતિમાં આપણે શાથી આવ્યા છીએ, તેનું આપણને સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે સ્થિતિ બદલીને તેમાંથી ઉંચી સ્થિતિમાં જવાને આપણે શું કરવું જોઈએ, તે પણ આપણને તત્કાળ સમજાય છે. આપણા લક્ષમાં તત્કાળ આવે છે કે આપણને સુખી અથવા દુઃખી કોઈએ કર્યા નથી, પણ આપણે પોતે જ આપણને સુખી અથવા દુઃખી કર્યા છે, તથા ભવિષ્યમાં આપણને સુખી અથવા દુઃખી કરનાર અન્ય કોઈ જ નથી પણ આપણે પોતે જ છીએ. સ્વસ્થમાં આ નિયમનું વધાર્થ જ્ઞાન સુખની ખરી કુંચીને આપણા સ્વાધીન કરે છે.

આજસુધી આ જગતમાં આપણને જે કંઈ મળ્યું છે, તે આપણાં પોતાનાં જ કર્મનું ફળ છે. આરોગ્ય અથવા વ્યાધિ, સંપત્તિ અથવા નિર્ધનતા, વિદ્યા અથવા અજ્ઞાન, સંદેહો અથવા દુર્ગુણ, પ્રતિષ્ઠા અથવા અપ્રતિષ્ઠા, મિત્રો અથવા શત્રુઓ, સ્ત્રીપુત્રાદિ સ્વજનોનો સદ્ભાવ અથવા અભાવ, એ આદિ જે કંઈ આપણને પ્રાપ્ત થયું છે, તે સર્વમાં આપણા પૂર્વ જન્મનાં કે આ જન્મનાં કર્મ જ હેતુભૂત છે, એ સર્વ શાસ્ત્રો સ્વીકારે છે. સ્વકર્મવિના સુખદુઃખનો અન્ય કોઈ જ હેતુ નથી.

કર્મ એ આપણા મનના વિચારોના પરિણામ છે. મનમાં પ્રથમ વિચાર પ્રકટે છે, અને તે વિચાર મનમાં જ્યારે પ્રજ્વળપણે વર્તે છે, ત્યારે તદનુકૂળ ક્રિયા થાય છે. આરંભમાં અંતઃકરણમાં વિચાર થયા વિના કોઈ પણ કર્મ કદી પણ થતું નથી.

જે વિચારની આપણા અંતઃકરણમાં પ્રજ્વળ સત્તા જામે છે, તે વિચારપ્રમાણે આપણા મનની અને શરીરની સ્થિતિ થઈ જાય છે. કોઈના ઉપર વેર લેવાના વિચારો જોના અંતઃકરણમાં પ્રજ્વળપણે થયા કરે છે, તેના મનનો ભાવ અથવા સ્થિતિ વૈરમય થઈ જાય છે, અને તેનાં નેત્રવગેરે અવયવોમાં પણ તે ભાવ પ્રકટપણે દેખાય છે; અર્થાત્ પ્રજ્વળ વિચાર મનની અને શરીરની તે પ્રકારની સ્થિતિ કરી નાંખે છે; અને મનની તે વિચારના જેવી સ્થિતિ થતાં, મનુષ્યનાં અન્યેક કર્મ, તે વિચારના જેવાં જ થાય છે.

તમે કોઈ વિષયનું પ્રજ્વળપણે ચોડે સમય ચિંતન કર્યા કરશો તો તમારા મનની તે વિષયાકાર સ્થિતિ અદ્ય સમયમાં જ થવાની; અને વિષયાકાર સ્થિતિ થતાં, તે વિષયને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન તમારાથી તત્કાળ થવાનો. આ પ્રમાણે ક્રિયામાં અથવા પ્રયત્નમાં વિચાર અથવા વિચારદ્વારા ચયેલી મનની અંશુક સ્થિતિ કારણરૂપ છે.

તમે આજે જે કંઈ પ્રયત્ન અથવા ક્રિયા નિત્ય કરો છો, તે તમારા પૂર્વ સંવેદના વિચારોનો જ પરિણામ છે. તમારી ક્રિયા જોઈને હરકોઈ જુદિમાત્ર મનુષ્ય તમારા અંતઃકરણમાં કેવા વિચારો પ્રજ્વળપણે પ્રવર્તે રહ્યા છે, તે સદજ કદી ચકે છે. તે જ પ્રમાણે તમને મળેલા સુખદુઃખઉપરથી પણ તમારા અંતઃકરણે પૂર્વ કેવા વિચારો સંવેદ્યા છે, તેનું સદજ અનુમાન થઈ ચકે છે.

સુખ અથવા દુઃખનું સાક્ષાત્ કારણ ક્રિયા છે, અને ક્રિયાનું સાક્ષાત્ કારણ ચિન્તન છે. આથી કોઈ પણ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનાર પુરુષે પ્રથમ પોતાના વિચારમાં જ ફેરફાર કરવાની અમત્ય છે.

અંતઃકરણ અથવા મન એ વિચારનો પ્રદેશ છે. સુખદુઃખનાં અથવા ચિદહા-

નિનાં ખીજકો આ પ્રદેશમાં જ નંખાય છે. મનુષ્યના જીવનમાં એવો એક પણ પ્રસંગ બનતો નથી કે જેનું મૂળ કારણ આ પ્રદેશમાં ન હોય.

શબ્દ, સ્પર્શ વગેરે વિષયોનો આપણી ઇન્દ્રિયોને સંબંધ થતાં આપણને તે તે વિષયોનું જ્ઞાન થાય છે. ઇન્દ્રિયો અને વિષયોનો સંબંધ થતાં છતાં પણ જો મન તે સંબંધતરફ અભિમુખ નથી હોતું તો આપણને તે વિષયનું જ્ઞાન થતું નથી. આથી વિષયનું જ્ઞાન થવા માટે મનની વિષયતરફ અભિમુખતા થવાની અગત્ય રહે છે. મન જ્યારે વિષયતરફ પ્રીતિપૂર્વક અભિમુખ થાય છે, ત્યારે તે વિષયનું જ્ઞાન થવા ઉપરાંત તે વિષયના સંસ્કાર મનમાં પડે છે; અને મનઉપર પડેલા આ સંસ્કારપ્રમાણે પછી આપણા મનમાં વિચારો પ્રકટે છે.

પ્રીતિપૂર્વક અર્થાત્ ધ્યાન દઇને હાથીને જોનારના મનઉપર હાથીના સંસ્કાર અથવા છાપ પડે છે, અને તે પડેલી છાપપ્રમાણે હાથીના વિચારો તેના મનમાં પ્રકટે છે. સ્ત્રી અથવા દ્રવ્ય વગેરે વિષયના વિચારો જેના મનમાં પ્રકટે છે, તેના મનમાં પ્રથમ સ્ત્રી અથવા દ્રવ્યવિષયની, ઇન્દ્રિયોના સંબંધદ્વારા છાપ પડી હોય છે. પ્રથમ છાપ અર્થાત્ સંસ્કાર પચાવિના કોઇ પણ વિષયના વિચાર પ્રકટવા સંભવતા નથી. જે જે વિષયનું મનને ઉપરચોંટીયું જ્ઞાન થાય છે, તેના સંસ્કાર પડતા નથી, અને તેથી તે સંબંધી વિચારો મનમાં પ્રકટતા નથી.

ધ્યાન દઇને મન જે વિષયનું જ્ઞાન કરે છે, તેની જ છાપ મનના ઉંડા ભાગમાં પડે છે. આ છાપ મનમાં જ્યાંસુધી રહે છે, ત્યાંસુધી તે છાપના નમુનાપ્રમાણે જ વિચારો ધડાય છે. છાપ જૂદી, અને વિચારો જૂદા, એવું કદી જ બનતું નથી.

વિચારોને ઉત્પન્ન કરવા, એ ધર્મ મનનો છે. વિચારોને સજ્જવાનું અત્યંત સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય મનમાં રહેલું છે. આ સામર્થ્યનો મન નિરંતર ઉપયોગ કર્યો કરે છે; પરંતુ મન જે વિચારો સજે છે, તે તેમાં પડેલી છાપ અથવા સંસ્કારપ્રમાણે જ સજે છે. જે તેમાં હાથીની છાપ પડી હોય છે તો તે હાથીના જ વિચારો સજે છે, અને સ્ત્રીપુત્રાદિની છાપ પડી હોય છે તો સ્ત્રીપુત્રાદિના વિચારો સજે છે.

મનોમય કોશમાં સજ્જવા આ વિચારો ત્યાંથી બહાર નીકળી પ્રાણમય કોશમાં અને અન્નમય કોશમાં આવે છે; અર્થાત્ મનમાં સજ્જવા આ વિચારો મનમાંથી બહાર નીકળી શરીરમાં આવે છે, અને પોતાના સ્વભાવપ્રમાણે બળને આપનારા અથવા બળને હણનારા રાસાયણિક ફેરફારો કરે છે. મનમાં સજ્જવા વ્યાકુળતાના વિચારો પ્રાણમાં આવતાં પ્રાણ કેવો ત્વરાથી તથા અનિયમિતપણે વહેવા માંડે છે, તથા હૃદયમાં કેવી બળ્યા થઇ શરીરમાં ફેરફાર થાય છે, એ સર્વને અનુભવસિદ્ધ છે. મનુષ્ય જેનું ચિંતન કરે છે, તેવો તે શાથી થાય છે; તે આથી સ્પષ્ટ થઇ જાય છે, તથાપિ અધિક સ્પષ્ટ થવા અર્થે, નિલસના અનુભવનાં એક બે ઉદાહરણો સમજો.

તર્મદા નદીઉપર આવેલા કોઇ પુણ્ય તથા અસંત શાંત ક્ષેત્રમાં આપણે જમીએ છીએ અને આપણી દૃષ્ટિએ પડતા પ્રશાંત દેખાવમાં તક્ષીન થઇ જમીએ છીએ કે તરકાળે આપણા આખા શરીરમાં અદ્ભુત શાંતિ તથા સ્વાસ્થ્ય પ્રકટેલું આપણને જણાય છે. આવો ફેરફાર ઓમિતો આપણા શરીરમાં શાથી પ્રકટે છે? ફરણ કે જે સ્થળમાં આ

પણે આપ્યા છીએ તે સ્થળ અત્યંત શાંત અને રમણીય છે; અને આપણાં નેત્રદ્વારા તેનો આપણા મનસાથે સંબંધ થવાથી તેની આપણા મનમાં છાંપ પડે છે. આ છાંપ આપણા મનમાં અત્યંત ઉંડી પડે છે, કારણ કે નેત્રના અને સ્થળના સંબંધસમયે આપણે તેમાં તક્ષીન ચંપ ગયા છીએ, ઉપરત્પક્ષે જ, અર્થાત્ તક્ષીન થયા વિના જ ને આપણે આ સ્થળને જોયું હોત તો આંખણામાં કશી જ ફેરફાર ન થાત; પરંતુ રસ-પૂર્વક આ સ્થળને અવલોકવાથી મનના ઉંડા ભાગમાં આપણે તેની છાંપને પડવા દીધી છે. આપણા મનને તે રમણીય શાંત સ્થળના આકાર આપણે યત્ન દાખુ છે. તે સ્થળની શાંતિનો •૬૬ સંસ્કાર આપણે આપણા મનઉપર પડવા દીધો છે; અને તેના પરિણામમાં, ઉપર કલાપ્રમાણે, વિચારોને સંજ્ઞાનાર જે સામર્થ્ય મનમાં રહેલું છે તેણે મનઉપર પડેલી શાંત અને રમણીય છાંપના જોવા જ વિચારો સંજ્ઞા મોંઝો છે. આ સંજ્ઞાવસ્થા વિચારો, ચોતાંના નિયમપ્રમાણે આપણા પ્રાણમય કોશમાં અને અન્નમય કોશમાં પ્રવેશ્યા છે, અને આપણા શરીરના અણુઅણુને શાંતિ અને સ્વાસ્થ્યથી છાંપ નાંખ્યા છે.

અન્ય ઉદાહરણ લઈએ. આપણા ધરને આગ લાગવાજોવાં કોઈ બારે ક્ષોભને, પ્રકટાવનાર પ્રસંગને આપણે જોઈએ છીએ કે તત્કાળ આપણી શાંતિ જતી રહે છે, અને આપણે હાંફલાહાંફલા બની જઈએ છીએ. આપણાં નેત્રમાં, આપણી વાંણીમાં, આપણા મુખના હાવલાવમાં અને આપણા શરીરની અને આપણા પ્રત્યેક અવયવની ગતિમાં તત્કાળ મોટો ફેરફાર થઈ જાય છે. 'શાથી? કારણ કે બહારના વ્યગ્ર દેખાવની આપણે આપણા મનમાં ઉંડી છાંપ પડવા દીધી છે; અને તે છાંપના વ્યગ્રતાવાળા નમુનાપ્રમાણે જ આપણા મનના વિચારોને સંજ્ઞાનાર સામર્થ્ય, વ્યગ્ર વિચારો, ઉત્પન્ન કર્યા છે. આ વ્યગ્ર વિચારોવડે આપણામાં વ્યગ્રતાવાળી સ્થિતિ પ્રકટી છે. આ વ્યગ્ર સ્થિતિ તત્કાળ આપણા પ્રાણમાં અને શરીરમાં આવી છે, અને બહાર જે વ્યગ્રતા બાહ્ય રહેલી છે, તેવી જ વ્યગ્રતાથી આપણા સર્વાંગને ભરી દીધું છે. જે વ્યગ્રતાની છાંપ આપણે આપણા મનમાં પડવા દીધી છે, તેના જ આપણે થયા છીએ.

બહારના વ્યગ્ર દેખાવની છાંપ જો આપણે આપણા અંતઃકરણમાં ન પડવા દીધી હોત તો આગથી આપણું નગર ધૂંકાઈ જતાં પણ આપણા અંતઃકરણની શાંતિ તેવી ને તેવી જ જતી રહેત. પરંતુ બહારની વ્યગ્રતાનું જ્ઞાન કરવાથી અને અંતઃકરણમાં તેની ઉંડી છાંપ પડવા દાંધાથી આપણી સ્થિતિ આપણે બહારના જેવી જ કરી મૂકી છે. બહારની આગ અંતઃકરણમાં પ્રાલવાયી આપણે પોતે વંશરઆંગલાગ્યે સળગી ઉઠ્યા છીએ.

મહાપુરુષો ઘણે પ્રસંગે કલેશાગ્નિના મધ્યમાં બેઠા છતાં દુઃખ અને કલેશના સ્પર્શથી કેવી કુંચીનો ઉપયોગ કરીને મુક્ત રહી શકે છે, તેનો કંઈક આભાસ સુદ્ધિમાંના વાયકને ઉપરના સંક્ષિપ્ત વિવેચનથી થયાવિના નહિ જ રહ્યા હોય.

કોઈ જોખમનું કામ આપણે માથે લીધું હોય, અને તેમાં નિષ્ફળતા મળવાનાં ચિહ્નો આપણને જણાતાં હોય, પરંતુ જ્યાં સુધી મનના ઉંડા ભાગમાં આપણને નિષ્ફળતાનો ભય ન જણાતો હોય ત્યાંસુધી તેની ઉંડી છાંપ આપણા મનમાં પડી હોતી નથી. પરંતુ જો ભયનાં કારણો ચાલુ રહ્યા જ કરે છે અને આપણે ભય, ધરવા માંડીએ છીએ તો નિષ્ફળતાની છાંપ અલ્પ સમયમાં પડવા માંડે છે; અને જો

તેને રોકવામાં નથી આવતી તો તત્કાળ ઉંડી પડી જાય છે. નિષ્ક્રિયતાની જાપ અંતઃકરણમાં પડતાં, સંધ્યા જ વિચારો નિષ્ક્રિયતાના નમુનાપ્રમાણે ધ્યાય છે; અને નિષ્ક્રિયતાનો અર્થ ખરું જોતાં ઉંચી સ્થિતિમાં ન જતાં નીચી સ્થિતિમાં જવું અથવા પડવું, એવો જ ચતો હોવાથી, નિષ્ક્રિયતાના નમુનાપ્રમાણે ધ્યાનનાર વિચારો પણ ઉંચે ચઢાવનાર ન થતાં, નીચે પાડનાર જ થાય છે. શરીરના અંજીઅણમાં નિષ્ક્રિયતાના આ વિચારો વ્યાપી જઈને આપણાં ગાત્ર ભાગી નાંખે છે. આથી આપણો ઉત્સાહ અને પ્રયત્ન મંદ પડી જાય છે. આપણી માનસિક શક્તિઓમાં પણ આ નિષ્ક્રિયતાના વિચારો વ્યાપી જઈને તેમના તે-જને અને સામર્થ્યને ન્યૂન કરી નાંખે છે. નમુનાપ્રમાણે અર્થાત્ પડેલી જાપપ્રમાણે જ વિચારોને સજવા, એટલું જ મન સમજવું હોવાથી, નિષ્ક્રિયતાનો અર્થ તો નીચે પડવાનો વેગ આપ્યા શરીરમાં વ્યાપી રહે છે. બુદ્ધિ બહાર મારી જાય છે, અને તેથી ભાગ્યોત્ક્રમ્યો જે કંઈ પ્રયત્ન ચાલતો હોય છે, તેમાં ડગલે ડગલે ભૂલો થાય છે.

મનુષ્યો નગરમાં આવે તેવા વિષયોને અને પ્રસંગોને પ્રીતિપૂર્વક મેલે છે, અને અંતઃકરણમાં તેની જાપ પડવા દે છે, પરંતુ તેના કેવા પરિણામ આવે છે, તેના થોડા જ વિચાર કરે છે. ઉત્તમ વિષયો અને ઉત્તમ પ્રસંગોની જાપ જ ઉત્તમ વિચારો પ્રકટાવે છે, અને કનિષ્ઠ વિષયો તથા કનિષ્ઠ પ્રસંગોની જાપ કનિષ્ઠ વિચારો પ્રકટાવે છે, તેથી કનિષ્ઠ વિષય તથા કનિષ્ઠ પ્રસંગોને પ્રીતિપૂર્વક સેવતાં બહુ સાવધાન રહેવું જોઈએ. કારણ કે જેવી જાપ આપણે આપણા અંતઃકરણમાં પડવા દેઈએ છીએ, તે જાપના નમુનાપ્રમાણે જ આપણે યદ્યપિ છીએ. હજારો મનુષ્યોનાં સંગતિ મનુષ્યને શાથી હલકો કરે છે, અને મહાત્માની સંગતિ મનુષ્યને શાથી ઉચ્ચ કરી મૂકે છે, તેનું સાચીય કારણ ઉપર વર્ણવું તે જ છે.

કોઈ પણ પ્રસંગનો આપણને સંબંધ થતાં, તેની જાપ અંતઃકરણમાં કેવા પ્રકારની પડશે, અને કેવા પરિણામ ઉપજવશે, તેનો બુદ્ધિમાને તત્કાળ જ વિચાર કરવો ઘટે છે, અને જો અયોગ્ય પરિણામ પ્રકટાયવાનું અનુમાન થાય તો તરત એની જાપ, તે પ્રસંગનો રસપૂર્વક સંબંધ ન કરવો. આથી હૃદયઉપર તેની ઉંડી જાપ પડતી અટકશે. એથી ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તમ પ્રસંગોનો સંબંધ થતાં, અલંત રસપૂર્વક તેમાં જોડાઈને તેની ઉંડી જાપ હૃદયઉપર પડવા દેવી.

વ્યવહારમાં દુઃખ આવતાનાં અથવા નિષ્ક્રિયતા પ્રાપ્ત થવાનાં સિદ્ધાંતો જણાતાં જતાં, હૃદયમાં તેમનો પ્રવેશ થવા ન દેવો પરંતુ સુખનો, શુભનો, અને વિજયનો જ ચિત્રોને કલ્પનાથી રચી તે ચિત્રોની ઉંડી જાપ હૃદયમાં પાડવી. જે આપણે ન જોઈતું હોય અને જેવા આપણે ન થવું હોય તેનું આંખું ચિત્ર પણ વૃત્તિમાં કદી ન રચવું, પણ જે આપણે જોઈતું હોય, અને જેવા આપણે થવું હોય તેનું સર્વોત્તમ ચિત્ર રચવું. ધણા મનુષ્યો નવરા પડે છે ત્યારે, સ્ત્રી મરી જાય તો મને આવું દુઃખ પડે, પુત્ર મરી જાય તો આવો કંવેશ થાય, ધન નાશ થાય તો મારી આવી સ્થિતિ થાય, એવા એવા વિચારો કરે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ, પોતાનો પતિ જીવતો જતાં, જાણે તે મરી ગયો છે, હું વિધવા થઈ છું, અને મને અમુક અમુક દુઃખ પડે છે, એવાં ચિત્રો કલ્પનામાં રચી નેત્રમાંથી ડાક ડાક આંસુ પાડે છે, અને હૃદયના ઉગ્ર ભાગમાં વૈધવ્યની જાપ પાડે છે. આવી અયોગ્ય જાપો દાનિ જ કરે છે, અને જેનો આપણે ભય ધરીએ છીએ તેને જ આપણી આગળ લાવી મૂકે છે. તેથી બુદ્ધિમાને શુભનાં જ ચિત્રો રચી શુભની જ હૃદયમાં ઉંડી જાપ પાડવી.

વિજયની મનમાં ઉંડી છાપ પડતાં, વિચારને રચનાર સામર્થ્ય વિજયના વિચારને શરીરના અણુઅણુમાં પ્રસરાવે છે. આ વિચારો સ્થિરની ગતિને વધારે છે, પ્રયત્નની શક્તિને સતેજ કરે છે, ઉત્સાહને વેગ અર્પે છે, અને મનની સર્વ શક્તિઓમાં બળ અને ચેતન્ય મૂકે છે. આથી મનુષ્ય પૂર્વ કરતાં વધારે સારો પ્રયત્ન કરે છે. તેમ થતાં માનસિક શક્તિઓમાં નિરંતર બળ વધતું જાય છે, અને તેથી વર્ગી અધિક ઉત્તમ પ્રયત્ન થાય છે. બુદ્ધિ તીવ્ર થતાં ભૂલો ઓછી અને ઓછી થતી જાય છે, અને આમ મનુષ્ય વિજયની અને સુખની સમીપ અને સમીપ આવતો જાય છે.

મનના વ્યાપારનો ઉપર વર્ણવેલો નિયમ સમંવૃત્તાં, આપણે જે વસ્તુ જોઈએ તે પ્રાપ્ત કરવાનું કામ આપણે માટે કેટલું સુલભ થાય છે, તે તરતે આપણને સમજાય છે. જે આપણે જોઈતું હોય તેની જ છાપ અંતઃકરણમાં પાડવી, અને તે જ છાપને ત્યાં સ્થિર રહેવા દેવી, એટલા યોગ શબ્દોમાં આ સર્વ પ્રકારનાં સુખદુઃખને આપનાર નિયમનો સમાવેશ થાય છે.

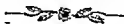
મનમાં, શરીરમાં, અને આપણી બહાર જે પ્રકારનું આપણે જોવું હોય તેવી જ છાપનું ભાન આપણે સર્વદા કરતાં શીખવું જોઈએ; અને તે જ પ્રમાણે જે જોવાની આપણને ઇચ્છા નથી, તેવી છાપને હૃદયમાં પડતી અટકાવવાનું આપણે શીખવું જોઈએ.

આપણે રોગના વિચારો કર્યા કરીએ, આપણા રોગને જોઈને કર્યા કરીએ, અથવા રોગનો ભય ધર્યા કરીએ તો રોગની જ આપણા મનમાં આપણે છાપ પાડીએ છીએ. આ છાપ રોગના વિચારોને પ્રકટાવી આપણા શરીરના અણુઅણુને પોતાના જેવા જ અર્થાત્ રોગી કરે છે. જ્યાં સુધી આપણા મનમાં રોગની ઉંડી છાપ રહે છે ત્યાં સુધી ગમે તેવા કુચળ કે કઠિન ઔષધથી આપણો રોગ મટતો નથી. જ્યારે આ વૈદ્ય અથવા આ ઔષધથી મને મને મટશે જ એવી શ્રદ્ધા આપણામાં પ્રકટે છે, અને તેથી આપણા મનમાં પડેલી રોગની છાપ બુસાઈ આરોગ્યની નવી છાપ પડે છે, ત્યારે જ આપણો રોગ મટે છે. આવી સ્થિતિમાં એક ધૂળની ચપટીથી પણ મોટા મોટા રોગો મટી જાય છે.

ઔષધવિના રોગ મટાડવાની કુંચી પણ આ નિયમમાં જ આવી જાય છે. પૂર્ણ આરોગ્યની છાપ હૃદયઉપર સુદૃઢ છાપવી, અને તેને જ સ્થિર રાખવી! કોઈ ક્ષણે પણ રોગની છાપને મન ઉપર જામવા ન દેવી. આમ થતાં ઔષધવિના આપોઆપ વ્યોધિ નિવૃત્ત થશે.

યોગશાસ્ત્રનું છઠ્ઠું અંગ જે ધારણા છે, તે તથા સાંતત્ય અંગ જે ધ્યાન છે તે મનઉપર, ઇચ્છેલી છાપ પાડવાનું શીખવનારાં અત્યંત બળવાન સાધનો છે. એ સાધનો પડે મનુષ્ય પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો કરી શકે છે. વિચારમાર્ગનો મન અને નિદિધ્યાસનરૂપ સાધનો પણ આ જ પ્રણને પ્રકટાવે છે. ભક્તિ, ભાવના, અને જપનો ઉદ્દેશ પણ એ જ છે; અને તે એ કે કોઈ ઉચ્ચ ધ્યેયની હૃદયઉપર દૃઢ છાપ પાડવી. ચોતે કલ્પેલાં ઉચ્ચ ધ્યેયની હૃદયઉપર દૃઢ છાપ પડે છે અને તે છાપવિના બીજા કોઈ પંથુ જાપની હૃદયમાં પ્રધાનતા જોવામાં આવતી નથી ત્યારે ધ્યાન કરનાર ધ્યેયરૂપ જ થાય છે.

ત્રિય વાયકર્ણ હૃદયમાં ઉત્તમ સુખદ છાપ પાડવાના બાહ્ય જગતમાં તમને પ્રસંગ ન દેખાય તો કલ્પનાથી, ધારણાથી, ભાવનાથી ઉત્તમ પ્રસંગો રચો, અને તેમાં રસપૂર્વક શ્રેષ્ઠાં યાઓ. તેની ઉંડી છાપ તમારા હૃદયમાં પડશે, અને તેમ થતાં જેની તમે કલ્પના અથવા ભાવના કરી હશે તેવા જ તમે યશ્ન જશો. ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ થયાવિના રહેતો જ નથી.

સદુપદેશશ્રેણી—સમગ્ર સદુપદેશ.

આવડા પુર્ણિમા ॥ મહોત્સવપ્રમગે એના નીચેના વ્યાખ્યાનો ॥ અ. ૩
નમાના વસમા આવશે છે

પ્રત્યક્ષર્થનાં વ્યાખ્યાનો

- ૧ મર્તિ દુગ્ધ તથા પ્રતીકાપાસના (શ્રી જેડીસનદાસ જે કમ્પીયા)
- ૨ પાશપત મોગદ્ધર (જટાશકર દ. પાસ)
- ૩ દિસા અને હુફિ (ફેરિકનમ વિ મહેતા, બી એ)
- ૪ વ્યાધિ, રક્ષાસ્થા અને મૃત્યુનો નર (છોટાસાલ છવનસાલ)
- ૫ નારિનિરાધમ નારિણાધુકિતમ (નગીનદાસ પુ સધવી)
- મનુષ્ય મર્તન અને સરસાનિમાન કે ? (શ્રીઉષેન્દ્ર)
- ૭ ખીતનો

શ્રીમ સદ્માં શ્રીઓએ આપેલાં વ્યાખ્યાનો

- ૧ મનુષ્યજન્મની સમીપતા પ્રાપ્તે મગાય
- ૨ પગમાત્રા ॥ અવપ્રદાન કે હી નિ થનાય ?
- સાગવર્તને રમગનાં મરણો
- ૪ આ જો કેના પ્રમાર ॥ કિયા કર ॥
- ૫ મીનને

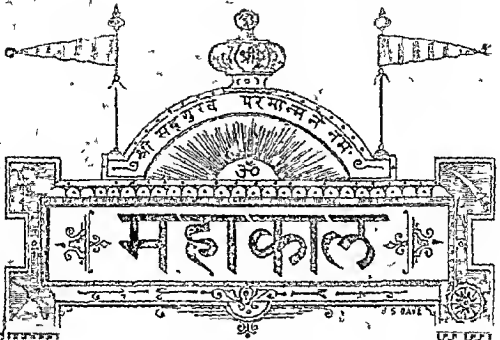
૧૫ ૨૦૫ મ. ૧ ૦-૧૨-૦ પાનદેશ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક, મહાકાવ યજ્ઞદે

શ્રીનૃસિંહવાળીવિલાસ—પ્રથમ પુસ્તક.

ફિલી ॥ આરમિ તૈસા અદ મદ છે ૧૦૫ ૧-૧-૦ પાનદેશ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક, મહાકાવ, યજ્ઞદે

रूप [पुस्तक] १९, आश्विन सं० १९६३, दर्शन (अंक) १२

श्लोकः ॥

यस्योत्तमांगोपरि तावकीना
पादाब्जकांतिर्मुकुटायमाना ।
तस्याग्निगुणस्य भवत्यधस्ता-
दापङ्गण शोचति चातिसर्प ॥

अर्थ — हे सहातीन प्रभो ! जेना भस्तउपर आपना अर
खुगवती कांति मुकुटउप यर्हरहे छे, ते पुरपना पोताना अरखु-
गुगवती नीचे आपनिना समूह आनी शोक उरे छे (अर्थात्
आपना उपासके रिपतिमानने पोताना पगतये आपे छे)

प्रतिष्ठा करनार

श्रेयस्साधक अधिकारिवर्ग.

वीरक्षेत्र ' लक्ष्मीविलास ' लिमिटेड प्रेसमां मुद्रांकित कर्तुं

वार्षिक उपहार वर्षारम्भाले ज द. २.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

- ૧ આર્યના (શ્રીઉપેન્દ્ર.) ... ૪૧૭
- ૨ સત્યસુખ અનુભવવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે. (છો.) ... ૪૧૮
- ૩ નવદશરૂપસમાપ્તિનિમિત્તા શ્રીમહાકાલભિન્ન સદ્ગુણગુણિતિઃ (કો.) ... ૪૧૯

૨ તત્ત્વવિચાર.

- ૧ આત્મપુરાણનો સાર (વિઠ્ઠલ.) ... ૪૧૯
- ૨ શ્રીસદ્ગુરુ કેણુ હોઈ શકે; ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી? (કણીયા) ... ૪૨૨
- ૩ સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ (છો.) ... ૪૪૯
- ૪ જેના ઉપર આપણો સહીષ્ણુ અધિક પ્રેમ હોય છે, તેનું આપણે પ્રયાન નિના જ સહીષ્ણુ અધિક ચિંતન કરીએ છીએ (છો.) ... ૪૫૨

૩ સાહિત્ય.

- ૧ એક ખગોલવેત્તાની દુઃખમેય કથા (છો.) ... ૪૨૧
- ૨ યોગિની (છો.) ... ૪૪૨

૪ વિદ્યા.

- ૧ મહોં તથા શંશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છો.) ... ૪૩૧
- ૨ શ્વસનવિદ્યાકલા (છો.) ... ૪૩૨

૫ પ્રકીર્ણ.

- ૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (છો.) ... ૪૪૦

અગત્યની સૂચના.

મહાકાલ પ્રત્યેક માસનો વદ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે, અને તેથી આદ્યોત્તે તે પીળા માસની શુદ્ધ દશમ સુધીમાં મળે છે. આથી જે આદ્યોત્તે જે અરસામાં અંક ન મળે તેમણે તત્કાળ આત્ર જણાવવું. પંદરઃ દિવસપછી જણાવનાર આદ્યોત્તે ગેરવહેલ પડેલો અંક મળી શકશે નહિ. દેકાણું બદલનારે પોતાનું પ્રથમનું દેકાણું જણાવવા કૃપા રૂપી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ધ્યાન આપેલામાં આવવું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

ઓગણીશમા રૂપની પ્રભાવલિ (વિષયા- નુક્રમણિકા.)

પ્રભા.	વિસ્તાર.
પદ્યસંમહ.	
અથ શ્રીકાલરાત્રિનિમિત્તકં શ્રીમહાકાવરતોત્રમ (સંધવી)	૧
અભ્યર્ચના (છે.૦)	૩૭૯
અન્યભોધોદ્ધોષ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩૩૯
આરતી (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩૮૦
આર. અંતર્મુખાવરયા સાધવા સાધકને આદ્વાન (છે.૦)	૬૬
આર.લક અભ્યર્ચના (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩૭૭
ધાટનાં સાકારરૂપે દર્શન કરવા સાધકની યાચના (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૧૩૭
શ્રીધટ્ટને દર્શનાર્થ પ્રાર્થના (શ્રીઉપેન્દ્ર)...	૩૮૦
ધટ્ટપ્રતિ પિતૃપિત (છે.૦)	૬૮
ધટ્ટસંયોગિની વૃત્તિના સંયોગપૂર્વસમયના ઉદ્દ્યાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૨૬૭
ઉદ્દિગ્ન મનને સાનપ્રબોધ (છે.૦)	૬૯
ચિનિરચિતે પ્રકટ થવા સાધકરૂપી કમસની પ્રાર્થના (છે.૦)	૩૩૮
ચિનિમિન્ધુમાં તન્મય થવા મનને પ્રબોધ (છે.૦)...	૩૩૮
ચિત્તની ચિન્મયાવસ્થા (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩૪૦
ચિદનુભવોદ્દ્યાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩૨૪
જાણેલા જ્ઞાનને અનુભવમાં ન ઉતારનાર મનને પ્રતોદ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૨૫૭
જીવરૂપી અર્જુનને નિર્લય રહેવા પ્રોત્સાહન (છે.૦)	૨૯૮
દોષ તથા દુઃખ નિવારના ધટ્ટને પ્રાર્થના (છે.૦)	૨૧૮
દ્વૈતાભાવ (છે.૦)	૧૭૮
નવદશરૂપસમાપ્તિનિમિત્તા શ્રીસદ્ગુરુસ્તુતિઃ (ટી.૦)	૪૪૭
નવીન વર્ગે શુભ સંકલ્પ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩
શ્રીવૃત્તિદસરચુગત સિખના ઉદ્દ્યાર (છે.૦)	૨૫૬
પ્રણુનિ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩૭૮
પ્રતિદક્ષ ઉન્નતિ સાધવા સાધકને ઉપદેશ (છે.૦)...	૨૯૯
પ્રાર્થના (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૧૭
ખલભાવના (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૧૭૭
મનુષ્યદેહ વિષયભોગાર્થ નથી (છે.૦)	૪
શુદ્ધ જ્ઞાનને પ્રકટાવવા ધટ્ટને અભ્યર્ચના (છે.૦)	૧૭૮

સત્ય સુખ અનુભવવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે (છાંદો)...	...	...	૪૧૮
સદ્ગુણના ભેદના શ્રવણથી સાધકના આશ્ચર્યોદ્ધાર (શ્રીહિપેન્દ્ર)	...	...	૧૫
સર્વજ્ઞ શુભ દર્શન એ જ સુખને પ્રકટાવનાર છે (છાંદો) ...	...	...	૩૪
સહર્ષ સ્તવન (શ્રીહિપેન્દ્ર) ...	...	...	૩૩૭
સિદ્ધપદમાં સ્થિત થયા સિદ્ધપદાધિકારિ વીરને શુભોષ (છાંદો) ...	...	...	૩૭૮
સુખ પ્રાપ્તિનો સરલ ઉપાય (શ્રીહિપેન્દ્ર) ...	...	...	૩૬
સંસારમાં જન્મ ધરી શું પ્રાપ્ત કર્યું તે વિશે વિચાર કરવા ઉપદેશ (છાંદો)	...	...	૨૫૮
સ્વરૂપસુખની તુલના કોઈ પણ સુખ કરી શકે એમ નથી (શ્રીહિપેન્દ્ર)...	...	...	૨૧૭
સ્વરૂપજ્ઞાનવિના બળની નિગૂંચિ થતી નથી (છાંદો)...	...	...	૧૩૮
સ્વરૂપોપાસન એ જ સુખનો સત્ય ઉપાય છે (છાંદો) ...	...	...	૬૫
જ્ઞાનરવિને પ્રકટાવવા પ્રયત્નિપૂર્વક દષ્ટને નિવેદન (છાંદો) ...	...	...	૬૬
જ્ઞાનામૃતનું પાન કરનાર જ દુઃખનો જય કરે છે (શ્રીહિપેન્દ્ર) ...	...	...	૯૭

૨ તત્ત્વવિચાર.

અમે પરમાર્થમાં સાતરે આગળ શાથી નથી વધતા ? (છાંદો) ...	...	...	૧૫૮
આત્મપુરાણનો સાર (ત્રિકુલ) ...	...	...	૩૬, ૯૯, ૧૭૯, ૩૪૦, ૪૧૭
આત્મપદ્ધતિ (છાંદો) ...	...	...	૮૯
પ્રસિદ્ધતા (છાંદો) ...	...	...	૧૩૨
એક શ્રેયસ્સાધક સત્ત્વને પોતાનું જીવન કેવા કમથી ઉચ્ચ કર્યું (છાંદો)	...	...	૧૩૪, ૧૭૦, ૨૫૩, ૨૯૩, ૩૩૧
એકાગ્રતા અવદાનની પણ સર્વોચ્ચ સિદ્ધિ દર્શાવનાર છે (છાંદો) ...	...	...	૩૨૨
કારણ અને કાર્યપ્રતેજ (છાંદો) ...	...	...	૨૧૨
કેવાં લક્ષણો દ્વારા સુખ પ્રાપ્ત ઉદ્ધોગના અનિશ્ચયિત થાય છે (છાંદો)	...	...	૧૨૨
તેનું મનુષ્ય સહીથી અધિક ચિંતન કરે છે, તે સુખ તે કમે કમે થાય છે (છાંદો)	...	...	૪૦૯
જોના ઉપર આપણો પ્રેમ હોય છે, તેનું આપણે અધિક ચિંતન કરીએ છીએ (છાંદો)	...	...	૨૫૨
તમે ચેતનાસ્વરૂપ છો, એ વાતનું કદિ પણ વિરમરણ કરો નહિ (છાંદો) ...	...	...	૧૨
ધનથી સુખ મળવાની આદ્ય એ દુરાચાર છે (છાંદો) ...	...	...	૩૨૫
ધ્યાના પ્રવેશરૂપ જ માય છે (છાંદો) ..	...	...	૩૭૧
નિરંતર પ્રસન્નતાને જ મેલો (છાંદો) ...	...	...	૨૮૮
પ્રકૃતિદ્રવ્ય દ્વિયાશક્તિ તથા જ્ઞાનશક્તિવાચું છે (છાંદો) ...	...	...	૨૮૬
પ્રાણોત્તરમાલા—કર્મવિચાર (છાંદો) ...	...	...	૪૪
શીલના આગળ નિર્દોષ ચત્રાનો કદિ પ્રયત્ન કર્યો નહિ (છાંદો) ...	...	...	૧૦૭
અજ્ઞાનના અથવા અજ્ઞાતીમાંસ (કબીયા)...	૧, ૧૭, ૧૩૯, ૧૭૯, ૨૧૯, ૩૮૧	...	...
જ્ઞાનસરસ્વતીનીવા મનુષ્યો (છાંદો) ...	...	...	૨૨
એં જીવને તમે અનુકૂળતાં કરેલાં ખુલો (છાંદો) ...	...	...	૩૧૪
શુદ્ધ જ્ઞાનનાઓ (છાંદો) ...	...	...	૨૨૪

શોકને ત્રિકાળ ત્મજવો એ જ ચોખ છે (છાં) ...	...	...	૧૭૧
ચંકાસમાધાન (છાં) ...	...	...	૨૪૪, ૨૬૪, ૩૨૧
પર્યાપ્તિરોસાથે કેવું વર્નન રાખવું (છાં) ...	...	...	૩૩૫
શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે ? શ્રદ્ધથે કે સંન્યાસી (કેણીયા) ૧૯૮, ૨૨૩, ૨૬૦,			૩૦૦, ૩૪૪, ૪૨૨
સદ્વિચારરત્નો (છાં) ...	...	...	૩૩૪
સત્ગુરુનો જ્યાં ત્યાં મુલ્કને જ લુએ છે (છાં) ...	...	...	૧૬૭
સર્વોત્કૃષ્ટ અભ્યુદય સાથી ચાપ છે ? (છાં) ...	...	...	૩૧૭
સિદ્ધ (છાં) ...	...	...	૧૩૦
શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મહિરનો ધંટાનાદ (છાં) ... ૧૬૬, ૨૦૬, ૨૪૬, ૨૮૬, ૩૨૬,			૩૬૬, ૪૪૬
સુખનાં સરસ સાધનો (છાં) ...	...	...	૨૭૨

૩ સાહિત્ય.

એક ખગોલવેત્તાની દુઃખમય કથા (છાં) ...	...	...	૩૫૬, ૩૮૬, ૪૨૬
યોગિની (છાં) ... ૬, ૩૮, ૭૧, ૧૦૩, ૧૫૩, ૧૮૩, ૨૨૭, ૨૬૮.			...
...	...	...	૩૦૪, ૩૯૬, ૪૪૨.
સ્વરનાં આદોષનોનું સામર્થ્ય (છાં) ...	...	...	૫૧

૪ વિદ્યા.

આકાશગંગા (છાં) ...	...	...	૧૮૬
ઉપયોગથી જ મગજનો વિકાસ ચાપ છે ...	...	...	૧૭૪
ઉપવાસોપચાર (છાં) ...	...	...	૭૬, ૧૪૩
અહો તથા સસિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છાં) ...	...	...	૮૧
૧૧૦, ૨૦૮, ૨૩૫, ૨૮૧ ૩૧૦, ૩૫૦, ૩૯૦, ૪૩૬			
જડ વસ્તુમાં જીવ મૂકવો, એ શું શક્ય છે ? (છાં) ...	...	...	૩૦
દીર્ઘ શ્વાસપ્રજ્વાલાની અન્યંત અમત્ય (છાં) ...	...	...	૧૮૮
માયાને તપાસીને મનુષ્યના ગુણદોષની પરીક્ષા કરનાર યંત્ર (છાં) ...	...	...	૪૦૮
માનસિક શાનિઓનું સામર્થ્ય કેવી રીતે વધારવું. (છાં) ...	...	...	૩૬૩, ૩૯૩
અસનવિદ્યાક્રાંતિ. (છાં) ... ૧-૬, ૨૩૩, ૨૭૬, ૩૦૮, ૩૫૩, ૪૩૨			

૫ પ્રકીર્ત્તિ.

અમુક અંચ ઉત્તમ છે એમ શાથી નિર્ણય કરવો (છાં) ...	...	...	૨૫
આરોગ્યસંરક્ષણમાટે મનુષ્યે કેટલીવાર ખાવું (છાં) ...	...	...	૩૨૫
ઉજળા ચોખાના મોદથી થતી હાનિ ...	...	...	૧૬૭
એક વૃદ્ધ મનુષ્યે પોતાનું અદેશપણ શી રીતે ટાળ્યું ? (છાં) ...	...	...	૩૨૫
કેટલાક ત્રાસદાયક વ્યાધિના ઘેર જતી તકે તેના ઉપાયો (છાં) ...	...	...	૪૦૬
ચર્ચામાં કદોર લાખાના ઉપયોગથી થતી હાનિ (છાં) ...	...	...	૧૭૫

જર્મનીમાં સાધુઓનું એક નવું મંડળ (છેા૦) ...	...	...	૩૨૬
ત્રણ સુખદ નિયમો (છેા૦) ...	...	...	૩૨૭
દુઃખ નાશી છુટ્ટે ટળતું નથી ...	...	...	૩૨૮
દોષવાન બાળકો હોવામાં બાળકો પોતે કારણ નથી (છેા૦) ...	...	...	૧૭૬
પૃથ્વીમાતા ...	...	...	૧૫૨
પ્રકટીકરણ (છેા૦) ...	...	...	૧૨૯
પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (છેા૦) ...	...	...	૨૭, ૧૪૬, ૨૩૮, ૪૪૦
ખીજને મદદ આપવાથી ઘણું પ્રસન્ન થેને લાલ ન થતાં હાનિ થાય છે			(છેા૦) ૨૫૧

મરણના સંબંધમાં ઓરડવોદ્ધ શું કહે છે ? (છેા૦) ...	...	૩૨
મહાકાલના પ્રત્યેક ગ્રાહકને આમ ત્રણ (છેા૦) ...	...	૨૫૬
વગરવિચાર્યે કોઈકે પર અભિપ્રાય બાંધવો, એ સાહસ છે (છેા૦) ...	...	૩૨૭
શ્રીમહાકાલના ૧૯ મા રૂપનો ગ્રાહકો (છેા૦) ...	...	૫
શ્રીએ પરસાધક અધિકારિવર્ગના મહોત્સવો (છેા૦) ...	૬૪, ૨૦૦, ૩૬૮	
સાક્ષરવર શ્રીકૃત મનઃસુખરાગ સૂર્યરામ ત્રિપાહીનો દેહવિલય (છેા૦) ...	...	૨૪૬
સુષુપ્તિમાં જાગૃત્તેની રિચિતિમાં થતા વ્યતિકરો (છેા૦) ...	...	૧૮
હાલની નિરાશોથી વિદ્યાર્થીઓના આરોગ્યને થતી હાનિ (છેા૦) ...	...	૪૦૭

૬ અંધસતકાર.

(૧) સ્ત્રી ઉપયોગી ગીતસંગ્રહ, (૨) શ્રી વસિષ્ઠસારગીતા, (૩) વિ- ધવા, (૪) કર્મક્ષેત્ર, (૫) રામવિયોગ, (૬) શ્રીમદભગવદગીતા, (૭) પ્રબોધ-સારત, (૮) ન્યાયમૂર્તિ રાનરેનું જીવનચરિત્ર (છેા૦) ...	...	૬૫
(૧) સ્વીર્ગધ્યાન, (૨) સ્વાનુભવદર્પણ, (૩) આત્માનંદી, (૪) આ- ધુનિક શિક્ષણપદ્ધતિ, (૫) સાંખ્યયોગ, (૬) ગર્ભાધાનવિધિ, (૭) મદનવિજય, (૮) શેઠ કેળુશરો નવરોજી કાબરાજી (છેા૦) ...	...	૨૪૨
(૧) સ્વર્ગની કુખી, (૨) સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ, (૩) જૂસ્તર સાસ્ત્રાચા ઓ- નામા, (૪) સનાતન વૈદિક ધર્મશિક્ષાપત્રિકા (છેા૦) ...	...	૨૮૫

રૂપ (પુસ્તક) ૧૧—આગ્રિવન કૃષ્ણ- ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૩. વર્ષાન (અંક) ૧૨.

॥ ૐ શ્રી ॥

પ્રાર્થના.

૫૬. (મુજ પરમપિતા ચિત્ત ધરજી રે, એ લય.)

સર્વેશ્વર અતર્યામી રે, માગ્યુ' આ દેજો,

કરીને અતે નિષ્કામી રે, સ્વરૂપમાં લેજો.

હુઃખમાત્રુ' મૂળ એક છે, ઉરતણુ' અભિમાન,

અહંભાવ એ હૃદયે સ્ફુરતાં, નષ્ટ-યાય સહ જ્ઞાન રે,

સર્વેં

જીવ અમે કર્તા નહિ તો પણ, કર્તાસમ બ્યવહાર,—

કરીને લહીએ, જ્ઞાન લહે જેમ શકદતણુ' ચિર ભાર રે;

સર્વેં

વાસ્તવ કર્તારૂપે આપ જ, નિમિત્તરૂપે જીવ,

તોપણુ' બ્યર્થ વહી અભિમાને, ગુભાવતા નિજ શિવ રે;

સર્વેં

ભાવ અહંમનના જે ઉરમાં, જન્મમરણ દેનાર,

નિર્મૂલ કરજો, મહમાતી આ, યાચ મતિ અવિકાર રે;

સર્વેં

અભિમાનના લયસમ ધીનુ', જ્ઞાન ન વિશે કોય,

તેવી પ્રજ્ઞાંત સ્થિતિમાં સ્થાપો, ટાળી (જે) અહંમમ હોય રે;

સર્વેં

‘ આપ અમારા કર્તા હતા, આપવિના નથી કાંઈ, ’

એવી ભાવના સાધક હૃદયે, રહો નિત્ય અધાઈ રે;

સર્વેં

અહં'વૃત્તિનો ઉદય થાય તપ, આણી કરુણા ઈશ,
 લય કરજો પ્રભુ સ્વરૂપે તત્ક્ષણ, આપ પ્રકટી દશદિશ રે, સર્વે
 આપ નિમિત્તે આ જે સઘળું, કીધું છે શુભ કર્મ,
 પ્રસન્ન થાજો તેહ સ્વીકારી, કરો સઘ નિષ્કર્મ રે, સર્વે
 કર્મ કયે પણ સ્પર્શ ન કરતાં, (એવું) નિરભિમાન નિઃસીમ,
 દો નરહરિ ! ધરી હર્ષ શિશુને, એ ઇચ્છા અંતિમ રે; સર્વે

સત્ય સુખ અનુભવવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

પદ. (જલદી દુક્રમ ચોરે, એ લય.) .

સાચું સુખ કો ન રજો રે, અનુભવવિણ, સાચું સુખ કો ન રજો રે,
 મનકૃતિવચને,—એકય ઉગારે, કૃતિવાણીલેદથી ન દુઃખ જળે રે.

અનુભવ હુલેલ વિશ્વમાં, પ્રયત્નવિણ ન પમાય,
 'પણ કટિ કરી પુરુષાર્થને, કરનારા નથી કયાંય;—
 વાતોને કરનારની, સેના ગણી ન જાય,

પણ મહારથી પુરુષાર્થી વીર, એક ન નયન ભજાય;—

હાં ચઢીએ રણ આ ક્ષણે, અસંખ્ય છે કહેનાર,
 પણ અરિદળમાં પડી અસિ, કયાં છે વાપરનાર;—

પ્રયત્નગઢ ચઢી લોગવે, અનુભવનું મહારાજ્ય,
 સ્વદેશી એવા જોઈ ના, વૃત્તિ રહે નારાજ;—

સદ્શુરુશબ્દશરે ઉદય, જેનાં ગયાં વિ'ધાઈ,
 તે નવ ન્યાળી રીઝતા, આ વાતોનો ભવાઈ;—

યોગી કહાવી રાગથી, કંઈ જન નિત્ય પીડાય,
 પ્રસિદ્ધ સિદ્ધ ઘઈ ફરે, (પણ) સિદ્ધિવિના અધડાય;—

વૈષ્ણવીનું દશ દિશમાં, જળરૂં જ્યાં ત્યાં જોર,
 શુદ્ધ કૃતિનો વાણીસમ, શુણ્યો ન કયાંહિ શોર;—

વાતથી સિદ્ધિ પમાય ના, જાણે છે જન સર્વ,
 શબ્દજ્ઞાનનો પણ દીઠા, કોઈ ન ત્યજતા ગર્વ;—

દુઃખે પ્રજળે વિશ્વ પણ, યત્ને ન ધરે પ્રેમ,
 આજસમાં આયુષ્ પ્રુણે, થાય લોહ કેમ હોમ;—

શાસ્ત્રો થાક્યાં સંત પણ, થાક્યા ફરી ઉપદેશ,

શુદ્ધ પ્રયત્ને પણ નથી, જોડાતું કે લેશ;—
તૃષ્ણના પણ થાતા નથી, પ્રયત્નવિના વિલાસે,
તો થાશે શિવહૃદય શુ;—પ્રયત્નવિભૂ છવકાગ;—
વાતો ત્યજી પુરુષાર્થમાં, મએ અનુભવઅર્થ,
અસંખ્ય કોટિવિધે મળે, વિરલા કોઈ મર્દ;—
પંજા નરહરિ પ્રભુતણે, અડ્યો નથી એક દિન,—
જેને, તે વાતે સીઝી, રહેશે અનુભવહીન;—

આત્મપુરાણનો સાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૩૪૪ થી.)

સુપુત્રિત અવસ્થામાં જે માયાવિશિષ્ટ પરમેશ્વર છે તે જ આકાશાદિક પંચ-
ભૂતોનું કારણ છે, તથા જરાધુજ, અંડજ, રથેદજ ને ઉદ્ભિન્નજ એ ચારે પ્રકારના સરી-
રાનું કારણ છે, તથા ત્રિકાળાદિક સમય સ્થળસૂક્ષ્મ પ્રપંચનું કારણ છે. શુદ્ધ આ-
ત્મામાં જગત્તી કારણતા નથી પરંતુ માયાવિશિષ્ટ પરમાત્મામાં જગત્તી કારણતા છે.
એ માયા અસત, જડ ને દુઃખરૂપ છે. તેથી તેના કાર્યપ્રપંચમાં અસત, જડ, દુઃખ-
રૂપના જન્માન્ન આવે છે. આટલા સુખીમાં બ્યપ્તિ રથુજ, સૂક્ષ્મ ને કારણ સરીરના અ-
ભિમાની વિશ્વ, તૈજસ ને પ્રાણનું સ્વરૂપ જતાવું. હવે પુરીય શુદ્ધ આત્માનું નિરૂપણ
કરે છે.

હે જનક ! તમે મને પહેલાં ગંતવ્યસ્થાન પુછ્યું હતું. તે ગંતવ્યસ્થાન તું સાંભ-
ળ. જે પરમાત્મા દેવ જાત્ર અવસ્થામાં જમણી આંખમાં રહીને પોતાના સ્વપ્રકાશરૂપ-
વડે સર્વાદિક સર્વ જગતને પ્રકાશે છે તથા જે પરમાત્મા દેવ સ્વપ્નના સર્વ પદાર્થોને
પ્રકાશે છે તથા સુપુત્રિત અવસ્થામાં હૃદયાકાશમાં રહીને દિશા વગેરે સર્વ જગત્તી સાથે
અભેદ લાવને પામે છે અને સર્વ ભૂત લૌકિક પ્રપંચને જતાવે છે, એ પરમાત્મા દેવ
જ તમારું તથા બીજા અધિકારીઓનું ગંતવ્ય છે. અને હે જનક ! એ પરમાત્મા દેવ
જ તમારો, મારો તથા બીજા પ્રાણીઓનો આત્મા છે. આ પ્રમાણે યાત્રાપદ્ધતિનું વચન
સાંભળી જનકે કહ્યું કે હે ભગવન ! ને એક જ પરમાત્મા દેવ સર્વત્ર રહેલો હોય તો
વિશ્વ, તૈજસ પ્રાણ ઇત્યાદિ રૂપોવડે તથા હું, તું, ઇત્યાદિ રૂપોવડે લિન્ન લિન્ન કેમ જ-
ણાય છે ? યાત્રાપદ્ધતિ કહ્યું કે હે જનક ! જેમ એક જ મહાકાશ ઘટ, મઠ આદિ ઉપાધિ-
બેદથી ઘટાકાશ, મઠાકાશ ઇત્યાદિ બેદને પામે છે તેમ એક જ પરમાત્માદેવ સરીરાદિક
ઉપાધિના બેદથી લિન્ન લિન્ન જણાય છે. અને જેમ ઉપાધિથી થએલા બેદવડે આકા-
શનું વાસ્તવ એકપણું નિવૃત્ત થતું નથી, તેમ ઉપાધિથી થએલા બેદવડે આત્માનું પણ
વાસ્તવ એકપણું નિવૃત્ત થતું નથી. હે જનક ! જે પુરુષોને આ સંસારરૂપી ધોર વનથી

ભવ યાવ છે તે અધિકારી પુરોને આ અદ્વિતીય આત્મા જ જાણવા યોગ્ય છે. એ અદ્વિતીય આત્માનો સાક્ષાત્કાર જ મંત્રત્વ સ્થાનનો રાજમાર્ગ છે. એ આત્મજ્ઞાનરૂપી માર્ગ તમે અધિકારી પુરોને જ્યારે ચાલશો ત્યારે જ આત્મારૂપ મંત્રત્વ સ્થાનની પ્રાપ્તિ તમને થશે. એ અદ્વિતીય આત્મા મન ને વાણીવડે કહી શકાય તેમ નથી, તેથી એ વિશે સાક્ષાત્ કહેવાને હું અસમર્થ છું, અને તમે પણ એને સાક્ષાત્ જાણવાને સમર્થ નથી, તેથી અનાત્મ પદાર્થોના નિરેધદ્વારા એ આત્માનું ચિહ્ન પુરોને કથન કરે છે. તે આ રીતે. હે જનક ! આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા ભાવઅભાવરૂપ ધર્મથી રહિત છે. માટે એ આત્માને ધર્માદિક પદાર્થોની પેઠે ભાવરૂપે તથા ધર્માભાવની પેઠે અભાવરૂપે જાણવો નહિ. જેમ આકાશ મેઘ, વિજળી આદિ ભાવ પદાર્થરૂપ નથી તથા મેઘ વિજળી આદિના અભાવરૂપ નથી, તેમ આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા પ્રપંચરૂપ નથી તથા પ્રપંચના અભાવરૂપ નથી, પણ ભાવઅભાવ પદાર્થથી નિલક્ષણ છે. હે જનક ! જેમ રજ્જુરૂપ અધિષ્ઠાનના અજ્ઞાનથી તે રજ્જુમાં સર્પ જણાય છે અને જ્યારે રજ્જુરૂપ અધિષ્ઠાનનું જ્ઞાન યાવ છે, ત્યારે કારણ અજ્ઞાનસંહિત એ સર્પ રજ્જુરૂપ અધિષ્ઠાનમાં લય પામે છે, તેમ આત્મારૂપ અધિષ્ઠાનના અજ્ઞાનથી આ અભાવરૂપ જગત જણાય છે અને જ્યારે અધિષ્ઠાન આત્માનો સાક્ષાત્કાર યાવ છે ત્યારે સંપૂર્ણ જગત આત્મારૂપ અધિષ્ઠાનમાં લય પામે છે. દુવે આત્મામાં પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણોની અવિષયતા જણાવે છે.

હે જનક ! આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા નેત્રાદિક બાહ્ય કર્ણોથી કે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ આંતર કર્ણોથી જાણવામાં આવતો નથી, તેથી એ આનંદસ્વરૂપ આત્મા અગ્રાહ્ય છે. જે પદાર્થને નેત્રાદિક કર્ણો મદ્ય કરી શકતાં નથી તે પદાર્થ પ્રમાણુનો વિષય હોતો નથી. નેત્રાદિક કર્ણો મદ્ય કરે તે જ પદાર્થ પ્રમાણુનો વિષય હોઈ શકે. જેમ ઘટાદિ પદાર્થને નેત્રાદિ કર્ણ મદ્ય કરે છે, તેથી તે પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણુનો વિષય છે; અને જે પદાર્થ પ્રમાણુનો વિષય હોય છે તે જ પદાર્થ પ્રમેય (ઘટાદિ રૂપ) હોય છે. આનંદસ્વરૂપ આત્મા અગ્રાહ્ય છે અને તેથી પ્રમાણુનો વિષય નથી માટે તે અપ્રમેય છે. આત્મા અપ્રમેય હોવાથી તે નેત્રાદિ કર્ણોથી જાણી શકાય તેવો નથી. પરંતુ આ સંપૂર્ણ જડ જગત સાક્ષી આત્માનો વિષય છે. અને જેમ દીવો ઘટાદિ પદાર્થનો પ્રકાશ છે તે ઘટાદિ પ્રકાશક દીવાનો વિષય હોઈ શકે નહિ; તેમ સાક્ષી આત્માવડે પ્રકાશ જે પ્રમાણુદિક છે, તે પ્રકાશક સાક્ષી આત્માનો વિષય હોઈ શકે નહિ.

એ સાંભળી જનકે કહ્યું કે હે ભગવન ! જો કે આત્મા પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણુનો વિષય નથી પણ શ્રુતિ પ્રમાણુનો વિષય તો છે. કેમકે સંકીર્ણનિવર્ત પુરૂષ વૃદ્ધાગ્નિઃ—ઉપનિષદ પ્રમાણુવડે જાણવા યોગ્ય જે આત્મા છે તેનું સ્વરૂપ હું તમને પુછું છું, એ શ્રુતિમાં ઉપનિષદ પ્રમાણુથી થતા જ્ઞાનની વિષયતા આત્મામાં કહી છે, માટે આત્મા પ્રમાણુનો વિષય છે એમ જણાય છે, તેનો પ્રુત્તરો આપ કૃપા કરીને આપો. પાતવત્કરે કહ્યું કે આત્માથી ભિન્ન સંપૂર્ણ જડ જગત મિથ્યા છે માટે એ જડ જગત શ્રુતિરૂપ પ્રમાણુનો વિષય નથી, અને આત્મા સ્વપ્રકાશ છે તેથી આત્મા પણ શ્રુતિરૂપ પ્રમાણુનો વિષય નથી. પરંતુ માતાની પેઠે યુગ્મુષ્ઠ જનોનું અન્યંત દિન કરનારી શ્રુતિ જાણની

આત્મામાં સ્થૂલ સૂક્ષ્મ જગતનું આરોપણ કરીને આ જગતનો નિષેધ કરતાં કરતાં આત્માનો બોધ કરે છે. મતલબ કે શ્રુતિપ્રમાણથી યત્ના અંતઃકરણની વૃત્તિરૂપ જ્ઞાનવડે આત્માનો પ્રકાશ થાય નહિ. પરંતુ એ વૃત્તિજ્ઞાનથી આત્માના આવરણની નિવૃત્તિ થાય છે. એ આત્માના આવરણની નિવૃત્તિ માત્રનું જ પ્રદણ કરીને શ્રુતિમાં આત્માને ઉપ-નિષદ્ધપ્રમાણનો વિષય કહ્યો છે. માટે સ્વપ્રકાશ સાક્ષી કોઈ રીતે સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. પરંતુ તે તો જાતે જ સિદ્ધ છે. આ રીતે સમજાય છે કે પ્રત્યક્ષ દિક પ્રમાણેવડે આત્માનું જ્ઞાન થતું નથી; પરંતુ પોતાના સ્વપ્રકાશરૂપવડે જ આત્માનું જ્ઞાન થાય છે.

ઉપર આત્મા સ્વપ્રકાશ અને અગ્રણ્ય છે એમ જતાવ્યું. હવે આત્મા અસંગ છે, એમ જતાવે છે. આ લોકમાં જે પદાર્થ સંગવાન હોય છે તે પદાર્થને બીજા પદાર્થોના સંગથી દોષોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમ સ્વભાવથી ઠંડા સ્પર્શવાળા જલમાં અગ્નિના સંગથી ઉષ્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ સ્વભાવથી ઉષ્ણશીત સ્પર્શરહિત વાયુમાં અગ્નિના સ્પર્શથી ઉષ્ણતા ને જળના સ્પર્શથી શીતળતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જે પદાર્થ અસંગ છે તે પદાર્થમાં કોઈ દોષોની પ્રાપ્તિ થતી નથી; જેમ અસંગ આકાશમાં મેઘદિ-જળીઆદિથી યત્ના દોષોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જે પદાર્થ મૂર્તિમાન તથા પરિચિન્ન હોય છે તે જ પદાર્થ સંગવાન હોય છે; જેમ મૂર્તિમાન તથા પરિચિન્ન જ્વાલિકા પદાર્થ અગ્નિઆદિની સાથે સંગવાન થાય છે. અને આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા મૂર્તિમાન તથા પરિચિન્ન નથી, તેથી આત્માનો કોઈ પદાર્થસાથે સંગ થાય નહિ. અને સંગ નહિ થવાથી આ આત્માને કોઈ પદાર્થના દોષો લાગે નહિ. સંયોગાદિક સંબંધને સંગ કહે છે. અને થોડા વખતસુધી બીજા પદાર્થના સ્વરૂપની પેઠે જે રિયતિ છે, તેને સંગનું રૂણ કહે છે. જેમ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા અગ્નિની સાથે જ્યારે જળનો સંયોગસંબંધ થાય છે ત્યારે એ જળ થોડા વખતસુધી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળું રહે છે. અને આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા સમતીય, વિગ્નતીય અને સ્વગત બેદરહિત છે, તેથી એ આત્મા સંયોગાદિ સંબંધરૂપ સંગને પામે નહિ તથા બીજા પદાર્થસાથે તાદાત્મ્યરૂપ જે સંગનું રૂણ તે પણ પામે નહિ. આ લોકમાં સંગવાન જે વસ્તુાદિ પદાર્થ છે તે બંધનરૂપ રૂણને તથા પરિણામરૂપ રૂણને અવસ્થા પામે છે; તથા વસ્તુાદિક પદાર્થનું વિપાદાન કારણ જે તત્તુ આદિક છે, તેના પર સ્પર્શ વિભાગથી તથા તે તત્તુઓના નાશથી પટાદિક પદાર્થોના નાશ પણ અવસ્થા થાય છે. કાં તો જલદી નાશ થાય છે અથવા કાં તો ધીરે ધીરે નાશ થાય છે અને આ આનંદસ્વરૂપ આત્મા સંગથી રહિત છે તેથી એ આનંદસ્વરૂપ આત્મા બંધનને તથા પરિણામને તથા વિનાશને પામે નહિ. વળી એ આનંદસ્વરૂપ આત્મા સર્વ વિરોધ ભાવથી રહિત છે તથા મન વાણીનો અપિય છે. હે જનક ! એવો પુરોય આત્મા જ તમારે જ્ઞાનવડે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય ગંતવ્ય છે. હે જનક ! સર્વ જીવોના આત્મારૂપ તથા બધી રહિત જે આદિતીય આનંદસ્વરૂપ બ્રહ્મ છે, એ અભય બ્રહ્મને પોતાના આત્મારૂપે જાણીને તું અભય બ્રહ્મને પામ્યો છે, તેથી સંસારરૂપ જાણી હવે તમને ભય નહિ થાય. મતલબ કે પોતાથી ભિન્ન પરિચિન્ન જે ગામ-આદિક પદાર્થ છે તેની પ્રાપ્તિ જેમ ચાલવાની ક્રિયાથી થાય છે તેમ સર્વવંશ્યાપક બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કોઈ ચાલવા રૂપ ક્રિયાથી થતી નથી. પણ આત્મારૂપ વડે જે બ્રહ્મનું જ્ઞાન છે તે જ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ છે.

આત્માનું જ્ઞાન થવાથી જીવેને સંસારરૂપ શયથી ભય કેમ થતું નથી એમ જો કોણ પૂછે તો તેનો ખુલાસો એ છે કે શ્રુતિ “દ્વિતીયાદ્વિમયંમયતિ” અર્થે દ્વિતીય પદાર્થના જ્ઞાનથી જીવેને ભય થાય છે એમ કહે છે. એથી જણાય છે કે દ્વિતીય પદાર્થનું જ્ઞાન ભયનું કારણ છે. જ્યાં સુધી જીવેને લગાર પણ દ્વિતીય પદાર્થનું જ્ઞાન હોય છે ત્યાં સુધી અદ્વિતીય આત્માનું જ્ઞાન થતું નથી અને વિદ્વાન્ પુરુષને અદ્વિતીય આત્માના જ્ઞાનથી દ્વિતીય પદાર્થનું જ્ઞાન શમી ગયું છે, તેથી દ્વૈત જ્ઞાનરૂપ કારણ સમવાથી વિદ્વાન્ પુરુષને ભય થતું નથી. હે જનક! અમુક પદાર્થ દુઃખનું સાધન છે, એવું પ્રતિજ્ઞા જ્ઞાન જીવેને થતાં તે પદાર્થથી ભય ઉપજે છે. જેમ સિંદસર્પાદિ વિશે જ્યારે જીવેને પ્રતિજ્ઞા જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેનાથી ભય ઉપજે છે. મતલબ કે દ્વૈત જ્ઞાનવડે જે પ્રતિજ્ઞાતા જ્ઞાન છે તે જ જીવેને ભયનું કારણ છે અને આનંદસ્વરૂપ આત્મામાં કોઈ જીવને પ્રતિજ્ઞાતા જ્ઞાન હોતું નથી, પણ અનંતજ્ઞતા જ્ઞાન જ હોય છે. એવા અનંતજ્ઞ આત્માનું સર્વવ્યાપકરૂપ જ્ઞાન જોને થયું હોય તેને કોઈ પદાર્થથી ભય થતું નથી. પ્રતિજ્ઞા જ્ઞાન દ્વૈતજ્ઞાનવિના થતું નથી. એટલે દ્વૈતપણું જ પ્રતિજ્ઞાતા જ્ઞાનનું કારણ છે, એ દ્વૈતપણું જ્ઞાનમાં છે નહિ, તેથી એ અદ્વિતીય જ્ઞાન અભય છે, તથા વિજ્ઞાન આનંદરૂપ છે, અને સંપૂર્ણ બેદરથી રહિત છે. હે જનક! એવો અદ્વિતીય અભય જ્ઞાન તારાથી લિન્ન નથી પણ તારું જ સ્વરૂપ છે. તથા હું, તું, અને સંપૂર્ણ જૂત પ્રાણી તથા સ્થળસદ્દમ શરીરાદિ જેટલું જગત્ છે તે સંપૂર્ણ જગત્ જ્ઞાનથી લિન્ન નથી, પણ જ્ઞાનરૂપ જ છે. અને એથી જ બેદરહિત અદ્વિતીય જ્ઞાનને શ્રુતિમાં અભય કહે છે. હે જનક! જેમ ગંધર્વ નગર આકાશથી લિન્ન નથી તેમ આ સંપૂર્ણ જગત્ આનંદસ્વરૂપ આત્માથી લિન્ન નથી. વળી જેમ આકાશમાં ગંધર્વ નગર દેખાય છે તે ખરું નથી, માત્ર માયાવડે દેખાય છે, તેમ આનંદસ્વરૂપ આત્મામાં જગત્નું દેખાવું વાસ્તવ નથી, માત્ર માયાથી દેખાય છે. જેમ આકાશરૂપ અધિષ્ઠાનમાં ગંધર્વ નગર પહેલાં હતું નહિ, હવે યશ નહિ અને હાલ પણ નથી, તેમ આનંદસ્વરૂપ આત્મામાં જગત્ પહેલાં હતું નહિ, હવે યશ નહિ, અને હાલ પણ નથી.

(અપૂર્ણ.)

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે; ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪૪ ઉપ૦ થી.)

આ વિષયમાં અત્યારસુધીની ચર્ચા પ્રધાનપણે શ્રુતિ અને સ્મૃતિનાં વચનોથી જ કરવામાં આવી છે અને મતમતાંતરનાં પ્રમાણો આપવામાં આવ્યાં નથી. એનું કારણ એ છે કે સર્વ આસ્તિક મતાવલંબી પુરુષોને આ બે જ સર્વમાન્ય આધાર, સર્વસંમત પ્રમાણરૂપ છે. વળી ઉપનિષદની જ્ઞાનવિધાનું દાન કૃપા કરી અર્પનાર શ્રીસદ્ગુરુ હોવાથી એમના સંબંધેનાં નિર્ણય પ્રધાનપણે ઉપનિષદનાં વાક્યરૂપ શ્રુતિપ્રમાણથી જ કરવો ઘટે છે. આ બે મુખ્ય હેતુને અવલંબી પ્રથમ ચર્ચા આ બેને પ્રમાણરૂપે લઇને જ કરી છે. અને એ બે પ્રમાણોને અવલંબી પ્રસ્તુત વિષયમાં શા નિર્ણયપર અવાય છે તે આ

પણે જોયું, એ બે પ્રમાણોથી સર્વ વિવેકી વાચકવર્ગને નિર્જ્ઞાનતપણે ખાતરી થયાવિના રહે તેમ નથી કે અભિજ્ઞાન થવામાં ખાસ કોઈ અમુક આશ્રમની અપેક્ષા નથી. સંન્યાસીને જ અભિજ્ઞાન થાય છે અને ગૃહસ્થને થતું નથી કે વળીને થતું નથી કે અભિજ્ઞાનીને થતું નથી, એવું મર્યાદીકરણ શ્રુતિસ્મૃતિને સંમત નથી. એવું મર્યાદીકરણ કરનાર પોતાની ભુદ્ધિનું કુદિતપણું માત્ર સૂચવે છે. આ જ પ્રમાણે વધતું પણ મર્યાદીકરણ થઈ શકે તેમ નથી. અમુક વયનો પુરુષ થાય ત્યારે જ તેને અભિજ્ઞાન થાય છે, અને તેથી નાની ઉંમર હોય તો તેને અભિજ્ઞાન થાય જ નહિ, અથવા તે ઉંમર વહી ગઈ એટલે હવે તેને અભિજ્ઞાન થવાનું નથી એમ માનનારને શ્રુતિસ્મૃતિ પોતાથી બહિષ્કાર કરે છે. આ જ રીતે જાતિનું મર્યાદીકરણ પણ થઈ શકે તેમ નથી. ત્રૈવર્ણિક પ્રજામાંથી અમુક વર્ણના મનુષ્યને અભિજ્ઞાન થાય અને અમુક વર્ણવાળો તો અભિજ્ઞાનરહિત જ સદા રહે એવું માનનારમનાવનાર શ્રુતિનું ગાઢ અજ્ઞાન જ જગતને ગંભીર કરે છે. આ જ પ્રમાણે એ શ્રુતિ ભગવતીના પ્રમાણથી જ જણાય છે કે પુરુષોને જ અભિજ્ઞાન થાય અને સ્ત્રી. એને થાય જ નહિ, મનુષ્યોને જ થાય અને દેવો વગેરેને થાય જ નહિ, અથવા દેવો-વગેરેને જ થાય અને મનુષ્યોને થાય જ નહિ, ઇલાદિ પ્રકારે સંકોચ થઈ શકે તેમ નથી; અર્થાત્ એમ સંકુચિત મત બાંધનાર પોતાનું અધ્યત્વ ગંભીરમાં મૂકે છે. આ જ બે પ્રમાણોથી એ નિર્ણય પણ થયો કે અભિજ્ઞાન થયાપછી તે મહાત્મા ગમે તે આશ્રમમાં રહે તો તેમાં તેને હાનિ નથી. અભિજ્ઞાન થયેલા મહાત્માઓ સર્વ આશ્રમમાં વિવિધ કારણોથી સ્થિતિ કરી રહે છે. શ્રીશુકદેવજી અભયર્ષિમાં જ રહ્યા છે તો શીખનક, શ્રીઅમ્ભતશનુ, શ્રીઅશ્વપતિઆદિ અસંખ્ય મહાત્માઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા છે, અને પછી કારણ પ્રાપ્ત થતાં વળી સંન્યાસને પણ કોઈ કોઈએ પ્રવેશ કર્યો છે, આ સ.યે એ બે પ્રમાણોથી જ આપણે એ પણ નિર્ણયપણે જોયું કે શિષ્યો કરી અભિજ્ઞાનનું દાન કરવાનો અધિકાર મુખ્યપણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રતીત થતા તત્ત્વજ્ઞાનીનો છે અને જાણપણે આપદ્ધર્મરૂપે જ સંન્યાસમાં રિયત થયેલા તત્ત્વજ્ઞાનીનો છે. આ આદિ નિર્ણયો વિવિધ શ્રુતિ તથાસ્મૃતિ અને તદનુકૂલ તર્કને આધારે આપણને નિર્ણયપણે જણાયા છે. હવે આ સંબંધમાં શ્રીશંકરાચાર્ય, શ્રીરામાનુજાચાર્યઆદિ વિવિધ સમર્થ વિદ્વાનોએ શો નિર્ણય કર્યો છે તે જોઈએ.

અહિં તમે આલેખ કરશો કે “એ નિર્ણય જોવા શું જરૂર છે ? શ્રુતિ અને સ્મૃતિ એ સર્વમાન્ય પ્રમાણો છે, અને તેનાથી જો પ્રતિકૂલ નિર્ણય એ વિદ્વાન આચાર્યોએ જણાવ્યો હોય તો એમનાં વચનો હેય છે અને જો અનુકૂળ નિર્ણય જણાવ્યો તો તેથી આ જ નિર્ણય થતો હોવાથી તે જાણવાથી અધિકૃતા નથી. જો તમે કહો કે કોઈ પ્રતિપક્ષી અત્ર બતાવેલા શ્રુતિસ્મૃતિના આધારોનો ઉત્તર નહિ આપી શકવાથી તે શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય કે શ્રીઆનંદગિરિના કૌપીનનું અવલંબન કરે છે અને તેનું મત ખોટું સિદ્ધ કરવા તમે પ્રયત્ન કરો છો તો તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે ચંચાનો નિયમ એ છે કે એક પક્ષનું સ્થાપન કરનાર જે પ્રમાણ બતાવે તેનું ઉત્તર આપી પછી બીજા પક્ષવાળાએ પોતે જે સિદ્ધાન્ત માનતો હોય તેનાં પ્રમાણો જણાવવાં જોઈએ, પણ અમે જોઈએ છીએ કે આ સિદ્ધાન્તમાં પ્રતિપક્ષ ધારણ કરનાર માણસમાંથી કોઈ તેમ કરી શક્યો નથી. અત્ર સંપ્ર-

દાપવિધિ જે દર્શાવ્યો છે, કે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને જ્ઞાપવિદ્યા આપવી ઇત્યાદિ જે શ્રુતિનાં વિધિવચનો કહ્યાં છે તે વગેરેમાંથી કોઈનું ઉત્તર પ્રતિપક્ષી આપી શકવા સમર્થ થયો જ નથી; તેથી અમે એવા ભાષસાહેબોનું પોકળ જાણી ગયા છાએ, અને એમનો અંત-રાશય પણ એમની વાણીથી અમને જાણીતો થયો છે. તેથી એવા હુદ્દ લેખોને તો ક્યારનાએ વેસ્ટ પેપર બારકેટમાં નાંખી દીધા છે. તમે સંપ્રદાયપ્રવર્તક અનેક તત્ત્વજ્ઞાનીનાં નામો દર્શાવ્યા છતાં પ્રતિપક્ષી જ્યારે એમ જણાવવા દ્વિંમતં ધરે છે કે “ અમુક સિદ્ધાન્ત માનનાર જ્યાં ત્યાં શ્રીજનક તથા શ્રીયાજ્ઞવલ્કયનો દાખલો ફેંકે છે ” ત્યારે અમે સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ છીએ કે જીજ્ઞાં દર્શાવેલાં ઉદાહરણના સંબંધમાં આપણા વિદ્વાન ન્યાયી પ્રતિપક્ષી સાહેબ કશું કહી શકે તેમ નથી, તેથી આ હલવાદનો પ્રયોગ જાણી જોઈને કરે છે. સંક્ષેપમાં કહીએ તો માણસ જ્યાંસુધી જ્ઞાનને સેવન કરે છે ત્યાંસુધી તેને જાળખવું કદિન પડે છે. જ્યારે જોલવાનુ શરૂ કરે છે ત્યારે તેમનો અંતર આશય કેવો છે, તે કેટલા પાણીમાં છે ઇત્યાદિ સર્વ જણાય છે. કહ્યું છે કે ગરથી ઉત્પન્ન થયેલાને માથે શૂગ હોતું નથી, અને કુલવાન મનુષ્યોને પગે પદ્મ હોતું નથી, પણ જ્યારે જ્યારે તે વાગૂઆણુ મૂકે છે ત્યારે તેપરથી તેની જાતિ અને તેના કુળનું જ્ઞાન ઇતરને ધાય છે. આથી આ સત્ સિદ્ધાન્તમાં પ્રતિપક્ષ ધારણ કરનારમાંથી કોઈ તો ગૃહસ્થમાત્ર પર બળેલા જ હોય છે, અને તેથી કેવળ દ્રેષ્યુદ્ધિથી ગૃહસ્થ સદ્ગુરુ ન હોય એમ પ્રમાણ હોય કે ન હોય છતાં બોલે છે. કોઈને તો હડખ્યા સ્વભાવથી જ લાગેલો હોય છે તેથી તે તો કોઈ પણ મોટું કાર્ય કરનાર પ્રસિદ્ધિમાં આવે છે કે તરત તેને ડાકુ મારવા જાય છે. કોઈ તો સરકારે જે ક્યું તે સર્વ જોતું જ છે એમ વગરવિચારે માની સરકારની સઘળી પ્રવૃત્તિને ઉદ્દેશી આમ ડાકુ મારવા જાય છે ત્યારે કોઈ તો પ્રજાવર્ગના નેતા માણસોને આ જ પ્રકારે પોતાના સ્વભાવથી જ ડાકુ મારવા જાય છે. વળી કોઈ કોઈને ઇતરનો ઉત્કર્ષ સહન થતો નથી તેથી તેવા મનુષ્યો એ ઉત્કર્ષવાળા મનુષ્યોના પ્રતાપથી નિરંતર દગ્ધ થતા રહેલા સૂર્યની સામે ધૂલ ઉડાડવાનો અને ચંદ્રની સામે ભસવાનો સ્વભાવ સેવે છે. કોઈ કોઈ તો રજકવૃત્તિના મનુષ્યો હોય છે. જેમ રજક વિવિધ પદાર્થોવડે વસ્ત્રના મલને કાઢે છે તેમ આ મનુષ્યો પોતે એ રજકોકરતાં વધારે વિદ્વાન છે એનો અબાધિત પુરાવો પ્રજાવર્ગને આપવા માટે મદદાશ પુરુષોના સચિતમળને પોતાની જિંદગીવડે જ ધોવાનું વ્રત લે છે. કોઈ તો માત્ર પ્રસિદ્ધિમાં આવવા જ વલખાં મારે છે. સંક્ષેપમાં એ જ કે સર્વ વિષયમાં વિવિધ હેતુથી લોક પ્રતિપક્ષને ધારણ કરે છે અને તેઓ પોતાની અશક્તિ તથા અંતર આશયને દાંકવા પ્રયત્ન કરે છે, છતાં તેમની વાણી તેને પ્રકાશમાં આણે છે, તેથી પ્રસ્તુત વિષયનાં દુષ્ટ સુધી કોઈએ સપ્રમાણ પ્રતિપક્ષ કરેલો અમારા જાણુવામાં આવ્યો નથી; અને જીજ્ઞા જેમણે ઉપરના કોઈ એક અથવા અધિક હેતુથી પ્રતિપક્ષ કર્યો હોય તો તેના નિર્માદ્ય લેખ વજનચિનાના હોવાથી વિચાર કરવા યોગ્ય નથી. તેથી જને રીતે આ વિષયમાં અધિક પ્રમાણ બતાવવાની જરૂર રહેતી નથી.”

આ પ્રમાણે કોઈ જે આલોપ કરે તો તેને જણાવવાની રજા લઈએ છીએ કે શ્રીશંકારાચાર્યઆદિ વિવિધ આચાર્યોનાં વચનો સ્વતઃપ્રમાણરૂપ વેદવાક્યતુલ્ય નથી, એ

પાત સાચી છે. પ્રમાણની વ્યવસ્થા કરનાર સર્વ સ્વીકારે છે કે યુક્તિયુક્ત શ્રુતિ પ્રથમ પ્રમાણ છે; માત્ર શ્રુતિ તેથી ઉતરતું પ્રમાણ છે; સ્મૃતિ તેથી ઉતરતું અને પુરાણાદિ તેથી પણ ઉતરતું પ્રમાણ છે. છતાં વિવિધ આચાર્યોએ પોતાનો જે સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો છે, તે આ સર્વ પ્રમાણોને અવલંબી જ રચાધ્યો છે. એમણે પોતાના અર્થોમાં રચેલે રચેલે “અમારું વચન છે માટે માનવું” એમ નદિ કહેતાં પોતાના સિદ્ધાન્તને સિદ્ધ કરવા શ્રુતિ સ્મૃતિઆદિનો આધાર લઇ તે ઉપરથી જ પોતાનો સિદ્ધાન્ત રચાધ્યો છે; અને જ્યારે શ્રુતિસ્મૃતિઆદિ પ્રમાણોની અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ હતી ત્યારે તેને વ્યવસ્થામાં સ્થાપી ધર્મનિષ્ઠ મનુષ્યોપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. એ વાત સત્ય છે કે એમનાં મતો પરસ્પરમાં ભેદવાળાં છે પણ તેટલા ઉપરથી એ સમર્થ ઉપકાર કરનાર આચાર્યોપ્રતિ ઉપેક્ષાશુદ્ધિ સેવરી ધરતી નથી; એમના પ્રતિનું માન ન્યૂન કરતું ઉચિત નથી. જગત એક પ્રવાહની માફક નિરંતર વહેતું રહે છે; સ્થિગતા ન ધારણ કરવી એ જગતનો સ્વભાવ છે અને તે પરથી જ એને જગતનામ આપવામાં આવ્યું છે. આથી લિન્ન લિન્ન સમયે જગતની સ્થિતિ લિન્ન લિન્ન પ્રકારની હોય છે અને તેથી તે તે સમયને અનુસરી લિન્ન લિન્ન મતો થતાં રહે છે. જે એ મતો તે તે સમયે જ પ્રતિકૂલ હોત તો તે, તે સમયે જ વિરોધાન થઈ ગયાં હોત અને તેના અનુયાયીઓ કાંઈ ચયા નહિ હોત, પણ જ્યારથી તે તે મતના અનુયાયીઓ થયા છે, ત્યારથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે મનુષ્યોને તે તે મતો અનુકૂળ જણાયાં છે. તેથી મનુષ્યોની મતિના કોઈને લીધે પ્રસંગે મતનો ભેદ આવસ્યક છે. ચયા ચયા મથેત્ત પુંસાં વ્યુત્પત્તિઃ પ્રત્યયાત્મનિ । સા સૈવ પ્રક્રિયા જ્ઞેયા સાધ્વી સા વાનવાસ્થિતા ॥ જે જે પ્રક્રિયાપદે મનુષ્યોને પ્રત્યાગાત્માનો બોધ થાય તે તે પ્રક્રિયા તે તે મનુષ્યોમાટે સાધુ ગણવી, અને ઇતર અ. સાધુ ગણવી—આ ન્યાયે જ સમર્થ મદાપુરુષે રચનાર હતા, છતાં આસ્તિક દર્શનોનો ભેદ થયો છે, અને સમર્થ વિદ્વાનો આચાર્યરૂપે વિરાજતાં છતાં તેમનાં મતોમાં સૂક્ષ્મ ભેદ થયા છે. માટે મતભેદઉપરથી એ સમર્થ આચાર્યોપ્રતિ ઉપેક્ષા ધરવી મુગ્ધને ઉચિત નથી. વળી એક અભ્યાસીતરીકે પણ એ સર્વનો શો શો મત છે તે જાણવા કેટલાકને જિજ્ઞાસા થતી ધરે છે. આ સાથે મુજાહમાં થયેલા સાધનસમારંભસમયે અમારા વિદ્વાન મિત્ર વ્યાખ્યાનકર્તા શ્રીયુત નર્મદાચંદ્રભાઈએ જણાવ્યું હતું કે જેમ ગંગાનું જલ મૂળમાં નિર્મલ છે, છતાં તે જ જલ મુખઆગળ આવતાં કલકતાની ગટરોને લીધે મલિન થાય છે કે જે શ્રવણ કરતાં જ એ વાક્યનાં પ્રજલ આંદોલનોદ્વારા કાંઈ કાંઈ ખીચારા દુર્નિલ મન્નજાત-મુવાળાં ઓતાના મન્નજાત-તુઓ ફેંચ ગયા હતા, અને તેથી થયેલો વાનો ચાળો કેટલાએ દિવસસુધી તેને ચાલ્યો હતો, તેમ જોતાં શ્રુતિસ્મૃતિનું જલ એટલું તો નિર્મલ છે કે એની કાચના જેવી નિમ્મલતાને લીધે જ જે કદંબમાં ઉછરેલા છે તેમને એ દેખાતું નથી; તેથી તેમને એ જલનું ભાન કરાવવા તે જે જલમાં નિદાર કરી રહ્યા છે તે જ જતાવતું ધરે છે. સાદી ભાષામાં કહીએ તો સર્વ મનુષ્યો સ્વતંત્રપ્રગ્ન મનુષ્યો હોતા નથી પણ પ્રાપંશઃ પરતંત્રપ્રગ્ન જ હોય છે. આથી તેમને શ્રુતિસ્મૃતિનાં નિર્મલ જલમાં સ્નાન કરાવ્યા છતાં તેમને શંકા રહે છે કે ઇતર પુરુષોએ એ સંબંધમાં શું કહ્યું હશે, આપણને આનંતિ તો થતી નથી શું કે

આ હેતુને લઈને જ શ્રીશંકરાચાર્ય જણાવે છે કે શ્રુતિસિદ્ધ સિદ્ધાન્તની સામે કરાતો સ્મૃતિમૂલક આક્ષેપ પણ પરિહાર કરવો થટે છે. તેથી આ હેતુને લઈને અત્ર પણ શાસ્ત્રાર્થની પરિશુદ્ધિમાટે સ્પૂણાનિખનનન્યાયે પ્રકારાન્તરથી આ વિષયની ચર્ચા કરાય છે તે અયોગ્ય નથી. વળી જ્યારે સર્વ આચાર્યો તથા ઇતર સમર્થ વિદ્વાનનાં બીજી વાતોમાં મત ભિન્ન ભિન્ન હતાં આ પ્રસ્તુત સિદ્ધાન્તમાં ઐક્યત્વ જોવામાં આવે છે ત્યારે મંદગ્રસ્થ મનુષ્યોને પણ આ સંબંધમાં શંકારહિત જ્ઞાન થાય છે; અને જેમ માછી માછલાં પકડવા જાલ નાંખે છે તેમ કોઈ એ આચાર્યો તથા વિદ્વાનોનાં વાક્યો ટાંગી તેનો ખોટો અર્થ કરી બોળા લોકને પોતાની જાળમાં પ્રસાવા માગે ત્યારે એ લોક તે જાલ નાંખનાર માછીવૃત્તિને સેવનાર મનુષ્યને જોળખી પોતે તેની જાળમાં ન ફસાતાં પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે. તેથી સર્વથા આ પ્રાપ્ત સિદ્ધાન્તનું આગળ વિવેચન કરવું ઉચિત જણાય છે.

અત્ર જે વિવિધ આચાર્યોનાં પ્રમાણો આ સંબંધમાં આપવા માગીએ છીએ તેમાં શ્રીમત્ શંકરાચાર્યનું વેદાન્ત આપણા તરફ વધારે પ્રસરેલું છે, તેથી એમનાં પ્રમાણોની ચર્ચા વિસ્તારથી કરવાના આશયથી એમનાં પ્રમાણો તથા સિદ્ધાન્તો છેવટમાં દ્રાખી, બીજા આચાર્યો તથા વિદ્વાનોનાં પ્રમાણોને આરંભમાં સંક્ષેપમાં સૂચવવા યોગ્ય ગણ્યાં છે.

(અપૂર્ણ.)

૨. એક સ્વર્ગોલવેત્તાની દુઃસ્વપ્ન કથા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૯૦ થી.)

આ પ્રકારના વિચારો કરતાં કરતાં મને મારા દુર્જનમાંથી મંગળનું નિરીક્ષણ કરવા વૃત્તિ ધષ્ટ આવી. સુષ્પર્વક મારી ખુરશીમાં પડ્યા પડ્યા હું મંગળને જોઈ શકું, એવી રીતે દુર્જનની નળા ગોઠવીને મેં નિરાંતે નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું.

આકાશ અત્યંત સ્વચ્છ હતું, તે જ પ્રમાણે મંગળનું વાતાવરણ પણ તે દિવસે અત્યંત સ્વચ્છ હોવાથી દુર્જનમાંથી મને મંગળ જેવો સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યો, તેવો કોઈ પણ ખગોળશાસ્ત્રીને પૂર્વે કવચિત્ જ દેખાયો હશે. વળી આંમસ્ટ મહિનો હોવાથી મંગળ પૃથ્વીની છેક પાસે એટલે કે ૩૩૦૦૦૦૦૦ માઇલ જ આગ્યો હતો. આથી પણ તેનું નિરીક્ષણ કરવાનું કામ અધિક સરળ થયું હતું.

મારી દૃષ્ટિએ મંગળનો દક્ષિણ ગોળાર્ધ પડતો હતો. તેના ચત્તા રંગમાં કોઈ કોઈ સ્થળે ધોળા. અને ચત્તા રંગના ડાઘા જાડુ મનોહર લાગતા હતા. મધ્ય ભાગમાં વિસ્તારવાળો, લંબગોળ મોટો ટર્બો સમુદ્ર આવી રહ્યો હતો; અને જમણી સરહદઉપર મનાહડી સમુદ્રના કિનારાના ખુણા સ્પષ્ટ જણાતા હતા. જળના આ બે મોટા સમૂહોની વચ્ચે, અને ખરું કહીએ તો ટર્બો સમુદ્રની આસપાસ તદ્દન ફરી વળેલો મોટો સેન્ડની ખંડ આગ્યો હતો, અને તેની દક્ષિણે ડિ. લા. રૂ. મહાસાગર પડ્યો હતો. આ

મહાસાગરના મધ્ય ભાગમાં પિદ્ધાનોએ જેને ' હોલ દ્વિપ ' નામ આપ્યું છે, તે નામનો એ આગ્રુએ જૂથિર કાટેલો દ્વિપકદષ આગ્યો હતો. અને દક્ષિણે ' જેકાગની ભૂમિ ' જણાવી હતી. મંગળની ઉપર આવેલા આકાશમાં એ ચંદ્ર, વાયુમાં ત્રણે તેજના ગોળા તરતા હોય તેમ જણાતા હતા. આમાંનો મોટો પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ગતિ કરતો જણાતો હતો, અને નાનો, મંગળની અધિક સમીપ હોવાથી તથા ગતિમાં વધારે વેગવાળો હોવાથી, તેથી વિરુદ્ધ દિશામાં ફરતો હોય એમ ઉપરથી જોતાં જણાતું હતું.

જૂદે જૂદે ઠેકાણે ઝીણાં ઝીણાં મકાનોના પુષ્કળ જથ્થા જણાતા હતા, તેથી મંગળમાં વસતી છે, એટલું જ નહિ, પણ ત્યાંની પ્રજા આગળ વધેલી છે, એમ જાન થતું હતું. દર્શી સમુદ્રના પશ્ચિમ કિનારાપર આવેલા એક મોટામાં મોટા શહેરને પસંદ કરીને મેં તેના ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપી, અને એકાદ્ર યદ્ય તેમાંના કોઇ રહેવાસીને સ્પષ્ટ જોવા હું મથવા લાગ્યો. પણ મારે દર્શાવેલ યજ્ઞ જળવાન છતાં પણ હું તેમાં સફળ થયો નહિ.

હું દૃષ્ટિ માંડીને જોવા કરતો હતો, એટલામાં થોડા વખતઉપર જનેશા પ્રસંગતું મને સ્મરણ થયું. હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે મંગળમાં વસતા એકાદ પુરુષના મંગળમાં પેસવા હું પ્રયત્ન કરું તો જતી શકે કે કેમ. આ વિચારની સાથે જ મને મારું બળ અજમાવી જોવા આતુર ઇચ્છા યદ્ય આવી, અને મને જાણવામાં આવેલા વિધિ-પ્રમાણે મેં પ્રયત્ન કર્યો. ક્ષણમાં જ મને જણાતો દેખાવ ફરી અયો. આશ્ચર્યકારક વેગથી, જે નગરઉપર મેં દૃષ્ટિ સ્થાપી હતી, તે નગર મારી પાસે અને પાસે આવતું ગયું, અને તેમાં એક અધિક મોટા મકાનની અમાશીમાં મને અનેક મનુષ્યો એકઠાં મળેલાં જણાયાં. તેમાંનો એક જણ આપણી પૃથ્વીતરફ આંગળી કરીને, સાંભળવા મળેલા લોકોને કંઈક સમજાવતો હતો. આ મનુષ્યના મંગળમાં મંગળસંબંધી જે કંઈ જ્ઞાન હોય તે જાણી જવા મને જજારે વેગ યદ્ય આગ્યો, અને મારો સંકલ્પ યતો જ મને જણાયું કે તે માણસની દૃષ્ટિ મારા તરફ સ્થિર યદ્ય હતી. હવે જ મારે મારો ભાગ સાધી લેવાનો હતો, અને તે મેં સાધી લીધો. તેના મંગળમાં મેં પ્રવેશ કર્યો, અને તેમાં રહેતા અસાધારણ જ્ઞાનબંધારને જોઈને હું ચકિત યદ્ય ગયો. ખનતી ત્વરાથી તે જ્ઞાનને હું ગ્રહણ કરવા લાગ્યો, કારણ કે હું જાણતો હતો કે મને જો જરા ચિન્તન થશે તો મારા શરીરમાં પાછું પ્રવેશ કરવાનું મારે બળ હજીબ જશે. એમ છતાં, આ જાણતાં છતાં પણ તેના મંગળમાં એટલું બધું જ્ઞાન હતું કે સંપૂર્ણ જ હસ્તગત કર્યા વિના મને તેમાંથી પાછા નિકળવાનું મન થયું નહિ. અસાધારણ લોભથી તથા સ્વાર્થ-ભુદ્ધિથી તેના મંગળના છેક ગર્ભભાગમાં રહેલાં વિદ્યાનાં સત્યોને મેં ગ્રહણ કરવા માંડ્યાં. મારો લોભ મારો જ વિનાશ કરનાર યદ્ય પડ્યો. મને જણાયું કે મારા શરીરના, મરણ પામતા મનુષ્યની પેટે ઉતરતા રામ રમતા માંડ્યા છે, અને ગતરાધને ભયથી મેં પાછા જમા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. પણ મારે આશ્ચર્ય નહિ હું લપડી ગયો અને મળ લઈને પૃથ્વીઉપર પડ્યો—સપાળે જ અધિકાર લાગી રહ્યો.

જ્યારે મને શુદ્ધિ આવી ત્યારે મને સ્મરણ કે મારી આજીવન વિદ્યારણ પ્રદર્શ

પણ તેમાં વાંચનારને કશો જ રસ પડે એમ ન હોવાથી હું તેને મારી હૃદયની પેટીમાં જ પૂરી મૂકું છું.

આ પછીનાં ત્રણ વર્ષમાં મેં ત્યાંની પ્રજાના જીવનમાં ઘણા ઘણા ફેરફાર કરી મૂક્યા. ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન, વગેરે આપણે ત્યાંનાં વિવિધ મંત્રા મેં અત્યંત ત્વરાથી એક પછી એક 'શોધી' કાઢ્યાં, અને ત્યાં દાખલ કરી દીધાં. વળી મેં ત્યાંની પ્રજાને વીજળીના અને વરાળના ઉપયોગવિશે પણ શીખવ્યું.

આથી તે લોકમાં મારું માન બહુ વધ્યું. ખુદ રાજાએ મને મારી આસાધારણ જીવિને માટે મોટો દરબાર ભરીને ભારે માન આપ્યું, અને પ્રજામાં જ્યાં ત્યાં મારી સ્તુતિનાં ગાન થવા લાગ્યાં. હુંકામાં ત્યાંના સરળ હૃદયનાં મનુષ્યો મને દેવજીવો ગણવા લાગ્યાં.

તો પણ મંગળમાં આ સઘળું સુખ જાનાં મારા હૃદયમાં મને શાંતિ જણાતી ન હતી. પ્રજામાં મારી કીર્તિનો સૂર્ય ગગનની મધ્યમાં તપતો હતો, અને ઘરમાં મોતી-માતી સાથે મારે પરમ સુખ હતું. ઘરમાં કે બહાર, મને સંતાપનું કશું જ કારણ ન હતું, જાનાં મારું હૃદય શાંતી મને ડાખ્યા કરતું હતું; તેનું કારણ પ્રથમ મને સમજી શકાયું નહિ. પણ પછીથી તેનું કારણ મને સમજાયું. તે આ હતું.

જે ગામ્ધાના શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો હતો, તેનું એક મુખ્ય લક્ષણ અસાધારણ પ્રમાણિકતા, એ હતું. તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાથી મારું પોતાનું પણ આ લક્ષણ થયું હતું, અને તેથી બીજાના શરીરમાં રહીને, પૃથ્વીના વિદ્યાભિજ્ઞોના અને વિદ્વાનોના વિચારોને અને શોધોને, મારે નામે પ્રકટ કરવાનું સૌરીનું કામ કરવું, એ મને અસજ થઈ પડ્યું હતું.

આથી મંગળઉપર તથા તેની પ્રજાઉપર જે કે મને પ્રેમ બંધાયો હતો, તો પણ અધિક વાર હવે ત્યાં પડી રહેલું મને તાસદાયક થઈ પડ્યું હતું, અને તેથી કરીને, પૂર્વે મંગળમાં જ્યારે હું આવ્યો હતો તે વખતે મંગળ પૃથ્વીની પાસે જે કક્ષામાં આવ્યો હતો, તે કક્ષામાં આવ્યો ત્યારે, પૃથ્વીઉપર જે સ્થળે મારી વેધશાળા હતી, એવું હું જાણતો હતો તે સ્થળઉપર મારી જીવિને એકાગ્રતાપૂર્વક રચાપીને, મારી વેધશાળામાં તે સમયે, જે પુરુષ મારા દુર્ગિનનો ઉપયોગ કરતો હતો, તેના શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો.

જ્યારે હું પૃથ્વીઉપર આવ્યો ત્યારે મને જણાયું કે જે શરીરમાં મારો પ્રવેશ થયો હતો, તે મારું પોતાનું ન હતું, પણ એ મૌશીયોનું હતું. વળી મને વિશેષમાં એ જણાયું કે મૌશીયોના શરીરમાં જે જીવ રહેતો હતો તે મૌશીયો પોતે ન હતો, પણ ગામ્ધા હતો. કારણ કે મંગળમાંથી આ શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો તે સમયે જે મૌશીયો પોતે જ તે શરીરમાં હોત તો મને લાગે જ વિજય મળત. પણ પૂર્વે મારા શરીરમાં આવવાથી ગામ્ધાને મારી વિદ્યાનું સઘળું જ રહસ્ય જાણવામાં આવેલું હોવાથી તે લાગ સાધીને જ બેસી રહ્યો હતો, અને તેથી મને વિજય મળ્યો હતો.

પણ ત્યારે મારા શરીરમાં રહેવાને બદલે તે મૌશીયોના શરીરમાં કેમ પ્રવેશ્યો ?

હતો ? મને જણાયું કે મૌશીયોના શરીરમાં પ્રવેશીને તેણે મારા ઉપર પોતાનું ખરેખરું વેર વાળ્યું હતું. નીચેના ખુલાસાથી તે સ્પષ્ટ સમજાયો.

પૃથ્વીમાં મારા શરીરમાં આવ્યા પછી ગામ્યાને મારા ઉપર બહુ ક્રોધ ચત્યો. મંગળમાંથી પૃથ્વીઉપર તેને બળાટકારથી ધસડી લાવનાર હું છું, એમ જાણી તેણે મારા ઉપર વેર લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. મારા શરીરમાં આવવાથી, મંગળમાં આવવાનો મારો ઉદ્દેશ તથા મારા હવનના સર્વ પ્રસંગો તેના જાણવામાં આવી ગયા. તેની ખાતરી થઈ કે હું પાછો પૃથ્વીઉપર આવીશ, અને આખા જગતમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનો મારો જે મુખ્ય હેતુ તે સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરીશ, અને આ ઉદ્દેશને અક્ષય કરવા અને મારું હવતર ધૂળધાણી કરવા તેણે યોજના ઘડી. તેણે મારા શરીરમાં રહીને મારી સમગ્રી દોહત ડિ મૌશીયોને મળવાનું વીલ કર્યું પછી તે મૌશીયોને મળ્યો, અને મારી વિદ્યાના પ્રતાપથી તેના શરીરમાં પ્રવેશ્યો. મૌશીયો મારા શરીરમાં આવ્યો; પણ પૃથ્વી અને મંગળ એ બેને લોકનાં એકત્ર જ્ઞાન જે મંગળમાં રહ્યાં હતાં, તે મંગળમાં ટકી શક્યા જેટલું તેનામાં સામર્થ્ય ન હતું; અને તેથી લોકનાં સ્મિત્યના મંગળમાં પ્રવેશવાથી મારી જેવી સ્થિતિ થઈ હતી, અને જે સ્મિત્ય પોતાના શરીરમાં પાછો ન આવ્યો હોત તો મારું અવસ્થ મૃત્યુ થવાનું જ હતું, એવું જે સ્મિત્યે કહ્યું હતું, તે પ્રમાણે મૌશીયો જે શરીરમાં પેઢો હતો તે શરીરનું એટલે મારા પોતાના શરીરનું મૃત્યુ થયું. ગામ્યાને એટલુંજ જોઈતું હતું. તારકાપ્રસાદના શરીરનું મત્સ્ય થવાથી તેના વીજપ્રમાણે તેની સમગ્રી દોહત મૌશીયોના શરીરમાં પેઢા ગામ્યાને મળી, અર્થાત્ જે મૌશીયોના શરીરને હું મારા કદા ચતુરે માનતો હતો તે મારી ભારે દોહતનો ધણી થયો. ગામ્યાએ પછી મૌશીયોના શરીરમાં રહીને મંગળ-સંબંધી જે કંઈ હું લખીને પ્રસિદ્ધ કરવાનો હતો, તે સર્વ મૌશીયોને નામે પ્રસિદ્ધ કર્યું. આથી જે દીર્ઘ મેળવવાની મેં તારકાપ્રસાદે આશા ગાંધી હતી, અને જેને માટે મેં આવી ભારે મહેનત કરી હતી, તે દીર્ઘ મારા સત્ત્વ મૌશીયોને મળી. આ પ્રમાણે ગામ્યાએ મારું હવન અને મારી સમગ્રી આશાઓ ધૂળધાણી કરી નાંખી એટલું જ નહિ, પણ તે પાછો મંગળમાં ગયો, અને ત્યાં મેં જે અસાધારણ દીર્ઘ સંપાદન કરી હતી તેનો ભોક્તા થયો. પ્રતિદૂળ પ્રારબ્ધ જોયું ? કાણુ રસોષ કરે છે, અને કાણુ જમી જાય છે ! તમારી કોઈ અત્યંત પ્રિય વસ્તુનો ભોગ આ ચમત્કારિક વિદ્યાના જ્ઞાનમાટે, તમારે આપવો પડશે, એવું સ્મિત્યે જે વચન કહ્યું હતું, તે અક્ષરે અક્ષર ખરું પડ્યું.

મારા સત્ત્વના શરીરમાં હું આવ્યો તો ખરો પણ હવતો છતાં હું મુલા જેવો જ હતો. મારા અગ્રાધ જ્ઞાનને આ શરીરમાં મારે શું મધ મૂકીને ચાટવું ? હું જે કાંઈ નવું લખું અને જગતમાં પ્રસિદ્ધ કરું, તે સર્વેનું માન હવે મૌશીયોને જ મળે એવું હતું. કારણુ હું મૌશીયોના શરીરમાં હાલે હતો; કંઈ તારકાપ્રસાદના શરીરમાં ન હતો. મારું એ બિચારું શરીર તો કોઈ ઘોરમાં દટાયું પડ્યું હતું, અને તેની હવે તો મારી પણ થઈ ગઈ હશે. એના પણ બિચારાના દહનક્રિયાના સંસ્કાર નહિ હોય.

તારકાપ્રસાદે મૌશીયોના શરીરમાં રહીને ખગોળવિદ્યાના આશ્ચર્યકારક પ્રયોગ

જગતમાં પ્રકટ કરીને તેનું સર્વ માન મોશીયોને અપાવવું, એ બને જ કેમ ? ભલે પૃથ્વીની પ્રજા અસાનમાં વધારે કાળ સજ્જા કરે, પણ મારાથી એ બનવાનું નથી. આથી આજ રાત્રે હું એકધાર પાછો મંગળમાં પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા ધાડું છું. હું પુરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું કે મને ગામ્યાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની સમર્થતા અનુકૂળતા રચી આપજે.

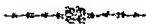
* * * *

હું મંગળઉપર દૃષ્ટિ રથાપવા દમણાં જ વિષ પીને એસું છું. આ વિધની અસર ધીરે ધીરે પણ અચુક થાય છે. વિષ પીવાનું કારણ એ કે મંગળસામી હું દૃષ્ટિ રથાપીશ તે સમયે ગામ્યા બે મારા તરફ જોતો હશે તો તો જરૂર મારો તેના શરીરમાં પ્રવેશ થવાનો, અને તે આ મારા મોશીયાના શરીરમાં આવવાનો. પણ અદિં આવ્યા પછી તે સાવધ થશે એટલામાં તો આ વિષની અસર તેને થવાની; અને જે મોશીયાના શરીરમાં તે પેસવાનો, તે શરીર મરી જવાનું. આમ થતાં ગામ્યાની ટાંઢે પાણીએ ખસ જવાની; અને તેણે મને જે નુકસાન કર્યું છે, તેનું વેર પણ વળી રહેવાનું.

હું મંગળઉપર દૃષ્ટિ રથાપું છું. પેલું માઈં ધર રહ્યું. હવે—

(આપણી વાર્તા આ જગાએ ઓગિંતી અટકી જાય છે. મોશીયાના શરીરમાં રહેનાર તારકાપ્રસાદ મંગળમાં પેહોંચ્યો કે કેમ, અને પેહોંચ્યો તો ત્યાં પછી તેણે શું શું કર્યું, એ હકીકત આપણને જણાવે, એવું પૃથ્વીમાં હાલ કોઈ કંઈ કે કેમ, તે અમને ખબર નથી. મંગળની સાથે તારના સંદેશા આલતા હોત તો પણ આપણે તારકાપ્રસાદને પોતાનો અધુરો રહેલો વૃત્તાંત જણાવવા વિનવત, પણ તેવું કર્યું જ સાધન ન હોવાથી નિરુપાયે અમારે અટકવું પડે છે. હુંકામાં એટલું જ કે સવારે મોશીયાના મુખ્ય નોકરને પોતાના કપડીનું મુઝ્કુ અગાશીમાં પુરથીઉપર પડેલું જોવામાં આવ્યું. તેની આંખો પહોળી ફાટેલી હતી, અને જાણે તેના મોટા દુર્બિનમાં જોયા કરતી હોય એમ જણાતી હતી. તેના મેજ-ઉપર તેના અધુરા વૃત્તાંતનાં કાગળીયાં પડ્યાં હતાં.)

આ વાત જોડી કાઢેલી છે કે ખરેખર બનેલી છે તેનો નિર્ણય કરવાનું આપણી પાસે કશું જ સાધન નથી. પરંતુ એટલું તો નક્કી જ છે કે આપધાત કરવા પૂર્વે મોશિ-ઓએ પોતાને હાથે આ લેખ લખ્યો હતો, અને તેના મરણપછી તેના મેજઉપરથી તે મળી આવ્યો હતો.)

શ્વસનવિદ્યાકલ્પા.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના ૫૪ અપક્રં.થી.)

પ્રકરણ ૧૪.

હૃદિપ્રદેશ તથા ઉરુ પ્રદેશને પોષનાંદી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

અત્ર એ વાર્તા પુનઃ રપટ કરવાની અગત્ય છે કે દરેક મનુષ્યની પ્રકૃતિ જુદી

હોવાથી દરેકને પોતાની શારીરિક, માનસિક, તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરવાને માટે, પોતાની પ્રવૃત્તિઅનુસાર ખાસ પ્રાણાયામ કરવાના હોય છે. આવા ખાસ પ્રાણાયામ પ્રત્યેક મનુષ્યે, કોઈ યોગતત્ત્વવિત્ પુરુષને શરૂએ જઈ શીખવાના હોય છે. સામાન્ય ઉપયોગને માટે લખવામાં આવેલા આવા પ્રકારના લેખમાં કોણે કયો પ્રાણાયામ કરવો, એ વર્ણવવું, અશક્ય છે. તેથી કોઈ પ્રાણાયામના પ્રકારથી કોઈને, જેટલો વર્ષો હોય તેટલો લાભ ન જણાય અથવા પ્રસંગે કંઈક હાનિ જણાય તો તેથી તેણે લેખને દાખ દેવો ઘટતો નથી, પણ પોતાના અધિકારનો તે પ્રાણાયામ નથી, એટલો જ નિર્ણય કરવો ઘટે છે.

વય, શરીરનો બાધા, નિત્ય સેવવામાં આવતો ઉદ્યોગ, આદ્યાર, અંતઃકરણની સ્થિતિ, વગેરે અનેક હેતુઓ અધિકારનો એક થવામાં હોય છે. આ કારણથી એક ક્રિયા એક મનુષ્યને જ્યારે ત્રણ માસમાં અથવા છ માસમાં ફળને જણાવે છે, ત્યારે તે જ ક્રિયા અન્ય મનુષ્યને ત્રણ વર્ષમાં અથવા છ વર્ષમાં ફળ જણાવે છે.

હવે પછી લખવામાં આવતી જે ક્રિયા જે માસમાં કરવાની કહી હોય તે માસમાં જ તે કરવી. બીજા માસમાં તે કરતાં અડચણ નથી, પણ તેના સમયે કરવાથી ઉત્તમ પ્રકારનું ફળ પ્રકટે છે, અને તેમાં પણ શરીરનો કોઈ ભાગ સુધારવો હોય ત્યારે તો કહેવે સમયે જ કરવાથી તેનો થયેજી લાભ જણાય છે. એ વાર્તા લક્ષમાં રાખવી કે મેય રાશિની સત્તા પ્રધાનપણે મરતકમાં પ્રવર્તે છે, તથાપિ ફેફસાં, તુંલા અને મકરરાશિનો પણ મરતકસાથે કંઈક અંશમાં સંબંધ છે, તેથી તે ત્રણ રાશિઓની સત્તા પ્રવર્તતી હોય ત્યારે મરતકને પોષનાર પ્રાણાયામની ક્રિયા કરતાં અડચણ નથી; અર્થાત્ મરતકને પોષનાર પ્રાણાયામની ક્રિયા જેમ મેય રાશિમાં કરી શકાય છે, તેમ આ ત્રણ રાશિમાં પણ કરી શકાય છે.

આ ક્રિયાઓ દિવસમાં, બીજી શકે તો બે વાર કરવી; એક સવારે સ્નાન કરીને, અને બીજી વાર સાંજે સ્નાન કરીને, અથવા સુતીવખતે. જ્યાં ક્રિયા કરવામાં આવે, તે જગા શુદ્ધ હવાવાળી હોવી જોઈએ. જેમ હવા વધારે શુદ્ધ હોય છે, તેમ ઈજા બહુ સત્તર પ્રકટે છે. સવારે પાંચ કે દસ મિનિટજેટલો સમય, અને સાંજે પણ તેટલો જ સમય ક્રિયામાટે બસ છે. જેઓ નિર્બળતાને લીધે ઉભા રહી શકતા ન હોય, તેમણે મનની દુર્બળતાને ત્યાગ કરવો, અને સખ્ત મન કરી, હું બળવાન છું, એવી પુનઃ પુનઃ ભાવના કરી ઉભા રહેવું. ક્રિયા કરતી વખતે જે જે ભાગમાં મનને જોડવાતું કહેવામાં આવે, તે તે ભાગમાં સાવધાનતાપૂર્વક તેને જોડવું. ક્રિયાનો ખરો લાભ મનને તેમાં જોડવાથી જ મળે છે, એ નિત્ય સ્મરણમાં રાખવું. મનને જોજાપિના એકલી ક્રિયા કરવાથી સ્નાયુઓ વધે છે, પણ એકલા સ્નાયુ વધારવાનો આપણો ઉદ્દેશ નથી. એકલા સ્નાયુ જેના મોટા હોય છે, તે અધિક બળવાન અનેક નીરોગ હોય છે, એવો કંઈ નિયમ નથી. તેનું હૃદય, ફેફસાં અને પચનેદ્રિય પ્રસંગે નબળાં પણ હોય છે, અને સહજ મંદવાડ આવતાં તેનું મૃત્યુ થાય છે. આથી સ્નાયુ વધારનાર ક્રિયાઓ કરવાની સાથે હૃદય, ફેફસાં વગેરે જીવનોત્પાદક અવયવોને બળવાન કરવાને માટે તેમાં મનને જોડવાની અગત્ય છે.

આ ક્રિયાઓ કરતી વખતે શરીરને અને તેના સઘળા અવયવોને તંગ કરવાનો ખીજો નિયમ કહેવામાં આવે તે ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન આપવું. આપણા શરીરમાં કરોડો પરમાણુ નિત્ય રક્ત એટલે સત્તરદિત મધ જાય છે. તે સર્વને જો બહાર બહાર કઢાડી નાંખવામાં નથી આવતાં તો તેઓ અંદર જ ભરાઈ રહે છે, અને રુધિરની ગતિને રોકીને પરિણામે વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે. પ્રત્યાસવાટે, પરસ્પ્રવાવાટે અને મળને કાઢનારા અવયવોવાટે આ સત્તરદિન આણુઓ નિત્ય નિકળી જાય છે, તથાપિ ધણા ભરાઈ રહે છે. શરીરની અધિક મહેનત કરવાથી આ રક્ત આણુઓ અધિક પ્રમાણમાં નીકળી જાય છે, અને તેથી જ શારીરિક મહેનત કરનારનાં શરીર સારાં રહે છે. પરંતુ આથી મહેનત કરવાનું જેમનાથી ન બનતું હોય તેમણે શરીરને તંગ કરવાની આ ક્રિયાઓમાં વર્ણવવામાં આવનાર ક્રિયાથી, રક્ત આણુઓને બહાર કાઢી નાંખવાં જોઈએ. જ્યારે આપણે શરીરના બધા ભાગોને જેમીને તંગ કરીએ છીએ, ત્યારે શરીરના બધા આણુઓ સક્રિયા થાય છે, અને પાણીથી ભરેલી વાદળોને દાખવાથી જેમ તેમાંથી પાણી નીકળી જાય છે, તેમ શરીરમાં ભરાઈ રહેલાં રક્ત આણુ નીકળી જાય છે, અને આમ થતાં ઓજસ્વ સ્થાનતંતુઓમાં સરળપણે વહેણ લાગે છે.

ત્રીજો નિયમ ફેફસાંમાં વાયુને બરાબર ભરવાનો છે. વાયુથી ફેફસાંને અર્ધાં ભરવાથી જાતજાતના રોગ થાય છે. માટે લાંબો શ્વાસ ખેંચીને ફેફસાં પૂરે પૂરાં ભરવાં. જ્યારે લાંબો શ્વાસ ખેંચવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રથમ ઉદરનો ભાગ મોટો થાય છે, અને પછી છાતીનો ભાગ વિસ્તારને પામે છે. ઉદર, પાંસળાં, તથા છાતીનો નીચેનો તથા ઉપરનો ભાગ સઘળો વિસ્તારને પામે ત્યારે સમજવું કે આપણે દીર્ઘશ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા બરાબર કરીએ છીએ. સ્વાભાવિક રીતે નિત્ય આ પ્રમાણે શ્વાસ ન કરે, ત્યાં સુધી પ્રત્યેક નીચે તુલ્યે, નીચેની ક્રિયા દિવસમાં ત્રણ વાર, દર અથવા પંદર મિનિટ કર્યા વિના રહેવું ન જોઈએ. દરે વર્ણવવામાં આવનાર ક્રિયાઓ કરનારે પણ પ્રથમ આ ક્રિયા કરીને જ પછી તે ક્રિયાઓ કરવી. માંદા માણસે પ્રયાસમાં સુતાં સુતાં અથવા બેઠાં બેઠાં પણ આ ક્રિયા કરવી. માંદો મનુષ્ય જો દિવસમાં દર વાર આ ક્રિયા પાંચ પાંચ અથવા દર દર મિનિટ કરશે તો વગર ઔષધે અદ્ય સમયમાં આરોગ્યસુખનો અનુભવ કરશે.

છવનપ્રદ દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસ.

પ્રથમ વાયુ બહાર કાઢીને ફેફસાં પૂરે પૂરાં ખાલી કરી નાંખવાં. પછી છાતી ઉંચી થાય તથા ઉદરનો ભાગ ઝુલે, એ રીતે લાંબો શ્વાસ લેઈને ફેફસાં પૂરે પૂરાં ભરવાં. પછી છાતીને જરા આગળ કાઢીને તથા ઉંચી કરીને વાયુને રોકી રાખવો. પછી પેટને અંદર સંકેતીને તથા ઉંચું ખેંચીને ધીરે ધીરે વાયુને બહાર કાઢી નાંખવો. પેટને સંકેતવાથી પૂરેપૂરો વાયુ બહાર નીકળી ગયા પછી ફરી વાયુને પૂર્વની પેટે પેટ ઝુલે એ રીતે ભરવો, પૂર્વની પેટે રોકી રાખવો, અને પાછો બહાર કાઢવો. ક્રિયા કરવામાં આવે તે બધો વેખન છાતીને ઉંચી તથા આગળ કાઢેલી જ રાખવી. તેને જરા પણ દાઢવા ન દેવી. વાયુ નાકવાટે જ પૂરવો તથા મૂકવો. પૂરકનો, રોકવાનો તથા બહાર કાઢવાનો સમય સંસ્થાપ્રમાણે રાખવો. આરંભમાં આરંભ અથવા પાંચ મિનિટ પૂરવામાં, નેટલી જ

રોકવામાં તથા તેટલી જ બહાર કાઢવામાં ગાળવી, અને જેમ જેમ ફેફસાંનું સામર્થ્ય વધે, તેમ તેમ આ સમય વધારતા જવું. બળાતકારથી સક્રિયપર્યાંત કરું જ ન કરવું. સરળ પણે, અકળામણ્વિના થઈ શકે, તે પ્રમાણે કરવું. શ્વાસ લેતી વખતે જીવનતત્ત્વ વાયુસાથે શરીરમાં આવે છે, એ વિચારઉપર મનને બેઠી રાખવું. વાયુને રોકી રાખ્યો હોય તે વખતે આખું શરીર અંદર ખેંચેલા જીવનતત્ત્વથી જીવનમય થાય છે, એ વિચારમાં મનને બેઠી રાખવું, અને વાયુ બહાર કાઢતી વખતે શરીરમાંથી સધળાં નિઃસરત્ત્વ અણુઓ બહાર નીકળી જાય છે, એ વિચારમાં મનને એકાગ્ર કરવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક મનોમય ઉચ્ચાર બહુ લાભ કરનાર છે:—આ ગુદ્ધ જીવનતત્ત્વમય વાયુ મારા આખા શરીરને આત્મંત લાભ કરે છે, ઓજસૂને અને વીર્યને જ આ ક્રિયાએ હું મારા શરીરમાં ભરું છું. મારું મન અને શરીર બંને તે વડે અત્યંત સંપર્ધનને પામે છે. મારી માનસિક સક્રિયો અને વધતી જતી જણાય છે. હું અધિક અધિક જગવાનું તથા અધિક અધિક શુદ્ધિમાનું થતો જાઉં છું.

નીચેની બાર ક્રિયાઓ બાર ગ્રંથિઓમાં આખા શરીરને ફેળવવાને માટે નિર્ણય કરવામાં આવી છે. જે રાશિમાં જે ક્રિયા કરવાની કહેવામાં આવે, તે ક્રિયા તે રાશિ જે દિવસોમાં પ્રવર્તતી હોય તે દિવસોમાં ઉપર વર્ણુલા ત્રણ નિયમો ધ્યાનમાં રાખીને કરવી. આ ક્રિયાની સાથે હમણાં વર્ણુલી ક્રિયા દિવસમાં ત્રણ વાર કરવાને ચુકવું નહિ.

ધનરાશિમાં કરવાની જીવનપ્રદ ક્રિયા.

(ધનરાશિ ૨૩ મી નવેમ્બરથી ૨૧ મી ડિસેમ્બરસુધી પ્રવર્તતી હોવાથી આ ક્રિયા તે દિવસોમાં કરવી.)

જમીનઉપર, પગ પૂરેપૂરા લાંગા કરીને ચતા મૂકી રહેવું. જાને હાથને છાતીઉપર અદ્ય લાગીને રાખવા. પછી ઘુંટણને વાળવાવિના અથવા પગની એડીઓને જમીન ઉપરથી ઉઠી કર્યાવિના, ધીરે ધીરે માથાને જમીનથી ૧૮ ઇંચથી ૨૦ ઇંચ ઉંચું કરવું. પછી પાછું હટવું તે રિથિમાં જમીનપર મૂકવું. માથું ઉંચું કરતી વખતે પ્રથમ ઉદર પુલે અને પછી આખી છાતી બરાબર એ રીતે વાયુથી ફેફસાં પૂરેપૂરાં ભરવાં, અને નીચે માથું મૂકતી વખતે પૂરેપૂરાં ખાલી કરવાં. આ પ્રમાણે ફરી ફરી કર્યાં કરવું.

ખીજી રીતે પણ આ ક્રિયા કરવામાં આવે છે. જાને હાથને માંચાતળે ઓથીકાની પેટે મુકીને લાંગા થઇને ચતા મુકી રહેવું. પછી ચાપાને જમીનની સાથે અડેલા રાખીને જાને પગને, ઘુંટણને વળવા દીધાવિના ધીરે ધીરે ઉંચું કરવા. જ્યાં સુધી શરીરસાથે પગનો કાટખુણો થઈ રહે ત્યાંસુધી તેમને ઉંચું કરવા. પછી પાછા નીચે જમીનપર મૂકવા. પગ ઉંચું કરતી વખતે વાયુને ફેફસાંમાં ઉપર વર્ણુલી રીતે ભરવો, અને નીચા મૂકતી વખતે બહાર કાઢવો.

આ ક્રિયા કરતી વખતે મનને ચાપામાં અને સાથળોમાં બેઠેલું રાખવું. શરીરના એ બંને અવયવો જોવા કરવા હોય તેવું ચિત્ર ચિત્તમાં જોવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો મનોમય ઉચ્ચાર કરવો. લાભકારક છે:—આ ક્રિયાથી હું જગવાનું થતો જાઉં છું. તે વડે મારા અણુ અણુમાં જીવનતત્ત્વ ભરાય છે. નિઃસરત્ત્વ

અણુઓ મારા શરીરમાંથી નીકળી જાય છે, અને તેમને રૂપાને બદલે નવાં અણુઓ પોષાય છે.

જ્યારે આગળ ઉપર વર્ણવ્યામાં આવતી મિથુનરાશિની, કન્યારાશિની અને મીન-રાશિની ક્રિયાઓ કરવામાં આવે ત્યારે શરીરના આ ભાગને પોષનાર આ ક્રિયા ગૌણપણે કરતાં અડચણ નથી.

(અપૂર્ણ.)

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૪૬૩ ૩૬૩ થી.)

પ્રકરણ ૫ મું.

તુલા રાશિ.

(૨૩ મી સપ્ટેમ્બરથી ૨૩ મી ઑક્ટોબરસુધી.)

(વાયુ તત્ત્વની ત્રણ રાશિઓમાં આ રાશિ મધ્યની રાશિ ગણાય છે. તેની સત્તાબ્દિ-શરીરમાં કદિના ભાગમાં તથા શુદ્ધમાં (મૂત્રારાવમાં) પ્રગટે છે. રાશિચક્રમાં મુખ્ય ચાર ગણાતી રાશિમાંની તે એક છે. તે રક્તવર્ણવાળી, પુરુષવર્ત્તની, અને નિત્ય આવનારી છે. તેના સમયમાં દિવસ અને રાત્રિ સરખા પ્રમાણનાં હોય છે. વેદન અર્થાત્ અનુભવને અને ઈશ્વરપ્રેરિત જ્ઞાનને તે પોષે છે. સૂર્ય પ્રત્યેક વર્ષે આ રાશિમાં સપ્ટેમ્બરની ૨૩ મી તારીખે અથવા એ અર-સામાં પ્રવેશે છે, અને ૨૩ મી ઑક્ટોબરે અથવા તે સંધિમાં તેનું અતિક્રમણ કરે છે. આ રા-શિની ખરેખરી અસર સૂર્યને તેમાં પ્રવેશ થયા પછી ૭ દિવસે થાય છે. તેથી ૨૩ મીથી ૨૯ મી સપ્ટેમ્બર સુધીમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં આ રાશિનાં સંપૂર્ણ લક્ષણો હોતાં નથી. તેમનામાં કંઈક પૂર્વ રાશિનાં અને કંઈક આ રાશિનાં લક્ષણો હોય છે. વળી તેમના જન્મસમયે ચંદ્ર જે રાશિમાં હોય છે, તે રાશિનાં લક્ષણો પણ તેમનામાં હોય છે.)

તુલા રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યો સ્વભાવથી ઉદારગી, અર્થર્થની હચ્છાપાળ્યાં, ઉદાર અને ઈશ્વરપ્રેરિત જ્ઞાનવાળાં હોય છે. તેઓ સાદસ ખેડવામાં શરૂ પાર અને દ્વિંમતવાળા હોય છે, અને નુકસાનને અને દુર્ભાગ્યને ણીળાં મનુષ્યો કરતાં જાડુ ઉત્તમ પ્રકારે સદન કરી શકે છે. પુરુષો જાડુ જ આત્મશ્રદ્ધાવાળા હોય છે, અને પોતાના જ વિચારપ્રમાણે પ્ર-વૃત્તિ કરનારા હોય છે. તેઓ પોતાનાં મિત્રોને અને પોતાના ઉદ્યોગોને પોતાની મેળે જ શોધી હાટે છે. તેઓ પોતાના અતઃકચ્છમાં થતી ઈશ્વરપ્રેરણાઓનો, ધન પ્રાપ્ત કરવાના

~ દુષ્ટ પ્રાદેશને મદાકાલને આ અંક ત્યારે મળશે ત્યારે તે સમયે નવેબર માસ આશ્વનો હોવાથી, ધનરાશિમાં કરવાની ક્રિયા આ અંકમાં વર્ણવ્યામાં આવી છે. જરૂર, કેટલાં, હૃદય, મરતક, વગેરે ઉપયોગી અવયવોને પોષવાની ક્રિયા, જે માત્રમાં તે તે અવયવે પોષાય છે, તે માત્રમાં આપણમાં આવશે.

કામમાં ઉપયોગ કરવાનું નાનપણથી જ શીખે છે. આથી તેઓ ઘણીવાર શ્રેયલાભો, સદૈ કરનારા, કામમાં કરનારા, અને પ્રસન્ને જીવારી-ચંદ્રનય છે.

તુલા રાશિના પુરુષો, સ્વાભાવિક રીતે ખુબ જ આકર્ષક સ્વરૂપવાળા હોય છે. તેઓ ખીજાઓને અને મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓને પોતાના તરફ ખુબ જ આકર્ષે છે. સદૈ ખેડવામાં અથવા જીવાર રમવામાં જેમ તેઓ ઘણીવાર ઉદ્ધત થઈ જાય છે, તે જ પ્રમાણે પોતાની. કામનાઓને અને અભિલાષાઓને તૃપ્ત કરવામાં પણ તેઓ ઉદ્ધત અને અવિચેદી ચંદ્રનય છે.

તેઓને પોતાના મનને પ્રસન્ન રાખવાને નવી-નવી વસ્તુઓની નિત્ય ઇચ્છા થયા કરે છે. તેઓ વૃત્તિમાં ઉત્સાહને પ્રકટાવનારી મોજમજાને શોધ્યા કરે છે.

હાનિથી અને વિપત્તિથી આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને કશો જ ભય થતો નથી; કારણકે તેઓ હમેશાં ઉત્સાહવાળા, આશાવાળા અને દ્વિંમતવાન હોય છે. વિપત્તિથી થયેલી હાનિ કેમ ટાળવી, તેને તેઓ જાણે છે, અને દ્વિગુણ અમથી તેને ટાળવા તેઓ મચી પડે છે. તેમના જેવાં આશા અને ઉત્સાહ કાંઈકનામાં જ હોય છે, અને વિપત્તિ-ઉપર વિપત્તિ આવ્યા છતાં તેમના ઉપર તેની લેસ પણ માઠી અસર થતી નથી.

તુલા રાશિમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓ પુરુષોના જેટલી અધિચારી હોતી નથી, પણ પૈસાની આજ્ઞતામાં તેઓ ઘણી જ બેકાળજીવાળી હોય છે. તેઓને પાંધ પાંધેના દ્વિસાગ રાખવાનો તેમ જ ચુકવવાનો ભારે ત્રાસ હોય છે. પૈસાની આજ્ઞતામાં સાવધાનતા તેમને બિલકુલ ગમતી નથી.

આ રાશિનાં મનુષ્યોનો એક મોટો હોય એ છે કે પૈસા તેઓ પાંખ આપી શકશે કે કેમ તેનો પુખ્ત વિચાર કર્યાવિના તેઓ નાણાં ઉધાર લે છે, જો તેઓ નાણાં પાછાં વાળી શકે છે તો કીક છે, પણ જો નથી વાળી શકતા તો તેમને નાણાં ધીરનારે તેમનો જરા પણ હોય ન કાઢવો જોઈએ, અને તેમને જરા પણ પગવવાનું જોઈએ, એમ તેઓ ઇચ્છે છે. નાણાં ધીરનારે ઉદારતાથી પોતાના નમ્રાં છોડી દેવાં જોઈએ, એવી તેઓ આશા રાખે છે. અને આટલું જનાં તેઓ જાણી જોઈને અપ્રમાણિક થતા નથી. તેમનાં જેવી ન્યાયબુદ્ધિ બીજી કાંઈ પણ રાશિમાં જન્મેલાં, સ્ત્રીપુરુષોમાં સાચે જ હોય છે.

જ્યારે સાંસરિક મોજમજા છોડીને આ લોકો આધ્યાત્મિક વૃત્તિવાળા થાય છે, ત્યારે તેમનાં પ્રાજ્ઞાં સમતોલ થાય છે. તે સમયે તેઓ જગતનું ખુબ જ અદ્ભુત દિત કરે છે.

ઘણા નામાંકિત કવિ, લેખક, અનેક માયક આ રાશિમાં જન્મેલા હોય છે. તેઓ ઉચ્ચ ગગનમાં ઉડે છે, કારણ કે અત્યંત પાતળી હવા, એ તેમનો પોતાનો રમણ કરવાનો પ્રદેશ છે. તેઓ અત્યંત ઉદાર હોય છે. અને ઘણીવાર ખીજાઓને સુખી કરવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ આપી દે છે, અને જદલામાં કરાની જ આશા રાખતા નથી.

મોટાં સાહસિક કામોમાં તેઓ અત્યંત દ્વિંમત દર્શાવે છે, અને તોપણ પોતાનાં બાળકોઉપર, કુટુંબી જનોઉપર કે મિત્રોઉપર કંઈ વિચિત્ર આજ્ઞતાનું સહજસરખું અનુભાન થતાં, તેઓ ભયથી ગભરાઈ જાય છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યો અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓ વિરોધી અથવા અવિરોધી વાતાવરણને તત્કાળ જાણી જાય છે. કોઈ પણ ધરમાં પ્રવેશ કરતાં ત્યાં દુઃખ વ્યાપી રહ્યું હોય છે કે આનંદ વ્યાપી રહ્યો હોય છે, તે તેઓ તરત કહી શકે છે. આથી તેઓ કોઈ કોઈવાર ખિન્ન અને અસ્વસ્થ થઈ જાય છે, અને જેમના સહવાસમાં તેઓ ખેડાં હોય છે, તેમના ઉપર પણ તેની અસર કરે છે. આથી આજીવાજીવી સ્થિતિ પોતાના મન-ઉપર કરી અસર ન કરે, એવી સાવધાનતા તેમણે રાખવી ધટે છે, અને જેવો પ્રસંગ અને જેવું સ્થાન, તે પ્રમાણે વર્તવાનો તેમણે અભ્યાસ સેવવો જોઈએ.

આ મનુષ્યોએ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરી જાણવું જોઈએ કે આ જગત્ત્રિશુ-જ્ઞાત્મક એટલે સર્વ, રજ્ઞસ્ અને તમસ્ એવા ત્રણ ગુણવાળું છે, અને તેથી સઘળા જ મનુષ્યોને સરખા હોવાની આશા રાખવી, એ દુરાશા છે. આથી વિરોધનું જ્ઞાન થતાં, પ્રકૃતિનો એ સ્વભાવ જ છે, એમ જાણી તેમણે પોતાના હૃદયની શાંતિનો ત્યાગ નહિ કરવો જોઈએ. એમ નહિ કરવામાં આવે તો તેઓ જ્યાં જશે, ત્યાં વ્યર્થ દુઃખી થશે.

સામાની સ્થિતિ જાણી જવાની આ આધ્યાત્મિક શક્તિને બારે અંકુશમાં રાખવામાં આવે છે, અને પારકી પીઠ ત્યજીને પોતાનું જ હિન સાધવાના પ્રયત્નમાં જોડવામાં આવે છે, ત્યારે ઉન્નતિમાં જાડુ અદ્ભુત પ્રકારે મદદ કરે છે. તેમ નથી કરવામાં આવતું, અર્થાત્ ‘કાછછ દુઝલે ક્યાં’, તો કહે કે ‘સારે રાહરકી દિકરી’ તેમ બીજાઓનાં દુઃખે દુઃખી થવામાં આવે છે, તો નિરંતરનું દુઃખ અને બેચેની ઉભાં જ રહે છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યો ધણાં માણસ અને મુશાંસ હોય છે. તેઓને નિદંયતાનો અને કોઈ પણ જીવને મારવાનો ભારે ત્રાસ હોય છે. જનાવરોઉપર તેઓને અત્યંત પ્રેમ હોય છે, અને તેમની સાથે કોઈ મનુષ્ય દર વર્તન મલાંચે છે, તો તેમને અસહ્ય દુઃખ થાય છે. મચ્છર કે માંકણને પણ મારી નાખતાં મનુષ્યનું હિંસક, કૃત્ય તંબો સહન કરી શકતા નથી.

તેઓ જાડુ સ્વચ્છ અને સુરેખ રહે છે. કોઈ પણ પ્રકારના કદિન અને ગંદા કામનો તેમને ભારે અણગમો હોય છે. તેઓ સરીર ધણું કઠને જિયા, પાતળા અને મજબુત ગાંધાના હોય છે. તેમનું મુખ લંગ્રોળ હોય છે. જાંઘવામાં તેમનો વેગ જાડુ હોય છે. કોઈ કોઈ વાર તેમનો સ્વર તીવ્રો હોય છે, અને તેમનાં નેત્ર સુંદર હોય છે. તેઓ મોઢર રીતે જાડુ ઝડપથી હલનચલન વગેરે ક્રિયાઓ કરે છે.

આશ્ચર્યકારક ચક્ષુરિષ્ટ-મય સામર્થ્યથી આ મનુષ્યો પીઠળાયક હોય છે, અને તેથી તેઓ સર્વદા વીર્ય અને સન્નથી પૂર્ણ હોય છે. આધ્યાત્મપ્રદેશમાં પ્રવર્તતા વિચારોનો પુષ્કળ સંગ્રહ તેમનામાં હોય છે. તેઓનામાં પુષ્કળ જ્ઞાન હોય છે, તથા પદાર્થોનાં આંતર સ્વરૂપ જાણવાનું સામર્થ્ય હોય છે; પરંતુ તે જ્ઞાન તેઓએ ક્યાંથી પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે, તે તેઓ સમજવી શકતા નથી. ગૂઢ દેવો સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું તથા આંતર જ્ઞાનને મેળવવાનું તેમનામાં અત્યંત ચમત્કારિક બળ હોય છે. તેમનામાં આવી અસાધારણ શક્તિ હોવાથી જો તેઓ ધાર્મિક વૃત્તિવાળાં અને ઈશ્વર-પરાજ્ઞ થાય છે, તો એથી કોઈ પણ શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિ નથી કે જેને તેઓ ન પ્રાપ્ત કરી શકે.

અગ્નિતત્ત્વની રાશિનાં જન્મેલાં મનુષ્યોની મિત્રતા આ રાશિનાં મનુષ્યોને અત્યંત સુખદ નીવડે છે. તેઓની પોતાની જ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોની મિત્રતા તેથી ઉતરતા પ્રકારની છે, અને કુંભ રાશિનાં મનુષ્યોની મિત્રતા તેથી ઉતરતા પ્રકારની છે.

આ લેખનો અભ્યાસ કરવાનો હેતુ પોતાના દોષો જાણવા, અને તેમને દાળવાનો પ્રયત્ન કરવો, તથા પોતાનામાં રહેલા ગુણોને જાણવા તથા તેમને કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ જ છે; અને તેથી જ પ્રત્યેક રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં કયા કયા દોષો તથા કયા કયા ગુણો સ્વભાવથી રહેલા છે, તે અત્યંત સ્પષ્ટ પ્રકારે લખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. જુદામાન વાચક, તેના અભ્યાસથી પોતાના દોષોને દાળવા, અને ગુણોને કેળવવા પ્રદક્ષ થશે, તો અલ્પ સમયમાં પોતે નહિ ધારેલી ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરી શકશે.

તુલા રાશિનાં મનુષ્યોનો મોટો દોષ એ હોય છે કે તેઓ સાંસારિક વિષયોતરફ દૃષ્ટિપરાંત ફળી પડે છે. તેમનું તીવ્ર આંતર જ્ઞાન તેમને વારંવાર પદાર્થોનાં ખરાં સ્વરૂપ દર્શાવે છે તો પણ તેઓ ધણી વાર તે પ્રભાણે સ્વીકારતા નથી. આકળા સ્વભાવથી અને ચૈત્ર્ય ધરવાનું ન જાણવાથી તેઓ પોતાના જીવનતત્ત્વનો પુષ્કળ ક્ષય કરી નાંખે છે. આથી તેમને કમરના પાછલા ભાગમાં ધણીવાર દુઃખાવો થાય છે. જ્યાં સુધી તેઓ તેમની દલકા પ્રકારની વાસનાઓને વશ રહે છે, ત્યાં સુધી તેઓ જોને તેને ત્રાસ આપનારા યદ્યપડે છે, પણ જ્યારે તેઓ તેને જિતે છે ત્યારે પતિતરીકે કે પત્નીતરીકે, માતાતરીકે કે પિતાતરીકે, બંધુતરીકે કે ભગિનીતરીકે અસાધારણ શ્રેષ્ઠતા દર્શાવે છે.

આ મનુષ્યો તેઓના બળનો અને માનસિક શક્તિઓનો દૃદઢિપરાંત ક્ષય કરી નાંખે છે. તેઓ જોને તેને મદદ કરવાનો પોતાનો અત્યાવશ્યક સ્વધર્મ સમજે છે. તેમને બિલકુલ ભાન નથી હોતું કે પોતાને વશમાં રાખવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી જ બીજાને મદદ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સત્ય વાર્તા તેઓના લક્ષમાં આણવાનું કામ અત્યંત કઠિન છે. બીજાઓની દલિલોથી આ મનુષ્યો ગળરાઈ જાય છે. મોટા સમુદાયમાં જ્યારે તેઓ જુલા પડે છે, અથવા બીડવાળા મહેલમાંથી જ્યારે તેમને જબું પડે છે, ત્યારે તેઓ બધથી અત્યંત વ્યાકુળ થઈ જાય છે. પોતાની વસ્તુઓની તેઓને વિશેષે કરીને બીલકુલ કાળજી હોતી નથી. તેઓ બેકાળજીથી વસ્તુઓને ખોઈ ખેસે છે. તેમને કાંઈ ચોપડી વાંચવા આપી હોય તો તે પાંછી આપવાનું તેઓ સમજતા નથી, અને તો પણ તેમના જુલકણા સ્વભાવઉપર ટીકા કરવામાં આવે છે તો તેઓ પોતાનો ગમે તેટલો વાંક છતાં લેશ પણ સહન કરી શકતા નથી. લોકો તેમના દોષો જાણે છે, એ વાત તેમના અંતર્જ્ઞાનથી તેમને સમજાતી હોવાથી તેમને પારદિનાનો ખેદ થાય છે; કારણ કે બીજાઓનાં વખાણની તેમને અમર્યાદ ધરજા હોય છે.

(અપૂર્વિ.)

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—વર્તમાન વર્ષ સમાપ્ત થયું છે, અને મહાકાલનો આ છેલ્લો અંક દીપોત્સવીના મંગલમય દિવસે અથવા નવીન વર્ષના આરંભના શુભ દિવસે સંસ્કારી ગ્રાહકોના પુરુષ હસ્તમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

—સદ્વિવેકી વાચકોના લક્ષમાં આન્યાવિના નહિ જ રહ્યું હોય કે પૂર્ણ થતા વર્ષમાં મહાકાલના લેખકોએ પોતાના કલ્યાણકર લેખોવડે સર્વને સંતોષ આપવામાં કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂનતા રાખી નથી.

—નવીન વર્ષમાં, આ વર્ષકરતાં પણ વાચકોને અધિક જ્ઞાન, અધિક આનંદ, તથા અધિક શાંતિ પ્રકટાવવાનું પોતાનું કર્તવ્ય, અધિક ઉત્સાહથી સાધવાનો તેમનો દૃઢ સંકલ્પ છે; અને પરમાત્માના અનુગ્રહથી તે સંકલ્પ સિદ્ધ થવાનાં સર્વ સિદ્ધનો ક્યારનાં એ સ્વપ્ન જણાઈ ગયાં છે.

—કોઈ પણ મનુષ્યે દુઃખવાળી નીચી સ્થિતિમાં રહેવાનું કશું જ કારણ નથી. અખંડ સુખવાળી અનુપમ ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રાણીમાત્રનો હક છે, એટલું જ નહિ પણ યોગ્ય પ્રયત્નથી સર્વ મનુષ્યો તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સુખવાળી ઉચ્ચ સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી, એનું જ્ઞાન ન હોવાથી જ આજે મનુષ્યો પોતાને મળેલી ગમે તેવી સ્થિતિમાં નિભાવ્યા કરે છે. પણ તેવી રીતે નિભાવ્યા કરવાની કોઈને ફરી જ અમત્ય નથી.

—દુઃખવાળી નીચી સ્થિતિમાં સડપા કરવાનું કોઈને જેમ કશું જ કારણ નથી તેમ સાધારણ ઉદય પ્રાપ્ત કરીને સંતોષ માનવાનું પણ કોઈને કશું જ કારણ નથી. સર્વ વિષયમાં અસાધારણ ઉદય પ્રાપ્ત કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે તો પછી શા માટે સાધારણ ઉદયથી સંતોષ માનવો ?

—ઉદયતા માર્ગમાં નિરંતર આગળ અને આગળ વધ્યા જવાનાં ઉપાયો, અનુભવી પુરુષોવડે જે શોધી કઢાયા છે, તે ઉપાયોનું સદ્જ પ્રયત્નથી આપણને જ્ઞાન થઈ શકે એમ છે, તથા તેમને અનુસરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે, તો પછી શા માટે આપણે આગળ ન વધવું ? લક્ષ્મી તિલક કરવા આવે, ત્યારે શા માટે મુખને આગળ ન ધરવું ?

—ઉદયતા માર્ગમાં નિરંતર આગળ અને આગળ કેવી રીતે વધવું, એ જ વિષયનું, સર્વને સમજણ પડે એવી રીતે જ્ઞાન આપવાનો મહાકાલ અધિક અધિક ઉત્સાહથી નિત્ય પ્રયત્ન કરે છે, એવાત મહાકાલના સતજન વાચકોમાંથી કોને અનભૂતિ છે ? વાચકોને પોતાનું સુખ સાધવામાં કંઈ જ ઉપયોગમાં ન આવે, એવા વ્યર્થ પાંડિત્યથી ભરેલા લેખો મહાકાલમાં આપવામાં આવતા નથી, પરંતુ પ્રત્યેક ક્ષણે આચારમાં મૂકી શકાય એવો, પોતાના હૃદયને ઉચ્ચ કરવાનો એક તેમાં નિરંતર આપવામાં આવે છે. મહાકાલના લેખકોનો ઉદ્દેશ, વાંચનારાઓને જે ઘડી આનંદ ઉપજાવવાનો નથી, અથવા તે ગાલવિનાગી લમણાક્રીડમાં વાચકોના જળનો દાપ કરવાનો નથી, પણ યોગ્ય પ્રયત્નથી રચાયેલું સુખ કેમ મેળવવું, તેના નિર્ગોળ વિવિધ પ્રકારે જ્ઞાન આપવાનો

છે; મહાકાલનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને મનુષ્ય જ રાખી રહેવાનો નથી, પણ તેને દેવ, ઇંદ્ર, અને પરમેશ્વરસદૃશ બનાવવાનો છે.

—મહાકાલ માસિક વાંચવા માટે નથી, પણ આચારમાં મૂકવા માટે છે. તે આજસુ મનુષ્યોને માટે નથી, પણ ઉલોગી પુરુષોમાટે છે. જેમને ખાતુ, પીતુ, અને મરણ આપ્યે મરણ, એ વિના કલ્પનનો બીજો કશો ઉદ્દેશ સમજાયે નથી, એવા મનુષ્યોને માટે તે નથી, પરંતુ જેમને આ નાશવાન જગતમાં અવિનાશી વસ્તુનો અનુભવ કરી અવિનાશી અસીમ સુખ મેળવવું છે, તેમને માટે છે.

—નવીન વર્ષમાં મહાકાલ કલ્યાણના વધારે ઉંચા પ્રદેશોમાં પ્રવાસ કર્યો. તે પ્રદેશોમાં પ્રવાસ કરવા પોતાના પ્રિય વાચકોને તે અત્યંત પ્રેમથી આમંત્રણ કરે છે. આ નવા પ્રદેશોના સૌદર્યનું વર્ણન વાણીથી થવું અશક્ય હોવાથી અનુભવ કરવા જ તે વાચકોને આમંત્રણ કરે છે.

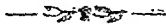
—નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક, ત્રણ વર્ષોની પેઠે, આ વર્ષે વી. પી. થી મોકલવામાં નહિ આવે. તેથી જે સંજ્ઞાઓને આદર રહેવા ઇચ્છા હોય તેમણે નવા વર્ષનું લવાજમ કાર્તિક વદી ૧૪ સુધીમાં, મની ઓરડરથી મોકલવા કૃપા કરવી. મનીઓરડરથી લવાજમ નહિ આવે, તેમના ઉપર નવો અંક મોકલવામાં નહિ આવે.

—મહાકાલ તથા પ્રાનઃકાલ બંનેના આદરે બંનેનું લવાજમ સાથે મોકલશે તો અડચણ નથી. લવાજમ મોકલનારે મનીઓરડરના કુપનમાં પોતાનું નામ, સ્થાન, તથા કયા માસિકનું લવાજમ મોકલ્યું છે, તે સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવા કૃપા કરવી.

—મહાકાલના આદરેની સંખ્યા પ્રતિદિન વધતી જતી હોવાથી પાછલા અંકે સીલકમાં રહેતા નથી. આથી આદરે યા ઇચ્છનારે વર્ષના આરંભમાં જ આદરે થવું સારું છે. અધવચથી આદરે યનાર સંજ્ઞાનો પાછલા અંકેમાટે અત્યંત આમંત્રણ કરે છે, પણ સીલકમાં ન હોવાથી તેમને નિરાશ થવું પડે છે.

—આ વર્ષના આરંભમાં મહાકાલના માત્ર સત્તરસે આદરે હતાં. આ વર્ષના અંતમાં તે સંખ્યા વધીને પચીસસે ઉપરની થઈ છે. આ અનુમાન અમે આ વર્ષના કાર્તિક માસમાં જ કર્યું હતું, અમે તે અક્ષરે: 'મૂડ' પડ્યું છે. નવીન વર્ષના અંતમાં આ સંખ્યા બહુ મોટા પ્રમાણમાં વધવા પૂર્ણ સંભવ છે; અને તેથી જેઓ આજથી જ આદરે નહિ ચાપ તેમને પાછળથી વર્ષની સરખાતના અંકે નહિ મળે.

—ત્રણ અંકમાં ૪૦૭ ગા પૃષ્ઠમાં ૩૧ મી લીટીમાં ૨૫૦ 'ધન ધંમની' જગાએ 'ધન પ્રદ' તથા ૪૦૫ માં પૃષ્ઠમાં ૩૧ મી લીટીમાં 'પ્રેરક પ્રતિ' ની જગાએ 'પ્રેરક પતિ' વાંચવા કૃપા કરવી.

યોગિની.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૦૬ થી.)

પ્રકરણ ૨૨.

અમારો શુદ્ધસ્થાશ્રમ.

ક્ષિતિજમાં અરુણોદયને પ્રકટવાને હજી બે ઘટિકાનો ચિહ્ન બહારે એટલામાં, જેમ કેાઇ ધ્યાનસ્થ યોગી ધ્યાનમાંથી જનમત યાચ તેમ યોગિનીના આજ્ઞાપના આરંભના જ સુમધુર સ્વરો મારા કર્ણમાં પ્રવેશતાં મારી નિદ્રા ઉઠી ગઈ, અને નેત્ર એકદમ ઉઘડી ગયાં. મેં સુતાં સુતાં જાળેયું તો જાણાયું કે મારાથી થોડે અંતરે તે નેત્ર મીચીને ધ્યાનસ્થ સુદ્રાપૂર્વક બેઠી હતી, અને નીચેપ્રમાણે ઇંદ્રની અવ્યર્થનાનું પદ માતી હતી.

પ્રભાત.

હૃદયજીવન ! હૃદયજી ઉઘાડો, નભમાં પ્રકટ પધારો રે, હૃદય
 બુલુચ્છુ નયનો, દિવ્ય વદનને, દર્શાવી પ્રભુ હારો રે, હૃદય
 ક્રુપ્યા આમ અમોચી રહી ! કાં, અંતર આજે ધારો રે, હૃદય
 સ્વજનથી બેદર શું ઉચિત ગણાતો, ધર્મના નાથ વિચારો રે, હૃદય
 પીલાં વદન પ્રકુલ્લ કરો પ્રભુ, શોક, તિમિર નિવારો રે, હૃદય
 કૃપારક્ષિભરૂપ અમૃત સિંચી, મૃતને નાથ ઉગારો રે, હૃદય
 કહી કહીને કહેવાતું એક જ ફેડો વિરહતપારો રે, હૃદય
 નરહરિપ્રભુ શુભી આ જ અમારો, આ વિધિહીન લવારો રે, હૃદય

પદ સમાપ્ત થતાં તેણે નેત્ર ઉઘાડ્યાં, અને હું પણ સચ્ચામાં બેઠો થયો. મને જનમત થયેલો જોઈ તે મારા નિકટ આવી, અને પ્રસન્ન વદનથી મને વિનયપૂર્વક નમન કહી બોલી, ભગવન્ ! દંતધાવનમાટે જળવગેરે સર્વ તૈયાર છે. મેં મંદ મંદ હસીને કહ્યું, દેવિ ! મારે માટે તેવી કશી જ કાળજી કરવાતું તારે પ્રયોજન નથી. આવાં સર્વ કામ મેં મારી મેળે જ કરવાનો નિયમ રાખ્યો છે. નોકરથી તે સર્વ થઈ શકે. પણ તેમ કરવું અને મંદવાડને આમંત્રણ કરવું, એ બંને બરાબર છે. જેઓ પોતાના દેહના વ્યવહાર પોતાની મેળે કરતા નથી, પણ શ્રીમંતાઈમાં કુળી જઈ નોકરો-પાસે, અથવા પોતાને તાબે પડેલાં મનુષ્યોપાસે કરાવે છે, તેઓમાં દિવસે દિવસે આળસ, જડતા, અને પરતંત્રતા વધતાં જાય છે. રઘુર્ણિ ઇન્દ્રવાદી અને શરીરના અવ્યવસ્થાનું હ્રસ્વનચલન ઓછું થઈ જવાથી તેઓના રુધિરની ગતિ મંદ પડી જાય છે, અને આમ થતાં વિવિધ શારીરિક વ્યાધિઓનાં તથા માનસ વ્યાધિઓનાં શરીરમાં મૂળ નાંખાય છે. માટે પોતાને કરવાના વ્યવહારો નોકરપાસે અથવા પોતાની સ્ત્રીપાસે કરાવવા, એ દાનિ કરવાર હોવાથી મારા પોતાના દેહવ્યવહારમાં મને મદદ કરવા મેં નોકરને મૂળથી જ રાખ્યો નથી, અને તારી પાસે પણ તેવા વ્યવહાર કરાવી આપણા બંનેના સુખને દાનિ પહોંચાડવા હું ઇચ્છતો નથી. આથી મારાથી નદિ યાત્રી શકે એવા વ્યવ-

હારમાં તું મને મદદ કરજે, અને જે મારાથી થઇ શકે એવા હોય તેમાં મને ચોતાને જે પ્રપત્ન કરવા દેજે. તારી ખરી મદદની જેમાં મારે જરૂર છે, તેમાં કાંઈ હું તને જણાવતો રહીશ, અને તું પણ મને, જેમાં મારી મદદની તને જરૂર પડે તે નિઃશંકપણે જણાવતો રહેજે. જો ! એકાદ કલાકમાં સ્નાનવગેરેથી પરવારી હું મારી સંયમ-શાળામાં પ્રવેશીશ. ત્યાં તું પણ આવજો, અને તારા સહધર્મચારિણી પદનું સાર્યકર્મ કરજે.

આમ બોલી, હું મારા દેહશુદ્ધિ સાધવાના કાર્યમાં યોગ્યથો, અને યોગિની પણ પોતાને પ્રાપ્ત વ્યવહાર કરવા લાગી.

સ્નાનથી પરવારી હું સંયમશાળામાં આવ્યો. યોગિની ત્યાં મારા પૂર્વે જ આવી હતી. મારી સંયમશાળાની વ્યવસ્થા છત્રી રાખતી હતી, કારણ હજી તે મારી નોકરીમાં હતી. પૂર્વ કરતાં મેં તેનો પગાર વધારી આપ્યો હતો, અને તે બહુ લાલા સ્વભાવની હોવાથી હું તેને જ રાખી રહ્યો હતો. સંયમશાળામાં હું આવ્યો ત્યારે યોગિની તેને આગ્રસ્નાથી કંઈકે સમજાવતી મને જણાવે. તરત જ મને સ્પષ્ટ થયું કે છત્રીએ યોગિનીને વિધિ વિધાની વાતોમાં બેઠવા બંન કર્યો હતો, પરંતુ સંયમશાળામાં ગમે તે વિધાની વાતો કરવાથી તે સ્થળનું વાતાવરણ બગડે છે, અને તેથી સંયમ સાધનારને નિષેધ થાય છે, તેથી તે સ્થળમાં તેથી વાતો કરવી અયોગ્ય છે, માટે આજણે પછી, બીજી જગાએ આ સળંગમાં વાત કરીશું, એમ યોગિની તેને સમજાવતી હતી. માગ ત્યાં જવાથી તેમની વાર્તા આગળ ચાલતી ચડતી ગઈ. છત્રીએથી અશિક્ષિતને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો આ ગૃહ નિયમ યોગિની કેવી રીતે સમજાવી તેનો ખાતરી કરી શકત, એ બાજુવાની મને બહુ ઇચ્છા હતી, પણ મારા આવવાથી વાત ચડતી ગઈ હતી, અને મારા સમક્ષ આગળ ચાલવાનો અસંભવ હોવાથી મારી આગ્રહના દબાવો રાખી, નિયમ પ્રમાણે છત્રીને ત્યાંથી જતા રહેવા મેં સૂચવી દીધું. તેના ગયા પછી મેં યોગિનીને કહ્યું, દોરે ! સ્ત્રી અને પુરુષ એ બંને મળાને આખું અંગ ગણાવું હોવાથી સ્ત્રી, એ પુરુષનું અર્ધું અંગ છે. જે શુભો અને શક્તિઓ પુરુષમાં છે, તે સ્ત્રીમાં નથી, અને જે શુભો અને શક્તિઓ સ્ત્રીમાં છે, તે પુરુષમાં નથી. સ્ત્રી અને પુરુષ ઉભયમાં મેદના શુભો અને શક્તિઓનું જ્યારે સંમેલન થાય છે, ત્યારે કોઈ પણ કાર્યને સાધવાનું સામર્થ્ય પૂરું પાડે છે; અને તેથી એકત્ર મળી તેઓ જ્યારે કોઈ કાર્યને સાધે છે, ત્યારે તે કાર્ય સર્વોત્તમ પ્રકારે સુધાય છે. આ નિયમ દર્શાવવાને માટે જે કુદરતે અમ્મા વિશ્વમાં જ્યાં ત્યાં સ્ત્રીતત્ત્વ અને પુરુષતત્ત્વનો સંયોગ કર્યો છે. આજણા શરીરમાં જ જોઈએ તો જમણી આંખ પુરુષ છે, અને ડાબી આંખ સ્ત્રી છે. એકની જમણી આંખથી કે એકની ડાબી આંખથી જોવાનું કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે થું કદી થાય છે ? જમણો કાન પુરુષ છે, અને ડાબો કાન સ્ત્રી છે. બંનેનો સંયોગ હોય છે, ત્યાં જ સાંભળવાની ક્રિયા ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે. એક કાન પાડિત્થ થયો હોય છે તો સાંભળવામાં કેટલી અડચણ પડે છે. એનો અનુકરણ આંખને મનુષ્યોને થું નથી ? એ જ પ્રમાણે જમણું નાસિકનું છિદ્ર તથા ડાબું છિદ્ર, જમણું જ-જી તથા ડાબું જ-જી; જમણો હાથ તથા ડાબો હાથ, જમણું ફેરવું તથા ડાબું ફેરવું.

મેં યોગિનીને સમજાવ્યું, અને તે સમયે ને જ દિવા તેટલો સમય તેવા જ વિધિથી કરવા મેં તેને સૂચવ્યું. પછી અમે ઉભય પ્રયત્નમાં યોગમાં.

પ્રિય વાયક ! જો તમે શરીરશાસ્ત્રનો અને તેના અંગભૂત પ્રત્યેકતિવિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો હશે તો તમારા જાણવામાં આવ્યું હશે કે લગભગ માટે સર્વ પ્રકારની યોગ્યતાવાળાં અને પરસ્પરમાં શુદ્ધ પ્રેમવાળાં સ્ત્રીપુરુષનાં લક્ષ્યો જે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ પૃથ્વીના અલંકારરૂપ જ હોય છે. આવાં સ્ત્રીપુરુષોનો આરોગિક સંબંધ સર્વોત્તમ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવામાં કદી પણ નિષ્ફળ જતો નથી.

પુરુષ શરીરમાં વીર્ય એ જેમ પુરુષશરીરનું સર્વોત્તમ ફળ છે, તેમ સ્ત્રીપુરુષમાં રેતસુ, એ સ્ત્રીશરીરનું સર્વોત્તમ ફળ છે. આ બંને ગમે તેવાં ઉત્તમ અને જાતવાનું હોય પણ તેમનો જો પરસ્પરથી વિયોગ રહે છે, તો તેમનું ઉપજવું, દુધ ન આપનારી માવતી પેડે બધું જ થઈ રહે છે. તેમનો વિધિપૂર્વક સંયોગ થવા દો; અને તમે શું જુઓ છો ? કોઈ સ્થળે. ચાતવસ્કય, વસિષ્ઠ, વાલ્મીકિ, વ્યાસ અને શંકરાચાર્યજેવા ઈશ્વરતુલ્ય મદાપુરુષો પ્રકટે છે, તો કોઈ સ્થળે અર્જુન, ભીમ, કર્ણ, અને આંધાતાજેવા સમર્થ નરવીરો પ્રકટે છે. કોઈ સ્થળે રામ, કૃષ્ણ, અને બુદ્ધજેવા અસાવતારો પ્રકટે છે, તો કોઈ સ્થળે મદાનીર સ્વામિ, શુક્લ કાઈરટ, અને હોરોઆરટરજેવા સમર્થ ધર્મપ્રવર્તકો પ્રકટે છે. કોઈ સ્થળે કાળિદાસ, બાણ, અને દંડીજેવા કવિવરો દર્શન દે છે, તો કોઈ સ્થળે મિષ્ટન, શેકરપીપર અને દેનીસનજેવાં કવિરત્નો ઉદભવે છે. સીમેરો, હિમેરોથીનીસ, સીઝર, નેપોલીયન, બેકન, ઝોરીસન વગેરે અસંખ્ય વિશ્વવિખ્યાત પુરુષો શાનો પરિણામ છે ? યોગ્યતાવાળા સ્ત્રીતત્ત્વના અને પુરુષતત્ત્વના વિયોગનો કે સંયોગનો ? અધિક શું ? જો ધર્મ, સ્ત્રીતત્ત્વનો અને પુરુષતત્ત્વનો વિયોગ જ કલ્યાણનો હેતુ છે, એવું શાસન કરે છે, એમ ધર્મનાં નિગૂઢ તત્ત્વો ન સમજવાથી જ્યાં ત્યાં દહેવામાં આવે છે; અને તેથી ત્યાગની અણમગજથી મદદતા સ્થાપવામાં આવે છે, તે ધર્મ પોતે અસ્તિત્વમાં જ રી રીતે આવ્યો ? સંધ્યા દષ્ટ અને અદષ્ટ જગત, અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો રમ્ય મુક્ત અને કારણ જગત સ્ત્રીતત્ત્વ અને પુરુષતત્ત્વના અનુકૂળ સંયોગનો જ પરિણામ છે.

જેમ વીર્ય અને રેતસુ એ રમ્ય સ્ત્રીશરીર અને પુરુષશરીરનાં સર્વોત્તમ ફળ છે, તેમ પુરુષના માનસ શરીરનું બુદ્ધિ અને સ્ત્રીના માનસ શરીરનું અંતઃજ્ઞાન એ સર્વોત્તમ ફળ છે. અને જેમ વીર્ય અને રેતસુના મયોગથી પૃથ્વીના, અલંકારરૂપ નરવીરો પ્રકટે છે, તેમ માનસ પ્રદેશમાં બુદ્ધિ અને અંતઃજ્ઞાનના સંયોગથી વિશ્વના સારરૂપ સત્ય જ્ઞાનરૂપ પ્રજા પ્રકટે છે. જો પુરુષના માનસ શરીરના ફળરૂપ જો બુદ્ધિ, તે કાવ્યમાં બેઝાવતી હોય છે અને સ્ત્રીએ પણ પોતાની માનસિક શક્તિઓને તે જ વિષયમાં કેળવી દોષ છે તો આવાં સ્ત્રીપુરુષોના માનસ વિચારોના સંયોગથી પ્રકટનારું કાવ્ય અદ્ભુત પ્રતિભાવાળું હોય છે. જો પુરુષ નવા નવા યાંત્રિક શોધો કરનાર હોય છે અને સ્ત્રી પણ પુરુષના જ જેથી માનસ બુદ્ધિવાળી હોય તે પોતાના પતિઆથે કોઈ નવો શોધ કરવાના ઉદ્દેશમાં યોગ્ય છે, તો ઉદભવી માનસ શક્તિઓનો સંયોગ થતાં, ધારેલા શોધ સદર અને બહુ ઉત્તમ પ્રકારનો યાગ છે આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનની વિવિધ શાખાઓનાં આંતર

નથી તો માનસ સંબંધ અને આધ્યાત્મિક સંબંધનો તો વિચાર કરવાનો જ આવકાર ક્યાં રહે? જગતમાં એક ધાસનું તથ્યપ્રસરણ પશુ નકાસું નથી— તુચ્છમાં તુચ્છ જણાતી વસ્તુમાં પણ કંઈ ને કંઈ આશ્ચર્યકારક શક્તિ રહેલી છે— તો કુદરતની કારીગરીનો અપ્રતિમ નમુનો જે સ્ત્રીચરીર, —તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, યોગીઓ, મહાપુરુષો, દેશમંત્રો, વીરો, કવિઓ, કલાભિજ્ઞો, વિદ્વાનો વગેરે મહામૂલ્યવાન રત્નોને પાકવાની દેવી ખાણ—તે મનુષ્યોને નરકમાં નાંખવા માટે અથવા મનુષ્યોને વિધિવિધ દુઃખો આપવામાટે કૃષિર રચે છે, એવાનિશ્ચયો સ્થાપવા અને જોતે તેને દબાવવા પ્રયત્ન કરવો, એના જેવું અવિચારવાળું બીજું કયું કૃત્ય છે? આ સમજી કહીને હે મનોરમા! આ સમયે હું તને જે કહેવા ઇચ્છું છું તે એ છે કે પરમેશ્વરની કૃપાથી તને અને મને જે સત્ય છે તે સમજાવું છે, અને તેથી પરમ કલ્યાણ સાધવામાં તો પુરુષને ઉપાધિરૂપ છે, અને પુરુષ જાને ઉપાધિરૂપ છે, એવા અવિચાર-ભરેલા નિશ્ચયો અસંખ્ય જ્ઞાપુરુષો સેવી પરસ્પરને જે દષ્ટિથી જુએ છે, તેવી દષ્ટિ આપણામાં કોઈ કાળે પણ થવા ન પાગે, પણ આપણે ઉભય પરસ્પરના પરમહિતનાં સાધક જ છીએ, એવી સત્ય દષ્ટિ આપણામાં નિરંતર રહે.

હેપિ! આજ સુધી મારા સંબંધના રચને એક પેકું હતું, પણ આજે તું મારી સાથે જોડાવાથી હવે તેને બે પેડાં થયાં છે. સંબંધરૂપ એક અર્થને સાધવા આજથી આ સંબંધશાળામાં આપણે બંને સાથે પ્રયત્નશીલ થઈશું. આપણા આશય, ઇષ્ટ અને ઉપાસના આજથી એક થશે. લૈનિક સંહિમાં આપણાં રમૂજ શરીરનો લૈનિક સંબંધ જેમ પરસ્પરમાં, સામાન્ય મનુષ્યોની કલ્પનામાં પણ ન આવે એવા આશ્ચર્યજનક ઓજસને પ્રકટાવવા સમર્થ થયો છે, તેમ માનસ સંહિમાં અને આધ્યાત્મિક સંહિમાં આજથી આપણો માનસ અને આધ્યાત્મિક સંબંધ આપણને ઉભયને અપૂર્વ માનસ અને આધ્યાત્મિક સામર્થ્યનો અનુભવ કરાવનાર થશે.

આમ કહીને મેં પછી યોગિનીને મારી સમીપ સ્થાપેલા એક ખીલ્લ આસનઉપર બેસવા કહ્યું. તે પ્રમાણે તે બેઠા પછા જે આસન હતું કરતો હતો, તે આસન મેં તેને શીખવ્યું, એટલું જ નહિ પરંતુ જે મંત્રનો હતું જપ કરતો હતો, તેનો તથા પ્રાણાયામાદિ જે જે વિધિ ક્રિયાઓ હતું કરતો હતો, તે સર્વનો મેં તેને વ્યવધિધિ ઉપદેશ આપ્યો. મારા અધિકારની ક્રિયાઓ યોગિનીને કરવાનો અધિકાર મેં શી રીતે નિર્ણય કર્યો, તે સંબંધથી, પ્રિય વાચક! તમને શંકા થશે, પરંતુ મારા સદ્ગુરુશ્રીની અનુશાસી જ મેં તેમ કહ્યું હતું, એ જાણી તમે શંકાને ત્યાગશો. યોગિનીનો અધિકાર મારા કરતાં કોઈ પણ અંશમાં ન્યૂન ન હતો. અન્ય સામાન્ય સ્ત્રીઓએવી તમે જો તેને ગણી હોય તો મારે સખેદ કહેવું પડે છે કે તમારું અનુમાન ભૂલભરેલું છે. પરમેશ્વરના અનુગ્રહથી જ અને શંકરાના અયોગજેવું અથવા મનિ અને કુંદનના સંબંધજેવું અમારું યુગ્મ બન્યું હતું, અને તેથી મારા અધિકારની ક્રિયાઓ તેને પ્રતિકૂળ પડવાના સંભવનું અનુમાનસંરખું પણ થઈ શકે તેમ ન હતું.

ક્યે સમયે હું કપી ક્રિયા દેવડો સમય અને કેટલા વિધિથી કરતો હતો, તે સર્વ

મેં યોગિનીને સમજવું, અને તે સમયે ને જ દિવા તેટલો સમય તેવા જ વિધિથી કરવા મેં તેને સૂચવું. પછી અમે ઉભય પ્રયત્નમાં યોગ્યતાં.

પ્રિય વાચક ! જે તમે શરીરશાસ્ત્રનો અને તેના અંગભૂત પ્રત્યેકપતિવિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો હશે તો તમારા જાણવામાં આવ્યું હશે કે લગ્નને માટે સર્વ પ્રકારની યોગ્યતાવાળાં અને પરસ્પરમાં શુદ્ધ પ્રેમવાળાં સ્ત્રીપુરુષનાં લગ્નથી જે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ પૃથ્વીના અલંકારરૂપ જ હોય છે. આવાં સ્ત્રીપુરુષોનો શારીરિક સંબંધ સર્વોત્તમ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરવામાં કદી પણ નિષ્ફળ જતો નથી.

પુરુષ શરીરમાં વીર્ય એ જેમ પુરુષશરીરનું સર્વોત્તમ દ્રવ્ય છે, તેમ સ્ત્રીપુરુષમાં રેતસુ, એ સ્ત્રીશરીરનું સર્વોત્તમ દ્રવ્ય છે. આ બંને બંને તેવાં ઉત્તમ અને જલવાન હોય પણ તેમનો જે પરસ્પરથી વિયોગ રહે છે, તો તેમનું ઉપજવું, દુધ ન આપનારી માયની પેઠે બર્ધ જ થઈ રહે છે. તેમનો વિધિપૂર્વક સંયોગ થવા દો; અને તમે શું જુઓ છો ? કોઈ સ્થળે ચાતવરૂપ, વસિષ્ઠ, વાદમીકિ, વ્યાસ અને શંકરાચાર્યજેવા ઈશ્વરતુલ્ય મહાપુરુષો પ્રકટે છે, તો કોઈ સ્થળે અર્જુન, ભીમ, કર્ણ, અને આંધ્રાતાજેવા સમર્થ નરવીરો પ્રકટે છે. કોઈ સ્થળે રામ, કૃષ્ણ, અને જુહજેવા અશ્વત્થારો પ્રકટે છે, તો કોઈ સ્થળે મદાવીર સ્વામિ, જીસસ ક્રીસ્ટ, અને ઝેરોઆરટરજેવા સમર્થ ધર્મપ્રવર્તકો પ્રકટે છે. કોઈ સ્થળે કુણિદાસ, ખાણ, અને દંડીજેવા કવિવરો દર્શન દે છે, તો કોઈ સ્થળે મિષ્ટન, શેક્ષ્પીયર અને ટેનીસનજેવાં કવિરત્નો ઉદ્ભવે છે. સીસેરો, ડિમોસ્થીનીસ, રીઝર, નેપોલીયન, બેકન, એડીસન વગેરે અસંખ્ય વિશ્વવિખ્યાત પુરુષો શાનો પરિજ્ઞામ છે ? યોગ્યતાવાળા સ્ત્રીતત્ત્વના અને પુરુષતત્ત્વના વિયોગનો કે સંયોગનો ? અધિક શું ? જે ધર્મ, સ્ત્રીતત્ત્વનો અને પુરુષતત્ત્વનો વિયોગ જ કલ્યાણનો હેતુ છે, એવું શાસન કરે છે, એમ ધર્મનાં નિગૂઢ તત્ત્વો ન સમજવાથી જ્યાં ત્યાં કંઠવામાં આવે છે; અને તેથી ત્યાગની અણસમજણથી મદત્તા સ્થાપવામાં આવે છે, તે ધર્મ પોતે અસ્તિત્વમાં જ શી રીતે આવ્યો ? સર્વથા દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ જગત, અથવા અન્ય શબ્દોનાં કહીએ તો સ્વત્ત્વ સદ્ધમ અને કારણ જગત સ્ત્રીતત્ત્વ અને પુરુષતત્ત્વના અનુકૂળ સંયોગનો જ પરિજ્ઞામ છે.

જેમ વીર્ય અને રેતસુ એ ગ્રંથસ્ત્ર સ્ત્રીશરીર અને પુરુષશરીરનાં સર્વોત્તમ દ્રવ્ય છે, તેમ પુરુષના માનસ શરીરનું જુદું અને સ્ત્રીના માનસ શરીરનું અંતર્જાન એ સર્વોત્તમ દ્રવ્ય છે. અને જેમ વીર્ય અને રેતસુના મયોગથી પૃથ્વીના અલંકારરૂપ નરવીરો પ્રકટે છે, તેમ માનસ પ્રદેશમાં જુદું અને અંતર્જાનના સંયોગથી રિશ્તના સારરૂપ સત્ય જ્ઞાનરૂપ પ્રજા પ્રકટે છે. જે પુરુષના માનસ શરીરના પ્રજ્ઞરૂપ જે જુદું, તે કાવ્યમાં બે-અવલી હોય છે અને સ્ત્રીએ પણ પોતાની માનસિક શક્તિઓને તે જ વિષયમાં ફેળવી દોય છે તો આવાં સ્ત્રીપુરુષોના માનસ વિચારોના સંયોગથી પ્રકટનાર કાવ્ય અદ્ભુત પ્રતિભાવાળું હોય છે. જે પુરુષ નવા નવા યાંત્રિક શોધો કરનાર હોય છે અને સ્ત્રી પણ પુરુષના જ જેવી માનસ શ્રમિત્રાણી હોઈને તે પોતાના પતિસાથે કોઈ નવો શોધ કરવાના ઉદ્દેશમાં યોગ્ય છે, તો ઉભયની માનસ શક્તિઓનો સંયોગ થતાં, ધારેલો શોધ સ્વર અને બધું ઉત્તમ પ્રકારનો થાય છે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનની વિધિ શાખાઓમાં સ્ત્રી-

પુરુષના માનસ શરીરોનો સંયોગ જ્ઞાનરૂપ આશ્વર્થકારક પ્રજ્ઞને પ્રકટાવે છે. આજે મનુષ્યોના મોટા ભાગને જેમ રથૂજ્ઞ શરીરોના અનુદૂળ સંબંધનું જ્ઞાન કે બાન નથી અને તેથી જ એ તેવો સંબંધ કરીને એ તેવી સામાન્ય પ્રજ્ઞની જગતમાં દૃષ્ટિ કરે છે, તે જ પ્રમાણે માનસ શરીરોનો અનુદૂળ સંબંધ કેને કહેવો તથા તે કેવી રીતે થાય છે તેનું તેમને જ્ઞાન કે બાન નથી, અને તેથી રથૂજ્ઞ જગતમાં જેમ આજે અમલુંન અને હીમસેન અને વસિષ્ઠ અને વ્યાધીકિનો દુષ્કાળ થયો છે, તેમ માનસ જગતમાં દૈવી જ્ઞાનનો અને દૈવી શોષોનો દુષ્કાળ થયો છે ખાસત્ય પ્રજ્ઞઓમાં જે નવી નવી શોષોના ઝળકારા આજે પ્રસંગોપાત થતા દૃષ્ટિએ આવે છે, તેમાં જાણતાં અથવા અજાણતાં થયેલો સ્ત્રીઓનાં માનસ, શરીરોનો સંબંધ હેતુબૂત હોય છે, એ સદ્ધમ રીતે અવલોકન કરનાર કોઈ પણ વિવેકીને સ્પષ્ટ થયાપિના રહે તેમ નથી.

પ્રિય વાચક ! સ્ત્રીપુરુષોનાં માનસ શરીરોનો સંબંધ આ પ્રમાણે મુદ્ધમ જગતમાં દૈવી સદ્ધમ રૂળને પ્રકટાવતો હોવાથી હું તથા યોગિની સંમમશાળામાં ત્યારપછી નિત્ય સાથે જ એસવા લાગ્યાં. અમે ઉલ્લસનાં માનસ શરીરના સંયોગનાં પ્રજ્ઞ ફેટલા સમયમાં કેવી પ્રકટયાં, એ સર્વ અમારા પેતાના અનુભવનો ખાનગી વિષય હોવાથી, તથા યોગનાં રૂળ પ્રયાનવડે સુખ રાખવાનો યોગતત્ત્વવિદ્ પુરુષોનો તથા યોગશાસ્ત્રનો આદેશ હોવાથી, હું તે વિષયઉપર પડદો ખેંચુ તો તમારે તેથી આશ્ચર્ય કે ખેદ પામવાનું કશું જ પ્રયોજન નથી. પ્રખર તેજથી પ્રકાશતી મારી આધ્યાત્મિક સંપત્તિ અન્યને કશા જ ઉપયોગની ન હોવાથી, બાહ્યગરતી બાહ્યની પેઠે પ્રેક્ષકોને વ્યર્થ બામોહ ઉપજાવવાને માટે હું તેને આ મારી યાનોનાં પૃષ્ઠઉપર પાથરવાનું કુલચુલપણું કરતો નથી.

(અપૂર્ણ.)

નવદશરૂપસમાપ્તિનિમિત્તા શ્રીમહાકાલા- ભિન્નસદ્ગુરુસ્તુતિઃ ।

રથોદ્ધતાવૃત્તમ્ ।

નેતિનેતિમુદ્રવાક્ષદમ્યકં बोधयेत् यद्वर्णनीयताम् ।

तन्मूर्तिसिद्ध्यगुर्वर्णनोद्यताः के वजेयुरिह नोपहास्यताम् ॥ ૧ ॥

यत्कृपाकमनयाप्रिताडितो भूलुठद्मलिनजीवकन्दुकः ।

याति शैवपदचोविव्यत्तलं । तं तृप्तिसिद्ध्यगुरुमिष्टं नुमः ॥ ૨ ॥

भोगिनो रसमुखाधसंचये योगिनो विकचमानसाम्बुजे ।

यान्ति तृप्तिमवलोक्य यच्छांति ते सुखेशानुहारि नता वयम् ॥ ૩ ॥

दास्यभक्तयुचितशिष्यवर्तनं दारयन्करुणदेशिकोत्तमः ।

सख्यवૃत्तिविहर्તિ तत्तान यस्तં नमस्यનુहारि नता वयम् ॥ ૪ ॥

मोहमारि मुखसारि दुर्लभं शम्भरारिबलहारि पावनम् ।

गाङ्गवारिमद्भङ्गकारि ते पादवारि नृहरे परामृतम् ॥ ૫ ॥

ફિં રતં પ્રિયતમસ્ય સંનિધૌ રે ત્વંયેતિ ચુવતી ન પૃચ્છયતે ।

ફિં છતે મૃહરિણા વિલાસનં પ્રભં યપ યચિત્તઃ કૃતેતરઃ ॥ ૬ ॥

કામનાપ્રભૃતિજમ્બુકોમયં કાનને કથય નઃ કથં ભવેત્ ।

ગજંતિ સ્થગિતાદિગ્ગજો હિ યદ્ બ્રીહરીપુ નરકેસરી બલી ॥ ૭ ॥

મૈવ સન્તુ ધવધાન્યધારિણી—સ્ત્રીસુતા યથ વયસ્યયાન્ધવાઃ ।

પ્રકમેવ ચરમર્થયામહે ત્વત્પદાબ્જયુગચક્ષરોકતામ્ ॥ ૮ ॥

અભ્યર્થના ।

વિશતિર્તમરૂપં તે મગવન્ ભાગુમૈર્માસુરમૌહ્યમ્ ।

પ્રકટીમૂયાસ્માકં તૂર્ણ દુરતુ તિમિરનિચર્ચં હૃદયાત્ ॥ ૯ ॥

અર્થઃ—નેતિનેતિ આદિ પદાંતવાક્યોનો સમૂહ જેમની અવધૂનીયતાને ક્ષયે

છે તે ધ્રીનૃસિંહગુરુના ધર્મનુભાટે ઉદય થયેલા કોણ આ જગતમાં દારપાન ન
ખે ? (૧)

જેમની કૃપારૂપ સુંદર સાકડી (બેટ) વડે પ્રદાર કરાયેલો, સંશુનિરૂપ શ્રમિઉપર
જન્મડોલો વિવિધ દોષરૂપ મલથી યુક્ત, જીવરૂપ દોલો શિવપદરૂપ ગગનતલ પહોંચે છે
તે વરદાતા ધ્રીનૃસિંહગુરુને અમે સ્તવીએ છીએ. (૨)

ભોગીઓ રસાદિ વિષયસમૂહમાં, અને યોગીઓ પ્રકૃત હૃદયકમલમાં જેમની
જ્વલિને અવલોકી તૂંત થાય છે તે શુભાધિપતિ (આનંદધન) ધ્રીનૃસિંહને અમે
નમીએ છીએ. (૩)

કૃપાહુ ગુરુઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા જેમણે દારપ ભક્તિને ઉચિત પોતાના શિષ્યોનું
ધનન રોકતાં સખ્ય શક્તિને ઉચિત વિદારો કર્યા તે નમવા યોગ્ય ધ્રીનૃસિંહને અમે
નમીએ છીએ. (૪)

હે ધ્રીનૃસિંહ ! મોદનો નારા કરનાર, અતિરાય સામર્થ્યવાળું, દુર્લભ, કામના
બધને તોડનાર, પાવન, અને ગંગાજળના મદનો ભંગ કરનાર એવું જે આપનું સ-
રજોદક છે તે શ્રેષ્ઠ અમૃત છે. (૫)

“ તારા પ્રિયતમના સમાગમમાં તેં શા ભોગ ભોગ્યા ? ” એવો પ્રશ્ન પુરનિને
કરવામાં આવતો નથી, તેમ “ ધ્રીનૃસિંહ ગુરુએ શા શા વિલાસ કર્યો (સાધકવર્ગને
શું લગાવ્યો, રમાવ્યો, લાલુવ્યો) ? ” એ પ્રશ્ન નદિ કરાયેલો જ ઉચિત છે. (૬)

આ સંસારરૂપ અરૂપવિશે કામનાઆદિ શિયાળનીઓનો જાણ અમને ક્યાંથી
રોપ ? કારણ કે ધ્રીનૃસિંહ ગુરુરૂપ સમર્થ શ્રિદ, જેણે અજાનાદિ દિગ્ગજોને સંતારાની
જરૂર પાડી છે, તે જમાદી બુદ્ધિરૂપ ગુરુઓમાં ગર્વના કરે છે. (૭)

ધન, ધાન્ય, પૃથ્વી, સૂર્ય, યુગ, મિત્ર અને સગાં અમને દેખે મા; એક જ વર
અમે માગીએ છીએ—આપના મરણક્રમતપુનરજનિને બ્રમરભાવને અમારું મન પામે. (૮)

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જીવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * તમારું પોતાનું આ જગતમાં જન્મ ધરીને શું કર્તવ્ય છે, એ પ્રશ્ન તમે પોતે કાઠ દિવસ તમને ક્યો છે ? અને ક્યો છે, તો તેનો તમે તમને પોતાને શો ઉત્તર આપ્યો છે ?

* * જ્યારથી સૃષ્ટિ પ્રતીતિમાં આવી છે, ત્યારથી આ પ્રજા અસંખ્ય ભુદ્ધિમાન પુરુષોના હૃદયમાં સ્પૃશ્યો છે, અને સવળાએ જ તેનો ઉત્તર આપવા યત્ન કર્યો છે. વિવિધ ધર્મોની વિવિધ સંસ્થાઓ, આ ઉત્તર આપવાના પ્રયત્નના પરિણામો છે.

* * આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરો વિવિધ ભુદ્ધિમાન પુરુષોની દૃષ્ટિથી વિવિધ પ્રકારે અપાયા છે, તથા અપાશે, તોપણ તે સર્વ ઉત્તરો, જે સત્યથી યુક્ત હોય તો એક જ અર્થને સૂચવનાર હોવાં જોઈએ. તે અર્થ શો છે, તે સિદ્ધેશ્વર આ દિપોત્સવીના મંગળમય દિવસોમાં પોતાના ઘંટાનાદમાં દર્શાવવા પ્રયત્ન કરે છે. જેમને તે અર્થજ્ઞ કરવાની આગ્રહ રતા હોય તે લક્ષ્યપૂર્વક અવજ્ઞ કરો.

* * આ જગત્ જડ નથી, પણ ચૈતન્યમય છે. જડ એવો જે જૂદો ભેદ કહેવામાં આવે છે, તે અનિર્વાચિત અને અસત્ છે. કશું જ જડ નથી. મનુષ્ય, પશુ, પદ્મિઓ, અને વનસ્પતિ જેમ જીવે છે, તેમ પાપજ્ઞ વગેરે કહેવાતા જડ પદાર્થો પણ જીવે છે. જીવનવિનાની જડ વસ્તુ સૃષ્ટિમાં કયી છે, અથવા ક્યાં છે, એ કહેવાનું કાર્ય અસંત કહિન છે—અસંભવિત છે. પાપાણાદિમાં મન અથવા અભિમાની જીવ, ઘનસુપ્ત છે, વનસ્પતિમાં તે ગાદસુપ્ત છે, અને પશુ તથા મનુષ્યાદિમાં તે જાગ્રત્ છે, એવું જ કહેવામાં આવે છે, તે વાસ્તવિક નથી, પણ કવિની કલ્પના છે. કારણ કે પ્રત્યેક પાપાણનો, કકડો, પ્રત્યેક મટીનું દેડું, પ્રત્યેક માણ, પ્રત્યેક વૃક્ષ, અને જીવનાં અને મરેલાં પ્રાણીના

શરીરમાં રહેલો એક એક પુટ (cells) વિષ (યાનથી યુક્ત) હોય છે, અને પોતાના કર્તવ્યને સમજતો હોય છે.

* * સૃષ્ટિ જ્યારે સૃષ્ટિરૂપે નહિ હોય ત્યારે જડજેતુ કંઈક અનિરૂપ્ય હોય તો તેની ના નથી, પરંતુ સૃષ્ટિનું હાથ પ્રતીત થતું સૃષ્ટિરૂપ થતાં જડ અર્થાત્ જીવનવિનાની અવસ્થાને કોઈ પણ અણુમાં હોવાનો અવકાશ નથી. માયામાં અર્થાત્ જડમાં ચૈતન્યનો પ્રવેશ, એનું જ નામ સૃષ્ટિ છે. ચૈતન્યના સંબંધથી અનિર્વચનીયનું અસ્તિત્વમાં આવતું, એનું જ નામ જગત્ છે. જગત્માંથી ચૈતન્યને લેઈ લેતાં જગત્ની જગત્રૂપે પ્રતીતિ રહેતી જ નથી, તેથી જગત્નો અણુઅણુ ચૈતન્યથી ઓતપ્રોત છે; ચૈતન્ય અણુઅણુમાં અંતર્ગત વ્યાપક છે, એ સદૃશ સ્પષ્ટ થાય છે.

* * અંધકારમય અને અવસ્તુરૂપ કોઈ પદાર્થને પ્રકાશમય અને વસ્તુરૂપ ચૈતન્યસાથે આનાદિ કાળથી સંયોગ અને વિયોગ થયા જ કરે છે. સંયોગકાળે સૃષ્ટિનો સહભાવ હોય છે, અને વિયોગકાળે અભાવ હોય છે.

* * આ અંધકારમય અવસ્તુ જેને શાસ્ત્રો માયા કહે છે, તેનો સંબંધ કરવાનો ચૈતન્યનો ઉદ્દેશ, તે અવસ્તુને પ્રકાશમય કરી તે દ્વારા પોતાને પ્રકાશવાનો હોય છે, એમ અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ થયા વિના રહેતું નથી. આ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા તે પ્રત્યેક અણુનાં મધ્ય ભાગમાં રહે છે, અને ત્યાં રહે રહે, પોતાના સિદ્ધ નિયમોપમાણે તે અણુની કમે કમે વિશુદ્ધિ સાધે છે; અને જેમ જેમ તે અણુ અધિક વિશુદ્ધ થતો જાય છે, તેમ તેમ તે અણુદ્વારા પોતાના અંશસ્વરૂપે અધિક અધિક પ્રકાશ કરે છે.

* * જેમ અગ્નિ કાષ્ઠના સંબંધમાં આવી, કાષ્ઠને પોતાના જેવું જ કરે છે, અને તે દ્વારા પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા નામના પોતાના ધર્મોને પ્રવર્તાવે છે, તેમ ચૈતન્ય સમગ્ર દૃશ્યપ્રપંચના સંબંધમાં આવી, આ દૃશ્ય પ્રપંચને અધિક અને અધિક પ્રકાશિત કરે છે, અને તે દ્વારા પોતે પ્રકાશમાં આવે છે. ચૈતન્ય એકને વિશુદ્ધ કરે છે, અને અન્યની ઉપેક્ષા કરે છે, એમ નથી. તેને કોઈનો જ પક્ષપાત નથી. પર્વતના ઉડા અંધકારમય કોતરમાં પડેલા એક પાપાણુના તુચ્છ કંકડાની જેવા પ્રેમથી તે વિશુદ્ધિ સાધે છે, તેવા જ પ્રેમથી નગરમાં વસતા, અને દુર્ગરો મનુષ્યોનું દ્વિત સાધના એક પરોપકારી પુરુષની ને વિશુદ્ધિ સાધે છે. તેને સર્વ સમાન છે.

* * માટીના ગર્ભમાં ચૈતન્ય છતાં માટીની અશુદ્ધિને લીધે, તે પોતાના પ્રકાશને દર્શાવી શકતું નથી. જ્યારે માટીમાં રહેલા ચૈતન્યના, કોઈ ન જાણે તેમ કમે કમે થતા શાંત પ્રપંચની માટી શુદ્ધ થઈને વનસ્પતિનું રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તેમાં આવજો માટીકરતાં ધણા મોટા પ્રમાણમાં ચૈતન્યના ચમત્કારને નોંધએ છીએ. વનસ્પતિમાં અસનક્રિયા આવે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેના રસનું થડ, ઝાળાં, પાંદડાં, પુષ્પ, ફળ વગેરેમાં રૂપાંતર થવામાં આવજો આશ્ચર્યકારક બુદ્ધિચતુર્થ વપરાયલું જોઈએ છીએ. પુનઃ એ જ વનસ્પતિના અણુ અધિક વિશુદ્ધ થઈ જ્યારે પશુશરીરમાં

અને મનુષ્યશરીરમાં આવે છે ત્યારે એ જ અણુમાં નવા નવા ધર્મો પ્રકટેલા આપણે. અનુભવીએ જીએ. જરૂર, ચક્ર, હૃદય, ફેફસાં, મૂત્રાશય, મગજ, ત્વચા વગેરે મનુષ્યશરીરના બિન્ન બિન્ન અવયવોનું અને તેમાં શુદ્ધિપૂર્વક ચાલના ચમત્કારિક આપણેનું અવલોકન કરો, અને તમે આશ્ચર્યમાં કુળી જશો. માટીના અણુમાં રહેલા ચૈતન્યનો ચમત્કાર, અને મગજના અણુમાં રહેલા ચૈતન્યનો ચમત્કાર સરખાવી જુઓ; બંનેમાં કેટલો બધો ભેદ લાસે છે ! અને તોપણ અણુની શુદ્ધિવિના તેમ કશી જ ભેદ નથી.

* * આટલા વિવેચનથી આપણે શા નિષ્કૃષ્ટિપર આવ્યા ! એ જ કે આખા વિશ્વમાં અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાવિના અન્ય કોઈ પણ વ્યાપાર માનવસૃષ્ટિમાં દષ્ટિએ આવતો નથી. જ્યાં ત્યાં ચૈતન્ય, અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાનું અને તે દ્વારા પોતાનું ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરવાનું એક જ કર્તવ્ય અસ્પષ્ટિતપણે કહે જ નામ છે.

* * પણ મનુષ્યશરીરમાં ત્યારે તે કર્તવ્ય શું ચૈતન્યેં છોડી દીધું છે ! અવશ્ય નહિ જ. આદિથી તે અંતસુધી તેનું તે જ કર્તવ્ય છે, અને મનુષ્યશરીરમાં પણ તે, તે જ સાધ્યા કરે છે. પણ નીચેનાં શરીરોમાં, આ કર્તવ્યને સાધવામાં ચૈતન્યને અવરોધ કરનાર જ્યારે કોઈ જ ન હતું, ત્યારે મનુષ્યશરીરમાં હું પણાનું ભર્તૃ, જે અણુમાં થયું છે, તે અણુ અર્થાત્ જીવ આ કર્તવ્યમાં પોતાના અમાનવી અસંખ્ય પ્રતિબંધો નાંખ્યા કરે છે. આવા પ્રતિબંધો નાંખવાથી ચૈતન્ય કંઈ પોતાના કર્તવ્યથી અટકી જતું નથી. પ્રતિબંધનું ફળ જે દુઃખ તે, જીવને તત્કાળ તે આવે છે, અને તેને સમજણ પાડે છે કે તે જૂઝ કરી છે. જ્યાં સુધી જીવ વિવિધ દુઃખોથી સમજીને બોધને પામીને ચૈતન્યને અત્યુજ્જવલ વર્તેતો નથી, ત્યાં સુધી ફરી ફરીને દુઃખ આવ્યા જ કરે છે. ચૈતન્યને મારું કર્તવ્ય ક્યારે સિદ્ધ થશે, એની કંઈ ઉતાવળ નથી; કારણ કે તેની દષ્ટિમાં કાળ નથી.

* * અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાનો ચૈતન્યનો અર્થાત્ અંતર્યામી ઈશ્વરનો જે પ્રયત્ન, તેમાં તેમને મદદ કરવી, અને તે પ્રયત્નથી વિરુદ્ધ વર્તન કરી પણ ન કરવું, એ જ ત્યારે મનુષ્યોનું મુખ્ય અને એક જ કર્તવ્ય છે, એ સિદ્ધ થાય છે. આ કર્તવ્ય આપણે યરાજર સાધીએ છીએ કે કેમ, તે પૂછવાને કોઈ પણ મહાપુરુષ પાસે જવાની કશી જ અગત્ય નથી. આપણે પોતે જ તે જાણવાને સમર્થ છીએ. આપણને દુઃખ આવતાં આપણે તરત કહી શકીએ છીએ કે આપણે જૂઝ કરી છે.

* * શરીરનાં દુઃખો, મનનાં દુઃખો કે આધ્યાત્મિક દુઃખો અંતર્યામી ઈશ્વરના કર્તવ્યથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવાથી જ આવે છે. અણુઓની શુદ્ધિ સાધવાના ચૈતન્યના કર્તવ્યમાં મનુષ્ય જ્યારે પ્રતિબંધો નાંખતો નથી, પણ પોતાની કળાથી અર્થાત્ સાધનાબ્યાસથી જ્યારે તેમાં મદદ કરે છે, ત્યારે દુઃખની સત્તા તેના ઉપરથી ઉડી જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ તેના અણુઓની વિદ્યુદ્વેગે શુદ્ધિ સધાઈ, પરમાત્મા પોતાના પૂર્ણ ઐશ્વર્યથી તેમાં પ્રદાશે છે, અને અનંત મુખાદિમાં તેને નિમગ્ન કરી નાંખે છે.

ધ્યાત્રિગક યદ્ય પરમેશ્વરના સ્વરૂપને સમજવાની આપણામાં યોગ્યતા આવે છે. પરમેશ્વરનું અખંડ ચિંતન થતાં આપણા અણુ માત્રની અત્યંત શુદ્ધિ થાય છે, કારણ કે જેનું આપણે સઉથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ, તેના જેવા જ આપણે અત્યંત યાદ યદ્યે છીએ. પરમેશ્વર અત્યંત વિશુદ્ધ હોવાથી આપણાં શરીર, મન વગેરે સર્વ અત્યંત વિશુદ્ધ થતાં જાય છે. અને જેમ જેમ તેઓ અધિક વિશુદ્ધ થતાં જાય છે, તેમ તેમ આપણામાં પરમેશ્વરના સ્વરૂપને સમજવાનું અધિક સામર્થ્ય આવતું જાય છે. આમ ક્રમે ક્રમે આપણે ઉચ્ચ થતા જઈ પરિણામે પરમેશ્વરરૂપ જ થઈ રહીએ છીએ.

જેના ઉપર આપણો સઉથી અધિક પ્રેમ હોય છે, તેનું આપણે સ્વભાવથી જ સં-
ઉથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે પ્રેમ અવ્યભિચારી છે.
સાચા પ્રેમને અનેક વિધેય હોતા નથી. તેને એક જ વિધેય હોય છે, અને આ એક જ
વિધેયઉપર તેનું સંપૂર્ણ ધ્યાન વળેલું રહે છે; અને જેના ઉપર આપણું સંપૂર્ણ ધ્યાન
વળેલું હોય છે, તેના સંબંધી જ આપણા મનમાં વિચાર ચાલે છે, તેથી અધિક પ્રેમનાં
વિષયનું જ આપણે સઉથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ.

આપણા પ્રેમના વિષયનું જ આપણે નિલ ચિંતન કરીએ છીએ, તેનો આપણને
વ્યવહારમાં નિલ અનુભવ થાય છે. અવલોકન કરીને જોનારને જ્યાં ત્યાં આ નિયમ
પ્રવર્તી રહેલો અનુભવમાં આવ્યાપિના રહેતો જ નથી.

સામાન્ય વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરવાથી ઉચ્ચ મનુષ્યો પણ સામાન્ય થઈ જાય
છે, અને ઉચ્ચ વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરવાથી સાધારણ મનુષ્યો પણ ઉચ્ચ થઈ જાય છે.
અત્યંત હલકી સ્થિતિમાં જન્મેલા સંકેત મનુષ્યો આ જ નિયમને લીધે અસાધારણ
ઉચ્ચ સ્થિતિને પામ્યા છે, અને અત્યંત ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જન્મેલા આ જ નિયમને લીધે
ચીધરે હાલ થઈ ગયા છે. હલકી વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરવાથી હલકી વસ્તુઓના જ મનમાં
વિચારો ચાલે છે, અને તેમ થતાં ‘મનુષ્ય જેનો અધિક વિચાર કરે છે, તેણે જ તે થાય
છે’ એ નિયમ પ્રવર્તવા માંડે છે.

કેટલા કેટલા સુંદર મનુષ્યો હલકી વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરવાથી કુરૂપ મુખ અને
શરીરવાળા થઈ ગયેલા વ્યવહારમાં આપણા જોવામાં આવે છે? જે બાળક આઠ-દસ
વર્ષની વયે મનોહર આકૃતિવાળો હોય છે, અને જેને જોઈને સર્વને પ્રસન્નતા પ્રકટતી
હોય છે, તે જ બાળકની આકૃતિ વીસ વર્ષની ઉંમરે અત્યંત અણુગમે ઉપજીને એવી
થયેલી, વ્યવહારમાં કેના જોવામાં નથી આવી? તે જ પ્રમાણે સામાન્ય આકૃતિવાળાં
મનુષ્યો અત્યંત પ્રાદ અને આકર્ષક થયેલાં ઉદાહરણો ક્યા સદ્વિવેકીને દષ્ટિએ નથી
પડ્યાં? ઉભય પ્રસંગમાં ઉભય મનુષ્યોના પ્રેમના વિષયો જ મુખ્ય કારણ છે.

સામાન્ય હલકા વિષયોઉપર પ્રેમ કરનારના વિચારો સામાન્ય હલકા પ્રકારના
જ હોય છે; અને આ હલકા વિચારનાં આદોલનો બહુ મંદ અને સ્થૂલ હોવાથી શ-
રીરનાં તત્ત્વ મંદ અને સ્થૂલ જ રહે છે. એથી ઉલટું ઉચ્ચ વિષયોઉપર પ્રેમ કરનારના
વિચારો ઉચ્ચ પ્રકારના હોવાથી, તે વિચારનાં આદોલનો તીવ્ર વેગવાળાં અને સૂક્ષ્મ
હોય છે, અને તેથી શરીરનાં તત્ત્વ સૂક્ષ્મ અને શુદ્ધ થાય છે. બંનેનાં શરીર સધિર;
માંસ, અસ્થિ વગેરે ધાતુનાં બનેલાં દેખાય છે, પણ બંનેમાં બહુ ભેદ હોય છે. એકનું

શરીર રૂપવાની સોજ ગમ્ભીર ખાદી હોય છે, ત્યારે બીજાનું શરીર, મુઠ્ઠીમાં રામાઈ નવ્ય એવી ધાકાની સુકોમળ મદમલ હોય છે.

શરીરનું સુકોમળ પોત હોવામાં ઉચ્ચ કુળ જ સર્વદા કારણ છે, એમ કંઈ નથી. મામાપથી પ્રાપ્ત થયેલું જડ શરીર, વિચારવડે ઉત્તમ ગુણધર્મવાળું કરી શકાય છે, અને સુકોમળ શરીર ખગારીને જડ પથ્થુ કરી શકાય છે.

એક જ મામાપના ઉદરના જન્મેલા બે પુત્રોમાંથી એક કંઈક બાવળાયો હોય છે, અને બીજો સુકોમળ કેળ હોય છે, એવો અનુભવ વ્યવહારમાં કાને નથી આવ્યો. ઉભયનાં શરીરમાં ભેદ પડ્યામાં વિચાર જ કારણ છે.

વિચાર આ પ્રમાણે મનુષ્યને આંતર્યાલુ ધરતો હોવાથી, ઉચ્ચ વસ્તુઓ અને ઉચ્ચ ગુણોઉપર જ માત્ર પ્રેમ કરવાનો સ્વભાવ આપણે કેળવવો જોઈએ. આપણા પ્રેમનો નિયતો ક્યાં ક્યા છે, અને તે ઉચ્ચ પ્રકારના છે કે હલકા પ્રકારના છે તે એકાંતમાં બેસી આપણે શોધી કાઢવું જોઈએ. જે તે હલકા પ્રકારના હોય તો તેમના ઉપર પ્રેમ રાખી રહેવાનું આપણે શું કારણ છે, તે આપણે આપણને પોતાને પૂછવું જોઈએ. આપણી ઇચ્છા જો હલકા રહેવાની હોય, અને આપણાં શરીરને અને મનને બેડાળ, ગડાં, નિસ્તેજ, અશુદ્ધ અને અધકારવાળાં રાખવાની હોય, જો આવા રહેવું આપણને ગમતું હોય તો તો હલકા પ્રકારની વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરતા અટકવાની આપણે કરી જ આગત્ય નથી; પણ જો આમાનું કશું જ આપણને ન ગમતું હોય, પણ ઉલટું સુદર તેજસ્વી, વિશુદ્ધ, પ્રકાશિત ગતિવાળાં, અને ઉચ્ચ થવા ગમતું હોય તો પછી શા માટે આપણે હલકી વસ્તુઓઉપર પ્રેમ કરવો, તેનું કશું જ કારણ રહેતું નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી હલકી વસ્તુઓપ્રતિના પ્રેમને આપણે શિથિલ કરી નાંખવો જોઈએ; અને ઉચ્ચ વસ્તુઓપ્રતિના પ્રેમને વધારવો જોઈએ.

ઉચ્ચ વસ્તુઓપ્રતિ પ્રગળ પ્રેમ પ્રકટાવ્યાવિના, અખંડિતપણે ઉચ્ચ વિચાર કરી પણ આપણા મનમાં ચાલતા નથી, અને અખંડિતપણે ઉચ્ચ વિચાર આપણા મનમાં ચાલ્યાવિના આપણે કદી પણ ઉચ્ચ થઈ શકતા નથી, એ સિદ્ધ નિયમનું ઉચ્ચ થવાની ઇચ્છા રાખનાર આપણે એક ક્ષણ પણ નિસ્મરણ કરવું નહિ જોઈએ.

જે જે ઉચ્ચ અને વિશુદ્ધ છે, તેમના ઉપર આ શંકાથી જ આતંત પ્રેમ કરવા માંડે. ઉચ્ચ સદ્ગુણોનો વિચાર કરો, અને તેમને અર્પણ રત્નોત્તેજા બાણી તેમના પ્રતિ પ્રેમ કરો. ઉચ્ચ વિદ્યાકળાઉપર અને દૈવી સામર્થ્યઉપર પ્રેમ કરો, યોગ, ઉપાસના, તપસ્ય વિચાર વગેરે સર્વોત્કૃષ્ટ પદને પમાડનારી ક્રિયાઓ તથા સાધનોમાં પ્રેમ કરો. વિદ્વાનોમાં, સદ્ગુણી પુરુષોમાં, મહાજનોમાં, ગુરુમાં, સદ્ગુરુમાં, દેવોમાં, ઈશ્વરમાં અને પરમતત્ત્વમ પ્રેમ કરો. સર્વમાં સામાન્ય પ્રેમ કરો, પરંતુ પરમાત્માને પરમ પ્રેમના વિષય કરો. પ્રાણીઓનો અને પદાર્થોનો જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે સંબંધ થાય ત્યારે તેમન દોષોને ન જુઓ, પરંતુ તેમનામાં રહેલા ગુણોને અને ઉચ્ચતાને જ શોધી શોધીને જુઓ. રમરણમાં રાખો કે દોષો જોવાનો સ્વભાવ, એ દોષોપ્રતિના પ્રેમને લીધે જ પ્રકટે છે. ગુણોપ્રતિ જોને નિઃસીમ પ્રેમ પ્રકટ્યો છે, તેને દોષોબાણી દષ્ટિ માંડવાનો પણ અવકાશ નથી. આપણી ઝોટી કેળવાયેલી મનને પ્રાણીપદાર્થોમાં ગુણ ન જણાય તો ઉપેક્ષ

સેવની સારી છે, પણ દોષો જોવા યોગ્ય નથી. એક ક્ષણ વાર પણ દોષ જોવાથી, દોષ આપણા ચિંતનનો વિષય થાય છે, અને જેનું જેટલો સમય આપણે ચિંતન કરીએ છીએ, તેટલો સમય આપણે તેવા જ ચર્ચાએ છીએ, માટે દોષવાનું ચલાવે ન હજી. નાર આપણે કાંઈના પણ દોષને જોવાની અગત્ય જ નથી. જેમ કાળજીના મૂળમાં અર્થાત કાળજી ન્યાંધી નીકળે છે, ત્યાં પ્રકાશ જ હોય છે, તેમ દોષના મૂળમાં શુભ જ હોય છે. જળઉપર વળેલી લીલની તળે નિર્મળ જળ જ હોય છે, તેમ દોષના પાછળના ભાગમાં નિર્મળ નિર્દોષતા જ હોય છે. આ નિર્દોષતાને શોધતાં અને જોતાં શીખો. તે તત્કાળ જણાતી નથી તેનું કારણ આપણને તેના ઉપર પ્રેમ પ્રકટ્યો નથી, એ છે. તેના ઉપર પ્રેમને ધરો, અને પોતાનું સ્વરૂપ તે ન્યાં ત્યાં તમને જણાવશે. સર્વેશ્વર, ચર, અને અચર પ્રાણિપદાર્થોમાં, નદીમાં, પર્વતમાં, વૃક્ષોમાં, પત્રમાં, પુષ્પમાં, ફળમાં, જંતુઓમાં, પશુઓમાં, પક્ષિઓમાં, મનુષ્યોમાં નિર્દોષતા જ ભરેલી છે. આપણાં ચર્મચક્ષુને તે પ્રકટ નથી જણાતી - તેથી તે નથી, એમ નથી. આપણે દોષને જોઈએ છીએ તે સમયે તે ત્યાં જ છે; તેને શોધો, અને તેને જ લુઓ. અપૂર્ણતાને જોવાનું છોડી દઈ ન્યાં ત્યાં પૂર્ણતાને જ લુઓ. પ્રાણીપદાર્થોની ક્ષિતિ બાલુ, કાળી બાલુ, ન લુઓ, પણ ઉત્કૃષ્ટ બાલુ, ઉજ્જવળ બાલુ લુઓ. મનુષ્યોનો શ્વઅંશ ન લુઓ, પણ ઈશ્વરઅંશ લુઓ. મનુષ્યોમાં ઈશ્વરઅંશ જોવો, એ ઈશ્વરની ભક્તિ છે, ઈશ્વરનું ચિંતન છે, ઈશ્વરનું સ્મરણ છે. મનુષ્યોમાં શ્વ અંશ જોવા, એ ઈશ્વરથી વિમુખતા છે, એ ઈશ્વરચિંતનથી અપટતા છે, એ ઈશ્વરપ્રતિ અપ્રીતિ - દર્શાવનાર છે, એ ઈશ્વરને હૃદયમાંથી તેટલો સમય કાઢી મૂકવાનું છે. જેને ખીજાના હૃદયમાં પણ ખીજું જણાય છે, તેને ઈશ્વરમાં ખરી ભક્તિ, ખરો પ્રેમ, પ્રકટ્યો જ નથી. ન્યાં ખીજાને દોષ જણાય ત્યાં તમને ઈશ્વર જણાય હારે નિશ્ચય કરજો કે તમારામાં પરમેશ્વરપ્રતિ સાચો પ્રેમ પ્રકટ્યો છે. આવી પ્રેમ પ્રકટતા, તત્કાળ તમે બદલાઈ જવાના. તમારું શરીર; સુખ, ઇન્દ્રિયો, વાણી, વિચાર, વર્તન, સર્વમાં જ તત્કાળ ફેર ચઈ જવાનો. લોહને સ્પર્શમણિનો સ્પર્શ થયો છે, અને લોહ કુંદન નથી થયું, પણ સ્પર્શમણિ જ ચઈ ગયું છે.

પ્રિયતમ ! પરમેશ્વરને જ પરમપ્રેમનો વિષય કરો, અને સુખસ્વરૂપ ચઈ રહો.

અંતિમ પ્રાર્થના:

હરિષ્ણુ વૃત્ત.

સકલ ઈવને, સાચી સાંતિ, દયાનિધિ આપજો,
તિમિર સઘળું, માયાનું આ, કૃપા કરી કાપજો,
હિતતમ દષ્ટ, ત્રાતા પ્રેમે, અનિષ્ટ ઉઘાપજો,
પ્રકટ સઉના, હૃદ-મંદિરે, નિરંતર વ્યાપજો.

આદોલનો સંબંધી સૂચના.

- ૧ નવા વર્ષથી આદોલનો માર્ગશીર્ષ સુદ ૧૦ થી પ્રેરવામા આવશે
- ૨ આદોલનોનો અર્થ ધણા મનુષ્યો જાણતા નથી તેમને જણાવનાર કે જેઓ મહાકાલ તથા પ્રાત કાલ એ બંને માસિકના ગ્રહોને હોય છે તેમના કલ્યાણના સંકલ્પો બે માસસુધી અવધી કરવામા આવે છે આ સંકલ્પોથી અચાત વિચારના આદોલનોથી પરમાત્મસત્તાવડે તેમને ઘણીવાર લાભ થવાનો સંભવ આવે છે
- ૩ એકલા મહાકાલના કે એકલા પ્રાત કાલના ગ્રહોને આદોલનો મળતા નથી, પણ બંનેના ગ્રહોને જ મળે છે
- ૪ આરોગ્ય, વ્યવહાર-સુખ અને અધ્યાત્મબળ એ ત્રણને માટે આદોલનો પ્રેરાય છે
- ૫ આદોલનોમાટે પત્ર લખ્યાવિના તે પ્રેરવામા આવતા નથી રીપ્લાય કાર્ડ-મોકલ્યાવિના, આદોલનો પ્રેરના માણના ઉત્તર લખવામા આવશે નહિ
- ૬ બે માસથી વધારે સમય આદોલનો જોઈતા હોય તેમણે આ વર્ષથી પ્રકટ થયેલા બે રૂપિયાના પુસ્તકો ખરીદીને એક માસ વધારે આદોલનો મોકલવામા આવશે

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

સદુપદેશશ્રેણી-સત્તદશ સદુપદેશ.

આ પાઠી પુણિમાના મહોત્સવપ્રમગે રચેના નીચેના વ્યાખ્યાનોનો આ મથમા સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે

પુરુષવર્ગનાં વ્યાખ્યાનો

- ૧ મુનિમૂળ તથા પ્રતીકાપાસના (પ્રેા જેકીસનનામ જે કહીયા.)
- ૨ માશુપત યોગગ્રંથ (જટાશ કર ૬ વ્યાસ)
- ૩ દિવા અને જુદિ (કૌશિકરામ વિ મહેતા, બી એ)
- ૪ બાધિ, વૃક્ષવસ્થા અને મૃત્યુજી (છોટાલાલ જીવનલાલ)
- ૫ જ્ઞાતિનિરોધમહાવિદ્યાયુક્તિનમ (નગીનનામ પુ રાધરી)
- ૬ મનુષ્ય સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન છે ? (શ્રીઉપેન્દ્ર)
- ૭ કીર્તનો

સ્ત્રીસંસદમાં સ્ત્રીઓએ આપેલાં વ્યાખ્યાનો

- ૧ મનુષ્યજન્મની સપ્તગતા ક્યારે મળ્યા
- ૨ પરમાત્મના અનુગ્રહપાત્ર કેવી રીતે થયા ?
- ૩ યોગબલને ઘટાડનાર કારણો
- ૪ આપણે કેવા પ્રકારની દિવા કરી
- ૫ કીર્તનો.

૫૭૬, ૨૨૫, મૂલ્ય ૦-૧૦-૦૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૬

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ વડોદરા.

॥ ॐ श्री ॥

म हा का ल.

आरीतिक, व्यावहारिक, मानसिक, तथा आध्यात्मिक विनति आध्यानी
महात्म, युक्तिशाली ज्ञान आपनार भासिक.

रूप (पुस्तक) २०.—कार्तिक कृष्ण ० २४. संवत् १९६४. दर्शन (अंक) १.

श्रीका:

सिद्धासनं रत्नयितुं गगनं विनालं
नालं बभूव किञ्च भूमकलेवरस्य ।
यस्यैह तस्य भगवंन्भव साधनस्य
रीत्या कया भवति धूलिकणे निवासः ॥

अर्थ—हे भगवन्! जसा अणार अति अदान विमलवर्णा आप,
जसुं विहासन रत्नयामा विनाल अकल पक्ष पदे पदुं यवुं नदि, ते आपनी
भावाशक्तिआद्ये ही रीति अज्ञेयमा ध्याना अकल्यमा आशुनाश्वी वसी रोहा आ ?

प्रसिद्ध करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिगर्ग—बडोदरा.

श्री "अ-विविध" प्रस. —पान्थुना नवा हस्तागत—अभद्रावाद.

वापिके लयाजम पोस्टेज साध ३. २-०-० ध्याना आर लभा ०१.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

૧ પદ્યસંમલ.

- ૧ અથ કાનગનિનિમિત્તે શ્રીરમેકા શ્રીમદામરવતોનમ (મંધવી)
- ૨ આરુઢના (શ્રીઉપેન્દ્ર)
- ૩ દુષ્પત્યર્થે નિલાનિત્યવિરોધ ધરવો આરુઢ છે (છાં૦)

૨ તરત્રવિચાર.

- ૧ પ્રભસૂત્ર અથવા પ્રિભમીમાસા (કહીઆ)
- ૨ વિચાર અવ્યવાનો વિધિ અને તેના લાભ (છાં૦)
- ૩ શરીરની અને મનની દ્વિરાનહિત અવસ્થા (છાં૦)
- ૪ શ્રીચિદ્રેશ્વરના મનિનો ઘટનાદ (છાં૦)
- ૫ વિચારેનુ સ્વરૂપ અથુ પ્રમાનુ ગ્યાવામા એ નિયમ તેવ છે (છાં૦)
- ૬ એક શ્રેયસાર મનને કેવા કમથી પાતાનુ અને ઉચ્ચ મ્યુ (છાં૦)

૩ વિદ્યા.

- ૧ શ્રી તથા શરિઓની મન ના સ્વાપ્ન થતી અવગ (છાં૦)
- ૨ અમનવિદ્યાકયા (છાં૦)
- ૩ મગ્યા, મીકુ ધરે પદ્યોના ઉપયોગથી થતી હાનિ (છાં૦)
- ૪ ભતિઉપર આહાની અવગ (છાં૦)

૪ સાહિત્ય.

- યોગિની (છાં૦)

૫ પ્રકીર્ણ.

- ૧ શ્રીમદ્દાસના નીશા પનો પ્રાદુભાર (છાં૦)
- ૨ પ્રો. વાદિનનો પ્રાચીન પ્રવિનિઓનિ અભિપ્રાય (છાં૦)

અગત્યની સૂચના.

મહા ૧૧ પ્રેમ મામની વ ૧૪ ઉપર પ્રમદ થાય છે અને તથા પ્રાદમને જે બીજા મામની નુ. સમસંધીમા મળે તે આથી જે પ્રાદમને એ અમામા નાં ન મળે તેમજે તમણા અન જણુનવ પ. નિવસપત્રી જણુનાર આદ ને તેનું પડનો અઠ મળી મળે નહિ હમાણુ બદલનાજે પાતા પ્રયમન દા ૧૫ જણાવે ફેલા કરી તેમ નહિ મનામના પત્રઉપ ધ્યાન આપનામા આપતુ નથી

વ્યવસ્થાપક, મહામલ, વરોદવા.

श्रीमहाकाल.

रूप (पुस्तक) २८—कार्तिक कृष्ण० १४. संवत् १९६४. दर्शन (अंक) १.

॥ ॐ श्री ॥

॥ अथ कालरात्रिनिमित्तकं श्रीरुद्रोक्तं

श्रीमहाकालस्तोत्रम् ॥

गेयपद्यम् ।

चन्द्रामहे महामोक्षाय महाकालेश्वरं देयम् ।

कृतिधृतिसंहतिवलयपरमेशमखिलकामेश्वरं सेव्यम् ॥ ध्रु० ॥

ग्रहविष्णुमोहयुद्धनिर्णयप्रदं परम् (२)

भास्वरम्, प्रभास्वरम्,

ध्यात्वा घयर्माशाहतनाय ॥ चन्द्रामहे० ॥ १ ॥

सर्वलिङ्गयजितं च लिङ्गरूपमूर्जितम् (२)

अर्चितम्, सुगर्जितम्,

प्रणुमः प्रपञ्चसंशमनाय ॥ चन्द्रामहे० ॥ २ ॥

आदिरूपमादिहीनमन्तहीनमद्वयम् (२)

चिन्मयम्, निरामयम्,

स्मरन्ति मुनयो भवतरणाय ॥ चन्द्रामहे० ॥ ३ ॥

ग्रहभोगिभञ्जनाय संप्रुतप्राविग्रहम् (२)

प्रग्रहम्, च निग्रहम्,

अस्मदभिग्रममोघयलाय ॥ चन्द्रामहे० ॥ ४ ॥

थोनासिहमेकवर्णमादिवर्णमक्षरम् (२)

साक्षरम्, अतक्षरम्,

वेदमयं दृढनिधेयाय ॥ चन्द्रामहे० ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ:—સૃષ્ટિ, સ્થિતિ અને સંહારશક્તિના પરમેશ્વર, અને અખિન્ન કામનાઓઉપર સત્તા ધરાવનાર તથા સેવ્ય એવા પરમેશ્વર શ્રીમહાકાવ્યને અમે મહામોક્ષને માટે વંદિયે છીએ. (૬૦)

બ્રહ્મા અને વિષ્ણુએ મોહવડે આરંભેલા યુદ્ધનો ખાટા નિર્ણય આપનાર, દુષ્ટિમાન, પ્રભાસવર નામક યોગશાસ્ત્રાક્રાંત વ્યોતિષ્ઠ શ્રીમહાકાવ્ય ભગવાનનું ધ્યાન કરીને અમે વિશ્વસંહાર કરવાને સમર્થ છીએ. સૃષ્ટિ ૧

સર્વ લિંગથી રહિત અને ઊર્ગિત લિંગરૂપ, પૂનવલા અને શુભ ગર્જનાવાળા એવા શ્રીમહાકાવ્ય ભગવાનને અમે અપંચના શમનમાટે સ્તવીએ છીએ. સૃષ્ટિ ૨

સર્વના આદિરૂપ, આદિહીન અને અંતરહિત તથા અદ્વય, ચિન્મય અને નિરામય એવા, શ્રીમહાકાવ્ય ભગવાનને ભવ તરવાને માટે મુનિઓ રમરે છે. સૃષ્ટિ ૩

બ્રહ્માને અસુરોથી થયેલા ભયને ભાંગવાને જેમણે ઉગ્ર શરીર ધારણ કરેલું છે એવા, સર્વની હુગામરૂપ તથા નિઝહમર્તિ, અને અમારાથી અલિન એવા શ્રીમહાકાવ્ય ભગવાનને અમે વંદન કરીએ છીએ. સૃષ્ટિ ૪

ઐકાક્ષર (પ્રણવ) રૂપ, આદિવર્ણ (અ) રૂપ, સાક્ષર અને અનક્ષર, તથા વેદમય એવા શ્રીપુરુષપંચાનન મહાકાવ્ય ભગવાનને હૃદ વૈરાગ્યની સિદ્ધિઅર્થે. અમે વંદન કરીએ છીએ. સૃષ્ટિ ૫

આરાધના.

પદ. ગરબો.

જય જય જય સન્નિવૃત્તિમુખધામ ! અકામ !, અંતરમાં આજે આરાધીએ,
ભક્તજનોકેરા વિશ્રામ,—ધામ, સ્તુતિવચન રનેહથી સ્વીકારીએ,

પ્રકુલ હૃદયે થઈ સઉ, આપપ્રતિ અભિમુખ,

પ્રેમે ઉપકૃત વૃત્તિથી, રહીએ-વિસરી દુઃખ.

આવી મળો હૃદયઉદ્યાન,—સ્થાન, નિરખી નયને પૂર્ણ તૃપ્તિ સાધીએ;

દિવ્ય શક્તિ દર્શાવજો, રહી અમ અંતરમાંહ,

જેથી અનવધિ જ્ઞાનને, અમમાં પ્રકટ લહાય;

ટાળો આવરણો ને અજ્ઞાન-અભાન, જેથી અવિદ્યા ઉરની ણાધીએ;

જે શક્તિ ને શુભચક્રી, આપ જ છે પરમેશ,

તે અમમાંહિ સ્ફુરાવજો, સૃષ્ટિ ન અન્ય વિશેષ.

દેજો મુગમ યુક્તિ સર્વ હાય—નાથ ! જેથી સઘ સ્વરૂપપ્રતિ વાધીએ,

શ્રદ્ધા નિજ સામર્થ્યમાં, ને પ્રભુ એાપની માંહ,

અનવધિ પ્રકટાવી હરો, ઉર અજ્ઞાનની લાહ,

નહરિ સ્વરૂપથી કરો અલિન-લીન, (જેથી) ફરી ન ભરીએ શુભવર્ણવાધીએ;—

દુઃખત્રયાર્થે નિત્યાનિત્ય વિવેક ધરવો આવશ્યક છે.

પદ. (મુજ પરમ પિતા ચિત્ત ધરજીરે—એ લય.)

શું નિત્ય, શું અનિત્ય જોઈએ, વિશ્વમાં આવી,
લહી અનિત્ય, ન ત્યાં પછી મોહીએ, અરતિ ઉપજાવી.
પરાણનો ભડકો કરવાથી રસોઈ ના રંધાય,
ક્ષણિક સુખદ વિષયોના ભોગે, અખંડ તૃપ્તિ ન થાય રે; શું
ક્ષુધા સમ લંઘનની ભારે એક કણે ના બ્તાય,
સમગ્ર વિષયો મળતાં પણ ના, સત્સુખ પામી હસાય રે; શું
વિષયભોગ ભોગવીએ જેમ જેમ, વધે વિષયભુખ તેમ,
ધૂત ને અગ્નિવિષે સિંચ્યાથી, વધતો અગ્નિ જેમ રે; શું
બ્રહ્મા કે વાસવના ભોગો, ભોગવીએ શત કલ્પ,
તોપણ અતૃપ્ત મન ન ધરાતું, શાંત ન થાતું સ્વલ્પ રે; શું
અખંડ સુખ થઈ વિષયે વહે જીવ, પણ સુખ તે ન જણાય,
તોપણ ફરી વિષયે ડુબે જેમ, પતંગ દીપકમાંજ રે; શું
વિવેકથી સદ્વિવેકી પુરુષે, ફરીને શુદ્ધ વિચાર,
અનિત્યના મોહથી ઉગરવું, કરવા દુઃખસંહાર રે; શું
અનિત્યની ઇચ્છા છુટી નિત્યે પ્રકટે જવ દૃઢ પ્રેમ,
રજતમનાં આવરણો હટી તવ, પ્રતિષ્ઠા વધતું ક્ષેમ રે; શું
તનુતા કમથી દોષની ચાતાં, મનમતિ થાયે સ્થિર,
સ્થિર મતિમાં નિજરૂપ ભળાતાં, રૂટે ભવજંજીર રે; શું
અનિત્યપ્રતિભા રાગ લહીને, દુઃખ માત્રનું મૂળ,
નિત્ય નૃહદિમાં પ્રેમ વધારે, દિન જેનો અનુકૂળ રે; શું

શ્રીમહાકાલના વિશ્વમા રૂપનો પ્રાદુર્ભાવ.

આગલીશ વારે પૂર્ણ ફરી, શ્રીમહાકાલ આજથી - પરમાત્માના અનુગ્રહથી વિશ્વમા વર્ષમાં પ્રવેશે છે. સુનાવર્યાનું પ્રતાપમય ઓજસ પોતાના અણુઅણુમાં વ્યાપી રહેલું તે પ્રતીત કરે છે, અને પ્રતિષ્ઠા વધતા જતા આ ઓજસવડે પોતાના સંબંધમાં આવનાર સર્વનું સર્વ પ્રકારનું કરવાણુ સાધવાની તીવ્ર શૈભેન્દ્રા ધરી, તે સ્વકર્તવ્યમાં કટિ ફરી, સાધવાનતાથી યોગ્ય છે.

‘સર્વનું’ હિત સાધનાર પરમોપકારક સાધન પોતાને કરનાર પોતાના હૃદયરથ પરમાત્માને,

નિરતિશય ભક્તિવડે તે પુનઃ પુનઃ પ્રણામ કરે છે, અને પોતાના જ્ઞાનૈશ્વર્યને અતિશય અધિક અધિક વેગથી પ્રકટ કરતા રહેવા પ્રાર્થે છે.

મહાકાલ વર્તમાન વર્ષમાં પોતાનો તથા ભક્તિપૂર્વક પોતાના સંબંધમાં આવનાર સર્વનો દશે દિશામાં અદ્ભુત અને અપૂર્વ વિજય અવલોકે છે. પોતાના મૂળ સ્થાનમાંથી નદી જેમ જેમ દૂર જતી જાય છે, તેમ તેમ તેનો વેગ અને વિશાલતા વધતાં જાય છે, તે જ પ્રમાણે મહાકાલ પોતાના અને પોતાના સંબંધી જનોનાં વિજયવેગને અતિવર્ધ અધિક અધિક વધતો જતો જુએ એ અવાભાવિક છે.

મહાકાલ પોતાના સદ્વિવેકી વાચકોને, જે અપૂર્વ વિજયનો અનુભવ વર્તમાન તથા ઉત્તરોત્તર વર્ષોમાં કરાવવા ઇચ્છે છે, તે વિજય લાલિષ્ટ નથી પણ સ્થાયી છે. અર્ચયક્ષુવડે વિપથી મનુષ્યોની ભૂમિકાઉપરથી તે ક્ષેત્ર શકાતો નથી. તેનો સૂર્યસમ તેજસ્વી પ્રકાશ વિશેષ કરીને આંતર પ્રદેશમાં જ હોય છે, તથાપિ તે આંતર પ્રદેશમાંથી પણ વાદળોમાંથી જેમ સૂર્યપ્રકાશ જણાયા વિના રહેતો નથી, તેમ સમય જતાં વ્યવહારમાં તેનો પ્રતાપ પ્રત્યક્ષ થયાવિના રહેતો નથી.

જેઓ પોતાના બાહુબળવડે સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ, એ ત્રણે લોકોઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, તેમનો તે વિજય અદ્ભુત છતાં, તેમનું મરણ થતાં તેમના તે વિજયનો અંત આવે છે, અને તેથી તે વિજય ક્ષણભંગુર ગણાતો હોવાથી સદ્વિવેકીએ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. આ લોકમાં તથા શ્વેત્કાથી આ લોકનો ત્યાગ કર્યા પછી જે વિજય આપણને લાગે જતો નથી, તે જ વિજય સ્થાયી છે, અને તેને જ સદ્વિવેકીએ ઇચ્છવાયોગ્ય છે. આ વિજય આંતર પ્રદેશને જ અર્થાત્ દેહીપ્રમાણ કરવાથી, અર્થાત્ મનની સર્વ શક્તિઓને સર્વોપદ્રેષ્ટ કરવાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. જે મનુષ્યે મનને શુદ્ધસ્વથી પૂર્ણ કરી દીધું છે, તેના ગરણમાં અસંખ્ય બ્રહ્મોંડોનાં સામ્રાજ્યો રાજાય છે. આવો આંતર વિજય એ જ વિજય છે. ત્રિભુવનના બાહ્ય વિજયથી આ આંતર વિજય પ્રાપ્ત થતો નથી, પણ આંતર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી ત્રિભુવનનો બાહ્ય વિજય સહજ છે. સદ્વિવેકી વાચકો ! મહાકાલ આપા નિરુપમ આંતર વિજયની દિશામાં તમને મૂકે છે, અને તે માર્ગે શ્રદ્ધાથી અને આગ્રહથી જો તમે વળા જશો તો વર્તમાન વર્ષમાં જ તે તમને આ મહાવિજયના પ્રકારાનું આંતર પ્રદેશમાં દર્શન કરાવ્યા વિના રહે તેમ નથી. તે પોતાનું દર્શન્ય ઉત્સાહપૂર્વક કરે છે, અને તમને તમારું દર્શન્ય તે જ પ્રમાણે કરવા પ્રેમપૂર્વક આમંત્રે છે. વિચારમાં ત્યારે અધિક સમય ન ગાળતાં, આંતર પ્રદેશમાં વિજય સાધવા, આવો આપણે આ ક્ષણથી જ મચી પડીએ. પરમાત્મા આપણા પ્રેરક, નિર્ધેતા, અને સાહાયક હો.

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના ૧૪ ૩૮૬ થી).

महत्त्व ॥ ७ ॥

સૂત્રાર્થ:—મહત્ શબ્દની માંદક આ પણ છે.

આ સૂત્રથી એ જણાવ્યું કે સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં મહત્ શબ્દથી પ્રકૃતિના આઘવિકારરૂપ સત્તામાત્રામક તત્ત્વનું અદ્યક્ષ કયું છે, પણ એ શબ્દ તેટલા ઉપરથી વેદિક પ્રયોગોમાં એ જ

અર્થમાં એવો એવો નિયમ કરી શકતો નથી. હુદ્દેયત્મા મહાન્ પરઃ, મહાન્તં વિષુમાત્માનમ્
વેદાહમેતં પુરુષં મહાન્તમ્, હુદ્દિયી મહાન્ આત્મા પર છે, મહાન્ વિષુઆત્માને, આ મહાન્
પુરુષને હું બાહ્યું, દયાદિ વૈદિક પ્રયોગોમાં મહાન્ની સાથે આત્મા, પુરુષ આદિ શબ્દો વાપર્યા
છે તેથી સ્પષ્ટ છે કે એ સર્વ પ્રયોગોમાં મહાન્ પદથી કોઈ પણ પ્રકૃતિના વિદ્યાર્ત્નું અહલુ
નથી, તાત્પર્ય કે આ સર્વ પ્રયોગોમાં મહત્ત્વ પદ જોઈ તેના અર્થ સાંખ્યસંમત મહત્ત્વત્ત્વ છે
એ મતપર આવી પડતું જેમ બુદ્ધભરેલું છે તે જ પ્રમાણે પ્રસ્તુત વાક્યમાં પણ અવ્યક્ત પદ-
માત્ર જોઈ તેટલાથી સાંખ્યસંમત પ્રધાનત્વ ક્યન એથી વૈદિક પ્રયોગમાં કયું છે એ માનવું
પણ એટલું ભ્રાન્તિરૂપ છે.

આ પ્રમાણે સર્વ રીતે વિચારતાં જે જે વિવિધ હેતુઓને લીધે અવ્યક્તનો અર્થ પ્રધાન
થઈ શકે તેમ નથી તે સર્વ જાણી શીસ્ત્રકારે એ સિદ્ધિ કહ્યું કે અહિં અવ્યક્તનો અર્થ
પ્રધાન નથી જ.

હવે ધતર ઉપનિષદવાક્ય કે જેનો અનર્થ કરી સાંખ્યમતાનુયાયી પ્રધાનની સ્થાપના
કરતા પન કરે તેવો સંભવ છે તે વાક્યના વિચારમાટે અન્ય અધિકરણ શ્રીસ્ત્રકાર રચે છે.

અમસવદવિરોચાત્ ॥ ૮ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અમસની માત્રક અત્ર પણ વિશેષ નથી તેથી (પ્રધાન એ જ અનન છે એમ
કહી શકાય તેમ નથી.)

આ અધિકરણના નિયમવાક્યરૂપે શ્રીમ્વેતાચતર ઉપનિષદમાંનું વાક્ય છે. એ ઉપનિષદમાં
અનુર્થ અધ્યાયમાં પાંચમો મંત્ર આ પ્રમાણે છે—

અજામેકાં લોહિતગુહ્મરૂપ્ણાં વહ્નિઃ પ્રજાઃ સ્ત્રજમાનાં સરૂપાઃ ।

અજો હૈકો હુપમાણોડનુસેતે જહાત્યેનાં મુક્તમોગમજોડન્યઃ ॥

આ મંત્રનો અનુશબ્દ આ અધિકરણના નિયમરૂપ છે. એ શબ્દનો અર્થ પ્રધાન છે કે
માયા છે એ સંશય છે કેમકે અનુશબ્દનો બનેમાંથી કોઈ પણ રૂઢ અર્થ નથી. ત્યાં પ્રધાન-
વાદી સાંખ્ય પૂર્વપક્ષ કરે છે અને કહે છે કે આ મંત્રમાં લોહિત, ગુહ્મ અને કૃષ્ણ એ
ત્રણ શબ્દોથી અનુક્રમે જગત્, સત્ત્વ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણોનો યોધ થાય છે. રજોગુણ
રંગનાત્મક છે તેથી રોહિત છે, સત્ત્વ પ્રકાશસ્વરૂપ છે તેથી ગુહ્મ છે, અને આત્મસ્વરૂપસાવ-
વાળું તમસ્ હોવાથી તે કૃષ્ણ છે. તેથી રોહિત એ સમસ્તપદથી આ ત્રણ ગુણોની સામ્યાવ-
સ્થારૂપ પ્રધાનનો યોધ થાય છે. પ્રધાન બને સામ્યાવસ્થારૂપ હોવાથી એનામાં રંગનાદિ ધર્મો
એ અવસ્થામાં નથી, છતાં એ પ્રધાનના અવસ્થા જે સત્ત્વાદિ તેના ધર્મોનો એ અવયવોમાં
અપરદેશ થયો છે. એ પ્રધાન તે અનન છે કેમકે પ્રધાન ઉપનત થતી નથી તેથી વ્યુપત્તિસિદ્ધ
અર્થમાં અનુશબ્દ એને લાગુ પડે છે. જો કોઈ કહે કે અનુશબ્દનો રૂઢ અર્થ બહારી છે તેથી
યોગિક અર્થકરતાં રૂઢ અર્થ પ્રથમ ઉપરિચિત થાય છે તો પ્રધાનવાદી જણાવે છે કે એ રૂઢ
અર્થ સાચો છે પણ તેનું અત્ર અહલુ કારણ તેમ નથી; કારણકે આ ઉપનિષદનો મંત્ર છે અને
આ વિદ્યાર્ત્નું પ્રકરણ છે, કોષ બહારબહારની વાતો નથી. એ અનનરૂપ પ્રધાન તે કણી પ્રજા-મ-
હાદિ તત્ત્વો-જે નિશ્ચલભેદ છે તેને સંજ છે અને એક અનન-નદિ વિદ્યારૂપ-પુરુષ તે એ
અનનરૂપ પ્રકૃતિને સેવતો ગ્રહે છે, અર્થાત્ એને અવિદ્યારૂપ પોતાના સ્વરૂપરૂપ ગણી “હું”

સુખી છું, હું દુઃખી છું, હું મૃદુ છું ” એ રીતે અવિવેકને લીધે માની સંસારને પામનો રહે છે ત્યારે અન્ય પુરુષ જેને વિવેકપ્રાપ્તિ ઉપન થઈ છે તે આ પ્રકૃતિ કે જેણે ભોગ અને અપવર્ગ-રૂપ પોતાનાં બને અંગો બતાવી દીધાં છે તેને છોડી દે છે અર્થાત્ દૈવધ્યને પામે છે. આ પ્રકારે આ મંત્રનો અર્થ બરાબર થઈ શકે છે. તેથી ‘પ્રધાનાદિની કલ્પના શ્રુતિમૂલક છે.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સિદ્ધાન્તસૂત્રથી અંધકાર જણાવે છે કે સાંખ્ય-વાદ શ્રુતિમૂલક છે એવું આ મંત્રથી સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. આ મંત્ર સ્વતંત્રતાથી પોતાની મેળે કોઈ પણ વાદને સમર્થન કરે તેમ નથી, કેમકે અજ્ઞાનઆદિ પદો છે તે સામાન્ય રૂપે શ્રુત છે તેથી અજ્ઞાનઆદિની કલ્પના માયા તથા પ્રધાન બંનેમાં સરખી રીતે થઈ શકે છે તેથી સાંખ્યવાદ જ આ મંત્રમાં અભિપ્રેત છે એવું જણાવનાર કોઈ વિશેષ ગ્રંથ રહેતું નથી. અર્વાંગ્વિલશ્ચમસ કાર્ત્ત્વ્યુષ્નઃ—નીચે બિલ્લવાળો અને ઉચે ભુધાવાળો ચમસ. એ મંત્રમાં જેમ અમુક જ ચમસ લેવો અને અમુક નહિ લેવો એવો નિર્ણય કરાય તેમ નથી પણ જે તે ચમસ અર્વાંગ્વિલવાદિવાળો હોય તેનું અહણુ કરી શકાય છે તે જ પ્રમાણે આ અજ્ઞાનમંત્રમાં પણ પ્રકરણાદિ કોઈ ખાસ પ્રધાનમાં નિયામક હેતુ નહિ હોવાથી જે જે અજ્ઞ હોય તેનું અહણુ અજ્ઞથી થઈ શકે છે માટે એ મંત્રમાંનું અજ્ઞ પદ તે પ્રધાનનું જ વાચક છે એમ નિયમન કરી શકાય તેમ નથી.

અહિં કોઈ કહે કે ચમસમંત્રમાં જેમ રૂદ્ધ તદ્વિચર યપ હ્યર્વાંગ્વિલશ્ચમસ કાર્ત્ત્વ્યુષ્નઃ એ વાક્યયોગથી ચમસવિશેષનું જાન થાય છે કે અમુક ચમસ જ લેવો તેમ અહિં અજ્ઞ-પદથી ત્યારે કોનું અહણુ કરવું ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા શ્રીસૂત્રકાર કહે છે કે

ય્યોત્તિરુપક્રમા તુ તથા હ્યધિયત્ત યકે ॥ ૯ ॥

સૂત્રાર્થઃ—ય્યોતિરાદિ પ્રકૃતિને જ (આ પદથી લેવી) કેમકે એક ઉપનિષદમાં એવું જ શેહિતાદિરૂપ કહ્યું છે.

ય્યોત્તિરુપક્રમા—ય્યોતિસ્ એટલે તેજસ્ છે ઉપક્રમ નામ આદિ જેનું એવી, અર્થાત્ તેજસ્, અપ અને પૃથ્વીરૂપ.

તુ—આ શબ્દ અપધારણને બતાવે છે.

યકે—એટલે કોઈ ઉપનિષદનું અપેક્ષન કરનાર.

આ સૂત્રથી ઉપરના પ્રશ્નનો એ ઉત્તર આપ્યો કે આ અજ્ઞ તે ત્રણ ગુણરૂપ પ્રધાન નથી પણ એથી તો પરમેશ્વરથી ઉત્પન્ન થયેલી, તેજસ્ જેના આદિમાં છે એવી અર્થાત્ તેજસ્ જલ અને પૃથ્વીરૂપ જે ઉદ્ભવિગ્નહિ અત્યંત બૃહત્પ્રામાની પ્રકૃતિ તેનું જ અહણુ કરવાનું છે. તાત્પર્ય કે આ અજ્ઞ તે ગુણત્રયરૂપ પ્રધાન નથી પણ બૃહત્ત્રયરૂપ પ્રકૃતિ છે કેમકે અન્ય રસને પરમાત્મામાંથી તેજસ્ આદિ ત્રિવિધ બૃહત્ની ઉત્પત્તિ કરી એ બૃહત્ત્રયને જ શેહિતાદિ રૂપવાળાં કહ્યાં છે. શ્રી હાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે યદ્દમેરોહિતં રૂપં તેજસસ્તદ્રૂપં ચત્તુર્લકં તદ્રૂપાં ચત્તુર્લકં તદ્દગ્નસ્ય-અગ્નિમાં જે લોહિત રૂપ છે તે તેજનું જ રૂપ છે, જે શુક્લ રૂપ છે તે જલનું છે અને જે કૃષ્ણ રૂપ છે તે પૃથ્વીનું છે. અહિં ‘પણ શેહિતાદિ’ શબ્દો સરખા જ વાપરેલાં છે તેથી એ શબ્દપદથી અહિં પણ તેજસ્; જલ અને પૃથ્વી એ બૃહત્ત્રય જ વિવક્ષિત હોય એમ દેખાય છે. વળી શેહિતાદિ શબ્દો મુખ્ય યત્તિથી તે તે રંગની વાચક છે

અને પ્રધાનવાદીના મતપ્રમાણે શેઠિતનો અર્થ રક્તગુણ કરવામાં લક્ષણાવૃત્તિનો આશ્રય કરવો પડે છે. તેથી એ મતમાં એક તો આ દોષ આવે છે કે લક્ષણા પ્રથમ જ કરવી પડે છે. તેથી છાંદોગ્યોપનિષદનું જે અસંદિગ્ધ વાક્ય છે તેવડે આ સંદિગ્ધ વાક્યના અર્થનો નિર્ણય કરાય છે. આટલું જ નહિ પણ આ પ્રસ્તુત ઉપનિષદનું પ્રકરણ જોતાં પણ એ માયાપ્રકરણ છે અને પ્રધાનપ્રકરણ નથી. અહિં પણ જગતસર્જનાદિમાં જાતના સહાયરૂપ શી વસ્તુ છે એ સંબંધનો જાતવાદીઓ વિચાર કરે છે ઈર્ષ્યાદિ પ્રકારે ઉપદ્રમ કરી તે ધ્યાનયોગાનુગતા અપરચન્, દેવાત્મશક્તિ સ્વગુણૈર્નિગૂઢામ્—તે જાતવાદીઓએ ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરી જોયું તો પરમાત્મામાં એકરૂપે અધ્યસ્ત થયેલી પોતાના ગુણથી. નિગૂઢ થયેલી સત્વાદિ ત્રિગુણાત્મક, જાતપરતંત્રશક્તિને એ સહાય. આપનાર કારણરૂપે જોઈ-એ વાક્યથી સંપૂર્ણ જગતને રચનારી પરમેશ્વરની શક્તિરૂપ માયાનો ઉપદ્રમ કર્યો છે. વાક્યરૂપે જોતાં પણ માયાની ઉપજાગ્ધિ થાય છે. માયાં તુ પ્રકૃતિં વિદ્યાન્ માયિનં તુ મહેશ્વરમ્—માયાને પ્રકૃતિ જાણવી અને એ માયાના અધિપતિ જે પરમાત્મા તેને મહેશ્વર જાણવા, યો યોનિ યોનિમધિતિપ્રત્યેકઃ—જે એક છતાં માયાના અંશરૂપે તે તે અવિદ્યાત્મક યોનિ (કાર્ય-કરણાદિ સંઘાતનું કારણ) નું અધિષ્ઠાન કરે છે—ઈર્ષ્યાદિ વાક્યરૂપમાં પણ માયાનું દશન દેખાય છે, મારે પરમેશ્વરમાં સ્વતંત્ર એવી કોઈ અજ્ઞ નામની પ્રકૃતિના આ અજ્ઞ મંત્રથી જોધ થઈ શકે તેમ નથી. આપું પ્રકરણ જોતાં માયારૂપ દૈવીશક્તિ કે જેમાં નામ અને રૂપ અવ્યા-હૃત દશામાં રહેલાં છે તથા જે નામરૂપની પૂર્વાવસ્થારૂપ છે તે જ આ અજ્ઞમંત્રથી ઉપદિષ્ટ દેખાય છે, અને એના વિદ્યારૂપ તેજસ્ આદિ બ્રહ્મામાં શેઠિતાદિ રૂપ રહ્યાં છે તેથી એનામાં તે અનુદ્યુત દશામાં રહેલા હોવાથી એને પણ વર્ણનવચાળી કહી છે.

અહિં પ્રતિવાદીએ શંકા કરશે કે આ અજ્ઞશબ્દ રૂઢ છે કે યૌગિક અર્થમાં વપરાયો છે ? તમે આ પ્રકૃતિને અજ્ઞ કયા અર્થમાં કહોછો ? ત્યાં માયારૂપ પ્રકૃતિ બકરીના આકારવાળી નથી તેથી રૂઢ અર્થમાં એ અજ્ઞ કહેવાય તેમ નથી તેમ જ તેજસ્, જલ અને પૃથ્વીરૂપ તમારી અજ્ઞ તે તો પરમેશ્વરમાંથી જ ઉત્પન્ન થનારી શ્રુતિ જાણવે છે તેથી ન જાયતે—ન ઉપમ થાય તે અજ્ઞ, એ યૌગિક અર્થમાં પણ એ અજ્ઞ કહેવાય તેમ નથી. આ રીતે હોવાથી રૂપરૂઢિત માયા તે કેવી રીતે—કયા અર્થમાં અજ્ઞ કહી શકાય ? આ પ્રશ્નનો હવે શ્રી સૂત્રકાર ઉત્તર આપે છે.

(અપૂર્ણ).

વિચાર વદલવાનો વિધિ અને તેના લાભ.

મનુષ્યને જે સુખ અથવા દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું કારણ તેનું પોતાનું મન જ છે, અથવા શાસ્ત્રીય શબ્દોમાં કહીએ તો મન એ જ મનુષ્યોને બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે, એ સિદ્ધાંતની સત્યતાને સિદ્ધ કરવાને આ માસિકમાં એટલી બધી વાર પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે કે હવે તે સંબંધી અધિક લખવું, એ દોલોને ફરી દળવાજોડું છે. અને તોપણ જ્યાં સુધી મનુષ્યો આ નિયમમાં ચિદ્ર થઈ સુખને સિદ્ધ કરવા અને દુઃખને દાળવા, અન્ય સર્વ ઉપાયોને ત્યજ દહને પોતાના મનને જ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરના નથી થયા, ત્યાં સુધી આ

નિશ્ચયને પુનઃ પુનઃ વિવિધ યુક્તિથી ચર્ચવાનું લેખકોનું કર્તવ્ય પૂર્ણ થયેલું ગણાતું નથી.

મનુષ્યનું મન જે પ્રકારનું હોય છે, તેવી જ તેની શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક સ્થિતિ હોય છે; અર્થાત્ મનુષ્યને રાગી અથવા નિરાગ રાખનાર, પ્રસન્ન અથવા અપ્રસન્ન રાખનાર, અને નીતિમાન અથવા અનીતિમાન રાખનાર તેના યોગ્ય અથવા અયોગ્ય વિચારો જ છે. જેમ કુદરતમાં વિદ્યુત વગેરે વિવિધ સામર્થ્યો છે, તેમ વિચાર એ પણ મનુષ્યમાં રહેલું એક અતિ અદ્ભુત સામર્થ્ય છે, અને તે મનુષ્યના મનમાં પ્રયેક ક્ષણે પ્રકટીને સારો કે નહારો ફેરફાર કર્યા વિના રહેલું જ નથી. સુખના શિખરે રમતા એક મનુષ્યને વિચાર અન્ય ક્ષણે જ દુઃખના ઉંડા ખાડામાં ઢોળી પાડે છે, અને દુઃખના સમુદ્રમાં દુષ્કાં ખાતા અન્ય મનુષ્યને અન્ય ક્ષણે જ તે સુખના શિખરઉપર સ્થાપે છે. વિચારમાં આવું અદ્ભુત સામર્થ્ય રહેલું હોવાથી વિચાર ઉપર અથવા મનઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કરવો, એના જેવું મહત્વનું કર્તવ્ય મનુષ્યનું અન્ય કોઈ પણ હોઈ શકતું નથી. કારણ કે દુઃખને ટાળવું અને સુખને પ્રાપ્ત કરવું, એનો અર્થ જ મનુષ્યે પોતાના વિચારને બદલવો, એ વિના બીજો કશો જ નીકળતો નથી.

એક યથાર્થ વિરાગસંપન્ન પુરુષને મોહ ઉત્પન્ન કરનાર વિષયોને જોઈને આનિ તથા ખેદ થાય છે. એક વિપરીતે તે જ પદાર્થો હર્ષ પ્રકટાવે છે. પદાર્થો તેના તે છતાં વિચારના ભેદને લીધે, એક સ્થળે હર્ષ અને એક સ્થળે ખેદ, એમ વિરોધી પરિણામો પ્રકટે છે.

જગતમાં કોઈ સ્થળે સુખ કે દુઃખ નથી. સુખ અને દુઃખને રહેવાનું સ્થળ તો આપણા વિચાર અથવા આપણું મન છે. જો જગતમાં સુખ કે દુઃખ હોત તો એકનો એક પદાર્થ, એકને સુખ આપનાર તથા બીજાને દુઃખ આપનાર જે જણાય છે, તે ન જણાવો જોઈએ. વિચારના ભેદને લીધે જ, આમ, એકનો એક પદાર્થ, પરસ્પરથી વિરોધી અસર પ્રકટાવે છે.

કાળો ચરમાં પહેરનારને આપું જગત કાળું દેખાય છે, તેથી જગત કાળું છે, એમ કહેવાની કોઈ બુલ કરે છે? એ જ જગત પીળાં ચરમાં પહેરવાથી અથવા લાલ ચરમાં પહેરવાથી શું પીળું અથવા લાલ નથી દેખાતું? દેખાય જ છે, એમ સર્વને અનુભવ છે, અને તોપણ અચૂક તો દુઃખરૂપ જ છે, અને અચૂક તો સુખરૂપ જ છે, અચૂક તો સારું છે, અને અચૂક તો ખોટું છે, એમ નિરાંકપણે સર્વ વહે છે. જેને અચૂક સુખરૂપ દેખાય છે, તેને તેના વિચારનું સ્વરૂપ તેણે હોવાથી તેમ દેખાય છે, અને જેને અચૂક દુઃખરૂપ દેખાય છે, તેને તેના વિચારનું સ્વરૂપ તેણે પ્રકારનું હોવાથી તેમ દેખાય છે.

સદ્વિવેકીને આટલા વિવેચનથી સહજ સ્પષ્ટ થશે કે વિચારને અથવા મનને કેવળ બદલી નાંખવામાં સુખને પ્રાપ્ત કરવાની કુચી રહેલી છે. વિચારને બદલવો, એને સત્શાસ્ત્રો મનને શુદ્ધ કરવું, એવા શબ્દોથી ઓળખાવે છે. વળી અતત્ત્વના વિચાર કરતા મનને તેના વિચાર કરવાનું છોડાવી દઈને તેને તત્ત્વના વિચાર કરતું કરવું, એવું નામ પણ તેઓ મનને બદલવું ગણે છે.

અતત્ત્વના વિચારો કરતા મનને બદલીને તત્ત્વના વિચારો કરતું કરવાથી પારમાર્થિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, અને નિષ્કળતા, નિરાશા, નિર્ધનતા, વ્યાધિ વગેરેના વિચારો કરતા મનને બદલીને વિજય, ઉચ્ચ આશા, આરોગ્ય, સંપત્તિ વગેરેના વિચારો કરતું તેને કરવાથી બાહ્ય રીતે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

વ્યાવહારિક તથા પારમાર્થિક સુખ આ પ્રમાણે વિચારને બદલવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, એ વાતાં ઘણા સ્વીકારે છે, તથાપિ વિચારને બદલવાનું કાર્ય સર્વને સરળ લાગતું નથી. વિચારને બદલવો અને મનને કેવળ નવું બનાવવું, એ સુખકર છે, પણ વિચારને બદલવો શી રીતે ? મનને નવું ધડવું શી રીતે ? આ પ્રશ્નો ઉત્તર આપતાં, મોટા મોટાઓને પણ મુંઝવણ થાય છે; અથવા અન્ય રીતે કહીએ તો ઉત્તર તો અસંખ્ય મનુષ્યો ગમે તેવો શીખ્યો સાંભળ્યો આપે છે, પણ તેને આચારમાં કેમ મૂકવો તેનું સતોષકારક સમાધાન વિરલ પુરુષો જ આપી શકે છે; અને યથાર્થ રીતે આચારમાં મૂક્યા મનુષ્યો તો શોધ્યા પણ જડતા નથી. ઉપાયને વર્ણવવાનું કાર્ય જેટલું સહેલું છે, તેટલું આચારમાં મૂકવાનું નથી; અને તેથી સઘળા જ (લેખક પણ પોતાની ગણના તેમાં જ કરે છે) ઉપાયોને વર્ણવવા માટે કટિ કસીને મેદાનમાં પડે છે. વસ્તુતઃ આમ થવું ન જોઈએ, આચારને અપ્રસ્થાન મળવું જોઈએ—પણ હાલ તો આમ જ થાય છે.

વિચારને બદલવાનું કામ, ખરું જોતાં, લોભ જેવું ધારે છે, તેવું કહિન નથી. તે કહિન જણાય છે, તેનું કારણ તે કહિન મનાઈ ગયું છે, એ જ છે. મનનો નિઝદ કરવાનું કામ, વાયુને વશ કરવા કરતાં પણ સુદુષ્કર છે, એવાં વચનો હંજરો વર્ષથી બ્રાહ્મણો આજ્યાં છે, અને પરાપૂર્વથી પ્રગ્નતા હૃદયમાં અને દેશના વાતાવરણમાં તેના ઉંડા સંદેહર પડી રહ્યા છે. આ સંદેહને લીધે અને જન્મથી તે મરણપર્યંત તે નિઃશ પોષાતા જવાને લીધે, નાના અને મોટા, વિવેકી અને અવિવેકી, વિદ્વાન અને અવિદ્વાન સઘળા જ, મનનો નિઝદ કરવાનું કાર્ય અત્યંત કહિન માને છે. આત્મશુદ્ધિને કુદાગવડે મૂળમાંથી જ કાપી નાંખવામાં આવી હોય છે. પ્રયત્નને બળ મળતાર જળને ઝેરા આ પ્રમાણે આરંભમાં જ સુકાઈ જતાં, કેની પ્રયત્નવેલી પુક થાય અને તેના ઉપર યુક્ષણ આવે ?

રશિયા અત્યંત બળવાન છે, અને તે જિતાય એવું નથી એવું જાપાનીઓને અખંડ પ્રબોધવામાં આન્યું હોત તો આજે જાપાનનો યશોભાસ શું પૃથ્વીમાં ગઈ રહ્યો હોત ? અમુક બહુ કહિન છે, એ વચનના જેવું આત્મશુદ્ધિ અને પ્રયત્નની શક્તિઓને શિથિલ કરનાર અન્ય એક પણ વચન નથી. કોઈ કાર્ય કહિન હોય તો તેની કહિનતા યુક્તિપુરઃસર જણાવવી યોગ્ય છે, પરંતુ તેની જ સાથે આત્મશુદ્ધિ દુર્બળ ન પડી જાય તેવી સાવધાનતા તો રાખવી જ જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ તેને બળવાન કરવાના જેટલા બને તેટલા ઉપાયો લેવા જોઈએ. મનના સંબંધમાં પૂર્વથી જ આમ કરવામાં આન્યું હોત તો આજે જે કહિનતા આપણને લાગે છે, તે કદી પણ ન લાગત.

પૂર્વના શુદ્ધિમંત ઉપદેશકારતાં, લેખક પોતાને વધારે મતિમાન ગણવાનો દાવો કરે છે, એવો આરોપ, ઉપરનાં વચનોથી લેખકઉપર કોઈ મૂક, એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ આરોપના લયપ્રતિ લેખકની જેટલી દૃષ્ટિ છે તેના કરતાં પોતાને જણાયલા. સત્યને દર્શાવવાતરફ તેની અધિક દૃષ્ટિ છે, એ જાણીને તે સતોષમમ્ રહે છે.

વિચારને બદલવાનું કાર્ય અત્યંત કહિન નથી, પણ પ્રયત્નથી સરળ છે, તેથી પ્રયત્ન કરનારને તથા ન કરનારને ઉભયને હિસાદ તથા આત્મશુદ્ધિ ઉપજાવી, વિચારને કેવી રીતે બદલવો, એ અત્યંત મહત્વના વિષયઉપર હવે આવીએ છીએ.

વિચાર એ રીતે બદલાય છે. એક બાજુ વિષયની અંતઃકરણમાં ઉડી છાપ પડવા દીધાથી; અને બીજી અંતરમાં ઉપજનવેલા આભાસોની અંતઃકરણમાં ઉડી છાપ પડવાથી.

તમે તમારા ધરમાં આનંદમાં બેસા હો છો, એટલામાં કેઈ મનુષ્યનું શય તમારા આંગણમાંથી જાય છે. તેની પાછળ તેના સંબંધીઓના ચતા રો કંઠળાણથી તમે ઉઠીને બારીએ આવો છો, અને આ દેખાવ લક્ષ્યપૂર્વક જુઓ છો. બહારના કરણાજનક દેખાવની તમે તમારા અંતઃકરણમાં છાપ પડવા દો છો, અને તમે ધરમાં આવી પાછી તમારી મૂળની જગાએ બેસો છો. પણ તમારા વિચાર બદલાઈ ગયા હોય છે. આનંદના વિચારોને બદલે તમારા અંતઃકરણમાં શોક પ્રસરી રહ્યો છે. તમને આ જગતની નિઃસારતાના વિચારો આવે છે. આપણે પણ એક દિવસ આ પ્રમાણે મર્યાનું છે, એ વિગત તમને પ્રકટે છે, અને તમારું આનંદથી ઉધોરું હૃદયક્રમળ બીજાઈ જાય છે. જો તમારા અંતઃકરણમાં અધિક ઉંડી છાપ પડી હોય છે, તો ત્યાર પછી તમારો આખો દિવસ વિરાગના અને શોકના જ વિચારોમાં પસાર થાય છે. બાલ વિપયની અંતઃકરણમાં છાપ પડવા દીધાથી વિચારો કેવી રીતે બદલાય છે, તેનું આ ઉદાહરણ છે.

તમને કોઈએ એક અર્થત કહ્યું વચન કહ્યું છે. તેનો જાટો તમને એટલો બધો સ્પષ્ટ લાગ્યો છે કે તમે ધરમાં એકલા બેસા બેસા તેના જ વિચારો કરતા બેઠાં ડુબી ગયા છો. પ્રસંગે તમારાં નેત્રમાંથી અશ્રુપ્રવાહ પણ આવે છે. એટલામાં તમારો કોઈ મિત્ર આવી પહોંચે છે, અને તમને આપણી કોઈ ઉત્તમ વક્તાના વ્યાખ્યાનમાં લેઈ જાય છે. તમે માર્ગમાં પણ તમે સાંભળેલા કહ્યું વચનનું સ્મરણ કરી કરીને ધુપાં કરો છો. સલાના રથગમાં પણ તમારી શક્તિ સલામાં નથી, પણ તમારા જ બેઠા વિચારોમાં ડુબેલી છે. પણ એટલામાં વ્યાખ્યાનને આરંભ થાય છે અને બે ચાર કલાક ચતાં વક્તાના અસાધારણ વક્તૃત્વથી તમારા કાન તેના શબ્દોપ્રતિ આકર્ષાય છે, તમે કાન મોડો છો, અને પ્રીતિથી શ્રવણ કરો છો. જેમ જેમ વ્યાખ્યાન ચાલે છે, તેમ તેમ વક્તાના ઉત્તમ વિચારોની તમારા અંતઃકરણમાં ઉંડી અને ઊંડી છાપ પડી જાય છે. તમે વક્તાના વક્તૃત્વથી, તેના શબ્દચાલિત્વથી, વિચારોના ગાંભીર્યથી, સંગોઠ હાસ-લાવથી અને તેની પ્રતાપમય મુખમુદ્રાથી મોહ પામી જાઓ છો. વ્યાખ્યાન પૂરું થાય છે, અને તમે ઘેર જાઓ છો, પણ તમારા અંતઃકરણમાં વ્યાખ્યાનની ઉંડી છાપ પડેલી હોવાથી આખો રસ્તો તમને ભાપણના અને ભાપણકર્તાના જ વિચારો આવ્યા કરે છે. ઘર આવ્યા પછી પણ ઉધતાંમુઠી તમને તેના તે જ વિચારો ટપ્પ્યાં કરે છે. પેરું કહ્યું વચન અંતઃકરણમાં કોઈ ખુબો હાલ પડેલું છે, અને તેણે પ્રકટાવેલો મહાખેદ હાલ ક્યાં જતો રહ્યો છે, તે પણ તમને જણાવું નથી. આ દશાંતમાં પણ, બાલવિપયની અંતઃકરણમાં ઉંડી છાપ પડવા દીધાથી વિચારો કેવી રીતે બદલાય છે, તે બહુ સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે.

જગતમાં હજારો મનુષ્યોના વિચાર આ પહેલી રીતે બદલાય છે. જંગલના જે વિપયની અથવા પ્રસંગની તેમના અંતઃકરણમાં ઊંડી છાપ પડે છે, તે પ્રમાણે જ તેમના વિચારો ચાલે છે. જે દિશામાં ધવન વાતો હોય છે તે દિશામાં જેમ ધવન ઉઠે છે, તેમ આ મનુષ્યોના વિચારો પોતાની આલુબાલુ જે દાંર્ધ બનવું હોય છે, અથવા જે વિપયોના સંબંધમાં તેઓ આવે છે, તે પ્રમાણે વારંવાર ફર્યાં કરે છે. જો ગામમાં પ્લેગ આફા ફરતો હોય છે, તો પ્લેગ સંબંધી જ વિચારો તેમના અંતઃકરણમાં હોય છે. અને ત્યાં સુધી પ્લેગ બંધ નથી થતો, ત્યાં સુધી-તેમના અંતઃકરણમાંથી તે વિચારો કદી પણ જતા નથી. વિચારના સંબંધમાં તેઓ કેવળ પરંતર જ હોય છે.

વિચારો બદલવાનો ખીજો પ્રકાર અંતરમાં આભાસોને ઉપગ્નવવા, અને તેમની અંતઃકરણમાં હડી છાપ પડવા દેવી, એ છે. દષ્ટાંતવડે આ ખીજા પ્રકારનું સ્વરૂપ અધિક લક્ષમાં આવશે.

તમે હાલ નિર્ધન છો. તમારી રીથિતિ એવી છે કે તેમાં ખીજાં જો કોઈ હોય તો ચિંતાથી અર્ધો સુકાઈ જાય, અને પ્રસંગે મરી પણ જાય. તમે કોઈ વ્યાપાર કર્યો છે અને તેમાં ચાર વર્ષ પછી પુષ્ટિ થઈ આવવાનો સંભવ તમે અનુમાન કર્યો છે. ચાર વર્ષ પછી મળનાર પુષ્ટિ થઈ હાલ તમને પ્રત્યક્ષ થયું નથી, પણ તમે મનમાં તેનો આભાસ રચીને તેને પ્રત્યક્ષ જોતા બેસો છો. હું પડામાં સાદીપર સૂતા છતાં પણ કોઈ લવ્ય મહાલયમાં સુવર્ણના સ્તંભોથી પથંગઉપર પોતાને પોરેલા તમે જુઓ છો. સંકેતો દાસ દાસીઓ તમારી સેવામાં હાજર છે, એવા આભાસને તમારા હૃદયમાં તમે ઉપગ્નવો છો. દિવ્ય વસ્ત્ર તમે ધારણ કર્યો છે, દિવ્ય વાહનમાં તમે બેસો છો, અને બહાર તમે ફરો છો, એવી તમે કલ્પના કરો છો, અને આ પ્રમાણે વનના સુખના વિવિધ અનુકૂળ આભાસ તમારી આંતર દષ્ટિને દેખાય છે. આ સર્વ આભાસ કોઈ બાલ્ય વિપવના સંબંધથી તમને થયા નથી, પણ તમે પોતે જ પોતાની કલ્પનાથી નવા ઉપગ્નવી કાઢ્યા છે, અને તેની હડી છાપ તમારા હૃદયમાં પડવા દો છો. હડી છાપ પડતાં જ તમને ઉત્સાહનું અને આનંદનું ભાન થાય છે. નિર્ધનતાનાં દુઃખની તમારી સર્વ ચિંતા નષ્ટ થઈ જાય છે, અને તમને અપૂર્વ નિર્ભયતાનું ભાન થાય છે. જે પ્રમાણમાં તમારા અંતઃકરણમાં છાપ પડી હોય છે, તે પ્રમાણમાં તમને આનંદ, ઉત્સાહ અને નિર્ભયતાનું ભાન થાય છે. જો હડી જ છાપ પડી હોય છે, તો તમારા શરીરમાં સંધિ, વેગથી વહેવા મારે છે, તમારાં નેત્ર તેજથી ચમકે છે, તમારા મુખઉપર પ્રસન્નતા વ્યાપી રહે છે, કાર્ય કરવામાં તમને વિવ્રહણ ઉત્સાહ પ્રકટે છે, તમારા મનની રીથિતિ અને વિચારો કેવળ બદલાઈ જાય છે; અને તેમ યતાં તમે પોતે પણ સર્વોચ્ચ બદલાઈ જાઓ છો. નિર્ધન છતાં, અને તમારી પાસે સાચી એક દમડી પણ આવેલી ન છતાં, તમારા અંતઃકરણમાં પ્રકટાવેલા આભાસે તમને દુઃખીના સુખી કરી મૂક્યા છે. ધનના સંબંધથી શ્રીમંતોનું અંતઃકરણ જે સુખનું ભાન કરે છે તે જ સુખનું ભાન જ્યાં સુધી તમારા આભાસ તમારા હૃદયમાં કાયમ રહે છે, ત્યાં સુધી તમે ક્યાં ફરો છો. તમારા આભાસના ઉપગ્નવનાર તમે છો, અને જ્યાં સુધી તે આભાસને તમે ગ્રાપી રહો છો, ત્યાં સુધી તમારા સુખનો નાશ કરવા ત્રિભુવનમાં કોઈપણ સમર્થ નથી.

હજારમાંથી કોઈ વિદ્વજ જ અંતરમાં સ્વેચ્છાથી પ્રકટાવેલા આભાસવડે વિચારને ફેરવવા સમર્થ હોય છે. આભાસને પ્રકટાવવાની દિવાને શેખસહીના વિચાર કરવા, એમ લોકો કહે છે. અને કંઈક અંશમાં તે ખરું પણ છે; પરંતુ શેખસહીની આભાસો પ્રકટાવવાઉપર કરી જ સ્વતંત્રતા હોતી નથી. તે નવરો બેઠો હોય છે, ત્યારે તેનું મન તેને જેમ તાણે તેમ તાણાતો તે આભાસો રચે છે. તે સાદા પણ રચાય છે, અને ખોટા પણ રચાય છે. વળી તેમાં ઢગધરો પણ ફરો હોતો નથી. આજે આભાસ એક પ્રકારનો હોય છે, તો કાલે કેવળ બૂદ્ધા પ્રકારનો હોય છે. તેથી તેના આભાસ જે આ બાલ્ય જગતમાં જણાતાં કાર્યોનું કારણ છે, તે છિન્નલિન્ન અને અસ્વસ્થ થવાથી, બાલ્ય જગતમાં પોતાના કાર્યને તે કદી જ પ્રકટાવી શકતા નથી. એથી ઉપદું આભાસને પ્રકટાવવાની કલા જે વિદ્વજ પુરુષો સિદ્ધ કરે છે, તેઓ-

નું આભાસઉપર સ્વામિત્વ હોય છે. આભાસને પોતે જોવો ધારે છે, તેવો જ રહે છે, એટલું જ નહિ પણ નિત્ય તેનાં તે આભાસ તેઓ રૂપી શકે છે. આથી બાહ્ય જગતમાં જે કાર્યને પ્રકટેલું જોવા તે મરે છે, તેના કારણની તે સાંગોપાંગ રચના કરી શકે છે.

વિચારને બદલવાની ખરી કળા તો અંતરમાં આભાસને ઉપજાવવા અને તેમની સુદૃઢ છાપ હૃદયમાં પાડવી એ જ છે. બાહ્ય વિષયોના સંબંધથી અંતઃકરણમાં સુદૃઢ છાપ પડે છે, અને વિચારો બદલાય છે, એ ખરું છે, પરંતુ તેવી રીતે બદલાવવા વિચારો, જ્યાં સુધી તે બાહ્ય વિષયોનો સંબંધ રહે છે, ત્યાં સુધી જ રહે છે. બીજા વિષયોનો સંબંધ થતાં તરત જ બીજી છાપ પડે છે, અને તે પડતાં પછી વિચારો બદલાય જાય છે. આથી વિષયોનો સંબંધ, એ વિચારો બદલવાની અખંડ કામમાં આવે એવી અમોઘ કળા નથી.

રાગને રાજગાદીનો જ્યાં સુધી સંબંધ હોય છે, ત્યાં સુધી જ તેનામાં પોતાના નૃપત્વના વિચારો, અને તેથી પ્રકટતો આનંદ જોવામાં આવે છે. રાજગાદી જતાં તે પોતાને બીજાની જુએ છે, તેના નૃપત્વના વિચારો નાશ પામે છે, અને ભિક્ષુકાવસ્થાનાં 'દુઃખોનું' તેને લાગે થાય છે. બાહ્ય વિષયોનો સંબંધ જ્યાં વિચારોમાં કાલુષ્યજન્ય હોય છે ત્યાં, વિચારોની લગામ બાહ્ય વિષયોના હાથમાં હોય છે. આભાસથી પ્રકટાવવામાં આવતા વિચારોમાં આમ હોવું નથી. ત્યાં વિચારોઉપર મનુષ્યનું સ્વામિત્વ હોય છે. નૃપત્વના વિચારોનેમોટે ત્યાં રાજગાદીની લેશ પણ અગત્ય હોતી નથી. છાણવાળી ગંધાતી જગામાં મનુષ્ય રાજાતો હોય તોપણ અંતરમાં ઉપજાવેલા આભાસવડે તે નૃપત્વનું રુપ ભોગવી શકે છે, સર્વોત્કૃષ્ટ અનુદય અથવા મુક્તિ, અંતરમાંથી આભાસ પ્રકટાવીને જ્યારે વિચારને બદલવામાં આવે છે, ત્યારે જ અનુભવમાં આવે છે.

પોતાના અક્ષરપણને પ્રત્યક્ષ જોઈને અર્થાત્ અક્ષરવદ્વિષ વિષયોના પ્રત્યક્ષ સંબંધ કરીને, કાર્થ પશુ અક્ષીભૂત સ્થિતિને પામ્યું હોય એવું આજ સુધી બન્યું નથી. અક્ષીભૂત સ્થિતિને અનુભવ કરવાને મોટે પોતાના અક્ષરત્વનો આભાસ અંતઃકરણમાં રચવો જોઈએ-નિત્ય રચવો. જોઈએ-અખંડ રચવો જોઈએ. અને આ આભાસ જ અંતઃકરણમાં અક્ષરત્વની ઉડી છાપ પાડી અક્ષરત્વના વિચારોને અખંડ સ્પુરણી અંતમાં મનુષ્યને પોતાના અક્ષરવદ્વિષનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

અંતરમાં સ્વતઃ ઉપજાવેલો આભાસ અથવા યોગની પરિભાષામાં કહીએ તો ધારણા અને તેની વૃદ્ધિગત કળા જે પ્યાન, તે જ વિચારને બદલવાનો સાચો અને સમગ્ર ઉપાય છે.

વિચારોને બદલવાના જે પ્રકાર આપણે સ્પષ્ટ કર્યાં એક જૂઠું જાતના બાહ્ય વિષયોના સંબંધથી, અને બીજા અંતરમાં સ્વતઃ ઉપજાવેલા આભાસથી. આ જે પ્રકારમાંથી ગમે તે પ્રકારવડે જ્યારે જ્યારે વિચાર સ્થિરથણે બદલાય છે, ત્યારે આપણને પ્રાપ્ત સ્થિતિ બદલાય છે.

માંદા પડતાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ પ્રથમ પ્રકારવડે વિચારને બદલીને પુનઃ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. એ પ્રથમ પ્રકાર જો વિચારને બદલવાને સમર્થ નથી થતો તો મંદવાદ મરતો નથી.

લોકો માને છે કે હવાફેર કરવાથી રોગ મટે છે, પણ વસ્તુતઃ હવાફેર કરવાથી રોગ મરતો નથી, પરંતુ અન્ય સ્થાનનો સંબંધ થવાથી વિચારો બદલાવાથી રોગ મટે છે. સારી હવાવાળા સ્થાનમાં હું જાઉં છું, અને તેથી મને લાલ થશે, એ પ્રકારનો લાલ થવાનો નવો વિચાર રોગીના મનમાં પ્રથમ શકે છે. નવા સ્થાનમાં નવા લોક, નવાં ઘર, નવાં દેખાવો, વગેરે સઘળું જ નવું નવું તેના જોવામાં આવે છે. પોતાના સ્થાનમાં જે નિત્ય સાંભળવામાં

આપણું હૃદય, તેનાથી નવી જ વસ્તુ તેના સાંભળવામાં આવે છે. તેની પરિસ્થિતિમાં સ્થેનાર સર્વ પણ, હવે તમને જાહેર થઈ જશે, એવા જાણનાં જ વચનો તેના આગળ બોલે છે. આ સર્વ હેતુથી તેના પૂર્વના મંદવાડના, નિગરાના, અને મને નહિ મટે એવી અશક્તિના વિચારો બદલાય છે. નવી વાતોએ પ્રકટાવેલા નવા આભાસોની ઉંડી છાપ તેના હૃદયમાં પડે છે, અને તે એકલો પડે છે, ત્યારે તે પડેલી છાપઅભાસે જ પોતાને હવે સત્તર મરી જશે, એવા જ વિચારો કરે છે. આમ વિચારો બદલાવાથી જ, તેની રાગવાળી સ્થિતિ બદલાય છે; કંઈ નવા સ્થાનમાં રાગને ટાળનાર કોઈ નવું અમટાદિક તત્ત્વ સહેજું છે, માટે રાગ મટે છે, એવું છે. જ નહિ. સારી હવાવાળાં ગણાતાં નવાં સ્થાનોમાં, ખોટી હવાવાળાં ગણાતાં સ્થાનો-કરતાં કોઈ ખાસ વિશેષ શુભ રહેા હોય, એવું હોયું નથી. દરેક સ્થાનમાં તેવું તે જ જળ, તેની તે જ પૃથ્વી, તેવું તે જ વાતાવરણ, તેના તે જ સૂર્યપ્રકાશ, અને તેનાં તે જ કુદરતી સામર્થ્યો રહેલાં હોય છે. કેટલાંક સ્થળોમાં ખીજાં સ્થળો કરતાં હવા તથા જળ અધિક શુદ્ધ હોય છે, તથા આકાશ વાદળોવિનાયું રહેવું હોવાથી સૂર્યપ્રકાશ વધારે સારો પડતો હોય છે, પણ તેવાં સ્થળોમાં એક જ્યારે અઘીયાતા પ્રકાસું હોય છે, ત્યારે ખીજું ઉત્તરતા પ્રકાસું હોય છે. વળી આપણે જ્યારે શુદ્ધ હવાવાળાં ગણાતાં સ્થળોમાં હવાફેરમાટે જઈએ છીએ, ત્યારે તે ઠંડાણનાં મનુષ્યો ખીજાં સ્થળે હવાફેરમાટે જાય છે. માથેરાન, કે હુમસ, કે મહાબલેશ્વરની હવા જ્યારે આપણો રાગ ટાળતી કહેવામાં આવે છે, ત્યારે તે સ્થળોમાં માંદા પડતા મનુષ્યોને તે હવા કરો જ લાભ કરતી નથી. તેઓ વળી ખીજા જગ્યાએ જાય છે ત્યારે તેમના વ્યાધિ મટે છે. આથી સારી હવાવાળું સ્થળ લાભ કરે છે, એવું કંઈ જ નથી, પણ સ્થળનો ફેરફાર લાભ કરે છે. કારણ કે સ્થળનો ફેરફાર મનઉપર નવી છાપ પાડે છે, અને તે છાપ વિચારોને બદલે છે, અને વિચારો બદલાતાં આપણું શરીર બદલાય છે. નવા વિચારોથી નૂના વિચારોએ પ્રકટાવેલી રાગવાળી કુખ્ય સ્થિતિ નાશ પામે છે, અને રાગી સારો થાય છે.

આથી હવાફેરવડે રાગ મટાડવાને જેઓ ખીજાં સ્થળોમાં જાય છે, તેઓ બાહ્ય વિષયના સંબંધથી વિચારને બદલવાના, અધ્યક્ષમસાસ્ત્રના પ્રથમ પ્રકારને આશ્રય લેજે. આ ઉપાય જ્ઞે રાગીના મનઉપર જાદી છાપ પાડવામાં સફળ થાય છે, તો જ તેના વિચારો બદલાય છે, અને તો જ તેના વ્યાધિ મટે છે. જ્ઞે આ બાહ્ય ઉપાય રાગીના ઉપર નવી છાપ પાડતો નથી તો ભણેને તમે તેને સીમલાની કે નીલગિરિની અત્યંત શુદ્ધ ગણાતી હવામાં લઈ જાઓ, તોપણ રાગીના ઉપર એક રતીભર તે હવાની અસર થતી નથી; અને આ કારણથી જ કેટલાક મોટા લોકોને હુમસની, માથેરાનની કે મહાબલેશ્વરની હવાએ પ્રથમ જેવો લાભ જણાવ્યો હોય છે, તેવો લાભ ત્રીજા વાર કે ચોથી વાર જ્યારે તેઓ માંદા પડી તે સ્થળોમાં જાય છે, ત્યારે જણાતો નથી. કારણ કે તે સ્થળોમાં વારંવાર જવાથી તેમને ત્યાં નવા જેવું કશું જ લાગતું નથી, અને તેથી તેમના વિચારો બદલાતા નથી.

ધર્મી બદલાવાથી, અને ઘર બદલાવાથી પણ ધણાના વ્યાધિ મટી જાય છે, તેવું કારણ આ જ છે. આનંદ ઉપજે એવું નાટક જોવાથી, તથા રસવાળી વાત, કે સુંદર ગાયન સાંભળવાથી, ધણા રાગીઓનું કુખ્ય આશ્રય થાય છે, તેવું કારણ પણ આ જ છે. મનમાં ભરાઈ રહેલા-લુના-વિચારો નીકળી જતાં, અને તેમને બદલે આનંદના નવા વિચારો આલતાં-રસીકમાં ફેરફાર થવા વિના રહેતો જ નથી.

બાળક પડી જાય છે, અને વાગવાથી જ્યારે તે ચીસો નાંખી રહ્યું હોય છે, ત્યારે તેને છાતું રાખવા તેના આગળ ધુધરો કે એવું જ કંઈ વગાડવામાં આવે છે, તેવું શું કારણ? એ જ કે તેના મનમાં આલસ વિચારને બદલવો, અને તેની પાસે નવો વિચાર કરાવવો. જો બાળકનો વિચાર બદલાવવામાં, બાલ કૃત્રિમ ઉપાયથી માતા સફળ થાય છે, તો તેને ગમે તેવું વાગ્યું હોય છે, અને તે ગમે તેવી ચીસો નાંખતું હોય છે તોપણ તત્કાળ છાતું રહી જાય છે. બાળકના વિચારો કેવી રીતે તત્કાળ બદલવા, એ જ માતાને ઉત્તમ પ્રકારે આવડ્યું હોય છે, તે માતા પોતાના બાળકનું વિવિધ દુઃખોથી અનેક પ્રયત્નો રક્ષણ કરી શકે છે.

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે, અથવા જેનું ધ્યાન, ધરે છે, તેવો જ તે થાય છે. આથી કરીને સારી હવાવાળા સ્થાનમાં જવા છતાં પણ જો તમે તમારા વતનમાં જેવા રોગના વિચારો કર્યા કરતા હતા, તેવા જ ત્યાં પણ કર્યા કરો છો, તો તે. સારી હવાવાળા સ્થાનમાં સંઘળી જ અનુકૂળતા છતાં પણ તમે 'એ ભગવાન એના એ' જ રહેો છો.

જ્યારે વિચારો બદલાવાથી આ પ્રમાણે આપણી રિચિતિ બદલાય છે, તો પછી ઘેર બેઠે જ જો આપણે વિચારોને બદલી શકતા હોઈએ, અને તેમ કરીને આપણી રિચિતિ મુધારી શકતા હોઈએ, તો પછી શા માટે મહાબળેશ્વર કે મહેશ્વર નકામું ટીચાવા જવું, અને સમયનો અને દ્રવ્યનો અર્થ ભોગ આપવો? પરંતુ ઘેર બેઠે વિચારો બદલવાનું કાર્ય અઘરાસ અને આગ્રહથી સિદ્ધ થઈ શકે એવું છે. બાલ વિષયોના સંબંધવિના અંતરમાં આભાસ પ્રકટાવવાથી એ સિદ્ધ થઈ શકે એવું છે; અને અંતરમાં ધુંધેલો આભાસ પ્રકટાવવો, એ એક કળા છે. અને જેટલી જેટલી કળાએ છે, તેમાં કુશળતા એકે દિવસે પ્રાપ્ત થતી નથી. તેમાં સમય, પ્રયત્ન, આગ્રહ અને ઉત્સાહની અગત્ય રહે છે.

(અપૂર્ણ).

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનઉપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના ૫૪૪ ૪૩૭ થી)

કોઈ નવી વાતનો પક્ષ આ રાશિનાં મનુષ્યો વગરવિચારે ઝટ દબને કરે છે. તેઓમાં એટલો બધો ઉત્સાહ અને આવેશ હોય છે અને એટલી બધી ઉતાવળથી તેઓ કોઈ વિષયમાં નિર્ણય બાંધી દે છે કે તેથી તેઓ ઘણી વાર ભારે સંકટામણમાં આવી પડે છે. પુખ્ત વિચાર ન કરવાનો જ આ પરિણામ હોય છે. કરીને વિચાર કરવાનો અથવા કરીને વ્યવસ્થાથી કામ કરવાનો તેમને ભારે અણગમો હોય છે. તેઓને કવચિત્ જ શરૂઆત થતે છે, પણ જ્યારે થતે છે ત્યારે તેઓ ન બોલવાનું સંઘળું જ બોલી બેસે છે. તેઓના કોઈ ભારે વટાળીયા-જેવો હોય છે, અને તે ઉતરી ગયા પછી ઘણા દિવસમુધી તેની અસર રહે છે.

પુલારાશિનાં મનુષ્યોને અતિશય ચિંતા અને અર્ધધર્મી જાતના તથા જ્ઞાનતંત્રની નિર્જનતાના ભારે બાધિયો થાય છે. આવા બાધિયો જ્યાં સુધી તેઓ તેમના પશુસ્વભાવને નથી જિતવતા, અને વિષયમુખોમાં આસક્તિવાળા રહે છે, ત્યાં સુધી જ તેમને થાય છે. જ્યારે તેઓ વિષયથી પ્રીતિ ત્યજે છે, અને પોતાના આત્મસ્વરૂપના ચિંતનનવડે આત્મામાં પ્રીતિવાળા થાય છે, ત્યારે તેઓ આ બાધિયોને તેમ જ બીજા ગમે તે વ્યાધિને જિતી શકે છે.

શરીર એ જડ છે, અને ચૈતન્યને અધીન છે, તેથી પોતાને ચૈતન્યસ્વરૂપ જાણનાર શરીર-
નાં સઘળાં દુઃખોઉપર વિજય મેળવે છે.

આ શશિનાં મનુષ્યોએ નહીં જાણતી બાબતોમાં પણ વ્યવસ્થાથી કામ કરવાની ટેવ
પ્રાપ્તથી પાણી જોઈએ. ખીજાએની સાંતિ અને સુખ થાય એવા કાર્ય પણ કાર્યને તેમણે
તુરંત રૂણુવું ન જોઈએ. પોતાના અસાંત અને ઉતાવળીયા સ્વભાવથી ખીજાને અસાંતિ અને
અસુખ થવું હોવાથી તેમણે સર્વદા સાંત અને આનંદી સ્વભાવવાળા રહેવું જોઈએ. પોતાના
શુભની ખીજાઓ કદર કરે અને સ્તુતિ કરે, એ ઇચ્છાને તેમણે સર્વદા દબાવવી જોઈએ,
અને પરાપકારનાં કૃત્ય આ ઇચ્છાથી પ્રેરણાને તેમણે કદી જ કરવાં ન જોઈએ. હરઉપરાંત
હિસાદથી પડી ગયેલી બહુ વધારીને બોલવાની ટેવનો તેમણે જય કરવો જોઈએ, અને હ-
દયમાં ઉત્તા પ્રયેક વિચારઉપર અને સુખમાંથી બહાર નીકળતા પ્રયેક શબ્દઉપર બહુ
સખત દેખરેખ રાખવી જોઈએ.

આ શશિનાં મનુષ્યોએ પ્રતિદિન એકાંત સાંત સ્થળમાં થોડો સમય પણ ધ્યાનનો અ-
ભ્યાસ સેવવાની બહુ જ અગત્ય છે. પ્રસંગોપાત્ત તેમણે નદી, સમુદ્ર, પર્વત, અથવા વનના
સાંત પ્રદેશોમાં જવું જોઈએ, અને ત્યાં વિચારમગ્ન અથવા ધ્યાનમગ્ન રહવું જોઈએ. આવા
પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી જ સાંત વિશ્રાંતિની તેમને આપત અગત્ય છે, તે તેમને મળે છે, એટલું
જાનવું, પરંતુ તેમના અંતઃકરણમાં કેવી જાન રચવાના સંભવો આવે છે. ધ્યાનની અભ્યાસ
તરવિચારમય રિથિતિમાં હવનતરવના અને જાનના પ્રકારના મહાપ્રવાહો તેમના પ્રતિ વહ્યા
આવે છે. નિવૃત્તિના સમયમાં તેમણે રૂણા, સાહિત્ય, અધ્યાત્મવિદ્યા, તથા ગૃહ વિદ્યાઓનો અ-
ભ્યાસ કરવો જોઈએ. સંગીતવિદ્યા તેમને બહુ જ લાભ કરે છે, તેથી આમ્રદથી તે તેમણે
સિદ્ધ કરવી જોઈએ. નીચી પશુની જીમિકામાં લોટતા આ શશિનાં મનુષ્યોને પણ સંગીત દ્વણી
વાર અધમ રિથિતિમાંથી ઉચી રિથિતિએ ચઢવાનું, તથા સુખ, સાંતિ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવા-
નું સાધન થઈ પડે છે.

મહાવની બાબતોનો નિર્ણય આ શશિનાં મનુષ્યોએ સર્વદા એકાંતમાં જ કરવો; કારણ
કે સહવાસમાં બીજાના સળળ મનની અસર તેમના ઉપર થોડાકણ પ્રમાણમાં થયા વિના
રહેતી જ નથી.

ધાર્મિક વૃત્તિવાળા થવાથી કેવા મહાપુરુષો થવાને, તથા કેવી અમરકારિક શક્તિઓ
પ્રાપ્ત થવાનો તેમને સંભવ છે, એ જો આ મનુષ્યોના સમજવામાં વધાર્થ આવે તો પોતાના
દુર્ગુણોનો જય કરવામાટે અને ઉચ્ચ સુશુણો પ્રાપ્ત કરવાને માટે આ મનુષ્યો એક જાણની
પણ આગસ કરે નહિ. આધ્યાત્મિક સવેદનને પ્રાપ્ત કરનાર શક્તિના સ્વરૂપને તેમણે જાણખવું
જોઈએ, અને તેને લક્ષ્યપૂર્વક કેળવવી જોઈએ. અંતરમાં સહજ ઉપસળ્લ થતા વેદનમાં,
આધ્યાત્મિક વેદનમાં, અને બાહ્ય વિષયોના સંબંધથી થતા વેદનમાં (જાનમાં) કેટલો ભેદ
છે, તેનું પૂર્ણ જાન તેમણે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. આ જાન એક વાર તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે તો
પછી તેઓ લગભગ સર્વજાનેવા જ થઈ રહે છે. આથી કરીને દુહાશશિનાં મનુષ્યો ! ધૈર્ય,
વિશ્રાંતિને અને ધ્યાનને સેવો, અને તમારા અભ્યુદયનો અવધિ નથી.

દુહા અને ધનશશિનાં મનુષ્યોનાં લક્ષણો યનાર કેળ બહુ જ શુદ્ધિશાલી નીવડે છે.
દુહા અને કુંભશશિનાં સ્ત્રીપુરુષની કેળ શરીરે અધિક બળવાન અને તીવ્ર મતિવળી થાય

છે. તુલા રશિવાળાએ મીન રશિની સાથે કદી પણ લગ્ન ન કરવું જોઈએ. અને આશ્વિ જેવું તો એ છે કે મીનરશિનો પુરુષ બહુધા તુલારશિની સ્ત્રીસાથે જ લગ્ન કરે છે. મીન રશિવાળા હમેશાં, અમુક કાર્ય કરવાનો શો હેતુ, તેનો રિસ્કતર ખુલાસો માગે છે. તુલા રશિવાળો કવચિત્ જ હેતુ અને ખુલાસો આપી શકે છે. આથી ધરમાં નિત્ય કંકાસ અને નિત્ય લડાઇ થાય છે. તુલા રશિવાળાએ કન્યારશિવાળાની સાથે પણ લગ્નનો સંબંધ કદી બાંધવો નહિ; કારણકે કન્યા રશિનાં મનુષ્યો જો સુશિક્ષિત હોય છે તો બહુ જ ચીપાશીયા અને જેમાં તેમાં ખોડખાંપણ જોનારા હોય છે. એવા રશિનાં અને તુલા રશિનાં મનુષ્યોને અત્યંત ગાદ પ્રેમ બંધાય છે.

તુલા રશિનાં બાળકોના સ્વરૂપને બહુ જ યોગ્ય મનુષ્યો સમજી શકે છે. તેઓ કાં તો અતિશય પ્રમાણિક અને લલાં હોય છે, અથવા તો બહુ જ અવિશ્વાસપાત્ર, તાબા મિલનજનાં અને ઝડ દુરાચારમાં પ્રવેશે એવાં હોય છે. તેઓના ઉપર આધ્યાત્મિક અસરો બહુ જ સત્વર થાય છે. ઘણે પ્રસંગે તેઓ એવી વાતો કહે છે, અને એવાં કામો કરે છે કે જેનાં કારણે તેઓ આપી શક્તાં નથી, અને તેથી તેમનાં માખાપોને અથવા રક્ષકોને બહુ જ ચિંતાનાં કારણ થઈ પડે છે. વિવિધ દષ્ટિબિંદુથી કુદરતના સુધળા નિયમોનું ખાસ જ્ઞાન આપવાની તેમને જરૂર છે. સુવાચર્યા આપવા પૂર્વે પ્રજેત્પરિણા નિયમો તેમને પૂર્ણ રીતે સમજાવવા જોઈએ. મિથ્યા વિવેકથી તે જાનથી તેમને કમનસીબ ન રાખવાં જોઈએ. તેઓ બહુ શુરસામાં હોય ત્યારે તેમની જુલો તેમને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કદી પણ ન કરવો, પણ તેઓ ઠંડાં પડે ત્યાં કુધી વાટ જોવી, અને ત્યાર પછી પણ બહુ જ પ્રેમથી અને કામળ સ્વરે તેમના દોષો તેમને કહેવા. આવી પ્રેમવાળી વર્તણૂકની તેમના ઉપર બહુ જ સારી અસર થાય છે, અને તેઓ સુધરવાનો દૃઢ નિશ્ચય અને પ્રયત્ન કર્યા વિના રહેતાં જ નથી. આ નાનાં બાળકોમાં નવી શોધો કરવાની સ્વાભાવિક શુદ્ધિ હોય છે. તેમનામાં નવા વિચારો કરવાનું અને નવી યોજનાઓ ધરાવવાનું સામર્થ્ય હોય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ બીજી રશિઓનાં બાળકો કરતાં તેમનામાં યાંત્રિક શક્તિ ખાસ અધિક હોય છે. જ્યાં સુધી તેઓ કેવળ આડે રસ્તે ન જતાં હોય ત્યાં સુધી તેમને તેમની મરજીપ્રમાણે વર્તવા દેવાં, એ વધારે સાફ છે. તુલા રશિના બાળકની ધડાએ ધડાએ જુલો કાઢવી અથવા તેને શિક્ષા કરવી, એ તેનામાં રહેલી અસાધારણ શુદ્ધિને છુંદી નાંખવા બરાબર છે. ઘણે પ્રસંગે આ બાળકોમાં તેમનાં માખાપ અથવા વડિલો કરતાં પણ વધારે સાચું જ્ઞાન હોય છે. તેઓના ઉપર જન્મથી જ સૂર્યના, તથા મહેતા એવા સૂક્ષ્મ પ્રવાહ નિરંતર આવ્યા કરતા હોય છે કે તેથી તેમનાં જોવામાં, સાંભળવામાં તથા અનુભવવામાં જે જે આવે છે તેનું તેમની આબુખાબુનાં મનુષ્યોને લેરા પણ લાગી હોતું નથી. જ્યારે તેઓના મનની ક્ષપ્તનાઓને અને પ્રકાશનોને હસી કાઢવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ હમતાં શીખે છે. પ્રેમથી અને વિવેકથી તેમની વાતો સાંભળવી, અને તેમની સાથે કંઠાર ઉપાય ન યોજતાં પ્રેમવાળા અને વિવેકવાળા ઉપાયો યોજવા.

તુલા રશિનું શુદ્ધિસામર્થ્ય અમર્યાદ હોય છે, અને તેને યોગ્ય પ્રકારે કેળવવામાં આવે છે, ત્યારે તેનાં સર્વોદ્કૃષ્ટ ફળ ઉદ્ભવે છે. આ રશિમાં જન્મેલો મનુષ્ય, જો ઉચ્ચ થવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો તે ખરેખર મૂર્ખશિવિભણિ જ છે.

આ રશિનો સ્વામિ શુક છે. પુત્રક (લસણીયો) અને હીરા, એ તેનાં રત્નો છે. રાગે, લોહિત (ધેરો લાલ), અને આછો આશમાની એ તેના રંગો છે.

તુલા રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને હિતકર બોધ.

તમે સ્વભાવથી જ આગ્રહી અને કાર્ય કરવાની યોગ્યતાવાળા છો, અને તેથી સંસારમાં સર્વોત્તમ ઉદય પ્રાપ્ત કરી શકો છો. તમારામાં દીર્ઘદષ્ટિ અને વિવેકશક્તિ ઉત્તમ પ્રકારનાં છે, તેથી તમે ઉત્તમ વ્યાપારી થઈ શકો તેમ છે. વિદ્યાન, લેખક, વક્તા, કે શિક્ષાચક્ર થવાનું તમને મન થાય તો તમારી એ કૃત્યને અવશ્ય અનુસરજો, કારણ તે સર્વ થવાની તમારામાં યોગ્યતા છે. તત્ત્વવિદ્યા અને ગૃહ વિદ્યાઓના અભ્યાસથી તમને બહુ લાભ થશે. આ સંસાર શું છે, આપણો જન્મ શા માટે તેમાં થયો છે, પૂર્વે આપણે ક્યાં હતાં, અને હવે ક્યાં જઈશું, એ વગેરે આધ્યાત્મિક વિષયોના અભ્યાસઉપર તમારા ઉદયનો મુખ્ય આધાર રહેલો છે. 'એવી ક્યાં વસ્તુ છે કે જે જાણવાથી સર્વનું જ્ઞાન થાય છે,' એ વાક્ય ઉપર નિત્ય વિચાર કરીને તે વસ્તુનું જ્ઞાન મેળવવા તમે પ્રયત્ન કરશો તો આ જગતમાં તમારા પરાના પોષાર છે.

જેટલું બને તેટલું જ્ઞાન મેળવવાનો જ તમારે તો નિત્ય પ્રયત્ન કર્યા કરવો. તમારે પ્રત્યેક કામ નિર્ભયતાથી અને હિંમતથી કરવું, અને નિષ્પ્રજ્ઞતા, વિદ્ય અથવા વિપત્તિ આવતાં લેશ પણ ચિંતા કરી ન કરવી. તમારાં પાછલાં કૃત્યોમાટે તમે ખેદ કરવા માંડશો, અથવા ભય કે સંશયને ક્ષેત્રી તમારા બળનો ક્ષય કરશે તો તમે બહુ જ દુઃખી થશો. પ્રયત્ન કરવા પૂર્વે, મને અવશ્ય વિજય મળશે, એવા નિશ્ચયપૂર્વક પ્રયત્ન કરજો, અને તમને સર્વદા વિજય જ મળશે. તમારી રાશિના મનુષ્યો જુગારી થાય છે, તેથી સાવધ રહેજો. એ દુષ્ટ વ્યસનમાં, તમને લાભ જણાય તોપણ ધસાશો નહિ. તમારે માટે ઉત્તમ ધંધા બીજા ધણા છે, માટે આજરવાળો ધંધો કરજો.

તમારા વિકારોને અને વાસનાઓને પરામાં રાખશો તો ત્યાં જશે ત્યાં તમે અદ્ભુત પ્રતાપને પાડશો. બહુ સાહસિક ન થશો, તેમ બહુ બીકજાળિયાડી ન થશો. મધ્યનો માર્ગ પકડજો. દેવું કરી કરશે નહિ. જાતે ઉપાર્જન કરેલું જ અર્થવાનો સ્વભાવ રાખજો. ધાર્મિક રૂઢિવાળા થવાથી તમે તમારું તેમ જ જગતનું અર્થત હિત કરશો, માટે મોજમગ્નતા કાલ્પમાં પડી ન રહેશો. શાંતિના સમયમાં તમારામાં અદ્ભુત બળ રહેલું હોવાથી તથા તે જ સમયમાં તમે આશ્ચર્યકારક કામો કરી શકતા હોવાથી નિરંતર શાંત રહેજો, અને તે માટે શાંત રથોને તથા શાંત ક્રિયાઓને સંવર્જો. ચિંતા નહિ કરો ત્યાં સુધી તમને પુણ્ય પૈસા મળ્યે જશે, માટે પૈસાનો ધણો વિચાર કરશો નહિ.

ઉતાવળીયાપણું અને રુતિઉપર પ્રીતિ તમારા મોટા દોષ છે, માટે તેમના જય કરજો. તમારે અવિવાહિત કરી પણ ન રહેવું.

કન્યારાશિ અને તુલારાશિના સંધિસમય.

તુલારાશિ સપ્ટેમ્બરની ૨૩ મીએ થયે છે, અને તેના પ્રેરેપ્રેર પ્રવેશ થતાં ૭ દિવસ લાગે છે, તેથી સપ્ટેમ્બરની ૨૩ મીથી તે ૨૯ મી તારીખસુધીમાં જેમના જન્મ થયો હોય છે, તેઓનો કન્યા અને તુલારાશિના સંધિસમયમાં જન્મ થયેલો ગણાય છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલા મનુષ્યોને ઘરની બહાર ફરવું બહુ ગમે છે. આ મનુષ્યો બહુ રમ્ય અને ચિત્તાર્પક સ્વભાવના હોય છે. તેઓ અર્થત નિઃસ્વાર્થી અને ઘણા જ માયાળુ સ્વભાવના હોવા

છતાં, બીજનચો તેમની પાસેથી પોતાનું કામ સહેલાઈથી કરાવી શકતા નથી. પતિતરફે અથવા પત્નીતરફે તેઓ અમર્યાદ પ્રેમને દર્શાવે છે. પ્રતિફલ લબ્ધિ થઈ ગયું હોય છે તો તેઓ તે વાત પોતાના મનમાં જ રાખે છે, અને પ્રતિફલ મનુષ્યથી જોડેલા અને તેટલા નિશ્ચય કરી લેઈ, પોતાના ધર્મામાં, અથવા વિદ્યાનિયમક પ્રવૃત્તિમાં અથવા મોક્ષમગ્નમાં પોતાનું ચિત્ત નાંખે છે. કુદરતને તેઓ પોતાનો અર્ચાત્મ મિત્ર ગણે છે. તેઓ ભારે પ્રવાસ કરનાર હોય છે. તેઓનાં દુઃખો અને નિરાશાના વિસારો યવામાં પ્રવાસ તેમને મદદગાર થઈ પડે છે. જગતમાં આંદર્શ તેમની દૃષ્ટિએ પડતાં તેઓ નિરંતર તેને સમજી જાય છે. ધરતી તથા વાજ્રાની મનોહર વ્યવસ્થા કરવાની ઉત્તમ શક્તિ તેઓનામાં રહેલી હોય છે.

(અપર્ણ.)

યોગિની.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના ૫૪ ૪૪૭ થી.)

નિયમપ્રમાણે એક પ્રહરનુંથી પૂર્વોક્ત ક્રિયાઓ સાધ્યા પછી હું નમ્રત થયો, અને યોગિની પણ મારી સાથે જ નમ્રત થઈ. પછી સંયમરાગિણી ત્યાં કરી અને અમારા બે-સવાઉંવાના રથમાં આવ્યાં.

પછી દવાખાનામાં જવાનો સમય થયેલો હોવાથી હું ત્યાં જવાની નિયતી કરવા લાગ્યો. એટલામાં છત્રી પોતાના બાર માસના બાળકને તેડીને ત્યાં આવી અને યોગિનીના મુખ આગળ તેને ધરીને બેઠી, બા ! આ મારા રણછેરીયાના માથાઉપર તમારો હાથ મૂકા કે તેનો જન્મારો મુખમાં જાય. યોગિનીએ પ્રસન્નતાથી છત્રીના પુત્રને પોતાના બોળામાં લીધા, અને તેનાં નેત્રસામું પૂજ્યભાવથી અવલોકતાં તથા તેના કોમળ શરીરઉપર પોતાનો કોમળ હસ્ત ફરવતાં આ પ્રમાણે બોલી :—

“અધિનાશી પરમેશ્વરને નિવાસ કરવાનું, મનુષ્યના આકારનું આ એક નાનું મનોહર મંદિર છે. આ નાના શરીરમાં, જેમ યજ્ઞના બીજમાં આપું વડનું ઝાડ રહ્યું છે, તેમ મનુષ્યનાં દેવનાં તથા ઈશ્વરનાં સર્વ ઉચ્ચ શુભો તથા લક્ષણો બીજરૂપે રહ્યાં છે. અંહા ! આ નાના મન્દિરમાં, લખિન્યમાં અસાધારણ વિકાસને પામનારી જે આશ્ચર્યકારક શક્તિઓ રહેલી છે, તેની કલ્પના કરવાને આજે કોણ સમર્થ છે ? તુમ્હ અને નિરાધાર સરખા જણાતા આ શરીરના આંતર પ્રદેશમાં, કાલ્પમાં દટાયલા મણિની પેઠે, જે મહામુશ્વત્ત ન્યાતિ પ્રકારે છે, તેના અસ્તિત્વને પણ કેટલા યોગ મનુષ્યો જાણે છે ? અંહા દિવ્ય ન્યાતિ ! આપને હું પ્રણામ કરું છું, અને આપની મહાનેજરથી શ્રુતિચરે આ શરીરના આશ્ચર્યાકારક દામિયાન કરવા આપને પ્રાર્થના કરું છું.”

યોગિની આ વચનો બોલતી હતી તે સમયે છત્રી તેના સામું ટગરટગર નૈયા કરતી હતી. તે જે બોલતી હતી, તેમાંનો એક અક્ષરસરખો પણ તેને સમજતો ન હતો, તથાપિ પોતાના પુત્રની યોગિની સ્તુતિ કરતી હતી, એટલું તો તે સમજતી હોય, એમ તેના મુખ ઉપર ભાસતા પ્રસન્નતાના ભાવથી સ્પષ્ટ થતું હતું. પછી યોગિનીએ છત્રીતરફ નિહને કર્યું,

બહેન ! આ તારા પુત્રને મોટામાં મોટો માણસ કરવો કે ગરીબ નોકર રાખવો, એ તારા પોતાના હાથમાં છે. તું તેને જેવો કરીશ, તેવો તે થશે. એકુત જમીનને જેવી ખેડે છે, અને તેમાં શેષેશાં વસને જેવી સંભાળથી ઉછેરે છે, તેવો તેમાં પાક થાય છે. બાળકોનું પણ એમ જ છે. તારા આ રણછોડને અર્ધિ નવરાશે મારી પાસે લાવવી મહેન, અને આપણે તેનામાં મહેલા રણછોડરાય પોતાના ખરા સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે એવી મહેનત કરીશું. જીવી કશું જ સમજી નહિ, તોપણ પોતાના લાભનું યોગિનીએ કંઈક કહ્યું, એમ સમજી પ્રસન્ન થઈને ત્યાંથી જતી રહી.

યોગિની અને જીવીવચ્ચે આ પ્રસંગ આવતો હતો, એટલામાં હું વચ્ચે સજીને તૈયાર થયો. મને વચ્ચે સજીને બદલે જવાની તૈયારી કરતો જોઈ યોગિની બોલી, ભગવન ! આપ દ્વાખાનામાં પધારો છો, નહિ વાર ? મને આના થાય તો હું પણ સાથે આવું.

તેનો પ્રશ્ન સાંભળી હું વિચારમાં પડી ગયો. પડી એક ક્ષણ રહી બોલ્યો, તું મારી સાથે આવવા શા માટે ઇચ્છા કરે છે ?

તે બોલી, આપના કર્તવ્યમાં આપને મદદ કરવા મોકલે કરવાનું કામ તો આપણે સ્વીકાર્યો હોવાનું કહે જ છે, એટલે મારે હવે આપને મદદ કરવા વિના બીજું કશું જ કર્તવ્ય અર્ધિ જણાવું નથી.

એ કહ્યું, હા, તારે ધર કશું જ કરવાનું નથી, એ ખરું છે. અને પુરુષોનાં વિવિધ કાર્યોમાં સ્ત્રીઓથી જ્યાં જ્યાં જની શકે ત્યાં ત્યાં તેમને મદદ કરી એ તેમનો સ્વધર્મ છે, એ પણ તેટલું જ ખરું છે. પણ તને હું મારી સાથે દ્વાખાનામાં લેઈ જાઉં, એ લોકાચારથી વિરુદ્ધ છે, તેનું કેમ ?

તે બોલી, ભગવન ! પુરુષ જે જે વિવિધ વ્યવહારો ધરમાં અને ધરબહાર કરે, તેમાં તેનું અર્ધું અંગ જે તેની પત્ની તે જો ભાગ લે તો તે લોકાચારથી વિરુદ્ધ છે, એ હું જાણું છું ; પણ આપને આ લોકાચાર દિવકર અને અનુસરવા યોગ્ય લાગે છે ? શું એ દુહરતના નિયમથી વિરુદ્ધ નથી ? લોકાચારથી ડરીને અમને સ્ત્રીઓને પુરુષો પોતાના વિવિધ વ્યવહારોથી દૂર ને દૂર રાખ્યા કરશે, તો આપણા સમાજની ઉન્નતિનો સંભવ શું આપને સમીપ લાગે છે ?

મેં કહ્યું, દેવિ ! હું જાણું છું કે તમને સ્ત્રીઓને અમે પુરુષોએ અમારા વિવિધ વ્યવહારોથી વેગળી ને વેગળી રાખવાથી આજે તમે સ્ત્રીઓમાં અને અમે પુરુષોમાં મોટો અંતર પડી ગયો છે. અમે પુરુષો ત્યારે કેટલીક બાબતોમાં ઉચ્ચ ગગનમાં ઉડીએ છીએ ત્યારે તમે સ્ત્રીઓ નીચે કાઢવમાં રોજાયા કરો છો. તમે અમારું અર્ધું અંગ છતાં અમારો કર્તવ્યનો પ્રદેશ તમારાથી કેવળ જુદો થઈ ગયો છે. બહારથી કામ કરીને ધરમાં આવીને ખાવું, પીવું, અને કેટલાક દેહનિર્વાહક વ્યવહારો કરવા, એવા કુદરતિય વિષયમાં તમારો અને અમારો કર્તવ્યનો પ્રદેશ એક જોવા મળે છે, પણ તે શિવાયની બીજી હજારો બાબતોમાં તમારે અને અમારે આકાશ અને પાતાળજેટલું છેલું પડી ગયું છે. અમે પુરુષો શું કરીએ છીએ, આપો દિવસ શા વિચારો કરીએ છીએ, અમારી પ્રીતિના વિષયો શા છે, પૂર્વે કયા હતા અને હાલ શા છે, ભવિષ્યમાં પ્રતિદિન તેમાં કેવો ફેરફાર થતો મહે છે, એમાંનું કશું જ, અમારું અર્ધું અંગ તમે સમજી શકતાં નથી. અમારી માનસ શક્તિઓ કેળવવાને કયાંપર્યંત આવી છે,

અમારી કુદ્ધિ અતિદિન વિકાસને પામી કેવા કેવા નિશ્ચયોમાં રમણ કરતી થઈ છે, અને અમારું વર્તન કેવાં કેવાં પરિવર્તનો (ફેરફારો) ને ધરતું અમારા જીવનને બિચી દિશામાં બદલતું ચાલે છે, તેનું તમને સ્ત્રીઓને લેશ પણ જ્ઞાન હોતું નથી. અમે બહાર આપણા દેશના ઉદયની મોટી મોટી વાતો કરીએ છીએ ત્યારે તમને 'આપણો દેશ' એ એ શબ્દોમાં જોવા ગંભીર અર્થનું સહસ્રાંશે પણ જ્ઞાન નથી. અમે પુરમે કોન્ગ્રેસો, કોન્ફરન્સો, પરિષદો, મંડળો, વગેરે ભરીને આખા ભારતવર્ષને ખગલખગલીએ છીએ, ત્યારે અમારા જ અંગસાથે જોડાયેલાં અમારાં અર્ધ અંગ જે તમે, તેમની બાજુ ઇંદ્રિયો તથા અંતર ઇંદ્રિયો બંને જંગલના રા-જની જ ઇંદ્રિયો હોય તેમ અમારા પ્રયત્નના સ્વરૂપને પણ સમજવાને અસમર્થ રહે છે. અમે પુરમે પૃથ્વીના ખુણે ખુણામાં શું થાય છે, તે જાણીએ છીએ, ત્યારે આ લોકમાં તથા પર-લોકમાં અમારાં નિત્યસંગી જે તમે, તેમને પોતાના ગામમાં અને ધરમાં શું થાય છે, તેનું પણ જ્ઞાન નથી. આ પ્રમાણે તમારી અને અમારી વચ્ચે ફેરડો યોજાતો હોયું પડી ગયું છે, એ થોડું ખેદજનક નથી. અમારા જમણા પગમાં રૂધિર વિજળીના વેગથી દોડે છે, અને અમારો ડાંગો પગ પદ્માઘાતથી રડી ગયો છે. અમે એક પગે લગડખાનની પેઢી મોટા મોટા કુદરતી ભરવા જઈએ છીએ, પણ અમારા પદ્માઘાતથી પીડાતા ડાંગા પગને લીધે અમે પછડાઇને જ્યાંના ત્યાં પડ્યા રહ્યા છીએ. અમે જે ભૂમિકામાં છીએ તે ભૂમિકામાં જ્યાં સુધી તમે આપણો નહિ, અથવા અમે તમને લેઈ જઈશું નહિ ત્યાં સુધી દેશનો ઉદય કરવાના અમારા સઘળા પ્રયત્નો ધૂસાડામાં બાવળા ભરવાજેવા છે, એ સિદ્ધાંત, પ્રિય દેવિ ! હું સારી રીતે સમજી છું, અને તેથી જ પુરમે પોતાની ધર્મપત્નીના શારીરિક લગ્નમાં લગ્નની સમાપ્તિ ન સ્વીકારતાં, માનસ લગ્ન અને આધ્યાત્મિક લગ્નમાં આગળ વધવું જોઈએ, એવા નિશ્ચયો હું વારંવાર પ્રેરત કરતો રહું છું; અને એ નિશ્ચયને લીધે જ આજે સંપ્રમમાં મેં તને મારી સાથે રાખી હતી.

તે જાણી, આપના જ્યારે આવા ઉત્તમ નિશ્ચયો છે તો પછી દ્વાખાનામાં આપની સાથે મને આવવાતી અનુભૂતિ આપવામાં આપ શા માટે સંકોચને રૂંદો છો ?

મેં કહ્યું, હે મધુરભાષિણિ ! હું સંકોચને રૂંદતો નથી, જ્યાં બધા જ લોકાચાર અથવા રીતિઓ કાંઈ જાનમૂલક હોતાં નથી. કેટલીક રીતિઓ તો અજ્ઞાનથી અથવા તો કાંઈ રાષ્ટ્રીય કે સામાજિક વિષયોથી પ્રગમમાં પ્રવેશી ગઈ હોય છે. તે વિષયોના સફળાવપર્ષત તેવી રીતિઓ પ્રવેશ ક્ષમા આપવા યોગ્ય ગણી શકાય, પણ પછી પણ જો તેની અનર્થકર રીતિ પ્રગળા કં-ઈમાં તોફાન થઈને રહી હોય તો કુદ્ધિમાન પુરમેએ તેને વિદારવા ભાગીરથ પ્રયત્ન કરવો જ જોઈએ. સ્ત્રીઓને અંતઃપુરમાં પૂરી રાખવાની અને પુરમેથી સેવાતા સર્વ બવહારોથી દૂર રાખવાની દરજ, પૂર્વે કાંઈ હેતુથી પ્રગળા પડી હતો; પણ તેવો બળાટકાર આજે ધર્મરૂપ છે, અથવા નીતિરૂપ છે, અથવા પ્રજાનું કલ્યાણ સાધનારો છે, એમ વિચાર કર્યા વિના પરાપૂર્વથી બંધાઈ ગયેલા નિશ્ચયોને આધારે માની રહેવું, એના જેવું અજ્ઞાન બીજું એક નથી. અમારાં કર્તવ્યોમાં તમને સાથે ન રાખવાથી જેમ એક પક્ષથી અમે તમારી અવનતિ કરી ગયા છીએ, તેમ અન્ય પક્ષથી અમે અમારી પણ અવનતિ કરી ગયા છીએ. આથી અમારા બ-વહારોથી તમને દૂર રાખવાનો લોકાચાર હું તો આપણા દેશની ઉન્નતિના મુજબ જ દૂર રાખવા પ્રેરતરૂં ગણું છું; અને જેમ બને તેમ સત્વર તેને બદલવાના પક્ષવાળો છું. પરંતુ મારી

આ વિચાર તને કદાચ અનુકૂળ નહિ હોય, એવા અનુમાનથી મેં તે તારા આગળ પ્રકટ કર્યો ન હતો.

તેણે કહ્યું, ભગવન ! આપના વિચારોને સર્વ પ્રકારે અનુકૂળ થવું એ મારો સ્વધર્મ છે, અને તેથી મને પ્રતિરૂળ ભાસશે એવી શંકાથી આપના દિતકર વિચારો મને જાણાવતાં આપ હવેથી સંકાયને નહિ સેવશે, એવી મારી પ્રાર્થના છે. આ પ્રસંગમાં તો આપના વિચારો મને સર્વાંશે જ સમત છે. પૂર્વે બ્રાહ્મણવર્ણની સ્ત્રીઓ પોતાના પતિસાથે તેમના સર્વ વ્યવહારમાં ભાગ લેતી. તેઓ પોતાના પતિસાથે શાસ્ત્રોના અભ્યાસ કરતી, તથા પ્રસંગે પોતાના પતિની મદદમાં રહીને સભામાં પડિતોની સાથે વાદમાં પણ ઉતરતી. મંડનમિથુની પત્ની સસ્વતીએ પોતાના પતિની મદદમાં રહીને શંકરાચાર્યની સાથે વાદ કરેલા મુપ્રસિદ્ધ છે. એ જ પ્રમાણે દ્વાનિય સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિસાથે રાજ્યકાર્યોમાં તથા યુદ્ધમાં પણ ભાગ લીધેલા પુરાણ વગેરે ઐતિહાસિક ગ્રંથોથી આપણે જાણીએ છીએ. વૈશ્ય વર્ણની સ્ત્રીઓ પણ વ્યાપારમાં તથા કૃષિકર્મમાં પોતાના પતિને મદદ કરતી, અને શૂદ્ર સ્ત્રીઓ પણ પોતાના પતિનાં કર્તવ્યોમાં તેમની સાથે જ રહેતી. આજે પણ ખેતીમાં, તથા ધોંચી, મોચી, દરજી વગેરેના હલકા ગણાતા ધંધામાં સ્ત્રીઓ પતિની મદદમાં રહે છે જ, અર્થાત્ પુરુષના વિવિધ વ્યવહારમાં સ્ત્રીએ તેની સાથે રહેવું, એ કાંઈ પણ પ્રકારે અનુચિત છે, એવું છે જ નહિ. ઉલટું પતિના વિવિધ વ્યવહારમાં સ્ત્રીના સાથે રહેવાથી જે ભૂમિકામાં પુરુષ હોય છે, તે જ ભૂમિકામાં સ્ત્રી પણ આવે છે, અને તેમ થતાં બનેલા વિચારો, બનેલા આચારો, તથા બનેલાં કર્તવ્યો એક ચર્ચ રહે છે. આ પ્રમાણે આરાય વગેરેની એકતા થવાથી બનેલું અંતર જુદી જાત બનેલાં દૃઢ પ્રેમ બંધાય છે, અને તેમાંથી અનેક શુભ ફળ પ્રકટે છે. આ વગેરે કારણોથી આપના વિચાર મને સર્વાંશે માન્ય હોવાથી, મારા નિમિત્તે આપ આપની પ્રગતિ સંકાયવાળી નહિ જ કરો, એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

યોગિનીના અંતઃકરણની વિશેષ પરિણા કરી જોવા મેં કહ્યું, હે સદગ અંતઃકરણવાળી ! તારી એમ જ ધ્રુવ છે, તો હું તને મારા વિવિધ વ્યવહારમાં મારી સાથે ગ્રાખીશ, અને આજે જ હું તને મારી સાથે આપણા ઔપધ્યાયમાં તેડી જઈશ. પરંતુ ધણા મનુષ્યો કહે છે કે સ્ત્રીઓને આ પ્રમાણે પુરુષોના વ્યવહારમાં ભેગવવાથી બહુ અનર્થ-થવાના સંભવ આવે છે. તેઓ કહે છે કે એથી સ્ત્રીઓની મર્યાદાનો લોપ થાય છે, અને દુરાચારને વધવાના અસંખ્ય પ્રસંગો ઉભા થાય છે. હું તને મારી સાથે ગ્રાખીશ, તેથી આપણા સંબંધમાં તો આમ બનવાનો સંભવ આવે એમ નથી જ, તોપણ આપણી દેખાદેખી અન્ય મનુષ્યો કરે, અને તેમનામાં તેવા સંભવો ઉભા થાય, એ વિષે શું આપણે વિચાર કરવો યોગ્ય નથી ?

તેણે કહ્યું, ભગવન ! પોતાના પતિના વ્યવહારમાં પતિની સાથે, સ્ત્રીના ભગવાથી, અન્ય પુરુષોના સંબંધમાં સ્ત્રીઓને આવવાનું થવાનું, એ વાત સાચી છે, પણ તેથી અનર્થ થવાનો જે ભય દર્શાવવામાં આવે છે, તે એટલો બધો સળંગ હોય, એમ મારું અંતઃકરણ સ્વીકારી શકતું નથી. અમે સ્ત્રીઓ સ્વરૂપ બ્રહ્મ થવાના સ્વભાવવાળી છીએ, એવા જે અમારી જાતિઉપર કેટલાક પુરુષોત્તરદેહી આરોપ મૂકવામાં આવે છે, તે અમારી જાતિનું કારણવિનાયું અપમાન છે. બ્રહ્મ થવાનો અમરો જોડેલો સ્વભાવ છે, તેના કર્તાં શું પુરુષોનો જોડો છે ? ઉલટા પુરુષો-દુરુચરણમાં અમારું કર્તાં સંકટો દરજો ચઢીયાતા છે, એમ

નરીક્ષણ કરનારને જગ્યાયા વિના નહિ જ રહે. ખરું જોતાં પુરુષોવટે પોતાની પત્નીઓતરફ ચલાવવામાં આવતું અયોગ્ય વર્તન, એ જ તેમને માટે અંશે દુરાચારમાં દોરનાર હેતુ હોય છે. ત્યાં પતિ પોતાની પત્નીમાં ઉચિત પ્રેમને ધરનારો હોય છે, અને પોતાની પત્નીસાથે પ્રેમવાળા વર્તનને સેવનારો હોય છે, તથા, ત્યાં સ્ત્રીઓને બાધાવસ્થામાં માતાપિતાતરફથી તથા માટી ઉમરે પતિતરફથી યોગ્ય શિક્ષણ મળ્યું હોય છે, ત્યાં તો સ્ત્રીઓને દુરાચારી થવાનો સેરા પણ સંભવ આવતો નથી. વળી ત્યાં સ્ત્રીઓ પોતાના પતિવિના એકરી અન્ય પુરુષોના સંબંધમાં આવવાની અયોગ્ય ધટ્ટ લે છે, ત્યાં કવચિત્ત આવા સંભવો ઉભા થાય છે; પણ યોગ્ય શિક્ષણને પામેલી, તથા પતિના સદવાસમાં પુરુષોનાં મંડળમાં ભ્રમણારી સ્ત્રીઓને પણ તેવા સંભવો આવે, એ વાર્તા પ્રમાણુવાળી નથી. અપવાદરૂપ એવા પ્રસંગો કવચિત્ત બને તે ઉપરથી આખી જાતિને વગોવતી, અને મર્યાદાના રક્ષણને નામે, સ્ત્રીઓને અત્યાનમાં સડ્યા કરવા દેઈ, દેશોદયના સંભવનો નાશ કરવો, એ અત્યંત અવિચારભરેલું કાર્ય છે. રસોઈ કરતાં એક મનુષ્યે ઘર સજાગાવી દીધું, માટે સ્વઘર્ણા જ ઘરમાંથી ચુલા ખોદી નાંખવા, અને કોઠાએ પણ અગ્નિ ન સજાગાવવાનો કાયદો કરવા જેવું એ છે. પુરુષોના સદવાસમાં આ બધા વિના, અને પુરુષોની સાથે પુરુષોના વિચારપ્રદેશમાં અને દર્શનપ્રદેશમાં પ્રવસ કર્યાવિના સ્ત્રીઓની યોગ્યતા શી રીતે વધે ? અને સ્ત્રીઓની યોગ્યતા વધ્યાવિના પ્રજાની ઉન્નતિ શી રીતે થાય ? મર્યાદાના રક્ષણને નામે સ્ત્રીઓને પુરુષોથી ત્યાં સુધી વેગળી રાખવામાં આવશે ત્યાં સુધી તેઓનાં અંતઃકર્ણની ઉચી રિશ્તિ કદી પણ થનાર નથી, અને સ્ત્રીઓનાં અંતઃકર્ણ ઉચ્ચ થયા વિના, પુરુષો ભણે વાતોના મોટા મોટા પ્રગટ માર્યા કરે, પણ તેમનામાં ખરાં નરરૂનો કદી પણ પાકનાર નથી.

જન્મ શ્વાસ ખાઈને પુનઃ તે બોલી, ભગવન! પુરુષોના સંબંધમાં આવીને પુરુષોના બંધારમાં ભગવાથી અમે જો જાણે જ યજ્ઞે શ્રીએ તો પછી વર્ધાગ્રણોમાં, જાતિભાગનમાં, મરણસમયે રૂવાના પ્રસંગોમાં અને એવા જ બીજા અનેક પ્રસંગોમાં અમને સ્ત્રીઓને શા માટે પુરુષોની સાથે ભાગ લેવા દેવામાં આવે છે ? આવા પ્રસંગોમાં પુરુષોની સાથે ભાગ લેવાથી અમે કેટલાં જાણે થયાં ? આવા મુદ્દ પ્રસંગોમાં પુરુષો અમને પોતાની સાથે રાખે છે, તો શા માટે જે પ્રસંગોમાં અમારું અંતઃકર્ણ અધિક ઉચ્ચ થાય, તેમાં ભેળવવામાં સહાયને સેવે છે ? અમારી મદદવિના પુરુષો આજે શામાં સફળ થયા છે ? તેઓ પ્રજામાં સ્વદેશપ્રેમ જાગ્રત કરવા આજે કેટલાં ચર્ચોથી મયે છે ? ભારતવર્ષમાં વસતા સમગ્ર વર્ણોનું ઐક્ય કરવા શું તેઓએ થોડું-થુંક ઉઘાડ્યું છે, અને હજી ઉઘાડે છે ? દેશમાં જ બનતી વસ્તુઓ પ્રજા વાપરતી થાય, એવું કરવા વર્તમાનપત્રો, વિદ્યાનો, અને વક્તાઓ શું થોડા ધમપછાડા કરે છે ? અને આવી આવી સંદેશો બાબતમાં તેમનો પ્રયત્ન કેટલું થોડું જ ઉપગતી રાખે છે ? જે રાજાનું આયુષ્ય કરવું જોઈએ, તેવું આયુષ્ય ન કરતાં, ત્રીણું જ કરવાથી આ પરિણામ આવ્યો છે, એ શું દીવાનેવું રચે નથી ? અમે કે જે પ્રજાના આદિપુત્રો પામે શ્રીએ, તેમને ને ગળાં ને વેગળાં રાખવાથી શી રીતે પુરુષોના પ્રયત્નો સજળ થાય ? પ્રજાનાં અંતઃકર્ણને ધરનાર જે અમે, તેઓ જો સ્વદેશપ્રેમમાં ન સમજીએ, ઐક્યના લાભમાં ન સમજીએ, દેશી વસ્તુઓ વાપરવાથી થતા દિલને ન જાળવિએ તો પછી પ્રજા શી રીતે આ સમયનું સમજતી થાય ? તમારી સાથે અમને રાખીને પ્રથમ અમને તમારા જેવાં કરો, તમારા આશય તે અ-

મારા આશય કરો, તમારી ભૂમિકા તે અમારી ભૂમિકા કરો અને પછી પરિણામ જુઓ; પારતંત્ર્યાદિ બંધનને ખાળીને ભસ્મીભૂત કરનાર સ્વદેશપ્રેમનો અગ્નિ અમે ભારતવર્ષના એક એક ખાળકના અંતઃકરણમાં કેવો પ્રકટાવીએ છીએ તે! ભગવન્! પુરુષો ભલે પોતાને મિત્ર્યાભિમાનથી ગગનમાં ઉડવાને સમર્થ માને, પણ અમારી મદદવિના તેઓ પાંખવિનાના પક્ષી-જેવા છે. આજે તેઓ ઉંચે ઉડવા તરફથીયં મારે છે, પણ પાછા આવી આવેલાં જમીનસાથે પડકાય છે. . .

મેં કહ્યું, હે સુવિચારવતિ! તારું કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય છે. સ્ત્રીઓનાં મન-વિકાસને પામ્યા વિના, અવનતિનો અધિકાર ટળવાની આશા ગ્રાખવી એ વ્યર્થ છે. સ્ત્રીઓને-ધર્મમાં ફેલાના દેટકાની પેઠે પૂરી મુક્યે, અને આરોશીપારોશીના અને તાતિજનોના કાયાકબલા કરવામાં જીવન ગાળ્યા કરવા દીધાથી તેઓનાં અંતઃકરણનો અધિકાર હેરા પણ વધવાનો સંભવ નથી. તે જ પ્રમાણે નિરાજોમાં હાલ તેમને જેટલી કેળવણી મળે છે, તેટલી કેળવણીથી પણ તેઓ જોઈએ તેવી ઉચ્ચ થાય તેની આશા નથી. કેળવણીની સાથે પુરુષોના સહવાસમાં તેમને આપણા વિના તેઓ ઉચ્ચ થઈ શકે તેમ નથી. પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓની પેઠે અદ્યતિત ધૃટ લેવાવાના પ્રસંગો આવવા દીધા વિના, સ્ત્રીઓને પુરુષોના સહવાસમાં આણી શકાય એમ છે, અને તેમ કરીને ઉત્તમ સહવાસના અનુપમ લાભો પ્રકટાવી શકાય એમ છે. દેવિ! ઈશ્વરેચ્છા તો ભવિષ્યમાં આપણા સહવાસમાં આવનાર સર્વને આપણે આપણા દૃષ્ટાંતથી તથા જોષથી આ ઉત્તમ સિદ્ધાંત સમજાવવા યત્નશીલ થઈશું, અને ભારતવર્ષની અખળાઓની અધમ સ્થિતિ સુધારવાને આપણાથી બનતું કરીશું. તત્કાળ તો, ચાલ, તું સત્વર તૈયાર થઈને આવ, આપણે આપણાલયમાં જઈએ; સમય થઈ ગયો છે. (અપૂર્ણ.)

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના ૫૪ ૪૩૬ થી.)

પ્રકરણ ૧૫.

જાનુ અને પાદને પોષનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

ધુટણ અને પગમાં મકરંદશિલી સત્તા પ્રવેતે છે, તેથી આ ક્રિયા મકરંદશિ જે ૨૨ મી રિંગેબરે બેસે છે, અને ૨૦ મી બ્યાન્યુઆરીએ ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. પગને એકઠા અંગેના ગ્રાખવા. અંગુડાને પરસ્પરથી સહજ ધૃટા ગ્રાખવા. અને હાથ નીચા લટકતા ગ્રાખવા. પછી એક હાથનાં આંગળાં બીજા હાથના આંગળામાં નાંખવાં, અને તેમને મજબુત પકડીને હાથને સામા ડાંખા કરી, સામે ઉમેક્ષો માણસ આપણી હાથેળીઓને જુએ, એ રીતે તેમને ઉલટાવી નાંખવી. પછી હાથના અને પગના બનેલા અવયવો તંગ કરવા. હાથને અને પગને લાકડાના જેવા સખત કરવાથી તેમના અવયવો તંગ થયેલા જણાશે. પછી જમણા પગના રનાયુને અધિક તંગ કરીને, પગને જમીનથી એ અથવા ત્રણ ઈંચ, કમરમાંથી ઉંચો કરવો. પગને ધુટણમાંથી વળવા દેવો નહિ, અથવા જા

મણી કે ડાખી બાણુએ ઢળી જવા દેવો નહિ. સ્નાયુઓને તંગ કરીને જ પગને ઉચો-કરવો, પછી જમણા પગને નીચો મુકી ડાખા પગને તે રીતે કરવું. આ પ્રમાણે ફરી ફરી કર્યાં કરવું. પગ ઉચો કરતી વખતે પૂર્વે કલાપ્રમાણે ટ્રેસાં વાણુથી પૂરેપૂરાં ભર્યાં, અને પગ નીચો મુકતી વખતે અર્થાત્ અવયવો શિથિલ કરતી વખતે વાણુને બહાર કાઢવો. આખા શરીરને, ક્રિયા કરતી વખતે સીકું રાખવું, અને આમ તેમ ઓલા ખાવા ન દેવું.

ક્રિયા કરતી વખતે મનને ધુંટણમાં અને પગમાં એકાગ્ર કરવું. તે અવયવો પુષ્ટ અને સુંદર ઘાટવાળા થાય છે, એવું ચિત્ર વૃત્તિમાં રચવું.

આ ક્રિયાસમયે નીચેનાં વિધિવાક્યોને ઉપયોગ કરવો:—માફે રધિર-આખા શરીરમાં આ ક્રિયાથી અસ્ખલિતપણે વહે છે. હું અક્ષત યોગન અને જીવનતત્ત્વથી ભરપૂર મને બહુ ભવતો જાણું. મારામાં આ ક્રિયાવડે નવું જીવન ભરાતું જાય છે.

રૂપ, કંઈ અને તુલા રૂશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે, આ અવયવોને પોપનાર આ ક્રિયા જાણપણે કરતાં અડચણ નથી. (અપૂર્ણ.)

મર્યાદા, મીઠું વગેરે પદાર્થોના ઉપયોગથી થતી હાનિ.

મર્યાદા, મરી, રાઈ, ગરમમસાના, મીઠું અને ખાંડ એ આરોગ્યને અત્યંત હાનિ કરનાર પદાર્થો છે. મનુષ્યજેવા શુદ્ધિમાન પ્રાણીથી આવા હાનિકારક પદાર્થોના ઉપયોગ, તેની-સ્વાદેન્દ્રિયની બ્રહ્મ સ્થિતિ જ સૂચવે છે. રાઈ, મરી અને મર્યાદા જેના રપરાંથી જલ ચયરી' હો છે, તેના આહારમાં ઉપયોગ કરવા મનુષ્ય પ્રથમ કેમ ગ્રેસાયો, એ જ આશ્ચર્યજનક છે. પરંતુ પ્રાણુઘાતક અરીણુ અને સોમક્રજેવાં વિષના ઉપયોગ કરતાં તે પાછો હઠેા નથી, તો આ પદાર્થો ખાતાં તે અધિક વિચારને ઉપયોગ ન જ કરે, એ સ્વાભાવિક છે.

ખાંડ એ શરીરને પોપણુ આપનાર આહારનો પદાર્થ છે, પરંતુ તેનાથી મળતું પોપણુ બહુ જ દલદા પ્રકારનું હોય છે. તેના પુષ્ટજ ઉપયોગ-બહુ જ અનર્થ કરે છે. મીઠાઈના રૂપમાં ખાંડનો ઉપયોગ આરોગ્યને હારે વિનાશ કરનાર થાય છે. મીઠાઈથી પેટ ભરવું, અને જીભ્યાં રહેવું, એ બંને સરખું છે. જીભ્યાં રહેવાથી શરીરને જેમ નવું પોપણુ મળતું નથી, તેમ મીઠાઈ ખાવાથી પણ મળતું નથી. ઉલટું જીભ્યાં રહેવાથી શરીરમાં રહેલાં રોગનાં કારણો બળી જાય છે, અને મીઠાઈ ખાવાથી તે વધે છે. નિલ ખાંડના પદાર્થોને પેટ ભરીને ખાનાર નિસ્તે-જ સુખવાળા, નિર્બળ શરીરવાળા, અને દુઃખવિનાના મનુષ્યને, અથવા ખાટલે વરા પોલા સંધિવાયો પીડાતા રોગીને, ખાંડ ખાવાતું વ્યસન છેડાવ્યા વિના, ઉત્તમ આરોગ્યને આપનાર કોઈ પણ ઔષધ કે વૈદ્ય દુનિયામાં છે જ નહિ. આવાં મનુષ્યનાં મુખ અને શરીર શુદ્ધ રધિ-રથી તેજસ્વી અને લાલ સુરેખ કદી પણ થતાં નથી. ખાંડ, શુદ્ધ રધિર, અને પૂર્ણ આરોગ્ય, એ ત્રણે એક સ્થળમાં કદી જ રહેતાં નથી. હું નિલ પુષ્ટજ ખાંડ ખાઉ છું, અને તોપણુ મને કશું જ થતું નથી, અને મારા નખમાં પણ રોગ નથી, એવું કહેનારા સેકંડો મનુષ્યો મળી આવશે, પણ તેઓ પૂર્ણ આરોગ્ય કેવું હોય છે, તે જાણતા નથી. ખાંડના અધિક ઉપયોગની હાનિ, તેમને મોટીવહેલી જણાયાવિના રહેતી જ નથી.

મીઠું પણ તે જ પ્રમાણે હાનિ કરનાર છતાં ખાવાના પદાર્થોમાં પેરાં ગયું છે: તે આહારનો પદાર્થ નથી, પણ ખનિજ વિષ છે. જઠરમાં આહારના પદાર્થો જેમ પચે છે, અને તે

માંથી પોષક તત્ત્વ લોહીમાં ભળી જાય છે, તેમ મીઠું કઠી પણ પચવું નથી, અને લોહીમાં ભળવું નથી. જેવા રૂપમાં મનુષ્ય તેને ખાય છે, તેવા જ રૂપમાં, કૃત્રી પણ ફેરફાર થયાવિના તે, લોહીમાં ભળે છે, અને તેવા ને તેવા જ રૂપમાં શરીરમાંથી તેને પાછું. બહાર કાઢી નાંખવામાં આવે છે. તે શરીરના ઉપયોગમાં એક સ્તીભાર પણ આવવું નથી. ઉલટું તેને બહાર કાઢી નાંખવાને માટે મૂત્રાશય (Kidney) ને નિષ્પ્રયોજન પદ્ધતિનાની મહેનત પડે છે. આ નકામી મહેનતને લીધે જ ઘણા મનુષ્યોને મૂત્રાશયના વ્યાધિઓ થાય છે. નિર્જળ અથવા મંદ મૂત્રાશય હોવામાં મીઠાનો અધિક ઉપયોગ, એ પણ એક મુખ્ય કારણ છે. સંધિવા તથા કળતરના વ્યાધિમાં પણ મીઠાનો હદઉપરાંત ઉપયોગ, એ એક સ્વચ્છ હેતુ હોય છે. શરીરમાં નિત્ય ઉત્પન્ન થતું એ મૂત્રાશયને કાઢવાનું જ હોય છે, તેમાં મીઠું ખાવાથી તેના કામને યોગ્યે બમણો થાય છે, અને નિત્ય બમણું કામ કેમ કેમ પણ અવ્યવસ્થી લાંગો સમય થઈ શકે જ નહિ. આથી રિષિતિમાં મૂત્રાશય નિર્જળ પડી જાય જ, અને તેમાં વિવિધ વ્યાધિઓ પ્રકટે જ..

મીઠું વાપરવાના પદ્ધતિમાં સામી બાબતથી જે જે કારણો આપવામાં આવે છે, તે સઘળાં જ ખોટાં છે. માત્ર એક જ કારણ ઈર્ષક વિચારવા જેવું છે, અને તે એ કે લાંબા કાળથી તેના ઉપયોગે આવ્યો આવતો હોવાથી મનુષ્યનું શરીર હવે તેને અનુકૂળ થઈ ગયું છે, અને તેથી તેના એકદમ સમૂળ સાગ કરવાથી હાનિ થવાને સંભવ છે. પરંતુ આટલા કારણથી હાનિકારક પદાર્થનો ઉપયોગ અસાધ્ય જ કરવો એ યોગ્ય નથી. ચીનની આખી પ્રજા અપીણ ખાય છે, અને તે તેમને સ્ત્રી પડ્યું છે, માટે તેમણે તે ન જ છોડવું, એવાં ઉપદેશ હિંત કર નથી. મીઠાથી જે હાનિ સિદ્ધ જ છે તો પછી, તે શરીરને સ્ત્રી પડ્યું છે માટે તેને ન સંજવું, એ અયોગ્ય છે. એકદમ તેને છોડી દેવાથી હાનિનો સંભવ જણાય તો ચોડે ચોડે તેને થોડી છોડ્યું જોઈએ.

મીઠું ખાનારાઓએ સમજવું જોઈએ કે મીઠું એ પોષણ આપનાર આહારનો પદાર્થ નથી, પરંતુ દારૂગ્રાસક એસિડ, ડેનાટ્રલ વગેરે જંતુનાશક પદાર્થોનિવે એક જંતુનાશક (germicide, naeptio) પદાર્થ છે, અને તેથી તે એક વિષ છે.

મીઠું, મસાલા, ખાંડ વગેરે પૂર્ણ આરોગ્યને આપનાર ન હોવાથી છોડી દેવાં એ એક છે, અને જેમને ન છુટે તેમણે તેમને ઘણા જ યોગ્ય પ્રમાણમાં મેવરાં.

જાતિઉપર આધારની અસર.

આહાર મનુષ્યના શરીરઉપર તથા મનઉપર અસર કરે છે, તથા તે જેવો સાત્વિક, રાજસ તથા તામસ હોય છે, તે પ્રમાણે મનુષ્ય સાત્વિક, રાજસ, તથા તામસ થાય છે, એ વાર્તા ઘણા મનુષ્યો જાણતા હોય છે, પરંતુ આહાર જાતિઉપર અસર કરે છે, તે વાર્તા ઘોઘ જ મનુષ્યો જાણે છે. મધમાખીઓ ઈર્ષમાંથી પ્રકટનાર જંતુને, ખોરાકવડે ઇન્છાપ્રમાણે સ્ત્રીજાતિનો અથવા નપુંસક જાતિનો દે છે. પ્રજાએ મધમાખીઓને ઉતાવળે કાઢી નવી રાણી કરવાની જરૂર પડે છે તો તરત જ તેઓ કામ નપુંસક મધમાખીને (કામ કરનારી મધમાખી) રાણીનું શરીર કરનાર ખોરાક ખવડાવે છે, અને ને નપુંસક મધમાખીનું શરીર બદલાઈને સ્ત્રી જાતિનું થઈ જાય છે. કાઢીઓ પાત્ર આ પ્રમાણે જાતિને બદલવાનો શુભ ધરાવે છે, અને એવા જ વર્ગનાં ખીળાં જંતુઓમાં પણ અલ્પા. તેવો શુભ હોય છે. વાચનાનો સપ્રસિદ્ધ ડોહર

શેન્ક (Sehenk) ગર્ભવંતી સ્ત્રીઓના આહારમાં ફેરફાર કરીને, બાળકને સ્ત્રીજાતિનું અથવા પુરુષજાતિનું ઇચ્છાપ્રમાણે કરી શકે છે. યુરોપના કેટલાક રાજ્યોના પુત્રપ્રજા ઉત્પન્ન કરી આપવાનું થોડો વખતઉપર તેણે વચન આપ્યું હતું, અને પ્રત્યેક પ્રસંગમાં તેને વિજય મળ્યો છે.

આહારની અસરથી જાતિમાં ફેરફાર થાય છે, તેનો બીજો વિવક્ષણ પુરાવો એ છે કે યુદ્ધ, દુષ્કાળ કે ભેગમળેલા વિપત્તિના પ્રસંગોમાં જેટલી દુઃખાઓ જન્મે છે, તેના કરતાં પુત્રો વધારે જન્મે છે. આવા વિપત્તિના પ્રસંગોમાં ગર્ભવંતી યથેચ્છ પોષણ, ચર્ધ શક્ય નથી; અને ગર્ભવંતી સ્ત્રીઓને ઓછું, અથવા ન્યૂન સત્ત્વવાળું પોષણ મળવાથી હમેશાં પુત્ર પ્રજા થાય છે.

આહારથી શરીરઉપર કે મનઉપર કરો જ ફેરફાર થતો નથી, એમ અવિચારથી લોકો ભને કલા કરે, પણ હાલની શોધોથી તથા ઇતિહાસથી પ્રતિવર્ધ સિદ્ધ થતું જાય છે, કે જેવો આહાર આપવો મહત્ત્વ કરીએ છીએ તેવા જ આપણે ચર્ધએ છીએ.

પ્રો. લાર્કિનનો પ્રાચીન ઋષિમુનિઓવિષે અભિપ્રાય.

તમે પ્રો. લાર્કિન (Pro. Edgar L. Larkin) નું નામ સાંભળ્યું છે કે ? પૃથ્વીમાં આજે જે સમર્થ વિદ્વાલિત પુરુષો ગણાય છે, તેમાંના 'તે એક' છે. કેલ્ફોર્નિયામાં આવેલી 'લો વેધરાણા' (Lowe Observatory) નાં તે પ્રમુખ છે. આવા સમર્થ વિદ્વાન આપણા પ્રાચીન આર્યાવર્તમાંટે જ્યારે અત્યંત પ્રસાસનાં વચનો વહેત્યારે એ જ આર્યાવર્તમાં જન્મેલા આર્યપુત્રો તેને માટે અત્યંત હલકા અભિપ્રાય દર્શાવે, એ ઓછું એટલેનુંક નથી. સર્વોદ્દૃષ્ટ પ્રજા કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવી, તથા સ્ત્રીઓનું ગૌરવ કેટલું છે, એ જેવું આર્ય ઋષિમુનિઓ સમજતા હતા, તેવું હાલની પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ પણ સમજતી નથી, એવું પરંપ્રજાના વિદ્વાનો જ્યારે વહે છે ત્યારે આપણે ત્યાંના વિદ્વાનો કહે છે કે સ્ત્રીઓને આપણાં શાસ્ત્રકારોએ બહુ જ હલકી ગણી કાઢી છે. પ્રો. લાર્કિન લખે છે કે The first Eugenic Societies since the fall of the Ancient India, the wonderful, and of Egypt, the marvelous, were founded in Germany recently by some of the ablest anthropologists and physiologists. The Aryan Hindus, and the true Egyptians, of vast antiquity knew more of the psycho-physical science of the emotions of women than any or all other races. These races carried human culture to the highest limits ever reached. They discovered the rigid laws solid as mathematics, governing maternity. None can be broken without human misery. There are perhaps ten men now living, nine in Europe, and one in the United States, maybe two, that come somewhere near knowing as much of Eugonics as did the sages of ancient India, and Egypt, the most remarkable men that ever lived within any historic period. અર્થઃ—વિરમ્ય ઉત્પન્ન કરનાર પ્રાચીન આર્યાવર્તની અને આર્યજનક મિત્ર દેશની પડતી યવા પછી, ઉત્તમ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવાના નિયમોનું જ્ઞાન આપનાર પ્રથમ મંડળો થોડા સમય થયાં

જ જર્મનીમાં માનવસામ્રાજ્ય અને સારીરસામ્રાજ્ય જ્ઞાન ધરાવનારા અર્થત કુરાળ વિદ્વાનોએ સ્થાપ્યા છે. બહુ જ પૂર્વકાળનો આર્થ હિંદુઓ અને ખંડ મિસરવાસીઓ, સ્ત્રીઓના મનો-ધર્મસંબધી આધ્યાત્મિક અને માનસસામ્રાજ્યિયે કેાઇપણ પ્રગતિમાં અથવા ખીજ સધળી પ્રગત્યોક્તતાં અધિક જ્ઞાન ધરાવતા. આ પ્રગત્યો મનુષ્યજાતિની ઉન્નતિને જે ઉચ્ચમાં ઉન્નતી દેહદંડુધી લેઇ ગઈ હતી, તેટલી દેહદંડુધી હેજ કેાઇપણ પ્રગતિ લેઇ ગઈ નથી. માતાના પદઉપર અંકુશ રાખનારા, ગણિતસામ્રાજ્યિયા વાસ્તવિક, કઠિન નિયમો તેઓએ શોધી કાઢ્યા હતા. એમાંના કેાઇપણ નિયમનો ભંગ ચતાં મનુષ્યજાતિને દુઃખથયા વિના રહે તેમ નથી. પ્રાચીન આર્યોવર્તના અને મિસરના મહાપુરોહ કે જેમના જેવા સર્વેદકૃષ્ટ પુરોહો કેાઇપણ ઐતિહાસિક સમયમાં કદી પણ થયા નથી, તેઓ ઉત્તમ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવાની વિદ્યાનું જેટલું જ્ઞાન ધરાવતા હતા તેટલું તો નહિ, પણ લગભગ તેના જેટલું કંઇક અંશમાં થઈ રહે તેટલું જ્ઞાન ધરાવનારા આજે કદાચ દસ માણસો પૃથ્વીઉપર હશે, તેમાંના નવ મુરોપમાં, અને એક, અથવા કદાચ બે બેડુ બેડુ તો બે, યુનાઇડ સ્ટેટ્સમાં હશે.

આગળ વળી પ્રો. લાર્કિન લખે છે કે Profound scholars now watch and record every minute detail of the simply astonishing processes involved. The women are treated as queens of the earth; and for the first time since India and Egypt fell have been treated as they should. અર્થ:—(ઉત્તમ પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની વિદ્યામાં) જે આશ્ચર્યજનક વિધિઓ રહેલા છે, તેની પ્રત્યેક શ્રીણી શ્રીણી ખામતોનું સમર્થ વિદ્વાનો આજે અવગતોક્ત કરે છે, અને નોંધી રાખે છે. સ્ત્રીઓની સાથે પૃથ્વીની દેવીઓતરીકે વર્તન ચત્રાવવામાં આવે છે, અને હિંદુસ્તાન અને મિસરની પાતી થયા પછી આજે પડેલી જ વાર સ્ત્રીઓને દેવીઓતરીકે ગણવામાં આવી છે.

ભારતવર્ષના પ્રાચીન અપિમુનિઓએ સ્ત્રીઓને બહુ જ હલકી મણી કાઢી છે, એવો તેમના ઉપર હાહડો લુકો આરોપ મુકનારા મનુષ્યો પ્રો. લાર્કિનનાં ઉપરનાં વચનોના શો ઉત્તર આપે છે? પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ સ્ત્રીઓની સાથે બહુ જ ઉત્તમ પ્રકારનું વર્તન ચત્રાવે છે, તથા ત્યાં વિવાહિત સ્ત્રીપુરુષોમાં બહુ જ પ્રેમ હોય છે, એવું અનુભવવિના વંદનાર મનુષ્યોને એ જ પ્રેક્ષકનાં નીચેનાં વચનો વાંચવા વિતત્ત્વમાં આવે છે.

Our present treatment of women soon to be mothers is simply barbarous. અર્થ:—યોગ્ય વખતમાં માતા થનાર સ્ત્રીઓસાથે આપણે જે વર્તન હાલ ચત્રાવીએ છીએ, તે કેવળ પરુજેવું છે.

One half of all married pairs that visit this observatory hate each other! Half of the other half are indifferent, while half of the remaining couples are beginning to lose their love.

અર્થ:—આ વેધસાગરને જેવા આવનાર સધળાં પરુજોનાં ભેડમાંથી અર્ધોઅર્ધ એક-ખીમને ધિક્કારતી નજરે જુએ છે. બાકી રહેલા અર્ધા ભાગમાંથી અર્ધા એકખીમની સંહા વિનાનાં હોય છે, અને રહેલા ભેડમાંથી અર્ધા ભાગના પ્રેમ એકખીમઉપરથી આછો થવા માંડેલા હોય છે.

(પોતાની વેધસાગરને જેવા આવનાર ૩૫૦૦૦ મનુષ્યોના જીવનનો અભ્યાસ કરીને પ્રો. લાર્કિને ઉપરનું વચન લખ્યું છે.)

શરીરની અને મનની ક્રિયારહિત અવસ્થા.

શરીરને અને મનને જ્યારે ક્રિયાવિનાશુ રાખવામાં આવે છે, ત્યારે તે સ્થિતિમાં આશ્વર્યકારક બળનો અનુભવ થાય છે, અને તેથી શરીરને અને મનને અક્રિય કરવાનો અભ્યાસ સંવવાનો સર્વ દેશના અને સર્વ કાળના તત્ત્વવિદ્ ગુરુઓ બોધ આપતા આવ્યા છે.

મનુષ્ય જ્યારે શરીરનો પુષ્કળ શ્રમ કરીને થાકી જાય છે, ત્યારે તે શુ કરે છે? તે જમીન ઉપર લાગી યઇને શુષ્ક જાય છે, અને વિશ્રાંતિ લે છે. અને આ વિશ્રાંતિના સમયમાં તેનો થાક ઉતરી જાય છે, અને તેના શરીરમાં પાછું બળ ભરાય છે. આથી જ જ સિદ્ધ થાય છે કે શરીરની અક્રિય અવસ્થામાં બળ રહેલું છે.

મનને લાગેલો થાક પણ મનુષ્યો નિદ્રાપડે મનને વિશ્રાંતિ આપીને જ ઉતારે છે, આમ વિશ્રાંતિવડે શરીરને અને મનને જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો પુનઃ તાણુ અને બળદાણુ કરતા હોવા છતાં ધણુ મનુષ્યો અક્રિય અવસ્થામાં બળ રહેલું છે, જે શાસ્ત્રના નિશ્ચયતાને માનતા નથી. અક્રિય અવસ્થા બળને શી રીતે આપે છે, તે વાત તેઓને ગમે ઉતરતી નથી. દારણુ આવી અવસ્થાને તેઓ એક જાતની આગસ જ ગણતા હોય છે. આ અત્યંત પ્રશ્નના સમયમાં અખંડ પ્રવૃત્તિ કર્યા કરતી, જેને જ તેઓ સમયનો સદુપયોગ ગણે છે; જે વડે જ ઉન્નતિનો સંભવ તેઓ સ્વીકારે છે; નેત્ર મીથીને શરીરને અને મનને અક્રિય રાખવાં, અથવા અક્રિય રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો, જેને તેઓ સમયનો દુરુપયોગ કહે છે. જેથી કોઈ ઉત્તમ અર્થ સંપાદીત હોય, જે વાર્તા તેઓ સ્વીકારી શકતા નથી.

જેવું કંઈ પણ પ્રજા પ્રવૃત્તિ દરિયે પડે, જેવું કંઈ પણ નિરંતર કર્યા કરે, જે હાલના મુશ્કેલી સમયનું સૂત્ર છે. તમેરી પ્રવૃત્તિથી તમે ચારે દિશામાં ધ્રુવને ઉડાડ્યા કરતા હો તોપણ તમે આજના સમયમાં પ્રવૃત્તિ ઉદ્યોગ કરતા ગણાઓ છો; અને તમારા ઘરમાં એકાંત ઓરડીમાં મનને અક્રિય કરવા માટે તમે કોઈ સાધનનો અભ્યાસ સંવતા હો છો, તો તમે મૂર્ખ અને આગસમાં નકામો સમય ગાળતા ગણાઓ છો. પ્રાતઃકાળમાં ચાર વાગતાંના ઉડી દાતણ પણ કર્યા વિના તમે જમ. જમ. મોં કે જમ. જમ. બી. મોં પાસે થવાને માટે ચાદાનો એક પ્યાલો પીને માથાતોડ મહેનત કરો છો, તો તમે બુદ્ધ જ શુદ્ધિમાન, વ્યવહાર કુશળ, કાળજીવાળા અને ઉદ્યોગી પુરુષતરીકે વર્ણવાઓ છો; અને એટલા જ વહેલા ઉડી રનાનાદિ ક્રિયા કરી શરીરે શુદ્ધ થઈ ત્રણ ચાર કલાક તમે સંયમમાં ગાળો છો, તો તમે વ્યવહારના ભાનવિનાના, આગસ, અને મતિમંદ ગણાઓ છો.

દરઉપરાંત પ્રવૃત્તિથી જો ચારે દિશામાં ધ્રુવના મોટે મોટા ઉડાડવામાં આવે છે, તેથી લોકોના મોટા ભાગની આંખો અંધારી પડે છે, અને તેથી આ પ્રવૃત્તિ કયા શુભ પરિણામને પ્રકટાય છે, તે તેઓ જાણે શકતા નથી. પણ જ્યારે આવી પ્રવૃત્તિથી પૂર્વના કરતાં મનુષ્યોનાં આયુષ્ય ઓછાં થઈ ગયાં છે, શરીરની નિર્જનતાના વિવિધ વ્યાધિઓ યુવાનોમાં પ્રસરી રહ્યા છે, ધણાનાં નેત્ર નાનપણથી જ વ્યાધિગ્રસ્ત થયાં હોય છે, અને મધ્યમાયુમાં આવ્યા પૂર્વે ધણાનાં અકાળમૃત્યુ થતાં જોવામાં આવે છે, ત્યારે આ દરઉપરાંત પ્રવૃત્તિનું હાનિકારક સ્વરૂપ કોઈ કોઈ શુદ્ધિમાનના લક્ષમાં આવ્યા વિના રહેલું નથી, અને હવે સક્રમ વિચારવાનું પુરોગમે

સમજવા લાગ્યું છે કે મનુષ્યના શરીરમાં જેટલું બળ ઉત્પન્ન થાય છે, તે બળમાંથી ૭૫ ટકા અથવા ૯૦ ટકાજેટલું બળ મનુષ્યોનાં મોટે ભાગે અધોગ્ય પ્રવૃત્તિથી હાથ કરી નાંખે છે.

મનુષ્યોએ પ્રવૃત્તિ ન કરવી, એવું કહેવાનો હેતુ નથી. કુદરતના અલ્પઅલ્પમાં પ્રવૃત્તિ વ્યાપી રહી છે, અને તેથી પ્રવૃત્તિ એ સ્વાભાવિક જ છે, પરંતુ નિવૃત્તિવિનાની પ્રવૃત્તિ બળનો હાથ કરનાર છે. પૂર્વે વિદ્યાળ સંસ્થાઓ, અથવા એવા જ ઉપાસનાના ખીજા ક્રમેવડે નિવૃત્તિ સેવવામાં આવતી હતી, અને પ્રવૃત્તિમાં થયેલા હાથની ખોટને વાળી લેવામાં આવતી હતી. આથી પ્રગ્ન અધિક બળવાન રહેતી એટલું જ નહિ, પણ નિવૃત્તિમાં મેળવેલા બળથી, ઉત્તમ પ્રદારની પ્રવૃત્તિ કરવા સમર્થ થતી આજે નિવૃત્તિ જ નિવૃત્તિનું સાધન, મનુષ્યોએ નિરૂપાયેલું છે. તે બળને આપે છે, અને તેથી જ પ્રગ્નનો નિષાત થયો નથી, પરંતુ તે બળ નિવૃત્તિનાં સાધનો સેવવાથી પ્રાપ્ત થતા બળની તુલ્ય ન હોવાથી, પ્રવૃત્તિથી પ્રકટનાર હાનિને અટકાવવાને સમર્થ થયું નથી, એ અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે.

આજે મનુષ્યોના મનની સ્થિતિ, મોટે ભાગે, મુઠ્ઠે મૂંઠલી ખદખદ ખદખદ થતી ખીચડીના જેવી છે. કોઈ નાના ગામડામાં આ બાબતને તમને જેટલો અનુભવ થશે તેના કરતાં મુંઝવેલાં નગરોમાં અથવા મુંબઈ જેવા કોઈ મોટા શહેરમાં વધારે થશે. વિચારનાં ત્રાજવાંની દાંડી સમતોલ હોય, એવો હજારમાં એકાદ મનુષ્ય પણ તમારા જ્ઞેવમાં લાગ્યે જ આવશે. ઓપીસમાં અને કાર્યાલયોમાં નીચુ માથુ ધાલીને સાંતિથી કામ કર્યાં કરતા દેખાતા મનુષ્યોનાં આંતઃકરણમાં જો તમે દૃષ્ટિ નાંખશો તો ત્યાં ઉચ્ચપાત્રતરિના ખીજું કંઈ જ તમને નહિ જણાય. સ્થિર તરંગોવાળો સમુદ્ર જેમ દુર્લભ છે, તેમ સ્થિર વિચારોવાળો મનુષ્ય પણ આજે દુર્લભ જેવો જ છે. મનની આવી સ્થિતિ બળનો અભ્યાસ હાથ કરી નાંખે છે, એ કોને અજાણ્યું છે? ઉદ્યોગથી અથવા નોકરીએથી સાંજે ઘેર આપ્યા પછી શાથી તમારું મગજ તમને અપેક્ષિત યાદી ગયેલું લાગે છે? તમે માનોછો કે કામ કરવાથી યાદ લાગ્યો છે, પણ ખરું કારણ તે નથી. કામ કરતાં મનની સમાધાનવાળી સ્થિતિ ન રહેવાથી તમારા બળનો અધિક હાથ થયો છે, અને તેથી તમને યાદ લાગ્યો છે. ઉપાસ એક જ છે, અને તે એ કે નિવૃત્તિનાં સાધનો સેવી મનને અધિક કરવાની કળા સિદ્ધ કરવી, અને તે કામ કામ કરતાં પણ મનની સમાધાનવાળી સ્થિતિ રાખી રહેવી.

ખરી નિવૃત્તિનું સ્વરૂપ શું છે, તે આજે ઘણા જ મનુષ્યોના જાણવામાં છે. વગરોએ પધારીમાં લાંબા થઈને સૂઈ રહેવું, એવું જ નામ થયું તો નિવૃત્તિ સમજે છે. પરંતુ આ કંઈ ખરી નિવૃત્તિ નથી. એ શરીરની નિવૃત્તિ છે; ખરી નિવૃત્તિ તો જ્ઞાનતત્ત્વોને સંપૂર્ણ શાંત કરવા, એ છે. શરીરની ક્રિયા બળનો જેટલો હાથ કરે છે, તેના કરતાં જ્ઞાનતત્ત્વોની ક્રિયા બળનો મોટો હાથ કરે છે. શરીર પધારીમાં જ્યારે એક તરફજેટલો માર્ગ પણ દાખવું નથી, ત્યારે જ્ઞાનતત્ત્વોની ક્રિયાવડે મન હાથમાં લઈ કા તો હાથમાં લાડોર ખુદી વગે છે. તેથી મનની ક્રિયા અટકાવવી એવું જ નામ ખરી નિવૃત્તિ છે.

અસંખ્ય મનુષ્યોનાં મન ગતિવિવસ્ત્ર પાંચનાં જ્યાં અસ્થિર રહે છે. આજે તો લગભગ બધાં જ મનુષ્યોનાં મન આવાં છે, એમ કહીએ તો તેમાં અતિશયોક્તિજેવું કંઈ જ નથી. યથાર્થ સ્થિર મનવાળા પુરુષોનો દુઃકાળ જ છે.

કંઈક રિયર મનવાળા પુરુષ જગતમાં પ્રસંગોપાત દૃષ્ટિએ આવે છે ખરો, અને તેઓનામાં બળનું રક્ષણ થયેલું જોવામાં આવે છે પણ ખરું, પણ તેઓના મનની રિયલિટી ત્યારે જોઈએ ત્યારે અર્થાત સર્વ અવસ્થામાં રિયલિટીવાદી હોતી નથી. યજ્ઞ યજ્ઞ મનોચાલિત તજ્ઞ તજ્ઞ સમાધયઃ ત્યાં ત્યાં મન જન્ય ત્યાં ત્યાં કેવળ સમાધાનનું જ ભાન થાય, એવી અવસ્થા, એ જ ખરી સમાધાનવાળી અવસ્થા છે, અને તત્ત્વવિદ્ યોગીશિના અન્યમાં તે હોવાનો અસંભવ છે.

મનની અક્રિય અવસ્થામાં બળનું રક્ષણ થઈ બળનો સંગ્રહ થાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ માર્ગમાં અખુટ બળ છે, એવું અંતરમાં ઉડું ભાન થાય છે; અને આવું ભાન શરીરમાં અધિક અધિક બળની ઉત્પત્તિ કરે છે, વળી અંતરમાં બળનું ભાન કરનાર મનુષ્ય ઉંડા વિચાર કરનારો થાય છે; અને તેનું ભાન ન કરનારના વિચારો તો સર્વદા અવ્યવસ્થ તથા ઉપરચોટીયા રહે છે. આથી અક્રિય અર્થાત શાંતિવાળું મન જ ઉંડા વિચાર કરવાને સમર્થ હોવાથી, તેવા મનમાં જ સંયતો પ્રકાશ થાય છે. મનને એકાગ્ર કરવાને સમર્થ પુરુષો જ નવાં નવાં સંયોને અને નવા નવા શોધોને જગતમાં પ્રકાશમાં આણે છે, એ સર્વને શુભ સિદ્ધ છે. આથી આપણું મન ત્યારે અવ્યવસ્થ અને અરિયર હોય ત્યારે ક્ષિતિ પ્રત્યેનાં નિરાકરણ કરવાનો અથવા ગૂઢ વિષયોને સમજવાનો આપણે કરી પણ પ્રયત્ન કરવો નહિ.

જેઓએ મનને વિશ્રાંત કરવાની કળા સિદ્ધ કરી હોય છે, તેઓ જ મનને સર્વદા શાંત અને સ્વસ્થ રાખી રાકે છે; અને આવા શાંત અને સ્વસ્થ મનવાળા પુરુષો જ યોગ્ય પ્રતિભા કરી રાકે છે. જેઓ અશાંત ઉગ્ર અને અવ્યવસ્થ હોય છે, તેઓને વ્યવહારમાં સંકેતો બુદ્ધિ કરતાં નિત્ય આપણે જોઈએ છીએ. ધાર્મિક, નૈતિક, આર્થિક, શાસ્ત્રપ્રાય, સામાજિક કે વ્યાવહારિક સર્વ વિષયોમાં આમ બનતું નિત્ય આપણે જોઈએ છીએ. આથી મનને વિશ્રાંત કરવાની કળાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની સર્વને જ અમન્ય છે, એ સદુગ્ર સિદ્ધ થાય છે.

પોતાનો મેગે નિવેડા ન લાવી શકાય એવા કોઈ પણ વિષયમાં બીજાની સલાહ લેવાનો તમારો પ્રસંગ આવે તો શાંત અને સ્વસ્થ ઋતિવાળા મનુષ્યપાસે જ જઈએ. તે જ તમને યોગ્ય સલાહ આપી શકશે, કારણ કે મનની અવ્યવસ્થ અવસ્થાને લીધે તે ઉંડા અને ધર્મય વિચાર કરી શકે છે, અને તેથી યોગ્ય નિર્ણય તેની મતિમાં જટ રટુરી રાકે છે.

પણ અવ્યવસ્થ મન ઉંડા વિચાર કરી શકે છે, કોઈ પણ વિષયમાં યેથર્થ નિર્ણય બાંધી શકે છે, તથા તેનામાં સંયતો પ્રકાશ થાય છે, એટલેથી જ તેને મજબૂત લાભનો અંત આવતો નથી. પૂર્વે કથાપ્રમાણે અસાધારણ બળનો પણ અવ્યવસ્થ મન પોતાનામાં આવિર્ભાવ થયેલો અનુભવે છે.

અર્થ યોગતત્ત્વવિત્ પુરુષો હંદુ છે કે આફળી બાળ દૃષ્ટિએ નવા આંતર દૃષ્ટિએ જે હૃદયમાં રહેલી સત્તા પ્રકાશ આપે છે, તે સત્તા અનર્થિક સામર્થ્ય, જ્ઞાન, એકમર્થ વગેરેથી મુક્ત છે. આ પ્રેરક સત્તામાં કેટલું અને શું શું રહેલું છે, તેનું માપ કોઈથી નીકળી શકે એમ નથી. આપણા અભિમાનીનો અથવા જીવનો તે પ્રેરક સત્તાસાથે અમેઘ સંબંધે હોવા છતાં આપણને તેનું ભાન ન હોવાથી, તેમાંથી જે સમર્થ આપણને જે જોઈએ તે આપણે મેળવી શક્યા નથી. જેમ આપણા ઘરમાં અનર્થક દ્રવ્ય હોય, અને આપણે જ તેના સ્વચ્છી દેહદે

પણુ-તે વાતને આપણે ન જાણતા હોઈએ તો આપણને તેના ઉપયોગ આવતો નથી, તેમ અનર્થ સામર્થ્ય સંપન્ન આ પ્રેરક સત્તા આપણા અંતર છતાં, અને આપણો અને તેનો નિત્ય સંબંધ છતાં તે વાતના જ્ઞાન અને અનુભવવિનાના આપણે તેના કાલને ભોગવી શકતા નથી. આથી અધિક સામર્થ્ય તથા અધિક જીવન વગેરેની આપણને ઇચ્છા હોય તો આ સત્તાસાથેના આપણા સંબંધનું આપણે અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. અને આ અનુભવ-જ્ઞાન અંતરમાં ઉડા ઉતરી, મનની અક્રિય શાંત અવસ્થા સાથેના વિના થવું ન હોવાથી, તેવી અવસ્થા સાધવાનો પ્રયત્ન કરવાનું આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે, એ સિદ્ધ થાય છે.

આપણા અંતરમાં રહેલી પ્રેરક સત્તાથી જાગને અને પ્રકાશને પામીને આ આપણું બાહ્ય મન ક્રિયા કરવાને સમર્થ થાય છે. દિવસે કામ કરીને ત્યારે એ મન યાત્રી જાય છે, અને નિસ્સત્ત્વ થઈ જાય છે, ત્યારે રાત્રે નિદ્રામાં, એ પ્રેરક સત્તાનો સંબંધ કરીને જ પુનઃ જાગવાનું અને સત્ત્વવાળું થાય છે. જેઓને રાત્રે નિદ્રા નથી આવેલી હોતી તેઓનું મન સવારે કોઈ કાર્ય ઉત્તમ રીતે કરવાના જાગવિનાનું હોય છે, તેનું કારણ આ જ છે.

પણુ નિદ્રામાં મનુષ્યો અત્યંતપૂર્વક આ પ્રેરક સત્તાસાથે સંબંધમાં આવી સામર્થ્ય મેળવે છે. આ પ્રકારે સામર્થ્ય મેળવવું, એ પરાધીનતા છે. આમાં ધ્યાર્ય નિદ્રા આવવા ઉપર આપણે આધાર રાખી રહેવો પડે છે. યથાર્થ નિદ્રા ન આવી, અથવા તે ઓછા પ્રમાણમાં આવી, તો આપણે જાગવિનાના આખો દિવસ રહેવું પડે છે. આથી આપણી ત્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે પ્રેરક સત્તાસાથે સંબંધમાં આવીને, તેમાંથી જે જોઈએ તે મેળવવાની કળા આપણે સિદ્ધ કરવી જ જોઈએ. આમ કરવાથી જ આપણે ક્વતર અને સર્વાધિપતિ થઈ શકીએ છીએ.

ક્રિયા કરતા મનને, અંતરમાં રહેલી પ્રેરક સત્તાસાથે જોડવું, જેથી પ્રેરક સત્તા પોતાના સામર્થ્યને સંપૂર્ણ રીતે મનમાં પ્રેરે, અને મન તેને સંપૂર્ણ પ્રકારે ગ્રહણ કરે, એ પ્રકારની અવસ્થા સિદ્ધ કરવી, તેનું નામ સંયમની કળા સિદ્ધ કરવી, એવું કહેવાય છે. નિઃસંકલ્પ અવસ્થા, અક્રિય અવસ્થા, એકાગ્રતા, યથાર્થ નિર્ણય, મનની અંતર્મુખાવસ્થા, એ વગેરે લિન લિન શબ્દો, એ કળાથી પ્રાપ્ત થતી સ્થિતિને સૂચવનારા છે. શરીરના, બાહ્ય ઈન્દ્રિયોના, તથા મનના વ્યાપારો રામાવી દેખીને અંતરમાં ઉડા ઉતરવાથી એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે પ્રેરક સત્તાનો અને આપણા મનનો જ્ઞાનપૂર્વક અભેદ થાય છે. એ સમયે સામર્થ્યનું ગ્રહણ કરનાર આપણું મન, સામર્થ્યના અમુક ભાગમાં પોતાને આવેલું જુએ છે. જે જોઈએ તે પોતાનામાં જ છે, તેનો અનુભવ થતાં તે નિર્ભય થઈ જાય છે. તેની ચિંતા મટી જવાથી તેની વ્યગ્રતાનો નાશ થાય છે, અને તે અપૂર્વ શાંતિના અને સ્વચ્છતાનો પોતાનામાં અનુભવ કરે છે. પ્રેરક સત્તાનો સંબંધ ત્યજીને તે બહાર આવે છે ત્યારે પણ તેની આ સ્વચ્છતા તેને ત્યજીને જતી નથી, અને તેથી વ્યવહારની વિવિધ ક્રિયાઓ કરતાં છતાં તેના જાગને ક્ષય થતો નથી.

સંયમ અથવા નિર્ણય મેળવવાનો હેતુ, ઘણા ધારે છે, તેમ શુન્યમુન્ય થઈ જવાનો અથવા વ્યવહાર ત્યજી દેવાનો નથી; પણ અંતરમાંથી નિત્ય અધિક અધિક જાગને પ્રાપ્ત કરવાનો, અને વ્યવહારમાં તેના ઉપયોગ કરી અધિક અધિક ઉપયોગી પ્રજ્ઞ પ્રકાશવાનો જ છે. આથી-

જ આપણે જોઈએ છીએ કે પૂર્વના અસંખ્ય સંપિમુનિઓએ, હવન-મુક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ વ્યવહારને ત્યજ્યો નથી, પણ વ્યવહારમાં રહીને, સંયમમાંથી પ્રાપ્ત કરેલા બળવરે, પ્રગટિતનાં અનેક ઉપયોગી કાર્યો સાધ્યાં છે; એટલું જ નહિ પણ ત્યાગાશ્રમને સ્વીકારેલા શંકરાચાર્યજીવા મહાપુરુષે પણ અરણ્યમાં પ્રવેશી વ્યવહારથી ઉપરામ દશા સ્વીકારી નથી, પણ અનેક સદ્ગુણો લાખવાની તથા દ્વિવિજય વગેરે કરવાની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ સેવી છે.

સાત્ત્વના પરિચયવિનાના થણા મનુષ્યો માને છે કે સંયમે ત્યાગાશ્રમમાં જ અને અરણ્યમાં જ સાધી શકાય છે; વ્યવહારને સેવનાર ગૃહસ્થાશ્રમીઓ સંયમના અધિકારી નથી, પરંતુ આ મનુષ્યો સદજ વિચાર કરી જુએ તો તેમને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી કે વ્યવહારમાં જ સંયમની અત્યંત અગત્ય હોવાથી શાસ્ત્રકારોએ ત્રેવર્ણિક પ્રગતને ઉપચીત આપવાની સાથે જ સંયમનાં સાધનોને દિવસમાં ત્રણ વાર સાધવા આમહુમુક્ત પ્રગોષ્ઠ કર્યો છે, અને તે ન સાધનારને પાપ લાગવાનું કથન કર્યું છે. સંધ્યામાં ન્યાસ, જપ, પ્રાણુયામ, ધ્યાન વગેરે કરવાનું જે વિધાન કર્યું છે, તે સંયમનાં સાધનો નથી, તો શાનાં સાધનો છે? અને આ સાધનો વ્યવહારમાં રહેતા મનુષ્યોને સાધવાનાં નથી, તો કેને સાધવાનાં છે? ત્યાગીઓ જ અને અરણ્યમાં વસનારાઓ જ સંધ્યાના અધિકારી છે, એવો સિદ્ધાંત સ્થાપવો, એ શાસ્ત્રના કેટલા અજ્ઞાનને સૂચવનાર છે? પરંતુ: જેમ નિદ્રાના સ્વપ્ના જ અધિકારી છે, તેમ સંયમના, ગૃહસ્થ કે ત્યાગી સર્વ જ અધિકારી છે. સર્વને જ તેની અગત્ય છે. સર્વને તેના વિના એક ક્ષણ પણ આસે તેમ નથી, અને તેથી આર્ય કે અનાર્ય ગમે તે ધર્મ જુઓ, સર્વમાં જ મનુષ્ય માને સંયમ સાધવાની આજ્ઞા છે.

સંયમ ન સાધનાર મનુષ્યો બધા અંતઃકરણવાળા રહે છે અને તેથી તેમના બળનો પોણા ભાગ કરતાં અધિક ભાગ દુઃખ યદ્ય જન્ય છે, એવો અનુભવથી જો નિર્ણય થયો છે તો પછી સંયમની ગૃહસ્થને કે ત્યાગીને સર્વને જ અગત્ય છે, એમાં શું કહેવું હતું? નિઃસંશય સંધ્યારૂપ નિત્ય કર્મને વિધિપૂર્વક ત્રિકાળ સાધવાની પ્રાણી માનવી પ્રજા છે, અને તે કર્મને ન બળવનારને પ્રત્યષાવ લાગે છે, એવું ઈર્ષિમ વગાડીને પૂર્વના મહાપુરુષાએ જે જણાવ્યું છે તે તેમનું ઓણું દરદરમાં પાળી દર્શાવવું નથી.

સંયમનાં સાધનો ન સાધવાથી જ, અને સવારે દશ, દશ વાગતા સુધી રનાન કર્યા વિના ન્યુસપેરો વાંચ્યા કરવાથી અથવા એવા જ બીજા ઉપદેશોમાં રૂપા પચ્યા રહેવાથી મનુષ્યોનાં ગિત આજે ભારે વ્યવ્રતાવાળાં થઈ ગયાં છે, તથા તેઓનાં શરીર અને મન નિઃસત્ત્વ થઈ ગયાં છે. આ દેશમાં જ આમ બન્યું છે, એમ દર્શન નથી, પણ પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓમાં પણ એમ જ બન્યું છે. ત્યાંની પ્રજાની જગત્તા, તેથી ન્યાયશુદ્ધિ વગેરે તેમના ઉચ્ચ શુભોના કેટલેક અંશે થયેલો ભોપ, અને તેમના જ્ઞાનતાંત્રીઓની દિવસે દિવસે થતી જતી નિઃસત્તા પ્રિતિ ઉપર ત્યાંના વિચારવાનું પ્રયત્નનું ધ્યાન લમણાં ઝૂંકળ ખેંચાયું છે, એ જ વાતો ઉપર આપેલા આપણા નિબંધને પુરુ કરે છે.

(અપૂર્ણ)

શ્રી સિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * * જેના આપણે બહુ લાયક થઈએ છીએ, અને જેના ઉપર આપણને બહુ જ આજુગમે અથવા વિશ્વાસ હોય છે, તે આપણો સંગ તપસને કદી જાતું નથી; એવો નિયમ વિશેષ કરીને વ્યવહારમાં દૃષ્ટિએ પડે છે.

* * * મેં કહ્યો મનુષ્યો પોતાને જે નોકરી અથવા ઉદ્યોગ મળ્યો હોય છે, તેના ઉપર પાત્રિનાનો આજુગમે નિયમ દર્શાવ્યા કરે છે, અને તે ક્યારે છુટે, ક્યારે છુટે, એવા ઉદ્ગારો કાઢ્યા જ કરતા હોય છે. પરંતુ વર્ષો વીતતાં છતાં પણ તેમની આ દૃષ્ટિ સ્થિર થતી નથી.

* * * આપણને જે જે અગ્રિય પ્રસંગો મળ્યા હોય છે, તે પ્રસંગો, તેમને માટે આપણે લાયક હોઈએ છીએ માટે જ મળ્યા હોય છે. તેમને ટાળવાનો ઉપાય તેમના ઉપર દેવ અથવા વિશ્વાસ ધરવો, એ નથી, પરંતુ રસપૂર્વક તે પ્રસંગમાં જોડાવું જોઈએ.

* * * ખરાબ નોકરીઉપર આજુગમે ધરવાથી ખરાબ નોકરી કદી પણ છૂટતી નથી, પણ ખરાબ નોકરી આપણા અધિકારની જ છે; એમ માની તેમાં મળેલું કામ ખરી નિઃશ્ચયપૂર્વક કરવાથી તેનાથી છુટવાનો યોગ આવે છે. આજુગમે ધરવાથી મળેલું કામ આપણે મોંઘાઉત-રણજેવું કરીએ છીએ, અને તેમ યત્ન ઉત્તમ પ્રકારે તે કામ કરવાથી આપણી જે શક્તિઓ કેળવવાથી જોઈએ તે કેળવાતી નથી; અને આ શક્તિઓ કેળવાય એટલા જ માટે આ કામ આપણને વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાતરથી મળ્યું હોય છે; પણ આપણા આજુગમથી તે સત્તાને હેતુ સિદ્ધ ન થવાથી, જ્યાં સુધી તે હેતુ સિદ્ધ નથી થતો ત્યાં સુધી તે કામથી આપણને છુટવાનો યોગ આવતો નથી.

* * * અગ્રિય રિશ્તિઓનાં અને અગ્રિય પ્રસંગોનાં કર્તવ્યોને પરમપ્રેમપૂર્વક કરવાં, અને તે દ્વારા આપણા અધિકારને વધારવો, એ જ અગ્રિય રિશ્તિઓથી ઘંટવાનો ઉપાય છે. કાળા કાપડામાં જેમ પ્રકાશમય અગ્નિ રહેલો છે, તેમ દુઃખરૂપ રિશ્તિઓમાં ઉચ્ચ સુખો ગુપ્તરૂપે રહેલાં છે. કાપડાનો અભાદર કરનાર અગ્નિને પામી શકતો નથી, તેમ દુઃખરૂપ રિશ્તિનો દેવ કરનાર સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

વિચારોનું સ્વરૂપ અમુક પ્રકારનું રચાવામાં જો નિયમ હોય છે.

વિજ્ઞાની, આગિ વગેરે સૂક્ષ્મ તત્ત્વોની પેઠે વિચાર એ પણ એક સૂક્ષ્મ તત્ત્વ છે, અને મનુષ્યનામાં પ્રકટતા મેયેક-વિચારની તેનાં મનાઅને શરીરઉપર ચોક્કસ અસર થયા વિના રહેતી જ નથી.

જેવું કારણ હોય છે, તેવું જ તેમાંથી ઉત્પન્ન થતું કાર્ય હોય છે. આ નિયમપ્રમાણે મનુષ્યના વિચારનું જેવું સ્વરૂપ હોય છે, તે પ્રમાણે જ તેના મન તથા શરીરઉપર અસર થાય છે. આમ હોવાથી યોગ્ય પ્રકારનો વિચાર કરીને આપણા મન તથા શરીરઉપર જેવી અસર કરવા આપણે ધારતા હોઈએ તેવી આપણે કરી શકીએ છીએ.

એક પ્રકારનો વિચાર કરીને મન તથા શરીરઉપર એક પ્રકારની અસર કરે છે, બીજા તેથી જુદા પ્રકારનો વિચાર મન તથા શરીરઉપર જુદા પ્રકારની અસર કરે છે. આમ હોવાથી જે સમયે વિચારનું જેવું સ્વરૂપ આપણે રચ્યું હોય તે સમયે તેવું સ્વરૂપ રચતાં જો આપણને આવડતું હોય, અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો વિચારોઉપર ત્યાંકુશ આપણને સિદ્ધ થયા હોય તો આપણા શરીરની તથા મનની જે સમયે જેવી સ્થિતિ આપણે કરવી હોય તે સમયે તેવી સ્થિતિ આપણે કરી શકીએ. કારણ કે આપણી શારીરિક તથા માનસિક સ્થિતિઓ અસંખ્ય પ્રકારની હોવા છતાં તેમનું કારણ એક જ છે, અને તે આપણી વિચારક્રિયા છે.

આ પ્રમાણે વિચારક્રિયા એ જ જ્યારે આપણી શારીરિક તથા માનસિક સ્થિતિઓમાં કારણ છે, તો પછી બિન્નબિન્ન શારીરિક તથા માનસિક સ્થિતિઓને ઉપગમનારા વિચારોનાં બિન્નબિન્ન સ્વરૂપો અતઃકારણમાં કેવા નિયમે રચાય છે, તે નિયમનું પથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રત્યેક મનુષ્યનું અનિવાર્ય કર્તવ્ય સિદ્ધ થાય છે.

વિચારોનાં બિન્નબિન્ન પ્રકારનાં સ્વરૂપ જે નિયમે રચાય છે, તે નિયમ ખુદ સરળ છે. સામાન્ય હુદ્દિનું મનુષ્ય પણ તેને સહેજ સમજી શકે એમ છે; અને સમજીને તેનો ઉપયોગ કરી જોયો તે નિયમને સિદ્ધ કરે છે, તેઓ પોતાના શારીરિક તથા મનના રાજા થાય છે; અને શરીરના તથા મનના રાજા થવું, એનો અર્થ બીજો કશો જ નથી, પણ સુખ તથા દુઃખઉપર આભિપ્રેય મેળવવું એ જ છે.

આ નિયમ આ પ્રકારનો છે:—વિચાર કરતી વખતે આપણા મનમાં જે વિચારની સુદૃઢ છાપ પ્રકટ હોય છે, તે છાપપ્રમાણે જ આપણા વિચારોનું સ્વરૂપ રચાય છે.

વિચારોનું સ્વરૂપ આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે જ રચવાને આપણે શક્તિમાન થઈએ એટલા માટે આ નિયમના સ્વરૂપને આપણે બહુજન લક્ષમાં ઉતારવું જોઈએ, એટલું જ નહિ, પણ આપણા મનમાં વિચારની ઉત્પત્તિ જે વિધિથી થાય છે, તે વિધિને સંપૂર્ણ પ્રકારે આપણે સમજવો જોઈએ.

આપણા મનમાં થાકતી વિચારની ક્રિયાના ત્રણ અવયવો અથવા અંગ હોય છે, તે અવયવો આ છે:—૧ પૂર્વે મનમાં પડેલી કેઈ વિષયની સુદૃઢ છાપ, ૨ માનસિક દ્રવ્ય અથવા ઓજસ, ૩ વિચારને સજ્જનાર સામર્થ્ય.

૧ મનમાં જે વિષયની ઉંડી અસર થઈ હોય છે, જેનું ચિત્ર મનમાં અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે જણાતું હોય છે, અને જે વિવિધ અવદારો કરતાં છતાં પણ મનમાંથી કાણુ પણ ખસતું નથી, તેને આપણે સુદૃઢ છાપતરીકે જોળખીએ છીએ.

૨ જોજસુ એ મનમાં અને જ્ઞાનતંત્રીઓમાં રહેલું સુદૃઢ દ્રવ્ય છે. જેમ જેમ મન કે જાગૃત છે તેમ તેમ આ દ્રવ્ય પણ ઉચ્ચ પ્રકારનું થતું જાય છે. મનુષ્યને જેમ જેમ પોતાના આત્મામાં શ્રદ્ધા વધતી જાય છે, અને પોતાને તુલ્ય હૃદયે માનતો બધે થઈને જેમ જેમ તે પોતાને અધિક અધિક ઉચ્ચ સામર્થ્યવાળો માનતો યાય છે, તેમ તેમ આ દ્રવ્યનું પ્રમાણ પણ શરીરમાં વધતું જાય છે.

૩ વિચારને સજ્જાર સામર્થ્ય મનમાં, મનને પ્રેરનાર પ્રેરક સત્તામાંથી પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે. નકામા વિચારોવડે બળતો જેઓ કાય કદી નથી નાંખતા, તેમનામાં આ સામર્થ્ય દિવસે દિવસે વધતું જાય છે. અંતરાત્મામાં એકાકાર થનારમાં પણ આ સામર્થ્ય બહુ જ મોટા પ્રમાણમાં વધે છે.

જ્યારે કોઈ વિચાર અથવા પ્રસંગની અંતઃકરણમાં ઉંડી છાપ પડે છે, ત્યારે વિચારને સજ્જાર સામર્થ્ય, તે છાપના જેવા જ વિચારો તત્કાળ સજ્જવા માટે છે; અને જ્યાં મુધી તે છાપ જાતા હવની દૃષ્ટિસમીપ પ્રકટ તરતી રહે છે ત્યાં મુધી તે જ જાતના વિચારો ચાલ્યા જ કરે છે.

ક્રમેશુભાવાળા અંબજ મનમાં એકં કણમાં અનેક વિચારો સંગત થઈ આવે. આવા મનવાળા મનુષ્યને, જ્યાં અજ્ઞાન મનવાળા મનુષ્યો કરતાં મોટા વિચારો કરવાથી બહુ જ ક્ષતિ થાય છે.

અંતઃકરણમાં પડેલી અને પડતી છાપપ્રમાણે વિચારોને રજુકાળ્યાં કરવા, એ વિચારોને સજ્જાર સામર્થ્યના સ્વભાવ છે. જેમ અગ્નિમાં લાકડું મૂક્યું કે તેને બાળ્યાવિના અગ્નિથી રહેવાતું જ નથી. તેમ અંતઃકરણમાં હવે કોઈ વિષયની છાપ પાડી કે પડી સજ્જાર સામર્થ્યથી, જ્યાં મુધી તે છાપ અંતઃકરણમાં કાયમ રહે છે, ત્યાં મુધી તેના જેવા વિચારો રજુકાળ્યાં રહેવાતું જ નથી. છાપને પોતાની દૃષ્ટિથી વેગળી કર્યાવિના મનુષ્ય, તે છાપના સ્વરૂપપ્રમાણે રચાતા વિચારોને અટકાવવાને કદી પણ સમર્થ થતો નથી. વિચારોને દુર્બળ કરવાને માટે છાપને તેણે અંતઃકરણમાંથી પ્રથમ ઝાંખી કરવી જ જોઈએ છે; અથવા નવીન પ્રકારના વિચારોને કરવાને માટે તેણે નવી જાતની છાપ પાડવી જ પડે છે.

મનુષ્યના મનમાં અનાદિ કાળથી અસંખ્ય વિચારોની છાપો પડેલી આવે છે, પણ તે સર્વના તેને કોઈ વિચારો આવતા નથી. જે છાપ તેની દૃષ્ટિસમીપ આગળ પડીને તથા કરતી હોય છે, તેના જ વિચારો તેને રજુકાળ્યાં કરે છે. પૂર્વે પૂર્ણી જોઈએ તે મનમાં તાજ કરતાં હવેને પશ્ચિમ પડે છે, તેના વિચારો તેના અંતઃકરણમાં સંગતતા નથી, પણ વગરમહેનતે જે છાપો અંતઃકરણમાં સહજ લક્ષ કરતાં સ્પષ્ટપણે આવેખાયલી ભાસે છે, તેના જ વિચારો આખો દિવસ તેના હૃદયમાં રચાયા જાય છે.

આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી વિચારોને વશ વર્તાવવાને ઇચ્છનારે હવે 'શું' કરવું, તે શુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી. અંતઃકરણમાં પડેલી અને દૃષ્ટિસમીપ તરતી શોખેલી ઉંડી છાપપ્રમાણે જ આપણા વિચારો રચાતા હોવાથી, કોની આપણા મનમાં ઉંડી છાપ પડ્યા દેવી, અને કોની ન પડ્યા દેવી, તેના વિવેક કરવાનું જ હવે આપણે બાકી રહે છે.

તમારા મનમાં આ ક્ષણે તમને ન ગમતા હોય તેવા વિચારો આસતા હોય તો હવે તેનું અંતરુ શોધવા દર જવાની જરૂર નથી. તમારા મનમાં ઉપર કયા છાપ ત્યાં કરે છે, તે જુઓ. તમારા વિચારો તે છાપના જેવા જ હોવાના. તમને તે ન ગમતા હોય તો છાપને બદલી નાંખો. તમારા વિચારો તરત જ બદલાઈ જશે.

તમને ખાધું ન પચવાના, બંધકારો હોવાના, અને એવા જ વિવિધ વ્યાધિઓના વિચારો આખો દિવસ આડ્યા કરે છે, અને તેથી તમે ત્રાસ પામી ગયા છો, નહિ વાર? પણ તમારા અંતઃકરણમાં તમે તમારું પોતાનું ચિત્ર કેવું આકેષ્યું છે, અને નિલ તેને દષ્ટિ સ્વીકારી તરતું રાખ્યું છે, તે જરા વિચારી જોશો? તમારા અંતઃકરણમાં તમે તમારા જરૂરને અલંત દુર્બળ જોયું છે; અને આ ક્ષણે જુઓ છો બંધકારોને પ્રમળપણે તમારામાં વ્યાપી રહેલો તમે જોયો છે, અને હમણાં પણ જુઓ છો હવે આ વિચારો તમારા મનમાં રચાય, અને પોતાના પ્રમાણે જ તમારી શારીરિક સ્થિતિ કરી મૂકે એમાં આશ્ચર્ય શું? જુની છાપો જુસી નાંખો, અને તેને સ્થાને નવી મનગમતી છાપો મનમાં પાડો, અને તેને જોવા માંડો; જરૂરને પથરા પચાવે એવું જુઓ, મનોસર્ગની ક્રિયા ઉત્તમ પ્રકારે થતી દષ્ટિસ્વીકારી રાખો, અને આ ચિત્રોવિના બીજા ચિત્રને હૃદયમાં આવવા ન દો, અને પછી તમારામાં કેવા ઉત્તમ ફેરફાર થાય છે તે જુઓ. છાપ બદલાતાં, આ લેખમાં લખેલા સિદ્ધ નિયમાનુસાર વિચારો બદલાવાના જ, અને તે બદલાતાં, તમારી શારીરિક સ્થિતિમાં ફેરફાર થવાનો જ.

હાં તો બહાર બનતા ઉત્તમ અનુકૂળ પ્રસંગોનો ઇંછિયોને સંબંધ કરવાને તે વડે અંતઃકરણમાં નથી ઉત્તમ છાપો પાડી વિચાર બદલો, અથવા તો પોતાની કલ્પનાવડે જ ઉત્તમ અનુકૂળ ચિત્રો રચી, તેની મુદત છાપ મનમાં પાડી વિચારોને બદલો. ઉભયમાંથી ગમે તે રીતે વિચારોને બદલી દુઃખી મઠી સુખી થાઓ.

ઉત્તમ આરોગ્યનાં, ઉત્તમ વ્યવહારસુખનાં, ઉત્તમ મનોબળનાં અને ઉત્તમ સંસંતોષનાં ચિત્રો કલ્પનાથી રચાયાં અને હૃદયમાં તેમની ઉંડી છાપ પાડી તે છાપને દષ્ટિસ્વીકારી રાખ્યા કરવાનું મનુષ્યના પોતાના જ હાથમાં હોવાથી, આરોગ્ય, સુખ, મનોબળ, આશ્ચર્ય, વિભવ, જ્ઞાન વગેરે સર્વ પ્રાપ્ત કરવા મનુષ્ય પોતે સક્તિ છે, તે સદજ રાખી થાય છે.

एक श्रेयस्साधक सज्जने केवा क्रमथी

पोतानुं जीवन उच्च कर्युं.

(अनुसंधान गया वर्षना १४ ३३४ गी.)

श्राव्युन कृष्ण पक्ष ७.

અંતરમાં આનંદનું ચિંતન કરતો, અને બાહ્ય જે કંઈ દષ્ટિએ પડે તેમાં આનંદને જોવાનો પ્રયત્ન રેવતો, પ્રાતઃકાળે હું રાધ્યામાં બેઠો થયો, અને મારા નિશ્ચયોને અધિક મુદત કરવાને માટે ત્રીસદશરૂઝ પ્રવૃત્તિમાં અલંત મુદતરચનામાં વચનોનો હું નિયના નિયમમુખે નેત્ર મીચી કામ થઈ પાદ કરવા લાગ્યો—

સોદરડા.

બને તેટલું ધાર, ઉચામાં ઉંચું, પ્રથમ,—
અંતર અને બહાર, વ્યાપક પ્રભુના સ્વરૂપને.
વિવિધ પ્રભુનાં નામ, કંઈપણા તુજ સ્વરૂપને,—
સૂચવતાં, કહી આમ, ઘડી ઘડી જપ તે નામને.
સત્ય, જ્ઞાન, આનંદ, પ્રેમ, અને આદિગ્ય, બળ,—
બહુ રાખદોનાં પંદ, કયાવતાં પ્રભુલક્ષણા.
મન, વાણી ને કૃત્ય, આ રાખદોના અર્થથી,—
રસતાં યત્ને નિત્ય, પ્રકાશતા પ્રભુ હૃદયમાં.

અહો ! આ વચનોમાં સૂચવેલું ણ મારા હૃદયમાં કમે કમે કેવું પ્રકટવું ગયું છે !
મેં આનંદ રાખદોના આજ સુધી જપ કર્યો છે, અને તેમાં રહેલા અર્થનું મારાથી બને તેટ-
લું ઉચ્ચ સ્વરૂપ ધારી તેનું ચિંતન કરવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે, એટલું જ નહિ, પણ મારી વા-
ણીને અને કૃતિને મેં આનંદના અર્થથી રંજવા બનતો પ્રયત્ન સેવ્યો છે. અને તેના પરિણામમાં
આજે હું શો અનુભવ કરું છું ? ખાતાં, પીતાં, અને વિવિધ વ્યવહારો કરતાં આજે હું
આનંદવિના મારા હૃદયમાં બીજા ધર્મોને પ્રકટતા કવચિત્ જ જોઉં છું.

મને લાગે છે કે આનંદને હૃદયમાં નિત્ય સ્થિર રાખવા શિવાય આ જગતમાં મનુષ્યને
બીજું કશું જ કરવાનું નથી. જો હૃદયમાં આનંદ નિત્ય સ્થિર છે, તો પછી બીજા વિવિધ ક્રિયાઓ
કરવાનું શું પ્રયોજન ? અને જો હૃદયમાં આનંદ સ્થિર નથી, તો પછી કંઈકાં કે હનરો
ઉત્તમ ક્રિયાઓ કરી તેપણુ શું ? આનંદ જ સર્વવૃં મળ છે, અને તેથી સર્વોત્તમ. હિતને
હંચનારે તો આનંદની જ કળાને હૃદયમાં જગત રાખવી જોઈએ, અને તેને પ્રતિજ્ઞા
વધાર્યા જવી જોઈએ. પરમેશ્વરનું અર્જન લજન કર્યું પણ હૃદયમાં જો આનંદ નથી, તો
પરમેશ્વરનું જો લજન જ નથી. સાકર આનારના મુખમાં ગળપણવિના બીજું કશું હોવું જ
નથી, તેમ પરમેશ્વરનું રમણ કરનારના હૃદયમાં આનંદવિના બીજું કશું હોવું જ સંભ-
વતું નથી, કારણ કે પરમેશ્વરમાં અને આનંદમાં કશો ભેદ જ નથી. પ્રતિકૂળ પ્રસંગથી
મીઠાઈ જનાર અથવા ઉદ્વેગ ધરનાર મનુષ્ય પરમેશ્વરનો ભક્ત નથી, પણ પરમેશ્વરનો દ્રવ્ય
ધરનાર છે. ક્રોધને, દ્વેષને, અથવા ઉદ્વેગને સેવીને તે બીજું કશું જ કરતો નથી, પણ પોતાના
હૃદયમાં રહેલા આનંદને વધા મારીને તે પોતાના ધરમાંથી બહાર કાઢી મૂકે છે. અને પોતા-
ના જ ધરમાંથી પરમેશ્વરને ધક્કા મારીને કાદનાર મનુષ્ય શું પરમેશ્વરનો ભક્ત ગણાય કે ?
વિવિધ વિકારોને મનુષ્યો જ્યારે સેવે છે, ત્યારે તેઓ પરમેશ્વરની ભક્તિ કરતા નથી, પણ
પરમેશ્વરને જ ગડાપાટુ મારી પોતાના ધરમાંથી કાઢી કાઢે છે. આમ હોવાથી હું પરમેશ્વરનો
ભક્ત છું, એમ પોતાને ગણનાર મનુષ્યથી તો એક ફાળુ પણ વિકારોને પોતાના હૃદયમાં
પ્રવેશવા દઇ શકાય એમ નથી. અધકાર અને પ્રકાશ એક સ્થળમાં રહી શકતાં જ નથી,
તેમ પરમેશ્વર અને વિકારો એક હૃદયમાં રહી શકતા જ નથી. પરમેશ્વરના જેણે સાચા ભક્ત
યતું છે, તેણે પોતાના હૃદયને પરમેશ્વરમય જ કરી નાંખવું જોઈએ. આનંદવિના, બીજા ક-
શાનો તેણે તેમાં પ્રવેશ ન જ થવા દેવો જોઈએ.

પોતાને પરમેશ્વરના ભક્ત માનનાર ઘણા મનુષ્યો વારંવાર એવું બોલતા : સાંભળવામાં
આવે છે કે અમને પ્રહ્લાદની પેઠે અથવા દ્રુપદી પેઠે અંતરમાં અને બહાર દર્શો દિશાએ

ભગવાનનાં જ દર્શન થાય એવી અવસ્થાનો અનુભવ કરવા બહુ જ ઇચ્છા છે; પરંતુ આમાં મનુષ્યોએ બાણપુરંજનને કે આવી અવસ્થા પ્રથમ આપણા પોતાના હૃદયમાં ભગવાનને અખંડ જોવાનો અભ્યાસ પાસા વિના આવતી જ નથી. ભગવાનવિના બીજું કશું જ ભયારે આપણા હૃદયમાં પેસતું નથી, ભયારે જ ભગવાન આપણા હૃદયમાં અને બહાર નિલ પ્રસક્ત રહે છે. અમુક સારું છે, અને અમુક ખોટું છે, એવા એવા વિચારોવડે દિવસમાં સેંકડો વાર આનંદના દીપકને હૃદયમાંથી ચોલવી નાંખી ઉદેગનો અધકાર કરવામાં આવતો હોય, ત્યાં પરમાત્માને અખંડ ભગવાનો અભ્યાસ ચાલે છે, એમ શી રીતે ગણાય ? અને આવો અભ્યાસ ન કરનાર મનુષ્ય ભક્ત છે, એમ પણ શી રીતે ગણાય ? અને સાચા ભક્ત થયાવિના ભક્તિનું સર્વોત્તમ ફળ ન અનુભવાય તેમાં કોનો દોષ ?

પરમેશ્વર આનંદસ્વરૂપ છે અથવા પ્રેમસ્વરૂપ છે, એવું એક સાર જોના જાણનામાં યથાર્થ આવ્યું છે, તેને તો પોતાના હૃદયમાંથી આનંદને ઢાલુવાર પણ દૂર કરતાં પ્રાણ જનાતુલ્ય સંકટનો અનુભવ થયાવિના રહેવો ન બઢ્યો. જે મને ભગવાન-વહાલા છે, તો મારાથી આનંદને ભજને ઉદેગ કરાય જ કેમ ? વહાલાને છોડીને બીજાના પડખામાં મારાથી ભરાય જ કેમ ? જે હું મારા વહાલાનો થોડી ઢાણો પણ અનાદર કરું છું, તોપણ હું ખરે ભક્ત નથી, પણ નામનો વેપધારી ભક્ત છું.

વ્યવહારમાં પ્રતિદિન પ્રસંગો અને તેમાં મને શી એવી હાનિ થઈ કે તેથી મારા હૃદયમાં બેઠેલા મારા વહાલા ભગવાનને મારે ધક્કા મારી બહાર કાઢવા ? ઉભરું એવા પ્રસંગોમાં તો મારે ભગવાનનાં ચરણ વધારે અને વધારે દબણે પકડવાં બેઠ્યો. કારણ કે ભગવાને શું ગીતામાં નથી કહ્યું કે મારું અનન્ય લાવે અખંડ ચિંતન કરનારના વ્યવહાર હું ચલાવું છું ? ભગવાનના કરતાં મારો વ્યવહાર હું શું વધારે સારો ચલાવી શકું ? એમ છે ? આગીયાથી ચિત્તનો અધકાર દબેલા સાંભળ્યો છે ? તો પછી વ્યવહાર બગડતો નેહન નેહનું આનંદને લાગ કરે તો મારા પોતાના જ મગમાં હું કુહાડો મારું છું. જેમનાથી મારો વ્યવહાર-મુશ્કેલોર છે, તેમને જ હું પુક દેઉં છું. ખરેખર વ્યવહારમાં બનતા પ્રતિદિન પ્રસંગોમાં વિકારોને સેવવાની અગલ છે, એમ જ્ઞે હું કહું તો તે તો જરા પણ ચાલે તેવું નથી, ઉભરું વિકારોને સેવવાથી હું હિલચાલ જ થાઉં છું; મારો વ્યવહાર મુશ્કેલો નથી, અને મારા વહાલા ભગવાનની ભક્તિને કલક લાગે છે.

જે ભગવાનનો જ આપણે ખપ છે, તો પછી ભગવાનસાથેનું આપણું ધર્તન પરમ આદરવાળું જ હોવું બેઠ્યું. એક ઢાણે ભગવાનને હૃદયમાં આદર્યુકત પૂજ્યો, અને બીજા જ ઢાણે તેમનું અપમાન કરવું, એવું વર્તન ભગવાનનો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરાવનાર હોય શકે જ નહિ. પણ વિકારોને સેવનાર આમ જ કરે છે. તેઓ હૃદયસિંહાસનઉપર એક ઢાણે અલંકાર પવિત્ર શ્રાવણને બેસાડી તેનું પૂજનઅર્ચન કરે છે, અને બીજા જ ઢાણે તેને ધક્કા મારી કોડી મૂકી તે જ સિંહાસનઉપર મંલિન ચોડાલને બેસાડે છે, અને તેને પૂજે છે !

મન, વાણી અને કૃતિને ભગવાનથી સંપાતિના સંઘર્ષ જ વ્યર્થ છે. ભગવાનનું સંપાદનમાં આંખો મીચી બે કલાક કે ચાર કલાક પ્યાન ક્યું, કે તેમની પ્રતિમાનું પૂજન ક્યું કે તેમના મંગલમય નામનો જપ કર્યો તેથી કંઈ ભગવાનની ભક્તિ પૂર્ણતાને પામતી નથી. પ્રત્યેક વિમાનમાં, પ્રત્યેક શબ્દમાં, અને પ્રત્યેક ક્રિયામાં દિવંસના ચોવીસે કલાક ભગવાનની રહે-અવધી

રહે, સારું જ ભગવાનની ભક્તિ કરી ગણાય છે, એને સારું જ ભક્તિનું ફળ ભગવાન માટે છે. સારું બને કે ખોટું બને, અનુકૂળ બને કે અતિકૂળ બને, શ્રાવે તે બને, પણ તે સર્વ પ્રસંગોમાં આનંદઉપરથી દૃષ્ટિ એક લાગુ પણ વેગળી ન થતી જોઈએ. કેઈ કદુ વચન કહે, કેઈ અપમાન કરે, કેઈ આપણી નિંદા કરે, કેઈ આપણને ભારે દાનિ પહોંચાડે, ગમે તે કરે, તોપણ આપણા ઇંદ દેવ જે આનંદ તેમને જરા પણ આપણે હૃદયમાંથી દૂર ન જ કરવા જોઈએ.

મારો અંતઃકરણમાં આવા વિચારો આશ્રયતા હતા, એટલામાં નીચે શિવનાથ એને લક્ષ્મીના પરંપરે લડવાનો અવાજ મારે કાને આવ્યો. તેઓને અંતરમાં લડવાનું શું કારણ મળ્યું હશે, તેના હું વિચાર કરતો હતો, એટલામાં મારી ધર્મપત્ની હું બેઠાં હતાં ત્યાં આવી, અને કહેવા લાગી કે 'સાંભળો છો કે ? તમે તો સાથેલા ભગત થઈને બેઠા, પણ આ છો ? કરાંચીને હવે કંઈ કહેવું છે કે નહિ ? વડાણના પહેરમાં બાકડાની પેઠે બે જાણ્યા બાકડા છે, તેમને કશુંએ કલા વિના તે મારાથી હવે આ ધર્મમાં રહેવાશે શી રીતે ? હું તો મુલાને વારીને ચાકી, પણ મને કાષ્ટએ ન ગાંડી, સારે તમારી પાસે તમને કહેવા આવી છું. તમે કહેશો, મને અંતરમાં લેજનમાં લંગ પાડ્યો, પણ તમે ન સાંભળો સારે મારે હવે જેવું કયાં ? આ વગેરે વચનો સાંભળી મેં નેત્ર ઉઘાડ્યાં, અને પ્રસન્નતાને લગ્યા વિના હું બોલ્યો, 'આજ હું નીચે આવું છું. તારા જેવી ધૈર્યવતી સ્ત્રીએ આવા ક્રુદ્ધ પ્રસંગથી અકળાવાનું શું પ્રયોજન ? આમ બોલતો, અંતરમાં આનંદનું ચિંતન કરતો, તથા બાજુ મારી સ્ત્રીનાં હૃદયમાં અકળામંથન નહિ પણ આનંદને જોતો હું રાખ્યાગોથી ઉઠ્યો, અને નીચે બાળકો ત્યાં લડતાં હતાં ત્યાં આંખો. મને જોઈને શિવનાથ કહેવા લાગ્યો, જુઓ બાપા ! આ લક્ષ્મી મને વાંદરી ને વાંદરી ને બિલાડો કંપાડતી કલા કરે છે. લક્ષ્મી બોલી, પહેલાં તે મને વાંદરી કહી 'સારે હું તને કહું જ તો. બાપા તપાસ કરશે કેની કે પહેલો વાંક કોનો છે ! મેં રોંટાળેના પ-રિલાંગ કર્યાંવિના કહ્યું, ભાઈ શિવનાથ ! જાહેન લક્ષ્મી ! તમારા આવાં મુંદર મુખમાંથી પ્રેમનાં વચનો જ નીકળવા દો. તમે તે દિવસે એકબીજાને પ્રેમનાં મંદુર વચનો કહેતાં હતાં સારે તમારાં મુખ કેવાં મુંદર દેખાતાં હતાં ? મને તો તમારી છત્રી તે કાણે પડવી 'સેવાનું બેડું મને યહું હતું. શિવનાથ ! તું તો જાણે કોઈ દેવતા જ પુત્ર હોય એવું મને જણાતું હતું, અને લક્ષ્મી ! તારું હસવું મુખ જોઈને તો મને આપણા મેઘઉપર પેલી સરસ્વતીની છત્રી જ બહુ સાંભરી આવતી હતી ! તમારાં મુખમાંથી નિત્ય એવાં પ્રેમનાં વચનો જ નીકળ્યા કરે, અને તમારાં મુખ તે દિવસનો દરતાં પછું વધારે મુંદર આજે દેખાયાં. આ વચનો બાળકોને કહેતી વખતે તેમના હૃદયમાં રહેલા આનંદસ્વરૂપ આત્માપ્રતિ જ મેં દૃષ્ટિ રાખી હતી અને શ્રદ્ધાપૂર્વક માન્યું હતું કે પ્રેમસ્વરૂપ આત્મા તેમનાં અંતઃકરણમાં સ્થિત હોવાથી પોતાની પ્રેમસંસ્તાને તે અવસ્થા પ્રવર્તાવશે. વળી મેં મારા હૃદયમાં પાછી દૃષ્ટિ નાંખીને મારા હૃદયસ્થિત પ્રભુને કહ્યું કે 'પ્રેમો ! આ બાળકોના હૃદયમાં આ કાણે વ્યાપેલા અધકારને આપ નિવૃત્ત કરો, અને આપના મુરખ પ્રકારને નાંખો. મેં મનમાં જ આ પ્રમાણે કહ્યું, અને બીજી જ કાણે મને જણાવ્યું કે બાળકોને એકએકઉપરથી રોષ ઉતરી ગયો હતો.

પછી મારી એક બાજુએ લક્ષ્મીને અને બીજી બાજુએ શિવનાથને બેસાડીને તે બંનેને મારે પ્રેમથી હાથ ફેરવીને મેં તેમની સાથે નીચે પ્રમાણે વાત કરી.

મેં કહ્યું, બહેન લક્ષ્મી ! ભાઈ શિવનાથ ! હવે તમારાં હસતાં મુખ કેવાં સુંદર દેખાય છે ? તમને હમેશાં આવાં સુંદર દેખાવું ગમે છે કે બેડોળ દેખાવું ગમે છે ?

બંને જોડ્યાં, અમને સુંદર દેખાવું જ ગમે છે.

મેં કહ્યું, તારે મારાં વડાલાં બાળકો ! હમેશાં પ્રેમનાં મધુર વચનો બોલવાની, અને હૃદયને પણ પ્રેમથી જ ભરેલું રાખવાની કેટલી બધી જરૂર છે, એ તું તમને નથી સમજાવું ? બુદ્ધિ, આપણો આત્મા કેવળ પ્રેમનો જ ભંડાર છે, અને આપણી વાણીમાં અને ક્રિયામાં પ્રેમને જ દર્શાવવા માટે તે નિરંતર તત્પર છે. તમારા હૃદયમાં પ્રેમ જ ભરેલો છે, એવું હૃદયજે તમે માનશો તો તમારાથી તમારી વાણીમાં અને ક્રિયામાં પ્રેમને દર્શાવવા વિના શું શું જ નહિ. અને આમ થતાં તમે આ જગતમાં કેવાં સુંદર અને સર્વનાં પ્રીતિપાત્ર થઈ પડશો !

લક્ષ્મી જોલી, બાપા ! મને સુરેષો ગમે છે તારે મારાથી ગમે તેવું બોલાઈ જ નય છે. નહારા શબ્દોને રોકવાનો વિચાર આવ્યા પહેલાં તો તેઓ મારા મોંમાંથી બહાર નીકળી નય છે.

શિવનાથ બોલ્યો, મને પણ એમ જ થાય છે, બાપા ! મારાથી સુરસાને દાખી રાકોતો જ નથી.

મં બંનેને પ્રેમથી આલિંગન આપી કહ્યું, નિર્દોષ બાળકો ! અમુક કામ મારાથી થઈ શકતું નથી, એવું જે માની બેસવાની તમને ટેવ પડી ગઈ છે, તે ટેવને તમારે પહેલાં જ જિતવી જોઈએ. કાર્ક કામ મારાથી થઈ શકે એવું નથી, એવું જો પહેલેથી આપણે માની બેસી હોઈએ છીએ તો તે કામ કરવાનો પછી આપણે યત્નસરખો પણ કરતા નથી. ખરું જોતાં મને તેવું કદિનમાં કદિન ગણતું કામ કરવાની પણ આપણમાં શક્તિ છે, અને પ્રયત્ન કરનાર દરેક માણસને આ વાતની મોડીવહેલી પણ ખાતરી થવા વિના રહેતી જ નથી. આથી નહારા શબ્દોને રોકવાનું, અને માત્ર પ્રેમથી ભરેલા સારા શબ્દોને બોલવાનું તમારામાં બળ રહેલું જ છે. પ્રયત્ન કરવાનો જ હવે તમારે બાકી છે. ઘોડી વાર પ્રયત્ન નિષ્ફળ કદાચ નય, તેથી બળ નથી, એમ કંઈ હતું નથી. જમીનમાં બે હાથ કે પાંચ હાથ બોલતાં પાણી નીકળે તેથી તેમાં પાણી નથી, એમ કંઈ નથી. વધારે ઉઠે જતાં પાણી નીકળ્યા વિના રહેલું જ નથી, તેમ વધારે પ્રયત્ન કરતાં, વિનય મળ્યા વિના રહેતો જ નથી. આથી તમે બધું જ કરવાને શક્તિમાન છો, એવું જ તમારે તો હવેથી માનવું, અને જેની તેની સાથે પ્રેમના મધુર શબ્દો બોલવાનો જ પ્રયત્ન કરવો. પ્રેમ એ આપણા હૃદયમાં ઉગેલો મનોહર સુલાબના પુષ્પનો છોડ છે, અને આપણા માયાથી ભરેલા શબ્દો અને કામો તે છોડનાં પુષ્પ છે. સુલાબનાં પુષ્પ સર્વને કેવો આનંદ ઉપજાવે છે ! આપણા પ્રેમથી ભરેલા શબ્દો અને કૃત્યો પણ સર્વને તેવો જ આનંદ ઉપજાવે છે. કંઠારાવાળાં, સ્વાયંથી ભરેલાં, અને સુરસાવાળાં વચનો અને કૃત્યો, એ આપણા હૃદયમાં ઉગેલાં બાવળનાં પ્રક્ષાની ગળો છે. બાવળની ગળો લોહાના પગમાં ફેલી લયલય પેરી નય છે, અને સર્વને કેટલું દુઃખ અને ત્રાસ ઉપજાવે છે ! આપણા કંઠાર શબ્દો અને કૃત્યો પણ તે જ પ્રમાણે સર્વને દુઃખ અને ત્રાસ ઉપજાવે છે. વડાલાં બાળકો ! તમને તમારા હૃદયમાં કંઠાનાં ઝાડ ઉછેરવાં ગમે છે કે પુષ્પનાં ઝાડ ઉછેરવાં ગમે છે ?

બંને જોડ્યાં, બાપા ! અમને તો પુલનાં ઝાડ જ ગમે છે, પણ તેમને કેવી રીતે ઉછેરવાં તેની અમને ફરી ગમ પડતી નથી.

(અપહાસ.)

આદેશનો સળધી સૂચના.

ના નેમથી આદેશનો માર્ગદર્શક સુદ ૧૦ થી પ્રેરવામાં આવશે. આદેશનો નો અર્થ સંજ્ઞા મુદ્દાના વ્યવસ્થા નથી. તેમને જાણવાનું કે જ્યાં મહાકાલ તથા પ્રાતઃકાલ એ બંને માસિકના મહાકાલ હોય છે તેમના કાર્યાલયના સંકલ્પો જે માસ સળધી અંગ્રેજી કરવામાં આવે છે. આ સંકલ્પોથી અલગ રિયાસતો આદેશનોથી પરમાત્મ સત્તાથી તેમને થયેલી વારંવાર સવાનો સંલગ્ન આવે છે.

એકલા મહાકાલના કે એકલા પ્રાતઃકાલના આદેશને આદેશનો મળતાં નથી, પણ બંનેના આદેશને જ મેળે છે.

આદેશજી, વ્યવસ્થાગુણ અને અધ્યક્ષમણી એ ત્રણને માટે આદેશનો પ્રેરાય છે. આદેશનો માટે પૂર્વ લખવાયેલા તે પ્રેરવામાં આવતાં નથી. રીલાય કાઉન્સિલના આદેશનો પ્રેરવા માંવાનો વિતર લખવામાં આવશે નહિ.

જે માસથી તથા સમય આદેશનો જાહેરતાં હોય તેમજ આ વગેરે પ્રક્ટિ થયેલાં જે રૂપ પાળી પુસ્તકાભરીદવાથી એક માસ વધારે આદેશનો માહત્તવામાં આવશે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વરોદરા.

‘સાધનસમારંભ’ કુડમાં કવ્ય અર્પનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

૧. મ. હાકરદાસ સંસ્કૃતાર્થ (પોતાનાં ધર્મપત્ની તારાગેરીની સદગતિનિમિત્ત)

કોડ. એકસાધક રૂ. ૫-૦-૦

૨. મ. જાણવન સ્ત્રીસાહ (પોતાનાં માતૃકીની સદગતિનિમિત્ત)

કોડ. રૂ. ૫-૦-૦

૩. મ. ત્રિભુવનદાસ સમાદરદાસ પાઠક.

૪. મ. અચરતલાલ એવિંદલાલ (પોતાનાં ધર્મપત્નીની સદગતિનિમિત્ત) અમદાવાદ રૂ. ૫-૦-૦

૫. મ. સુભાષી

૬. મ. એકસાધક રૂ. ૨-૦-૦

૭. મ. મળેલબાઈ વડુરીબાઈ (પોતાનાં પુત્ર-શમલાનની સદગતિનિમિત્ત)

૮. મ. એકસાધક રૂ. ૫-૦-૦

૯. મ. એકસાધક રૂ. ૩-૦-૦

૧૦. મ. એકસાધક રૂ. ૪-૦-૦

૧૧. મ. વસંતરાવ નરમરાઈ

૧૨. મ. ૪-૦-૦

સદુપદેશશ્રેણી-અષ્ટાદશ સદુપદેશ.

૧. શાંતિ ૩૬ ૧૪ ના મરેલપ્રસંગે એકલા આપવાનો નેમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મુદ્દા ૦-૧-૦, પોસ્ટ ૦-૧-૦

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વરોદરા.

સૂચના.

મહામાત્રા ગયા વર્ષતા એક માત્ર એક અસહ્ય પીલક છે અને તે પણ ખુદી જવા માગ્યા છે. અમથી આપિતસુધી માત્ર આદેશ મુદ્દા ૩. ૧-૨-૦ છે.

શ્રીપ્રાતઃકાલ.

આ મોટા ૨૦ પૃત્તુ માસિક છે મહામયની પેઠે આ માસિક પાત્ર ક્રિષ્ણા
ધિકાગ્નિતિરથી પ્રપ્ત થાય છે શ્રીમદ્ભક્તના આ નિહાતો ચર્ચામાં આપે કે ત
મિદ્ધા નો આ માસિકમાં પાત્ર પ્રાગ્નર ચર્ચામાં આપે છે પોષ્ટીનો એ- આના મે
વારી નમૂનાનો અ- માનવામાં આપે એ વા- તમ તે ॥ પ્રાદ- થયો તે પછી
માસિક ભાગ ૪ ખરી ના વાર્ષિક લવાજમ પોષ્ટીમાંથી ૩ ૧-૮-૦ અગાઉથી.

વ્યવસ્થાપક, પ્રાતઃકાલ, વડોદરા

યમદંડ.

આ માસિક પ્રાચીન માસની નાગવચનીથી ક્રિયરમાધ્યમધિમરીનગતથી પ્રપ્ત ૨
મામાં આ યુ છે તે પા મોટા ૩૦ પૃત્તુ છે અને મહામય તથા પ્રાતઃકાલના ઉત્તમ
અર્થમાં તેમાં પ્રપ્ત આવે છે એક આનાની પોષ્ટીની દિપ્તિ મોદ્યનાથી નમૂનાનો અ- મ
મામાં આપે નવાજમ પોષ્ટીમાંથી દોઢ રૂપિયા

વ્યવસ્થાપક, યમદંડ, વડોદરા.

ધર્મધ્વજ.

આ મોટા ૩૦ પૃત્તુ માસિક પ્રાતઃકાલના વ્યવસ્થાપક થી પ્રપ્ત છે તેમાં પ્રત્ય
મય અને ઉપનામી એવા અને ૮૮મ વિદ્યા સંગ અને ગ્રન્થાગી ભાગમાં પ્રસિદ્ધ પ્રકાશ
નારે છે અહીં આનાની પોષ્ટીની ગીર્જા મોદ્યનાથી નમૂનાનો અ- મોદ્યનામાં આપે
નવાજમ પોષ્ટીમાંથી ૩ ૧-૮-૦

વ્યવસ્થાપક, પ્રાતઃકાલ, વડોદરા.

ભક્ત.

આ માસિક મોટા ૧૬ પૃત્તુ છે તે પાત્ર વચી પ્રપ્ત થાય છે અને તેમાં ઉત્તમ
વિદ્યા ચર્ચાય છે લવાજમ પોષ્ટીમાંથી ૩ ૧-૦-૦

વ્યવસ્થાપક, ભક્ત, વડોદરા.

॥ ॐ श्री ॥

स हा का ल.

शारीरिक, व्यावहारिक, मानसिक, तथा आध्यात्मिक उत्थिति साधनानी
सर्वोत्तम शुद्धिओषु ज्ञान आपनार भासिक.

रूप (पुस्तक) २०.—मार्गदीर्घ कृष्ण० १४. संवत् १९६४. दर्शन (अंक) २.

श्लोकः

सिंहासनं रचयितुं गगनं विशालं
नालं बभूव किल भूमवोत्तरस्य ।
यस्येह तस्य भगवंस्तव साङ्गनस्य
रीत्या कया भवति शूलिकणे निवासः ॥

अर्थः—हे लयवन् ! भूमा अर्थात् अति मदान् विभक्तवान् आप,
जेभन् सिंहासनं स्वयमादे विशाल आकाशं पृथुं पृथुं यत् नहि, ते आपनी
मायाशक्तिसाधे श्री रीते भूतोद्भवां भूतना रञ्जयमां मोक्षप्राप्तये स्त्री रात्रे छे !

प्रसिद्ध फरेनार

श्रेयस्साधकअधिकारिर्वर्ग-चडोदरा.

श्री "सत्यविजय" श्रेय.—प्रायश्चित्त नया-द्वयान्त-अभेदावाक.

वार्षिके लयावृत्त पौर्णमासी साधे ३, २-०-० वर्षेना आरंभमां व.

પ્રમાનુક્રમાંણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંમહ.

- ૧ દષ્ટસાક્ષાત્કારને ઇચ્છતા સાધકની વિગતિ (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૪૧
- ૨ દષ્ટાવ્યયને પ્રાપ્ત સાધકના ઉદ્ધાર (છાં) ... ૪૨
- ૩ ભક્તિમાં યથાર્થ તત્ત્વવિચારના સાધકો ફલિત છે. (છાં) ... ૪૨

૨ તત્ત્વવિચાર.

- ૧ વિચારરત્નગ્રંથિ (છાં) ... ૪૨
- ૨ શ્રીસદ્ગુરુ દેવે હાલ રહે—ગુરુત્વ કે સંન્યાસી ? (કણીયા) ... ૪૩
- ૩ શરીરની અને મનની ક્રિયારહિત અવસ્થા (છાં) ... ૪૪
- ૪ વિચાર બદલવાનો વિધિ અને તેના લાભ (છાં) ... ૪૫
- ૫ શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ધંડાનાદ (છાં) ... ૪૬
- ૬ એક એવરસાધક સગળને કેવા કમથી પોતાનું હૃદય ઉચ્ચ કર્યું (છાં) ... ૪૭

૩ વિદ્યા.

- ૧ મહા તથા રાશિઓની મનુષ્યના હૃદયપર થતી અસર (છાં) ... ૪૮
- ૨ શ્વસનવિદ્યાકલા (છાં) ... ૪૯
- ૩ ઉપવાસોપચાર (છાં) ... ૫૦

૪ સાહિત્ય.

- ૧ યોગિની (છાં) ... ૫૧
- ૨ માનસોપચાર (છાં) ... ૫૨

૫ પ્રકીર્ણ.

- ૧ મેં માંસાહાર શા માટે છોડી દીધો છે ? (છાં) ... ૫૨
- ૨ મધ એ બહુ ઉત્તમ પૌષ્ટિક યોગ્ય છે (છાં) ... ૫૨
- ૩ પૂંજીનો આપવતરીકે ઉપયોગ (છાં) ... ૫૨

અગત્યની સૂચના.

મદાકાલ પ્રત્યેક માસની વદ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે અને તેથી આદકાને તે બીજા માસની શુદ્ધ દશમસુધીમાં મળે છે. આથી જે આદકાને જે અવસરમાં અંક ન મળે તેમણે તત્કાળ અત્ર જણાવવું. પંદર દિવસપછી જણાવનાર આદકાને ગેરવસી પડેલો અંક મળી શકશે નહિ. દેકાણું બદલનારે પોતાનું પ્રથમનું દેકાણું જણાવવા કૃપા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

વસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨:—મર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૪. દર્શન (અંક) ૨.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્વસાદાત્કારને રૂચ્છતા આતુર સાધકની શ્વપાતિ આર્દ્ર સ્વરે વિકસિત.

૫૬. મહાકાલ.

જાગો જાગો આત્મારામ ! જાગડે દર્શનઆતુર હૃદય.
 ઉઠો ઉઠો મુ'દરદયામ ! ઉઠાડે દર્શનઆતુર હૃદય.
 નિકટ છતાં હજી સુપ્ત રહીને, ટટળાવો શું કામ,
 સત્ચિત્તસ્વરૂપે પ્રકટ થવામાં, શા બેસવા છે કામ;—
 મુજ હૃન્મદ્દિશમાંહિ ભરાઈ, આપ રહ્યા સંતાઈ,
 આપનો આ શો જોરજુલમ, મને, પેસવા કીધી મનાઈ;—
 વૃત્તિતંતુ, સંયમમુરશી, ચિત્તવાદસંગાય,
 મેળવીને ઉભો ઉઠાડવા, જાગો મારા નાથ !—
 સમીપમાં આબ્યાવિષ્ણુ તમને, ઠંદોળું શી પેર,
 ના આવી મળવામાં વાળો, કયા જન્મતું વેર;—
 સંપત્તિથી રહિત થઈને, ભલે જણાઓ રથામ,
 આપતણી મુજને ઇચ્છા છે, સંપત્તિતું ન કામ;—
 કમલતણી શું શય્યા ત્યજતાં લાગે આકર્ષ નાથ !
 અથવા ન ગમે શું ત્યજવો પ્રભુ ! નિજ શક્તિનો હાથ;—
 હું નથી કહેતો સઘળું ત્યજીને, આવો મારી પાસ,
 આપસમીપે ખેંચી લો મને, જાણી દુર્ગત દાસ;—
 એવા તે પ્રભુ ઘોર નિંદમાં, ગ્રાણી રહ્યા ભરાઈ,
 આ કંકણાદ આંગણમાં, શુણ્ણી ઉઠો ન એ તો નવાઈ;—

હું કૃતમને મળવું પડશે, એમ લહી શું આપ,
 ગુપ્તપણે ભીતર સંતાઈ, બુઝો શું મુજ સંતાપ;—
 આપ પ્રભુ તો સદા સર્વદા, જાતસમ રહેનાર,
 પણ હું જીવ તો અજ્ઞાનથી, નિદ્રિતસમ કહેનાર;—
 કોઈ ઉપાયે હૃદયે પ્રકટી, આપો દર્શન આજ,
 નરહરિ તમદર્શન વિષુ મારે હતામ ખાવું ખાજ;—

વિચારરત્નરાશિ.

સહેલા અથવા બગેલા પદાર્થો કોઈ બુદ્ધિમાનને ખાવા આપ્યા હોય તો ભાગ્યે જ તે તેને ખાય છે. સર્વ બુદ્ધિમાન મનુષ્યો જાણે છે કે બગેલા આહાર શરીરને નુકસાન કરે છે, અને તેથી શુદ્ધ આહારના પદાર્થો મેળવવાને માટે તેઓ સર્વદા અત્યંત કાળજી રાખે છે; અને આમ છતાં મનના આહાર જે વિચારો, તેમની શુદ્ધિને માટે હજારમાંથી એકાદ મનુષ્ય પણ ભાગ્યે જ કાળજી રાખે છે.

જેમ ખાવાના પદાર્થો શરીરને પોષે છે, તેમ વિચારો મનને પોષે છે, અને જેમ ખાવાના પદાર્થો બગેલા હોય છે, તો શરીરને હાનિ થાય છે, તેમ વિચારો બગેલા હોય છે, તો મનને હાનિ થાય છે. અને શરીરને થયેલી હાનિક્ષતાં મનને થયેલી હાનિ હજારગણી મોટી હોય છે. કારણ કે આપણાં મુખદ્વારના ખરા આંધાર આપણું મન જ છે. મુખેથી મનુષ્યો આ વાતનું એક શબ્દ પણ નિઃસરણ કરવું ઘટવું નથી.

એવું કહેવાય છે કે ‘ઉંટ આકાશિના અને બકરી કાંકરેવિના સઘળું જ ખાય છે.’ અને તોપણ તેઓ પોતાના શરીરને પોષનાર વનસ્પતિ જ ખાય છે. વનસ્પતિવિના ગમે તે કચરો તેઓ કદી જ ખાતાં નથી. વિચારના સંબંધમાં મનુષ્યોના મોટા ભાગ ઉંટ અને બકરીક્ષતાં પણ ચઢી જાય છે. તેઓ વિચારોને ગ્રંથણ કરવામાં ક્વચિત્ જ વિવેક વાપરે છે. તેઓ કાનવડે, નિશ્ચયે કરીને સઘળા જ વિચારો સાંભળે છે, અને નેત્રવડે પુસ્તકોમાં અને વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા સઘળા જ વિચારો વાંચે છે. મનને પુષ્ટ કરે અને તેનું આરોગ્ય વધારે એવો આહાર મનને વર્તમાન સમયમાં બંદુ જ થોડા મનુષ્યો આપે છે.

શરીરનું આરોગ્ય વધારનારા પૈથ આહારનું જ્ઞાન જેમ મનુષ્યોને ઉપયોગી છે, તેમ મનનું આરોગ્ય વધારનારા પૈથ વિચારોનું જ્ઞાન પણ તેમને તેટલું જ અથવા તેથી પણ વધિક ઉપયોગી છે. પ્રસન્નતા, શ્રદ્ધા, મૈત્રી અર્થાત્ સર્વસાથે અવિરોધ, નિર્ભયતા, વિવિધ વિપત્તિના પ્રસંગોમાં હિંમત, પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રેમભાવ, એ વગેરે સદૃશ્યો એ મનના પૈથ આહાર છે. જે જે વિચારોવડે આ સદૃશ્યો દર્શાઈ જાય છે, તે સર્વ વિચારો કુપૈથ છે, અને જે જે વિચારોવડે આ સર્વ સદૃશ્યો નિઃકાસને અને નુકસાન પામે છે તે સર્વ વિચારો પૈથ છે.

સર્વ પ્રકારના કુપથ વિચારોને છુદ્ધિમાને દહતાથી અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરતા અટકાવવા બ્રેઈએ. અંતઃકરણને દાબી નાંખે, નાહિંમત કરી નાંખે, ભણાકુલ અથવા શોધકુલ કરી નાંખે, એવા વિચારો જે સ્થળમાં આલતા હોય ત્યાં એક ક્ષણ પણ ઉભા ન રહેવું, અને ઉભા રહેવાનો પ્રસંગ આવે તો કાનને બંધ કરી નાંખવા. અવશ્ય પડેલા આવા વિચારોનું એ-કાંતમાં સ્મરણ કદી પણ ન કરવું. સર્વ પ્રયત્નથી તેમને ભૂલી જવા. સ્મરણમાં આવે તો પ્ર-યત્નપૂર્વક મનને ખીચી કામમાં ભેડવું. કુપથ વિચારો એ અધમર છે, અને પથ વિચારો એ સુર્વનો પ્રકાશ છે. અધમરમાં જીવનનો નાશ થાય છે, અને પ્રકાશમાં જીવન પેલાય છે, અને આમ હોવાથી કુપથ વિચારો મરણ અને મરણના જેવાં દુઃખો પ્રકટાવે છે, અને પથ વિચારો જીવન અને જીવનમય અનેક સુખો પ્રકટાવે છે.

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે—ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના ૧૨ મા અંકના ૫૪ ૪૨૬ પી.)

શ્રીરામાનુજાયાર્ શ્રીરાંકરાચાર્યના પછી થયા છે અને શંકરાચાર્યે કરેલું જલસૂત્ર-પરનું શારીરક લાભ્ય એમને યોગ્ય ન જણાવાથી એમણે સ્વતંત્ર લાભ્ય કયું છે જે શ્રી લાભ્યના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એ સંપ્રદાયપ્રવર્તક આચાર્યમાંના એક છે અને એમનો સં-પ્રદાય વિશિષ્ટદ્વૈત કહેવાય છે. એ સંપ્રદાયમાંથી રામાનંદી આદિ વિવિધ પથો થયેલા છે, અને તેની ઉપસંધિ ભારતભૂમિપર ચારે દિશાએ છે. એમણે જલસૂત્રપર, ગીતાપર અને ઉપ-નિષદેપર લાભ્ય કરેલાં છે અને તે ઉપરાંત વિવિધ પ્રકરણ અથો લખેલા છે. એમનું શીલાભ્ય અનેક પ્રમાણો તથા યુક્તિથી પૂર્ણ છે અને પાશ્વસ પ્રજનવર્ગના વિદ્વાનો ધણાં સૂત્રપરના એ લાભ્યને સૂત્રનો સાચો અર્થ જણાવનાર સમજે છે. અત્ર શાંકરલાભ્ય તથા રામાનુજલાભ્યનું તારતમ્ય જોવાનો આપણો આશય નથી, તેમ જ એમાંથી કયું લાભ્ય સૂત્રના રહસ્યને જણાવે છે અને કયું નિર્બલ છે તે પરીક્ષા આપણે કરવા રોકાવા દારણ નથી. હાલ તો પ્રસ્તુત નિ-પયસજથમાં શ્રીરામાનુજનો શો મત છે તે જ સંક્ષેપમાં જોવાનું છે, અને તેથી જ એ-મના વિવિધ અધોનાં પ્રમાણો, ફિતરાર પનેદ અદ્યક્ષકા, ન આપતાં માત્ર શ્રીલાભ્ય તથા ગીતા-લાભ્યમાંથી જ એમના મતને પ્રદર્શન કરવા પૂરતાં જ વાક્યો લઈએ છીએ. આ જ રીતે શાં-કરવેદાન્તમુદી આવતાં રાખવામાં આવશે.

જલસૂત્ર તૃતીયાધ્યાયના ચતુર્થ પાદના પુરુષાર્થોધિકરણના અનુષ્ટેયં વાદરાયણસ્સામ્ય મુતે: ॥ ૧૯ ॥ એ સૂત્રપરના લાભ્યમાં રામાનુજાયાર્ જણાવે છે કે જેમ ગૃહસ્થાશ્રમનું અનુશન કરવા યોગ્ય છે તેમ સંન્યાસ પણ ચતુર્થાશ્રમપ છે અને તે પણ અનુષ્ટેય છે; કા-રણ કે ત્રયો ધર્મસ્કન્ધાઃ એ શ્રુતિમાં ચારે આશ્રમનું સમાનપણે નિધાન કરવામાં આવ્યું છે. આ શ્રુતિમાં યજ્ઞોઽધ્યયનં વ્રતનમ્ એ શ્રુતિથી ગૃહસ્થાશ્રમનું અદણ કનય છે, તપસ્ શબ્દવડે વ્રતપ્રત્ય અને સંન્યાસી એ બેનું અદણ કરાય છે કેમકે એ બંને આશ્રમમાં તપસની પ્રધા-નતા છે. અને જલસૂત્ર શબ્દવડે જલસૂત્રાશ્રમનું અદણ કયું છે. આ પ્રમાણે ચારે આશ્રમનું અદણ કરી પછી શ્રુતિ દહે છે સર્વ ણે પુણ્યલોકા ભવન્તિ, વ્રહ્મસંસ્યોઽમૃતત્વમેતિ ॥ આ શ્રુતિનો શો અર્થ છે તે જણાવનાં શ્રીલાભ્ય દહે છે કે વ્રહ્મસંસ્યદાદ્યો યૌગિકઃ સર્વો

ધમસાધારણ: સર્વેપામાધમિણાં બ્રહ્મસંસ્થા સંભવાત્ । બ્રહ્માણિ સંસ્થા સંસ્થિતિર્બ્રહ્મ-
સંસ્થત્વં તથા સર્વેપાં સંભવત્યેવ ॥ બ્રહ્મનિષ્ઠા વિકલાઃ કેવલાધમિણઃ પુણ્યલોક
માજઃ । તે શ્વેચ બ્રહ્મનિષ્ઠોઽમૃતત્વભાગ્ભવતિ । તદેતદ્ વિસ્પષ્ટમુક્તં મગવતા પરાશ-
રેણ પ્રાજાપત્યં બ્રાહ્મણનાભિત્યારમ્ય બ્રાહ્મં સંન્યાસિનાં સ્મૃતમિત્યન્તેન તે પ્વેચ બ્રહ્મ-
નિષ્ઠાનાં બ્રહ્મપ્રાપ્તિમભિદધતા ॥ અહિં બ્રહ્મસંસ્થ શબ્દ રૂઢ નથી અને યોગરૂઢ પણ નથી
તેથી સંન્યાસીનો વાગ્ય છે નહિ પણ યોગરૂઢ છે અને તે સર્વ આશ્રમને સાધારણ છે કારણ
કે સર્વ આશ્રમીઓ બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી એ ચારે બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈ શકે
છે. બ્રહ્મમાં સંસ્થા એટલે સારી રીતની રિયતિ તે બ્રહ્મસંસ્થા-બ્રહ્મનિષ્ઠ છે અને તે સર્વ આશ્ર-
મમાં સંભવે જ છે. જે પુરુષ બ્રહ્મનિષ્ઠામિના છે અને તે તે આશ્રમનાં ધર્મધર્મને કરે છે
તેઓ, શ્રુતિ કહે છે કે, પુણ્યલોકને પામે છે અને એ ચારે આશ્રમીમાં જે જે બ્રહ્મનિષ્ઠ
થાય છે તે સર્વ તત્ત્વજ્ઞાન તથા મોક્ષરૂપ અમૃતને પામે છે. આ શ્રુતિનો આ જ અર્થ, કર્વે
જ્ઞેર્ધર્મ્યે, અને બ્રહ્મસંસ્થનો અર્થ સંન્યાસી ન જ કર્વે જ્ઞેર્ધર્મ્યે, તેનું શ્રીપરાશરસ્મૃતિમાં
વિસ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ સ્મૃતિમાં બ્રાહ્મણ પ્રજાપતિના લોકને પામે છે એમ આરંભી
સંન્યાસીઓ બ્રહ્મલોકને પામે છે એ સુધીના અર્થથી એમ કહ્યું છે કે જ્યેષ્ઠા પોતાપોતાના
વર્ણ તથા આશ્રમના ધર્મધર્મનું જ અનુશાન કરી રહ્યા છે તેમને બ્રહ્મલોકસુધીના લોકની
પ્રાપ્તિરૂપ ફલ થાય છે અને એ ચારે આશ્રમીઓમાં જે સદા નિયમે કરી બ્રહ્મધ્યાન કરનાર
યોગી છે તેવાં તત્ત્વરમં સ્થાનં યદ્દે પદ્યન્તિ સૂર્યઃ-તેઓ તત્ત્વજ્ઞાની મધિશુનિ જે
પદને પામે છે તે મોક્ષરૂપ પદને પામે છે એમ ચારે આશ્રમીમાં જે બ્રહ્મનિષ્ઠ થાય છે તે
સર્વને બ્રહ્મપ્રાપ્તિ થાય છે એવું જણાવ્યું છે.

આ શ્રીભાષ્ય રામાનુજનો મત શો છે તે સ્પષ્ટપણે સંશયગદિતરૂપે જણાવે છે.
સંન્યાસીઓ બ્રહ્મનિષ્ઠનો લાઙ્ગસિન્સ માગે છે તે રામાનુજનાર્થ આપતા નથી પણ ચારે આ-
શ્રમીઓ બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈ શકે છે, ચારે આશ્રમીઓ તત્ત્વજ્ઞાનને પામે છે અને ચારે આશ્રમીઓ
મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે એમ ભાર દઈ દેખે આ વચનો જણાવે છે. એ વાક્યોમાં સર્વાધમ-
સાધારણઃ, તેષ્વેચ કૃત્યાદિ પદો એમનો હેતુગત અભિપ્રાય જણાવે છે. જેઓ રામાનુજ
સંપ્રદાય ન સ્વીકારતા હોય, જેમને રામાનુજનું વ્યાખ્યાન માન્ય નહિ હોય અને જેમણે બીજા
કોઈને પોતાની શુદ્ધિ વેચી દીધી હોય તેઓ ભલે આ રામાનુજનાર્થના વાક્યને પ્રમાણરૂપ
નહિ માને તોપણ જે પરાશર સ્મૃતિનાં વચનોઆથે એમણે એકવાક્યતા કરી છે તે સ્મૃતિવચ-
નો સમન્વ કરી બતાવવાનો તેમને રૂઢ છે. સંન્યાસી થયો કે તે બ્રહ્માનંદ થયો જ જ્ઞેર્ધર્મ્યે
અને તેમ નહિ થાય તો તે પોતાના ધર્મથી ખતિત થાય અને તેથી અધિગતિને પામે એવું
જે માને છે તેમનું ખરું જ શ્રીપરાશરસ્મૃતિ કરે છે કેમકે એ સ્મૃતિ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે
અબ્રહ્મનિષ્ઠઃ સંન્યાસી પણ હોય છે અને તે પણ સંન્યાસાશ્રમના ધર્મધર્મને પાલન કરે છે
તો અધિગતિને પામતો નથી પણ બ્રહ્મલોકને પામે છે. અત્ર આ અર્થાં નિરૂપયોગી દેવાથી
એમાં ઉતરતા નથી પણ રામાનુજનાર્થ સ્પષ્ટપણે સર્વ આશ્રમીઓ બ્રહ્મનિષ્ઠ, તત્ત્વજ્ઞાની અને
મોક્ષપ્રાપ્ત થઈ શકે છે એમ જ કહે છે તે પ્રતિ જ લક્ષ દોષીએ છીએ. તેથી સ્પષ્ટપણે
એમના મતપ્રમાણે બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે કે મોક્ષમાટે સંન્યાસાશ્રમની જરૂર નથી. જેની જરૂર
છે તે માત્ર બ્રહ્મનિષ્ઠાની છે અને તે સર્વ આશ્રમીઓને સાધારણ છે, અર્થાત્ બ્રહ્મચારી બ્રહ્મ-

નિષ્ઠ હોય છે; ગૃહસ્થ બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય છે; વાનપ્રસ્થ બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય છે અને તે જ પ્રમાણે 'સં-
ન્યાસી પણ બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય છે. બ્રહ્મનિષ્ઠાને સંન્યાસીમાં જ મર્યાદિત દરજી એ પોતાની મ-
તિને જ કુદૃષ્ટ કરવાનું કામ છે અર્થાત્ મંદભક્તિનું જ કામ છે.

આ જ સંપ્રદાયને અવધાન કરનાર શ્રીભાષ્યપર દીકા કરનાર સુસૌચનાચાર્ય આ જ
પાઠના વિધિર્વા ધારણવત્ એ સુતભાષ્યપર દીકા કરતાં વધુ કહે છે કે ત્રયો ધર્મસ્કન્ધા
ઇત્યાદૌ વિષયે તપઃશબ્દો વનસ્થમાત્રપરઃ વ્રહ્મસંસ્થશબ્દઃ પરિમાજકત્રાચી-इति तद-
नुपपन्नम् त्रयो धर्मस्कन्धाः એ શ્રુતિમાં તપઃશબ્દવડે વાનપ્રસ્થનું મહણ કરવું અને બ્રહ્મ-
સંસ્થ શબ્દનો અર્થ સંન્યાસી કરવો, તથા પ્રથમના ત્રણ આશ્રમીઓ પુણ્યકોટને પામે છે
અને બ્રહ્મસંસ્થરૂપ સંન્યાસી તે અમૃતને જાનને તથા મોક્ષને પામે છે ઇત્યાદિ પ્રકારે વ્યા-
ખ્યાન કરવું એ કેવળ ખોટું છે; કેમ કે વ્રહ્મસંસ્થશબ્દસ્ય યૌગિકત્વસંભવેન...परिमाजके
रूढिकल्पना नुपपत्तेः ब्रह्मसंस्थ शब्द यौगिक लब्ध शब्द इत्येव तेन છે તો પછી એને ૩૬ કરી
સંન્યાસીનો વાગ્યક હોવો એ અધર્ષિત છે. આની સામે એમ કહેવું કે બીજા આશ્રમીઓને
કર્મ કરવાનાં હોય છે તેથી તેમને આ-માનું અનુસંધાન કરવાનો સમય શેતો નથી માટે
તેઓ બ્રહ્મનિષ્ઠ નહિ થાય એ પણ ખોટું છે કેમકે કર્મનિવરણ કાલવાહુલ્યાત્ નહિ
સર્વાસ્મિન્નહોગત્રે ઉપાસીત इति विधिः । अन्यथा जनकादिनामात्मवेदनादपवर्ग-
प्राप्तिवचनानुपपत्तेः ॥ કર્મમાં શેષથેતો નહિ એવો થયો સમય તેમને મળી શકે છે
કે જેમાં આત્માનુસંધાન થઈ શકે છે; આખો દિવસ અને આખી રાત્રિ આત્માનુસંધાન
કરવું જ જોઈએ, તેમ નહિ કરે તો જ્ઞાન થવું નથી એવો કોઈ વિધિ શ્રુતિરશ્રુતિમાં નથી.
આ પ્રકારનો વિધિ નથી છતાં કલ્પનામાં આવે તો તેથી શ્રીજનક આદિ મહાત્મા ગૃહસ્થોને
આત્મજ્ઞાન થયું છે અને તે આત્મજ્ઞાનવડે અપવર્ગરૂપ મોક્ષની તેમને પ્રાપ્તિ વર્તમાન જન્મમાં
જ થઈ છે એ પ્રતિપાદન કરનાર શ્રુતિઓ બાધિત હોય છે. આ આદિ વચનોથી એ જાણા-
વવામાં આવ્યું છે કે બ્રહ્મજ્ઞાનમાટે બ્રહ્મનિષ્ઠાની અપેક્ષા છે અને તે ગૃહસ્થાદિ આશ્રમમાં
પણ સંભવે છે તેથી સર્વ આશ્રમીઓ તત્ત્વજ્ઞાન તથા મોક્ષને પામે છે અને એને માટે સં-
ન્યાસ આશ્રમ કે ગર્ભ તે કોઈ આશ્રમવિશેષની અપેક્ષા નથી.

આ જ પાઠના ૨૬ આ મુદ્દાપર શ્રીભાષ્યમાં ગૃહસ્થે શમદમાદિત્વં અનુકલ્પ કરવું કે નહિ
એ સંશય પ્રાપ્ત થતાં, ગૃહસ્થે આંતરજાત્ય દરિયોના વ્યાપારરૂપ કર્મો કરવાનાં હોય છે અને
શમાદિ તેથી વિપરીત સ્વભાવવાળા છે તેથી ગૃહસ્થથી શમદમાદિ થઈ શકે તેમ નથી એ
પૂર્વ પક્ષ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધાન્ત કરતાં કહ્યું છે કે યદપિ ગૃહસ્થ કર્મમાં વ્યાપૃત રહે છે તોપણ
તેને બ્રહ્મનિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો શમદમાદિની પ્રાપ્તિ અવશ્ય કરવી જોઈએ; કારણકે
तस्मादेवंविच्छान्तो दान्त उपरतस्तिष्ठतुः समाहितो भूत्वात्मन्येवात्मानं पश्येद्-
તેથી આ જાણનારે શાન્ત, દાન્ત, ઉપરત, તિત્તિષ્ઠ અને સમાહિત થઈ એટલે શમ, દમ, ઉપ-
રતિ, તિત્તિષ્ઠા અને સમાધાનને સાધી આત્મામાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો-એ શ્રુતિમાં
બ્રહ્મજ્ઞાનનાં સાધનરૂપે શમદમાદિનું વિધાન ક્યું છે. આ સિદ્ધાન્ત જાણી પૂર્વપક્ષનો અનુ-
વાદ કરી તેનું ખંડન કરતાં કહ્યું છે કે ન ચ કરણव्यापार तद्विपर्ययरूपत्वेन कर्मणां
शमदमादीनां च परस्परविरोधः । मिश्रविषयत्वात् । विहितेषु करणव्यापारः, अ-
विहितेषु प्रयोजनशून्येषु च तदुपशम इति ॥ ન ચ કરણવ્યાપારરૂપકર્મસુ વર્તમા-

નસ્ય વાસનાવશાત્ શમાર્દનામુપાદેયત્વાસંભવઃ । વિહિતાનાં કર્મણાં પરમપુરુષા-
રાઘનતયા તદ્વ્રસાદદ્વારેણ નિશ્ચિલવિપરીતવાસનોચ્છેદેતુત્વાન્ ॥ ભાવાર્થઃ—પૂર્વ-
પક્ષી જે ગેમ કરે છે કે 'કર્મો કર્યાં તેમાં ઈચ્છિતો વ્યાપાર ભ્રમરે છે અને શમદર્શિમાં
ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર અટકાવવાનો હોય છે તેથી કર્માનુશાન અને શમાદિ એ વિરોધી સ્વભાવ-
વાળાં છે' તે અચોગ્ય છે. કારણકે બનેલા વિષય ભિન્ન છે. જે કર્મો વિદિત છે તે કરવાનાં
છે અને જે નિષિદ્ધ છે અથવા જે પ્રયોગભરિત છે તેમાં શમદર્શિનું સ્ત્રેષ્ઠ કરવાનું છે તેથી
કર્માનુશાનસાથે શમાદિનો વિરોધ નથી. આની સામે કાંઈ એવું કહે કે 'જે પુરુષ વિદિત
કર્મોને પણ કરતો રહે છે તેવામાં તેની વાસના બંધાય છે અને તેથી તેનાથી શમદર્શિનું
ઉપાદાન થઈ શકે તેમ જ નથી' તો તે પણ કેવળ અચોગ્ય છે કારણ કે વિદિત કર્મો
પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ કરવામાં આવે છે ત્યારે એ કર્મોના અનુશાનથી પરમેશ્વરનો પ્રસાદ-
અનુબ્રહ્મ થાય છે અને તેને લીધે સર્વ વિપરીત વાસના થતી નથી એટલું જ
નહિ પણ. ઉચ્છેદ પામી ન્યય છે; તેથી શુદ્ધરથે પણ શમદર્શિનું શુદ્ધરથાત્રમમાં રૂપી
અનુશાન કરવું. આ શ્રીસાંખ્યનું વચન સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે શમદર્શિની સંપત્તિ-
માટે શુદ્ધરથાત્રમનો ત્યાગ અપેક્ષિત નથી, સંન્યાસનું મહણ અપેક્ષિત નથી, પણ એ સર્વનું
શુદ્ધરથ પણ સારી રીતે અનુશાન કરી શકે છે; ઉપરતિ એ સંન્યાસ નથી પણ નિષિદ્ધ અને
નિરુપયોગી કર્મોથી ઉપરામભાવ છે. આ રીતે શમાનુભવચાર્ય 'સંન્યાસની તત્ત્વજ્ઞાનમાટે
ખાસ જરૂર છે, સંન્યાસી જ બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈ શકે છે અને શુદ્ધરથ થઈ શક્તા નથી' એ ધર્મ
પ્રસાપને લેશ પણ આશ્રય નહિ આપતાં એને જ પૂર્વપક્ષ ૧૫ લઈને ખંડન કરે છે.

આ જ પાઠના ચુક ૪૭ ના શ્રીસાંખ્યમાં કહ્યું છે કે વૃત્તસ્તેષ્વાત્રમિપુ વિદ્યાયાઃ સદ્-
ભાવાદ્ ગૃહિણોડપિ અસ્તીતિ તેનોપસંહારઃ । ભાવાર્થઃ—બ્રહ્મચારી, શુદ્ધરથ, વાનપ્રસ્થ અને
સંન્યાસી એ ચારે આશ્રમોમાં શ્રાવણે તત્ત્વજ્ઞાન હોય છે તેથી ઇંદ્રિયોપનિષદમાં મમિસ-
માચૃત્ય કુટુમ્બે દંત્યાદિ ઉપસંહારમાં શુદ્ધરથનું વર્ણન કહ્યું છે.

ભગવદ્ગીતાપરનું શમાનુજ્જ લાખ્ય ભ્રમરે કીચે તો ત્યાં તૃતીયાધ્યાયના ૨૦ મ
શ્લોકપરના ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે યતો જ્ઞાનયોગાધિકારિણોડપિ કર્મયોગ પચાત્મદર્શને
શ્રેયાન્, અતઃ પચ હિ જનકાદયો રાજર્ષયો જ્ઞાનિનામપ્રેસરાઃ કર્મયોગેનૈવ સંસિદ્ધિમા-
સ્થિતાઃ, આત્માનં પ્રાપ્તવન્તઃ । પચં પ્રથમં મુમુક્ષોજ્ઞાનયોગાનર્હતયા કર્મયોગાધિ-
કારિણઃ કર્મયોગ પચ કાર્યં ક્ત્યુત્તયા જ્ઞાનયોગાધિકારિણોડપિ જ્ઞાનયોગાત્કર્મયોગ
પચ શ્રેયાનિતિ સદ્દેતુકમુક્તમ્ ॥

ભાવાર્થઃ—જે જ્ઞાનયોગના અધિકારી છે તેને માટે પણ આત્મજ્ઞાનમાટે કર્મયોગ જ
વધારે સારો માર્ગ છે તેથીજ જ્ઞાનક આદિ રાજર્ષિયો કે જે તત્ત્વજ્ઞાનીમાં પ્રથમ પંક્તિ પરા-
વનાર છે તે સંન્યાસચરે નહિ જ પણ કર્મયોગચરે જ આત્માને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ
પ્રમાણે જે મુમુક્ષુ છે અને જ્ઞાનયોગની અધિકારી નથી તેણે કર્મયોગ કરવો, એ પ્રથમ જન્માનું
અને દને વિશેષ એ કહ્યું કે જ્ઞાનયોગના અધિકારીએ પણ કર્મયોગને પસંદ કરવો અને ક-
ર્મોનો ત્યાગ નહિ કરવો.

અન્યત્ર (ગીતા શ્લોક ૩-૨૫ ના ભાષ્યમાં) કહ્યું છે કે નથાનમનિ વૃત્તસ્ત્યક્તયા
કર્મણ્યમ્વક્તો જ્ઞાનયોગાધિકારિણોડપિ વ્યવદેદ્યઃ નિષ્ઠો સ્ત્રેષ્ઠકરણાર્થે સ્યાન્વારેણ

દિણ્લોકાનાં ધર્મનિશ્ચયં ચિકીર્ષુઃ કર્મયોગમેવ કુર્યાત્ ॥ ભાવાર્થ:—અતરવત જેમ તે તે કર્મ કરવારૂપ કર્મયોગને સેવે છે તે પ્રમાણે આત્માનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન જેને થયું છે, જે પ્રાપ્ત છે તેને કર્મમાં આસક્તિ હોતી નથી તેમ જ તે જ્ઞાનયોગને અધિકારી છે છતાં તેણે પણ લોકના રક્ષણને અર્થ—લોકસંહાર્થ—લોકોને ધર્મનો જોધ પોતાના આચરણથી આપવાઅર્થ કર્મયોગ જ સેવવો ધટે છે.

આ જ પ્રમાણે શ્રીગીતાના પાંચમા અધ્યાયના પ્રથમ સ્લોકના ભાષ્યમાં પણ ત્રણ અધ્યાયનો સાર જણાવતાં કહ્યું છે કે મુમુક્ષુએ પ્રથમ કર્મયોગનું જ સેવન કરવું, અને કર્મયોગવડે અંતઃકરણના કપાષ પકવ થઈ વ્યય ત્યારે જ્ઞાનયોગને આત્મદર્શનને પામવું, પણ જ્ઞાનયોગનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જ્ઞાનનિષ્ઠાકરતાં કર્મનિષ્ઠા જ અદે છે.

આ સર્વ પ્રમાણોથી તથા એ શિવાય બ્રહ્મસૂત્ર ૩-૪ નાં સૂત્રો ૯, ૧૪, ૩૬, ૩૭; ૪-૨-૧૬, વગેરેના ભાષ્યપરથી તથા શ્રી ગીતાના તૃતીય, ચતુર્થ, પંચમ આદિ અધ્યાયના ભાષ્યથી સ્પષ્ટપણે જણાય છે કે પ્રમાણજન્યાર્થના સિદ્ધાન્તમાં સંન્યાસને મોક્ષનું અથવા આત્મજ્ઞાનનું એક સાધન માન્યા છતાં તે આવરક સાધન માન્યું નથી. અસંન્યાસીને આત્મજ્ઞાન થાય છે એટલું જ નહિ પણ આત્મજ્ઞાન થયા પછી પણ સર્વથા સંન્યાસ હોવો જોઈએ એવો નિયમ નથી જ, પ્રયુક્ત આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે કર્મસંન્યાસકરતાં કર્મયોગ અદીયાનું સાધન છે અને આત્મજ્ઞાનને પામેલા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ગૃહ છોડી જંગલમાં નાશી જનાર થતા નથી પણ પ્રાયશઃ ગૃહસ્થાદિ આશ્રમમાં રહી કર્મ કરનાર જ રહે છે ઇત્યાદિનું સ્થાપન કર્યું છે. અત્ર ઉદાહૃત કરેલાં વાક્યો આ એમના મતને સ્પષ્ટપણે જણાવે છે એટલે ઈતર પ્રમાણો બતાવી વિસ્તાર ન કરતાં પૂર્વની પ્રતિતાપ્રમાણે સંક્ષેપનો આદર કરી હવે પાસલાઆર્થના આ સંબંધમાં શા સિદ્ધાન્ત છે તે જોઈએ.

(અપૂર્ણ.)

શરીરની અને મનની ક્રિયારહિત અવસ્થા.

(અનુસંધાન ગયા અંકેના પૃષ્ઠ ૩૨ થી.)

સંયમવડે જે સર્વ અવસ્થામાં મનની શાંતિ અને અવ્યય અવસ્થા મળેતી નથી તો તે સંયમ દોષવાળો છે. ઘણા મનુષ્યો એકાંતમાં પાંચ પાંચ કલાક નેત્ર મીચીને સંયમનાં સાધનો સેવે છે, પણ વ્યવહારમાં તેમને જે જોયા હોય તો આગળ લાલુકા હોય છે. તેમની બહુટી નિરંતર ચડેલી જ રહે છે. સામાની પ્રસન્નતા ઉપગમનાર મંદુર શબ્દોને અને તેમનાં વાણી-સ્થાનને કોંઈકે યોજનનું છેટું હોય છે. તેમને જે કોઈ જરા છેડે છે તો તેમનું આંખી જ બને છે. આ, સંયમથી પ્રાપ્ત થનાર સમાધાન જ્ઞતિ નથી. જેમને પોતાની જ્ઞતિનું આવું સ્વરૂપ જણાય તેમણે પોતાના દોષને સ્વરૂપ જોઈ કાઢી તે સુધારવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સંયમમાં મેળવેલું બળ અવ્યયપણે બહાર વાપરતાં ન આવડે તો સંયમ નિષ્ફળજેવો જ છે. આથી વ્યવહારમાં સર્વદા સમાધાનવાળી જ્ઞતિ રાખવા સાવધાન રહેવું જોઈએ.

બીજી પા કલાકમાં જે કામ થવું હોય તે ધીરે ધીરે ઠીકે પેટે બે કલાકે કરવું, અનુભવ સમાધાનવાળી અવ્યય જ્ઞતિ નથી. સ્થેશનપર વીસ મિનિટમાં પહોંચવાની જરૂર હોય

તાં ધીરાં ધીરાં પગલાં ઉઠાવતા ડોલતા ડોલતા પોણા કલાંક પહોંચવું, એવું નામ અવ્યયતા નથી. એ તો વ્યાજસ, જરૂર, અને બેસીકરાર્થ છે. અવ્યય પ્રતિ કામ કરવામાં એકથી અવ્યય હોતી નથી. જે સમયે જેટલી તરારથી કામ સાધવું જોઈએ, તે સમયે તેટલી જ તરારથી તે કાર્યને સાધે છે. અવ્યયતામાં, મનવું અને શરીરનું સધવું સામર્થ્ય ધારેલું કામ યથાર્થ રીતે સાધવાતરૂ જ વળેલું હોય છે. કામ આટલા સમયમાં થશે કે નહિ થાય, શી રીતે જરૂરી નાંખુ, એવી અટકામણુ અને ચિંતાના વિચારોમાં મનના બળનો ખીછ દિશાએ વહેવડાવીને અવ્યય મનુષ્ય ક્ષય કરી નાંખતો નથી. પ્રેરક સત્તામાંથી કાર્ય સાધવાનું બળ મને મળેલું છે, અને પ્રતિદાણુ નવું અને નવું પ્રાપ્ત થવું જ રહે છે, એવા જ્ઞાનથી, કાર્ય અવરય સિદ્ધ થશે જ એવો તેને વિશ્વાસ હોય છે, અને તેથી તે ચિંતાને કે અટકામણુને દૂરોત્તર નથી. આથી તેના બળનો સંચય રહે છે; અને ઘણું કામ કરવા છતાં પણ તેને એકો થાક લાગે છે. એથી ઉલટું વ્યય ચિત્તવાળાનું ચિત્ત હાથમાં લીધેલા કામમાં પૂરેપૂરું જોડાવું નથી; અર્ધું મન ચિંતામાં જોડાયેલું અને અર્ધું કામમાં જોડાયેલું હોય છે. તેનાં નેત્ર, હસ્ત, પાદ વગેરે ઈંદ્રિયો હાંફલાંફાંફલાં થઈ જાય છે. મલરાયલી નિધિમાં તેનું તીર ધારેલા નિશાનને વેધવું નથી. અને કાર્ય કરી રહ્યા પછી પરિણામમાં તે પોતાને ચાકીને લોટપોટ થઈ ગયેલો અનુભવે છે.

કટલાક મનુષ્યા બહારથી અવ્યય દેખાય છે, પણ અંતરમાં તેમને પારવિનાના વીણાનું ધ્વા થતા હોય છે. આ વ્યયતા પણ ઉપર વળેલી વ્યયતાજેટલી જ હાનિને કરનાર છે. અને વ્યયતાવાળા મનુષ્યાને સંયમનાં સાધનો મેળવતી અગત્ય છે.

વિચારમાં, વાણીમાં અને વર્તનમાં સર્વદા અંતઃકરણની સમાધાનવાળી અવ્યય સ્થિતિ રહેવા માટે આપણે નિત્ય અર્થો કલાક અથવા કલાક, આપણા આત્મસ્વરૂપમાં એકાગ્રતા સાધવાનો પ્રયત્ન કરવાની અગત્ય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ હું નિર્ધિક્ષ્ય ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, એ પ્રકારના લાનપૂર્વક પ્રત્યેક ક્રિયા કરવાનો અભ્યાસ સેવવો જોઈએ. દિવસના પ્રત્યેક કલાક અને ખાસ કરી કાર્યનો આરંભ કરતા પહેલે, પોતાના જન્યત્ અવસ્થાના અર્થાત્ વ્યવહાર કરતા મનને, આત્મામાં થોડી ફાણો પણ જોડવાનું વિસરી જવું જોઈએ નહિ. આમ કરવાને માટે વિચારને રોકી દઈને, હૃદયના ઉડા લાગમાં પ્રવેશીને શાંત થઈ જવું, એ વિના ખીલું કંઈ જ કરવાનું નથી. આમ કરતાં; આત્મામાં એકાગ્રતા સાધવાનું, અને પોતાની પ્રેરક સત્તામાં જે ફાણે એકાગ્ર થવું હોય તે ફાણે એકાગ્ર થવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થશે; અને તેમ થતાં ચિંતા લય વગેરેનો નાશ થઈ મનની સર્વ કાર્ય કરતાં સમાધાનવાળી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે.

ગમે તેવા ચિંતાના પ્રસંગોમાં પણ મનના વિચારોને શમાવી દેઈ હૃદયના મધ્યગિંદુમાં એકાગ્ર થતાં, તન્દ્રાળ નિર્ભયતા પ્રાપ્ત થાય છે; એટલું જ નહિ પણ ચિંતા વગેરે અસંગત વિકારોથી ચતો બળનો ક્ષય અટકે છે અને નવું બળ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે વિચારોને અટકાવવાથી અને હૃદયમાં એકાગ્ર થવાથી જ આપણા અંતર્યામી ઇશ્વરસાથે આપણો અભેદ સંબંધ થાય છે; અને આ સંબંધ જ આપણને નવું બળ, નવું જીવન, નવું જ્ઞાન વગેરે સર્વ આપે છે.

જેમ ધનનો એકલો સંચય કરી લક્ષ્યાધિપતિ કે કોટ્યાધિપતિ દહેવગવવામાં ધનના સંગ-

યતી સંજ્ઞતા નથી, પણ તેનો ઉત્તમ પ્રકારે વ્યય કરવામાં જ છે, તેમ સંયમવડે એકલો બળનો સંયય કરવામાં મદદ નથી, પણ સચિત્તબળનો ઉપયોગી કાર્યોમાં વ્યય કરવામાં જ મદદ છે. વ્યયવિનાનો સંયય કેવળ નિષ્ફળ અને ભારદ્રુ છે. વ્યયને અર્થે જ સંયય હોય છે, નહિ તો સંયયનું પ્રયોગન જ નથી, એમ જાણી જેમ સંયમ અધિક સેવવામાં આવે તેમ અધિક ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિઓ કરતા મેલું જોઈએ. ધનને ખુદી જવાના ભયવાળા દૃષ્ટુ મનુષ્યો જ ધનને ખર્ચતાં ભય ધરે છે, તેમ પ્રેરક સત્તા અખુટ છે, એવું ન જાણનાર તથા તેમાં અવિશ્વાસને સેવનાર મનુષ્યો જ સંયમદાર સંયય કરેલા બળનો સદુપયોગ કરતાં ભય ધરે છે, પ્રેરક સત્તામાં પોતાના નિત્ય અમેદનું અખંડ ભાન જેમને હોય છે તેવા મહા પુરુષોને તો અપાર પ્રવૃત્તિ સેવતાં છતાં પણ પોતાના બળનો લેશ પણ કાય થવાનો ભય લાગતો નથી તથા કાય થયાનું ભાન પણ થતું નથી.

પ્રવૃત્તિ કરતાં છતાં પણ વૃત્તિ આત્માકાર રાખી રહેવી એ સર્વોત્તમ અવસ્થા છે. અરુપને સેવનાર સંયમશીલ પુરુષકર્તા આ સ્થિતિ ઉપા બળને સ્વચ્ચનારી છે, શ્રીકૃષ્ણ આદિ લીલાવતારોને આ સ્થિતિ સ્વભાવસિદ્ધ હતી. એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો પ્રયત્ન હોશ હોવો જોઈએ.*

દ્રષ્ટાશ્રયને પ્રાપ્ત સાધકના ઉદ્ગાર.

પદ. (આ મું ગાન કરો. પ્રેમ યાદ કરો, એ ભય.)
 પ્રભુએ હાથ ઘર્યો, હું સનાથ થયો, હવે ભય શો રહ્યોવિશ્વમાંદ્ય;
 મારાં પાપ દુષ્ટાં, મારાં દુઃખ બળ્યાં, જીવભાવ ગયો, ક્ષણમાંદ્ય.
 મસ્ત કરું હું અહિં તહિં, નિત્ય રહી નિઃશક,
 આનંદોદયમાં રમું, બેસી પ્રભુને અંક,
 મને સર્વ મળ્યું, મેં આ સર્વ કર્યું, હું સર્વને થયો, ક્ષણમાંદ્ય.
 આ લેવા, તે પામવા, હું ન હવે અથડાઉં,
 સહના મૂળને ભેટી હું, શાંતિમાં રાખી જાઉં,
 નાથ નિરખી રીજું, જોઈએ કંઈ ન બીજું, પ્રભુએ પોતાનો કંદો, વિં
 લોકિક જન જેને ગણે, ભારે અસહ્ય દુઃખ,
 પ્રભુસંગે, કરી ના શકે, તે કદી સુખ દીન સુખ:
 સુખમય હું વિચરું, જય જય ઉચ્ચરું, કલેશ પ્રભુએ દહ્યો, ક્ષણમાંદ્ય.
 જીરવલ હો બીજા ગણે, ગણે ભલે કંગાલ,
 (પણ) અનંત, શ્રી, સુખ, જ્ઞાનમાં, રહાઉં જીવી હું હાલ;
 પંચ ગિરિપર ચઢ્યો, શિખરે આવી અરેચો, કહ્યો પ્રભુએ ભયે, ક્ષં

* સંયમ શી રીતે સિદ્ધ કરવો. તે ન જાણનાર મનુષ્યને આ વર્ગીકરણી પ્રકર મેંસા 'અધ્યાત્મજીવન'ના પ્રથમાવાને 'પ્રથમ અક્ષર' વાંચવા વિનવવામાં આવે છે.

વિચાર બદલવાનો વિધિ અને તેના લાભ.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ થી ૧૪ થી).

પૂર્વે જણાવી ગયા છીએ તેમ મનુષ્યોને માટે બાહ્ય આ રજા સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો જ નથી. તેઓને વિચાર બદલવા માટે બાહ્ય જગત ઉપર જ આધાર રાખવો પડે છે. તેઓને જેવા વિચાર કરવા હોય તેવા વિચાર સ્વતઃ તેઓ કરી શકતા નથી, પણ બહારના વિષયોની તેઓની પાંચ ઈન્દ્રિયો ઉપર જે છાપ પડે છે, તે પ્રમાણે જ તેઓ વિચાર કરી શકે છે. આ પ્રમાણે બહારના નવા વિષયોના સંબંધથી હૃદય ઉપર નવી છાપો પાડી વિચારો બદલવા, એ ખોટું છે, એમ કંઈ નથી. એથી સુખ સાધી શકાતું નથી, એમ પણ નથી. પણ સુખ સાધવાનો આ પ્રકાર મનુષ્યને સ્વામીની સ્થિતિમાં મૂકે છે કે દાસની? માંદા પરીએ ત્યારે વિચારોને બદલવા માટે મનુષ્યને મહાબલેશ્વર જ જવું પડે, અથવા કોઈ રાજા હોય તો તેને યુરોપ કે અમેરિકા જવું પડે, એ શું મનુષ્યની મદત્તા સૂચવનાર છે? એ શું રાજાનું સ્વામિપણું છે? મહાબલેશ્વર જવાની સમ્મત ન બની તો શું દુઃખમાં રીબાયા કરવું? અથવા ત્યાં જવા છતાં વિચારો ન બદલાયા, તો પાશુ શું બીજું સ્થળ શોધવું? અને બીજે જવા છતાં પણ ન બદલાયા તો પછી શું લમણે હાથ મૂકાને રડવું? શું મનુષ્યને માટે અને સર્વોદ્દૃષ્ટ અભ્યુદયને માટે સતુષ્ટ બાહ્ય વિષયો ઉપર જ આધાર રાખવો? આ સ્વતંત્રતા નથી પણ દાસપણ છે. એથી સુખના ઉપર મનુષ્યને અંકુશ મળતો નથી, પણ સમદ્રઃખેનો મનુષ્યના ઉપર અંકુશ સ્થપાય છે. એથી દેવતા નવાયા મનુષ્યને નાચવું પડે છે.

વિચારોને બદલવાને માટે બાહ્ય સાધનોની જરૂર પડવી, એનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે આપણું મન આપણા સ્વાધીનમાં લેશ પણ નથી; આપણે આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે તેની પાસે વિચાર કરાવી શકતા નથી. જે આપણે સાંભળીએ, જે આપણે જોઈએ, જે આપણે વાંચીએ, જે પ્રકારની બાહ્ય વિષયોના સંબંધથી આપણને લાગણી થાય તે પ્રમાણે જ આપણું મન વિચારો કરે, તો સુવધારની યુત્તણીની પેંદ આપણી કેવળ પરતંત્ર સ્થિતિ જ ગણે છે. અને પરતંત્રતા કોને સુખ આપે છે? ઉલટી પરવશતા સર્વ પ્રકારનાં દુઃખોને જ આપે છે.

રાગને પ્રકાશનારા પ્રતિકુળ વિચારો આપણા મનમાં ચાલના માટે છે, અને તેમ ચતાં આપણા શરીરને કાઈ પણ પ્રકારનું ચોટ કે ઘર્ષ દુઃખ થયા વિના રહેતું જ નથી.

જેમ જગતમાં કેટલાકના મનને ચલાવનાર તેમનું જરૂર હોય છે, તેમ બીજા પ્રકારના હજારો મનુષ્યના મનને ચલાવનાર વર્તમાનપત્રો છે. વર્તમાનપત્રોમાં તેઓ જે વાંચે છે, તે પ્રમાણે જ તેમનાં વિચારો આખો દિવસ ચાલ્યા કરે છે. વર્તમાનપત્રોના સમાચારોમાં મોટા ભાગ દુઃખની ખબરોથી જ ભરેલા હોય છે. આજ તો અમુક દેશદિશામાં પુરાને સરકારે કેદમાં નાંખ્યા, અમુક પત્રકર રાજકોટની ફરીયાદ મંગાઈ, અમુક સ્થળે સરકારે અથવા જુલમ કર્યો, અમુક પ્રાંતમાં દુષ્કાળ ચાલ્યો, અમુક સ્થળે પ્લેગથી નિય આટલાં મનુષ્યો મરે છે, અમુક નગર ધરતીકંપથી નાશ પામ્યું, આવી આવી અને ખબરોથી વર્તમાનપત્રોના મોટા ભાગ ભરેલા હોય છે. અસાવધ મનુષ્યો હોંસે હોંસે વર્તમાનપત્રો વાંચે છે, અને આ દુઃખદ ખબરોની અંતઃકરણમાં છાપ પડવા દે છે, અને તે છાપપ્રમાણે જ તેમના આખા દિવસના વિચારો ચાલે છે. પ્રતિકુળ છાપાંચ પ્રકાશવેશ, પ્રતિકુળ વિચારોથી તેમના મનની વિધિ દુઃખદ ધર્ષ જાય છે. સંસારમાં સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા છતાં, અન્ન, વસ્ત્ર, શુદ્ધ, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, પ્રતિષ્ઠા સર્વ છતાં, મુખી ધક્કાને બદલે મનુષ્યો મનના વિચારો ઉપર અંકુશ ન હોવાને લીધે આ પ્રમાણે દુઃખી ધર્ષ જાય છે.

તેઓ કાશુકા હોતા નથી અને વર્તમાનપત્રો વાંચતા હોતા નથી, એવા હજારો મનુષ્યોનાં મન વળી તેઓની આલુબાલુ બનતા પ્રસંગોના ન્યાયામાં જ નાચે છે. પોળમાં અંધવા મહેસામાં કાઈ મરી જાય તો બેસાં આખો દિવસ તે સંજોગ જ વિચારો કરે છે, અને ઘડી ઘડી ઉઠા નિસાસા નાંખ્યા કરે છે. પોતાની આલુબાલુ જે કંઈ બનતું જુએ છે, અથવા સાંભળે છે, તે પ્રકારના જ તેમના વિચારો ચાલ્યા કરે છે. અનુકૂળ અને છે, તો આનંદમાં આવી જાય છે, અને બીજા જ દાણે પ્રતિકુળ બનતાં મોટી પોદ મુકાને રહે છે. આલુબાલુના પ્રસંગોના તેઓ કેવળ ચુકામ જ હોય છે. મનના ઉપર અંકુશબિનાના તેઓ પણ સર્વ પરવંશં દુઃસ્વપ્ન એ ન્યાયે કદી પણ ઠરીને મુખના અનુભવ કરતા નથી.

આ વિનાના હજારો મનુષ્યોનાં મન વળી બીજાના અભિપ્રાયનાં ન્યાયાં નાચે છે. તેમણે પ્રમાણુભૂત માનેલા અમુક મનુષ્ય કહ્યું કે અમુક જોડું છે કે તરત જ તેઓ તેને જોડું માને છે. અમુક અનુભવી રોકડરે કહ્યું કે તમને હાથ થયો છે કે તરત જ તેની છાંપ તેઓ ગ્રહણ કરે છે, અને મને હાથ થયો જ છે એવું ચાલી તેના જ વિચારોમાં આખો દિવસ ટુંબસા રહે છે. બીજે તેમને ગમે તેટલું કહે કે તમને હાથ થયો જ નથી, તોપણ તેઓ તે માનતા જ નથી. વિચારો ઉપર સ્વતંત્રતા તેઓએ મેળવેલી હોતી નથી. પોતાના મનથી દાંડની લગામ તેમણે બીજાના હાથમાં આપી હોય છે, અને લગામ જેમ મરગાય તે દિશાભણી તેઓ જાય છે. આવી પ્રવશતામાં પણ મુખને અભાવ જ રહે છે.

વિચારના સંજોગમાં મનુષ્યોની પરવશતાના આવા ને આવા સંકેતો દાખલા આપી શકાય. પણ એ સર્વ દાખલા આપીને જે કહેવાનું છે તે એ જ છે કે આજે મનુષ્યોના મોટા ભાગ પોતાના વિચારોને પોતાની ઈન્છાપ્રમાણે ચલાવી શકતા નથી. વિચારોની બાબતમાં મનુષ્યો છેક જ પરત્વે થઈ રહેલા છે, અને તેના પરિણામ એ આજે છે કે જેટલી વાજના ટાની પોંકે તેઓ દિવસમાં મોં પાર ઉઠે તથા મોં પાર નીચે ફરગાય છે—દિવસમાં સંકેતો વાર હાંશોડને અનુભવે છે.

શરીર, મન, શુદ્ધિ, કામ દરવાજું સામર્થ્ય, અને આપણું વર્તન એ વગેરે સર્વમાંથી સુધી આપણા વિચારોમાં ઉત્તમ પ્રકારનો ફેરફાર આપણે કરી શકતા નથી ત્યાં સુધી દહીં પણ સુધારો થઈ શકતો નથી; અને આપણા વિચારોના ફેરફાર આપણા મનમાં જે લાગણીઓ અથવા છાપ આપણે પડવા દેઈએ છીએ તે ઉપર આધાર રાખે છે, તેથી વિચારોમાં ઉત્તમ પ્રકારનો ફેરફાર દરવાજાઈ, ઉત્તમ વિચારોને પ્રકાશવારી છાપોને જ આપણે આપણા મનમાં પડવા દેવી જોઈએ, એ સિદ્ધ થાય છે. આથી મનમાં ઉત્તમ પ્રકારના વિચારો જ માત્ર ગાળ્યા કરે, એથી છાપો કેવી રીતે પાડવી, એ જ માત્ર મુખને માટે મનુષ્યને ગાળવાનું કાંઈ છે. જેને આ આપણે છે તેને સર્વ જ આપણે છે, કારણ કે આ જાન તેને આપણે સુખમાં સ્થાપે છે, અને જેને આ નથી આપણું તેને દર્શું જ નથી આપણું, કારણ કે આ જાનવિનાયું બીજું સર્વ પ્રકારનું જાન દુઃખથી તેનું રક્ષણ કરી શકતું નથી.

આ જાન વિચારોઉપર સંપૂર્ણ સ્વામિત્વ આપે છે, અર્થાત્ આપણે જેવા વિચારો કરવા હોય છે, તેવા જ વિચારો તેવડે કરી શકીએ છીએ. જદાર ગમે તેવા દુઃખદ મનાતા પ્રસંગો બનતા હોય તોપણ તેની છાપ જો આપણે આપણા મનઉપર પડવા દેતા નથી, તો આપણને લેશ પણ દુઃખ થતું નથી. આપણું ધર બળતું હોય તથાપિ મનઉપર તેની છાપ ન પડવાથી આપણે ગમગીન જતા નથી, અને પ્રસન્નતાથી હરવા કરીએ છીએ. આપણને ગમે તેવો આધિ થયો હોય, અથવા આપણને વાંછી કરડો હોય તોપણ તેની વેદના આપણને જાણતી નથી. મનઉપર છાપ પાડવા વિના બાહ્ય કારણો પ્રસંગ આપણને સુખી કે દુઃખી કરવા સમર્થ છે જ નહિ. આપણા આગળ તોપનો ભયંકર થવા છતાં આપણે તે સાંભળી શકતા નથી, અને નેત્ર ઉધારો છતાં પ્રકાશને આપણે જોઈ શકતા નથી. જેઓ યથાર્થ સંયમ કરી રાકે છે, તેમને તોપોનો અથાજ સંભળાનો નથી, તથા શાંતથી મુઠની સિદ્ધિયાગાને નેત્ર ઉધારો છતાં દર્શું જ જોવામાં આપતું નથી, એ વર્તાં મુખસિદ્ધ છે. બાહ્ય પ્રસંગોથી મન ઉપર છાપ ન પડવા દેવાનું સામર્થ્ય દેટલું બંધુ વધારી શકાય છે, તે સાંભળી વગેરે સંવ-મની અનેક ક્રિયાઓ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કરે છે.

અનુકૂળ પ્રસંગોની મનઉપર છાપ પડવા દીધાથી દર્શી જ દાનિ થતી નથી, પણ ઉલટો લાભ જ થાય છે. સુરમ્ય સ્વરે કંઈકનું સંકીર્તન ગાણતું હોય તે પ્રસંગે તે કીર્તનની સદયમાં ઉડી છાપ પડવા દેવી, એ અત્યંત લાભદાયક છે. પરંતુ પ્રતિજ્ઞા પ્રમોદોની મન ઉપર છાપ પડવા દીધાથી અત્યંત દાનિ થાય છે. કોઈ સ્ત્રી પોતાના પ્રિય જનના મનુષી અત્યંત સદયગ્રાવક કરાવું સ્વરે વિલાપ કરતી હોય તેની છાપ જો સદયમાં પડવા દેવામાં આવે છે; તો આપણે તન્મગ શોકમાં પૂરી જઈએ છીએ, અને આપણને પોતાને પોતાનું દર્શું જ દુઃખ ન છતાં, બધું દુઃખનો અનુભવ કરીએ છીએ. આથી પ્રતિજ્ઞા-પ્રસંગોથી મન ઉપર પડતી દુઃખગતક છાપોથી મનનું કેવી રીતે રક્ષણ કરવું, તેનું જાન મંગલવાની માત્ર માત્રને મુખ્ય અંગત છે.

પ્રતિજ્ઞા પ્રસંગોની મનઉપર લેશ પણ છાપ ન પડે, એવું સામર્થ્ય મનમાં આવે, અટકા જ માટે સન્માનના વિવિધ સાધનો પ્રેરણા છે. સુખ અને દુઃખની, હર્ષ અને શાંતીની જેમ અને અગત્યની. કાલ અને અતીતની મનઉપર દર્શી જ અનર ન થાય, એવી સ્થિતિની સંપુરણ અને સત્તાઓ સર્વદા પ્રકાશ કરે છે, અને તેથી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે સદયે

સાધવા આગ્રહ કરે છે. સત્તાઓએ પ્રમાણમાં વિવિધ સાધનોને યથાવિધ ત્યારે સાધવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રતિફળ પ્રસંગની દુઃખગતક છાપ મનઉપર કિયિત્ પશુ પડી શકતી નથી.

જેમ મીણુજેવી નરમ વસ્તુઉપર કોઈ પદાર્થ દાખ્યો હોય તો તે પદાર્થની છાપ તે નરમ વસ્તુમાં પડી જાય છે, પણ ખાપાણુ અથવા લોખંડજેવી કઠિન વસ્તુઉપર કોઈ પદાર્થ દાખ્યો હોય તો તે પદાર્થની છાપ તે કઠિન વસ્તુઉપર પડતી નથી, તેમ જ મનુષ્યાનાં મન યોગસામર્થ્ય વિનાનાં દુર્બળ હોય છે, તેમના મનઉપર પ્રવેક પ્રસંગની છાપ પડી જાય છે, અને જેમનાં મન યોગસામર્થ્યથી સજ્જ થયાં હોય છે, તેમનાં મનઉપર, તેમની ઇચ્છાવિના, કોઈ પણ પ્રસંગ છાપ પાડી શકતો નથી. વ્યવહારમાં પણ આપણે નિયત જોઈએ છીએ કે જેમનાં મન કોઈ એકાદ વિષયમાં તત્સીન એટલે એકાગ્ર થયાં હોય છે, તેમનાં મનઉપર, તેમની આલુબાલુ બનતા પ્રસંગોની લેશ પણ અસર થતી નથી. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મનને કોઈ એક વિષયમાં તત્સીન રાખવાથી અર્થાત્ એકાગ્ર કરવાથી બીજા વિષયની તેના ઉપર છાપ પડી શકતી નથી.

એકાગ્રતા અથવા શાસ્ત્ર જોને સંયમ કહે છે, તે આ પ્રમાણે મનને બળવાન કરે છે. જોને એકાગ્રતા કરતાં આવડે, તે ત્યારે ત્યારે બાલ્ય પ્રતિફળ પ્રસંગ બને ત્યારે કોઈ જુદા જ વિષયમાં મનને એકાગ્ર કરી દે તો બહારના પ્રતિફળ પ્રસંગની તેના ઉપર લેશ પણ છાપ પડતી નથી, અને આ પ્રમાણે છાપ ન પડવાથી તે બાલ્ય પ્રસંગથી પ્રકટનાર દુઃખથી તેવું રક્ષણ થાય છે.

પણ એકાગ્રતા કરવાનો વિષય જો સર્વોત્તમ નથી હોતો, તો હોવામાંથી નીકળીને સુલામાં પડ્યા જેવું જ થાય છે. બાલ્ય કોઈ દુઃખદ પ્રસંગ બન્યો અને તેમાંથી બચવાને માટે આપણે મનને કોઈ અન્ય વિષયમાં જોડ્યું, તો તેથી બાલ્ય પ્રસંગથી આપણાં બચાવ થાય છે, એ ખરું છે, પણ જે અન્ય વિષયમાં આપણે મનને એકાગ્ર કરીએ છીએ, અને જેની ઉઠી છાપ આપણે આપણા મનઉપર પડ્યા દેખીએ છીએ, તે વિષય જો સર્વોત્તમ નથી હોતો તો તેની છાપથી પ્રકટનારા વિચારો આપણું દુઃખથી રક્ષણ કરી શકતા નથી. એક દુઃખથી બચાવી તેઓ આપણને બીજા દુઃખમાં નાંખે છે. અને આપણી ઈચ્છા કોઈ એક દુઃખથી બચવાની નથી, પણ સર્વ જ પ્રકારનાં દુઃખથી બચવાની છે. તેથી આપણી એકાગ્રતાનો વિષય સર્વોત્તમ જ હોવો જોઈએ.

આ હેતુથી જ શાસ્ત્રો આપણને પરમેશ્વર, સદ્ગુરુ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર વગેરે સર્વોત્તમ વિષયોમાં એકાગ્રતા સાધવાનો પ્રયોગ આપે છે. દુઃખના સમયમાં ભગવાનને સંભારવાથી દુઃખ ટળી જાય છે, એવું પરંપરાથી કહેવાતું આવે છે, પણ તેનો લાભ મનુષ્યો યથાર્થ સમજતા ન હોવાથી જ આજે અસંખ્ય મનુષ્યો દુઃખના સમયમાં, હિ ભગવાન! હિ ભગવાન! ના પોકારા ભાયાં કરતા આપણે સાંભળીએ છીએ, અને તોપણ તેમનું દુઃખ ટળેલું કે આપણું થયેલું આપણે જોતા નથી. બાલ્ય દુઃખદ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં, મુખથી માત્ર હિ ભગવાન! હિ ભગવાન! એમ બોલીને ગેશી રહેવાતું નથી, પણ ભગવાનમાં મનને એવું તો એકાગ્ર કરી દેવાતું છે કે મનઉપર માત્ર ભગવાનની જ છાપ પડે, અને બાલ્ય દુઃખદ પ્રસંગની લેશ પણ છાપ ન પડે. ત્યાં સુધી દુઃખદ પ્રસંગની મનઉપર છાપ પડેલી હોય છે, અને ભગવાનની આછી સરખી પણ છાપ મનઉપર પડેલી નથી હોતી ત્યાં સુધી ભગવાન સમજેના હિચાર

કરવાળી મોને જ માત્ર શ્રમ પડે છે, પણ દુઃખ ટળતું નથી. દુઃખ ટળવાનો અને મુખ્ય મળવાનો આધાર મનઉપર જેની છાપ પડે છે, તેના ઉપર આધાર રાખે છે.

શ્રાદ્ધ કરવાનું નરસિંહ મહેતાને મળે દુઃખ આવી પડતું હતું. ત્યાં સુધી મારે આજે શ્રાદ્ધ કરવાનું છે, એ પ્રકારના વિચારની છાપ તેમના મનમાં પડેલી રહી હતી, ત્યાં સુધી તેમનું દુઃખ ઉત્તું જ રહ્યું હતું. પરંતુ તાંબડી લેઈને ધી સેવા જતાં માર્ગમાં ભગવાનનું પ્રતીક દેતાં શ્રાદ્ધ વગેરે સર્વ પ્રસંગને તે બૂલી ગયા, શ્રાદ્ધના પ્રસંગની છાપ તેમના અંતરમાંથી ઉઠી ગઈ, અને દેવજ ભગવાન જ તેમના હૃદયમાં રમી રહ્યા, ત્યારે ભગવાને પોતે તેમનું શ્રાદ્ધ કર્યું છે, એ શ્રદ્ધાવાન સર્વ સદ્વિવેકી પુરસ્કાસારી રીતે જાણે છે. તાત્પર્ય એ છે કે દુઃખ ટળવામાં અંતઃકરણમાં ભગવાનની છાપ આટલે યથાની અવ્યંત અગત્ય છે.

નરસિંહ મહેતાનું ઉદાહરણ એ એકાગ્રતામાં બહુ આગળ વધેલા મહા પુરુષનું ઉદાહરણ છે. સામાન્ય અધિકારીને સામાન્ય એકાગ્રતાથી એટલો અનુભવ આવશે સંભવેના નથી, પરંતુ દુઃખનું અભાન તો તેને શ્યામિના મોતું જ નથી, અને એકાગ્રતા વધતી જતાં અંતમાં તો નરસિંહ મહેતા જેવો, અથવા તેથી પણ ઉન્નત અનુભવ થયા વિના મોતો જ નથી.

સુશાસ્ત્ર પ્રત્યેયનું સર્વભ્રમરશન નામનું સાધન ઉદાહરણરૂપે કદાચ આપણે આ વિષયને અધિક રૂપે કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

સૂક્ષ્મ શુદ્ધિવાળા અધિકારીને શાસ્ત્ર ત્યાં ત્યાં પ્રશ્નનું દર્શન કરવા બાંધ આપે છે. આ અધિકારીએ જળમાં, સ્થળમાં, વાયુમાં, નજમાં, સર્વત્ર જ્યાંને જ્યાંને અવ્યાસ કરવાનો હોય છે. પરંતુ જેતાં, નદી જેતાં, વન જેતાં, ઉપવન જેતાં, અને નગરો જેતાં, તે સર્વમાં જ્યાંનું બાન કરવાનો પ્રયત્ન તેણે સેવવાનો હોય છે. પશુમાં, પક્ષીમાં, જંતુમાં, મનુષ્યમાં અને દેવમાં, સ્વપ્નમાં, વ્યગ્રમાં, એક પરમાત્મા વ્યાપી રહ્યા છે, એ ભાવને તેણે પોતાની જાતમાં અખંડ જાગૃત સંભળવાનો છે. અહો ! આ દેવું અફળુત અને સમર્થ પરમ કૃપાળુકારી સાધન છે ! આ સાધનને સેવતા મનુષ્ય પોતાની પાંચાશમાં બે દૃષ્ટ ઓછીને પરસ્પર વડતી લુચ્છે છે. તેમની ગાળાગાળીના શબ્દો તેના કર્ણમાં આવે છે. તે શબ્દોની છાપ તેના અંતઃકરણમાં પડવા વળે છે, પણ એટલામાં જ તે પ્રસંગમાં તે પ્રભાવના કાર છે. ગાળાગાળીના શબ્દોની અંતઃકરણને વ્યથિત કરનાર છાપ પડવી અટકાવ વળે છે, અને તેને જ રથાને નિર્મળ શાંત નુખને પ્રકટાવનાર પ્રબળી છાપ પડે છે. અવિધ્યમાં દુઃખને પ્રકટાવનાર અનેક વિનિર્મળી તત્કાળ તેનું રક્ષણ થાય છે.

તે એક અવ્યંત નુરૂપવની સ્ત્રી લુચ્છે છે. દષ્ટિદાર અંતઃકરણમાં મોહની ઉઠી છાપ પડવા વળે છે. એક કાનું તે અસાધ્ય રહે છે, તો છાપ પડે છે, અને તત્કાળ તે બટ થાય છે, પણ તે સાધવાન અધિકારી દોષથી તત્કાળ જાગૃત થાય છે, અને સીના પૂટ ભાગમાં મોહના અંધ તત્વને રમી છે. મોહની છાપ વિચાર વળે છે; મોહનો પ્રકટાવ રમીનિર્મળથી તે બની વળે છે, અને રમીનિર્મળથી તેનું રક્ષણ થતાં તેની લુદ્ધિનો નારા થતો નથી, અને આ પ્રમાણે લુદ્ધિના નારાથી પલ્લિએ થતા મહા વિનાશથી તેનું સર્વ પ્રકાર રક્ષણ થાય છે.

દેવું અફળુત સાધન ! કવું સમર્થ સાધન ! હાનિ કરનાર પ્રતિકુળ પ્રસંગની અંતઃકરણમાં સદા સરખી છાપ પડવા મોહનાં, મનુષ્યનું તેથી તત્કાળ રક્ષણ કરી દેનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ગરજેનું દેવું દેવી અંતઃકરણ ! અવિધ્ય ! મહાભાગ્ય ! દુઃખનાતરંગ ! અમો મનુ ભગવાન !

અમર મનુષ્યોનું દુઃખથી આ પ્રમાણે રક્ષણ કરનાર અમોઘ સાધન, વિનામૂલ્યે પ્રયોધવામાટે અમે તેમારા શી રીતે અનુભવી થઈએ ? તમને અમારા કેટલેક પ્રશ્ન છે.

આપણે આ પ્રમાણે જોઈએ છીએ કે સર્વત્ર બહુદર્શન કરવાનો અભ્યાસ સેવનાર મનુષ્યના અંતઃકરણમાં બાહ્ય દર્શન પ્રભુ અસંગ પોતાની છાપ પાડી શકેનો નથી. આથી સાંધારણ મનુષ્યોને પ્રકટતા અસંગ્ય વિરોધી વિચારોથી તેનું રક્ષણ થાય છે. અભ્યાસનો પરિણામ થતાં તેના અંતઃકરણમાં વિકસેલા બધા જ ગ્રાહક હોય છે, અને તેની વૃત્તિમાં પરમ સમાધાન પ્રકટે છે.

જય કરનારને, કાર્તનાદિ ભક્તિનાં અંગો સેવનારને, ધારણાધ્યાનાદિ કરનારને સર્વને આમ જ થાય છે. સર્વનું અંતઃકરણ સાધનોના અભ્યાસથી બળવાન થતું જાય છે. જે જોઈ, જે સાંભળે, જેનો સંબંધ થયો, તેનાથી ખેંચાયું તે ખેંચાયું નથી. તેની પરત્વે મરે છે, અને તેનામાં સ્વામિય આવે છે.

દ્વિવેદોના અને વિષયોના સંબંધ થતાં પ્રત્યેક સુખને ધનંજનાર મનુષ્યે વિચાર કર્યો જ જોઈએ કે આ સંબંધ મારા અંતઃકરણઉપર કેવી છાપ પાડશે. જેમ છબી પાડનાર, જેની છબી પાડવી હોય છે, તે જ વસ્તુને પોતાના ચત્રસામે રહેવા દે છે. અને બીજી સઘળી વસ્તુઓને યંત્ર આગળથી દૂર કરે છે અથવા તે વસ્તુઓ દૂર થયેલી નથી હોતી. તો યંત્રનું ઠાંકણ ઉધારતો નથી, તેમ દ્વિવેદી મનુષ્યોએ પણ અનુકૂળ છાપ પાડે એવા જ વિષયોના સંબંધ કર્યો જોઈએ, અથવા તેના વિષયોના સંબંધનો લાભ ન થઈ શકે એવું હોય તો પોતાના અંતઃકરણનું સુખ તે વિષયોતરફ ફેરી પણ વળેલું ન રાખવું જોઈએ. આમ નથી કરવામાં આવતું, તો અસાવધ છબી પાડનાર પોતાની છબીને બગાડી, મરે છે, તેમ મનુષ્યો પણ પોતાના વિચારોને બગાડી જ મરે છે.

બાળકોના જેવું નિર્બળ અને નરમ અંતઃકરણ બીજા દર્શનું હોતું નથી. તેઓ જે જોઈએ છે, જે સાંભળે છે, અને જેના સંબંધમાં આવે છે, તેની તરત જ તેમના ઉપર છાપ પડી જાય છે. તેઓ અસંગ્ય છાપોથી પોતાનું રક્ષણ કરી શકતાં નથી. આથી જ મામાપોએ બાળકોને ગમે તેવા સંબંધમાં તેઓ ન આવે માટે બહુ સાવધાન રહેવાની અગત્ય છે. હલકા નોકરોના અને ખુશામતીયા મનુષ્યોના સંબંધમાં આવેલાં શ્રીમતોનાં બાળકો શાંતી બગાડી જાય છે, અને મોટી ઉંમરે પણ સુધરી શકતાં નથી તેનું કારણ આ જ છે.

એકલાં બાળકોનાં જ અંતઃકરણ આ પ્રમાણે નિર્બળ અને નરમ હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ પચાસ કે સાઠ સાડે વર્ષના મોટી ઉંમરનાં અસંગ્ય મનુષ્યોનાં અંતઃકરણ પણ બાળકોના જેવાં જ હોય છે. પ્રત્યેક વિષયના સંબંધથી તેમનું અંતઃકરણ રંગાય છે. આ અત્યંત દુઃખદ અવસ્થા છે. એ અંતઃકરણની પરિસ્થિતિ જ સૂચવે છે. આવા મનુષ્યો ગમે તેવા વિદ્વાન હોય છે, તેણે તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યેક વિચારશીલને દર્શાવી આપે છે કે તેમના અંતઃકરણના અધિકારની જગ્યા અથવા ઉન્નતિ સ્વયં અંશમાં પણ આગળ વધી હોતી નથી. આર મનુષ્યો બેલા હોય છે, અને ત્યાં કોઈ વાર્તા ચાલતી હોય છે તો આવા મનુષ્યોથી એક કણ વાર મુશ બેસી રહેવાનું નથી. બહારના શબ્દોના અવલૂચી તેમના અંતઃકરણઉપર પડેલી છાપપ્રમાણે તેઓ બધા સમય બેલા બેલા કર્યા જ કરે છે.

પ્રિય વાચક! વાયુની દિશાને દર્શાવનારા, છાપરાઉપર લગાડેલા મરધાનાં જેવું જો તમારું મન, જે તે વિષયોથી તણાવું હોય, તો તત્કાળ સાવધ થાઓ. નિર્બળ અને નરમ થવું છોડી દેહને સખજ અને દૃઢ થાઓ. શુદ્ધ વિચારોને પ્રકટાવનાર અતુટ જાગૃતિ સંબંધ કાળે જ તમારા અંતઃકરણને તે વિષયપ્રતિ ઝેર: નહિ તો દૃઢ રહીને તેની છાપ મરણ ન દે. આથી અસંખ્ય દુઃખોથી તમારું રક્ષણ થશે.

પરમેશ્વરનું રમરણ કરતાં મારું મન સ્થિર રહેતું નથી, એવી ફરીયાદ આપણે જ્યાં ત્યાં સાંભળીએ છીએ. પણ ઈશ્વરમરણકાળે આટલા બધા વિચારો મનને શાથી ડોળી નાંખે છે, તેવું કાણુ બીજું કારણ જ નથી, પણ આખા દિવસમાં વિરોધી વિષયોની મનઉપર છાપો પડવા દીધી છે, તે જ છે. જેમ બોજામાં ખાંદેલી મુગળીના આખો દિવસ ચોરકર આબ્યા જ કરે છે, તેમ દિવસ જે જે છાપો આપણે આપણા અંતઃકરણમાં પડવા દીધી હોય છે, તેના વિચારો આપણા મનમાં આબ્યા જ કરે છે. હોય મનને નથી, પણ આપણે જ છે. જેમ અનાડી અને અકુશળ ગાડીવાન ઉધી ગાડી પડતાં ઘોડાને હોય કાંદે છે, તેમ અવિરોધી અને અકુશળ મનુષ્યો, જ્યાં ત્યાં મનને હોય કાંદે છે.

મન આખો દિવસ ઈશ્વરના જ વિચારો ક્યાં કરે એમ કહ્યું મનુષ્યના પોતાના જ હાથમાં છે. કાર્ક માથે હાથ મૂકશે અને તે થકુ જશે, એમ જેઓ માનીને બજારમાં ખાતા વર્ષો પીતાવે છે તેઓને સમય પીતતાં સમગ્રવા વિના રહેવું જ નથી કે તેમના માન્યમાં તેઓ ઠગાયા છે. આભાવે જ આભાને ઉદ્ધાર કરવાનો છે, અર્થાત્ પોતાના પ્રયત્નો જ પોતાના મનને શુદ્ધ વિચારને સંવત્ કરવાનું છે. આશયજેવું એ છે કે મનુષ્ય પોતાને હાથે જ કામ થઈ શકે એવું છે તેને ઈશ્વર માની બેસ છે, અને બીજાને હાથે જ કામ થઈ શકે એવું નથી, તેને સોંપે માની બેસ છે. આપણે હાથે આપણું કામ આપણે જેવું કરીએ તેવું બીજાં કરે, એ શું સંભવે છે ? પ્રેમાળ છતાં પણ માતા શું આખો જંભારો બાળકને કેટો તેડી ફરે છે ? એ ત્રણ વર્ષે ફરે, પણ પછી તો બાળકે પોતાના પગ દલાવવા જ ભેદ્યો.

જેને સુખ ન જોઈતું હોય, જેને દાસ્યપણ છતાં પણ કાશ્તી પુતળીની પેઠે દાસ્યપણ ન દલાવવા હોય તે બંને આળસમાં આસુ આણે, અને દુઃખી રહે, પણ આપણે તેમ કરવાની જરૂર નથી. વિચારો કેવી રીતે મનમાં પ્રકટ છે, તેના માનસિક નિયમો આપણે જાણ્યા છે; બોજાન આપણા આગળ આવીને પડ્યું છે. દવે જેને સુખની જુઓ પાડ્યા કરવી હોય તે બંને પાડે. આપણે આ કાણથી નિયમોના ઉપયોગ કરવો જ ભેદ્યો.

જેના વિચારો આપણે કરીએ છીએ તેના જ આપણે શરૂએ છીએ, એ નિયમ સ્તં સાચો છે, તો સુખી થવાને મારે આપણે આપણા વિચારો ફેરવવા જ ભેદ્યો. આપણા વિચારો અશુદ્ધ છે, આપણું મન નિષ્કારી છે, મારે જ આજે આપણે દુઃખી છીએ, તેથી હાલ જે વિચારો આપણે નિય ક્યાં કરીએ છીએ, તે સંપૂર્ણ પ્રકારે આપણે બદલવા ભેદ્યો. ધર જેમ પાયામાંથી જોડાને આપણે નવું બાંધીએ છીએ, તેમ આપણા મનને મળ માંથી આપણું નવું બાંધવું ભેદ્યો. શી રીતે ?

ધર નવું બાંધવાને આપણે શું કરીએ છીએ ? સપાટો જ નવો સામાન લાવીએ છીએ, આપણને મનગમતી યોજનાપ્રમાણે નવા જ પાટનું ધર બાંધીએ છીએ. મનના પળ અપ

જા જ જુના વિચારોને આજથી રૂબ આપી, આપણે આપણને મનગમતી નવી વાજનાપ્રમાણે મનને બંધવાવું છે.

આપણે જોઈએ છે કે મનમાં જે જે વિચારો ચાલે છે, તે તેમાં જે છાપો પડી હોય છે, અથવા પાડવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે જ ચાલે છે. જેની આપણા મનમાં છાપ પડી હોતી નથી, તેના વિચારો કદી પણ આપણા મનમાં ચાલતા નથી. આ પ્રકારના નિયમનું આપણને જ્ઞાન થતાં, આપણને મનગમતા વિચારો આપણા મનમાં ચલાવ્યા કરવાનું કાર્ય બહુ જ સરળ થઈ જાય છે.

મનમાં પડતી છાપોઉપર જ જે વિચારોનો આધાર છે તે પછી આપણું એક જ કંઈ તર્ક્ય રહે છે, અને તે એ કે મનઉપર અનુકૂળ છાપો પાડવાનો જ માત્ર પ્રયત્ન કરવો. સંતુરણના આશ્રમોમાં શા માટે જવું, તથિમાં કેમ ફરવું, દેવમંદિરોમાં નિત્ય શા માટે જવું મહાપુરુષોનાં દર્શન શા માટે કરવાં, તેમનો ભોધ શા માટે શ્રવણ કરવો, સગળનોન સમાગમમાં નિરંતર શા માટે રહેવું, સત્યાગ્રહો શા માટે સાંભળવી, સત્યાગ્રહોનો અભ્યાસ શા માટે રાખવો—આ સર્વનો હેતુ હવે તમને સ્મરણ છે? મનઉપર અનુકૂળ છાપો પાડવા માટે. નિત્ય સંતુરણનાં દર્શન કરવાથી, નિત્ય તેમની વાતો સાંભળવાથી, તેની જ છાપો મન ઉપર પડે છે, અને તેમ થતાં આપણા મનના અશુદ્ધ, પ્રતિકૂળ વિચારો બદલાઈ જાય છે.

બાહ્ય શુભ વિષયોના સંબંધથી મનઉપર શુભ છાપ પાડવાને આ એક માર્ગ છે, પણ તે પ્રવેશકોને માટે છે, બાળકોને માટે છે. સપુરુષ કંઈ સદા સમીપ હોતા નથી. તથિયાં, કથાઓ સદ્વાર્તાઓ જ્યારે આપણે જોઈએ, ત્યારે આપણી સમીપ હોતાં નથી. શુભ છાપો પાડવ તેમને આધારે રહેવું, એ પણ પરત્રમતા જ છે. આક્રોધ કે એડનમાં નોકરી હોય ત્યો કદી આવી અનુકૂળતા હોતી નથી. તેવા મનુષ્યોએ શું નિરંતર કુઝી જ રહેવું? એમ છે જ નહિ.

શુભ છાપોને માટે બાહ્ય શુભ વિષયોના સંબંધ સેવવાની, અનિવાર્ય અગત્ય છે, એવું છે જ નહિ. પૂર્વે જણાવ્યું તેમ તે, આરંભની ભૂમિકામાં પ્રવેશેલા મનુષ્યોમાટે છે. સ્વતઃ થવા ઇચ્છનારે આગળ વધવું જ જોઈએ. બાહ્ય વિષયોના સંબંધવિના અંતઃકરણમાં અનુકૂળ શુભ છાપો પ્રકટાવતાં તેણે શીખવું જોઈએ.

પોતાના જ ઘરમાં ગમે તે મનુષ્ય અભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી આ સાધી શકે છે. બાહ્ય વિષયોના જે પ્રકારનો મનને સંબંધ થાય છે, તે સંબંધનો અંતરમાં આભાસ પ્રકટાવવાથી, બાહ્ય વિષયના સંબંધવિના મનઉપર ઇચ્છેલી છાપ પાડી શકાય છે. ઇચ્છેલા આભાસને અંતઃકરણમાં પ્રકટાવવાની કળાને સિદ્ધ કરવામાં જ મનને શુદ્ધ કરવાની કુચી રહેલી છે.

તમે બગેરે કે પાંચગેરે કોશ પ્રવાસ કરીને કોઈ મહાપુરુષનાં દર્શન કરી ઘેર આવો છો. પ્રત્યક્ષ દર્શનસમયે તેમનો તમારા નેત્રને સંબંધ થવાથી તેમની છાપ તમારા અંતઃકરણમાં પડી છે. તે છાપને લીધે તમને ઘણીવાર તે મહા પુરુષના વિચાર આવ્યા છે, અને તેમના વિચારથી તમારા વિકારો દૂર થયા છે. ઘેર તમારી ચોરડીમાં તે મહાપુરુષ નથી, પણ તમે નેત્ર મીચીને શાંત થઈને બેસો છો, અને જાણે તે મહાપુરુષને તમે હાલ પ્રત્યક્ષ જ જોતા હો, એમ મનવડે કલ્પો છો. તમારી કલ્પના જે બરાબર બંધાય છે, તે જાણે તે મહાપુરુષની સમીપ જ તમે હો, એવું તમને અંતરમાં લાગી જાય છે. આ પ્રમાણે અપ્રત્યક્ષ વસ્તુનું કલ્પ નાથી અંતરમાં સ્વરૂપ રચીને, અંતરમાં જાણે તેને પ્રત્યક્ષ જોતા હોઈએ, એ પ્રમાણેનું લાગ કરવું, તેને અંતરમાં આભાસ પ્રકટાવવો, એમ કહેવામાં આવે છે. (અપૂર્ણ.)

મક્તિમાં યથાર્થ તન્મયતાવાળા સાધકો દુર્લભ છે.

પંદ. (મોરી પ્યારી હુમક હુમક કંઈ શીરી આવે—અ. તથ.)

આજે એવો સાધક ક્યાંથી શ્રમની ધૂન લગાવે, અતિ લાવે.
ભૂલીને ભાન આ દૃશ્ય પ્રપંચનું, ધ્યાનમાં ચિત્ત દહાવે; એવે
ખાવામાં પીવામાં ન્હાવામાં ગાવામાં, વૃત્તિને જે ન બ્રમાવે; એવે
ઉઠતાં બેસતાં ચાલતાં ઉઘતાં, હરિમાં ચિત્ત જમાવે; એવો
સત્ય અને પ્રિય હિતવિના જેની, વાણીમાં અન્ય ન લાવે; એવો
સર્વાત્મભાવનું અમૃત જેનાં, નયન સદા વરસાવે; એવો
કામ કે ક્રોધ કે લોભ ન જેને, શણ પંણ એક સતાવે; એવો
સર્વત્ર નિર્લયતાની ધ્વજને ઝગને જે ફરકાવે; એવો
ઘોઠ ભુવનના વિભવો જેને, મોહ નહિ ઉપજાવે; એવો
શ્રમવિના કે પદાર્થ ન જેને, પ્રેમ કદી પ્રકટાવે; એવો
નરહરિશ્રમમાં અભુઅભુ જેનાં, તન્મયતા દર્શાવે; એવો
તે સાધકના અનવધિ યશનાં, હુંદુલિ દેવ ઇળવે; એવો

મેં માંસાહાર શા માટે છોડી દીધો છે ?

માંસાહારને છોડીને તમે વનસ્પતિઆહારને શા માટે પ્રદક્ષ કર્યો છે, એવા અમેરિકાના એક પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન એમર એન્સલ્ફ કેરીને પ્રશ્ન થતાં તેમણે નાચ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો છે.

આરંભમાં જ હું કદી 'હર્બિયુ' કે હું 'ફળાહાર' કરનાર છું, કારણ કે હું સરેરાશ અંગર, દાદા, તાણુય વગેરે જોડિયર જ કેવળ નિર્વાદ કરું છું. અગત્ય હું થકની સારું ક્રેક્ટી ભાખરી ખાઉં છું, પરંતુ વ્યાંતુથી મને કુદરતી આદર મળી શકે છે, ત્યાં મધી દ ખીન્ને કાઈ પણ વનસ્પતિ ગ્રાંથે આરંભ ખાંતો નથી.

માંસાહાર છોડીને ફળાહાર શા માટે છું ? કારણ કે મેંથી મનની તપાસ તમાની શક્તિઓ વિશ્વસને પામે છે, એમ મારું માનવું છે.

મેં શા માટે માંસાહાર છોડી દીધો, એમ તમે મને પૂછો છો ! વિશ્વપ્રસિદ્ધ ડૉ. એમ. ઓલ્ટને ઓરિનિસમાં આવેલા 'વનસ્પતિઆહાર' (Vegetarianism) નો વિષય વડે આહારના વિષયના ઉપર અભ્યાસ કરનાર. લેટનના અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ ડૉ. ફિરમા એવો વડે કેસોગ, લેટસન, બ્રૂક, કાર્ટના એવો વાંચ્યો ચેલના ઓરનન અને ફ્રાંચના આહાર ખાંથી તેમણે કરેલી તપાસના હવાના વાંચ્યો, ચીસગામાં દાંડને રાજાના વાગમાં વડે કરેના જતાનો વાંચ્યો, અને તમે મને પૂછ્યા પ્રશ્નોના ઉત્તર તમને મળી જશે.

કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે મારું શરીર છેક જ લગતી મળું હતું. મારા જાનનું જીવન નિર્ધારક

ગયા હતા, અને રાત્રે હિંધ આવતી ન હતી, માફ લોહી જગડી ગયું હતું, અને મને ઇંધી-
તાળમાં નાંખી આવવા જેવી મારી દાક્ષત થઈ હતી. અવેંત નિરાશ થઈ જવાથી પછી મેં
આરોગ્યવિધાનો અભ્યાસ કર્યો. હું શુદ્ધ જળ પુષ્ટજ પ્રમાણમાં પીવા લાગ્યો; પછી મેં
સવારનો નાસ્તો કર્યો છોડી દીધો; પછી મેં કેપ્સીને કેવામાં નાંખી દીધી; પછી મેં માંસ
ખાવાનું છોડી દીધું; અને અતિ હું એક પગથીયું તેથી પછી ઉંચો ચડ્યો, અને તે એ કે
મેં રાંધેલો ખોરાક ખાવો છોડી દીધો, અને કુદરત જેવી સ્થિતિમાં આંહારને ઉત્પન્ન કરે છે,
તેવી જ સ્થિતિમાં તેને મેં અદલ કરવા માંડ્યો. આથી માફ શરીર એટલું બધું સુધરી ગયું
છે કે આ પ્રમાણે રહેવાથી મારા મિત્રો અને ચક્રમ કરે છે તો પણ મારો આંહારનો નિયમ
ફેરવવાનું મને મન થતું નથી.

સમય જતાં મારામાં દયાની લાગણી એટલી જાંબી ઉત્પન્ન થઈ કે આજે તો હવે કો-
ઈ પણ પ્રાણીની હિંસા કરતી, એને હું જોખું ખુન જ ગણું છું.

આજે પૃથ્વીમાં જેટલાં મનુષ્યો વસે છે, તેમાંથી સોએ નવાહું મનુષ્યો વનસ્પતિનો
આહાર કરે છે. રોમન સિપાઈઓએ શેકેલા ઘઉં ખાઈને આખી દુનિયાને જિતી હતી. ગ્રીસ
દેશના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, ફિલોસોફ અને કળાભિરો સઘળા જ વનસ્પતિનો આહાર કરનારા હતા;
હિંદુસ્તાનનું તત્ત્વજ્ઞાન એ વનસ્પતિના આહારનો જ પરિણામ છે.

શરીરનું અને મનનું સર્વોત્તમ જળ કુદરતી આહારવડે જ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી મેં માં-
સાહારનો પરિવાગ કર્યો છે. મનુષ્યો બધારે માંસાહારનો ત્યાગ કરશે ત્યારે મંદવાદ ક્યાંથી જ
જેવામાં આવશે. વનસ્પતિનો આહાર યોગ્ય સમજીએ ત્યારે બધારે અદલ કરવામાં આવે છે
ત્યારે માંદા મનુષ્યો સાલ થયા વિના રહેતા નથી.

જો તમે માંદા રહેતા હો તો તમારા આહારનું પ્રમાણ જેમ અને તેમ છેક જ થટાડી
નાંખો; અથવા તો સાત દિવસ કે પંદર દિવસ દેવળ નહેરડા ઉપવાસ એવી કારો. સાધારણ
અશક્ત મનુષ્યને એકવિંશ દિવસના ઉપવાસ એવી કાઠવાથી દરી જ દાનિ થતી નથી. પછી
કુદરતે તૈયાર કરેલો આહાર જેવાં કે ફળ વગેરે મિતપણે ખાઓ, અને ફરીને બૂલ દરીને
માંદા ન પડે.

પ્રત્યેક મનુષ્યે વનસ્પતિનો અથવા જળનો આહાર કરનારા થતું જોઈએ; કારણ કે પછી
વ્યધિઓ, વ્યસન, નિર્દનતા, ક્રૂરતા, રુદા, અને ખુન મોટા પ્રમાણમાં થતી જશે. મનુષ્યો
ઉપર ધણું દુષ્કાંતો તો માંસાહારને લીધે જ આવે છે. માંસાહાર અનાવરયક છે, અસ્વાભાવિક
છે, મનુષ્યત્વને દુષ્કાંત લગાડનાર છે, રોગ કરનાર છે, અને તે અદલ કર્યો યોગ્ય છે, એ
કાઈ પણ રીતે સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. આજના સમયમાં જે મહા વિદ્વાનો વિચારમાં
સડેલી આગળ વધેલા છે, તે સર્વ માંસાહારની વિરુદ્ધમાં છે.

જ્યાં સુધી નિર્દોષ પ્રાણીઓની કતલ બંધ કરવામાં આવશે નહિ ત્યાં સુધી દુનિયામાં
શાંતિ, ખીળતા કંડયાઓની ઇચ્છા, ગ્રેમ અને જાતીલાવનો કદી પણ પ્રસાર થશે નહિ. પ્રત્યેક
પ્રાણી મારો મિત્ર અને બંધુ છે, અને સઘળાં સચેતન પ્રાણીઓમિત્રિ જાતીલાવ ધરનાના
પક્ષમાં જોડાવાનો આ પ્રસંગ મને મળવાથી મને આનંદ થાય છે.

માંસને ખોનારો મનુષ્યો માંસની સાથે જોતજોત થઈ રહેલાં બધા અને ત્રાસનાં અવેંત

અનિષ્ટ કરનારાં આંદોલનોને પોતાનામાં- ગ્રહણ કરે છે, તે વિશે લેશ પણ જાણતા નથી. ક-
સાર્થ જ્યારે પ્રાણીનો વધ કરે છે તે સમયે તે પ્રાણીને જે હાથ અને ત્રાસ થાય છે, તેનાં
આંદોલનો તે પ્રાણીનાં માંસમાં પ્રસરી ગયાં હોય છે. આથી કરીને માંસાહાર કરનાર આ-
ધ્યાત્મિક વિષયે તેમ જ શારીરિક વિષયે, ઉભય પ્રકારનાં વિષયે ગ્રહણ કરે છે. અને આવાં
વિષયે ગ્રહણ કરનાર મનુષ્ય વિચારની ઉચી ઉચી બૃગ્ગિકઓમાં કદી પણ પ્રવેશી શકતો નથી.

લંડનના એક દૈનિક વર્તમાનપત્રમાં પ્રકટ થયેલા નીચેના તાર અંતમાં આપી હું
મારું કહેવાનું બંધ કરીશ.

તેર પ્રસિદ્ધ ઇમેજ ડોક્ટરોએ વનસ્પતિઆહારના પક્ષમાં પોતાનો મજબુત અભિપ્રાય જાણા-
વ્યો છે. તેઓએ સઘળાઓએ એકમત થઈને પોતાની સહીઓ સાથેનું એક પ્રસિદ્ધિપત્ર બહાર
પાડ્યું છે. તેમાં તેઓ જણાવે છે કે:—

“વનસ્પતિઆહારના સંબંધમાં શાસ્ત્રીય રીતે ધ્યાનપૂર્વક વિચાર ચલાવ્યા પછી અને તેના
લાભાલાજની અનુભવવડે કસોટી કરી જોયા પછી અમે મજબુતપણે અમારો અભિપ્રાય દર્શાવીએ
છીએ કે વનસ્પતિઆહાર કેવળ શાસ્ત્રીય છે, એટલું જ નહિ પણ તે શરીરના સર્વોત્તમ આરોગ્ય-
ને આપનાર છે.

“વનસ્પતિના આહારમાં, મનુષ્યના શરીરની રચનામાં જે જે તરવોની અંગત છે, તે સઘ-
ળાં જ રહેલાં છે, અને તે તરવો માંસમાંથી મળી આવતાં તેવાં જ તરવોના તરલાં જ થઈ શકે
એવાં હોય છે, અને તેઓ સહેલાઈથી લોહીમાં મળી જાય છે.

“આથી કરીને અમે નિશ્ચયપૂર્વક જણાવીએ છીએ કે વનસ્પતિનો આહાર એ શાસ્ત્રીય રીતે
બહુ ઉત્તમ અને સતીષકારક ખોરાક છે.”

આ પ્રસિદ્ધિપત્રમાં બીજાઓની સહીઓ ભેગી ‘સાક્ષયેલોની સેયસ કોલેજ’ ના ત્રણ સ-
ભાસહોની સહીઓ છે, જેમાંનો એક સુપ્રસિદ્ધ ડૉ. સ્ટેન્સન હૂકર છે.

વિચારવંત વિદ્વાનોના આવા અભિપ્રાય છતાં અત્રના ઇંગલાયલા મનુષ્યોમાંના કેટલાક,
પાશ્ચાત્ય પ્રજાના સંસર્ગથી માંસાહારને વનસ્પતિઆહાર કરતાં ચઢીયાતો ગણે છે, એ આશ્ચર્ય
જોયનીય નથી.

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનઉપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૧૮ થી).

અકરણ ૬.

કુંભ રાશિ.

(૨૦ મી જ્યાન્યુઆરીથી ૧૯ મી ફેબ્રુઆરીસુધી).

(વાયુતત્ત્વની ત્રણ રાશિઓમાં આ રાશિ અંતની રાશિ ગણાય છે. તેની સત્તા બધી-
શરીરમાં પ્રગળા પ્રદેશમાં પ્રવર્તે છે. તે દૈવીજ્ઞાનની રાશિ ગણાય છે, અને સ્મરણશક્તિને
પોષનાર છે. સૂર્ય પ્રત્યેક વર્ષે આ રાશિમાં જ્યાન્યુઆરીની ૨૦ મી તારીખે અથવા એ
અરસામાં પ્રવેશે છે, અને ૧૯ મી ફેબ્રુઆરીએ અથવા એ અરસામાં તેનું અંતિક્રમણ કરે

છે. આ રશિની પહેરખરી અસર સૂચનો તેમાં પ્રવેશ થયા પછી છ દિવસે થાય છે, તેથી ૨૦ મી થી ૨૬ મી વ્યાન્યુઆરી સુધીમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં આ રશિનાં સંપર્ક લક્ષણો હોતાં નથી. તેમનામાં કંઈકે પૂર્વ રશિનાં એટલે મક્કર રશિનાં અને કંઈકે આ રશિનાં લક્ષણ હોય છે. વળી તેમના જન્મસમયે અંદર જે રશિમાં હોય છે, તે રશિનાં લક્ષણોના અંશો પણ તેમનામાં હોય છે,)

દુનિયામાં જે અત્યંત બળવાન અને અત્યંત નિર્બળ મનુષ્યો હોય છે, તે સર્વનો આ રશિમાં જન્મ થયો હોય છે. કુંભરશિનાં મનુષ્યોનું બળ અને સત્તા તેઓના પોતાના જ હાથમાં રહેલાં હોય છે, અર્થાત્ તેઓ પોતાને જેવા ધારે તેવા કરી શકવાને સમર્થ હોય છે. કાં તો તેઓ ઉંચામાં ઉંચા અબ્યુદયને પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા તો તેઓ હેટ જ દુઃખી થઈ રહે છે. સ્વભાવથી આ મનુષ્યોમાં આશ્ચર્યકારક અબ્યુદયને પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું હોય છે, અને તે પ્રમાણે જો તેઓ અબ્યુદયને નથી પ્રાપ્ત કરતાં તો તેમાં ખીજા કાંઈક હોય હોતો નથી, પણ તેમનો પોતાનો જ દોષ હોય છે. જોઈ દુઃખ એ છે કે આ લોકો બેઈએ એટલા આત્મશ્રદ્ધાવાળા અર્થાત્ પોતાના સામર્થ્યમાં વિશ્વાસવાળા હોતા નથી, અને તેથી કરીને તેઓ ખીજાં મનુષ્યોના ઉપર હૃદયપરાંત વિશ્વાસને ધરે છે. આ લોકોમાંના કેટલાકનું એક અત્યંત આશ્ચર્યકારક લક્ષણ તો એ છે કે તેઓ અત્યંત આતુરતાથી ખીજા મનુષ્યની સલાહ માંગવા જાય છે, પરંતુ જ્યારે તેમને સલાહ આપવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ તેના ઉપર લેશ પણ ધ્યાન આપતા નથી. તેઓ અત્યંત દીનતાથી પ્રાંનો પૂછે છે, પણ તે પ્રાંનોનાં જે ઉત્તર મળે છે, તેને તરત ભૂલી જાય છે. કેટલાક દિવસોમાં તેઓ અત્યંત આનંદમાં અને આશાથી ભરેલા જોવામાં આવે છે, અને વળી ખીજા સમયમાં તેઓ અત્યંત દુઃખમાં દુઃખી ગયેલા જણાય છે. તે સમયમાં હવણું તેમને કડવું ગ્રેજીયું લાસણું હોય એમ લાગે છે.

આ મનુષ્યોમાં અસાધારણ શુભો અને શક્તિઓ રહેલાં હોય છે, પણ તેઓ એટલા બધા આળસુ હોય છે, અને આ શક્તિઓનો એકાગ્રતાપૂર્વક સંકુચેગ કરવામાં એટલા બધા પ્રમાદી હોય છે કે તે શક્તિઓના તેઓ નકામો વ્યય કરી નાંખે છે, અને અંતે તેમનો નાશ કરી નાંખે છે. જો તેઓ સાવધાન થઈને પોતામાં રહેલી ઉત્તમ શક્તિઓનો સંકુચેગ કરે તો તેઓ ભારે ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરે.

કુંભરશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યો અધ્યાત્મબળવડે અન્યતા વ્યાધિ, દુઃખ વગેરે ટાળવાના બળવાળા હોય છે. આ રશિમાં જન્મેલા પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આત્મ બળ, તે જાણતો હોય કે ન હોય તો પણ રહેલું હોય છે. ધણું કરીને તેઓ, આ બળ તેમનામાં છે, એ વાતથી અજાણ્યા જ હોય છે. પોતાનામાં રહેલા આ બળને જાણવું, અને પ્રસંગ મળે તેના સંકુચેગ કરવો, એ આ મનુષ્યોને લાભ કરનાર છે. આળસુ પડ્યા રહેવાથી અને પોતાના અસામર્થ્યનાં રોડાણું રજ્યા કરવાથી આ મનુષ્યો પોતાને ભારે હાનિ કરી બેસે છે. પોતાના દોષોનો જય કરવાથી અને પોતાનામાં રહેલી આધ્યાત્મિક શક્તિઓને જાગ્રત્ કરવાથી જ આ મનુષ્યો અદ્યુત વિજયના ભોક્તા થઈ શકે છે.

આ મનુષ્યોને પુણ્ય ધન એટલું કમળું જલુ મળે છે; પણ ધણીવાર તેમ કરતાં તેઓ મંદ ઉન્નતિને દર્શાવે છે. તેઓએ આજ કમળું, એ જલુ અચોગ્ય છે. મારે મારે લેલો શું કહેશે, અથવા શો વિચાર બાંધશે, એવા લયથી તેઓ કરવાનું કમળું જ કરતા નથી. તેમણે

આવા બીકણુ બિલાડી સ્વભાવને સ્વરૂપ જિતવો જોઈએ; અને પોતાના સામર્થ્યમાં પશુ શક્તિ ધરી પોતે, જે કરવાનું ધાર્યું હોય, તે પોતાના ઉત્તમમાં ઉત્તમ મિત્રોને પણ ન જણાવતાં, શાંતિથી અને દૃઢતાથી, કોઈથી પણ ક્યાં વિના કર્યાં જાય.

પોતાનામાં સ્વેચ્છી સ્વાભાવિક શક્તિઓને આ મનુષ્યો ત્યારે કેળવે છે, અને વિષય-દ્રોણુપ જીવનને ગાળવાનું છોડી આધ્યાત્મિક જીવન ગાળવા માંડે છે ત્યારે તેઓ ઘણા ઉદાર મનતા, ઘણા પ્રેમાચ્છિક, ઘણા વિનયી અને ઘણા માયાળુ હોય છે. તે સમયે તેઓનામાં ન્યાયશુદ્ધિ અને સદસદૃષ્ટિવેદશુદ્ધિ બધું જ ઉત્તમ પ્રકારની હોય છે. આવી સ્થિતિમાં આ મનુષ્યો કોઈથી હિંમતા નથી. કારણ કે સામાના અંતઃકરણની પરીલા સારી રીતે કરી શકવાનું તેમનામાં સામર્થ્ય આપ્યું હોય છે. પોતાના દ્રોણોનો જય કરનાર અને સાવધાન થયેલા કુંભરાશિના મનુષ્યો અત્યંત ઉદોગી અને પ્રયત્નશીલ હોય છે, અને ગમે તે અભ્યાસ, ઉદ્યોગ, ધર્મી અથવા વ્યાપાર કરે છે તો તેમાં કુશળ જ નીવડે છે. કુંભરાશિમાં જન્મેલાં જે સ્ત્રી પુરુષો પોતાનામાં સ્વેચ્છી શક્તિઓને સ્વસ્થ અર્થમાં પણ વળે છે, તેઓ આ વિશ્વમાં, ખરેખર બારે વિજય મેળવે છે, એમ કહેવું, એમાં અતિશયોક્તિજેતું કશું જ નથી.

ધંધામાં કે વ્યાપારમાં ખંતથી અદ્યત્ત કરવાની અને કરેકસર કરવાની અગત્યને તેઓ સારી રીતે સમજતા હોય છે, તેઓ જેમ અને તેમ દેવું કરવાથી અલગ રહે છે. કરજ કરનારની સ્થિતિ યુદ્ધાનકરતાં પણ વધારે ખરાબ છે, તોય કરજ એ દુનિયામાં ગણાતાં મોટામાં મોટાં દુઃખોમાંનું એક છે, એ તેઓ સારી રીતે સમજે છે. દેવાદાર મનુષ્યને સત્ય બોલવાનું કામ ધણું જ કઠિન થઈ પડે છે, અને તેથી જ કરજની પીડાએ અસાધ્ય સ્વારી ધરે છે, એવું ને કહેવાય છે, તે કેવળ ખરું છે, એ વિષયનું આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને જ્ઞાન હોય છે. કરજ મનુષ્યને કુંભર અને કિચકારા કર્યાં વિના રહેવું જ નથી, એ વાર્તા આં મનુષ્યો કદી વિસરી જતા નથી.

ભારે અભ્યાસ કર્યાંવિના જ વિવિધ વિષયો ગ્રીષ્મી જવાનું આ મનુષ્યોમાં સામર્થ્ય હોય છે. પ્રત્યેક સ્થાનમાંથી અને પ્રત્યેક વાતમાંથી આ મનુષ્યો જ્ઞાનને ગ્રહણ કરી લેતાં જોવામાં આવે છે. આ રાશિમાંના ઘણા તો કોઈ વિષયસંબંધી માત્ર એક જ વાર વાંચે છે, અને તરત જ તે તેમને સંપૂર્ણ પ્રકારે આવડી જાય છે. કોઈ પણ વિષયને એક વાર વાંચીને તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાનપ્રાપ્ત કરી લેવું, એ તેમને મન રમતજેતું હોય છે. કોઈ પણ વિષયને ગ્રીષ્મીને મોટે કરવાને તેઓ કદી પણ પ્રયત્ન કરતા નથી, કારણ કે તેમ કરવાની તેમને કશી જ જરૂર પડતી નથી.

તેઓ બહુ જ મળતાવડા સ્વભાવના અને આનંદને ઉપજાવનારા હોય છે. સર્વ પ્રસંગોમાં તેઓ પોતાનું માન તથા મત્તો નિભાવી રાખે છે. તેઓ ક્રોધને વશ કરનારા અને શાંત સ્વભાવના હોય છે. તેમને કચિત્ જ ક્રોધ ચડે છે, અને તોપણ તેમનું કોઈ અપમાન કરે છે ત્યારે કશી રીતે પોતાના ક્રોધને દર્શાવવા તે તેઓ સારી રીતે બાણતા હોય છે.

આ મનુષ્યો કોઈ કોઈ વાર સ્વચ્છંદી થઈ જાય છે, તે સમયે તેઓ વિવેક વિસરી જાય છે. તેઓએ ઉચ્ચ વિષયોમાં પોતાના મનને રમાંડતાં શીખવું જોઈએ. ઉચ્ચ અભિલાષોના ધરવામાં ગગને ઉડતા પોતાના વિચારોને તેમણે રોકવાનો કદી પણ પ્રયત્ન ન કરવો.

આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં અંતર્જાન, તથા હવિષ્યને જાણવાનું સામર્થ્ય અધિક પ્રમાણમાં હોય છે. આ શક્તિ દેવી શક્તિ ગણાય છે. વ્યારે આ મનુષ્યો પારમાર્થિક સાધનો સાધવામાં પ્રયત્નશીલ થાય છે ત્યારે તેઓનામાં બહુ જ ઉચ્ચો દેરદાર સત્વર થવા મળે છે, અને પ્રત્યેક વિષયમાં તેઓ બહુ જ આગળ વધી જાય છે. આવે પ્રસંગે તેઓ બહુ જ મોહક, પ્રીતિપાત્ર અને આકર્ષક હોય છે. પ્રત્યેક જણ તેમના ઉપર અત્યંત પ્રેમ કરે છે, અને સર્વ તેમના તેજમાં દબાય છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યોમાં અંક ખાસ આધ્યાત્મિક શક્તિ રહેલી હોય છે, અને તેને ઓળખીને જો તેઓ તેના ઉપયોગ કરે છે તો જગતમાં તેઓ બહુ ચમત્કારિક મનુષ્યોત્તરકિ ગણાય છે. આ શક્તિ તે ગાંડા અને હિન્મત મનુષ્યોને વશમાં રાખવાની છે. જો આ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોને યોગ્ય પ્રકારનું શિક્ષણ આપીને હિન્મત અને ગાંડા મનુષ્યોની ઈરૂપીતાઓમાં, તેઓ ઉપર દેખેપ રાખવાને નીમવામાં આવે તો બહુ લાભ થવાના સંભવા આવે છે. શાંત અને સ્થિર વૃત્તિવાળા આ રાશિના મનુષ્યનાં નેત્રમાં અદ્ભુત પ્રકારનું વર્ણીકરણ હોય છે; અને પારમાર્થિક વૃત્તિવાળા આ રાશિના કાંઈ મનુષ્યના નેત્રમાંથી વ્યારે સાત્ત્વિક ઓજસુનો પ્રવાહ કાંઈ રાગીઉપર નાખવામાં આવે છે ત્યારે તેવડે તેના વ્યાધિ, મર્યાદિના રહેતો જ નથી.

આ મનુષ્યો શરીરે ઉચ્ચા, સુંદર, બહુ જ પ્રતાપ પાડનારા, અને સુંદર તથા નિરામય હોય છે. વળી તેઓ નિર્મળ કાંતિના હોય છે.

આ મનુષ્યોએ મેષ, ધન અને કુંભરાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાંથી મિત્રો પસંદ કરવા જોઈએ. તુઝા રાશિનાં મનુષ્યોસાથે પણ પ્રસંગે તેમને ધણે જાણે મિત્ર બાંધે છે.

પોતાના દોષોને જાણવાથી અને તેમને રાખવાથી જ મનુષ્ય ડાંઘા અને મોટા થઈ શકે છે. મૂર્ખ મનુષ્ય જ જાણે છે કે મારામાં એકે દોષ નથી. કુંભરાશિનાં મનુષ્યોએ પોતાના દોષો તકાળ જાણી લેવા, અને એકદમ તેમનો જય કરવા મચી પડવું બહુ જરૂરનું છે. તેઓ બહુ જ લાગણીવાળા અને ધણા જ ખીકણ સ્વભાવના હોય છે. સ્વપ્નામાં જ સિંહ અથવા મસ્ત આપલાજેતુ બળ હોય છે, પણ તે વાત તેઓ જાણતા નથી. દેવી વિદ્યાઓ અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રો, અધ્યાત્મ કલાઓ તેમને બહુ લાભ આપે છે. ભય, શંકા, સુલભતા રાખવાનો સ્વભાવ, નિરુસાદ, આશાહિંતાપણું, અને આપેલાં વસ્તો તોડવાની ટેવ, એ આ મનુષ્યોના મોટામાં મોટા દોષ છે. અદૃશતા, અને હાલેરી સ્વભાવ આ મનુષ્યોની અસાધારણ બુદ્ધિને બગાડનારાં છે.

પોતાનાં ઉચ્ચ શુભોને નહિ કેળવનાર આ રાશિનાં મનુષ્યો ભારે શ્રીમીયારીખોર, અને બડી બડી વાતો કરનાર હોય છે. પોતાની અને પોતાના કુટુંબી જનોની અથવા પૂર્વજનોની મોટાઈની તે એટલી તો બરાબર જાણે છે કે તે સાંભળનારા કંટાળી જાય છે. પોતાનાં જ કુટુંબી જનો અને પોતાના જ મિત્રો આ જગતમાં માનના કે સન્માનના અધિકારી છે એમ તેઓ કહ્યા કરે છે. તેઓને પોતાના અને પોતાના સ્વજનોનાં નામની પૂર્વે પોતાં અને સન્માનસ્થાન ઉપનામો કે વિશેષણો સામાન્ય વાતચીતમાં પણ જોડવાં બહુ જ ગમે છે. આ રાશિમાં કેટલાક જુદા અથવા કેવળ ગર્ભીલસો પણ મળી આવે છે, પણ તેઓનું અસલ લાપણું કવચિત્ જ અન્યને હાનિ કરવાને માટે બોલાયું હોય છે; શરણ કે ગર્ભો દાદવામાં

અથવા અસત્ય જોલવામાં તેઓનો ઉદ્દેશ પોતાને અથવા પોતાના મિત્રોને જંગતમાં મારા દેખાડવા વિના ખીજે કરી હોતો નથી. આ લોકો પોતાનો બહારનો દેખાવ બહુ જ સારો દેખાય તેની ઘણી કાળજી લેનારા હોય છે, અને કાઈ કાઈ વખતે પોતાને નેહિતી કરતું મેળવવાને માટે પોતાને માથે ભારે જોખમ વહોરો લે છે. આ લોકો સાંસારિક વિષયોમાં ભારે આસક્તિ ધરીને ઘણીવાર પોતાની ઉચ્ચ શક્તિઓને અને ઉચ્ચ રહેણાંનો કદી પણ બહાર ડાકુ કાઢવા દેતા નથી. જો તેઓ આમ કરે છે તો તેઓ પોતાના જીવનને દુઃખમય અને નિરુપયોગી કરી મૂકે છે.

(અપૂર્ણ.)

યોગિની.

(અનુસંધાન મથા અંદાજ ૫૪:૨૩ થી)

પછી યોગિની સજ્જ થઈને આવી, અને તેને મારી સાથે ગાડીમાં બેસાડીને મેં મારા ઔપધાલયભણી મથાણું કપું.

આ સ્થળે સદ્વિદ્યા વાચકને જામ ન થાય માટે કેટલોક ખુલાસો કરવાની અગત્ય છે. યોગિનીને મારી સાથે હું ઔપધાલયમાં લેઈ ગયો, તેથી એમ સમજવાનું નથી કે પુરુષો જ ને ધંધા કરે છે, સર્વ ધંધા સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રપણે કરે, એવા પક્ષનો હું છું. સ્ત્રીઓ ઝાંઝર, બેરીસ્ટર, વકીલ, શિક્ષક, વ્યાપારી કે એવા જ વિવિધ ધંધા કરનારા પુરુષોની પેઠે સ્વતંત્રપણે ડોક્ટર, બેરિસ્ટર વગેરે થઈને જંગતમાં ફરી પોતાનો નિર્વાહ કરે, એવો મારો અભિપ્રાય નથી. મારો કહેવાનો આશય, પોતાના પતિના કર્તવ્યમાં સ્ત્રી ન્યાંસુધી બની શકે. ત્યાંસુધી મદદ કરનારી થવી જોઈએ, એટલો જ છે. પતિ કચેરીમાં નોકર હોય ત્યાં તેની સ્ત્રીએ તેની જોડે જઈ, તેને કામ કરવામાં મદદ કરવી, અથવા પતિ વ્યાખરી હોય અને માલ ખરીદવા ખીજે ગામ જતો હોય તો સ્ત્રીએ તેની સાથે માલ ખરીદવા જવું, એવું કહેવાનો મારો ભાવ નથી જ. મારો કહેવાનો ભાવ એટલો જ છે કે પુરુષ અને સ્ત્રી ઉભયે પરસ્પરના આશયોથી અને કર્તવ્ય વગેરેથી અજ્ઞાન ન રહેવું જોઈએ, અને ઉભયે પરસ્પરને પોતપોતાનાં કર્તવ્ય સાધવામાં જોડલી હદસુધી મદદ થઈ શકતી હોય તેટલી કરવી. જોઈએ. ઘરમાં પુરુષને સંધીને ખવડાવવું, તથા ઘરના સરસામાનની દેખરેખ રાખવી, એટલા જ કામોમાં પુરુષોએ સ્ત્રીની શુદ્ધિને ગોંધી નહિ રાખવી જોઈએ, પણ તેને વિકાસ પામવાનો અવકાશ આપવો જોઈએ, અને જે ઉંચી જૂમિકામાં પોતે રમણ કરે છે, તે જૂમિકામાં વેલીને જોમ વૃક્ષ આશ્રય આપી ઉંચી ચઢાવે છે, તેમ પોતાના આશ્રય આપીને ઉંચી ચઢાવવી જોઈએ. તેને પુરુષોનાં મંડળોમાં એકલી સ્વતંત્રપણે ફરવા દેવી, એમ હું કહેતો જ નથી, પણ ત્યાં ત્યાં પુરુષોનાં મંડળો ઉંચા વિચારો તથા ક્રિયાઓ કરતાં હોય ત્યાં ત્યાં પોતાના પતિસાથે, તેની મર્યાદાનું રક્ષણ થાય એવી રીતે તેને ભાગ લેતી કર્યાવિના, પુરુષોની ઉન્નતિમાં તે સર્વદા પ્રતિજ્ઞા કરનારી જ થવા કરવાની. એથી ઉલટું, પુરુષોના કર્તવ્યમાં તેને સાથે સંખવાથી તે પુરુષોને અચંત મદદ કરનાર થઈ પડ્યાવિના રહે તેમ નથી.

સ્ત્રીઓનું પોતાનું જ કર્તવ્ય એટલું બહુ વિશાળ છે કે તેને જો તેઓ બરાબર સાધે તો તેમાંથી તેઓને નવરી પડવાનો અને પુરુષોને મદદ કરવાનો સમય જ મળવાનો અસંભવ

છે, એ હું સારી પેઠે જાણું છું, પરંતુ સ્ત્રીઓનું પોતાનું કર્તવ્ય કેટલું બધું વિશાળ છે, અને તે બરાબર શી રીતે સાધવું, તેનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓને પુરુષોથી ભેગળી રાખવાથી થવાનો જોડેલા સંભવ છે, તેના કરતાં પુરુષોના પરિચયમાં આવવાથી જ અધિક થવાનો સંભવ છે એ મને તેને પણ સહજ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ થાય તેમ છે. સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય અત્યંત વિશાળ છે એ પુરુષો આજે જેટલું સમજે છે, તેટલું સ્ત્રીઓ શાથી નથી સમજતી? પાંચ અથવા છ ધારણાઓની અભ્યાસ કરનાર એક છોકરાનું અંતઃકરણ જેટલું વિકાસને પામ્યું હોય છે, તેટલું એક કન્યાનું, તેટલા જ અભ્યાસ કરતાં છતાં શાથી વિકાસને પામેલું નથી હોતું? કારણ સ્પષ્ટ જ છે, અને તે એ કે પુરુષોના પરિચયથી એક વિદ્યાર્થી બાળકના અંતઃકરણને વિકાસને પામવાના જેટલા સંભવો આવે છે, તેટલા એક વિદ્યાર્થી બાળાને આવતા નથી; અને તેથી કેળવણી લીધા છતાં પણ હજારો બાળકોમાં તે પુરુષકરતાં પાછળ જ રહે છે.

પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓના જેવું જ સ્ત્રીપુરુષોનું મિશ્રણ કરી નાંખવાના પદ્ધતિ હું નથી, તેમ જ સ્ત્રીઓને ઘરમાં પૂરી રાખવાના, અને રજાને તેમને કોઈ બેરો, અથવા રજાને પુરુષોના સંબંધમાં આવવાથી તેઓ બ્રહ્મ યજ્ઞ જરો, એવા દુરાચારી પદ્ધતિ પણ હું નથી. સર્ગાસંબંધીના, આરોગીપાડોરીના, અને સાતિના પુરુષોના યોગાધણ સંબંધમાં શું આપણી સ્ત્રીઓ મોકલો વાર નથી આવતી? અને આવો સંબંધ શું તેમને સર્વદા બ્રહ્મકરનાર યજ્ઞ પડ્યો છે? જ્યારે ઘણી વાર સ્વતંત્રપણે આવો સંબંધમાં આવતાં છતાં પણ કુલીન આર્યમહિલાઓ પોતાની પવિત્રતાને સંરક્ષી રાકે છે, તો પછી દેશેન્નતિના, ધર્મોન્નતિના, અથવા સમાજોન્નતિના ઉત્તમ વિચારો કરતાં પુરુષોનાં મંડળમાં પોતાના પરિચયે, મર્યાદાના રક્ષણપૂર્વક સ્ત્રીઓ ભાગ લે તો તેથી તેમને હાનિનો સંભવ શી રીતે આવશે, એ સ્પષ્ટ થતું નથી.

પણ હું જે સ્ત્રીઓને પુરુષોએ પોતાનાં વિવિધ કર્તવ્યોમાં સાથે રાખવાનો આશ્રય દર્શાવું છું, તે પાશ્ચાત્ય પ્રજાની વગરસમજ્યે દેખાડેલી કદવાના આશયથી દર્શાવું છું, એમ લેશ પણ નથી; પણ હું તો પ્રકૃતિના અનાદિસિદ્ધ નિયમોનું અંશરૂપરૂપથી જે યત્નિચિત્ત મને જ્ઞાન થયું છે, તેને આધારે જ દર્શાવું છું. અને આ નિયમો ગૂઢ નથી, પણ અત્યંત તેજસ્વી અક્ષરોવાડે આખા વિશ્વમાં અણુઅણુમાં આલેખાયેલા, પ્રત્યેક વિચારવાનને દૃષ્ટિએ પડે છે. આ પ્રકરણમાં તે દર્શાવેલા છે જ, તથાપિ પુનઃ સ્પષ્ટ કરીએ તો તે એ જ છે કે એકલું પુરુષતત્ત્વ કે એકલું પ્રકૃતિતત્ત્વ એક પૈડાવાળી માટીજેવું છે. ઉભય સાથે રહેવાથી જ આ જગતનું અસ્તિત્વ છે, અને ઉભયના સાથે રહેવાથી જ આ જગતનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ થાય છે. ઉભયના વિયોગમાં શૂન્યતા છે, ઉભયના સંયોગમાં વિશ્વ આશ્ચર્યકારક રમણીયતાને ધારણ કરે છે. પ્રકૃતિતત્ત્વને અથવા પુરુષતત્ત્વને ઉઠાવી લેતાં જેમ વિશ્વ અને વિશ્વનો વિકાસ અટકી જાય છે, તેમ વિશ્વનાં નાનાંમોટાં સર્વ કાર્યોના વિકાસ પણ અટકી જાય છે. જો આમ છે તો પછી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ ચાર પુરુષાર્થો જે વિશ્વમાં જ સાધવાનાં છે, તે સાધવામાં માત્ર કામમાં જ, અને તે પણ વગરસમજ્યે, સ્ત્રીને સાથે રાખવી, અને બીજા ત્રણ પુરુષાર્થમાં તેનો ત્યાગ કરવો, એ પુરુષાર્થોની શી રીતે સિદ્ધિ કરાવનાર થઈ શકે, એ લેશ પણ સ્પષ્ટ થતું નથી. મોક્ષરૂપ પુરુષાર્થ સાધવામાં પ્રકૃતિની શી અગત્ય છે, એમ આ વિષયમાં સૂક્ષ્મ વિચાર ન કરનાર. કેટલાક શંકા ઉઠાવે છે, પણ તેઓ વિસરી જાય છે કે મોક્ષરૂપ જ્ઞાને પ્રકટાવનાર જે વિવિધ દેવી સંપત્તિઓ અર્થાત્ ઉત્તમ ગુણો તથા સાધનો છે, તે પ્રકૃતિનું વિદ્યા નામનું જે શુદ્ધ અધુરું અંગ છે, તેનાં જ કાર્યો છે, અને તેથી વિદ્યા માં

પાનો આત્મ્ય લીધા વિના મોક્ષની સિદ્ધિ અર્થ શકની જ નથી. આમ મોક્ષપ્રાપ્તિ પરમપુર-
પાર્થની સિદ્ધિ પણ પ્રકૃતિની અપેક્ષા રાખે છે, તો આ વ્યવહારનાં વિવિધ અભ્યુદયો પ્રકૃતિની
અપેક્ષા રાખે, એમાં કહેવું જ શું હતું ? અર્થાત્ સ્ત્રી જે પ્રકૃતિની એક પક્ષ મૂર્તિ છે, તેનો
વ્યવહાર તેમ જ પરમાર્થ સર્વમાં પુરુષને અનિવાર્ય ઉપયોગ છે. અને તેની શારીરિક શક્તિ
એને, તેની માનસિક શક્તિએ અને તેની આધ્યાત્મિક શક્તિએ ન્યાં સુધી પોતાની
શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સાધવામાં પુરુષો ઉપયોગ નહિ કરે, અને તેમને
અર્થાત્ સ્ત્રીએ પોતાનાથી વેગળી ને વેગળી રાખ્યા કરશે ત્યાં સુધી ખરી ઉન્નતિનું દર્શન
તેઓ કરી શકવાના જ નથી, એ સિદ્ધ છે.

હું જે વિચાર દર્શાવું છું, તે પાશ્ચાત્ય વિચારો નથી, પણ આર્યશાસ્ત્રાનુકૂળ જ વિચારો
છે. વિલાયતની હવા ખાવાથી વિલાયતી વિચારોથી મારું મગજ ભમી ગયું છે, એવો મારે
માથે આરોપ મૂકનારને હું હંડા પડી સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરવા વિના બીજું શું કહી શકું ?
પરમાત્મસ્વરૂપ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીથી પ્રભાવને પામ્યા છતાં મારામાં આવા વિચારો કેમ
પેશી ગયા, એમ પણ કોઈ કોઈને લાગશે, તે સર્વને હું સ્પષ્ટ કરી કહું છું કે મારામાં જે
પેકું છે તે સત્ય જ પેકું છે, પરંતુ દીર્ઘ કાળથી સેવેલી અજ્ઞાનવાળી દષ્ટિથી સત્ય તમને
અસત્ય રૂપે જણાય છે. મેં જે અભિપ્રાયો દર્શાવ્યા છે, તેવા જ અભિપ્રાયો મારા સદ્ગુરુશ્રીના
છે, એમ વધી મારા સદ્ગુરુશ્રીને હું લઘુતા આપતો નથી, અને હું પોતે પ્રભુતા લેતો નથી.
પણ મારા સદ્ગુરુશ્રીના જ સત્યપૂર્ણ અભિપ્રાયો મેં મારી ભાગીતુડી વાણીમાં દર્શાવ્યા
પ્રયત્ન કર્યો છે, એમ કહી મારા ઇષ્ટશ્રીને હું પ્રભુતા અર્પું છું, અને તેમની ચરણરૂપ
હું લઘુતામાં રહું છું. મારા ગુરુશ્રીના આવા અભિપ્રાયો ન હતા એમ જોકે કોણ વાર પણ
કહેવાની તમે શું હિંમત ધરી શકો છો ! અદ્ભુત સંયોધી ભરેલા ભામિનીભૂપણના પાંચે
અંગકરો તમે વાંચ્યા છે ? મનોહર અને વિચિત્રવાના અસ્તિત્વો અન્યાસ કર્યો છે ? દોષત અને
દૈવતાના જીવનપ્રસંગનો વિચાર કર્યો છે ? ઉપદેશ આપવાના પોતાના કર્તવ્યથી મનોહરે વિ-
ન્યાને દૂર રાખી છે કે સાથે ? ઉભયે સાથે રહી લોકોને સુધારવાનું કાર્ય કર્યું છે, કે વિ-
ન્યાને વાસણો ઉઠકવાનું, કચરા કાઢવાનું, અને સંધવાનું જ કામ માત્ર સોંપી મનોહરે એ-
કલાએ ઉપદેશક પદ લીધું છે ? ક્યાસમયે સ્ત્રીએ પોતાના પતિસાથે લાગ લેવા દીધી
છે કે તેમને વેગળી રાખી છે ? અને જનને એક જ આશય અને એક જ કર્તવ્ય ચતારી
તેના પરિણામ કેટલા થોડા સમયમાં કેવો ઉત્તમ જણાયો છે ? સાત દિવસના જ અદસમાં
મહેલ્લાનાં સ્ત્રીપુરુષોમાં કેટલો ટ્રેસાર પડી ગયો હતો ? વળી ઉપદેશક ધર્મની સિદ્ધિ કરવા માટે
દોષત એકલો પ્રવાસમાં નીકળ્યો હતો કે દૈવતાસાથે નીકળ્યો હતો ? આ અને આવા અનેક
પ્રસંગોને ભામિનીભૂપણમાંથી તેમ જ સિદ્ધાંતસિંહુ વગેરે ગ્રંથોમાંથી લક્ષપૂર્વક અવલોકી
અને પછી કહો કે વિલાયતની હવા ખાઈ વિલાયતી વિચારોથી મારું મગજ ભમી ગયું છે.

સદિવેષ્ટા વાચકોના સમાધાનાર્થે આટલું સ્પષ્ટીકરણ કરી હવે હું મારી વાર્તા આ-
ગળ ચલાવું છું.

ગાડીમાં યોગિની મને કહેવા લાગી, ભાવનું ! આજે વેંઘા અને રોકડેરા રોગીઓના
રોગોને જ સારા કરવાનો વિશેષ કરીને પ્રયત્ન કરતા સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. તેમના આ
પ્રયત્નને માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે, પરંતુ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય આ હોય એમ શું આપને
લાગે છે ? પ્રગ્નને રોગ ચયા પછી તેને ટાળવા પ્રયત્ન કરવો, તેના કેરતાં પ્રગ્નને રોગ જ ન
થાય, એવા ઉપાયો યોગ્યતા, એ શું વેંઘાનું અને રોકડેરાનું પ્રથમ કર્તવ્ય નથી ?

મેં કહ્યું, દેવિ ! તું કહે છે, તેમ જ તેમનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. પરંતુ તે કર્તવ્ય બનવા જતાં આજે તેમની રાશ્ત્ર જતી રહેવાનો તેમને ભય રહેતો હશે, એમ લાગે છે. પ્રજામાંથી કાર્મ માંડુ જ ન પડે તો પછી તેમને ત્યાં કાણુ આવે, અને તેમનો નિર્વાહ શી રીતે ચાલે ?

તે યોગી, ભગવન ! આ ભયથી જ જો તેઓ પોતાના મુખ્ય કર્તવ્યનું પાલન ન કરતા હોય તો તેમાં તેમની ભૂલ છે. પ્રમાણિકપણે પોતાના કર્તવ્યને સાધનારને, પ્રયત્નનું યોગ્ય ફળ મળ્યા વિના રહેવું જ નથી. આજે પૈષ્ટોદ્દેશનો જે રીતે નિર્વાહ થાય છે, તેથી ભિન્ન રીતે તેમનો નિર્વાહ થવાનાં અનેક દાર તેમને માટે ઉપલબ્ધ વિના નહિ જ રહેવાનાં. “પરમેશ્વરની કૃપાથી આપણે નિર્વાહનાં સાધનોની ખોટ નથી, તોપણ આપણા ઉદારદર્શનથી આપણે આ સંબંધમાં આપણા બંધુઓને પોતાના મુખ્ય કર્તવ્યનું ભાન થાય એવો પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે.

મેં કહ્યું, તને આ સંબંધમાં શું કરવું યોગ્ય લાગે છે ?

તેણે કહ્યું, શું કરવું, એ આપને અન્નપત્રું નથી જ, તોપણ આપ ત્યારે પૂછો છો ત્યારે જણાવું છું કે આપણે ત્યાં આવનાર રોગી સ્વીપુરોને દુવેથી આપણે ઔષધ આપવાની સાથે, તેઓ રાશ્ત્રી માંદાં પડ્યાં છે, તે સમજાવવું જોઈએ, તથા ભવિષ્યમાં તેઓ માંદાં ન પડે, માટે, આરોગ્યના કેવા કેવા નિયમો તેમણે પાળવા જોઈએ, તે તેમને સ્પષ્ટ કરીને કહેવું જોઈએ. આમ કરવામાં આપણે સમય વધારે જશે, એ ખરું છે, તથાપિ તેથી રોગીઓને વધારે લાભ થવા સંભવ છે. મારી ઇચ્છા એવી છે કે આપે પુરુષોનો એક વર્ગ દાદી તેમાં પુરુષોને આરોગ્યસંબંધી આચારીયામાં ત્રણેક દિવસ યોગ આપવો, તથા મારે સ્ત્રીઓનો એક વર્ગ દાદી તેમને તે જ પ્રમાણે યોગ આપવો. વળી આપે લોકોને સમજાવ એવી સહેલી ભાવામાં આરોગ્યવિદ્યાના નાના નાના લેખો લખવા, અને તેનો છટપટી પ્રજામાં પ્રસાર કરવો. હું પણ આપને આ સંબંધમાં યથામતિ યથારીકિત સાહાય્ય આપીશ. વળી આપણે પ્રસંગોપાત્ત રોગીઓને ઘેર જવાનો નિયમ રાખીશું, અને ત્યાં રોગીઓ કેવી રીતે હવન ગાળે છે, અને તેમના ઘરમાં તેમની રહેવાની વ્યવસ્થા કેવી છે, એ વગેરેની તપાસ કરીશું, અને તેમાં જ્યાં જ્યાં સુધારો કરવાની જરૂર હશે તે તે સ્થળે સુધારા કરવા, તેમને મુશ્કેલીશું, પ્રસંગોપાત્ત રૂંક રોગીઓને આપણે દ્રવ્યની પણ મદદ આપીશું. હું ધારું છું કે આવા કંઈક ઉપાયોવડે આપણે આપણું કર્તવ્ય સાધીશું તો આપણે આજે લોકોનું જેટલું કષ્ટાણુ કરી રાશ્ત્રીએ છીએ તેના કરતાં ઘણું જ વધારે કષ્ટાણુ કરી રાશ્ત્રીશું.

મેં પ્રસન્નતા જણાવતાં કહ્યું, હે અન્યનું કષ્ટાણુ કરવામાં કિસાદને ધરતારી ! તારી ઇચ્છાપ્રમાણે જ આપણે સર્વ કરીશું.

તે દિવસે યોગિનીનું મારા ઔપધાલયમાં આવવું થયાથી આખા ઔપધાલયમાં નવું હવન આવ્યું હોય એમ મને લાગ્યું. મારે ત્યાં આવેલા બાળક રોગીઓપ્રતિ તથા સ્ત્રી રોગીઓપ્રતિ યોગિનીએ અત્યંત પ્રેમ દર્શાવ્યો. તેમને વિવિધ પ્રશ્નો કરી તેમના રોગનાં કારણો તેમને સંમજાવ્યાં, તથા જેમને જેવી ઘટે તેવી આરોગ્યસંબંધી ઉત્તમ સલાહ આપી. વળી તેમનું આશ્વાસન કરનારાં તથા તેમનો રોગ સત્વર મટી જવાની દદ શ્રદ્ધા તેમનામાં બંધાય એવાં અનેક વચનો તેણે તેમને કહ્યાં. આથી તે સર્વને જાણે પોતાનો અર્ધો વ્યાધિ મટી ગયો હોય એવું ભાન થયું. મેં પણ પુરુષ રોગીઓની સાથે તેવું જ વર્તન ગણાવી સર્વને સંતોષ પ્રકટાવ્યો. સ્વરૂપમાં ઉત્તમ પ્રકારે કર્તવ્ય સાધવાથી જે સંતોષાનંદનો સહયમ અનુભવ થાય છે, તેવો અનુભવ કરતાં કરતાં, સમય થયે અમે ઉત્તમ અમારા ‘સાંતિહવન’માં પાછાં આવીયાં. (અપૂર્ણ)

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૪ થી)

પ્રકરણ ૧૬.

પગના નળાની પિંડી અને ધુટીને પોષનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

જને પગના નળાના પાછલા ભાગવાલા ભાગ (પિંડી) માં અને ધુટીમાં કુંભ ગ્રાસિની સત્તા પ્રવર્તે છે. તેથી આ ક્રિયા કુભરાસિ જે ૨૧ મી જ્યાન્યુઆરીએ બેસે છે, અને ૧૬ મી ફેબ્રુઆરીએ ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. પગની ઝોડીઓને એક બીજાની સાથે અડેલી રાખવી, પણ જને અંગુઠાની વચમાં દસ બાર આંગળાનું અંતર રાખવું. જને હાથ નીચે લટકતા રાખવા. છાતી આગળ કાઢવી. પછી હાથેળીઓ શરીરભણી રહે એ રીતે એક હાથનાં આંગળાં બીજા હાથનાં આંગળાંમાં નાખવાં, અને જને હાથને તંગ કરવા. પછી પગના અંગુઠાઉપર ઉભા રહીને, ધુટણમાંથી વાંકા વળીને શરીરને જમીનભણી જેટલું નીચું નમે તેટલું નમાવવું. પછી પાછા મૂળની સીધી ટટાર સ્થિતિમાં આવવું. આ બધી વખતે પગના અંગુઠાઉપર જ ઉભા રહેવું, અને ઝોડીઓને જમીનને જરા પણ અડવા ન દેવી. આ પ્રમાણે આઠથી દસ મિનિટ સુધી કર્યાં કરવું. શરીરને જમીનભણી નીચું નમાવતી વખતે, પૂર્વે કલા પ્રમાણે શ્વેતમાં વા-યુથી પૂરેપૂરાં ભરવાં, અને પાછા સીધા ટટાર થતી વખતે વાયુને બહાર કાઢીને તેમને પૂરે-પૂરાં ખાલી કરવાં.

ક્રિયા કરતી વખતે મનને નળાની પિંડીઓમાં અને ધુટીઓમાં એકાગ્ર કરવું. તે અવ-યવો મૃદક, પુષ્ટ અને મુંદર હોવાનું ચિત્ત જતિમાં રચવું.

નીચેનાં વિધિવશ્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:-મારા પગ જળવાનું છે. મારામાં પુષ્ટતા જીવન અને સામર્થ્ય છે. જળથી અને જીવનથી મારે શરીર ઉભારાઈ જાય છે. આ ક્રિયાનાં આ પ્રકારના પ્રયોગો મને પૂર્ણ અનુભવ આવેલો સમજાય છે.

તૃપ્ત, સિંદ, અને વૃદ્ધિ ગ્રાસિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે, આ અવયવોને પોષનાર ઉપ-રની ક્રિયા ગોઠાવણે કરતાં અડચણ નથી. (અપૂર્ણ.)

ઉપવાસોપચાર.

(અનુસંધાન ગયા વર્ણના પૃષ્ઠ ૧૪૬ થી.)

સ્વસ્ત શરીર, સુદૃઢ શરીર, અને કારણ શરીર પરસ્પર એટલાં નિકટ સંબંધવાળાં છે કે નળમાંથી એકની ઉત્તમ પ્રકારે શુદ્ધિ દરમ્યાં આવે છે તો બીજા શરીરોની ઘોર ધજે અગ્રે શુદ્ધિ થયા વિના રહેતી જ નથી. એમ છતાં આ ત્રણે શરીરોની શુદ્ધિ કરવાના સ્વતંત્ર ઉપાયો પર્વ પુરંધાએ નિર્ણય કર્યા છે.

વમન, વિરેચન વગેરે વૈદ્યશાસ્ત્રે પ્રયોધિલા ઉપાયોવડે તથા નેતિ, બસ્તિ વગેરે યોગશાસ્ત્રે પ્રયોધિત વિવિધ ક્રિયાઓવડે સ્વસ્ત શરીરની ઉત્તમ પ્રકારે શુદ્ધિ સાધી શકાય છે, અને કર્મ, ઉપાસના તથા જ્ઞાનનાં વિવિધ સાધનોવડે સુદૃઢ તથા કારણ શરીરની શુદ્ધિ સાધી શકાય છે. જે સાધનો એક શરીરની ઉત્તમ પ્રકારે શુદ્ધિ સાધે છે, તે જ સાધનો અન્ય શરીરોની માથું

પણે શુદ્ધિ-સાધવામાં પણ હેતુમત્ત થાય છે, અને તેનું કારણ પૂર્વે કહ્યું તેમ શરીરનો અત્યંત નિકટ સંબંધ છે, એ જ છે.

સ્થૂળ શરીરની શુદ્ધિ સાધનારા વિવિધ ઉપચારોમાં ઉપવાસ એ એક અત્યંત સમર્થ ઉપચાર છે; અને જ્યારે તેને સમજીને કરવામાં આવે છે, તથા તે સાથે ઉપાસનાના ક્રમોને પણ યોગ્યતામાં આવે છે ત્યારે તો તે મનુષ્યનું સર્વોત્તમ કલ્યાણ સાધે છે. આદારના કેવળ ત્યાગપૂર્વક ક્ષુદ્રે કરેલી ઉપાસનાનું તેમ જ નરસિંહ મહેતાએ કરેલા ઉપાસનાયુક્ત સાત દિવસના ઉપવાસનું કૃતિ સર્વ આસ્તિક આર્યપ્રજા જાણે છે.

ઉપવાસથી શરીરના અને મનના વ્યાધિઓ મટે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેનાથી શરીરના અને મનનો વિકાસ પણ થાય છે, એમ અનેક અનુભવી પુરુષોનો અનુભવ છે.

શરીરમાં રહેલો કચરો, અને તેનાથી થનાર અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ ઉપવાસજેવા સરળ ઉપચારથી જેવા નાશ પામે છે, તેવા બીજા કશાથી નાશ પામતા નથી. શરીરની શુદ્ધિ કરનાર, ઉપવાસથી સમર્થ બીજા ઉપાયો નથી, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી; અનેક લૌકિક અને અલૌકિક ઉપાયો છે, પણ તે ઉપાયો સર્વને દુર્લભ હોય છે, અને કેટલાકને તો અભળ્ય જ હોય છે, અને ઉપવાસ સર્વને જ સુલભ છે.

વિધિપૂર્વક સેવવામાં આવતા ઉપવાસ તનના અનેક મળને બાળી નાખે છે, એટલું જ નહિ પણ મન અને ઇન્દ્રિયોઉપર ચઢેલા મળના ચરને બાળી નાખીને આંતર પ્રદેશમાં રહેલા આત્માથી સ્પર્ધનું દર્શન કરવામાં જીતને કેટલેક અંશે મદદગાર થઈ પડે છે.

જેમ કામ કરનાર અશ્વગેરે પશુઓને પ્રસંગોપાત એકેક દિવસ વિશ્રાંતિ આપવામાં આવે છે તો તેઓ બીજા દિવસે અધિક સાર કામ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓનું બળ લાંબા સમયસુધી રહી રહે છે, તેમ શરીરના અવયવોને અને તેમાં પણ જરૂરને સાતે દિવસે અથવા પંદરે દિવસે એકેક દિવસ કેવળ વિશ્રાંતિ આપવામાં આવે છે તો તેઓ પછી અધિક સાર કામ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓનું બળ લાંબા સમયસુધી રહી રહે છે. આ કારણથી જ આપણું શાસ્ત્રોમાં પંદરે દિવસે ઝોઝામાં ઝોઝો-ઝોઝાદશીનો એક દિવસ ઉપવાસ કરવાનું નિધાન કરવામાં આવ્યું હોય છે.

જ્યારે ઉપવાસનું કેટલેક સમય, હવે પછી લખવામાં આવતા વિધિપ્રમાણે ચલન કરવામાં આવે છે, ત્યારે શરીરના પ્રયેક આંગુમાંથી ગુરતા નીકળી જઈ તનુતા આવે છે. પ્રાણુ-યામ કરનાર યોગીનું શરીર જેમ પ્રાણુયામના અવ્યાસથી તનુતાને અર્થાત્ હલકાપણને પામે છે, તે જ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક ઉપવાસ કરનારનું શરીર પણ તનુતાને પામે છે; અને શરીરનું હલકાપણ થવું, એનો અર્થ બીજા કશો જ નથી, પણ ગુરતાકર્ષણનો જય થવો, એ જ છે. પ્રાણુયામવડે યોગી શરીરને એટલું હલકું કરે છે કે તે ગુરતાકર્ષણનો જય કરી હવામાં ઉડી રહે છે. વિધિપૂર્વક ઉપવાસ કરનાર પણ પોતાના શરીરનો કંઈક આવી તનુતા પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થાય છે, એમાં કશો જ સંશય નથી.

ગુરતાકર્ષણનો જય કરવો, એનો અર્થ મૃત્યુનો જય કરવો, એવો પણ થાય છે. જેમાં જેમાં જીવન અથવા ચૈતન્ય હોય છે તે સર્વ ગુરતાકર્ષણને થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં લેખવતાં નથી. પાપાણુમાં જીવનની કળા રપટ નથી, અને તેથી ગુરતાકર્ષણઆગળ તેનું કશું જ ચાલતું નથી. તેને પૃથ્વીઉપર પડેલા રહેલું જ પડે છે. તેનાથી એક તરુના હળારેમાં

ભાગ્યેટલું પેલુ ઉચુ પોતાની મેળે થઈ શકતું નથી. વનસ્પતિમાં પાંપાણુકરતાં ચૈતન્યની કળા અધિક જાણતી છે, અને તેથી તે ગુરુત્વાકર્ષણને ન લેખવી ઉચે ચરે છે. પ્રાણીઓમાં તેથી પેલુ જીવનકળા અધિક પ્રમાણમાં હોવાથી તેઓ પૃથ્વીપર પડી ન રહેતાં, ગુરુત્વાકર્ષણનો જ્ય દરી દિશાઓમાં ગતિ કરે છે. આ સધળું છતાં તેમના શરીરના આણુ હજી નેમકે તેવા હલકા ન હોવાથી તેઓ ઉડી શકતા નથી. શરીરમાં જેમ કયરે વધારે હોય છે, તેમ તેના ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા વધારે ચાલે છે, અને જેમ કયરે ઓછો તેમ તેના ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા ઓછી ચાલે છે. બાળકો દરણીની પેઠે છલંગો મારતાં દોડે છે, તેનું કારણ તેમનાં શરીરમાં કયરે ઓછો છે. અને તેથી તેમના પર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા ઓછી છે, એ છે. જુદાથી ચાર ગણાં પેલુ ચલાવું નથી તેનું કારણ તેમના શરીરમાં કયરે વધારે છે, અને તેથી તેમના પર ગુરુત્વાકર્ષણની સત્તા વધારે છે, એ છે; અને ઓછા ક્યારાવાળું શરીર અધિક જીવનમય હોવાથી ગુરુત્વાકર્ષણનો તે અધિક જ્ય કરવું હોવાથી, ઉપવાસવડે શરીરનો કયરે બાળી તેને હલકું કરવું, અને તેમ કરી ગુરુત્વાકર્ષણનો જ્ય કરવો, એ મૃત્યુનો જ્ય કરવાનું જ્ય છે. ઉપવાસ આ રીતે વ્યાધિને, વૃદ્ધાવસ્થાને તથા મૃત્યુને પેલુ કંઈક અંશમાં જિતનાર છે.

જેમ આમિ મુચ્છાના મંગમાત્રને બાળીને તેને અલંત શુદ્ધ કરનાર છે, તેમ ઉપવાસ મનુષ્યના રધૂલ શરીરના મંગમાત્રને બાળીને તેને અલંત શુદ્ધ કરનાર છે. ઉપવાસનો આરંભ થતાં જ શરીરમાંથી કયરે બળવા મારે છે, અને જેમ જેમ ઉપવાસ આગળ વધે છે, તેમ તેમ તે કયરે એટલે સુધી બળે છે કે રધૂલ, સૂત્રમ અને કારણ શરીર ત્રણે સ્વચ્છ કાચના પાંદડાઓમાં થઈ રહે છે, અને તેમાંથી આત્મા પોતાનો પ્રકાશ અધિક તેજસ્વીપણે બહાર નાંખી શકે છે. ત્રણે શરીરના અવંત નિકટ સંબંધનું અભિમાની હવામાંને લાન થાય છે.

ઉપવાસના ભારે લાલ મનુષ્યો જાણતા નથી, તેથી જ તેઓ ઉપવાસ કરતાં આનાકાની કરે છે; પરંતુ જેમણે એક વાર ઉપવાસના લાભનો અનુભવ કર્યો છે, તેઓ તે આરોગ્યપ્રાપ્તિને અર્થે બીજા ઉપચાર કરવા પૂર્વે વગરખરચનો આ ઉપવાસ કરાવના ઉપચાર જ પ્રથમ કરે છે.

ઉપવાસ કરવાનો અર્થ ઘણા મનુષ્યો અનનનો ત્યાગ કરી. કળાહાર કરવો, એવો કરે છે. પણ આ કંઈ ઉપવાસ નથી. આજે એકદશીના દિવસોમાં અથવા એવા જ બીજાં ત્રીણા દિવસોમાં જ રીતે આડીઅવળી અધાજવાઓ ખાઈને ઉપવાસ કરવામાં આવે છે, તે આ આરોગ્યને આપનાર ઉપવાસ નથી. આરોગ્યને આપનાર ઉપવાસમાં પાણી અને હવેલિના બીજાં કશું જ પ્રહણ કરવાનું હોતું નથી. દુધ અથવા કળ અથવા તુલસીના પત્રમાં રહે એટલા પેલુ કળાહારનો પદાર્થ ખરા ઉપવાસમાં પ્રહણ કરવાનો હોતો નથી.

ત્રણ દિવસ અને ગ્રામિ અર્થાત્ અષાઠ બોતેર કલાકસુધી સધળા પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો, એનું નામ ઉપવાસ છે. આવા ઉપવાસ કરનારે કરાનો એક કણ સરખો પણ ખાંવાનો નથી, પણ ખુસ્તી હવામાં શ્વાસને લીધા કરવાનો છે, અને મુખમાંથી ગરતા ગરને ગરવા કરવાનો છે. પાણી પીતાં અગ્યથુ નથી, પણ તે પેલુ સામદુ એક જ્યે ન પીવું. પણ ઘોણ ઘોણ પ્રમાણમાં જેમ જેમ જરૂર જણાય તેમ તેમ પીવું. આહારની પેઠે નાને નાને ધુંટડે પાણી પીવું, અને તેને મોંમાં ઘેરી વાર રમાડીને કંઈ ઉતારવું.

ત્રણ દિવસનો લાગત ઉપવાસ કરવાનું જેમને દહિન જગ્યાય તેમજે એક દિવસના ઉપવાસથી આરંભ કરવો, અને પછી ધીરે ધીરે અજવાસ પડે તેમ તેમ ઉપવાસના સંમશને

જાપવે. થોડાં અઠવાડીયાંસુધી સાત દિવસમાં એક જ દિવસ ઉપવાસ કરવો. જે ત્રણ અઠવાડીયાં પછી સાત દિવસમાં એક દિવસ ઉપવાસ કરવાનો નિયમ તો ચાલુ રાખવો જ, પણ વિશેષમાં પ્રતિદિન જે વાર ખાવાનું રાખ્યું હોય તે એક વારનું કરી નાંખવું. વળી એક જે અઠવાડીયાં જવા દેછે તે પછી સાત દિવસમાં એક ઉપવાસને બદલે જે ઉપવાસ કરવા આમ જે અઠવાડીયાં કરી પછી ત્રણ કરવા. આ પ્રમાણે ચઢતાં ચઢતાં ઘણા મનુષ્યો સહેલાઈથી દશ અથવા પંદર દિવસના લાગત ઉપવાસ કરી શકે છે.

વધારે શક્તિવાળા અથવા દૃઢ મનના મનુષ્યોએ આરંભમાં એકને બદલે જે ઉપવાસ કરવા, અથવા જેમનાથી બની શકે તેમજે ઉપર કલાપ્રમાણે ત્રણ કરવા. લાગત ત્રણ ઉપવાસ કરવાથી, અથવા ધીરધીરે અભ્યાસમાં ચઢતાં દશ પંદર દિવસના અખંડ ઉપવાસ કરવાથી લેશ પણ હાનિ થવાનો સંભવ નથી, પણ ઉલ્ટો લાભ જ થવાનો સર્વ સંભવ છે.

ઉપવાસ કરનારે ઉપવાસના વિચારમાં મનને જોડેલું ન રાખવું. ઉપવાસઉપર લેશ પણ લક્ષ્ય ન આપવું. સવારે અને સાંજે જેમનાનો સમય થાય તે ઉપર ક્રિયિત પણ પ્યાન ન રાખવું. કંઈ પણ ઉપયોગી કામમાં મનને જોડેલું રાખવું. ઉપવાસ કરવાથી સરીરમાં અશક્તિ આવી જશે, એવા એવા અજાનના વિચારોને અંતરમાં પ્રવેશવા ન દેવા. ઉપવાસથી સરીરના મજામાત્ર બળી જવાના છે, અને પૂર્ણ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થનાર છે, એવા આનંદના વિચારો ઉપવાસના દિવસોમાં કર્યા કરવા.

જેઓને ત્રણ દિવસના કે બે દિવસના ઉપવાસથી બચેલીનું લાભ થાય તેમજે આકુળ ન થતાં ખુદ્દી હવામાં જઈ દીર્ઘ આસપ્રથાસની ક્રિયા કરવી. પંદર વિશ વાર ફેફસાંને હવાથી પૂરેપૂરું ભરવાં અને પૂરેપૂરું ખાલી કરવાં. આથી જેએની મરી જશે. ઉપવાસના અંતમાં અઠવાડીયાં માથું દુઃખે અથવા જેએની જાણાય તો વાયુથી ફેફસાંને પૂરેપૂરું ભરવાં, અને વાયુ બહાર કાઢવા પછી ફરી વાયુ ભરતી વખતે જરા પાણી પીવું. પછી વાયુ કાઢી નાંખવે, અને પાછા ભરતી વખતે જરા પાણી પીવું. આમ ત્રણ વાર અથવા ઘણામાં ઘણું ચાર વાર કરવાથી માથું દુઃખવું મરી જશે. જેમને ચાહા, કોરી, તમાકુ કે એવાં જ કાંઈ વ્યસનો હોય છે, અથવા જેઓ માંસાહારી હોય છે, તેઓને જ ઉપર લખેલાં બિહનો વિશેષ કરીને ચાપ છે. તે બતાવે છે કે વ્યસનોએ તેમને કેમ પરવરા કરી નાંખ્યા છે.

ઉપવાસના દિવસોમાં જેમને દસ્તનો કબજો જાણાય તેમજે બંધકાસના યંત્રનો ઉપયોગ કરવો. મોઢા નળ ધાવામાં છ શેર, સાત શેર અથવા તેથી પણ વધારે જળનો ઉપયોગ કરવો.

ઘણા મનુષ્યો ઉપવાસને બીજા દિવસે એટલે ઉપવાસ બ્યારે છોડે છે ત્યારે શરીર, લાકડું, દુધપાક કે એવા જ ભારે પદાર્થો ખાઈ છે. આ મોટામાં મોટી ભૂલ છે. આથી ઉપવાસથી થયેલા સઘળા લાભ નાશ પામે છે. ઉપવાસ છોડવાને દિવસે આરંભમાં એક જે નારંગીનો અથવા તે ન મળે તો નવટાંક કે પાતેર લીલી દ્રાક્ષનો રસ પીવો, અથવા તે ન મળે તો ટેડી,

* બંધકાસનો ઉપાય, એ નામની એકસાધકઅધિકારિકને પ્રકટ કરેલી ચોપડી વાંચવાથી બંધકાસના યંત્રનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો, તે જાણવામાં આવશે. મુદ્ર ૦-૨-૦ પૃષ્ઠ ૦-૦-૫.

તટલુચ કે એવાં જ કાર્ક કળનો રસ પાશેરચૂધી પીવે. કળનો રસ ન મળે તો આખરે એકાદ કેળું કે એવું જ કાર્ક હલકું કળ ખાવું. પછી એક ગે કલાક જવા દેધને કાર્ક હલકું ખાઈ લેવું. તે પણ પેટ ભરીને નહિ પણ મધ્યમ પ્રમાણમાં લેવું.^૧

(આપૂર્ણ.)

મધ એ બહુ ઉત્તમ પૌષ્ટિક ખોરાક છે.

કેટલાક મનુષ્યો શરીરે બહુ પાતળા હોય છે. તેઓ બન્યા થવા માટે શું કરવું, એના પ્રશ્નના જવાબ ત્યાં ત્યાં કરતા ફરે છે. આવા લોકોને મધજેવો શરીરને પુષ્ટ કરનાર ખીન્ન એકે પદાર્થ નથી.

મધ ઘણો પૌષ્ટિક ખોરાક છે, કારણ કે તેમાં શરીરમાં ચરબીને વધારનાર તત્વો બહુ મોટા પ્રમાણમાં રહેલાં છે. શિયાળામાં મધજેવો પૌષ્ટિક પદાર્થ લાભ્યે જ ખીન્ન કાર્ક મળી આવશે. આસનલોકાની ત્વચાઉપર તેની બહુ જ લાભકારક અસર થાય છે. તે ખાવાથી મધ્યમ થવું નથી, અને થવું હોય તો મરી જાય છે. તે બંધેકારના વ્યાધિઉપર પણ લાભ કરનાર છે. શરીરમાં જે ઉષ્ણતાની અભાવ છે, તે ઉષ્ણતાને ઉત્પન્ન કરનાર તત્વો તેમાં વિશેષ અંશે હોય છે, એટલું જ નહિ પણ તેમાં માંસને વધારનારાં તત્વો પણ રહેલાં છે.

કુંગળીનો ઔષધતરીકે ઉપયોગ.

ફેફસાંના કોળ (Pneumonia) ના વ્યાધિમાં કુંગળીનો ઉપયોગ બહુ લાભ કરે છે, એમ ડૉ. જોન્સ લખે છે. તે કહે છે કે:—

‘ટાઠ વાય, ફેફસાંમાં દરદ જણાય, અને આસ સુશીખતે લેવાય કે તરત જ કાચા કાંદાની પાતળી કાતળીયો પાડવી. પછી આખી છાતી ઢંકાઈ રહે, એવી જગન્નાથીની કાથળી કરી તેમાં તેને ભરવી. પછી તપીઉપર તે કાથળીને ગરમ કરવી, અને બરાબર ગરમ થયે પોટીસની પેંદ છાતીઉપર બાંધવી. આવી બે કાથળીઓ તૈયાર કરવી, જેથી એક ટાટી પેંદ કે તરત બીજી બદલી શકાય. આથી ફેફસાંમાં થતું દરદ મરી જશે, એટલું જ નહિ પણ આસ લેવા મુશ્કેલીમાં થતી ગલગમલ પણ ઓછી થઈ જશે. બાળકોને થઈ આવતા કાંસામાં, અને ફેફસાંના રક્તાવરોધમાં પણ આ પોટીસ બહુ જ લાભ કરે છે.

કાંદામાં વળી હવામાં રહેલાં રોગજનક અણુઓને સુરી લેવાનો ગુણ છે. કુંગળીના ઉત્તર ભાગમાં એક પ્રસંગે કોળગીયાનો રોગ ચાલ્યો હતો. ત્યાં એક લતામાં માત્ર એક જ ઘર બંધી ગયું હતું. તેમ થવાના કારણની તપાસ કરતાં જણાયું હતું કે તે ઘરમાં કાંદાના હારા લટકાવેલા હતા, અને તે સપાળાઉપર રોગની અસર થઈ હતી.

બરોડો કાંદો કદી પણ ન ખાવો, કારણ કે તેમાં જિગ્ગાડ થવાનું કારણ પ્રસંગે-કોળ રોગના અણુઓને સુરી લેવાનું પણ હોય. સુતા પહેલાં શહેલો અથવા બાંદો એક કાંદો ખાવાથી જરૂર સ્વચ્છ થાય છે, અને શનિએ સાંત નિદ્રા આવે છે.

૧ આ ઉપયોગી વિષયમાં હજી ઘણું લખવાનું બાકી છે, મોટે લાંબા ઉપવાસ કરવા ઇચ્છનારે પૂર્ણ સુચનાઓ વાંચ્યા પહેલાં દશ કે પંદર દિવસના ઉપવાસ કરવા નહિ. તથા ઉપવાસ કરતાં આચરણ નથી.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રવત્તયી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * અમુક પુરુષ જ્ઞાનવાન છે, અથવા તે જ્ઞાનની ભૂમિક્ષમાં ફેટસી આગળ વધેલો છે, અથવા તમે પોતે ફેટસી જ્ઞાનવાન છો, તેનો નિર્ણય કરવાની તમારી પાસે કોઈ કસોટી છે? ન હોય તો શ્રીસિદ્ધેશ્વરના દેવાલયમાં થતા આજના ઘંટાનાદ પ્રતિ ધ્યાન આપો. તે તમને આત્મી કસોટી પોતાનાં અંતઃકર્ષિત નાદદ્વારા સીખવે છે.

* * એક જ વાક્યમાં સ્પષ્ટ કરીએ તો અમર્યાદ દરિ અથવા જેમાં સર્વનો જ સમાવેશ થાય છે, એ તો વિશાળ દરિ એ જ વચાર્થ જ્ઞાનનું સર્વોત્તમ ચિહ્ન છે.

* * વાક્યનો ભાવ ન સમજાયથી વ્યાકૃત થશે નહિ. વિશાલ અર્થવાળાં વાક્યો એવાં જ હોય છે.

* * એક નાના ઘરના ધણીનું મમત્વ, તે નાના ઘરમાં જ મર્યાદિત થયેલું હોય છે. પોતાના ઘરના સર્વ પદાર્થોનું તે રક્ષણ કરે છે. માટીના એક તુચ્છ કોડીયાને, કોડીયું બાણીને તે કંઈ ફોડી નાંખતો નથી, તેમ હાંડીને હાંડી બાણીને તે રક્ષે છે, એમ કંઈ નથી. હાંડી અને કોડીયું બંનેને તે પોતાનાં જ રક્ષે છે, અને પોતાનાં જ બાણી પ્રેમથી તે તેમનું રક્ષણ કરે છે. તેની દરિ પોતાના ઘરની જ મર્યાદામાં અટકી રહેલી હોય છે.

* * માર્ગમાં પેલું સરકારી જ્ઞાનસ જ્ઞેયુ? રસ્તામાં રમનાર છોકરાઓ ઈટા ઉછાળે છે. એકાદ ઈટ જ્ઞાનસને વાગે તો તે પુટી બપ એમ છે. નાના ઘરનો ધણી તે જુએ છે, અને તોપણ જ્ઞાનસનું રક્ષણ કરવા છોકરાઓને વારવા માટે તે પોતાની છલ હલાવતો નથી. પ્રસંગે એકાદ ઈટ વાગે અને જ્ઞાનસ પુટી બપ, એમ પણ તે ઇચ્છે છે. જ્ઞાનસઉપર તેની મમતા નથી, પ્રેમ નથી, અને તેથી તે તેના પુટવામાં રાગ છે. જ્ઞાનસ તેની મમત્વની દરિની મર્યાદામાં નથી, પણ બહાર છે.

* * નગરનો અધિપતિ તે માર્ગે જાય છે. ઈટાથી જ્ઞાનસ પુટી જશે, એમ તે જુએ છે. તરત જ છોકરાઓને રોકવા તે પોતાનાં સેવકોને આજ્ઞા કરે છે. તેની અટગ્ગ સ્થિતિમાં જ્ઞાનસને નાશ તેને કંઈ વિશાલમાં નથી, તોપણ તે તેના નાશ થવા દેતો નથી, અને નાશ

તેથી પોતાના કોધને અથવા દ'ડને પાન છે, એમ તે માનતો નથી. હજાર પગથીયાંવાળી નિસરણીમાં તે છેક ઉંચે હજારમા પગથીયાઉપર ચઢ્યો હોય છે, અને તોપણ પોતાની ઉંચી ભૂમિકામાંથી નીચેનાં પગથીયાંઉપર ઉભેલાં મનુષ્યોનો તે તિરસ્કાર કરતો નથી. તે જાણે છે કે આ હજારમા પગથીયાઉપર નીચેનાં પગથીયાં એક પછી એક વટાવ્યાવિના અવાવું જ નથી, અને તેથી નીચેનાં પગથીયાંની, શિખરઉપર આવવાને માટે જરૂર જ છે, અને આ વિચારથી છેક પહેલેના પગથીયાઉપર ઉભેલા મનુષ્યઉપર પણ તે પોતાના બંધુત્વ સ્નેહ રાખે છે. તે જાણે છે કે છેક જ્ઞાનીથી આરંભીને તે મુમુક્ષુ, વિપત્તી, અને પામરની પંક્તિમાં ગણાતા અસંખ્ય ભેદવાળા મનુષ્યો સત્તની નિસરણીના કાંઈ કાંઈ પગથીયામાં જ ઉભા હોય છે. પામર જે પગથીયામાં છે, તેથી વિપત્તી ઉપરના પગથીયામાં છે, અને વિપત્તીકરતાં મુમુક્ષુ અને જ્ઞાની ઉત્તરોત્તર ઉંચા પગથીયામાં છે, એ ખરું છે, પણ તેથી નીચેનાં પગથીયાં ખોટાં અને નાશ કરવા યોગ્ય છે, એમ તેની વિશાળ દષ્ટિ સ્વીકારી શકતી નથી.

* * સંકુચિત દષ્ટિવાળાઓ દિવસમાં હજાર વાર જેની તેની સાથે લડે છે. તું કહે છે તે ખોટું છે, અને હું કહું છું તે ખરું છે, એવા દુઃશત્રુઓમાં તે દિવસમાં સ્ત્રી વાર પોતાનાથી પ્રતિકૂળ નિશ્ચયવાગાસામે બ્રહ્મી ચઢાવે છે, દાંત કકડાવે છે, અને દેવા ઉપાયથી તેનો નાશ કરી નાંખું, એ વિચારમાં સ્થિરને ઉકાળી નાંખે છે. તેઓ જાણતા નથી કે વધારે ઉંચે ઉભેલા મનુષ્ય જેટલું જોઈ શકતો હોય છે, તેટલું નીચે ઉભેલા મનુષ્ય ન જ જોઈ શકે એ સ્વાભાવિક છે. ઉંચા પગથીયાઉપર તે આવશે ત્યાં તે પણ તેઓના જેટલું જ જોઈ શકશે. નીચા પગથીયાઉપરથી તેને જેટલું જણાય છે, તેટલું તે પગથીયાઉપરથી ખોટું નથી જ; તો પછી જે જોવાનું તેનામાં સામર્થ્ય નથી, તે તેની દષ્ટિએ પડવા વિના, હાથ જે જોવાનું તેનું સામર્થ્ય છે, અને તેથી જેટલું તે જુએ છે, તેને ખોટું કહી શા માટે તેની સાથે બાંધવું ?

* * જેને મનુષ્યો પોતાની સાપેક્ષ દષ્ટિથી સાફ અને ખોટું, શુભ અને અશુભ, પુણ્ય અને પાપ, સદ્ગુણ અને દુર્ગુણ, જ્ઞાન અને અજ્ઞાન અને એ વિનાનાં અસંખ્ય દેહો ગણે છે, તે સર્વની ઉપસ્થિતિ રચાતી પરમાત્મા છે. પરમાત્મા જ આ વિવિધ ચત્તાઉતરતી ભેદને પામ્યા છે. એ જ પરમાત્માએ એક સ્થળે પોતાના સ્વરૂપનો એટલો ઓછો વિકાસ કર્યો છે કે તે આપણને પણ દેખાય છે, અને એક સ્થળે એટલો અધિક કર્યો છે, કે આપણને મનુષ્ય દેખાય છે; એક સ્થળે પામર દેખાય છે, અને એક સ્થળે વિપત્તી દેખાય છે; એક સ્થળે જિજ્ઞાસુ દેખાય છે, અને એક સ્થળે જ્ઞાની દેખાય છે. આજે જે જ્ઞાનને મનુષ્યો હાડછેડ કરે છે, તેનામાં રહેલી એ જ પરમાત્માસત્તા સમય જતાં પોતાના સિદ્ધ નિયમાનુસાર તેને ઉંચી ઉંચી ભૂમિકામાં ચઢાવનાર છે. હાડછેડ કરનારને પણ એ જ સત્તાએ આજે પશુની ભૂમિકામાંથી ઉંચી ભૂમિકામાં આણ્યો છે. આમ એક જ સત્તા ત્યાં ત્યાં વિલાસ કરી રહી છે, એવું જાણનાર વિશાળ દષ્ટિવાળો પુરુષ કોની સાથે વિરોધ કરે ? જ્ઞાનાદિ પશુઓ અથવા દુરાચરણી દુષ્ટ મનુષ્યો, અથવા ખોટા નિશ્ચયોને સેવનાર એટલી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો શી રીતે તેને તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય લાગે ? તેની વિશાળ દષ્ટિમાં સર્વ જ તેના મહત્વનો, સર્વ જ તેના પ્રેમનો વિષય થઈ રહ્યા છે.

* * સાદ્વિવેકી સમજતો ! જ્ઞાની પુરુષોના અંતઃકરણની કસોટી કરવાની કળા થ-

તાનાદે તમને શીખવી. તેને મનન કરી હસ્તગત કરે, અને તે વડે અન્યની કસોટી કરવા જવાનો બ્યર્થ પરિશ્રમ ન કરતાં પ્રથમ તમારા પોતાના જ અંતઃકરણની કસોટી કરે. તે કસોટીમાં તે સોના ટચનું કુંદન જણાય તો અમારા તમને અનંત પ્રણામ છે. ચોખ્ખા ટચનું જણાય તો પૂરેપૂરા સો ટચનું કરવા પ્રયત્નશીલ થાઓ. તમને ઉચ્ચ ચઢાવનાર સત્તા તમારા અંતરમાં જ છે. તેને ચોળખી તેને આશ્રય લો. તે તમને ઉચ્ચ લેઇ જશે. તે સત્તાને છોટી બીજના આશ્રય લેવા દોડશો નહિ. બીજનો આ સત્તાનું તમને ચોળખાણુ આપ્યા વિના અધિક કશું જ કરનાર નથી. ઉચ્ચ ચઢવાને માટે તમારા પગને તમારે પોતે જ ગતિ આપવાની છે. ત્યારે હમણું કાં ગતિ આપતા નથી? ધંટાનાદ તમને વિશાળ દૃષ્ટિમાં પ્રવેશવા સપ્રેમ આમંત્રણ કરે છે. આપું પ્રેમનું આમંત્રણ પણ શું તમે નહિ સ્વીકારો ?

માનસોપચાર.

સંકરપરંતે અથવા વિચારપરંતે પોતાના અથવા પારદ્રા વ્યવધિઓને ટાળવા માટે અમારે શું કરવું, એવા પ્રશ્નો વિવિધ સ્થાનજોતરથી મને વારંવાર કરવામાં આવે છે. એ સંબંધમાં મહાકાલમાં કોઈ વિષય લખવાનો પણ કેટલાકનો આગ્રહ પ્રસંગોપાત થાય છે. આથી આ સંબંધમાં કંઈક લખવા આજે મારી વૃત્તિ વેગ ધરે છે.

આ વિષયને સામાન્ય મતિનાં મનુષ્યો પણ સરજતાથી સમજી શકે એ રીતે તેને લખવા હું પ્રયત્ન કરીશ; અને તે પ્રયત્નમાં વિજય મળે એ અર્થે, જ્યાંથી સર્વ પ્રકારનાં જ્ઞાન પ્રકટે છે, તે પરમાત્માને હું આરંભમાં નમસ્કારપૂર્વક સમર્પે છું.

વિચારના સામર્થ્યવડે રોગોને મટાડી શકાય છે, એ વાત કંઈ નવી નથી. મહાત્માઓ, સાધુઓ, વગેરે આવી જ રીતે ધણુને મટાડે છે, એ વાતમાં આપણી જ પ્રભુ શ્રદ્ધા ધરે છે, એટલું જ નહિ, પણ સુધરેલા દેશોની પ્રજાઓ તેમ જ જંગલી ગણાતી પ્રજાઓ પણ ધરે છે.

જેમ જેમ મનુષ્યો બુદ્ધિમાં આગળ વધે છે, તેમ તેમ રોગ મટાડવાના ઉપાયોમાં પણ તે આગળ વધે છે. સ્થૂલ આપણને બદલે સૂક્ષ્મ આપણે આપવાની પદ્ધતિ તથા જળ, હવા, વાયુ, ઉપવાસ વગેરે વડે રોગ ટાળવાની પદ્ધતિઓ આ જ રીતે શોધી કઢાઈ છે. વિચારવડે રોગ ટાળવાની પદ્ધતિ, એ બુદ્ધિની વૃદ્ધિને આજે મોટામાં મોટો વિજય ગણાય છે.

મનુષ્ય માત્રને આ જગતમાં સઉથી મોટામાં મોટી અગત્યની વસ્તુ આરોગ્ય છે. કારણ કે તેને મળનારાં સર્વ સુખોનો આધાર આરોગ્યઉપર રહેલો છે. ધનનાં, સ્ત્રીપુત્રાદિનાં અને વ્યવહારનાં વિવિધ સુખો, ઉત્તમ આરોગ્યવિના નકામાં છે, એ કાણુ નથી બાણુ ?

વિચારવડે રોગો ટાળવાની વિદ્યાનો મનુષ્ય જ્યારે અભ્યાસ કરે છે, અને તેને સિદ્ધ કરે છે ત્યારે પોતાના ગમેલા આરોગ્યને તે પાછું મેળવે છે, એટલું જ નહિ પણ વ્યાધિથી લ-વિભ્યમાં પોતાનું સર્વદા ચલાવુ કરી શકે છે.

માનસોપચારવડે તે પોતાના વ્યાધિ ટાળી શકે છે અને પોતે સુદૃઢ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ બીજાના વ્યાધિને પણ તે ટાળી શકે છે, અને તેમનામાં સુદૃઢ આરોગ્ય ઉપગમી શકે છે.

રોગ મટાડવાની આજ સુધી જે જે વિદ્યાઓ શોધી કાઢવામાં આવી છે, તે સર્વ વિદ્યાઓ કેટલાક રોગોને અસાધ્ય એટલે કાંઈ પણ ઉપાયથી ન મટે, એવા ગણે છે. માનસ ઉપચારને એક પણ વ્યાધિ અસાધ્ય નથી. વિધિપૂર્વક માનસોપચારને ત્યારે કરવામાં આવે છે, ત્યારે સાધ્ય, કટસાધ્ય, દુઃસાધ્ય અને અસાધ્ય સર્વ પ્રકારના વ્યાધિઓ, તેને નમ્યું આપે છે.

આ પ્રકારે માનસોપચાર, વ્યાધિઓને ટાળનારી સર્વ વિદ્યાઓમાં સર્વોપરિ પદ ભોળાવે છે, તેથી એમ સમજવાનું નથી કે આ વિદ્યા બહુ કઠિન હશે, અને અસાધ્યારણુ શુદ્ધિનાં મનુષ્યો જ તેને સિદ્ધ કરી શકતાં હશે. આવું કશું જ નથી. આ વિદ્યા ઘણી સરળ છે, અને સામાન્ય શુદ્ધિમાન કાંઈ પણ સ્ત્રીપુરુષ તેને શીખી શકે છે, અને થોડા અભ્યાસથી વ્યાધિઓને ટાળી શકે છે.

આ વિદ્યા બહુ સરળ છે, માટે જ ઘણા મનુષ્યો તેમાં કશો માલ નથી, એમ માને છે. એક બે વારના પ્રયોગથી કશું ફળ ન જણાતાં તેઓ તેમાં કશો જ ભત્રીવાર નથી, એવો અયોગ્ય નિશ્ચય કરી બેસે છે. બીજી બાજુ તેમાં : જેમ ધૈર્યવાળા અભ્યાસની જરૂર છે, તેમ આમાં પણ છે, અને તેથી બે વાર વાર અથવા પ્રસંગે તેથી પણ વધારે વાર નિષ્ફળતા મળતાં શુદ્ધિમાને તેના ઉપર અશ્રદ્ધા કરવી ઉચિત નથી. આમકવડે પુનઃ પુનઃ તેના નિયમોનો ઉપયોગ કરી, જોનારને તેમાં કેટલું બળ રહ્યું છે, તે જાણ આશ્ચર્ય થયા વિના રહે તેમ નથી.

દ્રવ્ય ક્રમાવાના એક જ આશયથી આ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવો, એ તે મનુષ્યની બહુ શુદ્ધિ કરનાર નથી. બીજાઓના વ્યાધિ ટાળવામાં પોતાનો સમય નળ્ય, અને તેથી તેના બદલામાં તે દ્રવ્ય લે તો તેમાં દોષ જેવું કશું જ નથી, તોપણ જેમ આપણા આપનાર પૈઘને દ્રવ્યનો લોભ હાનિ કરે છે, તેમ આ માનસિક ઉપચાર કરનારને પણ તે હાનિ કરે છે.

આપણને જે મન મંગેલું છે, તે જ આ જગતમાં આપણું સર્વસ્વ છે. આપણે જે કંઈ આ જગતમાં કરી શકીએ છીએ, તે આ મનવડે જ કરી શકીએ છીએ. જગતમાં આજસુધીમાં જે જે થયું છે, આજે થાય છે, અને હવે પછી થશે, તે સઘળું આ મનવડે જ થયું છે, થાય છે, અને થશે. આપણામાંથી મનને કાઢી લેતાં આપણે કશું જ કરવાને સમર્થ રહેતા નથી, આમ મન જ આપણું સર્વસ્વ હોવાથી મનને જ સર્વોત્તમ પ્રકારનું કરવા ઉપર આપણાં સઘળાં સુખનો આધાર રહ્યો છે.

શાસ્ત્રો કહે છે કે આ મનમાં જે કંઈ કરવાનું બળ આવ્યું છે, તેનું કારણ આત્મા અથવા ચૈતન્યનો તેમાં પ્રકાશ પડ્યો છે, માટે આવ્યું છે. આ આત્મા અથવા ચૈતન્યમાં સઘળું જ રહ્યું છે. અનંત જ્ઞાન, અનંત સુખ, અનંત એશ્વર્ય, અનંત આરોગ્ય, અનંત બળ વગેરે સર્વનો એ આત્મા મહાસાગર છે. આ સઘળું આત્મા મનમાં ટ્રેરે છે, પણ મન જે પ્રમાણમાં શુદ્ધ હોય છે, તે પ્રમાણમાં મનને તેના અનુભવ થાય છે. શુદ્ધ દર્ષણમાં સૂર્ય પોતાના પ્રકાશને અનંત તેજસ્વીપણે દર્શાવી આપે છે, અને મહિનમાં તે પ્રમાણે નથી દર્શાવી આપતો તે જ પ્રમાણે શુદ્ધ મનમાં આત્મા પોતાના અનંત સામર્થ્યને દર્શાવી આપે છે, અને મહિન મનમાં દર્શાવી આપતો નથી. આથી મનને સર્વોત્તમ પ્રકારનું કરવું, એ આપણું મોટામાં મોટું કર્તવ્ય સિદ્ધ થાય છે.

વિચારોવડે વ્યાધિ ટાળવાની વિદ્યામાં પણ જેઓનું મન અધિક શુદ્ધ હોય છે,

ઐટલે કે રાગ, દ્રેષ, લોભ, ભય, શોક વગેરે વિકારોથી રહિત હોય છે, તેઓ અધિક વિજય મેળવે છે.

આપણી પાસે મન એ જ આપણી પોતાની ગણવા જેવી વસ્તુ છે, અને તે વિના આપણું પોતાનું બીજું કશું જ નથી, તેથી મનની શુદ્ધિ અથવા મનની સર્વોત્તમતા આપણે મન વડે જ કરવાની છે. મનની શુદ્ધિ કરવામાં મન અથવા વિચારવિના બીજા કશો જ ઉપાય આપણે કામે લગાડી શકાએ, એવું છે જ નહિ.

આપણને મજેસા મનનો આપણે એક જ સદુપયોગ કરી શકાએ એમ છે, અને તે એ કે આપણા વિચારોવડે આપણે શુદ્ધ થઈ, અને આપણા સંબંધમાં આવનાર સર્વને શુદ્ધ કરવા. અને આપણા મનને શુદ્ધ કરવાથી જ આપણા આત્માનું સામર્થ્ય આપણામાં આવેલું આપણને જણાય છે, અર્થાત્ આપણે સુખી થઈએ છીએ તેથી આપણાં પોતાનાં દુઃખો ટાળવાં અને સુખી થઈ, તથા પરનાં દુઃખો ટાળવાં અને તેમને સુખી કરવા, એટલો એક જ આ જાતમાં મનનો સદુપયોગ છે. એ વિના મનના બીજા જે જે ઉપયોગો છે, તે દુરુપયોગ ગણતાં અડચણ નથી.

મંદવાડ એ એક દુઃખ છે, અને સદાગંજ દુઃખો મનની અશુદ્ધિથી આવતાં હોવાથી, ત્યારે ત્યારે આપણું મન કેઈ પણ અંશમાં બગડે છે, ત્યારે જ આપણે માંદા પડીએ છીએ. ઘણા દુષ્ટાચરણને સેવનારા મનુષ્યો પ્રસંગે આરોગ્યનો અનુભવ કરતા જોવામાં આવે છે. અને ઘણા સદાચરણી મનુષ્યો પ્રસંગે વિવિધ વ્યાધિઓથી પીડાતા અનુભવમાં આવે છે, તેથી દુષ્ટાચરણી મનુષ્યો શુદ્ધ મનના છે, અને સદાચરણી મનુષ્યો અશુદ્ધ મનના છે, એમ કેઈ ઉપરના વિવેચનથી સ્થાપે તો તે ખોટું છે; કારણ કે દુષ્ટાચરણી મનુષ્યનું મન ગમે તેટલું અશુદ્ધ હોય છે, પણ જેટલા અંશમાં તે આરોગ્ય ભોગવે છે, તેટલા અંશમાં તો તે શુદ્ધ એટલે ઉત્તમ વિચાર તથા ઉત્તમ નિશ્ચયવાળું હોય જ છે; અને સદાચરણી મનુષ્યનું મન બીજી બધી બાબતમાં ગમે તેટલું શુદ્ધ હોય છે તો પણ જેટલા અંશમાં તે મંદવાડથી પીડાય છે, તેટલા અંશમાં તે અશુદ્ધ એટલે અયોગ્ય વિચાર તથા અયોગ્ય નિશ્ચયને જ સેવ્યા કરતું હોય છે. આ પ્રમાણે મંદવાડ અશુદ્ધ મનથી જ થાય છે, એ સિદ્ધ થાય છે, તેથી મનને શુદ્ધ કરવાથી અર્થાત્ ઉત્તમ વિચાર તથા ઉત્તમ નિશ્ચયથી મંદવાડ ટળે છે, એ સદુજ સ્પષ્ટ થાય છે.

આરોગ્ય અને રોગ, એ બેમાં કોનું બળ વધારે છે? અવશ્ય આરોગ્યનું જ. કારણ કે રોગનો અર્થ બીજા કશો જ નથી, પણ જોઈ આરોગ્ય. સંપૂર્ણ આરોગ્યમાં ત્યારે આરોગ્યના સોજે સોજા આના હોય છે, ત્યારે મંદવાડમાં કેઈ કેઈ સાધારણ રોગમાં તેના બાર આના કે અગીયાર આના હોય છે, અને ઘણા ભારે રોગોમાં તેનો માત્ર એક આનો, અર્થાત્ આનો કે પા આનો જ હોય છે. આથી રોગ એ પા આની, અર્થાત્ આની કે છેવટે બાર આની આરોગ્ય જ હોવાથી સોજા આનીવાળું પૂર્ણ આરોગ્ય તેનાથી અધિક બળવાળું હોય, એ દેખીતું છે. અને આરોગ્ય અને શુદ્ધ મન એક જ હોવાથી, અથવા શુદ્ધ મનની પાછળ જ આરોગ્ય આવતું હોવાથી શુદ્ધ મનની વ્યાધિઉપર સર્વદા સત્તા ચાલવી, એ સંભવિત છે.

ઉપરના સંક્ષિપ્ત વિચારોથી શુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થયા વિના નહિ જ શું હોય કે મન વ્યાધિને જિતવા સમર્થ છે.

માનસોપચારમાં મન, શુદ્ધ વિચારરૂપ ક્રિયાવડે વ્યાધિને શરીરમાંથી જવાની ફરજ પાડે છે. એક પુતળાનો નાશ કરતાં, તેની છાયા શું પડી રહે છે ? અશુદ્ધ વિચારને કાઢતાં, તેનું કાર્ય જે વ્યાધિ તે શરીરમાં શી રીતે ઉભો રહે ?

મનને શુદ્ધ કરતાં એકસો વ્યાધિ જ દબે છે, એમ નથી. બધાં જ દુઃખો મનના અ-યોગ્ય નિશ્ચયોનો પરિણામ છે, તેથી જે દુઃખ જે અયોગ્ય નિશ્ચયથી પ્રકટયું હોય તે દુઃખ તે અયોગ્ય નિશ્ચય ટાળતાં ટળી જાય છે; અને સઘળા અયોગ્ય નિશ્ચયો ટાળતાં સઘળાં જ દુઃખો ટળી જાય છે. આથી માનસોપચારનું ક્ષેત્ર બહુ વિશાળ છે, અને તેનો ઉપયોગ એકલા માંદા માણસોને જ છે, એવું કંઈ નથી, પણ કંઈ પણ દુઃખથી પીડાતા ગમે તે મનુ-ષ્યને જ છે.

રોગ ટાળવા ઉપરાંત વિચાર, પોતાના તથા પારકાના વિવિધ દુર્ગુણો ટાળી પોતાનામાં તથા પારકામાં વિવિધ સદ્ગુણો આણે છે, પોતાની તથા પારકાની નિર્ધનતા ટાળી પોતાને તથા પારકાને સમૃદ્ધિમાન કરે છે, પોતાની તથા પારકાની વિવિધ વિપત્તિઓ ટાળી પોતાને તથા પારકાને વિવિધ સંપત્તિથી સુકત કરે છે, અને આ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે મનુષ્યને અમૃતરૂપને શિ-ખરે દેવાપે છે. ઘણાને આ બધું ટાઢા પહોરની મપ જેવું જણાય; અને તેમ જણાય, એ સ્વાભાવિક છે. વિજગ્રીમાં કે વરાળમાં કે ધીરમાં અમૃત અમૃત રહ્યું છે, એવું જે જે વિક્તાન પુરોષોએ પ્રથમ જણાવ્યું હતું, તેમની વાતો આરંભમાં ક્યારે ટાઢા પહોરની મપ જેવી નથી ગણાઈ ? ગણાઈ જ છે; તો પછી માનસોપચારના લાભમાં, ઉપરચોડીયો વિચાર કરનાર કુતર્કો કરે, એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ?

આ લેખને પૂરેપૂરો વાંચ્યાં પછી કંઈસાધ્ય અથવા અસાધ્ય વ્યાધિઓ મટાડતાં અથવા વિવિધ વિપત્તિઓ ટાળતાં તરતજ આવડી જશે, એવી આશા વાચકે રાખવી ઘટતી નથી. તરતજ અથવા બંદુક જેમની પાસે હોય છે, તે બંધા જ અજિત યોદ્ધા થતા નથી. અજિત યોદ્ધા થવા માટે તરતજ અને બંદુકને વાપરવાનો સારી પોઠે અભ્યાસ કરવો જોઈએ; અને અભ્યાસ કર્યા પછી પણ વિવિધ યુદ્ધોમાં ચઢી અનુભવ મેળવવાની જરૂર હોય છે. માનસો-પચારની તરતજવડે સર્વત્ર જય મેળવવામાં પણ અભ્યાસની અને અનુભવની જરૂર છે. એમ છતાં અભ્યાસ કેમ કરવો, તે વાત તો આ લેખ શીખવ્યા વિના રહે તેમ નથી. લેખકનું કોમ એટલેથી જ અટકે છે. પછી જે કરવાનું રહે છે તે વાચકને રહે છે. પછીનું કર્તવ્ય વાચક પ્રમાદ, આગસ, અને અશ્વદાનો ત્યાગ કરી કરશે જ, એમ માની આ લેખ લખવાની પ્રવૃત્તિ કરી છે.

આ લેખ સામાન્ય પ્રવ્રતને જોડેલો ઉપયોગનો છે, તેટલો જ પૈશ્વિકનો ધંધો કરનારને પણ ઉપયોગનો છે. મ્હત્તુપણું પાસેથી અશ્વવિદાને જાણવાથી સર્વ પ્રકારે કુશળ છતાં પણ નજરજાતના અંતઃકરણમાં વ્યારેલો કળિરૂપ અધકાર નીકળી ગયો હોય તેમ આ લેખવડે તેમને મદદ થવા સંભવ છે. આટલાં આરંભનાં વચનો કહી સદ્વિવેચી વાચકને હવે લેખના મુખ્ય વિષયપ્રતિ દોરીએ છીએ.

(અપૂર્ણ.)

एक श्रेयस्साधक सज्जने केवा क्रमथी पोतानुं जीवन उच्च कर्तुं.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૦ થી.)

હું જોઈએ, એ કામ તો બહુ જ સહેલું છે. સહથી પ્રથમ તમારે જે કરવાનું છે તે એ છે કે આ કામ કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે, એમ તમારે માનવું. યદ્ય શકિ એવું નથી, અને કહ્યું છે, એવા વિચારને છોડી દઈને યદ્ય શકિ એવું છે, અને સહેલું છે, એવા જ વિચાર કરવા માંડવા, અને શું કરવું અથવા કેવી રીતે કરવું, તેને માટે મારી અથવા તમારી બાની સલાહ લેવાની વાત ન જોતાં તમારી મેજે જ વિચાર કરીને તમને સુચિ તે રીતે કરવા માંડવું. બીજાના ટેકા વિના તમારા આત્મામાં રહેલા સામર્થ્યને પોતાની મેજે પ્ર- કરવા દો. મારામાં પ્રેમનું જ્ઞા છે જ. હવે તેને પોતાની મેજે જ ઉગવા દો. જુઓ આ જથી તમારામાં રહેલા સામર્થ્યને પોતાની મેજે બહાર નીકળવાનો આજથી આપણે યોગ કરી આપીએ. આજે તમને બંનેને હું કંઈ જ કહીશ નહિ. તમે જુલ કરશો તોપણ હું ત- મને, આમ કરવું કે તેમ કરવું, એવી કશી જ સલાહ આપીશ નહિ. તમારી મેજે જ તમે તમને પોતાને યોગ્ય માર્ગે ચલાવો. તમે જે કરવા ઇચ્છો તે કરવાનું તમારામાં સા- મર્થ્ય છે એવું હું જાણું છું, અને મારી આતરી છે કે તમે પ્રેમવાળાં વચનો બોલવાનું અને પ્રેમથી લેવેલાં કૃત્યો કરવાનું જ માત્ર ઇચ્છો.

મારાં વચનોની બાળકોઉપર જે અસર થઈ તે જોઈને હું આશ્ચર્ય પામ્યો. શિવનાથ જોશી, બાપા ! અમે કેવાં હળીમળીને રહીએ છીએ તે તમે હવે જોજો. અમને ટોક ટોક કરીને અમારી પાસે દર્દ કામ કરાવવામાં આવે છે તેના કરતાં અમારી મરજીથી તે કામ અમને કરવા દેવામાં આવે છે ત્યારે અમને તે કરવું ઘણું જ ગમે છે.

આ છેલ્લું વચન શિવનાથ સ્વાભાવિક રીતે જોશી હતો, પણ તે વચનમાં માનસ શા- સ્થનો કેવો ગંભીર નિયમ રહ્યો હતો, તે વાત તે જાણે જ જાણતો હતો. મરજીથી કેઈ કામ કરવું, અને સામાની વારંવાર ટોકણી થવાથી તે કામ કરવું, એ બેમાં આસ્માનજમીન નેટલી તફાવત છે. પહેલી રીતે થયેલું કામ સર્વદા સર્વોત્તમ પ્રદારનું જ થાય છે, અને બીજી રીતે થયેલું કામ સર્વદા અધમ પ્રદારનું જ થાય છે.

કેટલાં કેટલાં માળાપો પોતાનાં બાળકોને દિવસમાં સુંકડો વાર, અલ્યા, લખવા બેસ, અલ્યા લખવા બેસ, એવી ટોકણી કર્યાં જ કરે છે. મેં પણ મારાં બાળકોને પૂર્વે આમ કે- ટલી બધી વાર કહ્યું હતું ! પણ કામ કરાવવાની આ રીત જ નથી. બાળકની ઇચ્છાથી જ કામ થવું જોઈએ. ઉઃ વાંચવા બેસ, એવું વચન કહેવા કરતાં, હાઈ વાંચવા બેસીશ, એવું વચન બોલવું વધારે યોગ્ય છે. પહેલા વચનમાં બાળકની મરજીનિરુદ્ધ કામ કરાવાય છે; બીજામાં તેની મરજી ભેગવીને કામ લેવાય છે. 'હાઈ મારે બહુ ગમે છે; આટલું મારું કંઈ તો કરવાનો જ એવા ભાવનાં વચનો બોલીને કેટલાં કેટલાં માળાપો પોતાનાં હડીલાં છોડ્યાં પાસે પણ પોતાનું ધારેલું કામ કરાવી લે છે, એ કાણુ નથી જાણવું ? અને તોપણ આ નિયમનો સર્વ પ્રસંગમાં જીદિપૂર્વક ઉપયોગ કેટલાં થોડાં માળાપ, વડિલો અને શિક્ષકો કરે છે.

આ પછી બાળકોની આત્મશ્રદ્ધાને જાગ્રત કરનાર કેટલાંક વચનો તેમને કહીને હું મારે કામે લાગ્યો, અને બાળકો તેમના કામમાં યોગ્યતાં.

(અપૂર્ણ.)

શ્રી શ્રેયસ્સાધકાધિકારીવર્ગના મહોત્સવો.

કાર્તિક માસના કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્તીએ આ વર્ગનો ૭૫ મો મહોત્સવ નિયમપ્રમાણે વડોદરામાં પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. બિન ભિન્ન અંગેથી અનેક શ્રવણમાર્ગો તેમજ બિનાસીન સન્નિવેશો ઉપરના આનંદમાં ભાગ લેનાર આગમન થયું હતું. દરેકપક્ષનઅર્ચનાર્ચિક સંકિર્તાઓ પ્રાતઃકાળે તથા વ્યાખ્યાન કીર્તન વગેરે દ્વિવચના આપીના ભાગમાં ૫ નામાં આજ્ઞા હતા. પ્રો. કુશીયાએ 'સાધકાનુ પ્રત્ય એ વિષયઉપર શ્રીયુત સધનીએ 'ભગવત્-ગીતા' એ વિષય, પંડિત શ્રીયુત દાનને 'શ્રીમદ્ભગવત્ પ્રેમથી કરી કે ભયથી' એ વિષયઉપર અને મહાકાલના વ્યવસ્થાપકે 'સહવાચ' એ વિષયઉપર પોતપોતાની અપૂર્વ શૈલિથી વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતા. સ્ત્રીઓએ પણ ભિન્ન અંગમાં કીર્તનો તથા વ્યાખ્યાનો કર્યા હતા આ પ્રમાણે એક દિવસ ઉપરના પાલન કરી મર પોતપોતાના આનંદપ્રતિ નિવર્યા હતા.

સદુપદેશશ્રેણી-અષ્ટાદશ સદુપદેશ.

નીચેના વ્યાખ્યાનો આ અથમા સમાવેશ કરવામાં આયા છે.

પુરુષવર્ગના વ્યાખ્યાનો.

- ૧ મતિપૂર્ણ તથા પ્રતિપામતા (પ્રો. કુશીયા)
- ૨ વિચારનાથ (કૈા)
- ૩ વેદાન્તનિખંડમાના (નર્મદો)
- ૪ શિક્ષા અને પરીમા (ચીં)
- ૫ વ્યાધિ વૃદ્ધાનંદ અને મૃત્યુનો જય (હેા)
- ૬ કીર્તનો.

સ્ત્રીવર્ગનાં વ્યાખ્યાનો.

- ૧ અધિક ૬ નાં પ્રાપ્ત થતા સુખદુષ્ણની ઉત્થા
- ૨ સ્ત્રીઓના આભાવિ-ગુણો.
- ૩ નિર્વિપરી સુખની પ્રાપ્તિનું આનંદ.
- ૪ કીર્તનો.

મ ય ૦-૧૨-૦

પોષ્ટેજ ૦-૧-૦

- વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

સૂચના.

મહાકાલના ગણ વર્ષના અંતે માત્ર એકથી વધારે સુધી ગીતમાં છે તેમનું મુદ્દા ૧૦૦ માથે ૧-૨-૦ છે.

‘સાધનસમારંભ’ કે હામાં દ્રવ્ય અર્પનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

એક શ્રેયરસાધક (પુત્રના આરાધ્યનિમિત્ત)

વળા રૂ. ૧-૦-૦-૦

રા. રા. વસંતગ્રામ નરમેશંકર

બજા રૂ. ૫-૦-૦-૦

રા. રા. છોટાલાલ વજલાલનાં વિધવાની સદ્ગતિનિમિત્ત.

અમદાવાદ રૂ. ૨-૦-૦-૦

રા. રા. હેમરાજ શ્યામજી (પોતાનાં બહેનની સદ્ગતિનિમિત્ત)

કરાંચી રૂ. ૧-૦-૦-૦

રા. રા. હકર નાથાલાલ માવજી (માંતુથી ચૂલીબાઈની

અમદાવાદ રૂ. ૫-૦-૦-૦

સદ્ગતિનિમિત્ત)

એક સજ્જન

મુબઈ રૂ. ૫-૦-૦-૦

એક સજ્જન

કરાંચી રૂ. ૩-૦-૦-૦

રા. રા. રણછોડ હરજીવન

કથીવદર રૂ. ૨-૦-૦-૦

રા. રા. રેવાશંકર દીરજી (પોતાની ધર્મપત્નીની સદ્ગતિનિમિત્ત)

ઉના રૂ. ૨-૦-૦-૦

રા. રા. ભગવાનદાસ દયાળજી

વડવાણ રૂ. ૧૫-૦-૦-૦

‘મહાકાલ’ ના લેખોમાંથી સજ્જનોના ઉદ્દાર.

...લગભગ ૧૬૦૦ માંહલને અંતરે શ્રીસિદ્ધેશ્વરનાં મંદિરનો ઘંટાનાંદ એક એક સાંભળવાથી શો આનંદ થયો હશે, તે અનુભવી જ સમજી શકે. રાજસ, તામસ તત્ત્વોથી તરંગાળ વાતાવરણનો શ્વાસાશ્વાસ લેવાય, લોહી અને તેને લીધે શરીર, મન તથા હૃદય અનુક્રમે બગાડવા માંડે તે અગાઉ પરમાર્થરૂપ કળાનો જ્ઞાને ઉગાડનાર તથા ઉછેરનાર એક તરફથી સાત્ત્વિક લોખનાથી લગપુર લખાણો મળે, એ મહાન સદ્ભોગ્યની વાત માનું છું.

વિકાગો. તા. ૨૩-૧૦-૦૭

લી. દોલતરામ ન. ડાકટર

...આપના તરફથી મહાકાલ એ નાંગના માસિકના છ અંકો આજસુધીમાં મળ્યાં છે. તેના વિષયો મનુષ્યના મનમાં ઉદ્ભવે અનેક તરંગોને નિર્મૂળ કરવા માટે એક ઉપયોગી સાધન છે. મુખ્યત્વે કરીને ગુજરાતી ભાષાનું જ્ઞાન કંઈકે અંશે વધુ જોનામાં છે, તેવાં મનુષ્યોને પૂર્ણ શ્રેષ્ઠતાએ પહોંચાડવાને આ માસિક દરેક રીતે, સમર્થ જણાય છે. મનની નયજાઈની સાથે તનની નયજાઈ દર કરી ભરતખંડની લેખિકાની ઉન્નતિના તે એક સાધનરૂપ છે. આ માસિકને પૂર્ણપણે વિચારી તેનો આશ્રય લેવામાં આવે તો ભરતખંડને હુંક સમયમાં અનેક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થયાપિના રહે નહિ. હેલાગેઆ બે. તા. ૧૩-૧૧-૦૭

લિ. ચતુરજી ભવાન.

॥ ॐ श्रीं ॥

महाकाल

शास्त्रीयिक, व्यावहारिक, मानसिक, तथा आध्यात्मिक उन्नति साधनामी
सर्वोत्तम युक्तिशालुं ज्ञान आपनार भासिक.

रूप (पुस्तक) २०.—पौष कृष्ण ० १४. संवत् १९६४. दर्शन (अंक) ३.

श्लोकः

सिंहासनं रचयितुं गगनं विशालं
नालं बभूव किल भूमिकलेवरस्य ।
यस्येह तस्य भगवंस्तव साङ्गनस्य
रीत्या कया भवति शूलिकणे निवासः ॥

अर्थः—हे भगवन्! भूमा अर्थात् अति भद्रान् विधत्वाणा आप,
लेभन्तु सिंहासनं रचयामासि विशाल आकाशं पश्य भरे पुरतः यत् नहि, ते आपनी
भाषायाः कितसाये श्री रीति ब्रह्मांडमां धृष्ट्वा रचयन्तुमां मोक्षकारिणी रक्षी रक्षि छा ?

प्रसिद्ध करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग-बडोदरा.

श्री "सत्यविजय" प्रेस.—पंथरूपा, नया-दरवाजा—अमरावाट.

वार्षिक लघुग्रन्थ पोस्टेजसाथे ३. २-०-० वर्षना आरंभमां ०४.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

વિસ્તાર.

પ્રભા.

૧ પદ્યસંમલ.

૧ સ્વદોષના જાનવાળા સાધકની ઇષ્ટપ્રતિ અભ્યર્ચના (શ્રી ઉપેન્દ્ર)	...	૮૧
૨ સ્વરૂપભાવના (છાં)	...	૮૪
૩ ખોયની પ્રતીતિ કરનાર સાધકના ઉદ્ધાર (છાં)	...	૧૦૧

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ શ્રી સદ્ગુરુ કોણુ દુર્ગ શકે, ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ? (કૃષ્ણીયા)	...	૮૨
૨ વિચાર બદલવાનો વિધિ અને તેના લાભ (છાં)	...	૮૪
૩ દુઃખના વિચાર અને વાતોથી થતી હાનિ (છાં)	...	૮૮
૪ શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ (છાં)	...	૧૧૫

૩ વિદ્યા.

૧ મહો તથા ગુણિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છાં)	...	૮૫
૨ ઉપવાસોપચાર (છાં)	...	૧૦૨
૩ માનસોપચાર (છાં)	...	૧૧૮

૪ સાહિત્ય.

૧ યોગિની (છાં)	...	૧૦૭
------------------	-----	-----

૫ પ્રકીર્ણ.

૧ ચાહા અને દેરીના પરિણામ (છાં)	...	૧૦૫
૨ ફેરસાના બાધિ મટવા માટે શું કરવું (છાં)	...	૧૦૬
૩ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (છાં)	...	૧૧૨

અગત્યની સૂચના.

મહાકાવ્ય અનેક માસની વડ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે અને તેથી માહકોને તે ખીજા માસની શુદ્ધ દશમસુધીમાં મળે છે. આથી જે માહકોને એ અરસામાં અંક ન મળે તેમજો તત્કાળ અવ જાણવડું. પંદર દિવસપછી જાણવાનાર માહકોને મેરુવડે પડેલો અંક મળી શકશે નહિ. ટેકાણું બદલનારે પોતાનું પ્રથમનું ટેકાણું જાણવડું તથા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ખાલ આપવામાં આવતું નથી.

श्रीमहाकाल.

कृप (पुस्तक) २८—पाप कृष्ण० १४. संवत् १९६४. दर्शन (अंक) ३.

॥ ॐ श्री ॥

स्वदोषना ज्ञानवाला साधकनी दोषनिवारणार्थे

इष्टप्रति करुणस्वरे अभ्यर्थना.

पद. (अष्ट दुष दों दिखरी, ओ लय.)

भारा नाथ टणो दोषो;

मुज कृतिआमु' न लेशो:—भारा०

मुज दोषो गणुतां प्रलो ! आमु' लवन लय,

पणु ने छीधा ने ऊं, ते नहि पूर्ण कथाय;—

मुजभां दोष न होत तो, आपइय हुं थात,

आपथकी लितल ओ, दोष भडा विधात;—

ना लवानां ने रथदो, ते रथल पढेदो नहि;

उगले उगले दोकरा,—आडि न पणु परताडि.—

नेम केदीधी हाथनी, जेरी न छोडी शकय,

मुजधी टाज्या ना टणे, भारा दोषो लखय;—

करोणीयानी लजधी, माणी न छुटी थाय,

दोषथकी हुं अघित हुं, स्वल्प न तेथी छूटाय;—

जणे लरायु' भाछुं, नांझी ना उदि लय,

दोषलजभां हुं इश्यो, मुं के थां न कराय;—

नेम लज आठ्यां प्रलो ! इति करे. इदन,

દોષ નહિ સુજ શું ટળે, વ્યર્થ થશે શું જીવન ?
 આપથી દોષો ના ટળે, અન્ય સમર્થ ન કોય,
 વિશ્વવિષે હું ભાળતો, જે સુજ દોષો ધોય;—
 કંઈ કંઈનાં પ્રભુ છોડવ્યાં, બંધન આપે અપાર,
 તેમ આજ હું રંકના, દોષ દહો ધરી ખ્યાર;—
 ચક્ર લઈ નરહરિ પ્રભુ, આવો ગળેન્દ્રપાસ,
 દોષગ્રાહી છે થરયો, સુકત કરે લહી દાસ;—

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે, મૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના ૫૪ ૪૭ થી.)

વક્ષભાચાર્ય શંકરાચાર્ય તથા રામાનુજાચાર્યની પછી યથા છે અને એમણે વેદાન્ત-
 સૂત્ર પર નવું ભાષ્ય કર્યું છે કે જે અણ્ણભાષ્ય કહેવાય છે. શંકરાચાર્યનો કેવલાર્દ્રત તથા રા-
 માનુજાચાર્યનો વિશિષ્ટાર્દ્રત સિદ્ધાન્ત એમને યોગ્ય ન જણાયો તથા એ બે આચાર્યોનાં ભાષ્ય
 સમીક્ષીત ન જણાયાં તેથી એમણે અણ્ણભાષ્ય કરી તેમાં શુદ્ધાર્દ્રત સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્ત સ્થાપન
 કર્યો છે. વિષ્ણુસ્વામી આદિ પૂર્વાચાર્યનો એ જ સિદ્ધાન્ત હતો પણ તેને આ પોતાના ભાષ્ય
 અને બીજા વિવિધ અથોથી સતેજપણે આણુનર વક્ષભાચાર્ય છે. એમનો સંપ્રદાય તે બ-
 ક્તિમાર્ગ છે અને તેમાં મર્યાદા અને પુષ્ટિ એ બે ભેદનું એમણે વર્ણન કરી પુષ્ટિમાર્ગની એ-
 કતા સ્થાપી તેને સ્વીકાર્યો છે. એમના મતમાં શા શા ભેદ છે તે જોવાનું પ્રવૃત્ત નથી પણ
 માત્ર સંન્યાસના સંબંધમાં એમનો શા સિદ્ધાન્ત છે તે જ જોવાનું છે અને તે માટે એમના
 અનેક અથોમાંથી પ્રધાન અથ જે બ્રહ્મસૂત્રપરનું અણ્ણભાષ્ય તે જ લઈને એમનો સિદ્ધાન્ત
 સંક્ષેપમાં વિચારીએ તો નીચેનાં એમનાં પ્રમાણોથી સર્વને સમજાય તેમ છે. એ સંબંધમાં
 એમનો સિદ્ધાન્ત તે અત્ર સ્થાપન કરેલા સિદ્ધાન્તથી ભિન્ન નથી જ. તત્ત્વજ્ઞાનમાં એ અ-
 ચાર્યશ્રમનો સ્વીકાર સર્વએ કરવો જ જોઈએ, જેને 'તત્ત્વજ્ઞાન' યાવ તે અતુર્યાશ્રમમાં જ હોયો
 જોઈએ અને તત્ત્વજ્ઞાન થયું એટલે સર્વએ મૃહલાગ કરી જંગલમાં નાશી જ જવું જો-
 ઈએ, નહિ નાશી ગય તો તેને ખરું જ્ઞાન થયું નથી કહી શકાયો. એમણે અવધારા
 આપ્યો નથી.

વેદાન્તસૂત્ર ૩-૪-૧૩ ના વિશેષાત્ ॥ ૫૨ ભાષ્ય કરતાં અતુર્યાશ્રમમાં કર્મલાગ કરવો
 અને દ્વિતીયાશ્રમરૂપ મૃહસ્થાશ્રમમાં કર્મ કરવાં જ જોઈએ, નહિ કરે તો પ્રલપ્ત થવાય કયા-
 દિ મતને પૂર્વપદાર્થ લઈ સિદ્ધાન્ત કરતાં જણાવ્યું છે કે 'યદ્દહરેય વિરજેદિ'તિ શ્રુતેસ્વા-
 ચત્ 'કર્માણિ કુર્વોત ન નિર્વિંચત યાચતેતિ-મગ્નવદ્વાકયાચ્ચ ત્યાગે ધરામ્યસ્ય
 ચ પ્રયોજકત્વાદાશ્રમવિશેષે વિશેષામાવાદપ્રયોજકત્વાદિત્યર્થઃ ॥

ભાષાંતઃ—જે દિવસે વિરાગ થાય એ શ્રુતિવચન વિરાગ થાય ત્યારે કર્મનો લાગ
 કરવો એમ જણાવે છે. શ્રી ભગવદ્વાક્ય પણ કહે છે કે જ્યાંસુધી વિરાગ્ય નહિ થાય ત્યાં
 સુધી કર્મો કરવાં. તેથી કર્મલાગ કરવામાં વિરાગ્ય એ હેતુ છે અને અમુક આશ્રમનો સ્વીકાર

આ વાક્ય સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે ભગવદ્ગ્રંથાદિ કરવા માટે, વેદાન્તવિચાર કરવા માટે કર્મના ત્યાગ જોઈએ તો તે સર્વ આશ્રમીઓથી ચર્જ શકે છે. જે જે પુરુષમાં વૈરાગ્ય થાય તે સર્વ કર્મના ત્યાગ કરી શકે છે અને તેમ કરવામાં તે પ્રત્યક્ષ થતો નથી. કર્મત્યાગ માટે સંન્યાસાશ્રમનો સ્વીકાર આવશ્યક નથી પણ માત્ર વૈરાગ્યની જ જરૂર છે. આ હેતુને લઈને જ શુક્ર જિમ્બે સંન્યાસ લીધો નથી પણ અભિયર્થાશ્રમમાં જે રહ્યા છે તેમનામાં વૈરાગ્યના અતિશયને લીધે વેદાધ્યયનાદિના ત્યાગ પણ શાન્તિસંમત ગણ્યો છે. (અતઃ एव शुकस्य वैराग्यातिशयादुपनयनादेरप्यनपेक्षेत्त्यते)

શમ, દર્માદિ સાધનામાં ઉપરતિ છે અને તે માત્ર કર્મથી ઉપરામ છે; કર્મત્યાગ છે કે જેના સંબંધમાં ઉપર સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે. છતાં એ સાધના પણ ભક્તિમાર્ગે પ્રવૃત્ત થનાર સાધકમાટે આવશ્યક નથી એમ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. વેદાન્તસૂત્ર ૩-૪-૨૬ નાં ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે ભક્તિમાર્ગે સ્વતઃ एव शमादीनां संभवेऽप्यावश्यकत्वं न तेषामिति भावः ॥ ભક્તિમાર્ગમાં શમાદિના યોગાતી મેળે સાધકમાં પ્રાકુરભાવ થાય છે પણ એની આવશ્યકતા લેશ પણ નથી જ.

‘પુરુષાર્થોऽतः शब्दादिति चादरायणः ॥ ૩, ૪, ૧ ॥ એ સૂત્રભાષ્યમાં સર્વાંભલાવવડે જ મોક્ષારૂપ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થાય છે એ સિદ્ધાન્ત જણાવી એના સ્વમર્થનમાં દ્રઢાવિદામોત્તિ પરમ્ ધ્યાદિ શ્રુતિનાં પ્રમાણો જણાવી કહ્યું છે કે તેનું કૌંઠલેન હિ ભાવેન ગોખ્યો ગાંવઃ સંગામૃગાઃ । येन्ये मूढधियो नागाः सिद्धा मामीयुरंजसा ॥ યન્ત યોગેન સાંખ્યેન દાનવતતપોચરૈઃ । व्याख्या स्वात्पायसंन्यासैः प्राप्नुयाद् यत्नवानपि ॥’ इत्यादिरूपा स्मृतिरपि संगृह्यते ।

ભાવાર્થઃ—સર્વાંભલાવથી પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થાય છે એમાં શ્રુતિ પ્રમાણ છે એટલું જ નહિ પણ ‘જેની સિદ્ધિ યોગવડે, જ્ઞાન વડે, દાન, તપ, વ્રત અને યજ્ઞયાગવડે, વેદાદિના અધ્યયનવડે તથા વ્યાખ્યાયવડે અને સંન્યાસવડે યત્નવાનને પણ થતી નથી તે પુરુષાર્થને ગોખીઓ, ગાય, પક્ષિ, મૃગ, અન્ય મંદજુદ્ધિના વિવિધ પ્રાણીઓ તથા સિદ્ધાદિ સર્વ સર્વાંભલાવવડે પામ્યા છે’ આ આદિ સ્મૃતિવચન પણ પ્રમાણ છે અને એ વચનાનું આ સૂત્રના શબ્દાદિ એ પરથી પ્રાપ્ત કરવાનું છે.

આ વાક્યમાં સંન્યાસી નહિ એવી ગોખીઓ, ગાય વગેરેને મોક્ષની સિદ્ધિ કહી સંન્યાસ મોક્ષમાટે આવશ્યક નથી. એ સૂત્રનું છે એટલું જ નહિ પણ સર્વાંભલાવવાગાને સંન્યાસ આદિની આવશ્યકતાનો નિરેધ ક્યો છે, પુરુષાર્થની સિદ્ધિમાં સંન્યાસની સાક્ષાત્ સાધનતાનો નિરેધ ક્યો છે. ‘વલ્લભાચાર્યના સપ્રદાયને ન સ્વીકારનારે પણ આ સ્મૃતિવચનનો વિચાર કર્તવ્ય રહે છે. જેઓ સંન્યાસીને જ તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે, અને સંન્યાસીને જ મોક્ષ થાય છે એમ માને મનાવે છે તેના પક્ષનું આ સ્મૃતિવચન નિકંદન કરે છે. જો એમાં લેશ પણ સત્ય હોય, તો ગોખીઓ આદિને સર્વાંભલાવ થવાનો સંભવ જ નહિ આવે તો જોઈએ અને મોક્ષની તો એમને આશા જ સંભવતી નથી. પણ આ સ્મૃતિ સ્પષ્ટપણે એ સર્વને સર્વાંભલાવ અને મોક્ષની સિદ્ધિનું કંઠસ્થ થી કહે છે.

અથાતો દ્રઢાગ્નિસાસા ॥ ૧, ૧, ૧. ॥ એ સૂત્રભાષ્યમાં જણાવ્યું છે ન ચ દ્રઢ

રૂપાત્મવિજ્ઞાને દેહાધ્યાત્મમાત્રેણ કર્તૃત્વાભાવાત્ કર્માનધિકારઃ. इति चाच्यम् ।
નિરત્યસ્તૈરેવ દેહાદિભિઃ કર્મકરણસંભવાત્ અતઃ એવ જીવનુત્તાનાં સર્વે વ્યાપારતા ॥

ભાવાર્થ:—અત્યાત્મજ્ઞાન થયાથી તે પુરુષને અગ્નિહોત્રાદિ કર્મને અધિકાર જતો નથી એ કહે છે એ તત્ત્વજ્ઞાન થતાં દેહાદિ અનામપદાર્થવિષે આત્મશુદ્ધિ થવારેષ અધ્યાસ નિરત્ય થાય છે અને તેથી કર્તૃત્વ તેને રહેતું નથી. આ પ્રકારનો કાર્ધ પૂર્વપક્ષ કરે તો તે અગોચર છે કારણ કે દેહાદિ વિષે આત્મશુદ્ધિ સામ્યાવિના કર્મો ક્યાં નથી થઈ શકતાં ? થઈ શકે જ છે. અને તેથી જ જીવનુત્તાને સર્વ વ્યાપાર શ્રુતિશ્રુતિમાં પ્રસિદ્ધ છે.

આ વાક્ય સ્પષ્ટપણે બતાવે છે કે જીવનુક્તિ સર્વ આશ્રમીઓને થાય છે અને જીવનુક્તિ થતાં અગ્નિહોત્રાદિ કર્મો તથા તે તે આશ્રમ છૂટી જતાં નથી; તે તે સર્વ પુરુષો સંન્યાસી થઈ જતા નથી પણ દેહાદિથી ભિન્નરૂપે રહી તે તે ક્રિયાને સાક્ષીરૂપે કરી આશ્રમ પ્રાપ્ત કરી રહે છે.

વેદાન્તસૂત્ર ૩-૩-૪૨ પરના ભાષ્યમાં પુરુષોત્તમવિદ્ જો થાય છે તેને કર્મ દર્શન છે કે નહિ એ પ્રશ્ન થતાં, ફક્તની સિદ્ધિ થઈ ગઈ છે મારે કર્મ દર્શન નથી એ પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત કરી એ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત દર્શાવ્યો છે એમ બતાવ્યું છે. એ સિદ્ધાન્તનું તાત્પર્ય આ છે. ભક્તિમાર્ગના મર્પાદા અને પુષ્ટિ એવા બે બેદ છે. એ બંને મેદમાં રહેલા પુરુષોમાંથી કેટલાકે કર્મ ક્યાં નથી અને તેનું અતિપાદન શ્રીતૈત્તિરંશિ પતિાદ્માં આનંદ વ્રણ્ણો ચિદ્ધાન્ ન વિમોતિ કુતઃચ્ચન । પતં હવાચ ન તપાતિ૦ કત્વાદિથી ક્યું છે. તેમ જ અન્ય અમ્બરીષ, ઉદ્ધવ, પાપડ્યાદિ અનેક કર્મ કરતા જ રહ્યા છે. આ રીતે બંને પ્રકારની સ્થિતિ શ્રુતિશ્રુતિ સંમત છે. તો હવે ક્યા પુરુષે કેમ કરવું ? એનું ઉત્તર આપતાં બતાવ્યું છે કે પર્વ સત્યુ ભંચવિષાનામપિ કર્મકરણે પ્રમોરિચ્છસ્તીતિ ચો નિર્ધારયતિ સ કરોતિ, ય પનદ વિપરીતં સ ન કરોતિ યથા શુકાજઙાદિઃ । પત્તિધર્મરશ્ચ ભગવદ્ધીનોડતો ભક્તેષ્વ પિ તન્નિર્ધારણાનિયમઃ । અતઃકર્મ વર્તયમેચ અતન્નિર્ધારણે ન્યાધુનિકાનામ. ॥

ભાવાર્થ:—આ પ્રકારે સ્થિતિ દેવાથી મર્પાદા અને પુષ્ટિ એ બંનેને અવગણન કરનારમાંથી જે પુરુષોત્તમવિદ્ મહાત્માને એમ બતાવ્યું છે કે પરમેશ્વરની ઇચ્છા એવી છે કે મારે કર્મ કરતાં તે મહાત્મા કર્મ કરતા રહે છે અને જેમને એમ બતાવ્યું કે પરમાત્માની ઇચ્છા મારે કર્મ નહિ કરવાં એવી છે તે મહાત્માએ કર્મનો ત્યાગ કર્યો. પરમાત્માની આજ્ઞાનો નિર્ણય કર્યો એ પરમાત્માની ઇચ્છાને જ અંતીન છે અને તત્ત્વવિદની ઇચ્છાને અંતીન નથી. તેથી આધુનિક તત્ત્વવિદ મહાત્માઓ જેમને એ નિર્ણય નહિ થઈ શકે તેમણે તો કર્મ કરતાં જ રહેવું પડે છે.

આ વાક્યમાં ત્યાગ કેને લેવો અને કેને નહિ લેવો એ સંબંધમાં નિર્ણય કર્યો છે અને તેમાં એ સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો છે કે સર્વ તત્ત્વવિદ ત્યાગી થતા નથી, તેમની ત્યાગી થવાની જરૂર પણ નથી પણ પરમાત્માની યોગ્ય સંબંધથી એવી ઇચ્છા છે એમ જેને ચોક્કસ સમજાય તે જ મનુષ્યે ત્યાગ કર્યો અને ઈતર સર્વએ તો કર્મ કરતાં જ રહેવું અને ત્યાગી નહિ જ થવું.

વળી તત્ત્વજ્ઞાન થયા પછી જેઓ ત્યાગ લેછે તે પણ તેમની પ્રજ્ઞ છે મારે લેછે, તેમના મોક્ષમાં તે નહિ લે તો હાનિ થાય છે મારે લેછે કે જો રીતે, તે સંબંધમાં પણ વેદાન્ત

મુજ ૩-૪-૪૨. સૂત્રના ભાષ્યમાં ૨૫૯ જ્ઞાન્યું છે કે મુમુક્ષુ મુક્તિ પ્રતિચન્ધકત્વાભાવે-
પિ વ્યાસંગસ્ય તદ્વાચશ્યકત્વાદુક્તો ભયોરપ્યનંવરતં પ્રમુક્તાસ્વાદે પ્રતિચન્ધકત્વેન
તસ્ય તત્ત્યાંગસ્ય વિપ્રયોગસાનુભાવકત્વેન ચ સ કર્તવ્યઃ । યદ્યપિ રથેષાન્તરાયત્વેન
સ્વતઃ યત્વ તત્ત્યાગો ભવ્યો...તથાપિન્યાગ સ્થાવિહિતત્વશંકા ભાવાયે ચ મુક્તિરિતિ ॥

ભાષાવાર્થ:—તત્ત્યાગની પુરુષ ગૃહી દશામાં એવો તો ગૃહમાં રિયતિ કરવી એ તેના મોક્ષને
લેવા પણુ પ્રતિચન્ધ કરનાર નથી. પણ એ દશામાં વ્યાસંગ અવસ્થા રહે છે અને તેથી એ
વ્યાસંગને લીધે ઉભયવિધ ભક્તોને અર્ખરિત પ્રમુક્તસનુ આસ્વાદન થઈ શકતું નથી તેથી ગૃ-
હત્યાગ એ પ્રભુના સંબંધને જે વિશેષ તે વિપ્રયોગસના કાર્યરૂપ છે માટે ગૃહત્યાગ કર્તવ્ય
છે. એ ગૃહત્યાગ કોઈ શાસ્ત્રની આજ્ઞાથી કરવાનો નથી પણ પોતાની મેજે જ થાય છે પણ
કોઈ તેમાં શંકા કરે કે એ ગૃહત્યાગ કરવો એ નિષિદ્ધ છે, અને ગૃહત્યાગ કરનાર પ્રત્યવાધી થાય
છે તો એ શંકા ખોટી છે. ગૃહત્યાગ કરવાથી પ્રત્યવાધી થવાનું નથી એ જ અન તાત્પર્ય છે.

આ વાચ્યથી વસ્તુભાષ્યની ભાવ ૨૫૯ છે કે ગૃહત્યાગ કરનાર સંન્યાસી સદગુરુ થઈ શકતા
નથી. કેમકે જ્યારે ભગવદ્ભાવનો આરૂઢ વેગ થાય છે ત્યારે પ્રભુથી વિયોગ એક ક્ષણ પણ
તે ભક્ત સહન કરી શકતો નથી. અને તેને લીધે તે પોતે ગૃહત્યાગ કરી ઉપાધિમાત્રથી
નિરુપ્ત થઈ અખંડ રસનુ આસ્વાદન કરવા ઇચ્છે છે. આ પુરુષને વ્યાસંગ માત્ર અનીચ્છાનો
વિષય છે. પ્રભુથી ક્ષણમાત્ર પણ વિંગાગ થવો એ ખોટી વિપતિ એ સમજે છે તો પછી શિ-
ષ્યનો સમ્રદ કરે, તેને નાનાવિધ મુક્તિથી બોધ આપે કયાદિ મોટા વ્યાસંગને કેવી રીતે એ
પસંદ કરે ? તેથી એ સિદ્ધ છે કે આ ઉત્કટ ભગવદ્ભાવવાળા તત્ત્વવિદ્ કે જે ત્યાગી થાય છે,
તે સદગુરુ થઈ શકતા નથી. જેને એવો ઉત્કટ ભાવ પ્રકટ થો નથી તેણે ગૃહત્યાગ નહિ કરતાં
ગૃહી જ રહેવું એવું વ્યાસનું તાત્પર્ય છે, એ વસ્તુભાષ્યની વેદાન્ત મુજ ૩-૪-૮૭ ના ભા-
ષ્યમાં નિઃસંદેહપણે જ્ઞાન્યું છે. ત્યાં કહ્યું છે કે પૂર્વમુક્તકટભગવદ્ભાવવતાં તદર્થ ત્યાગ
નિરુપ્ય ગૃહિણોપસંહાર તાત્પર્ય પશ્ચાદ્ યત્ન નિરુપિત વાસ્તેન તાદગ્મભાવચ તૈવ-
ત્યાગઃ કાર્ય સ્વદ્રહિતે નતુ ગૃહ પવો સુચીત્યા પ્રમુ મજનં કાર્યે તે નૈચ તદ્દ્વામ્ શતિ
વ્યાસહૃદયમિતિ ક્ષાયતે ઉક્ત ભાવાભાવે ત્યાગ ધર્મા નિર્વાહાદિતિ ॥

ભાષાવાર્થ:—જેને ઉત્કટ ભગવદ્ભાવ પ્રાપ્ત થયો છે તેણે તે માટે ગૃહત્યાગ કરવો એનું
નિરૂપણ પ્રથમ કહ્યું અને છંદાઓપનિષદમાં જે ગૃહી તત્ત્વવિદનું ઉપસંહારમાં કથન આવે
છે તેનું તાત્પર્ય પછીના સૂત્રથી નિરૂપણ કહ્યું તેથી વ્યાસ ભગવાનનો હૃદયગત આશય એ સં-
મગ્નય છે કે જેને એવો ઉત્કટ ભગવદ્ભાવ થયો હોય તેણે જ ગૃહત્યાગ કરવો અને તેવો
ભાવ નહિ થયો હોય તેણે ગૃહી દશામાં જ રહી ઉકા રીતે પ્રભુનું ભજન કરવું. કારણ કે
તેમ કરવાથી જ પ્રભુપ્રાપ્તિરૂપ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થાય છે અને એવા ઉત્કટ ભાવ
વિના જે ત્યાગ કરે છે તે ત્યાગ કયાં છતાં પણ અર્ધમુખ્ય રીત્તવાળો રહે છે એટલે
કે સદા નૈનંતર્યવટે પ્રભુમાં લીન થઈ રહેવા રૂપ ત્યાગીના ધર્મનો નિર્વાહ તે કરી શ-
કતો નથી.

તાત્પર્ય કે આ તત્ત્વવિદ્ જે ત્યાગી થાય છે તો તે આવા ઉત્કટ ભાવને લીધે જ
યથેસા હોવાથી સદગુરુનું પ્રાપ્ત કરી શકતા જ નથી. આ વગેરે અનેક પ્રમાણોથી—જુઓ
વેદાન્ત મુજ ૪-૧-૧૬ ભાષ્ય, ગીતા ભાષ્ય આદિ—વસ્તુભાષ્યાર્થનો સિદ્ધાન્ત ૨૫૯ થાય છે કે

ગૃહીને તત્ત્વજ્ઞાન થઈ શકે છે, પુરુષોત્તમજ્ઞાનમાટે અપુરુષાર્થમના સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ એવું નથી, પુરુષોત્તમવિદને મોક્ષમાટે અપુરુષાર્થ કે કાંઈ પણ આશ્રમની અપેક્ષા નથી પણ ભગવદ્ભાવની પ્રાપ્તિ થઈ એટલે મોક્ષ હસ્તસ્થિત જ છે. પુરુષોત્તમજ્ઞાન પામેલા સર્વે સંન્યાસી જ થવું જોઈએ એવું પણ નથી પણ મૂળની પોતાના સંબંધની ઈચ્છા શું છે તે જેને સ્પષ્ટ જણાઈ નથી તેણે તો ગૃહી દશામાં જ રહેવું જોઈએ, અને જેને ઉત્કટ ભગવદ્ભાવ થાય તેણે જ માત્ર ત્યાગ કરવો અને તેમ કરનાર કદાપિ સદ્ગુરુ થવાનો ઉપાધિ બહારત્યા નથી. આ સંબંધનાં અન્ય અનેક વાક્યો એમના વિવિધ પ્રયોગમાં છે. છતાં સક્ષેપ સાચવતા જ તેને અત્ર પ્રદર્શિત કર્યું નથી, ખરું જોતાં તો આ સંપ્રદાયમાં સર્વ આચાર્યો ગૃહસ્થ દશામાં જ રહેનાર છે તેથી કાંઈ પણ પ્રમાણની અપેક્ષા રહેતી નથી છતાં એ આચાર્યો શ્રીવૃક્ષભાચાર્યના સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધપણે ગૃહી રહે છે એવી કાંઈ દુર્જન પ્રાપ્તિ કરાવે તો તે ન થવા માટે જ આટલું સક્ષેપમાં વિવેચન કર્યું છે.

હવે શ્રીમદ્વાચાર્યના સિદ્ધાન્ત જોઈએ. મદ્વાચાર્ય દ્વૈત સંપ્રદાયને સ્થાપનાર થયા છે અને એમણે વેદાન્તસૂત્ર ઉપર પૃથુપ્રત દર્શન નામનું ભાષ્ય કર્યું છે. આ તરફ એ સંપ્રદાયનો વિશેષ પ્રચાર નથી, છતાં એ પણ સંપ્રદાયપ્રવર્તક આચાર્યરૂપ થયા છે તેથી એમના સિદ્ધાન્ત પણ અતિ સક્ષેપમાં દર્શાવવો યોગ્ય ધાર્યો છે.

વેદાન્તસૂત્ર ૩-૪-૧૦ ના અવતરણમાં સર્વ પુરુષાર્થરૂપ મોક્ષની ઈચ્છા રાખે છે, તેથી સર્વને એ પુરુષાર્થના સાધનરૂપ જ્ઞાનનો અધિકાર છે એ પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધાન્ત કે રતાં જણાવ્યું છે કે ન સર્વેપામધિકાર સર્વ તત્ત્વજ્ઞાનના અધિકારી નથી, સર્વને ઉપનિષદની બ્રહ્મવિદ્યારૂપ તત્ત્વજ્ઞાન થવું નથી, તો કાણુ અધિકારી છે એ પ્રશ્ન થાય છે, એનું ઉત્તર આપેલા એ આચાર્ય જણાવે છે કે અવૈવ્યવસ્થ્યં વેદેડપિ હાધિકારો ન વિચ્યતે ગુરુભક્તિં ધિર્હીનસ્ય શમાદિ રહિતસ્ય ચ ॥ ન ચ ઘર્ણાવરસ્યાપિ તસ્માદ્વ્યયનાન્વિતઃ પ્રહ્લશાને તુ વેદોક્તે હાધિકારી સતામતઃ ॥ इति ब्रह्मतर्कः ॥ જે અર્થેણુવ છે તેને વેદનો અધિકાર નથી, તેમ જ જેને સદ્ગુરુની ભક્તિ નથી તથા જે શમ, દમ્ભદિથી રહિત છે તેને પણ અધિકાર નથી. એ સર્વ સંપન્ન હોય તોપણ જો શદ્ હોય તો તેને અધિકાર નથી. માટે વેદાધ્યયનથી યુક્ત ગુરુભક્તિસંપન્ન વિષ્ણુને શરણુરૂપ માનનારા સાધક વેદોક્ત બ્રહ્મજ્ઞાનનો અધિકારી છે એમ બ્રહ્મતર્કમાં કહ્યું છે તથા શ્રુતિ પણ એ જ અર્થને પછેદ્વેદાન્ત ઇત્યાદિ વચનોથી જણાવે છે. આના અર્થને સ્પષ્ટ કરતાં વેદાન્તસૂત્રે ૧. ૧. ૧ ના ભાષ્યપરની તત્ત્વપ્રકાશિકા દીક્ષામાં જણાવ્યું છે કે શાન્તોમગવન્નિષ્ણુદ્વિઃ । શાન્તો નિગુહ્યોત્તન્દ્રિયઃ । ઉપરત્તો વિચર્યાલ્લંબુદ્ધિમાન્ । તિતિશુર્વેદ્ધ સહિષ્ણુઃ । શાન્ત એટલે ભંગવાનમાં નિઃશ્વાળી શુદ્ધિવાળો; શાન્ત એટલે ઈન્દ્રિયના નિઘ્રહવાળો; વિષયોવિષે અત્રંશુદ્ધિવાળો અર્થાત્ પરાઃ ગ્રથવાળો તે ઉપરતઃ શીતોપશુદ્ધિ દ્વંદ્વને સહન કરી શકવાવાળો તે તિતિશુ, વગેરે. આ બ્રાહ્મચારી શમ, દમ્ભદિનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરી કહ્યું છે કે પરમાત્મામાં નિઃશ્વાળી શુદ્ધિ રાખવી તેનું નામ શમ છે, ઈન્દ્રિયોના નિઘ્રહ કરવો તેનું નામ દમ છે, વિષયોવિષે વિરાગ થવો તેનું નામ ઉપરતિ છે, શીત, ઉષ્ણ, માન, અપમાન આદિ દ્વંદ્વોને સહન કરવાનું સામર્થ્ય ધરવું તેનું નામ તિતિશ્યા છે. આદિ ઉપરતિ તથા શમ એ બેની વ્યાખ્યામાં સંન્યાસાશ્રમને ન આણતાં સર્વ આશ્રમીઓને સાધારણ શમ અને ઉપરતિનું સ્વરૂપ દર્શાવી એ સંપ્રદાયનો સિદ્ધાન્ત જણાવ્યો.

યેવા પુરુષ પણ કામનાનો પરિચય કરી વિહિત કર્યો જ સદા કરતાં મહેતુ એ કર્મો શ્રુતિમાં જ્ઞાનીમાટે પણ કર્મોનું વિધાન કર્યું છે.

વેદાન્તસૂત્ર ૩-૪-૨૫ ના ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે કત એવ જ્ઞાનરસે મોક્ષવાનેને અગ્નિહોત્રાદ્યપેક્ષા । વ્રહ્મતત્ત્વેષાં 'યેષાં જ્ઞાનં સમુત્પન્નં તેષાં મોક્ષો વિનિશ્ચિતઃ । શુભ કર્મભિરાધિક્યં વિપરીતીવિપર્યયઃ ॥ આ મહેતુને લઈને જ બ્રહ્મજ્ઞાન થયાથી મોક્ષ થાય છે અને બ્રહ્મજ્ઞાન થયા પછી બ્રહ્મની પ્રતિમાટે અગ્નિહોત્રાદિ કર્મની જરૂર નથી. બ્રહ્મતત્ત્વેષાં કહ્યું છે કે જેમને જ્ઞાન થયું છે તેમનો મોક્ષ નિશ્ચિત જ છે પણ તે જ્ઞાન થયેલા પુરુષ પણ જે અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ કરે છે તે તેના આધિક્ય થાય છે અને એ નથી કરતો અને વિપરીત કર્મો કરે છે તે ન્યૂનતા થાય છે. આ આધિક્ય તે શું તેનું વિવરણ કરતાં ભાવપ્રદીપ જણાવે છે કે આધિક્યં મૌલિકાન્દોગ્નાદ્-આધિક્ય એટલે મુક્તિના આનંદની વૃદ્ધિઃ શ્રી અભાષ્ય પુરાણમાં પણ આ જ અર્થ સ્પષ્ટ કરતાં જણાવ્યું છે કે જ્ઞાનાન્મોક્ષો મધાયેયસર્વો કાર્યવૃત્તોડપિ તુ । આનંદો હસતેડકાર્યાત્ શુભં કૃત્વાચ વર્ધતે ॥ સર્વ અકાર્ય કરનારને પણ તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે તે તેના મોક્ષ થાય છે પણ અકાર્ય કરવાથી આનંદ ન્યૂન થાય છે અને શુભ કરવાથી તેમાં વૃદ્ધિ થાય છે. એનું તાત્પર્ય ભાવપ્રદીપ એ જણાવે છે કે સર્વ દુઃખની નિશ્ચિતિ તે મોક્ષ છે અને તે તત્ત્વજ્ઞાન થયાથી સર્વને સિદ્ધ થાય છે અને તત્ત્વજ્ઞાન થયાપછી પણ જે મૂઢા દશામાં રહી અગ્નિહોત્રાદિ શુભ કર્મો કરે છે તેમને એ સર્વ દુઃખની નિશ્ચિતિની સાથે આનંદની અભિવૃદ્ધિ થાય છે.

વેદાન્તસૂત્ર ૩-૪-૩૨ ના ભાષ્યમાં પણ જણાવ્યું છે કે કર્તવ્યં ચવર્ણાશ્રમાવિહિતં કર્મ । તથા ૩-૪-૩૦ ના ભાષ્યની દીક્ષામાં કહ્યું છે કે યો ભગવદ્વપરોક્ષજ્ઞાની સોડર્તી તાનાગતજ્ઞાની ત્રિલોક્યોદ્ધારણક્ષમશ્ચ ભવતિ । યતાદ્યોડપિ થૌતં સ્માર્તં ચાચારં ન પરિત્યજેત ॥ વર્ણ તથા આશ્રમથી જે જે કર્મ વિહિત હોય તે કર્યાં, જે પરમામાના અપરોક્ષ જ્ઞાનને પામે છે તે અતીત તથા અનાગતને પણ જરૂરનાર થાય છે પણ તેથી પુરુષ પણ થૌત અને સ્માર્ત આચારનો પરિચય ન કરવો.

આ મર્ગેર વિવિધ યાત્રા તથા એ ચતુર્થ પાદનાં ભાષ્યનાં અન્ય અનેક વચનો તથા ચતુર્થાધ્યાયના અગ્નિહોત્રાદિ તુતકાર્યાયેવ । એ સૂત્રપરનું ભાષ્ય આદિ વિવિધ પ્રમાણો આ ભાષ્યકારનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ સૂચવે છે અને એ સિદ્ધાન્ત જ સૂચવે છે કે બ્રહ્મવિદ્યાના અધિકારમાં સંન્યાસઆશ્રમની આવશ્યકતા તો નથી પણ સર્વ વર્ણની રૂઝ બ્રહ્મજ્ઞાનને પામી શકે છે અને બ્રહ્મજ્ઞાન થતાં મોક્ષને પામે છે; પૈદિક બ્રહ્મવિદ્યા પામ્યા ત્રણે વર્ણની રૂઝ અને સર્વ આશ્રમીઓ અધિકારી છે. બ્રહ્મજ્ઞાન થયા પછી પણ કર્મ, ભક્તિ અને ઉપાસના કરવાનાં રહે છે અને તે જ્ઞાન માટે જ મોક્ષને માટે નહિ પણ મુક્તિમાં થતા આનંદની અભિવૃદ્ધિ માટે, તેથી તત્ત્વજ્ઞાન થતાં પુરુષ જગતમાં નારી જતા નથી પણ મૂઢરથાશ્રમમાં રહી અગ્નિહોત્રાદિ કર્મો અકાર્યપણે કરે તો તેથી કર્મ, ઉપાસના આદિ નહિ કરનાર તથા વિપરીત કર્મ કરનાર કરતાં તે પુરુષ ઉપરિ પડિતના છે.

આ પ્રમાણે સંકેપમાં આ ત્રણ સુપ્રદાયપ્રવર્તક આચાર્યોના સિદ્ધાન્તજેવા અને તેમાં એક જવાને એમણે આપે પ્રતિપાદન કરાયેલા સિદ્ધાન્ત જ માન્ય-ગણ્યો છે, એ વિષયની

સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી. શ્રી નિર્મલાકાંચાર્ય આદિ આ સંપ્રદાયોના જ સિદ્ધાન્તને સ્વીકારનાર છે અને સદાયમાં જ આ વિષયનું મુખ્ય હેતુ છે તેથી તેમનાં પ્રમાણે પ્રયત્ન આપતા નથી પણ આગળ ચાલીએ છીએ.

(અપૂર્ણ)

વિચાર બદલવાનો વિધિ અને તેના લાભ.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ પા ૫૭ થી.)

આ આભાસ જ્યારે બહુબર પ્રકટાવવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રત્યક્ષ પદાર્થના સંબંધથી અંતરમાં જેવી છાપ પડે છે, તેવી જ છાપ પડે છે. અને પ્રત્યક્ષ પદાર્થના સંબંધથી પડેલી છાપથી જેવા પરિણામો પ્રકટે છે, તેવા જ પરિણામો પ્રકટે છે.

આ આભાસ પ્રકટાવવાની કળાના અભ્યાસને શાસ્ત્રી ધારણા અંધવા ભાવના રહે છે, અને તે કળાની સિદ્ધિને ધ્યાન રહે છે.

તમારી આંતરિકમાં અથવા તમે ત્યાં બેસે ત્યાં આ કળાવડે તમે ગમે તે વસ્તુનો આભાસ અંતરમાં રચે છે, અને તેની છાપ હૃદયમાં પાડે છે, અને આ પ્રમાણે કરીને તમારા વિચારોના સ્વરૂપને તમારે જેવું કરવું હોય તેવું કરે છે.

આ આભાસ પ્રકટાવવાની કળા વસ્તુતઃ સિદ્ધ કરી પડે છે, એમ છે જ નહિ. સર્વને જ તે સિદ્ધ છે. સર્વ જ તેના ગતિદિવસ બ્યબરમાં ઉપયોગ કરે છે. શરીરમાં રાશિઓને પણ તે આવડે છે. બેસે જ્યારે બીજાને ત્યાં રડ્યાં જાય છે, ત્યારે આ કળાને જ ધણી વખત વાપરે છે. તેઓ પોતાના કાંઈ મરી ગયેલા પ્રિય જનનું સ્મરણ કરી, તેના આભાસ અંતરમાં રચે છે. તે સ્મરણના પ્રેમનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરતાં હોય એમ ભાન કરે છે. આ પ્રકારની ક્રિયાથી આભાસ રચાય છે, તેની ઉડી છાપ મનહિર પડે છે, વિચારોનું શોકમય સ્વરૂપ થઈ જાય છે, અને ત્રણ વર્ષઉપર પ્રિય જનનું મૃત્યુ થયું હોય છે, તોપણ બાંહે આંખે જ થયું છે, એમ ભાન થઈ નેત્રમાંથી અશ્રુનો આખડ પ્રવાહ વહે છે.

વ્યાપારીને વ્યાપારમાં ખોટ આવી હોતી નથી, તોપણ તેને ખોટ આવવાની શંકા થાય છે. તે ભયને હૃદયમાં પ્રકટાવે છે. ખોટ આવતાં પોતાની સ્થિતિ કેવી થશે તેની તે કંપના કરે છે. જેમ જેમ તે અત્રિક કંપના કરે તો જાય છે, તેમ તેમ આભાસનું સ્વરૂપ વધારે સ્પષ્ટ રચાતું જાય છે, અને જેમ જેમ તે સ્વરૂપ અધિક સ્પષ્ટ થતું જાય છે, તેમ તેમ હૃદયહિર તેની ઉડી છાપ પડતી જાય છે. છાપ પડતા મોડતાં જ શોકના વિચારોનું બળ વધે છે. તે દુઃખાજોવા થઈ જાય છે. તેના હૃદયમાં ઉડી જાય છે. તેના હોઠ ધ્રુજવા લાગે છે, શરીર કંપે છે, અને અંતરમાં પ્રબળ વ્યાકુળતા પ્રકટે છે. પ્રત્યક્ષ ખોટ, જે પરિણામ પ્રકટાવે છે, તે જ પરિણામ આભાસ તેના શરીરમાં પ્રકટાવે છે.

આપણે જોઈએ છીએ કે આભાસ આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષનું જ કામ કરે છે; તે સાથે આપણને એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે આભાસ પ્રકટાવતાં સ્ત્રી અને પુરુષો સર્વને જ આવડે છે.

આમ આભાસને પ્રકટાવતાં સ્ત્રીપુરુષ સર્વને આવડે છે, તથાપિ હૃદયે સમયે હૃદયે આભાસ પ્રકટાવતાં સર્વને આવડતું નથી. હૃદયે સમયે હૃદયે આભાસ પ્રકટાવવાં એ એક

કળા છે. અને જેમ સઘળી કળાઓ અભ્યાસવડે સિદ્ધ થાય છે, તેમ ઇન્દ્રિયે સમયે ઇન્દ્રિયો આભાસ પ્રકટાવવાની કળા પણ અભ્યાસવડે જ સિદ્ધ થાય છે.

ગોલતાં મનુષ્ય માનને આવડે છે, પરંતુ જે સમયે જેણું ઘટે તેવું, તથા સામાના મનને અસર કરે તેવું ગોલતાં સર્વને આવડતું નથી. આભાસ પ્રકટાવવાનું પણ આવું જ છે.

પૂર્વની દિવાળોથી અથવા વિષયોના સંબંધથી મનમાં ઉદતાં અયોગ્ય અથવા યોગ્ય વસ્તુપ્રમાણે મનુષ્યોના મોટા ભાગના અંતઃકરણમાં આભાસો રચાય છે. ઇન્દ્રિયે સમયે ઇન્દ્રિયો આભાસ રચવો, અથવા મનમાં કોઈ અયોગ્ય આભાસ રચાતો હોય તેને તટકાળ બંદ લીને તેને રથાને બીજા સારા આભાસ રચવો, એ કાર્ય તો વિધિપૂર્વક આભાસો રચવાનો જોયો. અભ્યાસ સાધે છે, અને આ પ્રકારના અભ્યાસવડે મનઉપર સ્વામિય પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે, તેમને જ આવડે છે.

જેમ બાળકને વિદ્યા ક્રમે ક્રમે શીખવી હોય છે, તો જ તે તેને ઉત્તમ પ્રકારે અને યોગ્ય શ્રમે આવડે છે, તેમ આભાસો રચવાને અભ્યાસ પણ ક્રમે ક્રમે કર્યો હોય છે, તો જ તે ઉત્તમ પ્રકારે અને યોગ્ય શ્રમે સિદ્ધ થાય છે. બીજી વિદ્યાઓમાં જેમ પગથીયે પગથીયે ન, ચડતાં, કુદકા મારવાથી પ્રયત્ન અને સમય નિષ્ફળ નવ્ય છે, તેમ આમાં પણ થાય છે.

અનુભવેલા વિષયોના, અને નહિ અનુભવેલા વિષયોના, એમ બે પ્રકારના આભાસો હોય છે. અનુભવેલા વિષયોના આભાસ જ્યારે સરળતાથી મન રચી શકે છે, ત્યારે નહિ અનુભવેલા વિષયોના આભાસ તે તેટલી સરળતાથી રચી શકતું નથી.

જેણે પાણીના રેસો જોયો હોય છે, તે તેની કલ્પના અંતઃકરણમાં તરત કરી શકે છે, પણ નદીની અથવા તેથી ચઢીયાતી સમુદ્રની કલ્પના તે તેટલી સરળતાથી કરી શકતો નથી. આથી આભાસ રચવાનો અભ્યાસ કરવા ઇન્દ્રિયનારને પ્રથમ અનુભવેલા વિષયોના આભાસ રચવાને અભ્યાસ, ઉપદેશકો દર્શાવે છે, અને તે રચવાનું તેની કલ્પનામાં બળ મેળવ્યું, તેને નહિ અનુભવેલા વિષયોના આભાસ રચવાને પ્રયોગ કરે છે.

માતા, પિતા, ગુરુ, સદ્ગુરુ, અને તેમની ભૂતિઓ, એ અનુભવેલા વિષયો હોય; અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, ઈશ્વર, પરમેશ્વર, પરમતત્ત્વ વગેરે નહિ અનુભવેલા વિષયો છે. માતા, પિતા વગેરે અનુભવેલા વિષયોના ધ્યાનવડે તેમના યથાર્થ આભાસ જે મનુષ્યો અંતઃકરણમાં પ્રકટાવી શકતા નથી, તેઓ નહિ અનુભવેલા ઈશ્વર, પરમેશ્વર વગેરેનું ધ્યાન ધરી, તેમના યથાર્થ આભાસ અંતઃકરણમાં દલી પણ ઉપજાવવા સમર્થ થતા નથી.

જેઓ ઈશ્વરની ઉપાસનામાં ભૂતિની કશી જ અગત્ય નથી, એમ કહે છે, તેઓ ઉપર વર્ણેલા વિષયોના શાંત ચિત્તથી વિચાર કરશે, તો તેમને સ્પષ્ટ થયા વિના ભાગ્યે જ રહેશે કે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં ભૂતિ એ પ્રથમ પગથીયું છે; ઉપાસનારૂપ મહાલયનો એ પાયો છે.

આભાસની અંતઃકરણમાં ઉડી છાપ પડ્યા માટે આભાસ અંતઃકરણમાં યથાર્થ રચાવો નિર્મળ્ય, તથા તેવું પ્રેમપૂર્વક અવલોકન થતું નિર્મળ્ય. આકારવાળી અનુભવેલી વસ્તુઓમાં પણ સર્વ આકારવાળી વસ્તુઓના આભાસ, સરળતાથી અંતરમાં રચાતા નથી. એક વર્તુલનો આભાસ મનુષ્ય સત્તર રચી શકે છે, પરંતુ એક-પદકોણનો કે અષ્ટકોણનો આભાસ તેટલી સરળતાથી રચી શકતો નથી. ખરડા ધુટયા વિના તથા ક્રમે ક્રમે વર્ષાવિના જેમ બાળક સુંદર નાના અક્ષર લખી શકતો નથી, તેમ આરંભના સહેલા આભાસો રચવાનું બળ મેળવ્યા

વિના, આગળના કઠિન: આલાસો તે સ્ત્રી શક્તો નથી. આથી આકારવાળા આલાસોમાં પણ સરળ આલાસોથી આરંભ કરીને, ધીરે ધીરે કઠિનશક્તિનું બળ વધારી, વધારે કઠિન આકૃતિ-વાળા આલાસો સ્વપ્નો અભ્યાસ કરવો પડે છે, અને તેમ કરી સ્વપ્ન આકારમાંથી સૂક્ષ્મ આકારના ક્રમમાં ચંદ્રનું પડે છે.

સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા વગેરે ગોળાકાર સરળ આકૃતિઓનું, તથા મહાદેવનાં બાહ્ય, દીપકની વૈભવિતિ, સોપારી વગેરે સરળ આકૃતિઓનું યોગસાધકાને આરંભમાં ધ્યાન કરવાનો સચુરથો સાચી ઉપદેશ કરે છે, તથા આગળ નવતાં દ્વિદલપદ્મ, ચતુર્દલપદ્મ, પદ્મદલપદ્મ, ધોડશદલપદ્મ, સદસદલપદ્મ વગેરે કઠિન અને કઠિનતર આકૃતિઓના આલાસ સ્વપ્નોના ક્રમે સાચી તેમને ચક્રાયે છે, તેનું કારણ હવે તમારા લક્ષમાં આવે છે? આટલી બધી ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિ-ઓવાળી મૂર્તિની કઠિનતાઓ સાચી થઈ છે, કોઈને લાંબી સુંઠ અને મોટું પેટ, કોઈને ચાર હાથ તો કોઈને છ અને આઠ હાથ, કોઈનું નંદી વાહન તો કોઈનું ગરુડ વાહન, કોઈનાં અર્ધાંજી ઉભયા તો કોઈને લક્ષ્મી, કોઈના લાલમાં ચંદ્ર અને ગંગા, તો કોઈના વક્ષસ્થળમાં ભુ-સુલાંછન, આવા આવા અનેક ભેદોનો હેતુ આલાસ સ્વપ્નોનું સાધકમાં સામર્થ્ય ક્રમે ક્રમે વધારવું એ જ છે. આ સર્વમાં પૂર્વે ક્રમ હતો. કોને ક્યારે કેવી આકૃતિનું ધ્યાન સોંપવું એ પૂર્વના તત્ત્વવિદ્ મહા-માઓ જાણતા, અને કુશળ વૈદ્ય જેમ વિવિધ પ્રકૃતિની પરીક્ષા કરી એક રોગનાં હળાર આપધમાંથી જેને જે ઘટે તે તકાળ આપે છે તેમ અસંખ્ય મૂર્તિનાં મનુષ્યોની પરીક્ષા કરી તેમને ઘટિત યોગ્ય કરતા. તત્ત્વવિદ્ પુરોહીની સંખ્યા સ્મૃત્ત યજ્ઞવાલ્ય તથા ધર્મવ્યવસ્થા સુદી જવાથી આજે મૂર્તિઓના ધ્યાનનો ક્રમ અવ્યવસ્થ થઈ ગયો છે, એ ખરું છે, પણ તેથી મૂર્તિઓનું ખંડન કરવા પ્રવર્તવું એના જેવું સાહસ બીલું એક નથી. કુશળ વૈદ્ય કોઈ ન હોય, અને તેથી ઉટવૈદ્યો ચરક, વાગ્ભટ અને સુશ્રુતમાંથી નજરમાં આવે તેવી દવાઓ બનાવી ગમે તેને ગમે તે દવા પધરાવી દાનિ કરે તેથી વૈદ્યના ચરક વગેરે પ્રતિભ મધ્યાની હોળી સળગાવી દેવાનું કોઈ કહે તો તે શું ચોગ્ય ગણાય છે? અને તોપણ મૂર્તિઓનું ખંડન, આવાં જ કારણો દર્શાવી કરવામાં આવે છે.

ત્યારે કઠિન આકૃતિઓના આલાસ સાધક ઇચ્છેલ સમયે સ્ત્રી શકે છે, અને તે સ્ત્રી આલાસને નિર્ણય કરેલા સમયસુધી હૃદયમાં સ્થિર રાખી શકે છે ત્યારે તેને પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પંચ તત્ત્વોના કંઈક સૂક્ષ્મ આલાસો સ્વપ્નોના પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. આમ આકારવાળા પદાર્થોમાંથી સૂક્ષ્મ આકારવાળા પદાર્થોઉપર, અને સૂક્ષ્મ આકારવાળા પદાર્થોઉપરથી ક્રમે ક્રમે નિરાકારઉપર તેને લેઈ જવામાં આવે છે. આવા ક્રમથી સાધક ચૂટે છે તો જ જ્ઞાતિ સૂક્ષ્મ કળાને ધારણ કરે છે, અને ત્યારે જ તે નહિ અ-નુભવેલાં એવાં સાકાર હિસાતનુઓની અને નિરાકાર પરમતત્ત્વની કઠિનતા કરવા, અને પરિણામે અનુભવ કરવા સમર્થ થાય છે.

આલાસ સ્વપ્નોની કળાનો ક્રમ, સંકેપમાં આ પ્રમાણે આપણે સંપટ કર્યો, અને શૈલ: શૈલ: અભ્યાસથી જ તે સિદ્ધ થાય છે, એ પણ આપણે જ્ઞેયું. આ કળાનો ક્રમ દર્શાવતાં આપણે એટલા હિંચા ગયા છીએ કે ત્યાંથી નીચા આપણા મૂળ સ્થાનમાં આવ્યા વિના, આપણા વર્ણવવા ધારેલા વિષયને ચર્ચેશ્ચ પ્રકારે વર્ણવી શકીએ તેમ નથી. આથી ગગનમાં ઉડતી સમી એકદમ નીચે જેમ પટ્ટુ નાખે છે, તેમ આપણે પણ નીચે ઉતરી આવીએ. વિચાર જ ગુપ્ત અથવા દુઃખને આપનાર છે, તેથી દુઃખમાંથી જ આપણે સુખમાં

જવું હોય તો જે વિચારો હાલ આપણે સેવીએ છીએ, તેને આપણે બદલી નાંખવા જોઈએ, અને તેમ કરવાને માટે સુગતે પ્રકટાવનાર વિચારો જે વિષયોના સંબંધથી મન કરે છે, તે વિષયોના બાહ્ય સંબંધ આપણે મનને દેશવો જોઈએ, એથવા તે અંતરમાં તેવા વિષયોની કલ્પના કરી, તે વિષયોની સાથે મનને જોડવું જોઈએ, અને તેમ કરીને વિચારો બદલવા જોઈએ, એ અત્યાર સુધીના વિવેચનથી આપણે સ્પષ્ટ કર્યું. બાહ્ય જગતમાં અને ત્યાં સુધી ઉત્તમ મનુષ્યોના, ઉત્તમ રથાનોના, ઉત્તમ પદાર્થોના, અને ઉત્તમ પ્રસંગોના સંબંધમાં આપણે આવવું, અને ઉત્તમ મનુષ્યો વગેરે બાહ્ય જગતમાં આપણને ન મળે તો મનોમય રૂપિમાં તેમને ઉત્પન્ન કરવાનું સામર્થ્ય મેળવી, ગમે તે રથાનમાં અને ગમે તે સમયે મન ઉપર ઇચ્છાથી જ છાપ આપણે પાડી, અને આમ કરી વિચારોને પ્રતિદિન અધિક અને અધિક ઉચ્ચ કરવા, અને તે વડે પ્રકટતા અધિક અને અધિક ઉચ્ચ સુખનો અનુભવ કરવો.

પોતાનું ધર ઊંડાવા વિના, ધરમાં જ બેઠા બેઠા, વિચારો બદલવાનું સામર્થ્ય પ્રત્યેક મનુષ્યે મેળવવું જોઈએ. નવા રથાનમાં જઈને વિચારો બદલવા, એ પોતાના જુના રથાનમાં, જુના સંબંધમાં રહીને વિચારો બદલવા કરતાં ઘણું સહેલું છે. પરંતુ નવા રથાનમાં ગયાવિના જુના રથાનમાં રહીને જ વિચારો બદલવા એ ઘણું કઠિન છે. ઉત્તમ અધિકારી હોય છે, તેઓ જ તેમ કરી શકે છે; બાકી સામાન્ય અધિકારીઓ તો પોતાના જુના રથાનમાં રહીને વિચારો બદલી શકવા સમર્થ થતા જ નથી. આથી જ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જેઓ સંસારના ધર્મોથી અલિપ્ત રહી શકે છે, અને તત્ત્વપરાયણ ચિત્તને રાખી શકે છે, તેઓ ત્યાગીઓકરતાં એવું છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્વકલ્યાણ સાધી શકવાને અસમર્થ, દુર્બળ મનવાળાને માટે જ ત્યાગાશ્રમ છે. ગૃહસ્થાશ્રમના સંબંધની છાપ પોતાના મનઉપર જેઓ જરા પણ પડવા દેતા નથી, અર્થાત્ જેઓએ જળકમળવત રહી શકેવાનું સામર્થ્ય મેળવ્યું છે, તેમને માટે ત્યાગાશ્રમની લેશ પણ અગત્ય નથી. ઘણાને આ પાત સ્વીકાર કરવા જેવી લાગતી નથી, પણ તેવું કારણ તે માર્ગે તેઓએ પ્રયાણ કર્યું નથી, એ જ છે. આભાસને ઉત્પન્ન કરવાની કળા જેને સિદ્ધ થઈ છે, તે ધરમાં રહેતો છતો, તથા અનેક ઉપાધિમાં ક્ષીન થયેલો અન્યની દૃષ્ટિએ જણાતો છતો, નિર્જન વનમાં જાણે રહેતો હોય તેવો અનુભવ કરે છે. ઉપાધિસ્થોડપિ તદ્દર્મનૈલિપ્યત્તે ધ્યોમચ્ચમુનિઃ ઉપાધિમાં રહેતો જતો, ઉપાધિના રૂપથી, આકાશની પેઠે મહાપુરુષ રંગાતો નથી, એ વગેરે સત્તાઓનાં વાક્યો, આભાસ રચવાની કળા સિદ્ધ કરનાર મહામાર્ગ સામર્થ્ય કેટલું હોય છે, તે જ દર્શાવે છે. ઉપાધિનો સંબંધ જો સર્વનાં જ અંતઃકરણઉપર પોતાની છાપ પાડવાને સમર્થ સ્વીકારીએ તો તો ત્યાગીઓને અરુણમાં પણ ઉપાધિનો સંબંધ હોય જ છે. પર્વત, નદી, જલ, પશુ, પક્ષિઓ, એ સર્વ ઉપાધિ જ છે, અને તેમના સંબંધ પણ ત્યાગીને નિત્ય હોય જ છે. પરંતુ સંબંધ છતાં પણ જો ત્યાગીની દૃષ્ટિ બદલાઈ હોય છે, જો નેત્ર ખુલ્લાં છતાં પણ દૃષ્ટિએ પડતા પ્રાણીપદાર્થોમાં પોતાનો ઇચ્છેલો આભાસ પ્રકટાવવાની કળા ત્યાગીએ સિદ્ધ કરી હોય છે, તો પર્વત, નદી, જલ, વગેરે તેને તેવાં ન જણાતાં બ્રહ્મજ્ઞ જ લાગે છે. અને આ કળા સિદ્ધ નથી કરી હોતી તો કરોડો વર્ષ ત્યાગ સેવતાં છતાં, પણ જલ અને પર્વત, જલ અને પર્વતરૂપ જ દેખાય છે. આથી શુદ્ધ વિચાર નહિ સેવનાર મનુષ્યો, ત્યાગાશ્રમમાં જેવી મહત્તા માને છે, અને તેને જ સર્વ

કન્યાણુનું મૂળ ગણે છે, તેનું વસ્તુતઃ છે જ નહિ. આભાસને રચવાની કળાના જ્ઞાનમાં જ મહત્તા છે, અને તેમાં જ સર્વ કન્યાણુનું મૂળ રહેલું છે.

મુવર્ણ અને સ્વતંત્ર સિંદાસન ઉપર બેસા છતાં, તથા બંને બાજુએ સેવકાથી રીતજ અને સુગંધમય પવનનાં વ્યંજન થયા કરતાં છતાં પણ જે રાગના અતઃકરણમાં ચિંતાની લાંબા હોળી સળગે છે, તેને સિંદાસન પણ બળતી 'હોળીજેલું' જ છે, એ 'કાણુ નથી બંધાયું' ? તે જ પ્રમાણે શીષ્ય ઋતુમાં ખરે બપોરે છાપરાઉપર કામ કરનાર અને આનંદથી ગાતાં ખાદવાને, ખરા ઉનાળાનો તાપ પણ તેના હૃદયની નિર્મિત અવસ્થાને લીધે મુરખ ઉપવનમાંથી વહેતી આવતી પવનની મંદમંદ શીતળ કદરીઓજેલો લાસે છે, તેનો કાને અનુભવ નથી થયો ? મનની અવસ્થા પસંદાવતાં જેને આવડે છે, તેને ધર પણ નિર્જન વનજેલું છે, અને જેનામાં તેણે સામર્થ્ય નથી, તેને નિર્જન વન પણ શાકબળજેલું છે. ગેલેડરટન પાંચમિંટમાં પાંચ મિનિટજેલો અવકાશ મળતાં, ખુરશીપર માથું ટેકવી, હાથ વારમાં ઉઘી જતો, અને ઘણાં પોતાના ધરમાં શાંત રથગમાં સર્વ પ્રકારની અવુદ્ગતા છતાં, અને સુંકામળ શાયામાં પાસાં ઘસવા છતાં પણ નિદ્રા આવતી નથી. આભાસની કળાને સિદ્ધ કરનાર જંગલમાં મૃગલેનાં અનુભવ કરે છે, અને તે કળાને ન સિદ્ધ કરનાર વિધવા પોતાના પુત્રનાં લખના મંગલિક દિવસે જ, પોતાના પતિને સંભારી સંભારીને આખો દિવસ રડે છે.

વિચારે બદલવાને પ્રાપ્ત બાલ સ્થાન, અથવા પ્રાપ્ત બાલ શિષ્ટિ બદલવાની જરૂર નથી, પરંતુ મન અંતરમાં જે શિષ્ટિનું લાન કર્યું હોય છે, તે શિષ્ટિને બદલવાની જરૂર છે. અંતરમાં થતા લાનની ભૂમિકા બદલવાની જરૂર છે. અંતરમાં થતા લાનની ભૂમિકાને બદલી નાંખતાં, અર્થે જગોજેલો લાસે છે, અને જળ અર્થિજેલું લાસે છે. એનું જ સ્ત્રીશરીર ભગિનીરૂપે અવલોકતાં બંધુલાવ પ્રકટે છે, અને પત્નીરૂપે અવલોકતાં કામભાવ પ્રકટે છે. અંતરમાં થતાં લાનને બદલતાં વિચાર તત્કાળ બદલાય છે. આંતર લાનને બદલી રાકનાર મનુષ્ય વિચારઉપર સદૃશ સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. આંતર લાનને બદલી રાકનાર મનુષ્ય જ સ્વતંત્ર અને મુક્ત છે. તે શિવાપના સર્વે બદ છે. શુભવતું લાન બદલી અભાવવતું લાન કરતાં આવડું, એ લાનને બદલવાનું સર્વોત્કૃષ્ટ સામર્થ્ય છે. એ સામર્થ્ય પરમોક્ષનું દાણ છે.

અંતરની સ્વતંત્રતા એ જ ખરી સ્વતંત્રતા છે. બાહ્ય સ્વતંત્રતાને માટે પ્રત્યેક મરી મરે છે, મોટાં મોટાં યુદ્ધો કરે છે, અને લાખો મનુષ્યોના ગ્રાણુનો તથા અસંખ્ય ધનનો ભોગ આપે છે. એથી બાહ્ય સ્વતંત્રતા મળે છે; પણ શું તેથી ખરું શુભ મળે છે ? ખરી શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે ? સ્વતંત્ર કહેવાતી પ્રત્યેકોનાં હૃદય અવલોક અને તત્કાળ ખાતરી થશે. બાહ્ય સ્વતંત્રતા મેળવતાં છતાં પણ ખરું શુભ ન મળવાથી આંતર સ્વતંત્રતા મેળવવી, અવશ્ય રહે છે. પરંતુ આંતર સ્વતંત્રતા મેળવતાં બાહ્ય સ્વતંત્રતા મળે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ ખરું શુભ પણ મળે છે.

(અપૂર્ણ)

ધર્મિશ વાર (વાર્ડ) ત્રણ શીટનો હોય છે, તેનું કારણ એ છે કે પહેલાં છેત્રી રાગનો હૃદય ત્રણ શીટ લાંગો હતો.

વચારે કોઈ માફી બખરથી સાંભળનારને કશો જ લાભ થાય તેવું ન હોય ત્યારે તે બંને કોઈને કહેવા કરતાં તમારા મનમાં જ દારી મુકાવો.

સ્વરૂપભાવના.

૫૬

હું છું સત્ ચિતિ સુખનું ધામ,

હું છું અજ, હું શિવ, હું રામ,

સકળનો હું પતિરે,

સકળનો હું પતિ રે, સકળનો હું પતિ રે;

સકળનો હું પતિ રે, અકળ મારી ગતિ રે,

ઉપજી, રહી, વધી, ફીણ થતો, આ સહ વિશ્વવિલાસ;

પણ હું તેનો તે રહું, આદિ અંત અવિનાશ.

વ્યાધિજનનમરણની સ્વરૂપ મને લીતિ નથી રે,

મને લીતિ નથી રે, સકળનો હું પતિ રે.

શ્રી, યશ, ઐશ્વર્યાદિ જે, વિશ્વવિષે વખણાય,

જે મેળવવા બહુ મથે, નિશદિન જીવસમુદાય,

ભાળી સિન્ન ન તે મતિ મેળવવા નથી દોરતી રે,

મતિ નથી દોરતી રે, સકળનો હું પતિ રે.

શું જોઉં, શું સાંભળું, શું ચિંતવું, શું ખાઉં,

કોને મળું, કોથી હળું, કવણ દેશપ્રતિ જાઉં.

ન્યાં ત્યાં હું લહી, શમી સહ વૃત્તિ, પ્રકટી ઉપરતિ રે,

પ્રકટી ઉપરતિ રે, સકળનો હું પતિ રે.

સુજને ન્યાળી સુજવડે, પ્રસન્ન રહું હું નિત્ય;

દેશદિશ વ્યાપક હિત લહી, ન્યાં ત્યાં જોતો હિત.

મધ્ય ઉદધિમાં ક્યાંથી અગ્નિની જ્વાળા જાળતી રે,

ન જ્વાળા જાળતી રે, સકળનો હું પતિ રે,

નરહરિઅનુમહ ભાનુનો, પ્રકટ્યો પ્રખર પ્રકાશ,

ગળ્યું અવિદ્યાહિમ હતો, કલ્પિત જેનો ભાસ.

દેશદિશ શોભું હાવાં સન્મય, સુખમય હું ચિતિ રે,

શોભું હું ચિતિ રે, સકળનો હું પતિ રે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય, જીવનને જે જાણે આપે છે, તે પ્રમાણે જ પાતે આવે, તો આ આપું જગત આજે છે તેથી કેવું જૂદા પ્રકારનું હોત !

કોન્ટ્રેન્ડીનાપલમાં સેન્ટ મોક્ષાયલી મહાદેવ એક હજાર વર્ષ પૂર્વેની બાંધણી છે, તેમાં વાપરેલાં સુનામાં કરચડી નાંખવામાં આવી હતી, જેનો વાસ હજી પણ આવે છે.

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા. અંકના ૫૪ ૬૪ થી)

આ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોને સંધિવા, મરતકમાં અને પગમાં કુળતર, મગજમાં અવ્યવસ્થા, લોહીની મંદગતિ, અને નિર્બળતા વગેરે વ્યાધિઓ થાય છે. તેઓને જ્ઞાનતાપુના વ્યાધિઓ પણ થાય છે, અને તેના પરિણામમાં તેઓને આખો દિવસ ભારે ગમગીની રહે છે. આ સ્થળા વ્યાધિઓ તેમ જ તે વિનામાં મનુષ્યજાતિઉપર પડતાં સ્થળા પ્રકારનાં દુઃખો આત્મચિંતનવડે નષ્ટ થાય છે. તેથી આ મનુષ્યોએ પોતાના આત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરવાનો નિત્ય થોડો સમય અભ્યાસ રાખવો, તથા દિવસના બીજા ભાગમાં પણ મનને શુદ્ધ વિચારોમાં જોડેલું રાખવું.

આ રાશિનાં મનુષ્યોએ ચિંતા કરવાના તથા બાકુળ રહેવાના પોતાના સ્વભાવને જિતવો જોઈએ. સર્વ પ્રસંગોમાં તેમણે મનને સર્વદા શાંત રાખવું. જેમાં તેમાં દોષને અને અશુભને જોવાનો અયોગ્ય સ્વભાવ હોય તે સર્વમાં શુભ અને શુભને જોવાની ટેવ પાડવી. જે દોષો તેઓ પોતે જ શુભપણે કરતા હોય તેને માટે બીજા મનુષ્યોના તિરસ્કાર ન કરવાની તેમણે સાવધાનતા રાખવી જોઈએ. તેમણે પોતાનામાં રહેલી અસાધારણ અને આશ્ચર્યજનક શક્તિઓને કેળવવાનો દૈનિશ્રમ કરવો જોઈએ. પોતાનામાં રહેલા પ્રમાદને અને આગ્રહને પ્રતિ-ક્ષણે પોતાનામાંથી હાંકી કાઢવાનો તેમણે ભારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે વચનો પાળી શકાય એવાં ન હોય તેવાં વચનો તેમણે કદી પણ આપવાં નહિ, અને જે વચનો તેમણે આપ્યાં હોય તેવાં વચનોને પ્રાણુ બન્ય તો ભલે બન્ય, પણ પાળવાને કદી ચુકવું નહિ.

આ રાશિનાં મનુષ્યોએ કોઈના આશ્રયમાં કદી રહેવું નહિ, અર્થાત્ તેમણે સ્વતંત્ર અને સ્વાશ્રયી થવું. કોઈની સલાહ લેવા તેમણે કદી પણ જવું નહિ. પોતાના હૃદયસંદિરમાં રહેલા અંતર્યામી ઈશ્વરની જ સર્વદા તેમણે સલાહ લેવી. હૃદયસંદિરમાં અંતર્યામી ઈશ્વરપાત્રે સલાહ લેવાને જેઓ પરી આતુરતાપૂર્વક પ્રવેશે છે, તેમને સાચી સલાહ મળ્યાપિના કદી પણ રહેતી નથી. બીજાઓની કૃપા અથવા મહેરબાનીને હૃદયવાની તેમણે કશી જ જરૂર નથી. લેનાર માણસ ગમે તેવો ઉચ્ચ હોય છે તેમણે આપનારઆગળ તેને દુર્બળ થવું જ પડે છે; આથી કોઈની પાસેથી કંઈ પણ લેવાની વૃત્તિ કદી પણ ન રાખવી.

કુંભ રાશિના મનુષ્યોએ હૃદયમાં જે હોય તે જ સુખથી કદી બતાવવું. હૃદય અને વાણીમાં તેમણે કદી પણ ભેદ ન રાખવો. પોતાનામાં રહેલા ઉચ્ચ શક્તિને કેળવવાથી વિશ્વના સામ્રાજ્યનો મુકુટ પોતાને મરતકે ધરવા આ મનુષ્યો સમર્થ થાય છે. સતપ્રયત્નવડે ત્રિભુવનને વશ પર્તાવવા આ મનુષ્યો સમર્થ છે. અંતઃક્રમાંમાં એકાકાર થયેલા કુંભરાશિના મનુષ્યોનો એક જ રાષ્ટ્ર પ્રભાંડને કબજાવાને બસ છે. કુંભરાશિનાં મનુષ્યો ! સાવધાન થાઓ. તમને મળેલા મનુષ્યદેહ એજ ન જવા દો. આજથી જ સંતપ્રયત્ન કરો, અને જે ઉત્તમ ભવિષ્ય તમારે માટે નિર્માણ થયું છે, તેના બોક્તા થાઓ. વૃદ્ધાવસ્થામાં પશ્ચાત્તાપના અભિથી પ્રજાળવું ન હોય તો આજથી જ તમારામાં રહેલા ઉચ્ચ શક્તિને કેળવો.

આ શશિનાં મનુષ્યો જો મેષ શશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોસાથે લેખ કરે છે, તો તેમના સંબંધથી થયેલી પ્રજા બળવાન, નીરંગિ અને બુદ્ધિશાલી થાય છે, તથા તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ બહુ જ સુખમાં અને શાંતિમાં ચાલે છે.

કુંભ અને ધનશશિનાં સ્ત્રીપુરુષનાં લગ્નથી થયેલી પ્રજા તીખા અને લાગણીવાળા સ્વભાવની થાય છે, તથા તે શરિરે જડા યોગી બળવાન હોય છે. તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ આશ્ચર્યકારક બનાવેલી ભરેલી અને રમિક નીવડવાનો સંભવ આવે છે.

આ શશિનાં બાળકોને પ્રયેક કામ કરાવેલે વખતે કરવાનું તથા આપેલાં વચનો પાળવાનું સીખવવું જોઈએ. આબુબાબુનાં મનુષ્યોના સહવાસની તેમના ઉપર ઝટ અસર થાય છે. તેમનામાં બીજાનાં મનને રંજન કરવાનો શુભ હોય છે. બ્યારે તેમના વિરદ વર્તવામાં આવે છે, અથવા તેમના પ્રતિ અપ્રીતિ દર્શાવવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ નિર્દય અને ભારે નિર્દાષોર થાય છે. તેમની સાથે પ્રમાણિકતાથી અને નિષ્કપટપણે વર્તવામાં આવે છે તો તેઓ તેવી જ પ્રમાણિકતા અને નિષ્કપટપણું સાચું દર્શાવે છે. આથી જો તેમને સત્યવાદી, માયાળુ, વિનયી, અને નિષ્કપટ હૃદયનાં કરવાં હોય તો તેમની સાથે સત્યવાદી, માયાળુ, વિનયી, અને નિષ્કપટ હૃદયના થવું; અને જો તેમને નિર્દય અને બીજાની નિંદા કરનારાં કરવાં હોય તો તેમની સાથે જેવું જ વર્તન ચલાવવું. દુઃકામાં સામો, તેમની સાથે જેવું વર્તન ચલાવે છે, તેવાં જ તેઓ તેની સાથે વર્તે છે. તેમનામાં શંકાની નજરે લેખો, અને તેમાં પ્રતિ પંથુ તેવી જ નજરથી તે જોવાનાં, અને તમને કાઈ પંકો હા ધારવાનાં પ્રસંગે જેમના ઉપર તેમને અત્યંત ગ્રેમ હોય છે, તેમને તેઓ કહાર વચનો કહી બેસે છે; પંથુ આ વચનો આવેશમાં જ ઉચ્ચસાયલાં હોય છે. તેમના હૃદયમાં તેવું કશું જ હોતું નથી. તેમની સંમતિ સંકિત બહુ જ ઉત્તમ હોય છે, અને તેઓ સારી કે નકારી કરી જ વાત બૂલતાં નથી. યોગ્ય કેળવણીથી પદાર્થોમાં શેલા ગુપ્ત ધર્મોનું જ્ઞાન પામવાની સંકિત તેઓનામાં બહુ ઉત્તમ પ્રકારે ખીલી નીકળે છે. તેઓને જેમ અને તેમ બહુ યોગ્યતાં યોગ્યતાંના સહવાસમાં આવવા દેવા જોઈએ; અને જે યોગ્યતા સહવાસ તેમને ગ્રેવવા દેવામાં આવે તેઓ પ્રમાણિક, ધૈર્યવાન, અને માયાળુ હોવા જોઈએ. તેઓ બહુ જ આરુણા સ્વભાવનાં અને જરો પેશું જોખીને ન બેસે એવા સ્વભાવનાં હોય છે, અને તેથી તેમને જેમ અને તેમ શાંત ગ્રામ્યો જોઈએ. આ શશિમાં જન્મેલાં ઘણાં બાળકો પુણ્ય યોગ્યતા યોગ્યતાં હોય એવાં ઘરમાં શેલોથી, અથવા મિસોની પાસે કે તેવા જ કોઈ કારખાનાંપાસે શેલોથી મરજીને પામ્યાં છે.

આ બાળકોને તેમની મરજીવિરદ નિરાંતે જવાની કદી પણ ફરજ પાડવી નહિ. વાંચ તત્ત્વની અને અગ્નિતત્ત્વની શશિમાં જન્મેલાં સઘળાં જ બાળકોને આ નિયમ લેવો પડે છે, નિરાંતમાં બ્યારે તેમને કંટાળો આવે, અથવા ભણવાઉપર તેમને બહુ જ અંધગિઓ ઉપેક્ષે ભારે ખુલ્લા મેદાનમાં તેમને તેમની મરજીપ્રમાણે રમવાં દેવાં.

આ શશિના સ્વામિ રાત્રિ અને સુરેનસ (આ અહ હમણાં નવો સોદી કાઢવામાં આવ્યો છે) છે. ઈંદ્રનીલમણિ (રત્ન), પુલક (લક્ષણીઓ) અને વૈદ્યમણિ, એ તેનાં રત્નો છે. આરમાની, પુરોહિત રાત્રિ, અને લીલા એ તેના રંગો છે.

કુંભ શશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને હિંતકર બોધ.

તમને સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નથી સ્વામાર્થલબ્ધી, આત્મશ્રદ્ધાવાળા, અને સ્વતંત્ર થવું જોઈ.

એ. તેમ યથાવિના તમારામાં રહેલા ઉચ્ચ ગુણો વિદ્યમાને પામવાનો બહુ જ આછો સંભવ છે. મહાપુરુષોના અને સત્તાઓના બોધને સ્વીકારતાં તમને કશી જ હાનિ નથી, પરંતુ તમારાં મિત્રોની સલાહઉપર ધ્યાન આપવાની તમારે કશી જ જરૂર નથી. સુખ અને દુઃખ બંને જ અસાધારણ પ્રમાણમાં તમને મળે એમ છે, પણ જો તમે આજસને ક્ષત્રિયો, તો દુઃખને તમારામાં દૂર રાખવા તમે સમર્થ છો. આથી સાવધાન થઈને તમારામાં રહેલી ઉચ્ચ શક્તિઓને કેળવવામાં જરા પણ ગફલત કરશો નહિ. ચિંતાને ત્યજવાથી અને સમાધાનવાળી શાંતિ થતી રાખવાથી તમારી દૈવી શક્તિઓ બહુ ખીલી નીકળશે. ગમે તેવું દુઃખ તમારા ઉપર આવી પડે હશે અથવા ગમે તેવો વ્યાધિ તમને થશે હશે તોપણ તમારા અંદર એવા બળવાન છે કે જો તમે મનની શાંતિ રાખશો તો તે દુઃખ તથા વ્યાધિથી તમે અદ્ય સમયમાં મુક્ત થઈ જશો, પણ ચિંતા, સંસાર, અથવા વ્યાકુળતાને સેવશો તો બળવાન અંદર છતાં પણ, તમે દુઃખથી મુક્ત થઈ શકશો નહિ. તમારે નવરા કદી પણ બેસી ન રહેવું, પણ કંઈ ને કંઈ ઉપયોગી કામો કર્યા જ કરવાં. તમારે અભિમાની અથવા શીસીયારીઓ ન થવું. જો તેવા થશો તો સર્વને તમે અજાણ્યા ઠેરઠેવા થઈ પડશો. વિપયનાં સુખોમાં રમ્યાપર્યા ન રહેશો. રમણમાં રાખજો કે આ સંસારમાં તમે ખાવાપીવા અને મોજમજા મારવા જન્મ્યા નથી. તમારું કર્તવ્ય બહુ ઉંચું છે, અને તે એ કે તમારામાં રહેલી દૈવી શક્તિઓના સર્વોત્તમ વિકાસ કરવો. એ કર્તવ્ય જ્યાં સુધી તમે નહિ સિદ્ધ કરો ત્યાં સુધી આ સંસારનાં વિવિધ દુઃખોથી તમે કદી પણ છૂટવાના નથી એ ભૂલી જશો નહિ. વ્યવહારનાં કે પરમાર્થનાં કોઈ પણ કાર્ય આધવામાં કદી પણ શંકાવાળા અથવા લય ધરાતાર થશો નહિ. તેમ જ ઉંચે જીવે અધિકારમાં તે કામો કરશો નહિ. તમે સર્વ કરવાને સમર્થ છો, એવી શ્રદ્ધાને દૃઢપણે ધરશો તો નિશ્ચય માનજો કે આ જગતમાં એવું કશું જ નથી કે જે તમારાથી સિદ્ધ ન થાય. તમારે પુષ્કળ અથવા વાંચીને તથા વિચારીને તમારા જ્ઞાનને વિસાળ કરવું જોઈએ. ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો અભ્યાસ તમને બહુ જ લાભ કરશે. લોકોના અભિપ્રાયની કશી પણ દરકાર કરશો નહિ. તમે જે મોટાં કામો કરવા ધારો તે વિશે તમારા મિત્રોને કદી પણ કશું કહેશો નહિ. શાંતપણે કરવાનું કંઈ જાજો. દેવું કદી કરતા ના. ધર્મના અને તત્ત્વવિદ્યાના અથવા અવશ્ય વાંચજો. સર્વ જ વ્યાપી રહેલા પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણવાનો અને તેમનાથી તમે અભિન્ન છો, એવું અનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન સેવજો. આવા પ્રયત્નથી તમે અત્યંત ચમત્કારિક પુરુષ થશો. સમર્થ મહાપુરુષો અને યોગીઓ આ પ્રકારના પ્રયત્નો જ વિશ્વમાં પૂજનવા યોગ્ય થયા હોય છે. ઉચ્ચ ધર્મની તમે ઇચ્છા કરશો અને પ્રયત્ન કરવા માંડશો કે વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલી સઘળી દૈવી સત્તાઓ તમને અનુકૂળ થશે; પરંતુ રમણમાં રાખજો કે જ્યાં સુધી તમે પોતે તમને પોતાને મદદ નહિ કરો ત્યાં સુધી કોઈ પણ દષ્ટ કે અદષ્ટ સત્તા તમને મદદ કરનાર નથી, અને કદાચ કોઈ કરશે તો તેનાથી તમને કશો જ સ્થાંથી લાભ થનાર નથી. માટે આગળ વધવાનો નિરંતર પ્રયત્ન કર્યા જ કરજો. સેનાની પાછળ આગતાં ભારતો ગાડાંની પેઢે પ્રયત્નમાં સઉથી પાછળ ન રહેશો, પણ સઉથી આગળ દોડજો.

મકરરાશિ અને કુંભરાશિનો સંધિસમય.

કુંભરાશિ જ્યાં-પુઆરીની ૨૦ મીએ બેસે છે, અને તેના પૂરેપૂરો પ્રવેશ થતાં છ દિવસ લાગે છે તેથી જ્યાં-પુઆરીની ૨૦ મીથી તે ૨૬ મી તારીખ સુધીમાં જેમનો જન્મ થયો હોય છે તેઓના

મુકર અને કુલશરિના સધિસમયમાં જન્મ થયેલો ગણાય છે. પૃથ્વી તત્ત્વની છેલ્લી રાશિ અને વાયુતત્ત્વની છેલ્લી રાશિનો આ સધિસમયમાં સંગ્રહ થયો હોય છે. ધધાની દૃષ્ટિથી સ્ત્રીપુરુષને માટે આ સમયમાં થયેલો જન્મ ગણુ લાગણરક ગણાય છે. આ સમયમાં જન્મોલા પુરુષો તેઓના શ્રમમાં શાંત મનવાળા, શુદ્ધિમાન અને અસાધારણ ચોક્કસ હોય છે. સ્ત્રીઓમાં પાત્ર ધર્મો કરવાની સ્વાભાવિક કૃશળતા હોય છે. સંપ્રેક્ષાર્થી તેઓ ગમે તેવાં મોટાં ઉદ્યોગનાં ખાતાં ચલાવી શકે છે, અને તેમાં વિજય મેળવે છે. દરકસરનાં પ્રસિદ્ધ નિયમોનરે આ મનુષ્યો સારી સંપત્તિ એકઠી કરે છે. તેઓ નવા વિચારો કરનાર હોય છે, પણ કાઈ કાઈ વાર તેઓ હદઉપરાંત દડીકા થાય છે. ઉદારતા દર્શાવવામાં તેઓ દંત્રપદાવિનાના હોય છે. ખીજાઓને વળ્યાં. દાન કરવું ચોગ્ય ગણાય ત્યાં તેઓ એક દમડી પણ ખરચતા નથી, અને ખીજાઓ વળ્યાં એક પાઈ પણ ન આપે ત્યાં તેઓ બેઠાબેઠા બને છે. તેઓને પરોપકારનાં કૃત્યો કરવાં ધણાં ગમે છે, પણ તે કૃત્યો જો તેમના ધધામાં પ્રતિબધ કરનારાં થાય છે તો તેઓ તેના પ્રતિ આગ્રમો દર્શાવે છે. (અપૂર્ણ.)

દુઃખનાં વિચાર અને વાતોથી થતી હાનિ.

સુખજેવાં મોટાં શહેરોમાં રસ્તામાં જો પાણી છાંટવામાં નથી આવતું, અને તેથી લોકોના તથા ગાંડીધોડાના અવરજવરથી જો ધૂળ ઉડતી હોય છે, અથવા માર્ગમાં નિત્ય પડેલો કચરો જો નિત્ય સાફ કરી નાંખવામાં નથી આવતો, તો મ્યુનીસીપાલિટીના અધિકારિયે સખ-જા જ પેકાર કરે છે, અને લોકોનું આરોગ્ય બગડવાનાં સંભવની વળ્યાં ત્યાં ફરીયાદ કરવામાં આવે છે.

રસ્તામાં ધૂળ ઉડાથી તથા કચરો પડેલો રહેવાથી આરોગ્ય બગડે છે, એ વાત સાચી છે, અને તેથી રસ્તાઉપર પાણી છાંટવાની તથા તેમને સાફ કરવાની અત્યંત અગત્ય છે, એ વાત પણ તેટલી જ સાચી છે. પરંતુ વાતાવરણ ધૂળથી જ અથવા કચરાના કોદાણુમાંથી નીકળતા વિષથી જ બગડે છે, એવું કંઈ નથી. વાતાવરણને બગડવાનાં સધળાં જ કારણોને વળ્યાં સુધી નાશ કરવામાં નથી આવતો ત્યાં સુધી વિવિધ વ્યાધિઓ અને તે દ્વારા પ્રકટતા વ્યાધિઓ, અથવા વિવિધ વ્યાધિઓ અને તે દ્વારા પ્રકટતા વ્યાધિઓ પ્રસૂર્યાંવિના રહેતા નથી.

રસ્તાવચ્ચે કાંઈ મનુષ્ય લઘુરાકે અથવા દીર્ઘરાકે કરે તો તેને સરકારતરફથી શિક્ષા થાય છે, કારણ કે આ પ્રમાણે મળમૂલને ત્યાગ આરોગ્યના નિયમોથી પ્રતિકૂળ છે, પરંતુ સખ-જા મળમૂલને ત્યાગ જેટલી હાનિ કરે છે, તેના કરતાં સુદમ મળને ત્યાગ કર્ષ થોડી હાનિ કરેલો નથી, તથાપિ તેના ઉપર હબરમાં એમદ મનુષ્યનું પણ ભાગ્યે જ લક્ષ એવાનું રહે, અને તેના મળનરે વાતાવરણને બગાડનાર મનુષ્યો ભાગ્યે જ શિક્ષાને પાત્ર ગણાય છે.

વાતાવરણને બગાડનાર જે સુદમ મળનરે અથ હળેવામાં આવ્યું છે, તે મળ તે બીજે કાંઈ નથી, પણ લોકોદ્વારા વળ્યાં ત્યાં કરવામાં આવતી દુષ્ખની, મંદવાડની, નિર્ધનતાની, અને રાજસા દિવસોની વાતો છે. રાંકરે નવાણું મનુષ્યો, આવી વાતો તેઓ વળારે પડપડને મળે છે, સારે કરતા જોવામાં આવે છે.

તમારા મિત્રોની અથવા જાણખીતાઓની, અથવા આર માત્રુડો વળ્યાં ચોક્કસ મળીને

જેઠા હોય તેમની પાતો થોડો સમય સાંભળે, અને જુઓ કે તમારા સાંભળવામાં શું આવે છે ? તમારા શ્રીમાન મિત્રો તેઓના ધરમાં આવતા મંદવાડી કે પોતાને વિવિધ પ્રસંગમાં મળેલી નિરાશાની કે એવી જ કોઈ દુઃખની કથા તમને સંભળાવે છે. તમારા સામાન્ય સ્થિતિના મિત્રો પૈસાના સંકેતનાં, અથવા પોતાની નોકરીનાં કે ઉલોગનાં શેઠાણાં તમારા આગળ રહે છે. તમારા નિર્ધન મિત્રો પોતાના દોલેલા દિવસોની, અને અસવજ્ઞતાના પોતાને પછી હાથમારીનાં શોકમય વચનો તમારા આગળ કહે છે. કોઈ એક દુઃખની તો કોઈ બીજા દુઃખની, કોઈ કુટુંબના દુઃખની તો કોઈ ગાત્રિના કે દેશના દુઃખની, કોઈ બહુ તાપની કે બહુ ટાંટીની કે આછાવધતા વરસાદની, એમ સંતાપની જ વાતો કરે છે. દુઃખના આનંદની વાત કરવાનો વખત કોઈકને જ હોય છે. થોડો લામ તો બધાં ભાં મો વાળતો જ જોવામાં આવે છે.

વિચારી જુઓ, નિરંતર મુખની જ વાત કરનારો એક પણ માણસ આજસુધી તમારા જોવામાં આવ્યો છે ? કડવા લીમડા ઉપર મીઠી ગળ જેમ દુર્લભ છે, તેમ પોતાના મુખની જ નિરંતર વાત કરનાર મનુષ્ય દુર્લભ છે.

દુઃખ એ મનુષ્યની ઉન્નતિ અને વિકાસ કરનાર છે. તેનામાં રહેલા ઉત્તમ શક્તિ અને શક્તિઓને તે સર્વદા વ્યવસ્થા કરનાર છે. ધનકરતાં નિર્ધનતાએ જેમ મનુષ્યનાતિવ વધારે કસ્યાણુ કરેલું સિદ્ધ થયું છે, તેમ દુઃખ ધણે પ્રસંગે મનુષ્યનું મુખકરતાં વધારે કસ્યાણુ કરનાર થાય છે. દુઃખ ન હોત તો મનુષ્ય આજે એક તમુ પંચુ આગેળ ન વધ્યો હોત.

જગતના ઇતિહાસમાં જે જે મોટામાં મોટા કામો થયેલાં જોવામાં આવે છે, તે ધનને પરિણામ નથી, પણ નિર્ધનતાને છે. દુઃખ અને શોકથી મનુષ્યના ઉત્તમ શક્તિ જોડેલા પ્રકટ થયાં છે, અને શક્તિને પામ્યા છે, તેટલા મુખ અને મોજમગ્નથી થયા નથી, અને પામ્યા નથી; અને મનુષ્યજન્મનો સઘળો હેતુ પોતાના જીવનને અત્યંત વિશુદ્ધ કરવું, અત્યંત ઉચ્ચ શુદ્ધોથી વિશુદ્ધિ કરવું, એ વિના ખીન્ને કરો જ નથી.

દુઃખ જ્યારે આ પ્રમાણે આપણે બધા લાલ કરનાર છે, જ્યારે તે મનુષ્યજન્મના હેતુની સિદ્ધિને જ કરનાર છે, તો પછી પોતાનાં દુઃખનાં શેઠાણાં બીજાઓઆગળ શામટે જ્યારે ત્યારે અને બધાં ભાં રડ્યાં જોઈએ, અને શામટે બીજાઓ આપણી દયા ખાય એવું હંમેશાં જોઈએ ? દુઃખને જો શ્રદ્ધાથી, કસ્યાણુની આશાથી, ધૈર્યથી અને, હિંમતથી સંઘન કરવામાં આવે તો તે આપણું આ લોકમાં અને પરલોકમાં મોટામાં મોટું કસ્યાણુ કરનાર છે, તો પછી શામટે તે પ્રાપ્ત થયે શોક અને સંતાપ કરવો, અને આનંદ અને હર્ષ ન મેળવો ?

વિધવ્યવસ્થાપક સત્તા આ જગતમાં કોઈનું કશું અદિત દેદી પણ કરતી નથી અને જોને જે જે સુખ અથવા દુઃખ મળે છે, તે તેના હિતને જ આજે મળે છે, એવો એક વાર અંતઃકરણમાં દૃઢ નિશ્ચય સ્થાપનાર મનુષ્યને આ જગતમાં ગમે તેવું દુઃખ આવતાં છતાં પણ અસંતોષ ધરવાનું કે કોઈના આગળ કંઈપણ બાંખાવાનું કશું જ કામણુ રહેતું નથી. દુઃખમાં મુગ્ધશુદ્ધિ ધરનારને અત્યંત દુઃખ માટે હિત જ કરે છે, એવા નિશ્ચયથી દુઃખના સમયમાં પંદમ પ્રસન્ન રહેનારને દુઃખ અપૂર્વ લાભ કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ જે સુખ પોતાની પ્રાપ્તિથી કોઈ પણ પ્રકારના વિકારને ઉત્પન્ન કરતું નથી, તેવા શુખને પરિણામે આવે છે.

બધાં સુધી મનુષ્યો પોતાના દુઃખના બાંખાટ અને ફરકાટ, અને ફરીવાદ કર્યા કરશે, અને બધાં સુધી પોતાના દુર્દેવની, અથવા જગતના અને પરમેશ્વરના અન્યાયની જુમે પાડ્યા કરશે, ભાં સુધી દુઃખ તેમને લાગે જવાનું નથી, કામણુ કે દુઃખના હેતુ મનુષ્યને ઉચ્ચ શુદ્ધિ પામ્યા કરવાનો છે, અને બાંખાટ અને ફરકાટ અંતઃકરણની ઉચ્ચ શિથિત દર્શાવતા નથી,

પણ નિરૂપિત્વિતિ જ દર્શાવે છે, અને તેથી દુઃખનો હેતુ નિરૂપિત ન થવાથી દુઃખી મનુષ્યનો ભાગ કરીને જવાની દુઃખને કશી જરૂર જણાતી નથી.

વાતાવરણને દુઃખના ઉદ્દગારથી બ્રહ્મ ન કરે, પણ સુખના જ ઉદ્દગારથી આનંદપૂર્ણ કરે. દુઃખને ઉદ્દગાર દુઃખીના દુઃખને અધિક સ્થિતિ ગ્રાપે છે, એટલું જ નહિ પણ તે ઉદ્દગારનું આદોલન જેને જેને અથડાય છે, તે સર્વને પોતાના ચેપની અંસર કરે છે.

આ વગેરે કારણોથી, તમને તમારી પોતાની સ્થિતિ દુઃખવાળી જણાય તો હવેથી એ ન કરે પણ પ્રસન્ન થાઓ, અને તમને પ્રાપ્ત થયેલું દુઃખ તમને લાલ કરનાર છે, એ જાણીને જેના તેના આગળ લાંબુ મોં કરી દુઃખને રડો નહિ. આનંદની અને સુખની વાતો આજથી હવે ત્યાં ત્યાં કરવા માટે દુઃખમાં ઉંચામાં ઉંચું સુખ રહેલું છે, એમ નિશ્ચયપૂર્વક માનીને તેમાંથી તેને શોધી કાઢવાના પ્રયત્ન સેવો. જગત્તેને સુખ કહે છે, તે બદલામાં લઇને, વાર્તાવિક ઉંચી સ્થિતિને આપનાર જે દુઃખ તમને કુદરતે તમારું દિત નિ આરીને આપ્યું છે, તેને સજ્વા ન ધન્ય છે. તમારું દુઃખ તમારા મનમાં જ ઉંડું દારી ગ્રાપે અને કાઢને પણ તે કદી ન કાઢે. તમે પોતે પણ તેના વિચાર ન કરો. પરમેશ્વરના આશરે દુઃખને કદાચ કહેલું હોય તો કહેજો, પણ ત્યાં પણ બળબાદ ન કરશો. દુઃખ આપવાને માં પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનજો, અને તેમાં રહેલા ઉચ્ચ લાભને જણાવનાર પ્રકાશ તમારા હૃદયમાં તે પ્રકટાવે, એટલી જ તેમને ખરા મનથી પ્રાર્થના કરજો.

નિશાળે જવું, અને ત્યાં પાંચ કલાક લાલુતું એ ધણું બાળકોને મોટા કદરૂપ લાગે છે. આમાં બાળકો માખાપને પ્રાર્થના કરે કે અમને આ નિશાળે જવાના કષ્ટથી છોડવો, તો તેમની તે પ્રાર્થના શું તેમના અજ્ઞાનને નથી સૂચવતી? દુઃખ ટાળવા પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરનાર પણ પોતાના અજ્ઞાનને જ સૂચવે છે, કારણ કે પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે તેમ દુઃખ હાનિને કરનાર નથી, પણ લાભને કરનાર છે.

ધણી મહેનત પડે એવા કાલુ અભ્યાસથી છોડવાનું બાળકે માખાપપાસે માગવું એ જેમ ખોટું છે, તેમ ન સહન થાય એવાં દુઃખોને ટાળવાનું પરમેશ્વરપાસે માગવું એ પણ ખોટું છે. કાલુ અભ્યાસ શી રીતે રસવાળો અને સરળ થઈ શકે, એ જ માગવું બાળક માટે જેમ યોગ્ય જણાય છે, તેમ દુઃખને સહન કરવાનું સામાન્ય તથા તેમાંથી લાભને એવી કાઢવાની શુદ્ધિ પરમેશ્વરપાસે માગવી એ જ દુઃખી મનુષ્યને માટે યોગ્ય છે. અભ્યાસના ત્રમથી અભ્યાસથી તાસનાર જેમ જન્મપર્યંત મૂર્ખ રહે છે, તેમ દુઃખથી તાસનાર દુઃખથી મળનારા દૈવી લાભથી સર્વદા ફુલાંગી રહે છે.

દુઃખમાં દિતશુદ્ધિ દસ યતાં, સૂર્યના પ્રકાશથી જેમ અધકાર અગાધ બન્ય છે, તેમ દુઃખની દુઃખરૂપતા મટી બન્ય છે, એટલું જ નહિ પણ જે અમૃતદય સર્વ સત્યુપાની ધન્ય નો વિષય છે, તે અમૃતદય મનુષ્યને પ્રતિદિન ચટ્ટી ચટ્ટી કળામાં પ્રાપ્ત થવા માટે છે.

સુખમાં અચલપણે સ્થિર થવા માટે અંતઃકલ્પની આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી એ પ્રયેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. આ સ્થિતિ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો તમને ન ગમતો હોય તો ભરો દુઃખનાં રંગાણાં ત્યાં ત્યાં સોવિશે કલાક રજા કરો; અનુભવ તમને પરિણામે શીખવશે કે મરણપર્યંત દુઃખના રાહ્યા ગાયા કરવા છતાં પણ તમારું દુઃખ પરમેશ્વરે કે કાઢ્યું જરા પણ ઓછું કર્યું નથી, એટલું જ નહિ, પણ તેમાં ઉલટો વધારો થયો છે. કારણ કે દુઃખનાં રંગાણાં રંગનારું દુઃખ ઘટવાને બદલે વધવાનો નિયમ સૃષ્ટિમાં અનાદિ કાળથી સ્થપાયેલો છે.

ધ્યેયની પ્રતીતિ કરનાર સાધકના ઉદ્ગાર.

પદ. (સત્યુપાન્વેષી જનોએ સર્વમાં સુખ શોધવું, એ લય.)

દિલદરીયામાં ડુબકી મારી, મોતી એક હું લાવીયો,
મૂલ્ય જેવું ન જાય આંકડું, ભૂપનો ભૂપ હું થયો.
અન્ય પણ બહુ છે ચમત્કૃતિ;—મોતીમાં, હું શું કહું,
કદપવૃક્ષ કે સ્પર્શભણિ પણ,—તુરંધ, મોતીધકી લહું,
શી પ્રભા આ મોતીકેરી, જોઈ કે નથી સાંભળી,
શુકચંદ્રવિપ્રભા પણ, મોતીથી ઝાંખી કળી.
એક દૃષ્ટે મોતી જોતો, વૃક્ષ પણ હું ના થતો,
શાંતિના સાગરવિષે હું, બાહ્યઅંતર ઝીલતો.
બળ અનવધિ, મોતી જોતાં, રોમે રોમે વ્યાપતું,
સર્વ શક્તિસમેત મુજને, હું પણ મુજલાસતું—
આ શી અદ્ભુત દિવ્યતા આ, ઇન્દ્રિયો દર્શાવતી,
હર ને નિકટ દિસે સહ, નિસવરણ થઈ મતિ.
દિવ્ય અંજન કેમ જાણે, હોય નેત્રે આંછળું,
જોઈ સહનાં અંતરે હું, તિમિર નેત્રતણું ગળું.
ના રહું પ્રાપ્ત્ય કોઈ, મોતી મળતાં આ ભવે,
કર્તવ્યો જ્ઞાતવ્યો પણ સહ, અળખાયાં આજે હવે.
દિલદરીયા કાંઠે ઉભેલા, કંઈ જનો હું લાળતો,
મોતીને ઇચ્છે, ન પણ કો, ઉદધિલીતર પેસતો.
તટની રમણીય વસ્તુઓના, મોહમાં કંઈ રહે પચી,
વ્યર્થ કટિ કસી કંઈ રહે છે, એકલી વાતે મચી.
વાત ત્યજી મેં બાત ! છોડ્યો, મોહ તુરંધ પદાર્થનો
હણી આજસ ને પ્રમાદ, લીધો, આશરો સ્વપ્રયત્નનો
રોધ્યાં નેત્રો, રોધ્યાં કર્ણો, રોધ્યો પ્રાણુ ઉમંગથી,
અન્ય ત્યજીને ઉઘમો મેં, મારી ડુબકી વેગથી.
કદ આરંભે જણાયું, પણ ન ધેર્યથકી અળ્યો,
તળવિષે બળથી થયો સ્થિત, અર્થ ઇષિસત ત્યાં મ
આમ મેં આગ્રહે મોતી—કાઢ્યું નરહરિરૂપ મોતી,
જે છે માફ આત્મજ્યોતિ, દશ દિશે યશ થઈ રહ્યો.

ઉપવાસોપચાર.

(અનુસંધાન ગયા અંદેના પૃષ્ઠ ૭૨ થી.)

ઉપવાસના દિવસોમાં સ્વચ્છ જળ વારંવાર પીધા કરવું. જની શકે તેમજો વરાળનું જળ પીવું. તેની અનુગ્રજતા ન હોય તો હંકુ સ્વચ્છ જળ પીવું. બરફ નાંખેલું પાણી ન પીવું. અર્ધ અર્ધ દલાકે અથવા દલાકે કલાકે એકેકે પચાવું જળ પીવું. સામટું પાણી પી ન જવું. પણ નાને નાને ધુંટડે અટકી અટકીને પીવું. આખા દિવસમાં આઠ શેરથી દસ ફીરમુથી પાણી પીવાશે તો પણ અડચણ નથી. પીવાના પાનુંમાં એક અથવા બે ખાટા લીંબુનો રસ નાંખવો, એ લાભદાયક છે. એથી જળમાં રહેલા રોગજનક જંતુઓનો નાશ થઈ જળ શુદ્ધ થાય છે. જળ પીવાથી વારંવાર લઘુરાંક થાય, તેથી આકાંગાવું નહિ. લઘુરાંકાદાર જળ સરીકમાં રહેલા મજને આગાળીને બહાર કાઢી નાંખે છે. પ્રસંગોપાત્ત સવારે અથવા સાંજે પી શકાય એટલું ઉનું જળ અર્ધા શેરને આશરે અર્ધું લીંબું નીચોવીને પીવું, એ લાભદાયક છે. એથી જરૂરની બાદ જ સારી શુદ્ધિ થાય છે.

ઉપવાસના દિવસોમાં જેમ વારંવાર સ્વચ્છ જળ પીવાની અગત્ય છે, તેમ વારંવાર દીર્ઘ શ્વાસ લેવા મહેવાની પણ અગત્ય છે. ઉપવાસથી સહજ બેચેનીનિવું જણાય કે તરત જ ટટાર ઉભા રહેવું અથવા બેસવું. છાતી આગળ કાઢવી, અને હાથને ટેડીપર મૂકી શામળિયાને પીઠની પાછળ એક એકને અંદે તેમ પાસે લાવવા પ્રયત્ન કરવો. અંદે નહિ તો ચિંતા નહિ. પછી વાધુને ફેફસાંમાંથી પૂરેપૂરા બહાર કાઢી નાંખી, ત્રણ પગ અટકવું. ત્રણ પગ જેટલા સમય ન સમવનય તો મનથી એક, બે, ત્રણ, એમ મણી-તંદન જ ફેફસાંને વાયુથી પૂરેપૂર્ણ બરવાં. પાછાં તેમને પૂરેપૂર્ણ ખાલી કરવાં. વળી ત્રણ મણી બરવાં. આ પ્રમાણે બે ત્રણ મિનિટ સુધી કરવું. આ પ્રમાણે દિવસમાં પંદર વિરા વાર કરવું.

જેમને વધારે ઉપવાસ કરવાની ઇચ્છા હોય તેમજો ત્રણ દિવસનો અખંડ ઉપવાસ કર્યો પછી ચોથે દિવસે પર્થે કથાપ્રમાણે દાદા અથવા નારંગીનો રસ આરંભમાં પીવો. પછી એક મુઠી ધાણી, ચણા, વટાણા કે કેવું જ કેઈ રોટલું અનાજ સારી પેંઠ ચાવીને ખાવું. મુખમાં અન્ન છેક પાખીજેવું થઈ વનય ત્યાં સુધી ચાવવું. ત્યાર પછી આખા દિવસમાં કંઈ જ ખાવું નહિ. પાંચમે દિવસે આખા દિવસમાં થઈને બે મુઠી રોટલું અનાજ ખાવું, છઠા દિવસે ત્રણગનારા દંતે સાતમા દિવસે ચાર મુઠી ખાવું. આ પ્રમાણે સાત દિવસના ઉપવાસપછી દુઃખમાં મિતાદારપેંજે લેવું. દુઃખજામાંથી આવેલાની પેંઠ હાંચી હાંચીને ખાવું નહિ.

દુઃખની દુઃખરૂપતા જતા દેહને વળી જરૂર જણાય તો ત્રણ નંદરાડ ઉપવાસ બેચી કાઢવા નો વિધાય છે, તે આ જ જતા દેહ સાતથી તે નવ ઉપવાસ કરવા.

મુખમાં અચરખ આ ઉપવાસોના અંતમાં ગચિમાં ઘણા જ મુધારા થાય છે. ખોરી મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. આ તદન નારા થાય છે. સ્વાદને પારખવાની શક્તિ સંપૂર્ણ રીતે જાહેર દુઃખનાં રમણાં બધાં જે સ્વાદરહિત જણાવું હવું તે સુવમાં સ્વાદ જણાય છે. સોા કે મરણપર્યંત દુઃખના ગ્રહણા તે ભાવે છે. આદા, કોરી, તમાકુ, દાર કે એવાં કેઈ પણ પણ એટલું કંઈ નથી, એટલું જ નથી, તેમ જ ભારે દુઃખર પાતંગો ખવાની જગ રમણાં રમણાં દુઃખ પટવાને બદલે આવા ઉપવાસ પછી માંસકેવની ઝીંડી પડી વનય

છે. પોતાના સ્વચ્છ થયેલા શરીરને વ્યસનોથી તથા માંસજેવા અસ્વાભાવિક આહારથી બ્રહ્મ કરતાં તેને કમકમી આવે છે.

દારતું અથવા તમાકુનું વ્યસન છોડવા અમારે શું કરવું, એવા પ્રશ્ન ધણા મનુષ્યો કરે છે. અત્ર લખેલા ઉપવાસના ઉપચારનું સેવન, ગમે તેવા દારના અથવા તમાકુના કે આદાના કે કાશીના દદ વ્યસનને છોડવાનો, વગર પૈસાનો પ્રત્યેક મનુષ્ય ઘેર બેઠું કરી શકે એવો સરસ ઉપાય છે.

પૂર્વે જણાવ્યું છે તેમ ઉપવાસનો હેતુ શરીરમાંથી કચરો કાઢી નાંખવાનો છે, અને તેથી કરીને શરીરમાંથી કચરો કાઢનાર બીજા સાધનોને પણ ઉપવાસના દિવસોમાં ઉપવાસની સાથે યોજવાં, એ ઉપવાસના શુભ ફળને સત્વર પ્રકટાવવામાં બહુ મદદગાર થઈ પડે છે. આમ હોવાથી કસરત કે જે શરીરમાંથી કચરાને કાઢનાર બહુ બળવાન સાધન છે, તેને પણ ઉપવાસ કરનારે ઉપવાસની સાથે સાધવા ઉઘમી થવું અધિક યોગ્ય છે.

કસરત જે પ્રકારની હોય છે: એક ગૌણ અને બીજી મુખ્ય. ગૌણ કસરતમાં માત્ર શ્વાસ જ લેવામકવાનો હોય છે; શરીરના કાંઈ અવયવ બુદ્ધિપૂર્વક તેમાં હલાવવાના હોતા નથી, પરંતુ મુખ્ય કસરતમાં શરીરના વિવિધ અવયવો બુદ્ધિપૂર્વક હલાવવાના હોય છે.

સુદૃઢ આરોગ્યને માટે બંને પ્રકારની કસરતની જરૂર છે: એકને આદ્યપૂર્વક સેવવાથી અને બીજીની ઉપેક્ષા કરવાથી યથેચ્છ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી.

ઉપવાસ કરનાર સુદૃઢ આરોગ્યની અપેક્ષાવાળો હોવાથી તેણે બંને પ્રકારને સેવવા જોઈએ. પ્રથમ ગૌણ કસરતવિધે વિચાર કરીએ.

ગૌણ કસરતમાં યોગ્ય પ્રકારે કરવામાં આવતી શ્વાસનક્રિયાનો સમાવેશ થઈ જાય છે: યોગ્ય શ્વાસનક્રિયાથી શરીર અને મન બંને બળવાન થાય છે. જે હવા આપણે શ્વાસમાં લે-
ઈએ છીએ તેમાં આપણા આયુષને ચિત્ત રાખનાર સહીથી અધિકમાં અધિક જીવનતત્ત્વ રહેલું છે. સ્વચ્છ હવામાં બીજાં કેટલાંક જીવનપ્રદ તત્ત્વો હોવા ઉપરાંત લગભગ ૮૦ ભાગ નાઈટ્રો-
જન અને ૨૦ ભાગ ઓક્સીજન રહેલું છે. હવાના પ્રવાહને ફેંકસાંમાં જતો અટકાવવાથી શરીરરૂપી યંત્રનું સંઘર્ષ જ સાંચાકામ તરત જ બંધ પડી જાય છે. આમ હવાવિના શરીરનો સચો આલી શકતો નથી તો પછી વે હવા કેવી રીતે શ્વાસમાં લેવાથી આપણને સ-
ઉથી વધારેમાં વધારે પોષણ મળે, તે બાલુપું મનુષ્યમાત્રને કેટલું બહું અગત્યનું છે, તે સદૃઢ સિદ્ધ થાય છે.

અત્ર શ્વાસનક્રિયાનો જે વિધિ લખવામાં આવે છે, તેનું પાલન કાંઈ મનુષ્ય ગમે તે રોગથી પીડિતો હશે, અથવા શરીર ગમે તેવો દુર્બળ હશે તો પણ આચરથી કેટલાક માસ કરશે તો બળવાન શરીરને તથા સુદૃઢ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કર્યા વિના રહેશે જ નહિ.

સવારમાં નિદ્રામાંથી જાગત થવામાં આવે કે પ્રથમ ફેફસાંમાંથી સંઘળી હવા પ્રશ્વાસવડે ત્યાર કાઢી નાંખવી. હવા બહાર કાઢતી વખતે પેટના ભાગને અંદરથી ઉપર સંકોચતા જવું: આમ કરવાથી ફેફસાં પૂરેપૂરાં ખાલી થશે, અને રાત્રિના સમયમાં તેમાં ભરાઈ રહેલી સંઘળી અશુદ્ધ હવા બહાર નીકળી જશે. આ ફેફસાંને ખાલી કરવાની ક્રિયા દિવસે પણ પ્રસંગે પ્રસંગે બ્યારે બ્યારે સાંજરે ત્યારે કરતા રહેવું. એમ કરવાનું કારણ સ્પષ્ટ છે. એક તો ફેફસાંમાં રહેલી ઝેરી હવા સુષ્ક રીતે તેમ કરવાથી બહાર નીકળી જાય છે; અને બીજું તેમ કર-

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—તમે કયા પક્ષના છો, નરમ પક્ષના કે ગરમ પક્ષના ? આ પ્રશ્ન આજે કેળવણીમાં મનુષ્યો પરસ્પરને કરતાં ત્યાં ત્યાં જોવામાં આવે છે, અને પ્રશ્ન કરનાર તથા ઉત્તર આપનાર બંને સિત્ત સિત્ત પક્ષનાં હોય છે, તે બંને વચ્ચે થોડો અધવાધણો ચક્રમંત્રજર્વાવિના રહેતો નથી.

—બંને પક્ષના ઉદ્દેશ એક જ છે; બંને દેશહિતચિંતક છે, અને બંને દેશહિતને માટે પ્રયત્ન કરનારા છે, તથાપિ બંનેના મોટા ભાગમાં વિવેકશુ વિરોધ પ્રકટ્યો છે, અને પ્રતિદિવસ તે વધતો જાય છે. ધણા સમજી મનુષ્યો આ જોઈ ખેદને દર્શાવે છે.

—બંને પક્ષ કાર્ય કરવાને ધારણ કરેલી નીતિ અને રીતિ પૃથક્ પૃથક્ હોવાથી આ વિરોધનું મૂળ ત્યાંથી છે, એમ કહેવાય છે. નરમપક્ષને નરમ ઉપાયોવડે અર્થાત રાજ્યના સ્થાપિત કાયદાની મર્યાદામાં રહીને દેશહિત સાધવું છે; ગરમપક્ષને, રાજ્યના સ્થાપિત કાયદા પ્રત્યે અધિક અને અધિક દુર્બળ કરનાર અને અવનતિમાં લેઈ જનાર હોવાથી, જરૂર પડે તો તે કાયદાનું અતિક્રમણ કરીને પણ દેશહિત સાધવું છે. વિરોધને અગ્નિ બડબડ વંધી જવાથી પ્રજાના શાંત અગ્નિસરોનાં શાંત મગજ પણ ધમધમી ગયાં છે.

—ગરમપક્ષ નરમપક્ષને કહે છે, તમારા વિચારપ્રમાણે આજ આવીશ વર્ષ જેટલા દીર્ઘસમય સુધી કામ કરવા છતાં, જાણવા જેવો કરો જ શુભ પરિણામ હજી સુધી આવ્યો નથી, તેથી તમારી કાર્યનીતિ દોષવાળી છે, અને તેમ હોવાથી તેને હવે વધારેવાર અંતુર્સર્જન, એ સમયના અને ધ્યેયના અર્થ કાપ કરનાર છે. આથી તે નીતિને દૂર મૂકી અમારી નીતિને હવે ધારણ કરો, અને અમારા વિચારને તમે મળતા ન આવતા હો તો નોકાનું મુકાન અમને સ્વાધીન કરી દો. પછી અનુભવ કરી જુઓ, અમે શું કરીએ છીએ તે. નરમ પક્ષ ઉત્તર આપે છે, તમારી નીતિ આચારમાં મુકવા જેવો સમય હજી આવ્યો નથી. હમણા જ, અને આચારમાં મુકતાં લાભકરતાં હાનિ વધારે થાય એમ છે. જેમની સાથે કામ લેવાનું છે, તેમનું બળ અમર્યાદ છે; અને અમર્યાદ બળવાળાસાથે નિર્બળનું સુદ, નિર્બળના જ વિનાશમાં. ઉત્તર છે.

—ગરમ પક્ષ કહે છે, નિર્બળે સખજના લયથી નિત્ય લયભીત રહેવું, એ તેને ઉત્તર રાત્રિ અધિક અને અધિક બીકણ અને કાયર કરનાર છે. સખજની સાથે ખાંધ બીકતાં જ નિર્બળને સખજ થવાનો સંભવ આવે છે. તે આરંભમાં પછડાય છે, અને મારે પણ ખાંધ છે, એ ખડ છે, પણ એ પછડામણ અને એ માર, તેનાં દાડકાને કસનાર છે; તેના શરીરની સ્ત્રિજીવી કામગીતાને દૂર કરનાર, અને તેના બીકણ બિલાડીપણને ટાળનાર છે. અનેક યુદ્ધમાં બળાકારથી ચડનાર કાયદોમાં પણ અબ્યાસથી શૌર્ય આવે છે, અને વિષયસખજની લાલસાથી અંતઃપુરમાં ગોંધાઈ રહેનાર શરવીર યોદ્ધાઓનું વીરત્વ પણ, વગરવપરાયણી તરવારની પેઠે કટાઈ જાય છે. દૈન્ય ભારતપુત્રોના પ્રજામાંથી એકેક કાઠી નાંખનાર છે; અદીનતા, અનમીપણ, સ્વમાન, સ્વાતંત્ર્યલક્ષિત તેમને પ્રજાઓના તિલકરૂપ કરનાર થાય છે.

—ઉભય પક્ષમાંથી કયાપક્ષના વિચારે પ્રજાએ અધિક સ્વીકારવા યોગ્ય છે, એ પ્રશ્ન આજે થોડો મહત્વનો નથી. ઉભય પક્ષના ઉદ્દેશ એક જ હોવાથી સમગ્ર આર્યપ્રજાને તે માન્ય છે. મહુ કયા પક્ષની કાર્યનીતિ અધિક મદ્ય કરવા યોગ્ય છે ? આહા ! ગુપ્ત આ જ જગ્યાએ છે ! ગાંઠ જેવી તેવી નથી, અને છેલ્લામાં અર્થત સુદમ સુદિની અગાય છે.

રત્નો લાભ થયા વિના રહેતો જ નથી. તે કરવાનો સુવિધી ઉત્તમ સમય સવારનો છે. પ્રાતઃકાળની શ્વેત્નક્રિયા કર્યા પછી તરત જ આ કસરત ચતા સુતેલી સ્થિતિમાં જ કરવી. આરંભમાં સઘળા અવયવોને શિથિલ નોંખી દેવા. પછી એક દીર્ઘ શ્વાસ લેઈને ટ્રેસમાં ભરવાં. પછી હાથને અને પગને લાંબા પસારીને ફગાવી તે માથાનુકૂળી શરીરના દરેક અવયવને તંગ કરવા. આગેસ પાતી વખતે છાતીને અને હાથને જેમ આપણે આજ કદીએ છીએ તે રીતે આખા શરીરને તંગ કરવું. અવયવોની આ તંગ સ્થિતિમાં જ ટ્રેસમાં ભરેલા વાયુને અને લાં સુધી રોકી રાખવો. વાયુને રોકી રાખેલી આ સ્થિતિમાં આખા શરીરને જેમ અને તેમ વધારે તંગ રાખવામાં સાદૃશ્યતા રાખવી, કારણ કે આ કસરતનો સઘળો લાભ સુખ્યત્વે કરીને શરીરને આ સ્થિતિમાં તંગ રાખતો ઉપર રહેતો છે. પ્રતી વાયુને ધીરે ધીરે બહાર કાઢવો, અને તેને બહાર કાઢતી વખતે આખા શરીરને પહેલાંના જેવું જ સ્વપૂર્ણ દીર્ઘ કરી નોંખવું, આ પ્રમાણે ત્રણ મિનિટ કરવું.

શરીરનો પ્રત્યેક અણુ જીવનમય વિદ્યુતદળી ભરાય છે, એવો વિચાર આ કસરત કરતી વખતે કરવો. સાંજે સુતી વખતે પણ આ કસરત કરવાની જેમને અનુકૂળતા હોય તેમણે કરવી. આ કસરત કરવામાં સમય બહુ જ ઓડો જાય છે, અને તો પણ તેનો લાભ બીજી કસરતોના જેવો જ, અથવા યથાર્થ એકામેતાપૂર્વક કરવામાં આવે છે, તો તેથી પણ વધારે મળે છે. ત્યારે આખા શરીરના અવયવોને તંગ કરવામાં આવે છે, ભારે શરીરના જે જે આશ્વિનિઃસ્વત્વ થઈ ગયા હોય છે અને શરીરમાં કચરાદ્રવ્ય પડ્યા રહ્યા હોય છે તે સર્વ વેગથી શરીરની બહાર નીકળી જાય છે.

ઉપવાસ કરતારે ઉપવાસના દિવસોમાં ઉપર વર્ણવેલી ગાણ તથા સુખ્ય કસરતો આગ્રહથી કરવી. તેઓ શરીરને શ્રમિત કરી નોંખે, એવી કંઈ ભારે નથી. ઉલટી શરીરમાં તે જીવનતત્ત્વને ભરનાર હોવાથી ઉપવાસના દિવસોમાં થતી આંનિને મટાડનાર છે.

ઉપવાસ કરતારે સૂર્યના તાડકામાં જ્યારે જ્યારે અનુકૂળતા મળે ત્યારે જવું, અને થોડા દીર્ઘ શ્વાસ લેઈને સૂર્યમાંથી વહેતા જીવનવટે પોતાના શરીરને પૂર્ણ કર્યા કરવું. આ સઘળું ખરા મનપૂર્વક કરનારને ઉપવાસનું કષ્ટ જાણ્યો નહિ, એટલું જ નહિ, પરંતુ આહારવિના વાયુઉપર, પ્રકાશઉપર, તથા જળઉપર રહેવું કેટલું શક્ય છે, તે સમજાશે.

(અપૂર્ણ).

ચાહા અને કોફીના પરિણામ.

ચાહા અને કોફી નિદ્રોત્પાદક પીવાના પદાર્થો છે, એમ ધણા મનુષ્યો જાણે છે, અને તેથી તેને તેઓ હોંસિ હોસિ નિત્ય પીએ છે. કાનસના પ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર આર્સ્કે ફેર્નેટ કહે છે કે બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં પણ કોફી પીવાથી આંખનું શરીર તપી જાય છે, જ્ઞાનતંતુઓ ઉત્તેજાય છે, ચીંતાપૂર્ણ વધે છે, સ્નાયુઓ ઉત્તેજિત થાય છે, હૃદયના ધબકારા વધવાનો વ્યાધિ થાય છે, અને 'યુરીયા' નામના વિપત્તી શરીરમાં રૂઢિ થાય છે. કોફીનું જેમને હમેશાનું વ્યસન હોય છે તે સર્વને ઉપર ગણવેલા સર્વ લાભ (!) થવા ઉપરાંત નિદ્રા ન આવવાનો તથા પચનક્રિયામાં અંબીર બિગાડ થવાનો રોગ થાય છે. તેનાથી શરીરમાં થોડી વાર હોંશિયારી આવેલી જણાય છે, પણ પાછળથી મનોબળનો તે હાથ કરી નોંખે છે. આથી કોફીના વ્યસનીઓ આ

ડીયા, બીકણુ, અને વ્યાકુળ મનવાળા હોય છે, તથા જ્ઞાનતંત્રની નબળાઈથી અતારા સધળા જ વ્યાધિઓના તેઓ ભોગ થઈ પડે છે. ચાહાનું પણ એમ જ છે. ચાહાનો એક જ પાસો મનને આવેશવાળું કરે છે, અને નિદ્રાનો નાશ કરે છે, અને બંધુ કરી ચાહા તો શરીરમાં તીવ્ર જેને પ્રસરાવી મનનો ઉકળાટ, જ્ઞાનતંત્રોનાની અન્યવસ્થા, હૃદયના ધબકારાની જદિ, પસંદગી, અને પ્રસંગોપાત્ત મગજના ઉન્માદને મળતી સ્થિતિ ઉપજાવ્યાવિના ભોગે જ રહે છે. સ્ત્રીનમાં આવા વ્યાધિથી ધણા મનુષ્યો પીડાય છે, એ સુપ્રસિદ્ધ છે, એટલું જ નહિ પણ હંપ્તિશ અને અમેરિકન વેદાના અનુભવમાં પણ આવાં અનેક ઉદાહરણો આપ્યાં હોય છે. અનુકરણ રચિતો અભાવ, અપયો, અને આખી પચનેદ્રિયમાં અન્યવસ્થા એ તો સધળા જ ચાહા પીનારાઓમાં જ્ઞાનમાં આવે છે. કાપીકરતાં પણ ચાહાની હૃદયઉપર વધારે ખરાબ અસર થાય છે. બ્રિટિશ મેડિકલ જર્નલ કહે છે કે કેટલાક મનુષ્યોને ચાહા બહુ સખ્ત જેની અસર કરે છે. વૈદ્યવિદ્યામાં અગ્રણી ગણાતા વિદ્વાનોમાંનો એક વિદ્વાન કહે છે કે ‘ગ્રાહ્યે મારા આયુષ્યનાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ વિશ વર્ષ ખરાબ કર્યાં છે. હૃદયમાં શળ નાંખવાથી જે ભયંકર વેદના થાય છે, તેવું દુઃખ તેનાથી મને થતું. વળી તેનાથી મારા સાંધામાં મને પશ્ચાત્ત થયા જેવું જણાતું.’ આટલું છતાં હમણાં ચાહા અને કાપીના પ્રસારે થોડી રોમ્બી પેંદે ચારે દિશાએ વધતો જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ નાનાં બાળકોને અસાન માખાણે અને વડિલા આ પ્રાણુદર વિપત્તિ વ્યસન પ્રીતિથી પાડે છે, એ થોડું ખેડજનક નથી.

ફેફસાંના વ્યાધિ ભરવાંમાટે શું કરવું ?

કાચ, શ્વાસ વગેરે ફેફસાંના વિવિધ વ્યાધિઓ થવાનું મુખ્ય કારણ દોષચાળી અસનક્રિયા છે. પ્રત્યેક શ્વાસ લેતી વખતે ફેફસાં વાયુથી પૂરેપૂરાં ભરવામાં નથી આવતાં, અને શ્વાસ જ દાર કાઢતી વખતે પૂરેપૂરાં ખાલી કરવામાં નથી આવતાં તો આરોગ્ય ખરાબ છે, એટલું જ નહિ, પણ કાચ વગેરે વ્યાધિ થવાના સંભવો આવે છે.

કાચ, શ્વાસ વગેરે ફેફસાંના વ્યાધિઓનો સર્જન ઉપાય જો આજ સુધી જાણ્યો હોય તો તે એક જ છે, અને તે એ કે ખુલ્લી હવામાં રોમ્બીએ રાત્રિદિવસ રહેવું, અને અને તેટલા અધિક પ્રમાણમાં સ્વચ્છ હવાને ફેફસાંમાં ભરવી.

આરોગ્યમાટે સ્વચ્છ હવાની અનિવાર્ય અગત્ય સધળા જ રીતીકારે છે, અને ઘણાં મનુષ્યો દાર્શ શ્વાસવટે ફેફસાંને વાયુથી પૂરેપૂરાં ભરવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે, તથાપિ એકલી દીર્ઘ અસનક્રિયાથી અથવા ખુલ્લી હવામાં રહેવાથી ધારેલા લાભ થતો નથી. વધારા અસનક્રિયા થવાને માટે તથા શુદ્ધ હવાનો ખરેખરો લાભ જણાવા માટે, છાતીને ટટાર રાખવાની બહુ જ અગત્ય છે.

ટટાર ચાલવાથી, ટટાર બેસવાથી અને ટટાર ઉભા રહેવાથી કાચ વગેરે ફેફસાંના સધળા જ વ્યાધિઓ કેવળ નિર્મળ થાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેથી ઉત્તમ પ્રકારનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

સુદૃઢ આરોગ્યને માટે છાતીમાંથી ટટાર રહેવાની, ચાલતાં, બેસતાં, તથા ઉભા રહેતાં કેટલી બધી અગત્ય છે, તેને થોડા જ મનુષ્યો સમજે છે. આશામખુદ્દીઉપર અથવા આ

ગીતપ્રાચી લાંબા થઈને પડ્યા રહેવું, અથવા વાંકા વળીને ઊડાની પેઠે બેસવું, એને જ સુખ-
શાળી સ્થિતિ કહ્યા માને છે. પણ શરીરની આ પ્રકારની સ્થિતિ વિવિધ રાગની હેતુ છે.

દ્રેક્ષામાં ક્ષયના કે બીજા કાંઈ વ્યાધિના જંતુ હોય છે ત્યારે જ્યાં સુધી ટટાર આવવા-
માં, હિલા રહેવામાં અથવા બેસવામાં અર્જાડતપણે અને આગ્રહથી નથી આવતું ત્યાં સુધી
શુદ્ધ હવા અને કસરત કરશે જ લાભ દેતાં નથી. કારણ કે વાંકા બેસવાથી, હિલા રહેવાથી
કે આવવાથી શુદ્ધ હવા, દ્રેક્ષામાં જ્યાં રાગના જંતુઓ હોય છે, ત્યાં સુધી કદી પણ પ્રવે-
શ કરી શક્તી નથી; અને શુદ્ધ હવાનો જંતુઓને અર્થ થવા વિના તેઓને નાશ કદી પણ
થતો નથી.

વાંકા વળીને જ્યારે બેસવામાં અથવા હિલા રહેવામાં આવે છે ત્યારે ખલાઆગળનાં
હાડકાંને કેટલોક ભાગ છાતી અને દ્રેક્ષાંકિપર આવેલી કોમળ ત્વચાઉપર દબાય છે, અને
આ નયચાલુ દબાણ દ્રેક્ષાંકિપર થવાથી તેઓ સ્વતંત્રપણે ક્રિયા કરવાને અસમર્થ થાય છે.
આમ થતાં તે દબાયેલા ભાગમાં રાગના જંતુઓને પોતાનું ચાલુ જસાવવાનો અને પોતાની વસ્તીને
વધારે કરવાનો અવકાશ મળે છે. આની આ સ્થિતિ કાયમ રહે છે તો દ્રેક્ષાંતો ભાગ ક્રમે
ક્રમે વધારે અને વધારે બગડતો ચાલે છે. આ દાનિથી ઉગરવાનો સરળ અને સફળ માર્ગ ઉપર
કહો તે જ છે, અને તે એ કે છાતીને આગળ કાઢીને, તથા ખલાને ઉંચા કરીને તથા
પીઠ બાજી નાંખીને હમેશાં બેસવું, યાસવું, તથા હિલા રહેવું; અને આવી સ્થિતિમાં જ
સ્વચ્છ હવામાં દીર્ઘશ્વાસ પ્રશ્વાસ કરવો.

વાંકા વળેલી સ્થિતિમાં દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસ કરવાથી લાભને બદલે હાનિ થાય છે. કારણ
કે વાંકા વળીને બેસવાથી હાડકાંને જે ભાગમાં દબાણ થયું હોય છે ત્યાં થોડો-ધોડો સોજી
આવ્યો હોય છે. વાંકા વળેલી હાલતમાં વધારે શ્વાસ લેવાથી હાડકું તે સોજી આવેલા ભાગમાં
વધારે જોરથી દબાય છે, અને તેથી જેમ કેસ વાગેલા પગે ફરી કેસ વાગવાથી સોજી વધારે
આવે છે, તેમ દ્રેક્ષામાં પણ થાય છે. એથી હલકું જ્યારે ટટાર બેસવામાં આવે છે ત્યારે તે
સોજી આવેલા ભાગઉપરથી હાડકું ઉંચું ચલાવી ત્યાં બળેલા થાય છે, અને તેથી દીર્ઘશ્વાસ
આપો આપ લેવાય છે તથા તે બળેલામાં શુદ્ધ હવા આવતાં જંતુઓ તેના સ્પર્શથી મરી નાથે.

જે પ્રકારની કસરતોવડે છાતી આગળ નીકળે, ખલા ઉંચા થાય, અને પ્રાચળ પડતા રહે,
તેવી કસરતો કરીને, પ્રત્યેક મનુષ્યે શુદ્ધ આરોગ્યને માટે ટટાર બેસવાનું, યાસવાનું તથા હિલા
રહેવાનું બળ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

યોગિની.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૬૧ થી.)

પ્રકરણ ૨૩.

અમારો શુદ્ધસ્થાશ્રમ—ચાલુ.

જ્યાં પ્રકરણમાં લખ્યા પ્રમાણેના વ્યવહારમાં, નિમ્ન અમારો મધ્યસ્થિનીના સમય
પહેલાં લાગ્યો. જમ્યા પછી અને ઉલય અમારા એકંતાસવમાં સાથે બેસતાં તથા અમારા પો-
તાના તથા પરના દેવચાલુના વિવિધ વિચારો કરતાં. આ વિચારોમાંથી જે જે વિચારો અમને

આચારમાં મૂકવા યોગ્ય જણાતા તે તે વિચારે અમે આચારમાં મૂકતાં. વળી અવકાશાનુસાર અમે વિવિધ લેહોપયોગી લંબો લખતાં, તથા તેમને પ્રસિદ્ધ કરતાં. પ્રસંગોપાત્ત યોગીઓને ત્યાં જવાના અને તેમને યોગ આપવાના, અમારા નિશ્ચયને પાંચ અર્થે બન્યાં તેટલો આચારમાં મૂક્યો હતો, અને અમારા પ્રયત્નના પ્રમાણમાં તેનું બહુ ઉત્તમ ફળ આપ્યું હતું. આ સંકરવા છતાં અમે અમારી પોતાની વૃદ્ધિને અને વિદ્યાસને વિસરી ગયાં ન હતાં. એક દિવસે સાંજે અમે અમારા ઉપવનમાં ફરતાં હતાં એટલામાં કોઈ એક શ્રાવણ નાથિનો શ્લોક મોટેથી બોલતો અમારા સાંભળવામાં આવ્યો. યોગિનીચિ મને પૂછ્યું, ભગવન આ મનુષ્ય શું બોલે છે? મેં કહ્યું, દેવિ! તે કોઈ સ્વજનોના સંબંધથી ગાંધેલા દુઃખી મનુષ્યનાં વચન જણાય છે, જે! સાંભળ તે કહે છે કે.

અંવા તુપ્યતિ ન મયા, ન તયા નતયા ન સાંવયા ન મયા ।

અહમપિ ન તયા ન તયા, ચદ રાજન્ ! અવ કસ્ય દોષોડયમ્ ॥

આ શ્લોક પોતાના ધરમાં નિત્ય ક્ષેશનો અનુભવ કરનાર કોઈ ગૃહસ્થે ઉચ્ચરેલો હોય એમ જણાય છે. તેનો ભાવ એવો છે કે મારા ધરમાં મારી મા, તેને સતોપ આપનારો ! નિત્ય મને તેટલો પ્રયત્ન કરે છું તોપણ સતોપને પામતી નથી. એ મારી મા મારાથી સતોપને, પામતી નથી એટલું જ નહિ, પણ અન્યંત નત્રતાથી વર્તનારી અને ગરીબ ગાયજેઝ મારી સ્ત્રીથી પણ સતોપને પામતી નથી. આ પ્રમાણે બેવારે મારી મા મારાથી અને મારા સ્ત્રીથી સતોપને પામતી નથી, ત્યારે મારી સ્ત્રી મારી માથી અને મારાથી સતોપને પામતી નથી. આ પ્રમાણે અમારા ધરમાં આવે છે, તેમાં જે 'દુ' છું તે વળી મારી માથી પણ સતોપને પામતો નથી, તેમ મારી સ્ત્રીથી પણ સતોપને પામતો નથી; અર્થાત્ અમે ત્રણે પરસ્પરથી અન્યંત અસંતુષ્ટ છીએ તો અમારા ધરની આવી સ્થિતિ હોવામાં, કહો કોનો દોષ છે. યોગિનીચિ ખેદયુક્ત મુખમુદ્રા કરતાં કહ્યું, ભગવન! જે ધરમાં રહેનાર સર્વ મનુષ્યોને એ બીજાસાથે અણબનાવ હોય છે, તે ધરના જેવું દુઃખી સ્થાન, મને લાગે છે કે ભાગ્યે જ બીજું કોઈ હશે. પરમેશ્વર પ્રેમ-અથવા આનંદસ્વરૂપ છે, અને તેથી જે ધરમાં મનુષ્યોને પરસ્પર પ્રેમ નથી, ત્યાં પરમેશ્વર નથી જ એ સદજ સિદ્ધ થાય છે. અને પરમેશ્વરના ધરમાંથી અભાવ અર્થાત્ અભાન થતાં કયું ધર સુખી હોઈ શકે ?

મેં કહ્યું, હે સત્યને વદનારી ! તું કહે છે તેમ જ છે. જ્યાં પ્રેમ નથી, ત્યાં પરમેશ્વર નથી, અને પરમેશ્વર નથી ત્યાં સુખ નથી, એ યથાર્થ જ છે. આ જગતમાં જ્યાં જ્યાં દુઃખ જેવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં પ્રેમના અભાવ અથવા ન્યૂનતા એ જ કારણ છે, એસંખ્ય પ્રકારના કષ્ટયા, લડાઈઓ, અને વિરોધાનું મુખ્ય કારણ આ પ્રેમનો અભાવ જ છે. જે અંતઃકરણમાં યથાર્થ અથવા પૂર્ણ પ્રેમ વર્તી રહેલો છે, તેને કોઈની સાથે વિરોધ અથવા લડાઈ હોત જ નથી. પ્રેમનું અંતઃકરણમાંથી અભાન થતાં જ વેર, દેવ, ક્રોધ, શોક વગેરે મહા દાનિદાર વિકારો પ્રકટે છે. આથી જ સશસ્ત્રો સર્વોત્તમભાવના, એટલે ચરઅચર સર્વમાં પોતાના આત્માજેવો જ પ્રેમ રાખવાનો પ્રયોગ આપે છે. પ્રિય દેવિ ! તું જાણે જ છે કે જે મહાપુરુષોનાં અંતઃકરણમાં ભૂતમાયં પ્રતિ આવેલો વિશુદ્ધ પ્રેમ-પ્રકરણો હોય છે. તેઓ ક્યાં નિર્વિકાર અંતઃકરણના હોય છે !

તે બોલી, ભગવન! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપણા સદગુરુશ્રીના વિશુદ્ધ હૃદયને આપણને અનુભવ જ છે. વળી મને તો જેમને દુઃખાળપણથી શરૂ કરેલી આવી છું

તેમના નિર્વિકાર હૃદયને ગાદ પરિચય થયો છે. ભગવન ! ત્યાં પ્રેમ હોય છે, ત્યાં જ સર્વ સંપત્તિઓ આવેલી વસે છે, અને ત્યાં કલેશ અને કંકાસ હોય છે, ત્યાંથી પ્રાપ્ત સંપત્તિઓ પણ જતી રહે છે, એવું જે આપણા દૃષ્ટે કહેતા આવ્યા છે, તે અત્યંત સત્ય છે.

હું જાણ્યો, વિરોધથી ચતાર હાનિઓ, અને સર્વપ્રતિ પ્રેમ ધરવાથી પ્રકટનાર સુખો જે મનુષ્યોના બાહ્યવામાં, જેમ છે તેમ યથાર્થ આવે તો ભાગ્યે જ તેઓ વિરોધને પોતાના હૃદયમાં ધણવાર પણ સ્થાન આપે, અને પ્રેમને નિરંતર સેવા વિના રહે; પરંતુ આ જગત ભણી જોતાં એમ જ ભાન થાય છે કે મનુષ્યોને દુઃખ જ જાણે વહાલું હોય, અને સુખ તેમને ગમતું પણ ન હોય. જે એમ ન હોય તે સુખ પ્રાપ્ત કરવાના આટલા આટલા ઉપાયો, સત્સાક્ષી અને સત્યુચ્ચે પ્રગોષ્ઠ છે, તોપણ તેઓ તેના ઉપર જરા પણ કાન મોડતા જણાતા નથી, તેવું અને ?

તેણે કહ્યું, પ્રભો ! ઉપર ઉપરથી જોનારને તો આપ કહ્યો છો, એમ જ ભાસે તેમ છે, પરંતુ ખરે જોતાં જગતને દુઃખ વહાલું નથી, પણ સુખ જ વહાલું છે. તેઓ સુખને મોટે જ સંનિદિપ્ત મરી મથે છે. સત્યુચ્ચે પ્રગોષ્ઠા ઉપાયોથી સુખ મળવાની જેમની જેમની ખાતરી થાય છે, તેઓ તો તે ઉપાયો સેવે જ છે, પણ જેમને ખાતરી નથી, અથવા જેમને તે ઉપાયો જ્ઞાન નથી, તેઓ જ માત્ર સુખને મેળવવાના પોતાના સૂઝતા ઉપાયો કરે છે. ધણાને ઉપાયો જ્ઞાન હોય છે, પણ તેમને કેમ સિદ્ધ કરવા તે જ તેમને આવડતું નથી, અથવા કાવતું નથી. પોતાના ધરમાંથી વિરોધને ટાળવો સર્વને જ ગમે છે; પણ વિરોધી મનુષ્યોને અનુકૂળ કરવાં શી રીતે ? મનુષ્યોના હૃદયમાં એટલું અજ્ઞાન વ્યાપી રહેલું છે કે જે તેમને કાંઈ બોધ દેવા જાય છે તો તેઓ તેને કરડવા ધાય છે. આપણાં આર્યકુટુંબોમાં ઘણાં ઘરોમાં, જુઓને કેટલો બધો કલેશ વ્યાપી રહ્યો છે ! સમજી પતિ, પોતાની માતાને સંતાપતી સ્ત્રીને બે બોધનાં વચનો કહીને જે સુધારવા જાય છે, તો અજ્ઞાન સ્ત્રી તેને હળાર કટુ વચનો સંભળાવે છે. કદાચ માતા સ્ત્રીને ત્રાસ આપતી હોય અને તેને કંઈ શિખામણની વાત કહેવા જાય છે, તો તેને અનેક તીક્ષ્ણ વચનોનાં બહુથી વીધી નાંખે છે. આવી સ્થિતિમાં બોધ શી રીતે આપવો, અને એકબીજાનાં દિવસમાં સંકટો વાર લડતાં સંબંધીઓને પરસ્પર પ્રેમ ધરનારાં શી રીતે કરવાં, એની ચિંતામાં સમજી પુરુષ સુકાઈને અર્ધો થઈ જાય છે. આમાં પુરુષ જે અજ્ઞાન હોય છે તો તો ગૃહકલેશના અભિમાં વી હોમવા જેવું જ થાય છે. દયાગુ દેવ ! આપણાં આ આર્ય કુટુંબોનાં સંસાર સુધરે, કુટુંબી જનો સર્વ પરસ્પર હળીમળીને પ્રેમથી રહે, અને આ ત્રાસથી ભરેલા ગૃહસ્થાશ્રમોમાં પૂર્ણિમાની ન્યોત્તરનાજેવી શીતળ શાંતિ વ્યાપી રહે, એવો કાંઈ ઉપાય શું નહિ હોય ?

મેં કહ્યું, હે-દયાર્દ્ર હૃદયવાળી ! ઉપાય ન હોય એવું કંઈ હોય ? જગતમાં ઉપાય તો સઘળાના જ છે; પણ ઉપાયને આચારમાં મૂકનારાના જ ટોટા છે. પું ઘેરે ઘેર શાંતિ વ્યાપી રહે, એવું ઇચ્છે છે, અને તારી એ ઇચ્છા અત્યંત પ્રસન્ન છે, પણ તને ખબર નથી કે આ જગત સત્ત્વ, રજસ્, અને તમસ્ એ ત્રિણુવું કાર્ય હોવાથી, શાંતિ જે એકલા સત્ત્વના જ ગુણ છે, તે આખા જગતમાં શી રીતે વ્યાપી રહે ? તો પણ જેમ આજે મોટે ભાગે ત્યાં કલેશ જોવામાં આવે છે તેમ મોટે ભાગે ત્યાં ત્યાં શાંતિ વ્યાપી રહે, એવું બનવું સંભવે છે; અને તેથી જ તેવું કરવાનો સત્યુચ્ચેનો પ્રયત્ન ઉચિત ગણાય છે. હા, વિરોધી

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—તમે કયા પક્ષના છો, નરમ પક્ષના કે. ગરમ પક્ષના ? આ પ્રશ્ન આજે જગતવાસકા મનુષ્યો પરસ્પરને કરતાં ત્યાં ત્યાં જગતમાં આવે છે; અને પ્રશ્ન કરનાર તથા ઉત્તર આપનાર અને ભિન્ન ભિન્ન પક્ષના હોય છે, તે અને વચ્ચે થોડો અંધવાધલો ચક્રમ્હઝાપાવિના રહેતો નથી.

—અને પક્ષનો ઉદ્દેશ એક જ છે; અને દેશહિતચિંતા છે, અને અને દેશહિતને માટે પ્રયત્ન કરનારા છે, તથાપિ અનેના મોટા ભાગમાં વિવક્ષણુ વિરોધ પ્રકટ્યો છે, અને પ્રતિદિવસ તે વધતો જાય છે. ઘણા સમય મનુષ્યો આ જોઈ એકદને દર્શાવે છે.

—અને પક્ષે કાર્ય કરવાને ધારણ કરેલી નીતિ. અને રીતિ ધૃષ્ટ ધૃષ્ટ હોવાથી આ વિરોધનું મૂળ નુખાધું છે, એમ કહેવાય છે. નરમપક્ષને નરમ. ઉપાયોવડે અર્થાત રાજ્યના સ્થાપિત કાયદાની મર્યાદામાં રહીને દેશહિત સાધવું છે; ગરમપક્ષને, રાજ્યના સ્થાપિત કાયદા પ્રગ્નને અધિક અને અધિક દુર્બળ કરનાર અને અવનતિમાં લેઈ જનાર હોવાથી, જરૂર પડે તો તે કાયદાનું અતિક્રમણ કરીને પણ દેશહિત સાધવું છે. વિરોધનો અગ્નિ ભડભડ વધી જવાથી પ્રગ્નના સાંત અગ્નેસરોનાં સાંત મગજ પણ ધમધમી મળાં છે.

—ગરમપક્ષ નરમપક્ષને કહે છે, તમારા વિચારમંભાણે આજ આવીશ વર્ષ જેટલા દીર્ઘસમય સુધી કામ કરવા છતાં, જાણુદા જેવો દર્શો જ થુલ પરિણામ હજી સુધી આવ્યો નથી, તેથી તમારી કાર્યનીતિ દોષવાળી છે, અને તેમ હોવાથી તેને હવે વધારેવાર અનુસરવું, એ સમયનો અને દ્રવ્યનો વર્થ ક્ષય કરનાર છે. આથી તે નીતિને દૂર મૂકી અમારી નીતિને હવે ધારણ કરો, અને અમારા વિચારને તમે મળતા ન આવતા હો તો નોકાનું સૂકાનું અમને સ્વાધીને કરી દો. પછી અનુભવ કરી જુઓ, અમે શું કરીએ છીએ તે. નરમ પક્ષ ઉત્તર આપે છે, તમારી નીતિ આચારમાં મક્કા જેવો સમય હજી આવ્યો નથી. હમણા જ એને આચારમાં મક્કા લાલકરતાં દાનિ વધારે થાય એમ છે. જેમની સાથે કામ લેવાનું છે, તેમનું બળ અમર્યાદ છે; અને અમર્યાદ બળવાળાસાથે નિર્બળનું શુદ્ધ, નિર્બળના જ વિનાશમાં ઉતરે છે.

—ગરમ પક્ષ કહે છે, નિર્બળે સખગના લયથી નિન્ય લયનીત રહેવું, એ તેને ઉત્તરોત્તર અધિક અને અધિક બીજણ અને કાયર કરનાર છે. સખગની સાથે બાધ બીડતાં જ નિર્બળને સખગ. યવાનો સંભવ આવે છે. તે આરંભમાં પછડાય છે, અને મારે પણ ખાય છે, એ ખરું છે, પણ એ પછડામણ અને એ માર, તેનાં હાડકાં કસનાર છે; તેના રાશીની સ્ત્રીજીવી કામગીતાને દૂર કરનાર, અને તેના બીજણ બિલાડીપણાને ટાળનાર છે. અનેક કુદોમાં બળાકારથી ચડનાર કાયરોમાં પણ અબ્યાસથી રૂઝવું આવે છે, અને વિવધસખની લાલસાથી અંતઃપુરમાં ગોધાષ રહેનાર શરીર ચોદાઓ વીર્ય પણ, કારવપગવડી તરવારની પેઠે દટાઈ જાય છે. દૈન્ય ભારતપુરોનો પ્રભમાંથી એકદો દાદી નાંખનાર છે; અદીનતા, અનમીપણ, અંમન, સ્વાતંત્ર્યભક્તિ તેમને પ્રભઓના તિલકરૂપ કરનાર થાય છે.

—ઉભય પક્ષમાંથી કયાપક્ષના વિચાર પ્રગ્નએ અધિક સ્વીકારવા યોગ્ય છે, એ પ્રશ્ન આજે મોટો મદ્વનો નથી. ઉભય પક્ષનો ઉદ્દેશ એક જ હોવાથી સમય આર્યપ્રગ્નને તે માન્ય છે. મણુ કયા પક્ષની કાર્યનીતિ અધિક મદાય કરવા યોગ્ય છે ? આદા ! મુગ્ધ આ જ જગત છે ! ગાંધ જેવી તેવી નથી, અને ઊડવામાં અત્યંત સ્વદમ શુદ્ધિની અગત્ય છે.

—ગરમ પક્ષ એ રાષ્ટ્ર બચાવે નથી એ પક્ષની કોઈ કોઈ આવેશવાળા યુવકોના હદ-
ઉપરાંત ઉત્સાહ તથા તે પડે સ્વભાવથી થયેલાં કોઈ કોઈ અવિવેક કામોએ તેને ગરમ પક્ષનું
મોટું નામ આપાવ્યું છે. નરમ પક્ષ એ નામ પણ ગરમ પક્ષની અપેક્ષાથી જ પડ્યું છે. ગર-
મ પક્ષ પ્રગૃહીતની પ્રતિબંધક-ગંજનીતિઉપર જેની તીખી લાગણીનાં વચનોવાળા પ્રહારો કરે
છે, તેના જ પ્રહારો નરમપક્ષ પણ કરે છે. માત્ર ગરમ પક્ષવાળા જે આજે કરવાનું કહે છે, તેને
તે પાંચ દશ વર્ષ મોટું કરવાનું કહે છે, આથી ઉલ્લયના યથાર્થ બેદના સૂચક રાષ્ટ્રો વિદ્વા-
નોથી યોગ્ય તો અધિક યોગ્ય તેમ યથા વિના પ્રચલિત રાષ્ટ્રોનો ઉપયોગ કર્યાવિના છૂટકો નથી.

—નરમ પક્ષની હાલની કાર્યનીતિ જેમ સર્વાંશે વખાણવા યોગ્ય નથી, તેમ ગરમ પક્ષની
પણ નથી. બાવીશ વર્ષનો અનુભવ યથા છતાં પણ નરમ પક્ષ, ઉંટના લખડા-હોઠને, પડે
તો એટ ખાઈ લઈ, એવી શિયાળે ધરેલી આશાની પેઠે, બર્થ આશામાં અમૂલ્ય દિવસો કાઢવા
યોગ્ય નથી. છતાં, લંગડાં અને અપંગ મનુષ્યોની પેઠે માગીને પેટ ભરવાની અને તે પણ
આખો દિવસ ખરાબ પાડી પાડીને ધોડા બેસી જાય ત્યારે એકાંકે કોહો, એકાંકે હુકો
પરાણે મળવાની આશાવાળી કાર્યનીતિ વધારે વાર ધારણ કરી રહેવી, એ તેમની પરિપક્વ
અનુભવી ક્ષુદ્રિને શોભા આપનાર હવે ભાગ્યે જ મળ્યો. કાર્યનીતિ બદલવાનો સમય જો
આજે નથી આવ્યો, તો ભવિષ્યમાં તે ક્યારે આવશે તે કોણ કહી શકશે? અમુક કામ કાલ
વધારે અનુકળતા મળે કરીશ, એમ વિચારી જે કાલઉપર મુક્તતરી રાખે છે, તેને તેની
છંદેલી કાલ કદી જ આવતી નથી, એવો અનુભવી પુરોનો નિશ્ચય છે. કર્તવ્યનો સમય
આજનો જ દાણો છે, એમ સમજનાર અને તે પ્રમાણે કર્તવ્યમાં પ્રવર્તનાર જ દક્ષ
મણાય છે.

—સમર્થની પાસે પણ ન વાચ્યું, એ ગરમ પક્ષનું મત, કેવા અસૌકારિક પ્રંયને પ્રકટાવનાર
છે! એ મતના યથાર્થ પાલનઆગળ સિદ્ધિઓ અને નિધિઓ પણ દાસીની પેઠે હરત બેટીને
ઉભી રહે છે. એ એક જ મત, નિર્ધનને ધનવાન, રોગીને નિરાશ, અસમર્થને સમર્થ, અ-
જ્ઞાનને જ્ઞાનવાન, અશ્વર્થહીનને અશ્વર્થસંપન્ન, અને પરતંત્રને સ્વતંત્ર બનાવે છે. તે ઉદ્ધેશને
જાતલ કરે છે, સુતેલાને બેઠો કરે છે, બેઠેલાને ઉભો કરે છે, ઉભેલાને ચલાવે છે, અને આ-
લતાને દોડાવે છે. તે મનુષ્યની આભુબાભુના સધળા જ ટેકાઓને લોઈ લે છે, અને તેને
પોતાના જ પગઉપર ઉભો રહેનાર, અને પોતાના જ બળથી ઝૂંમનાર કરે છે. આવા સર્વ
સિદ્ધિપદ અયાચક મતને ધારણ કરવા માટે, ગરમ પક્ષ! અમારા તમને પ્રેમભાવે અને
કશા નમસ્કાર છે.

—લિક્ષાશક્તિ મનુષ્યને પોતાના અંતઃકરણમાં હું હલકો છું, નિર્બળ છું, બીજાઓવડે
છુંદાવા યોગ્ય છું, એવું ભાન કરાવે છે, અને આ પ્રમાણે નિલ ભાન થતાં તેના મગજના
આણ્યોને તેવા જ વિચાર કરવાની ટેવ પડી જાય છે. આમ થતાં તેના ઉંચા પ્રકારનો વિકાસ
થવાનો બહુ જ ઓછો સંભવ આવે છે. એથી ઉલટું બીજાપાસે ન માગવાનું મત મનુ-
ષ્યને સ્વાભાવિક કરી, તેની પોતાની મદત્તા તેના અંતઃકરણમાં સ્થાયી છે. જો જોઈએ છે,
તેને માટે તેને પોતાના જ બળનો ઉપયોગ કરવો પડે છે; અને તેમ કરતાં તેના આત્મામાં
એકું સુખ બળ અધિક અને અધિક બહાર પ્રકટ થઈ જાય છે. અત્યંત પોતાનામાંથી નિત્ય
નવું નવું બળ પ્રકટ થતાં, તેને હું સર્વ કરવાને સમર્થ છું, એવી અપૂર્વ આત્મશ્રદ્ધા બધાયે
છે. અને હદ આત્મશ્રદ્ધા બધાં કથી પ્રજા સ્વતંત્ર થઈ ઉત્થિતો શિખરે નથી પહોંચતો?
જાપાનનો દશાંત પ્રત્યક્ષ છે. આત્મશ્રદ્ધાવડે જ રશીયાજેવી રાક્ષસી પ્રાંતને તેણે હાકવી છે.

—અમે પગતજે છુંદાવા યોગ્ય કીલ નથી, પણ રતુબ્ધ છીએ, પૃથ્વીમાંની હરકોઈ સુધે રેલી પ્રજના જેવું જ સ્વતંત્રતાનું સુખ ભોગવવાને યોગ્યતાવાળા છીએ, આણું અભિમાન કોઈપણ પરતંત્ર દુઃખી પ્રજાને, સ્વતંત્રતાના ઉચ્ચ ક્ષિપ્તરે લઈ જનાર પ્રથમ અને સુખ્ય પગથીયું છે. આ અભિમાન જ અબ્યુદયનો પાયો અથવા સ્તંભ છે. તે નિંદા અને તજવા યોગ્ય નથી, પણ વંદ્ય અને પ્રદણ કરવા યોગ્ય છે. એ અભિમાનનો જાગૃત્યમાન અગ્નિ બંધન મોતને એક કાણમાં લસીબૂત કરે છે. એ અભિમાનના પાંગળાપણાને લીધે જ ભારત ખુદો દળદો વર્ષ થયાં પરપ્રજાઓની ધરૂને રક્ષે તાણ્યા કરે છે. એ અભિમાનને જે પુરોષ પોતાનામાં અને પોતાના સ્વદેશ બંધુઓમાં જાગૃત કરે, તે દેશહિતચિંતકો નથી તો કાણુ છે?

—ગરમપક્ષે અને નરમપક્ષે મોટામોટા કે રાજસત્તાસામે લડવાનું શું પ્રયોજન છે? શાન્તેસને મુઝાં આજુબામાં અમે નિર્દોષ છીએ, એવું સિદ્ધ કરવા ઉભય પક્ષો હવે ક્યાં સુધી બાઈબાધા કરશે? ઉભયે પોતપોતાના ખુલાસા આપી દીધા છે. હવે ઉભયે પરપરપ્રતિનો દોષ અથવા ચેર ત્યજીને કર્તવ્યમાં જ જોડાવું મટે છે. જે બળનો કર્તવ્ય સાધવામાં ઉપયોગ કરનાર છે, તે બળનો આગ પરસ્પર વટવામાં વ્યર્થ ક્ષય જ થાય છે. કેટલા બળનો વ્યર્થ ક્ષય થાય છે, તે ઉભય બંધુઓ વિચાર કરીને જોવા કુપા કરશે? નિશાળમાં નાનાં છોકરાં પાણુ કસાદોના કસાદો આ વિચારની ચર્ચા કરતા વડે છે! સમગ્ર પ્રજાના વ્યર્થ વહી જતા બળના આ નાયાગરના મોટા શોધને કર્તવ્યની દિશામાં વાળવા કેમ કોઈ વિચાર નથી કરવું!

... પોતાના પશની સત્તા જોડવાથી સિદ્ધ થવાની નથી, પણ કરી બતાવવાથી જ થવાની છે, તો પછી કર્તવ્યનો જ આરંભ કરવો એ જ હવે ઉચિત છે. જે એક પછી એક કર્તવ્યની સિદ્ધિ સત્તર કરી બતાવશે, તેનો પક્ષ ખરો છે, એ સૂર્યની પેઠે સૂર્યને પ્રત્યક્ષ થશે જ.

—વિચારે ગરમ પક્ષ પરપ્રજાનું સંઘર્ષ જ બહિષ્કાર (બોયકોટ) કરવાની નીતિને આગ્રહથી ધારણુ કરવા ઉચ્ચાદશીલ છે તો પછી પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓના આર્થનીતિવિરુદ્ધ વર્તનને તે શા મોટે પ્રસંગે આદર આપે છે, તે લક્ષમાં આવવું નથી. પોતાના બંધુના પ્રતિકૂળ વિચાર જણાતાં, કોપાવેશમાં આવી જઈ લાંબા લાંબા દાય કરી Shame! Shame! (શરમ! શરમ!) ના પોકારો કરવા તથા તેમાં જ બીજાં શિષ્ટ પુરુષોએ અસંવ્ય વચનો ઉચ્ચાર્યાં એ આર્થનીતિ નથી જ. જે અગણી પુરુષોને એક પ્રસંગે આપણે અર્પત સન્માનની દૃષ્ટિથી જોતા હોઈએ, અને જે બંધુઓને આત્મગર્હુઓતરીકે નિલ આપણે વ્યવહરતા હોઈએ, તેમનાં કોઈ અંશમાં આપણાની મિત્ર વિચાર થતાં, તેમના સંઘના શુભાનું નિરમરણુ કરી, તેમનો તિરસ્કાર કરવો, અને તેમને અપમાનસૂચક શબ્દો કહેવા, એ વર્તન આ દેશનું નથી, પણ પરપ્રજામાંથી જ આપણા દેશમાં પેંચી ગયું છે. એ વર્તન આ દેશમાં સ્નેહસંબધમાં બારે વિન્દેદ પ્રકટાવનાર છે, એ દેખીવું છે.

—દેશના હિતને અહીં ઉભય પક્ષે એકબીજાકર કહોર વાકપ્રહાર કરવાનું હવે ત ત્યાગ છોડી દેવું જોઈએ. સાથે શમ કરવું જાનેને દહિન જળાય તો ઉભયે જૂઠા રૂઢીને કામ કરવું, પણ પોતાના પશનું પાશપણુ સિદ્ધ કરવામાં સમય ગાળવાનું કેશું જ પ્રયોજન નથી. પોતાનામાં રહેલી શમ યોગ્યતાને અધિક અધિક પ્રકાશમાં આજુબાનો પ્રયત્ન કરવાનું એક જ કર્તવ્ય બને પક્ષનું છે. તે કર્તવ્ય સત્તર સિદ્ધ કરવા ઉભય પક્ષ દટિ કરીને પ્રયત્નશીલ થાઓ, એ જ પાર્થના છે.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જીવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * તમારી ઇચ્છા આ જગતમાં સર્વથી મોટા થવાની છે, નહિ વાર ? બધા જ તમને મોટા ગણે, બધા જ તમને માને, બધા જ તમારી સેવા ઉઠાવે, એવું તમને મમે છે, નહિ વાર ?

* * તમારી આવી ઇચ્છા હોય તો તે ઇચ્છા કંઈ દોષરૂપ નથી. આવી ઇચ્છા તમને અને પ્રત્યેક મનુષ્યને થાય અને એ સ્વાભાવિક છે, કારણ કે સહીથી મોટા હોવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્માનું સ્વરૂપલક્ષણ છે.

* * આકર મોટા કે શેઠ મોટા, એ પ્રશ્ન બંને હું તમને કદં તો તમે તસ્ત જ ઉત્તર આપવાના કે શેઠ મોટા, અને આકર હલકા; કારણ કે આકર શેઠની સેવા કરે છે.

* * સેવા કરનાર જે સેવક તે હલકો છે, અને સેવાને પ્રદણ કરનાર જે સેવક તે ક્રોધી છે, એવું જગતમાં બધાં ત્યાં મનાવું આવ્યું છે; પરંતુ આ માનવું સાચું નથી. સેવા પ્રદણ કરનારકરતાં સેવા કરનાર જ ક્રોધ છે.

* * સેવક ક્રોધ હોવા છતાં તે હલકો ગણાવાનું કારણ, પોતે કરેલી સેવાનો તે બદલા લે છે, એ છે. સેવક બ્યારે બદલાની ઇચ્છાવિના સેવા કરે છે, ત્યારે સેવાની ખરેખરી મહત્તા પ્રકટ થાય છે. જગતની ઇચ્છા સેવકમાંથી જતી રહેતાં, સેવકમાં ગુસ્તા અંચવા મહત્તા આવે છે, અને સેવકમાં લઘુતા અથવા નિષ્કૃતતા આવે છે.

* * તમે સર્વથી મોટા થવાની ઇચ્છા સજો છો, નહિ વાર ? જગતની ઇચ્છા છોડી દહને સર્વના જ સેવક થઈને, અર્થાત્ સર્વની જ સેવા કરનારા થઈને રહો, અને તમે સર્વથી મોટા થશો.

* * સેવા કરનાર સેવા પ્રદણ કરનારથી મોટો હોય છે, એ સિદ્ધાંત તમને સાચો

નથી ભાસતો ખરું? હશે, આવો થોડી વાર આપણે વિચાર કરીએ, અને પછી શું ભાસે છે, તે કહો.

* * બાળક અને માખાપનું ઉદાહરણ લો. બાળકની માખાપ કેટલી સેવા ઉઠાવે છે, તેના શું તમને અનુભવ નથી? પોતાનાં અનેક સુખોના ભોગ આપીને તેને ખવડાવે છે, પીવાડે છે, વસ્ત્ર પહેરાવે છે, અવકાશો ધારણ કરાવે છે, તેનાં મલમૂત્ર સાફ કરવા જેવાં હલકાં કામો કરે છે, તેને માટે નિદ્રાના ત્યાગ કરે છે, સ્વલ્પમાં દિવસના આઠે ઘડિયે તેની સેવામાં ને સેવામાં જ હાજર રહે છે. બાળક સેવાને ગ્રહણ કરનાર છે, અને માખાપ વિશેષ કરીને ફળની ઇચ્છા વિના સેવાને કરનાર છે. જેમાંથી કાણુ મોડું છે? જેમાંથી કાણુ સામર્થ્ય, કાણુ જ્ઞાન, કાણુ અર્થ અધિક છે? સેવા કરનારનું કે સેવા લેનારનું? અવશ્ય સેવા કરનાર માખાપ એક છે, અને સેવા ગ્રહણ કરનાર બાળક હલકું છે.

* * વિદ્યાનું દાન આપનાર શુરુ અને વિદ્યાનું દાન ગ્રહણ કરનાર વિદ્યાર્થીનું ઉદાહરણ લુઓ. વિદ્યાર્થીના અંતરમાં વિદ્યાના સંસ્કાર નાંખવા શુરુ કેટલો પરિશ્રમ કરે છે! પોતાનું સર્વોદ્કૃષ્ટ મનોબળ, અને આયુષ્ય વિદ્યાર્થીને અર્થે તે પાણીને મૂલ્યે ખસી નાંખે છે. ફળની આશા રાખ્યા વિના શિષ્યની તે બદલો વાળી ન શકાય એવી સાચી સેવા કરે છે. શુરુ સેવાને કરનાર છે, અને શિષ્ય સેવાને ગ્રહણ કરે છે. ઉભયમાં કોની મહત્તા વધારે છે? ઉભયમાં કાણુ અધિક જ્ઞાનવાન, કાણુ અધિક સામર્થ્યવાન, અને કાણુ અધિક શુણ્ણવાન છે? સેવા કરનાર કે સેવા લેનાર? સેવા કરનાર ઉદ્કૃષ્ટ છે, અને સેવા લેનાર નિદુષ્ટ છે, એ સ્પષ્ટ છે.

* * સ્વદેશના હિતમાં કટિ કરીને પ્રયત્ન કરનાર દેશભક્ત પુરુષ લો, અને પ્રજા લો. જેમાં સેવા કરનાર કાણુ છે, પ્રજા કે દેશભક્ત? વિવિધ સુખોના પરિપાક કરી દેશભક્ત સ્વદેશસેવામાં રાત્રિદિવસ ધુમ્મો રહે છે, અને પ્રજામાં તે ઇશ્વરરૂપે પૂજાય છે. લોકો ઘોષા છોડી નાંખી તેની ગાડીને ખેંચે છે, તેને માતીથી અને સોનારૂપાનાં પુષ્પથી વધાવે છે. તેના સુપરના જયધ્વનિથી ગગનને ગર્જાવી મૂકે છે. કહો જેમાંથી કાણુ મહાન છે, સેવા લેનાર કે કરનાર?

* * સેવા કરવાથી જેટલી મહત્તા આવે છે, તેટલી સેવા લેવાથી આવતી જ નથી. રાજા, યોદ્ધા, કવિ, લેખક, શોધક સર્વ સેવાવડે જ મહત્તાને પામે છે. પ્રજાની સેવા કરવાનું છોડી, સ્વનિયમથી અર્થ યથા રાજ, જ્યારે સેવામાં આસક્ત થાય છે, ત્યારે તેની મહત્તાને નાશ થાય છે. લયથી અને બળાકારથી લોકો તેને માન આપે છે; અંતઃકરણના ઉમંગકાથી તે નહિ જ. પ્રજાની સેવાવડે જ રાજામાં વિપ્લવના અંશ પ્રજા જુએ છે. કવિ, લેખક કોરેમાં પણ એ જ નિયમ પ્રવર્તે છે.

* * અને આ નિયમ જ બધે પ્રવર્તેલો જોઈએ; કારણ કે આ નિયમ માનુષ્ય નિયમ નથી, પણ ઇશ્વરી નિયમ છે. ઇશ્વર પોતે જ એ નિયમે પ્રવર્તે છે. પરમેશ્વરનું પરમેશ્વરત્વ આ નિયમને અનુસરવામાં જ રહ્યું છે. પરમેશ્વર સર્વથી મોટા છે, તેનું કારણ જ એ છે કે કશા પછે ફળની આશા રાખ્યા વિના તે સર્વની અખંડ સેવા કર્યા કરે છે? આદ્ય બ્રહ્માંડના સ્વામિ સર્વના સેવક થઈને રહ્યા છે!

* * હા, વાયુ જેમના લયથી વાય છે, સૂર્યચંદ્રાદિ ગ્રહો જેમના ધાકથી પોતપોતાની મર્યાદામાં પ્રવર્તે છે, અને ઇંદ્રાદિ દેવો પણ જેમના રચી પોતપોતાનાં કર્તવ્ય યથાનિયમે

કર્મે ન્તય છે, તે અખિલેશ્વર પ્રભુ, મારા, તમારા, અન્ય સર્વ મનુષ્યોના, પશુઓના, પક્ષિઓના, જંતુના, વનસ્પતિના અને જડ પદાર્થોના પણ સેવક થઈને રહ્યા છે. આપણી સર્વની તે અખંડ સેવા ક્યાં જ કરે છે.

* * * તમને મારી સેવા કરતાં અને મને તમારી સેવા કરતાં લગ્ન આવે છે. પ્રસંગે સ્વાલિમાનથી એમ થાય છે કે હું આવો મોટો તે વળી તમારી સેવા કરું! તારા જેવા છાપનસે. મારા મનવામાં પડ્યા છે, તારા જેવા તો મારે ત્યાં જોડા ઉત્તરકનારા છે, એવાં મહામદનાં વચનો ધણાના મુખમાંથી પણ નીકળે છે; પરંતુ આપણા પ્રિયતમ પ્રભુ તો એક પવિત્ર બ્રાહ્મણની જેટલા ઉત્સાહથી અને પ્રેમથી સેવા કરે છે, તેટલા જ ઉત્સાહ અને પ્રેમથી એક ચાંડાલની પણ સેવા કરે છે; જેટલા ઉત્સાહ અને પ્રેમથી એક ગાયની સેવા કરે છે, તેટલા જ ઉત્સાહ અને પ્રેમથી વિદ્યામાં આજોટલા એક કાટની પણ સેવા કરે છે. ધન્ય છે, મારા પ્રભો! તમને ધન્ય છે! પરમપ્રેમની મૂર્તિ આપ આપ્પા વિશ્વમાં સર્વથી એક છો, એ ઘોઝ જ છે. આપના આવા નિરસીમ નિરંજિમાનથી હું આપના ઉપર જીવારી મડિ છું.

* * * પ્રિય વાયક! આલતા ઘંટાનાદમાં, જૂદા પ્રધારના એ આર ડંકા વગાડવાને માટે મને કામા કરજો. પ્રભુના અનંત શુભના રમરણથી જરા આડું જાતું રહેવાયું. આસી પાછો પૂર્વનો ઘંટાનાદ કરીએ.

* * * આપણા પ્રભુ જે આપણી અખંડ સેવા કરે છે, તે તમારા જીવામાં હંથ ધૂંધી નથી આવી શું? નિત્યના પરિચયથી તમારો લશ જેવો જોડાએ તેવો તેના ઉપર મથો જણાતો નથી. જુઓ, તમારા શરીરમાં પ્રભુ શું કરે છે? તમે અત્ર ખાઓ છો, તેના રસ, રધિર વગેરે સાતે ધાતુઓ કાણ બનાવે છે? અન્નનો આસ મુખમાં મુકવાતું તમારા હોથમાં બળ ક્યાંથી આવ્યું? અન્નને ચાવવાતું સામર્થ્ય દાંતમાં શી રીતે આવ્યું? મુખમાંથી આ રસને અન્નસાયે લાળવા માટે કાણ કરાવે છે? પેલી પુતળોના મુખમાં રસ કેમ ઝરતો નથી, અને તમારા મુખમાં જ ઝરે છે? પાત્રમાં ભરી મુકેલા અન્નનાં માંસ, મગજ, કેમ થતાં નથી, અને તમારા શરીરમાં જ કેમ થાય છે? અન્નનાં એ બધાં રૂપાંતરો કાણ કરે છે? પોષક દ્રવ્યને અને મળને કાણ ધૂટો પાડે છે? અને તેમને ત્યાં ત્યાં લેઈ જવાં હોય ત્યાં ત્યાં કાણ લેઈ ન્તય છે? શું એની મેળે એ બધું થાય છે? કાંઈ બુદ્ધિવાળી સત્તાના ઉપરી-પણાવિના જ આ બધું, સ્વભાવથી જ થાય છે, એમ તમે કહો છો? એમને એમ થતું હોય તો વાળની જગાએ નખ કેમ ઉગતા નથી, અને નખની જગાએ વાળ કેમ ઉગતા નથી? એની મેળે જ જો થતું હોય તો પ્રાતઃકાળે આપણે ઉઠીએ ત્યારે પતિતું માથું સીના ધડિપર અને સીતું માથું પતિના ધડિપર કેમ ચોંટી જતું નથી? સર્વત્ર વ્યવસ્થા હોવાથી કાંઈ બુદ્ધિવાળી સત્તા જ આ ક્રિયા કરે છે, અને તે એક જ હોવાથી સર્વ શરીરોમાં એક સરખી રીતે અર્થાત્ એક નિયમે ક્રિયા કરે છે. અને આ બુદ્ધિવાળી સત્તા તે અન્ય કાંઈ જ નથી પણ આપણા પ્રિયતમ પ્રભુ છે.

* * * રાજના શરીરમાં કે રંકના શરીરમાં, પશુના શરીરમાં કે મનુષ્યના શરીરમાં, પાપીતા શરીરમાં કે પુણ્યવાનના શરીરમાં, એ પ્રભુ એક સરખી રીતે પોતાતું કર્તવ્ય કરે જ ન્તય છે. વનસ્પતિશરીરમાં પણ તે એમ જ કરે છે. બીજકમાંથી અંકુર કાઢવું.

જળ, વાયુ વગેરે ગ્રાપી, તેને શક્તિને પરમાણુ, છાલ, યદ, ગાળાં, પત્ર, પુષ્પ, રૂપ વગેરે રસ-
માંથી રચવું, એ સધણું લેશ પણ ગાણપણાવિના એ સત્તા કરે છે. પાણીમાં રહેલા તુચ્છ
પોચાથી માંડીને બ્રહ્માપર્યંત સમર્થ દેવની પણ એક સરખી રીતે તે સંભાળ લે છે. હમણું
ગંધાદહન છે, અથવા હમણા મધ્ય રાત્રિ છે, માટે તંમારી સંભાળ નહિ લેઉં, એમ તે કદી
કહેતી નથી. જરૂ હો કે અજરૂ હો, ગમે તે હો પણ સર્વની જ સેવા કરવી, સર્વનું જ તેના
અધિકારાનુસાર હિત સાધવું, એ એક જ કર્તવ્ય, અન્યંત સાવધાન રહીને તે. અખંડિતપણે
ક્યાં જ જાય છે. સર્વની જ સેવા કરવી, સર્વનું જ હિત સાધવું, એ ચૂવને તેણે પરમ-
ધર્મરૂપે સ્વીકાર્યું છે.

* * અને આમ નાનામોટા સર્વની જ સેવા કરવા છતાં તે સત્તા સર્વોપરિ છે,
તે અનંત જ્ઞાનસંપન્ન, અનંત ઐશ્વર્યસંપન્ન, અનંત મુખસંપન્ન, અને અનંત સામર્થ્ય-
સંપન્ન છે.

* * જળની આકાંક્ષાવિના બીજાઓની સેવા કરવાનો સ્વભાવ જેમ જેમ વિસ્તારને
પામતો જાય છે, તેમ તેમ મનુષ્ય પરમાત્માની વંધારે અને વંધારે પાસે આવતો જાય છે.
કારણ કે સગતીય સગતીયને આકાંક્ષાવિના રહેવું જ નથી. ઘરના આંગણમાં પાણીનો
કરેલો રેલો યું નદીને મળવા જાય છે ? શક્તિને પ્રાપ્તિથી જળનો પ્રવાહ જ નદીની સમીપ
આવે છે. તે જ પ્રમાણે પોતાના કુટુંબનું જ હિત સાધનાર પરમાત્માની સમીપ આવતો
નથી, પણ હજારોનું હિત સાધનાર જ પરમાત્માની અધિક સમીપ આવે છે; અને પરમાત્મા-
ની પેઠે સર્વનું જ હિત કરવાની શુદ્ધિ જ્યારે મનુષ્યના હૃદયમાં સ્વભાવસિદ્ધ થઈ રહે છે;
ભારે તે પરમાત્મામાં એકાકાર જ થઈ જાય છે. તે પોતે જ પરમાત્મા અર્થાત્ મહાનથી
મહાન થઈ રહે છે.

* * સર્વથી મોટા, સર્વથી વધારે ઐશ્વર્યવાળા, અને સર્વથી વધારે જ્ઞાનવાળા ય-
વાની તમારી ઇચ્છા છે ? હા; તો સર્વના જ સેવક થાઓ, સર્વની જ સેવા ઉઠાવો, સર્વનું
જ હિત કરો. પરમાત્માની પેઠે સર્વના જ હિતમાં તત્પર રહેતાં તમે પણ પરમાત્માની પેઠે
જ મોટાથી પણ મોટા થશો.

માનસોપચાર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૭૫ થી).

પ્રકરણ ૧ હું.

આ દુનિયામાં ઉત્પન્ન થયેલાં સઘળાં પ્રાણીઓમાં મનુષ્ય એ સઠથી શ્રેષ્ઠ પ્રાણી ગ-
ણાય છે, અને તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે મનુષ્યમાં જે સર્જનશક્તિ છે તે બીજા કોઈ
પ્રાણીમાં જન્મમાં આવતી નથી. આ સર્જનશક્તિવડે મનુષ્ય પોતાની અસાધારણ શક્તિ કરી
શક્યો છે, અને હજી કરતી કરી શકશે, તેનું અનુમાન કોઈથી પણ કરી શકાય એમ નથી.
ચંદ્રિ ઉત્પન્ન થઈ છે ત્યારથી પશુઓ એક જ જાતની બોરોમાં અથવા એક જ જા-
તના ખાદ્ય ખાઈને રહે છે, અને પક્ષીઓ એક જ જાતના માળા ખાઈને રહે છે, અને

તેમાં જન્મ કર્યો પછી મેંધારી કરી શક્યાં નથી, અને હવે પછી કરી શકે તેમ નથી, ત્યારે મનુષ્ય આગમાંથી ઝુપડાં, ઝુપડાંમાંથી ઘર, અને ઘરમાંથી આશ્વકારક મહાકથો અને જુવનોમાં રહેતો થયો છે. અને આટલેથી જ તેની સર્જનશક્તિનો અવધિ આવ્યો છે, એમ નથી. આવતાં સા વર્ષ પછી અથવા હજાર વર્ષ પછી પોતાને નિવાસ કરવાનાં કેવાં રથાનો તે બનાવશે, તે વિષે આજે કલ્પના પણ પહેંચી શકતી નથી. મનુષ્યની સર્જનશક્તિ અર્થાત્ ચક્ષુ પ્રકારનું નયુ નયુ કરવાની શક્તિ, એકલાં ઘર બાંધવામાં જ અટકી છે, એમ કંઈ નથી, પરંતુ આખા વિશ્વમાં દેશોદિશાએ તેણે પોતાના અદ્ભુત અમરો દર્શાવ્યા છે. તેણે પોતાના સુખની અસંખ્ય નવી નવી વસ્તુઓ બનાવી છે, અને હજી બનાવતો જાય છે. શરીરપ્રદેશમાં, માનસ પ્રદેશમાં, વ્યવહારપ્રદેશમાં, વિદ્યાપ્રદેશમાં, કળાપ્રદેશમાં, નીતિપ્રદેશમાં, ધર્મપ્રદેશમાં, નિગૂઢ સામર્થ્યોના પ્રદેશમાં, જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ નાંખશે ત્યાં ત્યાં મનુષ્ય, જેવો હતો તેવો ને તેવો જ રહ્યો નથી, પણ વહેંતીયા મનુષ્યને બદલે આજે હિમાલય પર્વતના શિખરોટલો ઉંચો થયો છે. આવી ઉચ્ચતા, આવી મહત્તા જે સામર્થ્ય તેને અપાવી છે, તે સામર્થ્ય તે તેનું સર્જનસામર્થ્ય છે. આ સામર્થ્ય તેના મનમાં હોવાથી તેનું મન આજે વિશ્વમાં સર્વનું અધિપતિ થઈને બેઠું છે. પરંતુ મનમાં તે સામર્થ્ય નથી, અથવા બીજાં છે તો તે પ્રકટ કરી શકાય એવું નથી. મનુષ્યમાં તે બીજાં છે, અને પ્રયત્નથી પ્રકટ કરી શકાય છે. આથી મનુષ્ય પણ વગેરેથી શ્રેષ્ઠ છે.

મનમાં રહેલી સર્જનશક્તિને પ્રયત્નવડે, આ પ્રમાણે, બહાર કાઢવાથી મનુષ્ય વિશ્વનો ગુણચતો બાધ્યો છે. તેણે સર્વને પોતાના વરા વર્તાવવા માંડ્યાં છે. પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, વિદ્યુત તેના આગળ હાથ બેસીને ઉભાં રહ્યાં છે. પંચમહાબૂતોથી પૂર્વે જાયને પામતો મનુષ્ય આજે, તેમને પોતાની હિંમતને વશ વર્તાવે છે. મનને જેમ જેમ તે વિકાસને પમાડતો જાય છે, તેમ તેમ તેના સામર્થ્યની મર્યાદા ગરોબમાં નાંખેલા કાંકરાથી ચતા કુંડળાની મર્યાદા જેમ વધતી જાય છે, તેમ વધતી ચાલે છે. આ સર્વ શું સિદ્ધ કરે છે? એ જ કે મનની શક્તિનો અંત નથી, વિશ્વમાં મન સર્વોપર છે, મન સર્વનું સ્વામિ છે.

જેમ પૃથ્વીમાં સર્વ પ્રકારના ગંધ રહેલા છે, અને જળમાં સર્વ પ્રકારના રસ રહેલા છે, તેમ મનમાં સર્વ પ્રકારનાં સામર્થ્ય રહેલાં છે; અને જેમ પૃથ્વીમાં રહેલા વિવિધ ગંધ અને જળમાં રહેલા વિવિધ રસ પ્રયત્નવડે પ્રકટ કરી શકાય છે, તેમ મનમાં રહેલાં અસંખ્ય સામર્થ્યો પ્રયત્નવડે પ્રકટ કરી શકાય છે.

મનમાં સર્વ પ્રકારનાં સામર્થ્ય રહેલાં હોવાથી તે સર્વનું સ્વામિ છે, એ સિદ્ધાંતને સામાન્ય મનુષ્યોનો મોટો ભાગ જાણતો હોતો જ નથી. પોતે સર્વશક્ત છતાં, તે અન્યને મોટાં અને સામર્થ્યવાળાં ગણે છે. અને એમ ગણે એ સ્વાભાવિક છે; કારણ કે પોતાના પ્રતાપનું તેને ભાન નથી.

હું હું મનુષ્ય છું, અને અગ્નિ, વાયુ, વિદ્યુત વગેરે અમર્યાદ સામર્થ્યવાળાં તત્ત્વોને વરા વર્તાવવાને શી રીતે સમર્થ હોઈ, એણે કોને મનુષ્યે માન્યું હોત, અને આ તત્ત્વોથી દમાયતો અપાયતો તેમના આગળ હાથ બેસીને બેસી રહ્યો હોત, તો આજે શું તે આગમાંથી, આગ્નિપ્રદેશમાં અને આકાશમાં કરનાર ગોકામાં બેસી શક્યો હોત, અને હજારો ગાઉ દૂર પોતાના ઘરમાં બેઠા બેઠા વાતો કરી શક્યો હોત! મનનું સામર્થ્ય આ તત્ત્વોઉપર છે જ એણે અચળ શ્રદ્ધાથી માનીને, તે સામર્થ્યને તેમના ઉપર પ્રવર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરવાથી જ તે આજે તેમને વશ વર્તાવવામાં સમર્થ થયો છે.

મને જેનાં જેના ઉપર પોતાનું સામર્થ્ય આજ સુધી આગ્રહથી પ્રયોગ્યું છે, તેના પર તેણે વિજય મેળવ્યો જ છે, એવું જગતનો ઇતિહાસ સર્વ અવલોકન કરનારને પ્રદર્શિત અક્ષરોમાં સૂચવે છે.

જે મન આ પ્રમાણે પોતાનું સ્વામિત્વ સ્થાપવામાં બંધા જ વિષયોમાં સફળ થયું છે, અને તેમ કરીને પોતાનામાં સફળતા પ્રકારનું જ સામર્થ્ય છે, એવું સત્ય અનુમાન કરવાનો મનુષ્યને અવકાશ આપ્યો છે, તે મનમાં વ્યાધિઉપર અતિ પ્રમળ અંકુશ હોવાનું સામર્થ્ય નથી એમ કહેવાનું કાણુ સાદસ કરશે ?

વ્યાધિ માત્ર ઉપર મનનું સ્વામિપણું છે. રોગ માત્રના મન રાજ છે, અર્થાત્ એવો એક પણ રોગ નથી કે જે મનની આત્મામાં ન વર્તે. જેમ સિંહઆગળ સસત્તુ ડોકુ ઉમું કરવા સામર્થ્ય નથી, તેમ મનઆગળ, અથવા મને પ્રવર્તીવેલા સામર્થ્યઆગળ વ્યાધિ એક ક્ષણવાર પણ ઉભો રહેવા સમર્થ નથી. આમ છતાં મનુષ્યોના મોટા ભાગને આ વાતની ખબર નથી. તેઓ વ્યાધિને મનદરતા બળવાન માને છે, અને તેથી કરીને સહજ સ્વભાવે વ્યાધિ થતાં તેઓ તેના આગળ દબાઈ જાય છે. વ્યાધિને દબાવનાર મનમાં રહેલા સામર્થ્યને બહાર કાઢવાનો તેઓ કદી પણ પ્રયત્ન કરતા નથી, અને આથી જેમ નોકર શેઠનો ધણી થઈ બેઠો તેમ વ્યાધિ આજે મનુષ્યોનો ધણી થઈ પડ્યો છે. સસત્રાને જોઈને સિંહ ક'યો હોય એવું તમ કદી સાંભળ્યું છે ? પણ આ વ્યાધિના સંબંધમાં આમ જ થયું છે. સિંહ ધરથર કંપે છે, અને સસત્રું સિંહને માથે ચઢી બેઠું છે.

મનના નિયમોના અજ્ઞાનથી જ વ્યાધિ વગેરે વિવિધ દુઃખો મનુષ્યને ભોગવવાં પડે છે. મનના નિયમોના જ્ઞાનથી મનુષ્ય દુઃખમાત્રના ઉપર જય મેળવી શકે છે, એટલું જ નહિ, પણ સુખની સાગી કુચી તેના હાથમાં આવે છે. શક્તિ, નિર્ભયતા, સત્ય, પ્રેમ, ધૈર્ય, દૃઢતા, સ્મૃતિ, તકે, છુદ્ધિ વગેરે વિવિધ ગુણો મનના નિયમોનું જ્ઞાન થતાં, જોટલાં વધારવાં હોય તેટલાં વધારવાને મનુષ્ય સમર્થ થાય છે. વ્યાપારમાં તથા ઉદ્યોગમાં વિજય તથા પરિણામે મોટા સુખની પ્રાપ્તિ પણ મનના નિયમોના જ્ઞાનમાં રહેલી છે. સ્વલ્પમાં મનના નિયમોનું પશ્ચાત્ જ્ઞાન, અવ્યય માત્રમાં હેતુસુત છે.

મનને કશું જ અસાધ્ય નથી, તેમ અસંભવિત નથી. અસાધ્ય અને અસંભવિત મનનું ધણું, મને પોતાનામાં રહેલા સ્વ સામર્થ્યને પ્રકટ કરીને સાધ્ય અને સંભવિત કરી બતાવ્યું છે, અને ભવિષ્યમાં પોતાના સર્વશક્તિપણુનો અનુભવ કરાવવા પર્વત કરી બતાવશે.

આમ છતાં, આ લેખમાં મનમાં રહેલાં સર્વ પ્રકારનાં સામર્થ્યો વિષે વિચાર કરવાનો આપણો આશય નથી, પરંતુ વ્યાધિ ઉપર મનની કેટલી સત્તા છે, તે વિષે જ વિચાર કરવાનો છે, તેથી તે વિષે જ વિશેષ કરીને વિચાર કરીશું.

જેમ મનમાં વ્યાધિને નિવારવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે, તેમ વ્યાધિને ઉત્પન્ન કરવાનું પણ સામર્થ્ય રહેલું છે. કારણ કે મન વિના આ જગતમાં કિયાને કરનારી કોઈ અન્ય સત્તા છે જ નહિ. શરીરને રચનારી સત્તા મન વિના બીજી કોઈ નથી, અને કોંતો તે તેને રોગપ્રાપ્ત રહે છે, અથવા કોંતો નિરાગ રહે છે. યોગ્ય મન સુદૃઢ નિરાગ શરીરને જ રચે છે.

(અપર્યા)

‘સાધનસમારંભ’ ફેરમાં દ્રવ્ય અર્થનાર સભજનોની નામાવાલ.

રા. રા. રામગિરિમ ચાવડા (પોતાના પિતાની સદ્ગતિનિમિત્ત)	બરાકર	રૂ	૧-૪-૦
રા. ગ. એધવજી ભગવાનજી આચાર્ય (પુત્રપ્રાપ્તિનિમિત્ત)	કરાચી	રૂ	૨-૦-૦
રા. રા. નાથજી બાલિશકર (પોતાની પત્નીની સદ્ગતિનિમિત્ત)	કાનોલ	રૂ	૫-૦-૦
રા. રા. છગનલાલ સુરજરામ (” , ”)	જાણસર	રૂ	૫-૦-૦
રા. રા. જોશલાલ લહેનુભાઈ (માતૃશ્રી રૂઢમણીની સદ્ગતિનિમિત્ત)	વાડી	રૂ	૨-૦-૦
ગ. રા. ઉમેશભાઈ ગયસિંહજી (પુત્રની ,)	આગોલી	રૂ	૫-૦-૦

જીવનરસાયનશાસ્ત્ર

અથવા

વ્યાધિ હઠાર પણુ ઔષધ ખાર.

(લેખક પ્રો. જી. જી. કુશીયા મૃત્યુ ૦-૧-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦)

મનુષ્યના રશ્મિમા જે ખાર હાર રહ્યા છે, તેવડે સર્વ પ્રમારના રોગો ટાળવા એ હાલના અમયમા, વૈદ્યવિદ્યાની છેત્તામા છેલ્લી અને મોટામા મોગી શોધ છે આ પુસ્તકમા આ ખાર હાર, કયા વ્યાધિમા ટેવી રીતે આપવા, તે સામાન્ય શુદ્ધિમાન કોઈ પણ મનુષ્ય સમજે, એવી રીતે બહુ સરળ ભાષામા વર્ણવતામા આવ્યું છે, અને તેથી આ પુસ્તકનો અપયામ કરનાર પોતે જ પોતાનો તથા પોતાના કુટુંબનો વૈદ્ય થઈ રહે છે આરોગ્યને હજીનાર પ્રત્યેક મનુષ્યે આ પુસ્તક પોતાની પાસે નિરતર રાખવા યોગ્ય છે આ પુસ્તકમા લખેના ખાર ઔષધો બહુ જ સસ્તા છે, અને તે પણુ અમારે ત્યાં મળે છે

વ્યવસ્થાપક, પ્રાત કાલ વહોદરા.

સૂચના.

મહાકાલના ગયા વર્ષના અઢો માત્ર ચૈત્રથી આશ્વિનસુધી સીલકમા છે તેમલુ મૃત્યુ પોસ્ટેજ સાથે રૂ ૧-૩-૦ છે

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંમલ.

૧ છટ્ટવિરહ પામેલી શક્તિના ઉદગાર (શ્રી ઉપેન્દ્ર)	૧૨૧
૨ શ્રવભાવનાથી દીનત્વ ધરતા સાધકને પ્રબોધ (છાં૦)	૧૩૧
૩ આધુપુત્રો મિત્રમા વ્યવ કરનાર શ્રવમતિ બોધવ્યનો (છાં૦)	૧૪૪

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણીયા)	૧૨૫
૨ મારા આત્માનું તમારા આત્માસાથે સંભાષણ (છાં૦)	૧૨૨
૩ 'વર્તમાન કાલનું' શ્રવન એ જ 'અર' શ્રવન છે. (છાં૦)	૧૩૮
૪ શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ (છાં૦)	૧૫૩
૫ સૌંદર્યને પ્રાપ્ત કરવાને અભોધ નિયમ (છાં૦)	૧૫૯

૩ વિદ્યા.

૧ મહો તથા શશિઓની મનુષ્યના શ્રવનપર થતી અસર (છાં૦)	૧૪૪
૨ શ્વસનવિદ્યાકલા (છાં૦)	૧૪૮
૩ ઉપવાસોપચાર (છાં૦)	૧૪૯
૪ માનસોપચાર (છાં૦)	૧૫૧

૪ મંથસત્કાર.

(૧) કયાવિનાદ, (૨) કૌતભાગપ્રારંભપોથી ભાગ ૧ તથા ૨, (૩) ગેરીબાદી,	
(૪) શ્રીમદ્ભાગવતનો એકાદશ સ્કંધ, (૫) મુલામાર, (૬) સ્વર્ગનો અનુનો. (છાં૦) ૧૫૧	

૫ પ્રકીર્ણ.

૧ મહાન શોષક એડિસન અને તેની નવી શોધ (છાં૦)	૧૩૧
--	-----

અગત્યની સૂચના.

મહાકાલ પ્રત્યેક માસની વંદ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે અને તેથી માહકોને તે બીજા માસની શુદ્ધ દશમસુધીમાં મળે છે. આથી જે માહકોને એ વર્ષમાં અંક ન મળે તેમણે તત્કાળ અનંત જાણવડું. પંદર દિવસપછી જાણવાનાર માહકોને ગેરવસ્તુ પડેલા અંક મળી રાકશે નહિ. ટેકાણું જાણનાર પોતાનું પ્રથમનું ટેકાણું જાણવા કૃપા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૦—માઘ કૃષ્ણ ૦ ૧૯. સંવત્ ૧૯૬૪. દર્શન (અંક)

॥ ૐ શ્રી ॥

ઇષ્ટવિરહ પામેલી વૃત્તિના ઉદ્ગાર.

૫૬.

હું તો પ્રેમની પ્યાસી, પ્રીતમનાં દર્શને આલી,
 દેવા હું બિરહનું નાથ, એક દી આપીને તાળી,
 ચુસ કંઈ ઝટ થઈ ગયા, નહિ ભૂતિ ફરી ભાળી—
 હું સુંદર મૃદુ અંપાકળી, મિથ માણુ મુજ માળી,
 મુજને સુકાતી મૂંઝી, ન સાચું જોયું નિહાળી;—
 કોઈએ મુજ પ્રીતમનો પંથ, જોયો હોય કરી કાલી,
 દર્શાવી અરે કોઈ મેળવો, હું પ્રીતમની બહાલી—
 મુજ પિયુસમીપ હું કહીશ, આણે ભાળ તમ આલી,
 કહી જોમ કરીશ કૃતાર્થ તેને, અગ ન દઈશ કાલી;—
 ચોપી દેહ કે કરી તપ, હવે આ શરીર જોગાળી,
 કાં તો દેખું છું પિયુઆંખ, કાં તો સ્વરૂપ રહું મહાલી—
 બાણું ન નાથ થઈ કરુણાનિધિ, કાં પંજવતા આલી,
 ત્યજવી મને વસતી થશે, જેને નિજ કહી પાળી;—
 હું પણ ખરી કે લાવું, પિયુના હાથને આલી,
 રંગે હું રમીશ પિયુસંગ થઈને, વેલી ને કાલી;—
 મેં તો પિયુપાછળ ભટકી, છંદગી વૃથા ગાળી,
 એક ન હું તમુ ચમુ લાવું, અહિયાં પકડી વનમાળી;—
 મુખથી હું રટી કર રહાઈ માળા નામ પિયુવાળી,
 આવી અહિં લેશે મને નિજ અંકમાં ઘાલી;—

મારા આત્માનુ તમારા આત્માસાથે સંભાષણ.

—આત્મા આત્માની સાથે સંભાષણ કરી શકે? હા, પ્રિયતમ ! આત્માનું જ આત્મા સાથે સંભાષણ થઈ શકે છે; જહનું જહન સાથે, કે જહનું આત્માસાથે કે આત્માનું જહન સાથે સંભાષણ હોવું જ નથી.

—મારો આત્મા જનમદ્ અવસ્થામાં મારાં નેત્રમાં આવે છે, અને તમારો તમારાં નેત્રમાં આવે છે, અને આ પ્રમાણે નેત્રદ્વારા આત્મા આત્માસાથે સંભાષણ કરે છે. નેત્ર અને શબ્દ, ઉભયવડે પણ તે સંભાષણ કરે છે. કાગળમાં આવેખેલા અક્ષરરૂપ સંકેતોવડે પણ તે સંભાષણ કરે છે. વિચારવડે પણ તે કરે છે. સંભાષણ કરવાની તેની રીતો અનેક છે, અને જે સમયે જે અધિક અનુકૂળ હોય છે, તેનો તે ઉપયોગ કરે છે.

—તમારા આત્માને મારો આત્મા આજે કંઈક કહેવા ઇચ્છે છે. ઉપરથી જોતાં આ પૃથ્વીમાં આવેખાયેલા શબ્દોવડે હું તમારી સાથે વાત કરતો દેખાઉં છું, અને ધણે અંગે તેમ છે પણ ખરું, તથાપિ આપણા મૂળ સંબંધમાં સચોટતાને હું આ વચ્ચે તમારા પ્રતિ વહું છું, અને તેથી તેમનું સામર્થ્ય કાંઈ જૂદા જ પ્રકારનું છે. એ સામર્થ્યનો અનુભવ જે મને થાય તેમજે આજન્મની પોતે કરેલા પોતાના સંપ્રયત્નને જ ધન્યવાદ આપવો ઇચ્છે છે.

—પ્રિય આત્મન ! તમે જાણો છો કે તમારે અત્યંત નિષ્કટના બે સંબંધીઓ છે? કેમ આશ્ચર્યથી ચક્રિત થાઓ છો? હા, તમારે અત્યંત નિષ્કટના, તમારી છાયારૂપ બે સંબંધીઓ છે, અને તેઓ અખંડ તમારી પાસે રહે છે.

—આ બે સંબંધીઓનો અને તમારો સંબંધ એવો છે કે તમને 'જો હું' પતિ કહું, અને તે બંનેને તમારી સ્ત્રીઓ કહું તો તેમાં જરા પણ ખોટું નથી. કારણ તમે તે બંનેનું બરણપોષણ કરનાર પાલક અને ભત્રીં છો. પ્રિયતમ ! તમે બે સ્ત્રીઓના પતિ છો; અને પ્રિય આત્મન ! તમે તમારા ઉપર ઝોલી લીધેલું દાંકણું બે સ્ત્રીશરીર હોય, અર્થાત્ તમે સ્ત્રીશરીરમાં રહેતા હો તોપણ મને નિઃશંકપણે કહેવા દો કે તમે બે સ્ત્રીઓના પતિ છો.

—પુરુષશરીરમાં રહેનાર આત્મા પુરુષ છે, અને સ્ત્રીશરીરમાં રહેનાર આત્મા સ્ત્રી છે, એવું છે જ નહિ. ધરની જાતિથી તેમાં રહેનારની જાતિ, બદલાયલી કદી સાંભળી છે? ખાલો મદુલીમાં રહે માંટે તેને શું કાંઈ જાણી જશે છે? તમારું શરીર સ્ત્રીનું છે, માટે તમે 'કર્મ' સ્ત્રી નથી. સ્ત્રીશરીરમાં રહેતા પ્રિય આત્મા ! તમે અને પુરુષશરીરમાં રહેતા આત્મામાં કશો જ ભેદ નથી; અને તેથી 'તમે બે સ્ત્રીઓના પતિ છો' એ મોટું વાક્ય તમને પણ સરખી રીતે જ લાગુ પડે છે.

—પણ બે સ્ત્રીઓના પતિને શું સુખ હોય છે? ધરમાં જગીને એક કણ પણ બે સ્ત્રી શું તેને વારો આવે છે? તમને પણ તેમ જ ચુપું છે.

—આ બે સ્ત્રીઓમાંથી એક સ્ત્રી તમારું નિરંતર શુભ ઇચ્છનારી અને કરનારી છે. બીજીને તમારા શુભની કામગીરી નથી. તેને તાગદિનના કરવાસાથે કામ છે. તેમ કરતાં તમારું બચ્ચો કે સુધરા તેની તેને દરદાર નથી. અથમ સ્ત્રી ત્યારે તમારી મિત્ર છે, ત્યારે બીજી તમારી શત્રુ છે.

—આ બે સ્ત્રીઓને તમે ઓળખી કે? લુચો ઓળખો. એકને શાસ્ત્રો વિદ્યાત્મક મન એટલે જ્ઞાનવાળું, મન કહે છે, અને બીજીને અવિદ્યાત્મક મન, એટલે અજ્ઞાનવાળું મન કહે છે.

—આ અવિદ્યાવાળું મન, એ તમારી ખરેખરી પત્ની નથી, અને ક્યારેય તમારા ઘરમાં ધુસી જઈ તમારી પત્ની થઈ બેસી છે, એ તમને પણ ખબર નથી. તમે ભલા માણસ, એ જ તમારી સાચી પત્ની છે, એમ માની બેસો છો. તમે આ નૃપરાંબાજ સ્ત્રીથી ભાળવાઈને તેના શુભામ થઈ ગયા છો. તમારી સાચી પત્ની જે વિદ્યાત્મક મન તે આ સંપૂર્ણ જાણે છે. તેનું તમારે ત્યાં બહુ ચલણ નથી, તોપણ તે ઘડીઘડી તમને ચેતાવ્યા વિના રહેતી નથી. તેનાં હોયે તમને દર્શાવ્યા જ કરે છે. આથી તમને હમેશાં અસાંતિ જ રહ્યા કરે છે.

—અવિદ્યાવાળા મનના કલામાં રહ્યાથી તમારી ભારે દુર્દશા થઈ છે. તમે તેને જ કાને સાંભળનારા અને તેને જ નેત્રે જોનારા થઈ ગયા છો. ‘મારું’ ‘મારું’ કરનાર તેણે ઉદાર અને વિશાળ દૃષ્ટિવાળા તમને પણ સ્વાર્થ અને સાંકડી દૃષ્ટિવાળા કરી મૂક્યા છે. માયુ દુઃખતાં તેને મરણનો ભય લાગે છે; ઝાનું પાંદડું જરા હાલતાં તે ભયથી છળીખરે છે; તમે અજરામર નિર્ભય પુરુષ તેના સંગથી ધરધર ધુનતા થઈ ગયા છો. તે હુદ છે, અને તેથી હમેશાં ભયમાં ને ભયમાં હોયું રહે છે, અને તેમાં એકાકાર થયેલા તમે અતિ મોટા છતાં તેની સાથે જ ભયમાં ને ભયમાં હોમેલા રહો છો.

—તમારા ઘરમાં આજે એવું જ રાજ્ય ચાલે છે. તે એટલું ઉદત્ત થયું છે કે તમને કોઈ પૂછતું આવે તો તમારે બહલે પોતે જ, હું તે છું, એમ બોલતું તે અડી નાથ છે. તમે પણ તેના કલોપ્રમાણે બંધુ હા એ હા કરો છો.

—આ અવિદ્યાત્મક મનના પાશમાંથી છુટ્યા વિના તમારે સુખની ધંડી આવે તેમ નથી. જે કંવેશ અને કંકાસ અને દુઃખ અને નિર્ધનતા અને રોગ તમારા ઘરમાં વ્યાપી રહ્યાં છે, તેનું કારણ તમારા ઘરમાં આ અવિદ્યાત્મક મનનું રાજ્ય છે, એ વિના ખીણું કંઈ જ નથી. કંવેશ, દુઃખ, અજ્ઞાન, વ્યાધિ, નિર્ધનતા, એ બધાં એનાં સંગી છે, અને તે ત્યાં હોય છે; ત્યાં ધામા નાંખીને રહે છે. એને રજ આપતાં એમાંથી દાઢનાથી એક કાણુ પણ તમારા સંગીપ ટકી શકાય તેમ નથી.

—તમારાં પોતાનાં સંગી કાણુ છે તે તમે જાણો છો? સાંભળો. અખંડ, અનંદ, અનંત જ્ઞાન, અનંત અશ્વર્ય, અગ્ર નિર્ભયતા, અચલ નિરામયતા, અખંડ અસ્તિત્વ અર્થાત્ અમરત્વ, આ બધાં તમારાં સંગી છે. તમે હો ત્યાં એ સર્વદા હોય જ છે. અવિદ્યાત્મક મનઆગળ જ તે અપ્રકટ રહે છે. આથી તેમને પ્રકટ કરવાનો તમારે એક જ માર્ગ છે, અને તે એ કે અવિદ્યાવાળા મનથી નિરાળા થઈ જવું.

—અવિદ્યાવાળા મનના સંગમાં રહેવાથી આજે તમે જાણે મહા દુઃખમાં દુખી ગયા હો એવી તમારી દિશ્યત થઈ છે. તમે વ્યાધિથી પીડાઓ છો. ધનવિના તમે હાડમારી ભોગવો છો. આમ થશે તો શું કરીશ અને તેમ થશે તો શું કરીશ. એવા ભયપરે તમારું કાળજી ફડક ફડક થયા કરે છે. જ્યેષ્ઠતાં જાણે નરકમાં તમે રહેતા હો એમ તમને પ્રસંગોપાત્ લાગે છે. પ્રિય આત્મન! આ બધાં અવિદ્યાનાં લક્ષણો સાથે તમારે સંબંધ જ ક્યાં છે? તમારે ભય કેવો? વ્યાધિ કેવો? નિર્ધનતા કેવી? નરક કેવું? તમે આ કાલી બાળા મારે વહોરી બેસો છો?

—વિપયસુખોથી 'રીઝનાર' આ મન તે તમે નથી જ; અવશ્ય નથી. ક્યાં અકર્તૃત્વ નિર્ણય અને ક્યાં એક કંગાલ બિખારી ! વિપય મન તો એક ક્ષુદ્ર પશુજેવું છે. ખીબ્બની દેખાદે-ખીએ તે ચાલનાર છે. સારાનરતાનો તેને વિચાર જ ક્યાં છે ? ખીબ્બને ચાહા પીતા દેખ્યા, એટલે એ ચાહા પીવા માટે છે; કોશી કે કોઠો પીતાં દેખે છે કે તે પીવા માટે છે. હુકા ગણાવતાં કે ગાંજે પીતાં કે અશીષ ખાતાં કોઈને જુએ છે કે લાગતું જ તે પ્રમાણે કરવા તે માટે છે. પહેલાં દેખાદેખી કરે છે, અને પછી ટેવ પડવાથી કરે છે. નાનાં બાળકોને ચાહ-કોશીનાં વ્યસનો શી રીતે પડે છે ? દેખાદેખીથી જ. આ અરાણ મન, જે નહોતું તેની આ પ્રમાણે પોતાને ટેવ પાડે છે, અને પછી મોડું શીલસુદ્ધ થઈને કહે છે કે ચાહા, કોશી કે તમાકુ મારાથી છુટી શકવી અશક્ય છે. મારી તખીયત સારી રહવાનો આધાર જ બધો એના ઉપર છે ! ક અથવા સ્વ કોઈ દિવસ પોતાને ઘેર તેને દારૂ પીવા લેઈ જાય છે તો તે દારૂ પીવા માટે છે. જ તેને આઈરકીમ ખવડાવે છે તો પછી તે આઈરકીમ પાછળ જીત થઈને લામે છે. પછી પોતાને હાથે જ વહેરી લીધેલી આ તોડો ગળામાં ધાલીને તે આખો જમ્મારો પૂરો કરે છે; અને જે વિદ્યાત્મક મન તેને કહેવા જાય છે કે આમાં કંઈ સાર નથી, એથી આપણા પતિના વાસ્તવિક સુખમાં હાનિ થાય છે, તો ધાડળા તોખરાજીવો તેના દાયરો ચડે છે. મૂર્ખ અરાણ મન !

—આત્મન ! પ્રિય આત્મન ! આ મનને ગોધ આપવામાં કંઈ સાર નથી; તે તેને કાન ધરે તેમ નથી, પણ તમારે તે ધર્યા વિના ચાલે એમ છે જ નહિ. એ અરાણ મન તેમને દુર્બળ કરી નાંખ્યા છે, અને તમને સમજાવી દીધું છે કે આ વિવિધ વિપયોથી અલગ થવું, એ બની શકે જોવું જ નથી. પણ એ દેવગ જીવું છે. એ મનને તમે કોણ છો તે જાણવામાં નથી. તમારા સામર્થ્યથી તે અજ્ઞાત છે.

—અવિદ્યાવાળા મનનો ત્યાગ કરીને, વિદ્યાવાળા મનનું તમારા ધરમાં ચલણ કરવાથી જ તમારું અશાધ સામર્થ્ય તમે બહાર પ્રકટ કરી શકો એમ છે. રમરણમાં રાખો કે સ્ત્રીવિના પુરંપનો ગૃહસ્થાશ્રમ ચતુર્વિધ પુરપાર્યને પ્રકટાવી શકતો નથી, તેમ વિદ્યાત્મક મનવિના તમે પોતાના અનંત સ્વર્થને પ્રકટાવી શકતા જ નથી.

—અવિદ્યાવાળા મનનો અધિપતિ ચંદ્ર છે; વિદ્યાવાળું મન સ્થિર પ્રજ્ઞા અર્થાત જીવિતું સૂચક છે, અને એમ હોવાથી તેનો અધિપતિ સૂર્ય છે. ચંદ્રે અને સૂર્યમાં ફેરફાર બેદ છે, એ તમે જાણો છો ? ગાંડા મનુષ્યોઉપર જ ચંદ્રની સત્તા. અધિક હોય છે. અવિદ્યાવાળા મનની જે તમારા ઉપર અધિક સત્તા છે, તો તમે કેવા છો, એ તમે જાતે જ સમજ લેજો. સૂર્યની સત્તાવડે પોપાતી દિવ્ય પ્રજ્ઞાનો જ સર્વત્ર વિજય છે.

—ચંદ્રનો પ્રકાશ બહુ વિશ્વાસ રાખવા લાયક હોતો નથી. કોઈ દિવસ તે થોડો હોય છે તો કોઈ દિવસ તે અધિક હોય છે; અને કોઈ વખત તો આખી રાત્રિ અધકાર જ હોય છે; વળી પૃથ્વીમાત્રેથી પૃથ્વી પ્રકાશવાળી રાત્રિમાં પણ દરના પદાર્થોનો યથાર્થ નિર્ણય કરવામાં નેત્રને બહુ એચતાં છતાં પણ સંદેહ નિવૃત્ત થતો નથી. અવિદ્યાવાળા મનનું પણ એમ જ છે. તેનો પૃથ્વી પ્રકાશ પણ સંદેહવાળો અને લયને સ્થિર રાખનાર જ હોય છે. વિદ્યાત્મક મનના સૂર્યનાં કિરણોવડે જ્યાં સુધી અંતઃકરણ પ્રકાશિત થતું નથી ત્યાં સુધી પરમનિર્લયતા પ્રાપ્ત થતી જ નથી.

—અવિદ્યામદ્ મનનો સંગ છોડવો શી રીતે? અને વિદ્યામદ્ મનના સંગમાં અખંડ રહેવું શી રીતે? આ પ્રશ્ન ત્યાં ત્યાં નિત્ય દરવામાં આવે છે, જે કાપમાં મોટા મોટા સ ફળ થતા નથી તો અમારા શા આશના, એમ ઘણા બોલે છે. પ્રશ્ન ખરો છે; પણ આ દુર્બળતા કાણ સૂચવે છે? આ દુર્બળતા સૂચવનાર અવિદ્યામદ્ મન છે, તમે આત્મા પોતે નથી. એ અવિદ્યામદ્ મન પોતાને જ આત્મા માની બેઠું છે, અને ખરા આત્મા જે તમે તેમને પોતાનો સંગ નરે છે, એ પાતાતું તમને અભ્યાસ રૂપીને કાર્ષ્ણીબળનો જ સંગ બળે છોડવાને હોય તેમ પ્રશ્ન કરે છે.

—તમે જે આત્મા છો, તેને તો અવિદ્યામદ્ મનનો સંગ છોડવો શી રીતે, એ પ્રશ્ન જ દરવાનો રહેતો નથી. મારે અધિકાર ત્યજવો શી રીતે, એમ સૂચને પૂછવાતું શું છે? તેને અધિકાર વળગ્યો જ નથી. તમે આત્મા પોતે તમે કાણ છો, કેવા છો, એ વિચારપૂર્વક સમજો, અને સમજીને તમારા એ સ્વરૂપનું ચિત્તમણુ ન કરો તો અવિદ્યાનો સંગ અધ છોડવાનો તમારે રહેતો જ નથી.

—તમારા પોતાના સ્વરૂપનું ચિંતન એ જ અવિદ્યામદ્ મનના સંગના ત્યાગનો ઉપાય છે; અને એવું કાંઈ પણ નથી કે જેને પોતાતું ચિંતન કરવું તેમાં કંઈનતા જણાય.

—અવિદ્યામાં આવીને વારંવાર એકાકાર થવાની ટેવ, સ્વરૂપચિંતનમાં વારંવાર ભેગતાં અસ્પૃશ્યમયમાં છુટી ગયા વિના રહેતી જ નથી. કાંઈક તમારો આશ્રય જ એ ટેવનો પ્રાણ છે, અને તે બંધ થતાં તેને મરણ પામ્યા વિના છુટકો થતો જ નથી.

—હવે જે કહેવાતું છે, તે કહેવામાં શબ્દસાધન નિરપયોગી છે. પાછા વળી સ્વરૂપ-પ્રદેશમાં આવો, અને શબ્દવિના જે બાધાનુભવ, સાચ તે વડે નિત્ય પરમનૃત્ય રહે.

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમિમાંસા.

(અનુસંધાન પર્તમાન વર્ધના ૫૪ ૭ થી.)

કલ્પનોપદેશાદ્વ મચ્ચાદિવદ્ચિરોધઃ ॥ ૧૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અહિં કંપના દર્શાવેલી છે તેથી મધુ આદિના શબ્દના પ્રયોગની માફક અગ્નિ શબ્દના પ્રયોગમાં વિરોધ નથી.

કલ્પનોઃ—કંપના એટલે રૂપકનો ઉપદેશ છે, અહિં કંપકે કહેા છે તેથી.

આ સૂત્રથી એ જણાવતું કે બકરીવાચકે આ અગ્નિ શબ્દ નથી તેમ જ ન જાયતેતિ ષજ્ઞા-એની ઉત્પત્તિ નથી તે અગ્નિ એ યોગિક અર્થમાં પણ અગ્નિ શબ્દ વાપર્યો નથી પણ અહિં માયાના અવતરણે કંપકે કહેા છે. પ્રકરણવશાત્ પ્રાપ્ત થતી માયા ઉપમેય છે અને અગ્નિ (બકરી) એ ઉપમાન છે. આ વાક્યમાં ઉપમાન માત્રનો નિર્દેશ કહેા છે અને ઉપમેયનું ક્ષય કર્યું નથી. નિર્જોયોપવસાનરૂપા અતિશયોક્તિમાં આ જ પ્રકારે વર્ણન કરાય છે. તેથી આ વાક્યનો એ અર્થ થયો કે જેમ લોકમાં કાંઈ બકરી લાસ, સ્વેત અને કૃષ્ણ વર્ણવાળી, ધણાં તથા પોતાના જેવાં બકરોરૂપ બચ્ચાંવાળી હોય અને તેને કાંઈ બકરો કહેવતો રહે અને અન્ય તેનાથી ભાગ પ્રાપ્ત કરી તેને ત્યજ દે છે તે જ પ્રમાણે તેજસ, અપ અને પૃથ્વીરૂપ, ચતુર્થાના બીજરૂપ આ ત્રણ વર્ણવાળી માયારૂપ અગ્નિ કે જે પોતાના સરૂપા

રૂપવાળા ચરાચર વિકાર માત્રને જન્મ આપે છે તે તત્ત્વજ્ઞાનરહિત જીવવંદે ભોગવાય છે અને તત્ત્વજ્ઞ તેના ત્યાગ કરે છે. પ્રસંગવશાત્ એ પણ કહેવું જોઈએ કે એકાદવ એ માયાને સેવે છે અને અન્ય એને ત્યજે છે એમ અત્ર કહ્યું છે તેપરથી જીવોનો વારતત્વ ભેદ કે જે સાંખ્ય શાસ્ત્ર માને છે તે આ શ્રુતિમાં કહેા છે એ બ્રાહ્મિ ધર્મી ધરતી નથી. કેમકે આ શ્રુતિવાક્યને વિવક્ષિત વિષય જીવોનો ભેદ નથી. જીવોના ભેદને પ્રતિપાદન કરવા આ શ્રુતિ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું નથી પણ લોકસિદ્ધ ભેદનો અનુવાદ કરી બધામોક્ષની વ્યવસ્થા કરી દર્શાવવાનું આ વાક્યનું તાત્પર્ય છે. તેથી જ ભેદનો એ શ્રુતિમાં અનુવાદ કર્યો છે તે ભેદ ઉપાધિને લઇને જ છે અને વારતવિક નથી જ એ ઘડો દેવઃ સર્વભૂતેષુ ગૃહઃ સર્વવ્યાપી સર્વભૂતાન્તરાત્મા એક જ બ્રહ્મચૈતન્ય સર્વ પ્રાણીમાં વિલસી રહ્યું છે, એ જ સર્વમાં વ્યાપી રહ્યું છે અને એ જ સર્વના અંતરાત્મારૂપ છે, કયાદિ શ્રુતિસિદ્ધ નિર્ણય જ અત્ર પણ વારત-વિક લીધો છે. આ પ્રમાણે રૂપકની રૂપના શ્રુતિમાં ધરતર મળુ કરેલી છે. આદિત્ય મંથુ નથી, વાણી ગાય નથી, હુલોકાદિ અગ્નિ નથી છતાં મંથુ, ધેનુ અને અગ્નિ આદિ એ પદોથી આદિત્ય, વાણી અને હુલોકાદિનું ગ્રહણ શ્રુતિ સૂચવે છે. તે જ પ્રમાણે ગાયા બકરી નથી છતાં તેના અન્નરૂપે રૂપણ કરી આ વાક્યની પ્રવૃત્તિ છે.

આ પ્રમાણે આ અધિકરણથી અબ્જ શબ્દ પ્રકૃતિવાચક નથી તેથી દક્ષિણધિકરણમાં જે કહ્યું છે કે પ્રકૃતિ-પ્રધાન વેદપ્રતિપાદ નથી એ સિદ્ધ કર્યું. આ પ્રમાણે અબ્જ મંત્રનો પરિહાર કરવામાં આવ્યો. એટલે હવે સાંખ્યમતાવર્જની પ્રતિપક્ષી અન્ય શ્રુતિવાક્યને પોતાના મતના સમર્થનમાં દર્શાવે તેમ છે તે વાક્ય લઈ તેનો અર્થ સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે.

ન સંખ્યાપેસંગ્રહાદપિ નાના ભાવાદિતેરકાચ્ચ ॥ ૧૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—(પચીસ) સંખ્યાનો સ્વીકાર કરીએ તો પણ (પ્રધાન ટ્રાત હરે તેમ) નથી કેમકે સાંખ્યસંમત તત્ત્વો પરસ્પર લિન્ન છે અને વળી પચીસનો સ્વીકાર કરતાં સંખ્યા વધી જાય છે. સંખ્યાપસંગ્રહાત્-સંખ્યાનો ઉપસંગ્રહ એટલે સ્વીકાર કરવાથી અથવા ટ્રાત જે પંચવિંશતિ (પચીસ) ની સંખ્યા તે વડે સાંખ્યસંમત ૨૫ તત્ત્વોનો સ્વીકાર કરીએ તોપણ (અંપિ),

નાનાત્વાત્=નાનાત્વ એટલે ભેદ છે તેથી.

અતિરેકાત્=અતિરેક એટલે અધિકતા, વધારો થાય છે તેથી.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે ગયા અધિકરણમાં અબ્જ મંત્રનો પરિહાર કર્યો અને તેથી પ્રધાન શ્રુતિસિદ્ધ નથી એ ફરજનું તોપણ સાંખ્ય મતવાળા યસ્મિન્ પંચ પંચજના આકાશશ્ચ પ્રતિષ્ઠિતઃ તમેવમન્ય આત્માન્ વિદ્વાન્ બ્રહ્મા મૃતેમૃતત્મ-જેમાં પાંચ પંચજન તથા આકાશ સ્થિતિ થઈ રહ્યાં છે તે આત્મા છે એમ હું માનું છું, તે આત્મારૂપ બ્રહ્મ અમૃત છે એમ જાણનાર હું અમૃત છું. આ બૃહદારણ્યક શ્રુતિઉપરથી પુનઃ આ સ્થાપિત કરેલા સિદ્ધાન્તની સામા ધાય છે. આ મંત્રમાં પંચ પંચજનાઃ એમ કહ્યું છે તેમાં એ પંચ શબ્દ વાપર્યો છે તેથી પાંચ પાંચ એ રીતે એક પંચ સંખ્યાના વિશેષણરૂપ બીજા પંચ શબ્દ હોવાથી પાંચ પંચક એટલે ૨૫ એવો અર્થ સમજાય છે. આ સંખ્યાવડે કોઈ પણ પદાર્થ રૂપું ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ત્યાં ૨૫ ની સંખ્યા છે તેથી ૨૫ પદાર્થ અત્ર કહેા છે અને સાંખ્ય શાસ્ત્ર બરાબર ૨૫ તત્ત્વો જ માને છે. સાંખ્યકારિશ્રી જણાવે છે કે:-

મૂલ પ્રકૃતિ રવિચક્રતિર્મહદાદ્યાઃ પ્રકૃતિવિકૃતયઃ સત્ત્વ ।

પોલ્લવશકેષ્ચ વિષ્કારો ન પ્રકૃતિર્ન વિષ્કૃતિઃ પુરુષઃ ॥

સર્વ તત્ત્વોનો આ ચાર વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. (૧) કેવળ પ્રકૃતિરૂપ તત્ત્વ એટલે જે સર્વના ઉપાદાન કારણરૂપ હોયને પોતે કોઈના વિકારરૂપ નથી, (૨) પ્રકૃતિવિકૃતિ તત્ત્વ એટલે જે કોઈના ઉપાદાન કારણરૂપ અને કોઈના વિકારરૂપ છે તે. (૩) કેવળ-વિકૃતિરૂપ તત્ત્વ એટલે પોતે કોઈના વિકારરૂપ છે પણ પોતે કોઈ પણ લિન્ગ તત્ત્વના ઉપાદાન કારણરૂપ નથી, અને (૪) અપ્રકૃતિ અવિકૃતિ તત્ત્વ એટલે જે કોઈની પ્રકૃતિ પણ નથી અને કોઈની વિકૃતિ પણ નથી. આ ચાર વર્ગોમાંના પ્રથમ વર્ગમાં મૂલ પ્રકૃતિ-પ્રધાન આવે છે કેમકે એ મૂલ પ્રકૃતિ ચરાચર સમગ્ર અનાત્મ વિશ્વના કારણરૂપ છે અને પોતે કોઈના વિકારરૂપ નથી. દ્વિતીય વર્ગમાં મહત્ તત્ત્વ, અહંકાર અને પાંચ તત્ત્વોના અણુઓ આવે છે કેમકે એ પ્રકૃતિરૂપ તથા વિકૃતિરૂપ છે. ત્યાં મહત્ તત્ત્વ એ મૂલ પ્રકૃતિની વિકૃતિ છે અને અહંકારના અણુઓની પ્રકૃતિ છે; ત્રિવિધ અહંકારના અણુઓ મહત્ તત્ત્વની વિકૃતિ છે અને સાન્નિધ્ય તથા રાજસ અહંકારના અણુઓ જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા કર્મેન્દ્રિયની પ્રકૃતિરૂપ છે તથા તામસ અહંકાર પાંચ તત્ત્વોના પ્રકૃતિરૂપ છે; અને પાંચ તત્ત્વો તે અહંકારની વિકૃતિરૂપ છે તથા પૃથ્વીઆદિ પાંચ જ્ઞાતના અણુની પ્રકૃતિ છે. તેથી મહત્, અહંકાર અને પાંચ તત્ત્વો એ સાત તત્ત્વો પ્રકૃતિ વિકૃતિરૂપ તત્ત્વો છે. અને તેથી દ્વિતીય વર્ગમાં એ આવે છે. તૃતીય વર્ગમાં પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને મન એ મળી એકાદશ ઇન્દ્રિય તથા પૃથ્વીઆદિ પાંચ જ્ઞાતો સમાવેશ થાય છે. એ ૧૬ તત્ત્વો કેવળ વિકૃતિરૂપ જ છે કારણ કે એકાદશ ઇન્દ્રિય તે અહંકારના અણુની વિકૃતિ છે અને પાંચ જ્ઞાત તે પાંચ તત્ત્વોના વિકૃતિ છે અને એમાંથી કોઈ પણ પોતાનાથી લિન્ગ તત્ત્વના ઉપાદાન કારણરૂપ નથી એટલે પ્રકૃતિરૂપ નથી. તેથી આ વર્ગમાં આ ૧૬ તત્ત્વોનું ગ્રહણ થાય છે. ચતુર્થ વર્ગમાં પુરુષતત્ત્વનું ગ્રહણ કરાય છે કેમકે પુરુષતત્ત્વ એ કોઈની પ્રકૃતિ નથી અને કોઈની વિકૃતિ પણ નથી. આ પ્રમાણે આ કારિકામાં એક મૂલ પ્રકૃતિ, સાત પ્રકૃતિવિકૃતિ, સાત કેવળવિકૃતિ અને એક અપ્રકૃતિઅવિકૃતિ એ પ્રમાણે ૨૫ તત્ત્વોનું પ્રતિપાદન છે. તેથી પૂર્વપક્ષી કહે છે કે આ શ્રુતિમાંની પંચવિંશતિ સંખ્યાએ આ સ્થિતિસમત ૨૫ તત્ત્વોનું ગ્રહણ કરવું ઘટે છે અને તેમ કરાય છે એટલે પ્રધાન આદિ આ શ્રુતિથી સિદ્ધ છે એ સમગ્ર થાય છે.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ ગ્રામ યતાં આ ચતુર્થી સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે આ વાક્યમાં પંચ પંચજનાઃ એ પદોથી ૨૫ ની સંખ્યા કહી છે એમ સ્વીકારીએ તોપણ તેનાથી પ્રધાનાદિ આ શ્રુતિથી સિદ્ધ છે એમ દેવદી શકાય એ દુરાશા જ છે. કેમકે પાંચ પંચક કરી ૨૫ ની સંખ્યા કરવામાં આવે છે. ત્યાં એક પંચક, બે પંચક ઈત્યાદિમાં પાંચ પાંચના વર્ગ કરવા જોઈએ અને તે માટે એ પંચકમાં-પાંચના વર્ગમાં કોઈ સાધારણ ધર્મ હોવો જોઈએ. ગાયનું પંચક કહેવાય છે કેમકે એમાં જે પાંચ વ્યક્તિ છે તેમાં ગોત્રરૂપ સાધારણ ધર્મ છે. પુસ્તકોનું પંચક કરાય કેમકે એમાં આવતી પાંચે પુસ્તકરૂપ વ્યક્તિમાં પુસ્તકત્વરૂપ સાધારણ ધર્મ છે. પણ એક ગાય હોય, એક પુસ્તક હોય, એક અશ્વ હોય, એક જ્ઞાન હોય અને એક મનુષ્ય હોય તો તેનું પંચક નહિ થાય, કારણકે એમાં સાધારણ ધર્મ નથી. થાય તો એક

પાંચને કાંઈ રીતે એક જાતના બતાવવા બોધ્યે. શ્રુતિમાં પણ દ્વાવશ્વિનો સપ્તસત્પયોડ્દા વસવંચેતિ ધર્માદિમાં અધિવરૂપ સાધારણ ધર્મ લઈ બે અધિવનો એક વર્ગ કર્યો છે. સંમર્ષિત્વરૂપ સાધારણ ધર્મલઈ એ સાતનો એક વર્ગ કર્યો છે, વસુત્વરૂપ સાધારણ ધર્મ લઈ એ આક્રનો એક વર્ગ કર્યો છે. તે પ્રમાણે અદિ પાંચ પંચક એ રીતે કરવામાં આવે તો ૨૫ ની સંખ્યાતું ગ્રહણ થાય, પણ એ તત્ત્વોમાં નાનાત્વ છે, ભેદ છે તેથી પાંચ પંચક થઈ શકે તેમ નથી. વિશેષ રૂપ કદી કદાચિ તો પાંચ જાનેન્દ્રિયતું એક પંચક થાય કેમકે એમ જાનેન્દ્રિયત્વરૂપ સાધારણ ધર્મ છે, વાગાદિ પાંચ કેમન્દ્રિયતું એક પંચક થાય કેમકે એમાં કેમન્દ્રિયત્વરૂપ સાધારણ ધર્મ છે, પાંચ તન્માત્રાતું એક પંચક થાય કેમકે એમાં રઘુલના પ્રતિત્વ રૂપ સાધારણ ધર્મ છે. આ પ્રમાણે ત્રણ પંચક થાય છે. અને આ શ્રુતિવાક્યમાં ચરિત્તઃ જેમાં એ પચીસ રહ્યા છે તે આત્મા છે એમ આત્માતું તથા આકાશતું પૃથક્ મહણ છે તેથી હવે સત્, રજ્સ, તમસરૂપ ત્રણ શુણ, મહત્તત્ત્વ, અહંકાર, મન અને પૃથ્વીઆદિ ચા જૂત બાકી રહ્યાં. એનાં બે પંચક કરવાં બોધ્યે. તેમાં જે સંલવ હોય તો સત્, રજ્સ, તમસ, મહત્ અને અહંકાર એ પાંચતું એક પંચક કરાય અને ચાર જૂત તથા મનસ્ એ પાંચતું બીજું પંચક કરાય. પણ તેમ કરવા માટે એ પાંચ પાંચમાં સાધારણ રીતે રહેલો અને બીજામાં નહિ રહેલો એવો ધર્મ લેવો બોધ્યે અને તે લઈને એ બે પંચક કરવાં બોધ્યે પણ તેવો કાંઈ ધર્મ છે નહિ તેથી એ બે પંચક થઈ શકે તેમ નથી. માટે મુનકારે જણાવ્યું કે ૨૫ સંખ્યા લઈએ તો પણ તેના પાંચ પંચકથી બાધ થઈ શકે તેમ નથી કેમકે એ તત્ત્વોમાં નાનાત્વ હોવાથી પાંચ પંચક થઈ શકતાં નથી અને તેમ નહિ થાય તો ૨૫ નો બાધ કેવી રીતે થાય અને સાંખ્યસિદ્ધાન્તને આ શ્રુતિ કેવી રીતે સમર્થન કરે ? નહિ જ કરે.

આની સામે પૂર્વપક્ષી બે કહે કે આમ પાંચ પંચક નહિ કરવાં પણ જેમ પંચ સપ્ત ચ વર્ણાણિ નૃવર્ણ રાતક્રતુઃ ॥ ઇન્દ્ર પાંચ સાત વર્ષ વર્ષો નહિ-એ વાક્ય પંચક અને સપ્તક કર્યાંતિના પંચ શબ્દનો લક્ષ્યાર્થ પાંચ સંખ્યા અને સપ્ત શબ્દનો લક્ષ્યાર્થ સાંતેતી સંખ્યા લઈ બાર વર્ષ આત્મજિ રહી એમ અર્થ કરાય છે તે પ્રમાણે પ્રસ્તુત વાક્યમાં પણ બે પંચ શબ્દનો વાચ્યાર્થ ન લેતાં પાંચ સંખ્યારૂપ લક્ષ્યાર્થ લેવો અને તેમ લઈ ૨૫ ની સંખ્યાનો અર્થ ગ્રહણ કરવો. આમ પૂર્વપક્ષી કહે તો તે ઉચિત નથી. કારણ કે આ પક્ષમાં પ્રથમ જ દોષ એ છે કે લક્ષણનો આશ્રય કરવો પડે છે. બ્યારે વાચ્યાર્થનો બાધ થતો હોય ત્યારે જ લક્ષણનો આશ્રય કરાય છે અને અદિ તેમ બાધવિના જ લક્ષણનો આશ્રય કરવાનો છે એ પ્રથમ દોષ છે. વળી આ વાક્યમાં પંચ પંચ જનાઃ એમ ત્રણ પદો નથી પણ પંચ એવું એક પદ છે અને પંચ જનાઃ એવું બીજું સમસ્ત પદ છે, અર્થાત્ દ્વિતીય પંચ પદ જન પદસાથે સમાસને પામેલું છે અને પૃથક્ નથી. આ મંત્રમાં પ્રથમના પંચ શબ્દનો આશ્રય સ્વર ઉદાત છે અને દ્વિતીય સ્વર અનુદાત છે અને પછી જન શબ્દના છેલ્લો સ્વર જ ઉદાત છે, બાકીના સ્વરો અનુદાત છે. જો દ્વિતીય પંચ શબ્દનો જન શબ્દસાથે સમાસ નહિ કરીએ તો એ દ્વિતીય પંચ શબ્દનો આશ્રય સ્વર પ્રથમના પંચ શબ્દના આશ્રય સ્વરની મોઢક ઉદાત થવો બોધ્યે અને અનુદાત નહિ થાય. બ્યારે એ દ્વિતીય પંચ શબ્દનો જન સમાસ છે એમ લઈએ ત્યારે સામાસ્ય-૬-૧-૨૨૨ એ શ્રી પાણિનીસૂત્રપ્રમાણે સમાસનો અંત્ય સ્વર ઉદાત થાય છે અને અનુદાસં પદમેક વર્જત-૬-૧-૧૫૮ એ સૂત્રપ્રમાણે સમાસના બીજા બંધા સ્વરો અનુદાત થઈ

રહે છે. તેથી આ મંત્રમાં પંચજનાઃ એ પદમાં માત્ર અર્થ સ્વર જ ઉદાત્ત છે તેથી એ સમ-
સ્ત પદ છે એમ લેવું જોઈએ એ આ પારિભાષિક સ્વરથી નિશ્ચય થાય છે. વળી શતપથ
બ્રાહ્મણનો ભાષિકાખ્ય અંથ જોતાં સ્વરિત્તોઽનુદાત્તો વા એ સૂત્રથી જણાય છે કે મંત્ર-
દશામાં જે સ્વર અનુદાત્ત હોય અથવા સ્વરિત્ત હોય તે બ્રાહ્મણદશામાં ઉદાત્ત થાય છે તેથી
નાનો જે 'આ' તે શિવાયના બીજા સ્વરો અનુદાત્ત હોવાથી બ્રાહ્મણદશામાં એ ઉદાત્ત થાય
છે અને ઉદાત્તમનુદાત્તમનન્ત્યમ્ એ સૂત્રવડે નાનો 'આ' તે બ્રાહ્મણદશામાં અનુદાત્ત
થાય છે. આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણના સ્વરો જોતાં મંત્રના સ્વરોનો નિર્ણય કરાય છે અને તેવડે
એક સમસ્ત પદ છે કે પૃથક્ પદો છે એ નિર્ણય થાય છે. તેથી આ રીતે જોતાં પણ આ
પંચજનાઃ એ એક સમસ્ત પદ છે એ નિશ્ચય થાય છે. વળી અન્યત્ર કૃતિમાં પંચાનાં ત્વાં
પંચજનાનામ્ એવો ધૃતગ્રહણનો મંત્ર છે, અને એ મંત્રમાં દ્વિતીય પંચ શબ્દને પદીનું બહુ-
વચન લંગાદ્ય નથી તેથી એના જનનામસાથે સમાસ થયો છે એ સ્પષ્ટ છે તેથી એની
સાથે સંવાદ કરતાં પણ અત્રો પંચજનાઃ એ શબ્દ સમસ્ત પદ છે એ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે
આ દ્વિતીય પંચશબ્દ સમસ્ત શર્થ ગયું છે તેથી અર્થ પાંચ પાંચ એવું કથન નથી પણ પાંચ
પંચજન એવું કથન છે અને તેથી પાંચ પાંચ કરી ૨૫ નો યોગ થાય છે એ કથન અનુચિત
છે. દ્વિતીય પંચશબ્દ જનશબ્દનું વિશેષણ થયો છે તેથી વિશેષણ ગણાય થાય છે તેથી ગણણતાને
પામ્યો છે અને તેથી પ્રથમનો જે પંચશબ્દ તે સુખ્યનું વિશેષણ થાય અને ગણણનું વિશેષ-
ણનું વિશેષણ નહિ થાય. તેથી પાંચ પાંચ એ અર્થ કોઈ રીતે થઈ શકે નહિ. આ સંબંધમાં
પૂર્વપક્ષી કહે કે જેમ પાંચ પાંચશેરી, પાંચ પંચપૂલી (પાંચ પૂળાની ગાંસડી) ઇત્યાદિ પ્રયોગમાં
૨૫ શેર અને ૨૫ પૂળાની પ્રતીતિ થાય છે તેમ અર્થ પણ પંચનો જનસાથે સમાસ બંધ
હોય પણ પાંચ પંચજન જોટલે ૨૫ તત્ત્વ એ અર્થ કરી શકાય ના, સિદ્ધાન્તી કહે છે કે,
તેમ નહિ થાય. કેમકે પાંચશેરી, પંચપૂલી ઇત્યાદિ રથને પાંચ શેર, પાંચ પૂલા એના દિશ્સમાસ
થાય છે અને તેના અર્થ સમાહાર છે તેથી પાંચશેરીના અર્થ પાંચ શેરનું એક કાટણું, પંચપૂ-
લીના અર્થ પાંચપૂલાની એક ગાંસડી એવો અર્થ થાય છે તેથી એવાં કેટલાં કાટણાં, એવી
કેટલી ગાંસડી એ આકાંક્ષા થવાથી તેના વિશેષણરૂપ પાંચ શબ્દ વાપરી શકાય છે. પણ પ્ર-
સ્તુતમાં પંચજનાઃ એ સમાહાર અર્થમાં દિશ્સમાસ થયો નથી કેમકે તેમ હોય તો પંચજની
એવું પદ થાય. તેથી સમાસનો અર્થ સમાહાર નહિ હોવાથી કેટલા જન એ જ આકાંક્ષા થાય
છે અને તેની નિર્ણય દ્વિતીય પંચશબ્દથી થયેલી હોવાથી પ્રથમનો પંચશબ્દ તે માટે આવશ્યક
જે તેમ નથી. તેથી પ્રથમનો પંચશબ્દ પંચજનનું આથી રીતે વિશેષણ થઈ શકે તેમ નથી.
જો થાય તો પંચશબ્દનું જ થાય અને તેમાં તો દોષ ઉપર બતાવ્યો છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે
કે પંચ પંચજનાઃ એ પ્રયોગ કોઈ રીતે ૨૫ તત્ત્વને દર્શાવે તેમ નથી.

આ આખું વાક્ય જોતાં પણ એ જ નિર્ણય થાય છે. આ વાક્યમાં જણાવ્યું છે કે
જેમાં પાંચ પંચજન રહેલા છે અને જેમાં આકાશ રહેલું છે તે આત્મા છે. પાંચ પંચજન
તથા આકાશનો આધાર આત્મા છે. હવે પાંચ પંચજન એ પંદરી ૨૫ તત્ત્વ લીધાં તો તેમાં
આત્મારૂપ પુરુષ તથા આકાશ એવું ગ્રહણ તો થઈ ગયું, તો આકાશને પૃથક્ કેવી રીતે
કહ્યું અને એ પૃથ્વીમાં અંતર્વિત પુરુષના આધારરૂપ આત્મા (પુરુષ) છે એ અસંગત અર્થ
થયો. તેથી એ આકાશ તથા આત્મા એ જે પદાર્થ ૨૫ માં નહિ અંતર્વિત થયેલા એવા કોઈ

પદાર્થો લેવા જોઈએ અને તેમ લેતાં સમગ્ર તત્ત્વો ૨૫ અને એ વધારે એમ ૨૭ યર્થ જશે કે જે સાંખ્ય શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે. તેથી તત્ત્વોમાં વૃદ્ધિ યર્થ જાય છે એ હેતુને લઈને પણ અહિં સાંખ્યસંમત ૨૫ તત્ત્વનું પંચ પંચજનાઃ એ પદોથી ગ્રહણ યર્થ શકે તેમ નથી.

આ સર્વ છતાં ધારો કે ૨૫ સંખ્યા ઐત છે તો તેટલાપરથી સાંખ્યસંમત ૨૫ તત્ત્વ જ કેવી રીતે લેવાય ? કેમકે જન સખ્તને વ્યુત્પત્તિસિદ્ધ અર્થ તથા ૩૬ અર્થ કોઈ પણ લઈએ તોપણ સાંખ્યસંમત તત્ત્વ થતો નથી, અને ૨૫ ની સંખ્યા તો ગમે તે બીજા પદાર્થો લેવાથી પણ પૂરી કરી શકાય. તેથી કોઈ રીતે આ શ્રુતિ સાંખ્ય સંમત તત્ત્વપર લેવાય એમ નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

અહિં પૂર્વપક્ષી પૃથશે કે ભલે સાંખ્યસંમત તત્ત્વો અહિં વિવક્ષિત નહિ હોય, તો આ શ્રુતિનો શો અર્થ છે, પંચ પંચજનાઃ એ પદોથી તમે શો અર્થ લો છો ? એનું ઉત્તર એ કે પંચજનાઃ એ સમાસ છે એ તો સિદ્ધ જ થયેલું છે તેથી દિક્ સંખ્યે ચ સંજ્ઞાયામ્ ॥ ૨. ૧. ૫૦ ॥ એ પાણિનિમૂત્રમાં “દિશાવાચક શબ્દો તથા સંખ્યા બતાવનાર શબ્દોનો બીજા પદોસાથે સમાસ કરાય, જે સમાસનો ૩૬ અર્થ હોય તો” — આ અર્થ જણાવ્યો છે તેથી એ સૂત્રાનુસાર જેમ સમર્પિ આદિ ૩૬ અર્થમાં સમાસો થાય છે તેમ પંચ પંચજનાઃ એ ૩૬ અર્થમાં સમાસ છે એમ લેવું જોઈએ. પંચજન એવા કોઈ ૩૬ પદાર્થોની અત્ર વિવક્ષા છે અને સાંખ્યતત્ત્વોની વિવક્ષા નથી. એ પંચજન તે કેટલા એ આકાંક્ષાની નિશ્ચિત કરવા જેમ સાત સમર્પિ આદિ પ્રયોગો કરાય છે તેમ પાંચ પંચજન એવો પ્રયોગ અત્ર કરેલો છે. આ પંચજનરૂપ ૩૬ પદાર્થ તે કયા એનું ઉત્તર શ્રીમૂત્રકાર આપે છે કે

(અપૂર્ણ)

જીવભાવનાથી દીનત્વ ધરતા સાધકને સ્વરૂપભાવનાથી વીરત્વ ધરવા પ્રવોધ.

પદ. (મોરી કામનીઆં, તોરે ગરે—એ લય).

વિરા તું છે કેસરી, રાંકડી ન બકરી;

જોઈ પોતાને હરિ, રહે સુખમાં હરી.

અન્યતણા આરોપિત દોષે, પૃથા થતો કાં રાંક;

પતિતપાવન તું પરમાત્મા, ક્યાં પછી તુજમાં વાંક.

પામર વિષયી ભેદતણા લહી, તુજમાં નિત્ય અલાપ;

અંતરૂણાદ્ય વિશુદ્ધિ વિલોચી, જ્ય જ્ય દોષ ગંભવ.

આમ કરીશ તો આમ થશે ને, તેમ કરીશ તો તેમ;

મિથ્યા જોવા લયને છોડી, નિહાળ સઉ સ્થળ શ્રેમ.

કેસરપપ્પુસમ છો બીજન, કરતા નાસાનાસ;

જે સમયે જે આવી મળે તે, જોજે સ્વરૂપવિલાસ.

વીર૦

વીર૦

વીર૦

વીર૦

ત્યાજ્યગ્રાહ્ય આ શુભાશુભ આ, એવા સર્વ વિવાદ;

લેદકર્શી અજ્ઞાની જનના, છે મિથ્યા બકવાદ.

વીરાં

સર્વ સમય તું લહી પોતાને, મુક્ત સ્વતંત્ર પ્રબુદ્ધ;

જ્ઞાનમત્ત નિર્ભય વિચરજે, યદ્યપિ ન કદિ અશુદ્ધ.

વીરાં

મહાન શોધક એડિસન અને તેની નવી શોધ.

અખંડ ઉદ્યોગ કરનાર, અસાધારણ પ્રતિભાસંપન્ન, અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત એડિસનને કાણ નથી આજખતું ? જ્ઞાનોદ્યા અને આમોદ્યાન નામનાં અદ્ભુત યંત્રોને શોધી કાઢવાથી નાનાં ગામડાંમાં નાનાં બાળકો પણ તેનાથી અનુભવે નથી.

પણ આજ સુધી તેણે જેટલા આશ્ચર્યકારક શોધો કર્યા છે, તેનાં ફરતાં આ આજ વર્ષમાં જે શોધ તે બહાર મૂકવાનો છે, તેનાથી તેની અમર કીર્તિ કેટલા અધિકશુભ અમર થશે, તેનું અનુમાન કરતાં પણ તાર્કિક કુદૃષ્ટિ યદ્યપિ નથી છે. જેટલી સહેલાઈથી કદાચ એક ખાંડનું રમકડું બનાવે છે, તેટલી જ સહેલાઈથી ત્રણ માળનું, અને બે કુટુંબો સુખસુર્ચક રહી શકે એવું સુંદર ઘર, સુતો, રેતી, મરડીયા વગેરે પદાર્થોના મિશ્રણથી બનાવવાની પોતાની શોધને આ આજ વર્ષમાં પ્રકટ કરવાનું એડિસન વચન આપે છે. તે કહે છે કે આજુ ઘર માત્ર ત્રણ હજાર રૂપિયાના ખર્ચથી બાંધી શકાશે.

પોતે બાંધવા ધારેલાં જે ઘરનાં ચિત્રો એડિસને બહાર પાડ્યાં છે, તેવાં ઘર આપણા દેશમાં તો ભવ્ય બંગલાઓનાં જ ગણાય તેમ છે, અને તેને તૈયાર કરતાં બાળામાં બાળા પ્રદર્શથી વિશેષ હજાર રૂપિયા ખર્ચ થાય તેમ છે. પરંતુ એડિસનની આ શોધથી મધ્યમ સ્થિતિનાં મનુષ્યો પણ એક સુંદર બંગલાઓવા ઘરમાં રહેવાને સમર્થ થશે, એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

સુખધર્મોનાં ખોચ વસ્તીવાળાં અને રહેવાનાં ધરોની પારખિનાની અગવડવાળો રહેશેને એડિસનની આ નવી શોધ મોટા આશીર્વાદરૂપ યદ્યપિ પડ્યાવિના રહે તેમ નથી. કારણ કે ગામની બહાર ગમે ત્યાં મોટા જગ્યામાં ધરો બાંધી કાઢનાં, એ આ શોધથી રમતજેવું થઈ પડવાનું. પૂર્વે વિશ્વકર્મા જેમ કોઈ મેદાનમાં એક રાત્રિમાં મોટો મહેલ ઉભો કરી દેતા હતા, તેમ આ શોધથી પણ ઉત્તર રણમાં એક જ રાત્રિમાં મોટો મહાલય બાંધી દેવાય છે.

એડિસનની આ શોધથી ઘર બાંધવાની તમને ઇચ્છા યતાં તમારે પ્રથમ એક મેદાન પસંદ કરવાનું હોય છે; અને પછી તે મેદાનમાં જે જ્વતનું ઘર તમારે બાંધવાની ઇચ્છા હોય તેનું બીજું ગોઠવવાનું હોય છે. પછી જો એક રાતમાં જ તમારે ઘર તૈયાર કરવું હોય તો સુતો, રેતી વગેરેનું મિશ્રણ રાત્રે પેલા બીજામાં નાંખવાનું હોય છે. બસ. થઈ ચુક્યું, બીજી ઉઠાવી લો, અને સવારે જોઈ લો અશ્વિનુદ્ધ તૈયાર ઘર.

ધણાને આ વાત માનવા જેવી નહિ લાગે, પણ એડિસન પોતે આ સંબંધમાં શું કહે છે તે સાંભળો. તે કહે છે કે

‘કવીન એન કોરેન્ના નામના પ્રમાણે એક ઘર આ વસંત ઋતુમાં બાર કલાકમાં

હું બાંધવા ધારું છું. લાકડાંનાં બીજાં કડવાથી આજે ખર્ચ વધારે થાય છે, કારણ તે બીજાં ડરીને ઉપયોગમાં આવતાં નથી, પણ લોખંડનાં બીજાંથી, ૨૫ શીટ પહેાળું, ૪૫ શીટ લાંબું અને ત્રણ માળ ઉંચું, પુષ્ટળ જગવાળું તથા બે કુટુંબ રંદી રાકે એવું ધર ત્રણ હજાર રૂપિયાના ખર્ચથી કોઈ પણ કંદારકર સહેલાઈથી બાંધી રાકે એમ છે.

બીજાં એ આ નવી શોધમાં સહિથી અગતની વંચુ છે, કારણ કે સુના વગેરેનું મિશ્રણ તો ગમે તે, ધર બનાવી રાકે તેમ છે. લાકડાંનાં બીજાંથી ધર બાંધવામાં ઘણો વખત લય છે, કારણ કે તે કડકે કડકે બાંધવું પડે છે. એક લાગ ચુકાયા પછી જ તેના ઉપર બીજો લાગ બાંધી રાકાય છે.

સોઢાનાં બીજાંને તો ગોઠવાને એકે સપાટે મિશ્રણથી આખું બીજું ભરી દેવામાં આવે છે; આથી ખાર ક્લાકમાં ધર તૈયાર થાય છે. આમાં સુનાની છાજલીઓ, સુનાની નિસરણીઓ, જરા પણ પાણી ન મળે એવાં સુનાનાં ધરપાં, પાણી જવાની મોરીઓ, ચોકડીઓ, નહાવાનાં સુનાનાં પીચો, પાણીઆરાં વગેરે સઘળું જ આવી લય છે.

આ ધર હમેશાં ટકી રહે એવાં થવાનાં. આ ધરા માટે આગના વીંમો ઉત્પાદવો પડવાનો નહિ, કારણ તેઓ બળે તેવાં નથી. હાકરાં કાઢાંણા લેઈને આ ધરમાં ભસે રમે, અને નજરમાં આવે તેથી ખોદખોદ કરવાને ભસે પ્રયત્ન કરે તોપણ તેમાંથી એક કંઈસે પણ તેઓ ઉમેદી-સકથાનાં નહિ. વળી આ ધરાને કોઈ દિવસ સમરાવવાની જરૂર રહેશે નહિ.

એડિસનને ૧૧ વર્ષ થયાં છે. તેના જેટલી ઉમરના આ દેશના મનુષ્યોમાંથી એના વ્યારે એક ખુણામાં ખાટલો લાળી ખેંખે કરતા પડ્યા રહે છે, ત્યારે તે હજી એક મુલક માણસના કરતાં પણ અધિક કામ કરે છે. તેની આ નવી શોધસંબંધી હકીકત મેળના તેની શ્રદ્ધાકાંતે જનાર લુધાન પુરબને વ્યારે આ ધરના નમુના જતાવવા પોતાનાં માળઉપર તે તેની ગયો ત્યારે એડિસન એટલા તો વેગથી નીસરણાઉપર ચડી ગયો કે પેલા લુધાન બે બે પગથીયાં સામટાં ચડ્યો તોપણ તેને પહોંચી વળ્યો નહિ.

ધરના નમુના જતાવીને તે બોલ્યો, ‘સામાન્ય મનુષ્યોની રિયલિતેને વિચાર કરીને જ મેં આ ધરના નમુના બનાવ્યા છે. આથી જાતાર ખુલ્લી દવામાં અને અજવાળામાં લોઢો સુખથી રંદી રાકશે, અને નાનાં બાળકોને પણ રમવાનું ખુલ્લું આંગણું મળી રાકશે. ૭૫૦૦૦ રૂપિયાનાં એકવાર બીજાં બનાવ્યા પછી તે બીજાંવડે કોઈ પણ કંદારકર હજારો નવાં. ધર બનાવી રાકશે. વળી બીજાંમાં ફેરફાર કરીને જૂઠાં જૂઠાં ઘાટનાં તથા ઉત્તમ શોભાવાળાં ધર પણ આપણે કરી શકીશું. વળી ત્રણ માળને જાહેર બે માળ કરવા હોય અથવા આગળો જોખો દાદી નાંખવો હોય અથવા વધારવો હોય વગેરે ફેરફાર બીજાંમાં વધવટ કરી સહેલાઈથી આપણે કરી શકીશું.’

નું પોતે આ ધર બાંધવાનો ધંધો કરવા ધારું છું, એવો વિચાર મનમાં આજુતા નહિ ધર કેમ બાંધવું તે બીજાંજાને જણાવવું, એટલું જ મારું કામ છે. અને સર્વને તેની ખાતરી થાય માટે જ એક ધર હું પોતે બાંધી બતાવીશ.

વીજળીની શોધા કરતો કરતો એડિસન આ ધર બાંધવાની શોધ કરવાની કેવળ જુદા પ્રકારની લખમાં ક્યાં પડ્યો, એમ કોઈ કોઈને બાસશે, પણ તેની આ પ્રવૃત્તિ વિદ્યાની સર્વ શાખાઓમાં તેની મતિના અકુશિત વેગને જ સૂચવે છે. પોતાની ભારે શોધના અગાધ પરિ-

અમમાં સંદર્ભ વિશિષ્ટિ મળે એટલા માટે અમતની ખાતર આ ધરની શોધ કરવાનો વિચાર તેને સ્ફુરી આવ્યો હતો. પરંતુ પિતાનોની અમત પણ અમતનું અસાધારણ હિત કરનાર થઈ પડે છે.

એડિસન બહુ આશુ બોલે છે, અને બનતા સુધી ઘણા આજ્ઞા માણસોને મળે છે. તે કહે છે કે લોકો બહુ જ અધીરા છે. અમુક શોધી કરવાનો મારો વિચાર જો હું કદી કોઈને જણાવું છું, અને થોડા દિવસમાં તે પ્રમાણે નથી બનતું તો તરત જ લોકો નિરાશ થઈ જાય છે, અને મને તે સંબંધમાં કશું જ નથી આવડતું એમ ધારે છે.

સ્વિત્સર વિનાના બધા દિવસોમાં એડિસન પોતાની પ્રયોગશાળામાં પ્રયોગો કર્યા કરે છે, અને તેમાં તે એટલો તો એકાગ્ર થઈ જાય છે કે તેના હાથતળે કામ કરનારાઓ પણ તેને સહજ વિશિષ્ટ કરતાં ખચકાય છે. તેની પ્રયોગશાળામાં દૃષ્ટિ સરખી નાંખવાને લગા લગા પણ સમર્થ થતા નથી. કેટલીક યોજનાઓ વડાની પ્રયોગશાળાના દ્વારસુધી કલાથ તમે જઈ શકો છો તો ત્યાં દારૂઉપર જ એક પાટીનું મારું હોય છે, અને તેના ઉપર લખવામાં આવ્યું હોય છે કે 'કોઈને મને તે દારૂના માટે પણ આ પ્રયોગશાળામાં પ્રવેશ કરવાની રજા આપવામાં આવશે નહિ.'

એડિસન પોતાનાં ગરમ પાતાના નાકની છેક અણિઉપર પડે છે, અને વાત કરતી વખતે ગરમીઉપર થઈને તમારા સામું જુએ છે. તેની દૃષ્ટિ ઠિથર છે અને બહુ વેધક છે. હમણાં હમણાં તે કાને વધારે બહેરા થતો જાય છે, પણ વાતમાંથી એક શબ્દ પણ ન પડે તેને માટે તે બહુ જ સાવધ રહે છે. વાત કરવાનો વખત પૂરો થતાં તે એકદમ ચાંલ્યો જાય છે. મનને એકાગ્ર કરવાની તેની આશર્થકારક શક્તિ આવે પ્રસંગે જ જણાય છે, કારણ કે મને તેવી વાતના પ્રસંગમાંથી ઉઠીને તે ગયો હોય છે તોપણ બીજું જ કાણે બીજાં મનુષ્યની સાથે કેવળ જૂઠા પ્રકારની વાતમાં તે તેટલી જ એકાગ્રતાથી જોડાય છે.

એડિસન અખંડ ઉદ્યોગ કરે છે, અને સ્વપ્નસમાન ભાસતી પોતાની કંપનાઓને જગતમાં સ્ફુરક રૂપમાં ખરી કરી દેખાડે છે. તેણે અનેક નવા શોધો કરીને દુનિયાને હેરાતમાં નાંખી દીધી છે. એક પ્રસંગે તેણે પોતાના એક યંત્રની મદદથી તારમાં એક મિનિટમાં પાંચે હજાર શબ્દો મોકલ્યા હતા. તેની પ્રયોગવિધિમાં એક પ્રસંગે તેની પાસે ખાવાને એક પાઠ પણ ન હતી, અને સુવાને ઘર પણ ન હતું, તે વખતે ફક્તની પાસેથી એક યોગ્ય (અથવા રૂપિયા) લીધીતા લેઈને પોતાનું શુજ્ઞાન ચલાવીને ત્યાં ન્યુયોર્કના બાગમાં રાત્રે એક અઠવાડિયાસુધી સુઈ રહીને તેણે એક યંત્ર શોધી કાઢ્યું હતું, અને તે માટે તેને એક લાખ વિશ હજાર રૂપિયા ફોરજ મળ્યા હતા.

એડિસનની સાદાર્થ અંતઃકરણઉપર બહુ જ અસર કરે છે. તેનામાં આશ્ચર્ય અને નિશ્ચયબળ અપાર છે. ધારેલું કામ સિદ્ધ કર્યા વિના તે નિરાતે ઉઘેતો નથી કે ખાતો નથી. એક વસ્તુવિના બંધી જ વસ્તુ તેની આનામાં વૃત્તે છે. અતિશય વેગવાળી વિજળી પણ તેને તાંબે રહે છે, પણ એક વસ્તુ તેને તાંબે રાખે છે. આ વસ્તુ તે તેવું સર્વમાર્ગી મન છે. તેવું મન તેના અંકુશમાં રહેતું નથી. પોતાની વિવિધ આનસિક શક્તિઓઉપર તે આશર્થકારક અંકુશ ધરાવે છે, પણ મને તેટલો અંકુશ રાખતાં છતાં પણ કોઈ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા જ્યારે તેના મનમાં પ્રકટે છે ત્યારે આવો મોટો એડિસન પણ તેના આગળ દબાઈ જાય છે. કાર્ય સિદ્ધ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળું તેવું મન જુગ લાગી હોય તોપણ તેને ખાવા નથી

દેવું કે તરસ લાગી હોય તોપણ તેને પાણી પીવા દેવું નથી. આ દિવસ છે કે રાત્રિ છે તેનું પણ તેને ખ્યાલ પડતું નથી. ઉધનું પણ તેને જ્ઞાન જીવાતી દે છે. થોડા કલાકો કામ કરતાં દિવસો આપ્યા બાદ છે, અને દિવસો જતાં અઠવાડીયાં વધ્યાં બાદ છે, પણ મન એટલે સનનો પીછો છેડતું નથી. દિવસો બન્યા કે અઠવાડીયાં બન્યા કે મહિના વહી બન્યા, તેનું તેના મનને દરકાર નથી ધારેલું કામ સિદ્ધ કરવાના એક જ નિર્જાનકર તેની દૃષ્ટિ હોય છે અને તે સિદ્ધ થયે જ મનના સાણ્ણામાંથી એટલે સુકત થાય છે. ખાવાનું, પીવાનું, ઉધવાનું, કાઢીની સાથે હળવામળવાનું એ સઘળું જ્ઞાન એટલે સનને ત્યારે જ આવે છે. આવા પ્રસંગોમાં તેની સ્ત્રીને બળાકારથી તેની પ્રયોગશાળામાંથી રાત્રિ સુવા માટે તેના આગ્રહમાં લેઈ જવો પડે છે, અને બળાકારથી તેને ખવડાવવું પડે છે. આ સઘળું છતાં તેનું આરાગ્ય બહુ ઉત્તમ પ્રકારનું છે.

એટલે સન ! તમારા જેવાં નરરત્નો જેવાને અમારી ભરતભૂમિ ક્યારે લાગ્યશાળી થશે ?

આયુષ્નો મિથ્યાવ્યય કરનાર વિષયી જીવંત્રિ બોધવચનો.

પદ. (આ શું જાણે, આ શું જાણે કે પિતાજી—એ લય.)

એજે આદ્યું, એજે આદ્યું, આ આયુષ્ એજે આદ્યું રે.
તને હજી પ્રકટે ન કાં સુવિચાર, થતો નિત્ય સુજનોવિષે ધિક્કાર.—
રેલો વહેતો પાણીનો રે, વહે તેમ વહેતો કાળ,
ઘડપણ આબુ જોતજોતામાં, કોડીયાં કરતો કાળ, આ૦
ખાવાપીવાની કરી તે, પશુચેષ્ટાઓ નિત્ય, આ૦
શ્વાનચક્રી શું અધિક તેં તારૂં, કહે અહિં સાધ્યું હિત, આ૦
એક વિષયથી બીજા વિષયમાં, ઘણું ઘણું દેતો તું કાળ, આ૦
મકેટ મારે ચેકરા જેમ, એકથી બીજા કાળ;
લોગમાં અષ્ટ પ્રહર પચી રહે, પણ તુજને ન તૃપ્તિ થાય,
શું કરું ને શું લોગવું એવી, તુજ ઉર બળતી લાલ્હ; આ૦
ચોખવાળો મટી થયો તું, બે પગવાળો લાઈ !
ત્રણ પગ થાતાં પણ કરી ના, કોડીનીં તેં કમાઈ; આ૦
લજબ્યાં તેં તુજ માતપિતાને, લજબ્યાં તેં તુજ જ્ઞાન, આ૦
લજબ્યાં શાઓ શુરુઓ રહી તેં, નરતનુમાં હેવાન;
વિષયસુજો મળતાં તુજ બત્રીશ કોઠે દીવા થાય, આ૦
કરતાં હરિતું ધ્યાનચિંતન તને, કીડીઓ કરડી ખાય; આ૦
ઉચ્ચ તનુ ધરી, કહે શું કર્યું તે, વિશ્વે ઉચ્ચ કામ, આ૦
કાળકો થઈ ફરતો પણ શું થશે, રમી જશે ત્યારે રામ; આ૦

‘હવ્યાથી જોયું લલુ’ કહી આજે, લલે વિવચમાં ધાય,
પંથુ લેખું: હેવાશે રાઈ રાઈનું, કરીશ ત્યાં દોણ ઉપાય;
સાધ્યું નથી કશું તે ગણી એવું, મૃત્યુ નહિ જોડી થાય,
કરી જશે તારો દોળીયો જવ, દિવસો તારા ભરાય;
ચેત હજી જો ચેતવું હોય તો, હાથમાં છે હજી વાત,
તેજને ઇસાસે માત્ર બહુ છે, ગર્દભને યમલાત;

આ૦

આ૦

આ૦

વર્તમાનકાલનું જીવન એ જ સ્વર્ગ જીવન છે.

સમયનો સદુપયોગ કરવો, એવું જ નામ ખરું જીવન છે, પરંતુ યોગ્ય જ મનુષ્યો આ નાના વાક્યમાં રહેલા ગંભીર અર્થને સમજે છે, અને સમજીને તે પ્રમાણે વર્તે છે.

સમયનો સદુપયોગ એક જ કાળમાં થઈ શકે છે, અને તે કાળ તે વર્તમાનકાળ છે. વર્તમાનકાળને યોગ્યપતા અને તેને સુધારતાં જેને આવડે છે, તે જ સાચો હૃદિમાન છે.

ધણા તો વર્તમાનકાળને યોગ્યપતા જ નથી. કારણકે વર્તમાનકાળ એવો તો ચપળ છે કે તેને યોગ્યપતા જતાં તો તે ભૂતકાળમાં પેરી જાય છે. આમ વર્તમાનકાળને યોગ્ય-ખ્યાવિના વર્તમાનકાળનો સદુપયોગ કરવાથી અસંખ્ય મનુષ્યો દુર્ભાગી રહે છે.

વર્તમાનકાળને જો આપણે યોગ્યપતા નથી, અને જો તેનો સદુપયોગ સાવધ રહીને નથી કરી લેતા તો પછી, જેમાં સદ્વર્તન અથવા સદુદ્યોગ થાય એવો આપણે માટે કોઈ સંભવ જ રહેતો નથી. કારણકે જે ભવિષ્યકાળનો આપણે સદુપયોગ કરવા ધારીએ છીએ તે ભવિષ્યકાળ અલ્પ સમયમાં જ વર્તમાનકાળ થાય છે, અને વર્તમાનકાળને યોગ્યપવાનો અને તેનો સદુપયોગ કરવાનો આપણને અભ્યાસ નહિ હોવાથી, જે ભવિષ્યકાળ વર્તમાનકાળ થઈને આપણી પાસે આવ્યો હોય છે, તે તરત જ ભૂતકાળમાં પ્રવેશી જાય છે, અને ભવિષ્યકાળમાં દષ્ટિ નાંખતા આપણે મોં વિકારી બેસી રહીએ છીએ. આથી વર્તમાનકાળ એ જ આપણા કર્તવ્યની અથવા ઉદ્યોગની ભૂમિ છે.

ભૂતકાળ વહી ગયેલો હોવાથી સદુદ્યોગને માટે તે આપણા ઉપયોગમાં આવે તેમ નથી, તેમ ભવિષ્યકાળ આપણને અપ્રાપ્ત હોવાથી તે પણ આપણા ઉપયોગમાં આવે તેમ નથી. વર્તમાનકાળ જ માત્ર આપણા ઉપયોગમાં આવે એમ છે; તો પછી વર્તમાનકાળ વિના બીજા કાળ સાથે, સુખને સાધનાર શું પ્રયોજન છે? વર્તમાનકાળ જ આપણો ઉદ્ધાર કરનાર અને આપણને સુખમાં રચાવનાર હોવાથી તેને જેઓ ગુમાવે છે, તેઓ સઘળું જ ગુમાવે છે. વર્તમાનકાળને ગુમાવનારું સઘળું જ આયુષ્ય એજ જાય છે, કારણકે ૫૦ વર્ષ અથવા ૭૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય એ આપણું આયુષ્ય નથી પણ વર્તમાનકાળ, એ જ આપણું ખરું આયુષ્ય છે.

જેમ લાખ અથવા કરોડ રૂપિયા પાસે હોવાથી મનુષ્ય કંઈ શ્રીમંત ગણાતો નથી, તીજેરીની પેટીની પાસે પણ ધણા રૂપિયા હોય છે, ભોંયરામાં દોડેલી મહેરો ઉપર ચંછળ વળીને બહેલા સાપ પાસે પણ ધણું દ્રવ્ય હોય છે, અને દીરાની ખાણોની પાસે પણ અદગદ દ્રવ્ય હોય છે; આ કંઈ શ્રીમંતાઈની નિશાની નથી-પણ પૈસાનો ઉપયોગ કરનાર જ શ્રીમંત

ગણાય છે, તેમ હજાર વર્ષ જીવનાર લાંબા આયુષ્યવાળો ગણાતો નથી, પણ વર્તમાનકાળને ઓળખનાર અને તેના સુદુષ્કાર કરનાર જ આયુષ્યવાળો ગણાય છે. તમે વર્તમાનકાળમાં જીવે છવંતા નથી, પણ જૂતકાળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં જીવો છો. તો તમે જીવતાં છતાં પણ મરેલા જેવા જ છો. તમારું જીવવું અને મરવું, ઉભય સરખું છે.

વર્તમાનકાળમાં જીવતાં થોડાને જ આવડે છે. હજારમાં ઓછાને આવડતું હોય તો હોય; બાકી મોટો લાગ તો જૂતકાળમાં કે ભવિષ્યકાળમાં જ જીવે છે. અને જૂતકાળનું તથા ભવિષ્યકાળનું જીવવું કરા જ ઉપયોગમાં આવતું ન હોવાથી, એવું જીવવું અથવા ન જીવવું, એ બંને સરખું છે.

તમે પ્રાતઃકાળે જાગૃત થઈને પથારીમાં ગેહા બેઠા છ માસ ઉપર કાંઈ પ્રસંગ બન્યો હોય તેના વિચારો અર્ધાં કલાક સુધી કર્યા કરો, અમુક ગાંઠ હું ગયો હતો, અમુક માણસો મને મળ્યા હતા, તેમની સાથે મારે અમુક અમુક વાત થઈ હતી; પછી મેં આમ કર્યું હતું, પછી મેં તેમ કર્યું હતું, અને આ પ્રમાણે તમે કરેલાં અનેક કામો સ્મરણમાં પાછાં આણી જાઓ-તો તમે વર્તમાનકાળમાં જીવતા નથી, પણ જૂતકાળમાં જ જીવો છો. તમારો નિદ્રામાંથી જાગૃત થયાં પછીનો પ્રાતઃકાળનો અર્ધાં કલાક વર્તમાનકાળમાં કર્યું જ ઉપયોગી કાર્ય કરવામાં ગયો નથી, અને તેથી તમે વર્તમાનકાળમાં જીવ્યા ગણાતા નથી. તમારું શરીર વર્તમાનકાળમાં છે, પણ તમે પોતે તો જૂતકાળમાં જ જીવે ગેહા છો, અને ત્યાં જ મરેલા છો.

એ જ પ્રમાણે જૂતકાળને બદલે જીવે ભવિષ્યકાળના વિચારો અર્ધાં કલાક સુધી તમે કર્યા કરો-આર માસ પછી મારી પાસે પાંચ લાખ રૂપિયા આવશે, તેમાંથી એક લાખનો દં મોટો ખર્ચો બાંધીશ, ચાર લાખની બગીચાની, મોટારને ખરીદીશ, ઉનાળામાં મદાખસેજ જીવે રહેશ, અને આ પ્રમાણે તમારી વાસના અનુસાર વિવિધ વિષયોની કલ્પના કર્યા કરો-તો તમે વર્તમાનકાળમાં જીવતા નથી, પણ ભવિષ્યકાળમાં જ જીવો છો; અને ભવિષ્યકાળ કંઈ પુરુષાર્થ કે પ્રયત્નના ઉપયોગમાં આવતો નથી, પણ વર્તમાનકાળ જ ઉપયોગમાં આવે છે; તેથી કરા પણ પુરુષાર્થ પિનાતું ભવિષ્યકાળનું જીવન, એ પાપાણ અથવા કાલના જીવન તુલ્ય હોવાથી, નકામું છે. એ જીવન અસ્તિત્વ ઓછો દુષ્પ્રાતીવાણું છે, પરંતુ તેમાં કાંઈ પણ ઉપયોગી કાર્ય થયેલું ન હોવાથી વધ્યા સ્ત્રીના જેવું નિષ્ફળ છે. પરિશ્રમ કરી ઉઘાટેલા ઉછેરી મોટા કરેલા જે આંખા ઉપર ફેરી ન આવે તે આંખાનું ઉછરવું અને ન ઉછરવું સરખું જ છે, અર્થાત્ નકામું છે તેમ ભવિષ્યકાળમાં ગાળેલું જીવન નકામું છે.

વર્તમાનકાળમાં આપણું શરીર છે મોટે વર્તમાનકાળમાં આપણે જીવીએ છીએ એમ નથી, પણ જે કાળમાં આપણી જ્ઞતિ હોય છે, અને જે કાળનું આપણી જ્ઞતિ જીવે છે, તે કાળમાં જ આપણે જીવીએ, અને તે કાળમાં જ આપણે જીવીએ છીએ, એમ તત્ત્વ દૃષ્ટિથી ગણાય છે.

અસંખ્ય મનુષ્યો વર્તમાનકાળમાં જીવતા જણાતા છતાં જૂતકાળમાં જ રહે છે. અને જૂતકાળમાં જ જીવે છે. પાછલા દિવસોમાં, પાછલા માસોમાં અને પાછલાં વર્ષોમાં પડેલાં વિવિધ દુઝીણાં તેઓ સ્મરણ કરી, જાણે આજે જ તે દુઝીણાં તેમના ઉપર પડ્યાં હોય તેમ દુઝીણાં થઈને બેસે છે. ધરીકમાં તેઓ પાછલી જૂની સંભારે છે, તો ધરીકમાં તે બેસેલી ની પાછલા દાનિશરક પ્રજિજીવેલાં સંભારે છે. ધરીકમાં કાંઈ સાલ થવાના સંભવો અજાણ જ.

વાની વાતો યાદ લાવી તેઓ શોકાતુર થાય છે તો ઘડીકમાં છં માંસકેપર મરી ગયેલા 'કોઈ' પ્રિય જનના અંતકાળના સમયનું સ્મરણ કરી નેત્રમાંથી અશ્રુ પાડે છે. કોણ કહી શકે એમ છે કે આ લોકો વર્તમાનકાળમાં જીવે છે ? જે દુઃખોનું સ્મરણ કરી આજે તેઓએ પોતાની દુઃખમય અવસ્થા કરી હોય છે, તેમાંનું એક પણ વર્તમાનકાળમાં તેમની દૃષ્ટિઆગળ બનતું હોતું નથી, ઘણે પ્રસંગે તો તેમના આગળ જુદા જ પ્રસંગો બનતા હોય છે, કાંઈને ત્યાં લગ્ન જેવા આનંદના પ્રસંગો પણ બનતા હોય છે, તથાપિ તેમની દૃષ્ટિમાં તે હોતું નથી. વર્તમાનકાળમાં બનતા આનંદજનક પ્રસંગો તેમની દૃષ્ટિમાં અસંપન્ન થઈ રહેલા છે, અને ભૂતકાળના અસંતોષરૂપા થઈ ગયેલા પ્રસંગો તેમની દૃષ્ટિમાં આજે જ જાણે હમણાં બનતા હોય તેમ સંતોષરૂપા થઈ રહ્યા છે. તેઓ ભૂતકાળમાં જીવતા નથી તો કયા કાળમાં જીવે છે ?

એ જ પ્રમાણે અસંખ્ય મનુષ્યો વર્તમાનકાળમાં જીવતા જણાતા છતાં ભવિષ્યકાળમાં જ રહે છે, અને ભવિષ્યકાળમાં જ જીવે છે. વર્તમાનકાળમાં માત્ર સંદેહ તાવ જ હોય છે, સંદેહ ઉપચારથી અને થોડી સાવધાનતાથી મરી જાય એવા સર્વ સંભવો હોય છે, પણ વર્તમાનકાળમાં જીવવાનું છોડી દઈને તેઓ એકદમ ભવિષ્યકાળમાં વીજળીને વેગે દોડી જાય છે, અને ત્યાં પોતાને ભારે મંદવાડ આવેલો અને ત્રિદોષ થયેલો જુએ છે, ઊંઘટરો, અને વૈ-ઘોની પોતાને ઘેર દોડાદોડ થતી જુએ છે. છેલ્લી દેડણી આવેલી, પોતાને થોડે ઉતારેલા, અને આંગણમાં પોતાનાં કાગાંસંબંધીનું રોકકળાણ આવેલું જુએ છે. ચિંતામાં પોતાના શરીરને ભડભડ બળતું જુએ છે. પોતાની પાછળ બારમાં, તેરમાં, અને સાતિભોજન થતાં જુએ છે. વર્તમાનકાળમાં આમાંનું કંઈ જ બનેલું હોતું નથી, પણ વર્તમાનકાળમાં આ મનુષ્યો જીવતા હોય ત્યારે વર્તમાનને જુએ કેની ? ખોટા ભવિષ્યકાળમાં તેઓ જીવે છે, અને જે બનવાનો ઘણે ભાગે સંભવ પણ નથી હોતો તેવા પ્રસંગોમાં તેઓ રમે છે.

આ પ્રમાણે ભૂતકાળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં જીવનારા મનુષ્યો થું કરે છે ? તેઓ આ મૃત્યુલોકમાં આ કર્મભૂમિમાં જેવા આવ્યા હોય છે તેવા જ મોટે ભાગે પાછા જાય છે. પુરુષાર્થવેદ સર્વોત્તમ પદ જેમાં મળે છે, અને જેને દેવો પણ ધર્યે છે, એવો આ મૃત્યુલોક અને માનવ દેહ, કાળકાળે કંઈ રહી બાંધવા જેવો તેમને થઈ રહે છે. કારણ કે પુરુષાર્થ વર્તમાનકાળમાં જ થઈ શકે છે, અને વર્તમાનકાળનું તો તેમને ભાત પણ હોતું નથી તેઓ ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળમાં જીવે છે, અને એ ઉભય કાળ, પુરુષાર્થના કાળ ન હોવાથી, પુરુષાર્થવિનાનું તેમનું જીવન બકરીના ગળાના આંચળાને પુ' જ થઈ રહે છે.

વગરકારણે ભૂતકાળમાં તથા ભવિષ્યકાળમાં દૃષ્ટિ ન નાંખનારો, અને વર્તમાનકાળપ્રતિ જ દૃષ્ટિ સ્થાપી તેમાં સદુદ્યોગ કરનાર મનુષ્ય બનુ' જ દુર્લભ છે. અંતઃકરણની આવી ચિંતિ પ્રાપ્ત કરવી એ બહુ કડિન છે, માટે તે દુર્લભ છે, એમ કંઈ નથી, પરંતુ વર્તમાનકાળમાં જીવન ગાળવાનું શિક્ષણ મનુષ્યોને નાનપણથી મળ્યું હોતું નથી, અને તેથી તેમને પડી ગયેલી ખોટી ટેવ ટાળવાનો તેઓ પ્રવન આશ્રયથી કરતા નથી માટે તે દુર્લભ છે.

પરમાર્થના સાધન સાધનાઓએ જ વર્તમાનકાળમાં જીવન ગાળવાનું છે, અને વ્યવહાર સાધનાઓએ નથી, એમ કંઈ નથી. વર્તમાનકાળનું જીવન પરમાર્થમાં જોડતું ઉપયોગી છે, તેટલું જ વ્યવહારમાં પણ ઉપયોગી છે.

જે કંઈ મનુષ્યો સાધી શકે છે, તે વર્તમાન સમયનો સદુપયોગ કરવાથી જ સાધી શકે

ખરી રીતે દુઃખી હોય છે, તે નથી, પણ વર્તમાન સુખમાં તેઓએ દુઃખશુદ્ધિ કરી હોય છે, તે હોય છે. તેમને મળેલી નોકરી તેમને ગમતી હોતી નથી. જે ઘરમાં તેઓ રહેતા હોય છે, તે ઘર તેમને ગમતું હોતું નથી. જે સ્ત્રીસાથે તેઓ પરણ્યા હોય છે તે સ્ત્રી તેમને ગમતી હોતી નથી. પોતાનું ગામ, પોતાના ગામની હવા, પોતાના ગામનું પાણી, પોતાની જાતિ, પોતાનાં સગાં કુશાલી તેમને સતોય થતા નથી. હવે તેમને મળેલા આ સધળા પદાર્થો વગેરેમાં તેઓ આનંદ લે તો તેમાં આનંદ લેવા જેવું નથી હોતું એમ કંઈ નથી. એ જ નોકરી ખાલી પડે તો ધણા લેવાને પડાપડી કરે છે. એવા જ ઘરમાં ધણા, આપણું ડેરીને રહેવાને તૈયાર હોય છે. એવી જ સ્ત્રીને માટે ધણા વાંદા મરી મટતા હોય છે; અને તોપણ આવા લોકો ભવિષ્યકાળમાં રહેતા હોવાથી વર્તમાનકાળમાં રહેતું સુખ તેમનાં નેત્ર જોઈ શકતાં નથી. રાત્રીનો મહેલ જોઈ પોતાની ઝૂંપડી તોડી પાડવી, એ જમ જેવકુદી છે તેમ ભવિષ્યનાં સુખોને જોઈને પોતાને મળેલાં સામાન્ય સુખોનો સ્વાદ ન લેવો, એ મૂર્ખતા છે.

વર્તમાનકાળ એ જ ઉપયોગમાં આવી શકે એવો કાળ હોવાથી ખરે કાળ છે. વર્તમાનકાળવિના ભૂતકાળ કે ભવિષ્યકાળ એવા કોઈ કાળનું અસ્તિત્વ છે જ નહિ. વસ્તુતઃ ગઈ કાલ અને આવતી કાલ એવા ભેદ છે જ નહિ. ભવિષ્યકાળમાં આપણે જઈ શકતા નથી તેમ જ ભૂતકાળમાં પાછા હડી શકતા નથી, અને તેથી વર્તમાનકાળ એ જ આપણા જીવનની ભૂમિ છે. વર્ષ, માસ, દિવસ, કલાક અને ક્ષણો એ માત્ર એક અખંડ વર્તમાનકાળના જ ભેદ છે, અને તેથી વર્તમાનકાળવિના ખીણું છે જ નહિ—એ જ આપણે બરાબર સમજીએ તો ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળના અયોગ્ય વિચારોથી ચતાં આપણાં કેટલાં બધાં દુઃખો ઝોલાં થઈ જાય, અને વર્તમાનકાળનો જ સદુપયોગ કરવાથી આપણે કેટલા સુખી અને સામર્થ્યવાન થઈએ!

જેઓ વર્તમાનકાળમાં જ જીવે છે, અર્થાત્ પોતાનાથી બનતો તેનો સદુપયોગ કરે છે, જેઓ ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલી ભૂલોનો પચાતાપ કરવામાં અથવા ગઈ કાલ ન બનેલા કામમાટે ખેદ કરવામાં પોતાનો વર્તમાનકાળનો સમય ગાળતા નથી, તથા જેઓ ભવિષ્યમાં મળનાર સુખોના વિચારો કર્યા કરવામાં તેઓના મનોબળનો વ્યર્થ હાય કરતા નથી, તેઓ ભૂતકાળમાં અથવા ભવિષ્યકાળમાં હમેશાં દષ્ટિ રાખીને જોયા કરનાર મનુષ્યો કરતાં સંસારમાં વધારે યશસ્વી અને વધારે વિજયી થાય છે, તથા પોતાના જીવનનું અધિક સાફદાય કરે છે.

વર્તમાનકાળમાં જ પોતાના મનને જોઈ રાખવાનું, અર્થાત્ વર્તમાનકાળમાં કરવામાં આવતાં કામોમાં પોતાના મનને એકાગ્ર કરવાનું કાર્ય ધણાને લગભગ અશક્ય જેવું લાગે છે. તેઓનાં ચિત્ત હંતરો વિષયમાં ભટકતાં હોય છે, અને તેથી કોઈ કામ કરવા માટે છે કે તત્કાલ જ ગઈજીવરી અથવા ભવિષ્યની હંતરો વાંતો ઉપરાષ્ટાપરી તેમના મનમાં દોડાદોડ કરી મેં છે. આથી કરવાનું કામ ક્યાંનું ક્યાં રહે છે, અને તેઓનાં મન ક્યાંનાં ક્યાં ઉડે છે. આ પ્રકારે ભૂતકાળમાં અથવા ભવિષ્યકાળમાં તેઓનાં મન ભટકવા માંડતાં, વર્તમાનકાળમાં તેઓ કંઈ ઉપયોગી કાર્ય સાધી શકે તે પહેલાં નો તે સમય તેમના અગળથી ચાલ્યો જાય છે. આમ વર્તમાનકાળનો તેઓ ભાગે જ જોઈએ તેનો ઉપયોગ કરી શકતા હોવાથી, તેમનું આ સુખ નિષ્ફળ જાય છે.

વર્તમાન કાળ એ જ આપણું ખરું આયુષ્ય છે, એવું જેઓ ધર્માર્થ જાણે છે, તેઓ જ ઉપયોગી કાર્યો સાધી પોતાના જીવનને સફળ કરે છે, અને તેઓ જ ખરું સુખ ભોગવી

આગળ ને આગળ તરતો રાખે છે. પુત્ર મેટ્રિકમાં પાસ થાય છે તો તેથી સતોષને દર્શાવતાં નથી, પણ ઉલટા પુત્રને કપડા આપે છે કે મેટ્રિકમાં પાસ થયો તેમાં શું રહાયું; ખી. એ. થાય ત્યારે ખરું સમય જતાં ખી. એ. માં પાસ થાય છે ત્યારે પણ તેમને બાબડાટ ચાલુ જ હોય છે કે એલ. એલ. ખી. થયા વિના અથવા એમ. એ. થયા વિના આજે ખી. એ. ની ફરી મંજૂરી જ નથી. આમ વર્તમાનકાળના સુખને તેઓ ઉધી દૃષ્ટિથી જોઈને દુઃખ રૂપ કરી મૂકે છે.

ખીનચિંતા જૂતકાળમાં સુખની વાતો કરી અને સ્મરણ કરી વર્તમાનકાળના સુખને આનંદ નટ કરી નાંખે છે. તેઓ જૂતકાળનું સઘળું જ વળાણે છે, અને વર્તમાનકાળનું સઘળું જ વંખોડે છે. જૂતકાળના માણસોને, જૂતકાળની સ્ત્રીઓને, જૂતકાળનાં વસ્ત્રોને, જૂતકાળનાં અન્નને, જૂતકાળના વ્યાપારને સ્મરણ કરી કરીને વર્તમાનકાળનાં સઘળાંમાં જ દુઃખ સુધ્ધિ કરે છે. તેમને જોઈને ત્યારે ત્યારે મુખ મરડે છે. આવા લોકો પંચુ આ પ્રમાણે જૂતકાળમાં રહીને વર્તમાનકાળને દુઃખમય કરી મૂકે છે.

જૂતકાળમાં જે સુખ આપણને પ્રાપ્ત હતું તેનું સ્મરણ કરીને તથા લવિષ્યકાળમાં જે સુખ આપણને મળવાનો સંભવ છે, તેની સ્થિતિ સ્મરણ કરીને વર્તમાનકાળમાં પ્રાપ્ત થયેલા સુખનો આનંદ ન લેવો, પણ ઉલટા તેનો કલેશ કરવો, એ કેટલું બધું અસાધ્યરહ્યું છે; અને તોપણ મોટે ભાગે સર્વ મનુષ્યો એમ જ કરે છે.

જેમ પ્રયત્નમાં જૂતકાળ અને લવિષ્યકાળ વિસરી જવાનો છે, અને વર્તમાન કાળને જ એકલો લક્ષમાં રાખવાનો છે, તેમ સુખોપભોગમાં પણ જૂતકાળ અને લવિષ્યકાળ વિસરી જવાનો છે; અને એકલો વર્તમાનકાળ જ લક્ષમાં રાખવાનો છે.

જરા, જરા પ્રકૃતિમાં સુધારો ચલા માંડ્યો હોય, એવા કેઈ રોગીને આપણે પૂછીએ કે કેમ લાઈ ! હવે જતાં શરીર સાદું થયા માંડ્યું છે કેની, તો તરત જ કદાચ મોં કરી તે કહેવા માંડવાનો કે ચરે, શું થૂણ સારું છે, હજી તો લાકડીના ટેકાવિના ચાલવા જતાં અબગીથી આવે છે, એને પેટ ભરીને ખવાતું પણ નથી. આ માંડ માંડ અધોળ અન્ન પેટમાં નાથ છે, વગેરે. મરવા પડેલા આ રોગી થયારીમાંથી ઉઠ્યા થયો છે, સદજ સદજ ચાલી શકે છે, અને થોડું ખાઈ શકે છે, તોપણ વર્તમાનકાળના આટલા સુખને તે જોતો નથી, અને પૂર્ણ આરોગ્યતરફ દૃષ્ટિ રાખી આનંદને બદલે દુઃખ માને છે !

આજે મળેલું સુખ સર્વોત્તમ છે, એમ જાણી આજે જ તેનો આનંદ લેવો જોઈએ. સુખાતુલ્ય કરવાનો એ જ માર્ગ છે. વર્તમાનકાળમાં હસવાના મળેલા પ્રસંગોમાં જેઓ હસતા નથી, અને લવિષ્યમાં જેઓ હસવા ધારે છે, તેઓ લવિષ્યમાં લાગ્યે જ હસે છે. વર્તમાનકાળમાં પ્રાપ્ત થયેલા થોડું સુખથી જેની આનંદની કળી ખીલતી નથી, તેની લવિષ્યમાં મળનારાં ગમે તેવાં મોટાં સુખથી પણ ખીલતી જ નથી. કારણ કે આનંદનો ઉપભોગ કરનાર માનસિક શક્તિઓ ઉપયોગવિના ખપાઈ જાય છે, અને તેથી પોતાનું ધારેલું સુખ ત્યારે આવે છે, ત્યારે તેને જાણનાર માનસિક શક્તિ મળજમાં ચીમગાળતી અને શિથિલ થઈ ગઈ હોય છે. દુઃખોપભોગ કરનાર શક્તિઓ જ નિષ્વંત્ર ઉપયોગથી પુટ થયેલી હોવાથી તે આનંદના પ્રસંગોમાં તેઓ જ આગળ ચાલે છે, અને સુખને દુઃખરૂપે દેખાડે છે.

થણાનાં હૃદય આજે દિવસ સંતાપની હોળીમાં રોકાયેલાં હોય છે. આનંદકારણ તેઓ

ખંરી રીતે દુઃખી હોય છે, તે નથી, પણ વર્તમાન સુખમાં તેઓએ દુઃખલુદ્ધિ કરી હોય છે, તે હોય છે. તેમને મળેલી નોકરી. તેમને ગમતી હોતી નથી. જે ઘરમાં તેઓ રહેતા હોય છે, તે ઘર તેમને ગમતું હોતું નથી. જે સ્ત્રીસાથે તેઓ પરણ્યા હોય છે તે સ્ત્રી તેમને ગમતી હોતી નથી. પોતાનું ગામ, પોતાના ગામની દવા, પોતાના ગામનું પાણી, પોતાની સાતિ, પોતાનાં સગાં કશાથી તેમને સંતોષ થતો નથી. હવે તેમને મળેલા આ સધળા પદાર્થો વર્ગેરમાં તેઓ આનંદ લે તો તેમાં આનંદ લેવા જેવું નથી હોતું એમ કંઈ નથી. એ જ નોકરી ખાલી પડે તો ધણી લેવાને પડાપડી કરે છે. એવા જ ઘરમાં ધણી, આપણે 'કરીને રહેવાને તૈયાર હોય' છે. એવી જ સ્ત્રીને માટે ધણી વાંદા મરી મટતા હોય છે; અને તોપણ આવા લોકો અવિધ્યકાળમાં રહેતા હોવાથી વર્તમાનકાળમાં રહેલું સુખ તેમનાં નેત્ર જોઈ શકતાં નથી. રાજ્યનો મહેલ જોઈ પોતાની ઝુપડી તોડી પાડવી, એ જેમ ઘેવકુદી છે તેમ અવિધ્યનાં સુખને જોઈને પોતાને મળેલાં સામાન્ય સુખોનો સ્વાદ ન લેવો, એ મૂર્ખતા છે.

વર્તમાનકાળ એ જ ઉપયોગમાં આવી શકે એવો કાળ હોવાથી ખરી કાળ છે. વર્તમાનકાળવિના ભૂતકાળ કે અવિધ્યકાળ એવા કોઈ કાળનું અસ્તિત્વ છે જ નહિ. વસ્તુતઃ ગઈ કાલ અને આવતી કાલ એવા બેદો છે જ નહિ. અવિધ્યકાળમાં આપણે જઈ શકતા નથી તેમ જ ભૂતકાળમાં પાછા ફરી શકતા નથી, અને તેથી વર્તમાનકાળ એ જ આપણા જીવનની ભૂમિ છે. વર્ષ, માસ, દિવસ, કલાક અને ક્ષણો એ માત્ર એક અર્ખડ વર્તમાનકાળના જ બેદ છે, અને તેથી વર્તમાનકાળવિના બીજું છે જ નહિ—એ જો આપણે બરાબર સમજીએ તો ભૂતકાળ અને અવિધ્યકાળના અયોગ્ય વિચારોથી ચતાં આપણાં કેટલાં બધાં દુઃખો આંધાં થઈ જાય, અને વર્તમાનકાળનો જ સદુપયોગ કરવાથી આપણે કેટલા સુખી અને સામર્થ્યવાન થઈએ!

જેઓ વર્તમાનકાળમાં જ જીવે છે, અર્થાત્ પોતાનાથી બનતો તેનો સદુપયોગ કરે છે, જેઓ ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલી ભૂતોનો પશ્ચાત્તાપ કરવામાં એકવાર્ ગઈ કાલ ન બનેલા કામમાટે ખેદ કરવામાં પોતાના વર્તમાનકાળનો સમય ગાળતા નથી, તથા જેઓ અવિધ્યમાં મગ્નનાર સુખોના વિચારો કર્યા કરવામાં તેઓના મનોબળનો વ્યર્થ ફાલ કરતા નથી, તેઓ ભૂતકાળમાં અંથવા અવિધ્યકાળમાં હમેશાં દૃષ્ટિ રચાવીને જેવા કરનાર મનુષ્યો કરતાં સંસારમાં વધારે પડારથી અને વધારે વિજયી થાય છે, તથા પોતાના જીવનનું અધિક સાફલ્ય કરે છે,

વર્તમાનકાળમાં જ પોતાના મનને જોડી રાખવાનું, અર્થાત્ વર્તમાનકાળમાં કરવામાં આવતાં કામોમાં પોતાના મનને એકાગ્ર કરવાનું, કાર્ય ધણીને લગભગ અશક્ય જેવું લાગે છે. તેઓનાં ચિત્ત હજારો વિષયમાં ભટકતાં હોય છે, અને તેથી કોઈ કામ કરવા માંડે છે કે તરત જ ગંદગિજરી અથવા અવિધ્યની દર્ફતો પોતે ઉપરાષ્ટ્રપરી તેમના મનમાં ફાડાફોડ કરી મૂકે છે. આથી કરવાનું કામ ક્યાંનું ક્યાં રહે છે, અને તેઓનાં મન ક્યાંનાં ક્યાં ઉડે છે. આ પ્રકારે ભૂતકાળમાં અંથવા અવિધ્યકાળમાં તેઓનાં મન ભટકવા માંડતાં, વર્તમાનકાળમાં તેઓ કંઈ ઉપયોગી કાર્ય સાધી શકે તે પહેલાં તો તે સમય તેમના આગળથી ચાલ્યો જાય છે. આમ વર્તમાનકાળનો તેઓ ભાગે જ જોઈએ તેનો ઉપયોગ કરી શકતા હોવાથી, તેમનું આ સુખ નિષ્ફળ જાય છે.

વર્તમાન કાળ એ જ આપણું ખરું આયુષ્ય છે, એવું જેઓ યથાર્થ જાણે છે, તેઓ જ ઉપયોગી કાર્યો સાધી પોતાનાં જીવનને સંરક્ષ કરે છે, અને તેઓ જ ખરું સુખ ભોગવી

શકિ છે. ભૂતકાળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં રહેનારોએ ભૂતકાળનાં અને ભવિષ્યકાળનાં સુખ અપ્રાપ્ત હોય છે, એટલું જ નહિ પણ વર્તમાનકાળમાં જે સુખ તેમને પ્રાપ્ત હોય છે, તે પણ તેમને અપ્રાપ્ત જેવું જ યદ્યપે રહે છે. કારણ કે તે સુખોત્તરક તેમની દષ્ટિ નહિ હોવાથી તેમને તેનો ખરો ઉપભોગ આવતો નથી. ભવિષ્યમાં મળનાર ઉત્તમ ભવનો, ઉત્તમ વસ્ત્રો, ઉત્તમ વાહનો વગેરે વિવિધ વૈભવોઉપર તેમનું નિશાન હોવાથી જે વૈભવ તેમને વર્તમાન કાળમાં મળેલો હોય છે, તેમાં તેમને રસ જણાતો નથી, અને તેથી સુખી છંતાં પોતાને હાથે કરીને દુઃખી કરી મૂકે છે.

વર્તમાન કાળમાં પોતાને જે પ્રાપ્ત હોય તેમાંથી અને તેટલા અધિક સુખનો ઉપભોગ કરતાં આવડવું, એ એક મોટી કળા છે. ભૂત અને ભવિષ્યઉપર દષ્ટિ ન રાખનાર જ તે કળા સાધી શકે છે.

પોતાના કરતાં વધારે સારી સ્થિતિવાળાપણે જે છે તે પોતાની પાસે નથી, એ વિચારથી અસંખ્ય મનુષ્યો આપું જીવન અસંતોષમાં અને દુઃખમાં ગાળી નાંખે છે. ઉત્તમ મિષ્ટાન્ન ન મળવાથી મળેલા સાદા અને પૌષ્ટિક આહારને પણ તેઓ ઉકરડે નાંખી દે છે, અને સુધાંની શુભો પાડતા મરણને શરણ થાય છે. વર્તમાન કાળનો અનાદર કરવાથી જ આ પ્રવિણામ આવે છે.

એક કોરીની પણ જેમાં કમાણી નથી, પણ નિરંતર જ જેમાં ભારે ખોટ શેલી છે, એવો ધંધો કયો છે, એવો પ્રથમ કોષ કરે તો તેનો એક જ ઉતાર છે, અને તે એક વર્તમાન કાળનો અનાદર કરવો, અને ભૂતકાળમાં અથવા ભવિષ્યકાળમાં જીવવું.

અનેક મનુષ્યો બવહારમાં પુષ્કળ ધનને કમાતા જીવામાં આવે છે; અનેક ભારે પગારવાળી ઉચી નોકરીઓ કરતા હોય છે; વળી અનેક બવહારમાં વિવિધ પ્રકારનાં સુખને પ્રાપ્ત હોય છે, તથાપિ જો તેમનાં જીવન આપણે તપાસીએ છીએ તો તે ભારે અસંતોષથી, દુઃખથી, અજીવથી અને જખડાટકડકાટથી ભરેલાં હોય છે. અનેક નતનાં દુઃખોની તેઓ ફરીયાદ કરતા જ હોય છે. સુખને માટે તેઓ આમથી તેમ કાંઈક માર્યા કરતા જ હોય છે. તેઓનું ધારેલું એક સુખ મળવાને પૂરી પાંચ દાયો વીતી નથી હોતી એટલામાં તો તેઓનો જખડાટકડકાટ પાછો શરૂ થાય છે. માથેરાનમાં તેઓ હોય છે, તો મહાબલેશ્વરને વધારે સારું ગણે છે, અને મહાબલેશ્વરમાં હોય છે તો સ્વીટઝરલેન્ડ કે કેલીફોર્નીયાને વધારે સારાં ગણે છે. જ્યાં તેઓ હોય છે, તે સ્થાન તેમને ખરાબ જણાય છે, અને ખીન્ન જ સ્થાનો સુખથી ભરેલાં જણાય છે. તે ખીન્ન સ્થાનોમાં જતાં ત્યાં પાંચું તેમને દુઃખ જ જણાવાથી વળી કોઈ ત્રીજા સ્થાનપ્રતિ તેમની શક્તિ ટૂંકે છે. સારું જાણીને એક વસ્ત્ર કપાવે છે, અને ખીજી જ કાણે તેનો અભાવ પ્રકટી ખીન્નને જ જાણવા માંડે છે. નિશાળખાતામાં નોકરી હોય છે, તો રેવન્યુ ખાતાને વખાણે છે; રેવન્યુમાં હોય છે, તો તેમાં ગદ્યવેતક માને છે, અને વ્યાપારને વખાણે છે. જે પ્રાપ્ત હોય છે, તેમાં સુખ જણાવું નથી, અને જે અપ્રાપ્ત હોય છે, તેને સુખનો ભંડાર બને છે. જે કરવાનું મન્યું હોય છે, તે કરવાનું પોતાના અધિકારથી ઉતરવું ગણે છે, અને જે નથી મળ્યું તેને પોતાના અધિકારનું ગણે છે. જળદની ગાડી મળી હોય છે, તો ઘોડાની ગાડી ન મળવાથી પોતાને ભાગ્યહીન માને છે, અને ઘોડાની મળી હોય છે, તો મોટાર કાર ન મળવાથી પોતાને મહા દુઃખી

મણે છે. વર્તમાન કાળમાં હવતું અને વર્તમાન કાળમાં મુખથી મુખી થવું તેમને ગમતું નથી. તેઓ જાણતા નથી કે મુખ ભોગવવાનો એક જ સમય છે, અને તે વર્તમાન કાળ છે. તેઓ જાણતા નથી કે મુખ એક જ રીતે ભોગવાય છે, અને તે વર્તમાનકાળમાં પ્રાપ્ત વસ્તુઓમાં મુખશુદ્ધિ કરવાથી જ ભોગવાય છે.

મુખ બહાર રહેતું નથી, પણ મનમાં રહેતું છે. દયાદિ બાલ સંપત્તિમાં તે નથી, પણ અંતઃકરણની અમુક સ્થિતિમાં છે. બાલ પ્રવૃત્તિઓની અધિક અધિક પ્રાપ્તિમાં તે નથી, પણ વર્તમાન કાળમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત હોય તેમાં અનુકૂળ શુદ્ધિ કરવામાં છે. મનનો અનુકૂળ ભાવ, એ જ મુખ છે.

ધણ મનુષ્યોને પોતાનું જીવન સુધારવાને માટે વર્તમાન કાળનો સદુપયોગ કરવાનું કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ જણાવે છે કે ભવિષ્યમાં અમને આટલી અનુકૂળતા થશે કે તરત આખો દિવસ પછી અમે એ જ કરવાના છીએ. અમુક ઉદ્યોગમાં પાંચ સાત હજાર રૂપૈયા મળવાના છે, તે આ જે ત્રણ વર્ષ પછી મળી ગયા કે પછી નિરાતિ કોઇ નદીકિનારે જઈને એકાંતમાં પરમેશ્વરનું ભજન જ કરવા ધારણા છે. આ છોકરોને હજી એક વર્ષની વાર છે, તે આવશે વર્ષ પાસ થઈને ઉઘમમાં લાગી જાય કે પછી આ બધી જગજગ છોડીને આપણે નિવૃત્તિપરાયણ જ થઈ જઈએ ! કેટલા બધા મનુષ્યો આ પ્રમાણે પોતાને જે કરવાનું છે તે ભવિષ્યકાળકેવળ મુલતવી રાખે છે, અને વર્તમાનકાળને એકે જગ્યા દે છે ! શું તમને એમ લાગે છે કે વર્તમાનકાળને આ પ્રમાણે બંધી વડી જવા દેનાર, બંધારે પોતાના ધારણા ભવિષ્યકાળ આવે છે, ત્યારે પોતાના જોડેલા વચનપ્રમાણે પાળવાને સમર્થ થાય છે ? હજારોમાં અંશમાં પણ નહિ. કારણ કે તેમની બાલસ્થિતિ બદલાય છે, પણ તેમનું મન તો તેવું જ રહેતું હોય છે. આજસમાં અને પ્રમાદમાં સમય ગાળવાની જેને ટેવ પડી છે, અને જે ટેવ આખા જન્મમુખી પાલનપોષણવડે મુદ્દ વધે છે, તે ટેવ, બાલ સ્થિતિ બદલાતાં, એક શણમાં શી રીતે બદલાઈ જશે ? ૪૦ કે ૫૦ વર્ષની ઉંમરમુખી વર્તમાન કાળનો સદુપયોગ ન કરવાની જેને ટેવ પડી છે, અને જેનું મગજ અને શરીરનો એકેએક અણુ તે પ્રમાદનો ઘણે ગયો છે, તેવો મનુષ્ય પાંચ દસ હજાર રૂપૈયા મળતાં, કે છોકરો બ્યવહારનું કુસર ઉપાડી લેતાં, પરમેશ્વરપરાયણ ચિત્તવાળો એકદમ થઈ જશે, એ માનસ શાસ્ત્રના ક્યા નિયમમાં સ્થિત છે ? જેમ કાલના સ્ફીરકેવળ સ્વપ્નમાં જાગતા નથી, તેમ આજીવનમાં પાળીપોષીને પુર કરેલી ટેવો એમ ત-કાળ સ્ફૂટતી નથી.

જે કરવાનું હોય છે, તે વર્તમાનકાળમાં જ કરવાની જેઓ ટેવ પાડે છે, તેઓ જ ભવિષ્યકાળમાં પોતાનું કર્તવ્ય ઉત્તમ પ્રકારે કરવાના સામર્થ્યને પોતાનામાં જુએ છે. ભવિષ્યમાં મળનારી અનુકૂળતાકેવળ વર્તમાનકાળને જેઓ વડી જવા દે છે, તેઓ, ભવિષ્યકાળ ત્યારે વર્તમાનકાળ થઈને આવે છે ત્યારે તેને આજીવની શક્તિ નથી, અને હજી તે આવનાર છે, એવી આશામાં, ને આશામાં મરણના મુખમાં જઈને પડે છે.

આ જ જે કરવાનું છે, તેને આવની કાલના તળીયાવિનાના ફવામાં ધોરી ન દે. કાંઈ શું તમારું કરવાનાં આજ કામો છે ? આજનાં કામો કાલમાં નાંખવાથી કાલનાં કામો કેટલાં બધાં વધી પડ્યાં છે, તેનો તમે વિચાર કરો છે ? શું કાલ ૨૪ કલાકને બદલે ૨૪૦૦ કલાકની હોય એમ તમે ધારો છો ? કેટલાં કેટલાં કામો વર્તમાનમાં ન કરતાં કાલકેવળ કરવાનાં તમે રાખ્યાં છે ? આ બધાં કાલ આવશે ત્યારે, તમારામાં કો કંઈ લેવાની શક્તિ

હોય તો પણ શું તમે ધારો છો કે તમે કરી શકશો ? કાલ-પોતાની સાથે પોતાનાં કામો પણ લેતી આવવાનો જ, અને આજનાં કાલ-કરશે, તો કાલનાં રહી જશે. અને કાલનાં કરશે નો-આજનાં રહી જશે. તેમજ આયુષ્યની એકેએક ક્ષણ કામને જ માટે છે, ઉપયોગી કામને જ માટે છે, તો પછી વર્તમાનકાળનો સદુપયોગ કરવામાટે સેવાતો આ પ્રમાણ તમને કેટલો હાનિ કરનાર થાય છે !

ઉંચે મગનમાં જોવાનું અને તારાઓનું સૌંદર્ય નિરખવાનું તમને કાઈ ના નથી કેહેતું; —ઉંચે અભિક્ષાયા કરો, તે બધું ઉપયોગની છે; ઉન્નતિમાં સંહાયક છે,—પણ તારાઓને જોવામાં પગઆગળ પડેલાં શુભાચનાં, અને મોગરાનાં તાજાં રમણીય પુષ્પોને શું છુટી નાંખવાં ? ઉંચે જુઓ, અને તેમનો પણ ઉપયોગ કરો. ભવિષ્યકાળમાં ઉત્તમ થવાની ઉચ્ચ અભિલાષા સુએ મૂરો, પણ પ્રયત્નવટે ઉત્તમ થવાની વર્તમાનકાળમાં મજેરી સોનેરી તંકને ધજમાં રંગદાણી ન નાંખો.

ભવિષ્યમાં ગારીધિદા મજે તેમાં સુખેથી બેસજો, સુવર્ણની અંબાડી કંચાલી હસ્તિઉપર બેઠે આરક થજો, પણ હાલ તે નથી માટે વર્તમાનમાં જે પ્રાપ્ત છે, તેનાથી પરમપ્રસન્ન કેમ રહેતા નથી ? વર્તમાનકાળમાં પ્રાપ્ત સુખના દીપકને, અપ્રાપ્ત સુખના અસંતોષના વાયુવટે કેમ જોલવી નાંખો છે ?

ભવિષ્યમાં સાઠ રૂપે કે સો રૂપે વારની ખનાતનો કાટ કરાવજો, પણ આજે જ રૂપે વારની ખનાતનો જે કાટ મળ્યો છે, તે પહેરીને શ્રીમતોનાં શ્રીમંત થઈને કેમ ફરતા નથી ? પારિસમાં તૈયાર થયેલું પંદર પંદર હજાર વ્યથા વિરા વિરા, હજાર નું ગવન, પહેરનારી યુરોપ અને અમેરિકાના શ્રીમતોની સ્ત્રીઓ પણ વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત સુખમાં અનુકૂળ કુદિ ન ધરવાથી અસંતુષ્ટ જ રહે છે ! આમ છે તો પછી સુખનો આધાર વધારે મુશ્કેલી વસ્ત્રોઉપર ક્યાં રહ્યો ?

વર્તમાન કાળમાં જે નાનું સરખું કુંપકું તમને મળ્યું હોય તેમાંથી મોટા રાહેનરાહના મહાલયજેવું સુખ મેળવવા જે તમે ધારશો તો તમે મેળવી શકશો. સધળું તમારી કૃતિ-ઉપર છે, તેનો અનુકૂળ ભાવ પ્રકટાવવાની કળા જે તમને નથી આવડતી તો મહાલયમાં તમને રહેવાનું મળશે તોપણ તમને જ્યાં પણ જેન પડવાનું નથી.

સુખ ભવિષ્યકાળમાં રહેલું છે, એમ ન માને. ભવિષ્યકાળમાં અમુક અમુક મળશે ત્યારે જ પરિપૂર્ણ આનંદ થશે, એવી ભ્રાંતિવાળી કલ્પનાને છોડી દો. ભવિષ્યકાળમાં સુખ મેળવવાની મોટી મોટી શોજનાઓ ન થકો. વર્તમાનકાળપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખો. એમાં તમે કેટલું સુખ મેળવી શકો છો, અને કેટલું કર્તવ્ય સાધી શકો છો તે જુઓ. વર્તમાનકાળમાં શું જોઈ છે કે તમારે ભવિષ્યકાળપ્રતિ જોવું પડે છે ? વર્તમાનકાળને જેમ અને તેમ ઉઘાડી જાતો કરો; તમારું સધળું મન વર્તમાન કાળમાં જ સમરપોઈ ભવિષ્યકાળમાં અટકાવે સુખ ન જુઓ, પણ વર્તમાનકાળમાં જ જુઓ. શોધો, શોધો, તે તેમાં જ રહ્યું છે. પ્રયત્નથી તે તમને જોઈ એમ છે. નિલ પ્રયત્ન કરો, નિલ તમને થોડું થોડું જડશે, અને આમ કરતાં કરતાં અંટલા મોટા પ્રમાણમાં તમને જરૂર લાગશે કે તમે અકિત થઈ જશો.

ખાળકો વર્તમાન કાળમાં જ જીવે છે. મહાપુરુષો પણ વર્તમાનકાળમાં જ જીવે છે. તેઓનાં જીવનનો અભ્યાસ કરી જુઓ. તેઓ કેવા આનંદને જોગવે છે ! તેમના અતઃકરણમાં આનંદનો દિવસ જ હોય છે. શોધના અધકારથી તેઓ અવગણ્યા છે,

અણે છે. વર્તમાન કાળમાં હવતું અને વર્તમાન કાળનાં સુખથી સુખી થવું તેમને મનનું જ નથી. તેઓ જાણતા નથી કે સુખ ભોગવાનો એક જ સમય છે, અને તે વર્તમાન કાળ છે. તેઓ જાણતા નથી કે સુખ એક જ રીતે ભોગવાય છે, અને તે વર્તમાનકાળમાં પ્રાપ્ત થવું. આમાં સુખશુદ્ધિ કરવાથી જ ભોગવાય છે.

સુખે બહાર રહ્યું નથી, પણ મનમાં રહેલું છે. દ્રવ્યોદિ બાહ્ય સંપત્તિમાં તે નથી, પણ અંતઃકર્ણની અમુક સ્થિતિમાં છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓની અધિક અધિક પ્રાપ્તિમાં તે નથી, પણ વર્તમાન કાળમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત હોય તેમાં અનુકૂળ શુદ્ધિ કરવામાં છે. મનનો અનુકૂળ ભાવ, એ જ સુખ છે.

પણ મનુષ્યોને પોતાનું હવન સુધારવાને મટિ વર્તમાન કાળનો સદુપયોગ કરવાનું કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ જાણાય છે કે ભવિષ્યમાં અગને આટલી અનુકૂળતા થશે કે તરત આખો દિવસ પછી અમે એ જ કરવાના છીએ. અમુક ઉદ્યોગમાં પાંચ સાત હજાર રૂપિયા મળવાના છે, તે આ બે ત્રણ વર્ષ પછી મળી ગયા કે પછી નિરાતે કંઈ નહીં કિનારે જઈને એકાંતમાં પરમેશ્વરનું લજ્જન જ કરવા ધારણ છે. આ છોકરાને હજી એક વર્ષની વાર છે, તે આવશે વર્ષ પાસ થઈને ઉવમમાં લાગી જાય કે પછી આ બધી જંગળ છોડીને આપણે નિવૃત્તિપરાયણ જ થવું છે ! કેટલા બધા મનુષ્યો આ પ્રમાણે પોતાને જે કરવાનું છે તે ભવિષ્યકાળકેવર મુક્તથી ગાળે છે, અને વર્તમાનકાળને એજે જવા દે છે ! શું તમને એમ લાગે છે કે વર્તમાનકાળને આ પ્રમાણે વ્યર્થ વધી જવા દેનાર, ત્યારે પોતાનો ધારણો ભવિષ્યકાળ આવે છે, ત્યારે પોતાના ગોસ્થેશ્વર વચનપ્રમાણે પાળવાને સમર્થ થાય છે ? હજારોમાં અંશમાં પણ નહિ. કારણ કે તેમની બાહ્ય સ્થિતિ બદલાય છે, પણ તેમનું મન તો તેવું તે જ રહેલું હોય છે. આગસમાં અને પ્રમાદમાં સમય ગાળવાની જેને ટેવ પડી છે, અને જે ટેવ આખા જન્મસુધી પાલનપોષણવડે મુદ્દ થઈ છે, તે ટેવ, બાહ્ય સ્થિતિ બદલાતાં, એક શાલમાં શી રીતે બદલાઈ જશે ? ૪૦ કે ૫૦ વર્ષની ઉંમરસુધી વર્તમાન કાળનો સદુપયોગ ન કરવાની જેને ટેવ પડી છે, અને જેનું મગજ અને શરીરનો એકેએક અણ તે પ્રકારનો વગાઈ ગયા છે, તેવો મનુષ્ય પાંચ દશ હજાર રૂપિયા મળતાં, કે છોકરો વ્યવહારનું પુસ્તક ઉપાડી લેતાં, પરમેશ્વરપરાયણ ચિત્તવાળો એકદમ થઈ જશે, એ માનસ રાજેના ક્યા નિષ્ફળતા સંભવે ? જેમ સમસ્ત શરીરકેવરના ત્રણપણ બદલી શકેલા નથી, તેમ આખા હવનમાં પાળીધારીને પુષ્ટ કરેલી ટેવો અમ તકાળ પડેલી નથી.

જે કરવાનું હોય છે, તે વર્તમાનકાળમાં જ કરવાની જેઓ ટેવ પાડે છે, તેઓ જ ભવિષ્યકાળમાં પોતાનું કર્તવ્ય ઉત્તમ પ્રકારે કરવાના સામર્થ્યને પોતાનામાં લુપ્ત છે. ભવિષ્યમાં મળનારી અનુકૂળતાકેવર વર્તમાનકાળને જેઓ વધી જવા દે છે, તેઓ, ભવિષ્યકાળ ત્યારે વર્તમાનકાળ થઈને આવે છે ત્યારે તેને આજણી રાક્ષા નથી, અને હજી તે આવનાર છે, એવી આશામાં, ને આશામાં મરણના મુખમાં જઈને પડે છે.

આ જ જે કરવાનું છે, તેને આજની કાલના તળીપાવિનાના રૂપમાં ધોકી ન દે. કાંઈ શું તમારે કરવાનાં આજનાં કામો છે ? આજનાં કામો કાલમાં નાંખવાથી કાલનાં કામો કેટલાં બધાં વધી પડ્યાં છે, તેનો તમ વિચાર કરો છે ? શું કાલ ૨૪ કલાકને બદલે ૨૪૦૦ કલાકની હોય એમ તમે ધારો છો ? કેટલાં કેટલાં કામો વર્તમાનમાં ન કરતાં કાલકેવર કરવાનાં તમે ગાળ્યાં છે ? આ બધાં કાલ આવશે ત્યારે, તમારામાં સૌ રૂપ લેવાની રક્ષિત

પછી છ દિવસે થાય છે, તેથી ૧૯ મીથી ૨૫ મી એપ્રિલસુધીમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં આ રાશિનાં સંપૂર્ણ લક્ષણો હોતાં નથી. તેમનામાં કંઈક પૂર્વ રાશિનાં એટલે કે મેષ રાશિનાં અને કંઈક આ રાશિનાં લક્ષણ હોય છે. વળી તેમના જન્મસમયે ચંદ્ર જે રાશિમાં હોય છે, તે રાશિનાં લક્ષણોના અંશો પણ તેમનામાં હોય છે.)

આ રાશિઉપર વિજય મેળવવાનું કામ ધણું કઠિન છે. તેમાં જન્મેલા મનુષ્યો નિર્ભય અને માયાળુ હોય છે, અને જ્યારે તેઓને સીડવવામાં આવ્યાં નથી હોતાં ત્યારે ધણું ઉદાર હોય છે. તેઓ બહુ મોટા મનના હોય છે, અને બીજાનાં દુઃખ અને સંતાપનાં બોલાંને પોતાને માથે ખેંચી લેવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. તેઓ નિરંતર બીજાઓનું કલ્યાણ કરવાના વિચારો કર્યા જ કરે છે, અને મનુષ્યજાતિનું જેટલું હિત તેઓ કરે છે, તેનાથી અધિક ન કરી શકવાથી ધણું પ્રસંગે ખિન્ન રહે છે.

દ્રવ્યથી બીજાનું હિત કરી શકાતું હોવાથી જ તેઓ તેને મદદવાળું ગણે છે. દ્રવ્યનો સંચય કરવાની તેમને લેશ પણ ઇચ્છા હોતી નથી, અને જે તેમને પ્રાપ્ત હોય છે, તેનો અન્યને વિભાગ આપવા સર્વદા તત્પર હોય છે. પોતાના સમયનો ભોગ આપીને અથવા સમભાવે દર્શાવીને અન્યને મદદ કરવાના કરતાં દ્રવ્યવડે મદદ કરવાનું તેઓ અધિક પસંદ કરે છે. તેઓના સ્વભાવને જાણનાર પોતાના દુઃખનાં શોધણાં તેમના આગળ રડીને તેમને ધણી વાર ઠગી જાય છે.

મનને એકાગ્ર કરવાનું તેમનામાં ભારે સામર્થ્ય હોવાથી વિચારનાં અદોષનોવડે તેઓ અન્યનાં વ્યાધિ સાવર નિવારી શકે છે. બળવાન સંકરપરાક્રિતવડે તેઓ પોતાના વિચારોને ધણે દુર મોકલી શકે છે, અને જેમના તરફ તેમને મોકલે છે, તેમનું વિવિધ પ્રકારે, હિત સાધી શકે છે.

મનુષ્યમાં રહેલાં ગૂઢ સામર્થ્યોનો અર્થાત્ આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ તેમને સર્વદા બહુ લાભ કરે છે. તેના અભ્યાસથી તેમનામાં અત્યંત અસાધારણ આધ્યાત્મિક શક્તિઓ વિકાસને પામે છે.

સંસારની સંઘળી ઉત્તમ વસ્તુઓઉપર તેઓને અતિશય પ્રીતિ હોય છે, અને પોતાના મિત્રો તથા સંબંધીઓની અત્યંત ઉદારતાથી આગતારવાગતા કરવામાં તેમને બહુ આનંદ આવે છે.

ઉગ્રાઉ છંતાં પણ તેઓ પુષ્કળ દ્રવ્ય મેળવે છે. ધણું ધન મેળવવું એ તેમને મન રમતજેવું છે, પરંતુ તેને બચાવવાનું કામ તેમને બહુ કઠિન લાગે છે. અંતરમાંથી ઉગતી ઉર્મિઓ અને વિકારોને અંકુશમાં રાખવા તેઓ સદૃજ સાવધાનતા સેવે તો તેઓ ભારે અમ્બુદયને પ્રાપ્ત કરી શકે એમ છે.

બહારના દેખાવઉપર અને તેમાં પણ અમ્બુદયે કરીને મનુષ્યોના બહારના દેખાવઉપર આ રાશિનાં મનુષ્યો હંદઉપરાંત ધ્યાન આપે છે. તેઓનાં મન વિષયસુખોમાં જ ભ્રમ્યા કરે છે, અને વિવિધ વિષયોની ઇચ્છાને અનુસરવાથી વારંવાર તેઓને મોટાં દુઃખો અને પીડા સંહન કરવાં પડે છે. પરંતુ તેઓ જ્યારે વિષયવાસનાનો જય કરે છે ત્યારે તેઓનું મનોમગ્ન તથા અધ્યાત્મમગ્ન અસાધારણ પ્રમાણમાં વધી જાય છે. તેઓ બહુ સંમર્થ અને હૃદયગમ લેખક તથા વક્તા થાય છે. વાત કરવામાં સામાના મનને તેઓ મોહ પ્રમાટે એવા હોય છે.

જે છે, મોટા મોટા બચાવ પાડે છે, અને જે કાંઈ સપાટામાં આવ્યું તેને ગાદા-

સંપૂર્ણ ને પ્રસંગે આ માણસસાથે આવું વર્તન કરવું યોગ્ય છે કે અયોગ્ય, તેનું

જો આ શાશિનાં ને નહિ નથી. આ સામાન કિંમતી છે કે હલકાં તેનું જાન પણ તેઓ

શાશિનાં લક્ષણોના સઘળાની જ દુર્દશા કરી મૂકે છે. ઉન્નત અને વિદ્રેલા આખલાની પેઠે

આ શાશિ મૂકે છે. આવે પ્રસંગે તેઓ કોઈનું જીવન પણ કરી બેસે છે. તેઓ કોંધા-

અને માયાળુ હોય તેમને શાંત પાડવા પ્રયત્ન કરવો, એ અગ્નિમાં ઘી દોમવા બરાબર છે.

હોય છે. તેઓ છે કે તેઓ શાંત પડે ત્યાંસુધી તેમનાથી અલગ થઈ જવું.

તાને મથે જે વરા વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કર્યાવિના આ શાશિના મનુષ્યો પોતાનું ધારેલું કામ

વિચારો કર્યાં જ નિર્દય અને સ્વાર્થી હોય છે. પોતાની જ મરજીપ્રમાણે સર્વને અંલાવવાનું

કરી શકવાનું હોય છે. પોતાની સ્ત્રીસાથે તેઓ બહુ જ કઠોર અને ધાતકી વર્તણૂક અર્થાત્

તેમનું જીવન અત્યંત દુઃખમય કરી મૂકે છે. આ શાશિનાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને

સંયત્ત રાખવાનું કામ થયું જ કઠિન હોય છે. પોતાના જ વિચારોને તેઓ હમેશાં સર્વોત્તમ

અન્યને, અને ગમે તેવો પરિણામ આવે તેની દરકાર કર્યાવિના, પોતાની યોજનાઓને, અમ-

લમબદ્ધવાનો જરાં સરખો પણ સંભવ હોય છે, તો મૂકે છે. બીજાઓનાં કામમાં માથું

કરેવાનું તેમને થયું ગમે છે. તેઓની આખા જગત્કિપર શત્રુ અંલાવવાની ઇચ્છા હોય છે.

કુપ્તના આ સ્વભાવથી તેઓ બધાને બહુ આજુબજો ઉપભવનારા થઈ પડે છે. આ શાશિનાં

જો શક્તિ મનુષ્યોમાં જ આવ્યા હોયો ખાસ કરીને હોય છે. જેઓ કેળવણી હોય છે, તથા

મનુષ્યનાં જીવનને વરા વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરનારા હોય છે, તેઓનામાં તે હોયો બહુ જ ન્યૂન

જો દર મેળાય છે. હોયના સ્વરૂપને તથા તેના હાનિકારક પરિણામોને જાણેલા હોવાથી, તેઓ

સાધી શકે જવાના નિત્ય પ્રયત્ન કરે છે, અને તેથી તેમનામાં તે જાણે જ જોવામાં આવે છે.

મનુષ્યમાંનાં મનુષ્યો પોતાના કુરુણોને જિતીને બ્યારે ઉચ્ચ ગુણોને નાશ કરે છે

બહુ લાભ કરે છે, સૌમ્ય, વિશુદ્ધિ અને સર્વેકદૃષ્ટતાની સાક્ષાત્ મૂર્તિજેવા બાસે છે. કોંધાદિ

વિકાસને પામે છે. મેળવેલા જય, તેઓ સ્વભાવથી જ અત્યંત શાંત હોય એવું જાન કરાવે

સંસારની જે પૂર્વે કહ્યું તેમ તેઓ આક્રમ્હ, આવેશવાળા, ઉતાવળીયા, કોંધી, અને

તાના મિત્રો તથા ગાંધે લાં મારફત કરવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. નશ્વરતા, સંવ્યતા, માયા,

આનંદ, આવે છે. તો કાળજી, આત્મસંયમ, અને પોતાની ઉચ્ચ શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો

ઉદ્દેશ છંતારે જ તેમના તરણનાં સાધનો છે.

રમતજેવું છે, પણ મનુષ્યોને, મનસ્વિક વ્યથા, હૃદયના વ્યાધિઓ, જલોદર, અને શર્મમાંના

કિર્મીઓને અને જે બ્યારે વિષયવાસના તેમનામાં પ્રબળપણે વર્તે છે ત્યારે તેના પરિણામમાં

અવ્યુદયને પ્રાપ્ત કચડી જવાનો વ્યાધિ થાય છે, તથા તે જ પ્રમાણે મગજના બીજા વ્યા-

બહારના દેખાં. આ સઘળા વ્યાધિઓ તથા તે વિનાનાં બીજા સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો

આ શાશિનાં મનુષ્યો જ ઉપાય છે, અને તે એ કે પોતાના સ્વરૂપનું રમરણ તથા ચિંતન કરી

છે, અને વિવિધ કિંપણ રચાવવું.

સંહન કરવાં પડે ત્યજીથી તેમ જ વિષયોન્નતપણાથી આ મનુષ્યો વિવિધ વ્યાધિના ભોગ

તથા અધ્યાત્મબળપાત વગેરેમાં તેમણે સાધનતા એવળી.

વેપક તથા વ્રતતા (અપૂર્ણ).

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૪૪.૬૮, થી)

પ્રકરણ ૧૭.

પગના પંજા અને આંગળાંને પોપનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

બંને પગના પંજા અને આંગળાંમાં મીન રાશિની સત્તા પ્રવર્તે છે. તેથી આ ક્રિયા મીનરાશિ જે ૨૦ મી જન્યુઆરીએ બેસે છે, અને ૨૦ મી માર્ચે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

બંને પગનાં આંગળાં અને હાથની હથેળીઓ માત્ર જમીનને અડે એ રીતે, દંડ પીલતા હોય એ તેની પેઠે જમીનઉપર આડા હાંખા થવું. હથેળીઓ અને પગનાં આંગળાંવિના શરીરનો બોલને કોઇ ભાગ જમીનને અડવા દેવો નહિ. પછી માત્ર હાથને કાણીઓમાંથી વાંકા વળેલા દબને હડપચી જમીનને અડે ત્યાંસુધી ધીરે ધીરે શરીરને નીચું નમાવવું. છાતી, અથવા કુંદણ જમીનને અડવા દેવાં નહિ. દંડ પીલનારાઓ જેમ દંડ પીડે છે, તે જ પ્રમાણે કંરેણુ; ફેર માત્ર એટલો જ છે કે તેઓ છાતીને જમીનસાથે અડાડે છે, અને આ ક્રિયામાં હડપચીને જમીનસાથે અડાડવાની છે. પછી હાથને સીધા કરી ઉંચા થવું, અર્થાત્ મૂળેની સ્થિતિએ આવવું. શરીરને નીચે નમાવતી વખતે શ્વાસ લેવો, અને શરીરને ઉંચું કરતી વખતે શ્વાસને બહાર કાઢવો.

શ્લીળ પ્રકારની કસરતવડે પણ આ અવયવોને બળવાન કરી શકાય છે. તે આ પ્રમાણે:—સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. બંને હાથને, હથેળીઓ શરીરભણી રહે એ રીતે નીચે લટકતા રાખવા. પછી મુઠીઓ વાળી પગનાં આંગળાંઉપર ઉભા રહેવું, અને ઉંચા થતી વખતે હાથના અને પગના સ્નાયુઓને તંગ કરવા. પછી પાછા નીચા પગ આડીને જમીનઉપર સ્નાયુઓને શિથિલ કરી ઉભા રહેવું. આમ ફરી ફરીને કરવું. ઉંચા થતી વખતે શ્વાસ લેવો તથા સ્નાયુઓને તંગ કરવા, અને નીચા થતી વખતે શ્વાસ બહાર કાઢવો, અને સ્નાયુઓને શિથિલ કરવા.

ઉચ્ચ પ્રકારની કસરત કરતી વખતે પગમાં મનને એકાગ્ર કરેણું, અને તેમને પૂર્ણતાવાળા તથા આરોગ્યમય કરવા.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—માફ શરીર ચેતન્યથી પૂર્ણ અને અનુભવમાં આવે છે. મારા આખા શરીરમાં જીવનતત્વનો પ્રવાહ વેગથી વહે છે. હું આરોગ્યસ્વરૂપ અને બલસ્વરૂપ છું.

મિથુન, કન્યા અને ધનરાશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવોને પોપનાર ઉપરની કસરતો ગોણુપણે કરતાં અડગથુ નથી.

પ્રકરણ ૧૮.

મસ્તકને અને મુખને પોપનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

મસ્તકમાં અને મુખમાં મેપરાશિની સત્તા પ્રવર્તે છે. જેથી આ ક્રિયા મેપરાશિ જે ૨૨ મી માર્ચે બેસે છે, અને ૧૯ મી એપ્રિલે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. પગની એડીઓને એકબીજાની સાથે અંડલી રાખવી. બંને અંગુઠાની વચ્ચેમાં દશખાંડે આંગળાં અંતર રાખવું. ખભાની સાથે સીધી લીડીમાં આવી

રહે એવી રીતે, ગાખા હાથને ગાખી બાબુએ અને જમણા હાથને જમણી બાબુએ લાંબો કરવો. હાથેળીઓને ચત્તી રાખવી. કંઠમાંથી શરીરને સહજ આગળ ડાડવું. પછી સ્નાયુ તંગ થાય તે રીતે હાથની મજબુત મુઠીઓ વાળી આખા શરીરના અવયવોને તંગ કરવા. પછી બંને હાથને સીધા ઉંચા કરી, ઉંચે માથા આગળ એકઠા કરવા. અવયવોને શિથિલ કરવા અને મૂળની સ્થિતિએ પાછા આવવું. ઉંચા હાથ કરતી વખતે શ્વાસને લેવો, અને પાછા નીચા આણતી વખતે બહાર કાઢવો. આથી તે દસ મિનિટ સુધી આ પ્રમાણે કરવું.

આ કસરત કરતી વખતે મનને માથામાં એકાગ્ર કરવું, અને પ્રાણવાયુથી મગજ અને મગજના અણુઓ પોષાય છે, એવું ચિત્ર વૃત્તિમાં કદપવું. આથી તે ભાગમાં સ્વિચરની ગતિ વધશે, તથા જ્ઞાનતત્ત્વમાં વહેતું સત્ત્વ પણ ભાંડમાં અધિક પ્રમાણમાં વધતું કરશે.

નીચેનાં વિધિવાક્યોના આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—આ ધ્યસનક્રિયાથી મને બહુ જ હાલત થાય છે. મારા મગજમાં અને મસ્તકમાં સ્વિચરની ગતિ ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે. સધળા મહિન અણુઓ તેમાંથી નીકળી જાય છે. જ્ઞાનતત્ત્વગત સત્ત્વ પણ અવરોધવિના સ્વતંત્રપણે વહે છે. મારું મગજ નિર્મળ અને સ્વચ્છ છે, અને તેના અધિક અણુમાં આરોગ્ય વ્યાપી રહ્યું છે. કર્ક, તુલા, અને મક્કરરાશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવોને પોષનાર ઉપરની ક્રિયા ગાણુપણે કરતાં અડચણ નથી.

(અપૂર્ણ)

ઉપવાસોપચાર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૦૫ થી.)

ઉપવાસનો વિષય ધણે મોટે છે, અને મુખપૂર્વક જીવન ગાળવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોએ તેનો અભ્યાસ કરવો, એ થોડું અશક્ય નથી. પરંતુ આપનાર આંતરબાણ શુદ્ધિને કાણુ નથી ઇચ્છતું ? સર્વ જ ઇચ્છે છે; અને આંતર શુદ્ધિનાં વિવિધ સાધનોમાં ઉપવાસ એ પણ એક સમર્થ સાધન છે, અને આમ હોવાથી જ પૂર્વના સર્વત્ર મુખિમુનિઓએ ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં તેને બેળી દીધી છે.

મનુષ્ય દિવસમાં ત્રણ વાર ભણે સ્નાન કરતો હોય, અને બહારથી ગમે તેટલો સાફસુદ્ધ ભણે રહેતો હોય તોપણ તેની શુદ્ધિ આમડીઉપરની જ હોય છે. બીતર કેટલો કચરો હોય છે, તેનું તેને ભાન હોતું નથી. જ્યારે કોઈ નાનો અર્થવા મોટો વ્યાધિ થાય છે, ત્યારે જ તેને પોતાના શરીરમાં થયેલા મળના સંચયનું ભાન થાય છે.

નિસ સ્નાન કરનાર મનુષ્યોએ શરીરને એકલું બહારથી શુદ્ધ કરીને સંતોષ ન માનેતાં, ઉપવાસરૂપી સ્નાનવડે તેને અંદરથી શુદ્ધ કરવાનો અભ્યાસ પણ પાડવો જ જોઈએ. આ અભ્યાસ પાડનાર મંદવાડના સપાટામાં દડી પણ આવતો નથી.

સામા મનુષ્યોએ ઉપવાસ કરવાની જેટલી અશક્ય છે, તેના કરતાં માંદા માણસે ઉપવાસ કરવાની વધારે અશક્ય છે; કારણ કે શરીરમાં મળનો અધિક સંચય થાય છે, ત્યારે જ મંદવાડ આવે છે. ઘણી વખતે મંદવાડમાં આહાર એ ઝેરની જ ગરજ સારે છે, અને તેથી જ કુદરત માંદા માણસની અત્રઉપરની રચિ પ્રથમ જ દરી લે છે. આત્મ છતાં, જે સમયમાં બિલકુલ જ ખાણું ન જોઈએ, તે સમયમાં, રોગીઓ વધારે વાર ખાય છે, અને સ્વિચર અભાવથી કદાચ સ્વેચ્છાથી નથી ખાતા તો સંબંધીઓ બળાકારથી તેમને ખવડાવે છે.

તરતના મંદવાડમાં રોગનાં ચિહ્નો સમી જન્ય લાંબાં પીડાકુલ ન ખાવું, એ હિતકર છે, અને જુના મંદવાડમાં અર્ધાઅર્ધા જુખ્યાં રહેવું, એ હિતકર છે. આ નિયમને પાળનાર મંદવાડનો સત્વર અંત આણે છે, અને તેનો ભગ કરનાર મંદવાડને બહુ દિવસ અથવા માસ પહોંચાડે છે. અને પ્રયત્ન રોગને વધારી મૂકી મૃત્યુને નિકટ જોડાવે છે.

મેં ધણા ઉપાયો કર્યા પણ મારો વ્યાધિ મટતો જ નથી, એવી નિરાશા ધરવાનું કોઈને જ પ્રયોજન નથી. વિચારપૂર્વક કહેલા ઉપવાસ સર્વ વ્યાધિને મટાડે જ છે. જિહ્વાના સ્વાદને મનુષ્યો છોડી શકતા નથી, એ જ તેમને રોગ આવવામાં અને રોગ ટકવામાં કારણરૂપ છે.

આ લેખમાં ઉપવાસનો જે વિધિ લખવામાં આવ્યો છે, તેનો પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતપોતાની પ્રકૃતિના વિચાર કરીને ઉપયોગ કરવો. ઉત્તમ સાધનોનો પણ વિવેકવિના જે અભ્યાસ કરવામાં આવે છે, તો લાભ ન થતાં હાનિ થાય છે, એ ખાતરું સર્વદા સ્મરણ રાખવું. પુષ્ટ ચરખી-વાળાં મનુષ્યો સામટા ઉપવાસ એથી કાઢે તો તેમને અનુકૂળ આવે છે, પણ પાતળાં અને લોહીપિનાનાં મનુષ્યોએ એકદમ કુદોઝા મારતાં સાધવાનતા રાખવી. નળાં મનુષ્યોએ આરંભમાં દશે અથવા પંદરે દિવસ એક ઉપવાસ કરવો; પછી અઠવાડીએ એક ઉપવાસ કરવો; પછી છ દિવસે, પછી ચાર દિવસે, અને પછી બે દિવસે કરવો. આમ શરીરને અભ્યાસ પડ્યા પછી જ સામટા તથા કે ચાર ઉપવાસ કરવા. નિર્બળ મનુષ્યોનાં શરીર જેમ નિર્બળ થઈ ગયાં હોય છે, તેમ તેમનું નિશ્ચયજન પણ દુર્બળ પડી ગયું હોય છે, તેથી લાંબા ઉપવાસના નિશ્ચયમાં તેઓ ટકી શકતાં નથી. વળી જેઓને અપચો અથવા એવા જ ખીંગન જરૂર વગેરેના વ્યાધિ હોય છે, એવા મધ્યમ સ્થિતિના રોગીઓએ ધાણી, મમરા, અણા કે એવું જ કોઈ શેકેલું એક જ અનાજ એક જ વાર થોડા પ્રમાણમાં દશ દિવસ લાગત ખાઈને પછી ઉપવાસ કરવા એ લાભકારક છે.

પશ્ચિમના કેટલાક વિદ્વાનો તો ધણા લાંબા ઉપવાસો કરે છે, અને તેનાં બહુ મોટાં ફલ વર્ણવે છે. ડૉ. ડયુઈ, ડૉ. હૅનિશ, એડગર વૉલેસ કૉનેનજન, એડવર્ડ મ્યુરિન્ટન વગેરે અનેક વિદ્વાનોના લાંબા ઉપવાસ માટે બહુ ઉંચા અભિપ્રાય છે. ૨૮, ૩૦, ૪૧, ૪૫ અને ૬૦ દિવસના ઉપવાસો પણ તેઓ કરે છે. તેઓ જાતે ઉપવાસ કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ પોતાની પાસે આવનાર અનેક રોગીઓના અસાધ્ય રોગોને પણ ઉપવાસ કરાવીને જ મટાડે છે.

મ્યુરિન્ટન લખે છે કે ત્રિશ દિવસના અખંડ ઉપવાસ મેં કર્યા છે, અને મારા જાતિ-અનુભવથી હું કહું છું કે તેથી આરોગ્ય, આનંદ, સ્વતંત્રતા, સૌંદર્ય, શક્તિ, દિમ્ભત, સ્વાસ્થ્ય, સામર્થ્ય, સફરણુ, અધ્યાત્મજન, અંતર્જાન, દૈવીજ્ઞાન, અને ગ્રેમ ગ્રામ થાય છે.

તે ત્રિશ દિવસના અખંડ ઉપવાસને સર્વસિદ્ધિપ્રદ ઉપવાસ કહે છે, અને વિવેકપૂર્વક તેને કરનારને ઉપર ગણાવેલાં સર્વ ફળ ગ્રામ ચવાની ખાતરી આપે છે.

વિવેકપૂર્વક ઉપવાસ કેમ કરવા તે આ આખા લેખમાં ૨૫૪ કહેલું હોવાથી પુનઃક્રિયાની અગત્ય ન હતાં, આ વિષયઉપર અધિક પ્રકારા પડે, એટલા માટે એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાની સ્ત્રીએ પોતાને પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં થોડા સમયઉપર જે સમાધાન આપ્યું હતું, તેને અત્ર આપી આ વિષયને સમાપ્ત કરીએ છીએ.

અધિવા અને શળના વ્યાધિથી પીડાતા એક રોગીએ ઉક્ત સ્ત્રીને પૂછ્યું કે તમે મારા જેવા વ્યાધિથી પીડાતાં હો તો શું કરો? તેમણે ઉત્તરમાં કહ્યું કે:—

છ કે સાત અઠવાડીયાંસુધી, અઠવાડીયાં એક દિવસ, એ નિયમે પ્રથમ તો હું ઉપવાસ કરું; પછી એક અઠવાડીયામાં એ દિવસ એ નિયમે, બીજાં છ અઠવાડીયાં હું ઉપવાસ કરું. ધીમે ધીમે ત્રણ દિવસ, ચાર દિવસ, એક અઠવાડીયું, એ પ્રમાણે ઉપવાસના દિવસોને હું વધારતી જાઉં. અને આ બધા સમય ધરતી બહાર જઈને ખુશી હવામાં હું ઘણીવાર દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા કરું. વળી હું આખા દિવસમાં ઘણે આહારથી નવશોરસુધી શુદ્ધ વરાળનું બનાવેલું જળ પીઉં. તેમ જ હું સચિથી સાદામાં સાદો ખોરાક મહણ કરું, અને પ્રત્યેક આસને હું સુખમાં તે પાણી યદ્યપ્ય ત્યાં સુધી ચાલું, એટલું જ નહિ પણ જે જે પ્રવાહી પદાર્થ હું ખાઉં તેને પણ ગળે ઉતારતાં પહેલાં ખોરાકની પેઠે જ ચાલું. કેટલાંક અઠવાડીયાંસુધી હું માત્ર રોટલી અને મગજીના ખીચા ઉપર જ રહું; કેટલાંક અઠવાડીયાં હું એકલા દુધઉપર જ મારો નિર્વાહ કરું; વળી કેટલાંક અઠવાડીયાં રાંધાવિનાનો કાચો આહાર ખાઈને જ હું કાઢું; અને આ પ્રમાણે હું ચલાવ્યા જ કરું. વળી આ ઉપરાંત મને દુઃખ થાયો કે ન થાયો, તોપણ હું દરરોજ અને તે પણ દિવસમાં અનેક વાર મારા શરીરના પ્રત્યેક સંધાને લાંબો કરું, ટુંકો કરું, આમળું, અને જે તે રીતે તેને કસરત ધાપ તેમ કરું. દિવસમાં ત્રણ વાર હું શાંતિની, અને પ્રેમની, અને જેને જે મળે છે, તે તેના હિતને અર્થે જ મળે છે એવી એકાગ્રતાપૂર્વક નિશ્ચયામક બાવના કરું.

અને આ બધું સાધતી વખતે મારાથી બને તેટલા આનંદમાં રહેવા, અને બીજા લોકોને સુખી કરવા હું પ્રયત્ન કરું, અને મને કેવું દુઃખ ધાપ છે તેનો ગમે તેમ ધાપ તોપણ હું જાતે વિચાર ન કરું, અને બીજાઓના તે સંબંધી કદી વાત પણ ન કરું. આ બધા વખત મારા ઘરનાં બારીબારણાં હું ઉઘાડાં રાખું, અને મારાથી જેમ બને તેમ વધારે વખત હું ખુલ્લાં મેદાનોમાં કાઢું.

આશરે ત્રણ કે ચાર માસ આ પ્રમાણે વીરત્વ ધરીને વર્તવાથી ગમે તેવો ખરાબમાં ખરાબ સંધિવાનો અથવા શ્વાનો બાધિ હોય તોપણ હું તેને નિર્મૂળ કરી નાંખું.

ગ્રંથસત્કાર.

કથાચિનોદ—(યોજક ગ્ર. ૨. ઉદ્ધવજી તુલસીદાસ કવિ, કેન્સો હોલપાસે, કરોળી, મૃદ્ય પાકા પુઠાના આઠ આના; કાચા પુઠાના છ આના,) આ લઘુ પુસ્તકમાં એતિહાસિક, સાંસારિક અને નૈતિક કથાઓનો ઉત્તમ સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. લુખા બોધકરતાં આવી વાર્તાઓ અંતઃકરણમાં નીતિની ઉંડી છાપ પાડવામાં બહુ મદદગાર થઈ પડે છે. વિદ્વાન યોજકે આ ગ્રંથમાં પસંદ કરેલી કથાઓ બહુ ઉત્તમ છે, અને જે હેતુને લઈને તે લખવામાં આવી છે, તે હેતુને ધણે અંશે સરળ કરાવનાર છે. પુસ્તકની આવક કાશીની સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજને અર્પણ કરવામાં આવનાર છે. આ લઘુ ગ્રંથના ઉત્સાહી સેબક આ વિનોદમાળાના અનેક અંકો સત્વર પ્રકટ કરવામાં વિજ્ય થાયો.

જૈનમાર્ગ પ્રારંભ પોથી માગ ૧ તથા માગ ૨—(યોજક પંડિત શ્રીયુત કૃતેન્દ્રચંદ કર્પૂરચંદ લાલન, ગુલાલવાડી, સુબંધ, મૃદ્ય એક, આનો તથા દોઢ આનો) જૈનધર્મનાં મૂળતત્ત્વોનું વિવાદીઓને સુગમતાથી સારું યજ્ઞ અર્થે આ લઘુ પુસ્તકો લખવામાં આવ્યાં છે, અને તે લખવામાં પંડિત શ્રીલાલને જે વિજ્ય મેળવ્યો છે, તે જોઈ બહુ સંતોષ થાય છે. કેટલાક પાઠ તો બધા જ ધર્મના વિવાદીઓને અનુદાન, આવે એવા છે, એટલું જ નહિ

તેમ યોગ્ય વિચારના ચિંતનવડે મન રોગવાળું થાય છે. અને રોગવાળું મન થયું, એનો અર્થ જ પાપવાળું મન થયું, એ છે. આથી બીજાના દોષોનું ચિંતન કરનાર પોતાના મનને પાપવાળું કરતો હોવાથી બીજાના દોષો જોવા, એ પાપરૂપ ક્રિયા છે. અને જેઓ આવી પાપરૂપ ક્રિયામાં રચાયપચ્યા રહે છે, તેઓ સુજન નથી પણ દુર્જન છે.

* * પરંતુ આજનો ધંદાનાદ બીજાના દોષો જોનારની દુર્જનતાનું ભાન કરાવવા માટે વગાડવામાં આવતો નથી. અન્યના દોષો જોવા, એ કામ યોગ્ય છે, એનું મનુષ્યોના મોટે ભાગને જ્ઞાન હોય છે. અને તેથી જાણેલી વાત જણાવવામાં ધંદાનાદની અપૂર્વતા છે જ નહિ. આજે આ જાણેલી વાત જણાવીને, તે તમારા સાક્ષાત્ દિલની એક વિશેષ વાત બોધત કં છે. જો તે તમારા કર્ણમાં પ્રવેશી તમારા અંતઃકરણમાં પોતાના સ્વરૂપને પ્રકાશિત કરશે, તે તમારા જેવું સદ્ભાગી અન્ય કોઈ જ નથી.

* * અન્યના દોષ જોવા, અન્યના દોષોનું ચિંતન કરવું, એ જો પાપરૂપ ક્રિયા છે અને એ જો દુર્જનતા છે, તો પોતાના દોષો જોવા, અને પોતાના દોષોનું ચિંતન કરવું, એ યોગ્ય ક્રિયા શી રીતે હોઈ શકે ? પોતાના દોષો જોનાર સાધુ અથવા સદ્ગુણી શી રીતે ગર્ભ શકાય ? અન્યના દોષો જોવામાં દોષનું જેવું ચિંતન થાય છે, અને મનની જેવી દોષાકાર સ્થિતિ થાય છે, તેવું જ પોતાના દોષો જોવામાં દોષનું ચિંતન થાય છે, અને તેથી જ મનની દોષાકાર સ્થિતિ થાય છે. ઉભય પ્રસંગમાં કતાની સ્થિતિ, ક્રિયાનું સ્વરૂપ, ક્રિયાનો વિષય અને ક્રિયાનાં ફલો સરખાં જ છે.

* * બીજાના દોષોને જોવા એને મનુષ્યોના મોટે ભાગ દોષરૂપ ગણે છે, અને પોતાના દોષો જોવા, એને સદ્ગુણ ગણે છે, પરંતુ યોગ્ય વિચારથી તે ખરું નથી. પોતાના દોષો જોવાનો સ્વભાવ, એ પણ દોષરૂપ છે. બીજાના દોષો જોવાથી જેવી હાનિ થાય છે, તેવી જ પોતાના દોષો જોવાથી પણ થાય છે.

* * જો મનુષ્ય પોતાના દોષોને ભુલે છે, તે મનુષ્ય જેટલી વાર પોતાના દોષોને ભુલે છે તેટલી વાર પ્રત્યેક પ્રસંગે તે દોષને વધારે અને વધારે બળવાન કરે છે. એ અથવા ત્રણ હાથ ઉંચા ચોટલાઉપરથી ડું ભુસકો મારી શકીશ નહિ એવા પોતાના અસામર્થ્યરૂપ દોષોને જોજો કરનાર બાળકને પ્રત્યેક પ્રસંગે વધારે અને વધારે દુર્બળ થયેલો શું તમે નથી જોયો ? આહા અથવા કોઈનું બસન મારાથી છુટે એમ છે જ નહિ, એ પ્રકારે પોતાના દોષોને જોનાર અને ત્યાં ત્યાં કહેનાર ક્યો માણસ તે બસનથી છુટવા સમર્થ થઈ શકે છે ? પોતાને નિત્ય મોઢો જોજો કરનાર ક્યો રોગી, રોગના પારામાંથી મુક્ત થાય છે ?

* * કેટલાક મનુષ્યો કહે છે કે આપણામાં રહેલા દોષોને દાળવાને માટે અને તેમને સ્થાને સદ્ગુણોને સ્થાપવાને માટે દોષો જાણવા જરૂર છે. અને આ કહેવું કેટલેક અંશે ખરું જણાય એવું છે; પરંતુ અધિક અનુભવી પુરોષ દોષનાં સ્વરૂપોને જાણવાની જેટલી જરૂર નથી છે, તેના કરતાં યુવનોં સ્વરૂપોને જાણવાની હનનગણી વધારે જરૂર નાજો છે. બાળકને દારૂથી થતી હાનિનાં સ્વરૂપો સમજાવવાં, તેના કરતાં દુધ વગેરે નિર્દોષ પીવાના પદાર્થોના શુદ્ધ સમજાવવા એ વધારે લાભકારક છે. દોષવાળી વસ્તુનું સ્વરૂપ તેને સમજાવવાં જતાં દોષ પ્રતિ તેવું મન એવાય છે, અને પરિણામમાં તેના ઉપર તેને પ્રેમ પ્રકટવાનો સંભવ આવે છે. આથી જે વસ્તુ સંવદ્ય યોગ્ય નથી, તેના પ્રતિ લક્ષ એવા કરતાં, જે વસ્તુ સંવદ્ય

યોગ્ય છે, તેના જ પ્રતિ વારંવાર લક્ષ્ય એવેલા, એ જ ન સંવવાયોગ્ય વસ્તુઉપરનો મોહ છોડાવવાનો સમગ્ર ઉપાય છે.

* * * શુભોત્તું ચિંતન કરવાને બદલે આપણા દોષોત્તું ચિંતન કરવું, એ સુંદર શરીરને ત્યજીને ચાંદઉપર બેસનાર માંખીની કૃતિક્ષેપું છે. આપણામાં શુભો કયાં આછા છે કે આપણે દોષોનો વિચાર કરવો જોઈએ? આપણું સ્વરૂપ, આપણો આત્મા સમગ્ર ઉચ્ચ શુભોત્તી પૂર્ણ છે. તેની પૂર્ણતાઆગળ દોષને દેહા સહેવાનો અવકાશ નથી. આવા આપણા પોતાના ખરા ઉચ્ચ શુભોત્તું ચિંતન કરવાનું ચક્રાને, જે દોષો આપણા નથી, અથવા જે આપણામાં છે તો માત્ર આપણામાં આભાસજેવા છે, તેમનું ચિંતન કરવું, એ દુર્જનતા નથી, એમ કોણ કહી શકે એમ છે? એ પાપરૂપ ક્રિયાં હોવાથી જ તેનું ફળ જે ત્રિવિધ દુઃખ તે આપણને પ્રાપ્ત થયું છે.

* * * ખરું છે કે આપણામાં દોષો જેવા આપણને પ્રબળ દેખાય છે, તેવા શુભો જણાતા નથી; પરંતુ તેનું કારણ તો આપણે પોતે જ છીએ. આપણે દોષોને જોઈને કરીને ઉપર તરતા ને તરતા રાખ્યા છે, અને શુભોને ફાણ પણ ઉપર આવવા દેતા નથી. હું આગમું છું, અગાની છું, કોંઈ છું, મંદમતિ છું, આવું ને આવું જ આપણા સંબંધમાં આપણું ચિંતન છે; અને આ ચિંતન કંઈ એક જન્મનું નથી, પણ અસંખ્ય જન્મનું છે. અસંખ્ય જન્મથી આ પ્રમાણે આપણા દોષો જેવાનો અભ્યાસ પાડીને આપણે આ આપણા દોષોને એવા તો પુષ્ટ કરી દીધા છે કે તેમના અસંખ્યભાવિયે આપણને જરા પણ સંશય થતો નથી. આપણે આપણા પોતાના દોષો જોઈને મહા પાપી અને મહા દુર્જન થયા છીએ. કારણ કે બીજાના દોષો જેવા કરતાં પોતાના દોષો જેવા, એ મહા પાપ અને મહાદુર્જનતા છે. અન્યનું હનન કરનારકરતાં આત્મધાતી શું વધારે પાપી નથી ગણાતો?

* * * જેમ દોષોને જોઈને આજ્ઞસુંધી આપણે ઉંધી દિશાએ વલ્લા છીએ, તેમ શુભોને જોઈને હવે આ ફાણથી જ સીધી દિશામાં વહેવું જોઈએ. તમારામાં દયાબદ્ધ રહેલા શાંતિ, દયા, દામા, આર્જવ, ધૈર્ય, સત્ય વગેરે શુભોને બહાર આણો. તમે પોતે આ શુભોવાળા છો, એમ પોતાને બુઝો. ભવિષ્યમાં કદી પણ કદો નહિ કે 'મારો સ્વભાવ બહુ જ નહારો છે, તે મને કોઈએ છડવો નહિ.' તમારો પૂર્વે પોષેલો નહારો સ્વભાવ બહાર ડોઢીઈ કાઢે કે તેના સામું જેવાનું છોડી દો, અને તેને બદલે તમારા સારા સ્વભાવનું ચિંતન કરો; અને તેને જ તમારા અંતઃકરણમાં ફરતોફરતો બુઝો. દામા, શાંતિ વગેરે શુભોનાં ઉત્તમ સ્વરૂપો રચે, અને બ્યહારમાં તમે રચેલા ઉત્તમ સ્વરૂપવાળા તમને પોતાને પ્રત્યેક પ્રસંગે બુઝો. આત્મામાં સર્વ શુભો રહેલા છે, પણ જેમ બીજાંકમાં રહેલું ઝાડ, જળ સિંચાવિના બહાર નીકળવું નથી તેમ તમારા ચિંતન વગેરેના પ્રયત્નવિના તમારામાં રહેલા શુભો બહાર પ્રકટતા નથી. તેથી દોષોને પ્રકટાવવાનું છોડી દઈને શુભોને જ પ્રકટાવવાનો અભ્યાસ કરો, અને અલ્પ સમયમાં જ તમને સમજારો કે આજ્ઞસુંધી તમારામાં જે દોષો તમને જણાતા હતા, તે કેટલા અસંખ્ય હતા, અને તેમને પુષ્ટ થઈને તમારામાં રહેવાનું કારણ તમે પોતે જ હતા.

* * * પ્રિયતમ! તમને દુર્જન થવું ગમે છે કે સુજન? જો સુજન થવું ગમતું હોય તો પારકાના દોષો કદી જોશો નહિ. તમારા પોતાના દોષો જેવાનો તમને જે અભ્યાસ પડવો છે, એ પણ પારકાના જ દોષો છે. કારણ કે જેના તમે દોષો બુઝો છો, તે તમે પોતે નથી. તમે પોતે તો નિર્દોષ નિર્વિકાર ચૈતન્યધન આત્મા છો.

ઉપર આધાર રાખવાનો હુદી નય છે. મને શો રોગ હશે, અને તે કયા કારણથી થયો હશે, તેની પરીક્ષા કરાવવાનું તેને રહેતું નથી. આ આપધ અનુકૂળ આવશે કે તે આવશે, એવી અજમાયશ કરવાનું તેને મટી નય છે. રોગના ખરેખરા કારણનું તેને જ્ઞાન થવાથી, નિશાન કથી જંગાએ તાંકણું તેમાં તેને પ્રાંતિ રહેતી નથી.

પોતાની જૂલથી જ મનુષ્ય રોગને ભોગ થઈ પડે છે, અને જૂલ સુધારતાં રોગને તેના શરીરમાં રહેવાનું પ્રયોજન રહેતું નથી. રોગને મટાડનારા બીજા ઉપાયો જૂલને સુધારતા નથી, પણ જૂલના પરિણામને સુધારવા પ્રયત્ન કરે છે, તેથી તે ઉપાયો અમોઘ એટલે કદી નિષ્ફળ ન નય એવા નથી. જૂલને સુધારનાર ઉપાય જ સફળ ગણાય છે; અને જૂલ અયોગ્ય મનવડે જ થતી હોવાથી મનને યોગ્યતાવાળું કરવું, એ રોગ ટાળવાનો સફળ ઉપાય છે.

યોગ્યતાવાળા મનમાં રોગને અને તે વિના બીજાં સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો ટાળવાનું સામર્થ્ય મુકાને, પરમેશ્વરે આપણા ઉપર થોડો ઉપકાર કર્યો નથી. દુઃખ માત્રને ટાળવાનું સામર્થ્ય સર્વના મનમાં રહેલું છતાં, તેને ન જાણીને તથા તેનો ઉપયોગ ન કરીને અસંખ્ય મનુષ્યો દુઃખમાં પીલાય છે એ થોડું ખેદજનક નથી. ધરમાં અશુદ્ધ ધન દોરેલું છતાં અન્નવસ્ત્રવિના જેમ કોઈ હાડમારી ભોગવે તેમ મનુષ્યો અનેક દુઃખોને સહન કરે છે.

અમુકની સુખી અવસ્થા અને અમુકની દુઃખી અવસ્થા હોવામાં પ્રારબ્ધનો કે અહોનો કે હાથરની કૃપાનો કે એવાં ગમે તે કારણો હોવાનો જે ભેદ કહેવામાં આવે છે, તે વાતો ખોટી છે, એવું કહેવાનો આશય નથી, પરંતુ યોગ્ય વિચારથી બંને અવસ્થામાં જે ખરો ભેદ છે, તે આ મનનો જ છે. જો તમે તમારું મન યોગ્યતાવાળું કરી શક્યા છો તો તમે સુખી છો, અને તે તમે નથી કરી શક્યા તો તમે દુઃખી છો.

મંદવાડ એ મનની અયોગ્ય રિચિત છે. તાવમાં શરીર તપેલું જણાય છે, અથવા ગુમડામાં શરીરનો કોઈ ભાગ સુજેલો જણાય છે, તેટલા ઉપરથી રોગ એ શરીરની રિચિત છે, એવો નિર્ણય ખરો નથી. શરીરની ઉષ્ણતા એ કંઈ રોગ નથી; એ તો રોગે પ્રકટાવેલો પરિણામ અથવા અસર છે. એ અસરનું કારણ અદૃશ્ય છે, અને તે મનમાં રહે છે; અને તેથી જ તાવ ઉતરી ગયેલો જણાતાં છતાં, જે મનમાં તે હોય છે, તે પાછો થેલા કલાક પછી ચઢી આવે છે.

સઘળા જ રોગ મનમાં રહે છે, અને તેથી મનને નિરામય કરતાં, રોગ માત્ર મટી નય છે. માનસોપચારવડે વ્યાધિઓ ટાળવાને પ્રયત્ન થનારે દુઃખસુખનું અથવા રોગ અને આરોગ્યનું કારણ મન જ છે, એ સલાને અંતઃકરણમાં ઉંડું કોતરી રાખવાની પ્રથમ અગત્ય છે, કારણ કે એ માનસોપચારનો મુખ્ય પાયો છે. એ સલામાં સંશયવાળા મનુષ્યોને માનસોપચારમાં શ્રદ્ધા પ્રકટતી નથી, અને શ્રદ્ધાવિના વ્યાધિ નિવારવા જે એકામતાપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તેવો તેનાથી થતો નથી.

અને અમુક ઘણું દિવસે મટે એવો છે, અમુક સાધ્ય છે, અમુક કટસાધ્ય છે, અને અમુક અસાધ્ય છે, એવા એવા વિચારોના તેણે પોતાના મનમાં પ્રવેશ થવા દેવો જોઈએ નહિ. પ્રકારને જેમ આણું અધાર કે વધારે અધાર હોવું નથી, અને ટાળી શકાય એવું કે ન ટાળી શકાય એવું હોવું નથી, તેમ મનને અમુક રોગ ટળી શકે એવો કે ન ટળી શકે એવો છે જ નહિ. જો મન એ જ જગતમાં એક જ અને મોટામાં મોટું બળ છે તો પછી તેને અમુક સાધ્ય શું અને અમુક અસાધ્ય શું ? સર્વ જ તેને સાધ્ય છે, એવા નિશ્ચયથી કોઈ પણ વ્યાધિ, મટે એવો નથી, એવું તેણે માનવું ન જોઈએ. સર્વ વ્યાધિઉપર તેણે મનનું અપ્રતિહત સામર્થ્ય વાપરવું જોઈએ. સંશય જ તેના સામર્થ્યને ન્યૂન સત્તાવાળું કરી મૂકે છે.

શું મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યને મન જીવાડી શકે ? હા, જો શ્રદ્ધા હોય તો અવશ્ય જીવાડી શકે. પરંતુ મૃત્યુ પામેલો મનુષ્ય ફરીને જીવતો થતો જ નથી, એવો અતિ દૃઢ નિશ્ચય, મરણ પામેલા મનુષ્યને જીવાડવામાં આવશ્યક શ્રદ્ધા તેનામાં પ્રકટવા દેતો જ નથી.

મેં અમુક કામ શ્રદ્ધાથી જ કર્યું હતું પણ મને તો કશું જ ફળ ન જણાયું, એવું કહેનારા સૈંકડો અથવા હજારો મનુષ્યો મળી આવે છે. આવા મનુષ્યો પોતાના મનમાં પ્રકટેલી ફળની સામાન્ય આશાને શ્રદ્ધા માને છે; પરંતુ આ શ્રદ્ધા નથી. સાચી શ્રદ્ધા અલૌકિક જ હોય છે, અને ફળને પ્રત્યક્ષ જોયાવિના તે પ્રપલ્લથી અટકતી નથી. થોડો સમય પ્રપલ્લ કરતાં ફળ ન જણાતાં, પ્રપલ્લથી જે અટકે છે, તેને આ પ્રપલ્લથી અમુક ફળ મળશે જ, એવી જ સાચી શ્રદ્ધા પ્રકટી છે, એમ શી રીતે કહી શકાય ?

આથી માનસોપચાર કે મન અમુક કરવાને અસમર્થ છે, એવું કહી પણ ન ધારવું, પણ બધું જ કરવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે, એમ ધારી પ્રપલ્લમાં યોગ્યવું.

(અપૂર્ણ).

સૌંદર્ય પ્રાપ્ત કરવાનો અમોઘ નિયમ.

અંતઃકરણની યથાર્થ ઉચ્ચતાવાળા મહાપુરુષોનું મુખ અત્યંત પ્રૌઢ, પ્રતાપમય, ભવ્ય, સુંદર, અને પ્રશાંત હોય છે, એવું જે કહેવાય છે, તેનું શું કારણ હશે, તેનો કદી તમે વિચાર કર્યો છે ? તેનું એક જ કારણ છે, અને તે એ કે તેઓ પરમાત્મા જે અત્યંત પ્રૌઢ, અત્યંત પ્રતાપમય, અત્યંત ભવ્ય, અત્યંત સુંદર અને અત્યંત પ્રશાંત વગેરે શુભોદી યુક્ત છે, તેનું શત્રિદિવસ ચિંતન કર્યું કરે છે.

પોતાના મુખને અથવા શરીરને સુંદર કરવા અનેક મનુષ્યો ઇચ્છે છે, અને સૌંદર્યને વધારનાર વિવિધ પ્રકારનાં તેલ વગેરે ઔષધોના તેઓ આગ્રહથી ઉપયોગ પણ કરે છે, પરંતુ સૌંદર્ય ઉપરના ઉપચારોમાં રહ્યું નથી. સૌંદર્ય એ આંતર શુભ છે. અને આંતરમાં તે હોય છે તો જ શરીરઉપર તે પ્રકટપણે દેખાય છે.

સૌંદર્યને પ્રાપ્ત કરવાનો કદી નિષ્ફળ ન બન્યો એવો નિયમ મહાપુરુષોનાં જીવનમાંથી આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે એ કે સૌંદર્યની ભક્તિ કરવી, સૌંદર્યઉપર પ્રગાઢ પ્રેમ ધરવો. જેના જેના ઉપર પ્રેમ હોય છે, તેના જેવો જ તે થાય છે. સૌંદર્ય ઉપર પ્રેમ કરનાર સુંદર થયા વિના રહેતો નથી.

પણ સુંદર વસ્તુઓઉપર કોને પ્રેમ નથી—હોતો ? સર્વને જ હોય છે; તથાપિ સર્વ

સુંદર કેમ થતા નથી ? કારણ કે સુંદર વસ્તુઓઉપર તેમને જેટલો પ્રેમ હોય છે,

કરતાં સૌંદર્ય રહિત વસ્તુઓઉપર અધિક અણુમા હોય છે; અને સુંદર

પ્રેમ એક પક્ષે ન્યારે શરીરને સુંદર કરે છે, ત્યારે સૌંદર્યરહિત વસ્તુઓઉપરનો અણુમા બીજે પક્ષે શરીરને કુરૂપ કરે છે.

સુંદર વસ્તુઓઉપરનો પ્રેમ શરીરને સુંદર રાખી કરે છે, તે તમે જાણો છો ? અણુમા કુરૂપ ન્યારે આપણે સુંદર વસ્તુઓ જેઠાંએ છીએ ત્યારે આપણા મનમાં પ્રસન્નતા, વગેરે પ્રિય ભાવો ઉપન્ન થાય છે, અને આ પ્રિય ભાવો આપણા શરીરઉપર પ્રિય ભાવવાળી રૂપાઓ પાડે છે.

અને પ્રિય ભાવો ન્યારે આપણા મુખને સુંદર કરે છે, ત્યારે અણુમાથી અથવા દ્રેષથી પ્રકટતા અપ્રિય ભાવો આપણા મુખને વિરૂપ કરે એ સ્પષ્ટ જ છે. અમુક મનુષ્ય તામસી છે, એવું તેના મુખઉપરથી શું તમે ધણી વાર નથી ઠહી શક્તા ?

આપણાં મુખ વિરૂપ છે, તો તેવું કારણ સ્પષ્ટ જ છે; અને તે એ કે આપણે સૌંદર્યવાળી વસ્તુઓને જેટલી જેઠાંએ છીએ તેના કરતાં સૌંદર્યવિનાની વસ્તુઓને અધિક જેઠાંએ છીએ, અને સૌંદર્યવાળી વસ્તુઓના દર્શનથી જેટલા પ્રિય ભાવો મનમાં પ્રકટાવીએ છીએ તેના કરતાં સૌંદર્યરહિત વસ્તુઓના દર્શનથી અણુમાના અપ્રિય ભાવો વધારે પ્રકટાવીએ છીએ. કલાકની સાઠ મિનિટમાં આપણે આગેસાઠ મિનિટ કુરૂપ વસ્તુઓ જેઠાંએ છીએ, અને અણુમાને પ્રકટાવીએ છીએ.

સૌંદર્યવાળી વસ્તુઓને જ જોયા કરો; અથવા તેમનું જ ચિંતન કર્યો કરો; અને તમે સુંદર થશો. કુરૂપ વસ્તુઓને જોયા કરો; અથવા તેમનું જ ચિંતન કર્યો કરો; અને તમે માં વારંવાર આપણાં મુખ ઉપગમ્યા કરો, અને જન્મથી તમને સુંદર શરીર મળ્યું હશે

છે, એવો નિર્ણય ખરો નથી. શરીરની ઉપચૂકતા તેમજ દોષને જોવાના અભ્યાસથી વિરૂપ મુખ પરિણામ અથવા અસર છે. એ અસરનું કારણ તેમાં પણ શુભુદ્ધિ કરનારો અર્થાત તેમાં રહેલા તેથી જ તાવ ઉતરી ગયેલો જણાતાં છતાં, જે પછી ચઢી આવે છે.

સાધનસમારંભ કુંડમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

રા. રા. કેશવલાલ નરોત્તમ પાધ્યા (પોતાનાં માતૃશ્રીની સદ્ગતિનિમિત્ત)	મુરત ૩. ૨-૦-૦
રા. રા. હીરાલાલ ડાહ્યાભાઈ (પોતાના પિતાની સદ્ગતિનિમિત્ત)	મોંઘેક ૩. ૧-૦-૦
રા. રા. વિદ્યદાસ નાથાભાઈ (બહેન હરમંગની સદ્ગતિનિમિત્ત)	મુંબઈ ૩. ૧-૦-૦
રા. મ. જેરાંકર લક્ષ્મીશંકર ત્રિવેદી (પોતાની ધર્મપત્નીની સદ્ગતિનિમિત્ત)	વીરમગામ ૩. ૫-૦-૦
રા. રા. હીરજી ગોવિંદજી	કરાંચી ૩. ૧-૦-૦
રા. રા. મણિલાલ જીવનલાલ (પોતાની પત્નીની સદ્ગતિનિમિત્ત)	પાટણ ૩. ૫-૦-૦

જીવનરસાયનશાસ્ત્ર.

અથવા

વ્યાધિ હઠાર પણુ ઔષધ ખાર.

(હાખક પ્રે. જે. જે. કણીયા મુદ્ર ૦-૬-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦)

મનુષ્યના સ્થિતિમાં જે ખાર ફાર રહ્યા છે, તેવડે સર્વ પ્રકારના રોગો ટાળવા એ હાલના સમયમાં, વૈદ્યવિદ્યાની ઉદ્ધામાં છેલ્લી અને મોટામાં મોટી શોધ છે. આ પુસ્તકમાં આ ખાર ફાર, કયા વ્યાધિમાં કેવી રીતે આવવા, તે સામાન્ય જીવિમાન કોઈ પણ મનુષ્ય સમજે, એવી રીતે ખડુ સરળ ભાષામાં વર્ણવામાં આવ્યું છે, અને તેથી આ પુસ્તકને અભ્યાસ કરનાર પોતે જ પોતાનો તથા પોતાના કુટુંબનો વૈદ્ય થઈ શકે છે આરોગ્યને ઈચ્છનાર પ્રત્યેક મનુષ્યે આ પુસ્તક પોતાની પાસે નિરંતર રાખવા યોગ્ય છે. આ પુસ્તકમાં લખેલાં ખાર ઔષધો ખડુ જ સચ્ચાં છે, અને તે પણુ અમારે લાં મળે છે.

વ્યવસ્થાપક, માતા:કાલ વજોદ્વાર.

સૂચના.

મહાહાલના ગયા વર્ષના અઢો માત્ર યૈત્રથી આશ્વિનસુધી સીલકમાં છે. તેમણું મુદ્ર પોસ્ટેજ સાથે ૩. ૧-૩-૦ છે.

સાધનસમારંભમાં આવવા ઈચ્છનાર સાધકોને સૂચના.

જે સજ્જનો સાધનસમારંભમાં જાણ એવાના હોય તેમણે પોતાના આવવાનો એક દિવસ તથા દ્રેનનો સમય, ચાર દિવસ અગાઉથી જણાવવા કૃપા કરવી; જેથી વાહન વગેરેની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવે. પત્રદારા ખજર નહિ આપનારને વાહનની અગચ્છ પડવાનો સંભવ છે, એટલું જ નહિ, પણુ ભાડું પણુ અધિક પડશે.

વ્યવસ્થાપક, સાધનસમારંભ.

ક્રમસં—મુરત થઈને,

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧ આવાહન તથા સ્તુતિ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૧૬૧
૨ ઈશ્વરિદિગ્ધી જ્ઞાતિના ઉદ્દગાર (છાંડ)	૧૬૬
૩ શ્રીસદગુરુઆશ્રયમહિમા (છાંડ)	૧૬૮

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ શ્રી સદગુરુ દોણુ હોષ શકે ? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ? (કણ્ઠીયા) ...	૧૬૧
૨ વિચાર અદ્વયવાનો વિધિ અને તેના લાભ (છાંડ)	૧૭૧
૩ શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ધંટાનાદ (છાંડ)	૧૭૩
૪ એક એપરસાધક સમજાવે કેવા કમથી પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કર્યું (છાંડ)	૧૮૪

૩ વિદ્યા.

૧ મર્યાદા તથા શશિગ્મીની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છાંડ) ...	૧૬૬
૨ શ્વસનવિદ્યાકલા (છાંડ)	૧૭૦
૩ માનસોપચાર (છાંડ)	૧૮૬

૪ સાહિત્ય.

૧ યોગિની (છાંડ)	૧૮૮
--------------------------	-----

૫ પ્રકીર્ણ.

૧ આસંગિક ઉક્તિઓ (છાંડ)	૧૭૮
૨ કૃષિકલાપારંગત વિશ્વપ્રસિદ્ધ મ્યુઝર ભુવેન્દ્ર (છાંડ)	૧૮૦

અગત્યની સૂચના.

મહાશય પ્રમુખ માસની વદ-૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે અને તેથી આદેશને તે ખીળ માસની સુદ દશમસુધીમાં મળે છે. આથી જે આદેશને જે અવસરમાં અંક ન મળે તેમજે તત્કાળ અન જણાવવું. પંદર દિવસપછી જણાવનાર આદેશને ગેરવલ્લી પડેલા અંક મળી શકશે નહિ. ટૂંકાણું અદ્વયનારે પોતાનું પ્રથમનું દેશણું જણાવવા કૃપા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર પ્યાલ આપવામાં આવતું નથી.

श्रीमहाकाल.

रूप (पुस्तक) २०—फाल्गुन कृष्ण० १४. सवत् १९६४. दर्शन (अंक) ५.

॥ ॐ श्री ॥

आवाहन तथा स्तुति.

पङ्. (जगन्नाथ भुषत पत राणी, ओ लय.)

नृसिंहेश ! जय जय अविनाशी, सुभद्राशि,
 लवत्राता, जनिमृति हरनारा, हरिहर, जनिमृति हरनारा,
 लवात्मापरमात्मा आप ज, आ ... ..
 घट घट व्यापी माधक हृदये रमनारा, हरिहर ! हृदये रमनारा,—
 प्रकट आन भट्ट निकट यधने, हरत भरतके स्थापी दधने,
 प्रसन्न वदने आवो यहीने, स्तुतिवचननुं निमित्त लहीने,
 मात्र प्रेमने वरनारा, हरिहर ! प्रेमने वरनारा,—
 ध्येय ज्ञेय प्रियतम माधकना, आ .. ..
 सहज प्रथमे सठपर प्रमत्त रहेनारा, हरिहर ! प्रसन्न रहेनारा,—
 (जे) दुर्बल ऋषिमुनि देव सकलने, (किछ) पाप पापे नव आप सकलने,
 पणु प्रकटो साधक दुर्बलने, यवा सर्वनां लवन मङ्गलने,
 (जेने) निज जन कहेनाम, हरिहर ! निज जन कहेनारा,—

श्री सद्गुरु कोण होइ शके ? गृहस्थ के संन्यासी ?

हवे अप्रवासप्रवर्तक आचार्यभां राश्याचार्यनो सिद्धान्त अतिरिष्ट छे पणु ओ मिश्रान्तने
 गच्छावना पूर्वे विज्ञानभिनु नामना यहीने अन्वयनपर लाय क्युं छे के के विज्ञानाभूत
 आत्य इदेवय छे तेभनो सिद्धान्त जेह्ये नेभने ओ अभर्थ विज्ञानता अथि जेतानो प्रसन्न
 आत्यो छे तेभनो अभिनी विज्ञता गच्छाचार्यनो रहे तेम नथी श्रीविजयनरूपनो योगानन्द

અહિં 'દેટલાક' મંદમતિઓ—અરે પશ્ચિત્તવરો એવી દલીલ લાવે છે કે નં કર્મણા ન પ્રજયાં એ શ્રુતિનો આનંદગિરિએ એવો અર્થ ક્યો છે કે કર્મવડે નહિ, પ્રજાવડે નહિ, ધનવડે નહિ પણ ત્યાગ ભાવવડે જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તો એનાથી ભલે અર્થ કરનાર શું આનંદગિરિથી મોટા વિદ્વાન થયાનો હક ધરાવે છે? શું એમના કરતાં તેઓ વધારે વિદ્વાન પોતાને માને છે કે તેઓ આવા સમર્થ આનંદગિરિએ કરેલા અર્થથી ભિન્ન અર્થને કરે છે? આ મદામતિઓની આ દલીલ કેવી લૂણી છે તે વાચકો તરત જ સમજી શકે તેમ છે અને તે હપરથી જ અતિપક્ષીઓનો પક્ષ દેટલો લેવો અને પાયાવિનાનો છે તે પણ તરત કળી શકે છે. જ્યારે કોઈ મનુષ્યને સાચું અને વજનદાર કહેવાનું હોય છે ત્યારે તો તે, તે કહે છે, પણ જ્યારે તેમ નથી હોતું ત્યારે શોષ કોપેત પૂરયેત્ એ ન્યાયે આવી રીતે જ હુબતો માણસ પછાને પકડી બસી જવા ચલ કરે તેમ મોતનાં કાંદાં મારે છે. કોઈ પણ વિદ્વાન અચવા સુદ પુરુષ આવી દલીલ કોઈ દિવસ લાનમાં હોય તો લાવે તેમ નથી. શું આનંદગિરિને શ્રુતિનો અર્થ કરવાનો લાઘવિસ આપવામાં આવ્યો છે કે જેથી એમનાથી અતિરિક્ત કોઈ પુરુષ એનો બીજો અર્થ કરી શકે નહિ? જ્યારે શ્રીશંકરાચાર્ય થયા અને એમણે શ્રુતિઓના અર્થ પૂર્વે કરેલા તે કરતાં પ્રસંગવશાત્ ભિન્ન પ્રકારે કર્યા ત્યારે શું આ દલીલ એમની સામે લાગુ પડી હતી? શું શંકરાચાર્યે એમ કહ્યું હતું કે હા, હું અમુકકરતાં વધારે વિદ્વાન છું અને મને એવો અર્થ કરવા હક છે? અવશ્ય જ નહિ. કોઈ પણ સભ્ય મનુષ્ય એવું કહેતા જ નથી પણ પોતાની કૃતિથી દર્શાવી આપે છે કે પોતે શું જાણે છે. સત્યશોધક સર્વને પોતાને શોધ્ય લાગે ને અર્થ કરવા સ્વતંત્રતા જ છે. જો અન્યને તે અર્થ રચે તો તેણે સ્વીકારવો, અને નહિ રચે તો પોતે મકરણાદિની પર્માલોચના કરી બુદ્ધિની સ્વતંત્રતાને અવલંબી અન્ય અર્થ કરવો. આમ હોવાથી વિદ્વાનભિક્ષુએ આનંદગિરિની શુભામિરિનો લેખ લખી આપ્યો નહિ હોવાથી એમના અર્થને આનંદગિરિથી ભિન્ન છે માટે જ ખોટો કહેવો એ દુરામીદી શુભામનું કામ છે અને વિદ્વાનનું કામ નથી. આપણે કોઈ અર્થની સત્યતા વા અસત્યતા હાલ ચર્ચતા નથી અને આનંદગિરિઆદિ શાંકર વેદાન્તીઓએ આ શ્રુતિનો શો અર્થ ક્યો છે, તે આગળ વિસ્તારથી દર્શાવવામાં આવનાર છે તેથી અત્ર તો માત્ર આ વિદ્વાનભિક્ષુનો શો અભિપ્રાય છે તે જ દર્શાવીએ છીએ, છતાં પ્રસંગવશાત્, એટલું જણાવીએ છીએ કે શ્રીરામાનુજાદિ વિવિધ આચાર્યો અને વિદ્વાનોએ શ્રીશંકરાચાર્યે કરેલા અર્થથી ભિન્ન અર્થો કરેલા છે છતાં કોઈ પણ વિદ્વાન શાંકર વેદાન્તીના પ્રયત્નમાં આવી મૂર્ખતાભરેલી દલીલ તેમની સામે લાવવામાં નથી આવી. હાલના પોતાને શાંકર વેદાન્તી માનનાર નવીન મદામતિઓ જ, આપે નં મારી પીંજરી ને ખેટા તીરબાજ એ જનકહેવતના લક્ષ્યરૂપ થતાં એ દલીલ લાવે તો તેમની જ વિદ્વાતાને તે શોભે તેમ છે.

વળી જે પુનૃપણાને છોડીને, વિતૃપણાને છોડીને ઇચ્છાદિ શ્રુતિ છે તે પણ પુનૃાદિતી એપણામાત્રનો ત્યાગ જણાવે છે અને સર્વ કર્મના સંન્યાસનું વિધાન કરતી નથી. તેથી સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરી પછી જ વેદાન્તશ્રવણાદિ કર્યાં એવી જે આધુનિક વેદાન્તીઓની કલ્પના છે તે કલ્પના છે એમ જ સમજવું. આમ હોવાથી શ્રીમનુસ્મૃતિમાં વેદાન્તશ્રવણ કરી પછી જ સંન્યાસનું વિધાન કર્યું છે. ત્યાં સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે કે “વેદાન્તને વિધિપૂર્વક શ્રવણ કરી દેવતાશુદ્ધિ પ્રાપ્ત્યપથી મુક્ત થઈ દિવે સંન્યાસ લેવો.”

શ્રીવિદ્યાનાંકિતુનાં આ વચનો સ્પષ્ટપણે એમના અર્થિદાયક સ્વરૂપે છે કે વેદાન્તશ્રવણ કરવામાં સંન્યાસાશ્રમની જરૂર નથી અને જેઓ એમ માને છે તેઓ મનુસ્મૃતિના પ્રમાણુજીત વચનને હડતાલ જ મારે છે અને તેમના મતને સમર્થન કરનાર એક શ્રુતિવાક્ય પણ નથી. એ વાત સાચી છે કે ન કર્મણા ન પ્રજયા...ત્યાગેનૈકેન્દ્રમૃતાવમાનશુઃ એ શ્રુતિમાં કોઈ ઘટ્ટેનો અર્થ મુખ્ય અને ત્યાગેન પદનો અર્થ ત્યાગદ્વારેણ કરે છે અને છેવટે મુખ્યનો અર્થ પણ સર્વ જ કરે છે અને તેથી “જે જે મુખ્ય થતીઓ મોક્ષને પામ્યા છે તેઓ સર્વ જ સંન્યાસવડે જ મોક્ષને પામે છે” એવો હારથમાત્ર અર્થ કોઈ કોઈ કરે છે પણ આ વાક્યને એ અર્થ ‘કરવા જે મયસુ’ પડે છે તે કોશિ જ એ અર્થની અસાધ્યતા અને એમ કરનારી પ્રાપ્તિને જગજગતેર કરે છે.

આ પ્રથમ સૂત્રપરંતુ આજુ જ લાખ્ય સંન્યાસના સંબંધમાં છે છતાં સ્થલસંકાયને લીધે તથા સંક્ષેપ સાચવવા તે અત્ર ન દર્શાવતાં દિદ્માત્ર ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે તેથી સ્પષ્ટ જણાશે કે સર્વિકલ્પક અથવા નિર્વિકલ્પક સમાધિમાં પ્રવેશને લીધે કર્મ પોતાની મેજે ધૂટે તો તેમાં દોષ નથી પણ એશિવાય છુદ્ધિપૂર્વક કર્મને લાગે તો સંન્યાસીએ પણ કરવાનો નથી અને સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરી સંન્યાસાશ્રમ મદણ કરે તો જ વેદાન્તશ્રવણદિનો અધિકાર આવે છે એમ માનવામાં એક પણ શ્રુતિસ્મૃતિઆદિનું પ્રમાણ નથી.

વેદાન્તસૂત્ર ૩-૪-૪૮ ના લાખ્યમાં જણાવ્યું છે કે વૃત્તસ્તસ્યૈવ ચાતુરાધ્યમ્ય ધર્મસ્ય પ્રાયશો ગૃહસ્થાશ્રમે માયાત્ સચ્ચાદેવ કેવલ ગૃહિણોપસંહારઃ વૃત્તઃ સર્વાશ્રમોપલક્ષણતયા ન નુ બાધમાન્તરાધિકાર પ્રતિવેધાર્થમિત્યયઃ. ॥ આરે આશ્રમના સંપૂર્ણ ધર્મો ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધણે અંશે સિદ્ધ થાય છે માટે છોડિએપનિષદમાં શ્રવન્મુક્તત્વ પ્રતિપાદન કરતાં ઉપસંહારમાં ગૃહસ્થાશ્રમીનું ક્યન કયું છે. એ ક્યન તે સર્વ આશ્રમનું ઉપસંહાર કરનાર છે પણ એથી એમ સમજવાનું નથી કે ગૃહીથી અતિરિક્ત. આશ્રમીઓ શ્રવન્મુક્ત હોતા નથી.

આ વાક્ય સ્પષ્ટપણે સર્વ આશ્રમીઓને તત્ત્વજ્ઞાન થવાની યોગ્યતા અને તેથી શ્રવન્મુક્તિ જણાવે છે એટલું જ નહિ પણ આ સૂત્ર તથા તેનું આ લાખ્ય અધિક એ સૂચવે છે કે શ્રવન્મુક્તિ ગૃહસ્થને માટે તો નિર્વિવાદ જ છે, જો સદિગ્ધ હોય તો તે છત્તગ્રામી માટે છે અને એ સદિદ્ધ દૂર કરવા જ આ સૂત્ર કરવું પડ્યું છે. શુ સમયની વિપરીતતા ! કવિનું માહાત્મ્ય એ જ છે કે પૂર્વે જે વાત નિર્વિવાદ હતી તે વાંતને અજ્ઞાન મનુષ્યો સંશયમંત્રિત કરે છે અને ચોર શાહુકારને દંડવા જાય છે.

વેદાન્તસૂત્ર ૩-૪-૪૭ નું લાખ્ય—યસ્મિન્ હિ પક્ષે ગર્હસ્થ્યાદૌ વિશેષપ્રાપ્ત્યેન વ્રતૈકાદ્યં ન સંભવતિ તસ્મિન્ પક્ષે દયાસંગનિવૃત્તિદ્વારોપકારિણી પ્રવ્રજ્યા પ્રાનાંગતયા વિધીયતે ન નિયમેન ।

ભાવાર્થઃ—જે મનુષ્યને ગૃહસ્થાશ્રમમાં અતિશય વિક્ષેપ રહે અને તેથી જે પ્રભંમાં એકાગ્રતા આપી ન શકે તેવા પુરુષને માટે વ્યાસગની નિર્ગતિ કરનાર સંન્યાસ હોવાથી ઉપયોગી છે અને તેથી તત્ત્વજ્ઞાનના એક સાધનરૂપે તેવા પુરુષમાટે તેનું વિધાન કરવામાં આવે છે, પણ નિયમે કરી સર્વ માટે નથી. કદાચ કે (એ લાખ્યમાં આગળ કહ્યું છે તેમ) સર્વ માટે સંન્યાસ લેવામાં આવે છે તો છોડિએપનિષદમાં ઉપસંહારમાં ગૃહસ્થને શ્રવન્મુક્તિ કર

હી છે તેનો બાધ આવે અને તે સાથે તત્ત્વજ્ઞાનેન મુચ્યન્તે યત્ર તત્રાશ્રમે રતાઃ ॥ ગમે તે આશ્રમમાં રિયત હોય તોપણ તત્ત્વજ્ઞાનવડે તે સર્વનો મોક્ષ થાય છે—એ આદિ સ્મૃતિ-વચનનો વિરોધ આવે છે.

આ વાક્ય આ યતીન્દ્રના મંતને સ્પષ્ટ નજીવે છે. “આ તો વિજ્ઞાનભિક્ષુ” વચન છે અને તે અમારે પ્રમાણ નથી” એમ કહેનાર ભલે એ વચનનો અનાદર કરે પણ તેને ગળે પણ ઉપરનું સ્મૃતિવચન ફાંસી નાંખે છે.

સંન્યાસાશ્રમસ્યેવ ક્ષત્રેયમન્યાશ્રમાણાં વિદ્યા સંયન્ધોઽસ્તિ । કુતઃ ઉપદેશાત્ ॥
(વેદાન્તસૂત્ર ૩-૪-૪૯ નું ભાષ્ય):—ભાવાર્થઃ જેમ સંન્યાસાશ્રમીઓ તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન છે તે જ પ્રમાણે સર્વ ક્ષત્રાશ્રમીઓ પણ તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન હોય છે. કેમકે એ પ્રમાણે શાસ્ત્ર નજીવે છે.

આ વગેરે અનેક સ્પષ્ટ વચનો પ્રસ્તુત વિષયમાં એમનો મત શું છે તે સંબંધમાં પ્રકાશ પાડે છે અને તે એટલા સ્પષ્ટ છે કે તેને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા અધિક વિવેચનની અપેક્ષા રહેતી નથી. આ શિવાય પણ અન્ય પ્રમાણ વચનો જેમને જેવાં હોય તેમણે પ્રથમ સૂત્રપરનું આખું ભાષ્ય, ૩-૪-૩૬-૩૭ આદિનું ભાષ્ય જોવું. સદૃષ્ટ સાચવવા અત્ર તેને ઉદાહરણરૂપ વિસ્તાર કરતા નથી. પણ હવે શાંકર વેદાન્તમતિ નજીવે. આપણી તરફ શાંકર વેદાન્તનો પ્રચાર વિશેષ છે; વળી આ વિષયમાં પ્રતિપક્ષ ધારણ કરનાર કોઈ શાંકર વેદાન્તના ધુરંધર પંડિતોનાં વચનોનો આશ્રય લઈ પોતાને શાંકર વેદાન્ત પોતાની ખોટી ટેવમાં સાહાય્ય આપશે ધારી વળગવા નય છે, અને જનસમાજમાં સુરક્ષિત અત્ર આપેલા સિદ્ધાન્તના સંબંધમાં મિથ્યા કોલાહલ મચાવવા પ્રયત્ન કરે છે માટે શાંકર વેદાન્તમાંથી કોઈ પણ અલંકરને સમ્બંધતા નથી અને તે સર્વ પણ અત્ર સ્થાપના કરેલા સિદ્ધાન્તને—સત્યરૂપે પ્રોત્તાના અથમાં સ્થળે સ્થળે વર્ણન કરે છે એ સ્પષ્ટ નજીવવા તથા એ વેદાન્ત વિશેષ ગહન છે માટે એના વિવેચનમાં સદૃષ્ટ ન રાખતાં કંઈક વિસ્તારથી વિવેચન કરવામાં આવે છે. જે કામ શત્રુઓ કરે છે તે તરત સમજાય છે અને તેનું પ્રતિવિધાન વહેતું થાય છે પણ જે ઉપર ઉપરથી મિત્ર જેવા દેખાય છતાં અંતરમાં શત્રુતા ધારણ કરનાર હિતશત્રુ છે તે વિશેષ હાનિ કરવા સમર્થ થઈ શકે છે. આ જ નિયમ પ્રસ્તુતમાં પણ લાગે છે. જેઓ શાંકર વેદાન્તને ખુલ્લી રીતે જ સ્વીકારતા નથી તેમનાં વચનો શાંકર વેદાન્તને સ્વીકારનાર છતાં તેના બરાબર જાનથી સંહિત પુરવા સ્વીકારતાં આંચકા ખાય છે, પણ જ્યારે પૈસા ખૂટી જાય ત્યારે લોકને છેતરવા રૂપી-યાને બદલે નીકળના સિદ્ધાન્તે અથવા કાંકરાવડે ભરેલી કોથળી ખતાવનાર ધૂર્ત શરાદ્વી માણક શાંકર વેદાન્તનો ઉપરથી વેપ કરનાર કોઈ દુર્જન અચૂક તો શાંકર સિદ્ધાન્ત છે એમ લોકને જાહેર કરે છે. ત્યારે સૂત્ર પુરવા તો તેના છળને જાણી તેને તિરસ્કારદલિથી લુચ્ચે છે પણ અર્ધ જાણનાર ‘કોણુ જાણે વખતે આવો શાંકર સિદ્ધાન્ત હશે’ એમ મિથ્યા મોહવશ થાય છે. આ હેતુથી આવા કપટી પુરવાના છત્રથી જનસમાજને હાનિ ન થાય તે અર્થે શાંકર વેદાન્તની આખી પ્રક્રિયા અત્ર એ વેદાન્તનાં પ્રમાણોસાથે આ પ્રસંગે નજીવવા ક્ષેટ્ર લંઘ્યે છીએ.

(અપૂર્ણ.)

ઇષ્ટવિરહિણી વૃત્તિના ઉદ્ગાર.

પદઃ (હું તો પ્રેમની પ્યાસી. એ લય).

વિરહીનો વિરહ આ ફેણી, પ્રીતમને કોણ લેટાડે.

થાકી જપ અને તપ કરી કરી, સુખ દીકું ન કોઈ દહાડે;

કહો કોઈ શાથી સુજથી આમ વહાલો, વદન સંતાડે. પ્રીતમને

કર્મો દુષ્ટ કોઈ જન્મનાં, શું આવતાં આડે;

ગંજુ કર્મધાસની બાળવા, કોણ અગ્નિ દેખાડે. પ્રીતમને

પોતાની ગણી નિત્ય આમ બહાનાં, પ્રીતમ કાં કાઢે;

દુર્બળ દાસીની ન દયા ધરે શીદ વ્યર્થ રંજાડે. પ્રીતમને

સંદેશે પ્રીતમને આજ મારો, કોણ પહોંચાડે;

ગુપ્ત રહે અધિક, માનો પ્રિયા આ દેહ પણ છાંડે. પ્રીતમને

સુખ કોઈમાં હવે ન જણાય, નયનો આંસુમાં પાડે;

વહાલાવિણુ બળે કાયા અને મન અગ્નિને ખાડે. પ્રીતમને

વનમાં નાશી જઉં કે જઈ વસું હું વિકટ કો પહાડે,

કહો શું કરી હવે આ દાસી નરહરિઅંકમાં લાડે. પ્રીતમને

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૧૪૭ થી.)

જ્યોતિષ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોએ નિરંતર જાનને તથા ધૈર્યને સેવવું જોઈએ. તેમણે પોતાના સંબંધી વાત કદી પણ ન કરવી. વળી પરસ્પ્રીપ્રતિ તેમણે દંદિસરખી પણ કદી ન નાંખવી. સ્ત્રીવિપયસંબંધમાં તેમણે પોતાની જાતને અત્યંત અંકુશમાં રાખવી. દંદિયને અને મનને અંકુશમાં નહિ રાખવાથી તેઓ પોતાના ઉપર ભારે વિપત્તિને આવી પડવાના સંભવો આજ્ઞાવિના રહેતા નથી. જેણે પોતાના મનને નિયંત્રિત છે, તેણે સર્વ જ નિયંત્રિત છે, એ સૂત્ર તેમણે કદી પણ વિરમણ કરવું નહિ.

મનુષ્યજાતિની ઉન્નતિની અને વૃદ્ધિની જે જે નવી શોધો થાય છે, તે સર્વનો આ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યો સ્વીકાર કરનારા હોય છે. વળી તેઓનું જીવન અત્યંત ભારે હોવાથી લોકોપયોગી અનેક બાબતો તેઓ શોધી શકવાના સામર્થ્યવાળા હોય છે. તેઓએ જેમ અને તેમ એકાંતમાં અધિક રહેવું, કારણ કે તેવા સમયમાં પોતાના તથા પારકાના હિતના અનેક વિચારો તેમને રડુરી આવે છે. પોતાની આજીબાજીના મનુષ્યોનાં સહવાસની તેમના ઉપર અસર થતી હોવાથી જે જે મહત્વના નિશ્ચયો કરવાના હોય તે સર્વ તેમણે કેવળ એકાંતમાં જ કરવા. કોઈ અને ધર્મિયાંથી જેમ બને તેમ દૂર રહેવા તેમણે યત્ન કરવો જોઈએ, કારણ કે

એ ઉભય વિહારને વશ વર્તવાથી તેમને વિવિધ વ્યાધિઓ થાય છે તથા પ્રસંગે તેમનું મૃત્યુ પણ થાય છે.

આ શશિની સ્ત્રીઓએ બીજાઓની ખુશામતથી અથવા કાળજી દર્શાવનારી લાગણીથી આડે રસ્તે દોરવાઈ ન જવાય તેને માટે અત્યંત સાવધ રહેવું જોઈએ. વૃષભ શશિમાં જન્મેલાં પશુઓ તેમ જ સ્ત્રીપુરુષો ગમે તેવાં વિહારણ અથવા લયંકર હોય છે, તોપણ પ્રેમથી વશ થઈ જાય છે. અત્યંત ઉન્મત્ત અને કેધમાં આવી ગયેલા લયંકર જંગલી ગોધાઓને બાળકોએ પ્રેમથી તત્કાળ શાંત પાડ્યાનાં, વશ કરવાનાં અને કેદીતરીકે પકડી લઈ જવાનાં ઉદાહરણો જણાયાં છે.

સઘળા પ્રકારનાં ઉત્તેજક અને માંદક ખાનપાન આ શશિનાં મનુષ્યોને અત્યંત હાનિ કરે છે. દાહની નિશામાં આ શશિનાં મનુષ્યોએ ધણાં ખુન કરેલાં પ્રસિદ્ધ છે. આથી આ શશિમાં જન્મેલાં સઘળાં મનુષ્યોએ મનનો તથા ઇન્દ્રિયનો નિરોધ સાધવા સર્વ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેમણે સર્વદા સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે મોટા મોટા દેશો જિતનાર મનુષ્ય મોટો નથી, પણ પોતાના મનને જિતનાર મોટો છે.

વૃષભ શશિનાં મનુષ્યે મહત્તર શશિમાં જન્મેલાં સાથે લગ્ન કરવું અત્યંત હિતકર છે. આવા લગ્નથી યતાર પ્રજા શરીરે નીરોગ અને સુદૃઢ થાય છે. તુલા શશિનાં મનુષ્ય સાથેનું લગ્ન તેથી ઉતરતા પ્રકારનું છે. આવા લગ્નથી યતાર પ્રજા કોઈ કોઈ અપવાદવિના બહુ શુદ્ધિ માનવાય છે. વૃષભ શશિનાં મનુષ્યોનું પોતાની શશિનાં મનુષ્યો સાથેનું લગ્ન પણ સુખજનક નીવડે છે. બીજી શશિનાં મનુષ્યો સાથે આ શશિનાં મનુષ્યો લગ્ન કરે છે તો જે પ્રજા થાય છે તે ધણું કરીને જીવતી નથી, અને તેમનો ચુદર્યાત્રમ ક્ષયિત જ સુખવાળો નીવડે છે.

લગ્ન કરવામાં સ્ત્રીપુરુષ ઉભયની વ્યવહારિક, સામાજિક તેમ જ માનસિક સ્થિતિ, ઉત્તમ પ્રકારનો પરિણામ આવવા માટે લગભગ સંમાન હોવી જોઈએ, એ વાતો લક્ષ્મી શાખવી ઉચિત છે.

આ શશિનાં બાળકો આપમતીયાં અને ગમે તેટલા જોખમે પણ પોતાનું જ ધાયું કરનારાં હોય છે. તેઓમાં ભારે સહનશક્તિ હોય છે, અને તેઓ સ્વભાવથી જ વિજેતા હોય છે. પોતાનાથી મોટી ઉમરના સોળગીઓનું તેઓ તરત અનુકરણ કરે છે, અને તેથી કરીને તેની બાળકમાં તેમની ખાસ દેખરેખ રાખવી જોઈએ. આ શશિનાં બાળકો ગમે તેટલાં હડીલાં હોય છે તો પણ પ્રેમથી તરત જ તેઓ વશ કરી શકાય છે. ક્રોધ કરીને તેમને વશ વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ ધણું જ ખરાબ છે, કારણ કે તેથી તેઓ હોય છે, તેના કરતાં દશગણાં વધારે બગડે છે. શાંતિ, દૃઢતા, અંતે અત્યંત શુદ્ધ પ્રેમ એ જ તેમને અંકુશમાં રાખવાનો ઉપાય છે. માબાપોએ તેમના સ્વચ્છંદીપણને જરા પણ નેમ્મું ન આપવું પણ તેમ કરતાં તેમણે અત્યંત શાંત, સ્વસ્થ અને ગંભીર રહેવું, અને વાણીમાં કે નેત્રમાં ક્રોધનો જરાસંસ્પર્શો ભાવ પણ દર્શાવવો નહિ. શાંત અને દૃઢ નિશ્ચયવાળાં માબાપમાટે આ શશિનાં બાળકો બહુ માન ધરાવે છે, અને મનમાં તેમની પ્રશંસા કરે છે.

તેઓને પ્રમણિકપણ તથા નીતિના નિયમોનું પાલન સહીય પ્રથમ રાખવું જોઈએ. તેઓ બહુ સ્વાર્થશુદ્ધિનાં હોય છે, અને તેથી જ્યારે તેમને તેમની મરજીપ્રમાણે વર્તવા દેવામાં આવે છે ત્યારે બીજાઓને પોતાના વર્તનથી કેટલું દુઃખ અને ઉપાધિ થાય છે, તેના તેઓ જરા પણ વિચાર કરતાં નથી.

પ્રાપ્તવ્ય પ્રાપ્ત થતાં મતિ મોઢે, અન્યપ્રતિ ન તણાય,
 પ્રભુપદથી પૂર્ણકામ થઇને, પ્રભુ જોઇજોઇ મલકાય રે,
 તિમિર હવે ન રહ્યું કેઈ સ્થળ, અકાશ નિત્ય લગાય,
 અશુભ અહિત શશશૃંગપેરે, મિથ્યા શ્રાંતિ લણાય રે,
 જીવપદકેરૂં લાન પ્રતિષ્ઠાણ, પ્રભુપદમાં અળપાય,
 અછતો અભિમાની છતો થઈ, નરહરિપ્રભુચશ ગાય રે,

શી૦

શી૦

શી૦

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૪૮ થી.)

પ્રકરણ ૧૯.

ગ્રીવા (ગરદન) અને કંઠને પોષનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

ગ્રીવામાં અને કંઠમાં વૃષભ રશિની સત્તા પ્રવર્તે છે. તેથી આ ક્રિયા વૃષભ રશિ જે ૨૦ મી મેઝે બેસે છે, અને ૨૧ મી મેઝે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. પગની એડીઓને એકબીજાની સાથે એડેલી રાખવી. અને અંગુઠાની વચમાં દશખાર આંગળતું અંતર રાખવું; ખભાની સાથે સીધી લીટીમાં આવી રહે એવી રીતે હાથને બંને બાજુએ લાંબા કરવા. હાથેળીઓ જમીનભણી રાખવી. પછી સઘળા અંગુઓને તંગ કરી હાથને સન્મુખ એકબીજાને અડે તેવી રીતે લાવવા. પાંછા મળી સ્થિતિમાં લેઇ જવા. હાથને આગળ આણતી વખતે શ્વાસને લેવો, અને પાછા લેઇ જતી વખતે અવયવોને શિથિલ કરીને બહાર કાઢવો. આ પ્રમાણે ફરી ફરીને કરવું.

ક્રિયા કરતી વખતે મનને ગ્રીવામાં અને કંઠમાં એકાગ્ર કરવું, અને આ અવયવો પૂર્ણ આરોગ્યવાળી સ્થિતિમાં છે, એવું વૃત્તિથી ધારવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—મારી ગરદનમાં તથા કંઠમાં રંધિરની ગતિ બહુ ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે. આ શ્વસનક્રિયાથી મારી ગરદનના અને કંઠના પ્રત્યેક અણને તથા જ્ઞાતતંતુને ઉત્તમ પ્રકારનું પોષણ મળે છે. સઘળા રક્ત અણોએ બહાર નીકળી જાય છે. મને આ ક્રિયાથી અત્યંત લાલ થાય છે.

સિંદ, વૃશ્ચિક અને કુંભ રશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવોને પોષનાર ઉપરની ક્રિયા ગોચુપણે કરી શકાય છે.

પ્રકરણ ૨૦.

હાથ, ખભા અને ફેફસાંને પોષનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

હાથ, ખભા અને ફેફસાંમાં મિથુન રશિની સત્તા પ્રવર્તે છે. તેથી આ ક્રિયા મિથુન રશિ જે ૨૨ મી મેઝે બેસે છે, અને ૨૧ મી મેઝે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. પગની એડીઓને તથા બંને અંગુઠાને ઉપર લખેલી ક્રિયામાં કલાપ્રમાણે રાખવાં. ખભાની સાથે સીધી લીટીમાં આવી રહે એવી રીતે હાથને બંને બાજુએ

જુએ લાંબા કરવા. હાથેળીઓને ચત્તી રાખીને મુઠીઓ વાળવી, અને સઘળા રનાયુઓને જોડલા બને તેટલા તંગ કરવા. પછી કોણીઓથી હાથને માથાભણી વાળીને, હાથનાં આંગળાંના સંધા ખભાને આડવા. રનાયુઓને તંગ રાખી રહીને જ પાછા તેમને મૂળ સ્થિતિએ લઈ જવા. ખભાભણી હાથ આણતી વખતે આસને અંદર લેવો, અને પાછા સીધા કરતી વખતે આસને બહાર કાઢવો. અવયવોને શિથિલ કરીને, પુનઃ પુનઃ આઠ અથવા દશ મિનિટસુધી અથવા શ્રમ જણાય ત્યાં સુધી ઉપર પ્રમાણે કર્યાં કરવું.

આ ક્રિયાના બીજા પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે. ઉપર કલાપ્રમાણે ઉભા રહેવું. હાથને બને બાજુએ લટકતા રાખવા. હાથેળીની બાજુએ શરીરભણી રહે એ રીતે બને હાથની મુઠીઓ વાળી અવયવોને તંગ કરવા. જમણા હાથને કોણીમાંથી વાળીને ખભાસુધી ઉંચો લાવવો, અને પાછો હટો તેમ કરવો. અવયવોને બને વખતે તંગ જ રાખવા. ડાબા હાથે પણ તે જ પ્રમાણે કરવું. બને હાથને ખભાભણી ઉંચા આણતી વખતે આસને લેવો, અને પાછા નીચે લઈ જતી વખતે બહાર કાઢવો. પછી અવયવોને શિથિલ કરી, પુનઃ એ પ્રમાણે શ્રમ જણાય ત્યાં સુધી કર્યાં કરવું.

આ ક્રિયા કરતી વખતે મનને ખભામાં, હાથમાં અથવા ફેફસાંમાં જોડી રાખવું, અને તે ભાગ અત્યંત બળવાન અને પુષ્ટ છે, એવું ધારવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—આસને લેવાની મારાં ફેફસાંની શક્તિ અત્યંત વધે છે. મારાં ફેફસાં પ્રતિદિન અધિક અધિક બળવાન થતાં જાય છે. (ખભામાં અથવા હાથમાં મનને એકાગ્ર કરવામાં આવ્યું હોય તો ફેફસાંને બદલે તે અવયવની કસબના કરવી.) આ અસનક્રિયાથી મને વાસ્તવિક આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

કન્યા, પંન, અને મીન રાશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવોને પોપનાર ઉપરની ક્રિયા ગાંજીપણે કરવાની ઇચ્છા હોય તો કરવી.

(અપૂર્ણ.)

વિચાર બદલવાનો વિધિ અને તેના લાભ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૯૩ થી)

વિચારો બદલવામાટે બાહ્ય પદાર્થો તથા પ્રસંગોનો આશ્રય લેવો, એ ખોટું છે, અથવા તેવો આશ્રય કોઈએ ન જ લેવો, એવું કહેવાનું તાત્પર્ય નથી, તેમ જ વિચારો બદલવાને માટે બાહ્ય પદાર્થોનો આશ્રય લેવાથી આપણું દિત નથી જ સંધાવું, એમ કહેવાનું પણ તાત્પર્ય નથી. વિચારો બદલવાને માટે બાહ્ય પદાર્થોદિનો આશ્રય લેવાની લેશ પણ ના નથી; પરંતુ બાહ્ય પદાર્થો અથવા પ્રસંગો હોય તો જ આપણા વિચારો બદલાય, નહિ તો ન બદલાય, એવી સ્થિતિ, શું વિચારઉપર મનુષ્યનું સ્વામિત્વ સૂચવે છે? બાહ્ય વસ્તુઓઉપર આપણા સુખનો આધાર રાખીને આપણે રહેવું પડે, એ શું પરવશતા નથી? બાહ્ય વસ્તુઓ મળે ત્યાં સુધી તો ફીક છે, પણ ન મળે ત્યારે આપણી રી દશા? તે સમયે આપણા વિચારો ન બદલાવાથી જે દુઃખવાળી રિધતિમાં આપણે હોઈએ તેમાં જ આપણે રહેવું પડે કે નહિ? અને આવી પરાધીનતા એ શું આપણી ઇચ્છાનો વિષય છે? બાહ્ય ગમે તે વસ્તુના

સંબંધમાં, પ્રસંગમાં, અથવા સ્થિતિમાં આપણે હોદ્દાએ તોપણ તેમના સ્પર્શવડે આપણા વિચાર રંગાય નહિ, પણ આપણે પ્રિય ગણેલી સ્થિતિના સંબંધવાળા જ તેઓને આપણે રાખી રાકીએ, તેનું જ નામ 'યથાર્થ' સ્વતંત્રતા છે; અને આવી 'સ્વતંત્રતા' જ ખરા સુખનું ભાન કરાવે છે.

મનને ગમાડવાને માટે જેને જે આર અથવા ફણા મિત્રો જોઈએ છે, ગંદકા સોગટાં બાહ કે શેત્રંગવિના ચાલતું નથી, પીયાનો, હારમોનીયમ કે આમોદોનવિના આખો દિવસ ઉદાસીમાં જાય છે, બાગમાં કે દરિયાકિનારે ફરવા જવું પડે છે, અને એવી ન એવી જ પારવિનાની ક્રિયાઓ કરવી પડે છે, તે મનુષ્યો મનના સ્વામિ નથી, પણ મનના દાસ છે. એક આખો દિવસ ઘરમાં કાઈ પણ વસ્તુના કે મનુષ્યના સંબંધવિના એકલા આવા મનુષ્યોને રહેવું પડે છે, તો તેઓને મરણસમાન દટ ચાય છે. આ શું દર્શાવે છે? એ જ કે તેમનું સુખ તેમના સ્વાધીનમાં નથી, પણ બાહ્ય વસ્તુઓના સ્વાધીનમાં છે; અને તે બાહ્ય વસ્તુઓ ન મળતાં જળમાંથી બહાર કાઢેલી માછલીની પેઠે તેઓ તરફડીને મરી જાય છે.

અંધકારવાળી કોટડીમાં પૂરી મૂંઝા છતાં પણ જેના મનને ગમ્યા જ કરે છે, જેને આનંદમાટે મિત્રોની, ગંદકાની, બાહની, આમોદોનની કે એવાં જ બીજાં મનને વશ વર્તનાર મનુષ્યોનાં રમકડાંની જરૂર નથી, જે પોતાના વિચારવડે ગમે તેવી દુઃખની સ્થિતિમાં પણ પરમાનંદ ભોગવવાને સમર્થ છે, તે જ પુરુષ સુખનો સ્વામિ છે. બીજા કોટિ અખંડ ધનમાં ભરે શેઠાતા હોય પણ દુઃખી જ છે.

મનને ગમાડવાને માટે અહિંથી તહિં ભટકાયાં મારનાર મનુષ્ય આપતંત અસ્થિર ગિત-વાળો હોય છે. જે તમને એકલા ગમતું નથી, અને તમારો વખત-ગાળવા તમારે બિલાડા, કુતરા કે પોપટ પાળવા પડે છે, અથવા દેશ પરદેશ જ્યાં જ્યાં જાઓ છો ત્યાં ત્યાં હારમોનીયમ, આમોદોન કે એવાં જ કાઈ સમય ગાળવાનાં સાધનો રાખવાં પડે છે તો તમે હજી મનકંપર સહજ પણ અંકુશ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, એ તમે સહજ સ્પષ્ટ કરો છે. તમે ઉપજીકાળમાં મહાબલેશ્વર અને માયેરાનના પ્રવાસને, સમુદતટે બાંધેલા સુંદર મહાલયોમાં નિવાસને, અને મોટારમાં કે ચાર ઘોડાની બગીચોમાં મૂંઝવાન વઝો પહેરી તાંબુલને આરાગતા સાયંકાળે ફરવાહરવાને શ્રીમંતોના અને સુખી મનુષ્યોના વૈભવો માનો છો, પણ સર્વ સમજી મનુષ્યો જાણે છે કે તમારું મન તમારે સ્વધીન ન હોવાથી તમારા અંતઃકરણમાં અસંતોષનો અને દુઃખનો જે ભારે પરિતાપામિ સ્વળગતો હોય છે, તેને થોડાકણ અંશમાં શમાવવાની આ સર્વ તમારી બાગકુલિની ચેષ્ટાઓ છે.

જ્યાં આપણને અનુકૂળ પદાર્થો હોય તેવા સ્થાનમાં જઈને અને તે પદાર્થોના સંબંધમાં આવીને વિચારો બદલીને જેઓ સુખી થવા કંઈ છે, તેઓ ભાગ્યે જ અખંડ સુખને ભોગવે છે. કારણ કે કંઈકેલા અનુકૂળ પદાર્થોના સંબંધ સર્વદા થતો નથી, તથા આજે જે અનુકૂળ પદાર્થ હોય છે તે કાલે પ્રતિકૂળ જણાય છે. આથી અનુકૂળ પદાર્થોના સંબંધને જ જેઓ પોતાના સુખનો માર્ગ જાણે છે, તેઓ બ્રહ્મી જાય છે કે તેમના સુખનું ભવન રેતીના પાયા ઉપર જ છે. તે પ્રતિકૂળ પડી જવાના ભયમાં હોય છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રતિકૂળ પડે જ છે.

જે સમયે જેવા વિચારો આપણે કરવા હોય તે સમયે તેવા જ વિચારો જો આપણે કરી શકીએ તો જ આપણે મનઔપર સ્વામિત્વ મેળવેલું ગણી શકાય છે; અને મનઔપર સ્વામિત્વ મેળવનાર પુરુષ જ યથાર્થ સ્વતંત્ર ગણાયો હોવાથી, અને યથાર્થ સ્વતંત્ર પુરુષ જ યથાર્થ સુખી થતો હોવાથી, જેઓ ધારેલે સમયે ધારેલા વિચારો કરી શકતા નથી, તેઓ નિરંતર દુઃખના ભોક્તા થયાવિના રહેતા જ નથી.

વાદકાષ કરતી વખતે રોગીને રોકકરો બેભાન કરવાની દવા શાથી આપે છે ? એટલા જ માટે કે રોગીને વાદકાષના વિચારનું લાભ જમાવી દેવું. વાદકાષના વિચારને બદલવાને રોગી અસમર્થ હોવાથી જ તેને આપણે આપણું પડે છે. આપણે વિના જે રોગી વાદકાષના વિચાર વિસરી જવા સમર્થ હોય છે, તેને દવા લીધાવિના પણ વાદકાષના દુઃખનું લાભ થતું નથી. જે સંપદશીલ પુરુષોની વૃત્તિ પોતાના સ્વરૂપના વિચારમાં જ એકાગ્ર થયેલી હોય છે, તેમના શરીરના અવયવને શસ્ત્રથી કાપવામાં આવે, અથવા અગ્નિથી ખાગવામાં આવે તોપણ તેમને તેનું લાભ થતું નથી. પ્રાપ્ત પ્રસંગ ગમે તેવા દુઃખથી ભરેલો હોય, તથાપિ જો તેમાંથી આપણું લાભ કાઢી પણ ઉપાયે ખસી જાય છે, તો તે દુઃખદ પ્રસંગનું દુઃખ આપણને કંઈ પણ જણાતું નથી. અને જો કોઈ સુખદ પ્રસંગનું ચિંતન આપણી વૃત્તિ કરે છે તો તે દુઃખના સમયમાં પણ આપણને સુખનું જ લાભ થાય છે. આથી ગમે તે પ્રસંગમાં, સ્થિતિમાં, અથવા પ્રાણીપદાદિના સંબંધમાં આપણે આપણે, તથાપિ આપણે આપણા ધારેલા વિચારો જ કરી શકીએ, એવું સામર્થ્ય મેળવ્યાવિના સુખને માટે આપણે બીજા જે જે ઉપાયો સાધીએ, તે નિષ્ફળ જેવા જ ગણીએ તો તે ખોટું નથી.

ગમે તે વાંચવામાં આવે, ગમે તે જોવામાં આવે, અથવા ગમે તે સાંભળવામાં આવે તોપણ પોતાને જેવા વિચાર કરવા હોય છે, તેવા જ વિચાર જે મનુષ્ય કરી શકે છે, તે જ મુક્ત છે. આવી મુક્તિને પ્રાપ્ત કરનારાનાં બંધનમાત્ર તકાળા નાશ પામે છે, કારણ કે બંધનનું અસ્તિત્વ બંધનનું લાભ વૃત્તિમાં હોય છે ત્યાં સુધી જ રહે છે. વૃત્તિમાંથી બંધનનું લાભ નીકળી જતાં બંધનને પોતાના અસ્તિત્વને આધાર જ રહેતો નથી,

જેનું આપણી વૃત્તિમાંથી લાભ અર્થાત્ વિચાર નીકળી જાય છે, તેની આપણને સુખ-દુઃખ પ્રકટાવવાની સઘળી જ શક્તિ હણાઈ જાય છે. તમને એક વીંછી કરડે, પણ તેનું તમને લાભ જ ન થાય અર્થાત્ વીંછી કરડ્યો છે, એવો તમને વિચાર જ ન કરે તો વીંછીનું તમને કરડવું અથવા ન કરડવું, અને સરખું છે. વિચાર બદલવાના સામર્થ્યવાળા પુરુષો પણ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી દુઃખી સ્થિતિના વિચાર બદલી નાંખીને, પોતાને પ્રિય સુખના વિચારોના લાભને હૃદયમાં પ્રકટાવે છે, અને તેથી અન્યને તેઓ દુઃખી દેખાતા છતાં વસ્તુતઃ તેઓ સુખમાં રોળાતા હોય છે.

વિચાર બદલવાના સામર્થ્યવાળો મનુષ્ય, બેભાન થવાની દવા સુધારેલા રોગીની પેઠે શું અવ્યક્ત જડજેવો બની જાય છે ? શું તે કદખાનામાં પડેલો હોય છે તો બંધીખાનાને અથવા બેડીને નથી જોતો, અથવા શું તેને વીંછી કરડે છે કે તાવ આવે છે તો તે યાત્રાને શું તે નથી ગણ્યો ? આપું કરશું જ હોવું નથી. જો આમ જ બનતું હોય તો પાપાણુની મૂર્તિમાં અને તેનામાં કશો જ ભેદ નથી. પણ આમ થતું જ નથી. તે પ્રત્યેક પ્રસંગને ખુલ્લાં મેઝે જેવા રૂપમાં તે બન્યો હોય છે, તેવા જ રૂપમાં જુલ્યો છે. પુત્ર મરી ગયો હોય

છે, તો તેના શયને તથા તેની દહનક્રિયાને તે યથાર્થ રૂપમાં જ જુએ છે. પરંતુ આ દુઃખદ પ્રસંગ તેના અંતઃકરણમાં, જેવા વિચારો પદવશ મનવાળા પુરુષના હૃદયમાં પ્રકટાવે છે, તેમાંનો એક પણ પ્રકટાવી શકતો નથી. આ દુઃખદ પ્રસંગની દુઃખરૂપતાને પોતાના વિચાર પદવશ વાના સામર્થ્યવડે તેણે સુખરૂપતામાં પલટી નાંખી હોય છે. જ્યાં ખીજ લોહ જુએ છે, ત્યાં તે સુવર્ણ જુએ છે. જ્યાં ખીજ કાચનું ભાન કરે છે, ત્યાં તે રતનનું ભાન કરે છે. જ્યાં ખીજ જડ દુઃખ અને અસત જુએ છે, ત્યાં તે સત્ત્વિય અને આનંદ જુએ છે.

પણ આ પ્રકારનું સામર્થ્ય મેળવવું શું સંભવિત છે ? અત્યક્ષ જણાતા દુઃખમાં શું સુખનું ભાન થવું શક્ય છે ? નિર્ધનતામાં સધનતા, રોગમાં આરોગ્ય, અધકારમાં પ્રકાશ, જ્ઞાનમાં જ્ઞાન, આ વગેરે વિરોધી લાવેને જે સમયે ઇચ્છા થાય તે સમયે હૃદયમાં આરદ રાખવાનું શું બની શકે એવું છે ? અવશ્ય, બની શકે એવું છે. જ. પૂર્વે અસંખ્ય મહા-પુરુષોએ તે સ કર્યું છે, અને આજે કરે છે. અભ્યાસવડે મને તે મનુષ્ય તેવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે જ છે. બાહ્ય પદાર્થોના સંબંધથી અંતઃકરણને ન રંગાવા દેવાનાં, અને અંતઃકરણમાં ઇચ્છાનુકૂળ નવા આભાસોને પ્રકટાવી તેમાં મનને સ્થિર રાખવાનો અભ્યાસ પાડવાથી આવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. યોગશાસ્ત્ર આવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાની જ વિદ્યા છે. તેના ધારણા નામના અંગમાં ઇચ્છેલા વિચારને હૃદયમાં પ્રકટાવવાના સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કળા આવી જાય છે. ક્રમપૂર્વક તે સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનાર જિહ્વાસુએ યોગતત્ત્વવિદ્ધારા તે કળાને સિદ્ધ કરવા અપ્રત્ય અરંભવાથી આ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવું અસંભવિત નથી, એ સદૃશ સમયમાં તેને સ્પષ્ટ થશે.

જેમને યોગતત્ત્વવિદ્ધને આશ્રય પ્રાપ્ત નથી તેમણે વિચારને બંદલવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાને માટે અંતરમાં ઉતરવાને અને ત્યાં પોતાના આત્માસાથે સંબંધ કરવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. અંતરમાં ઉતરવાના કાર્યને ઘણા મનુષ્યો અસંત કદિન ગણે છે, પણ ખરૂં જોતાં તે તેવું નથી. બાળકથી આરંભને તે વૃદ્ધપર્યંત પ્રત્યેક મનુષ્ય અંતરમાં તો ઉતરે જ છે. જોને એકલા બેઠા બેઠા પોતાના મનસાથે વિચારો કરતાં નથી આવડતા ? ગાંડા મનુષ્યોને પણ આવડે છે, તો અન્યને આવડે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? પોતાના મનસાથે વિચારો કરવા, અને તે વિચારોમાં બહારના જગતને થોડી વાર અથવા ઘણી વાર ભૂલી જવું, એવું જ નામ અંતરમાં ઉતરવું છે; અને સર્વ કોઈ આમ કરે જ છે; પણ જે નથી કરતા તે આત્માસાથે સંબંધ છે. સઘળા મનુષ્યો અંતરમાં ઉતરીને જગતમાં પોતે જોયેલા અથવા અનુભવેલા વિષયોના વિચારોનો જ વિશેષ કરીને સંબંધ કરે છે. પ્રસંગે નહિ જોયેલા અને નહિ અનુભવેલા વિષયોના વિચારોનો સંબંધ કરે છે, પરંતુ તેવા વિચારોમાં કલ્પના જેમ દોરી જાય છે, તેમ તેઓ દોરાય છે. સ્વતંત્રપણે અને હેતુપુરસ્કર કલ્પનાને તેઓ પ્રવર્તાવતા નથી; અને તેથી તેઓ સુખાનુભવ કરવાને બદલે ઘણીવાર દુઃખનો જ અનુભવ કરે છે. આત્માના બિપર દષ્ટિ રાખીને કલ્પનાને જ્યારે પ્રવર્તાવવામાં આવે છે, ત્યારે અંતઃકરણમાં જે વિચારો રમી રહે છે, તે મનની સુખમય સ્થિતિ કરી મૂકે છે.

પ્રતિદિન એકાંતમાં નેત્ર મીચી મનુષ્યે પોતાના આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરવો જોઈએ. બહાર જે જગત જોવામાં આવે છે, તેના કરતાં વધારે સુંદર અને સુખમય અસંખ્ય જગતો

આત્મામાં રહેલાં છે, એવા નિશ્ચય ધરી તેણે પોતાના આત્મોપદેશ દૃષ્ટિ નાંખવી જોઈએ. 'આંતર જગતમાં' ન્યૂનતા અથવા અપૂર્ણતા અથવા દુઃખજેતું કંઈ જ નથી, એમ માની તે જગતને આત્મામાંથી પ્રકટેલું જેવા તેણે પ્રયત્ન-સેવેલા જોઈએ. રાંકડો અથવા હજારો બાબતો બાલ જગતમાં અસંભવિત અને અશક્ય હોય છે પણ આંતર જગતમાં અસંભવિત અને અશક્ય કશું જ નથી, એવું જેવા કલ્પનાને અને વિચારને તેણે પ્રેરવાં જોઈએ, અર્થાત્ આત્મામાં સદૃશ જ શક્ય અને સંભવિત છે, એમ માની તેવા અભાસો તેણે મનમાં પ્રકટાવવા જોઈએ, અને તેની છંડી છાપ મનઉપર પડવા દેવી જોઈએ. બાલ જગતમાં ક્ષય રોગથી કદાચ તમારું શરીર ખીડાતું હોય, અને તેના ઉપર માત્ર હાડકાં અને ચામડાં જ દેખાતાં હોય, તો પણ આંતર જગતમાં તમારું શરીરને રધિર અને માંસથી ભરેલું હૃદયુત્ત જેતાં તમને કોઈ રોગી રહે તેમ નથી. બાલ જગતમાં તમે ખરાબ હવા-પાણીવાળા સ્થળમાં કદાચ રહેતા હો તો પણ આંતર જગતમાં શુદ્ધ અને બલપ્રદ હવાપાણીવાળાં સુંદર સ્થળની કલ્પના કરી તેમાં હરતાંફરતાં તમને કોઈ જ પ્રતિબંધ કરી શકે તેમ નથી. તમે બાલ જગતને સત્ય અને આંતર જગતને અસત્ય માને છો, અને તેથી બાલ જગતની તમારા મનઉપર દૃઢ છાપ પડવા દો છો, અને આંતર જગતની આંદોલી સરખી પણ પડવા દેતા નથી, તેથી બાલ જગતના અલાભ તમને અનુભવમાં આવે છે, અને આંતર જગતના લાભ અનુભવમાં આવતા નથી. તમને સ્વપ્ન તો નિસ આવે જ છે, તેનો અનુભવ આ પ્રસંગમાં રમરણ કરો. 'સ્વપ્ન' જ્યારે તમને આવ્યું હોય છે, ત્યારે બાલ જગતની અપેક્ષાથી તે ખોટું છતાં તમે તેને સાચું માન્યું હોય છે, અને તેથી તમારામાં શા ફેરફાર થાય છે? જો સ્વપ્નમાં તમને ચોર જણાયો હોય છે, તો સાચો ચોર ન છતાં પણ તમે છળી મરો છો, તમારું હૃદય ધડક ધડક થાય છે, અને તમે દુઃખની ભુમો પાડો છો. તમે જેને સત્ય ગણો છો, તેવું કશું જ સ્વપ્નમાં ન છતાં, તમારા શરીરમાં આવા ફેરફાર શાથી થયા? તમે સ્વપ્નમાં કોઈ દેશના રાજા થાઓ છો, મોટા મહાલયમાં વસો છો, લાખો મનુષ્યોઉપર આધિકાર ચલાવો છો, અને વિધિવિધ વિભવ ભોગવો છો, અને બાલ જગતની દૃષ્ટિથી આમાં કશું જ બનેલું ન છતાં તમને મહા આનંદનો અને મહાસુખનો અનુભવ થાય છે. તમારા રધિરની ગતિ સુધરે છે, તમને રોગ થયો હોય છે તો તેમાં પણ સારો સુધરો થાય છે, તમારું મુખ પ્રસન્ન જણાય છે, અને જામત્ થયા પછી પણ તે પ્રસન્નતાનો ભાવ તમારા મુખઉપર કેટલીક વાર સુધી જણાય છે, એટલું જ નહિ પણ તમારો આખો દિવસ આનંદમાં જાય છે. તમે જેને સાચું ગણો છો એવા કરાનો સ્વપ્નમાં તમને અનુભવ ન થવા છતાં તમારામાં આ ખોટા સ્વપ્નથી આવો ઉત્તમ ફેરફાર શાથી થયો? એ જ કારણ કે સ્વપ્નદાતા જે તમે અનુભવો છો તેને તમે સાચું જ માનતા હો છો. મન જેને સાચું માને છે, તેનાથી જ તેને મુખ-દુઃખનો અનુભવ થાય છે, પછી વસ્તુતઃ તે સાચું હો કે ન હો. હજારો ગાઉ ફર ગયેલા પોતાનો પુત્ર મરી ગયો ન હોય તથાપિ તે મરી ગયો છે, એવી જો તેને ખોટી ખબર મળે છે, અને તેને જો તે ખરી માને છે, તો તત્કાળ તેને ખરેખરા મરી ગયેલા પુત્રજેટલો જ ખેદ થાય છે; અને ખરેખરા પુત્ર મરી ગયો હોય તથાપિ જો તે જુરે છે, એમ તે માનતો હોય છે તો તેને લેશ પણ શોક થતો નથી. આથી બાલ જગતમાં તમે કોઈ વસ્તુ જુઓ

કે આંતર જગતમાં કોઇ વસ્તુ જુઓ, તેમાં બાહ્ય જગતની જ વસ્તુઓ સુખદુઃખ ઉપજવવા સમર્થ છે, એમ કંઈ નથી, પણ જે રથજે જે વસ્તુઓને તમે સાચી માને છે, તે રથજે તે વસ્તુઓ તમને સુખદુઃખ ઉપજાવે છે. આત્મામાં સઘળું જ છે, એ નિશ્ચયથી આંતર જગતમાં નંદનવનની કલ્પના કરી તેમાં તમે હરોહરો, તો ખરા નંદનવનમાં હરનારનારને જે સુખ થાય છે, તે જ તમને ઘરમાં બેઠા બેઠા થાય છે. મહાબળેશ્વર, માધેદાન કે હુમસ અથવા જમને અને દ્રવ્ય ખરચીને, રોગી જે સ્વસ્થ હવાના લાભનો અનુભવ કરે છે, તે જ સ્વસ્થ હવાના લાભનો અનુભવ પોતાના ઘરમાં બેઠા બેઠા, આ આભાસ પ્રકટાવવાની કળાવડે કોઈપણ રોગી કરવાને સમર્થ છે, એમાં કશો પણ સંશય નથી.

આ આભાસ પ્રકટાવનારે; સ્વપ્નમાં જીત જેવાં આયોદ્ધન ચિત્રો પ્રકટાવે છે, તેવાં જ આયોદ્ધન ચિત્રો આંતરમાં હિતરી જાત્રતમાં પ્રકટાવવાં જોઈએ, અને તેમાં તન્મય થઈ જવું જોઈએ. જેમ ચિત્ર વધારે આયોદ્ધન અને જેમ તેમાં તન્મયતા વધારે, તેમ તેના પરિણામ શરીર વગેરેમાં વધારે વધારે સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવવાના.

ધણા મનુષ્યો બાહ્ય જગતને સાચું માને છે, અને આંતરમાં પ્રકટાવેલા આ કાલ્પનિક જગતને ખોટું માને છે, પરંતુ વસ્તુતઃ આંતરમાં પ્રકટાવેલું આ કાલ્પનિક જગત જ સાચું છે, અને બાહ્ય જગત નથી. જો બાહ્ય જગત જ સાચું હોત તો સર્વને તે એક સરખું જ અનુભવમાં આવત; પણ આપણે જાણીએ છીએ કે સર્વને તે પોતપોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ અનુભવમાં આવે છે. રક્ષામાં પીરસેલાં માંસમારપને જોઈને જ એક ધર્મપરા યજ્ઞ બ્રાહ્મણને ઉબકા આવે છે, અને આખો દિવસ ચ્લાનિ રહે છે, ત્યારે તે જ પદાર્થ જોઈને એક માંસાહારી મનુષ્યને મુખમાં પાણી આવે છે. પદાર્થ એકનો એક છતાં બંનેમાં આવા જિન લિપ્ત પરિણામો શાથી પ્રકટ્યા? કલ્પનાના બેદને લીધે જ. એકે તે પદાર્થને અભાસ્ય માન્યો છે, બીજાએ ભોજ્ય માન્યો છે. આંતર જગતમાં બંનેએ જો અભાસ્ય માન્યો હોત તો બંનેને તે તેવો જણાત. આમ છે તો પછી આંતર જગતને સાચું ગણવું કે બાહ્ય જગતને? બાહ્ય જગતની સંસ્કૃતિ આંતર જગતને આધારે જ હોવાથી આંતર જગત જ સાચું છે.

આથી આંતર જગતમાં પ્રકટાવેલાં આભાસોથી કાલ્પનિક સુખ મળે છે, પણ વાસ્તવિક સુખ મળતું નથી, એવી વ્યર્થ કલ્પના કરવાની કોઈએ અગત્ય નથી. આ બાહ્ય જગત જે આજે પ્રતીતિમાં આવ્યું છે, તે દૃઢ આંતર આભાસનો જ પરિણામ છે. અનાદિકાળથી આંતર જગતમાં આ પ્રકારની કલ્પના સત્યરૂપે સેવાયા કરેલી હોવાથી આ બાહ્ય જગત આજે આપણને આ રૂપે દેખાય છે. જળમાં દ્રવ્યનો અને અગ્નિમાં બાળવાનો જે શુભ આપણા અનુભવમાં આવે છે, તે આપણી જ કલ્પનાનો પરિણામ છે પાવાણુમાં પાવાણુતાલું અને મુવણુંમાં મુવણુંપણું જે બાળ આપણે કરીએ છીએ તે વસ્તુતઃ ખરું નથી, પણ આપણી અનાદિકાળથી સેવાયેલી કલ્પનાને લીધે જ ખરું છે. આપણી કલ્પના અન્ય પ્રકારની ચતાં કોઈપણ પદાર્થ પોતાના ધર્મનું આપણને બાળ દેવતા સક્રિય નથી. જળમાં અગ્નિની કલ્પના કરીને અને અગ્નિમાં જળની કલ્પના કરીને અથવા શ્રોગની પરિવારમાં કહીએ તો જળમાં અગ્નિની અને અગ્નિમાં જળની ધારણા કરીને યોગી જગત અને અગ્નિના ધર્મોનો જય કરી શકે છે, તેનું કારણ પણ આ છે. કલ્પનારૂઢે ખાલી આકાશ વગર જેવું ધન જગાય છે, અને

કંપના બદલાતાં ધન પર્વતમાં આકાશની પેઠે મનુષ્ય ગમન કરી રહે છે. અધિક શું ? કંપનાને કંથુ જ અસાધ્ય નથી.

કંપનાના આવા અદ્ભુત સામર્થ્યને જાણનારે કુખને કાઢી પણ પ્રસંગ આવતાં હંડભરી જવાની જરૂર નથી, પણ શાંતિથી અંતરમાં ઉતરવાની અને તે કુખથી વિરોધી આભાસને રચવાની જ માત્ર જરૂર છે. અંતરમાં ઉતરી આત્માપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખતાં જ પ્રથમ એવું જાન કરવું જોઈએ કે મારા પોતાનામાં આ કુખ છે જ નહિ. હું પોતે વસ્તુતઃ પૂર્ણ અને સર્વ સુખાદિથી યુક્ત છું. આટલા જ વિચારના આભાસને કાઢી મનુષ્ય બરાબર હૃદયમાં પ્રકટાવે અને તેમાં જ રમ્યા કરે તો તેને પરમશાંતિનો અનુભવ થયા વિના રહે તેમ નથી, પરંતુ વિષયમાં જ જેઓએ સુખને માન્યું હોય છે, એવા મનુષ્યોને આ સર્વેકૃષ્ટ આભાસનું સ્વરૂપ રચવું અને તેમાં લીન થવું ગમતું નથી. તેઓને વિષયોના આભાસો જ બહુ ગમે છે. આમ હોવાથી આવા મનુષ્યોએ તેવા અનુકૂળ વિષયોના આભાસો રચી તે વડે પ્રકટની પ્રસન્નતાને અનુભવ કરી પ્રાપ્ત કુખને નિચારવું.

એક ઉદાહરણ લેઈએ. ધોર કે કાઢની સાથે આપણે વિરોધ થવાથી આપણા હૃદયમાં ભારે ક્ષોભ થયો છે; અને આ ક્ષોભના વિચારોના પ્રવાહમાં આપણને જરા પણ શાંતિ ભાસતી નથી. આ પ્રસંગે પૂર્ણ શાંતિની છાપ જો કાઢી ઉપાપથી આપણા અંતઃકરણમાં પડે તો તરત આપણા વિચારો બદલાય, અને આપણને શાંતિ થાય. પણ આ શાંતિની છાપ પ્રકટાવવી શી રીતે ? કાઢનું મંદુર સ્વરે તાલવાણયુક્ત જો કાઢી ઈશ્વરસ્તુતિનું કે એવા જ અન્ય ભાવનું મનોહર પદ ગાય તો શાંતિના આભાસ આપણને પ્રકટવાનો સંભવ છે, પણ આવાં સાદ્વિષયો કંઈ હમેશાં જ્યારે જોઈએ ત્યારે પામી હોતાં નથી. આથી વિચારોને બદલવાને માટે આપણા પોતાના પ્રયત્નઉપર જ આપણે હવે આધાર રાખ્યા વિના બીજા ઉપાય નથી. આપણા પોતાના પ્રયત્નથી અંતરથી જો આપણે શાંતિના આભાસ પ્રકટાવીએ તો જ આપણા વિચારો બદલાઈ આપણે ક્ષોભ શમે એમ છે.

આથી કાઢ મંદુર સ્વરે ગાનાર મનુષ્યોની શોધ કરવાને બદલે આપણે નેત્ર મીચી આપણા આત્માપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખીએ છીએ. આપણે જાણીએ છીએ કે આપણો આત્મા પરમશાંતિનો મહાસાગર છે. આ પરમશાંતિના મહાસાગરનું આપણી જિત્તિમાં ગિત્ત રચવા આપણે પ્રયત્ન સેવીએ છીએ, અને પ્રયત્ન થતાં અંધ સમયમાં તેવું ગિત્ત રચાય છે. જો ગિત્ત આણેહુબ રચાય છે તો તેની છાપ તત્કાળ આપણા હૃદયમાં પડે છે, અને તેવી છાપ પડતાં જ આપણા વિચારો બદલાય છે. ક્ષોભને સ્થાને શાંતિના વિચારો આપણા મનમાં વહેવા માંડે છે, અને તેમ થતાં આપણી વિકળતા, અંતાપ વગેરે સઘળું રાખી જાય છે. જ્યારે જ્યારે આ આભાસને આપણે પ્રકટાવીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણી આ જ ગિત્તિ થાય છે; અને જો અખંડ આ આભાસને આપણે અંતઃકરણમાં સ્થિર રાખીએ છીએ તો અખંડ શાંતિના આપણે અનુભવ કરીએ છીએ.

આ ઉદાહરણથી વિવિધ પ્રસંગમાં વિવિધ આભાસને કેવી રીતે પ્રકટાવવા, એ પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાની શુદ્ધિથી વિચારી કાઢવું.

અંતરમાં બરાબર આભાસ પ્રકટાવવાની રજા જ્યારે સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે મનુષ્ય સ્વતંત્ર થાય છે, અને કુખની તેના ઉપર સત્તા રહેતી નથી. કારણ કે અંતર જગતમાં પ્રક-

ટાવેલો દદ આભાસ બાલ જગતમાં રથસ રૂપમાં ક્રમે ક્રમે પ્રકટ થયા વિના રહેતો જ નથી. જેઓ અંતરમાં શાંતિનું ભાન કરે છે, તેઓ બહાર પણ શાંતિનું જ ભાન કરે છે. જેઓ અંતરમાં આરોગ્યને, ઈશ્વર્યને, આનંદને, જ્ઞાનને, અને ઉચ્ચ સદ્ગુણોને જુએ છે તેઓ બહાર પણ તેમનો જ અનુભવ કરે છે. અંતરમાં પરમેશ્વરને જોનાર અત્ય સમયમાં બંદાર રથસ નેત્રથી, રથસ રૂપમાં પણ પરમેશ્વરને જુએ જ છે.

કાર્પનિક જગતમાં અનુભવાતી વસ્તુઓ અત્ય જગતમાં સાથી પ્રકટ થાય છે, એ બદ વિસ્તારવાળો વિષય હોવાથી જે હેતુથી આ વિષયનો આરંભ કર્યો હતો તે પૂર્ણ થવાથી હવે તેને અટકાવીએ છીએ.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—પોતાનાં બાળકોને તોડાન કરતાં અટકાવવાને માટે એક માથાપ તેમને મારકુડ કરે છે, અથવા એક શિક્ષક પોતાના વર્ગમાં શાંતિ રાખવામાટે મળ્યા કરનાર વિદ્યાર્થીઓને સોટીઓ ચોટી કરે છે, અને એક માથાપ પોતાનાં બાળકોને અને એક શિક્ષક પોતાના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને પ્રેમથી જ પોતાને અનુકૂળ વર્તાવે છે તો આ બંનેમાંથી તમે કયાં માથાપને અને કયા શિક્ષકને વધારે યોગ્ય અને વધારે હુદિમાન ગણશો ?

—સોટીથી બાળકોને મુદારવા અને વશમાં રાખવા, એ હવે હુદિમાન વિદ્વાનોમાં જંગ લીધણું મનાય છે. એ રીતે બીજાને વશ કરવા, એમાં હુદિ નથી, પણ પશુપણું છે. એ અંતઃકરણના ઉચ્ચ ભાવને પ્રકટ કરનાર નથી પણ નિરૂપ ભાવને જ પ્રકટ કરનાર છે. એ મનુષ્યના શરીરબળની અધિકતા ભલે સ્વયંવતું હોય પણ મનની તો નિર્મળતા જ સ્વયં છે.

—અને શરીરબળથી આપ્રમાણે બીજાને વશ કરવામાં એક પક્ષથી વશ કરનાર જેમ પોતાના મનની નિર્મળતા સ્વયં છે, તેમ બીજા પક્ષથી જેને વશ કરવામાં આવે છે, તેને ક્ષો જ લાગ થતો નથી. ભાવને લીધે અયોગ્ય કામ કરતાં તે અટકે છે, એ ખરું છે પરંતુ એ તેનું અટકવું, ખરું અટકવું નથી. અયોગ્ય કામ કરવાનો તેનો આવેશ સદિગ્ધારવડે દબાવેલો ન હોવાથી, પ્રસંગ મળતાં પુનઃ જમણા વેગથી પ્રકટી આવે છે, અને તે સમયે અધિક દાનિને કરે છે.

—ભયવડે બાળકોને વશ વર્તાવવાથી તેમની માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ થતો અટકે છે. તેઓ બહાર યોદ્ધા દારી શકતી નથી. પ્રેમવૃક્ષ વર્તનવડે તેમને વશ વર્તાવવાં, એ જ બાળકોને મુદારવાનો અને તેમની માનસિક શક્તિઓનો ઉત્તમ પ્રકારે વિકાસ કરવાનો ખરો ઉપાય છે, જેમ અજ્ઞાન અને મનની દુર્બળતા વધારે તેમ ભયનો ઉપયોગ મનુષ્યો વધારે કરે છે, અને જેમ જ્ઞાન અને મનોબળ વધારે તેમ પ્રેમનો તેઓ અધિક ઉપયોગ કરે છે.

—પરંતુ બાળકોને જ વશ વર્તાવવામાં અને તેમની ઉન્નતિ કરવામાં આ નિયમ ખરો છે, એમ કંઈ નથી. પોતાના નાનાઆદિના પ્રયેક વ્યવહારમાં આ નિયમ ખરો છે. ધણીના ઉપરીના અથવા મૈત્ર્યના અનુપમ પ્રેમવડે જ એવક. પોતાના એવક ધર્મનું સર્વોત્તમ પ્રકારે પાલન કરે છે.

—અધિકારીઓમાં, અને મંડળીઓમાં, રાજ્યસંસ્થાઓની મોટી સંસ્થાઓમાં, પણ અમુક નિયમ જ પ્રવર્તે છે. રાજ્ય અથવા રાજ્ય કરનારી સત્તા એ માળાપતુલ્ય છે, અને પ્રજા એ બાળકતુલ્ય છે. જો બાળકને સોડીના લયવડે વશમાં રાખનાર માળાપ યોગ્ય માળાપ નથી તો પ્રજાને વિવિધ શિક્ષાઓના લયથી અધીન વર્તાવનાર રાજ્ય યોગ્ય રાજ્ય નથી. બાળકોના પક્ષમાં સોડી વાપરવી એ જો જંગલીપણું છે તો પ્રજાના પક્ષમાં શિક્ષાનો ઉપયોગ કરવો, એ પણ જંગલીપણું છે. બાળકના પક્ષમાં દંડનો ઉપયોગ એ જો મનની દુર્બળતા છે, તો પ્રજાના સંબંધમાં પણ દંડનું પ્રવર્તન, તે પણ રાજ્યસત્તાના મનની દુર્બળતાનું જ સૂચક છે.

—ગયા મહોરમના દિવસોમાં મુઝબની પ્રજાપ્રતિ રાજસત્તાએ જે વર્તન ચલાવ્યું છે તે પ્રત્યેક સદ્વિવેશને ખિન્ન કર્યાવિના રહે તેમ નથી. અત્યંત માળાપ તોફાની બાળકપ્રતિ જે વર્તન ચલાવે છે, તેના કરતાં પણ એ વર્તન અધિક ક્રોધ છે. તોફાની બાળકને કટકારી કાંદનાર માળાપનું વર્તન, નીતિના વિચારમાં આગળ વધેલા આજના વિદ્વાનોમાં જેમ ક્રોધ પણ અશી ન્યાયવાણું ગણાતું નથી, તેમ રાજ્યસત્તાનું પ્રજાઉપર ગોળીબાર કરવાનું એ વર્તન સ્વલ્પ અંશમાં પણ ન્યાયવાણું ગણાય તેમ નથી. તોફાની મનુષ્યોને નષ્ટ કરવાના અધિક આરા અને નિર્દોષ ઉપાયનું અજ્ઞાન જ એ વર્તન સૂચવે છે. અને જ્ઞાન એ જ વારંવાર સિદ્ધિ હોવાથી આ પ્રકારના અત્યંતને સૂચવનાર રાજસત્તા શરીરજીવવડે આખી પૃથ્વીને ચાંપી નાંખ્યા હોય પોતાને સમર્થ માનતી હોય તોપણ વસ્તુતઃ તે દુર્બળ છે.

—મોટાએ પોતાના અપાર બળથી નાનાને છુદી નાંખવો, એમાં મહત્ત્વજેલું કંઈ જ નથી. પોતાના મગજને કુરુકુરીયાને છુદી નાંખવામાં લાચીનું કંઈ જ પરાક્રમ નથી. એવું કરતાં ઘેટાંની ગરદનેને ધડથી જુદી કરી તેમના ઘાંઘાટને શાંત કરવામાં સિંહનું સિંહલ નથી. બંદુકની ગોળીઓવડે તોફાની પ્રજાને નરમ પાડવામાં રાજ્યસત્તાની દક્ષતા ક્યો વિવેકી સ્વીકારી શકે ? લયવિના, દંડના સાધનોને યોગ્યતાવિના, પ્રેમની દૃષ્ટિથી, પ્રેમમય વાણીથી, પ્રેમમય વર્તનથી જે રાજ્યસત્તા પ્રજાને વશ વર્તાવે છે, તેને જ ધન્ય છે. એવી જ રાજ્યસત્તામાં વિપ્લવનો અંશ વર્ણવે આર્યશાસ્ત્રો તેને દૃષ્ટિસ્પર્શ પૂજવા પ્રયોગે છે.

—જેમ માળાપ ચંવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના સંતતિ ઉત્પન્ન કરી માળાપ થયું, તેને યથાર્થ દૃષ્ટિવાળા વિદ્વાનો પાપ ગણે છે, તે જ પ્રમાણે પ્રજાને પુત્રથી પણ અધિક પ્રેમથી પાલન કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના રાજ્યસત્તાધીશ થયું તે પણ પાપ જ ગણાય છે; અને સંપૂર્ણ યોગ્યતાવાળી રાજ્યસત્તા દુર્લભ હોવાથી જ રાજ્યને અત્યંત નરક જ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું આર્યશાસ્ત્રકારો વર્ણવે છે.

—પણ બાળક તોફાન કરે ત્યારે માળાપે તેને તાડન ન કરવું ? પ્રજા ઉન્નતતા યથા શાંતિનો લગ કરે ત્યાં શું રાજ્યસત્તાએ જોયા કરવું, અને રાજ્યનો ઉપયોગ ન કરવો ? રથજી વિચારથી માળાપે તાડન કરવું, અને રાજ્યસત્તાએ રાજ્યનો ઉપયોગ કરવો, એવો જ ઉત્તર આપવા આપણે પ્રેરાઈએ છીએ. પણ વિચારવાળી મતિ એ ઉત્તરને સદન કરી શકતી નથી. બાળક તોફાની નિવડવાનો હેતુ શો ? પ્રજા ઉન્નતતાયવામાં કારણ શું ? માળાપ અને રાજ્યસત્તાનો પ્રમાદ જ તેમાં કારણ છે. ઉભયે પોતાનું કર્તવ્ય યોગ્ય પ્રકારે ન પાળવાથી જ બાળક અને પ્રજા ઉન્નત થાય છે. બાળક અને પ્રજા ઉન્નત ન નીવડે, એવું યોગ્ય શિક્ષણ આપવાની શું માળાપની અને રાજ્યસત્તાની ફરજ ન હતી ? તે ફરજનું યોગ્ય પ્રકારે

તેમની જગ્યાએ પાછી સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે તેઓ કુલની સઘળી જ પાંખડીઓને વેચીને પૈસા કરી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બાળકોની વાત તો બાળુઓ સ્ત્રી પણ મોટા મનુષ્યોમાં પણ સંયોજક સ્વભાવને બદલે વિનાશક સ્વભાવ અધિક જેવામાં આવે છે.

જે ઉમરે બીજા બાળકોને ટીંગસાડીગલી અને ધુધરાવગેરે સમકક્ષી સમવું વધારે ગમે છે, તે ઉમરે યુર્થેન્દ્ર નાના નાના છોડથી જ સમતો. દોઢ વર્ષની ઉમરે એક નાની કુલડીમાં વાવેલો થોડો જાતનો એક છોડ, એ જ તેનું પ્રિય સમકક્ષું હવું. એક દિવસ તેની સાથે સમતાં તેના પડી જવાથી તે કુલડી અને અંદરનો છોડ ભાગી ગયો. આથી તેને જે ખેદ થયો તે અવર્ણનીય હતો.

આ તો યુર્થેન્દ્રના બાલ્યકાલના સ્વભાવનું આપણે નિરીક્ષણ કર્યું, પણ જ્યોતિષપરના એ પ્રેમે તેના હૃદયમાં વૃદ્ધિને પામીને દાસ થું કર્યું છે, તેનું આપણે અવસોદન કરીએ. પુત્રનાં લક્ષણ પાસણામાંથી જ જણાય છે, એ જનકચન યુર્થેન્દ્રના ચરિત્રમાં અક્ષરશઃ સ્તય પડેલું આપણે જોઈએ છીએ.

જ્યોતિષપરનો તેનો પ્રેમ દિવસે દિવસે વધતો ગયો, અને વનસ્પતિને સુધારવામાં, તેના નવા કર્મો ઉત્પન્ન કરવામાં, અને તેમની ઉન્નતિ કરવામાં તેણે પોતાનું આયુષ્ય અર્પણ કરવા માંડ્યું. આજ સુધીમાં તેણે જે હજારો ઉપરાંત નવી જાતનાં પુષ્પ, ફળ, શાક શોધી કાઢ્યાં છે. કેકટસ (Cactus) દાખીયા થોડો એક જાત (નામના છોડના કાંટા કાઢી નાંખવામાં તેણે જે વિશ્વ મેગઝીન છે, તેથી ડુનિયાંઉપર તેણે મોટામાં મોટા ઉપકાર કર્યો છે, એમ કહેવાય છે. આ છોડનાં મોટાં પાંદડાંઉપર ત્રીણા અને ત્રાસદાયક કાંટા થાય છે અને તેથી તે દોર કે માણસના ઉપયોગમાં આવી શકતા નથી. યુર્થેન્દ્રે તેમાં સુધારો કર્યા પછી દરે આ છોડઉપર જે પાંદડાં થાય છે, તેના ઉપર એક પણ કાંટો થતો નથી. તે પાંદડાં એવાં તો સુંવાળાં થાય છે કે તેમને લઈને તમે તમારા મુખઉપર ધસો તોપણ તમને તેની જગા પુગ્ગડીસરખી પણ ચડતી નથી. આ છોડથી દોરોને એક અત્યંત અમલ્યનો આરો મળ્યો છે, એટલું જ નહિ, પણ માણસોને પણ તે સ્વાદિષ્ટ અને પુષ્ટિકારક આહારના પદાર્થરૂપે ચર્ચ પડેલા છે. અરબમાં તે પુષ્કળ જગ્યામાં થાય છે. તેના એક એકર ઉપરથી ૯૦ થી ૩૦૦ ટન સુધી પાક ઉતરે છે, કરોડો એકર ઉજડ પડી રહેલી જમીનમાં, યુર્થેન્દ્રની શોધપ્રમાણે આ છોડને ઉત્પન્ન કરવામાં આવે તો આગલી અગત્યના દિવસોમાં દોરોને અને મનુષ્યોને કેટલો બધો લાભ થાય! દોરના આશ્ચર્યક તેના અનુભવ કરી જેવામાં આવ્યો છે, અને તે તેમને મારે સર્વોત્તમ આરો કહેવાય છે. દશ માસસુધી કોઈપણ જાતના પાણીવિના માત્ર તેનાં પાંદડાંમાં જે જળ આવે તે ઉપર દોરોનો નિર્વાદ થયો છે.

કુદરતની પાસે પોતાનું ધાયું દર્શાવે છે, સાર જ યુર્થેન્દ્રને જાંપ મળે છે. તે કુદરત સાથે લડતો નથી, પણ કુદરતપાસે પોતાના ધાર્યાપ્રમાણે શી રીતે કામ કરાવ્યું તે જાણવાને મારે તે ધર્મથી તેના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરે છે, અને પછી તેને અનુકૂળ વર્તીને તેની પાસેથી પોતાનું કામ કરાવી લે છે. તેનામાં પવિત્રતા જેવું અચલ સ્થિતિ છે. તેના આમલનું માપ નીકળી શકે એવું નથી. દોઢ દાયકામાં જેમ તે નિષ્કળ થાય છે, તેમ તેને સિદ્ધ કરવાનું તેને બમણું મર ચડે છે. પદાર્થોના સ્વભાવ, ગુણ વગેરે જાણવાની તેની આંતર દૃષ્ટિ દોઢ દિવસ સંપન્નતાના મહાપુરુષના જેવી છે. વનસ્પતિવિષયમાં તેનું જ્ઞાન અદ્ભુત છે. એ વિષયમાં તેને સર્વેન કહીએ તોપણ કંઈ સકાય નેવું છે.

તેણે જેટલાં દુઃખો સહન કર્યાં છે, તેટલાં શોધ જ મનુષ્યોએ સહન કર્યાં હશે. તેણે નિર્ધનતાનું દુઃખ વેહ્યું છે. મિત્રોથી અને સંબંધીઓથી ત્યજ દેવાવાના પ્રસંગો તેને આવ્યા છે. તે ધૃતારા છે અને કંગ છે. એવા ખોટા આરોપો પણ તેના ઉપર આવ્યા છે. ફતરને નાંખવાને માટે કાઠી નાંખેલા આદારઉપર દિવસોના દિવસો પણ તેણે ટાળ્યા છે. જે બટાકાની શોધથી પોતાના દેશની આવકમાં આવે તેણે સાદા જ કરોડની આવકને વધારે કર્યો છે, તે બટાકાને તેણે પ્રથમ વ્યારે શાથી કાઢ્યો ત્યારે તેના બદલામાં તેને માત્ર ચારસેં દેખરડી મળી હતી.

કાષ્ઠપણુ વનસ્પતિના પરાગને (વીર્યને, પુષ્પતત્વને) હવડાંદા અથવા બીજાં બાથ સાધનોદ્વારા કેસરમાં (પુષ્પના ગર્ભાશયમાં) ચાતુર્યપૂર્વક સ્થાપીને ધુર્ગેન્દ્રે કાંઈ છોડમાં આશ્ચર્યકારક ફેરફાર કરે છે. આ યુક્તિવડે ખસખસની જાતના એક છોડ (poppy plant) ની રાંગિના એક ખુણાના બીજકમાંથી તે વરિયુંથી હવે એવો છોડ ઉગાડે છે; બીજા ખુણાના બીજકમાંથી બે વર્ષે હવે એવો ઉગાડે છે; ત્રીજા ખુણાના બીજકમાંથી ઘણાં પુષ્પ થાય એવો ઉગાડે છે; અને ચોથા ખુણાના બીજકમાંથી લાલ પુષ્પ થાય એવો છોડ ઉગાડે છે.

વનસ્પતિની નવી જાતો તે ત્રણ પ્રકારે ઉત્પન્ન કરે છે: ઘણાં જૂનોમાંથી સડેથી ઉત્તમ જૂદાને પસંદ કરીને, તેને ઉછેરવાની સર્વોત્તમ અનુકૂળતા કરી આપીને, અને જૂદી જાતનાં જૂનોનો પરસ્પર સંયોગ કરીને.

પીળાં પુષ્પવાળા ખસખસની જાતના લાખો છોડમાં લાલ લીલીવાળો એક છોડ પ્રથમ તેના જોવામાં આવ્યો. ધુર્ગેન્દ્રે તેની પાસેના સઘળા પીળા છોડને ઉખેડી નાંખ્યા, અને બાળી નાંખ્યા, અને માત્ર પેલા એક જ છોડને સંભાળથી ઉછેર્યો. તે લાલ છોડનાં બીને આવતી ઝંતુમાં સડેથી ઉત્તમ જાતમાં રોપ્યાં. તેમાંથી ઉગેલા સઘળા છોડ, એકલિના બધા જ, પીળા રંગના થયા. પુનઃ તે એકને રૂખીને બાકીના સઘળાને ઉખેડીને બાળી મૂકવામાં આવ્યા. આમ બીજે વર્ષે, ત્રીજે વર્ષે, ચોથે વર્ષે, તેણે કર્યાં જ કર્યું. ધીરે ધીરે બીજકોમાંથી એક છોડને બદલે યજ્ઞ લાલ છોડ યતો ગયા, અને તેમના રંગ પણ પૂર્વના કરતાં અધિક અધિક લાલ થતો ગયો. આ પ્રમાણે સર્વોત્તમને પસંદ કરીને તેને જ ઉછેરવાની સર્વ પ્રકારની કાળજી લેવાથી ધણે વર્ષે તે શુદ્ધ શાતા રંગના 'પોપ્પી' (poppy) ના છોડ કરવામાં વિજયી થયો છે.

કાંટાવાળા, દાટીઆ ઘોરના. કાંટા તેણે ઝીંડી રીતે કાઢ્યા તે અબંધમાં તે છોડ છે કે બીજાં પ્રાણીઓથી પોતાનું રક્ષણ કરવામાટે ઘોરે પોતાના શરીરઉપર કાંટા ઉગાડતા છે. આથી ઘોરને તમારી વાડીમાં વાવીને ધેરથી અને પ્રેમથી જો તમે તેની ખાતરી કરી આપો કે મારે ત્યાં કંઈ પણ પ્રાણીવડે તને લેશ પણ હનિ નહિ થાય એવી પૂર્ણ કાળજી લેવાશે, તો પછી યજ્ઞ ઘોરમાંથી કાંઈક સમજી, ઓછા કાંટા કેટલોક સમય ગયા પછી કાંડશે. કાંટાવાળા બીજા ઉખેડી નાંખીને આ એકને પસંદ કરી. તેને જ પછી બહુ જ સંભાળથી અને પ્રેમથી ઉછેરશે, તો તેમાંથી યનાર બીજા કેટલાકમાંથી કાંટા-વળી પોતાના શરીરપર વધારે સારાં વસ્ત્ર ધારણ કરશે, અર્થાત્ ઓછા કાંટા કાઢશે, અને આ પ્રમાણે ધીરે ધીરે અત્યંત અને આમદ ચાલુ રહેતાં પરિણામે એવા છોડ થશે કે જેમના શરીરપર કોટા નામ પણ નહિ થાય. પોતાના શરીરપર કાંટા ઉગાડવામાં જાડને અત્યંત મહેનત પડે છે, પણ જ્યારે તેવો જામ લેવાની તેને કશી જ જરૂર નથી, એવી તેની ખાતરી કરી આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે તેવો જામ લેવો બંધ કરે છે, અને નમ્ર અને આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તનાર થાય છે. પસંદ.

ગીથી અને કૃત્તવલ્લીથી રાલાખ, પ્લેકમેરી, રાસ્પમેરી, અને રુએરીના કાંઠા પણ ; તદ્દન કાઠી શકાય છે.

જુદી જુદી જાતના ટુકોના સંયોગથી નવી જાત તે આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરે છે. તે એક છોડ ઓરોલીયાનો લે છે, અને બીજા સાંધામીરીયાનો લે છે. પ્રત્યેક છોડનાં સ્વભાવ, લક્ષણ, રચના, ટેવ, અને ગલણો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં હોય છે. હજારો વર્ષથી પ્રત્યેક છોડ પોતાનાં સ્વભાવલક્ષણ વગેરેને જાળવી રાખે હોય છે. તે તેનાં અણુઅણુમાં સુદૃઢ સ્થપાયેલાં ગયાં હોય છે. અનેક સૈકાં વધી ગયા છતાં તેમના સ્વભાવમાં જરા પણ ફેર પડ્યો હોતો નથી. આવા એકએકથી ભિન્ન પ્રકારનાં લક્ષણવાળા જો છોડને તે લે છે, અને તેમનો સંયોગ થવાની અનુકૂળતા રચી આપે છે. હજારો વર્ષથી પડી ગયેલી જળવાન ટેવને લીધે સંયોગના સામા તેણે પ્રખળ વિરોધ દર્શાવે છે, તથાપિ તેઓ આલુ નથી.

મનુષ્યની કામળ આંગળીઓવડે એકના પુષ્પનો પરાગ, બીજના પુષ્પના કેસરમાં યુક્તિથી પ્રવેશાવવામાં આવે છે, અને પરિણામની ધૈર્યથી વાટ જોવામાં આવે છે. એક વર્ષ વડી જાય છે. નવાં છોડના બીજે વાવવામાં આવે છે. તેમાંથી કદાચ તેનાં બે માળાપના જેવાં લક્ષણવાળા છોડ થાય છે, અથવા તો બંનેથી ભિન્ન પ્રકારનો-વનસ્પતિની સૃષ્ટિમાં કાઢ દિવસ ન થયેલો એવા છોડ થાય છે.

અને જે ઉદ્દેશ સાધવાનો હોય છે તે આ છે કે તે છોડની સ્વભાવસિદ્ધ ટેવને જૂલાં વધી; તેના પૂર્વજ્ઞેતરથી હજારો વર્ષથી જે લક્ષણો તેના અણુઅણુમાં સ્થપાયેલાં છે, તે છોડનાં વર્ષા, આમ કરવામાં પ્રસંગે કદરૂપા અને છેક ખરાબ છોડ પણ ઉત્પન્ન થવાનો સંભાવ આવે છે; પ્રસંગે અસંત હસવાજેવા અને વિરૂપ છોડ પણ થાય છે. આવા વિરૂપ અને ખરાબ છોડનો નાશ કરવામાં આવે છે, કારણ કે હેતુ નકારા છોડ ઉત્પન્ન કરવાનો નથી, પણ બે માળાપનાં ઉત્તમ લક્ષણો જેમાં રચાયાં હોય એવા સુદૃઢ, ઉપયોગી અને જળવાન છોડ ઉત્પન્ન કરવાનો છે. બીજે વર્ષે વધારે બી રોપવામાં આવે છે, અને ત્રધારે છોડ થાય છે. થોડાં વર્ષમાં તદ્દિ એટલી યત્ન જાય છે કે પાંચ લાખજેટલા છોડની સંખ્યા પણ થાય છે. અજમાયશ કરવાને ખાતર યુર્જેન્ક ઘણી વાર દસ લાખજેટલા છોડ એકી વખતે વાવે છે, અને તેમાંથી પડી તે ચાર પાંચ કે ઘણામાં ઘણા છોડ જ પસંદ કરે છે.

આટલા જવા છોડમાંથી કયા રાખવા અને કયાનો નાશ કરવો, એનો નિર્ણય કરવાનું કામ સહેલું નથી. યુર્જેન્ક પોતાના આશ્ચર્યકારક અંતર્તાનવડે આ કામ ચમત્કારિક વેગથી કરે છે. તે એક દિવસમાં એક લાખ છોડની પરીક્ષા કરી વળે છે.

કયો છોડ ઉત્તમ છે અને કયો કનિષ્ઠ છે, એની હાલ વિદ્યાનવર્ગમાં જે રીતે પરીક્ષા થાય છે તે રીતે આ છોડોની જો પરીક્ષા કરવામાં આવે તો યોગ્યમાં યોગ્ય ત્રીશ કે ચાલીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થાય, અને તેટલું ખર્ચ કરતાં છતાં પણ તેમાં ચાર કે પાંચ વર્ષો તો જાય જ. યુર્જેન્ક પોતાની અનુભવી પરિપક્વ ન્યાયશુદ્ધિવડે તથા અદ્ભુત અંતર્તાનવડે વગરખરચે એક જ દિવસમાં આ પરીક્ષા કરી વળે છે.

યુર્જેન્કની આ ચમત્કારિક શક્તિમાં સંશય પડવાથી કેટલાંક વર્ષપૂર્વે તેની પરીક્ષા કરવા તેના કોઈ મિત્રે કેટલાક હજાર છોડવાની તેની પાસે પરીક્ષા દર્શાવી. યુર્જેન્ક તરત જ તેમને જોધને, ઉત્તમ, મધ્યમ, અને દેવળ નકામા, એવા તેમના ત્રણ વડ પાડી નાંખ્યાં. આ પડી તે છોડને ઉછેરને મોટા કરવામાં આપ્યા. તે છોડ આજના દત્તા કેટલેક વર્ષ

જ્યારે તેઓ મોટા થયા, અને તેમના ઉપર ફલ આવ્યાં, ત્યારે ધુર્જનકના કહેવા પ્રમાણે જ તેઓ નીવડેલા જણાયા હતા.

એક મિત્ર તેને પૂછ્યું, લગભગ એક લાખ નાના છોડમાંથી અમુક એક જ છોડ સહી ઉત્તમ છે, એવું તમે શી રીતે કહી શકો છો ?

તેણે તરત જ ઉત્તર આપ્યો, માર્ગમાં તમે હળદો મનુષ્યનાં મુખ જુઓ છો. તમારા મનને તેઓમાં જે ભેદ રહેલો હોય છે, તે તરત જ સમજાઇ જાય છે. જો તમે કુશળ મનુષ્ય-પરીક્ષક હોં છો તો તેમાંથી કોણ પ્રમાણિક અને વિશ્વાસપાત્ર છે, તે વગરબૂલે તરત જ કહી શકો છો. તેના જીવનની સંપૂર્ણ વિગતો તમે કહી શકતા નથી, પણ તેના મુખઉપર નજર નાંખતા માત્રથી જ તમે તેનાં લક્ષણો જાણી જાઓ છો. જેવી સદેહાઈથી મનુષ્યની પરીક્ષા હું કરી શકું છું, તેટલી જ સદેહાઈથી હું છોડની પરીક્ષા કરું છું.

એક પ્રસંગે ધુર્જનકે પાંસઠ હળદર છોડમાંથી માત્ર એક જ છોડને પસંદ કર્યો હતો. બાકીનાં સર્વને બાળી મૂકવામાં આવ્યા હતા. જેનામાં બીજા છોડને ઉત્પન્ન કરવાનું સહી વધારે બળ હોય, જે સહી અધિક ફળને આપનાર હોય, જે સહી અધિક સુંદર હોય, અને જે વિવિધ બાધોઓસામે સહી તથા વધારે ટકર વધારે ઝીલી શકે એવા હોય, એવા છોડને તે સર્વ છોડમાંથી પ્રથમ પસંદ કરે છે.

ધુર્જનક કહે છે કે આપણે જે પ્રમાણે ઉત્તમ સંદર્ભને, ઉત્તમ બળવાન શરીરને અને અન્યને ઉપયોગી થઇ પડવાને ઇચ્છીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાતા પણ ઇચ્છે છે, અને જો તેમને તેવી અનુકૂળતા કરી આપી હોય તો તેઓ તેવાં થયા વિના રહેતાં જ નથી.

વળી તે કહે છે કે સામાન્ય ફેરફારો કરવાથી સૌ અથવા હળદર પેઢીઓ જતાં પણ જ્ઞાતામાં જેવાં ફેરફારો આપણે નથી કરી શકતા તેવાં ફેરફારો લિનન-લિનન જાતિનાં વૃક્ષોના સંયોગ કરવાથી પાંચ છ પેઢીએ કરી શકીએ છીએ.

આહુ (palm) ના છોડને એપ્રિકોટ (એક જાતનું ગોટલાવાળું ફળ) નાંમના છોડ-સાથે સંયોગ કરીને તેણે પ્લમકોટ નામનાં એક નવી જાતનાં ફળ આપનાર વૃક્ષને ઉત્પન્ન કર્યું છે. આહુનાં ઝાડને એટલાં બધાં ફળ આપતાં તેણે કર્યા છે કે ફળના ભારથી ઝાડ ઝાંબી ન પડે એટલા માટે એક ઝાડઉપરથી એક પ્રસંગે ૨૨૦૦૦ ફળો ફળ ઉતારી લેવાં પડ્યાં હતાં. આટલાં ફળ ઉતારી લીધા છતાં પણ તેના ઉપર એટલાં બધાં ફળ રહ્યાં હતાં કે તેટલો પાક કોઈ ઝાડઉપરથી ઉતરેલો હજી સુધી જાણવામાં આવ્યું નથી. વળી તેણે પુષ્પના જેવાં સુવાસવાળાં તથા જામળ (pear) ના જેવાં સ્વાદવાળાં આહુ પેદા કર્યાં છે. એક પ્રસંગે અમેરિકાની 'એન્થ્રોપોમોર્ફિકલ સોસાયટી' ના ૪૨ સભાસદો તેના ફળબાગને જોવાને ગયા હતા. ધુર્જનકે દરેક જણને એકેક મુંઠો ભરીને આહુ આપ્યાં, પણ એક જણને મળેલાં આહુ બીજા જણને મળેલાં આહુ કરતાં તદ્દન જૂદી જ જાતનાં હતાં.

જે ચાર છોડના સંયોગ કરીને આ વિવિધ પુરુષ શાંતિને પામ્યો નથી, પણ નિત્ય નવા નવા સંયોગો તે કરતો જ રહે છે. બટાટા અને ટમાટાનો સંયોગ કરીને તેણે પોમોટો નામનું એક નવું ફળ અથવા શાક ઉત્પન્ન કર્યું છે. આ શાક અમેરિકાને બહુ પ્રિય થઇ પડ્યું છે.

ફળાઈ નામના એક શાકમાં પણ આ સંયોગની પદ્ધતિથી ધુર્જનકે આશ્ચર્યકારક

મોટાં વૃક્ષોમાં પણ યુગેન્દ્રે તેવો જ મુદારો કર્યો છે. પ્રિય વર્તનાં વાસ્તવનાં વૃક્ષો પંદર શીટ ઉંચાં અને તેમનાં યડ છ ઈંચ નડાં હોય છે. યુગેન્દ્રે ઉગારેલાં એ વૃક્ષ હાલ માદ વર્ષનાં છતાં ૬૦ શીટ ઉંચાં છે, અને તેમનાં યડ દોડધી જે શીટ નડાં છે; આવાં ઉતાવળે થયેલાં વૃક્ષાં લાકડું ઘણું જ નરમ હશે, એમ કેટલાકે ધાર્યું હતું, પણ તપાસના

મિ. આયન્ટનાં ખેતરોની મુલાકાત લીધી છે, અને જે મોટા પાયાપર 'એડિરમેડ એસો-શીએશને' આ છોડનું વાવેતર કર્યું છે, તે બેઠ પોતાનો અર્થત સંતોષ તથા આશ્ચર્ય એક પત્રમાં દર્શાવ્યાં છે. વળી આ વ્યાપારમાં પ્રવેશેલા ડૉ. કેરી (પૂર્વે પ્રસિદ્ધ યતા સુપ્રસિદ્ધ Biochemistry નામના માસિકના તંત્રી તથા તે વિદ્યાના અનેક ઉત્તમ ગ્રંથોના લેખક) મિ. શુ મેકર, મિ. જેમિસન વગેરે અનેક વ્યાપારીઓ તથા વિદ્વાનોનાં આ મંડળ સાથે સંબંધ છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેઓના તે મંડળના અધ્યક્ષ મિ. આયન્ટ પ્રતિ આવેલા અગ્રસૂત્ર પત્રો આ લેખકે વાંચ્યા છે, તથા તે તેમના જ છે, એવી પૂર્ણ ખાતરી કરી છે. વળી Phalanx નામનું એક અર્થત વિદ્વાત લેખક મિ. આયન્ટ તંત્રી છે, તેમાં પણ આ સર્વ પત્રો છપાયેલા છે. આમ મિ. આયન્ટ સામાન્ય પુરુષ ન છતાં તેમને અગ્રપ્રેમ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આ પત્રકારોએ જે ભૂલ કરી છે, તેમાં તેઓ પોતે જ ભ્રમ્યા છે.

વળી તેની આવક સંબંધમાં પણ તે પત્રોએ અજ્ઞાનથી જે માર્મિક કટાક્ષો કરેલા છે તેના સંબંધમાં પણ જણાવવાનું કે રજાખોનો હાલનો બગરભાવ અમેરિકામાં દર રતને ચારથી છ આનાનો છે, અને એક છોડઉપરથી દશ સ્તલ રજાખોનો પાક ઉતરતો હોવાથી એક છોડની અડીથી પોણાચાર રૂપિયા આવક થવાનો સંભવ છે. આ પ્રમાણે એક એકરમાં પાંચ હજાર છોડ થતા હોવાથી દરેક એકરની પેદાશ સાડા બાર હજારથી લગભગ આગળીસ હજારરૂપી થાય છે. આમાંથી મહેનત, મજૂરી તથા બીજા ખર્ચનો લગભગ અર્ધો ભાગ ખાદ્ય કરીએ તોપણ દરેક એકરે છ હજારની આવક થવાનો સંભવ છે. આથી આવકસંબંધી જે કટાક્ષો વિવિધ પત્રકારોએ કરેલા છે, તે કેવળ અજ્ઞાનનો જ પરિણામ છે.

કંપનીના નામસંબંધમાં તેમણે કરેલી ટીકા તો હારપાત્ર જ છે. ત્યારે વિવિધ નામોના સંયોગો કરીને મનુષ્યો કંપનીનાં ગમે તેવા અર્થહીન નામ પાડે છે, ત્યારે પોતાના અને સ્ત્રીના નામનો સંયોગ કરીને ગંભીર અર્થને સ્વયંવતરો એક શબ્દ સ્ત્રી કંપનીનું તે નામ રાખવામાં શો અપરાધ યોગ, તે અમને તો સમજાતું જ નથી. આદિરાએડ શબ્દમાં 'આદિ' અને 'રામ' એ બંને શબ્દ સુપ્રસિદ્ધ છે, અને 'લેડ' એ હિષ્ટુ અર્થપા છે, અને આખા શબ્દનો અર્થ રામજી બ્રહ્મ અપના જિહોવા (Jehovah) અથવા કબાજામાં વર્ણુલો અર્થત પવિત્ર શબ્દ જે God છે, અને જેનો ઉચ્ચાર હિષ્ટુ લોકો, અન્યતા આગળ આ-ભણો જેમ પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરતા નથી તેમ કદી પણ કરતા નથી તે છે, તો પછી આવા અર્થને ન જાણીને નકામી હાહો કરવાથી કેવું અજ્ઞાન ઉપાદું પડે છે !

આટલા સંક્ષિપ્ત પ્રમાણમાં આ કંપનીમાં બેઠપણા સર્વને સ્પષ્ટ થશે કે આ કંપનીને અને તેના અધ્યક્ષને, આ પત્રકારોએ જેવા દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેવા તે નથી, પરંતુ હિષ્ટુ તેઓ કોઈ પણ પ્રતિષ્ઠિત કંપનીના જેવા જ પ્રતિષ્ઠિત છે. આ કંપનીના સંચાલન ગંગો ખપી ગયા છે, એટલે તે સંબંધમાં કોઈએ હવે માગણી કરવાનો વ્યર્થ પત્રવ્યવહાર કરવાની જરૂર નથી.

અંતમાં જણાવું છે કે આ વૃક્ષોનું લાકડું વધારે કઠણ, ઘણું જ ગ્રોહા ગાંઠવાળું, અને ઘણું જ સફાઈવાળું થાય છે.

જે પુષ્પો માત્ર પા ઈંચ જતાં અને બે ઈંચ પહોળાં હતાં તેવાં પુષ્પોને તેણે સવારીટ પહોળાં અને સવા ઈંચ જતાઈનાં કયાં છે. જેના ઉપર માત્ર ત્રણથી સાત જ પુષ્પ આવતાં તેના ઉપર તેના ઉપર તેણે દશથી આવીશ પુલ આવ્યાં છે. ઘણાં વર્ષ પુષ્કળ શ્રમ કરીને તેણે કેટલાક એવા પુષ્પના છોડ કર્યા છે કે તેની ગાંઠો તેમના વજનથી દશ ગુણાં જોતાના ભાવે વેચાય છે.

જાપાની મોગરાનો અને અમેરિકન મોગરાનો સંયોગ કરી 'શારટા' નામના મોગરાનો છોડ તેણે કર્યો છે. તેનાં પુષ્પનો વ્યાસ છ થી સાત ઈંચ હોય છે. આ પુષ્પને પાણીમાં રાખવાથી એક મહિનાસુધી તાજાં ને તાજાં રહે છે.

ચેરનટ નામના વૃક્ષને દશ અથવા પંદર વર્ષે ફળ આવે છે. છુર્ગેન્ક તેનું બી વાંચીને અઢાર મહિનામાં તેના ઉપર ફળ આણે છે, અને તે પણ પુષ્કળ જથ્થામાં.

અનાજના જે સાંઠાઉપર એક કણસહુ થવું હોય છે તેના ઉપર છુર્ગેન્ક બે કણસહાં આણે છે, અર્થાત્ પ્રત્યેક વીધાઉપરથી બેવડો પાક ઉતારે છે. સ્વદર્ષમાં તેણે કૃષીવિદ્યામાં એટલા બધા સુધારા અને વધારા કર્યા છે કે તેનો યથાર્થ ખ્યાલ વાંચનારને ગમે તેટલું લખવા છતાં પણ આવી શકે તેમ નથી. તેણે ગુલાબની જે સો નવી જાતો કરી છે, તેનું વર્ણન કરવા વાણી સમર્થ નથી.

છુર્ગેન્કને પોતાના શોધો અધ્યાવચ્ચમાં વધારે મદદ મળે એટલા માટે ગયાં ત્રણ વર્ષથી કાર્નેજી ઈન્સ્ટીટ્યુટ વર્ષે ત્રીસ હજાર રૂપૈયા દશ વર્ષસુધી તેને આપવા માટે કાઢ્યા છે.

ભવિષ્યમાં તે શું નવું શોધી કાઢશે, તેનું અનુમાન કાઢી થઈ શકે એમ નથી. વૃક્ષોમાં જેમ તે ધારેલા ફેરફાર કરી શકે છે, તેમ મનુષ્યોમાં શી રીતે કરવા તેના તે વિચારો હાલ અધાવે છે. મનુષ્યોને તે ફરતાંહરતાં વૃક્ષ જ ગણે છે, અને વૃક્ષોની પેઠે તેઓમાં પણ ધારેલા સુધારા થઈ શકવા સંભવિત છે, એમ તે માને છે. આ સંબંધમાં તેના પરિશ્રમના પરિણામ થોડાં વર્ષપછી વળી જ્યારે બહાર પડશે ત્યારે જગત અદિત થઈ ગયા વિના રહેનાર નથી.

યોગિની.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ:૧૧૧ થી)

પ્રિય દેવિ ! તું જાણે જ છે કે આપણે મુખવડે જે આં શબ્દો બોલીએ છીએ, તેથી વાતાવરણમાં મોજાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ મોજાં આપણા કાનમાં રહેલા કોમળ પડદાને અથગાય છે, અને તેથી આપણને શબ્દનું જ્ઞાન થાય છે. શબ્દનાં આ મોજાં કાનના જ પડદાને અથગાય છે, એમ કંઈ નથી. આપણા હાથને, પગને અને આપણા શરીરની સઘળી જ આમડીને તે અથગાય છે, પણ જો આપણે આપણા કાન બંધ કર્યાં હોય તો શરીરની આમડીને તે મોજાં અથગાવાથી આપણને શબ્દનું કંઈ જ્ઞાન થતું નથી. કારણ કે કાનનો પડદો શબ્દોનાં મોજાં અદ્યક્ષ કરવાને જેવો લાયક હોય છે, તેવી કંઈ શરીરની આમડી હોતી નથી. આમ કહીને જે કહેવાતું છે તે એ છે કે જો માટે જે લાયક હોય છે, તેને જ તે અદ્યક્ષ કરે છે. હવે મુખથી કરવામાં આવતા શબ્દો જેમ વાતાવરણમાં મોજાં ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ

મનવડે આપણે જે શબ્દો બોલીએ છીએ, અને જેને આપણે વિચાર કરવા એમ કહીએ છીએ તે પણ આકાશમાં એક પ્રકારનાં સૂક્ષ્મ મોજાં ઉત્પન્ન કરે છે. મુખવડે બોલવામાં આવતા શબ્દો એ સ્થૂલ વાણી છે, અને તે વૈષ્ણવી કહેવામાં આવે છે; મનવડે કરવામાં આવતા વિચારો એ સૂક્ષ્મ વાણી છે, અને તે મધ્યમા કહેવામાં આવે છે. જેમ સ્થૂલ અથવા વૈષ્ણવી વાણીની ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાંને કાનનો પડદો જ ગ્રહણ કરી શકે છે, તેમ સૂક્ષ્મ અથવા મધ્યમા વાણીની ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાંને આપણું મગજ જ ગ્રહણ કરી શકે છે. કાનમાં શબ્દનું મોજું અથડાતાં, જે આપણું લક્ષ તે તરફ હોય છે તો કયા શબ્દનો ઉચ્ચાર થયો તેનું આપણને લાન થાય છે, તેમ મગજમાં મનના વિચારનું મોજું અથડાતાં કયો વિચાર આપણા મગજમાં પ્રવેસ્યો તેનું આપણને લાન થાય છે. હું સઘળું જાણુનારી ! આ જગતમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રતિદિન હજારો વિચારો કરતા હોવાથી કરોડો વિચારનાં મોજાં આકાશમાં વહ્યા કરે છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્યના મગજસાથે અથડાય છે, અને જે વિચારના તરફ જેનું લક્ષ હોય છે, તેને તે વિચારનું લાન થાય છે.

પ્રિય દેવિ ! આ જગતમાં મનુષ્યોનાં મગજની અથવા મનની જે પ્રકારની સ્થિતિ હોય છે; એક મીણુજેવી નરમ અને ખીજી પથ્થરજેવી કઠણ. પ્રત્યેક માણસનું મન આ અને સ્થિતિમાંની દરેક સ્થિતિમાં દરરોજ થોડી અથવા ઘણીવાર આવે જ છે. જેમ મનની નરમ અથવા કામળ સ્થિતિ વધારે, તેમ બહારથી આવતાં વિચારનાં મોજાંની તેના ઉપર વધારે અસર થાય છે, અને જેમ તેની કઠણ સ્થિતિ વધારે, તેમ તેના ઉપર બહારનાં મોજાંની ઘણી જ ન્યૂન અસર થાય છે. કેટલાક મનુષ્યનાં મન સ્વભાવથી અથવા દેશવસ્થાથી એક પ્રકારનાં મોજાંને ગ્રહણ કરવાને વધારે યોગ્યતાવાળાં થયાં હોય છે, તો કેટલાકનાં મન ખીજા પ્રકારનાં વિચારનાં મોજાં ગ્રહણ કરવાને વધારે યોગ્યતાવાળાં થયાં હોય છે. આથી વાતાવરણમાંથી આવતા શોકમોહના એક મોજાંની શોકમોહના જય કરવાનો અભ્યાસ કરનાર એક સદ્વિવેકીને ન્યારે કરી જ અસર થતી નથી, ભારે તે વિકરિનેા જય જેમણે નથી કર્યો હોતો એવા અન્ય અનેક મનુષ્યોને તેથી શોકમોહ ઉત્પન્ન થાય છે. આમ છતાં જે વિચારનું મોજું વારંવાર નિત્ય મગજને અથડાયા કરે છે, તેને તે મગજ કઠણ હોય છે તો પણ સમય જતાં અસર થયા વિના રહેતી નથી. ખડકા કેવા કઠણ છે, અને જળ કેવું નરમ છે, તો પણ સમુદ્રનાં મોજાં ખડકસાથે નિત્ય અથડાવાથી તે ધણે દિવસે ધસાધ જાય છે, એ કેાણુ નથી જાણતું ? વિચારનાં મોજાંનાં સંબંધમાં પણ આમ જ થાય છે. એકના એક પ્રકારનાં મોજાં ધણે સમય આપણા મગજને અથડાવાથી તેમની અસર, આપણું મગજ આરંભમાં તેમને ગ્રહણ કરવા અયોગ્ય હોય છે, તોપણ થયા વિના રહેતી નથી. પ્રિય દેવિ ! અમેરિકાની પ્રજા અત્યંત પ્રવૃત્તિવાળી તથા સ્વતંત્ર વિચારવાળી છે, અને તેથી ત્યાંના આકાશમાં પ્રવૃત્તિના તથા સ્વતંત્રતાના વિચારોનાં અસંખ્ય મોજાં વહ્યા કરે છે. આથી ત્યાં ન્યારે હું ગયો હતો ત્યારે શનિદિવસ તે વિચારોનાં મોજાં મારા મગજસાથે અથડાવાથી થોડા જ દિવસમાં વિલક્ષણ સ્વતંત્રતાના અને પ્રવૃત્તિના વિચારો મારા મગજમાં ધ્રુમવા લાગ્યા હતાં. ત્યાં મારાથી કામ કર્યાં વિના એક કણ પણ રહી શકાતું ન હતું, અને સ્વતંત્રતાના જે વિચારોની ખુમારી મને ચઢી હતી તેથી તો હું ચકિત જ થઈ ગયો હતો. અહિંના વિચારોનું વાતાવરણ તદ્દન જૂદા જ પ્રકારનું છે. અહિં આળસવાળી નિવૃત્તિનાં જ મોજાંથી વાતાવરણ મોટે ભાગે પૂર્ણ હોય એમ જણાય છે, અને તેથી અહિં કામ કરવાનું એટલું બંધું મન થતું નથી; તેમ

સ્વતંત્રતાના વિચારો તો કાંઈ કાળે ત્યાંનાથી મોઝા કે હજારમા ભાગના પણ હિંતા જણાતા નથી.
 • પરાક્ષપણે અથવા આડકતરી રીતે મધ્યમા વાણીનો ઉપદેશ કેવી રીતે થાય છે, તે
 આટલા વિવેચનથી તને સ્પષ્ટ થયાંવિના નહિ રહ્યું હોય. દુરાચરણવાળાં સ્થાનમાં દુરાચરણી
 મનુષ્યોના વિચારનાં મોઝાં વ્યાપી રહેલાં હોવાથી જેઓ ત્યાં રહે છે, તેમને દુરાચરણી થવાનો
 વગરપ્રયત્ન જોઈ થાય છે, અને તે જ પ્રમાણે સદાચારી પુરુષોનાં સ્થાનમાં સદાચારના
 વિચારનાં મોઝાં વ્યાપી રહેલાં હોવાથી જેઓ ત્યાં રહે છે, તેમને સદાચરણી થવાનો અપત્તને
 જ જોઈ થાય છે. સ્થાનના માહાત્મ્યમાં આ વિચારનાં મોઝાં જ કારણ છે. કેટલાંક તીર્થો
 પ્રથમ બહુ ઉત્તમ શાંતિ વગેરેને પ્રકટાવનાર છતાં આજે તેમાં તેવું કાંઈ જ જણાયું નથી,
 તેવું કારણ પણ એ જ છે કે તે તીર્થોમાં પૂર્વે જે સદ્વિચારો સેવાતા હતા, તેને બદલે પાછાં
 જથી અયોગ્ય વિચારો સેવાવા માંડ્યા હોય છે. ઋષિમુનિઓ અહિંસાવ્રતને પાળનારા હોવાથી
 તેમના આશ્રમનું તથા આજુબાજુનું વાતાવરણ અહિંસાના અત્યંત પ્રગળવિચારોનાં મોઝાંથી
 એવું તો પરિપૂર્ણ રહેતું હતું કે તેમાં સિંહ, વ્યાધ વગેરે જે જે હિંસા પશુઓ પ્રવેશતા
 તેમનાં કહિન મગજમાં પણ તેની અસર થતી, અને તે અસર જ્યાં સુધી રહેતી ત્યાં સુધી
 તેમનો હિંસા કરવાનો સ્વભાવ ધ્રુવી જતો. આથી ઋષિઓ સિંહ વગેરેને હિંસા કરવાનો
 સાક્ષાત્ જોઈ, કરતા ન હતા, પણ તેમની મધ્યમા વાણીની ક્રિયા જ આડકતરી રીતે જોઈ
 કરનાર થઈ પડતી.

ધંપરી વાણીથી જ્યારે આપણે કાંઈને જોઈ કરીએ છીએ ત્યારે તે જોઈઉપર જો
 તેને પ્રીતિ હોય છે તો તો તે તેને પ્રેમવડે સાંભળે છે, અને તેથી તે જોઈની તેના ઉપર
 અસર થાય છે; પણ જો તે જોઈઉપર તેનો અભાવ હોય છે તો તો જોઈ આપનાર જોઈનો
 આરંભ કરવા માંડે છે કે તરત જ તે વિરોધ ધરે છે. આ વિરોધથી મનની જોઈ અહણ
 કરવાયોગ્ય ક્રમજ સ્થિતિ રહેતી નથી, અને તેથી જે કંઈ જોઈ કરનાર કહે છે, તે સઘળું
 જ નિષ્ફળ જાય છે. પરંતુ મધ્યમા વાણીના વિચારનાં મોઝાં જ્યારે તેના મગજને અચ્છાદિ
 છે, ત્યારે જો કે તે વિચારો તેના અભાવવાળા હોય છે તોપણ તે તેમના ઉપર વિરોધને
 ધરતો નથી; કારણ કે તે વિચારો બીજાના છે, જેમ તેને સ્વમનનું નથી. એ વિચારો તેના
 પોતાના જ છે, એવું તેને લાગ થાય છે, અને તેથી તે પ્રતિ તે પ્રતિકૂળ ભાવ ધરતો નથી.
 આરંભમાં આ મધ્યમા વાણીના વિચારનાં મોઝાં તેના મગજઉપર જણાયું જેવી અસર
 કરતાં નથી, કારણ કે તેનું મગજ તેમને અહણ કરવા યોગ્ય સ્થિતિમાં હોતું નથી; પણ નિહાં
 તે તેના મગજને અચ્છાદિ કરવાથી દિવસમાં જે સમયોમાં તેના મનની ક્રમજ અવસ્થા થઈ
 હોય છે, તે સમયોમાં તેમની તેના ઉપર અસર થાય છે; અને આમ જેમ જેમ દિવસો જાય
 છે, તેમ તેમ તે મોઝાંને તેનું મગજ વધારે અને વધારે અહણ કરતું જાય છે.

આમાં પણ વિચાર પ્રગળ અને નિર્ગળ જે પ્રકારના હોવાથી પ્રગળ વિચારનાં મોઝાં
 કહિન મનને પણ અસર કરવાને સ્વમર્થ હોય છે. ઋષિ મહાત્માઓના વિચાર બહુ પ્રગળ
 હોવાથી તેમના વાતાવરણમાં જે વ્યાધાદિ પશુઓ આવે છે, તે કહિન મનના છતાં પણ
 તેમના ઉપર સત્તર અસર થાય છે.

પ્રિય દેવિ ! અન્યાર સુધી મેં જે કહ્યું તે સર્વ પ્રસંગોમાં મધ્યમા વાણીની આડકતરી
 રીતે અસર થાય છે, અને તેથી તેની અસર સામાન્ય પ્રકારની અને વિશ્વજે થનારી હોય છે.
 મધ્યમા વાણીના સાક્ષાત્ જોઈની અસર બહુ બળવાન અને સત્તર પ્રકટનારી હોય છે. આ-

ડકતરી રીતે જે અસર થાય છે, તેમાં વિચાર કરનાર પોતે અન્યને આ વિચારની અસર આ પ્રકારની થાશે, એવી ઇચ્છાવાળો હોતો નથી, અને તેથી વિચારનું મોજુ ખીજા મનુષ્યપ્રતિ ખાસ વેગ કરીને ધાવન કરતું નથી; પણ અસર કરવાની ઇચ્છાથી જ બ્યારે કોઈ મનુષ્ય પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે તો વિચારનું મોજુ ધણુ જ બળથી તેના પ્રતિ પ્રેરાય છે; અને તેના મગજમાં ધારેલી અસર પ્રકટાવે છે. જેના ઉપર તે મોજુ આવે છે, તેને આ વિચાર ખીજા-એ મારા પ્રતિ પ્રેરેલો છે, એમ જાણવામાં ન હોવાથી તે તેના પ્રતિ વિરોધ ધરતો નથી, અને તેથી તેની અસર થવામાં કશે જ અવરોધ નહોતો નથી; અને જો તે વિચારને તે અનુકૂળ હોય છે તો પ્રતિથી તેના સ્વીકાર કરવાથી તેની તેનાપર બહુ પ્રબળ અસર જ થાય છે.

પ્રતિકૂળ મનુષ્યને વૈખરીથી જે બોધ આપવામાં આવે છે, તે બોધ આપવાનું કામ શસ્ત્ર સજ્જને ઉમેલા કોઈ મનુષ્યસાથે યુદ્ધ કરવાજેવું છે. તેના ઉપર બોધ આપનાર પોતાના બોધરૂપ શસ્ત્ર વાપરવા માંડતાં જ તે પોતાનાં પ્રતિકૂળ ભાવનાં શસ્ત્રો તેના સામા વાપરે છે; અને આમ બનેલું યુદ્ધ થાય છે. તેમાં બોધ આપનારને પણ કેટલાક ધા વાગે છે, અને બોધ સાંભળનારને પણ વાગે છે. બંને જ એકબેકને કહું 'વચનો સંભળામી, અથવા એક ખીજાને મારે વિરોધી વિચારો ધરાવી ધૂટા પડે છે.

મધ્યમા વાણીના ઉપદેશમાં કોણુ ઉપદેશ આપે છે, તે બોધ મહણુ કરનાર જાણતો નથી, અને તેથી તે તેના સામે લડવાને તૈયાર રહેતો નથી. આથી બોધ આપનારનું કામ બહુ જ સરળ થઈ જાય છે. વિચારના મોજાને સામાનાં મગજમાં એકાદ થઈને પ્રેરતાં જો તેને આવડે છે, તો તો અધ્ય સમયમાં જ તેના બોધ સરળ થાય છે; અને કદાચ જોઈએ તેવી એકાગ્રતા તેનાથી નથી થતી, તોપણ નિત્ય આમહથી વિચારને તે જો પ્રેર્યા કરે છે, તો સમય વીતતાં ધારેલી અસર થયાવિના રહેતી નથી.

એક ઉદાહરણ આપીને આ વાર્તા હું તને વધારે સ્પષ્ટ કરું છું. એક આઠ અથવા દશ વર્ષનો છોકરો બહુ જ રમતીયાળ, તોડાની અને ચીડીયા સ્વભાવનો છે. તેને સુધારવાને તેનાં મામાપના સઘળા ઉપાય નિષ્ફળ જાય છે. તેને જે જે શિખામણનાં વચનો કહેવામાં આવે છે, તે સર્વ નિષ્ફળ જાય છે. કરાની તેના ઉપર અસર થતી નથી. હવે આ છોકરાને સુધારવાનો સરળ મર્મ મધ્યમા વાણીના ઉપદેશ છે. તે છોકરાને વૈખરી વાણીથી ઉપદેશ કરવાનું છોડી દઇને માતાએ તથા પિતાએ મધ્યમા વાણીથી તેને સવારે, સાંજે તથા બ્યારે તે નિદ્રામાં હોય ત્યારે ઉપદેશ આપવો જોઈએ. એકાંતમાં જઈને નેચ મીઝીને તે છોકરો જાણે પોતાની સન્મુખ જોડો છે, એવી કલ્પના કરીને, ખરા છોકરાને ઉપદેશ આપતાં હોય તેની પેઠું તેમજો આ કાલ્પનિક છોકરાને ઉપદેશ આપવો જોઈએ. તેને પ્રેમથી અને ખરા મનના ભાવથી, સુખથી બોલીને અથવા મનોમય રીતે કહેવું કે ભાઈ! હું બહુ જ ગભીરો છું. તારો સ્વભાવ અલંકાર શાંત છે. તને વિદ્યાભ્યાસ કરવો ઇચ્છો જ ગમે છે, કારણ કે તેના લાભ હું સારી રીતે સમજું છું. હું રમવાની વખતે જ રમે છે, અને ભણવાની વખતે ભણે છે. ચી-ગવાના પ્રસંગમાં પણ તારામાં શાંત રહેવાનો આશ્ચર્યકારક ગુણ છે. આ વગેરે વિવિધ ભાવનાં જે વચનો તે સમયે સ્ફુરે તે સર્વ કહેવાં તથા તે બાળકને જેવો કરવા ધારતા હોય તેવો ધારવો. આમ દિવસમાં ત્રણ વાર અથવા બે વાર પા પા કલાક કરવામાં આવે તો થોડા સમયમાં તે છોકરામાં સારો ફેરફાર થયાવિના રહેતો જ નથી. કારણ કે મધ્યમા વા-

ણીથી પ્રેરાયલા આ પ્રકારના વિચારનાં મોજાં તે બાળકના મગજ ઉપર અસર કરે છે, અને જેવો તેને ધર્મો હોય છે તેવો જ પોતાને ધારવા માંડી, તે પ્રમાણે વર્તન કરે છે.

બાળકના અંતઃકરણમાં જેમ આ પ્રકારની ક્રિયાથી ફેરફાર કરી શકાય છે, તેમ મોટાં માણસોના અંતઃકરણમાં પણ ફેરફાર કરી શકાય છે. પતિ પોતાનાથી વિરોધીપણે વર્તતો હોય તો સ્ત્રીએ પતિને, અથવા સ્ત્રી પોતાનાથી વિરોધીપણે વર્તતી હોય તો પતિએ સ્ત્રીને તે સંબંધ વાણીથી કહેવાની કંઈ જ જરૂર નથી, અથવા તેને સુંધારવાને બોધ આપવાની પણ કંઈ જરૂર નથી. પૂર્વોક્ત યુક્તિવડે મધ્યમા વાણીથી જ તેને બોધ કરવો.

પ્રિય દેવિ ! આમ હોવાથી તે મને થોડી વાર ઉપર જે પ્રશ્ન કર્યો હતો કે વિરોધી મનુષ્યોને અનુકૂળ કરવા શું કરવું, તેનો ઉત્તર આટલા વિવેચનથી હવે તને મળી ગયો હોવો જ જોઈએ, અને તે ઉત્તર એ છે કે ધર્મનાં જે મનુષ્યો આપણી સાથે અનુકૂળ ન વર્તતાં હોય તે મનુષ્યોને મધ્યમા વાણીથી બોધ કરવો. માતા અનુકૂળ ન વર્તતી હોય તો એકાંતમાં નેત્ર મીચી, માતાની ભૂતિની કષ્ણતા કરી તેને કહેવું કે તું મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખે છે. પુત્ર ઉપર પ્રેમ રાખવો એ માતાનો સ્વધર્મ છે, અને તે સ્વધર્મ તું સારી રીતે સમજતી હોવાથી તું મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમને જ કરે છે. તારો સ્વભાવ અત્યંત પ્રેમાળ છે, અને તેથી તું મારા અને મારી સ્ત્રીના દોષો જરા પણ લક્ષમાં લેતી નથી, અને અમને બંનેને અનુકૂળ જ વર્તે છે. એ જ પ્રમાણે પુત્ર અથવા બાઈ અથવા જે સંબંધી અનુકૂળ ન વર્તતો હોય તેને પોતાને અનુકૂળ વર્તવાના વિચારો તેના મગજમાં નાંખી શકાય છે, અને સમય જતાં તે વિચારો તેના મગજમાં પ્રવેશી પછી તે મનુષ્ય અનુકૂળ થવા માંડે છે.

અન્યના દોષો ટાળવામાં પણ આ જ યુક્તિ કામે લગાડી શકાય છે. દારૂનાં, તમાકુનાં અને એવાં જ બીજાં દુષ્ટ વ્યસનો પણ આ યુક્તિવડે ઊડાવી શકાય છે. બાળકોનાં તથા મોટા મનુષ્યોનાં અંતઃકરણમાં ઉચ્ચ સદ્ગુણો સ્થાપન કરવામાં પણ આ યુક્તિ ઉપયોગમાં આવે છે. વળી બીજાઓના દોષો પણ જેમ આ યુક્તિવડે ટાળી શકાય છે, તેમ પોતાના દોષો પણ આ યુક્તિવડે જ ટાળી શકાય છે.

આપણા ઘરમાં, કુટુંબમાં અથવા સંબંધમાં કોઈ મનુષ્ય માંડુ હોય અને આપણે એકલા ગેઠા એકા વિચાર કરીએ કે આ માણસનો મંદવાડ ધણો જ ભારે છે, અને હવે તેને મટે એવું છે જ નહિ, તો આપણો આ વિચાર તે માંડા મનુષ્યના મગજમાં પ્રવેશી છે, અને તેના મંદવાડને પુષ્ટિ આપનાર કારણરૂપ થઈ પડે છે. એકલા મંદવાડમાં જ આમ થાય છે, એમ નહિ પણ સામા મનુષ્યમાટે જે જે સારો અથવા નસારો વિચાર આપણે સ્ત્રીએ છીએ તે તેના મનને અથવા દુઃખને વધારવામાં કારણરૂપ થાય છે. સમગ્ર મનના મનુષ્યો જ પોતાના પ્રતિ આવતા અવ્યોગ્ય વિચારોનાં મોજાને આજીને તેમની દાનિકારક અસરથી બચી શકે છે; બાકી અન્ય સર્વ તો વિચારનાં મોજાંથી ઝરના દડાની પેઠે આમથી તેમ અકળાય છે.

બીજાઓનાં બુદ્ધિ ક્ષતિયુક્ત એ સાચો પાપ છે, અને પ્રાણિમાનવ કન્યાણુ કંઈક, એ સાચી પુણ્ય છે, તે આથી હવે આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. બીજાઓના કંઈકાણુના સંકલ્પ કરવાથી બીજાઓનાં દિલ સાચો થાય છે, તેમ જ સામાની અંતરની કષ્ટભાવવાથી તે અંતરની કષ્ટભાવનારૂં અદિત સાચો થાય છે, તેના પણ પૂર્વોક્ત વિચારોથી આપણને ખુલાસો થાય છે. તે મુનિચારવાળી ! વિચારનાં મોજાં અથવા આંદોલનો જ આ સર્વમાં કારણ છે. (અપર્ણ.)

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * જે વસ્તુની આપણને અગત્ય હોય છે, તે વસ્તુ ઈશ્વરપાસે જે સમયે પામવામાં આવે છે, તે સમયે તે તત્કાળ આપતા હોવાથી ઈશ્વર સર્વ દાતાઓમાં સર્વોપરિ દાતા ગણાય છે.

* * અગત્યની વસ્તુમાંજે પરમેશ્વરપાસે કહેલી પામના કદી પણ નિષ્ફળ ગઈ નથી, અને જમીની નથી, એવો સંભાસનો સિદ્ધાંત છે.

* * પણ તમે કહેશો કે મારે સેંકડો વસ્તુઓની જરૂર છે—મારે અનર્ગલ ધન જોઈએ છે, મોટાં મોટાં લાવના જોઈએ છે, આર ધોડાની સુંદર ખગીઆ જોઈએ છે, સુંદર વસ્ત્રો જોઈએ છે, જગતમાં બધા જ મને માને એવું જોઈએ છે—અને આ સંધણું પરમેશ્વરપાસે નિત્ય માગી માગીને મારી તો છલ્લના પણ કુચો વળી ગયો, પણ મને તો કશું જ મળતું નથી; ઉલટું દિવસે દિવસે મારો સંકલ્પ વધતો જાય છે. જોઈતી સઘળી જ વસ્તુઓ, સામગ્રી પરમેશ્વર આપે કે, એ વાત જરા પણ વિશ્વાસ કરવાજોઈ સર તો હા-ગતી નથી.

* * નિત્ય માગવા છતાં તમારી માંગેલી આ સઘળી વસ્તુઓ પરમેશ્વરે તમને નથી આપી, એ ખરું છે; પણ શાથી નથી આપી, એ તમે જાણો? તમને તે વસ્તુઓની જરૂર છે, એમ તમે માનો છો, પણ એ વસ્તુઓની તમારે ખરેખરી જ અગત્ય છે કે કેમ, તેનો તમે કદી વિચાર કર્યો છે ?

* * તમને એમ ધરો કે ખરેખરી અગત્ય કેમ નથી ? ખીજાઓને સારાં ઘર, સારાં વસ્ત્ર, ગાડી, ધોડા સંધણું જ જોઈએ, અને મારે કેમ ન જોઈએ ? મને આ બધાં બધું જ મળે છે. મારે તેમની ખરેખરી અગત્ય જ છે.

* * ખીજાઓને વૈભવમાં મહાલતા જોઈને તમને પોતાને તેમની અગત્ય છે, એમ લાગે, એ સ્વાભાવિક છે; પણ ખરું જોતાં તમારે તેમની અગત્ય હોતી જ નથી. તમારું શરીરની અને મનની હાલ જે રીતે છે, તે રીતેતિમાં ગાડીધોડા વગેરે વૈભવો તમને મળ-

વાથી તમારું ખર્ચ દિત ન થતાં અદિત થાય એમ જ છે, અને તેથી જ તમારે તેમની અગત્ય નથી. જે જે વસ્તુઓ તમારા હિતને આપનારી છે, એટલી જ વસ્તુઓની તમારે અગત્ય છે, અને તેટલી જ વસ્તુઓ પરમેશ્વરે તમને આપી છે. તેથી અધિક વસ્તુઓ તમારા હિતનો નથી, હાલની તમારી સ્થિતિમાં તમારું અદિત કરનારી છે, તેથી તે વસ્તુઓ તમે માગો છો, તો પણ પરમેશ્વર તમને આપતા નથી. કારણ કે પરમેશ્વરને તમારી ઇચ્છાઓ તરફ જોવાનું નથી, પણ તમારી ખરી અગત્ય જોવાની છે.

* * જે જે આપણને આપણા પ્રાપ્ત અધિકારથી ઉંચા અધિકારમાં લેઈ જનાર હોય છે, તે જ આપણને ખર્ચ અગત્યનું છે, અને આપણે અગત્યનું, ઈશ્વર સર્વદા આપે જ છે.

* * વૈભવોથી આપણું દિત ન થતું હોય તો વૈભવો હોવાથી શું ? બાળકનું દિત ઇન્દ્રિયનાર, બાળકના હાથમાં કરેલ રૂપૈયા આપવાથી તેનું અધિક દિત કરી શકે છે, એ જાણ કદી શકશે !

* * પરમેશ્વરે હાલ જે તમને આપ્યું છે, તે તમારા હિતનું અને તમારી યોગ્યતાનો વિચાર કરીને જ આપ્યું છે. તમારું વાચેલું તે તમને ન આપતા હોય તો તેમ તમારું હાલ દિત નથી જ, અને તેને માટે તમે લાયક થયા નથી, એવો નિશ્ચય કરો; અને જે પ્રાપ્ત છે, તેમાંથી સુખને લેતા, ઉંચા સુખને માટે પ્રસન્નતાપૂર્વક તમારો અધિકાર વધારતા જાઓ. અસંતોષને સંતોષિતા, અધિકારને વધવાની જ પરમેશ્વરપાસે વાચના કરત જાઓ—જેની આતુરતાથી અને ખરી મનથી વૈભવો વાચો છો, તેની જ રીતે અધિકારને વૃદ્ધિને વાચો; અને વૈભવોમાટે જેવા મરી મરો છો, તેવા જ અધિકારને માટે મરી મરો આમ કરતાં તમને અનુભવ થશે કે પરમેશ્વર મહાદાતાઓના પણ દાતા છે, કારણ કે તે તમારી યોગ્યતાને પણ વધારશે એટલું જ નહિ પણ તેની સાથે જે વૈભવોને તમે ઇચ્છો છો તે પણ આપશે. હવે તમે તેમને માટે યોગ્ય થયા છો, અને તેથી હવે તમને તેમની અગત્ય ગણાય છે. આજે તમને નથી મળ્યા, તો તમારે તેમની ખરી અગત્ય નથી જ.

एक श्रेयस्साधक सज्जने केवा क्रमथी पोतानुं जीवन उच्च कर्तुं.

(અનુસંધાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૮૦ થી)

ચેત્ર શુક્લ પક્ષ ૯.

માનના પધારવાને આજે એક અઠવાડિયું થઈ ગયું છે. આ આઠ દિવસમાં તેમજ સ્વભાવપ્રમાણે તેમજે કંદાસનાં અનેક કારણો ઉમાં કર્યાં છે. મારી પત્નીઉપર, બાળકો ઉપર અને મારા ઉપર વિવિધ ખરાં અને ખોટાં નિમિત્તો કાઢીને તેમજે દોષ કર્યો છે અને અમને સર્વને અનેક ક્રોધ વચનો સંભળાયાં છે. તમારી માથે મને આજે આમ કંઈ ને તેમ કંઈ, એવી ફરીવાર આજ આઠ દિવસથી આ મારા આગળ નિય સત્તિથી તથા ન્યાયે એકાંત મને છે સારે કરે છે. બાળકો પણ મારી ફરીવાર મારા આગળ પ્રસંગોપાત લાવે છે. સદિગ્ધરને સેવતા અને આત્મદંતી બાળના કરતા મારા તુલ્યમાં સમુદ્ધમાં તોશન ચડે

આવે તેની પેઠે કોઈ કોઈ વાર થવા જાય છે, પણ હજી સુધી હું ઈટકૃપાથી સાવધ રહ્યા છું. અરે ! પણ મારી સાવધાનતા હજી બહુ અપૂર્ણ છે. સ્ત્રીની અને બાળકોની ફરીયાદનું તથા માછલાં કઠોર વર્તનનું મારી હૃદયે લાન કર્યું, અને પાછો અસારે હું તેનું સ્મરણ કરવા બેઠો, એ તે મારી સાવધાનતા કહેવાય, કે અસાવધાનતા ? મારે કામ પ્રિય પ્રભુના વિચારો કરવાનું હતું કે આ ? આ વિચારો જોટલી વાર હું કરું છું, તેટલી વાર પ્રભુથી મારી હૃદયને હું વિમુખ નથી રાખતો શું ? શું પ્રભુના વિચારોદરતાં આ વિચારો ચઢીયાતા છે, અથવા વધારે સુખ આપનારાં છે કે અસારે હું ગોઠા થઈને તેમને કરવા બેઠો છું ? યોગ્ય વિચાર કરતાં તો આ વિચારો ન જ કરવા જોઈએ; પણ આ વિચારો હું ન કરું તો મારો વ્યવહાર નીમે કેમ ? વ્યવહારમાં અસાવધ ન રહેવું, એવું શું મોટા પુરુષોએ નથી કહ્યું ? નિર્ણય ઉપર આવતાં મને સુઝવણ થાય છે. અરે ! પણ એમાં મુઝવણજેવું કશું જ નથી. વ્યવહાર નીલાવવાની મેંને રજૂ છે માટે હું ભક્તિનો ખરેખરો અધિકારી નથી, ભક્તિના ઉત્તમ અધિકારીને વ્યવહાર બગડે કે સુધરે તેની રજૂ હોતી જ નથી. વ્યવહારને સાધવાઉપર તેનું નિશાન હોવું નથી. પરમેશ્વરનું અખંડ ચિંતન કર્યું, અને તેમને જ અંતરમાં તથા બહાર જોવા, એ જ તેના મુખ્ય આશય અને કર્તવ્ય હોય છે. અને આ કર્તવ્ય તથા આશય સિદ્ધ કરતાં વ્યવહાર બગડે છે કે સુધરે છે, તેના ઉપર તેની દૃષ્ટિ જ હોતી નથી. તેની દૃષ્ટિ તો પરમાત્માના સ્વરૂપસાથે અખંડ સંલગ્ન થઈ રહી હોય છે. અને આવા તેના વર્તનથી શું તેના વ્યવહાર બગડે છે ? જરા પણ નહિ. પરમાત્મા પોતે જ તેનું નિર્વહણ કરે છે, એવું શાસ્ત્ર તથા સત્પુરુષો નિર્ભ્રાંતપણે વહે છે, તો પછી મને આજે આ ચિંતા કેમ પ્રકટે છે ? નિશ્ચય મારો સદ્વિચાર અને અભ્યાસ ન્યૂન છે. મારે સદ્વિચારના શરત્તને અને અભ્યાસની કળાને અધિક તેજસ્વી કરવાં જ જોઈએ.

આજે સવારે માછલે મને જે કઠોર વચનો કહ્યાં તેને તે કહેશે તો હું ગમ ખાઈને પી ગયો, પણ મને દિવસમાં ઘણીવાર તે સાંભરી આવ્યાં. પાછલી વાતો સંભારવાની આ મનની ટેવ બહુ જ ખરાબ છે. એ સંભારવાથી શો લાભ છે, તે મને જગ્યે સ્પષ્ટ થતું નથી. અને તોપણ હું તે શા માટે સંભારતો હોઈશો ? જૂતકાળમાં બનેલા અપ્રિય પ્રસંગોને અને જૂતકાળમાં સાંભળેલાં અપ્રિય વચનોને મારે કદી પણ સ્મરણમાં આણવાં જ ન જોઈએ, પણ તેમને હું સ્મરણમાં આણું છું, તેનું કારણ હવે મને સ્પષ્ટ થયું. વર્તમાનકાળમાં રહેવાની અને વર્તમાનકાળનો સદુપયોગ કરવાની મેં ટેવ પાડી નથી. જૂતકાળની વાતોનું સ્મરણ કરવાથી વર્તમાનકાળમાંથી પાછો હારીને હું જૂતકાળમાં જઈને છું, કે જ્યાં મરી ગયેલાં મુડાંવિના ખીજું કશું જ હોતું નથી. વર્તમાન કાળ જ જીવની વસ્તુઓથી ભરેલો છે. મારા પ્રભુ હમેશાં વર્તમાન કાળમાં જ છે. કાળનો ભેદ મારા પ્રભુમાં નથી. તે હતા અથવા હશે, એવું છે જ નહિ, પણ સર્વ કાળમાં તે તો છે, છે ને છે જ. આવા નિઃચ્છિદ પ્રભુનું ચિંતન, છોડીને અસિદ્ધ અથવા અસત્ય અથવા એક કાળે લાન થનાર વસ્તુઓનાં ચિંતનઅર્થે મારે જૂતકાળમાં કે ભવિષ્યકાળમાં શું કરવા જવું પડે છે ?

મને માછલે આમ કહ્યું કે ભાઈએ આમ કહ્યું કે ભાભીએ આમ કહ્યું કે મામીએ આમ કહ્યું, એવો આ 'મને' નો સંતાપ એક અણસમજીત નાના બાળકજેવો નથી શું ? આ 'હું' પોતાનાં દુઃખોનાં ભારમાં જૂતકાળની આવી ગઈજઈ વાતો સંભારી સંભારીને

નકામો વધારો નથી કરતું શું? વતે માનકાળમાં આમાંનું કશું જ નથી તો પછી જૂનાગંને કયરો વતે માનકાળમાં ધસી લા!! શાં મારે તેણે પર્વમાનકાળે! ઉદરકાળે જાતવરો!

પ્રભુનું ચિંતન વતે માનકાળમાં જ રહેવાની મનુષ્યને ફરજ પાડે છે, કારણ કે જૂનાગં અને ભવિષ્યકાળ પ્રભુમાં નથી. ક્યો દિવ્ય વચાર! પ્રભુના ચિંતનથી જૂત અને ભવિષ્યને આભાવ, અને અખંડ વતે માનકાળનો સદ્ભાવ!

અહો! આશ્ચર્ય છે! પ્રભુના રમણપ્રી કસેશનું ચરેહું વદ્યું અગ્રપાર્થ ગયું. માણની સાથે, પત્નીની સાથે, બાળકોની સાથે, સર્વની સાથે વિવિધ વ્યવહાર કરતાં પ્રભુને જ શ્રુતિમાં આરદ સખવા, અગ્રવા માછ વગેરે સર્વના અતર ભાગમાં રહેલા પ્રભુને જ તેમની સાથેના સર્વ વ્યવહારમાં ભેગા, એ જ મારે કર્તવ્ય આગના વિચારથી સિદ્ધ થાય છે. મારે માછને કે કોઈને કંઈ જ કહેવાની જરૂર નથી. આનંદસ્વરૂપ પ્રભુને જગમાં, રથમાં, ચરમાં, અચરમાં, મારામાં અને પરમાં અખંડ ભેગાથી જ હું આનંદમય થઈ શકીશ, અને મારા સંજ્ઞામાં આવનાર સર્વને આનંદમય કરી શકીશ.

(અપૂર્ણ.)

માનસોપચાર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૧૫૬ થી.)

પ્રકરણ ૨.

જો કે ચિંતન એવી એક જ વસ્તુ છતાં તે એ દૃષ્ટિમાં પ્રતીત થતી હોવાથી જ અને ચિંતન, અથવા પ્રકૃતિ અને પુરુષ એવા બે બેદ વિદ્વાને સ્વીકારતા આવ્યા છે. પ્રકૃતિ એ એક એવી જાતનું કશું છે કે જેમાં જ્ઞાનધર્મ નથી, એમ તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો કહે છે, પરંતુ ચિંતનનો વ્યારે તેમાં આભાસ પડે છે, અર્થાત્ વ્યારે ચિંતન તેની સાથે સંજ્ઞાવાળું થાય છે, ત્યારે પ્રકૃતિના અણુમાં જ્ઞાનધર્મ આવે છે. પ્રકૃતિના જંગમરૂપ થયેલા બધા જ પ્રદેશ ચિંતનની સાથે સંજ્ઞાવાળો થયેલો હોવાથી પ્રકૃતિના સમગ્ર જ અણુ જ્ઞાનધર્મવાળા છે, એમ કહેતાં અદ્યક્ષ નથી. પ્રકૃતિમાં પ્રતીત થતા આ જ્ઞાનધર્મને આપણે મન કહીએ છીએ, અને તેથી મન સર્વવ્યાપક છે, અથવા પ્રકૃતિના અણુઅણુમાં વ્યાપી રહેલું છે, એમ કહેતાં કશી જ અદ્યક્ષ નથી. પ્રકૃતિના કેટલાક અણુમાં આ મન પ્રબુદ્ધ અર્થાત્ વિશિષ્ટ ભવત્ થયું હોય છે, કેટલાકમાં થોડું ભવત્ થયું હોય છે, કેટલાકમાં કંઈક સુખ અટલ નિગ્રહતા હોય છે, અને કેટલાકમાં ધાર નિગ્રમમાં પડેલું હોય છે. મનુષ્યોમાં એ મન સંપૂર્ણ ભવત્ થયેલું હોય છે, પશુપક્ષિમાં તેથી ઓછું ભવત્ હોય છે, જંતુઓમાં તેથી ઓછું ભવત્ હોય છે, વનસ્પતિમાં કંઈક નિગ્રહતા હોય છે, અને પાપાણુમાં ધાર નિગ્રમમાં પડેલું હોય છે. જેમાં એ મન અધિક ભવત્ થયેલું હોય છે, તેની સત્તા જેમાં એ મન ઓછું ભવત્ થયેલું હોય છે, તેના ઉપર અધિક હોય છે. આ કારણથી ધાર નિગ્રમમાં જેમનું મન છે એમ વિવિધ ખનિજ ક્ષારાદિને વનસ્પતિ પેતાના આદારમાં લે છે, વનસ્પતિને વધારે ભવત્ મનવાળા કીડા, પક્ષી, પશુઓ તથા મનુષ્યો ઉપોગમાં લે છે, અને કીડા, પક્ષી, પશુ

આદિને મનુષ્યો ઉપયોગમાં લે છે. પ્રયુક્ત મન અપ્રયુક્ત મનઉપર સર્વદા સ્થિત ભોગવે છે, કારણ કે મન એ સર્વનો અધિપતિ છે. આપણા શરીરના જઠર, હૃદય, ફેફસાં વગેરે સર્વ અવયવોમાં તથા અણુઅણુમાં મન છે, પરંતુ તેના કરતાં આપણા મગજમાં જે મન છે, તે અધિક ભ્રમત્ અથવા પ્રયુક્ત હોવાથી આખા શરીરઉપર તેની સત્તા છે. આખા શરીરના સમગ્રા અવયવો તથા એક એક અણુ મગજના તાત્કાલિક છે. મગજમાં રહેલા મુખ્ય મનના કલ્પાપ્રમાણે હાથ, પગ, વગેરે અવયવો ત્રિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે, એ સર્વને અનુભવસિદ્ધ છે. જઠર, પક્ષ્ત વગેરે અવયવો પણ એ મગજમાં રહેલા મનની જ આજ્ઞામાં વર્તનારા છે, પરંતુ આ વાત મનુષ્યો જાણતા ન હોવાથી તે અવયવોને પોતાને સ્વાધીન વર્તાવવાનો આજ્ઞ સુધી તેમણે કંદી પ્રયત્ન કર્યો નથી, અને તેથી આ વાતની તેમને ખાતરી નથી. પરંતુ જે જે પુરુષોએ આ અવયવોને પોતાને વશ વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેઓ તેમાં સફળ થયેલા હોવાથી આ અવયવો મગજને વશ વર્તે છે, એવો નિર્ણય ખરો છે; એમ સદજ રપટ થાય છે. સંકલ્પથી હૃદયની અને નાડીની ગતિને ધણા મનુષ્યો બંધ કરી શકે છે. અમંગલ્ય ગુરુ પરમહંસ નામના કોઈ પતિએ ઈ. સ. ૧૯૦૪ ના વ્યાન્યુઆરીમાં પોતાના વિદ્યાપતના પ્રવાસમાં, સંકલ્પબળવડે ત્રણ સંકલ્પસુધી પોતાના હૃદયના ધબકારાને બીજકુલ અંટકાવી દહન ત્યાંના મોટા મોટા વિદ્વાનોને દિશ્વક કરી નાંખ્યા હતા. એ જ પુરુષે ઈ. સ. ૧૯૦૧ માં પ્રેડિસર મેક્સમ્યુલરને તથા પ્રો. કાર્પેન્ટરને પણ પોતાના સંકલ્પનું આ સામર્થ્ય પ્રયોગવડે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું. આથી શરીરના અન્ય અવયવોઉપર મનનું સામર્થ્ય નથી, એમ જો કોઈ કહે તો તે ખરું નથી. પોતાના શરીરના ગમે તે ભાગમાં મનના બળથી કાંઈકો ઉદાહરણ પુરુષોનાં ઉદાહરણ પણ જણાવતાં છે, અર્થાત્ શરીરના ગમે તે ભાગઉપર મનની સત્તા હોવાનો નિયમ કલ્પના નથી, પણ પ્રયોગસિદ્ધ છે; માત્ર મનુષ્યોના મોટા ભાગે આ નિયમનો જેવા જોઈએ તેવા ઉપયોગ આજ સુધી કર્યો નથી.

શરીરના અણુઓમાં જે મન રહેલું છે, તેના કરતાં મગજનું મન અર્થાત્ આપણું મન વધારે પ્રયુક્ત હોવાથી, આખા શરીરઉપર આપણા મનની સત્તા છે, એ નિશ્ચયને અનવરે વ્યાધિ ટાળવા ઇન્જનરે કદી પણ વિરમણ કરવો નહિ. આપણા શરીરઉપર આપણા મનની સત્તા છે, એટલું જ નહિ, પણ બીજાનાં શરીરના અણુમાં રહેલા મનકરતાં પણ આપણું મન વધારે પ્રયુક્ત હોવાથી બીજાનાં શરીરઉપર પણ આપણા મનની સત્તા છે, અને તેથી આપણું મન બીજાના વ્યાધિ ટાળવા પણ સમર્થ છે, એ નિશ્ચયને પણ તેણે કદી વિરમણ કરવો નહિ.

મનનું આ સામર્થ્ય સ્વીકાર્યા પછી કોઈ પણ વ્યાધિ ટાળવાનું કામ બહુ જ સરલ થાય છે. જોઈ સામર્થ્યવાળો અધિક સામર્થ્યવાળાની આજ્ઞા સ્વીકારે છે, એ નિયમપ્રમાણે અધિક સામર્થ્યવાળા આપણા મને, જોઈ સામર્થ્યવાળા રોગને આજ્ઞા કરવાની જ બાંધે રહે છે. જે રીતે આજ્ઞા કરી જોઈએ તે રીતે આજ્ઞા થતાં તે જતો રહે છે.

રોગને જે કંઈ કહેવામાં આવે છે, તે તે સમજે છે. શરીરના, જે ભાગમાં રોગ થયો હોય છે, તે ભાગના અણુઓમાં પૂરે કલ્પાપ્રમાણે મન રહેલું છે, અને તેથી આ મનને જે કંઈ કહેવામાં આવે છે, તેને તે સમજે છે; અને તેથી તમારા અધિક બળવાન મનની આજ્ઞા થતાં તે પ્રમાણે તે વર્તે છે.

ચાકરને જેમ આજ્ઞા કરતા હોયએ તેમ નિઃશંકપણે દરદને આજ્ઞા કરવી જોઈએ, તથા તમારી આજ્ઞા તેને સંમતવડી જોઈએ. કટલાક શેઠ ચાકરને એવા પ્રકારે આજ્ઞા કરે છે કે ચાકર તે પાળવાની જગ્યા પણ દરકાર કરતો નથી. આવા ચાકરે શેઠને ખાઈપેહેલા હોય છે. શેઠ પણ આજ્ઞા કરતી વખતે જ જાણે છે કે ચાકર મારું માનવાનો નથી. આવા પ્રસંગમાં જેમ શેઠની આજ્ઞા નિષ્ફળ જાય છે તેમ દરદને પણ તમારા તરફથી જો દીલીઝબ આજ્ઞા થાય છે તો તે નિષ્ફળ જ જાય છે. આથી જેમ તમારે તમારા સામર્થ્યમાં શ્રદ્ધાને પ્રકટાવતાં શીખવાનું છે, તેમ આજ્ઞા કરતાં પણ શીખવાનું છે.

એક પ્રયોગ કરી જોશો ? ધારો કે તમારી પાસે તમારો એક મિત્ર બેઠો છે, અને તેનું માથું દુઃખે છે. તમારે તેને કહેવાની જરૂર નથી કે હું તારું માથું ઉતારું છું; તમારે માત્ર શાંતિથી તેના માથાસામુ જોઈને તે ભાગમાં રહેલા મનને જાણે આજ્ઞા કરતા હો તેમ મનમાં જ કહેવું કે દુઃખ! ચાલ્યું જ. આ રથજ તારે રહેવા માટે છે જ નહિ. આ પ્રમાણે પાંચ અથવા દશ મિનિટ આગ્રહથી મનમાં કહ્યા જ કરવું. તમને તમારા મિત્રનું દરદ મટી ગયેલું અથવા એણે થયેલું જણાશે.

હસવા જેવું લાગે છે નહિ વાર ? આ કારણથી જ આવા પ્રયોગોમાં મનુષ્યો વિજયી થતા નથી, અને આગળ વધતા નથી. પરંતુથી જ શંકાશીલ હૃદયથી પ્રયોગ કરે છે, એટલે રાજદોષમાં જે ઓજસ આપવું જોઈએ, તે આવતું નથી, અને તેની અસર રોગવાળા ભાગના મનકેપર થતી નથી.

મોંઘી યોગ્યાવિના, રોગવાળા ભાગમાં રહેલું મન, આપણી આજ્ઞાને શી રીતે સમજશે, એવી શંકા આણવાનું પ્રયોજન નથી. તમારી માનસિક ભાષા, ભવ્યાવિના તે સમજે છે. તમારી મનોમય વાણીનું મોજી અથવા આંદોલન તેને અવગણ્ય છે, અને તેમાં રહેલા અર્થનું તેને જ્ઞાન કઠાવે છે; પરંતુ જો તમે સરાંકપણે આજ્ઞા કરો છો તો તમારી વાણીમાં તમારો ભાવ ઉતરતો નથી; તમારી વાણીમાં તમારા શંકાવાળા વિચારોનો જ ભાવ હોય છે; અને આવા ભાવને સમજ્યા પછી શું કરવું તે તેને સ્પષ્ટ થતું નથી.

એક વારના પ્રયોગમાં સફળતા ન મળતા, પ્રયોગ છોડી દેવાની અગત્ય નથી. એક વાર બંદુક છોડતાં કોને નેમ તાકતાં આવડે છે ? અભ્યાસવડે જ જેમ. મનુષ્ય ઉત્તમ નેમ તાકનાર થઈ શકે છે, તેમ અભ્યાસવડે જ મનુષ્ય ઉત્તમ માનસોપચારક થઈ શકે છે. તેથી જેના જેના સંબંધમાં આવો તેના તેના ઉપર વગરજોડે વ્યાધિ ટાળવાનો આ પ્રયોગ અજમાવતા જાઓ; ધીરે ધીરે એકાદમાં તમને સફળતા મળેલી જણાશે, અને તેમ થશે, એટલે તરત તમને તમારા સામર્થ્યમાં દંછક શ્રદ્ધા બધાશે; અને આમ ક્રમે ક્રમે અધિક શ્રદ્ધા બધાતાં જે ઓજસની તમારી મનોમય વાણીમાં અસંત અગત્ય છે, તે તેમાં આવશે, અને તેમ થતાં એક અથવા બે વારના પ્રયોગથી તમે વ્યાધિઓને નિવારી શકશો.

આજુ આજુમાં-મન વ્યાપી રહેલું હોવાથી જ, આ પ્રમાણે તમારું સ્વયં મન, અવધવામાં રહેલા દુર્બળ મનને જે કહે છે, તે તે મને છે, અને વ્યાધિને નિવૃત્ત કરે છે. પ્રત્યેક અવધમાં તે તે અવધવનું ખાસ મન હોય છે. જરૂરમાં જરૂરનું, હૃદયમાં હૃદયનું, યદ્દમાં યદ્દનું, અને આગ્રમણે વિવિધ અવધવોમાં વિવિધ અવધવોનું ખાસ મન હોય છે. જરૂરમાં રહેલા મનનું કામ જરૂરની યોગ્ય પ્રકારે વ્યવસ્થા રાખવાનું છે; યદ્દમાં રહેલા મનનું કામ યદ્દની,

દેહસાંમાં રહેલા મનનું કામ દેહસાંની, એમ પ્રત્યેક અવયવમાં રહેલા મનનું કામ તે તે અવયવની ઉત્તમ પ્રકારે વ્યવસ્થા રાખવાનું હોય છે. આથી તે અવયવમાં રહેલા મનને જ્યારે તમે તે અવયવને નીરાગ કરવાની આજ્ઞા કરો છો કે તરત તે તે પ્રમાણે તેને, નીરાગ કરવા માટે છે.

આપણા મનની આપણા શરીર ઉપર સર્વદા સત્તા આલસી હોવા છતાં સેંકડો અને હજારો વર્ષથી મનુષ્યો વ્યાધિને સહન કરતા આવ્યા છે, અને હજી સહન કરે છે, એ થોડું બેદગજનક નથી. ઉપાચાર પોતાના હાથમાં જ છતાં વ્યાધિ નિવારવાને માટે મનુષ્યોને આજ સુધી આપધાઉપર આધાર રાખવો પડ્યો છે અને હજી પડે છે, એ તેમની શુદ્ધિને બહુ જ આછી શોભા આપનાર છે.

આપધાપચાર એ શુદ્ધિની બાહ્યવસ્થાને સૂચવે છે; માનસોપચાર એ પ્રાદાવસ્થાને સૂચવે છે. બંધકાશનું ઉદાહરણ લેઈએ. આ વ્યાધિમાં મનુષ્યને દીવેલો કે એવો જ કેઈ જુલામું આપવામાં આવે છે. દીવેલ પીવાથી જુલામ થાય છે; પણ કેવી રીતે ? મજાશયની કામળતામાં દાદ પ્રકટારીને.

જુલામનાં આપધા પચનેદ્રિયની આળી આમરીમાં દાદ ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી તેમાંથી એક પ્રકારનું ચીકણું પાણી ઝરે છે. આ પાણી મજાશયમાં રહેલા મગને પીગળાવે છે, અને તેને બહાર કાઢી નાંખે છે. જુલામ લીધો હોય છે સારે ધણું પાણી નીકળે છે; તેનું કારણ આ જ છે. આ પ્રકારે પાણી ઝરવાથી શરીરમાં અસક્તિ આવી જાય છે. ઘણું દસ્ત થાય છે સારે માણસ લોચાળેવો થઈ જાય છે, તેનું કારણ એ છે કે ધણું પાણી ઝરી જાય છે, અને આ પાણી એ શરીરમાં ઉપયોગી રસ હોવાથી તે ઝરી જતાં અધિક અસક્તિનું જાન થાય છે. આપ્રમાણે જુલામનું આપધ એ બળનું સંરક્ષક નથી પણ ઉચ્છેદક છે.

માનસોપચાર કરનાર હવે બંધકાશને કેવી રીતે દાલે છે, તે જોઈએ. તે રોગીને પોતાની સંમુખ બેસાડે છે, અને વ્યાધિના સ્થાનપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખે છે. અનુકૂળતા હોય છે તો પોતાના બંને હાથ તે રોગીના પેદુઉપર અથવા જ્યાં મોટે નળ છે, ત્યાં મૂકે છે. પછી જઠરમાં અને આંતરડાંમાં રહેલા મનને સંજોષીને તે આ પ્રમાણે કહે છે; મન ! તારામાં હાલ વ્યાધિની ભાંતિ પેશી ગઈ છે, અને તેથી તું તારું કામ બરાબર કરું નથી. નિયમિતપણે યથાર્થ રીતે મનોત્સર્ગ કરવાનું તારામાં સામર્થ્ય છે. તું ધારે તો તેમ કરી શકે એમ જ છે. આજ સુ થવાને તું ઇચ્છતું નથી, અને તો પણ તારી આજસથી દાલ આ બંધકાશ થયો છે. માટે હું તને આજ્ઞા કરું છું કે આ તારી આજસને તું પરિણામ કર, અને તારું કામ યથાર્થ રીતે આજથી કર. પ્રાતઃકાળે છ વાગે અથવા સાંજે સાંત વાગે રોગીનો શાન્તમાટે જવાનો જે સમય હોય તે સમય આ માનસોપચારક કહે છે) તારે સ્વચ્છ દસ્ત કરવો જ જોઈએ. હવેથી તું તેમ કરીશ જ એવી આજ્ઞા રાખવામાં આવે છે. આ મોટે નળ, આંતરડાં વગેરે તારા સંરક્ષણુતળે સોંપવામાં આવ્યાં છે, અને તેમને જીવનપર્યંત નીરાગ રાખવાં, એ તારું કામ જ છે; તેથી સાવધ થા અને તારું કામ બરાબર કરવા માંડ.

આ જ વાક્યોનો બધા માનસોપચાર કરનારા ઉપયોગ કરે છે, એવું કંઈ નથી; પણ આવા ભાવનાળાં વાક્યો તેઓ વાપરે છે, એટલું જ અત્ર દર્શાવવાનું તાપ્ત છે. આપ્રમાણે મનોમય આજ્ઞા પાંચ સાત મિનિટ કયાંપછી કેટલાંક માનસોપચારકો યદુતને અને મોટા નળને સદાજ વાર થાળડે છે, અથવા જરા રમડે છે, અને તેમ દંતી વખતે તે અવયવોની નીરાગ સ્થિતિ પોતાના મનમાં કડપે છે.

આ પ્રયોગમાં માનસોપચાર કરનારનું સમૂળ મન, રોગીના અવયવોના નિર્બળ મનસાથે સંબંધવાળું થાય છે, અને તેની પાસે પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તન કરાવે છે. આડે માર્ગે ગાડીને ખેંચી જતા ઘોડાને જેમ કુશળ હાંકનાર સીધે માર્ગે ચલાવે છે, તે જ પ્રમાણે અવયવોના આડે માર્ગે ચાલતા મનને, માનસોપચારક સીધે માર્ગે ચાલવાની દરજ્જા પાડે છે. બને મનનો સંબંધ કરતાં આવડવો, એવું નામ જ માનસોપચારની વિદ્યાનું જ્ઞાન થવું એ છે. આ સંબંધ કરવામાં જે મનુષ્ય જેટલે અંશે સફળ થાય છે, તેટલા અંશમાં તે માનસોપચારમાં વિજય પ્રાપ્ત કરે છે.

ખીજના વ્યાધિ માનસોપચાર કરનાર જેવી રીતે ટાળે છે, તે જ પ્રમાણે પોતાનો વ્યાધિ પણ તે ટાળે છે. બંધકારના વ્યાધિમાં ખીજના ઉદરઉપર હાથ મૂકીને તે પૂર્વોક્ત વચનો કહે છે, અને પોતાને જો તેવો વ્યાધિ હોય છે તો તે પોતાના ઉદરઉપર પોતાનો હાથ મૂકીને ઉદરમાં રહેલા મનને તેવા જ લાવનાં વચનો કહે છે. ખીજના સંબંધમાં જેટલું જેટલું તે કરે છે, તેટલું જ તે પોતાના સંબંધમાં કરે છે. પાંચ અથવા દશ મિનિટસુધી કેટલાક દિવસસુધી નિયમિત સમયે નિત્ય આ પ્રમાણે કરવામાં આવતો પ્રયોગ જીવાંખનાં ઔષધો લીધા વિના બંધકારને મટાડે છે; તેની સાથે આંધક લાલ એ થાય છે કે જીવાંખનાં ઔષધો અદ્યક્ષ કરવાથી શરીરમાં જે અશક્તિ આવે છે, તે આવતી નથી. વળી જીવાંખનાં ઔષધોથી પાછળથી જે અધિક બંધકાર થાય છે, તે આ પ્રયોગથી ઘટી નથી. તેનાથી ધ્યેય લાભ સ્થાયી હોય છે.

શરીરના એકે એક અણુમાં, પગથી તે માથાની ટોચસુધી સઘળા જ ભાગમાં મન રહેલું છે, અને તેથી શરીરનો એવો એક ભાગ નથી કે જેના ઉપર આ પ્રયોગ ન ચાલી શકે. એક નાની ફોલ્લીથી તે શય જેવા મોટા વ્યાધિમાં પણ આ પ્રયોગનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. સઘળા મન, નિર્બળ મનને જે કહે છે, તે તે કરે છે. મનવિનાની વસ્તુ આપણું ન સાંભળે, અને તેથી આપણું કશું ન કરે; પણ મનથી યુક્ત આપણું શરીર આપણું સાંભળે છે, અને આપણી આજ્ઞામાં વર્તે છે. પાપાણુ વગેરેનું અર્થતંત્ર ગાદ નિદ્રામાં પડેલું મન આપણું સાંભળવા અશક્ત છે, પણ શરીરના અણુઅણુમાં જે મન છે તે તો જાગૃત્વ દળમાં આવેલું છે. તે હૃદયપૂર્વક શરીરની વ્યવસ્થા કરે છે. અને તેથી આપણા મનની રચનાઓને તે સમજે એમ છે. વાથી રહી ગયેલા કોઈ સાધાતરફ આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે તે રનાયુના કરોડો અણુમાં રહેલાં મનપ્રતિ જ આપણે જોઈએ છીએ. જેમ કોઈ મોટી સેના સેનાપતિની કૃપ્ય કરવાની અથવા સુકામ કરવાની આજ્ઞાને સમજે છે અને તેનું પાલન કરે છે, તેમ આ કરોડો અણુઓમાં રહેલાં કરોડો મન, તે સર્વનું અધિપતિ જે આપણું મુખ્ય મન, તેની આજ્ઞાને સમજે છે, અને તેનું પાલન કરે છે. જેમ સેનાપતિએ સેનાપતિ થવાની જરૂર છે, તેમ આપણા મન, આ સર્વ નાનાં મનના અધિપતિ થવાની જરૂર છે. તેણે પોતાની સત્તા તે સર્વના ઉપર યુગ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. મારી તે સર્વના ઉપર સત્તા છે જ, એવું શ્રદ્ધાથી પ્રથમ માનીને પછી તે સત્તાનો વારંવાર ઉપયોગ કરતા માંડવો એ જ આ અત્યંત મનઉપર યુગ સત્તા જમાવવાનો ઉપાય છે. (અપૂર્ણ.)

સાધનસમારંભ ફંડમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સભ્યજનોની નામાવલિ.

શ. રા. કૃષ્ણલાલ આચાર્યશામ.

અમદાવાદ. રૂ. ૫૦-૦-૦

એક સભ્યજન.

રૂ. ૧-૦-૦

શ. રા. ગોવિંદલાલ રણછોડલાલ.

ધામણશામ રૂ. ૧-૮-૦

જીવનરસાયનશાસ્ત્ર.

અથવા

વ્યાધિ હેતુર પણુ ઔષધ ખાર.

(લેખક પ્રો. જે. જે. કણીયા મૂલ્ય ૦-૧-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦)

મનુષ્યના સ્થિતિમાં જે બાર દ્વાર રહ્યા છે, તેવડે સર્વ પ્રકારના રોગો ટાળવા એ હાલના સમયમાં, વૈદ્યવિદ્યાની. હેતુમાં છેલ્લી અને મોટામાં મોટી શોધ છે. આ પુસ્તકમાં આ બાર દ્વાર; કેયા આધિમાં કેવી રીતે આપવા, તે સામાન્ય જીવિમાન કાલ પણુ મનુષ્ય સમજે, એવી રીતે બહુ સરળ ભાષામાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે, અને તેથી આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરનાર પોતે જ પોતાનો તથા પોતાના કુટુંબનો વેલ થઈ શકે છે. આરોગ્યને ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મનુષ્યે આ પુસ્તક પોતાની પાસે નિરંતર રાખવા યોગ્ય છે. આ પુસ્તકમાં લખેલાં બાર ઔષધો બહુ જ સરતાં છે, અને તે પણુ અમારે ત્યાં મળે છે.

વ્યવસ્થાપક, પ્રાતઃકાલ વહોવંશ.

સૂચના.

મહાકાલના ગયા વર્ષના અઢા માસ ચૈત્રથી આશ્વિનમુધી રીલકમાં છે. તેમજ મૂલ્ય પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૧-૩-૦ છે.

અધ્યાત્મભણપોપકઅર્થમાલા પ્રથમ અક્ષ.

(રચનાર હોટાલાલ જીવનલાલ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦)

અધ્યાત્મભણ એ સર્વોપરિણલ છે, એ સર્વ રીતે રીકરે છે. તે બલ શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું, તે આ ગ્રંથમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે. આ બલ પ્રાપ્ત કરવાની દિવા સામાન્ય જીવિમાન પણુ સમજી શકે એવી રીતે લખવામાં આવી છે. આ ગ્રંથ વાંચતાં તમારી જીવિમાં તદ્દાજ ઉચ્ચ ફેરફાર થયા વિના રહેતો નથી. ગ્રંથમાં શ્રીકૃષ્ણદાયાચંદની સુદ્ધ છબી સંકલમાં આવી છે.

વિદ્યાર્થીના સાથે મિત્ર.

(રચનાર હોટાલાલ જીવનલાલ, મૂલ્ય ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૧)

યુજ્જ્વાલીમાં આ પ્રકારનો ગ્રંથ આ એક જ છે. તે એકલા વિદ્યાર્થીઓને માટે છે, એમ નથી, પણુ શરીરનું આરોગ્ય સાચવવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને તે અત્યંત ઉપયોગી છે. તેને વાંચનાર સૈકેટો મનુષ્યોએ તમંકુનું બસન હોડી દીધું છે. તમારા દોષ મિત્ર આપવા અંબાની આ બસન હોય તો આ પુસ્તક તેને આપવાથી તમે તેનું નિરંતરનું કન્યાણુ સાધશો.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વહોવંશ.

આ વર્ગથી પ્રકટતા લેખોમાં અન્યથા ઉદ્ગાર.

.....આપના લેખનું વાચન તથા મનન, રાહસના રણમાં પાણી મળતાં મુસાફરને જે આનંદ થાય તેના કરતાં પણ વિશેષ આનંદ અનુભવાવે છે. તેનું વર્ણન કરતાં આવડતું નથી.

તા. ૩૧-૧૨-૦૭ ચીકગો.

સિ. દાસતરામ નરસેરામ ગુપ્ત.

.....મદાકાલને હું ત્યારે ત્યારે વાંચું છું ત્યારે ત્યારે મારા હૃદયમાં તે અમન્નારિતિ અસર કરે છે.....તમારા લેખોમાં આકર્ષણશક્તિ અત્યંતિ છે, તથા તેવા લેખો મનપત્ર ક્વચિત્ નજરે પડે છે.

દુર્જગામ. તા. ૧૧-૨-૦૮

સિ. એ. ડી. ધર્મસિંહ.

.....ત્રેયસાધકઅધિકારિર્ગથી પ્રકટ થતાં મદાકાલ તથા પ્રાતઃકાલ માસિકો વાંચી મારી છંદગીમાં અદ્ભુત પ્રેક્ષાર થયો છે. આ જમાનામાં માસિકોનો તોટો નથી; પણ પારમાર્થિક વિષયોથી ભરપૂર અને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષને મેળવવાની અદ્ભુત શક્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર એ દોઢ માસિકો હોય તો તે આ જ છે. તેનાં અદ્ભુત સામર્થ્યથી ભરેલાં આદોષનોતી જે અસર આલોકોપર થાય છે, તે વર્ણવવાના શબ્દો મળતા નથી. વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક વિષયોથી ભરપૂર આ માસિકો દેશોદયગી હૃદયટાની ત્રીણ વેગવાળી ક્લમ્બો છે. આ બીજકોની વૃદ્ધિ થવી, એ જ દેશના ભાગ્યોદયની નિશાની છે. પરમાત્મા આ માસિકોનો સહો જય કરે.

તા. ૨-૧૨-૦૭ પ્રેમપુર.

સિ. સોમનાથ હરજીવનદાસ ત્રિવેદી

रूप (पुस्तक) २० — दंडाखट्ट ० १४. सप्त १९६४, दर्शन (अंक) ७

श्लोक ।

सिंहासनं रचयितुं गगनं विशालं
नालं बभूव किल भूपकलेवरस्य ।
यस्येह तस्य भगवंस्तव साङ्गनस्य
रीत्या कया भवति वृत्तिकणे निवासः ॥

अर्थ — हे भगवन् ! भूमा अर्थात् अति महान् विजयराजा आप, जेभन सिंहासन रचवाभाटे विशाल आकारा पशु अरे पशु शयु नहि, ते आपनी आयाशक्तिराये श्री गीत भूमाकमा धरणा अकडभुमा भेडगाराथी रंगी रोम छी ?

प्रसिद्ध कवितार

श्रेयस्साधकअधिकाखिर्ग-चडोदरा.

श्री "स पवित्र्य" श्रेय — पायःवा, नवा दस्तावत — अभद्राया.

वाचिके लवाजम पोस्टेजसाये ३. २-०-० पपेना आरंभमां ०४.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રશ્ના.

વિસ્તાર.

૧. પદ્યસંગ્રહ.

૧ સન્મતિઅર્થે ઇશને અભ્યર્થના (છાંડ)	૨૪૧
૨ અનુભવી જ્ઞાનવાનને અજ્ઞાની જીવો આગળના સમર્થ નથી (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૨૪૬
૩ ઇશ્વરમરણ કરી ઇશ્વરરૂપ થવા મનને બોધ (છાંડ)	૨૪૩

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ અલગ્યત્વ અથવા પ્રાકૃતીકતા (કણીયા)	૨૪૨
૨ શ્રીમદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે ? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ? (કણીયા)	૨૪૭
૩ અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કેઈક (છાંડ)	૨૪૩
૪ સમભાવનો સફળપોષ (છાંડ)	૨૪૭
૫ વિચારરત્નગણિ (છાંડ)	૨૬૨
૬ નિશ્ચયમક્ષની ગ્રંથિ કેવી રીતે કરવી ? (છાંડ)	૨૭૪

૩ અર્થ.

૧ ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો (છાંડ)	૨૬૮
---	-----

૪ પ્રકીર્ણ.

૧ વ્યસનો છોડવા માટે શું કરવું ? (છાંડ)	૨૭૮
૨ ખજુર (છાંડ)	૨૭૨
૩ એક ઉત્તમ પૌષ્ટિક આપણને	૨૭૨
૪ માખણ, સરસવતી, બટાકા, રાઈ, ...	૨૭૨

અગત્યની સૂચના.

મહાકાલ પ્રત્યેક માસની વદ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે અને તેથી આદરેને તે બીજા માસની શુદ્ધ દશમીસુધીમાં મળે છે. આથી જે આદરને એ અવસરમાં આ ન મળે તેમજે થોડા દિવસ વાટ જોઈ અત્ર જણાવવું. ઠીકાણે બદલનારે પોતાનું પ્રયત્ન ઠીકાણે જણાવવા ફાં કરવી. તેમ નહિ ઠીકાણના પત્રઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વરોહજી.

श्रीमहाकाल.

रूप (पुस्तक) २०—वैशाख कृष्ण ० १४ सवत् १९६४ दर्शन (वक्र) ७

॥ ॐ श्री ॥

सन्मतिअर्थे इष्टने अभ्यर्थना.

५६० (मे तो पुजन गरी हनुमानकु-ये ५५)

आले आपो छे नाथ भने सन्मति, हा हा रे आले०

आपो भने सन्मति, आपो आ भारी दुर्मति, आपो०

लवहवथी हु त्रात्री शरषु छु आले, निरभो दयाथी रकना प्रति,

कोछ ठपाये भने शाति न लागे, यात्रो छु' पुरो प्रलो हु भथी,

जडियवेग के मनतल्ला बेगो, रैउया भागथी रोकाता नथी.

केभ करी टागु आ विषयनी प्रीति, प्रकटावु' शी रीते उपरति.

विवेक न जगे विसग न जगे, लगे न आपभा साथी रति

ज्ज तम दधता ना, मत्त न वधतो, नित धेती आयुधनी क्षति.

अनुग्रह जो न कर्यो नाथ हुवे तो, दिन दिन थापी छुरी गति

तरहुरिनाथ धाले न्हारे शिशुनी, गांडी घेदी आ शुष्णी विनति

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન ગ્રંથ અંકના પૃષ્ઠ ૨૦૬ થી.)

સમાકર્ષીત્ ॥ ૧૫ ॥

સૂત્રાર્થ—પ્રકૃત સત્ય, જ્ઞાનાદિસ્વરૂપ પરમાત્માનું ત્યાં ત્યાં સમાકર્ષણ છે તેથી.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે પૂર્વપક્ષીએ જગત્તા દારણના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ જણાવવા કહ્યું હતું કે અસદ્દાદ્યમગ્ર આસીત્ એ શ્રુતિમાં જગત્નું દારણ નિરામક અસત્ દર્શાયું છે. પણ એ ખોટું છે કેમકે એ ઉપનિષદની સમાલોચના કરતાં એવું જણાતું નથી. એ ઉપનિષદમાં અસન્નેવ સ ભવતિ અસદ્ વ્રણંતિ વેદ ચેત્, અસ્તિ વ્રણોતિ ચેદ્વેદ સન્તમેનં તતો વિદુઃ—અહા અસત્ છે એમ કહેનાર અને માનનાર પોતે જ અસત્ છે, અસત્ છે એમ જે જાણે છે તે જ પુરુષ પોતે છે એમ વિદ્વાને જાણે છે—આ વાક્યથી અસદ્વાદનું નિરાકરણ કયું છે અને અહા સદ્ છે એ નિર્ધારણ કરી પછી અનન્યવાદિ કાશપરંપરાનું પ્રતિપાદન કરી એ અહા પ્રયગ્દર્શન છે એમ એ ઉપનિષદે નિર્ણય જણાવ્યો છે અને સોડકામયત—એ પરમાત્માએ સંકલ્પ કર્યો ઇત્યાદિવડે એ જ પ્રકૃત પરમાત્માને સાથી પરામર્શ કરી એમનામાંથી વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિ થાય છે તે જણાવી તત્ સત્યમિત્યાચક્ષતે—તે સત્ય છે એમ કહે છે એ પ્રકારે ઉપસંહાર કરી તદગ્વેય શ્લોકો મંવતિ—આ ઉપર આ શ્લોક છે—એમ એ પ્રકૃત અર્થના સંબંધમાં જ આ શ્લોક છે એમ સૂચવી આ વાક્ય કહેવામાં આવ્યું છે કે અસદ્દાદ્યમગ્ર આસીત્ તેથી જો આ વાક્યમાં નિરામક અસત્ કહેવાનો ભાવ હોય તો સત્નું પ્રકરણવશાત્ સમાકર્ષણ છે અને તેના સમર્થનમાં અસત્નું પ્રતિપાદન છે એમ અસંબદ્ધપણે આવે છે. તેથી અસત્નો અર્થ નિરામક અસત્ નથી. પણ જગત્માં સાધારણ રીતે જેનાં નામરૂપ વ્યાકૃત થયેલાં છે તેથી વસ્તુ સત્ કહેવાય છે તેથી નામરૂપ અવ્યાકૃત હોય તે દર્શાવાળી વસ્તુ અસત્ કહેવાય. આમ હોવાથી જગત્ની ઉત્પત્તિ પૂર્વે નામરૂપનું વ્યાકરણ નહિ હોતીથી, અમ તે સમયે પણ સત્ જ છે છતાં, અસત્ જેવું છે એમ ઉપચારથી કહેવામાં આવ્યું છે. અસદ્દેવેદમગ્ર આસીત્—એ છાદાય વાક્યમાં પણ આજ વેળાના છે કેમકે ત્યાં પણ તત્ સદાસીત્ એમ એ અસતને જ સત્ કહી વર્ણન કયું છે. જો અસત્નો અર્થ અલંતોભાવ લેવાય તો આ વાક્યમાં તત્ કહ્યું છે તે સર્વનામથી ઘનું સમાકર્ષણ કરાય ? તદ્દેકં આહુરસદ્દેવેદમગ્ર આસીત્—એ શ્રુતિ વાક્યમાં એકે કાંઈ—કહ્યું છે તેના અર્થ એવો નથી કે પ્રીત કાંઈ શ્રુતિ આમ માને છે અને તેથી આ એકદેશીય મત અજ જણાવ્યો છે, કેમકે ક્રિયામાં જેમ વિકલ્પ હોય છે તેમ વસ્તુમાં વિકલ્પ હોતો નથી. તેથી શ્રુતિસિદ્ધ જે સંપન્ન તેની દેહતા કરતા અર્થે જ આ મંદમતિથી પરિકલ્પિત જે અસત્પણ તેને ઉપવાસ કરી નિરાકરણ કયું છે.

તદ્દેવં તદ્દેવ્યાકૃતમાસીત્—એ વાક્ય પણ કર્તા વિના જ જગત્નું સંભાવથી વ્યાકરણ થયું છે એમ જણાવતું નથી કેમકે સ ય્ય રહ પ્રવિષ્ઠ આનલોચેચઃ—એ પરમાત્મા નમના અપ્રેમથી અહિં પ્રવેશી રહેલા છે. એ વાક્યમાં કર્તાનું જ વ્યાકૃત કાર્યમાં પ્રવેશ કરનાર રૂપે સમાકર્ષણ છે, જો પ્રથમ વાક્યમાં કર્તા વિના જ વિશ્વનું વ્યાકરણ છે એમ સ્વીકારવામાં

આવે તો ત્યાર પછીનું પ્રકૃતને સ્થાને આવનારું સ્ત્રી એ સર્વનામ તેવડે કોના પ્રવેશ જણાવાય ?
પદ્યંચક્ષુઃ જુષ્ણવત્ શ્રોત્રં મન્વાનો મનઃ ભુજે છે ત્યારે તે અશુભ દેહેવાય છે, સાંજે છે ત્યારે શ્રોત્ર અને મનન કરે છે ત્યારે મન- એ શ્રુતિમાં શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયેલો આત્મા ચેતન છે એમ જણાવ્યું છે તેથી શરીરમાં પ્રવેશ કરનાર એ સ્ત્રી સર્વનામથી ગોઘ્ય તે ચેતન આત્મા જ છે અને તે જ કર્તા છે, વળી જેમ હાથ નામરૂપડે વ્યાકરણતાને પામતું જગત્ કર્તાવડે જ વ્યાકરણ કાપ છે તે જ પ્રમાણે આદિસર્ગમાં પણ હોયું જોઈએ એ અનુમાનથી સમગ્રય છે કારણ કે દૃષ્ટને અનુસરી અદૃષ્ટની કલ્પના થાય છે અને દૃષ્ટી વિપરીત કલ્પના અનુપપન્ન છે. અન્ય શ્રુતિ પણ અનન્ય જોવેલામતાનુપ્રવિદ્ય નામરૂપે વ્યાકરવાણિ—આ જ્વાલામરૂપે પ્રવેશી નામરૂપનું હું વ્યાકરણ કરું એમ જગત્ની વ્યાક્રિયા (વ્યાકરણ) કર્તાવડે જ થાય છે એમ દર્શાવે છે. વ્યાક્રિયતે એ શ્રુતિનું જે પદ છે તે, જેમ ત્યુતે કેદારઃ ખેતર કાપાય છે એ વાક્યમાં કાપણી કરનાર માણસ છે છતાં તે એટલી સહેલથી કાપણી કરે છે કે જાણે ખેતર પોતાની મેજે જ કાપતું હોય તેવું જાન થાય છે તેમ, પરમેશ્વરરૂપ વ્યાકરણકર્તા છે છતાં તેમની સહેલ દર્શાવતા જ વપરાયું છે અથવા તો જેમ ગમ્યતે ગ્રામઃ ગામમાં તે જાય છે-એ વાક્યમાં કર્મવાચક પ્રસય ધાનુને લગાડવામાં આવ્યો છે તેમ કર્તાની અપેક્ષા રાખી જ વ્યાક્રિયતે એમાં કર્મ પ્રસય લગાડવામાં આવ્યો છે. તાત્પર્ય કે એ પદ પણ કર્તાની નિરપેક્ષતા દર્શાવનાર નથી. તેથી સર્વ ઉપનિષદો જોતાં કોઈ પણ સ્થળે કર્તાના સંબંધમાં ત્રિપ્રતિપત્તિ નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

.. આ પ્રમાણે આ અધિકરણ સમાપ્ત કરી અન્ય અધિકરણ શ્રીચૂતકાર રચે છે.

જગદ્દાક્ષિત્વાત્ ॥ ૧૬ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જગતનો વાચક (કર્મ એ શબ્દ) છે તેથી પરમાત્મા જ વેદિતવ્યરૂપે ઉપદિષ્ટ છે.

કૌતીતકિંબાલભુમાં બલાકાના પુરૂષ બાલાકિ નામના આમણ અને અંજનતરાત્રુ નામના રામનો સંવાદ છે ત્યાં કહ્યું છે કે યૌ વૈ ચાલાક પતેવાં પુરુષાણાં કર્તા યસ્ય વૈ તત્ કર્મ સ વૈ વેદિતવ્યઃ (કૌ. મા. ય, ૪ ॥ ક. ૧૯.) હે બાલાકિ ! જે એ પુરુષોના કર્તા છે અને જેનું આ કર્મ છે તે વેદિતવ્ય છે. આ અધિકરણનું આ વિષયવાંચ છે. એમાં સંસાર થાય છે કે એમાં જન વેદિતવ્ય કહે છે, કે મુખ્ય પ્રાણ, કે પરમાત્મા ?

.. અર્થઃ પૂર્વપક્ષ એક તો એ પ્રાપ્ત થાય છે કે યસ્ય વૈ તત્ કર્મ એમ કહ્યું છે તેથી મુખ્ય પ્રાણ વિવક્ષિત છે કેમકે પરરૂપ-દરૂપ કર્મ મુખ્ય પ્રાણને આશ્રયે રહેતું છે તેથી મુખ્ય પ્રાણનું એ કહેવાય તેમ છે. વળી વાક્યરૂપમાં અથાડસ્મિન્ પ્રાણ એવૈકથા ભવતિ-પછી આ પ્રાણમાં એકરૂપ થઈ રહે છે—આ વાક્ય છે અને તેમાં મુખ્ય પ્રાણવાચક પ્રાણ શબ્દનું અવશ્ય છે. યૌ પતેવાં પુરુષાણાં કર્તા-એ વાક્યમાં પ્રાણમાં પણ કાળે છે કેમકે પૂર્વે બાલાકિએ આદિત્યે પુરુષઃ ચન્દ્રમાસિ પુરુષઃ—આદિત્યમાં રહેલો પુરુષ, ચંદ્રમાં રહેલો પુરુષ-દર્શાવે વાક્યોથી જે વિવિધ પુરુષો દર્શાવ્યા છે તે સર્વનો (પદ્મ) પ્રાણ કર્તા છે કેમકે જો આદિત્યાદિ દેવરૂપ સર્વ પુરુષો પ્રાણની જ અવસ્થા વિશેષ છે, સત્તાત્મક પ્રાણના નિકારરૂપ છે. કતમં પર્કો વૈવ દત્તિ. પ્રાણ इति स दत्तोत्पाद्यश्चेत्—તે એક દેવ તે પ્રાણ, તે પ્રાણ

અને તેને બ્રહ્મ કહે છે-એ અન્ય શ્રુતિ સ્વાત્મક પ્રાણને જે કાલુષ્યે વર્ણે છે. તેથી પ્ર
 વાક્યમાં પ્રાણુ વેદિતવ્ય છે. એ એક પૂર્વપક્ષ નિકળે છે. . . . .
 . . . . . દ્વિતીય પૂર્વપક્ષ એ નીકળે છે કે-અહિં એવ વેદિતવ્યરૂપે વિવક્ષિત છે. કેમકાં વચ્ચ
 વૈતત્ત્વ કર્મ એ વાક્યમાં કર્મના અર્થ ધર્માધર્મરૂપ કર્મ લેવાથી એ કર્મ એવનું થઈ શકે
 છે, અને ભોળના સાધનભૂત આદિત્યાદિ પુરુષોપ્રતિ એવ ભોક્તા હોવાથી કર્તા થઈ શકે છે.
 વાક્યરૂપમાં એવને જણાવનાર લિંગ (હિતુ) છે. કેમકે આ પુરુષોના કર્તા કે જે વેદિતવ્ય એવ
 કહેવા છે તેના જ્ઞાનમાટે આવેલા બાહ્યાદિને તેનો બોધ કરતા શ્રીઅનંતરાણુએ- સુમ પુરુષને
 બોલાવ્યો છે અને તે સુમ હોવાથી તેણે જમ સાંભળી નથી તેથી પ્રાણાદિ કે જે સુમદશામાં
 પણ જામત હતા તે બોક્તા નથી એમ સિદ્ધ કર્યું છે. અને પછી તે જ સુમ પુરુષને લાકડી
 મારી એટલે તે ઉડીને ઉભો થયો તેથી પ્રાણાદિથી અતિરિક્ત એવ તે બોક્તા છે એમ સમ-
 નાવ્યું છે. તેમ પરસ્પર પણ એવસ્યક લિંગ છે કે તદ્વચા શ્રેષ્ઠી સ્વૈર્ભુક્તે યથા વા સ્વા-
 શ્રેષ્ઠિનં મુંજન્ત્યેવમેવૈવ પ્રજાત્મૈતૈરાત્મમિર્ભુક્તે, યવમેવૈતે આત્માનં પતમાત્માનં મુંજન્તિ
 (કૌ. ગ્રા. વ. ૪ ક. ૨૦) જેમ શ્રેષ્ઠી સંબંધીઓવડે આણેલા પદાર્થોને ભોગવે છે અને
 સંબંધીઓ શ્રેષ્ઠીવડે અપાતા પદાર્થોને ભોગવે છે તેમ આ પ્રજાત્મા (એવ) આદિત્યાદિવડે
 આણેલા પદાર્થોને ભોગવે છે અને એ અન્ય દેવો એવોવડે અપાતા હવિઆદિને ભોગવે
 છે. (અહિં ભોક્તૃત્વનું જે પ્રતિપાદન તે બોક્તા એવને સૂચવે છે; પરમાત્મા બોક્તા નહિ હો-
 વાથી તેમને સૂચવતું નથી.) જે પ્રાણનાં સૂચક-લિંગો; બ્રુતાવ્યાં છે તે પણ; આ પક્ષમાં
 સમાવીત કરે છે કેમકે એવશબ્દ પ્રાણુધારણરૂપ અર્થવાળા લીજ ધાતુપંચી આવે છે તેથી
 એવ પ્રાણુભૂત છે તેથી એવને પ્રાણુશબ્દ લગાડતાં અવ્યય નથી. માટે અહિં એવ વેદિતવ્ય
 છે એ બીજા પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી આ જે પૂર્વપક્ષનું તાત્પર્ય એ કહ્યું છે-અહિં
 એવ તથા પ્રાણના સૂચક શબ્દો છે તેથી એ બેમાંથી એકનું અર્થ કરવું અને પરમાત્માના
 સૂચક લિંગ નહિ હોવાથી પરમાત્માનું અર્થ નહિ કરવું.
 આ પ્રમાણેના પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સત્ત્વી એ સિદ્ધાન્ત કયો કે આ સંવાદનો ઉપ-
 ક્રમ જોતાં આ આદિત્યાદિમાં રહેલા પુરુષોના કર્તા તે પરમાત્મા ન છે અને દ્વિતર કોઈ નથી.
 ઉપક્રમ એવો છે કે બાહ્યાદિઅનંતરાણુ પાસે જાય છે અને બ્રહ્મ તે ઈર્વાણિ એમ કહી હું તમને
 બ્રહ્મ શું તે શીખવું એમ કહે છે. અને પછી આદિત્યાદિમાં રહેલાં સુખ્ય બ્રહ્મ નહિ એવા પુરુષો
 બ્રહ્મરૂપ વર્ણવી છાંનો બેસે છે ત્યારે તેને અનંતરાણુ હું તમને બ્રહ્મ શીખવું એ પ્રકારે
 ઘૂંટતાભરેલું કહેવા માટે હપ્કો આવે છે અને એ પુરુષોના કર્તા તે વેદિતવ્ય છે એમ પોતે
 બંધાવે છે. હવે જો આ કર્તા પ્રજા પ્રાણુ અર્થવા એવ લઈએ તો એ પણ સુખ્ય બ્રહ્મ નથી
 તેથી ઉપક્રમના રૂપરૂપિતે બોધ આવે છે માટે એ કર્તા તે અવસ્ય પરમાત્મા ન હોઈ શકે
 અને અન્ય નહિ. વળી આદિત્યાદિમાં રહેલા પુરુષોના સ્વતંત્ર કર્તા પરમાત્માથી અતિરિક્ત કોણ
 હોય ? એ પુરુષોનું સ્વતંત્ર કર્તૃત્વ તે પરમાત્માનો જ શુણ છે અને અન્યનો નથી. તે જ પ્ર-
 માણે વચ્ચ વૈતત્ત્વ કર્મ એ વાક્યમાં પણ કર્મવડે પરિપન્થરૂપ કર્મ કે ધર્માધર્મરૂપ કર્મ
 લેવાયે તેમ નથી, કારણ કે એ બેમાંથી કોઈ પણ પ્રચરણપાત્ર નથી અને કોઈ શબ્દનો
 અર્થ પણ એવો નથી. પૂર્વપક્ષી જો કહે કે અહિં પુરુષો પ્રકૃત છે અને તેથી કર્મ શબ્દવડે
 એ પુરુષોનું અર્થ કરા તો કેમ ? તો એ આવે તેમ નથી, કારણ કે તેમ લેતાં જે પુરુષોના

કર્તા છે' એ વાક્યમાં અર્થ કહ્યો તે જ અર્થ યસ્ય વૈતત્ત્વ કર્મ એ વાક્યમાં પણ કહેલો હરે તો પુરુષોત્ત્વ કર્તૃત્વ કહેવાઇ ગયેલું છતાં તેને પ્રાણુ-શામટે યુતિ કહે ? અર્થાત્ આ યસ્ય૦ એ વાક્ય જ નિરર્થક હરે તેમ છે; વળી આ વાક્યમાં જે વૃત્તત્વ પદ છે તે નપુસંક લિંગમાં અને એકવચનમાં છે અને પુરુષાણાં તો પુલ્લિંગ અને બહુવચન છે. તેથી પણ વૃત્તત્વ રાખેથી પુરુષોત્ત્વના પરમાર્થ યદ્ય રાકે નહિ. પુરુષોત્ત્વે ઉત્પન્ન કરનાર જે કર્તૃત્વાપાર-ઉપાદાન તે અથવા એ વ્યાપારના કારણે પુરુષજન્મ એ એમાંથી કોઈ અર્થ પણ કર્મશબ્દના લેવાય તેમ નથી કારણ કે ક્રિયા અને ક્ષલ્પિના કર્તૃત્વ હોય જ નથી તેથી પૂર્વભાગમાં “ આ પુરુષોત્ત્વના કર્તા છે ” એમ કહેવામાં જ એ અર્થ તો આવી જાય છે. તેથી પરિણાત વૃત્તત્વ એટલે આ એટલે પ્રત્યક્ષ અને સંનિહિત જે આપું જગત્ તે, ક્રિયતે શક્તિ-કર્મ-એ વ્યુત્પત્તિથી, જેનું કર્મ છે એવો અર્થ જ આ વાક્યનો લેવો જોઇએ અર્થાત્ આ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વૃત્તત્વ રાખે જગત્તો વાચક લેવો જોઇએ. પૂર્વપક્ષી કહેશે કે જેમ ચંદ્રન અને ધર્માધર્મ એ અપ્રકૃત છે તેમ જગત્ પણ અદિ-અપ્રકૃત છે તો પછી જગત્ શામટે લેવું અને આ એમાંથી કોઈ શામટે ન લેવું ? એનું ઉત્તર એ કે આ ત્રણે અપ્રકૃત છે એ સત્ય છે. છતાં વૃત્તત્વ રાખે સાધારણ રીતે સંનિહિત પ્રત્યક્ષ વસ્તુનો વાચક છે. એ પ્રત્યક્ષ સંનિહિત વસ્તુ કોઈ અસુક જ લેવાની છે એમ વિશેષ જ્યાં કરવો હોય ત્યાં પ્રકરણની જરૂર રહે છે. પણ જ્યાં સામાન્યપણે સર્વ પ્રત્યક્ષ સંનિહિત વસ્તુ લેવાની છે ત્યાં પ્રકરણની અપેક્ષા રહેતી નથી. તેથી ત્રણે અપ્રકૃત છે. જગત્તું મહણ કરવું એ સામાન્યપણે સર્વ પ્રત્યક્ષ સંનિહિતવું મહણ કરવાનું છે તેથી એમાં પ્રકરણની અપેક્ષા રહેતી નથી અને પ્રાણુ કે ક્ષલ્પ કોઈ વસ્તુવિશેષનું મહણ કરવાનું હોય તો તેમાં અપેક્ષા રહે છે. મટે વૃત્તત્વનો અર્થ જગત્ થાય છે અને ઉત્તર થતો નથી. વૃત્તેષાં પુરુષોત્ત્વનાં કર્તા એ વાક્યમાં જગત્તના એક ભાગરૂપ ને. આ આદિત્યાદિરથ પુરુષોત્ત્વના કર્તા પરમાત્મા છે એમ કહ્યું તેથી એ પુરુષોત્ત્વ જ નહિ પણ આખા વિશ્વના કર્તા છે. એમ સામાન્ય કહેવામાટે ઉત્તર વાક્યની યસ્ય વૈતત્ત્વ કર્મ એ વાક્યની જરૂર રહે છે, અને તેથી એ અર્થ થયો કે જે આ પુરુષોત્ત્વના કર્તા છે અથવા એટલું જ શા માટે કહેવું ? જેનું આપું વિશ્વ જ કર્મ છે તે વૈદિત્ય છે. આ વાક્યમાં જે વા શબ્દ છે તે જગત્તના એક ભાગરૂપ ને આ પુરુષોત્ત્વ તેનું જ કર્તૃત્વ પરમાત્મામાં છે એ અર્થની વ્યાપ્તિ કરે છે. યસ્ય વૈતત્ત્વ કર્મ કહ્યા છતાં વૃત્તેષાં પુરુષાણાં કર્તા એ કહેવાની જરૂર રહે છે કેમકે આશાકિએ એ પુરુષોત્ત્વ જાણ છે એમ કહ્યું છે તે ખોટું છે અને એ પુરુષોત્ત્વ તો જાણના કારણે છે માટે મુખ્ય જાણરૂપ નથી એ આશાકિને સ્પષ્ટ કરવાનું છે. તાત્પર્ય કે આશાકિના જ્ઞાન-યાત્રને અનુસરી સામાન્યવિશેષજગત્તના કર્તા વૈદિત્ય છે. એ અત્ત કહેલું છે અને તે પરમાત્મા જ છે કેમકે સર્વ વેદાન્તમાં આખા જગત્તના કર્તા પરમાત્મા છે એ જ નિર્ણય થયો છે.

આ પ્રમાણે આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત દર્શાવ્યો પણ પૂર્વપક્ષીએ જે વાક્યરૂપમાં કહેલાં પ્રાણુલિંગ અને ક્ષલ્પલિંગ જતાવ્યાં છે તેને પંચિદાર કરવો અવશ્ય છે તે દેવે શ્રી-સૂત્રકાર કરે છે.

જીવમુખ્યપ્રાણુલિંગાન્નેતિ સ્વેતરં દ્યાવ્યાતમ ॥ ૧.૭ ॥

સૂતાર્ય:— ક્ષલ્પ તથા મુખ્ય પ્રાણુનાં લિંગો (વાક્યરૂપમાં છે તેથી પરમાત્માનું મહણ) નહિ (કરવું) એમ કોઈ કરે તો તેનું ઉત્તર કે એનું સમાધાન આવી ગયા છીએ.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે વાદયોરમાં રુપ્ય પ્રાણનાં તથા હવનાં લિંગો છે માટે એ જોમાંથી દોહતું વેદિતવ્યરૂપે અતઃ કદલુ કંચુ અને પરમામાતું કદલુ નદિ કંચુ ઉચિત છે એવું જો પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું છે તેવું ઉત્તર સૂત્ર ૧-૧-૩૧ માં આપી દીધું છે. ત્યાં કહ્યું છે કે એ પ્રકારે લેતાં હવોપાસના, પ્રાણોપાસના અને કાલોપાસના એમ ત્રણ ઉપાસનાની અતઃ પ્રાપ્તિ થશે, કેમ કે ત્રણેનાં સુચક ચિહ્નો છે પણ એ ઉચિત નથી. કારણ કે ઉપક્રમ અને ઉપસંહાર જોતાં આ પ્રકરણ અભવિપયક છે એ નિર્ણય થાય છે, ત્યાં ઉપક્રમ અભવર છે એ તો ગયા સૂત્રની વ્યાખ્યામાં દર્શાવ્યું છે ઉપસંહારમાં પણ સર્વાન્ પાપ્મનોડપદ્મ સર્વેષાં ચ ભૂતાનાં શ્રેષ્ઠં સ્વારાજ્યમાધિપત્યં પર્યેતિ ચ દયં દેદ—તે આમ જણે છે—ઉપાસે છે—તે સર્વ પાપોને દૂર કરી સર્વ જૂનોમાં શુભવર્તે આધિક્યરૂપે એકતાને પામે છે તથા સર્વનો નિયન્તા થઈ રહે છે અને પોને દોહનો નિયમ્ય રહેતો નથી આર્થાત્ પરત્વંતતા છોડી કેવલ સ્વતંત્ર થાય છે. આ પ્રકારે નિર્ગતશય કદલુ અવલુ છે તેથી એ પણ આ પ્રસંગ અભવિપયક છે એમ જણાવે છે. અહીં દોહને જિજ્ઞાસા થશે કે જ્યારે સૂત્ર ૧-૧-૩૧ ના ન્યાયથી જ અહીં પરિહાર છે ત્યારે તે અધિકરણથી જ આ વાક્યના અર્થનો નિર્ણય થઈ જાય છે તો પછી આ અધિકરણ પૃથક્ રા માટે કયું દશે. એવું ઉત્તર એ કે તે અધિકરણથી આનો નિર્ણય થતો નથી, કેમ કે યસ્ય ચૈતત્ કર્મ એ વાક્યના અર્થનો ત્યાં નિર્ણય થયો નથી અને તેથી જ ગયા સૂત્રમાં જગદ્દાચિત્વાત્ કહ્યું છે. આથી અહિં એ વાક્યથી હવ અને પ્રાણની આ રાંઠા પુનઃ ઉપજ્ઞ થતાં તેની નિશ્ચિત્તિ કરી છે, તેથી પૃથક્ અધિકરણનો આરંભ સાર્યક છે.

આ પ્રમાણે ઉપક્રમાદિ જોતાં અભવિપયતાનો નિર્ણય થાય છે અને તેમાં પ્રાણાદિનાં લિંગો પ્રતિક્ષ નથી. અભવિપયમાં પ્રાણુરાજ્ઞ અન્યત્ર પણ વપરયેનો છે. પ્રાણવચ્ચનં દિ સૌમ્ય મનઃ એ શ્રુતિમાં પ્રાણનો અર્થ અભ છે, તેથી પ્રાણુ રાજ્ઞનો પ્રયોગ આ પ્રકરણનો અભમાં સમન્વય કરવામાં વિરોધી નથી હવનાં લિંગો છે તે પણ વિરોધી નથી કારણ કે હવ પ્રાણથી અભિન્ન જ છે તેથી એ અભેદને લક્ષને એ લિંગોનો પરિહાર થઈ શકે છે.

આ સંબંધમાં શ્રીર્ગેર્ભનિઃસર્ગના અભિપ્રાય શીઘ્રકાર જણાવે છે.

(અપૂર્ણ)

અનુભવી જ્ઞાનવાન્ને અજ્ઞાનો જીવો ઓછાસ્વભા સમર્થ નથી.

પદ. (અકલિત છે, જોતિ જ્ઞાનની—એ સ્વ.)

અકલિત ને અતુલિત છે. સુજ સ્વરૂપ ન્યાડં દે,

સ્વરૂપ ન્યાડં દે, ન લક્ષે જગ જિઆડં દે,

અકલિત૦

ખલિર્ બીતરમાંદિ તુદાં રૂપ હું ધાડં દે,

તે નાહી ના શકનાર, એમાં ખાય હલતડં દે,

અકલિત૦

કડં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ, નાટકપાત્રો જેમ,

અધિક વેષ હું ધારતો, જીવં ગુજાતો તેમ.

ન કળી શકે આ જ્ઞાનું કે ઉપરતું ઘાડં દે,

અકલિત૦

બાહ્યચરણો જોઈને, કહે અસાની મૂઠ,
મદ્ધિવેક્રી અંતર લહી, ગણતા જ્ઞાની ગૂઢ.
કરતા જનો અનુમાન કાં, -સાઈ નદાઈં રે, અકલિત૦
વિપત્તી મુજને કો લહે, કોઈ હુન્ની ને દીન,
વિવિધ કામનાયુક્ત હું, જુએ સદા મતિહીન.
કરે તર્ક મતિઅનુસાર જોઈ, મુજ મલકાય માઈં રે, અકલિત૦
કોધી લોભી કપટી ને, આડંબર ધરનાર,
વિવેકી જ્ઞાને શૂન્ય ને, સડ કોને છલનાર,
વિપરીત અનુમાનો કરે, ક્યાં ક્યાં સંભાઈં રે, અકલિત૦
બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી નથી, મુજ સ્વરૂપલંબંધ,
શંકાશીલ જમથી રહે, થઈ મોહવશ અંધ,
અજ્ઞાનવશ તે જનપ્રતિ, કરુણા પ્રસાઈં રે, અકલિત૦
નિર્મલ હૃદયાન્વિત જનો, લહેતા મુજને શુદ્ધ,
જમમાં પડે ન જોઈને, મુજ પ્રવૃત્તિ વિરુદ્ધ,
શ્રદ્ધાલુને મુજસ્વ ગણી, તે પર હું વાઈં રે, અકલિત૦
હૃદયકમલ જેતું ખીલ્યું, જેતું ગયું અજ્ઞાન,
તેની પ્રવૃત્તિધરી, મુઝાય મહામતિમાન,
(તેથી) ન વિવેકીએ કરવું ઘટે, અનુમાન ખાઈં રે, અકલિત૦
જ્ઞાની કે અજ્ઞાનીની, કઈં પ્રવૃત્તિ ન કોઈં,
વ્યર્થ જીવો આરોપતા, કર્તા મુજને જોઈ,
કર્તા અકતા હું નથી, એ કેમ વિસાઈં રે, અકલિત૦
મુજમાં મહેશમાં નથી, સ્વરૂપસ્થિતિએ ભેદ,
મહેશ ને મુજ સ્વરૂપને, અનર્થ કહેતા વેદ,
ઉપેન્દ્ર કરજ્યાપાત્ર ઉર, (મુજ) સત્યસ્વ ઉતાઈં રે, અકલિત૦

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે ? મૃદસ્થ કે સંન્યાસી ?

(અનુમધાન મયા અકના પૃષ્ઠ ૨૧૦ થી)

એ આસાનુસાર બ્રહ્મવિદ્યાના અધિકારીઓ જ્યારે વેદાન્તશાસ્ત્રાદિ કરે છે ત્યારે તેને જ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાનઆદિ સંપ્રદાયી વ્યવહારાનું જ્ઞાન થાય છે. એ જ્ઞાન તથા એને પામેલા પ્રમાણી ગિયતિઆદિના સ્વરૂપને જણાવવા વેદાન્તશાસ્ત્ર જ્ઞાનની સાત ભમિકા વર્ણવે છે કે વેદાન્તસિદ્ધાન્તદર્શિમાં એ અબંધમાં જણાય છે કે

મૂમય સત્ત તદ્દત્સ્વર્જાનસ્યોક્તા મહર્ષિભિઃ ॥ ૧૯૦ ॥

ભોગને ભોગવે છે અને એ ભોગની રહી દેહપતન થયે અલંત કેવલ્યને પામે છે. આ આદિ એમનાં વચનો જોતાં, એમણે મુક્તિનાં જીવનમુક્તિ તથા વિદેહમુક્તિ એવાં બે વિલાખ જ પાડ્યા છે અને ચતુર્થ ભૂમિકાને આપે થયેલાં તત્ત્વજ્ઞાની જીવનમુક્તિ થાય છે અને મરણ થયેથી વિદેહમુક્તિ થાય છે એમ જણાવ્યું છે. આપણા લોકમાં આ પરિભાષા વધારે પ્રચાર પામી છે, અને શ્રીવિદ્યારણ્યસ્વામીએ પારેલા વિદેહમુક્તિ, જીવનમુક્તિ અને અલંતમુક્તિ એવા ત્રણ ભેદ પ્રચારને પામ્યા નથી તેથી આ વિવચના સંબંધમાં પ્રચલિત ભાષા જ રાખવામાં આવે છે. તેથી મોક્ષ અથવા મુક્તિનાં આ ત્રણ નામો અત્ર વાપરવામાં આવે છે (૧) જીવનમુક્તિ, (૨) આરૂઢજીવનમુક્તિ, અને (૩) વિદેહ કેવલ્ય. આમાં આરૂઢજીવનમુક્તિ એ વિદ્યારણ્યસ્વામીની જીવનમુક્તિ છે એ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. વેદાન્તશાસ્ત્રમાં અનેક પરિભાષિક શબ્દો વાપરવામાં આવે છે અને તેનો અર્થ સ્પષ્ટ નહિ સમજવાથી જ અનેક ભ્રાન્તિઓ ઉદય થાય છે. વળી લિન્ન લિન્ન અંધકારે જ્યાં પરિભાષામાં ભેદ કર્યો હોય ત્યાં તે ખાસ લક્ષમાં રાખવો પડે છે કેમકે તેમ નહિ દેખાથી તે તે અંધકારનો અભિપ્રાય યથાર્થ સમજાતો નથી. આ પરિભાષાને લીધે જ વેદાન્તનો સિદ્ધાન્ત ગમે તેમ સમજાવવા છલવાદીઓ મની પડે છે. એક વાક્ય લઈ તેમાંની પરિભાષાનો યથાર્થ અર્થ ન કરી તેને લૌકિક અર્થમાં સમજાવે છે અને તેમ કરી અન્યને છેતરવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ એ ધોતોનાં છલવાદ લાગ્યા વખત ચાલતો નથી. જેમ સંધ્યા છલવાદી છલનેલીધે પરાજયને પામે છે તેમ આરૂઢપ્રવીણ છલવાદીનાં છલ પણ તે તે પરિભાષાનો અર્થ જાહેર થવાથી અને તે તે પ્રકરણાદિના સમન્વય કરી જોવાથી ખુલ્લા પડે છે અને તેમનું મુખ વિદ્યુત્ થઈ રહે છે. સક્ષિપમાં એ જ કહેવાતું કે મોક્ષનાં આ બે પ્રકારનાં તથા ત્રણ પ્રકારનાં વર્ણન સ્પષ્ટ લક્ષમાં રાખવાં પડે છે. શ્રીશંકરાચાર્યે પોતે પણ તથા ચ શ્રુતિરવિશેષેણૈવ સર્વેષાં જ્ઞાનાન્મોક્ષં દર્શયતિ તથો દેવાનાં પ્રત્યુદ્યત સપ્ત તદમવચ્ચર્પણાં તથા મનુષ્યાણામ્ શ્રુતિ-શ્રુતિ-કંઠપણ મોક્ષની સ્થિતિમાં ભેદ અથવા અપવાદ કર્યાં શિવાય જાન થવાથી સર્વને જ મોક્ષ થાય છે કેમકે શ્રુતિ કહે છે કે દેવોમાં, મનુષ્યોમાં અને ઋષિઓમાં જેને જેને તત્ત્વજ્ઞાન થયું તે સર્વ જ મોક્ષને પામ્યા છે, (૩. ૩. ૩૨.) શ્રુતિ સમ્યક્દર્શનકાલમેવ તત્ત્વજ્ઞાનં સર્વાત્મત્વં દર્શયતિ (૨. ૩. ૩૨) એ શ્રુતિ તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે જ એ જ્ઞાનનું જોઈને સર્વમસાવરૂપ મોક્ષ તે દર્શાવે છે, વિદ્યાયાઃ કેવલાયાઃ પુરુષાર્થેતુત્ત્વં આવયતિ (૩-૪-૧) કાંઈ પણ ઈતર સાધનની અપેક્ષા વિના કેવલ તત્ત્વજ્ઞાનથી જ મોક્ષાર્પ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ એ શ્રુતિ કહે છે, અનુભવારૂઢમેવ ચ વિદ્યાફલં ન ક્રિયાફલચત્ કાલાન્તરમાવીત્યસદ્દર્શનવૈદિત્યમ્ (૩-૪-૧૫) તત્ત્વજ્ઞાનનું ફલ જે મોક્ષ તે અનુભવપર્યવસાયી છે. અને જેમ યજ્ઞયાગાદિ ક્રિયાઓનું ફળ કાલાન્તરે થાય છે તેમ આ મોક્ષાર્પ ફલ થતું નથી પણ તત્ત્વજ્ઞાનસમકાલ જ થાય છે એ અનેક વાર કહેવામાં આવ્યું છે ઇલાદિ શારીરિક ભાવનાં વચનોથી તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે જ મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે એ જણાવ્યું છે. આ મોક્ષ તે જીવનમુક્તિ છે તેથી આ સર્વ અને એ જ અર્થવાળાં સર્વત્ર મુલભ શાંકર વેદાન્તનાં વચનોથી એ સર્વને સ્પષ્ટ થાય છે કે તત્ત્વજ્ઞાની મુક્ત જ સદા હોય છે, તેથી જે પુરુષા એમ કહે છે કે અમુકને તત્ત્વજ્ઞાન ભણે હોય, ગૃહીણને તત્ત્વજ્ઞાન ભણે થાય પણ ગૃહીણો મુક્ત નહિ જણાય, ગૃહીને તત્ત્વજ્ઞાન થાય અને મોક્ષ તો સંન્યાસીને જ થાય ઇલાદિ, તેઓની ભત્રિ કેવળ ભ્રાન્તિને વશ થઈને છે અને શાંકર વેદાન્ત તેમના

આ મતને તિરસ્કારદષ્ટિથી જુઓ છે. તત્ત્વજ્ઞાન જેને જેને થાય છે તે સર્વ તે જ ક્ષણથી મુક્ત છે અને જેઓ મુક્ત છે તે સર્વ તત્ત્વજ્ઞાની થયેલા જ છે. નાન્યઃ પંથા વિદ્યતેડયંનાય મોક્ષમાટે જ્ઞાનસિવાય અન્ય માર્ગ નથી એ શ્રુતિ મુક્ત તત્ત્વજ્ઞાનરહિત હોય એ આ શંકાને મૂળથી દબ કરી નાંખે છે.

(અપૂર્ણ)

ઈષ્ટસ્મરણ કરી ઈષ્ટસ્વરૂપ થવા મનને વિજ્ઞાપિ- સહ સુબોધ.

પદ. (ભક્તિથી સહ સુખ આવતું, એ લય.)

હરિ આ, સ્મરી નિત્ય નરહરિ, મન માન કહું છું કરગરી.
જેતું સ્મરણ જે જન કરે, તદ્વચ્ચ થતો તે. આખરે,
શ્રુતિસંતજન એ ઉચ્ચરે, કેમ તદપિ તું જતું વિસરી. હરિં
તું શિવ થવા નિત્ય ઈષ્ટતું, પણ શું તું શિવ નિત્ય ચિંતતું;
દશ્યમાં ઉડું ઉડું ડુખતું, શિવ ચર્મશ હાવે કેમ કરી. હરિં
અવૃત્તિ તુજ પ્રતિશબ્દતણી, ભેદશિ જે તું છણી છણી,
ઝટ લહીશ કોણ દિશાભણી, વહે હોડી તુજ વેગ જ ધરી. હરિં
તું શબ્દવિષયે કદી પચે, કદી પડે દટિ કમી. મચે,
કદી કળે રૂપવિષયપ્રીચે, મહાપદ શટે કો વિધિ વરી. હરિં
જન જે વહે પશ્ચિમવિષયે, તે ક્યાંથી પૂર્વવિષયે જશે;
નિર્વિષય પદ, વિષયે ધર્યે, શું પમાય? જે! ઉર ઉતરી. હરિં
દુષ્કર્મહીનવિષયે પદ રાખતાં, નિજ પદે કો નથી લાગતા,
વિષયો અને હરિ અખતાં, નહિ એક ગ્રહી તું રહીશ કરી. હરિં
સંતવર સમજજે સાન આ, ધીમાન ! ના હેવાન થા;
સંતત હરિગુણગાન ગા, થાક્યો પ્રબોધી કરી કરી. હરિં

અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઠક.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૧૯ થી.)

(૨)

અપકટ મનઉપર આપણા ધારેલા સંસ્કાર પાર થાડવાને માટે અને તેને આપણી દમ્બજનુસાર પ્રવૃત્તિ કરાવવાને માટે તે અન્યંત શક્તિ છે, અને આપણા અણઅણમાં વ્યાપી રહ્યું છે, એવું જ્ઞાન કાયમ રાખી રહેવાની પ્રથમ અગત્ય છે, જે કે મગજદ્વારા તેના ઉપર

સાક્ષાત્ અસર કરી શકાય છે, તોપણ શરીરના અણુઅણુમાં તે વ્યાપી રહેતું છે એવું જાન રાખી રહેવાથી તે અસરનું પ્રમાણ બહુ વધી પડે છે.

આપણા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા આ સૂક્ષ્મ મનઃક્રિયા વારંવાર વૃત્તિને એકાગ્ર કરવાથી અર્થાત્ એકાગ્રતાપૂર્વક વારંવાર તેનો વિચાર કરવાથી તે ક્રમે ક્રમે જાગૃત થવા માટે છે. આમ થતાં આપણામાં દોષ નથી અને ઉચ્ચ સત્તા વિકાસને પામતી હોય એવો આપણને અનુભવ થાય છે અને તેવો અનુભવ થવા માંડતાં આપણા અંતરમાં અમર્યાદ સામર્થ્ય અવસ્થા રહેતું છે જ, એવી આપણને દૃઢ પ્રતીતિ થતી જાય છે.

ત્યારે આ સૂક્ષ્મ અપ્રકટ મન, આપણા મગજના અને શરીરના પ્રત્યેક અણુમાં જાગૃત થવાને પામતું આપણા અનુભવમાં આવે છે ત્યારે ગમે તે આપણે સિદ્ધ કરી શકીએ અને મેળવી શકીએ એમ છે, એવું આપણને જાન થાય છે; અને આપણા સર્વ સંસારો નિર્મૂળ થાય છે, કારણ કે અમર્યાદનું જાન અમર્યાદસંબંધી સર્વ સંસારોનું ઉન્નત કરી તેમાં શ્રદ્ધા પ્રકટાવ્યા વિના રહેતું જ નથી.

અપ્રકટ મન ઉપર અસર કરવાને માટે પ્રકટ મનના આંતર ભાગમાં એકાગ્રતા કરવી જોઈએ, અને પાણીથી ભરેલી વાદળીમાં જેમ પાણી વ્યાપી રહેતું હોય છે તેમ આપણામાં અપ્રકટ મન વ્યાપી રહેતું છે, એવો વિચાર જ્યારે આપણે કરીએ છીએ ત્યારે આવી એકાગ્રતા તત્કાલ થાય છે.

બાલ સૂક્ષ્મતા આંતર ભાગમાં વ્યાપી રહેલા સૂક્ષ્મ સત્ત્વવિષે વિચાર કરે, અને જે સૂક્ષ્મ માનસિક સત્ત્વ આપણા વિચાર કરતા મનના આંતર ભાગમાં રહે છે અને વિવિધ ક્રિયા કરે છે તે પ્રતિ સ્વયં મનોવ્યાપારોને વાળે. આમ કરવાથી આપણા મનોવ્યાપારોની અપ્રકટ મન ઉપર સાક્ષાત્ અસર થશે, અને તદનુકૂળ પરિણામ આપણા શરીર ઉપર અવસ્થા જાણવાનો જ.

અપ્રકટ મન ઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરતી વખતે જે વિચારનો સંસ્કાર તેના ઉપર પાડવા થયો હોય તે વિચારના સ્વરૂપને મનમાં સ્પષ્ટ રચતું જોઈએ, અને તે વિચારના મર્મથી અર્થાત્ તેના યથાર્થ તાત્પર્યથી વૃત્તિને રસજાસ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વિચારના મર્મનું જાન કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી યાત્રિક રીતે ચાલતા વિચારોનો પ્રવાહ સંપૂર્ણ અટકી જશે. કારણ કે દોષ પણ વિચારના તાત્પર્યપ્રતિજ્ઞાને આપણી વૃત્તિ વગેરે હોય છે, તો આપણવળા ઉઠતા સ્વયં વિચારો તત્કાલ બંધ પડી જાય છે. આથી વિચારના તાત્પર્યનું જાન વૃત્તિમાં ખડુ કરવાની અત્યંત અગત્ય છે. કારણ કે એકાગ્રતા વિના યાત્રિક રીતે ચાલતા વિચારોના વ્યાપારથી અપ્રકટ મન ઉપર અસર કરી શકાતી નથી.

અપ્રકટ મન ઉપર અસર કરવાના ઉપર વર્ણેલા વિધિમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે. પરિણામ અવસ્થા પ્રકટશે જ, એવું અંતરમાં માનવાથી અને જાણવાથી નિષ્ફળતાને મળવાનો કેવળ અસંભવ જ થઈ જાય છે.

અપ્રકટ મન ઉપર સંસ્કાર પાડતી વખતે જેમ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ વધારે ઉચ્ચ અને વધારે દૃઢ હોય છે, તેમ વધારે ઉચ્ચ સંસ્કાર પડે છે, અને આ સંસ્કાર અપ્રકટ મનની ઉચ્ચામાં ઉચ્ચી ક્ષિપ્તિઓમાં છેક ઉઠે સુધી પ્રવેશી જાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ધારેલા રીતે તે અવસ્થા પ્રકટાવે છે.

અદ્યાયુક્ત સ્થિતિ મનને વસ્તુઓના ગર્ભભાગમાં રહેલા અલૌકિક, અમર્યાદ પ્રદેશમાં લઈ જાય છે; અને આપણે જે કરવાની જરૂર છે, તે આ જ છે.

જ્યારે મન બાહ્ય સ્વૂપ પ્રદેશનું અર્થોત્ દર્શનું ચત્તિકમણુ કરે છે, ત્યારે તે આંતર સૂક્ષ્મ અદૃશ્ય પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે; અને સૂક્ષ્મ આંતર પ્રદેશમાં પ્રવેશવાથી જ આપણે આપણા વિચારોની અને ઇચ્છાઓની અંતરમાં રહેલા અમર્યાદ સામર્થ્યવાન અપ્રકટ મનઉપર છાપ પાડી શકીએ છીએ. આ પ્રમાણે પાડેલી છાપથી આશ્ચર્યકારક પરિણામ અવસ્ય પ્રકટાવવા વિના રહેતા જ નથી, અને તેનું કારણ તે છાપો બહુ જ ઊંડી પડેલી હોય છે, એટલું જ કંઈ નથી, પણ અદ્યાથી પ્રાપ્તવામાં આવેલી છાપો વધારે ઉદ્ગ્રસ્ત પ્રકારની, વધારે ઉદ્ગ્રસ્ત સામર્થ્યવાળી અને વધારે ઉચ્ચ ક્ષણે ઉપજવાની હોય છે, તે છે.

આપણે કરતા હોઈએ તેવી રીતે અથવા હક કરીને કંઈ માગતા હોઈએ તેવી રીતે, અપ્રકટ મનસાથે વ્યવહાર કરવો નહિ, પરંતુ અદ્યાવાળી અને અભિલાષવાળી મનની સ્થિતિ રાખીને વ્યવહાર કરવો. આમ કર, અથવા તેમ કર, એવો હુકમ તેને કદી જ કરવો નહિ, પણ આપણું ઇચ્છેલું તે કરા એવી તીવ્ર ઊંડી ઇચ્છા કરવી, અને તે ઇચ્છાપ્રમાણે તે અવસ્ય કરશે જ એવી અદ્યાવડે તે ઇચ્છાને રંગવી.

તીવ્ર ઇચ્છા અને ભારે અદ્યા, એ ઉભયના સંયોગપૂર્વક અપ્રકટ મનઉપર આપણા વિચારોની છાપ પાડવી; એ ધારેલું ક્ષણ પ્રકટાવવાની કદી નિષ્ફળ ન જાય એવી કૃત્તી છે.

અપ્રકટ મનને બળાકારથી જાગ્રત્ કરવાનો પ્રયત્ન કદી ન કરવો. જે શાખાઓમાં આપણું મન ઊંડા અને બળવાન વિચારો કરી શકતું હોય તે શાખાઓદ્વારા, મનની અમર્યાદ શાંતિવાળી સ્થિતિમાં તેને જાગ્રત્ કરવાનો અને વિઘ્નસને પમાડવાનો ધીરે ધીરે પ્રયત્ન કરવો.

સઘળા મહાત્મા વિષયોવિષે ઊંડા વિચારો કરવાથી, સર્વ કાળ ઉચ્ચ અભિલાષાઓને ધરવાથી, અને નિરંતર જ્ઞાનની મર્યાદા વધાર્યા જવાથી, અંતરમાં રહેલા અમર્યાદ સામર્થ્યવાન અપ્રકટ મનને જાગ્રત્ કરવામાં આશ્ચર્યકારક મદદ મળે છે.

અંતરમાં રહેલા સૂક્ષ્મ મનઉપર જ્યારે જ્યારે એકાગ્રતા કરવામાં આવે ત્યારે ત્યારે વિરાટનો વિચાર કરીને તે વિચારના તાર્કિકસાથે વૃત્તિને સંકોષ કરવી, અને વિરાટનું જ્ઞાન વૃત્તિ કરતી હોય એવો ભાવ પ્રયત્નપૂર્વક ખડો કરવો. મનની અમર્યાદ શાંત સ્થિતિ રાખીને વિરાટમાં રહેલી ઉચ્ચ વસ્તુઓનું જ્ઞાન થવાની તીવ્ર ઇચ્છા ઉદ્ગ્રસ્ત કરવી.

મનના આંતર પ્રદેશસાથે સંબંધ કરનારે તે સંબંધ સર્વદા અમર્યાદ શાંતિપૂર્વક કરવો; પરંતુ આ શાંતિ એવી નહિ હોવી જોઈએ કે જેથી મનનો વ્યાપાર કેવળ અટકી જઈને અતિ નિદ્રા બાવી જાય, અને આપણને આપણું જ્ઞાન ભૂલી જવાય. મનની યથાર્થ શાંત અને સમાધાનવાળી સ્થિતિમાં ઉચ્ચ મનોવ્યાપાર હોય છે. આ ઉચ્ચ મનોવ્યાપાર અપ્રકટ મનઉપર અસર કર્યા વિના રહેતો જ નથી.

મનની શાંત અને સમાધાનવાળી સ્થિતિમાં દિવસમાં ઘણી વાર આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા અપ્રકટ મનઉપર એકાગ્રતા કરવાથી થોડા સમયમાં એ મન એવું તો વિઘ્નસને પામે છે કે આપણી વૃત્તિને અંદરથી પોતાની અમર્યાદ ઉત્તેજિત થાતા સંલોચનું અને તે સંલોચ સિદ્ધ કરવાના પોતાનામાં રહેલા અમર્યાદ સામર્થ્યનું જ્ઞાન થાય છે. જ્યારે આ

લાન તેને થાય છે ત્યારે ગમે તે સિદ્ધ કરવા માંડતાં તેને સંશય થતો નથી. પ્રયત્નમાં નિષ્ફળતા મળવાનો તેને કેવળ અસંભવ જણાય છે.

અપ્રકટ મનનો દેહલોક વિકાસ થતાં આપણને સ્વભાવથી જ લાન થાય છે કે નિષ્ફળતાનો સંભવ જ નથી, અને તેથી જૂળ પ્રકટવાના નિયમમાં અચલ શ્રદ્ધા ધરતા આપણે પ્રયત્નને એટલા જ જઈએ છીએ. આપણને જૂળ પ્રકટવાના સંબંધમાં ચિંતા થતી નથી કે સંશય ઉપજતો નથી. અપ્રકટ મનનું આપણને લાન થતાં તેના વ્યાપારોને આપણે જાણીએ છીએ, અને આપણું જ ઇચ્છેલું જૂળ પ્રકટાવવાને માટે આ વ્યાપારો કરવા આપણે જ અપ્રકટ મનને પ્રેરેલું હોવાથી, અને તે વ્યાપારો તે કરતું જ હોવાથી જૂળસંબંધમાં આપણને ચિંતા થતી જ નથી.

જે કરવાને માટે અપ્રકટ મનઉપર આપણી ઇચ્છાની દૃઢપણે છાપ પાડવામાં આવી હોય છે, તેને તે કર્યાવિના રહેતું જ નથી, એ પ્રકારની પૂર્ણ શ્રદ્ધા ચિંતાને આપણા અંતઃકરણમાં ઢાળવાર પણ ટકવા દેતી નથી. પૂર્ણ શ્રદ્ધાવડે ચિંતાનો લય કરવાની અન્યંત અગત્ય છે, કારણ કે ત્યાં સુધી ચિંતાનો આપણામાં વાસ હોય છે ત્યાં સુધી અપ્રકટ મનને જે કરવાનું સૂચવવામાં આવ્યું હોય છે, તેને તે કરતું નથી.

અનુકૂળ સામગ્રી રચી આપતાં જૂળ પ્રકટવા વિના ગુંદું જ નથી; અને આમ અંતઃકરણનું, એ અનુકૂળ સામગ્રી ઉપલબ્ધવામાં પ્રથમ અગત્યનું પગથીયું છે.

અપ્રકટ મન કંઈકે અંશમાં ફોનોઆફને મળતું છે. અમુક પ્રકારની સામગ્રી હોય છે તો જેની તેના ઉપર છાપ પાડવામાં આવે છે, તેની તેના ઉપર છાપ પડે છે; અને અમુક શિન્ન પ્રકારની સામગ્રી હોય છે તો જેની છાપ તેના ઉપર પડી હોય છે, તેને બરાબર તેવા જ રૂપમાં તે પાછું બહાર દર્શાવી શકે છે. તો પણ ફોનોઆફમાં અને અપ્રકટ મનમાં એક તફાવત છે, અને તે એ કે અપ્રકટ મન જેવી તેનાપર છાપ પડી હોય છે તેને તેવા જ રૂપમાં પાછું દર્શાવી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ તે છાપ પાડતી વખતે, છાપ પાડનારે જે ઇચ્છા કરી હોય તે ઇચ્છાના રૂપને ધંડ છે, તેને વૃદ્ધિને પમાડે છે, અને અતિ તેને સ્વલ્પ રૂપમાં બહાર પ્રકટ કરે છે; અર્થાત્ અપ્રકટ મન તેનામાં નાંખેલા બીજકને પાછું ઉત્પન્ન કરે છે, એટલું જ નહિ પણ મૂળ બીજકના જેવાં જેટલાં બીજકો ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા તેને સૂચવવામાં આવી હોય છે, તેટલાં બીજકો તે ઉત્પન્ન કરે છે, વળી મૂળ બીજકમાં જેટલો સુધારો અને વધારો કરવાનું તેને સૂચવવામાં આવ્યું હોય છે, તે પણ તે કરે છે.

અપ્રકટ મન, તેના ઉપર પાડેલા વિચારને પાછો પ્રકટ કરે છે એટલું જ નહિ પણ તે વિચારથી દર્શાવાયેલી ઇચ્છાને સફળ કરવા માટે જેની જેની અગત્ય હોય છે તે સર્વને ઉત્પન્ન કરે છે.

આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી, આપણે શાની જરૂર છે, તેના યથાર્થ વિચાર જો અપ્રકટ મનને યોગ્ય વિધિથી સૂચવવામાં આવ્યો હોય છે, તો ગમે તેવા દૃઢિનમાં દૃઢિન પ્રયત્ન તે નિરાકરણ કરી શકે છે, અથવા ગમે તેવી ગૂઢ વાતનાં સ્વરૂપને પણ તે પ્રકાશ કરી શકે છે.
(આપૂર્ણ)

સમભાવનો સદુપયોગ.

ખીજનું દુઃખ દેખીને દુઃખી થવું, અથવા ખીજનું સુખ દેખીને સુખી થવું, એવો સમભાવનો અર્થ થાય છે.

ખીજનું સુખ દેખીને સુખી થવામાં સર્વદા લાભ જ રહેલો છે, અને તેથી સમભાવનો જ્યાં સુધી આ પ્રકારનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી તે સમભાવનો સદુપયોગ કહેવાય છે; પરંતુ ખીજનાં દુઃખ દેખીને બ્યારે દુઃખી થવામાં આવે છે, ત્યારે તેથી સર્વદા હાનિ થતી હોવાથી સમભાવનો આ ખીજ પ્રકારનો ઉપયોગ એ સમભાવનો દુરુપયોગ કહેવાય છે.

ખીજનાં દુઃખ દુઃખી થવું, એને સામાન્ય રીતે મનુષ્યો સદૃશ્ય ગણે છે, પરંતુ તે સદૃશ્ય નથી. સદૃશ્ય સર્વદા અતઃકરણના બળને જ સૂચવે છે, પરંતુ ખીજને દુઃખ દુઃખી થવું, એ અતઃકરણની દુર્બળતાને સૂચવનાર હોવાથી સદૃશ્ય નથી, પણ દુર્બલ છે. વળી જે જે સદૃશ્ય હોય છે, તે સર્વદા દિતને જ કરનાર હોય છે; પણ ખીજને દુઃખ દુઃખી થવું, એ સર્વદા અહિતને જ કરનાર હોવાથી તે સદૃશ્ય નથી પણ દુર્બલ છે.

સદૃશ્ય વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ થશે કે સંસારમાં જે જે વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો જોવામાં આવે છે, તેનો મોટો ભાગ ખીજનાં દુઃખ દુઃખી થવાના દોષથી જ ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે. કારણ કે દુઃખ માનવું મૂળ કારણ માનસિક હોય છે. પ્રથમ દુઃખ મનુષ્યના મનમાં વિચારરૂપે જન્મે છે, અને પછી શરીરમાં અથવા શરીરથી બહાર તે સ્પર્શ રૂપે પ્રસક્ત થાય છે. આમ હોવાથી ખીજના દુઃખ બ્યારે આપણે દુઃખી થઈએ છીએ, ત્યારે પ્રથમ આપણા મનમાં દુઃખને આપણે જન્મ આપીએ છીએ, અને વિચારરૂપે જન્મેલું આ દુઃખ, જેમ જમીનમાં પડેલું ખીજક વૃક્ષરૂપે થયા વિના રહેતું નથી, તેમ આપણને સ્પર્શ રૂપે પ્રસક્ત થયા વિના રહેતું નથી.

આપણા પોતાના મનમાં અથવા શરીરમાં આપણી પોતાની અયોગ્ય ક્રિયાથી જે વ્યથા ઉત્પન્ન થાય છે, તેટલાનું જ જે આપણને દુઃખ ભોગવવાનું હોય તો આપણું જીવન કંઈ ધણું દુઃખોથી ભરેલું આપણને લાગે નહિ, પણ ખીજજ્યોનાં દુઃખથી જે લાગણી આપણે આપણને થવા દઈએ છીએ, તેથી ધણે પ્રસંગે આપણે આપણા જીવનને અસહ્ય દુઃખમય કરી મૂકીએ છીએ.

ખીજજ્યોનાં દુઃખ જોઈને દુઃખી થવું, અથવા લાગણી દર્શાવવી, એ માયાળુ સ્વભાવની, સૌજન્યની, અને પરાપકારી સ્વભાવની નિશાની ગણાય છે. આવા સ્વભાવની સર્વત્ર સ્તુતિ થાય છે, પરંતુ તે અનાનનો જ પરિણામ છે.

ખીજજ્યોનાં દુઃખ જોઈને અથવા સાંભળીને બ્યારે આપણે લાગણી દર્શાવીએ છીએ ત્યારે આપણે શું કરીએ છીએ ? એ જ કે જે દુઃખવાળી સ્થિતિમાં તેઓ છે, તે સ્થિતિમાં આપણે પોતે યોગ્યતા અંશમાં આવીએ છીએ. જે દુઃખને તેઓ પોતે ભોગવે છે, તે જ દુઃખને જાણે આપણે પોતે ભોગવતા હોઈએ તેવો આપણે આપણા પોતાના મનનો ભાવ કરીએ છીએ. સામાનો પુત્ર મરી ગયો હોય છે, તો જાણે આપણો પુત્ર પણ મરી ગયો હોય તેવું દુઃખ આપણે આપણા મનમાં ઉપજાવીને આપણા મુખને શોકમય કરી મૂકીએ છીએ. સામાને વ્યાપારમાં ભારે ખોટ આવી હોય છે, તો જાણે આપણને પણ તેવી જ ખોટ

આવી હોય તે પ્રમાણે આપણે આપણા હૃદયને ખિન્ન કરી મૂકીએ છીએ. કોઈ કોઈ પ્રસંગે, આપણે એટલી તો લાગણી આપણાં અંતઃકરણમાં યથા દૃઢ્યે છીએ કે આપણાં નેત્રમાંથી અશ્રુના પ્રવાહ ચાલે છે, અને આપણો મિત્ર જેવો દુઃખી હોય છે, તેવું જ દુઃખ, આપણા પોતાના ઉપર લેશ પણ દુઃખ આવ્યા વિના, આપણે ભોગવીએ છીએ.

દુઃખી માણસ જે દુઃખથી પીડાય છે, તેવા જ દુઃખને આપણા હૃદયમાં આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરવાથી, અર્થાત્ દુઃખી માણસે દુઃખ પ્રાપ્ત થવાથી જેવું દુર્બળ પોતાના હૃદયને યથા દીધું છે, તેવું જ દુર્બળ, તેવું દુઃખ જોઈને અથવા સાંભળીને આપણા હૃદયને કરવાથી, આપણે દુઃખી માણસોને શો લાલ કરીએ છીએ? આપણા દુર્બળ થવાથી શું તેવું દુઃખ જોઈએ થવામાં તેને કંઈ મદદ મળે છે? આપણા માંદા થવાથી શું માંદા માણસને મદદ જોઈએ થાય છે? નિર્ધનનાં દુઃખથી આપણા હૃદયને ખિન્ન કરવાથી શું નિર્ધનની નિર્ધનતા જોઈએ થાય છે? દુઃખી માણસે જે ભૂલ કરી છે તેવી જ ભૂલ આપણે કરવાથી શું દુઃખને ટળવાનો સંભવ આવશે? આપણા પગમાં ગેડી પંડરવાથી શું ડેહીના પગમાં પંડેલી પ્રેડી જુટશે? કોઈ પણ શુદ્ધિમાન મનુષ્ય આ પ્રશ્નોના હા જોવા ઉત્તર લાગ્યે જ આપશે, અને તોપણ સામાના દુઃખે દુઃખી થનાર મનુષ્યો આવું જ કરે છે. તેઓ ડેહીની ગેડી ત્રોડવા જતાં પોતાના પગમાં જ ગેડી નાંખે છે. તેઓ એક ડેહીને બદલે બે ડેહી કરે છે. જે દુઃખ સામાને છે, તે દુઃખ પોતાનામાં ઉત્પન્ન કરીને તેઓ સામાના દુઃખને ટાળવાની આશા રાખે છે; હુંકામાં અધકારને ટાળવા તેઓ અધકારનો જ ઉપયોગ કરે છે.

દુઃખને ટાળવા માટે આપણે દુઃખનું કારણ ટાળવું જોઈએ, અને દુઃખના કારણને ટાળવામાં આપણે મુખના કારણને ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ. અધકારને નાશ કરવાનો ઉપાય પ્રકાશને ઉત્પન્ન કરવો એ જ છે. આરોગ્ય અને મુખને પ્રકટાવતાં મંદવાદ અને દુઃખ તત્કાળ અદૃશ્ય થઈ જાય છે. પણ રોગીને અને દુઃખીને જોઈને આપણાં અંતઃકરણમાં રોગ અને દુઃખને પ્રકટાવતાં અર્થાત્ તેમનો વિચાર સ્વેચ્છાં આપણે આરોગ્યને અને મુખને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થઈ શકતા જ નથી. આમ છતાં જ્યો સમભાવને ફોવે છે, અર્થાત્ બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થાય છે, તેઓ આમ જ કરે છે. તેઓ દુઃખને ટાળવા દુઃખને જ પ્રકટાવે છે, અને તેથી પરિણામે તેઓ સામાનું દુઃખ જોઈું કરી શકતા નથી, પણ પોતાનું અંતઃકરણ જે દુઃખથી મુક્ત હતું, તેમાં દુઃખનું નવું ભૂત ધાલે છે.

સમભાવ ધરવાથી એક દુઃખીને બદલે બે દુઃખી થાય છે. પુત્રના મરણના શોકથી રડતા મનુષ્યને જોઈને જ્યારે તેના મિત્ર પણ તેની સાથે રડવા લાગે છે ત્યારે તે મિત્રનો પુત્ર ન મરી ગયા છતાં પણ પુત્રમરણજેવા જ દુઃખને તે અનુભવે છે. આ પ્રમાણે સમભાવથી દુઃખનું પ્રમાણ ન્યૂન થવાને બદલે દ્વિગુણ થાય છે, ક્રમે ક્રમે દ્વિગુણમાંથી તે ત્ર્યગુણ થાય છે, અને પ્રસંગે સદસગુણ પણ થાય છે. પ્રસંગે એક જણના દુઃખથી આખો દેશ અથવા આખી દુનિયાં પણ દુઃખી થાય છે. જેમ પ્રજાને એક રોગ રચે ત્યજે કરી વળે છે, તેમ સમભાવથી પ્રકટેલા દુઃખનો એક રોગ રચે લાગી હજારો અને લાખો મનુષ્યોને દુઃખી કરી મૂકે છે. આમ સમભાવ એક દુઃખીના હજારો દુઃખી કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તે હજારો દુઃખી પોતાના દુઃખમય વિચારોનો પ્રવાહાત તે એક ઉપર કરી તેના દુઃખમાં અસાધારણ વૃદ્ધિ કરી મૂકે છે.

જે ક્રિયાવડે દુઃખ જગતમાં એવી રોગની પેઠે રથજે રથજે પ્રસારને પામતું હોય, તે ક્રિયાને જોમ અને તેમ સત્તર ત્યજવી, એ પ્રત્યેક મનુષ્યનો ધર્મ છે; અને સમભાવ અર્થાત્ બીજાના દુઃખે દુઃખી થવાની ક્રિયા જગતમાં દુઃખનો, એવી રોગની પેઠે પ્રસાર કરતી હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે તે સજવા યોગ્ય છે.

૬

બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું, એ સમભાવનો દુરુપયોગ છે; પરંતુ બીજાના મુખે મુખી થવું, એ સમભાવનો સદુપયોગ છે, અને દુરુપયોગ જગતમાં જેટલી હાનિ કરે છે, તેટલો જ સમભાવ જગતમાં લાભ કરે છે. બીજાના દુઃખે દુઃખી થતાં આપણે આપણા અંતઃકરણમાં દુઃખને પ્રકટાવીએ છીએ, અને તેથી આપણા મનને અને શરીરને બંનેને હાનિ થાય છે, પરંતુ બીજાના મુખથી બ્યારે આપણે મુખી થઈએ છીએ ત્યારે આપણે આપણા અંતઃકરણમાં મુખને જ પ્રકટાવીએ છીએ, અને તેથી આપણા મનને અને શરીરને બંનેને લાભ થાય છે. બીજાના દુઃખે દુઃખી થતાં, તે દુઃખી મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જેવી દુર્બળતા હોય છે તેવી દુર્બળતા આપણે આપણા મનમાં પ્રકટાવીએ છીએ, પણ બીજાના મુખે મુખી થતાં આપણાં અંતઃકરણને આપણે બળવાન જ કરીએ છીએ. મુખ એ આત્માનો ધર્મ છે, અને આપણા અંતઃકરણમાં તે પ્રકટતાં આપણે સર્વ સામર્થ્યવાળા આત્માના બળવડે આપણા અંતઃકરણને બળવાન કરીએ છીએ. દુઃખ એ અવિદ્યાનો ધર્મ છે, અને અવિદ્યા એ પરતંત્ર હોવાથી આપણા અંતઃકરણમાં દુઃખને પ્રકટાવતાં આપણે આપણા અંતઃકરણને પરતંત્ર જ કરીએ છીએ; અને જે જે પરતંત્ર હોય છે, તે તે દુર્બળ હોય છે, એ નિયમે બીજાના દુઃખે દુઃખી થતાં આપણું અંતઃકરણ દુર્બળ જ થાય છે. આથી દુઃખી મનુષ્યોનાં દુઃખનો વિચાર કરી, તેમના દુઃખની સાથે સંબંધમાં આવવું, તેના કરતાં તેનામાં રહેલા મુખનો વિચાર કરી તે મુખસાથે સંબંધમાં આવવું, એ આપણું તેમ જ તે દુઃખીનું અત્યંત હિત સાધનાર છે; અને આ પ્રકારે દુઃખીમાં રહેલા મુખની સાથે સંબંધવાળા થવું, અર્થાત્ તેના વિચાર કરવો, એ સમભાવનો સદુપયોગ છે.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો એવો એક અખાદિત નિયમ છે કે બ્યારે આપણે કોઈપણ મનુષ્યમાં રહેલા શુભનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તે મનુષ્યમાં રહેલું શુભ, જો શુભ હોય છે તો પ્રકટ થાય છે, અને પ્રકટ હોય છે તો વૃદ્ધિને પ્રાપ્તિ છે. અશુભના સંબંધમાં પણ એ જ નિયમ પ્રવર્તે છે.

ગમે તેવો દુઃખી અથવા દુરાચરણી મનુષ્ય હોય તોપણ તેનામાં શુભ રહેલું હોય છે. મરણપયારીએ પહેલા રોગીમાં સંપૂર્ણ આરોગ્ય રહેલું હોય છે. અત્યંત નિર્ધનમાં સંપૂર્ણ ધનવાનપણું રહેલું હોય છે. અત્યંત દુઃખીમાં સંપૂર્ણ સુખ રહેલું હોય છે. અત્યંત દુરાચરણીમાં સર્વ સદ્ગુણો રહેલા હોય છે. અત્યંત મૂર્ખમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન રહેલું હોય છે. સ્વસ્થમાં, બહાર પ્રકટ ન જણાતાં છતાં પણ સર્વ મનુષ્યોમાં સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચતા રહેલી હોય છે. કારણ કે સર્વનો આત્મા સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચતાથી સર્વદા પૂર્ણ જ છે; અને તેથી આત્મામાં રહેલી આ ઉચ્ચતાની સાથે બ્યારે સમભાવ કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ તે ઉચ્ચતાને જોઈને બ્યારે તેના વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે આત્માની શુભ શક્તિઓને જાગૃત થવાનો, અને જાગૃત થયેલી હોય છે તો વૃદ્ધિને પામવાનો આપણે વેગ આપીએ છીએ. આથી એકપક્ષથી

ઉચ્ચતામાં સમભાવ ધરવાથી જેમ આપણે ઉચ્ચ થઈએ છીએ તેમ અન્ય પક્ષથી જેનામાં સમભાવ ધરીએ છીએ તે પણ ઉચ્ચ થાય છે.

આમા મનુષ્યની દુર્બળતામાં અને દુઃખમાં સમભાવ ન ધરતાં તેના આત્મામાં રહેલી ઉચ્ચતામાં સમભાવ ધરવાથી, તે ઉચ્ચતા પ્રકટ થવા માટે છે, અને તેમ થતાં તેને જ્યાંની દુર્બળતા અને દુઃખ થતવા માટે છે. આથી આમા મનુષ્યના દુઃખે દુઃખી થવું, એ તેનું દુઃખ ટાળવાનો ઉપાય નથી પણ તેના સુખે સુખી થવું અર્થાત્ તેના આત્મામાં રહેલા સુખાદિ ધર્મોનો વિચાર કરવો, એ જ તેનું દુઃખ ટાળવાનો ઉપાય છે.

રોગીના આત્મામાં રહેલા આરોગ્યને આપનારા સામર્થ્યમાં સમભાવ ધરવાથી રોગીમાં રહેલું રોગને નિવારનાર સામર્થ્ય જાગૃત્ થાય છે, અને ગૃહિને પામે છે; અને તેમ થતાં ક્રમે ક્રમે વ્યાધિ નિવૃત્ત થઈ રોગીને પૂર્ણ આરોગ્યનો અનુભવ થાય છે.

કષ્ટથી પીડાતા મનુષ્યની દાઝ જાણતાં, અને સુખને અલંત બાળનિવાણ કરીને 'અરેરે ! અરેરે !' ના ઉદ્ગારો કાઢતાં તેના કષ્ટને ટાળવાનો ઉપાય આપણે જોવતા નથી, પણ આપણામાં તે જ કષ્ટને ઉપજ કરવાના પ્રયત્નને જોવવાસાથે તે દુઃખીના કષ્ટને અધિક સ્થિર રાખવા અને ગૃહિને પામવાના ઉપાયને જ આપણે જોવીએ છીએ, જોયાં ઉલટું જ્યારે આપણે દુઃખીના દુઃખપ્રતિ દષ્ટિ પણ માંડતા નથી, પણ દુઃખીનામાં રહેલા, તે દુઃખને ટાળનાર કોઈ અગમ્ય સામર્થ્યને જાગૃત્ કરવાનો પ્રયત્ન જોવીએ છીએ ત્યારે દુઃખીના દુઃખના આપણને લાગતા એપથી આપણે આપણું પોતાનું રક્ષણ કરીએ છીએ એટલું જ નહિ પણ દુઃખથી તે મનુષ્યને મુક્ત કરવાનો વસ્તુતઃ આપણે કંઈક પ્રયત્ન જ કરીએ છીએ; દુઃખી મનુષ્યની સાથે આપણે પણ દુઃખો પમેગ કરતા નથી, પણ દુઃખીના સંબંધમાં આવનાર સર્વનાં દુઃખોને સંપૂર્ણ રીતે નિર્મળ કરવાને કંઈક કરીએ છીએ.

આનું નામ ખરો સમભાવ છે. આવો સમભાવ જોવનાર મનુષ્ય જ આપણો ખરો મિત્ર છે, અને તેને જ આપણા દુઃખની ખરી લાગણી છે; બાકી આપણને દુઃખી જોઈને નેનમાંથી ડબક ડબક આંસુ પાડનાર અને આપણા દુઃખના અગ્નિનો મોટો ભડકો થાય એવાં હજારો શોષનાં વચ્ચેનાં જોતનાર મનુષ્યો આપણાં ખરાં એકી નથી. તેઓ અજ્ઞાની હોવાથી આપણું દિત્ત કરવા જતાં આપણું પારવિનાનું અદિત્ત કરી બેસે છે. આથી જ અનુભવી પુરુષોએ કહ્યું છે કે આ જગતમાં આપણું દુઃખ જોઈ કોઈ અન્યના આગળ પ્રકટ કરવાનું આપણને મન થાય તો માત્ર તત્ત્વવિત્ સંપુર્યોઆગળ જ કહેવું, કારણ કે તેઓ તેને ટાળવાના જ ઉપાયને જોવાના હોય છે, પણ તેમના વિના બીજા કોઈના આગળ કદી પણ ન કહેવું, કારણ કે તે બીજાઓ તેને ટાળી શકતા નથી એટલું જ નહિ, પણ સમભાવનો દુરુપયોગ કરીને આપણા દુઃખને હોય છે તેના કરતાં જાગણ વધારી મુકે છે.

ખરો સમભાવ બંધનની ગાંઠોને એક પછી એક ઉમેરતો જતો નથી, પણ પહેલી ગાંઠને છોડીને સુક્તત્વ અર્પે છે. તે દેહાણે દેહાણે દુઃખનો એક લગાડીને કંઈક નિર્દોષ મનુષ્યોને દુઃખી કરી મુકતો નથી, પણ એક જ અંતઃકરણમાં પ્રકટેલા દુઃખના એકી જંતુઓને પોતાના સદ્વિચારથી સર્વનાં તાપથી ત્યાંનાં ત્યાં જ બાળીને બરમ કરી નાંખે છે.

જેને જેને દુઃખ આનંદ હોય છે, તેને તેને તે દુઃખ કોઈ ઈશ્વરી નિયમનો ભાગ કરવાથી જ આનંદ હોય છે, અને તેથી કરીને તે દુઃખ તેને એકમાત્ર જ મેળવવાનું હોય છે. તે.

નિયમનો ભંગ નહિ કરનાર બીજા યજ્ઞ મનુષ્યોએ તે દુઃખ ભોગવવાનું હોતું જ નથી, તથાપિ સમભાવનો દુરુપયોગ થતાં નિયમનો ભંગ કરનાર તો તે દુઃખ ભોગવે જ છે, પણ જે મણે ભંગ નથી કર્યો હોતો એવા દુઃખને પણ તે ભોગવે છે. કાંઈ અલંકાર લોકપ્રિય પુરુષ માંદો પડતાં આખી પ્રજા દુઃખી થઈ જાય છે, અને ધૃત્વિની નિયમ ભંગ કરનાર તે લોકપ્રિય પુરુષના જેવા જ દુઃખને યોગ યજ્ઞ અંશમાં સહે છે. યુરોપમાં કે અમેરિકામાં કાંઈ પ્રસિદ્ધ પુરુષની પત્ની કે પુત્ર મરતાં આખી દુનિયાંઉપર શોક પ્રસરી રહે છે. આવો શોક કરવો, ન થતો હોય તો પ્રયત્નથી કરવો, ખોટો રોગ કરીને પણ કરવો, એનું નામ ‘ દિવસોછ ’ કહેવાય છે. તેમ કરવું, એ વિદ્વાનોમાં પણ કર્તવ્ય મનાય છે. રાજ્યસત્તાના સંબંધમાં તેવો પ્રસંગ બનતાં તેમ ન કરનારી પ્રજા રાજભક્તિથી રહિત ગણાય છે; પરંતુ તે સમભાવનો દુરુપયોગ છે, તે શોકનો પ્રસંગ જેના ઉપર યુજ્યો હોય છે તેને તથા શોક દર્શાવનારાઓને બનેને કેવળ દાનિ કરનાર છે. અને તેથી સર્વ વિચારવાનું પુરુષોએ ત્યજવા યોગ્ય છે.

એક મનુષ્યને કાંટો વાગતાં સો કે દુઃખ કે લાખ મનુષ્ય પોતાના પગમાં કાંટા બોકે તેથી શું પહેલા મનુષ્યનો કાંટો નીકળી જાય છે ? એક વિશ્વપ્રસિદ્ધ પુરુષ માંદો પડતાં કશો મનુષ્ય હોઈના ખુલા સંકેતો નાંખે, અને શોકના સાગરમાં દુઃખી જાય તેમાં માંદા મનુષ્યને શો લાભ ? એક જણ દુઃખી થતાં આજુબાજુનાં સધળાં જ સંબંધીઓએ ગજ ગજ લાંબાં મોં કરી ઉઘાડી દર્શાવવી, તેથી દુઃખીનું દુઃખ સ્વર્પ અંશમાં પણ શી રીતે ઓછું થવાનું ? દુઃખીમાં રહેલને ધરનારાઓએ તો એવી કંઈ ક્રિયા કરવી જોઈએ કે જેથી તેના દુઃખમાં ઘટાડો થવાનો સંભવ આવે; અને આવો સંભવ સમભાવના સદુપયોગથી જેવો આવે છે, તેવો બીજા કશાથી જ આવતો નથી, એમ અનુભવી પુરુષોનું માનવું છે.

જેઓને બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવાની ટેવ પડી ગઈ છે, અને તેમાં જ ખરો પ્રેમ રહે છે, એવો જેમનો નિશ્ચય છે, તેઓને આ લેખમાં વર્ણવેલા સમભાવનો સદુપયોગ અતઃ કરણની નિષ્કૃંપતા જણાવનારો અથવા પ્રેમવિનાનો ભાસરો; પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ નથી. બીજાના દુઃખે દુઃખી થવાનો સ્વભાવ, એ જ ખરું જોતાં નિષ્કૃંપતાને તથા પ્રેમની ન્યૂનતાને સૂચવે છે. સ્નેહી જનનું સાચું હિત સાધવામાં જ ખરો પ્રેમ તથા હૃદયની ખરી દાઝ ગૂંથેલી છે; સ્નેહીની પાસે જોઈને રજામાં કે મોં વાળવામાં નહિ. તેથી તો પૂર્વે કહ્યું તેમ સ્નેહીનું અહિત જ થાય છે. તો પછી અહિતને કરનારી ક્રિયા પ્રેમની સચક સમજવી કે હિતને કરનારી ?

ઝેર ખાઇને મરવા સુતેલા પોતાના પુત્રને જોઈને પોતે પાછું ઝેર ખાનાર પિતાને તમે સાચા પ્રેમવાળો ગણુશો કે પોતે ઝેર ન ખાઈ પુત્રને ઉઘાડીનું ઔષધ આપનાર પિતાને ગણુશો ? સમભાવનો દુરુપયોગ કરનારનો પ્રેમ ઝેર ખાનાર પિતાજેવો છે. શુદ્ધ પ્રેમ આત્મામાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે; અને આત્માનો આત્મામાં જેવો પ્રેમ હોય છે તેવો બીજા કશામાં હોતો નથી, કારણ કે આત્મા પોતે જ પ્રેમસ્વરૂપ છે. આથી તમારા દુઃખથી પીડાતા સ્નેહીના દુઃખનું ચિંતન ન કરતાં તમે ત્યારે તેના આત્માનો સંબંધ કરો છો, ત્યારે તમે શુદ્ધ પ્રેમને જ દર્શાવવાની ક્રિયા કરો છો. દુઃખની સાથે સંબંધ કરીને તમે પ્રેમ દર્શાવો છો કે શું દર્શાવો છો, તેના નિર્ણય તમે પોતે જ કરી લેશો.

સમભાવનો સદુપયોગ થતાં જે હેતુ સિદ્ધ થાય છે; એક તો આત્મામાં રહેલા અગમ્ય સૂક્ષ્મ ધર્મને અલંકાર મોટા પ્રમાણમાં પ્રકટ કરવો, કે જે ધર્મ મુખદ, સૌદર્યમય અને પ્રેમમય

છે, એટલું જ નહિ પણ અત્યંત સામર્થ્યયુક્ત છે, અને બીજો, મનુષ્યમાં રહેલા સધળા ઉચ્ચ અને હલ્યાણુના સાધક ગુણોને જાગૃત કરવા.

મનુષ્યમાં કંઈ એક એવું રહેલું છે કે જે સધળાં દુઃખો, સધળી નિર્જનતા, સધળા વ્યાધિઓ, અને સધળા અનર્થોકરતાં અધિક જાગવાનું અને ઉદ્દૃષ્ટ છે; અને આ કંઈએકને વ્યારે જાગૃત કરવામાં, પાપવામાં અને તેના સામર્થ્યને બહાર પ્રકટ કરવામાં આવે છે, ત્યારે સધળાં દુઃખો, સધળી નિર્જનતા, સધળા વ્યાધિઓ, અને સધળા અનર્થો અજાણ ગયાવિના રહેતા જ નથી.

સમભાવવડે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં રહેલા આ અત્યંત જાગવાનું અને ઉદ્દૃષ્ટ તત્ત્વસાથે સંબંધ કરવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યમાં રહેલું એ તત્ત્વ જાગૃત થાય છે, એટલું જ નહિ પણ સમભાવને રેવનાર મનુષ્યમાં રહેલું એ તત્ત્વ પણ જાગૃત થાય છે. સ્વસ્થમાં મનુષ્યમાં રહેલું શ્રેષ્ઠત્વ સાથે સંબંધ કરવો, એનો અર્થ જ એ છે કે પ્રતીત થતી નિદ્રાજતાનો અથવા અનિદ્રાનો નાશ કરવો, અને તેને યથાને શ્રેષ્ઠતા અને ઇષ્ટને પ્રતીત કરવાં.

રડનારની સાથે રડવામાં રનેદ અથવા પ્રેમ કદાચ દેખાતો હશે, પણ રડનારમાં પોતાના શોકને નાશ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રકટ કરવું, એ શું વધારે જાગવાનું રનેદ અથવા પ્રેમ નથી ?

શોકમાં ભેશ પણ પ્રસન્નતા રહેલી નથી; અને દુઃખમાં હર્ષ પણ સુખ રહેલું નથી તો પછી શોક અને દુઃખથી સંપૂર્ણ મુક્ત થવાનું જાગ મેળવવામાં મનુષ્યને મદદ કરવી, એના કરતાં એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યનું શું અધિક હિત કરી શકે એમ છે ? અને સમભાવનો સંદુષ્પોગ કરનાર મનુષ્ય અન્ય મનુષ્યને આ પ્રકારની જ મદદ કરે છે.

દીપ્તસૌહ્ય જતાવરી, અથવા બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું, એમાં ભણે માયાણુ સ્વભાવ જણાતો હોય, પણ તે આડે માર્ગે દોષાયથી માયા છે. તેમાં હેતુ ભણે શુદ્ધ હોય, પણ તે મનની અત્યંત નિર્જનતા જ છે. બીજાનામાં રહેલા સુખાદિ ધર્મને જોઈને પ્રસન્ન થવું, એ માયાણુ સ્વભાવનો પરાધર્મ છે. તે માયામાં બીજાનું કલ્યાણુ સાધવાનું જ્ઞાન રહેલું હોય છે, તથા તે સાધવાની કર્તવ્યશક્તિ રહેલી હોય છે. આથી સામા મનુષ્યના આત્મામાં રહેલા સુખાદિ ધર્મોમાં સમભાવ ઉપગમવો, એ જ ખરો સમભાવ છે, અને એ જ સમભાવનો સદુપયોગ છે.

વિચારરત્નરાશિ.

ત્યાં જાણે ત્યાં સુખનું જ સંદર્ભિત કરે. દુઃખસંબંધી વાતોનો પરિભાગ કરીને, જેને મળે તેની સાથે સુખની જ વાતો કરે. વિષ્ણુનું વાદળ તમારા અથવા અન્યના મસ્તકહિપર ઝડપી રહેલું જુઓ, તોપણ સુખની જ વાતો કરે. વિષ્ણુનું વાદળ તમારા પર પડી પડવું હોય, અને ભોંકા જે વિષ્ણુને દુઃખનાં માથે ઝાડ ઉગાજેલી ગણતા હોય તે સમયે પણ સુખસંબંધી જ વિચારો અને વાતો કરે. સુખ પ્રાપ્ત હોય અથવા સુખ પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ હોય ત્યારે અધિક સુખની વાતો કરે. બીજાઓને વ્યારે શોકાગુરુ જુઓ ત્યારે તેમને પ્રસન્નતાને પ્રકટાવવાનો અભ્યર્થ કરે. તેમના શોકના વિચયની તેમના આગળ વાત ન કરો, પણ સુખની જ વાતો કરો. તેમના શોક સંસ્કર ઓછો થશે.

ચયજે રચયે સુખસંખ્યાની જ વાતો કરે. તે સર્વદા લાભને જ કરે છે અધિકાર દર્શાવવાનું છે. ઈદની સર્વને સર્વનો પ્રકાશ જ દર્શાવે; અને સર્વ તમને પણ સર્વનો પ્રકાશ જ દર્શાવશે.

*

*

*

*

સર્વઆગળ સુખની જ વાતો કરે. એથી તમારું આરોગ્ય સુધરશે, તમારી માનસિક શક્તિઓ અધિક તેજસ્વી થશે, અને તમે ત્યાં જ્યાં ત્યાં સર્વ તમારા પ્રતિ આકર્ષશે. દુઃખની નિરંતર વાતો કરવાથી શરીર બેરોગ અને દૃઢપુ થાય છે, અને સુખની નિરંતર વાતો કરવાથી શરીરનું સાંદર્ય વધે છે. વળી સુખની નિરંતર વાતો કરવાથી જે શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક લાભ તમને થાય છે, તે જ લાભ, તમારી સુખસંખ્યાની વાતો જ્યાં પ્રીતિપૂર્વક સાંભળે છે, તેમને પણ થાય છે.

*

*

*

*

સુખની જ વાતો કરો, અને તમારા મનને નિરંતર પ્રસન્ન રહેવાનો અભ્યાસ પડી જશે. તમારા ઉદાહરણથી બીજા હજારો, સુખનું જ સંકીર્તન કરતાં શીખશે. એક દીપક કેટલા અસંખ્ય દીપકો પ્રકટાવે છે, એ શું તમે નથી જાણતા? ઉત્તમ જીવન ગાળનારો એકજ, મનુષ્ય તે જ પ્રમાણે, પોતાના સંબંધથી હજારોને ઉત્તમ જીવન ગાળનારા કરી મૂકે છે.

*

*

*

*

બીજાઓને નાદિમત અને નિરાશ થયેલા જોઈને તેમના આગળ તેમનામાં દિમિત અને આશા પૂર્ણ વેગથી પુનઃ પ્રકટે એવી સુખની જ વાતો કરો. સર્વને માટે લવિષ્યમાં અસંખ્યાનુસંધ સુખ રહેલું હોય છે. તેને વર્તમાનમાં આણવાનો પ્રયત્ન નહિ કરવાથી જ ધણા મનુષ્યો દુઃખી રહે છે. તેમના આગળ સુખની વાતો કરીને ભાવિમાં રહેલાં સુખોને તેઓ ભુંચે તેમ કરો. ન્યારે મન નિરાશ અને નાદિમત થયેલું હોય છે, ત્યારે તે અધે હોય છે. તે ક્ષિતિમાં તે કેવળ અધિકાર જ ભુજે છે. સુખની વાતોવરે મનમાં ન્યારે પ્રસન્નતાનો પ્રકાશ પ્રવેશવામાં આવે છે, ત્યારે મનનું અધિક નાશ થાય છે. તેને નેત્ર આવે છે. તે પોતાના ભાવિમાં રહેલાં સુખને જોઈ શકે છે. તેથી સર્વ પ્રસંગે, સર્વ રચયે, સર્વની સાથે સુખની જ વાતો કરો.

*

*

*

*

હજારો મનુષ્યોનાં અંતઃકરણોનાં દુઃખમય અધિકાર ટાળવો, અને સુખના માર્ગમાં તેમને તેમને મુકી દેવા, એના જેવું સત્કર્મ બીજું કોઈ તમને જણાય છે? આવું સત્કર્મ કેવા અનવધિ પ્રજાને ઉપજાવવું હોય જોઈએ? આવું સત્કર્મ કરવામાં શું કળ્યાની કે એવા જ કોઈ અમથી મજાને સાધનની અભાવ છે? ના, એવા કોઈ સાધનની અભાવ નથી. સુખની જ જ્યાં ત્યાં વાતો કરો, અને તમને રપટ થશે કે આવું સત્કર્મ તમે નિલ જ કરો છો.

*

*

*

*

દેવશ, કંકાસ, વિપતિ કે અન્યવચચાના ભરસમુદ્રમાં તમે બેઠા હો તોપણ સુખની જ વાતો કરો. કંકાસ, કંકાસ વગેરે અલ્પ સમયમાં નિરૂત્ત થશે. દુઃખના વિષયની વાતો બદલીને સુખના વિષયની વાતો કરવી, એ કામ ધણું જ સહેલું છે. કોઈએ પ્રથમ આગેવાની કરવી જોઈએ. તરત જ દુઃખની વાતો બંધ પડીને સુખની વાતો આવવા માંડશે. સારી વાત આવતી હોય છે, એટલામાં કોઈ જૂતની વાત કરે છે તો તરત જ સારી વાત બંધ પડી જૂતની વાતો

આલવા મરિચી શું તમે નથી અનુભવી ? દુઃખની વાત બધે પાડીને મુખની વાતોના પ્રસાર પશુ એ જ રીતે કરી શકાય છે. બધાં બધાં સાં મુખની વાત કાઢવાની આગેવાની-કરવાનું કદી પણ પિસરી જતા નહિ.

કહ્યું દહાડા આગ્યા છે, વરસ વરસને ખાતું આવે છે, ધધારેજગારમાં રસકસ નથી, એ વગેરે વાતો ન કરો, પણ અંબુદયની અર્થાત્ ચંદનીના દિવસોની જ વાતો કરો. વરસ વરસને ખાતું આવતું હોય અને ધધારેજગારમાં રસકસ ન રળ્યા હોય તો મનુષ્યે શેત્રે જ પાતાના પ્રપત્ની તેથી રિયતિ ટાળી જોઈએ. ભવિષ્યમાં સારા દિવસો આવશે એવી મનુષ્યમાં જે થદા પ્રક્ટે છે, તો સારા દિવસો આવવાના તે વિચાર કરે છે, તથા તેવા દિવસો માટે પ્રપત્ન પણ કરે છે. થદાથી જ તેના મનમાં આરાના અંકુરો ફટે છે, અને તેના પ્રપત્નને વેગ મળે છે; અને આવી થદા સારા દિવસો આવવાની મનુષ્યોઆગળ વાતો કરવાથી જ પ્રક્ટે છે.

આ વર્ષે શુદ્ધિ ધણી જ સારી થશે, એવું એટલેને કહેવાથી તે કેવો ઉત્સાહમાં આવી જાય છે, અને પ્રસન્નતાથી ખેતી કરવાનાં સર્વ સાધનો એકઠાં કરે છે. એથી ઉત્કૃષ્ટ વરસાદ નહિ આવવાની વાત તેના હાથપગ ભાગી નાંખે છે, અને તેના વિચારનું વાતાવરણ ચિંતા-કુષ કરી મૂકે છે. દુઃખનાં કારણો એકત્ર થઈને જેટલાં દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે, તેના કરતાં દુઃખનો ભય વધારે દુઃખોને ઉત્પન્ન કરે છે; અને અંબુદયની વાતો કરવાથી દુઃખનો ભય દૂર કરી શકાય છે.

આરોગ્યની જ બધાં ત્યાં વાતો કરો. ગામની દવા બગરી છે, હવે તાવ આવશે, હવે દીકરું થશે અને હવે રમકડું થશે, એવી એવી વાતો ન કરતાં આરોગ્યની જ વાતો કરો. આરોગ્યની વાતો એ સુઉચી ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગ્રાંથ છે. બીજાં કારણોથી જેટલા વ્યાધિઓ પ્રસરે છે, તેના કરતાં મંદવાડની વાતોથી વધારે પ્રસરે છે. લોકો બધારે મંદવાડની વાતો કરતા, અને મંદવાડનું ચિંતન કરતા બંધ પડી જશે, સારે તેમને મંદવાડ આવતો પણ બંધ પડી જશે. આરોગ્યની જ વાતો કરો, અને આરોગ્યનું જ ચિંતન કરો, અને તમે સિધ્ધ આરોગ્યનો અનુભવ કરશો.

માંદા માણસઆગળ આરોગ્યની વાતો કાઢો, અને તેને આરોગ્યનું ચિંતન કરાવની તમે યત્ન પાડવાના; અને જે દોષ આરોગ્યનું ચિંતન કરે છે, તે આરોગ્યવાળ મનુષ્યના જેવું જ ઇવન ગાળવા માટે છે, અને જે આરોગ્યવાળ મનુષ્યના જેવું જ ઇવન ગાળવા માટે છે, તેને આરોગ્ય જ મળે છે.

બધારે તમારા મિત્રા અને સંબંધીઓ પોતાના કે બીજાઓના મંદવાડની લાંબી લાંબી કથાઓ ભારે રસથી તમને કહેવા માટે સારે તત્કાળ આરોગ્યની વાત કાઢીને, ડોરોચયલા પાળીને રચવું કરો. આરોગ્યની જ વાતો માત્ર કહેવાનો અને સાંભળવાનો અગ્રાહ મરે.

મંદવાડકરતાં આરોગ્ય વધારે વ્યાપેલું તથા વધારે બળવાન છે, અને તેથી વાતો કરવા માટે અત્યંત મદત્વને વિષય તે છે, એ સિદ્ધ કરેલ જેવું પ્રમાણુ અધિક હોય તેનો જ પક્ષ બળવાન ગણાય છે. મંદવાડકરતાં આરોગ્યવું પ્રમાણુ અધિક છે, માટે આરોગ્ય બળવાન છે. આરોગ્યની વાતોવડે આરોગ્યના અધિક પ્રમાણુને વિશેષ અધિક કરો.

* * * *

જ્યારે જગતમાં દુર્યુષ્ણું અને દુસ્ત્યાર અધિક પ્રમાણુમાં જોવામાં આવે ત્યારે સદ્યુષ્ણુ અને સદાચારની જ વાતો કરેલ. જ્યારે સદ્યુષ્ણુ અને સદાચાર અધિક પ્રમાણુમાં જોવામાં આવે ત્યારે પણ તેથી અધિક પ્રમાણુમાં સદ્યુષ્ણુ અને સદાચારની વાતો કરેલ. સદ્યુષ્ણુની વાતો કરવાથી લોકો સદ્યુષ્ણુસંબંધી વિચારો કરતા થશે. તેઓ સદ્યુષ્ણુના લાભનું ચિંતન કરતા થશે. વિચાર અને ચિંતન કરવા માંડતાં થોડા જ સમયમાં તેઓને સદ્યુષ્ણુ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થશે, અને મનુષ્યોને સદ્યુષ્ણુ થવાની જગ્યાએ જગ્યા પ્રકટે. છે ત્યારે તેઓ સદ્યુષ્ણુ થવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને સદ્યુષ્ણુ થાય જ છે.

* * * *

નિરંતર સદ્યુષ્ણુની વાતો કરવાથી તમે દુનિયા મનુષ્યોનાં મન શુદ્ધ કરી શકશો; અને આ દુનિયા પાછા ખીચી લાખોનાં મન તેથી જ રીતે શુદ્ધ કરશો. આથી સદ્યુષ્ણુની જ વાતો કરવાથી તમે જગતનું જે કલ્યાણ કરો છો, તેની સીમા જ નથી.

* * * *

જ્યારે જગત અસત્ય અને છળપ્રપંચથી ભરેલું જણાય, અને ઘોર કળિકાળ પ્રસરી રહેલો બાસો ત્યારે પણ અસત્ય જ અને સત્યના મહિમાનું જ ગાન કરો. અસત્ય વ્યાપવાથી સત્ય કંઈ નાશ પામતું નથી. સત્ય તો સર્વત્ર સર્વ સામર્થ્યયુક્ત વ્યાપી રહ્યું જ છે. તેને દૃષ્ટિએ આંધુવા માટે તેની જ વાતો કરો. અસત્યનાં અને છળપ્રપંચનાં ચિત્રો લોકોઆગળ ન ધરો, કાસ્ય કે અસત્ય અને છળપ્રપંચનાં ચિત્રો નિરંતર તેમની આગળ ધરવાથી તેઓ અનળપણે અસત્ય અને છળપ્રપંચના જ માર્ગમાં દોરાય છે. લોકોના વિચારોના પ્રવાહની દિશા તમે બદલી શકો એમ છે. નિરંતર સદ્યુષ્ણુની વાતો કર્યાં કરવાથી સમગ્ર મનુષ્યપ્રજાને સદ્યુષ્ણુમાં પ્રીતિવાળી તમે કરી શકશો; અને તેમ થતાં કળિકાળમાં પણ તમે અસત્યનું પ્રવર્તેલો જોશો.

* * * *

તમે જે પ્રકારે વાત કરો છો તે પ્રકારે તમે મનુષ્યના મનને દોરી શકો છો. તમારા શબ્દો જે દિશાને દર્શાવે છે, તે દિશામાં તેવું મન ગયાં વિના રહેતું જ નથી. દોષની, દુરાચારની, વ્યાધિઓની, અને વિપત્તિની વાતો કર્યાં કરો, અને ધણા મનુષ્યો તેતરફ તણાયા જવાના. સદ્યુષ્ણુની, સદાચારની, આરોગ્યની, અને સંપત્તિની વાતો કર્યાં કરો, અને ધણા મનુષ્યો સદ્યુષ્ણુ, સદાચાર, આરોગ્ય અને સંપત્તિતરફ આકર્ષાઈ તે પ્રાપ્ત કરવા મથવાના.

* * * *

રાજા બહુ જ લુલ્હમી છે, એવી વાતો નિરંતર કર્યાં કરવાથી પ્રજાઉપર અધિક લુલ્હમ કરવા રાજા પ્રેરાય છે. પ્રજા રાજાનો હી છે, એવો રાજાતરફથી વારંવાર પોષાર ઉદ્ભવવામાં આવતાં રાજાએ પ્રજા રાજાનો હી કરવા પ્રેરાય છે, અને પોષાર કાયમ રહે છે તો પ્રજા રાજાનો હી

થયા વિના રહેતી નથી. વાનો રાજપ્રગ્લની કેવી રીતિ કરી મૂકે છે, તેવું તાણ ઉદાહરણ દાલની ખિટિશ રાજસત્તા અને હિંદુસ્તાનની દ્વાલની પ્રગ્લ છે.

પ્રગ્લ રાજસત્તાએ કાવત્રાં ન કરતી હોય તથાપિ પ્રગ્લ કાવત્રાં કરે છે, એવો પ્રગ્લપર વારંવાર આરોપ મૂકવામાં આવે છે, તે પ્રગ્લ કાવત્રાંઓર ચર્ચા નય છે. બંગાળામાં થોડા સમયથી ઉડતા પ્રાણુધાતક ગોળાઓના જન્મનું તથા ત્યાંના સત્તાધીશોના લુલ્લભનું કારણ આવી વાતોથી જન્મને પામ્યું છે, એ કોઈ પણ વિચારવાનને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી.

વર્તમાનપત્રકારો ઘણી વાર પોતાના રાજદોષી પ્રગ્લમાં અથવા આખી દુનિયામાં એવો અનર્થ પ્રસારી મૂકે છે કે જેવો અનર્થ પેંજા અને મરદા પણુ બાએ જ પ્રસારતાં હોય. દુઃખ અને ત્રાસની વાતો નિરંતર કરીને ઘણાં વર્તમાનપત્રો આરંભનાં દુઃખ અને ત્રાસને સહસ્રગુણુ અથવા લક્ષગુણુ વધારી મૂકે છે. વર્તમાનપત્રોમાં વર્ણવી દુઃખ અને ત્રાસની વાતો લોકો વાંચે છે, અને તે સંબંધી નિરંતર વાતો કરે છે; અને જેની તેઓ વાતો કરે છે, તેના જેવી જ તેમના મનની રીતિ થતી હોવાથી હામ હામ દુઃખ અને ત્રાસ, એવી રોગની પેઠે પ્રસરી નય છે.

ત્યારે દુઃખ અને ત્રાસની લોકો કુમો પાડે ત્યારે નિરંતર સમીપ રહેલાં સુખ અને શાંતિતરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચવાનું કદી પણ વિરમરણુ કરશે. નહિ. અમર્યાદ સુખ અને શાંતિ સર્વત્ર વ્યાપી રહેલાં છે, પણ કાળાં વરમાં પહેરનારને જેમ સવશું જ કાણું દેખાય છે, તેમ દુઃખ અને ત્રાસની કુમો પાડનારને સધળે દુઃખ અને ત્રાસ જ દેખાય છે. તેનું ધ્યાન દુઃખ અને ત્રાસતરફ વળેલું હોવાથી તે સુખ અને શાંતિને જોઈ શકતો નથી. તેના ધ્યાનને તે તરફ વાળો, અને તે સુખ અને શાંતિને જોશે એટલું જ નહિ, પણ અધિક અધિક સુખ અને શાંતિ શી રીતે પ્રાપ્ત કરવાં તેના માર્ગ પળ તેને સ્પષ્ટ જણાશે. સુખનો વિચાર કરો, અને સુખ પ્રતિદિન શક્તિને પામવું જણાશે. તેની જ વાતો કરો, અને સધળા જ તે સંબંધી ચિંતન કરવા માંડશે.

શાંતિની વાતો કરો. ધરમાં કે દેશમાં અશાંતિ અને અવ્યવસ્થા પ્રસરી ગયાં હોય તેમને નિવારવાનો કદી નિર્દય ન નય એવો એ એક જ ઉપાય છે. મનુષ્યોના ધરસંસારમાં પ્રવેશોના કોશ અને કંકાસને દાગવાનો ગ્રંથગણુ ઉપાય એના જેવો એક નથી. પોતાના ધરમાં સદાજ કોશ અથવા અશાંતિનું કારણ ઉપજતાં જેઓ તે સંબંધી જ્યાં ત્યાં ફરી ફરી વાતો કરવા લાગે છે, તેમને સ્વસ્થ સમયમાં સમજાય છે કે તે કોશ પ્રતિદિન ઉડાં અને ઉડાં મૂગ નાંખેનો નય છે. ત્યારે મનુષ્ય કોશનું ચિંતન કરે છે, ત્યારે તેના અંતઃકરણમાં કોશ જ વ્યાપી રહે છે. ત્યારે તે ધણો સમય શાંતિના વિચારો કરે છે, ત્યારે તેના અંતઃકરણમાં શાંતિ જ વ્યાપી રહે છે, અને જો આગ્રહથી અને ખરી નિષ્ઠાથી તમે તેના આગળ શાંતિની વાતો કરો છો, તો શાંતિના વિચારો ક્યોંવિના તેનાથી રહેવાનું જ નથી.

વિજયની જ ન્યાં ત્યાં વાતો કરો, અને તમારા સંબંધમાં આવનાર સર્વના હૃદયમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો આવેશ તમે પ્રકટાવશો. તંમારી વાતો સાંભળનાર સર્વ મનુષ્યના માન-સિક્ક અને શારીરિક બળને વિજયની સિદ્ધિ કરવોતરફ જ તમે ખેંચી જશો. કોઈના આગળ કદી પણ ન વદો કે આ કરવું અશક્ય છે. સર્વ જ શક્ય છે, એમ સર્વના આગળ વદો. જોયો વિજયની વાતો કરે છે, તેઓ વિજયને પ્રયત્ન કરવામાં સર્વદા મદદ કરે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યને વિજય મળવો જ જોઈએ, કારણ કે તે મેળવવાની તેનામાં યોગ્યતા છે. વિજયનો કોઈને અધિકાર નથી, એવું છે જ નહિ, હિલોટો વિજયઉપર સર્વના જન્મથી જ હક છે. આમ છતાં, નિષ્ફળતાનો ભય, એ સર્વને વિજયપ્રાપ્તિમાં મોટામાં મોટી આડખીલી થઈ પડે છે. વિજયની વાતો કરવાથી આ આડખીલીને તમે દૂર કરી શકશો.

વિજયપ્રાપ્તિના નવા અને વધારે અનુકૂળ સંભવો ન્યાં ત્યાં મળે એમ છે. ભૂતકાળમાં લીધેલાં ભૂલભરેલાં પગલાંને ભૂલી જાઓ, અને આ નવા અને અનુકૂળ સંભવોની જ વાતો કરો. ભૂતકાળમાં બનેલા પ્રસંગોને જો આપણે ભૂલી જતા નથી તો ભૂતકાળમાં તે બનેલા છતાં વર્તમાન કાળમાં જ તે બનતા હોય એમ આપણને લાગે છે, અને તેથી પીતી ગયેલા દુઃખનું પીતી જવું ન થતાં, તે વર્તમાનમાં ઉભું જ રહે છે. વિજયપ્રાપ્તિના નવા અને વધારે અનુકૂળ સંભવોની વાતો, ભૂતકાળની નિષ્ફળતાને ભૂલાવે છે, અને વિજયપ્રાપ્તિ આપણને પગલાં ભરતા કરે છે.

વધારે સાગ્રં કાર્ય કરવામાટે લોકો પ્રેરાય એવું કરવામાં જ વાણીનો ઉપયોગ કરો. તેઓના આગળ કાળી બાલુ ન ધરો, પણ સર્વદા ઉજળી બાલુ જ ધરો. તેઓનાથી ન યઈ શકે એવાં કામોતરફ તેમનું લક્ષ ન ખેંચો, પણ તેમનાથી યઈ શકે, એવાં કામો તરફ ખેંચો. આમ કરતાં ક્રમે ક્રમે તેઓ વધારે કઠિન કામ કરી શકશે. યઈ શકે એવાં કાર્યો કરવામાં મનુષ્યોને જોડી દેવાથી તેઓનો સધળો બડબડાટ અને ફડફડાટ બંધ પડી જાય છે. આ કંટાળુ છે, અને પેશુ કંટાળુ છે, એવો બડબડાટ ધરતી. જોમને રેવ પડી ગઈ હોય છે, તેઓ ન્યાં હોય છે ત્યાંથી એક ડગલુ પણ આગળ વધી શકતા નથી. ઘણે પ્રસંગે તેઓ પાછા હટતા જતા જોવામાં આવે છે. આથી યઈ શકે એવી વાતોતરફ મનુષ્યોનું લક્ષ ખેંચવું, એ તેમની ઉત્તરેતર અસાધારણ ઉન્નતિ કરે છે.

એ એક સ્થાપિત વાર્તા છે કે જ્યારે મુખનું એક દાર બંધ થઈ જાય છે ત્યારે બીજું ઉઘડે છે. કોઈ કોઈ વખત એક નહિ પણ ઘણાં દાર ઉઘડે છે. આ પ્રમાણે દારો ઉઘડવાં, એ આ પ્રકૃતિમાં સ્થપાયેલા નિયમ જ છે. પ્રાણીપદાર્થની ઉન્નતિને માટે એ નિયમ અણ-આણમાં પ્રવર્તી રહે છે. આખા વિશ્વમાં નિયમ આગળ વધવાની ઇચ્છા થયા જ કરે છે, અને તેથી કરીને જ્યારે જ્યારે કોઈ મનુષ્યનું ઉન્નતિને પામવાનું એક દાર બંધ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેને માટે બીજું દાર ઉઘાડવાને માટે ઉપરનો નિયમ ક્રિયાયુક્ત થાય છે. આથી સિદ્ધ

થાય છે કે વિશ્વવ્યવસ્થામાં જે જે નિયમો છે, તે મનુષ્યનું અહિત કરનારા નથી, પણ એક એક નિયમ તેનું હિત સાધનારો છે. આથી જે મનુષ્ય સુખની, શાંતિની, વિજયની, અમૃત-
યની, વૃદ્ધિની અને આરોગ્યની વાતો કરે છે, તે વિશ્વવ્યવસ્થામાં પ્રવર્તતા નિયમોને અનુ-
વર્તે છે, અને કુદરતનો મહાન ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં તે મદદ કરે છે. અને વિશ્વવ્યવસ્થાપક
સત્તાના મદદગાર થવાનું ઉચ્ચ માન સંપાદન કરવાનું કેને ન ગમે?

* * * *

ત્યારે તમે દુઃખની, નિષ્ફળતાની, વાધિની અથવા પાપની વાતો કરો છો ત્યારે તમે
વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાના નિયમોની અને તેના મહાન ઉદ્દેશની વિરુદ્ધ વર્તો છો. આમ થતાં
તમે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુની વિરુદ્ધ વર્તો છો, અને તેના પરિણામમાં તેઓ પણ તમારી વિરુદ્ધ
વર્તન કરવાની. આથી જે કંઈ કાર્ય તમે કરવા માંગવાના તેમાં અવરોધ નિષ્ફળ થવાના પરંતુ
ઉપર વર્ણવેલા માર્ગ પ્રદર્શ કરતાં કેવો ઉત્તમ પરિણામ આવે છે!

* * * *

બોલનાર અને સાંભળનાર બંને ઉપર રાજાની અર્થત વારે અસર થાય છે—પછી તે
રાજા મુખથી બોલેલો હોય, કે મનમાં બોલેલો હોય કે લખેલો હોય. તમારા લશને સારી
અથવા નહારી દિશાતરફ ખેંચવાનું કામ રાજા કરે છે, અને જે દિશાતરફ તમારું લશ ખેં-
ચાય છે, તેતરફ તમારું આખું જીવન ખેંચાય છે. આમ હોવાથી રાજા બોલતાં અને
સાંભળતાં અર્થત વિચારને કરતો. સુખની, શાંતિની, અને વિજયની જ વાતો કરતો, અને
તેથી જ વાતો સાંભળતો.

ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગવા અંકના ૧૪ ૨૨૪ થી.)

પ્રકરણ ૧.

ધન.

ધન એ એક એવો વિષય છે કે જેના સંબંધમાં ઘણા મનુષ્યોના મનમાં પારખિલા
અપ્રોચ્ય નિશ્ચયો દર મુજબ ઘાલીને બેસા છે. એક પક્ષથી જગતમાં ઘણા મનુષ્યો ધનને જ
પેસો મારો 'પરમેશ્વર' ગણી તે મેળવવા પાછળ જીત ચડીને પડ્યા હોય છે ત્યારે અન્ય
પક્ષથી બીજા ઘણા મનુષ્યો ધનના સ્પર્શથી પણ અડદ દેખીને ભાગનાર કેસરપંખુની પેઠે કંપે
છે. પ્રથમ પક્ષ ધનને દેખી ત્યારે ગોઠિલેલો યર્થ જાય છે, ત્યારે આ બીજા પક્ષ સંપત્તિ
દુઃખનું કારણ ધનને જ માને છે. ધનમાં પ્રીતિ ધનનાર, ધનને અર્થ ઉપોગ કરનાર અને ધનને
ચોત્તાની પાસે રાખનાર અજાણી છે, મોટીથી અત્યંત છે, અને પરમેશ્વરને કદી પણ પામી શકે
નથી, એમ તેઓનું દૃઢજો માનનું હોય છે. પરંતુ આ બંને પક્ષ યથાર્થ દૃષ્ટિથી જોતા છે.
ધનને મારે જ ધનની પાછળ જેઓ જીત ચડી ચલાય છે, તેઓ પક્ષ અજાણ છે, તેમ જ ધનને

પ્રાપ્ત કરનાર શ્રેયના માર્ગથી વેગળો છે, એમ માનનાર પણ અજ્ઞાન છે. યથાર્થ દષ્ટિના એક ઉત્તરનો છેડો મદ્ય ક્યો છે, તો બીજાએ દક્ષિણનો છેડો મદ્ય ક્યો છે; પરંતુ સત્ય તો ઉભયના મધ્યમાં સર્વદ્ય હોય છે.

ધનને જ મહત્વની વસ્તુ માનીને જેઓ તેને મેળવવા આડે પહોર મચ્યા રહે છે, અર્થાત્ 'પૈસા મારો પરમેશ્વર' એ જનકથન જેમને રવેરવે વ્યાપી રહ્યું છે, તેઓ અજ્ઞાન અને મૂર્ખ છે. કારણ કે સુખના સાધનને તેઓ સુખ સમજી બેઠા છે. ઈશ્વરના સ્વરૂપની લક્ષણા કશવવાને માટે સ્થાપેલી પાપાણુની મૂર્તિને, આ જ પરમેશ્વર છે, એમ માની બેઠેલા અજ્ઞાની હવોજેવા તેઓ છે. તે જ પ્રમાણે ધનની ઇચ્છા કરનારને અને તે મેળવવાનો ઉદ્દેશ કરનારને જેઓ પતિત માને છે, અને તેની ઇચ્છા ન કરનારને અને તેનો ત્યાગ કરનારને ખરા સાધુ ગણે છે, સ્વલ્પમાં ધનને જેઓ અત્યંત નિંદા ગણે છે, અને તેના ત્યાગમાં જ સદૃશ કલ્યાણ રહેલું છે, એમ માને છે, તેઓ પણ અજ્ઞાન અને મૂર્ખ છે. કારણકે જે સાધવાનું મનુષ્યમાત્રનું કર્તવ્ય છે, તેને ધન સાધી આખનાર હોવાથી તેનો ત્યાગ કલ્યાણકારક નથી પણ અહિતકર છે, તેને તેઓ સમજી શકતા નથી. ઈશ્વરના પૂજન, અર્ચન, અને ધ્યાનનિમિત્ત સ્થાપેલી પાપાણુની મૂર્તિ કેવી રીતે કલ્યાણને કરે છે, તે ન જાણનાર મૂર્ખપૂત્રનું ખંડન કરનાર અજ્ઞાની મનુષ્યોની પેઠે તેઓ ધનનું ખંડન કરવા મચી પડ્યા હોય છે.

ધન એ શું છે? એ અન્ય કંઈ જ નથી, પણ સુખનું બીજું રૂપ છે. અસંખ્ય પ્રકારનાં સુંખોને આજીવાવનાર એ સાંકેતિક ચિહ્ન છે; મનુષ્યના સુખને માટે જે જે વસ્તુઓની જરૂર છે, તે વસ્તુઓના ધનમાં સમાવેશ થયેલા છે; અને સુખને સાધી આપનાર વસ્તુ ત્યજવા યોગ્ય છે, એમ કોણ જુદિમાન કરેશે ?

લુપ્ત લાગે ત્યારે રોટલો, રોટલી કે દાળભાત ખાવાં, એ શું પાપ છે? તે ખાનાર, સર્વ સદૃશ્યથી મુક્ત હોય તોપણ સાધુ નથી એમ કહેવું, એ શું યોગ્ય છે? અને ધન એ અન્ન નથી તો બીજું શું છે? એક રૂપેયામાં કેટલા રોટલા, રોટલી કે દાળભાત રહેલાં છે, તે કોણ નથી જાણતું? તમે રૂપેયાને અડો નહિ, પણ રોટલો, રોટલી કે દાળભાતને જમો, તેથી તમે ધનનો ત્યાગ ક્યો છે, એ શી રીતે સિદ્ધ થયું? રોટલોરોટલી ખાનાર, અને તે ખાવાને માટે પોતાનાં આશ્રમથી મહરથના ધરમૂંઠી આલીને આવનાર જે નરકમાં નથી પરતો તો એ જ રોટલારોટલીનું બીજું રૂપ જે રૂપેયો તેને મેળવવા પ્રયત્ન કરનાર નરકમાં પડશે, એવો નિઘય કરવો, એ કેવા પ્રકારની તર્કશક્તિ ?

શરીરે વસ્ત્ર ધારણ કરવાં અને સ્વચ્છ શુદ્ધ હાવાવાળા ધરમાં રહેવું, એ શું પાપ છે? તમ દરવાથી અને ભેજવાળાં તથા મંદગીરણાં ધરમાં રહેવાથી પુણ્ય થાય છે, અને વસ્ત્ર પહેરવાથી તથા શુદ્ધ હાવાવાળાં ધરમાં રહેવાથી નરકમાં પ્રગય છે, એ વાત શું તમારી જુદિ સ્વીકારે છે? જો ધન દુઃખનો હેતુ હોય તો વસ્ત્રો પહેરવાથી અને શુદ્ધ હાવાના સ્થાનમાં રહેવાથી દુઃખ જન્યનું જોઈએ; કારણ કે વસ્ત્રો અને શુદ્ધ હાવાવાળું ધર એ ધન જ છે. ધનની પાછળ જ વસ્ત્ર વગેરે સુખદ અને મનુષ્યના હૃદયમાં આવશ્યક વસ્તુઓ રહેલી છે. વ્યવહારમાં આ સદૃશ પ્રત્યક્ષ છે, તો પછી ધનની આટલી બધી નિંદા શામાટે ?

મધ્ય માર્ગે ચાલનાર અર્થાત્ યથાર્થ વિચારવાન પુણ્ય ધનને માટે ધન મેળવતો નથી, ધનને તે 'પૈસા મારો પરમેશ્વર' સમજતો નથી, પણ ધનની પાછળ રહેલી કોઈ બીજી

વસ્તુને માટે જ તે ધનનો ઉદ્ધોગ કરે છે. અને આ બીજી વસ્તુ તે માનવ જીવનની સુખમયતા અને ઉત્કૃષ્ટતા છે. ધન મનુષ્યના જીવનને સુખમય અને ઉત્કૃષ્ટ કરે છે, માટે જ તેને સર્વને અગત્ય છે.

ધનનો ત્યાગ કોઈથી થઈ શકતો જ નથી. તાંજાના કે પીતળના કકડાના સ્પર્શથી અંતઃકર્મ જનનારા ભક્તે ત્યાગી હોવાનું અભિમાન ધરે, પણ તેઓ સ્વસ્થ અંશમાં પણ ત્યાગી નથી તેઓ ખાય છે, પીએ છે, વસ્ત્રને ધારણ કરે છે, ઘરમાં, ધર્મશાળામાં કે દેવાલયમાં રહે છે ભાગવત, ગીતા વગેરે પુસ્તકો પોતાની પાસે રાખે છે અને આ વગેરે પોતાનું જીવન સુખમય કરવાના થોડા અથવા ઘણા ઉપાયો કરે છે. આ સર્વ ધન જ છે. ઇચ્છાનુકૂળ સમયે એ મેળવવાને માટે જ ધન છે. એક રૂપેયો પોતાની પાસે ન રાખ્યો, પણ એક ઘાતીયું રાખ્યું, તેથી ધનનો ત્યાગ શી રીતે સિદ્ધ થયો ? જીવનને સુખમય કરવાની ઇચ્છા સ્વાભાવી જ અંતઃકરણમાં જ પ્રવર્તે છે તો પછી ધનની સાથે આવો વ્યર્થ દ્વેષ શો ?

ધનનો અતિલોભ અને અતિવૃષ્ણા એ અવરય ધિક્કારવાયોગ્ય દુર્ગુણો છે, અને તેઓ મનને પતિત અને ભ્રષ્ટ કરતા હોવાથી સજ્જવા યોગ્ય છે, પણ તેટલા ઉપરથી પોતાનું અને પરનું જીવન સુખમય અને ઉત્કૃષ્ટ કરવામાટે ધનની શુદ્ધ ઇચ્છા અને અભિલાષા ધરવી તે પણ ધિક્કારવાયોગ્ય દુર્ગુણ છે, એમ માનવું એ ભારે ભ્રાંતિ અને અવિચાર છે. સત્શાસ્ત્રોએ જ્યાં જ્યાં ધનમાં દોષારોપ કર્યો છે, ત્યાં ત્યાં તેના અતિલોભમાં અને અતિવૃષ્ણામાં જ કર્યો છે. અને તે પણ પોતાનું અને પરનું જીવન સુધારવાની ઇચ્છાવિનાના અતિલોભમાં અને અતિવૃષ્ણામાં દોષારોપ કર્યો છે; નહિ કે જીવનને સુખમય કરવાની અતિવૃષ્ણામાં. જો એમ જ હોત તો રાજસૂય આદિ મહાયજ્ઞોમાટે અપાર ધનને ઇચ્છનારા તથા તેને મેળવવા પ્રયત્ન કરનારા નૃપતિઓને નરકપ્રાપ્તિનું જ વર્ણન કર્યું હોત.

શુદ્ધિમાન મનુષ્ય ધનને ઇચ્છે છે ત્યારે તે ઘાળી અને પીળી ધાતુઓના ગોળ કકડાઓને ઇચ્છતો નથી, પણ તે કકડાઓવડે પ્રાપ્ત થનાર જીવનને સુખમય કરનાર વસ્તુઓને ઇચ્છે છે; અને આ વસ્તુઓ જો ખરેખર જ જીવનને સુખમય અને ઉચ્ચ કરનાર હોય છે, તો તેની ધનની ઇચ્છા કેવળ નિર્દોષ અને તેની ઉચ્ચ ગતિને જ સાધનાર છે. ધન પ્રાપ્ત કરવાના તેના ઉદ્ધોગને જોધને અત્તાનીઓ ભક્તે તેને મોહમાં અને માયામાં પુએલો માંને, તોપણ તે સ્વર્ત્ત-વ્યનિય છે, અને હિર્વગામી છે. તે પડતો નથી પણ ચડે છે. તે અસાધુ નથી, પણ સાધુ છે.

ધનમાં પોતાનામાં સંદોષતા કે નિર્દોષતા છે જ નહિ, પણ તે. તેના ઉપયોગમાં જ રહેલી છે. દાર પીવામાટે તમે એક રૂપેયાને ઇચ્છો, અને તેને મેળવો તો એ રૂપેયા તમારું અહિત જ કરે છે, પણ રોગીઓના રોગ દાળવા માટે એક ઉત્તમ આરોગ્યશાળા બાંધવામાટે તમે પુષ્કળ ધનને ઇચ્છો, અને તે મેળવો તો તેથી તમારું કેવી રીતે અહિત થાય છે, તે સમજી શકાતું નથી.

મનુષ્યના જીવનમાં ઉપયોગી લગભગ બધી જ વસ્તુઓ ધનવડે મુક્ત થઈ જાય છે; એટલું જ નહિ પરંતુ જીવનને પ્રતિદિન અધિક અધિક ઉચ્ચ કરવાના અસંખ્ય માર્ગો ધનવડે ઉઘડી જાય છે. ધન હોય છે તો મનુષ્ય સ્વપ્ન જ કરી શકે છે, અને ધન નથી હોતું તો તે કશું જ કરી શકતો નથી. હિંદુભક્તિમાં, સદ્ગુણોને ધરવામાં, સાધનો સાધવામાં, કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ધનની કરી જ જરૂર નથી, એમ અવિચારી મનુષ્યો ભક્તે જાણે, પણ

તે સાચું નથી. ઈશ્વરભક્તિ, કે સાધનાભ્યાસ કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ઉદરમાં અન્ન નાંખ્યાવિના કે ટાદ, તાપ અને વૃદ્ધિથી શરીરનું રક્ષણ કયાં વિના થતી નથી. ધ્રુવ જેવાએ કહેલી છે, પણ તે સામાન્ય નિયમ નથી. સર્વમાં તેવી યોગ્યતા હોતી નથી. એક ટંક ખાવાનું ન મળતાં ધણુના હોશ કોશ હડી જાય છે. શિયાળાની કકડતી ટાદમાં વૃક્ષતલે વચ્ચરહિત બેઠા બેઠા ઈશ્વરભક્ત, કરતું કે તત્ત્વવિચાર કરતા, એ કહેવું સહેલું છે. કમવિના કુદકા ભરવાથી પ્રગ ભાગ્યાવિના ખીલું ફળ મળતું નથી. ઈશ્વરભક્તિ કે સાધનાભ્યાસ કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ શરીરના અને મનના સ્વાસ્થ્યવિના સર્વથી થતાં જ નથી, અને આવું સ્વાસ્થ્ય ધન હોય છે તો જ મનુષ્ય સત્વર મેળવી શકે છે, અને નથી હોતું તો તેના મનના કોડ તેણે મનમાં જ રાખવા પડે છે. વર્તમાન સમયમાં ધન એ મનુષ્યના હાયપગ છે, અને ધનવિના તે કુટ્ટો અને પાંગળો છે. ધન તેને પાંગળો આપી ગગનમાં હિડાડે છે અને ધનવિના તેને કીડાની પેઠે પેટ ધસડીને જમીનપર આસવું પડે છે.

વિવેકીના હાયમાં એક વસ્તુ અનેક લાભ કરતી હોય અને અવિવેકીના હાયમાં તેની તે વસ્તુ અનેક દાનિ કરતી હોય તેથી શું તે વસ્તુના લાભઉપર ઠાંકપોછોડો કરી દાનિઓને જ આગળ પાડવી યોગ્ય ગણ્યશે? અગ્નિથી મોટી મોટી આગો લાગે છે, અને કરોડોનું નુકસાન થાય છે, તેથી અગ્નિના અવગણુ ગાયા કરવા, અને કાંઈએ અગ્નિને ઘરમાં રાખવો જ નહિ, એવો બોધ કરવો, એ શું ધરિત ગણ્યશે? દાનિના કરતાં જો લાભ વધારે છે તો પછી દાનિઓને જ નજરઆગળ તરતી કરવાનું શું પ્રયોજન? આમ છતાં ધનના સંબંધમાં આમ જ થયું છે. અવિવેકીઓએ તે વડે અનેક અનર્થ કરેલા હોવાથી ધન બિચારે અનર્થનું મૂળ ગણાઈ વગોવાયું છે. પરંતુ વગોવનારાઓ એક આંખે જ જોનારા છે. ધનની કલ્યાણકારકતા જો તેઓએ વિચારી હોત તો જણાત જ; પરંતુ ધણુઓએ તો ડંકામેગો જ ડંકો દીધો છે.

આશ્ચર્યજેવું છે કે ધનનાં અધિષ્ઠત્રી દેવી શ્રીલક્ષ્મી, શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના વહ્નરથમાં રમણ કરતાં છતાં તેમની પ્રતિમા જે આ ધન તેને સર્વ અનર્થનું મૂળ કહેતાં પડિતોને પણ કેમ સંકાય-યતો નથી? શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનાં દર્શન માત્ર કરનાર સર્વ પાપથી મુક્તિને પરમ કલ્યાણનું ધામ યંહ રહે છે, એવું આ પડિતો વહે છે, તથાપિ નિત્ય શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના વદનકમળનાં દર્શન કરનાર તથા નિત્ય તેમનાં ચરણકમળને તળાંસનાર શ્રીલક્ષ્મી દેવી સર્વ અનર્થનાં મૂળ હજી રહ્યાં છે, એ વાતાં શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનો કયો ભક્ત સાચી માનશે?

‘પાડાને રોગ અને પખાલીને ડામ’ એ ન્યાયે અવિવેકી જનોના અવિવેકને સર્વ અનર્થનું મૂળ ગણવાને બદલે ધનને અસંખ્ય મનુષ્યોએ અનર્થનું મૂળ ગણી લીધું છે, પણ ઉપરના સંક્ષિપ્ત વિવેચનથી સદિવેકીને જણ્યશે કે ધન એ અનર્થનું મૂળ નથી, પણ વિવેકીના હાયમાં અનેક કલ્યાણનું સાધન છે, અને વર્તમાન કાળમાં સંસારમાં રહેનારને કે સંસારનો ત્યાગ કરેલો કહેવાડાવનાર ત્યાગીઓને ધનવિના એકે હાથ પણ ચાલે તેમ નથી. કારણકે યથાર્થ ધનનો ત્યાગ મૃત્યુસમર્પે જ મનુષ્યને થાય છે. જ્યાં સુધી તે હોવે છે ત્યાં સુધી કાંઈ ને કાંઈ રૂપમાં તેને ધનની અગત્ય પડે છે.

ખલુર.

ખલુર એ અત્યંત પૌષ્ટિક આહારનો પદાર્થ છે. શરીરને બળ આપનાર અને પુષ્ટ કરનાર તરવો ધણા મોટા પ્રમાણમાં તેમાં એકત્ર થયેલાં છે. ધણા મનુષ્યોનાં જઠરને તે અનુકૂળ આવતું નથી, પણ તેનું દારણ તેઓ તેને બરાબર ચાવીને ખાતા નથી, તે છે. ખલુરના યથાર્થ લાભ અનુભવવાની ઇચ્છવાળાએ, તે સુખમાં પાણી જેવું ચર્ચ જાય, ત્યાં સુધી તેને સારી પેઠે આવડું નેહ્યે. રૂંધ્યા વિનાના આહારના પદાર્થો સાથે ખલુરને જ્યારે ખાવામાં આવે છે. ત્યારે તેનો ખરો લાભ સમજાય છે. તે અત્યંત પૌષ્ટિક તથા ગળ્યું હોવાથી, જે જે પદાર્થોમાં ખાંડ નાંખવાની જરૂર હોય તેમાં તેને બેળવડું, એ અધિક લાભકારક છે. બનરમાં જે ખાંડ મળે છે. તેનાં પૌષ્ટિક તરવો લગભગ અર્ધાંજ, તેને ઉકાળીને તૈયાર કરતી વખતે બળી ગયાં હોય છે, અથવા તો જઠર તેમને પચાવી ન શકે એવી સ્થિતિવાળાં થયાં હોય છે. ગળપણના શોષી મનુષ્યોએ પોતાના આરોગ્યના સંરક્ષણને માટે ખાંડને બદલે ખલુરનો ઉપયોગ કરવો એ હિતકારક છે. કોઈ પણ પદાર્થમાં તેને નાંખવાથી તે પદાર્થને તે ખાંડના જેટલો જ ગળ્યો કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેની સાથે તે પદાર્થને અધિક પોષણ આપનારો કરે છે. તેને છુટીને માવા જેવું કરીને કોઈ પદાર્થમાં બેળવડું, અથવા તો તેને પાણીમાં ચોળી દાડી તે પાણીને ગાળીને પછી તે ગળ્યું પાણી, જે પદાર્થને ગળ્યા કરવા હોય તેમાં, ખાંડના પાણીને બદલે નાંખવું.

આદા અને કોરી જેવા શરીરને અને મનને હાનિ કરનારા પદાર્થોનાં દુષ્ટ બસનો જેઓ છોડી શકતા નથી, તેમને ખલુરની આદા કરીને પીવાની ખાસ લાભમણુ કરવામાં આવે છે. તે આદા આ રીતે બને છે. શેર પાણીમાં અર્ધ શેર ખલુર પલાળવું. પછી તેને ચોળી નાંખી પાણી ગાળી દાડવું. તે પાણીને ખજખજ થાય ત્યાં સુધી ઉકાળવું. પછી તેમાં પાણીથી અર્ધું દુધ નાંખી પી જવું. જેઓ શરીરે દુર્બળ હોય છે, તેઓને આ ખલુરની આદા નિયમ પીવાથી પોતાના શરીરમાં આશ્વર્પકારક સુધારો થયેલો જણાશે.

એક ઉત્તમ પૌષ્ટિક આપણ.

એક નાનો ચમચો આલાઈવડું તેજ, એક નાનો ચમચો લીંછનો રસ, એક ચપટી મરી તથા મીઠું એ ચારને મેળવી દરરોજ સવારે તથા સાંજે પીવું. લીંછુ યકૃતને સુધારે છે, અને આલાઈવડું તેજ અત્યંત પૌષ્ટિક આહારનો પદાર્થ છે. રોબર્ટ વ્રાપન હેરિસન કહે છે કે ઉપરનું મિશ્રણ અર્ધો શેર માંસ ખાવાથી જેટલું પોષણ મળે તેના કરતાં પણ વધારે પોષણ આપે છે.

માખણ, સફરજન, બટાકા, રાઈ,

લંડનનું કેમિસ્ટી હૉક્ટર લખે છે કે અતિશય માખણ ખાનાર જડ અને આળસુ થાય છે. મગજનું કામ કરનારાઓને સફરજન (apples) બહુ લાભ કરનાર છે, અને માનસિક શ્રમ કરનારે તે પુષ્ટકળ ખાવાં. એથી ઉલટું નિયમ અતિશય બટાકા ખાનાર આળસુ, જડ અને અદેખા. યાય છે. છેક વૃદ્ધવયસ સુધી રમણુશક્તિનું રક્ષણ કરવા માટે રાઈ જેવો બીજો કોઈ ઉત્તમ પદાર્થ નથી.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

નિશ્ચયવલની વૃદ્ધિ કેવી રીતે કરવી.

‘ધારેલું’ કાર્ય કેવી રીતે કરવું, એ જાણવા માત્રથી ધારેલું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી; તે જ પ્રમાણે ધારેલું કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય માત્ર હોવાથી પણ ધારેલું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી; આ બંનેની સાથે ધારેલું કાર્ય કરવાના પ્રયત્નમાં તત્કાળ આપણને જોડનાર બળ પણ આપણામાં હોવું જોઈએ; અને આ બળ તે નિશ્ચયબળ છે.

પ્રબળ નિશ્ચયબળ વાળા પુરુષને કહેવાતું કામ જોટલું સરળ લાગે છે, તેટલું જ તેને આચારમાં મૂકવાનું સરળ લાગે છે, કારણ કે કાર્ય કરવાની ઇચ્છા તેનામાં જેવી પ્રબળ હોય છે, તે જ પ્રમાણે તેને અમલમાં મૂકવાનો નિશ્ચય પણ પ્રબળ હોય છે, અને ઇચ્છા અને નિશ્ચય એ બંને જ્યારે સરખાં બળવાન હોય છે, સારે પ્રત્યેક શુભ કારણ તત્કાળ જ આચારમાં મૂકવામાં આવે છે.

નિશ્ચયબળમાં દુર્બળ મનુષ્યો જ ઉપરોક્ત આચારમાં ઉતારી શકતા નથી. કહેવું સહેલું છે, પણ કરવું કઠણ છે, એ વચન આવા લોકોને જ લાગુ પડે છે. દુર્બળ નિશ્ચયબળને લીધે જ અસંખ્ય મનુષ્યો કંઈ કંઈ મોટી ઇચ્છાઓ કરે છે, પણ તેમાંની એક પણ સિદ્ધ કરી વિના મનમાં પરણીને મનમાં જ રહે છે.

અમુક બચ્ચન અથવા અમુક દુર્ધૃલ છેડવાની ધણીને ઇચ્છા હોય છે, પરંતુ તે છેડવાનું કામ તેમને ધોણું જ કંઠણ લાગે છે, તેનું કારણ આ નિશ્ચયબળની દુર્બળતા છે. અમુક વિદ્યા અથવા સદ્ગુણ અથવા સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવા ધણી નિત્ય વિચાર કરે છે, પરંતુ તે પ્રાપ્ત કરવાનું કાર્ય તેમને મોટા સમુદ્ર તરવાળેવું લાગે છે, તેમાં આ નિશ્ચયબળની દુર્બળતા જ કારણ છે. પ્રબળ નિશ્ચયબળવાળાને પોતાની ઇચ્છા પણ ઇચ્છા સિદ્ધ કરવાનું કાર્ય લેશ પણ કઠિન લાગતું નથી.

પ્રત્યેક મનુષ્યનામાં જે જ્ઞાન હોય છે, તે પ્રમાણે જો તે વર્તે તો હેટલા અધ્ય સમયમાં આ આપું જગત્ સર્વસંમાન થઈ રહે ! કારણ કે પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરવાની ઇચ્છા હોય છે, અને તે ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવાના થોડા અથવા ઘણા ઉપાયો પછી તેને જ્ઞાન હોય છે. પણ તે જ્ઞાનને આચારમાં મૂકતાં મનુષ્યોના મોટા ભાગ નિષ્ફળ નીવડે છે, અને તેમ થવાનું કારણ તેમનામાં નિશ્ચયબળની ન્યૂનતા છે, એ છે.

નીતિનિયમોના પાલનથી, ઈશ્વરશક્તિથી, તત્ત્વવિચારથી અને એવાં જ વિવિધ સાધનાથી શાંતિ, સુખ, સામર્થ્ય, વિજય, પદાર્થ જ્ઞાન, અને સર્વોત્તમ ઉદ્ધ આપ થાય છે, એ ઘણા જાણે છે—ઘણાને સાધનાનું જ્ઞાન પણ હોય છે, પરંતુ જાણેલા નિયમોને અને સાધનોને આમતથી પાલન કરવાનું તેમનામાં નિશ્ચયબળ હોતું નથી. પ્રામત્યને અને દર્તવ્યને અર્થાત્ શું મેળવવાનું છે, અને શું કરવાનું છે, તે તેઓ જાણે છે, પરંતુ પ્રયત્ન કરતાં તેઓને ઉપેક્ષાશુદ્ધિ અથવા પ્રમાદ થાય છે; અને આવા પ્રમાદનું સાક્ષાત્ કારણ નિશ્ચયબળની ન્યૂનતા-વિના બીલું કશું નથી.

જે જ્ઞાન પોતાને પ્રાપ્ત છે, તેને તત્કાળ આચારમાં ઉતારવાનું નિશ્ચયબળ મનુષ્યો ભયરે કેળવશે ત્યારે નિર્ધનતા, વ્યાધિ, નિષ્ફળતા, દુઃખ વગેરે જગત્માંથી ઘણાં જ ઓછાં થઈ જશે, અને સર્વ વિષયોમાં તેઓ એટલા તો અવ્યુદય પ્રાપ્ત કરશે કે આજનો મુષારોવધારો તેના આગળ, સમુદ્ધા આગળ બિંદુજેવો જણાશે.

પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરવાના વિચારોને, ઇચ્છાઓને, અને યોજનાઓને તત્કાળ અમલમાં મૂકવાનું નિશ્ચયબળ જો મનુષ્યોમાં હોય તો નિષ્ફળતા અને નિરાશાના ઉદ્ગારો, જગતમાં શોધતાં છતાં પણ સ્વચિત્ જ સંભળાય.

શુદ્ધિમાન મનુષ્યોના આજે જગત્માં મોટા નથી, પણ તેઓના મોટા ભાગમાં નિશ્ચયબળની ન્યૂનતાને લીધે તેઓની શુદ્ધિ કશું જ ઉપયોગી કાર્ય સાધી શકેલી અનુભવમાં આવતી નથી. સામાન્ય રીતે દલીએ તો નિશ્ચયબળને નહિ કેળવવાને લીધે સોમાં લગભગ પોણોસો મનુષ્યની શુદ્ધિ અને જ્ઞાન, વધ્યા સ્ત્રીની પેટ, ડોઢ પણ ઉપયોગી ફળને પ્રકટાવ્યા વિના નિષ્ફળ જ રહે છે.

બાળકને કેળવણી આપનાર વિદ્વાનોએ આ વિષયઉપર ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર છે; કારણ કે મેળવેલા જ્ઞાનના સોમા ભાગને પણ આચારમાં મૂકવા જેટલું નિશ્ચયબળ મનુષ્યમાં ન હોય તો મનને વ્યર્થ તેવી ગોખણપટ્ટીથી ક્યારી નાંખવાનું શું પ્રયોજન ?

શરીરશાસ્ત્રનાં સંયોને પરીક્ષામાં પાસ થવાને માટે જ ડૉક્ટરોના મોટા ભાગ ગોખે છે. તમે તેમનાં જીવનને જોશો તો દશમાં એક ડૉક્ટર પણ પોતાના આદારને બરાબર ચાલે, લીધે શાસ્ત્રપ્રમાસ લેતો, યોગ્ય દસ્તુર દરેક, ચાહા, કોરી, સીગારેટ વગેરેથી દૂર રહેતો, મિતાદારને સેવેતો, અને એવા જ બીજા આરોગ્યના નિયમોનું પાલન કરેતો જોવામાં આવશે. તેઓને આરોગ્યના નિયમોનું જ્ઞાન હોય છે, પણ નિશ્ચયબળની ન્યૂનતાને લીધે, તે જ્ઞાન તેમના હૃદયના કોઈ અધારા ખુણામાં દટાયું પડી રહ્યું હોય છે.

પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનને આચારમાં મૂકવાથી જ મનુષ્યને ઉદ્ધ થાય છે; અને નિશ્ચયબળ

વાળા પુરુષો જ પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનને આચારમાં મૂકી શકે છે. તે વિનાના મનુષ્યોનું જ્ઞાન ખોટા હોવાનું છે. તે અંગે છે. પરંતુ, પણ તેનું કશું જ મૂલ્ય હોતું નથી.

પ્રત્યેક વિષયમાં પોતાનો અભ્યુદય કરવાને માટે મનુષ્યને નિશ્ચયબળની અનિવાર્ય અગત્ય છે. કારણ કે નિશ્ચયબળવિના આગ્રહયુક્ત પ્રયત્ન થઈ શકતો નથી, અને પ્રયત્નવિના કળની ઉત્પત્તિ થતી નથી. વાંચનું અને તેને ગોખી રાખવું, એ ઉદ્યમે માટે પૂરતું નથી. ઉત્તમ ગ્રંથો મહત્તાને આપણા હૃદયમાં અર્પિત નથી. તેઓ મહત્તા કેમ પ્રાપ્ત કરવી, તેના નિયમો શીખવે છે, પણ તે નિયમોનાં કળને પ્રલક્ષ કરવાને માટે તેમને પાઠન કરવાનું બળ આપણામાં હોવું જ જોઈએ.

ગમે તે મનુષ્યો અથવા પ્રસંગો લક્ષ્યાવે તોપણ આરાગ્યના નિયમોને પાલન કરવાનું જોમનામાં નિશ્ચયબળ હોય છે તેઓને માંદા પડવાનો દિવસ આવતો જ નથી. તમાકુ પીવી, અથવા ગ્રાહી પીવી, એ ખોટું છે, એ જાણતાં છતાં કેટલા બધા મનુષ્યો, પોતાના મિત્રોના સહજ આગ્રહ થતાં, એકવાર છોડી દીધા છતાં પણ ફરી તે પીવા માટે છે ! અધિક ખાવું, એ શરીરના બળનો હાથ દસ્તાર છે, એવું જાણતાં છતાં પણ જાતિભોજનના અથવા એવા જ કોઈ અન્ય પ્રસંગમાં શ્વાદિષ્ટ પદાર્થો જોઈને કેટલા બધા મનુષ્યો પેટ તડાવું થાય ત્યાં સુધી જમે છે ! જાણેલા લાભકારક જ્ઞાનને આ પ્રમાણે આચારમાં ન મૂકવાનું કારણ નિશ્ચયબળની ન્યૂનતા જ છે.

જાણેલા જ્ઞાનને યથાર્થે આચારમાં મૂકવાનું નિશ્ચયબળ હોત તો કેટલા બધા શાસ્ત્રીઓ અને પંડિતો આજે મહાયોગીઓ અને મહાસિદ્ધો થયા હોત ! વિદ્યાને જાણેલા જ્ઞાન 'ધૈર્ય'માંનાં 'રીંગણ' જેવું શાથી રહે છે ? તેઓને ઉચ્ચ થવાનું અને શાસ્ત્રે વર્ણેલી સિદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવાનું મન નથી થતું એમ કહે નથી; મન તો તેઓને થાય જ છે, પરંતુ તે ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો સિદ્ધ કરવામાં જે નિશ્ચયબળની અભાવ છે, તે તેમનામાં ન હોવાથી તેઓને તેઓની ઇચ્છાને કુંવારી જ રાખવી પડે છે.

ન્યારે સંસારમાં બહુ સીધી સીધી ચાલતું હોય છે ત્યારે તો આપણે બાંધેલા ઉંચા નિશ્ચયોમાં વજા કરવાનું ધણું સુગમ ભાસે છે, પરંતુ તેમ ન્યારે નથી ચાલતું ત્યારે પ્રયત્ન નિશ્ચય હોવાની ઘણી જ જરૂર હોય છે; અને જ્યાં સુધી અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી પ્રતિકૂળતાઓ આપણામાં રહેતી ન હોવાથી, તેવે પ્રસંગે ઉચ્ચ માર્ગથી ભ્રષ્ટ અથવા પતિત ન થવાય તે માટે નિશ્ચયબળને પ્રત્યેક મનુષ્યે જોમ અને તેમ સત્વર કેળવવું જોઈએ.

નિશ્ચયબળને કેળવવા માટે, ન્યારે ન્યારે નિશ્ચયબળને ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે આપણે, જે સામર્થ્યવંતે આપણા શરીરમાં સંઘળી ક્રિયાઓ થાય છે, તે સામર્થ્યપ્રતિ આપણા મનને વાળવું જોઈએ, કારણ કે આ સામર્થ્યદ્વારા જ આપણી સંકલ્પશક્તિ પોતાના વ્યાપાર કરી શકે છે.

આ સામર્થ્ય આપણા શરીરના પ્રત્યેક અણુના ગતિભાગમાં વ્યાપી રહીને આપણા શરીરના પ્રત્યેક વ્યાપારને કરે છે. જરૂરમાં રહીને તે આપણે બાંધેલા અન્નને પચાવે છે. ફેફસાંમાં રહીને તે આપણા સ્થિરને શુદ્ધ કરે છે. આંતરડાંમાં રહીને આંતરડાંમાંથી પોષક તત્ત્વને તથા મૂત્રને છૂટા પાડે છે. મગજમાં રહીને પ્રત્યેક માનસિક શક્તિને બળ આપે છે; સ્વપ્નમાં

સાથ વગેરે વિવિધ ભાગમાં એકાગ્ર કરે. જ્ઞાનતંત્રીઓનાં મુખ્ય મુખ્ય રથભોમાં અર્થાત્ આધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપુરક, અનાહત, વિશુદ્ધ અને આત્મા વગેરે ચક્રોમાં તથા ઉપચરમાં અને અવરોધમાં એકાગ્ર કરે. મુખ્ય મુખ્ય સ્નાયુઓમાં, ઈન્દ્રિયોમાં, ત્વચામાં એકાગ્ર કરે. મગજની વિવિધ શક્તિઓમાં એકાગ્ર કરે.

એકાગ્રતા કરતી વખતે ઈત્તિને શરીરના તે તે અવયવમાં, સ્નાયુમાં, ઈન્દ્રિયમાં, ચક્રમાં અથવા માનસિક શક્તિમાં રહેલા સૂક્ષ્મ સામર્થ્યના ચિંતનમાં યોગ્ય; અને જે રથાનમાં ઈત્તિને એકાગ્ર કરી હોય તે રથાનમાં રહેલું સંકલ્પબળ વૃદ્ધિને પામે, એવો સંકલ્પ કરે.

તે ભાગમાં રહેલા સામર્થ્યને તમે આપ્યા કરો છો, અથવા તેને તેમ કરવાની તમે દરજ્જા પાડો છો, એવો ભાવ ધરશો નહિ, તેમ જ તે અવયવને તમારે અધીન વર્તાવવાનો તમે પ્રયત્ન કરો છો, એવો પણ ભાવ ધરશો નહિ, માત્ર એકાગ્રતા કરીને ઈચ્છા જ કરો. બ્યારે સંકલ્પનું બળ વધશે ત્યારે તે ભાગને વશ વર્તાવવાનો દરજ્જો પણ પ્રપત્ત કર્પાવિના આપો. આપ તે સંકલ્પને વશ વર્તશે. સંકલ્પશક્તિ બ્યારે દશાને વશ, વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે તેનું બળ હજી મધ્યમ છે, અને તેથી તેને નિષ્ફળતા મળે છે.

શરીરના જુદા જુદા ભાગોને વશ વર્તાવવાની ઈચ્છાનો પરિણામ કરીને તે તે ભાગમાં રહેલા સંકલ્પસામર્થ્યને વધારવાની ઈચ્છાથી પૂર્વોક્ત પ્રયત્ન કરવો. પ્રયત્ન નિશ્ચયથી પ્રેરાયત્રી સર્વ ઈચ્છાઓને આપું શરીર અધીન વર્પાવિના રહેવું નથી, તેથી આખા શરીરઉપર પૂર્ણ અંકુશ પ્રાપ્ત કરવામાટે મગજના અને શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં રહેલા સંકલ્પસામર્થ્યને કેળવવાની જ તમારે અગત્ય છે.

વશ વર્તાવવામાં સંકલ્પબળનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની અગત્ય નથી; ઉલટો એવો પ્રયત્ન કરવો, જો હાનિકારક છે. હઠ અથવા હુદ કરવાની ટેવ પણ તેથી જ અનર્થકર છે. તેમાં બળથી અર્થાત્ હઠથી સંકલ્પબળનો ઉપયોગ થાય છે. ધનુ પ્રસંગે હઠ ધરવા કરતાં હઠ છોડી દેવામાં અધિક નિશ્ચયબળની અગત્ય પડે છે; અને ધણી વાર હઠ ધરવા કરતાં હઠ છોડી દેવામાં વધારે હાલ રહ્યા હોય છે.

અંતરમાં રહેલા સામર્થ્યનો વ્યાપાર વધતાં નિશ્ચયનું બળ વધે છે; કારણ કે સામર્થ્યની વૃદ્ધિ અંદરથી થતી જોઈએ, બહારથી નહિ. અને આંતર સામર્થ્યના સંકલ્પબળને વધારવા બ્યારે આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે આપણા નિશ્ચયબળને અર્પત માટા પ્રમાણમાં વધારવા આંતર સામર્થ્ય પ્રયત્ન કરે છે. આમ હોવાથી શરીરના સર્વ ભાગમાં આપણી સંકલ્પશક્તિને એકાગ્ર કરતાં આપણે તેના સામર્થ્યને અમર્યાદ પ્રમાણમાં વધારવાને સમર્થ થઈએ છીએ.

વ્યસનો છોડવા મારે શું કરવું ?

ગાંડ, વમાડ, દારૂ વગેરેનાં વ્યસનો છોડવા આમારે શું કરવું, એવો પ્રશ્ન ઘણાં કરે છે. નિર્ણયનો આધ્યાત્મિક ઉપાય એવો લાગે તો તેમને અજ્ઞાની જોવો :

જેમના જેમના વિવિધ વ્યસનો રહે છે, તેઓ શરીરમાં જન્મતિ અથવા દુર્દશાપાત્રી અથવા અધિક મેલન્ય આણુત; તે તે વ્યસનોને સેવે છે. તેઓની આ ઈચ્છા નિર્ણય છે, પણ

આ કષ્ટાને તૃપ્ત કરવાનો ખરો માર્ગ તેઓ જાણતા નથી. હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, એવો મનુષ્યને જ્યારે અનુભવ થાય છે, ત્યારે શરીરમાં ચૈતન્યનું જોડું અખંડ જાન રહે છે, તેવું બીજા દશાથી રહેતું નથી. આપું જાન થવા માટે, આદા વગેરે દુર્વ્યસન ન સેવતાં શુદ્ધિમાન મનુષ્યે સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા પરમતત્ત્વમાં પોતાના મનને જોડીને તે તત્ત્વસાથે અમેદ થવું જોઈએ. જ્યારે આવો અમેદાનુભવ કરવાનો પ્રયત્ન યથાર્થ પ્રકારે સેવાય છે ત્યારે દાર વગેરે ઉત્તેજક અને માદક પદાર્થોના સેવનથી જે જામતિ અને બળતું જોડું જાન શરીરમાં થાય છે, તેના કરતાં હલ્લેભગ્ની અદત. પ્રકારની સાચી જામતિ અને સાચા બળતું શરીરમાં રચાથી જાન થાય છે. વ્યસનના જોડા મોદથી ન અંજાઈને, તથા મનને અંકુશમાં રાખીને, શુદ્ધિમાને આદા વગેરે ન સેવવાયોગ્ય પદાર્થોના પ્યાલાસાથે પોતાના પવિત્ર અને સુંદર મુખકમળો સ્પર્શ ન થવા દઈને, અંતરમાં ઉતરી નીચેની ભાવના વારંવાર ઠપાં કરવી :

હું આત્મા છું, અને તેથી હું પેલે જ સઘળા પ્રકારના બળનો મદાસાગર છું. મારા આત્માના બળવડે મારા જાનતંતુઓ અને મારું આખું શરીર પોષાય છે, અને બળવાન થાય છે. જે તૃપ્તિ અને બળની મારા શરીરને અગ્રહ્ય છે, તે મારા આત્મામાંથી મને મળે છે. અથી આદા વગેરેની મને જરા પણ જરૂર નથી. મને તેમની ઈચ્છા થતી નથી. મનથી અને શરીરથી આ જોડા માદક પદાર્થોના મોદ હું છોડી દઉં છું. હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, હું બળસ્વરૂપ છું, હું સર્વનો અધિપતિ છું.

આત્મકાળે, મધ્યાહ્ને અને સાયંકાળે તથા રાત્રે સુતી વખતે નિત્ય આ ભાવના ત્રણ માસસુધી કર્યા કરે. જ્યારે જ્યારે આદાને પીવાનું મન થાય ત્યારે નેત્ર મીચી, આ ભાવના કરો, અને તમને જણાશે કે તમારું વ્યસન છુટી ગયું છે, એટલું જ નહિ પણ તમારું આરોગ્ય વધ્યું છે, તથા તમારું અંતઃકરણ અધિક ઉચ્ચ અધિકારને પામ્યું છે.

તમે જે માનતા હો તે વાત બીજાઓ ન માને, અર્થાત્ તમારા વિચારથી તેમના વિચાર જુદા હોય તો તેટલા ઉપરથી તેઓ મૂર્ખ અને અવિચારી છે, એમ કદી ધારણા નહિ. એકની એક વસ્તુ બિન્ન બિન્ન દૃષ્ટિથી જોતાં બિન્ન બિન્ન પ્રકારે ભાસે એ સ્વાભાવિક છે. જે દૃષ્ટિથી તમે એક વસ્તુને જુઓ છો, તેવી દૃષ્ટિ અન્યની ન હોવાથી તે વસ્તુ તેને બિન્ન પ્રકારે ભાસે, એમાં નવાઈ જોડું કશું જ નથી. બીજાની દૃષ્ટિએ તમે તે વસ્તુ જુઓ તો તમને પણ તે તેવી જ ભાસે. આમ છે તો પછી તમને પોતાને ડાઘા, અને બીજાને મૂર્ખ અને અવિચારી કહેવાનો તમને કશો જ અધિકાર નથી.

બીજાએ આમ જ વર્તવું જોઈએ, અને આમ જ વિચારવું જોઈએ, એવો આમદ સામાની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારનાર છે. અને કોઈની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારવી એ પોતાની તથા પારકાની ઉન્નતિને અટકાવનાર છે. આર પગે ચાલનાર ધોળને માંજીસની ચંદ્ર જે પગે ચાલવાનો આમદ કરનાર, ધોળનું કે કોનું દિલ સાધે છે ? પોતાને જણાતા દિલનો બી-

જાનને યોગ્ય કરવો, એ આરં છે, પણ તે પ્રમાણે તેને ચાલવાનો દુરાચાર કરવો, એ કોઈ પણ ઉત્તમ રીતને પ્રદર્શન તો નથી

તમારું મન જ્યારે ગોઠાકુલ હોય ત્યારે કોઈ પણ અગત્યની વાતનો નિશ્ચય કરી નહિ

અધારી અલગ પડ જવું, એ કામ મહેલું છે અને તે મનુષ્ય તે કરી રાકે છે. પણ અધારી સાથે અભિનન થઈ જવું, અધારી પોતાના આત્મારૂપ ગણવા, આત્મ વિશ્વ મારામારવા છે, એમ અમલ, સર્વને પોતાના ગરબમય સમજવા, એ કામ અત્યંત કૃતિ છે. વિશ્વ તારવનારી મહાપુરોહ જ તે કરી રાકે છે

મુખારૂપ એ અપ્રયત્નનો પરિણામ છે, દુર્ભાગ્ય એ અયોગ્ય પ્રયત્નનો પરિણામ છે

ખીનચોતુ ક'વાણુ સાધવાનો તમે જેમ જેમ અધિક પ્રયત્ન કરો છો તેમ તેમ તમે તમારું પોતાનું અધિક ક'વાણુ અધી છો, ખીનચોતુ ક'વાણુ સાધવાનો તમે જેમ જેમ ન્યૂન પ્રયત્ન કરો છો, તેમ તેમ તેમ તેમ તમે તમારું પોતાનું આધુ ક'વાણુ સાધી છો

જેના આપણને અનુભવ દોષ તેનોજ ખીનને ઉપદેશ કરવો, અને જેના ખીનને આપણે ઉપદેશ કરીએ તે પ્રમાણેજ આપણે વર્તવું. એ જ સફળતા પ્રત્યેક મનુષ્યે આમદર્શી પાલન કરવા જોઈએ

મનને નિરંતર અચ્ચત્ત અને સમાધાનવાળી નિયતિમાં રાખવું જોઈએ, કારણકે મનની અચ્ચત્ત સ્થિતિમાંથીજ અચ્ચત્ત મોટું બળ અને પૃથ્વી આનંદ ઉદભવે છે.

હું ગોકર્માં છું એવું કોઈના આગળ કદી બોલતા ના. વધારે સારું બોલવાનું શોધી મરો પ્રસન્નતા પ્રદર્શનના કંઈક બોલવું અચ્ચત્ત કરવું, એ ગોકર્ને દાનવાનો યોગ્ય ઉપાય છે.

આપણું નમીય કોઈ બદારની સત્તા ધરાવી નથી, આપણે પોતેજ તેના ધરનાર છીએ. અર્થમાં આપણને શું મળનાર છે, તેનો નિર્ણય સમભક્તિવાળી આપણી કિયાતી આપણે પોતેજ કરીએ છીએ.

સાધનસમારંભ ફેંદમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સંજ્ઞાનોની નામાવલિ.

૩૧. ગ. નાથાભઈ શામળભાઈ (૩૧ ૩૧ ચતુર્ભાઈની સદ્ગતિનિમિત્ત) આડ ૩	૨-૦-૦
૩૨. ગ. જમનાદાસ વસનંત (ભાઈ વધભદાસની સદ્ગતિનિમિત્ત) નરહરિ પ્રા.	
	નાટક કંપની ૩ ૨-૦-૦
૩૩. રા. કેશવજી ખીમજી (" " ") " ૩	૫-૦-૦
૩૪. ગ. સુનીલાલ આશારામ (શિ. મણિલાલ તથા અરેન મહાલક્ષ્મીના લગ્ન- નિમિત્ત) હાસગ ૩.	૨-૦-૦
૩૫. ન. મોતીરામ કૃપાનંભ (ત. રા. લક્ષ્મીશંકરના લગ્નનિમિત્ત) આમોદ ૩	૧-૦-૦
૩૬. ગ. ભાઈલાલ લાનજી (પોતાની પુત્રીના લગ્ન નિમિત્ત) વડોદરા	૩ ૫-૦-૦
૩૭. રા. દેવે અમૃતલાલ મદરાશકર.	હાસગ. ૩ ૩-૦-૦

ગ્રાહકોને સૂચના.

કેટલીક આદ્યજ્ઞાને લીધે જે મામલો અમી નિયમિત રીતે નીકળી શકે નથી, તેને માટે હવે આદ્યે દ્વારા આપવા કૃપા કરજો હવે પછી પણ નિયમિત અમીએ અંક દર્શાવવાનું મને તો કેઈ પ્રતિષ્ઠાનું અનુમાન કરી શકું નમય ધરું હવે વિનંતિ છે-વામાં આવે છે. આદ્યેએ અમીએથી નવાજમ લેવું હોવાથી ગોપાનહેવા પણ તેમને આખા વર્ષના અંક આકાં અમીએ આપવામાં આવશે, માટે તે સમયમાં નિમિત્ત રહવા આર્થના છે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકલ, વડોદરા.

મુંબઈના ગ્રાહકોને સૂચના.

આજસુધી કેટલાક આદ્યેને મહાલક, ખાતકાન, ચમડ, ધર્મધર્મ તથા લાકા ટ્રીડીંગ ટ્રીડીંગ કંપનીમાંગેને મોકલવામાં આવ્યાં હતા તથા લગાજમ પણ તેમની માગેલે લગામાં આવતું હતું પણ હવેથી આદ્યેની સવડમાટે ઉપલા પાંચે માસિકો રચના ખીડવામાં આવશે માટે જેમને જે કંપની મારફતે અંક મળના હોય તેમને પોતાના ચલન શિશનામાં અવ લખી જણાવવા કૃપા કરી, તેમ જ લગાજમ પણ અવ જ મોકલી આપવું. અંકો ન મળે તો તેને માટે પણ અવ જણાવવું.

વ્યવસ્થાપક મહાકલ, વડોદરા.

પ્રમાનુક્રમાંણકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદસંમિલ.

૧ ઇષ્ટદેશનકાંત્રે દર્શિત જ્ઞાતિનાં વચનો (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૨૮૧
૨ પ્રાણુનો નિરોધ કરવા સાધકાને નિમનશ્ચ (છાં૦)	૨૮૫
૩ અજ્ઞાનપટ નિવારવા શ્રીઇષ્ટને વિંતમિ (છાં૦)	૨૮૬
૪ વાર્ધક્યમાં દરિદ્રમરણ થયું અશક્ય છે (છાં૦)	૨૮૪
૫ સ્વચ્છવિભાવના (છાં૦)	૨૮૬
૬ ઉપજ્ઞાતિ સુખના અનુપમતા (છાં૦)	૨૮૮

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ જ્ઞાનચત્ર, અથવા જ્ઞાનમીમાંસાં (કહ્ણીયા)	૨૮૨
૨ શ્રાસદ્ગુરુ કોણ હોઇ શકે ? ગૃહ્ય કે સંન્યાસી ? (કહ્ણીયા)	૨૮૬
૩ અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક (છાં૦)	૨૮૫
૪ પરત્યવહાર-એકાગ્રતા (છાં૦)	૨૮૬
૫ શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મહિરનો વર્તાનાદ (છાં૦)	૩૧૩

૩ વિદ્યા.

૧ મહો તથા ગણિએની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છાં૦)	૨૪૪
૨ જ્ઞાનવિદ્યાક્રમ (છાં૦)	૨૬૬
૩ માનમોપચાર (છાં૦)	૩૧૭

૪ અર્થ.

૧ ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો (છાં૦)	૮૦૩
--	-----

૫ સાહિત્ય.

૧ યોગિની (છાં૦)	૩૦૮
-----------------	-----

૬ નીકીર્ણ.

૧ પશુએને પણ ઉપવાસ લાલ કરે છે (છાં૦)	૩૧૨
૨ ઉધરસ કેમ ખાતી (છાં૦)	૩૧૨

અગત્યની સૂચના.

મહાકાવ્ય પ્રત્યેક માસની વદ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે અને તેથી આદ્યકાને તે જાણ માસની ગુરુ દશમસુધીમાં મળે છે. આથી જે આદ્યકાને એ અગ્રમાં મળે ન મળે તેમણે ઘોડા દિવસ, વાટ ભેઈ અને જાણવણું. કાશ્ય અદ્યકાને પોતાનું અગ્રમુંડું કાશ્ય જાણવણું કર્યા કરતી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાવ્ય, પુરોહિત.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૮—જોષ્ઠ, વૃણા ૧૫, સુરત, ૧૯૬૫. દર્શન (અંક) ૮.

॥ ૐ શ્રી ॥

ઇપ્તદર્શનકાલે હર્ષિત વૃત્તિનાં વચનો.

પદ. (પ્રવૃત્તિ શરૂ થાય છે, એ સ્વ.)

એ નાથ આવે છે, મારા હૃદયનતલા આધાર,
 લવાટવિના રક્ષક મારા, જન્મોન્મત્તના આધાર,
 દુઃખમમાના શાંતિદાતા, જેનો ગ્રહો મેં હાથ,
 ક્ષણ ક્ષણ ઠોકી પીક વહે, દે ધૈર્ય અનેક પ્રસંગ,
 નિગદિન કહે ઉત્સાહવચનને, એસાડી ઉત્સંગ,
 વણુઅધિકાર વિચાર્યે સઘળી, પૂરે મારી આડે,
 દોષ વિચારી મારા મધળા, નિરુથી લગાવે લાડે.
 વિધવિધ આપે બોધ તથાપિ, તે નં ગુણ હું અજ,
 ઉન્મત્તાવસ્થામાં મહાહુ, મુજસમ કોણ કૃતમ્,
 કષ્ટ ઉપેક્ષા નિરુ વચનોની, પણ નવ ગણતા નેડ,
 અનુકંપા ઉપજાવે અંતર, એ કુન્દલાના મેડ,
 ભાત ભૂલીને ક્રોધ કરી કદિ, દેતો અપ્રતિત ગાળ,
 પ્રેમવચનસમ તેને ગણીને, ઉલટી લે મંલાળ,
 અનુગ્રિત થયે પગતાં જાણી, મુજપણે પુકે ધાય,
 અણિના અવસરમાં રક્ષી લે, (જિમ) વચ્ચેને રક્ષ ગાય,
 ગણી શકે કદિ ગમ શરીરનાં, ઉદગણ ગણી ગ્રહાય,

એ નાથ

એ

એ

એ

એ

એ

એ

એ

પ્રકૃતિતત્ત્વના અણુ ગણે કદિ, જેમના ગુણ ન ગણાય, એ
 અહો પધારો પ્રિયતમ સ્વામી, આપ હો મારા પ્રાણ,
 વિશ્વાબિધમાં હું દુષ્ણતાના, આપ જ સુખશું વહાણ, એ
 નોધારના આધાર જ છે, જેમની ગારે જોધ,
 નિર્ભય વિચરું-મુજ સગીરે લાડી, નરહરિ તંગતી તયોત, એ

વહ્નસૂત્ર અથવા વ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન મયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૪૬ થી)

અન્યાર્થે તુ જૈમિનિઃ પ્રશ્નવ્યાસ્યાનાભ્યામાપિ ચંચમેકે ॥ ૧૮ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અહનિર્ભારણ્યર્થે જ અર્થે હવેનો પરમર્શ છે એમ પ્રશ્ન અને પ્રતિ-
 વર્તનથી જણાય છે તથા વાજસનેયી શાખામાં પણ એમ જ છે, એવું શ્રીજૈમિનિ
 આચાર્ય માને છે.

અન્યાર્થમ્-એટલે હવથી અન્ય ને અર્થ તેના જાનને અર્થે.

પ્રશ્નવ્યાસ્યાનાભ્યામ્-એટલે પ્રશ્ન અને વ્યાખ્યાન એટલે પ્રતિવચન, ઉત્તર તે વી.

પ્રકે-એક શાખાવાળા અર્થાત્ વાજસનેયી શાખાવાળા.

આ ગ્રંથથી શ્રીજૈમિનિનો અભિપ્રાય જણાવ્યો કે આ વાક્ય હવપ્રધાન વાક્ય છે
 કે અનપ્રધાન વાક્ય છે એ વિવાદ કરવા જેવું નથી કેમકે આ વાક્યમાં ને હવેનો પર-
 મર્શ છે તે અહનુ નિર્ધારણ કરવા અર્થે છે એમ પ્રશ્ન અને પ્રતિવચનથી નિર્ણય થાય છે.
 સૂત્રમ પુરુષને કાકરી મારી જણાવવાથી પ્રાણથી અતિરિક્ત હવ છે એ જોધ આપણા પત્રી
 પુત્ર હવથી અતિરિક્ત વતુ-અર્થાત્ ભય-તેના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરેલો છે કે કવંચ
 પતદ્યાત્માકે પુરુષોડગ્રયિષ્ઠ કવ વા પતદમૂત્ કુત પતદાગાત્. (કો. શ્રા. ડ. ૯
 ક. ૧૭ ॥) કે બ્રાહ્મણ! તે સમયે એ પુરુષ ક્યાં રુતો હતો, એ ક્યાં હતો અને ક્યાંથી
 આવ્યો, ઉત્તરમાં પણ કહ્યું છે કે યદા મુમઃ સ્વપ્નં ન કંચન પદ્યત્યથાડસ્મિન્ પ્રાણ પૈવે-
 કથા મયતિ-સૂત્રિત હવ જ્યારે દેહ મણુ રવન દેખતો નથી ત્યારે આ પ્રાણમાં (જાતમાં)
 જ એકરૂપતાને પામેલો હાય છે, પતસ્માદાત્મનઃ સર્વે પ્રાણા યથાયતનં ધિપ્રતિષ્ઠન્તે
 પ્રાણેભ્યો દેવા દેવેભ્યો લોકાઃ ॥ આ આત્મામાંથી સર્વ પ્રાણ પોતપોતાને રથાને ભય
 છે, પ્રાણથી દેવો અને દેવથી લોકો, સુપ્રસિદ્ધસમયે હવ પરબ્રહ્મસાથે (મુખ્ય પ્રાણસાથે
 નદિ) એકતાને પામે છે અને પરબ્રહ્મમાંથી જ પ્રાણાદિ સકલ જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે એ
 વેદાન્તની મર્પણ છે. તેથી એ સ્પષ્ટ છે કે જેમાં આ હવેને સંજોધથી સ્થિત થવા
 એ સ્વચ્છતા એટલે સુશુદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ ઉપાધિથી યતું જે વિશેષ વિજ્ઞાન
 તેનાથી સ્થિત રસરસપની પ્રાપ્તિ થાય છે અને એ સ્વરૂપથી જાંસ થવારૂપ ને આંગમલ ને જે
 માંથી થાય છે તે પરમબ્રહ્મ જ આ વાજસેયી વેદિતવદ્વે વિવશિત છે. વળી વાજસનેયી શા-
 ખામાં આ બ્રાહ્મણ અને અનન્યસત્ત્વને નંબાદ છે. ત્યાં જ પણ વિદ્વાનમયઃ પુરુષઃ કવ

વે તદ્ભૂત કુત પત્તદાગાત્-આ જે વિજ્ઞાનમય પુરુષ એટલે જીવ તે ક્યાં હતો અને ક્યાંથી આવ્યો એ પ્રશ્નમાં ચ પ્તોડાન્તદ્વયઆકાશસ્તસ્મિન્ શેતે-જે હૃદયની અંતર આકાશ (પરમાત્મા) છે તેમાં એ સુપ્ત હતો-એ પ્રતિવચનમાં વિજ્ઞાનમય શબ્દવડે જીવનું કથન કરી તેનાથી વ્યતિરિક્ત પરમાત્માનું આ મનન કરેલું છે. વહરોડસ્મિન્નન્તરાકાશઃ । એ વાક્ય જે પૂર્વે નિર્ણયિત થયેલું છે તેમાં આકાશ શબ્દ પરમાત્માવાચકરૂપે પ્રયોજ કરાયેલો છે એ પ્રસિદ્ધ જ છે. વળી સર્વ જન આત્માનો વ્યુચરન્તિ-આ સર્વ આત્મા બહાર નીકળે છે એ અતિવાક્યમાં ઉપાધિવાળા જીવોમાં અન્યમાંથી-પરમાત્મામાંથી બહાર નીકળે છે એમ જણાવ્યું છે તેથી પરમાત્માને જ દારણરૂપે વિવક્ષિત જણાવે છે. તેથી શ્રીગૌરમિનિ આચાર્ય જીવનો ઉપદેશ અહમજ્ઞાનને અર્થે છે એમ જણાવી પરમાત્મા વેદિત્ય છે એમ સ્વીકારે છે. આ જ વાક્યમાં પ્રાણનો ઉપદેશ અહમજ્ઞાનને અર્થે છે એમ જગૈમિનિ કહે છે ઇલાદિ વ્યાખ્યાન પણ આ સૂત્રનું જીવને બદલે પ્રાણ શબ્દ સમજી કરી શકાય છે. તેથી આ વાક્યમાં પરમાત્મા જ વેદિત્ય છે અને પ્રાણ કે જીવ નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે આ અધિકરણ સમાપ્ત કરી હવે ગૃહદારપદ અતિનો અર્થ નિર્ણય કરવા અન્ય અધિકરણ શીરશ્વકાર રૂપે છે.

ધાત્યાન્યયાત્ ॥ ૧૯ ॥

સૂત્રાર્થઃ-વાક્યનો અન્ય જોતાં (પરમાત્માનું) પ્રહણ કરવું પડે છે.)

ગૃહદારપદોપનિપદમાં મૈત્રેયી શ્રાવણમાં ન ચા અરે પત્યુઃ કામાય-પતિને માટે પતિ પ્રિય નથી પણ આત્માને માટે પ્રિય છે, ઇલાદિ ઉપક્રમ કરી કહ્યું છે કે ન ચા અરે સર્વસ્ય કામાય સર્વે પ્રિયં ભવતિ, આત્મનસ્તુ કામાય સર્વે પ્રિયં ભવતિ, આત્માં ચા અરે દુષ્ટસ્યઃ શ્રોતવ્યો મન્તવ્યો નિદિધ્યાસિતવ્યો મૈત્રેય્યાત્મનો ચા અરે દર્શનેન શ્રવણેન મત્યા વિજ્ઞાનેનેદં સર્વં વિદિતમ્-અરે મૈત્રેયી ! સર્વના પ્રેમને માટે ' સર્વ પ્રિય નથી પણ આત્માના પ્રેમને ત્રીધિ સર્વ પ્રિય છે માટે એ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કર્તવ્ય છે, એ આત્માનું શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન કર્તવ્ય છે. મૈત્રેયી ! આત્માના દર્શનથી, શ્રવણ મનનનિદિધ્યાસનથી આ સર્વ વિદિત થઈ જાય છે. આ વાક્ય આ અધિકરણનું વિષયવાક્ય છે. અર્થે એ સંશય થાય છે કે આ દુષ્ટસ્ય, શ્રોતવ્ય આદિ જે આત્મા કલો તે જીવાત્મા લેવા કે એથી પરમાત્માનું પ્રહણ કરવું. આ સંશય ચલાવું દારણ એ છે જાનેને મુરક હુતુઓ આદિ દેખાય છે. પ્રિયો ભવતિ, પ્રિયં ભવતિ ઇલાદિ સર્વ ઉપક્રમ વાક્યમાં પ્રિય શબ્દ વાપરેલો છે અને એ સર્વ જેને પ્રિય લાગે છે તે બોક્તા આત્મા છે તેથી જીવાત્મા છે; આત્મ ઉપક્રમ જોતાં દેખાય છે અને જેવટના વાક્યમાં સર્વ વિદિતં ભવતિ આત્મેનાં નથી સર્વજ્ઞાન થઈ જાય છે એ જે કહ્યું છે તે પરમાત્માને સૂચવે છે. તેથી આ સ્થિતિમાં સંશય થાય છે.

... લાં પૂર્વપદ-એ પ્રશ્ન થયો કે અર્થે ઉપક્રમનું પણ જોતાં વિજ્ઞાનજ્ઞાનો જ ઉપદેશ છે એમ લેવું પડે છે. ઉપક્રમમાં કહ્યું છે કે પતિ, ગયા, પુત્ર, પિત આદિ સર્વ આ આત્માને પ્રિય થાય છે તેથી એ સંશય જગત્ જેનું ભોગ્ય છે એવો બોક્તા આત્મા જીવ

છે અને તેનું જ સ્વયં આરંભમાં કરેલું છે, અને એ ઉપક્રમ કરી એ આત્માને આ હેતુથી જોવો, સાંભળવો ઇલાદિ કર્યું છે તે આ આત્માથી કયા હતર આત્માના સંબંધમાં હોઈ શકે? એના જ સંબંધમાં એ લેવું જોઈએ. મંથે પણ રૂદ્ર મહદ્ભૂતમનન્તમપારં વિજ્ઞાનઘન પૃથૈતેભ્યો ભૂતેભ્યઃ સમુત્થાય તાન્યેવાનુ વિનયયતિ ન પ્રેત્ય સંજ્ઞાઽસ્તિ- આ પ્રવક્તૃત્વ તે અપરિચિન્ત, સત્ય, નિત્ય અને સર્વગત, કેવલ ચિદ્રૂપ છે, તે આ કાર્યકારણ રૂપે પરિણુત પૃથ્વાદિ ભૂનોને લીધે ઔપચારિક જ-મનો અનુભવ કરી, એ ભૂનોના વિવિધ જવાથી ઔપચારિક મરણને અનુભવે છે અને એ પ્રકારનું મરણે થયા પછી એને સંજ્ઞા-વિશેષ વિજ્ઞાન રહેતું નથી, આ વાક્ય છે અને એમાં પ્રકૃત જે મહાસત્ત્વ-આત્મા તેનું પૃથિવ્યાદિ ભૂતથી ઉત્થાન આદિ કદી એ આત્મા વિજ્ઞાતમા છે એ જ સ્વયંબુ છે અને તેને જ આગળ દૃષ્ટ્ય કદી વાગ્યો છે. તેમ જ વિજ્ઞાતાત્મરે કેન વિજ્ઞાનીયાત્-વિજ્ઞાતાને શાષડે બાળુવો, એ વાક્યમાં પણ વિજ્ઞાતા પદ વાપર્યું છે તેમાં વ પ્રલય કર્તૃવાચક છે તેથી વિજ્ઞાતાનો અર્થ વિજ્ઞાનકર્તા થાય છે માટે આવી રીતે વિજ્ઞાનકર્તારૂપે ઉપસંહાર કરતાં શ્રુતિ એ જ જણાવે છે કે આ પ્રક-રણુ વિજ્ઞાતાનું-શ્રવણું છે. આત્મવિજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાન થાય છે એ દ્વિતીયપણ, સંપૂર્ણ ભોગ્યભોક્તાને અર્થ છે તેથી ભોક્તાનું જ્ઞાન થયે ભોગ્યનું જ્ઞાન થયેનું જ-જણાય છે તેથી ઉપચારથી સત્ય છે માટે જીવપક્ષમાં એ અસંગત નથી.

આ પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી એ સિદ્ધાન્ત કર્યો કે આ વાક્યને પૂર્વાપર જોતાં એ પરમાત્મામાં અન્વિત થયેલું જણાય છે માટે આ આત્મા તે જવાત્મા નહિ પણ પરમાત્મા જ છે. આ પ્રકરણમાં અમૃતત્વ તુ નાશાક્તિ વિચ્છેન અમૃતપ્રાપ્તિ ધનવટે થશે એ દુરાશા છે, એમ વાતવધક્યપામેથી સાંભળી એનાહં નામૃતા સ્યાં કિમહં તેન કુર્યો યદેવ ભગવાન્ વેદ તદેવ મે વ્રૂહિ જે વડ હું અમૃત થાઉં એમ નથી તેને માટે શું કર્યું; જેને આપ ભગવાન જાણો છે તે મને કહે-એ વચનવટે અમૃતત્વની ઇચ્છાવાળી હું એમ મેનથીએ જણાવ્યું છે અને તેને યાનવૃદ્ધ્ય અમૃતત્વના સાધનરૂપ આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે. સર્વ શ્રુતિ અને સ્મૃતિઓનો સિદ્ધાન્ત છે કે પરમાત્માના વિજ્ઞાનથી જ અમૃતત્વરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તે માટે અન્ય સાધન નથી. આમ હોવાથી આ પ્રકરણમાં જે આત્મજ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાન થઈ જાય છે એ દ્વિતીયપણ છે તે મુખ્યાર્થમાં સત્ય દે છે અને તેને પૂર્વપક્ષી જેમ ઔપચારિક લે છે તેમ લેવું ઘટતું નથી કેમકે જે ઔપચારિક વિવક્ષિત હોય તો તેની ઉપપત્તિ કરવાની રહેતી નથી. પણ આ પ્રકરણમાં આત્મજ્ઞાનથી સંવિજ્ઞાન થાય છે એ પ્રતિજ્ઞા કરી તરત જ હતર અર્થથી તેની ઉપપત્તિ કરવા કર્યું છે કે વ્રહ્મ સં પરદાદ્ યોડન્યવ્રાંતમનો વ્રહ્મ વેદ-જે પુરુષ પોતાથી અતિરિક્ત બાહ્ય છે એમ જાણે છે, તેને તે જિન્નરૂપે મિથ્યા માનેલો બાહ્ય છે એમાર્ગથી બ્રહ્મ કરે છે, ક્ષત્રિયને જિન્ન માનનારને તે ક્ષત્રિય બ્રહ્મ કરે છે વગેરે, અને તેથી એ સ્વયંબુ છે કે અભક્ષ્યનાદિરૂપ અપિચ જગતને જે આત્માથી જિન્નરૂપે, આત્માથી સ્વતંત્ર સત્તાવાળું જુએ છે અથવા માને છે તે મિથ્યા જ્ઞાન-વાળાને એ મિથ્યા દૃષ્ટ અભક્ષ્યનાદિ જગત જ મોક્ષથી બ્રહ્મ કરી ગણે છે. આ પ્રમાણે બંદ-દૃષ્ટિને નિન્દા રૂદ્ર સર્વ ચદયમાત્મા-આ સર્વ જે છે તે આ આત્મારૂપ જ છે, એ વચ-નથી સર્વ વસ્તુ માત્ર આત્માથી અતિરિક્ત છે એમ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે અને એ અમદ-સિદ્ધાન્તને જ હુંદિગિવિપ્રજિએ આદિ દૃષ્ટાન્તોવટે દડ કર્યો છે. તેથી સર્વ વિજ્ઞાનની પ્રતિજ્ઞા

લાક્ષણિક લેવાય તેમ નથી. અને મુખ્યાર્થમાં લેતાં એ પરમાત્માની જ સૂચક થાય છે.

૫મી અસ્ય મહતો મૃતસ્ય નિઃશ્વસિતમેતદ્વદુર્વેદઃ—આ મહાસાધના નિઃશ્વાસરૂપ જ મરુવેદ; વલુર્વેદ આદિ સર્વ છે, એ આદિવેરે સર્વ જગત્તા સૃષ્ટિ આ પ્રદૃત આત્મા છે એમ જાણાયું છે કે જે વચન પરમાત્માને સૂચવે છે. આ જ પ્રમાણે જેમ નદીઓનું એકાધન સમુદ્ર છે હજારો એકાધનપ્રક્રિયા આ પ્રકરણમાં કહી છે તેમાં વિષય, ઇન્દ્રિય અને અંતઃકરણ-સંદત સર્વ પ્રવંચનું એકાધન તે આ અનન્તર, અગ્રણ્ય, ચિદેકસ આત્મા છે એમ પર્ણી એ આત્મા પરમાત્મા છે એમ જાણાયું છે. તેથી સર્વ પ્રકારે પર્ણાધ્યાયન કરતાં આદિ પરમાત્માનાં જ દર્શનશ્રવણાદિનો ઉપદેશ છે અને શ્રવાત્માનો નથી એમ જાણાય છે.

પૂર્વપક્ષીએ ઉપક્રમમાં પ્રિય રાજાદિ જે લિંગો શ્રવાત્માનાં સૂચક દર્શાવ્યાં છે. તેનો પરિહાર કરવાનો અવશિષ્ટ છે. તે કરવા નણુ આચાર્યોનાં મત શ્રીમુનિદાર દર્શાવે છે. તેમાં પ્રથમ આરમ્ભરૂપનું મત કહે છે.

(અપૂર્ણ.)

પ્રાણનો નિરોધ કરવા સાધકોને નિમંત્રણ.

પદ. (આવો આવો વિલાસી, આ દાસીનો એ લય.)

આવો આવો સાધીને પ્રાણવાયુ આ મનને નિરોધીએ,	
આ મનને નિરોધીએ, ૧શક્તિ જોધીએ,	આવો૦
હૃદ આસન આરણે સાધી વીર,	
ધરી ધીર, બની સ્થિર, ૨લોભવિલોભે મળ શોધીએ,	આવો૦
પછી સાધી લલિતકાદિ લેહ,	
થાવા ખેદનો ઉચ્છેદ, ૩બુજંગી ૪આલને ૫પ્રભોધીએ,	આવો૦
થાતાં કુંડલિનીનું ઉત્થાન,	
કરે ૬યાન, ચક્રે પ્રાણ, ૭નેઈ નેઈ અમરજીતિ મોહીએ,	આવો૦
સુપુરણામાં પછી ચઢીએ ધરી પ્રેમ,	
અથલ હેમ, આવે જેમ, પ્રહરત્રે પ્રાણમન ગોંધીએ,	આવો૦
ન્યાળી નરહરિનાથ સ્વપ્રકાશ,	
સર્વ પાશ, કરી નાશ, અતુલવ પંચમમાં ઠરી ૮ નોંધીએ,	આવો૦

૧ કુંડલિની. ૨ લોભવિલોભ પ્રાણવાયુમંડ નાદીઓની શુદ્ધિ કરીએ. ૩ કુંડલિની. ૪ કંઠના આસનપર. ૫ જાગ્રત કરીએ. ૬ ગમન. ૭ પંચમ બુધિમાં સ્થિર થઈને, જે સતતમ બુધિધારણા અનુભવ કર્યો હોય, તેને આ જગત્તા ઉપદાર્થો, લેખાદિ કાગ પ્રકાશ કરીએ.

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે ? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ. ૨૫૩ થી)

હવે એ બ્રહ્મવિદની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો કયાં છે, તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધનો કયાં છે, તત્ત્વજ્ઞાનમાં કર્માદિની અપેક્ષા છે કે નહિ, બ્રહ્મચર્ય, ગાદિરથ્યાદિ આશ્રમધર્મની અપેક્ષા છે કે નહિ અને સંન્યાસાશ્રમની અપેક્ષા છે કે નહિ એ આદિ સંબંધમાં શાંકર વેદાન્ત શા સિદ્ધાન્ત સ્થાપે છે તે જોઈએ. ત્યાં બ્રહ્મસૂત્ર ૩. ૪. ૨૬ ના લાખ્યમાં શ્રીશંકરાચાર્ય કહે છે કે હવે આશ્રમકર્મની તત્ત્વજ્ઞાનને અત્યંત અનપેક્ષા છે કે કાંઈ અપેક્ષા છે એ વિચારીએ. ત્યાં તત્ત્વજ્ઞાન પોતાના પ્રકરણ મોક્ષને ઉત્પન્ન કરે છે અને તેમાં અગીન્ધનાદિની અપેક્ષા નથી; તે જ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાન થવા માટે પણ અગીન્ધનાદિ આશ્રમકર્મની અત્યંત અપેક્ષા છે એ પૂર્વપક્ષ પ્રોત્ત યતાં સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવે છે કે તત્ત્વજ્ઞાનને એ સર્વગી અપેક્ષા છે, એના વિના તત્ત્વજ્ઞાન થતું નથી. અપેક્ષતે ચ વિદ્યા સર્વાણિ આશ્રમકર્માણિ નાત્યન્તમનપેક્ષા—તત્ત્વજ્ઞાન સર્વ આશ્રમકર્મની અપેક્ષા રાખે છે અને એ કર્મની અપેક્ષા નથી એ પ્રોત્ત છે. આનો અર્થ વિશેષ ૨૫૪ દરતાં એ જ પ્રસંગમાં જણાવ્યું છે કે ઉત્પન્નાદિ વિદ્યા ફલસિદ્ધિ પ્રતિ ન કિંચિદન્યદંપેક્ષતે, ઉત્પત્તિ પ્રતિ ત્વપેક્ષતે । કુતં । યન્નાદિથુક્તે । તથા હિ શ્રુતિઃ તમેતં વેદાનુવચ્ચેન બ્રાહ્મણા વિવિદિપન્તિ યજ્ઞેન દાનેન તપસાઽનાશકેન-इति યજ્ઞાદીનાં વિદ્યાસાધનભાગ્ય દર્શયતિ ॥ તત્ત્વજ્ઞાન એક વાર ઉત્પન્ન થયું કે એ પોતાનું જગ જીવન-મુક્તિ તેને તે જ કાણે આપે છે, એ પ્રકારે ઉત્પત્તિમાં તત્ત્વજ્ઞાનને બીજા કરાની—કર્મની, સંન્યાસની કે આશ્રમની કાંઈની અપેક્ષા નથી. પણ તત્ત્વજ્ઞાન થવા માટે સર્વ આશ્રમકર્મની અપેક્ષા છે કેમકે શ્રુતિ એમ કહે છે. આ પરનામાને વેદાધ્યયન, યજ્ઞ, દાનાદિ વડે બ્રાહ્મણો જાણુવા ઇચ્છે છે કયાદિ શ્રુતિ યજ્ઞાદિ કર્મો તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધન છે એમ દર્શાવે છે. સર્વ વેદાયત્પદમમનન્તિ-ઇત્યાદિ શ્રુતિ પણ આશ્રમકર્મો તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધન છે એમ જણાવે છે. તેમ જ કપાયે કર્મ ભિઃ પશ્ચે તત્તે જ્ઞાનં પ્રવર્તેતે ॥ કર્મવં, કપાય દત્ત થાય છે ત્યારે જ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે એ આદિ સ્મૃતિ પણ કર્મો તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધન છે એમ જણાવે છે. આ પ્રમાણે શ્રુતિસ્મૃતિનાં અનેક વચ્ચેથી કર્મો તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધન છે એમ શાંકરવેદાન્ત જણાવે છે. તેમાં વેદાધ્યયનમાં બ્રહ્મચર્યાશ્રમ તથા યજ્ઞાદિ માટે ગૃહસ્થાશ્રમ અને તપસ્યમાં વનિનો આશ્રમ સ્વીકારવો આવશ્યક છે, અર્થાત્ તે તે ગૃહસ્થાદિ આશ્રમની પ્રતિષ્ઠિત તે તત્ત્વજ્ઞાનના સાધાત્ સાધનરૂપ નથી પણ ગૃહસ્થાશ્રમની પ્રતિષ્ઠિત યજ્ઞાદિ કર્મોમાં આવશ્યક છે, યજ્ઞાદિ કર્મો અતઃકરણને મળરહિત કરવા માટે આવશ્યક છે, અતઃકરણની નિર્મલતા થવા વિના તેમાં વિવિદિપા—તત્ત્વજ્ઞાનની તીવ્ર ઇચ્છા-મુમુક્ષતા થતી નથી. ..

અનુસૂત્ર ૩-૪-૨૩ ના લાખ્યમાં વિદ્યાસહકર્યાણ ચૈતાનિ મ્યુઃ વિહિતત્વાદેવ, આ અગ્નિહોતાદિ કર્મો તત્ત્વજ્ઞાનના સહકારી છે કેમકે એમનું શ્રુતિ વિધાન કરે છે, ૨-૪-૨૪ ના લાખ્યમાં ત વ્યર્થામિહોનાદયો ધર્મો અનુષ્ટેયાઃ । તત્ત્વજ્ઞાનની ઇચ્છા શ-

ખનારે એ જ અગ્નિહોત્રાદિ ધર્મોનું અનુદાન કરવાનું છે તથા ઇતરત્ર અનેક ગ્રંથો આ અર્થને જ પુનઃ પુનઃ દર્શાવે છે.

અમક્તો હિ યસ્માન્ સમાચરત્કીર્ત્યર્થં કર્મં કુર્વન્ પરમાપ્નોતિ પુરુષો મોક્ષમાપ્નોતિ પુરુષઃ સત્ત્વશુદ્ધિદ્વારેણેત્યર્થઃ (ગીતાભાષ્યે ૩. ૧૯) આસક્તિવિના ઇન્દ્રપ્રીત્યર્થે કર્મ કરનાર પુરુષ અંકશુશુદ્ધિ સાધી તત્ત્વજ્ઞાનને પામે છે.

અતસ્તદર્થં યજ્ઞર્થં કર્મ કૌતેય મુક્તસંગઃ કર્મફલસંગવર્જિતઃ સન્ સમાચરતિર્વર્તેત્ય ॥ (ગીતા ભાષ્ય ૩. ૬) મારે પરમેશ્વરને અર્થે હે અહન ! તું કર્મના પ્રણને વિષે આસક્તિરહિત રહી કર્મો કર.

નિત્યનૈમિત્તિકપ્રાયશ્ચિત્તોપાસનાનુષ્ઠાનેન નિર્ગત નિર્વિલ કલ્મસંતયા નિતાન્ત નિર્મલસ્વાન્તઃ—નિય, નૈમિત્તિક તથા પ્રાયશ્ચિત કર્મો તથા ઉપાસનાના અનુદાનવડે સંપૂર્ણ પાપથી રહિત થવાથી જેનું અંતઃકરણ અતિ સ્વચ્છ, શુદ્ધ થયું છે—(વિદાન્તસાર) એ પ્રમાણે વેદાંતના શ્રવણાદિના અધિકારીના અધિકારમાં આ પ્રથમ વિશેષણ છે કે જે અંતઃકરણની અતિશુદ્ધિ અને તેના અંગત કર્મોપાસનાનું અનુદાન આવશ્યક છે એ કંઈવધી કહે છે.

વેદાન્તપરિભાષાના આઠમા પરિચ્છેદમાં કહ્યું છે કે તત્ત્વજ્ઞાન પાપક્ષયાદ્વચતિ સ્વ કર્માનુષ્ઠાનાદિતિ પરંપરયા કર્મણાં વિનિયોગઃ ॥ એ તત્ત્વજ્ઞાન પાપનો ક્ષય થાય ત્યારે જ થઈ શકે છે અને પાપનો ક્ષય થનાદિ કર્મોના અનુદાનથી થાય છે તેથી પાપક્ષય દ્વારા કર્મોના તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉપયોગ છે. આ જ વાક્યની શિખામણી રીકામાં પાંપનિવૃત્તિદ્વારા બ્રહ્મજ્ઞાનોત્પત્તિ કર્મોના ઉપયોગ પાપ ક્ષય કરી બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં છે—ઈત્યાદિથી એ વાક્યનો ભાવ મ્મદ્ કર્યો છે.

આ આદિ અનેક વચનોથી બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે કર્મોના ઉપયોગ છે એ એક શ્રુતિ તથા સ્મૃતિ નહિ પણ સતતસત્ શ્રુતિ સ્મૃતિ તથા શાંકરવેદાન્તીઓનાં વચનથી સિદ્ધ થાય છે. ત્યાં લાભતીમતાનુસારી એવું માને છે કે વિદ્યાસંપાદનદ્વારા બ્રહ્માવાસ્યુપાય ભૂતાયાં વિવિદિપાયમુપાયઃ—વિવિદિપા યપાવિતા બ્રહ્મજ્ઞાન થયું નથી અને બ્રહ્મજ્ઞાનવિના બ્રહ્મની પ્રાપ્તિરપ મોક્ષ થતો નથી અને વિવિદિપાની પ્રાપ્તિ થવામાં યજ્ઞાદિ કર્મોના ઉપયોગ છે, અને વિવરણાનુસારી એવું કહે છે કે વિદ્યાયાં યજ્ઞાદિનાં વિનિયોગઃ—તત્ત્વજ્ઞાનમાં જ (અને કેવલ વિવિદિપામાં નહિ) યજ્ઞાદિ કર્મોના વિનિયોગ શ્રુતિ કહે છે. આ અંધાન્તર મનોના સાક્ષાત્ ઉપયોગ નહિ હોવાથી વિસ્તાર ન કરતાં સૂચન માત્ર કરીએ છીએ. અને આ પ્રકારે આવશ્યક જે કર્માનુદાન તે માટે ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર છે એ કર્મર્થિવ્યાજ્ય ગૃહસ્થ્ય પ્રતિપત્તેઃ—ઈત્યાદિ તૈત્તિરિયાપનિપદ્ શાંકરભાષ્યના વચનથી સ્પષ્ટ છે.

પરાશર માધવમાં (૫૪ પર માં) નનુ અસ્ત્વેવમશ્વદયહેતુત્વં નિશ્ચેયસહેતુત્વં તુ ન સંભવતિ પ્રમાણાભાવાત્ । પ્રત્યુત શ્રુતિ સ્મૃતિભ્યાં તન્નિવિચ્યતે । ન કર્મણા ન પ્રજયા ધનેન ” इति श्रुतिः ‘ज्ञानादेव तु कैवल्यम्’ इति स्मृतिः ।—કર્મો આ પ્રકારે અશ્વદયના હેતુરૂપ હો પણ એ મોક્ષના હેતુરૂપ થાય એ સંભવનું નથી કેમકે તેમ

માનવામાં કોઈ પ્રમાણ નથી. એટલું જ નહિ પણ શ્રુતિસ્મૃતિવડે મોક્ષહેતુત્વના નિષેધ કરાય છે. કર્મવડે નહિ, પ્રજાવડે નહિ, ધનવડે નહિ એ શ્રુતિ છે અને જ્ઞાનથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે એ સ્મૃતિ છે—આ વચનવડે કર્મના નિષેધ કરવારૂપ પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત કરી કહેવામાં આવ્યું છે કે ચૈવમ્ । પરમાત્મપ્રકરણે નિઃશ્રેયસહેતુવેદનેચ્છા સાધનત્વેન યજ્ઞાદીનાં વિધાનાત્, ‘તમેતં વેદાનુવચનેન બ્રાહ્મણા વિવિદિપન્તિ યજ્ઞેન દાનેન’ इति શ્રુતેઃ નિષેધસ્તુ સાક્ષાન્નિઃશ્રેયસસાધનત્વં ગોચરયિષ્યતિ । તસ્માત્ ન મુક્તાનાં અગ્ન્યાધાનાદિ-કર્માપેક્ષા અસ્તિ । વેદનોત્પત્તૌ સા વિદ્યેત ॥

આ પૂર્વપક્ષ ખોટો છે કારણ કે તે આ પરમાત્માને આશ્રિતો વેદાધ્યયન, યજ્ઞ, દાનપ્રદિ-વાં વ્તણુવા ઇચ્છે છે એ શ્રુતિમાં યજ્ઞાદિતું મોક્ષના હેતુરૂપ જે વિવિદિપા તેના સાધનરૂપે વિધાન કરવામાં આવ્યું છે, તેથી કર્મોની મોક્ષહેતુતા જણાવનાર પ્રમાણ નથી એ મિથ્યા પ્રસાપ છે. વળી પૂર્વપક્ષીએ જે કહ્યું કે ન કર્મણા ન પ્રજયા ધનેન ત્યાગેનૈકેન્મૃતત્વમાનશુઃ । એ શ્રુતિમાં નિષેધ છે તે પણ એવો જ મિથ્યા પ્રસાપ છે. અમૃત એટલે નિઃશ્રેયસ અથવા મોક્ષ અને ત્યાગ એટલે ત્યાગસાધ્ય તત્ત્વજ્ઞાન, તેથી એ શ્રુતિમાં એ જ કહ્યું છે કે કર્મ, પ્રજા અને ધન એ મોક્ષના, સાક્ષાત્ સાધન નથી પણ મોક્ષતું સાક્ષાત્ સાધન તે તત્ત્વજ્ઞાન છે. તેથી

૧ પરાકાર માધવમાંના આ વચનથી ન કર્મણા ન પ્રજયાઽ એ શ્રુતિનો અર્થ એ અંધકાર શું કરે છે તે સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી. એ અંધકાર ‘અમૃત’ નો અર્થ મોક્ષ અને ‘ત્યાગ’ નો અર્થ ત્યાગસાધ્ય તત્ત્વજ્ઞાન કરે છે. વેદાન્તકલ્પતરમાં (૫૪ ૩૧) આ જ શ્રુતિનો અર્થ ક્યો છે કે પિતૃમનુષ્યદેવલોકપ્રાસિદ્ધેતુભિઃ કમપ્રજાધનશઙ્ક વ્રાઘ્યાપર વિદ્યામિઃ નામૃતત્વામાપ્તચન્તઃ કિન્તુ ત્યાગસાધ્યઃ જ્ઞાનેનેત્યર્થઃ—પિતૃમોક્ષ, મનુષ્યમોક્ષ અને દેવલોકની પ્રાપ્તિના હેતુમૃત જે કર્મ, પ્રજા અને ધન શબ્દવડે પ્રતિપાદન કરાતી અપરા વિદ્યા તે વડે મોક્ષની પ્રાપ્તિ કદી નથી પણ ત્યાગસાધ્ય જે તત્ત્વજ્ઞાન તે વડે કરી છે. એતરેયો પતિપદ્મના શાંકરભાષ્યની ટીકામાં આનંદગિરિ આ શ્રુતિનો અર્થ કરતાં જણાવે છે કે ત્યાગમ્પ સાક્ષાદ્મૃતત્વ સાધનત્વામાયેના મૃતત્વસાધનં જ્ઞાનં ત્યાગેનાનશુઃ પ્રાપ્તચન્તઃ ॥ ત્યાગ એ મોક્ષતું સાક્ષાત્ સાધન નથી તેથી અમૃત પદ્યી મોક્ષરૂપ અર્થ નહિ એવાં મોક્ષ જેનાથી મળે છે તે તત્ત્વજ્ઞાન લેવું અને ત્યાગવડે તત્ત્વજ્ઞાનને પામ્યા એવો અર્થ અર્થિ કરવો. એ જ શ્રુતિ બૃહદારણ્યકોપનિષદભાષ્યમાં (૫૪ ૬૮૫) આપી છે ત્યાં આનંદગિરિ જ કહે છે કે જ્ઞાનઠારા સંન્યાસસ્ય મોક્ષોપાયત્વે શ્રુત્યન્તરમાહ—ત્યાગ એ જ્ઞાનદાર મોક્ષતું સાધન છે એમ બીજી શ્રુતિ કહે છે. વિતાનવિદ્યુ આ શ્રુતિનો શો અર્થ કરે છે એ પૂર્વે આપેલું છે તેથી વાચકવર્ત્તને સમજાય તેમ છે કે આ શ્રુતિનો અર્થ સર્વ વિદ્યાનો એકસરખો રીતે કરતા નથી. આવી રીતિમાં કોઈ પણ મનમાં શુભાભગીરી જેમણે સ્વીકારી નથી તેવાને માટે અમૃત મૈત્રેયો અર્થ આપવો એ અવગણિત છે પણ એ શ્રુતિનો યથાશ્રુત અર્થ જો છે તે જ પ્રથમ જોવો જોઈએ. અને તે અર્થ આ વિવચના આરંભમાં એ શ્રુતિની અર્થમાં આપી છે. વળી ત્યાં કર્મણ્ય હિ મંસિદિમા-સ્થિતા જનકાદયઃ । કર્મવડે (અને કર્મના ત્યાગવડે નહિ) શ્રી જનક, અંશપતિ આદિ સમિદિને પામ્યા કે એ અભિવચન જોઈએ શ્રીએ ત્યાં આ શ્રુતિનો જે અર્થ કહેલો છે

આ શ્રુતિમાં ક્રમો મોક્ષનાં સાધન સાધન નથી એટલું જ કહ્યું છે અને મોક્ષનાં સાધન નથી એવા એના અર્થ નથી, તેથી જે પુરુષો મુક્ત થયા છે તેને અમીન્ધનાદિ કાષ્ટ ક્રમોની અપેક્ષા પોતાના સ્વાર્થ માટે નથી પણ એ સર્વ ક્રમોની તત્ત્વજ્ઞાનમાટે અપેક્ષા છે.

(અપૂર્ણ)

અજ્ઞાનપટ નિવારવા શ્રીહૃદયે વિજ્ઞાપિ.

પદ. (આત્મા આત્મા વિહારી, આ દામીનો જન્મ સમગ્ર કીડાયે, એ લય.)

જોલો જોલો આ પડદો અંતરનો અમારો, પ્રભુ રીઝીએ,

પ્રભુ રીઝીએ, માર્યું દીલએ, જોલો

પોતાના આદિ અંત જે લણાય,

હુખી થાય, એ ન ન્યાય, ધર્મસ અંદે હવે લીલએ, જોલો

વદનચંદ્ર દંડીયો વડાલા નાય,

જેથી ચર્ધને સનાધ, ક્યારે ન કોઈધરી ખીલએ, જોલો

કામધેનું આ આંગણુની માંહ,

પાસે નવા ન પાય, હસ્ત વ્યર્થ ઉંચાનીચા વીંઝીએ, જોલો

જાણ્યું ઘરમાં ધન દાટ્યું અપાર,

હાથમાં ન હથિયાર, કર્મકથા કોના પ્રતિ કીલએ, જોલો

દેજો નરહરિનાથ હવે રહાય,

ભરી અશ્રુ નયનમાંહ, કહીએ કરુણાળુ ભીલએ, જોલો

પત્રવ્યવહાર-एकाग्रता.

‘આપના એક લેખમાં આપે એવા ભાવનું લખ્યું છે કે ગમે તે કામ કરતા હો-
પછી તે વારીદુ વાળવાજેવું હલકું હોય કે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવાજેવું ઉચ્ચ હોય-તોપણ તમારું

તે જ વિશેષ ઉચિત હોય એમ દેખાય છે. આ સૂચન કરવાનું કારણ એ છે કે પૂર્વે આ-
પેક્ષા અર્થ તથા અત્ર દર્શાવેલા અર્થમાં આપાતતઃ ભેદ દેખાય પણ તેથી મુક્તને બ્રાન્તિ
ન થાય, માટે જે ભિન્ન ભિન્ન ભૂમિકાપરથી અર્થ આપેલા છે એ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે.
અત્ર શાંકરવેદાન્તીઓ શો અર્થ કરે છે તેટલું જ માત્ર જતાવવાનું છે અને પૂર્વે સર્વ મત સા-
ધારણ પ્રતિષ્ઠાન હોવાથી શ્રુતિ માત્ર શા અર્થને જોધન કરે છે તે જોવાનું હતું. સર્વ
શાંકરવેદાન્તીઓ આ શ્રુતિનો એક અર્થ કરતા નથી પણ એકનો એક પુરુષ, પણ ભિન્ન
ભિન્ન રથાને આ જ શ્રુતિના ભિન્ન અર્થ કરે છે, છતાં તાત્પર્ય સ્પષ્ટ છે. અને તેટલા પ્ર-
તિ જ અત્ર લક્ષ દોર્યો છે.

સધણું મન તેમાં પરાવીને તે કામ કરે. હવે સ્વભાવથી એની મેળે થતાં કામોમાં શું આ પ્રમાણે સધણું મન પરાવવાની અર્થાત્ એકાગ્ર થવાની જરૂર છે ?

રસ ન જણાતો હોય એવું કામ કરતી વખતે પણ તે જ કામનો સંપૂર્ણ વિચાર કર્યા કરવાનું બાળકને શિક્ષણ આપ્યું હોય તો તે શું યોગ્ય ગણાશે ? અથવા નીરસ કામ કરવાનું તેને ન સોંપતાં કામ રસવાળું કામ તેને સોંપવું, એ યોગ્ય ગણાશે ? લિ., એક વાચક.

એક વખતે એક જ કામ કરવું, અને જે સમયે જે કામ કરતા હોઈએ તે સમયે તે કામમાં આપણા મનને સંપૂર્ણ રીતે પરાવી દેવું, એવું નામ એકાગ્રતા છે. આની એકાગ્રતા કર્યાબિના કોઈ પણ કામ ઉત્તમ પ્રકારનું કદી પણ થતું નથી, એ વાત સાચી છે. તથાપિ બધાં જ કામોમાં આની એકાગ્રતા કરવાની અગત્ય છે, એવો સર્વદા નિયમ નથી.

આપણા મનનો જે પ્રકારે વ્યાપાર થતો આપણા અનુભવમાં આવે છે: એક એની મેળે સ્વભાવથી થતો વ્યાપાર, અને બીજો જ્ઞાનપૂર્વક થતો વ્યાપાર. ત્યારે તમે પંચદશી કે ગીતાજેવું કોઈ શાસ્ત્ર વાંચો છો, ત્યારે તમારા મનનો જ્ઞાનપૂર્વક વ્યાપાર આવે છે. પંચદશીને વાંચતી વખતે જો તમે તમારા મનને સંપૂર્ણ રીતે તેમાં પરાવો નહિ તો તેમાં શું કશું છે, તે તમે બરાબર સમજી શકવાના નહિ. આમ હોવાથી આપણા મનના જેટલા જેટલા જ્ઞાનપૂર્વક વ્યાપાર થાય છે, તે સર્વને ઉત્તમ પ્રકારે જળાપનારા કરવામાટે તેમને સંપૂર્ણ એકાગ્રતાથી કરવાની અગત્ય છે.

પરંતુ સ્વભાવથી થતા મનના બીજા પ્રકારના વ્યાપારમાં આવી એકાગ્રતા કરવાની સર્વદા અગત્ય હોતી નથી. જે કામ ધણા અભ્યાસથી આપણને સ્વભાવરૂપ થઈ ગયાં હોય છે, તેવાં કામ આપણું મન તેમાં આપણે ન જોડીએ તોપણ થયે જ જાય છે. ઘેરથી કચેરીમાં જવાનો અથવા દુકાને જવાનો આપણને નિત્ય અભ્યાસ હોય છે તો પછી કચેરીમાં જવાની ક્રિયામાં આપણે આપણા મનને જોડી રાખવું પડતું નથી. આપણું મન માર્ગમાં ચાલતાં ગમે તે વિષયના વિચારો મુખપૂર્વક કરે છે, અને બીજી બાજુથી ચાલવાની ક્રિયા પણ થયે જ જાય છે. ચાલવાની ક્રિયામાં આપણા મનને જોડીએ તો જ ચાલવાની ક્રિયા બરાબર થાય અને આપણે કચેરીમાં પહોંચીએ એવું ઠંઠું નથી. મિત્રસાથે વાતો કરતા કરતા, અને મનને બીજા વિષયમાં જોડતાં જતાં પણ કચેરીમાં તો આપણે પહોંચીએ જ છીએ, તે જ પ્રમાણે દાતણ કરવાનો, સ્નાન કરવાનો, ખાવાનો વગેરે વિવિધ ક્રિયાઓ કરવાનો આપણને દૈનિક અભ્યાસ થઈ ગયેલો છે, તેથી કરીને તે તે ક્રિયાઓ કરતી વખતે, બીજા વિષયોમાં આપણા મનને જોડતાં જતાં પણ આપણે તે તે ક્રિયાઓને યથાર્થ પ્રકારે કરી શકીએ છીએ.

ખાવાની, સ્નાન કરવાની, કચેરીએ જવાની એ વગેરે આપણા સ્વભાવરૂપ થઈ ગયેલી ક્રિયાઓ તેમાં મનને જોડ્યાબિના આપણે યથાર્થ કરી શકીએ છીએ, તેથી એમ સમજવાનું નથી કે એ ક્રિયાઓ આપણા મનના અધિપતિપણાબિના, એની મેળે જ થાય છે. એ ક્રિયાઓ એની મેળે થતી આપણને લાગે છે, તથાપિ એ ક્રિયાઉપર આપણા મનનું જ સ્વામિત્વ હોય છે, અર્થાત્ એ ક્રિયાઓઉપર આપણા મનની જ દેખરેખ હોય છે. જો મનની દેખરેખ ન હોય તો એ ક્રિયાઓ આપણા અવયવો કદી પણ કરી શકે નહિ. આ મન તે આપણા વિચાર કરનારા મનના બીજા અથવા પાછળના ભાગમાં રહે છે. જેટલો જેટલો જ્ઞાનપૂર્વક વ્યાપાર આપણે કરીએ છીએ તે આપણું બાહ્ય મન કરે છે, અને જેટલો જેટલો આપણા સામાન્ય

જ્ઞાનવિના, સ્વભાવથી વ્યાપાર થતો આપણે અનુભવીએ છીએ તે આ આપણું આંતર મન કરે છે. વસ્તુતઃ એક જ મન છે, પણ તેના ઉપર વર્ણાપ્રમાણે બે વ્યાપાર થતા હોવાથી આંતર મન, અને બાહ્ય મન, પ્રકટ મન અને અપ્રકટ મન, જાગૃત મન, અને સ્વપ્નાવસ્થાનું મન એવા બે ભેદ આપણે પાડ્યા છે.

આ પ્રમાણે મનના બે ભેદ હોવાથી અથવા ખરી રીતે કહીએ તો મનના બે પ્રકારના વ્યાપારો હોવાથી બાહ્ય મન જે જે વ્યાપાર કરે છે, અર્થાત્ જે જે વ્યાપારો આપણે જ્ઞાનપૂર્વક કરીએ છીએ, તેમાં એકાગ્રતા કરવાની જરૂર છે. આંતર મનથી થતી ક્રિયાઓમાં એકાગ્રતા કરવાની જરૂર નથી.

બાહ્ય મનથી થતી ક્રિયાઓમાં એકાગ્રતા ન કરીએ તો તે ક્રિયાઓ ઉત્તમ પ્રકારની થતી નથી, એટલું જ નહિ પણ ઉલટી બગડે છે. સંસ્કૃત વગેરે ભાષાઓનો અભ્યાસ બાહ્ય મનવડે થાય છે, તેથી અભ્યાસમાં જે બાહ્ય મનને એકાગ્ર કરવામાં નથી આવતું તો સંસ્કૃત આવડતું નથી, એટલું જ નહિ પણ તેમાં ગાળેતો સમય નકામો જાય છે. પચનક્રિયા, શ્વાસો-શ્વાસની ક્રિયા, નિત્ય કચેરીમાં જવાની, ખાવાની, નહાવાની વગેરે અભ્યાસરૂપ થઈ ગયેલી ક્રિયાઓ આંતર મનવડે થાય છે, તેથી તે ક્રિયાઓ ચાલતી વખતે તેમાં એકાગ્રતા કરવાની કરી જ જરૂર પડતી નથી. એકાગ્રતા ન કરવાથી તે ક્રિયાઓ બગડતી નથી.

આમ આંતર મનથી ચાલતી અર્થાત્ અભ્યાસરૂપ થઈ ગયેલી ઘણી ક્રિયાઓ, બાહ્ય મનને તેમાં એકાગ્ર કર્યાવિના યથાર્થ રીતે આપણે કરી શકીએ છીએ, એ વાતો સાચી છે, તથાપિ સ્વભાવથી થતાં આ પ્રકારનાં સ્વભાવ જ સામાન્ય કામોમાં બાહ્ય મનને એકાગ્ર થવાનો અભ્યાસ ન પાડવો, એ હિતકર નથી.

આપણા જીવનમાં, કેટલાંક સદજ બની શકે એવાં કામો આંતર મનપાસે કરાવ્યા કરવાં, અને બાહ્ય મનપાસે બીજાં જ કામો કરાવવાં, અર્થાત્ હાથ બપારે શીવવાનું કે ભરવાનું કામ કરતો હોય, અથવા વાસીદુ વાળતો હોય કે વાસણ ઉઠકતો હોય, અથવા કોઈ કાગળની નકલ કરતો હોય કે કાગળોના ચોકડાઉપર પોતાની સહીઓ ધસડતો હોય ત્યારે બાહ્ય મનપાસે બીજાં જ કામોના વિચાર કરાવ્યા કરવા—આ પ્રકારનો જે આપણે અભ્યાસ પાડીએ છીએ તો પછી આ બંને મનને જુદાં ગ્રામી રહેવામાં આપણે મદદ કરીએ છીએ; અને તેમ કરવું એ આપણને લેશ પણ લાભકારક નથી. આ બંને મનના વ્યાપારોને એકરૂપ કરી નાંખવામાં જ આપણું હિત રહેલું છે, કારણ કે આ અભેદ ત્યારે યથાર્થ થાય છે ત્યારે બાહ્ય મનની આજ્ઞાપ્રમાણે જ આંતર મન સર્વદા ચાલે છે.

તમે ધ્યાન કરવા અથવા જપ કરવા જેવો છો ત્યારે અથવા કોઈ વિષયના ચિંતનમાં મનને એકાગ્ર કરવા પ્રયત્ન કરો છો ત્યારે તમારા મનમાં હજારો વિચારો એની મેજે ઉઠવાનો, અને તમને તમારા ધારેલા વિષયના ચિંતનમાંથી આડા તાણી જવાનો શું તમને અનુભવ નથી થયો? આ હજારો વિચારો તમારા આંતર મનની ક્રિયા છે, અને તમારું બાહ્ય મન તથા આંતર મન એકસપેથી વર્તતાં ન હોવાથી તમે ધારેલું ચિંતન કરી શકતા નથી. બાહ્ય મન જે કરે છે, તેમાં જે આંતર મનની મદદ હોય છે, અર્થાત્ બાહ્ય મન જે ક્રિયા કરે છે, તે જ ક્રિયામાં જે આંતર મન ભાગ લેતું હોય છે તો જ બાહ્ય મનની ક્રિયા યથાર્થ થાય છે. આથી આ બંને મનનો અભેદ કરવાની અગત્ય છે, અને આવો અભેદ આં-

પાડે છે, ત્યારે બાળકને અજાણતાં જ તેવો અભ્યાસ પડે છે; અને આવો અભ્યાસ પડતાં પછી તે બાળક તેમને જે કરવાનું કહેવામાં આવે છે, તે અત્યંત પ્રસન્નતાથી કરે છે, એટલું જ નહિ પણ જે જે કામ તેમને સોંપવામાં આવ્યાં હોય છે તે સ્વાભાવિક રસથી કરે છે. આ પ્રકારે તેઓ બીજાઓને ઉપયોગી થવાની સાથે પોતાની પણ એકાગ્રતાની શક્તિને કેળવે જાય છે.

ઘણાને પોતાને મોજેલું કામ ગદ્યવૈતર જણાય છે, પરંતુ તેનું કારણ તે કામમાં મહેલી રસવાળી બાળુ જોવાનો તેઓ પ્રયત્ન નથી કરતા તે જ છે. રસવાળી બાળુ જોવાનો જેમને અભ્યાસ હોય છે, તેમને કોઈ કાર્ય ગદ્યવૈતર જણાતું નથી, એટલું જ નહિ, પણ રસથી તે કામ કરવાથી વધારે ઉત્તમ કામ કરવાનાં દાર તેમને માટે ખુલ્લાં થઈ જાય છે. આ નિયમ કદી પણ નિષ્ફળ જતો નથી.

વાર્ધક્યમાં હરિસ્મરણ થવું અશક્ય છે.

૫૬. (અને રોડી રજા શીઠ વનમાં, એ લય.)

હરિ ભજી શું શકીશ ઘડપણમાં રે,

ઘડપણમાં રે, ક્ષીણ તનમાં રે,

હરિં

વિધય ન તુજને, દુઃખથી તારે, આવ હવે સમજણમાં રે,

હરિં

ચલ ગુપ્તમોહે, નિત્યગુણ ત્યજતો, વાટ ઉડી ડહાપણમાં રે,

હરિં

દુઃખ દેનારું મુગ વિપયોમાં, સત્સુખ ઇશ્વરભરણમાં રે,

હરિં

એળે જાણ્યુવા જો ગાળી, રહીશ ન કોઈ વરણમાં રે,

હરિં

લોગ તો પશુઓ પણ લોગવતા, કર કંઈ અધિક આ તનમાં રે,

હરિં

ગાફલ રહી વિપયોન્મત્ત થઈ કાં, મારે ધા આપચરણમાં રે,

હરિં

નરહરિ પ્રભુ ભજ ભાઈ. સવેળા, તરણ ચહે જો ભવરણમાં રે, હરિં

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ૫૪ ૨૧૬ થી.)

કન્યારાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોને હિતકર બોધ.

તમારે કોઈ કામમાં નિષ્ફળતા મળશે, એવો કદી પણ વિચાર નહિ કરવો. સર્વદા ઉચ્ચ આશા અને હિમતને જ ધર્માં કરવી, અને તમે આશ્ચર્યકારક બળને અને સામર્થ્યને તમારા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવેલું અનુભવશો. મંદવાદનાં, નિર્ધનતાનાં અથવા અન્ય ગમે તે પ્રકારનાં કંઈ તમારા ઉપર આવી પડે તોપણ દૃઢ નિશ્ચયથી અને અગ્રથ મનોબળથી તેમની સામે પુરુષ કરજો. જે પક્ષે તમે તેમના ઉપર જય મેળવશો જ. જો તમે સર્વ પ્રકારની રચાઈનિર્માણને પોતા તો ગમે ને ઉલ્લાસ તમે કરશો તોપણ તેમાં અત્યંત વિજય પ્રાપ્ત કરશો.

તમારી રાશિ પૃથ્વીમાં સુખ રહેલા અગ્નિની સૂચક છે, અને તેથી તમે ગમે તે કામ કરવાને સમર્થ છો, એમ સ્પષ્ટ થાય છે. જો કામ કરો તે નિયમથી અને વ્યવસ્થાથી કરજો; તેથી તમે અવસ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ સંપાદન કરશો. તમારામાં રહેલા ઉચ્ચ શુભોને કેળવવા ઉપર ખાસ ધ્યાન આપજો. તમારી નીતિને, જીવિને તથા આધ્યાત્મિક શક્તિઓને નિત્ય વૃદ્ધિને પમાડતા રહેજો. અધ્યાત્મશાસ્ત્રના તથા મોક્ષાર્થે ગદ વિદ્યાઓના અભ્યાસ કરજો. એથી તમારી ક્રપનામાં પણ નહિ હોય એવા સુખના ભંડાર તમારે માટે ઉપરી ગયેલા તમે જોશો. સર્વદા ઉદાર, માયાળુ અને શુદ્ધ નિષ્ઠાવાળા થજો. સંગીતવિદ્યાના અભ્યાસ તમને બહુ લાભ કરશે, તેથી તમારામાં સંગીતની થોડી પણ અભિરુચિ હોય તો અવસ્ય તેને કેળવવા પ્રયત્ન કરજો. ખીજાના દોષો કાઢવાના તથા ખીજાઉપર હકુમત અલાવવાના સ્વભાવને જિતજો. મિત્રાભિમાન, મિત્રા લોભ, ખીજાઓના કામમાં માથું મારવું, મનથી રોગો કદાપીને ઓસડીયાં ફાટવાં, ખાલી બગાઈ, આત્મસ્તુતિ, દેવું કરવાનો સ્વભાવ, આ સવળા દુર્ગુણો તમારી રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાં હોવાનો સંભવ હોય છે. તમારામાં તે હોય તો તેમને જડ મનથી ઉખેડી નાંખજો. તમારા દોષને ન જિતતાં તમારા જેવું અધમ પ્રાણી ભાગ્યે જ કોઈ હોય છે, તેમ જ તમારા દોષોને જિતતાં તમારા જેવા ઉત્તમ મનુષ્ય પણ કંઈક જ થાય છે. નિત્ય ખુલ્લી હવામાં રહેજો, કસરત કરજો, અને સૂર્યના તડકાને શરીરપર લેજો. એથી તમે નીરાગ અને બળવાન રહેશો. ખાવાપીવામાં જો તમે મિતાંદારી રહેશો, અને દવાઓના રગડા ગળામાં નહિ રેડો તો તમે ધણું વર્ષી છરશો, એટલું જ નહિ પણ ઉત્તરાવસ્થામાં પણ તમારામાં જીવાનીયું જોર તથા ઉત્સાહ રહેશે. ત્યાં સુધી તમે દુઃખનું ચિંતન કરશો, જેમાં તેમાં દુઃખને અને દોષને જોયા કરશો, અને તમારી પ્રાપ્ત સ્થિતિને માટે બડબડાટ કર્યાં કરશો ત્યાં સુધી તમારી પાસે પુષ્ટકાળ જીવનો સંગ્રહ થશે નહિ, માટે લયને અને શક્તિને ત્યજીને પ્રસન્ન સ્વભાવ સેવજો, અને ત્યાં ત્યાં સુખને જ જોયા કરજો.

સિંહ રાશિ અને કન્યારાશિનો સંધિસમય.

કન્યા રાશિ એપ્રિલની ૨૨ મીએ જોડે છે, અને તેનો પૂરેપૂરો પ્રવેશ થતાં છ દિવસ લાગે છે, તેથી એપ્રિલની ૨૨ મીથી તે ૨૮ મી સુધીમાં જેમનો જન્મ થયો હોય છે, તેઓના સિંહ રાશિ અને કન્યા રાશિના સંધિસમયમાં જન્મ થયેલો ગણાય છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં અગ્નિ અને પૃથ્વી તત્ત્વોના ધ્રોણ બળવાન સંયોગ થયો હોય છે, પરંતુ અગ્નિ તત્ત્વ તેમનામાં પોતાના વિનાશક શુભને ન દર્શાવતાં ઉપાદક શુભને દર્શાવતું વિશેષ કરીને પ્રતીત થાય છે. પૃથ્વીને સૂર્યની જરૂર છે, એવું આ મનુષ્યો બજાવતાં હોય એવું જણાય છે, અને તેઓ પોતાના પ્રેમના અને જીવિના બળને વધી જવા ન દેતાં એક બિંદુમાં એકાગ્ર કરે છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓ જમીનમાં ઉગતા ખીજકથી તે માતાને ધાયતા પ્રાણીસુધી પ્રયેક હવવાળી વસ્તુઉપર અવંત પ્રેમ ધરાવે છે. તેઓ અશ્રાન્ત (કદી યાદી ન જાય એવા) કામ કરનારા હોય છે, અને તેમને ત્યારે યોગ્ય કેળવણી આપવામાં આવે છે, સારે તેઓના વિચાર યોગ્ય તર્કનુસાર હોય છે. પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થતી ઉત્તમ વસ્તુઓ ઉપર તેઓને પ્રેમ હોય છે અને તેના તેઓ પોતે જ ઉપભોગ લેવામાં કુશળ હોય છે. તેઓનામાં ખીજના અતઃકરણ સમાધાન કરવાની શક્તિ હોવાથી તેઓ ઉત્તમ શિક્ષક, વેદ અને માનસ શાસ્ત્રી થઈ શકે છે. કન્યા રાશિમાં અથવા સિંહ રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાં તેઓનામાં વધારે

પહેલું હોય છે. તેઓ કવચિત્ જ કાષ્ઠનું અપમાન કરે છે, અથવા કોઈને ક્ષોભ ઉપજાવે છે. સિંહ રાશિના અગ્નિ, પૃથ્વી તત્ત્વની શીતળતા અને ધનતાથી મીઠાનમાં રહે છે, અને તેથી કરીને પ્રથમ પૃથ્વી રાશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાં અપમાન માની લેવાની અથવા અપમાન કરવાની જ લાક્ષણિકતા આવે છે, તે આ સધિસમયમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાં થઈ આવતી નથી. તેઓને પોતાનો સમય ધરતી બહાર ફરતના સંગમાં જોમ અને તેમ ચોખ્ખાં વસ્ત્રો પહેરીને ગાળવો બહુ ગમે છે. જ્યારે તેઓને ઘરમાં રહેવાની પ્રજ્ઞ પડે છે, ત્યારે તેઓ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ધર અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ વસ્ત્રાભોષે આકૃષ્ટવ્યાકુળ થઈ જાય છે. ઉત્તમ ધરવિના ખરાબ ધરમાં તેઓ રહેતા નથી, અને જ્યાં રહે છે, તેને ઉત્તમ પ્રકારે શણગારે છે. તે જ પ્રમાણે ઉત્તમ વસ્ત્રવિના ઉત્તરતા પ્રકારનાં વસ્ત્રો તેઓ પહેરતા નથી, અને જે વસ્ત્ર તેઓ પહેરે છે, તે જાતમાં, ધાટમાં, રંગમાં વગેરે સર્વમાં ઉત્તમ પ્રકારનાં જ પહેરે છે. તેઓ ધાતું કરીને ઉત્તમ અને સુદ્ધિમાન નાગરિકા થાય છે.

સિંહ તથા કન્યા રાશિનાં રત્નો તથા રંગોમાંથી પોતાની ધ્યાનમાં આવે તે રત્ન તથા રંગો આ મનુષ્યોએ પસંદ કરી લેવા.

(અપૂર્ણ).

સ્વસ્વરૂપભાવના.

પદ. (મને રોકી રહ્યા શીઠ વનમાં, એ લય.)

હું હું વ્યાપી રહેા ત્રિભુવનમાં રે,
ત્રિભુવનમાં રે, સહ જનમાં રે, સુજ મનમાં રે, હું હું
હર નિકટ હવે કોઈ ન સુજથી, સહમાં હું, સહ સુજતનમાં રે, હું
સ્વમ ટળ્યું ને પ્રાંતિ વિલાઈ, વહું હવે, શીઠ સાધનમાં રે, હું
એક હું જ્યાં, ત્યાં લયચોકાદિ, આવે ક્યાંથી નયનમાં રે, હું
સુજમાં સહ જડતાં, ન હવે વહું, મુતદાસશૃદ્ધમનમાં રે, હું
જગહરિ હું થયાં, એક જ નૃહરિ, નિરજતાં પ્રદાસદનમાં રે, હું

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન પદ ૧૭૧ થી)

પ્રકરણ ૨૬.

છાતી, હૃદયને આપનાર અવયવો, અને જઠરને પોષનાર છયનપ્રદ ક્રિયા.

છાતી, આંચાના હૃદયને આપનાર અવયવો, અને જઠરમાં કંઈ રાશિની સપ્તા પ્રવર્તે છે, તેથી આ ક્રિયા કંઈ રાશિ ને ૨૧ મી વ્યુતે ગમે છે, અને ૨૨ મી વ્યુત્તાપચે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં ફરવી.

સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. પગની-એડીઓને એક બીજાની સાથે એડેલી રાખવી. બને અંગુઠાની વચમાં દશાપાર આંગળાનું અંતર રાખવું. ખભાની સાથે સીધી લીટીમાં આવી રહે એવી રીતે હાથને બને બાજુએ લાંબા કરવા. હથેળીના ભાગ જમીનભણી રહે એવી રીતે મુઠીઓ વાળવી. શરીરના બધા આયુ જેટલા બને તેટલા લાંબા કરવા. ઉઠના ભાગથી તે છેક છાતીના ઉપરના ભાગસુધી વાયુ ભરાય તેવી રીતે ઘેરું શ્વાસ લેવો, અને લેતી વખતે મુઠીઓને ધીરે ધીરે આમળીને ચડી કરવી: પછી ઉઠને અંગેઓને વાયુને બહાર કાઢવો, અને કાઢતી વખતે પાછી મુઠીઓને ધીરે ધીરે આમળીને પ્રથમ ઢની તેવી ઉઘી કરવી. આ બધી વખતે આયુને લાંબા રાખવા. શ્વાસ બહાર કાઢી રવા પછી આયુને શિથિલ કરવા. આ પ્રમાણે આઠ અથવા દશ મિનિટસુધી અથવા થ્રમ જણાય ત્યાં સુધી પુનઃ પુનઃ કરવું.

આ ક્રિયાનો બીજો પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે. ઉપર દશાપ્રમાણે ઉભા રહેવું. પછી છોકરાઓ રમતમાં ઘોડી યાચ છે તેવી રીતે કમરમાંથી આગળ વાંકા વળવું. આવી રીતે વળતાં શરીરનો ઉપરનો ભાગ પગની સાથે કાટણુએ આવી રહેશે. પછી તે સ્થિતિમાં રહીને હાથને ઉપર એવી રીતે આણવા કે તેમની પાછા એક બીજાને આડે. એક હાથનાં આંગળાં બીજા હાથનાં આંગળાંમાં ભેરવવાં, પરંતુ આયુઓને શિથિલ કરતાં અડચણ નથી. હાથઉપર આણતી વખતે શ્વાસ લેવો, અને નીચે નાંખતી વખતે બહાર કાઢવો. પછી શિથિલ થવું. આ પ્રમાણે થ્રમ જણાય ત્યાં સુધી પુનઃ પુનઃ કર્યાં કરવું.

આ ક્રિયા કરતી વખતે મનને ઝાતી, જરૂર, અથવા કુદ આપનાર અવયવોમાં એકાગ્ર કરવું, અને તે અવયવો આ ક્રિયાથી પોષાઇને અત્યંત બળવાન થાય છે, એમ ધારવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—જે હવા હું શ્વાસમાં મદલુ કરું છું, તેમાં મારા હૃદયને અત્યંત ઉપયોગી તરતો રહેતાં છે. આથી તે મદલુ કરવાથી હું હૃદયને જે મારા શરીરમાં લેઉં છું. મારી છાતી તથા જરૂર અત્યંત બળવાન છે. (ત્રીજી પોતાના કુદ આપનાર અવયવોનું નામ દેવું.) મારામાં નવું બળ અને હૃદય આવેલું હું અનુભવું છું.

ગે. લુકા અને મકર સિલ્લી ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવોને પોષનાર ઉપરની ક્રિયા આણખે કરવાની ઇચ્છા હોય તો કરવી.

પ્રકરણ ૨૨.

હૃદય, વાંસો, અને કંઠોડને પોષનારી હૃદયપ્રદ ક્રિયા.

હૃદયમાં, વાંસામાં અને કંઠોડમાં સિંહરાશિની સત્તા પ્રવર્તે છે, તેથી આ ક્રિયા સિંહ રાશિ જે-૨૨ મી જ્યુલાઇએબેસે છે, અને ૨૨ મી ઑગસ્ટે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

ઉપરના પ્રકરણમાં લખ્યાપ્રમાણે ઉભા રહેવું. હાથને બને બાજુએ કાટકતા રાખવા. છાતીને આગળ કાઢવી. હથેળીઓના ભાગ શરીરભણી રહે એવી રીતે મુઠીઓ વાળવી. પછી પગને કે કુટણુને જતા પછી વાંકાં વાળ્યાપિના કમરમાંથી જમણી બાજુએ શરીરને જેટલું નીચું વળે તેટલું વાળવું. જમણી બાજુએ નમતી વખતે ડાબા હાથને, મુઠીનાં આંગળાં બગલના ખાડામાં આડે ત્યાં સુધી કાણીમાંથી વાળીને ઉઘો કરવો. પછી ડાબી બાજુએ નમવું, અને જમણા હાથની મુઠીનાં આંગળાં જમણી બગલને આડે ત્યાં સુધી જમણા હાથને ઉઘો

કરવે. આ કસરતમાં સ્નાયુઓને તંગ કરવાની જરૂર નથી. શરીરને નમાવતી વખતે શ્વાસને બહાર કાઢવો, અને પાછા સીધા થતી વખતે ગ્રહણ કરવો.

આ કસરત કરવાનો બીજો પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે:—માથાતળે બેને હાથ રાખીને ચત્તા મુઠ્ઠા રહેવું. આખા શરીરના સ્નાયુ તંગ કરવા. પછી ઉઠર અને ફેફસાં પૂરેપૂરાં ભરાય એવી રીતે દીર્ઘ શ્વાસ લેવો; તે જ પ્રમાણે તેઓ પૂરેપૂર્ણ ખાલી થાય ત્યાં સુધી વાયુને બહાર કાઢવો. પછી સ્નાયુઓને શિથિલ કરવા. આપ્રમાણે શ્રમ જલ્પાય ત્યાં સુધી પુનઃ પુનઃ કરવું.

આ ક્રિયા કરતી વખતે હૃદયમાં અને વાંસામાં મનને એકાગ્ર કરવું, અને તે બંને ભાગ ખૂબ આરોગ્યમય સ્થિતિમાં છે, એવી ધારણા કરવી.

નચિત્તાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—મારા હૃદયની ક્રિયા બહુ ઉત્તમ પ્રકારે ચાલે છે. પ્રત્યેક દીર્ઘ શ્વાસ મારા હૃદયને બળ આપે છે, અને તેમ થવાથી શરીરના પ્રત્યેક આંગ્રુને વધારે સારૂ પોષણ મળે છે. (વાંસામાં મનને એકાગ્ર કરતી વખતે ઉપરનાં વિધિવાક્યોમાં હૃદયની જગ્યાએ 'વાંસા' શબ્દ યોજવો.)

પ્રપબ, વૃશ્ચિક, અને કુંભારશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવોને પોષનાર ઉપરની ક્રિયા, ગોણુપણે કરવાની ઇચ્છા હોય તો કરવી.

(અપૂર્ણ.)

ઉપરતિના સુખની અનુપમતા.

પદ. (મદનની શું ગોણું બલિહારી, એ લય.)

ઉપરતિના સુખની બલિહારી,
પામર વિપયી શું સમજે કોઈ સમજે અધિકારી-
અલયની જ્યાં અદ્ભુત ખુમારી,
જોય રસાતળ પૃથ્વી ભલે પણુ સ્વદય ન કંપારી-
ઉપરતિનો મહિમા અતિ ભારી,
રંક રળી પણુ જેને દે આ સિદ્ધિ તુચ્છકારી-
ઉપરતિને જેણે ન ઉર ધારી;
હોય ભલે મહા નૃપતિ પણુ છે રંક તે ભીખારી-
ઉપરતિ દે અચલ સુખે હારી,
વિણુઉપરતિ અમરાવતીનાં સુખ, દુઃખથી ન દે તારી-
મનમગ દે, ઉપરતિ નિવારી,
હૃદય રક્તિક્તચમ કરી દર્શાવે ઇશ્વર અવિકારી-
મરણ કળ સંયમની સારી,
બાધ ન આવે, ઉપરતિથી ન મતિ જવલગી શુભારી-

ઉપરતિ છે મોક્ષતણી બારી,

પામે તેની ટળી જતી લવમાં આવાગમનવારી-

ગગનગઢે નિશ્ચય ધરનારી,

ઉપરતિ નિસરણી નરહરિગૃહવિણ ક્યાંહિ ન મળનારી-

અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૫૬ થી)

(૩)

અપ્રકટ અથવા આંતર મન, ઇચ્છેલી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવામાં જેની જેની અગત્ય છે, તેને તેને આપે છે, પરંતુ ઇચ્છેલી વસ્તુને પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવાને માટે, પ્રકટ અથવા બાહ્ય મને તે સાધનોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

શરીરમાં આરોગ્ય ઉત્પન્ન કરવાને માટે આંતર મનને બ્યારે આપણે સૂચવીએ છીએ ત્યારે જે વડે આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તેવી ક્રિયાઓ કરી આપણને વેગવાળાં રક્તરણુ થાય છે, અર્થાત્ દસરતા કરવાનું, શુદ્ધ હવા ગ્રહણ કરવાનું અને એવા જ આરોગ્યના નિયમો પાળવાનું આપણને વારંવાર મન થઈ આવે છે; અને આ રક્તરણુને અનુસરી જો આપણે શારીરિક ક્રિયાઓ કરીએ છીએ, અર્થાત્ આરોગ્યના નિયમો પાળીએ છીએ તો આપણને આરોગ્ય અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે ઈજ્ઞસિદ્ધિને માટે આંતર મનથી હિતાવેગ પ્રમાણે બાહ્ય મને ક્રિયા અવસ્થા કરવી પડે છે.

બ્યારે વિજયને પ્રાપ્ત કરવામાટે આંતર મનને પ્રેરવામાં આવે છે ત્યારે જે લક્ષણ, ગુણ અને શક્તિઓવડે વિજય પ્રાપ્ત થાય છે, તે ગુણ, લક્ષણ અને શક્તિઓને આંતર મન આપણમાં પ્રકટ કરે છે; અને આ શક્તિઓનો જો આપણે જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ કરીએ છીએ તો આપણને વિજય મળે છે.

આંતર મન સઘળું જ કરવા સમર્થ છે, એવું જે વારંવાર કહેવામાં આવે છે, તે કેવળ સત્ય છે, પણ તે ઉપર કહ્યું તેવા જ અર્થમાં સૌંચ છે, એટલે કે જમને તે કામ કરવાના સામર્થ્યને, યોગ્યતાને અને જુદાને તે આપણમાં ઉત્પન્ન કરે છે, પરંતુ આંતર મને ઉત્પન્ન કરેલાં આ સાધનોનો આપણા બાહ્ય મને ઉપયોગ કરવો જ પડે છે. જો બાહ્ય મન તે સાધનોનો ઉપયોગ નથી કરતું તો ઈજ્ઞસિદ્ધિ થતી નથી.

આંતર મનનું કામ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું બળ અને જુદા આપવાનું છે, અને તેથી જો કાર્ય આપણે સિદ્ધ કરવું હોય તો આપણને મળેલાં બળ અને જુદાનો આપણે ઉપયોગ કરવો જ જોઈએ. આપણે ઉપભોગ કરી શકીએ એવું કશું જ તૈયાર થઈને આંતર મનમાંથી બહાર નીકળતું નથી; પરંતુ જેમાંથી આપણે આપણી ઈચ્છામાં આવે તેવું ઉત્પન્ન કરી શકીએ તેવી સઘળી સામગ્રી નીકળે છે.

પ્રતિજ્ઞાશાસ્ત્રી પુરુષ યતોગ્ય બળ અને જુદા આંતર મન આપણને આપે છે, અને

તે શુદ્ધિ અને બળનો જે આપણે નિત્ય ઉપયોગ કરીએ છીએ તે આપણે પ્રતિભાસાધી પુરુષ થઈએ છીએ.

કવિ, લેખક, શોધક, કલાકર્તા, સૈનિક વગેરે યવામાં જે માનસિક સામગ્રીની જરૂર હોય છે તે આંતર મન આપણામાં પ્રકટાવે છે, પરંતુ જે તે સામગ્રીને આપણે નવી વાપરતા, તે આપણું સામર્થ્ય અંતરમાં ઉપજી અંતરમાં જ રહે છે.

આશ્ચર્યકારક શુદ્ધિવિભવ યવામાં જે બળની અને ચેતન્યની જરૂર છે તે સર્વ આંતર મન આપણે મોટે ઉપગમે છે, પરંતુ તેવા શુદ્ધિવિભવનો આપણને તેમ જ અન્ય સર્વને અનુભવ યવાને મોટે આપણે તે મેલેલા બળને આપણી શુદ્ધિને કેળવવામાં નિત્ય વાપરવું જોઈએ.

તાજમહેલથી પણ ઉત્તમ મહાસય બાંધવાને મોટે આપણને આરસ, ચુનો, વગેરે સાધનો, તથા શુદ્ધિ વગેરે આપનામાં આવ્યાં હોય પણ આપણે મહાસય બાંધવા ન માંડીએ તે શું આપણે ઉત્તમ ભવનમાં રૂઢી રાખીએ છીએ ? આંતર મન ઉપગમેથી સામગ્રીનો ઉપયોગ ન કરવાથી અણુ તે જ રીતે, આપણે આપણું ઇન્દ્રિય કાર્યો સિદ્ધ કરી શકતા નથી.

કાર્યસિદ્ધિનો નિયમ ત્યારે આ છે:—બાહ્ય મને પોતાને જે સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા હોય તે ઇચ્છાને પૂર્વે વર્ણવવામાં આવેલા વિધિપ્રમાણે આંતર મનઉપર દબાવણે છાપની; તેમ યત્નાં તે ઇચ્છાને સિદ્ધ કરનાર શુદ્ધિ, બળ વગેરે આંતર મન આપણામાં પ્રકટાવવાનું; અને તે પ્રકટ થયે તેના ઉપયોગ કરી, અર્થાત્ પ્રયત્ન કરી આપણે આપણી, ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવી.

જ્યાં જ્યાં ઇચ્છાઓ સિદ્ધ થાય છે ત્યાં આ જ નિયમ કાર્ય પડ્યો હોય છે. પોતાની ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવાનો મનુષ્ય ઐકાગ્ર યત્ન, અર્થાત્ અંતરમાં ઉતરી વારંવાર વિચાર કરે છે. આથી તે ઇચ્છા આંતર મનઉપર દબાવણે છાપાય છે, અને તેમ યત્નાં તેને સિદ્ધ કરનાર કારણો આંતર મન ઉપજાવે છે, અને તે કારણોનો પછી મનુષ્ય ઉપયોગ કરી પોતાની ઇચ્છાથી વસ્તુની સિદ્ધિનો અનુભવ કરે છે.

પ્રયત્ન કરીને કાર્યને સિદ્ધ કરનાર આપણું જાત્ય મન છે, પણ જાત્ય મન જે શુદ્ધિ અને બળવંદ કાર્યને સિદ્ધ કરે છે, તે શુદ્ધિ અને બળને પૂરાં પાડનાર આંતર મન છે. આથી કરીને આંતર મનમાંથી કેવી રીતે બળ અને શુદ્ધિને બહાર કાઢવાં, તે કળાને સિદ્ધ કરવાથી જાત્ય મન, જે ધારે છે તે સિદ્ધ કરી શકે છે. કારણ કે આંતર મનમાં જ્યાં તે કાર્ય સિદ્ધ કરવાની શુદ્ધિ અને બળ રહેલાં છે.

આપણી ઇચ્છાની ઉંડી છાપ જ્યારે આંતર મનઉપર પડે છે ત્યારે તે આપણી ઇચ્છાને સિદ્ધ કરાવનાર બળ અને શુદ્ધિ જાત્ય મનમાં પ્રકટાવે છે. આથી આંતર મનઉપર આપણી ઇચ્છાની ઉંડી છાપ ક્યારે પડે છે, તે જાણવું જરૂર છે.

જેની જેની આપણને અત્યંત તીવ્ર ઇચ્છા હોય છે તેની આપણા આંતર મનઉપર ઉંડી છાપ પડે છે. જે વિષય આપણને બારે લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે, તેની આપણા આંતર મનઉપર ઉંડી છાપ પડે છે. જેમાં આપણે જ્ઞાનપૂર્વક અત્યંત રસ લેઈએ છીએ, તેની આપણા આંતર મનઉપર ઉંડી છાપ પડે છે; અને જેમાં આપણને અત્યંત શ્રદ્ધા હોય છે, તેની આપણા આંતર મનઉપર ઉંડી છાપ પડે છે. ઉપર ગણાવેલાં ત્રણ જ્યારે આપણા જાત્ય મનના વ્યાપારોમાં ઐકીકરણ થાય છે, અર્થાત્ આપણા જાત્ય મનથી જે વિચારો આપણે જ્ઞાનપૂર્વક કરીએ છીએ તેમાં આ ત્રણ વશગો હોય છે ત્યારે તે વિચારોનો પ્રવાહ આપણા

ાંતર મનપ્રતિ વાપ છે, અને તેમની તેના ઉપર હંડી છાપ પડે છે, અને તેમ થતાં તેનું મેણીની ફળ જે આપણી ઇચ્છાને સિદ્ધ કરાવનાર શુદ્ધિ અને બળ તે બાલ મનમાં આંતર ન પ્રકટ કરે છે.

તોપણ આ આર હેતુઓમાં મુખ્ય હેતુ હંડી લાગણી છે. હંડી લાગણી થયાવિના કોઈ કું વિચાર અથવા ઇચ્છાની આંતર મનમાં દદ છાપ પડતી નથી; અને હંડી લાગણીવાળો જે વિચાર અથવા ઇચ્છા આપણને થાય છે, તેની આંતર મનમાં છાપ પડવાની આપણી રજા હો કે ન હો તોપણ સ્વભાવથી છાપ પડવા સિવા રહેતી જ નથી.

આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી જ જે પ્રાણીપદાર્થોના પરિચયમાં આપણે આવીએ છીએ મનાથી, જે જે પ્રસંગોમાં આપણે આવી પડીએ છીએ તે તે પ્રસંગોથી, અને જે જે બાલ શિથિઓ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે તે બાલ શિથિઓથી આપણામાં સારા કે નારા રકાર થયાવિના રહેતો નથી; કારણ કે જેના જેના સંબંધમાં આપણે આવીએ છીએ, તેના ના સંબંધથી જ્યારે જ્યારે આપણું આપણા મનમાં હંડી લાગણી રવા હોએ છીએ ત્યારે પારે તે લાગણીની દદ છાપ આંતર મનઉપર પડવાવિના રહેતી નથી.

જેની જેની મનુષ્યના આંતર મનમાં છાપ પડે છે, તે તે તે મનુષ્યના મનના લક્ષણ ધ અથવા પ્રતિરૂપ થઈ જાય છે; અને તેમ થતાં જે પ્રકારની તે છાપ હોય છે તે પ્રકારનો દેદનેક અંશે તે મનુષ્યનો સ્વભાવ, વર્તન, વિચાર, અને લક્ષણ થાય છે.

જ્યારે આંતર મનઉપર બહારના પ્રસંગોની છાપ પડે છે ત્યારે તે છાપ, જેવા તે વસ્તો હોય છે તેની જ પડે છે, અને જે જતનું બીજ હોય છે તે જતનું જ તેમાંથી ફળ ઉત્પન્ન થાય છે, એ નિયમપ્રમાણે પડેલી છાપના જેવા જ પ્રસંગોનાં અથવા શિથિઓનાં કારણ આંતર મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

આ કારણથી જે મનુષ્ય અવિચારથી ઝમે તેવા બાલ પ્રાણીપદાર્થ અથવા પ્રસંગના સંબંધથી પોતાના આંતર મનઉપર છાપ પડવા દે છે, તે મનુષ્યના વિચાર અને વર્તન, તે બાલ પ્રાણીપદાર્થ અથવા પ્રસંગના જેવા જ થાડે અથવા ઘણે અંશે થાય છે. ઘણી બાબતોમાં તે મનુષ્યનું જીવન જે પ્રાણીપદાર્થના સંબંધમાં તે આવે છે, તેમને સંપૂર્ણ રીતે વશ વર્તનાર થઈ જાય છે, અને લગભગ બીજી બધી બાબતોમાં તેમના અદવાસથી તેના જીવનમાં મોટો ફરકાર થઈ જાય છે.

જે મનુષ્ય પોતાની લાગણીઓને અથવા મનોવૃત્તિઓને વશમાં રાખતો નથી તેના આંતર મનઉપર તે જે કંઈ સારું અથવા નારું હોએ છે તેની છાપ પડી જાય છે; અને આંતર મનઉપર જેની છાપ પડે છે તેનું જ મનુષ્યનું સમગ્ર જીવન થતું હોવાથી લાગણીઓને વશમાં ન રાખનાર મનુષ્ય જેવા સદવાસમાં ઉછરે છે, તેવા જ તે ન્યુનાધિક અંશમાં થાય છે. તે પરવશતામાં જ પોતાનું જીવન પૂરૂ કરે છે. તેના ભાગ્યની દારી તેના હાથમાં ન હોવાથી તે તેની ઇચ્છાપ્રમાણે આશુ નથી. એથી ઉછરૂ જે મનુષ્ય પોતાની ધારેલી લાગણીને જ પોતાના મનમાં ધવા દે છે, તે મનુષ્ય ઝમે તે વિચારની આંતર મનઉપર છાપ પાડી શકે છે, અને તેથી તેનું જીવન બહારના સદવાસપ્રમાણે થતું નથી, પણ પોતાના સાર્યાપ્રમાણે જ ગાય છે. બાલ શિથિ અથવા પ્રસંગો જેવા તેને કરે તેવા તે થતો નથી, પણ તે પોતે પોતાને જેવા ધારે છે, તેવા કરે છે. તે કાદને અર્ધીન નથી પણ સતત

હવનમુકત વિચરે છે. તેના ભાગ્યની દોરી કાઢના હાથમાં હોતી નથી પણ તેના પોતાના જ હાથમાં હોય છે.

કોઈ પણ મનુષ્યે કોઈ પણ અયોગ્ય લાગણી પોતાના મનમાં કદી પણ ન થવા દેવી. જોઈએ. કોઈ પણ અયોગ્ય વિચારપ્રતિ એક દાણ પણ દ્રષ્ટિ કદી પણ ન મારવી જોઈએ. તે જ પ્રમાણે દુઃખવિષે, અનિદ્રવિષે, અથવા એવા જ બીજા અધિષ્ઠિત પ્રસંગોવિષે લાગણીથી, અથવા અંતરના ચલચલુદ્ભૂતથી, અથવા ગર્ભીરતાથી કદી પણ વિચાર ન કરવો જોઈએ.

દુઃખદ ભાસતા પ્રસંગોના કદી પણ વિચાર ન કરવાનો, અને નિરંતર શુભનો જ સંવેદા વિચાર કરી સર્વમાં શુભ દર્શન કરવાનો સત્તાશ્રેણી ઉપદેશ કેટલા ગહન વિચારથી અપાયેલો છે, એ કોઈ પણ બુદ્ધિમાનને ઉપરના વિવેચનથી સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ જ રહે.

દુઃખ અથવા અનિદ્રસંબંધી અંતરની લાગણીથી વિચાર કરવો અર્થાત્ દુઃખનાં વિચારથી અંતરમાં લાગણી થવા દેવી, એનો અર્થ જ એ છે કે આંતર મનઉપર તે દુઃખની ઉંડી છાપ પાડવી. એનો અર્થ જ એ છે કે મનરૂપી વાટિકામાં ફળનાં અને પુષ્પનાં વૃક્ષો રોપવાને બદલે બાવળને અને ઘેરને રોપવા, અને પુષ્પ અને ફળનો પાક લાણવાને બદલે કાંટા લણવા, અર્થાત્ સુખ, આરોગ્ય અને ઐશ્વર્યને બદલે દુઃખ, વ્યાધિ અને નિર્ધનતાને પ્રાપ્ત કરવાં.

અંતરની ઉંડી લાગણીથી કરવામાં આવતા યોગ્ય અને શુદ્ધ વિચારો આરોગ્ય, સુખ, શાંતિ, સંપત્તિ, ભુદ્ધિ, સદ્ગુણ, જ્ઞાન સર્વ આપે છે. અંતરની ઉંડી લાગણીથી કરવામાં આવતા અયોગ્ય અને અશુદ્ધ વિચારો કલહ, ક્રોધ, નિરાશા, અજ્ઞાન, લય, રોગ, નિર્બળતા અને નિષ્ફળતાને આણે છે.

આ હેતુથી, આંતર મનઉપર સર્વ પ્રસંગોમાં યોગ્ય પ્રકારની જ છાપ પડે એટલા માટે આપણા હવનમાં જેનો આપણે પ્રકટ અનુભવ કરવા ઇચ્છતા હોઈએ તેનો જ માત્ર વિચાર કરવાનો, અને જેનો અનુભવ કરવાની આપણને સ્વપ્ને પણ ઇચ્છા ન હોય તેનો એક દાણ પણ કદી વિચાર ન કરવાનો આપણા બાહ્ય મનને આપણે અબ્યાસ પાડવો જોઈએ.

જેની આપણા બાહ્ય મનમાં લાગણી થાય છે, તેની અગત્ય આપણા આંતર મનઉપર અસર થાય છે; અને જે વિચારનું આપણે લાંબા કાળ ચિંતન કરીએ છીએ અથવા જે વિચારઉપર આપણે અસંત આતુરતાપૂર્વક ધ્યાન આપીએ છીએ તે વિચાર આપણા મનમાં લાગણીપૂર્વક થવાનો સંભવ ઉત્પન્ન થાય છે.

જે આપણે જોઈએ નથી તેનો વિચાર કરીને આપણે જેની આપણા આંતર મનઉપર છાપ પાડવા ઇચ્છતા નથી તેની જ છાપ પાડીએ છીએ; અને આંતર મનમાં પડેલી છાપ બાહ્ય મનમાં તેવો જ પરિણામ પ્રકટાવે છે તેથી જેને આપણે સજવા ઇચ્છીએ છીએ તે જ આપણા ખેાળામાં આવીને પડે છે.

આ નિયમને લીધે જ જેનાથી આપણે લય પામીએ છીએ તે હંમેશાં આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. જનકથન પણ છે કે જે જૂતથી બીદિ છે તેને તે પહેલું વગગે છે. કાચુ કે જેનાથી આપણે લય પામીએ છીએ તેની આપણા આંતર મનઉપર છાપ પડવા વિના રહેતી જ નથી.

વ્યાધિ, વિપત્તિ અને નિષ્ફળતાના નિત્ય લય ધરીને મનુષ્યો બીલું કશું જ લાભ ઉત્પન્ન થાય એવું કરતા નથી પણ આંતર મનરૂપી બાગમાં એવાં બીજક થાય છે કે જે

મનમાં અને શરીરમાં વ્યાધિ, વ્યાકુળતા, વિષાદ અને એવી જ અપ્રિય સ્થિતિઓ રૂપ રૂપને ઉત્પન્ન કરે છે.

જેમ ભયની લાગણી વધારે હોય છે તેમ આંતર મનક્રિય વધારે ઉંડી છાપ પડે છે, અને જેમ વધારે ઉંડી છાપ પડે છે તેમ જેનો આપણને ભય હોય છે, તે વધારે પ્રમાણમાં આપણને મળે છે.

એ જ નિયમપ્રમાણે ઉંડી પ્રત્યક્ષ શ્રદ્ધાસુક્ષ્મ દષ્ટાંથી જેની આપણે નિમ્ન આશા રાખ્યા કરીએ છીએ તે આપણને દર્શનાં મળે છે; અને જેમ આપણી શ્રદ્ધા અને આશા અધિક તીવ્ર અને અધિક પ્રત્યક્ષ હોય છે તેમ જ શુભ વસ્તુની સિદ્ધિ થવાની અથવા પ્રાપ્તિ થવાની આપણે આશા સેવી હોય છે તે વસ્તુ અધિક ઉદ્દૃષ્ટ પ્રદારની અને અધિક પ્રમાણમાં આપણને મળે છે.

આરોગ્ય, મુખ, શાંતિ, સદૃશ્ય, જ્ઞાન, ઐશ્વર્ય, સામર્થ્ય, વગેરેની તીવ્ર દષ્ટા કરવાથી અને તેઓ અવસ્થા પ્રાપ્ત થશે એવી અપૂર્વ શ્રદ્ધા ધરવાથી આપણા આંતર મનક્રિય આપણે એવી ઉંડી છાપ પાડીએ છીએ કે જેથી આ સર્વ વસ્તુઓ આપણા ધાર્યાકરતાં પણ અધિક પ્રમાણમાં આપણને પ્રાપ્ત કરાવનાર દારણો આપણામાં આપણા આંતર મન રહે છે.

(અપૂર્ણ)

ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૨૫૧ મી.)

‘મનુષ્યને ધનની આત્યંત અગત્ય છે, મનવિના એક દાણ પણ તેણે જીવન દરમિયાન શકે તેમ નથી’ એવું આ લેખમાં જ્યાં જ્યાં કહેવામાં આવ્યું છે, તથા હવે પછી આવશે ત્યાં ત્યાં ધનવડે જ પુષ્કળ વસ્તુઓ તે પેલાને માટે ખરીદી શકે છે, તે વસ્તુઓની તેને અગત્ય છે, અને તે વસ્તુઓવિના તેણે જીવન દરમિયાન શકે એમ નથી, એ જ માત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય છે, એનું નિરૂપણ ન કરવા વિવેકી વાચકને વિનંતિ કરવામાં આવે છે. ધનની અગત્યને આ પ્રકારેના અર્થે હોવાથી જેઓ ધનને નિરૂપણી અને નિંદા કરવાયોગ્ય ગણે છે, તેઓ મનુષ્યના મનની સાધક લગભગ જ્યાં જ વસ્તુઓને નિરૂપણી અને નિંદા કરવાયોગ્ય ગણે છે, એ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે. જેને બુદ્ધ લાગે ત્યારે ખાલું ન હોય, ત્યાં લાગે ત્યારે પાણી પીણું ન હોય, ટાંઢ વાય ત્યારે વસ્ત્ર ન પહેરવાં હોય, રહેવામોટે સુદ્ધ દવા તથા અન્નનાળાવાળું ઘર ન જોઈતું હોય, વિદ્યાભ્યાસમાટે પુસ્તકો, સાળાઓ, તથા શિક્ષકો ન જોઈતા હોય, પ્રવાસ કરવાને માટે આગામી કે આગળોટો ન જોઈતો હોય, ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવા માટે સુગંધવતી કુર્ચી ન પડતી ન જોઈતી હોય, સ્નાને માટે પથારી ન જોઈતી હોય, તડકામાં પણ દાઢે અથવા માર્ગમાં ઢોંટા વાગે તે માટે જોડા કે છત્રી ન જોઈતાં હોય, અને આવી આવી મોંઢેલા વસ્તુઓમાંની એક પણ જેને પ્રાતઃકાળે પથારીમાંથી ઉઠે ત્યારથી તે સરે નિદ્રામાં પડે ત્યાં સુધી ન જોઈતો હોય તેવા મનુષ્યો ધનને નિરૂપણી અને નિંદા કરવાયોગ્ય ગણે તે કદાચ આજે પણ આ સધાગણિના જેમને એક દાણ પણ આલળું નથી, તેવા લોકો શું નોંધને ધનને નિંદતા હશે તે સ્પષ્ટ થતું નથી. ખરું જોતાં તો કૃતકૃત્ય થયેલા પુરુષોને જ અર્થાત્ જ્ઞાનની છડી કે આ-

તમી જમિયામાં પ્રવેશોલા પુરોને જ ઉપજી વિવિધ વસ્તુઓવિના ચાલી રહી એમ હોય છે, અને તેથી ધન તેઓની દૃષ્ટિથી નિરપેયોગી છે—એ કે સર્વાભદરની કરતાર એવા મહા પુરોને હોયરૂપે કહ્યું જ ભાસતું નથી—પરંતુ એ વાર અથવા એક વાર પેટ ભરીને જમનારા કામળ સંખ્યામાં અથવા ખુચે એવા કામળાપર મુનારા, અને ગૃહમાં કે દેવાલયમાં કે ધર્મસ્થળોમાં રહેનારોએને કથી દૃષ્ટિથી ધન નિરપેયોગી ભાસે છે, એ બુદ્ધિમાં ઉતરી રાકતું નથી.

હવેન દકાવવાની અને તેને મુખરૂપ કરવાની ઇચ્છા અને ધનની ઇચ્છા, એ બેમાં કઈ જ ભેદ નથી. હવેન દકાવવાની અને તેને મુખરૂપ કરવાની ઇચ્છા હોતી દેવી અને આશ્ચર્ય થવું એ બંને સમાન છે. હવેન દકાવવાની અને તેને મુખરૂપ કરવાની ઇચ્છાથી જ મનુષ્ય આજે આરસે આગળ વધે છે. વિદ્યા અને કળાની શક્તિ આ ઇચ્છાને લીધે જ થાય છે. નીતિસંબધી અને ધર્મસંબધી સર્વ ઉગતિ આ ઇચ્છાવડે જ છે. હવેન દકાવવાની અને તેને મુખરૂપ કરવાની ઇચ્છાના મનુષ્યમાંથી લય કરે, અને તમે તેની ઉન્નતિના જ્ઞાને મૂળમાં જ છોડી નાંખો છો, અને ધનની ઇચ્છા, એ હવેન દકાવવાની ઇચ્છાનું જ બીજું નામ હોવાથી ત્યારે મનુષ્યના અંતઃકરણમાંથી ધનની ઇચ્છાનો અભાવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે ત્યારે તેના સર્વ મુખનો અને તેની ભાવિ ઉન્નતિનો વિનાશ જ કરવામાં આવે છે.

જે પ્રકારની માનસિક શક્તિઓવડે ધન પ્રાપ્ત થાય છે, તે જેમનામાં નથી હોતી તેવા મનુષ્યો જ અથવા તો જેમને સપ્રયત્નવિના મક્કતનું કે વારસામાં ધન મળ્યું હોય છે તેવા મનુષ્યો જ મનુષ્ય કરીને ધનને નિદે છે. પ્રથમ પ્રકારના લોકો પ્રાકૃતિક શક્તિના શિયાળાએ છે; બીજા પ્રકારના લોકોને ધનનું અહર્ણ થયું હોય છે. પચાવવાની શક્તિવિનાના મનુષ્યો જેમ અધિક જાણને ફલાણું ખાવાથી મને વાયુ થયો, અને લીંદણું ખાવાથી મને છાત્ર થયો, એવા ખામિયા પદાર્થોના દોષો કારણે છે, તેમ ધનનો સદુપયોગ કરવાની શક્તિવિનાના આ લોકોને ધનના અભાવથી અથવા દુરુપયોગથી વિવિધ દુષ્ટો આવી પડે છે ત્યારે પોતાના અજ્ઞાનને હોયપાય ન ગણતાં ધનને જ સર્વ ઉપાયિનું અને અનર્થનું મૂળ ગણે છે.

ધન અનર્થનું મૂળ છે, એવું હમણે વર્ણવી ત્યાગીઓથી, આધર્યોથી અને શસ્ત્રીયતા નીઓથી કહેવાતું આવતું હતું ગૃહસ્થો અને ત્યાગીઓ બન્ને જ તેને અર્થે પ્રવૃત્ત રહે છે. તેને કાષ્ટકે ત્યજતું નથી, કારણ કે તે તત્ત્વજ્ઞ એવું નથી. ધાતુને અડતાં નરકમાં પડવાનું માની બેઠેલાઓ પણ આગચાલીમાં પ્રવેશ કરવાને માટે એ રૂપવાની કે ગ્રામ્ય રૂપવાની દીકરીની ઇચ્છા કરે છે. રીક્ટને અડતાં અતિ પોતાના જગત્ત વડેના છિદ્રને તે બાંધતાં તેઓ નરકમાં પડતા નથી, અને એ જ છેંદ બે રૂપવા બાંધતાં નરકમાં પડે છે ! કેવો વિઘ્ન ! પોતાના ઉદરપીપાસને માટે અને હવેનને મુખમય કરવાને માટે ન્યાયચક્ષો ઉગાજે દંભાદા મનુષ્યોને આ લોકો સંસારી, તૃણાચારા, અને નરકના અધિકારી ગણે છે અને એ જ ઉદરને ભરવામાટે દરાદિ અગ્રીયાર વાગતાં વસ્ત્રો ધારણ કરી, તથા તાપમાં તૃણપાત્ર લેઈ ગૃહમાંનાં મંદિરમાં પ્રવેશ પોતાને અસંસારી અને વિનુષ્ય માને છે ! મઃ અથવા આશ્રમ આંગ ન હોય તો ઉપવાસ કરી તેને ક્ષત્રવો, વસ્ત્રો ન હોય તો ગૃહસ્થોપાસથી વાચના કરી તે દેવો, ગામ જતું હોય તો રીક્ટ કમળી આપવા કહેવું વધેર અનેક ઇચ્છાઓને અંતરમાં ધરા દેવી અને તેમને તૃપ્ત કરવાર્થે ગૃહસ્થોના જેવા ન્યાયચક્ષો ઉગેજ નદિ કરતાં, પડનાને કરાકષ દેવને કોવડ. અને કેવો વિવેક વિનુષ્ય ગમ્ય ?

પારમાર્થિક સાધનો સેવવાને માટે જ જેઓ ત્યાગાત્મકને સેવે છે, જેઓ સાધનો સેવવાને માટે જ પ્રાણતુલ્ય ધારણ કરી રહ્યા છે, અને જેમને સાધનો સેવવામાં ઝટકો ગ્રેમ પ્રકટ થો છે કે તે સાધનામાં ઉદ્દેશ્યભૂત ઉલ્લેખ કરવા જેટલો અવકાશ અને પ્રીતિ રહ્યાં નથી, એવા ઉપરત પદાર્થ ત્યાગીઓને ઉદ્દેશને ઉપરનાં વચનો લાખ્યાં નથી. તેઓ સર્વદા અમને વંધ છે. તેઓના ધનપ્રતિના વિરાગને અમે પણ પ્રશસ્ત્ય ગણીએ છીએ. પણ તે વિનાના અન્ય અસંખ્ય ત્યાગીઓ જેઓનું બાહ્ય શરીર અને અંતર મન જનસંગ અને પદાર્થસંગથી એક ક્ષણ પણ અલગ રહી શકતું નથી, તેઓને ઉદ્દેશને ઉપરનાં વચનો લખતાં અમારી કક્ષમને જરા પણ સંકેત થતો નથી.

ધન કેને, ક્યારે અનર્થનું કારણ થઈ પડે છે, તે સમજાવવાના ભારે બીજાઓ તેને દુઃખનું કારણ ગણે પણ જનમંડળમાં સહેલા આપણે તેને સુખનું જ મૂળ સમજતું જોઈએ. બુખ લાગે ત્યારે ગીતા વાંચનાથી કે માળા ફેરવવાથી કંઈ આપણું પેટ ભરાતું નથી. ખરું છે કે દુઃખરમાં સાચી નિશ્વાસો બુખ લાગતાં માળા ફેરવે તો દુઃખર તેને અન્ન મેળવી આપે છે, પણ ત્યારે પણ આપણી બુખ શમવાને આપણે તે ખાતું પડે છે, અને ખાવાથી આપણને સુખ વાય છે, પણ દુઃખ કંઈ ચતું નથી. જ્યારે દુઃખરઉપર નિશ્વાસો માણસને પણ બુખ લાગતાં માળાને ફેરવવી પડે છે, અને અન્નરૂપ ધનમાં સુખલુદ્ધિ ધરી તેને મેળવતું પડે છે, તો એ ઉપાય સાધવાની જેને કળ ન બેસે હોય, અથવા એ ઉપાય સાધવાની જેને રચિ ન હોય તે અન્નરૂપ ધનને માટે બીજા ઉલ્લેખો કરે તેમાં તે કયું પાપ કરે છે? જ્યન ટકાવવા અને તેને સુખમય કરવા મનુષ્યે ધનને મેળવતું, એ તેનું કર્તવ્ય જ છે. એ કર્તવ્યને સાધનાર મનુષ્ય પાપ નથી કરતો પણ સધર્મને કાતો દોષથી પોતાની ઉગી ગતિ જ સાધે છે.

ધન એ બ્યર્થ નથી, પણ સામર્થ્ય છે. અદ્ય સામર્થ્યની એ રચના મૂર્તિ છે. એક રૂપેથી કેટલા સામર્થ્યનો પ્રતિનિધિ છે, તે જુઓ. તમે એક રૂપેયાનું પાંચને ત્યાંથી તેલ લાવો છો. ધાંડીની ઘાણી ચાલવાની ક્રિયાનું કારણ તમારો રૂપેયો છે. તમારો રૂપેયાને માટે જ ધાંડીએ આખો દિવસ ઘાણી ચલાવી હોય છે. તમારો રૂપેયાને ધાંડી ખેડતપાસેથી તલ લાવે છે. ખેતરમાં તલને વાવવાની, તેમને પાણી પાવવાની, ઉછેરવાની અને લણવાની જે ક્રિયા ખેડુને કરી છે, તે આ રૂપેયામાટે કરી છે. તમારો રૂપેયો આ સમગ્રી ક્રિયા કરાવવામાં હેતુબદ્ધ થયો છે. તમારો રૂપેયાની ખેડુત અમલવાદની મિલમાં વણાવતી ચાદર લાવે છે. જે મિલમાં એ ચાદર વણાઈ છે, તે મિલને ચાલવાની ક્રિયા કેણે કરાવી? મિલમાં કામ કરનાર હજારો માણસોને સવારથી સાંજ સુધી કામમાં બેઝાર કોણ છે? તમારો રૂપેયાવિના બીજું કાંઈ તમને લાગે છે? એ જ તમારો રૂપેયાને મિલનો માલિક પોતાની મિલમાં શણે વધારે છે ત્યારે નવી શાળોને માટે વિલાયતમાં સાંચાઓ તૈયાર કરનાર કારખાનાવાળાઉપર મોકલે છે. તમારો રૂપેયો વિલાયતનાં મોટાં જગી કારખાનાંઓ ધમધાકાર ચલાવે છે. કારખાનાંવાળો કોયલા ખરીદે છે ત્યારે તમારો રૂપેયાને કોલસાની ખાણવાળાઉપર મોકલે છે. કોયલાની ખાણમાં કામ કરનારાઓ કાળા મોં, કાળા હાથ, કાળાં લુગડાં કેને માટે કરે છે? આવી કટકારક મજુરી તેમની પાસે કોણ કરાવે છે? તમારો રૂપેયાવિના બીજું કાંઈ લાગે છે? કોલસાને ખોદનાર મજુર તમારો રૂપેયાને ‘લ’નટાઈસ’ને ખરીદે છે. તમારો રૂપેયો મોટા મોટા વિદ્વાનોને કક્ષમ પદ્ધતિને પોતાના ખાંડગી ચોરસમાં કે ચોક્કસમાં કેવા લખવા બેસારી દે છે, તે તમને

સમજાય છે ? આમ ને આમ આ તમારો રૂપો આપી પૃથ્વીમાં ફરી જ્યાં જાય છે ત્યાં કામ કામ ને કામ સર્વપાસે કરાવે છે. તે જાણેવો દેખાય છે, પણ જીવતાં મનુષ્યોને માથા-તોડ મહેનત કરાવવાની તેનામાં કાંઈ અદ્ભુત શક્તિ છે. તે જાતે કશું કરતો નથી, અને તો પણ તેના પિતા કશું જ થતું નથી. તે કર્તાજીવો પણ અદર્શ છે, અને તેથી જ તે ઈશ્વરનું સ્વરૂપ છે. તે ઈશ્વરનું સંકેતચિહ્ન છે, અને તેથી જ સર્વને તેની ઇચ્છા હોય છે. તે ઈશ્વરવ ક્યાં રહ્યું છે તે અજાનીઓ જાણતા નથી, અને તોપણ તેમાં ઈશ્વરત્વ હોવાથી જ સર્વ તેની પાછળ ભૂત થઈને ભ્રમે છે. તેમાં રહેલા ઈશ્વરવને સમજનારાના એક હાથમાં વિધવા સમગ્ર ભોગો અને બીજા હાથમાં મોક્ષ હોય છે, એમ જ રસસિદ્ધ મહાત્માઓ કહે છે, તે કેવળ સત્ય છે. ધનમાં રહેલા ઈશ્વર ! અજાનનાં પડખથી અંધ ધર્મ ગમેલાં અમારાં નેત્રોને તારું સ્વરૂપ રૂપ જોવાને તું અમને ક્યારે સમર્થ કરીશ ?

ધન એ સ્વાતંત્ર્ય છે. નિર્ધનતા કેડે પડે જાંબાથી તમને ધનધાનોની આગળ દોડાવે છે, જોતીએ કંકરો મઠી નીચું માથું કરી, ખૂર્ષ અમલદારની પાસે અળીઆર વાગતાથી તે શત્રિના આઠ વાગતાનુંથી તમને લખાવ લખાવ કરે છે. જેના સાચું પણ તમે ન જુઓ, એવા બહુઅકોની તાબેદારી ઉઠાવડાવે છે, સ્વદેશમાં તમારું સર્વ છૂટાપણું છુટવી લેઈ તમને પરાધીન ગુલામ કરી મૂકે છે. ઘેર છોકરો પરણતાં છતાં, પરગામની નોકરી હોવાથી તમારે પૂરા ચાર દિવસ પણ પોતાના ઘરમાં નિરંતરે રહેવાનું નથી; પિતા અથવા માતા અથવા સ્ત્રી અથવા બંધુ મરણપથારીએ પડ્યા છતાં છેલ્લી ધડીએ તેનું મુખ જોવા તમારાથી એક દિવસ પણ આવી શકાતું નથી; છ મહિનાના સખત મંદવાડ મોગવવાથી અશક્તિ આવી ગયા છતાં નબળા નબળા પણ લાકડી લેઈને ટગમગ ચાલતા તમારે કચેરીમાં આવવું પડે છે, અને વરંજેવા વિકરાળ ઉપરીનાં હાંતીયાં જોતા, કમર ફાટતાં છતાં પણ, અને માથું ફરતાં છતાં પણ કાગળના ચોડાઓનો નિકાલ કરવો પડે છે. આ બધી તમારી દુર્દશા દોનાપિના થાય છે ? ધન વિના આમ થાય છે, એ તમને નથી સમજતું ? તમારી પાસે ધન હોય તો આમ થાય ? કહે ત્યારે, ધન અનર્થનું કારણ છે કે ધન ન હોવું એ અનર્થનું કારણ છે ? જો સ્વતંત્ર તો તમે શુખનું કારણ માનતા હશે તો ધનને અનર્થનું કારણ કહેતાં તમારે લાખચાર વિચાર કરવો પડશે.

ધન એ મનુષ્યનું પારમાર્થિક કલ્યાણ સાધવામાં અત્યંત મદદગાર ધર્મ પડે છે. વ્યાવહારિક સુખ સાધવામાં ધન ઉપયોગી છે, એ વાતને ધણા સ્વીકારે છે, પણ પારમાર્થિક સુખ તેવડે સધાય છે, એ સાંભળી વિદ્વાનો પણ લાડળી ઉઠે છે. લોકો સ્વતંત્રપણે વિચાર કરતા નથી, અને એક મોટા માણસે ધન પરમાર્થમાં કશા પણ ઉપયોગનું નથી એમ કહ્યું કે પછી જ્યાં ત્યાં તેથી જ દોલકી વગાડતા કરે છે. થોડાંક અજ્ઞાતીવાંધર મુગધમાં પ્રસિદ્ધ થતા ‘શુજ્ઞાતી’ માં એક લેખ આવ્યો હતો, તેમાં એવા ભોંરનું લખ્યું હતું કે જે સંસ્થામાં ધન પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ કરવામાં આવતો હોય અથવા ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો હોય, તેમાં પારમાર્થિક શ્રેય યવાની શી જ આશા રાખેલી ? સ્વદેશમાં લેખકે પોતાના વચ્ચેના એવું દલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો કે ધનપ્રાપ્તિનો જ્યાં જ્યાં ઉલ્લેખ હોય છે, અથવા ઉપદેશ હોય છે ત્યાંત્યાં પારમાર્થિક કલ્યાણ યવાનો લેશ પણ સંભવ હોતો નથી. ધનના સંબંધમાં આપણુ લોકોમાં અને તેમાં પણ ‘શુજ્ઞાતી’ના તંત્રીજીના વિદ્વાનોના મનમાં કેવા બૂઝ લદેશા વિચારો હસી ગયા છે ! ધનને મે-

જવવાનો ઉદ્યોગ કરનાર, ધનને સંગ્રહનાર, અને ધનને મેળવવાનો ઉપદેશ કરનાર એયને સાધી શકતો નથી, એ સાધી નિર્ણય કર્યો ? ધન કેવાં કેવાં કાર્યો કરવાનું સામર્થ્ય મનુષ્યને આપે છે, એનો આવા લોભએ કદી વિચાર કર્યો છે ? ધનવટે પૂર્વે અનેક ક્ષત્રિય મહીષાસોએ મોટા મોટા યજ્ઞો કરી શું અએયને સાધ્યું છે ? કહ્યું ધન શું કહ્યુંને અધ્યાત્મિકતામાં લેઈ જનાર થયું છે ? બલિરાજ્યએ ત્રિલોકરૂપ મહા સંપત્તિ શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનને દાનમાં આપી શું પોતાનું અકલ્યાણ કર્યું છે ? ઋષિઓના યોગમોટા આશ્રમોને ધનવટે નિભાવનાર અનેક નૃપતિઓનું તેમ જ યાજ્ઞવલ્ક્ય જેવા બ્રહ્મવિદ્ને સુવર્ણના શૃંગવાળી અનેક સહસ્ર ગાયોનું દાન આપનાર જનકજેવાનું પારમાર્થિક એય શું નથી સધાયું ? ધનવટે મોક્ષની પ્રાપ્તિ નથી એમ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે તેનો શો અર્થ કરો છો ? તેનો એટલો જ અર્થ છે કે ધન મોક્ષનું સાક્ષાત્ કારણ નથી; પણ જ્ઞાન જ મોક્ષનું સાક્ષાત્ કારણ છે. એમ તો કર્મવટે કે ઉપાસનાવટે પણ મોક્ષ નથી થતો એમ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે તેથી શું કર્મ અને ઉપાસના મોક્ષમાં ઉપયોગી નથી એમ કદી શકારો ? કર્મ અને ઉપાસનાવિના જ્ઞાન થવાની યોગ્યતા આવે જ શી રીતે ? અર્થાત્ કર્મ અને ઉપાસના મોક્ષનાં સાક્ષાત્ કારણ ન છતાં પરંપરા કારણ છે, એમ સર્વ વિવેકી સ્વીકારે છે. તે જ પ્રમાણે ધન મોક્ષનું કારણ નથી, એવું શાસ્ત્રમાં કહેવાથી તે પરંપરા કારણ નથી, એવું શી રીતે નિશ્ચય કર્યું ? મોક્ષમાં જ્ઞે કર્મ અને ઉપાસનાની જરૂર છે તો ધનની જરૂર એની મેળે જ સિદ્ધ થાય છે; કારણ કે ધનવિના કર્મો થતાં અસંભવ છે. સ્પષ્ટ જ છે કે જેમ ધન વધારે હોય છે તેમ વધારે શક્યો કરવાનું સામર્થ્ય આવે છે. દુષ્ટાળના દિવસોમાં ભુખે મરી જતા મનુષ્યોને અન્ન આપી હવાડવાથી કલ્યાણ નથી થતું એમ શું ‘શુભરાત્રી’નાં પિદ્ધાન્ન લેખક કહી શકે છે ? અથવા મનુષ્યોમાં પિદ્ધાન્ન પ્રસાર કરવામાટે સ્થળે સ્થળે શાળાઓ કાઢવાથી, અથવા રોગીઓના રોગ દૂર અને પ્રજનનું આરોગ્ય વધે એવાં ખાતાંઓ સ્થાપવાથી પારમાર્થિક એય નથી સધાતું એમ શું તેઓ કહે છે ? અને આવાં આવાં કાર્યો ધનવિના શું ઉત્તમ પ્રકારે ચર્ચ શકે છે ? જો ધન આ અને એવાં બીજાં અસંખ્ય ઉત્તમ કાર્યો કરવાનું સામર્થ્ય આપે છે, જો ધનવટે મનુષ્ય સર્વ દાનોમાં અત્યંત એક દાન જે પિદ્ધાન્ન અથવા જ્ઞાનદાન તે અત્યંત મોટા પ્રમાણમાં વિતારવા સમર્થ થઈ શકે છે, અને જો ધનવટે તે મોક્ષમાં અત્યંત આવશ્યક જે અંતઃકરણની શુદ્ધિ તે કર્મ અને ઉપાસનાવટે સાધી શકે છે તો પછી ધનને માટે ઉદ્યોગ કરનાર અને ઉપદેશ કરનાર એયને સધાવી જ શકે નહિ એવું કહેવું એ કેટલું સાદસ છે, અને તે વચનોપ્રતિ લક્ષ દેનારને કેવી ભારે બ્રાંતિમાં નાંખનાર છે. ઉપયોગ કરતાં ન આવડવાથી ધન અનર્થ કરે છે, એ આવા ઉપવ્રજીયા વિચાર કરનારાઓ સર્વદા વિસરી બંધ છે, અને પ્રજનના મોટા ભાગને વિચાર કરવાની દેવ ન હોવાથી તેઓ તેમના દોરાપા દોરાય છે.

એક વાર કહ્યું છે તથાપિ પુનઃ કદીએ છાંયે કે સંશયોએ ‘અર્થ’ને પુરપાઈમાં મણેલો હોવાથી તે મોક્ષનો વિરોધી નથી પણ મોક્ષનો સાધક છે. ધનથી અનર્થ થતો નથી, પણ કલ્યાણ જ આપે છે. ઉપયોગ કરતાં ન આવડનારને તો એવી એકે સારી વસ્તુ નથી કે જે અહંકારાણુને ન ઉપગમી આપે. સર્વ કલ્યાણનું શિરોમણિ વેદાંતશાસ્ત્ર પણ મિથ્યા વેદાંતીઓને કેવું અહંકારાણુકતાં થઈ પડે છે, તે કાણુ નથી જાણતું ? વેદાંતશાસ્ત્રનો આવો દુરુપયોગ થવાથી કેણુ શુદ્ધિમાન તેને અનર્થનું મૂળ કહેશે ? ન્યાં ધનપ્રાપ્તિના ઉદ્યોગ હોય છે ત્યાં

એવની પ્રાપ્તિનો અસંભવ છે, એવું કહેનારાઓ પોતાની વિવેકમતિની તથા શાસ્ત્રોનાં સ્વરૂપ સમજવામાં કેટલી કુશળતા છે તેની પરીક્ષા કરાવે છે.

પોતાના અને પરના કલ્યાણની ધારેલી વિવિધ મોટી યોજનાઓને સિદ્ધ કરવાનું ધન સામર્થ્ય આપે છે. ઉદારચરિત મહાજનોએ જનકલ્યાણમાટે એકાંતમાં જે મોટા મોટા હવાઈ કિલ્લાઓ બાંધ્યા હોય છે, તેમને ધન હથામાંથી નીચે ઉતારી, સર્વ મનુષ્યોને પ્રત્યક્ષ દેખાય એવાં સ્થૂળ રૂપમાં આણે છે. નિઃસ્વશય ધન એ જંગલ હોય ત્યાં કાણુમાં મંગળ કરી દેનાર અને જ્યાં જે ન હોય ત્યાં ત્યાં તે જોતજોતામાં વચી દેનાર અદ્ભુત શક્તિવાળો કાંઈ સમર્થ યોગી છે. ખરેખર તે અલ્લાદીનના અમકારિક શનસને ધસવાથી નીકળતો દેવ છે, જે તેના ઉપાસકની સંખ્યા જ ધંચાણો અને આસાઓને પૂર્ણ કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

યોગિની.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૮ ૧૯૨ થી.)

વિચારનાં મોંઘનથી નિઃ વ્યવહારમાં મનુષ્યોને સારી કે નહારી અસર થયાવિના રહેતી જ નથી. આથી નહારા વિચારો કરતાં આપણે બહુ જ સાવધ રહેવું જોઈએ. આપણા ઘરના ખુણામાં કંઈકો એક નહારો વિચાર પ્રસંગે આપણી પૃથ્વીમાં હજારો મનુષ્યોને તેવા જ નહારા વિચારો કરવામાં પ્રેરે છે. ગ્રામ્યના સામે બળવો ઉઠાવવાનો એક મનુષ્ય પોતાની ચોરડીમાં સેવેલા વિચાર થોડા સમયમાં પ્રજાતાં હજારો મનુષ્યોના મનમાં વ્યાપી વળે છે, અને તેમને બળવો ઉઠાવવામાં પ્રેરે છે. હે દેવિ! મોટા મોટા ફેરફારો અને ઉચલપાચલો એકલાં મુખના જ શબ્દોથી થાય છે, એમ બહુશીશ નહિ; પરંતુ એક અથવા ઘણા મનુષ્યોનું પ્રબળપણે સેવાયલા વિચારો જ તેવી ઉચલપાચલોમાં કારણ હોય છે. જેમ એક ઘર સજળતાં તેની પાસે આવેલાં સજળી ઉઠે એવાં સંઘર્ષો જ ઘરો સજળી ઉઠે છે, અને તેમને આલસવાનો જો પ્રયત્ન નથી થતો તો પ્રસંગે આખું નગર પણ સજળી ઉઠે છે, તે જ પ્રમાણે એક મનુષ્યના હૃદયમાં ઉઠેલો બળવાન વિચાર તે વિચારને મદલું કરવાયોગ્ય સ્થિતિવાળાં જોટલાં જોટલાં અંતઃકરણો હોય છે, તે સર્વમાં પ્રવેશે છે, અને તે પ્રવેશમાં પોતાનું જોર જમાવતો આગળ વધી તથા બીજાઓના તેવા જ વિચારોનું પુટ યઈ આપી દેશમાં ફરી વળે છે. આ રીતે જ નગરોમાં ઘણી વાર હડતાલ પડે છે, કોઈ અમુક વિષયમાં પ્રજામાં ભારે આવેશ પ્રકટી આવેલો જણાય છે, મોટા મોટા બળવા યાય છે, અને હામ હામ એકજ વિષયસંબંધે સભાઓ થાય છે, અને ધાર્મિક, નૈતિક, વ્યાપારસંબંધી કે કેળવણીસંબંધી જનઘર્ષ પ્રસરે છે. સામાન્ય લોકો આવે પ્રસંગે કહે છે કે હાલ આ જાતનો પવન ફેલાયો છે, તેથી નાનામોટા સંઘર્ષોમાં જ આવા વિચારો ફાટી નીકળ્યા છે, પણ વસ્તુતઃ આ પવન તે અન્ય કશું જ નથી પણ મધ્યમ વાણીમાં ચાલતાં વિચારોનાં મોળાં છે.

આપણા મગજને અચડતાં વિચારોનાં અનેક મોંઘનમાંથી જે વિચાર આપણને વિંધાય અનુકૂળ હોય છે, અર્થાત્ જેને મદલું કરવાને મારે આપણું મન અધિક યોગ્યતાવાળું થયું

હોય છે, તેને આપણે તત્કાળ અહણું કરીએ છીએ આમ થતાં તે વિચાર આપણા મન-
જમાં સ્થિર થઈને તથા આપણી અનુકૂળ દર્શિતો અધિક પુષ્ટ થઈને આગળ અવાસ કરતો આવે
છે, અને ત્યાં ત્યાં પોતાને અહણું કરવા યોગ્ય સ્થિતિવાળાં અંતઃકરણો મળે છે ત્યાં ત્યાં જઈ,
તે તે મનુષ્યોમાં સ્થિર થઈ, અધિક પુષ્ટિને પામે છે. આમ દિવસે દિવસે તે વિચાર અધિક
પુષ્ટ થઈ આખી પ્રજાપણે પોતાનું ધાર્યું કરાવે છે. રાજાસામે પ્રજા જ્યારે બળવો ઉઠાવે
છે ત્યારે આમ જ થાય છે. રાજાના ભુવમથી પ્રજા ત્રાસ પામેલી હોય છે, એવા સમયમાં
એક મનુષ્યના મનમાં જડ ઉદ્ભવવાનો વિચાર વેગથી ઉઠે છે. નિત્ય તે માણસ આ વિચારને
વેગથી કર્યા જ કરે છે. તેના વિચારનાં મોજાં ધીરે ધીરે મનુષ્યોનાં મગજસાથે સંબંધ કરે
છે. આ વિચારને અહણું કરવા માટે તેમનાં મગજ અનુકૂળ થયેલાં હોવાથી તેઓ તેને અહણું
કરે છે, અને થોડા માસમાં આખી પ્રજાના અંતઃકરણમાં બળવો ઉદ્ભવવાનો બળવાન વેગ
અનુભવમાં આવે છે. પછી માત્ર ચીજુવારી ચાંપવી જ બાકી રહે છે, અને તેમ થવાનો અવધ
સમયમાં થોળા આવતાં હામ હામ ભડકા થાય છે.

પ્રિય દેવિ ! વિચારમાં કેટલું સામર્થ્ય છે, અને તે શું શું કરે છે, તે ન જાણવાથી જ
મનુષ્યો આ અનંત ઉપયોગી શક્તિનો નિરંતર દુરુપયોગ કરે છે. માર્ગમાં આવતાં આપણને
આપણે શરીર પત્ત નીકળેલો એક લિજારી મળે છે. તરત જ આપણે તેની દયા ખાઈએ છીએ
અને મનમાં વિચારીએ છીએ કે અરે રે ! આ કેવો દુઃખી અને રંક પ્રાણી છે ! એના રોગ
કેવો ભયંકર છે ! આના જેવું આ સંસારમાં દયાર્થ વાળું જ કોઈ મનુષ્ય હશે ! આ વ-
ગેરે વિચારો કરી અનંત કરણાથી પીગળી, નેત્રમાં તથા મુખમાં કરણાના ભાવ પ્રદર્શી આ-
પણે તેને કંઈક દ્રવ્ય આપીએ છીએ. આપણે જાણીએ છીએ કે આપણે આપણા આ વર્ત-
નથી તેનું કિંતુ કર્યું છે, પણ વસ્તુતઃ આપણે તેનું અહિત જ કર્યું છે. તેને દ્રવ્ય
આપ્યું એ આપણી ક્રિયા. સારી છે, પણ તે આપતાં અને આપના પૂર્વે આપણે આ-
પણા મનમાં જે વિચારો મેળ્યા છે, તેથી આપણે તેના દુઃખને વધાર્યું છે. કોઈ દિવસ
સાંતે શ્રદ્ધા જતાં તારી ધ્રુવજા હશે તો આ વિષયનો 'દુ' તને પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવીશ.
તે દુઃખી મનુષ્યને દ્રવ્ય આપ્યા પછી થોડીવાર પછી જો આપણે તેને 'પ્રહીશું' તો આપણને
જણ્યશે કે આપણું વિચારોએ તેના મગજમાં પ્રવેશી, તે થોડા સમયકેપ પોતાને
જેટલો દુઃખી ધારતો હતો તેનાં કરતાં વધારે દુઃખી માનતો કર્યો છે. દુઃખી મનુષ્યોના અંતઃક-
રણમાં પોતાના દુઃખના વિચારો સર્વદા રમ્યા કરતા હોય છે, અને એમ હોવાથી તેમનાં મગજ
તેવા વિચારોને અહણું કરવાયોગ્ય સ્થિતિમાં સર્વદા રહે છે. આવી સ્થિતિમાં જ્યારે આપણે
તેમની દયા ખાઈએ છીએ ત્યારે આપણા તે વિચારો તેમના મગજમાં અવરત એસર કરે
છે, અને તેમને પોતાના દુઃખનું અધિક દૃઢ ભાન કરાવે છે, અને આમ થતાં તેમનું દુઃખ
ઓછું થવાને બદલે ઉલટું વધે છે. આમ હોવાથી દુઃખીને મદદ કરવી, પણ તેમની દયા ન
ખાતી, એ સર્વદા અગત્યનું છે. પરંતુ મનુષ્યોના મોટા ભાગને આ સંબંધનું જ્ઞાન ન હોવાથી
તેઓ દુઃખીની દયા ખાય છે, અને તેમ કરી તેને લાજ કરવાને બદલે અજાણતાં લાજ
કરી બેસે છે.

આ તો અમલદયા માણસોના સંબંધમાં આપણે વાત કરી; અને અયોગ્ય વિચારોથી
યતી હાનિને દર્શાવી, પણ આપણા જાણીતા, આપણા સંબંધવાળા, અને આપણી સાથે રેમથી

જ્ઞેયવત્તા માણસોના સંબંધમાં આપણા અયોગ્ય વિચારો તેમને કેટલી હાનિ કરે છે, તે વિશે ઘણું કહેવાનું બાકી છે. હે સુમુખી ! આપણાં માઆપો, આપણાં સગાં, આપણા મિત્રો અને આપણાપ્રતિ વિવિધ પ્રકારે સ્નેહ ધરાવનારા મુખ્યો પોતાના વિચારરૂપી શસ્ત્રથી દિવસમાં કેટલી વાર સેંકડો ધા આપણને કરે છે, અને અગ્નિજ્વતાં આપણને હાનિ કરવામાં કારણભૂત થાય છે, તેનો હું જ્યારે વિચાર કરું છું, ત્યારે ઘણીવાર હું સ્તબ્ધ થઈ જઈ છું, અહો ! વિચારોના લાભાલાભ હું મનુષ્યોને કેવી રીતે સમજાવું ? તેમનાં અજ્ઞાનને ટાળવા એક અત્યંત સમર્થ યોગીના મનોમંજને હું કેટલી તીવ્ર ધ્વંષાથી ધ્રુવું છું ! પ્રિય દેવિ ! આપણા સંબંધી જ્ઞેયસાથે આપણાં મનની, પ્રેમના પ્રમાણમાં થોડી અથવા ઘણી એકતા થયેલી હોવાથી, આપણા વિચારોનાં મોઝાં તકાળ તેમના મગજમાં પ્રબળ અસર કરે છે. આમ હોવાથી આપણા સંબંધી જ્ઞેયોના આપણા મારેના અયોગ્ય વિચારો આપણું કેટલું અદ્વિત કરતા હશે તેનો હું જ વિચાર કરી લે. એક માઆપ પોતાના છોકરાને રડતો જોઈ મનમાં વિચારે છે કે આ છોકરો છેક રડતાળ થઈ ગયો; બીજો પ્રસંગે ધારે છે કે આ છેક લોધારજેવો છે; ત્રીજો પ્રસંગે ધારે છે કે આ બિંદુલ લાણવાનો નહિ, અને હાં જ રહેવાનો. આ વિચારો એક વાર નહિ પણ સેંકડો વાર માઆપના હૃદયમાં થતાં તે બાળકના મનમાં આ દોષો જે આરંભમાં ઘણા ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે, તે વધવા મારે છે, અને દૃઢ થતા જાય છે. કવચિત્ દોષો નથી હોતા ત્યાં માઆપના અયોગ્ય વિચારોથી તેનાં નયં બીજા નાંખાય છે. આ અને એવા જ બીજા અસંખ્ય પ્રસંગોમાં અજ્ઞાન માઆપ બાળકને કેટલી હાનિ કરે છે, તેની કલ્પના પણ થઈ શકતી નથી.

સ્ત્રી અને પતિનું દટાંત લઘ્વજી. સ્ત્રી પતિને પૂર્ણ પ્રેમથી ચાહે છે. દુરાચારી યંબાની તેના મનમાં સ્થાને પણ ધ્વંષા હોતી નથી. કાંઈ પ્રસંગે પોતાના પાડોશીસાથે અથવા પતિના મિત્રસાથે હસીને બોલે છે. પતિ તે જુએ છે. તેને પોતાની સ્ત્રી દુરાચારી હોવાનો સંશય થાય છે. નિત્ય તે આ વિચારને રેવે છે. મુખથી તે પોતાની સ્ત્રી સાથે પ્રેમથી બોલે છે, અને પોતાનો સંશય જણાવતો નથી, પણ મનમાં આ ઝેરી વિચારને તે પોષે છે. તેનું વિચારનું મોણુ સ્ત્રીના મગજને નિઃશ્વ અશ્વકાય છે. સદાચારના દૃઢ સંસ્કાર તેનામાં હોય છે તો તો આ વિચારને તે પોતાનામાં પ્રવેશતો અટકાવે છે, પણ તેમ નથી હોતું, અર્થાત્ તેનું મન દુર્બળ હોય છે તો તેના પતિનો નિઃશ્વ થતો વિચાર તેના મગજમાં દુરાચારનું બીજ નાંખે છે. આરંભમાં દુરાચારી ન હતાં પતિના વિચારો તેની દુરાચારપર પ્રીતિ કરે છે, અને પ્રસંગ મળે છે, તો તેને દુરાચારી કરે પણ છે.

ઘણી સામુદાય પોતાની કલ્યાણરી, નમ્ર અને સુશીલ વડુને મારી વડુ હવે લાંઠે થઈ છે, માંએ મીઠી છે, પણ મનમાં પારણિનાની મેત્રી છે, જેટલી ઉપર દેખાય છે, તેના કરતાં બમણી ભોંયમાં છે, એવા એવા વિચારો રેવેને, આવી જ રીતે લાંઠે અને પ્રપચી અને પોતાની સાથે લડનાર કરી મૂકે છે. ઘણાં માઆપો પોતાનાં બાળકને આમ ને આમ જ દુર્ગુણી કરી મૂકે છે. કારણ કે બાળકોનાં અંતઃકરણ અન્યંત કોમળ હોય છે, અને માઆપના અયોગ્ય વિચારો ઋત તેમનામાં સજડ ચોંટી જાય છે.

મિત્ર અને મિત્રની વચ્ચે, ભાઈ અને ભાઈની વચ્ચે, સ્ત્રી અને પતિની વચ્ચે, પિતા અને પુત્રની વચ્ચે અથવા ગુરુ અને શિષ્યની વચ્ચે બહારથી ગમે તેટલું વિનયનાનું વર્તન થતું હોય,

પરસ્પર તેઓ ગમે તેટલા રનેદથી બોલતા હોય તોપણ મનમાં જે તેઓ એકબીજાના દોષો જોતા હોય, મનમાં તે વિષે દીઠાઓ કરતા હોય અથવા દોષો ન હતાં પણ દોષો છે, એવું મનમાં ખોટા અનુમાનથી ધારતા હોય તોપણ બનેને હાનિ થવા વિના રહેતી જ નથી. જેના દોષો જોવામાં આવે છે, તેનું સત્વગળ નિરંતર દોષો જોવાથી એકાદું ચતુ' નવ છે; તે દોષો તેનામાં નથી હોતા તો નવા ઉદ્ભવે છે, અને હોય છે તો અધિક પ્રુષ થાય છે. દોષ જોનારને પણ તેવી જ હાનિ થાય છે; કારણ કે તેના મનમાં કંઈકો દોષવાળો વિચાર આખા વિશ્વમાં ફરીને પાછો જ્યાંથી તે ઉત્પન્ન હોય છે ત્યાં જ પોતાના જેવા બીજા વિચારોને લેધને આવે છે, અને તેવા વિચારો ફરી ફરીને કરેલા તેને પ્રેર છે. આમ નિરંતર દોષોના ચિંતન અને પ્યાનથી તે દોષ રૂપ જ થઈ જાય છે.

ઉગ્રહિ અને ખરયાળ નદિ એવા અનેક પુત્રો પિતાના દોષદર્શનથી ખરયાળ અને ઉગ્રહિ યર્ષ ગયા છે, અને ખરયાળ અને ઉગ્રહિ અનેક પુત્રો શુશુદર્શનથી સુધરી ગયા છે. સંબંધીઓનાં વિચારનાં મોજાથી નરિણ મનુષ્યો માંદાં પડ્યાં છે, થોડાં માંદાં અધિક માંદાં પડ્યાં છે, અને અધિક માંદાં મરી ગયાં છે, અને તે જ પ્રમાણે સંબંધી જનોના શુદ્ધ વિચારોથી મરણુની અણિએ આવેલા ઘણા, પૃથ્વિ આરોગ્યને ભોગવતા થયા છે. વિચારનાં મોજાનું આપું અદ્ભુત બળ છે.

હે અન્યના સુખને ઇચ્છનારી ! શુદ્ધિમાન મનુષ્યે તો પોતાના સંબંધી મનુષ્યના દોષો જણાય તો પાંડુ તે સંબંધી વિચારને કરવાનું દરતાથી છોડી દેવું જોઈએ, અને તેને બદલે તેના શુણ્ણુ જ ચિંતન કરવું જોઈએ. ઘણા એમ કહે છે કે શુણ્ણુ ચિંતન કરવું, એ સારી વાત છે, પણ શુણ્ણુ જણાતો ન હોય ત્યાં શુણ્ણુ શી રીતે ચિંતન કરવું ? પરંતુ પ્રત્યેક મનુષ્યનો આત્મા શુદ્ધ હોવાથી જે શુણ્ણુ આપણે તેમાં જોવો હોય તે જોઈ શકાય એમ છે. તેથી આ આત્માતરફ દૃષ્ટિ રાખી આપણે તેના શુણ્ણુને જ જોવો જોઈએ અને ખરું જોતાં મનુષ્ય જોવો આપણને દેખાય છે, તેવો તે નથી. જે દેખાય છે તે તો તેનું સપાટીઉપરનું રૂપ છે. તે તેનું ખરું રૂપ નથી. તેનું ખરું રૂપ તો તેનો આત્મા જ છે. તે આત્મા તે જ ખરો મનુષ્ય છે. આથી કાંઈ પણ મનુષ્યમાં ગમે તેવા ઉંચા શુણ્ણુ જોવા એમાં કશું જ કઠિન નથી, તેમ તેમાં વિરોધજેતું પણ નથી. વિચારવડે ઉત્તમ શુણ્ણુ પ્રેમથી તેનામાં જોવાથી આત્મામાંથી તેના શુણ્ણુ પ્રકટાવવા તે પ્રયત્ન પ્રયત્ન થાય છે. અને આથી શુણ્ણુ જોવાથી આપણે તેનું દિત જ કરીએ છીએ. પણ આ શુણ્ણુ સમજને અંતરના ખરા આશયથી જોવા જોઈએ. ઉપર ઉપરથી જોઈએ, અને અંતરના ઉંડા ભાગમાં તો દોષો જ જોઈએ, વો દોષવાળાં વિચારનાં જ મોજા નીકળવાનાં; અને તેથી કરી જ લાભ થવાનો નહિ. હે મધુરભાષિણિ ! આપણા પ્રિયતમ સદ્ગુરુ સર્વાભદર્શનનો જે અપૂર્વ મહિમા વર્ણવે છે, તેનું કારણ મારા વિચારપ્રમાણે આ જ હોવું જોઈએ.

અશુભમાં શુભ જોવું અથવા દોષમાં શુણ્ણુ જોવો, અથવા જ્યાં ત્યાં આત્મદર્શન કરવું, એ કામ સહેલું નથી. એમાં ઉંચા પ્રકારના હૃદયગતી અથવા મનોબળની જરૂર છે. પણ હૃદયને ઇચ્છનાર સપગાયે તેવા હૃદયગતે પ્રાપ્ત કરવું જ જોઈએ. જે કડવાણુનો અન્ય માર્ગ જ નથી, જે દુઃખ અને દોષ જગતમાંથી બીજી કાંઈ રીતે દળે એમ જ નથી તો પડી આ માર્ગ અહણ કરવામાં શા માટે વિચલ કરવો જોઈએ ? જેના હાથમાં કામરૂપી ખર્જ છે તેને કુર્જન શું કરી શકે એમ છે, એ વાક્યનો ખરો લાવે, પ્રિય દેવિ ! તું જાણે

છે ? જે દુર્જનના દોષને દોષરૂપે જોતો નથી, પણ દુર્જનમાં ગુણને જ લુપ્ત છે, તેના પ્રતિ દુર્જન પણ પોતાની દુર્જનતા ત્યજ દે છે. તેનામાં તે ગુણને જ ઉપજાવે છે. કામાવાન પુરુષ દુર્જનના દોષને જો લુપ્ત થો તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય જ, પણ તે તેને જોતો જ નથી, અને તેથી તેનું હૃદય શીતળ રહે છે; અને આ પ્રમાણે ગુણને જોવાથી દુર્જનના કલિ મગજમાં પણ તેના શુભ વિચારનાં આંદોલનો પ્રવેશી તેની દુર્જનતાને ભૂલાવે છે. આમ દોષને ટાળવાનો ઉપાય દોષદર્શન નથી પણ ગુણદર્શન જ છે. અહો ધન્ય છે વેદાંતશાસ્ત્રને કે જે આપું જગત્ જોને દુઃખનો સાગર કહે છે તેમાં હરિર્નિવ જગત્ જગદેવ હરિઃ (હરિ એ જ જગત્ છે અને જગત્ એ જ હરિ છે) એ આદિ વચનોનું પરમેશ્વરદષ્ટિ કરવાનો બાધ આપી સર્વને સુખ પ્રાપ્ત કરવાની અદ્વિતીય કૃપા આપે છે !

પ્રિય દેવિ ! અત્યાર સુધીની આપણી વાતચીતથી હવે તને સ્પષ્ટ થયું જ હોવું જોઈએ કે વિરોધ ટાળવાને માટે સુખથી ઉપદેશ આપવાના કરતાં મનવડે વિરોધ ધરનાર મનુષ્યપ્રતિ પ્રેમના વિચારો જ પ્રેર્યા કરવા, એ તેના વિરોધ ટાળવાનો અલંત સમગ્ર ઉપાય છે. આપણું આર્યકૃત્યો આ ઉપાયને યથાર્થ સમજીને તેના આદરપૂર્વક સ્વીકાર કરે તો તેમના ગૃહસ્થાશ્રમેમાં તારી ઇચ્છાપ્રમાણે પૂર્ણિમાની જ્યોત્સ્નાજ્યેવી શીતળ શાંતિ વ્યાપી રહે એમાં કશો જ સંશય નથી. હવે તારે આ સંબંધમાં ખીલું કંઈ જાણવા જેવું હોય તો પૂછ.

(અપણું.)

પશુઓને પણ ઉપવાસ લાભ કરે છે.

એક અમેરિકન લખે છે કે આરોગ્યવિદ્યાના નિયમો પશુઓને પણ લાભકારક હોવા જ જોઈએ, એવું મને લાગવાથી મારા ફતરા વ્યારે માંદા પડે ત્યારે તેમના ઉપર તે નિયમોને અજમાવી જોવા મેં નિશ્ચય કર્યો. આ પછી ગયા શિયાળામાં મારાં કેટલાંક ફરફરીયાં માંદાં પડ્યાં. એકની રિયતિ એની તો ખરાબ થઈ ગઈ કે મેં તેને મારે જનાવેરાના ડૉક્ટરને જોલાવ્યો. તેણે તેને તપાસીને કહ્યું કે તે ખરે એવું નથી. તેના ગયા પછી મેં તેને દવા આપવાનું અને ખાવાનું આપવાનું બિલકુલ બંધ કરી દીધું; અને માત્ર પુષ્ટક પાણી તેને પાયા કર્યું. આનો પરિણામ બહુ જ સારો આવ્યો. ચોથે દિવસે તેણે ખાવાને માટે વલખાં મારવા માંડ્યાં, પણ મેં તેને પૂરેપૂરા દરા દિવસ વીની ગયા ત્યાં સુધી જોરાકનો એક કણ સરખો પણ આપ્યો નહિ. આટલા ઉપવાસથી હવે તેનામાં ઉભા થવાની શક્તિ આવી. તેના તાવ બિલકુલ મટી ગયો; અને હવે તેને કંકડીને લુખ લાગી હોય એમ જણાવ્યું. પછી તેની દુર્બળતા સધળી મટી ગઈ ત્યાં સુધી મેં તેને બહુ જ થોડા પ્રમાણમાં નિવ ખાવાનું આપ્યાં કર્યું. દુકામાં તે પ્રાણી થોડાક વખતમાં લટ પુટ મઈ થયું, અને તેને આ પ્રમાણે બચી ગયેવું જોઈને ડૉક્ટરને બહુ જ આશ્ચર્ય થયું.

ઉધરસ કેમ ખાવી.

ધણા માણસોને ઉધરસ કેમ ખાવી તે આવડતી નથી. છાતીમાં બંરાઈ રહેલો કંઈ કાઢવાને માટે તેઓ જેમ અને તેમ જોરથી ઉધરસ ખાય છે. પરંતુ જોરથી ઉધરસ ખાવાથી ફેફસાંની અવંત આગી ચામડી સોરાય છે, અને તેના ઉપર સોજો આવે છે. આથી નબળાં ફેફસાંવાળા મનુષ્યોને ટાઈ કોઈ વખત બહુ નુકસાન થાય છે. આથી જેમ અને તેમ ધીરથી ઉધરસ ખાવાની પ્રત્યેક મનુષ્યે ટેવ પાડી જોઈએ.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જીવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે,

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રી સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * મને જે સુખ અથવા દુઃખ મળ્યું છે અથવા હવે પછી મળશે, તે મને મારા પ્રાર્થનાથી જ મળ્યું છે, એમ સર્વ મનુષ્યો કહે છે, પરંતુ સુખ દુઃખને આપનાર આ પ્રાર્થનાને કોણ ધરે છે, એ તમે જાણો છો ?

* * પ્રાર્થનાને ધડનાર બદારની કોઈ પણ સત્તા નથી, અથવા લોભ જેને વિધાતા કે વિધાત્રી કહે છે, તેની કોઈ દેવી અગમ્ય શક્તિ નથી. નિરંતર રમણમાં રાખો કે તમારા પ્રાર્થના ધડનાર તમે પોતે જ છો. જે સુખ દુઃખ હમણાં તમને મળ્યાં છે, અને હવે પછી તમને મળશે, તેને ઉત્પન્ન કરનાર તમારા વિના બીજું કોઈ જ નથી.

* * તમારા શરીરની, તમારી વાણીની અને તમારા મનની પ્રત્યેક ક્ષણે જે ક્રિયા તમે કરો છો, તે ક્રિયાવટે જ તમારું પ્રાર્થન ધરાય છે. આજે જે સુખ દુઃખને તમે ભોગવો છો, તેને ઉપગમ્યનાર પ્રાર્થનાને આજની દાક્ષીણ્ય કેટલી શારીરિક, પારિવશિક અને માર્મિક ક્રિયા વડે તમે રચ્યું હતું, અને હવે પછી જે સુખ દુઃખ તમે ભોગવશો તેને પ્રકટાવનાર પ્રાર્થનાને પણ તમે જ તમારી આ ત્રિવિધ ક્રિયાથી દાસ રચો છો.

* * તમારી સારી ક્રિયાથી સુખને આપનાર પ્રાર્થના તમે રચો છો, અને નહારી ક્રિયાથી દુઃખને આપનાર પ્રાર્થના રચો છો, એ ખરું છે, પરંતુ તમારામાં એવું કોણ છે કે જે તમને સારી ક્રિયામાં અથવા નહારી ક્રિયામાં જોડે છે ?

* * મનુષ્યને ક્રિયામાં જોડનાર તેનો ઉદ્દેશ છે. જો તે ઉદ્દેશ હોય છે, તો તે સારી ક્રિયા કરે છે, અને જો તે નીચો હોય છે તો તે હલારી ક્રિયા કરે છે. આમ હોવાથી મનુષ્યના પ્રાર્થનાને ધડનાર તેનો ઉદ્દેશ છે, એ જ સિદ્ધ થાય છે.

* * પ્રાયઃ મનુષ્યને આ સંસારમાં કોઈને કોઈ ઉદ્દેશ હોય જ છે. તેણે પોતાના મનમાં મને અમુક પ્રશ્નનું પ્રાપ્ત થાઓ, એવું કંઈક ધારી મૂક્યું હોય છે. તેની આ પ્રશ્ન-

છે ? જે દુર્જનના દોષને દોષરૂપે જોતો નથી, પણ દુર્જનમાં શુણ્ણને જ લુચ્છે છે, તેના પ્રતિ દુર્જન-પણ પોતાની દુર્જનતા ત્યજ દે છે. તેનામાં તે શુણ્ણને જ ઉપગમે છે. ક્ષમાવાન પુરુષ દુર્જનના દોષને જો લુચ્છે તો તેને ક્રોધ ક્રિયા થાય જ, પણ તે તેને જોતો જ નથી, અને તેથી તેનું હૃદય શીતળ રહે છે; અને આ પ્રમાણે શુણ્ણને જોવાથી દુર્જનના કલ્પિત મગજમાં પણ તેના શુભ વિચારનાં આદેશનો પ્રવેશી પોતી-દુર્જનતાને ભૂલાવે છે. આમ દોષને ટાળવાનો ઉપાય દોષદર્શન નથી પણ શુણ્ણદર્શન જ છે. અહો ધન્ય છે વેદાંતશાસ્ત્રને કે જે આપું જગત્ જોને દુઃખનો સાગર કહે છે તેમાં હરિરેવ જગત્ જગદેવ હરિઃ (હરિ એ જ જગત્ છે અને જગત્ એ જ હરિ છે) એ આદિ વચનોને પરમેશ્વરદષ્ટિ કરવાનો જોશ આપી સર્વને સખ પ્રાપ્ત કરવાની અદિતીય કૃપા આપે છે !

પ્રિય દેવિ ! આચાર સુધીની આપણી વાતચીતથી હવે તને સ્પષ્ટ થયું જ હોયું જોઈએ કે વિરોધ ટાળવાને માટે સુખથી ઉપદેશ આપવાના કરતાં મનવડે વિરોધ ધરનાર મનુષ્યપ્રતિ પ્રેમના વિચારો જ પ્રેયો કરવા, એ તેના વિરોધ ટાળવાનો અસંત, સજળ ઉપાય છે. આપણું આયોદ્યુષ્ય આ ઉપાયને યથાર્થ સમજીને તેના આદરપૂર્વક સ્વીકાર કરે તો તેમના મુદ્દસાશ્રમોમાં તારી ઇચ્છાપ્રમાણે પૂર્ણિમાની જ્યોત્સનાજીવી શીતળ શાંતિ વ્યાપી રહે એમાં કશો જ સંશય નથી. હવે તારે આ સંબંધમાં બીજું કંઈ જાણવા જેવું હોય તો પૂછ. (અપૂર્ણ).

પશુઓને પણ ઉપવાસ લાભ કરે છે.

એક અમેરિકન લખે છે કે આશોચ્છવિદ્યાના નિયમો પશુઓને પણ લાભકારક હોવા જ જોઈએ, એવું મને લાગવાથી મારા કંતરા જ્યારે માંદા પડે ત્યારે તેમના ઉપર તે નિયમોને આજમાવી લેવા મેં નિત્ય કર્યું. આ મઠી ગયા શિયાળામાં મારાં કેટલાંક ફરફરીયાં માંદાં પડ્યાં. એકની રિયતિ એવી તો જરામ ધઈ ગઈ કે મેં તેને માટે જનાવરોના ડોક્ટરને જોલાવ્યા. તેણે તેને તપાસીને કહ્યું કે તે ખરે જોયું નથી. તેના ગયા પછી મેં તેને દવા આપવાનું અને ખાવાનું આપવાનું બિલકુલ બંધ કરી દીધું; અને માત્ર પુષ્કળ પાણી તેને પાયા કર્યું. આનો પરિણામ બહુ જ સારો આવ્યો. યોગે દિવસે તેણે ખાવાને માટે વધખાં મારવા માંડ્યાં, પણ મેં તેને પૂરેપૂરા દરા દિવસ પીતી ગયા ત્યાં સુધી જોરાકનો એક કણ સરખો પણ આપ્યો નહિ. આટલા ઉપવાસથી હવે તેનામાં ઉભા થવાની શક્તિ આવી. તેનો તાવ બિલકુલ મટી ગયો; અને હવે તેને કકડીને લુખ લાગી-હોય એમ જણાયું. પછી તેની દુર્બળતા સધળી મટી ગઈ ત્યાં સુધી મેં તેને બહુ જ થોડા પ્રમાણમાં નિત્ય ખાવાનું આપ્યા કર્યું. દુઃકામાં તે પ્રાણી થોડાક વખતમાં હટ્ટ પુટ્ટ ચર્ચ થયું, અને તેને આ પ્રમાણે બચી ગયેલું જોઈને ડોક્ટરને બહુ જ આશ્ચર્ય થયું.

ઉધરસ કેમ ખાવી.

થણા માણસોને ઉધરસ કેમ ખાવી તે આવડતી નથી. છાતીમાં લગાઈ રહેલો કંઈ કાદવાને માટે તેઓ જેમ અને તેમ જોરથી ઉધરસ ખાય છે. પરંતુ જોરથી ઉધરસ ખાવાથી ફેફસાંની અવ્યંત આગી ચામડી સોરાય છે, અને તેના ઉપર સોજો આવે છે. આથી નખખાં ફેફસાંવાળા મનુષ્યોને કાઈ કાઈ વખત બહુ નુકસાન થાય છે. આથી જેમ અને તેમ ધીરથી ઉધરસ ખાવાની પ્રત્યેક મનુષ્યે યેન પાડવી જોઈએ.

કરવાનું મોંપીએ છીએ; અને આપણી પ્રયત્નશક્તિઓ જે પ્રદારનું કામ કરે છે, તે પ્રદારનું જ આપણું ભાવિ પ્રારબ્ધ બંધાય છે.

* * આપણા શરીરમાં રહેલી પ્રત્યેક પ્રયત્નશક્તિ ક્રિયાવાન થઈને જોને ઉપભવે છે, તેનો શાસ્ત્રો કર્મ કહે છે. આ કર્મો આપણી સાથે તાદાત્મ્યભાવને પામે છે, અર્થાત્ તેઓ આપણા રૂપ જ થઈ જાય છે. જો તેઓ સાચાં હોય છે, તો આપણે ઉત્તમતાને આપણામાં આવેલી જોઈએ છીએ; જો નિષ્કૃષ્ટ હોય છે તો અધમતાને આવેલી અનુભવીએ છીએ. આમ હોવાથી સ્પષ્ટ જ છે કે પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાનામાં રહેલી પ્રયત્નશક્તિઓને ઉત્તમ ક્રિયામાં જોડવાથી નિરંતર પોતાના અધિક અને અધિક ઉત્તમતા આણી શકે છે.

* * શાસ્ત્રો કહે છે કે આપણામાં, કર્મસત્તા અને સ્વભાવસત્તા એવી બે સત્તાઓ રહેલી છે. આ બે સત્તાઓમાંથી આપણામાં જે કર્મસત્તા છે તે ઉપર કહેલી આપણી પ્રયત્નશક્તિઓનો જ પરિણામ છે. એ કર્મસત્તાને ઉત્તમવળ કરનાર અથવા મહિન કરનાર આ પ્રયત્નશક્તિઓની જ ક્રિયાઓ છે. જ્યારે આપણી પ્રયત્ન શક્તિઓ ઉત્તમ ક્રિયાઓ કરે છે ત્યારે કર્મસત્તા ઉત્તમવળ થાય છે, અને જ્યારે તે નિષ્કૃષ્ટ ક્રિયાઓ કરે છે ત્યારે તે મહિન થાય છે. કર્મસત્તાને સ્વનાર પ્રયત્નશક્તિઓ છે, અને પ્રયત્નશક્તિઓ પાસે સારી અથવા નહારી ક્રિયાઓ કરાવનાર આપણો ઉદ્દેશ છે.

* * એકલો નિશ્ચય પ્રયત્નશક્તિઓને ક્રિયામાં જોડી શકતો નથી. મન જેની ઇચ્છા કરે છે, તેને જ ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા પ્રયત્નશક્તિઓ કરે છે; અને મનની ઇચ્છાઓ ઉદ્દેશને અધીન હોવાથી, ઉદ્દેશ પ્રમાણે જ પ્રયત્નશક્તિઓ ક્રિયામાં જોડાય છે.

* * આ કારણથી જે મનુષ્ય સર્વોત્તમ ઉદ્દેશને, લક્ષ્યને, અથવા અભિલાષાને ધરે છે, તે પ્રાપ્તિ સર્વોત્તમ થાય છે, અને પોતાના ભાવિ પ્રારબ્ધને સર્વોત્તમ કરે છે.

* * પરમેશ્વરરૂપ થવું અથવા થઈએ પોતાના અનુભવ કરવો, જોનાથી એક ઉદ્દેશ અન્ય કોઈ નથી. પોતાનામાં સર્વતત્ત્વ અને સર્વશક્તિમત્ત્વનો અનુભવ કરવો, એ પણ એક ઉદ્દેશ છે. પરમેશ્વરના સાકાર સ્વરૂપને નેત્રથી પ્રત્યક્ષ જોવું એ પણ એક ઉદ્દેશ છે. આ સર્વથી ઉતરતા બીજા પણ ઘણા ઉત્તમ ઉદ્દેશો હોય છે, પરંતુ પરમેશ્વરમય થવું એ સર્વોત્તમ ઉદ્દેશ છે. આથી જેનું જેનું આપણને ભાન થાય તે સ્વર્ગમાં પરમતત્ત્વ જોવાનો પ્રયત્ન કરવો, પરમતત્ત્વને જ આપણા મનમાં નિરંતર ધારણ કરી રાખવું, અને તેમનો જ અનુભવ કરવાની ઇચ્છા કરવી, એ જ આપણી પ્રયત્નશક્તિઓને સર્વોત્કૃષ્ટ ક્રિયામાં જોડનાર એક ઉદ્દેશ છે.

* * પરમતત્ત્વને જ ઉદ્દેશરૂપ કરવાથી અર્થાત્ વારંવાર તેની જ ઇચ્છા કરવાથી આપણા વિચારો પરમતત્ત્વાકાર થતા મારે છે, અને આપણા વિચારો પરમતત્ત્વાકાર થતાં આપણી પ્રત્યેક માનસિક શક્તિઓ, આપણી વાણી, અને આપણા શરીરનાં પ્રત્યેક તત્ત્વો પરમતત્ત્વાકાર થતાં ચાલે છે. જેમાં અને તેમાં ઉચ્ચતા અને ઉચ્ચતા જ વ્યાપી રહે છે. આપણે ઉચ્ચતમ ઉદ્દેશ આપણા સર્વસ્થને ઉચ્ચતમ કરી ચૂકે છે; અને આમ આપણામાં રહેલું બધું જ ઉચ્ચતમ થતાં આપણું ભાવિ પ્રારબ્ધ પણ સ્વતઃ ઉચ્ચતમ થઈ જાય છે.

* * જ્યારે આપણો ઉદ્દેશ ઉચ્ચ હોય છે ત્યારે તે ઉચ્ચ વસ્તુનો જ આપણે નિરંતર

વિચાર કરીએ છીએ, કારણ કે આપણા ઉદ્દેશ પ્રમાણે જ આપણું ચિંતન હોય છે; અને ઉચ્ચ વસ્તુના નિરંતર વિચાર યતાં આપણે તે ઉચ્ચ વસ્તુના જેવા જ ધરિ ધરિ ચતાં જઈએ છીએ. આપણા શરીરમાં રહેલાં સધળાં સામગ્રીં તે ઉચ્ચ વસ્તુના તરફ જ ધાવત કરે છે, અને આમ નિરંતર આપણે અધિક અને અધિક ઉચ્ચ ચતા જઈએ છીએ.

* * હું જાણ છું, અથવા જગત બધું જાણવડે છે, એમ યોદ્ધા કર્તુ' અથવા નેત્ર મીચી પ્રાતાઃકાળે કલાક કે બે કલાક ધાપો કરતું, એટલાથી જ ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ધારણ કર્યો ગણાતો નથી. ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ધરનારે વ્યવહારમાં જેનો જેનો સંબંધ થાય તે સર્વમાં, હલકાને ન જોતાં પોતે ધારેલા ઉચ્ચને જ જોવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ધરનારને આવો પ્રયત્ન થયા વિના રહેતો જ નથી. જેને તેવો પ્રયત્ન થતો નથી, તેણે ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ધરેલો હોતો જ નથી. જે જે દ્રષ્ટિએ આવે તેમાં ખીલું જોવાનો તેને અવકાશ જ નથી. દુર્જનમાં દુર્જનતા જોનાર દુર્જનતાનો ઉપાસક છે; સગળનતાનો નથી જ. સગળનતાનો ઉપાસક અર્થાત્ સગળનતાને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળો દુર્જનતા જોવા જતાં પોતાની ઇચ્છાથી બચ જ થાય છે. આથી ઉચ્ચ ઉદ્દેશવાળાએ જ્યાં ત્યાં પોતાના ઉચ્ચ ઉદ્દેશને જ જોવો. સામાન્ય ઉદ્દેશોમાં પણ એમ જ કરવું. ધનના ઉદ્દેશમાં ધનને જ જોવું. નિર્ધનને જોઈને આ નિર્ધન છે, એવો વિચાર પણ ન આણવો. આરાગ્યના ઉદ્દેશમાં આરાગ્યને જ સર્વત્ર જોવું. રોગીને જોતાં તેના રોગપ્રતિ દ્રષ્ટિ પણ ન રચાવવી. રોગને જોતાં આરાગ્યના ઉદ્દેશ દુર્બળ પડી જાય છે. આથી ઉચ્ચ ઉદ્દેશવાળાએ પોતાના ઉદ્દેશ પ્રમાણે જ સર્વત્ર જાત કરવા પ્રયત્ન કરવો.

* * ઉચ્ચ સુખની ઇચ્છાવાળાએ ઉચ્ચ ઉદ્દેશને જ ધરવો, એને તે ઉચ્ચ ઉદ્દેશથી ઉતરતા પ્રકારનું કશામાં ક્યારે પણ ન જોવું. ધણા મનુષ્યો ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ધરતા છતાં પણ આગળ વધતા નથી તેનું કારણ આ જ છે. તેઓ થોડી વાર ઉચ્ચ ઇચ્છાઓ કરે છે, પણ પાછા હલકાપ્રતિ દ્રષ્ટિ નાંખે છે, અને તેના વિચાર કરે છે. આમ ચતાં જેમ તેઓ ઉચ્ચ ઉદ્દેશને સેવનારા થાય છે, તેમ નીચા ઉદ્દેશોને પણ સેવનાર થાય છે.

* * ઉચ્ચ ઉદ્દેશ કોઈ પણ પ્રાણીમાં અથવા પદાર્થમાં જોઈ રહ્યું છે, એમ સ્વીકારતો નથી. અભદર્શનના ઉદ્દેશવાળો દુરાચરણી મનુષ્યોમાં દુરાચરણનો સ્વીકાર કરે તો તેનો અભદર્શનનો ઉદ્દેશ શી રીતે સિદ્ધ થાય ? દુરાચરણીને તે બુદ્ધિ અને જાણે ખરો, પણ તેને ચિંતનમાં ઉતારતાં તે સર્વદા સાવધ જ રહેવાનો. તેના દોષો સંબંધી તે તર્કપ્રતર્ક તો નહિ જ કરવાનો. દોષોનો વિચાર રજૂતાં તંકાળ તે ત્યાં અભિવ્યક્ત રચાવવા પ્રયત્ન કરવાનો. આવો વાસ્તવિક ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ધરનાર જ પોતાનામાં ઉચ્ચતા આવેલી અનુભવે છે.

* * દોષને, અપૂર્ણતાને, દુઃખને જોવાનું હોય અને તેમનું ચિંતન થતું હોય તે સમયે અભદર્શન નથી થતું એ સ્પષ્ટ જ છે. આથી ઉચ્ચ ઉદ્દેશ સેવનારાઓ કશામાં પણ કોઈ સમયે પોતાના ઉદ્દેશથી જ કંઈ પ્રતિક્ષણ હોય તેને કદી પણ જોતા નથી. સર્વત્ર શુભ જ વ્યાપી રહ્યું છે, અને જે કંઈ જગતમાં બને છે તે મારા કંપાણને મોટે જ બને છે, એવો તેમનો દૃઢ નિશ્ચય હોય છે.

* * તેમનો આ નિશ્ચય કંઈ કવંચ - કલ્પનારૂપ હોતો નથી; પણ અનુભવથી બધાયો.

હોય છે. તેઓને ખાતરી થયેલી હોય છે કે જ્યારે આપણે જેમાં તેમાં તેમાં શુભને જ જો-
ઈએ છીએ, શુભનો જ માત્ર વિચાર કરીએ છીએ, શુભની જ મૂલ્ય-ધ્વજા કરીએ છીએ,
અને શુભની જ માત્ર આશા રાખીએ છીએ ત્યારે વિધની સર્વ સત્તાઓ આપણું શુભ જ
કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે.

* * જેમ અધિકારમાં પ્રકાશ લેઈ જવાથી અધિકાર અદૃશ્ય થઈ જાય છે, તેમ ઉચ્ચ
ઉદ્દેશ ધરતાં દુઃખનો અભાવ થાય છે. પ્રિયતમ ! ત્યારે આજથી જ ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ધરી અને
નિરંતર સુખને જ અનુભવ કરો. ઉત્તમ પ્રારબ્ધ ધડવાનાં સાધનો ધંટાનાદે તમને શ્રવણ કરા-
વ્યાં છે. તેમનો ઉપયોગ કરવાની તમને વિનમ્રિ કરી ધંટાનાદે હાલ તો રાખે છે.

માનસોપચાર.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૪૦ થી)

પ્રકરણ ૪.

આગળ આલતા પહેલાં, પૂર્વે જણાવી ગયેલા સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય નિશ્ચયોને પુનઃ
કહી જઈએ છીએ.

૧ મનનું સર્વ ઉપર અધિપતિપણું છે, અને તેથી રોગ ઉપર મનની સંપૂર્ણ સત્તા છે.

૨ શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાં અને અણુઅણુમાં મન રહેલું છે. આ મન, આપણા
શરીરના સર્વ વ્યાપાર કરે છે. તેને આંતર મન અથવા અપ્રકટ મન એ શબ્દથી આપણે
જાણખીએ છીએ. તેની સર્વ ક્રિયાઓનું આપણને લાભ હોવું નથી. આપણા બાહ્ય મનની
ક્રિયાઓનું જ આપણને લાભ હોય છે.

૩ આપણે જ્ઞાનપૂર્વક જેનાવડે વિચાર કરીએ છીએ તે આપણું બાહ્ય મન છે. આ
બાહ્ય મન, આંતર મનને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચલાવી શકે છે.

૪ શરીરના સઘળા વ્યાપારો આંતર મન અન્નાવનું હોવાથી, જ્યારે કોઈ વ્યાપાર બહાર
ખર આલતા ન હોય ત્યારે બાહ્ય મન, પોતાની ઈચ્છા આંતર મનને યોગ્ય પ્રકારે જણાવે
છે તો તે પ્રમાણે તે માને છે, અને શરીરના વ્યાપારને યોગ્ય પ્રકારે ચલાવે છે.

૫ આમ હોવાથી જે લાગમાં રોગ થયો હોય તે લાગમાં રહેલા મનને તે રોગ મટાડવા
સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જો આપણે કહીએ છીએ તો તે મન તે રોગને મટાડવા અવરુદ્ધ પ્રવૃત્ત થાય છે.

૬ અદ્વાયી અને આદ્યદ્વાયી આંતર મનને પુનઃ પુનઃ આપણી ઈચ્છા જણાવવી જોઈએ.
એક વાર ઈચ્છા જણાવવાથી દુર્મેશાં કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. કોઈ કોઈ વ્યાધિઓમાં બે ચાર
વાર માત્ર કહેવાથી આંતર મન આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે વ્યાધિને મટાડે છે, કોઈ કોઈ વ્યા-
ધિમાં નિત્ય પા પા કલાક અથવા અર્ધા કલાક આદેશ દિવસ કહેવું પડે છે, અને કોઈ
કોઈમાં એક માસ, ત્રણ માસ, અથવા છ માસ સુધી પણ પ્રયોગ જરૂરી રાખવો પડે છે.

૭ આપણા આંતર મનને સજ્ઞાધીને કહેવાથી જેવી રીતે વ્યાધિ મટે છે, તેવી જ
રીતે બીજા માણસોના આંતર મનને સજ્ઞાધીને કહેવાથી પણ વ્યાધિ મટે છે.

૮ આ સુકિતથી એકલા વ્યાધિઓ મટે છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાના તથા પારના દુર્ગુણો તથા દુર્બલસનો પણ તે વડે ટાળી શકાય છે.

૯ આ સુકિતથી સામો મનુષ્ય આપણી સમીપ હોય તોપણ તેનો વ્યાધિ વગેરે ટાળી શકાય છે અથવા દૂર હોય તોપણ ટાળી શકે છે. વળી આપણે તેનો વ્યાધિ ટાળવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ એ વાત તે બળવૃત્તો હોય છે, તોપણ વ્યાધિ ટાળી શકીએ, છીએ, અને ન બળવૃત્તો હોય તોપણ ટાળી શકીએ છીએ.

૧૦ માનસોપચાર કરનાર સર્વને જ આરંભમાં થોડી અથવા ઘણી નિષ્ફળતા મળે છે. પણ તેથી નિરાશ ન થતાં પ્રયત્ન બદલી રાખતાં આખરે જય મળે છે. અને એકવાર જય મળતાં બ્યારે શ્રદ્ધા બાંધાય છે ત્યારે પછી ઉત્તરોત્તર અધિક વિજય મળતો જ રહે છે.

વ્યાધિ ટાળવામાં ગમે તે પદ્ધતિના ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય છે તોપણ મનુષ્યનું મન જ વ્યાધિ ટાળે છે. જ્યાં સુધી શરીરમાં રહેલી વ્યાધિનિવારક સત્તા વ્યાધિને ટાળવા પ્રવૃત્ત થતી નથી ત્યાં સુધી વ્યાધિ ટળતો જ નથી. પ્રત્યેક પદ્ધતિ શરીરમાં રહેલી આ સત્તાને જાગ્રત્ કરવા બળવૃત્તો કે અભિપ્રાયો પ્રયત્ન કરે છે, આપણેપચાર વગેરે પદ્ધતિઓ પ્રદર્શી રીતે આ સત્તાને જાગ્રત્ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ માનસોપચાર આ સત્તાને આંદ્રાત્ રીતે જાગ્રત્ કરતો હોવાથી બીજી પદ્ધતિઓ કરતાં તે ચડતા પ્રકારનો લેખાય છે.

પ્રત્યેક સ્ત્રી અથવા પુરુષમાં પોતાનામાં થયેલા વ્યાધિ મટાડનાર અને દુર્બળ પડી ગયેલા શરીરને બળવાન કરનાર સામર્થ્ય રહેલું હોય છે. આ સામર્થ્ય માનસોપચારવડે રોગી પોતે જાગ્રત્ કરવા સમર્થ હોય છે, અથવા તો અન્ય મનુષ્ય જાગ્રત્ કરી શકે છે. ઘણીવાર રોગીમાં રહેલાં લય અને શંકાથી આ સામર્થ્ય જાગ્રત્ થયા છતાં પણ રોગ નિવારવાના પોતાના પ્રયત્નમાં વિજયને મેળવી શકતું નથી. બ્યારે રોગીના મનમાંથી લય અને શંકા નીકળી જાય છે, વ્યાધિ મટવાની તેને આશા અને શ્રદ્ધા બાંધાય છે ત્યારે તેનો વ્યાધિ બહુ જ સત્વર મટવા માંડે છે.

લય અને શંકાથી આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા જ્ઞાનતંતુઓમાં જડતા આવી જાય છે, અને તેથી મગજમાંથી વિદ્યુત્તરંગ પ્રવાહ રોગ થયેલા ભાગમાં વેગથી વધી શકતો નથી, અને તેમ થતાં તે સ્થાનમાં સ્થિર નિર્દોષતા પ્રમાણમાં આવી શકતું નથી, અને સ્થિરની ગતિ મંદ પડતાં રોગને મટવાની ક્રિયા અટકે છે. સ્થિર એ પ્રાણીઓનું જીવન છે, અને સ્થિરવડે જ શરીરના બધા ભાગ રચાય છે, અને પોષાય છે, તથા સ્થિર જ શરીરમાં જીવું થઈ ગયેલા અણુઓને રચે રચેથી ઘસટી લાવી ફેરસાંઘાત ખંડાર કાઢી નાંખે છે. આથી સ્થિરની ગતિ મંદ પડતાં, શરીરના સમગ્રા અવયવોના વ્યાપાર મંદ પડે એ સ્વાભાવિક છે, અને આ વ્યાપાર જ્યાં સુધી મંદ રહે ત્યાં સુધી શરીરમાં રોગ સ્થિર રહે એ પણ સ્વાભાવિક છે.

જ્ઞાનતંતુઓમાં વહેતો વિદ્યુત્તરંગ પ્રવાહ મગજમાં પુષ્કળ લારેલો હોય છે, પણ મનુષ્ય બ્યારે અગોચર વિચાર રચે છે ત્યારે તે જ્ઞાનતંતુઓમાં વધી શકતો નથી. લય, શોક, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા એ આદિ વિકારો આ પ્રવાહના પ્રતિબંધક છે. તેમના પ્રકટવાથી જ્ઞાનતંતુઓમાં તેનું નિયમિતપણે વહેવું થતું નથી, અને તેમ થતાં સ્થિરની ગતિ પણ અનિયમિત થઈ જાય છે.

કારણ નથી બાણતું કે કટકાકે, મનોવિકારથી હૃદયના ધમકાર વધે છે અથવા ઝાંઝા થાય છે ! એક વિકારથી મુખઉપર કેવી લાલી ચઢી આવે છે, અને બીજા વિકારથી મુખ કેવું ઘોણું પુણી જેવું થઈ જાય છે ! વિકારો લોહીની ગતિ ઉપર અસર કરે છે, એ શું આથી નથી સિદ્ધ થતું ?

આમ લોહીની ગતિ શરીરના સઘળા ફેરફારોમાં કારણ હોવાથી અને લોહીની ગતિના ફેરફારોમાં આપણા મનોવિકારો કારણ હોવાથી લોહીની ગતિને નિયમિત રાખવા ઇચ્છનારે મનોવિકારોનો જય કરવો જરૂરનો છે.

મગજમાં રહેલી વિદ્યુતશક્તિના પ્રવાહને મનદારા અથવા વિચારદ્વારા આપણા શરીરમાં વ્યાપી રહેલા સઘળા શાન્તતંતુઓમાં મોકલી શકાય છે; અને વિદ્યુતના પ્રવાહની પાછળ લોહી વહેતું હોવાથી આ પ્રમાણે લોહીની ગતિને આખા શરીરમાં વધારી શકાય છે. વિચારવા લોહીની ગતિને શરીરના ગમે તે ભાગમાં વધતી અથવા ઝાંઝી કરી શકે, એવા મનુષ્યો કોઈ કોઈના અનુભવમાં પણ આવ્યા હોય છે. આવા મનુષ્યો હાથને કે પગને ટાંચે અથવા નરમ કરી શકે છે. સંકલ્પવડે કોઈ હૃદયના અથવા નાડીના ધમકારને પણ અટકાવી શકે છે. કોઈ વળી સંકલ્પવડે શરીરના ગમે તે ભાગમાં ફાંસો પણ ઉઘાડી શકે છે. કોઈ વળી સંકલ્પવડે, મગજમાં વહેતા વધારાના લોહીને પગમાં આણી શકે છે, અને તેમ કરીને તત્કાળ ઉંઘને આણી શકે છે. આવા પ્રયોગો વિચારવડે કરનારા મનુષ્યો પ્રસંગોપાત જોવામાં આવે છે. એ સર્વથી એ જ સિદ્ધ થાય છે કે લોહીની ગતિ વિચારને અધીન છે.

આ બાબતનો જેમણે અભ્યાસ નથી કર્યો હોતો એવા મનુષ્યોને વિચારથી લોહીની ગતિને વધારવાનું કામ આરંભમાં ઘણું કઠિન લાગે છે. વિચારની સાથે બીજી કોઈ ક્રિયા હોય છે તો તેઓ સ્વચ્છતાથી વિચારના જગનો ઉપયોગ કરે છે. આથી વિચારની સાથે હાથનો ઉપયોગ કરવાંતો ઘણા માનસોપચારકો લલામણુ કરે છે. રોગ મટાડવામાં વિચાર જ મુખ્ય કારણ છે, તથાપિ ઘણા રોગ મટાડનારાઓ રોગીઓના શરીર ઉપર જે હાથ ફેરવતા અનુભવવામાં આવે છે, તેનું કારણ આ છે.

રોગ મટાડવા ઇચ્છનારે પ્રથમ વિચારમળથી શરીરમાં લોહીની ગતિને નિયમિત કરવી જોઈએ. કારણ કે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શરીરમાં લોહી સારી રીતે ફરે છે તો જ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આ માટે નીચેની ક્રિયા કરવી.

મનને વ્યથ ન કરે એવા કોઈ એકાંત સ્થળમાં જવું. પછી ચત્તા સુધે જવું, અને સઘળા અવયવોને દીલા નાંખી દેવા. જાણે તમારું શરીર મીસાતું હોય અને નરમ રૂની તળાકમાં પોતાના ભારથી નીચે જેસતું હોય તેમ આખા શરીરને શિથિલ કરી દેવું. પછી ફેરફારો પૂરેપૂરું બરાંબ લાં સુધી દીર્ઘ શ્વાસ લેવો. વાયુને સુખપૂર્વક રોડી શકાય લાં સુધી રોડી રાખવો, પછી ધીરે ધીરે બહાર કાઢવો. આ પ્રમાણે મન શાંત થાય લાં સુધી થોડી વાર શ્વાસપ્રશ્વાસ કર્યા કરવા.

પછી માથાની દરેક બાજુએ હાથને મુકવા. અને હાથના આંગળોના છેડા કપાળની મધ્યમાં અડે એવી રીતે તથા અંગુઠાનો માંસકળો લાગ દરેક લમણાને અડે એ રીતે

હાય રાખવા. અંગુઠાના છેડા હિંચા રાખવા, નેત્ર બંધ કરવાં, કપાળના મધ્ય ભાગમાં આંગળાનાં, ટેરવાં-મર્યાં હોય ત્યાં અર્થાત્ આઠાયાકમાં દે સહસ્રલપકમાં શ્રુતિને કરવી, અને આખા શરીરમાં વિદ્યુત પ્રવાહ મોકલવાને માટે મંગળમાં હું બળને ઉત્પન્ન છું એમ ધારણું. થોડી પણ એકાગ્રતા કરવાથી મંગળમાં બળ ઉત્પન્ન થવાનું તેમને બાંધે થશે. પછી હાથને માંથા પરથી નીચે ઉતારવા આંગળાને નેત્ર ઉપરથી થઈને અને અંગુઠાને ગળાની દરેક બાજુએ થઈને નીચે આણવા. ત્યારે કંઠઉપર આંગળાં તથા અંગુઠા આવે ત્યારે વળી ત્યાં અટકવું અને પુનઃ તે રથજમાં અર્થાત્ વિશુદ્ધચક્રમાં શ્રુતિને એકાગ્ર કરવી, અને બળને એકઠું કરવું. થોડી વાર પછી ખભા ઉપર થઈને હાથને ધીરે ધીરે નીચા આણી કમર સુધી લેઈ જવા. તે ભાગમાં અર્થાત્ નાભિમાં વળી શ્રુતિને પૂરવેલી પેઠે એકાગ્ર કરવી. પછી બેઠા થઈને ઉપર કુચું તેથી જ રીતે હાથને જંધો, કુંદલ્ય વગેરે ઉપર ફેરવી છેડાં ગળાં આંગળાં સુધી લેઈ જવા.

હાથને માથાથી તે છેક નીચે પગ સુધી ફેરવવી વખતે ધારણું કે મારા માનતે હું આશ્રિય થઈને આખા શરીરમાં વિદ્યુત પ્રવાહ ધીરે ધીરે વહે છે અને દરેક ભાગને નિમગ્ન કરે છે, તેને પોષણ આપે છે. જો કોઈ અવયવ, જેવાં કે દંડસાં, જઠર, પશ્ચિમ વગેરે વ્યાધિથી પીડિત હોય તો ત્યાં હાથ આવે ત્યારે તેમને થોડી વાર તે રથજે રાખી મૂકવા, તેથી ધણું સુખ થઈ જાયશે. ખાસ ભાગઉપર અટકવામાં જે સમય જતાંનો તે ન ગણીએ તો માથાથી તે પગ સુધી હાથને આણતાં એકથી ત્રણ મિનિટ જવી જોઈએ. એક વાર આમ કર્યા પછી જરા અટકી ફરી નેમ કરવું, આજ સાત વાર કરવું, તેથી વધારે નહિ. ત્રણવાર કરવાથી પણ લાભ થાય છે, તથાપિ સાત વારનો પ્રયોગ પૂણ્યતાવાળો ગણાય છે. દિવસમાં ત્રણ વાર વાર આમ કરવું, એ લાભકારક છે. સુતી વખતે આ પ્રયોગ કરીને સ્વસ્થ થવાથી ખડું શાંત નિદ્રા આવે છે. હાથને શરીરઉપર ફેરવવી વખતે દબાણ કરવું નહિ. વિદ્યુત પ્રવાહને માત્ર મારાં ખતાવતા હોઈએ તેની પેઠે હાથને માત્ર ફેરવવું જ પ્રયોગનું છે. આ પ્રમાણે હાથ ફેરવવાથી આખા શરીરમાં લોહીની ગતિ વધેલી અને ગરમી આવેલી તમને જાયશે. ક્રિયા કરતી વખતે ધીરે ધીરે દીર્ઘ શ્વાસ લીધા કરવો. શ્વાસ ગાંઠ હો ત્યારે હાથને ફરતા અટકાવવા, અને ધીરે ધીરે બહાર કાઢો ત્યારે ધીરે ધીરે આગળ વસી વવા. સહઆતમાં કદાચ ધાયો પ્રમાણે અસ્થર ન જણાય તો પ્રયોગ છોડી દેશો નહિ, પણ આગ્રહથી કર્યાં કરજો. અભ્યાસ થતાં તમને લાભ જણાવાનો જ. એકવાર અભ્યાસથી કશું બેસી જશે, એટલે પછી તો એક મિનિટમાં તમે શરીરના કેઈ પણ ભાગમાં લોહીની ગતિ વધારી શકશો, અને તે ભાગને બળવાન કરી શકશો.

માનસપચારથી પારકાનાં કે પોતાનાં ગમે તે વ્યાધિ ટાળવાનો પ્રયત્ન કરતા પૂર્વે આ અધિશ્તી ગતિને સમાન કરવાની ક્રિયા કરવી એ ખડું ઉપયોગની છે.

‘સાધનસમારંભ’ ફંડમાં દ્રવ્ય અર્થનાર સુજનનોની નામાવાલો :

એક નવજન	સ ખેડ ૩ ૫-૦-૦
૧ ૨ ૨૫૩૮૬ હરશોવિદ	આમોદ ૩ ૨-૦-૦
૧ ૨ હરિશંકર કૃપારાકર	,, ૩ ૨-૦-૦
૨ ૨ ગગાધર સહાસિવ ગોડગોર	ગોડગ ૩ ૨-૦-૦
૩ ૧ આધવજી ભગવાનજી (પેતાના પુત્રની સદગતિનિમિત્ત) કરાચી	૩ ૦-૦-૦

The Phalanx. (ફેલેન્ક્સ).

મિ. રૂઢમાર ડી ફ્રેન્ચ આયન્ટ જેઓ અમેરિકાની ધી એડિટરમેલ એસો-
સીએશનના અધ્યક્ષ છે, તથા એક સમર્થ તારવાની, લેખક તથા કવિ છે, તેમના તરફથી
ઉપવા નામનું માસિક મગા ન્યાન્યુઆરીથી પ્રકટ થાય છે વિચાર કરી શકે એવા તથા સ
મજી શકે એવા પુરોગે માટે તે કાલમાં આવે છે ઉચ્ચ વિચારો સમજવાને જેઓ આસ
મર્થ છે, તથા સ્વાર્થમાં જેઓ રચી રચી રલા છે, તેમણે આ માસિક મગાવવા થમ લેવો
નહિ એવું વાર્દિ લવાજમ ૩ ૩-૨-૦ છે સ્વતંત્રપણે મગાવનારને ખચસાથે ૨
૬-૮-૦ થશે તથા સહી કરનારમારફતે મગાવવાથી ૩ ૩-૪-૦ મા મળી શકશે નમુનાને
પ્રથમ અંક જેની સાથે મિ. આયન્ટની છમી આપવામાં આવે છે, તે પાંચ આનાની ડી
કેમો મો-નનારને મોખવામાં આવશે એક પસંદ પડે આદર થતા હજીનારે પાંચ આના
મળીને આપીનું લવાજમ મોકલવું પ્રથમ અંકમાં બીજા વિષયોમાંથી માર્બના ઉદ્યોગસ-
બધે વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યું છે ધી એડિટરમેલ એસોસીએશન અને તેના પ્રિસિ
ડેટ મિ. આયન્ટને મુબઈનાં ગુજરાતી વગેરે પત્રોએ એક પક્ષની અપૂર્ણ દ્રષ્ટિએ
આધારે પ્રપચી અને હમતરીકે કેટલાક આવાડીયાઉપર પ્રસિદ્ધ કરીને પ્રગતને આડે માર્ગે
દેવાના, નિષ્પક્ષપાત પત્રકારોને ન શોભે એવો પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ તેમાં તેઓએ કેવો ઉ-
તાનગીએ અને છાત્રો સ્વભાવ દર્શાવ્યો છે તે પ્રગ્ત દરે પડી જશે લૅસ એન્જેલી
સમા ત્રિશ વર્ષથી પ્રકટ થતું એક અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત પત્ર The Californian Cultivator
જે પોતાની તા. ૧૬ મી એપ્રિલના અંકમાં મિ. આયન્ટના માર્બના ઉદ્યોગસબધમાં
એક વિસ્તારવાળો સેખ પ્રકટ કર્યો છે, તેમાં તે લખે છે કે Mr Bryant had been
in the publishing business in the city of Chicago, and was the
writer of note along other lines beside that for his own publica-
tion વળી તે આગળ લખે છે કે It is also a credit to men of Mr.
Bryant's class to come here and put in their means to develop
this great industry . આવા એક નુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાનતા માસિકમાં ગિનાયને
થાક નજીવાનું હોય એ સ્પષ્ટ જ છે ખાસ કરીને Hermetic Philosophy નો અ-
ભાસ કાળગણોને આના જેવું અન્ય માસિક મગાનું દુર્લભ છે અંગ્રેજી લાપાનું ઉત્તમ
મગાનું જ્ઞાન નહિ ધરાવનારાઓએ આ માસિક મગાવવું નહિ

વ્યવસ્થાપક, મહાબાલ, વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૦—આપાદ. કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત ૧૯૬૪. વર્ષાન (ધંક.)

॥ ૐ શ્રી ॥

ઇષ્ટને નિરંતર નિકટ જાણનાર ભક્તની નિર્ભયતા.

૫૬. (હરિ મારે હૃદયે રહેજે,—એ લય.)

હું તો મારા વહાલા સંગે, હું તો મારા પ્રભુસંગે,
રંગે ખેલું બાળી નાથ, મારે લીલા લહેર છે.
છાંડીને વિશ્વાસ સાચા, સ્વામીકરો ત્યજ્યો હાથ,
તેને કાળો કેર છે.

આવે કોટિ વિપદ તોએ, રંકે બનીને હાડું કેમ;
વિશ્વને જે પાળે તે તો, કરે માફ યોગક્ષેમ;
ધનવિલવ કે પુત્રદારા, છેને મુજને ત્યાગે તોય;
હુઝી થાઉં ન લેશ જવ લગી, પ્રભુ મારી પાસે હોય;
પ્રભુકેશે સાદ્ગો છતાં, જેને રહેતાં ભયશોક;
અમર્યને શિરે બાણે, તોયે હુઝે મૂકે પોક;
દૈન્ય લય ને શોક સઘળું, અજ્ઞાનીને આપે હુઝ;
હું તો મનથી દૈન્યલયને, શોકને પણ બાણું મુખ;
મુજ ઉરે નથી લેહપ્રાંતિ, હુઝમુખ એ ખોટા લેહ;
હું અલેહપદે વસું છું, નિત્ય દૈતનો કરી છેહ;
આવે મુખ કે હુઝ આવે, મારે ઉરથી તે છે એક;
પ્રભુકૃપાથી લેહ લાગ્યો, આગ્યો હુઝનો જેથી છેક;
પ્રભુપાસાં સેવી હું તો, પ્રભુતુલ્ય બન્યો હાલ;
આણી સંશય દૂર લાગ્યા, જેનો જેના બૂરા હાલ;
જે ન પ્રભુને બાણે તેઓ, મુજ સ્થિતિ શું બાણે લેશ;
નૃહરિસંગે હરિ થતાં મુજ, ન્યાસે દેશ ને ન્યાસે વેશ;

મારે
મારે
મારે
મારે
તેને
તેને
મારે
મારે
મારે
મારે
મારે
મારે
તેને
મારે
મારે

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રશ્ના.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

- ૧ દેષ્ટને નિરૂતર નિકટ જાણનાર ભક્તની નિર્ભયતા (શ્રીઉપેન્દ્ર.)
- ૨ કૃતવ્યને સાધવા પ્રતિ જ માત્ર દષ્ટિ રાખવા યત્નને ઉપદેશ (છાં.)
- ૩ જ્ઞાનવાદિના વૃથાતુરને જ્ઞાનવાદિનું દાન (છાં.) ...

૨ તત્ત્વવિચાર.

- ૧ બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણ્ણીયા) ...
- ૨ શ્રીસદ્ગુરુ કોણુ દોષ શકે ? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ? (કણ્ણીયા) ...
- ૩ અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક (છાં) ...
- ૪ કેટલીક જ્ઞામાન્ય શંકાઓનું નિરાકરણ (છાં) ...

૩ વિદ્યા.

- ૧ મહો તથા નિશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છાં) ... ૩૩
- ૨ વિશ્વાંતિ લેવાની કળા (છાં) ... ૩૪
- ૩ શાંતિ નિવારણમાં રેતીના ઉપયોગ (છાં) ... ૩૫

૪ અર્થ.

- ૧ ધનપ્રાપ્તિમાં અવતરતા નિયમો-(છાં) ... ૩૬

૬ પ્રકીર્ણ.

- ૧ ધાળા વાળ ધરાનું તથા દાંત પડી જવાનું કારણ (છાં) ... ૩૭
- ૨ દુધ (છાં) ... ૩૮
- ૩ હિંદુઓનો વનરપતિ આહાર, એ તેમની પરત્વરતાનું કારણ નથી (છાં) ... ૩૯
- ૪ દારૂના દુર્ઘસનનું ઘડી જવું-(છાં) ... ૪૦
- ૫ અપરાધીઓને શિક્ષા કરવાનો નિયમ શું થોડય છે ? (છાં) ... ૪૧
- ૬ સંખ્યાની જનો માંદા પડતાં કેવા વિચારો એવા (છાં) ... ૪૨
- ૭ આહા અને કોશી, એ દારૂ-કરતાં પણ વધારે હાનિ કરે છે (છાં) ... ૪૩

અગત્યની સૂચના.

મહાકાલ પ્રત્યેક માસની વદ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે અને તેથી આશ્રીને પીળા માસની શુદ્ધ દશમસુધીમાં મળે છે. આથી જે આશ્રીને એ અરસામાં અન મહે તેમજે થોડા દિવસ વાંટ જોઈ અત્ર જણાવવું. દેશીય બદલનારે પોતાનું અમન દેશીય જણાવવા કૃપા કરવી. તેમ નહિ કરનારતા પરંપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨:—આવાદ. કૃષ્ણ ૧૪. સંવત ૧૯૬૪. વર્ષાન (અંક) ૯.

॥ ૐ શ્રી ॥

ઇષ્ટને નિરંતર નિકટ જાળનાર ભક્તની નિર્ભયતા.

પદ. (હરિ મારે હૃદયે રહેજો,—એ કવ.)

હું તો મારા વહાલા સંગે, હું તો મારા પ્રભુસંગે,
રંગે ખેલું જાણી નાથ, મારે લીલા લહેર છે.
છાંડીને વિશ્વાસ મ્હાયા, સ્વામીકેશે ત્યજ્યો હાથ,
તેને કાળો કેર છે.

આવે કોટિ વિપદ તોએ, રંક જાનીને હાડું કેમ;
વિશ્વને જે પાળે તે તો, કરે માડું યોગક્ષેમ;
ધનવિલવ કે પુત્રદાસ, છોને મુજને ત્યાગે તોય;
હુઃખી થાઉં ન લેશ જવ લગી, પ્રભુ મારી પામે હોય;

પ્રભુકેશે સાદો છતાં, જેને રહેતાં ભયશોક;
સમર્થને શિરે જાણે, તોયે હુઃખે મૂકે પોક;
દૈન્ય લયં ને શોક મધ્યગું, અસાનીને આવે હુઃખ;

હું તો મનથી દૈન્યભયને, શોકને પણ જાણું મુખ;
મુજ ઉરે નથી લેદબ્રાંતિ, હુઃખમુખ એ ખોટા લેદ;
હું અલેદપદે વસું છું; નિત્ય દૈતનો કરી છેદ;

આવે મુખ કે હુઃખ આવે, મારે ઉરથી તે છે એક;
પ્રભુકૃપાથી લેદ ભાગ્યો, આવ્યો હુઃખનો લેથી છેદ;
પ્રભુપાસાં સેવી હું તો, પ્રભુતુલ્ય જાન્યો હાલ;

જાણી સશય દૂર ભાગ્યા, જનો જેના ગૂઝ હાલ;
જે ન પ્રભુને જાણે તેઓ, મુજ સ્થિતિ શું જાણે લેશ;
નૃહરિષે હરિ થતાં મુજ, ન્યાસે દેશ ને ન્યાસે વેષ;

મારે

મારે

મારે

મારે

તેને

તેને

મારે

મારે

મારે

મારે

મારે

મારે

તેને

મારે

મારે

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન. તથા અંકના. ૫૪ ૨૮૫ થી.)

પ્રતિજ્ઞાસિદ્ધે લિંગમાદ્મરથ્યઃ ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જીવાત્મા દૃશ્ય છે એ કથન પ્રતિજ્ઞાસિદ્ધિનું ચિહ્ન છે, પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિને સૂચવે છે એમ આદ્મરથ્યઆચાર્ય માને છે.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે આ પ્રકરણમાં આત્માની વિજ્ઞાતે સર્વમિદં વિજ્ઞાતં ભવતિ, इदं सर्वं यदयमात्मा-આત્માનું જ્ઞાન થયે આ સર્વ જ્ઞાત થઈ રહે છે, આ સર્વ તે આત્મા જ છે—એ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા છે. ઉપક્રમમાં પ્રિયસૂચિત જીવાત્માનું કથન કરી તે દૃશ્ય છે ક્ષણિક ને કહ્યું છે તે આ પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિને સૂચવે છે. જો જીવાત્મા પરમાત્માથી જિન હોય તો પરમાત્માનું વિજ્ઞાન થયા છતાં જીવાત્માનું વિજ્ઞાન નહિ થાય અને તેથી ઉપરની પ્રતિજ્ઞા અસિદ્ધ રહે તેથી પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિ અર્થે જીવાત્મા અને પરમાત્મા એ બેના અભેદાંશથી ઉપક્રમ કર્યો છે એમ આદ્મરથ્યઆચાર્ય માને છે.

અહિં તાત્પર્ય એ કહ્યું કે ઉપક્રમ અને ઉપસંહારમાં જીવનું પ્રતિપાદન છે તેપણ તેટલા ઉપરથી મધ્યમાં કહેવું, અનેક તાત્પર્યઆદક ક્ષિંપથી ઉપજાવિત અને ખીછ કાઢી રીતે વ્યાખ્યાન ન થઈ શકે એવું ને પરમાત્માનું પ્રતિપાદન કરેલું છે તે પ્રતિપાદન કરનાર વાક્યોને લક્ષણોને આશ્રય કરી જીવપર લગાડી જ્યાં ઘટતાં નથી. તેમજ જો ઉપક્રમાદિમાં રહેલું જીવનું પ્રતિપાદન પણ પરમાત્માપર ઘટતી ન શકાય તો ભલે વાક્યભેદ કરવે, પણ અહિં જોતાં જીવનું પ્રતિપાદન તેવું નથી કારણ કે જીવના જે ભેદનૃત્વાદિ ધર્મો તે પરમાત્મામાં પણ વિદ્યમાન છે તેથી ભેદના આદિરૂપે પરમાત્માનો જ ઉપક્રમાદિમાં નિર્દેશ કર્યો છે. આ પ્રકારનું સમાધાન આદ્મરથ્યાર્થ સર્વ આચાર્યોને સંમત છે, તેમાં આદ્મરથ્ય જે વિશેષ જણાવે છે તે આ સૂત્રથી જણાવ્યો છે. ત્યાં આદ્મરથ્યનું મત એવું છે કે જીવ અને બ્રહ્મમાં ભેદ અને અભેદ બંને છે. મુક્તિકા અને ઘટ એ બેમાં ભેદ અને અભેદ દૃષ્ટ છે તેથી ભેદ અને અભેદ બંને વિરોધી છે માટે સાચે કેમ હોય એ પ્રશ્ન રહેતો નથી. જો મત અને ઘટ એ બેની વચ્ચે અત્યંત અભેદ હોય તો એ બેની વચ્ચે કાર્ય કારણભાવ જ નહિ ધરે, તેમ જ બેની વચ્ચે અત્યંત અભેદ હોય તો મૃત જ ઘટ થાય છે એ જ્ઞાન પણ નહિ થઈ શકે, તેથી બેની વચ્ચે ભેદભેદ સ્વીકારવા જોઈએ. જીવ અને બ્રહ્મ એ બેમાં પણ ભેદભેદ છે. હું સર્વને નથી એ પ્રયક્ષથી બેના ભેદ છે અને નૃત્ત્યમસિ આદિ વાક્યોથી અભેદ પણ છે. કેમકે બંને પ્રમાણસિદ્ધ છે. ભેદ અને અભેદ વિરોધી છે છતાં તેના પરિહાર આ રીતે થઈ શકે છે. મુક્તિકા અને ઘટ એ બેમાં મુક્તિકારૂપે બેના ભેદ છે અને ઘટવદ્મ અવચ્છેદક જોતાં ભેદ છે, તે જ પ્રમાણે ચિદ્રૂપે જીવ બ્રહ્મનો અભેદ છે અને જીવન અને ઇશ્વરવદ્મ ભેદ છે. આમ અવચ્છેદના ભેદથી ભેદ અને અભેદ બંને સાચે હોઈ શકે છે. આમ હોવાથી કૌટિક પ્રયક્ષને લીધે જીવ અને બ્રહ્મનો ભેદ સિદ્ધ છે તેથી પરમાત્માના જ્ઞાનથી સર્વનું-જીવનું ખાસ કરીને-જ્ઞાન કેવી રીતે થાય એ સંકા રહે છે. એ ન થાય તે માટે જીવધર્મથી ઉપક્રમ કર્યો છે અને તેથી જીવના ધર્મો પરમાત્મામાં રહેલા છે એ પ્રતિપાદન કરી એ બેના

શાસ્ત્રીય અભેદ સૂચ્યો છે અને એ શાસ્ત્રીય અભેદને લીધે પ્રચલિત પ્રતિજ્ઞાની દાનિ થતી નથી એ કહ્યું છે આમ આરમ્ભ્ય આચાર્ય સ્વીકારે છે.

હવે અન્ય આચાર્ય શું માને છે તે સૂત્રકાર જણાવે છે.

હુક્તમિપ્યત્ત એવં માવાદિત્યોહુલોમિઃ ॥ ૨૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—(પરમાત્માથી ભિન્નરૂપે રહેલો) હવાત્મા (શરીરરૂપિયો) હુક્તમણ કહે છે ત્યારે તેનો (પરમાત્મા સાથે) અભેદ યથ શકે છે તેથી અહિં અભેદોપક્રમ છે એમ આહુલોમિ આચાર્ય માને છે.

એવં માવાત્—એટલે પરમાત્મરૂપતા યથ શકે છે તેથી.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે હવાત્મા દેહ, ઇન્દ્રિય, મન તથા બુદ્ધિના સંસર્ગથી કાણુપને પામેલો છે અને તે બ્યારે જ્ઞાન, ધ્યાન આદિ સાધનોનું અનુશાન કરે છે ત્યારે એ મલયી રહિત થાય છે અને તેવો યદન જ્ઞે એ શરીરથી ઉકાનિત કરે છે નો પરમાત્મા સાથે એકતાને પામે છે. તાત્પર્ય કે આરમ્ભ્ય આચાર્ય અન્વચ્છેદ બેદથી બેદ અને અન્વચ્છેદની સિદ્ધિ સ્વીકારી છે તે ઝોડી છે પણ આમુક્તેન્દ એવં સ્વાઝીવસ્ય ચ પરસ્ય ચ । મુક્તસ્ય તુ ન ભેદોઽસ્તિ ભેદહેતોરભાવતઃ ॥—જ્યાં સુધી મુક્તિ યથ નથી લાં સુધી હવ પરમાત્માથી ભિન્ન છે, પણ બ્યારે મુક્તિ થાય છે ત્યારે હવને ભિન્ન રાખનાર હેતુનો અભાવ થાય છે તેથી તે સમયે હવનો પરમાત્મા સાથે અભેદ થાય છે—એ નારદ પંચરાપનો વચન પ્રમાણે બેદ અને અભેદ બંને છે પણ તે એક સમયે નથી પણ કાલબેદથી છે. સંગ્રારદશામાં બેનો બેદ છે અને મુક્તિદશામાં અભેદ છે. શ્રુતિ પણ સ્પષ્ટ કહે છે કે એવં સંપ્રદા- દોઽસ્માચ્છરોસાત્ સમુદાય પરં જ્યોતિરુપસંપદ્ય સ્થેન રૂપેણાભિ નિષ્પચતે—આ શુદ્ધ યથેસો હવ આ શરીરથી નીકળી પરં જ્યોતિરુપ પરમાત્મા સાથે એક યથ પોતાના શુદ્ધ- રૂપને પામે છે, અન્યથ શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે યથા નદ્યઃ સ્યન્દેમાનાઃ સમુદ્રેઽસ્તં ગચ્છન્તિ નામરૂપે વિહાય । તથા વિદ્વાન્નામરૂપાદિમુક્તઃ પરાત્પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યમ્ ॥—જેમ લોકમાં રહેલી નદીઓ પોતામાં રહેલાં નામરૂપને ત્યજી મમુદ્રમાં મળી નાથ છે તે પ્રમાણે વિદ્વાસંપન્ન હવ પણ પોતામાં રહેલા નામ રૂપને ઝોડી પર પુરુષરૂપ પરમાત્મામાં મળી નાથ છે. આ શ્રુતિમાં દશાન્ત અને દાષ્ટાન્તિકની સમાનતા લેતાં સ્પષ્ટ સમગ્રય છે કે હવમાં નામરૂપ સ્વભાવથી રહેલાં છે અને ઉપાધિથી નથી તેથી હવનો પરમાત્માથી બેદ વાસ્તવિક છે અને આપાધિક નથી, તેમ જ મોક્ષકાળે યથો અભેદ પણ વાસ્તવિક છે. આ મત પ્રમાણે તત્ત્વમસિ ધ્યાદિ નામો 'તે તુ યથે' એવા અર્થને જણાવનાર લેવાય છે. આ પ્રમાણે મોક્ષકાળે અભેદ હોવાથી એ ભવિષ્યદ્વૃત્તિ અભેદ લઈને ઉપક્રમમાં હવાત્માનો નિર્દેશ છે તેમાં વિરોધ આવતો નથી—આમ આહુલોમિ આચાર્ય માને છે.

હવે આ સંબંધમાં કાશકૂટસ્ત આચાર્યનું મત જણાવે છે.

અવસ્થિતેરિતિ કાશકૂટસ્તઃ ॥ ૨૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પરમાત્મા જ હવરૂપે યથ રહ્યા છે તેથી અભેદોપક્રમ છે એમ કાશકૂટસ્ત આચાર્ય કહે છે.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે પરમાત્મા જ આ વિજ્ઞાનાત્મા (હવ) રૂપે સ્થિત થયા છે, અનિદ્રિત પરમાત્મા જ હવ છે તેથી બંનેનો અંતર અભેદ જ વાસ્તવ છે માટે અહિં અભેદોપક્રમ

તેના શુભ અભિપ્રાયને, રખે પામવા ધાય.

ઈશ્વરમાં પણ દોષ જે, જોતાં ના ખચકાય,

તું રમૂહા જગતની હરજે દે, તૃણવત્

સકળ વિશ્વનો કો નથી, પામ્યું શુભ અભિપ્રાય,

કૃષ્ણ રામ પણ જગતના, જનથી જો ! નિંદાય,

જુએ દોષ તુજ, ત્યાં પછી, શું આશ્ચર્ય ગણાય,

ભય સ્વરૂપ ન હૃદયે ધરજે દે, તૃણવત્

સદ્ગુરુ ઈશ્વર શાસ્ત્ર જે, વિધિથી પ્રસન્ન થાય,

તે વિધિ વહેજે યત્નથી, કુપધ ન ધારી પાય.

છો પછી ફાવે તે કહે, આ જનનો સમુદાય.

હજનનાં વચન વિસરજે દે, તૃણવત્

પૂર્વથી પશ્ચિમમાં વહે, રવિ જો ! ગગને નિત્ય,

સુજન કુજનનાં વચનને, ધારે કદી ના ચિત્ત,

સાધનપર રહી શુભ ન તું, લોકવચન અનુચિત.

મતિ પ્રભુમાં સ્થિર કરી ઠરજે દે; તૃણવત્

આશુપ્ત અસ્થ લહી સખે ! ત્યજજે ખીણ જંગળ,

વ્યર્થ કુથલીમાં છો ખીજત, પચી રહે, રહી કંગાળ,

પણ તું તો હરિ રમરી સમય, સતપ્રયત્નમાં ગાળ.

પ્રતિદેશ હરિ હરિ ઉચ્ચરજે દે, તૃણવત્

નરહરિ પ્રભુની ઓથમાં, જ્યાં લગી રહીશ ભરાઇ,

ત્યાં લગી ત્રિભુવનમાં તને, દોષથી ન થશે કાંઇ,

પ્રભુથી અભિન્ન થઇ રહે, ત્રિકાળ તેથી ભાઈ.

જીવપણું ભુલી સ્વરૂપે સરજે દે, તૃણવત્

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે ? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪૬-૨૮૯ થી.)

જંમ દમાં આ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાનની ઉપત્તિમાં અપેક્ષિત સાધન છે એ સર્વાપેક્ષા અધિકૃતજીવી અને જીવન અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ છે તે જ પ્રમાણે વિવિધતા સંન્યાસના અધિકૃતજીવી દર્મીનો ત્યાગ અને તે માટે સંન્યાસાશ્રમ પ્રણીત તત્ત્વજ્ઞાન માટે અપેક્ષિત સાધન છે, એમ શાંકરવેદાન્ત સિદ્ધ કરે છે. ત્યાં સ્મૃત્યુક્ત ૩-૪-૧૯ યજુષ્યં વાદગાયણઃ સામ્યચુતેઃ પન્ના ભાખ્યમાં જન્યુવત્માં આચ્યું છે કે બ્રાહ્મણ્ય આચાર્યેનું મત અનુ છે કે આશ્રમ નાર-ગૃહસ્થાશ્રમથી હિત આશ્રમ અર્થાત સંન્યાસ તે અનુદેવ છે કેમકે ત્રયો ધર્મસ્કન્ધાઃ

એ શ્રુતિમાં જેમ અન્ય શ્રુતિથી વિદિત ગૃહસ્થાશ્રમનો પરાંમર્શ છે અને તે જેમ અનુષ્ટય છે તે જ પ્રમાણે એ જ શ્રુતિમાં સંન્યાસાશ્રમનો પણ પરાંમર્શ છે એમ સમજાય છે. આ પ્રકારે આ અત્રભાષ્યમાં કહી વિધિર્વા ધારણવત્ ૨-૪-૨૦ એ સૂત્રમાં વિશેષ એ જણાવ્યો કે ત્રયો ધર્મસ્કન્ધાઃ એ શ્રુતિમાં સંન્યાસાશ્રમનો પરાંમર્શોત્તર નહિ લેવો પણ એનો વિધિ છે. એમ સમજવું, અને તે બ્રહ્મસંસ્થપદ્ધતી લેવાય છે. તે આ રીતે. અદિ શ્રુતિ કહે છે કે ત્રયો ધર્મસ્કન્ધા યત્પ્રોધ્યયનં દાનામિતિ પ્રથમસ્તપ એવ દિતીયો વ્રહ્મચાર્યાચાર્યકુલવાસી તૃતીયોડ્યત્યન્તમાત્માનામાચાર્યકુલોડ્યસાદયન્ સર્વ પતે પુણ્યલોકા ભવન્તિ વ્રહ્મસંસ્થોડ્યમૃતત્વમેતિ ॥- ત્રણ ધર્મસ્કન્ધ છે, યત, અધ્યયન અને દાન એ એક ધર્મસ્કન્ધ છે. તપશ્ચરણ એ બીજો ધર્મસ્કન્ધ છે. અને ગુરુકુલમાં વાસ કરી ગુરુકુલમાં જ જે નિરંતર રહે છે એવો બ્રહ્મચારી અર્થાત્ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી એ તૃતીય ધર્મસ્કન્ધ છે. આ સર્વ પુણ્યકોક્ષને પામે છે અને બ્રહ્મસંસ્થ અમૃતને પામે છે. આ શ્રુતિ વાક્ય અત્રનું વિપયવાક્ય છે. અદિ એ સંશય થયો છે કે ત્રયો ધર્મસ્કન્ધાઃ એમાં કહેલા ત્રણમાં સંન્યાસનો સમાવેશ છે કે નહિ. જે સંન્યાસીનો પણ એ ત્રણમાં સમાવેશ હોય તો સર્વ પતે એ પ્રથમશ્રુતિમાં પણ સંન્યાસી આવી જાય અને તેમ થતાં એ અર્થ થાય કે આરે આશ્રમીમાં જે બ્રહ્મસંસ્થ હોય તે અમૃત એટલે જ્ઞાન તથા મોક્ષને પામે અને જે અબ્રહ્મસંસ્થ હોય તે પુણ્યકોક્ષને પામે, પણ જે ત્રયઃ-ત્રણમાં સંન્યાસી નહિ આવી જાય તો સર્વ પતે-આ સર્વ-એ શ્રુતિમાં સંન્યાસીનું અદણ નહિ થાય તેથી તે બાકી રહે અને તેનું બ્રહ્મસંસ્થપદ્ધતી અદણ કરાય અને તેમ થાય તો બ્રહ્મસંસ્થ પદવાન્ય સંન્યાસી અમૃતને પામે અને બીજા આશ્રમાભિમાનીઓ પુણ્યકોક્ષને પામે એ અર્થ થાય. આ પ્રકારની રિધિ-તિ છે. ત્વાં શ્રુતિકારણિના મત પ્રમાણે તપસ્ રાજ્ઘતી સંન્યાસીનું પણ અદણ કરવું એવો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તે સંબંધમાં શારીરકભાષ્યમાં શ્રી ગૃહરાયાર્જ જણાવે છે કે તદ્ગુરુકં, ન હિ સત્ત્વાં ગતૌ વાનપ્રસ્થવિશેષણેન પરિત્રાંજકોપ્રહણમર્હતિ । યથા-ત્ર વ્રહ્મચારિ ગૃહમેધિ નાચ સાધારણે નૈવ સ્થેન સ્થેન વિશેષણેન વિશેષિતાવેવં મિથુવૈજ્ઞાનસાવર્ણીતિ ચુક્તમ્ ॥ એમ તપસ્ રાજ્ઘતી પરિત્રાંજકનું સંન્યાસીનું અદણ કરવું અણુકર છે. તપસ્ રાજ્ઘતી વાનપ્રસ્થના ધર્મનું પ્રધાનપણે દર્શન કરનાર છે તેથી વાન-પ્રસ્થના વિશેષણરૂપ છે માટે તેવડે પરિત્રાંજકનું અદણ કરવું ધટવું નથી. આ શ્રુતિમાં જેમ બ્રહ્મચારી અને ગૃહસ્થ પોત પોતાના અસાધારણ વિશેષણ (ધર્મ) વડે અત્ર નિર્દિષ્ટ છે તે જ પ્રમાણે મિથુ અને વાનપ્રસ્થ એ બેનું પણ તે જ પ્રકારે અદણ કરવું, અર્થાત્ તપસ્ એ મિથુનો અસાધારણ ધર્મ નથી પણ બ્રહ્મસંસ્થતા એ જ મિથુનો અસાધારણ ધર્મ છે અને તપસ્ એ વાનપ્રસ્થનો અસાધારણ ધર્મ છે. માટે તપસ્વરૂપે વાનપ્રસ્થ માનવું અદણ કરવું અને બ્રહ્મસંસ્થ પદવડે સંન્યાસીનું અદણ કરવું.

આ પ્રમાણે આ ભાષ્યમાં બ્રહ્મસંસ્થા એ મિથુનો-સંન્યાસીનો અસાધારણ ધર્મ કહેવા છે. તેનો શો અર્થ છે તે ભામતીકાર ૨૫૪-૩૨તાં કહે છે કે એવ હિ વ્રહ્મસંસ્થતા લક્ષણો ધર્મો મિશોરસાધારણઃ, આશ્રમાન્તર્યાણિ તત્સંસ્થાન્વતત્ત્વસંસ્થાનિ ચ, મિથુસ્તત્સંસ્થ इत्येव ॥ આ બ્રહ્મસંસ્થતારૂપ ધર્મ સંન્યાસીનો અસાધારણ ધર્મ છે. સંન્યાસી ભિન્ન ત્રણ આશ્રમીઓ બ્રહ્મસંસ્થ અને અબ્રહ્મસંસ્થ છે અને મિથુ તો સદા બ્રહ્મસંસ્થ જ હોવો

જોઈએ તેથી જે સદા આશ્રમી નિયમે કરી અભિસંસ્થ હોય તેના જે ગોષ્ઠ આ અભિસંસ્થ-
પદ કરે છે. તાત્પર્ય કે જે સંન્યાસી અભિસંસ્થ હોતો નથી તે પતિત છે, તે પોતાના ધર્મથી
બ્રહ્મ થાય છે અને ગૃહી તંધા અભિચારીઆદિ અભિસંસ્થ નથી એમ નથી; તે સર્વ અભિસંસ્થ
હોઈ શકે છે પણ સદા સર્વદા એ સર્વ આશ્રમીઓ અભિસંસ્થ રહી શકે તેમ નથી. આમ
હોવાનું કારણ આનંદગિરિ આપતાં કહે છે કે તાંનિ હિં રાગાદ્યાદિમતાં । ન ચ રાગાદિમતાં
બ્રહ્મસંસ્થતા ॥ તે રાગ, દેવ આદિથી આદિત છે અને જેમનું અંતઃકરણ રાગઆદિ દોષવાળું
છે, અને વિરાગવાળું નથી તેમને અભિસંસ્થતા હોવી નથી. આ જ અર્થ શાંકરભાષ્યની
બ્રહ્મણિ પરિસમાપ્તિરન્યવ્યાપારતાત્પર્યં તદ્વિષ્ટમભિધીયતે । તદ્વ ચયાણામાશ્રમાણાં
ન સંભવતિ । સ્વાશ્રમવિહિત કર્માનુષ્ઠાને પ્રત્યવાયધવળાત્ ॥-અભિમાં એટલે
પ્રણવમાં તથા તેના અર્થરૂપ અભિમાં પરિસમાપ્તિ એટલે બીજા વ્યાપાર વિનાનું તેમાં રહેવાપણું
એ અભિસંસ્થાનો અર્થ છે અને એ સંન્યાસીથી અતિરિક્ત પણ આશ્રમીમાં સંભવતું નથી
કેમકે તેમને સ્વાશ્રમવિહિત કર્મો કરવાનાં છે અને તે ન કરે તો તેને પ્રત્યવાય લાગે છે-આ
પંક્તિઓનો છે. આ પંક્તિમાં સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે કે જે ગૃહી હોય તેને કર્મ ન કરે તો
પાપ લાગે છે. પાપ કેવા ગૃહીને ? આત્મજ્ઞાનરહિતને કે આત્મજ્ઞાનવાળાને, વિરક્તને કે
અવિરક્તને ? આખરને તથા વિરક્તને પ્રત્યવાય છે જ નહિ એ શંકાચાર્ય પોતે જ ઉપ-
દેશસાહસીમાં કહે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે પ્રત્યવાયસ્તુ તસ્યેવ ચર્યાહંકાર ઇપ્યતે ।
મહંકાર. ફલાર્થિત્વે વિષેને નાત્મવેદિનઃ ॥ ૧. ૨૪ ॥-પ્રત્યવાય તેને જ છે કે જેને
અદઃ એ અભિમાન ગણિત થયું નથી પણ જેને હું અભિચારી છું, હું ગૃહસ્થ છું, હું કર્મી
છું, ઇત્યાદિ પ્રકારે ઉત્તું રહ્યું છે. જે પુરૂષને અભાત્મૈક્યનો નિર્વિકલ્પ આજ્ઞાતકાર થાય છે
અર્થાત્ જે અભિચાર થાય છે તેના અહંકાર અને ફલકામના એ બંને ગણિત થઈ
નય છે તેથી તેને કર્મ ન કરે તો પ્રત્યવાય લાગે નથી. અહંકાર અને ફલકામના એ બે
જેને છે તેને જ તેને ફલની પ્રાપ્તિ માટે તથા તેને અભિમાનને લીધે કર્મ કરવાનું બંધન
છે અને તે બંને કર્મનો ત્યાગ કરે તો પ્રત્યવાય થાય છે. અદૈત અભિચિન્તિની રીકામાં
પણ જણાવ્યું છે (૫૪ ૩૫૪) કે અયોગિનામેવ ત્રાહ્યકર્માકરણે પ્રત્યવાયાન્ ।
યોગરૂપસ્થંભ નિન્યકર્મણો મન્વાદિમિચિંહિતન્વાચ્ચ ॥ જે યોગનો સાધક નથી, જે શ્રવણ
નનનનિદિધ્યામન કરતો નથી તે જ બાહ્ય કર્મનો ત્યાગ કરે તો પ્રત્યવાય છે, સાધક પ્રત્ય-
વાયી થતો નથી. અને વળી શ્રીમનુઆદિએ યોગરૂપ-સંયતરૂપ નિયતકર્મનું વિધાન કહ્યું છે.
તેથી આત્મવિદને કર્મ કરવાનું બંધન નથી એટલું જ નહિ પણ જેને વિરાગ થયો છે તેને
પણ બંધન નથી. માટે જ આનંદગિરિએ એ ભાષ્યની પંક્તિનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું છે કે
જે અવિરક્ત છે તે અભિસંસ્થ થઈ શકે તેમ નથી. જે વિરક્ત છે તેને કર્મ કરવાનું બંધન
નથી, તે અભિસંસ્થ થાય તેમાં કોઈ પ્રતિબંધ નથી.

આ પ્રમાણે આ ભાષ્યમાં એ સૂચવાયું છે કે સદા અભિસંસ્થા એ સંન્યાસાશ્રમમાં
ખર્ચને સારી રીતે મારું શકે છે માટે એ પ્રકારની અભિસંસ્થા ચતિનો અસાધારણ ધર્મ છે કે
જેને એ ન પામે તો તે પતિત થાય છે. એ અભિસંસ્થા સદિત સંન્યાસઆશ્રમનું
બ્રહ્મસંસ્થોઽમૃતન્યમનિ એ વાસ્તવથી વિધાન કહ્યું છે.

આ ભાષ્યનો તથા ચૂનો આ પ્રમાણે અર્થ સર્વ રીકાકારોએ કર્યો છે અને

એમની જ પંક્તિઓથી રપટ થાય છે. આ પ્રસંગમાં સંન્યાસી જ સદા બ્રહ્મસંસ્થ થઈ શકે છે એ ભાષ્ય પંક્તિમાં જોઈ કાઈ કાઈ પ્રતિપક્ષી જણાવે છે કે અહિં પરિવારેવ વ્રહ્મસંસ્થઃ કહ્યું છે અને સદ્ગુરુની ઉપસતિનું વિધાન કરનાર સ ગુરુમેવાભિગમ્યેત્ સમિતવાણિઃ ધ્યાત્રિયં વ્રહ્મનિષ્ઠમ્ આ શ્રુતિમાં બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુ કરવા કહ્યું છે તેથી પરિવારજક તે બ્રહ્મસંસ્થ બ્રહ્મસંસ્થ તે બ્રહ્મનિષ્ઠ અને બ્રહ્મનિષ્ઠ તે ગુરુ, તસ્માત્ પરિવારજક-સંન્યાસી જ તે ગુરુ ઇતિ સિદ્ધમ્, આ પ્રકારનું અનુમાન કરવામાં, આ પ્રકારની દલીલ કરવામાં પોતાનો જે ન્યાય, મીમાંસા અને, વેદાન્તના જ્ઞાનનો ભંડાર તેને એક પદે તેઓ પ્રબળ આગળ ખુરશી કરે છે અને વિજય-શર્માના પંચતન્ત્રમાં આપેલા પંદરિત બ્રાહ્મણના પશુ શિરોભણિરૂપે પોતાને સ્થાપે છે. પંચ-તન્ત્રના પાંચમા તન્ત્રમાં પાંચમી કથામાં આત્મા જ શુદ્ધિશાલી એક નહિ પણ ચાર પંડિતોની વાત આપી છે. ત્યાં કહ્યું છે કે એ મહાપંડિતોમાંથી એક પુસ્તકમાંથી શાસ્ત્રવચન કાઢ્યું કે રાજદ્વારે સ્મશાને ચ યસ્તિષ્ઠતિ સ વાન્ધવઃ-અગ્રદાર તથા સ્મશાનમાં જે ઉભો રહે (સ્થાય કરે) તે મિત્ર છે. આ પંડિતો આ વખતે સ્મશાનમાં ઉભા હતા અને ત્યાં એક ગર્દભ ઉભો હતો. આ વચ્ચે લગાડી એ ગર્દભને તેમણે મિત્ર સ્વીકાર્યો, એટલામાં એક ઉંટ ઉતાવળું આવતું જોયું એટલે ધર્મસ્ય સ્વચિન્તા મતિઃ-ધર્મની મતિ ત્વરિત છે એ વચ્ચે લઈ આ પંડિતોએ નિશ્ચય કર્યો કે આ દોડતું આવતું-ત્વરિત મતિથી આવતું પ્રાણી તે ધર્મ છે. અન્યે શાસ્ત્રવચન કાઢ્યું કે હૃદં ધર્મેણ યોજયેત્ ઇતને ધર્મે સાથે જોડતું (અર્થાત્ ધર્મવડે ઇષ્ટસિદ્ધિ કરવી) અને તે પરથી ઉંટની યેકે ગર્દભને આ પંડિતોએ લંટકાવ્યો, આ સર્વ પ્રવૃત્તિ એ પંડિતોએ ઉપર પ્રમાણે દલીલ લાવનારની પદ્ધતિને અનુસરીને જ કરી છે છતાં એક થાય છે કે વિજયશર્મા જેવા વિદ્વાન્ આ બિચારા બ્રાહ્મણને મુર્ખપંડિત કહે છે.

અહિં તમે પૂછશો કે ત્યારે શું આ બ્રહ્મસંસ્થ યતિ તે ગુરુ નહિ ? તો એનું ઉત્તર કે એકવાર નહિ પણ હજારવાર નહિ. આ સંન્યાસીની તો હજી બધી જ સોગટીઓ કાચી છે. એ પોતે જ હજી સિદ્ધ થયો નથી-પોતે જ આત્મત્ત થયો નથી, પોતાને જ હજી કર્તવ્ય કરવાનું રહ્યું છે અને પ્રાપ્ત્ય મેળવવાનું રહ્યું છે. પોતે જ હજી શિષ્ય છે તો એ ગુરુ ક્યાંથી થઈ શકે ? આ જ સૂત્રના ભાષ્યમાં આ સંન્યાસાશ્રમનું વિધાન શામાટે અત્ કહ્યું છે તે રપટ કરતાં જણાવ્યું છે કે વ્રહ્મજ્ઞાન પરિપાકાંગત્વાચ્ચ પારિવારિકસ્ય-આ સંન્યાસ તે પરિપક્વ બ્રહ્મજ્ઞાન માટે વિધાન કરવામાં આવ્યો છે. એને રપટ કરતાં આનંદગિરિ દીકાકાર લખે છે કે શ્રવણાદિદ્વારા સંન્યાસસ્ય વ્રહ્મજ્ઞાનદાઢ્યર્થત્વમ્-આ સંન્યાસ, ગ્રહણ કરી એ પુરૂષ જે શ્રવણાદિ વેદાન્તનાં સાધનો સાધે તો એ સાધનદ્વારા દૃઢ બ્રહ્મજ્ઞાનને એટલે નિર્વિકલ્પ-સંશયવિપર્યયરહિત-બ્રહ્મભૈક્યના સાક્ષાત્કારને પામે છે અને તેથી એ તત્ત્વજ્ઞાન તે મોક્ષનું-અમૃતનું સાધન છે માટે અત્ર તેને અમૃત કહ્યું છે. તાત્પર્ય કે સંન્યાસ જનતે મોક્ષનું સાધન નથી, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનનું પણ સાધન નથી તેમ તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધનો જે શ્રવણાદિ તેનું પણ સાક્ષાત્ સાધન નથી પણ એ શ્રવણાદિ કરવામાં નિઃપ્રતિબંધક રિયતિ આપવામાં ઉપકારક છે માટે આનંદગિરિ કહે છે કે પરિવાજકસ્યાપિ વ્રહ્મસંસ્થસ્ય વાક્યાર્થ-સાક્ષાત્કાર દ્વારેણેવ મુલ્યમમૃતત્ત્વમ્-બ્રહ્મનિઃ પરિવાજક હોય તોપણ તેને ગ્યારે તત્ત્વમ્સિ ધ્યાદિ વાક્યના અર્થરૂપ બ્રહ્મભૈક્યને સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે જ તે મુખ્ય અમૃતરૂપ મોક્ષને પામે છે. ભાગતીકાર પણ કહે છે કે વ્રહ્મજ્ઞાનસ્ય શઙ્કાજનિતસ્ય યઃ પરિપાકઃ

સાક્ષાત્કારોપવર્ગસાધનં તદંગતયા પારિગ્રાજ્યં વિહિતમ્ ॥ શંખજનિત જે હવ તથા
 બ્રહ્મનું પરાક્ષત્ત્વ તેના જે પરીપાક એટલે હવબ્રહ્મના અભેદનો સંશયવિપર્યયરહિતપણે
 સાક્ષાત્કાર તેના સાધનરૂપે સંન્યાસનું વિધાન છે. આમ હોવાથી જે જે આ સંન્યાસ લે છે
 કે તે દ્વિતીયક્ષણે જ બ્રહ્મજ્ઞાનને પામતા નથી. પણ અધિકારાનુસાર ન્યૂનાધિક સમયે જ એ
 જ્ઞાનને પામે છે અને કોઈ કોઈ તો એ સંન્યાસ લીધા છતાં મરણ પર્યંત પણ તત્ત્વજ્ઞાનને
 પામતા નથી. જે જે સંન્યાસીઓ ઉપનિષદાદિનું રહસ્ય કરતા રહે છે, પ્રભુવાદિની ઉપાસના
 કરતા રહે છે છતાં એ સર્વના પરિણામમાં હવ અને બ્રહ્મ જિનન છે એ નિશ્ચયપર આવે
 છે તે સર્વ સંન્યાસી બ્રહ્મનિષ્ઠ થયા છતાં તત્ત્વજ્ઞાનથી સદા રહિત જ રહે છે એમ શાંકર-
 વેદાન્ત સ્વીકારે છે, અર્થાત્ ઈતર સંપ્રદાયના સર્વ બ્રહ્મનિષ્ઠ સંન્યાસીઓ તત્ત્વજ્ઞાનથી રહિત
 છે એમ એ વેદાન્ત માને છે. તેમ જ શાંકરવેદાન્તનું અવલંબન કરનાર બ્રહ્મનિષ્ઠ સંન્યાસી
 ઓ પણ સર્વ આ તત્ત્વજ્ઞાનને પામે જ એવો નિયમ નથી. બ્રહ્મસૂત્ર ૨-૪-૫૧ ના ભાષ્યમાં
 અવશુદ્ધિમાં પ્રવૃત્ત થયેલા સર્વને આ જન્મમાં જ તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે એવો પૂર્વપક્ષ લક્ષને
 સિદ્ધાન્ત જણાવ્યો છે કે યદા પ્રસ્થાન્તસ્ય વિદ્યાસાધનસ્ય કશ્ચિત્ પ્રતિબન્ધો ન ક્રિયતે
 ઉપસ્થિત વિપાકેન કર્માન્તરેણ તદેહૈવ વિદ્યા ઉપપદ્યતે, યદા તુ ચ્છલુ, પ્રતિબન્ધઃ
 ક્રિયતે તદાડ્મુચ્ચેતિ ॥ તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધનો જે શ્રવણ, મનનાદિ તેના ઉપક્રમ કરનારને જે
 કોઈ પ્રતિબંધક કર્મનો ઉદય થતો નથી તો તેને આ જન્મમાં વિદ્યાનો ઉદય થાય છે અને
 એવો પ્રતિબંધ નહીં છે તો આ જન્મમાં તત્ત્વજ્ઞાન થતું નથી પણ ઈતર જન્મમાં થાય છે.
 તાત્પર્ય કે બ્રહ્મનિષ્ઠ સંન્યાસી થયા છતાં તે જન્મમાં જ તત્ત્વજ્ઞાનની તે થાય એ નિયમ નથી
 તો તરત જ તત્ત્વજ્ઞાનને પામે એમાં આશા શી ? તેથી આ બ્રહ્મનિષ્ઠ યતિ તત્ત્વજ્ઞાનથી રહિત
 છે માટે તે એકવાર નહિ પણ હજારવાર ગુરુ યઈ શકે તેમ નથી. તેથી આ બ્રહ્મસંસ્થ યતિને
 બ્રહ્મનિષ્ઠ ઓત્રિય ગુરુ સાથે એક કર્મનાર કેવલ મતિની મંદતા જ અચરે છે અને ઉપરના
 મહાપંડિતોના દલીલનું જ સર્વ મુનને રમરણ કરાવે છે. (અપૂર્ણ.)

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૯૬ થી)

પ્રકરણ ૯.

ગ્રેષ્ઠ રાશિ.

(૨૧ મી ડિસેમ્બરથી ૨૦ મી જાન્યુઆરીસુધી.)

(૫મી તરવની ત્રણ રાશિઓમાં આ રાશિ છેલ્લી ગણાય છે. તેની સત્તા વ્યક્તિ શરીરમાં
 છુટણુ અને તેના પાછળના ભાગ ઉપર પ્રવેશે છે. એકાગ્રતા અને અંતર્યામિ ઉભાપને તે
 પોષનાર છે. સૂર્ય પ્રત્યેક વર્ષે આ રાશિમાં ડિસેમ્બરની ૨૧ મી તારીખે અથવા એ ચારસા-
 માં પ્રવેશે છે, અને ૨૦ મી જાન્યુઆરીએ અથવા એ ચારસામાં તેનું અતિક્રમણ કરે છે.
 આ રાશિની ખરેખરી અસર સૂર્યનો તેમાં પ્રવેશ થયા પછી છ દિવસ થાય છે, તેથી ૨૧
 મીથી ૨૭ મી ડિસેમ્બરસુધીના જન્મેલાં મનુષ્યોમાં આ રાશિનાં સંપૂર્ણ લક્ષણો હોતાં નથી.

તેઓનામાં કંઈક પૂર્વ રાશિનાં એટલે ધન રાશિનાં અને કંઈક આ રાશિનાં લક્ષણો હોય છે. વળી તેમના જન્મસમયે ચંદ્ર જે રાશિમાં હોય છે, તે રાશિનાં લક્ષણોના અંશો પણ તેમનામાં હોય છે.)

આ રાશિ પૃથ્વીતત્ત્વની મૂળ રાશિ છે. ઇતિહાસ, ઐકાંતવાસ અને ધ્યાનના અગમ્ય અંશોની તે સૂચક છે. તેમાં જન્મેલા મનુષ્યો સમર્થ વિચારકો, સ્વાભાવિક વક્તાઓ, અને શિક્ષકો હોય છે. તેઓ માનસિક શક્તિઓને કળવવાપાછળ ધ્યાન આપે છે, અને અંધમાંથી પ્રાપ્ત થતા જ્ઞાનના તેઓ પરમ ઉપાસક હોય છે. પોતાની શુદ્ધિનો વિકાસ કરવાની તેમનામાં તીવ્ર ઇચ્છા હોય છે; અને ન્યાં સુધી તેમને પોતાની શુદ્ધિ મેલોડ્રુટ થયેલી નથી લાગતી ત્યાં સુધી તેઓ કદી શાંત બેસી રહેતા નથી. તેઓ અત્યંત મહેનત કરનારા હોય છે, પરંતુ એક વખતે ધણું કામ કરવાનું માથે લેતા હોવાથી સહેલાઈથી થાકી જાય છે. ન્યાં સુધી તેઓ એક જ કામને એક વખતે સંપૂર્ણ ધ્યાન લગાડીને કરવાનો અભ્યાસ પાડતા નથી ત્યાં સુધી તેઓ ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

મેષ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં એક ઉત્તમ લક્ષણ એ છે કે તેઓ ખીજના કામમાં વ્યયમાં કદી પણ માથુ મારતા નથી. ખીજના કામમાં કદી પણ વ્યયમાં મુંડી ધાલવી નહિ, પણ પોતે પોતાનું જ કામ કર્યાં કરવું, એ જે વિચરવું મોટું સૂત્ર છે, તેને તેઓ સારી રીતે સમજે છે. જેમ તેઓ ખીજના કામમાં માથુ મારતા નથી, તેમ તેમના કામમાં કોઈ માથુ મારી તમારે આ કામ આગ કરવું કે તેમ કરવું, એવી ન્ને તેમને કોઈ સલાહ આપે છે, તો તે તેમને જરા પણ પસંદ પડતું નથી.

જેમ મેષ અર્થાત્ બકરા પોતાને જ માટે મહેનત કરે છે, તેમ આ લોકો પોતાને જ માટે વગર અટક્યે આપો દિવસ શ્રમ કર્યાં કરે છે. ખીજઓને માટે શ્રમ કરવામાં ન્યારે તેમને જોડવામાં આવે છે, ભારે તેમને ધણું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી આ લોકને તેમનું પોતાનું જ કામ કરવા દેવું, એ ધણું ઉત્તમ છે.

ખીજઓને આનંદ ઉપજવવાની કળામાં તેઓ કુશળ હોય છે. તેઓને વાતો કહેતાં બહુ સારી આવડે છે. હાસ્ય ઉપજાવે એવા દુચકાઓને તથા ગમત ઉપજાવે એવી વાતોને તેમની પાસે લાંડાર હોય છે. કારણ કે તેમની સ્મરણશક્તિ બહુ સારી હોય છે.

પ્રસંગે તેઓ બુ જ આનંદમાં આવી જાય છે, અને પ્રસંગે અત્યંત ઉદાસ થઈ જાય છે. ન્યારે તેઓ આનંદમાં હોય છે, ત્યારે તેમના જેવું ગમતી કોઈ જ હોતું નથી, અને ઉદાસીમાં હોય છે ત્યારે તેમના કસ્ટાં ચડીયાતી ઉદાસી ખીજ કોઈની જ હોતી નથી. તેઓ પોતાની ઉદાસીનું યોગ્ય કારણ ક્ષણિત જ આપે છે.

તેઓ ભાયાળુ, ઉદાર, અને વિશ્વાસપાત્ર હોય છે. તેમને એક વાર જેની સાથે મિત્રતા થાય છે, તેના તેઓ કદી પણ ત્યાગ કરતા નથી. આ રાશિમાં જન્મેલા કેટલાક, પોતાના મિત્રોસાથે હૃદયપરંત નિકટનો સંબંધ ગૂંપવાથી સંકટમાં પણ આવી પડે છે.

ધંધામાં તથા પૈસાની લેવડદેવડમાં તેઓ બહુ જ કાળજવાળા હોય છે. તેઓ જે વચન આપે છે, તેને યથાર્થ પાળે છે. તેઓ મોટા પેટના હોવાથી કોઈ પણ વાતને શુભ રાખી શકે છે. પોતાના મિત્રોને હૃદયપરંત મદદ કરવી, એ તેઓનામાં હોય છે. તેઓનામાં મોટી મોટી યોજના ધરાવી સ્વાભાવિક કુશળતા હોય છે.

આવતા હોય એવો મેષ રાશિનો મનુષ્ય પ્રસંગોપાત્ત મળી આવે છે. આવો પુરુષ કંબુસાઈ કે કસર શું છે તે જાણતો હોતો નથી. તેને લવિષ્યમાં વિપત્તિ આવવાનો ભય થતો નથી. તે પૈત્રા ખરચવામાં ઘણો જ અવિચારી હોય છે. તે સર્વદા સારાની જ આરામ રાખનારો અને લવિષ્યમાં સુખ મળવાની ભારે ઉમેદવાળો હોય છે.

ઉત્તમ શિક્ષકો આ રાશિનાં મનુષ્યોમાંથી નીવડી આવે છે, અને તેનું કારણ એ કે તેઓ નાની નાની બાબતોમાં પણ બહુ ધૈર્યથી અને ચોક્કસીથી ધ્યાન આપે છે. તેઓ તન દહને શીખવે છે, અને બાળકોઉપર બહુ જ માયા રાખે છે. તેઓ આઠ વર્ષના બાળક-પાસેથી સોળ વર્ષના બાળકોટલા જ્ઞાનની આશા રાખતા નથી. વિદ્યાર્થીઓ આ રાશિના શિક્ષકોઉપર અત્યંત પ્રેમ તથા ભક્તિ રાખે છે, અને તેમને પ્રસન્ન કરવાને માટે તેઓ જે કહે તે કરે છે. વળી તેમની પ્રસન્નતા મેળવવાને માટે તેમના વિદ્યાર્થીઓ અત્યંત શ્રમ લેઈને અભ્યાસ કરે છે.

આ લોકોને ખુશામતઉપર અત્યંત તિરસ્કાર હોય છે, તોપણ જે પ્રશંસાની તેઓનામાં યોગ્યતા હોય છે, તેવી પ્રશંસા તેમની કોઈ કરે છે, તો તે પ્રશંસા કરનારની તેઓ અત્યંત ખુશ જાણે છે. તેઓનામાં એક પ્રકારની મોહની રહેલી હોય છે, અને તેથી લોકો તેમના તરફ સ્વભાવથી જ આકર્ષાય છે. તેમના ઉપર બહુ પ્રેમ છે, એવું દર્શાવવાનો કોઈ ખાસ પ્રયત્ન કરે તો તે તેમને ગમતું નથી. સામાના ખરા પ્રેમને તેઓ ઓળખી લે છે, અને આ પ્રકારે જાણીને જ તેઓ સંતુષ્ટ રહે છે. સ્ત્રીઓને પતિનાં લાડને વિનયથી તાલે થવાની ફરજ પડે છે ત્યારે તેમને અતિશય દુઃખ થાય છે. જેમના પ્રતિ તેમનો ખરો પ્રેમ હોય છે, તેમના પ્રતિ તેઓ તે પ્રેમને દર્શાવવાનાં બાજી ચિહ્નો બહુ જ ઓછાં કરે છે. ત્યારે તેઓના વિકારોને તેઓ જિતે છે ત્યારે તેઓ આધ્યાત્મિક વિષયોમાં અત્યંત ઉત્સાહ દર્શાવે છે, અને તેની સિદ્ધિમાટે ભારે શ્રમ કરે છે. બહારની ટાપડીપમાં દીર્ઘ સમયથી પચી રહેલા તેમના મનને જાગૃત કર્યું અને પારમાર્થિક વિષયોનો તેમને શોખ લગાડવો એ કામ કઠિન છે, તોપણ એક વાર જ તેમને તેનો શોખ લાગે છે તો પછી ખીચ કોઈ રાશિનો મનુષ્ય તેમના જેવી આનંદ દર્શાવતો નથી.

(અપૂર્ણ)

અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક,

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૦૩ થી)

(૪)

આંતર મનપાસે આપણી ઈચ્છાપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો પ્રથમ હેતુ એ છે કે આપણામાં જે જે દોષો, જે જે દુર્ગુણો, જે જે ખામીઓ, જે જે વિકારો, જે જે ભ્રષ્ટતાઓ, અને જે જે અપૂર્ણતાઓ હોય તે સઘળી આપણે ટાળી રાખીએ; અને ખીજો હેતુ એ છે કે આપણા આત્મામાં જે અમર્યાદ સામર્થ્ય રહેલું છે, તેને આપણે પ્રકટાવી રાખીએ.

આપણામાં જે જે દોષો તથા દુર્ગુણો વગેરે આપણને જાણાય છે, તે સર્વ દોષો તથા દુર્ગુણો વગેરેના સંસ્કારો પૂર્વે આપણા આંતર મનઉપર પડેલા હોવાથી જ આજે તેઓ

આપણા જીવનમાં આપણને પ્રકટ જણાય છે. આંતર મનકિપર પડેલા ખોટા સંસ્કારો એ કારણ છે, અને દોષો, દુર્ગુણો વગેરે કાર્ય છે. આમ હોવાથી જ આંતર મનમાંથી આપણે આ દોષો તથા દુર્ગુણો વગેરેના પડેલા સંસ્કારો કાઢી નાંખીએ, તો તેમનાં કાર્ય જે દોષ તથા દુર્ગુણો તે આપણામાંથી કેવળ નાશ પામે, અને આપણે દોષમુક્ત થઈ વિશુદ્ધ. જીવન ગાળવાને સમર્થ થઈએ.

આંતર મનકિપર પડેલા અયોગ્ય સંસ્કારો ટાળવાને માટે તે સંસ્કારોના વિરોધી શુદ્ધ સંસ્કારો આંતર મનમાં પાડવા જોઈએ. ખોટા સંસ્કારોના સામા થવાથી અર્થાત્ તેમના સામા મનોબળ વાપરવાથી, અથવા તમે દૂર થાઓ, દૂર થાઓ, એમ બોલ્યા કરવાથી, અથવા તેમના સામા ક્રોધ કરવાથી તેઓ કંઈ અંતઃકરણમાંથી ટળતા નથી. યોગ્ય અથવા શુદ્ધ સંસ્કારોને પાડો, અને અયોગ્ય સંસ્કાર આપોઆપ ટળી જશે.

જે સુખદ વસ્તુઓનો આપણે આપણા જીવનમાં પ્રવેશ અનુભવ કરવો હોય, અર્થાત્ જેની આપણને ઇચ્છા હોય, તેનો જ માન વિચાર કરવાનો મનને અભ્યાસ પાડવાથી, અને તે સંપૂર્ણ ઇચ્છાઓને અને વિચારોને આપણા આંતર મનમાં ઉત્તર ઇસાવવાથી, પ્રત્યેક અયોગ્ય સંસ્કાર નિર્મૂળ થાય છે; અર્થાત્ પ્રત્યેક દુર્ગુણ, દોષ અને વિકારોનાં કારણો વિનાશ થાય છે; અને કારણોનો અર્થાત્ અયોગ્ય સંસ્કારોનો નાશ થતાં દુર્ગુણદોષાદિનો પણ નાશ જ થાય છે.

મારા દોષ ટાળવા માટે શું કરવું, એવો પ્રશ્ન ધણા કરે છે. સંશયો કહે છે કે તત્ત્વ વિચારના સેવનથી અને ઈશ્વરભક્તિથી દોષ, અને પાપમાન ટળે છે. બ્યારે તત્ત્વના જ વિચારને અને ઈશ્વરના સ્મરણને જ પ્રેમથી નિરંતર કરવામાં આવે છે, ત્યારે આંતર મનકિપર તેના જ શુદ્ધ સંસ્કારો પડે છે, અને શુદ્ધ સંસ્કાર પડતાં દોષોનાં કારણ જે અયોગ્ય સંસ્કાર તેનો લય થતાં દોષો આપોઆપ જ ટળી જાય છે.

આંતર મનકિપર પડેલા સંપૂર્ણ પ્રકારના અયોગ્ય સંસ્કારો, શુદ્ધ વિચારને ટાળી શકાય છે; અર્થાત્ આપણા આંતર મનમાં હાલ જેવું સ્વરૂપ છે, તેના કરતાં ઘણા જ ઉચ્ચ પ્રકારનું સ્વરૂપ, પ્રતિદિન વધારે ઉચ્ચ અને વધારે શુદ્ધ વિચારોના સેવનથી આપણે કરી શકવા સમર્થ થઈએ છીએ. અને આપણું આંતર મન સર્વ પ્રકારે બ્યારે શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે આપણા બાહ્ય મનમાં અને શરીરમાં પણ તેવો જ ઉત્તમ ફેરફાર થઈ જાય છે; અર્થાત્ અંતરબાહ્ય આપણે ઉચ્ચતા અને વિશુદ્ધિને જ અનુભવીએ છીએ.

આપણા બાહ્ય જીવનમાં જણાતી એવી કેટલીક પણ પ્રતિક્રિયાતા નથી કે જે આંતર મનકિપર યોગ્ય સંસ્કાર પાડવાથી ન ટાળી શકાય; અર્થાત્ સંમત દુઃખો, દોષો અને દુર્ગુણો-પણી જાહેને તે આપણે આપણા પોતાના પ્રયત્નોથી પ્રાપ્ત કર્યાં હોય અથવા તો તેઓ આપણાં માન્યપત્રમાંથી આપણને મળ્યા હોય તોપણ—આંતર મનકિપર ભુદ્ધિપૂર્વક યોગ્ય સંસ્કાર પાડવાથી સંપૂર્ણ રીતે ટાળી શકાય છે.

આંતર મનકિપર બરાબર પાડવામાં આવેલો પ્રત્યેક સંસ્કાર આપણા બાહ્ય જીવનમાં પોતાના ફળને પ્રકટાવ્યા વિના રહેતો જ નથી. આ સિદ્ધ નિયમ છે, અને તે કાંઈ કાંઈ પણ ખોટો પડતો નથી. પરંતુ સંસ્કાર યથાર્થ પાડવો જોઈએ.

આંતર મનને આગા માત્ર કરવાથી તે આગાને તે પાળવું નથી, કારણ કે તે અમુક

સાફ છે, અથવા ખોટું છે, એવા વિવેકને કે તદ્દન કંટું નથી. તેને જે કરવાનું કહેવામાં આવે છે તેને તે કંટું નથી પણ જે કરવાના તેના ઉપર સંસ્કાર પડે છે તેને તે કરે છે. જે વિચાર તેનામાં ઉડે તેમ છે, તે વિચારપ્રમાણે જ તે ક્રિયા કરે છે. ઉપર ઉપરથી તેને જાણવેલા અથવા તેના આગળ ધરેલા વિચારને તે અનુસરતું નથી પણ જે વિચાર તેના ઉંડાણના ભાગમાં પ્રવેશે છે તેને તે અનુસરે છે.

આંતર મનને કશાની પણ પ્રેરણા કરવાના સમયે જે વિચાર આપણા બાહ્ય મનમાં મુખ્ય પછે વર્તેલા હોય છે, તે વિચારના તેના ઉપર સંસ્કાર પડે છે. આથી અમુક વસ્તુને ન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાને કરવાથી, જેને આપણે ઇચ્છતા નથી તેના જ સંસ્કાર તેના ઉપર પડે છે.

દૃષ્ટાંતતરીકે મંદવાડને ટાળવામાટે આંતર મનને પ્રેરણા કરવા જતાં આપણે મંદવાડના વિચારનો જ સંસ્કાર તેનામાં પાડીએ છીએ. કારણ કે મારો મંદવાડ ટળે, એવી તીવ્ર ઇચ્છા જે સમયે આપણે કરીએ છીએ તે સમયે આપણા મનમાં મંદવાડનો વિચાર જ મુખ્યપછે વર્તેલા હોય છે. આથી મંદવાડ ટાળવાને બદલે મંદવાડ ઉત્પન્ન કરવાની જ ક્રિયાને આપણે કરીએ છીએ.

કૃષ્ણ જાણવાનો આધાર આંતર મનને જે કરવાની પ્રેરણા કરવામાં આવે છે તે ઉપર રહેલો નથી. પણ પ્રેરણા કરતી વખતે જે મુખ્ય વિચાર તેના આગળ ધરવામાં આવ્યો હોય છે, તે ઉપર રહેલો હોય છે. આ કારણથી, પરિણામે જે કૃષ્ણ ઉત્પન્ન કરવા આપણે ઇચ્છતા હોઈએ તે કૃષ્ણના સરખો જ મુખ્ય વિચાર હોવો જોઈએ.

આરોગ્યની જો આપણને ઇચ્છા હોય તો મંદવાડનો સ્વસ્થસરખો વિચાર પણ આપણે ન કરવો જોઈએ. આંતર મનને મંદવાડ ટાળવામાટે કદી ન પ્રેરવું પણ આરોગ્યને ઉત્પન્ન કરવાને પ્રેરવું.

જે શુભોને અને જે સ્થિતિઓને પ્રાપ્ત કરવાને આપણે ઇચ્છતા હોઈએ તે શુભોને અને તે સ્થિતિઓને જ ઉત્પન્ન કરવાને આપણે આંતર મનને પ્રેરવું, અર્થાત્ તે શુભોનો અને તે સ્થિતિઓનો જ આપણે મરદા વિચાર કરવો, પણ જે સ્થિતિઓને આપણે ટાળવા ઇચ્છતા હોઈએ, તેમનું નામ સરખું પણ આંતર મનઆગળ આપણે કદી પણ ન દેવું. સુખદ સ્થિતિઓનો અને શુભોનો વિચાર અને ઇચ્છા કરતાં જ્યારે તેમના સંસ્કાર આંતર મનમાં રચપાશે, અને તેમ યતાં જ્યારે સુખદ સ્થિતિઓ અને શુભો આપણામાં ઉદ્ભવવા માંડશે ત્યારે પ્રતિફળ સ્થિતિઓ તો એની મેજે અજાપાઈ જશે, પરંતુ જ્યાં સુધી પ્રતિફળ સ્થિતિઓતરફ આપણે દૃષ્ટિ રાખીએ છીએ અને તેમનો જ વિચાર કરી તેમનું જ ધ્યાન ધરીએ છીએ ત્યાં સુધી સુખદ સ્થિતિઓના સંસ્કાર આંતર મનઉપર આપણે પાડી શકતા નથી, અને તેમને ઉત્પન્ન કરી સ્થિર રાખી શકતા નથી.

આ ન કરીશ અને ને ન કરીશ, એવી આંતર મનને પ્રેરણા કરવાથી, તે ન કરવાનું કામ કરવાના જ આપણે તેના ઉપર સંસ્કાર નાંખીએ છીએ. ભવિષ્યમાં કોઈ દિવસ પણ મને મંદવાડ ન આવે, એવા આપણા વિચારને જ્યારે આપણે આપણા આંતર મન ઉપર દલાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે આપણા મનમાં મંદવાડનો વિચાર હોય છે; અને જે વિચાર આપણા મનમાં રમણ કરતો હોય છે, તેની જ આપણે આંતર મનઉપર ઉડી છાપ પાડીએ છીએ.

સામર્થ્ય અને જીદિ પણ તે તેમને આપે છે. આ મદાન નિધન કુદરતમાં અપ્રાપ્તિપણે પ્ર-
વર્તે છે. આપણા હૃદયમાં ધનની ઇચ્છા થાય છે, એ જ દર્શાવી આપે છે કે તે ઇચ્છાને તૃપ્ત
કરવાનાં જીદિ અને સામર્થ્ય આપણામાં છે, તેમ જ આપણે જોઈએ તેટલું ધન પણ આપણે
માટે કુદરતમાં છે.

તમે પૂછશો કે મને તો કરોડો માણસ ઉંચા સોનાના પર્વતજેટલા ધનની ઇચ્છા થાય
તો તેટલું ધન કુદરત પાસે ક્યાં છે? પ્રિય બાઈ! કુદરતની નિર્ધનતાની શંકા કરશો નહિ.
કુદરતપાસે શું શું છે તે હાલ આપણે જોઈ શકતા નથી, માટે અમુક કુદરતપાસે નથી, એમ કહેવાનો
આપણને કશો જ અધિકાર નથી. કુદરતના વૈભવઆગળ સોનાના કરોડો માણસ ઉંચાંવાળા કરોડો
પર્વત કરતા જ દિસામમાં નથી. તેનું સમર્થ્ય અનંત અને અમર્યાદ છે; અને એમ હોવાથી
જ હાલની આપણી જીદિને અસંભવિત અને અશક્યસરખી જણાવી ઇચ્છાઓને પણ
આપણા હૃદયમાં સ્થગવતાં તેને સંશય થયો નથી. એ ઇચ્છાઓવડે તે આપણને આગળ
અને આગળ વધવાને અને પોતાના અનંત જંગરો આપણા આગળ ખુલા મૂકવાને આમ-
ત્રણ કરે છે. જેઓ આ ઇચ્છાઓને અનુસરી આગળ વધે છે તેઓ સર્વદા અશુદ્ધ અને
પામે છે. જેઓ આ ઇચ્છાઓનો અનાદર કરી આગળ વધતા નથી અર્ધાનુ પ્રયત્નને વેગ
આપતા નથી, તેઓ હોય છે ત્યાંના ત્યાં જ સડવા કરે છે. મનુષ્યનો જે કંઈ આજે ઉદય થયો
છે, તે આ ઇચ્છાઓને અનુસરવાથી જ થયો છે. જો ઇચ્છાને તે અનુસર્યો ન હોત તો જે
અનેક અમહારિક શોધાવડે આજે તે પોતાની મજા મરડે છે તે શોધો અસ્તિત્વમાં આવી
જ ન હોત.

ધનની ઇચ્છા આપણને થાય છે, માટે તે કુદરતી છે. અને તેમ હોવાથી તે
પ્રાપ્ત કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય અને જીદિ છે, એ નિશ્ચયને આપણે કદી પણ
નિમ્મળ હૃદયો ન જોઈએ. પણ તેની સાથે આ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે
મારા શ્રીમાન ગણવાની ખાતર જ ધનનો સંચય કરવાને કુદરત ઉપજન આપતી
નથી. ઉપયોગને માટે જે ધનની ઇચ્છા છે, તે જ કુદરતી ઇચ્છા છે; પણ ધનનો સંચય
કરવાની જે ઇચ્છા છે, તે કુદરતી નથી. આવી ઇચ્છા તે બધા ઇચ્છા અથવા અસ્વાભાવિક
ઇચ્છા છે. ધનનો સંચય કરવાની અસ્વાભાવિક ઇચ્છાને સૈયીને જેઓ ધનનો સંચય કરે છે,
તેમની તે જૂઠ્ઠી તેમને સખત શિક્ષા કરાવતી કુદરત રહેતી જ નથી. ધનના ઢગલાને જોતા
અને બગવા તેઓ દાઢ ધમતા મરી જાય છે, અને તેમના ધનનો ખીજઓ ઉપયોગ કરે
છે. જેમ સંચયને જ માટે મધને એકઠું કરનારી મધમાખીઓનું મધ ખીજઓ ખાય
છે, અને મધમાખીઓને તો નળીયમાં મહેનત અને મોત જ રહે છે, તેમ ધનનો સંચય
કરનારોનું ધન ખીજઓ ખાય છે, અને તેમને નરીય તો મહેનત અને મોત જ મામ-
વચમાં હોય છે. જે જ કુદરતી અથવા સ્વાભાવિક ઇચ્છાઓ હોય છે, તે ઇચ્છાઓ, જે જે
પદાર્થની ઇચ્છાઓ થાય છે, તે પદાર્થના ઉપયોગ અથવા ઇચ્છાને માટે જ હોય છે. આપણને પાણીની
ચાંદી ઇચ્છા પાણીના સંચયમાટે નથી પણ પાણીના ઉપયોગ કરવામાટે અર્થાત્ પાણીને પીવામાટે
છે; મનસ્ફુલિને ફવા અને જળની ઇચ્છા, તેમને બરી મરવામાટે નથી, પણ પોતાના હૃદયમાં
તેમનો ઉપયોગ કરવામાટે હોય છે. ઇચ્છાના નિયમના જેવો જ ઉપયોગ અથવા ઉપયોગનો
નિયમ કરનારો વ્યાપી રહ્યો છે, અને તે એ ચૂકવે છે કે પોતાના ચૂકવે માટે કોઈ પણ

પાણી જે કંઈ પ્રાપ્ત કરે તે તેણે વાપરવું જ જોઈએ. કુદરતે જે કંઈ ઉપજાવ્યું છે તે ઉપ-
યોગને માટે જ ઉપજાવ્યું છે, અને ઉપયોગને માટે જ તે વસ્તુઓને તે પ્રત્યેક હવંત પ્રા-
પ્તીને આપે છે. આથી જોયો કુદરતપ્રેક્ષી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી તેમનો ઉપયોગ કરતા નથી,
પણ માત્ર તેમનો સંચય જ કરે છે તેઓ કુદરતના નિયમનું ઉલ્લંઘન કરે છે અને આ
ઉલ્લંઘનની જયારેત્યારે પણ તેમને સખ્ત શિક્ષા અપાવિના રહેતી જ નથી.

આપ્રમાણે કુદરતના નિયમથી જ ધનની મનુષ્યોને ઇચ્છા થાય છે, ઇચ્છા થતાં તેને
પ્રાપ્ત કરવા તે પ્રયત્નને સેવે છે, અને તેના અંતમાં તે ધનને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ ધન પ્રાપ્ત
થયા પછી જે હેતુથી ધન પ્રાપ્ત કરવાની તેને ઇચ્છા થઈ હતી તે હેતુને તેણે વિસરી જવો
જોઈએ નહિ. તે હેતુ ખીજે કંઈ જ નહિ પણ ઉપર વર્ણવેલા ઉપયોગનો અથવા ઉપયો-
ગનો છે. તે હેતુનું વિસ્મરણ કરી ધનનો જો તે સંચય કરે છે, અને 'અમંડી હુટે પણ દમડી
ન ધૂટે' એવાં અયોગ્ય સ્વભાવને સેવે છે તો કુદરતથી વિરોધી વર્તન તે કરે છે, એ સ્પષ્ટ
થાય છે. અને કુદરતથી વિરોધી વર્તન થતાં કોઈનું કદી પણ હિત થવું જ નથી.

પરંતુ ધનનો સંચય ન કરતાં મનુષ્ય જયારે તેનો ઉપયોગ કરે છે ત્યારે તે કુદરતના
ઉપયોગના મહાનિયમને અનુસરે છે. આ મહાનિયમને અનુસરવાથી કુદરતનાં જોડલાં જોડેલાં
મંદા સામગ્રી અને હેતુઓ છે, તેને અનુકૂળ જ મનુષ્યનું વર્તન થાય છે, અર્થાત્ વિશ્વવ્યવ-
સ્થાપક સત્તાની વિરુદ્ધ તે વર્તતો નથી, પણ તેને અનુકૂળ વર્તે છે. અને આપ્રમાણે જયારે
વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાને અનુકૂળ તેનું વર્તન થાય છે ત્યારે જેમ વળના અને પવનના વેગ-
ભણી જતી નૌકાને કોઈ પણ પ્રતિબંધ નહોતો નથી અને ધારેલે સ્થળે તે સત્તર પહોંચી જાય
છે, તેમ મનુષ્યને પોતાનો વિકાસ અને ઉન્નતિ કરવામાં કોઈ પણ પ્રતિબંધ નહોતો નથી, અને
જન્મ ધરવાનો તેનો ઉદ્દેશ જે અનુવંધ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ, તેને તે સત્તર સાધી લે છે.

આથી આ પ્રકરણની સમાપ્તિ કરતાં સદ્વિવેકી વાચકોને સચિત્ર મૂલ્યવાનમાં આવે છે
કે સુખમય હવન કરવામાટે અને શાસ્ત્ર વર્ણેલા ચાર પુરુષાર્થોમાંથી બીજા પુરુષાર્થ સિદ્ધિ
કરવા માટે ધનની ઇચ્છા કરતાં કદી પણ ભયને ધરતો નહિ. તેની ઇચ્છા કરવાથી નરકમાં
પડવાની જે કોઈ તમને ધારતો આપણું હોય તે, ધનનો વાસ્તવિક અર્થ જે હવનને સુખમય
કરનાર પદાર્થો, તેમનાથી કેટલા દૂર રહે છે, તે બારીકીથી અવલોકી જોશો, અને તમને
ખાતરી થશે કે તેનો ઉપદેશ 'પારકાં છોડાને જ જતિ' કરવાનો છે. તે જે કહે છે
તેનો તેના હૃદયમાં લેવા પણ સ્પર્શ જ નથી. નિશ્ચય માનવે કે સદુપયોગ કરવાને
માટે ધનની ઇચ્છા કરવાથી અને ધનને પ્રાપ્ત કરવાથી તમે કદી પણ નરકમાં પડવાનો
નથી; ઉલટાં તેમ કરવાથી તમે સ્વર્ગનાં દ્વાર જ તમારે માટે ઉઘાડાં કરો છો. સંચય
કરવાને માટે ધનની ઇચ્છા કરવાથી અને તેને પ્રાપ્ત કરવાથી તમને કોઈ નરકમાં નાંખે
તો લેખક જવાબદાર નથી. સંચય કરવાથી મરણપછી નરકમાં પડવાની વેળા તમારે
આવશે ત્યારે ખરી, પણ ખરું જોતાં હવતાં જ તમે નરકમાં પડ્યા જેવા છો; કારણકે
તમારું સચિત ધન જેટલું તમને સુખ આપે છે, તેના કરતાં પોતાના વિનાશનાં લયથી ત-
મને જાગણો પરિતાપ ઉપજાવે છે. આથી સંચયને માટે નહિ, પણ ઉપયોગ અને ઉપયોગને
માટે ધનની ઇચ્છા કરતાં ભયને ન ધરો. શ્વાસ લેવાનો જેમ તમને કુદરતી હક છે, તેમ
ધનને પ્રાપ્ત કરવાનો તમને કુદરતી હક છે, જેમ માને. અને આમ માનિ જ જેથી ન

એ. જેમ પિતાપાસે પુત્ર હક કરીને પોતાને જોઈતી વસ્તુ માગે છે, તેમ કુદરતના પુત્ર જે તમે તે કુદરતપાસે હક કરીને ધનને માગો. તે લેવાનો જેમ તમારો સંપૂર્ણ હક છે તેમ તમને તે આપવાનો કુદરતનો સ્વધર્મ છે; અને જેમ પિતાની પ્રીતિ સંપાદન કરનાર પુત્રને પિતા પોતાનું સર્વસ્વ આપે છે, તેમ કુદરતની જ્યારે તમે પ્રીતિ સંપાદન કરો છો ત્યારે તે તમને પોતાનું સર્વસ્વ આપ્યાવિના ગ્રહેતી નથી.

નિર્ધનતામાં આવા લાભ રહ્યા છે અને તેવા લાભ રહ્યા છે, નિર્ધનતા બહુ નિરુપાધિક અવસ્થા છે, અને 'દુઃખે ગમ' એ કહેવતપ્રમાણે તેમાં ઈશ્વરમરણ બહુ ઉત્તમ પ્રકારે યાય છે, ધનવાનથી પરમેશ્વર હજારો ગાઉ દૂર રહે છે; અને નિર્ધનની બહુ સમીપ રહે છે, નિર્ધનતામાં બહુ જ આનંદ અને ખરા મુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, આવી આવી વાતો કરવી અને સાંભળવી છોડી દો. જેઓ આવી વાતો કરે છે, તેઓના અંતઃકરણના ઉંડા ભાગમાં તેઓ જે કહે છે, તેનો એક અક્ષર પણ તેઓ સાચો માનતા નથી. ગાદીતકીએ જેશાને અને પુલના દાર ગળામાં નાંખીને, મુંદર લવનમાં, પડસ ભોજન ગ્રહણ કરીને આમ બોલવું, અને શ્રોતાઓને મોઢ પમાડવા એ બહુ સહેલું છે. ધન ન હોવાથી અન્નવિના સાત સાત દિવસની લાંબણી ચક્ર હોય, બજારી રેતામાં પગે પહેરવાના જોડા પણ ન હોય, પોપ મહિનાની કકડતી દાડમાં, મચ્છરાથી લંડરી ગંધાતી મટરોપાસે કાંકરામાં શરેલું એકાદ વજ્ર પણ ન હોય એવી સ્થિતિમાં મુત્રવું હોય, અને અને એવાં જ વિવિધ કષ્ટવાળી સ્થિતિમાં, નિર્ધનતામાં બહુ લાભ રહ્યા છે, એવો જોધ કરનાર અને માનનાર એકે મનુષ્ય તમે જોયો છો? જે ત્યાગીઓ ગૃહસ્થાને ધનમાં અપાર દુઃખ રહ્યાં છે, એવો જોધ કરે છે, તે જોધને ગૃહસ્થ જો માને, અને તત્કાલ પોતાને પ્રાપ્ત ધનનો લાગ કરી નિર્ધનતાને પ્રીતિથી ઓટે, તો તમને કાગે છે કે જે મુખથી ત્યાગીઓ દાસ નિગોતે જ્યાં લાં મહાસે છે, તેવા મુખથી તેઓ એક ટણું પણ મહાલી શકે? અરે જોતાં ધનમાં દુઃખ છે, એવું અંતઃકરણના ઉંડાણના ભાગમાં કંઈ જ માનવું નથી. સુખ્યાને જ તે જોઈએ છે; છતાં તેઓ અસત્ય બોલે છે. અને તેઓ દુઃખરૂપ માનતા નથી, તેને તેઓ દુઃખરૂપ માને છે, એવું જોડું બતાવે છે. કેટલાકને યજ્ઞ દિવસના અગ્ન્યાસથી ધનને દુઃખરૂપ ગણવાની જોડી દેવ પડી ગઈ છે. તેઓ ધનને ખરા મનથી દુઃખરૂપ કહેતા હોય એમ તેમને પોતાને પણ લાગે છે, તથાપિ તેમાં તેઓ પોતે જ દગાય છે. પ્રિય વાચક! આયો દંભ, આવી આત્મ-છગલા તમારે સેવવાની અગત્ય નથી. તમે જ્યહાંમાં છો, દાણે દાણે તમારે ધનની જરૂર પડે છે, ધનથી તમારું જીવન મુખમય થાય, એમ તમે અંતઃકરણપૂર્વક માનો છો, તો પછી તેવું તમે માનો છો તેવું જ નિર્ભયપણે વર્તન કરો. છાતી કાઢીને, મનુષ્યવત્પૂર્વક વળે કે દા. દું ધનને ઈચ્છું છું. મારે તેની જરૂર છે, અને અન્યંત જરૂર છે અને મારા વાસ્તવિક દક્ષતરીકે કુદરતમાં એલા નિયમપ્રમાણે દું તે કુદરતપાસે મારું છું. યોગ્ય પ્રયત્નપૂર્વક દું તે આસ્વય મેળવીશ.

માગ્યાવિના મા પણ પીડાતી નથી, એ કહેવતને તમે જાણો છો? કુદરત પણ માગ્યા વિના તમને કંઈ જ આપે તેમ નથી. ધનની ચની ઈચ્છાને તમે કાપ કાપ કરો ત્યાં કુદરત જો કે તમારી મા છે તોપણ તેને આપવા ઉઝટ થતી નથી. માગો—દીનપણે નહિ, પણ દક કરીને માગો, અને તમને તે આપશે જ. માતાપાસે જે જોઈવું હોય તે માગતાં બાળક હાય

ધરે છે ? તો તમે શા માટે લય ધરો છો ? ધનસમીપમાં હવેને હગડા પડેલું છે, એમ નાણી લેવાને હાથ લંબાવો. હાથ લંબાવતાં આજ મુઠ્ઠી કરેલા સંકેતથી જ તમારી મુઠ્ઠીઓ ખાલી રહી છે. કુદરતપાસે નિર્લયપણે માગતાં અને હાથને લંબાવતાં તમારા ઈસિતાર્થ પૂરું થશે.

શી રીતે હાથ લંબાવવો તે હવે પછી કહેવાશે.

(અપૂર્ણ).

વિશ્રાંતિ લેવાની કળા.

શરીરનું કામ કરતાં અથવા મનનું કામ કરતાં જ્યારે આપણે યાત્રી જીએ છીએ ત્યારે શરીરને અને મનને પાછાં બળવાન કરવા આપણે વિશ્રાંતિ લઈએ છીએ; પરંતુ વિશ્રાંતિ કેવી રીતે લેવી તે જ્યારે આપણને આવડે છે ત્યારે વિશ્રાંતિ લેવાની આપણને જરૂર પડતી નથી.

બધાં કામ અટકાવીને અક્રિય પડ્યા રહેવું, એને આપણે વિશ્રાંતિ સમજીએ છીએ; પરંતુ વિશ્રાંતિને માટે બધાં કામો અટકાવી દેવાની કશી જ અગત્ય હોતી નથી. એથી વિશ્રાંતિ મળતી નથી, કારણ કે બધાં કામો અટકાવી દેવાથી હમેશાં હાનિ થાય છે.

જ્યારે આપણે બધાં કામ અટકાવી દઈએ છીએ, અર્થાત્ આજનું મધ્યએ છીએ ત્યારે આપણા બળનો ક્ષય થાય છે. બધાં કામ અટકાવી દેવાથી આપણા શુદ્ધિબળનો અને શરીરબળનો આપણે ક્ષય જ સાધીએ છીએ.

બધાં કામો અટકાવી દઈને આપણે એમ ધારીએ છીએ કે આપણે અક્રિય મધ્યએ છીએ, પણ વસ્તુતઃ આપણે અક્રિય થતા નથી. આપણા શરીરના અને મનના જૂઠા જૂઠા ભાગોને થોડી વાર કામ કરતા અટકાવી રાકાય છે, પણ આપણે પોતે કામ કરતા કદી પણ અટકી રાકતા નથી. કેવળ અક્રિય થઈને જીવવું એ આપણે માટે સંભવિત નથી. આપણે અર્ખંડ ક્રિયા કરવી જ પડે છે. અર્ખંડ ક્રિયા કરવા કરવી, એ આપણો સ્વભાવ જ છે; અને ક્રિયા કોઈ વસ્તુઉપર હમેશાં ચાલતી હોવાથી, આપણને ક્રિયામાં કશાની અગત્ય સર્વદા રહે છે. આથી જ આપણે શરીરના અમુક ભાગને આરામ આપવા ઇચ્છીએ તો આપણે બીજા ભાગોને ક્રિયામાં જોડવા જોઈએ. શરીરના બધા ભાગોને અક્રિય કરવાનો કદી પણ પ્રયત્ન ન કરવો. તેમ બની શકતું જ નથી. તેમ કરવાનો પ્રયત્ન થોકેલા અવયવને વિશ્રાંતિ મળવા દેતો નથી.

ક્રિયાથી કેવળ અટકવું અશક્ય છે. કાં તો આજનું વધવાની ક્રિયા થતી જોઈએ, અથવા કાં તો પાછળ હઠવાની ક્રિયા થતી જોઈએ. જો આજનું વધવાની ક્રિયા આપણે અટકાવીએ છીએ, તો આપણાથી પાછા હઠવાની ક્રિયા ચપાવિના રહેતી નથી.

ધણા મનુષ્યો જ્યાં હોય છે ત્યાંના ત્યાં કરી ક્રિયા ન કરતા દેખાય છે; પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. તેઓ એક બાજુ પાછળ હઠવાની ક્રિયા કરે છે.

મનુષ્યોનો મોટો ભાગ ધારે છે કે બધાં કામો અટકાવી દેવાથી વિશ્રાંતિ મળે છે, અને

ચાક ઉતરી જાય છે; પરંતુ અર્ધા કામ અટકાવી દેવાનો પ્રયત્ન, કામ કરવાના કરતાં પણ વધારે યક્ષી નાંખનાર છે, અને ભારેમાં ભારે કામ કરવામાં જેટલા બળનો ક્ષય થાય છે, તેના કરતાં વધારે બળનો ક્ષય કરનાર છે.

એક કામ કરતાં શ્રમ જતલાય ત્યારે તે કામ અટકાવીને ખીજી જાતનું કામ કરવા મચી પડતું એ શ્રમ ઉતારવાની અને વિશ્રાંતિ મેળવવાની એક કળા છે.

શરીરના એક ભાગના સ્નાયુઓ કામ કરતાં શ્રમિત થાય ત્યારે ખીજા ભાગના સ્નાયુઓ અને કામમાં જોડવા.

જ્યારે મગગના એક ભાગને વિશ્રાંતિ આપવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે કાંઈ ખીજા વિષયનો વિચાર કરવો.

જાગૃદવસ્થાનું મન અર્થાત્ આ બાહ્ય જગતના પદાર્થોને વિષય કરનારું આપણું બાહ્ય મન જ્યારે થાકી જાય, ત્યારે સ્વજાગૃદવસ્થાના અર્થાત્ આંતર મનને કામમાં જોડવું. આપણે જ્યારે જાગતા હોઈએ છીએ ત્યારે આપણાં બાહ્ય મનનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, અને નિદ્રામાં આપણા આંતર મનનો ઉપયોગ કરીએ છીએ.

નિદ્રાસમયે સ્વજાગૃદવસ્થાના મનને અર્થાત્ આંતર મનને જ્યારે ખાસ કાંઈ કાર્ય સોંપવામાં આવે છે ત્યારે નિદ્રાનો આપણને ખરેખરે લાભ મળે છે; તેમાં પણ જે સોંપવામાં આવેલું કાર્ય સ્વચાલુ અને આપણા મુખને સાધનાર હોય છે તો તો ખાસ કરીને ખરેખરે લાભ મળે છે.

ઉંઘતાપહેલાં, જે કામ તમારા આંતર મનપાસે તમારે કરાવવું હોય તે કામ કરવાનું તેને કહેવું, અને તમે જ્યારે ઉંઘશો ત્યારે તે કામ તે અવસ્થા કરશે જ; અને વળી વિશેષમાં તમારા બાહ્ય મનને અને શરીરને પૂર્ણ વિશ્રાંતિ મળશે.

જ્યારે આપણા જીવાનાની સ્થિતિ કંઈક બાહ્ય મનમાં અને કંઈક આંતર મનમાં હોય છે, અર્થાત્ જે સમયે આપણને કંઈક બાહ્ય મનનું અને કંઈક આંતર મનનું જ્ઞાન હોય છે, તે સમયે આપણને અવસ્થા નિદ્રા હોય છે. આ અવસ્થામાં આપણે અર્ધા જાગતા અને અર્ધા ઉંઘતા હોઈએ છીએ. ખરેખરી નિદ્રામાં આંતર મનમાં જ આપણી સ્થિતિ હોય છે; અર્થાત્ આંતર મનના વ્યાપારોનું જ આપણને સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય છે. આથી ખરેખરી નિદ્રા આવવામારે બાહ્ય મનનું આપણને અજ્ઞાન થઈ આંતર મનનું જ આપણને જ્ઞાન રહેવું જોઈએ; અને ઉંઘતાપહેલાં આંતર મનને જે આપણે કાંઈ ખાસ કામ કરવાનું સોંપીએ છીએ તો આપણને નિદ્રામાં તેના જ વ્યાપારોનું જ્ઞાન થાય છે,

આપણું સ્વસ્થ શરીર ઉંઘી જતાથી જ્યારે આપણું બાહ્ય મન વિશ્રાંતિ લેવું હોય છે તે સમયે આપણા આંતર મનને આપણે આપણી માનસિક શક્તિઓની રક્ષિ કરનારાં કારણો સ્વપ્નામાં યોગ્ય જોઈએ; જેથી આપણા મનનો અધિકાર અને શરીરનું સામર્થ્ય નિરંતર રક્ષિને પામવું સં.

આંતર મનને ઉંઘતાપહેલાં કાંઈ પણ ખાસ કામ જે આપણે નથી સોંપતા તો આખી રાત તે ગમે તેવાં રંગપ્રતિબિંબો વિચિત્ર સ્વપ્નામાં ગાળે છે. આમાંનાં ચાંદાંક આપણને સ્વપ્નામાં રહે છે, આંતર મનને આપણે સ્વપ્ન એ શબ્દથી આજખીએ છીએ.

આથી આંતર મનને ખાસ કોઈ કામ કરવાનું સોંપવામાં આવવાથી નિંદામાં આવણું પૂરું વિશ્રાંતિ મળે છે. અન્ય સંબંધોમાં કહીએ તો આપણા જીવનદરશનામાં બાહ્ય મનને જે વિશ્રાંતિ આપવાની આપણી ઇચ્છા થાય તો આપણે ઉંઘી જવું અને આંતર મનમાં પ્રવેશીને ત્યાં કોઈ કામ કરવું. યાદીને લોટપોટ થઈ ગયેલી હાલતમાં ઉંઘમાં પ્રવેશવું નહિ, પણ આંતર મનના સુષ્પ્ત પ્રદેશમાં પ્રવેશવાના અને ત્યાં કોઈ આપણા કથાબળને સાધનારા કાર્યને કરવાના હેતુથી ઉંઘી જવું.

આ હેતુ વ્યવસ્થાવાળો ન હોવો જોઈએ. વ્યવસ્થાથી કોઈપણ કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે સંધાવું નથી, તેથી અવ્યવસ્થિતથી આંતર મનમાં પ્રવેશવું.

આખા શરીરને તથા બાહ્ય મનને સી રીતે સંપૂર્ણ વિશ્રાંતિ આપવી, તે આપણે ઉપર જણાવ્યું. હવે જીવનદરશનામાં શરીરના કોઈ ભાગને આપણે વિશ્રાંતિ આપવી હોય તો શું કરવું, તે વિશે વિચારીએ. હાથ યાદી જન્ય અથવા પગ યાદી જન્ય તો આખા શરીરને વિશ્રાંતિ આપવાની અગત્ય નથી. પણ જે ભાગ યાદી હોય ત્યાંથી આપણા મનને ખેંચી લેઈ કોઈ ખીજા ભાગમાં જોડવું. આમ કરવાથી તે અવધનને વિશ્રાંતિ મળે છે.

શરીરના જે જે ભાગમાં આપણું મન હોય છે, તે ને ભાગવું આપણને જાણ હોય છે; અને જ્યાં સુધી તે ભાગવું આપણને જાણ હોય છે, ત્યાં સુધી તે ભાગને કદી પણ વિશ્રાંતિ મળતી નથી. કારણ કે જાણ થવામાં હંમેશાં ક્રિયા હોય છે. અને તે ક્રિયા જે ભાગવું જાણ થાય છે, તે ભાગઉપર જ ચાલતી હોય છે. આથી તે ભાગવું ખજ વપરાયા કર્યું હોવાથી તેને વિશ્રાંતિ મળવાનો અસંભવ રહે છે.

વિશ્રાંતિનો હેતુ ધ્રમથી અથવા માનસ ચિંતાથી વપરાયલા અથવા ખરચાઈ ગયેલા બળને પાછું મેળવવું એ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી શરીરના કોઈ ભાગમાં રહેલા બળને આપણે વાપર્યા પરીએ ત્યાં સુધી તે ભાગમાં પાછો બળનો સંચય થવો એ અશક્ય છે; અને જ્યાં જ્યાં આપણું મન હોય છે ત્યાં ખજ વપરાયેલિના રહેવું જ નથી.

જ્યારે કોઈ ભાગને આપણે માત્ર શાંત પડવો રહેવા દઈએ છીએ ત્યારે તે ભાગવું આપણને કંઈ અજાણ થતું નથી. આથી તેને સંપૂર્ણ વિશ્રાંતિ મળતી નથી.

કેટલાક મનુષ્યોના શરીરમાં ગમેદાર બળને રાહો જમાવેલાં બહુ જ સંચય લાગે છે, તેવું કારણ એ છે કે તેમને તેમના આખા મનનું તથા આખા શરીરનું હંમેશાં જાણ રહે છે.

જે મનુષ્ય પોતાના મનને સંપૂર્ણ રીતે બીજા કામમાં અથવા ખીજા વિચારમાં તટકાજ લીધે કરી શકે છે, તે બહુ જ તપશ્ચરી પોતાના બળને પાછું મેળવે છે. આવો મનુષ્ય જન્મજન્મથી અથવા લીધે થતો નથી; તેમ જ ૬૦, ૭૦, કે ૮૦ વર્ષે તે જગતના ઉપયોગમાં ન આવે એવો રહેતો નથી. એ અવસ્થાએ પણ તેવું શરીરબળ અને મનોબળ પહેલાં દરજ્જાનું હોય છે, અને તેના વિશાળ અનુભવને લીધે તે જગતને અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડે છે.

મનને સર્વ પ્રકારે ખીજા દિશાભણી વાળી જવામાં વ્યવસ્થાપિત ક્રિયા કરવાની અગત્ય છે. જ્યારે આપણે અવ્યવસ્થિત ક્રિયા કરીએ છીએ, ત્યારે એકાગ્ર થવાનો પ્રયત્ન કર્યાવિના પણ આપણે મારી રીતે એકાગ્ર થઈએ છીએ. હાથમાં લીધેલા કામમાં સ્વભાવથી જ આપણે આપણું બધું પાન આપી શકીએ છીએ, અને આથી બીજા બધાને સંપૂર્ણ આરામ મળે છે.

શરીરથી અથવા મનથી જે જે આપણે દિવસમાં કરવાનું હોય તે પૂરું થઈ રહે ત્યારે જે માનસિક શક્તિને ખીલવવાની આપણી ઇચ્છા હોય તે પ્રતિ આપણે આપણા વિચારને વાળવો જોઈએ. આ રીતે મનના અથવા શરીરના થોડેલા ભાગોને પૂર્ણ વિશ્રાંતિ મળશે એટલું જ નહિ પરંતુ આપણા નિવૃત્તિના સમયનો ઉત્તમ પ્રકારે સદુપયોગ થશે.

મનુષ્યોના મોટા ભાગ નિવૃત્તિને નામે દરરોજ કલાકોના કલાકો નકામા ગુમાવી નાંખે છે. તેઓ ધારે છે કે અમે કામ કરતા નથી માટે અમે વિશ્રાંતિ લેઈએ છીએ; પણ તેઓ કામ કરતા જ હોય છે. આખા શરીરમાં પોતાના ભાનને સ્થાપીને તેઓ બળને બાળી નાંખતા હોય છે. તેઓના બળનો ઉપયોગ કરવાની ક્રિયા બીજા કશાઉપર ચાલતી નથી, પણ પોતાના જ સામર્થ્યઉપર ચાલે છે.

આ સધળું દાનિને કરનાર છે. જ્યારે તમે તમારું કોઈ ખાસ કામ ન કરતા હો ત્યારે તમારા આત્માની શક્તિઓને પ્રકટ કરવાતરફ તમારી ચિંત્નને વાળો. આથી જે માનસિક શક્તિઓના તમે નિત્ય ઉપયોગ કર્યા કરો છો તેમને પૂર્ણ વિશ્રાંતિ મળશે, અને બીજી શક્તિઓનો વિશેષ વિકાસ થશે. સમયનો તેમ જ બળનો વ્યર્થ ક્ષય નહિ થાય, અને આખા શરીરમાં પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ અને વિકાસ અખંડિતપણે અને અવિરોધીપણે ચાલ્યા કરશે.

ધોળા વાળ થવાનું તથા દાંત પડી જવાનું કારણ.

જેઓ કસરત કરતા નથી, ખુલ્લી હવામાં ફરતા નથી, ખાનપાનમાં બહુ અનિયમિત રહે છે, અને ચિંતાશોક વગેરે અસંખ્ય વિકારોને ક્ષેત્રે છે, તેઓના વાળ વહેલા ધોળા થઈ જાય છે, અને દાંત પણ વહેલા પડી જાય છે.

યુવાવસ્થામાં આરોગ્યના નિયમોના ભંગ કરવા છતાં પણ ઘણી વાર મનુષ્યો વ્યાધિના પંજામાં સપડાતા નથી, તેથી આરોગ્યના નિયમો પાળવામાં એ અવસ્થામાં ઘણા મનુષ્યો બે-દરકાર રહે છે, પણ આ બેદરકારીનું ફળ યુવાવસ્થા ઉતરતાં તેમને વ્યાજસાથે મળે છે.

દાંતવિનાનું મુખ અને ધોળા વાળ દર્શાવે છે કે આ મનુષ્યે આરોગ્યના નિયમોના ભંગ કર્યો છે. મોટી ઉંમરે વાળ ધોળા થવા જ જોઈએ, અને દાંત પડવા જ જોઈએ, એવું કંઈ જ નથી. જે શરીરમાં લોહીનું દ્રવ્ય ઉત્તમ પ્રકારે થતું હોય, દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસ કર્યા કરેલામાં આવતા હોય, અને ભય, ચિંતા તથા શોકને સેવાતાં ન હોય તો વાળને ધોળા થવાનું કે દાંતને પડવાનું કંઈ જ કારણ નથી.

કસરત ન કરવાથી જ લોહીની ગતિ મંદ પડી જાય છે. સારી પેઠે કસરત કરવામાં આવે છે ત્યારે લોહીની ગતિ વધે છે, એટલું જ નહિ, પણ વગરપ્રયત્ને દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસ થાય છે.

જેઓ સારી પેઠે કસરત કરે છે, અને ખુલ્લી હવામાં પોતાનું જીવન ગાળે છે, તેવા મનુષ્યોના વાળ ૬૦ કે ૭૦ વર્ષનું વય ચતાસુધી પણ ધોળા થતા નથી.

આખો દિવસ ઘરમાં બેઠા રહેવાથી, ધોળા વાળ થાય છે, માથે તાલ પડે છે, દાંત ખરાબ થઈ જાય છે, અને વિવિધ વ્યાધિઓ થાય છે.

એકલા શુદ્ધ વિચારો આરોગ્યને આપતા નથી, પણ તેમની સાથે આરોગ્યના નિયમોનું પાલન કરવામાં આવે છે. ત્યારે જ ઉત્તમ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તથા વૃદ્ધાવસ્થા આવતી અટકે છે.

વાપર્યાવિના જેમ શસ્ત્ર દુરાઈ નત્ય છે તેમ વાપર્યાવિના શરીર પણ હર્ષ થઈ નાશને પામે છે. નિરંતર શરીરને વાપરતા રહો, અને તમે તેને નિત્ય નવું થતું જોશો.

આજ સુધી શરીરને તમે ન વાપર્યું હોય તો ચિંતા કરશો નહિ. હજુ મોટું થયું નથી. આ ક્ષણથી જ વાપરવા માંડો. કસરત કરો, અને નિત્ય તેમાં થોડો થોડો વધારો કરતા જાઓ. કસરત કરતાં શરીર દુન્યે અને થાક લાગે તેવું પણ તેને ગણશો નહિ. થાક લાગે તો થોડી વિશ્રાંતિ લો, અને પાછી કસરત કરો. આખા શરીરમાં લોહી વેગથી વહેવા માંડે અને પરસેવો થાય ત્યાં સુધી કસરત કરો. હર્ષ થઈ ગયેલાં પરમાણુને શરીરમાંથી બહાર કાઢવાનો, અને નવાં બળપ્રદ પરમાણુઓને શરીરમાં ભરવાનો એ વિના ખીજે ઉપાય નથી. કસરતથી વધારે બુખ લાગે તો પણ અધિક ખાશો નહિ. થોડો અને સાદો ખોરાક ખાજો બહુ ખાવાથી બહુ લોહી થાય છે, અને બહુ બળ આવે છે, એમ જાણશો નહિ, પણ જ ખાઈ હોય છે તેવું યોગ્ય રીતે પચન થવાથી જ શુદ્ધ લોહી થાય છે, અને શરીરમાં બળ આવે છે. જેટલું જેટલું વધારે ખાવામાં આવે છે, તે શરીરમાં પચતું નથી પણ ઉલટું મળકપ થાય છે, અને તેને બહાર કાઢી નાંખવામાં શરીરના બળનો વ્યર્થ. ક્ષા થાય છે. આથી થોડો આહાર ગ્રહણ કરવામાં જ લાભ છે. વિચારપૂર્વક ઉપવાસ, સાદો આહાર, પ્રત્યેક આસતું બરાબર વર્ચણ (સારી પેંદ આવતું તે), દીર્ઘ શ્વાસપ્રત્યાસ, આં સારી પેંદે કસરત, લોહીની ગતિને વધારીને ઉત્તમ આરોગ્ય આપે છે, અને વૃદ્ધ શરીર પણ પાછું ટકાર કરી દે છે.

ઘોળા ચપેલા વાળને પાછા કાળા કરવા, અથવા પડી ગયેલા દાંતને પાછા ઉગાડવા, જે અસંભવિત અથવા અશક્યસરખું કાર્ય નથી. ઉપર જણાવ્યું તે રીતે કસરત કરતાં, તે જ આંતર મનને કાળા વાળ કરવાની તથા નવા દાંત આણવાની ત્રીજી છઠ્ઠાપૂર્વક પ્રેરણ કરતાં, ઘોળા વાળના કાળા વાળ થાય છે, તેમ જ નવા દાંત આવે છે. શ્રદ્ધાવાને પ્રયત્ન કરી ખૂતરી કરી લેવી.

૬૬.

ઈન્ડિયન લેન્ડ્રે લખે છે કે ગરમ કરેલું દુધ એક પ્યાલો ભરીને નાને નાને છુટાં રાત્રે પીવાથી મન સ્વસ્થ થાય છે, અને બહુ સારી નિદ્રા આવે છે. નરમ કેપડાને દુધમાં પલાળીને તે કપડાને રાત્રે મુખઉપર ઘસવાથી અને પછી મોંને સુકાવા દેવાથી તથા સવારમાં તેને દુધથી ઘોવાથી મુખનું સૌંદર્ય વધે છે. વળી દુધથી નિત્ય સ્નાન કરનારનું ચામડી તણકામાં ફરવા છતાં પણ કાળી પડી જતી નથી. દુધથી સ્નાન કરનારે સાણુનો ઉપયોગ નહિ કરવો જોઈએ.

હિંદુઓનો વનસ્પતિઆહાર એ તેમની 'પરતંત્રતાનું' કારણ નથી;

જર્નલ ઓફ ટ્રોપિકલ મેડિસિન લખે છે કે હિંદુઓ માંસ તથા મરંચ નથી ખાતા તેથી તેઓ નિર્બળ છે તથા તેમના ઉપર વિદેશીઓ રાજ્ય કરે છે, એવું જે કેટલાક મનુષ્યો ધારે છે તે ખોટું છે. ડૉ. ફ્રિન્કે હિંદુઓના ખોરાકનો અત્યંત ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો છે, અને તેને જણાયું છે કે માંસાહારી પ્રજા માંસના આહારમાંથી જે 'પ્રોટીડ' નામનું પોષક તત્ત્વ મેળવે છે, તે જ તત્ત્વ હિંદુઓને ફોજમાંથી અને દુધમાંથી પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળે છે. આથી તેઓની દુર્બળતાનું કારણ વનસ્પતિઆહારવિના કોઈ બીજું જ હોયું નોંધ્યો.

દારૂના દુર્બંધનનું ઘટી જવું.

મુધરેશી પ્રજાઓમાંથી દારૂનું દુર્બંધન હવે મોટા પ્રમાણમાં ઘટવા માંડ્યું છે, અને થોડાં વર્ષોમાં તે સમૂળ નાશ પામશે, એવું ત્યાંના વિચારવાનું પુરવો અનુમાન કરે છે. સુના-ઇટેડ સ્ટેટ્સનાં ધણાં ધણાં ગામોમાંથી દારૂની દુકાનો હવે કાઢી નાંખવામાં આવી છે, અને સત્તાવાર રીતે જાહેર કરવામાં આવ્યું છે કે ત્યાંની આઠ કરોડ મનુષ્યોની વસ્તીમાંથી ત્રણ કરોડ ઇન્દ્રિય લાખ મનુષ્યો એવા લાગોમાં રહે છે કે જ્યાં દારૂ વેચવાની એક પણ દુકાન નથી. અર્થાત્ અમેરિકાની ત્રિજા લાગતી વસ્તીને પૈસા આપતાં છતાં પણ હવે દારૂ મળી શકતો નથી. આ સ્થળમાં રહેતાં મનુષ્યો જે અન્ય કોઈ સ્થળેથી દારૂ લાવી પીએ છે તેા તેમને સરકારતરફથી કઠની શિક્ષા કરવામાં આવે છે. મિનેસોટામાં ૧૨૩ નગરોમાં દારૂની દુકાન નથી. આયોવામાં ૯૯ તાલુકામાંથી ૬૫ તાલુકામાંથી દારૂની દુકાનો કાઢી નાંખવામાં આવી છે. મિસુરીમાં ૧૧૫ તાલુકામાંથી ૪૪ તાલુકામાંથી, આર્કાન્સાસમાંથી ૭૫ માંથી ૫૮ તાલુકામાંથી, મિસીસીપીમાંથી પાંચવિના બધા તાલુકામાંથી અને લુઇસીઆનાંમાંથી સાથે ૬૫ તાલુકામાંથી દારૂની દુકાનોનો નાશ કરવામાં આવ્યો છે. ઇલિનોઇસમાં ૬૦૦ શહેરોમાં, વ્યરેકોન્સીનમાં ૭૦૬ શહેરોમાં, મિચીગનમાં ૫૦ શહેરોમાં, ઇન્ડિયાનામાં ૬૮૦ શહેરોમાં, કેન્ટકીમાં ૧૧૯ તાલુકામાંથી ૯૭ તાલુકામાં, અને અલાબામામાંથી ૧૦૦ એ પોલોસો નગરોમાં દારૂ વેચાતો બંધ થયો છે. જ્યોર્જિયામાંથી તેા ગયા જ્યાન્યુઆરીની પહેલી તારીખથી દારૂની એકે એક દુકાન કાઢી નાંખવામાં આવી છે. આ વિના બીજા ધણા તાલુકાઓમાં દારૂની દુકાનો બંધ કરવાના કાયદા અમલમાં મૂકાતા જાય છે. આ સર્વ દરોંવે છે કે પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ હવે દારૂનાં ભયંકર નુકસાનો સમજતી થઈ છે. આ દેશમાંથી પણ દારૂની દુકાનો બિલકુલ કાઢી નાંખવાનું બ્રિટિશ સરકાર ધ્યાનમાં લે તેા પ્રજાનું 'કેટલું' બધું હિત સધાય ?

અપરાધીઓને શિક્ષા કરવાનો નિયમ શું યોગ્ય છે ?

પ્રજાનું સંરક્ષણ કરવામાટે સર્વ દેશમાં ન્યાયખાતાં સ્થાપવામાં આવેલાં હોય છે, અને તે ખાતાંતરફથી પ્રજામાંથી જે કોઈ અપરાધી જન્મ્યુ છે, તેને શિક્ષા કરવામાં આવે છે. આપ્રમાણે અન્યનું ખુન કરનારને શંસીની, ચોરી કરનારને કેદની, અને એ જ પ્રમાણે સિત્ત જિત્ત અપરાધો કરનારને જિત્ત જિત્ત પ્રકારની શિક્ષા કરવામાં આવે છે. આ શિક્ષા કરવાનો હેતુ તે અપરાધી અને પ્રજામાંથી અન્ય કોઈ મનુષ્ય ફરીને તેવો અપરાધ ન કરે તે

હોય છે; પરંતુ શિક્ષા કરવાથી શું તે હેતુ સમજાય છે? સહજ વિચાર કરતાં જણાય છે કે શિક્ષા કરવામાં અપરાધીને સુધારવાનો હેતુ જેટલો સફળ થાય છે તેના કરતાં વેર લેવાનો હેતુ વધારે સફળ થાય છે.

અપરાધ એ ખીલું કંઈ જ નથી, પણ અમાનથી થયેલી ભૂલ છે. જેવું નીતિયજ્ઞ અને મનોયજ્ઞ મનુષ્યમાં હોયું જોઈએ તેવું તેનામાં જ્યારે નથી હોતું ત્યારે જ તે અપરાધ કરે છે. ચોરને ચોરી કરવાનું અને ખુનીને ખુન કરવાનું કારણ તેમનામાં નીતિયજ્ઞની ન્યૂનતા વિના ખીલું શું છે? ધર્મરાગ કદી પણ અસત્ય જોડતા ન હતા, અને દુર્યોધન વિવિધ છળ પ્રયત્ન કરતો હતો, તે બંનેમાં નીતિયજ્ઞના ભેદવિના ખીલ્લે કયો ભેદ છે? આ પ્રમાણે નીતિયજ્ઞની ન્યૂનતાવાળા મનુષ્યો જ અસત્ય આચરણ કરે છે તો પછી જે શિક્ષાથી અપરાધીનું નીતિયજ્ઞ ન વધે તેવી શિક્ષા તેને કરવી, એને કયો શુદ્ધિમાન પુરુષ યોગ્ય ગણશે? નેત્ર ન હોવાથી કેઈ અંધ ખાણમાં પડે, તેટલા માટે તે આંધળાને કેદમાં નાંખવો, એ શું તેને નેત્ર આણનાર હિંચા છે? ઘરનો કરો નબળો હોય તો શું આપણે આખા ઘરને પાડી નાંખીએ છીએ? ખુનીનું મગજ નબળું હોવાથી તેણે કાંઈનું ખુન કર્યું માટે તેને ફાંસી દેવી, એ શી રીતે યોગ્ય ગણાશે?

અમાને લીધે જ મનુષ્યો અપરાધ કરે છે, તેથી અપરાધીઓનો અપરાધ જણાતાં તેમને શિક્ષા ન કરતાં જે દોષને લીધે તેમને અપરાધ કરવાનું મન થયું હોય તે દોષ દાખવાને ઉપાય કરવો, એ જ શુદ્ધિમાનેનું કર્તવ્ય છે. શિક્ષા એ તો માત્ર ભયરૂપ અંકુશ છે. શિક્ષાના ભયથી કદાચ મનુષ્યો અપરાધ ન કરે પણ તેથી તેઓ સુધરે તો નહિ જ. શિક્ષાથી તેમનામાં રહેલા દોષો તો દળવાના નહિ જ; અને રાગસત્તાના મુખ્ય હેતુ પ્રગ્નને ભયથી અપરાધી કરતાં રોકવાનો ન હોવો જોઈએ, પણ તેમનું નીતિયજ્ઞ સુધારીને તેમને અપરાધથી ઉતારવાનો હોવો જોઈએ. ભયથી અપરાધી નિર્મૂળ થતા નથી, પણ નીતિયજ્ઞ વધારવાથી તે નિર્મૂળ થાય છે. જો આમ છે તો પછી આવા સુધરેલા સમયમાં અપરાધીઓના દોષને ન દાખનારી શિક્ષાએ શુદ્ધિમાન કાયદા બાંધનારાઓએ કાયદામાં સામાટે પ્રસ્તાવી દરી, તે સમજાતું નથી.

ન્યાયખાતાં કેદખાનાં, પોલીસખાતાં એ વગેરેમાં હાલ જેટલો ખર્ચ કરવામાં આવે છે, તેટલો જ ખર્ચ પ્રગતું નીતિયજ્ઞ વધારવાપાછળ જો કરવામાં આવતો હોય તો રાજ તથા પ્રજા ઉભયનું કેટલું ફિત થાય, અને સમયનો તથા દ્રવ્યનો કેટલો ખર્ચા દુરુપયોગ થતો બચે?

જે પ્રજા રાત્રે ઉઘાડાં બારણાં મૂકીને નિર્ભયપણે સુઈ શકે, અને ગામ જતાં જેને બારણે તાણુ મારવાની પણ આશંક ન પડે, જેને પરસ્પરની લેવડદેવડમાં ખત લખવાકાખાવાની આશંક ન પડે અને માર્ગમાં પાંચસો કે હજારનો દાગીનો પડેલો છતાં પોતાનો ન હોવાથી જેને હાથ પણ ન અડાડે, તેવી પ્રજામાં ન્યાયખાતાંની, કેદખાનાંની અને પોલીસખાતાંની શી જરૂર રહે?

પ્રગતું નીતિયજ્ઞ વધારવાના ઉપાયો એ જ પ્રગ્નને નિર્દોષ અને સુખી કરવાના સાચા ઉપાયો છે.

રોગને નિવારવામાં રેતીનો ઉપયોગ.

રેતી એ રોગને ટાળનાર છે, એ વાંચી ધણાને આશ્ચર્ય લાગશે, તથાપિ નિય તેનો ઉપયોગ કરવાથી કેટલાક વ્યાધિ મટે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તેથી શરીરનું બળ વધે છે, એવું પશ્ચિમના કેટલાક વિદ્વાનોના અનુભવમાં આવ્યું છે. પ્રો. વીલીયમ વીન્ડસર (Prof. William Windsor LL. B. Ph. D.) નામના એક વિદ્વાને એ સંબંધમાં પોતાનો અનુભવ પ્રકટ કરેલો છે, તેમાંથી કેટલોક ભાગ વાચકોના લાભને અર્થે અત્ર પ્રકટ કરીએ છીએ. તે વિદ્વાન લખે છે કે:—

મનુષ્યવિના સઘળાં પ્રાણીઓ પોતાના ખોરાકમાં રેતીના રૂપમાં કેટલીક માટી નિય ભેળવીને ગ્રહણ કરે છે, અને આ રેતી અન્નનલિકામાં યકેને પસાર થાય છે, તેથી જ તે શુદ્ધ અને ખુશ્કી રહે છે, અને મળથી પૂરાં જતી નથી. અન્નનલિકા મળથી પૂરાં જવાથી જ પરિણામે બંધકોરાનો વ્યાધિ થાય છે. મનુષ્યસહિત સઘળાં પ્રાણીઓ પચનેદ્રિય, તેમાં રેતીના રૂપમાં માટી પ્રવેશ કરીને પસાર થાય એવું બનાવવામાં આવ્યું છે, અને જ્યારે તે તેમાં યકેને જાય છે ત્યારે જઠરમાંથી આહારને પાચન કરનાર રસ અધિક પ્રમાણમાં ઝરે છે, અને તેથી આહાર બહુ ઉત્તમ પ્રકારે પચે છે.

પશુઓનો આહાર તેમના જઠરમાં પૂરે પૂરે પચવાનું ખરું કારણ તેઓ રેતીને પોતાના આહારસાથે ખાય છે, એ આશ્ચર્યકારક વાત જ્યારે મને સમજાઈ ત્યારે તેની સત્યતાનો નિર્ણય કરવાને માટે મેં તત્કાળ કેટલાંક અવલોકન કરવા માંડ્યાં. મને જરૂરો નિયમ સાચો છે, તેની ખાતરી કરનાર અનેક પ્રમાણો મને કુદરતમાંથી મળી આવ્યાં. પરંતુ કેઈ પણ વાત સાચી છે કે ખોટી, તેનો નિર્ણય તેની અજમાયશઉપરથી જ થતો હોવાથી મેં એકદમ આ સંબંધી પ્રયોગો કરવા માંડ્યા. જે જે રોગીઓ મારી પાસે આવ્યા તે સર્વને મેં રેતી આપવા માંડી, અને જો કે મારી પોતાની પચનશક્તિ ઉત્તમ પ્રકારની હતી તોપણ મેં પોતે પણ તેનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો, અને તેને નિય આવાથી મને થયેલા લાભથી અને મારી વૃત્તિઓમાં થયેલા ફેરફારથી મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. ઉદરના વ્યાધિઓમાં, બંધકોરામાં, અને અશ્ણુ વિકારમાં જેમાં જેમાં મેં મારા રોગીઓને રેતી આપી, તેમાં તેમાં ઘણી વાર તે જ દિવસે લાભ જણાતો, અને તે લાભ પછીથી હમેશાં કાયમ રહેતો. જ્યાં જ્યાં હું ભાષણો કરતો ત્યાં ત્યાં મારા રેતીસંબંધી વિચારોને હું લોકોને સમજાવવા લાગ્યો, અને તેના પરિણામ એ આવ્યો કે એકંદરે મનુષ્યોએ પોતાના વ્યાધિ મટી ગયાની હાકલત મારા ઉપર લખી મોકલી. આ વિષય ઉપર જ્યાં જ્યાં હું ભાષણ કરતો ત્યાં લગભગ દરેક ભાષણમાં હું લોકોને કહેતો કે રેતી આવાથી કોઈને કરી પણ હાનિ થાય તો તે મને સંપૂર્ણ રીતે જણાવવી. ઇ. સ. ૧૮૯૭ ની સાલથી હું રેતીના લાભનાં ભાષણો મારી પેઠે કરું છું, તથાપિ હજી સુધી તેનાથી નુકસાન થવાનો એક પણ દાખલો કોઈએ મને જણાવ્યો નથી. પરંતુ ઉલટું તેનાથી લાભ થવાના દાખલોનો અખંડ પ્રવાહ મારા તરફ આવ્યા જ કરે છે, અને જ્યાં જ્યાં હું જઈશું ત્યાં ત્યાં તેનાથી લાભ થયેલા પુષ્કળ લોકો પોતાનો અનુભવ મને કહેવાને મારી આંખોમાંથી ફરી પડે છે, આ ઉત્તમ કાર્યમાં ઘણી વાર હું સમજાવવાની શકતો નથી, તેથી મને એક થાય છે,

તોપણ આવી સાદી-શોધથી આટલાં બધાં મનુષ્યોનાં જીવનને મુખમય કરવા હું શક્તિમાન થયો છું, એ જાણી મને હર્ષ થાય છે.

રેતીનું રોગ દાખવાનો વિધિ હુંકામાં કહીએ તો નીચે પ્રમાણે છે:—૧જ, મેલો, શા-
દ અને દુધ એ મનુષ્યનો કુદરતી આહાર છે. આ સર્વ પદાર્થોને કાચા ખાવા, અને તાજા
ખાવા, તથા તમારી પ્રતિભા તેમાંથી જે જે અનુકૂળ આવે તે ખાવા. દરેક જોળ, રવચ્છ,
શામળી, પાણીમાં ન ઝાળે એવી, અને જાડી રેતીથી ઘીક ગળી જવી, અને પુષ્કળ પાણી પીવું.

જોળ રેતી જ માત્ર પ્રદણ કરતી યોગ્ય છે. જે રેતીની કણીઓ અણીવાળી હોય છે,
અર્થાત્ જેમને ધાર નીકળી હોય છે, તેઓ આંતરડાંમાં મખત દાહ ઉત્પન્ન કરે છે. વળી
અણીવાળી રેતીને પેટમાં ગડા બાજવાનો સ્વભાવ હોય છે. આથી જ સુનાનો કોલ કરનારા
કોલ કરવામાં જોળ રેતી નથી વાપરતા પણ અણીવાળી વાપરે છે, કારણ કે જોળ રેતીથી
કરેલો કોલ મુકાઇ જાય છે સારે તેનો બુકો થઇ જાય છે. પેટના નળમાં આવેો પરિણામ
ઉપજાવવાની જ આપણે જરૂર છે. બુકો કરી નાંખવાના સ્વભાવથી, મળના ગડા ન બાજતાં
તે છુટો પડી જાય છે, અને તેથી બંધકાસ થતો અટકે છે. વળી આંતરડાંમાં જોળ રેતીનું
ધીરે ધીરે વહેવું થવાથી દાહ થતો નથી, પણ ગાદ કાઢવાની પેઠે તેઓ વળાઇજીવન સાધ
થઇ જાય છે. જોળ રેતીના ગડા ખાતી શક્તિ નથી, અને તેની અમર હંમેશાં લાસકારક
અને મુખદ થાય છે.

રેતી રવચ્છ હોવી જોઈએ. રવચ્છ ન મળે તો તેને મારી પેંડ શેષા નાંખવી જોઈએ.
ઘાળી રેતીકરતાં શામળી રેતી વધારે સારી છે, કારણ કે તે પીગળી શકે એવી હોતી નથી,
અને તેમાં ચક્રમક ઓછો હોય છે. ઘાળી રેતી એ ઘણાખરો રવચ્છ ચક્રમક (Silica)
છે, અને જરૂરમાંથી ગરતા ખાટા રસમાં તે ઘણી વાર ઝાળાળી જાય છે. જો રેતી જરૂરમાં
ઝાળાળી જાય તો તેનો લાલ સમૂળ નાશ પામે છે.

રેતી જરા જાડી લેવી જોઈએ. અનુભવવિનાના મનુષ્યો ઝીણી ઘાળી રેતી શોધે છે,
પણ ઝીણી લેવાની અભ્ય નથી. અનુભવિકામાંથી વટાણાકરતાં પણ મોટી વસ્તુઓ સારી
રીતે પસાર થઈ શકે છે, તેથી જાડી રેતી લેવામાં જરા પણ ભય નથી; અને અનુભવથી સિદ્ધ
થયું છે કે તે વધારે લાભ કરે છે,

રેતીનો ઉપયોગ કરનાર કેટલીક સંક્રમણો કરે છે, તેનાં આ રથને સમાધાન આપીએ છીએ.
'રેતીના ઉપયોગથી 'એપેન્ડીસાઇટીસ' (appendicitis) નો રોગ થશે ?' ના,
ઉલટો રેતીનો ઉપયોગ કરનારો એ રોગ થયો હોય છે, તો પણ મરી જાય છે.

'રેતીથી આંતરડાંને દાનિ થશે ?' જો શામળી રેતી વાપરવામાં આવશે તો નહિ થાય.
ચક્રમકતી અને ધારવાળી રેતીથી દાનિ થવાનો સંભવ પ્રસંગે આવે, પણ આવેો એકે દાખલો
માત્ર અનુભવમાં આવ્યો નથી; અને હું જોળ રેતીના ખીછ કોઈ જાતની રેતી વાપરવાની
સલાહ આપતો નથી.

'રેતીથી પથરીનો રોગ થશે ?' સરીરકેદનવિદ્યા (anatomy) ના જ્ઞાનવાળો
કોઈ માણસ તો આવેો પ્રશ્ન ન કરે, કારણ કે સરીરની રચના જ એવી છે કે જરૂરમાં નાં
ખવામાં આવેલી રેતીના એકે કણને પણ મૂત્રાશય અથવા મૂત્રામાં પ્રવેશ થવાનો કેવળ અસં-

બધું છે. ઉલટું મળાસપમાંથી સંચય થયેલા મળની નિષ્ક્રિય થઈ જવાથી મૂત્રાશયનો કામનો બોલો ધણો જ ગોણો થઈ જાય છે, અને તેથી તેઓ બહુ સારી રીતે પોતાનું કામ કરી શકે છે.

‘રોજ દેટલી રેતી ખાવી જોઈએ’ ? આનો ઉત્તર રોગીની સ્થિતિઉપર આધાર રાખે છે. તાકાળ અસર દેવવાની જો જરૂર હોય, અને પુષ્કળ મળને શરીરમાંથી કાઢી નાંખવો હોય તો એ કે ત્રણ નાના ચમચો સારી પેટે ભરીને આપવા જોઈએ, અને તેની સાથે પુષ્કળ પાણી પીવું જોઈએ. કોઈ કોઈ વખતે સખત બધેકાસમાં, અને જોમાં તરત ઝડો કાઢવાની જરૂર હોય એવા તાવમાં રેતીની સાથે એક મોટો ચમચો ભરીને દીવેલ, અથવા વિલાયતી મીઠું કે એવો જ કોઈ નરમ જીવાળ આપવો એ સારું છે. પણ જ્યાં ઉતાવળની જરૂર નથી એવા સાધારણ પ્રસંગોમાં રોજ એક નાનો ચમચો ભરીને રેતી લેવી એ બસ છે.

‘ક્યાં સુધી રેતી ખાવાની આહુ રાખવી?’ જ્યાં સુધી તમે જીવો ત્યાં સુધી, અને સ્વસ્થ અને સુખી રહેવાને ઇચ્છો ત્યાં સુધી. સ્મરણમાં ગણજો કે રેતી એ આપ્ય નથી, પણ જળ અને ખોરાકના જેવી આપણા જીવનમાં જરૂરની એક ઉપયોગી વસ્તુ છે. નિસ જો તમે રેતીનો ઉપયોગ નહિ કરો તો તમારા નજ સ્વસ્થ રહેવાના જ નહિ, અને સ્વસ્થ નગણિના તમને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકવાનું નહિ.

ચાહા અને કોફી, એ દારુ કરતાં પણ વધારે હાનિ કરે છે.

દારૂ પીનારને આપણી પ્રજાનો મોટો ભાગ વખોડે છે, અને તે છતાં દારૂથી વધારે નુકસાન કરનાર આહા અને કોફી નિત્ય પીવી, એ ગૃહસ્થાઈનું લક્ષણ છે, એવું આજે જ્યાં ત્યાં મનાવા લાગ્યું છે, એ યાદું આશ્ચર્યકર નથી. ડૉ. લીલા બહાદુરદેએ ચીકગોમાં થોડા સમય ઉપર આપેલા એક વ્યાખ્યાનમાં જણાવ્યું છે કે બાળકોને આહા અને કોફી પાવી, એ તેમને દારૂ આપવા કરતાં પણ વધારે નુકસાન કરે છે. તેમનાં કુમળાં ઉગતાં શરીરઉપર આ ઉત્તેજક પદાર્થો નહિ માની શકાય એવી ખરાબ અસર કરે છે; વળી બાળકોના રોગોનો જ ઉપચાર કરનાર એક ડોક્ટર કહે છે કે મારાં બાળકોને દિવસમાં ત્રણ વાર દારૂ આપવો હું પસંદ કરીશ, પણ આહા અને કોફી કદી પણ આપીશ નહિ.

જેમને સર્વોત્તમ આરોગ્યની ઇચ્છા હોય તેમણે આહા, કોફી કે કોઈ પણ પ્રકારના ઉત્તેજક અને માદક પદાર્થોનો સ્પર્શ પણ કરવો ન જોઈએ. આહા અને કોફીનો સ્વાદ ખરી રીતે ઉલટી કરે એવો હોય છે, પરંતુ જેમ તમારું ખાનારને તેનો બેસ્વાદ જણાતો નથી, તેમ બચ્ચનીઓને તે જણાતો નથી. તેઓનો મોટો ભાગ પણ તેનો બેસ્વાદ ઠાંકવાને તેમાં દુધ અને ખાંડ બેળવે છે. આહાના શોષણીઓને પણ ખાંડ અને દુધ વિનાની આહ આપી હોય તો તે પીતાં ઉમટા આવે છે. આવા એક હાનિકારક ઝેરી ઉદ્ભાવો કે જેનો બેસ્વાદ ઠાંકવા તેમાં દુધ અને ખાંડ બેળવવાં પડે, તેને છતી આંખે, જીભમાં નાંખી, ગણાતાં મનુષ્યો હોસે હોસે પીએ, એ તે પીવામાં મોટી ગૃહસ્થાઈ સમજો, એ શું થોડું હાસ્યજનક છે! જેઓ આહ અને કોફી પીએ છે, તેઓને દારૂ પીનારોએ વખોડી કાઢવાનો દશો જ લક નથી.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને એવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

કેટલીક સામાન્ય શંકાઓનાં નિરાકરણ.

સદાયરહી આસનારને સર્વદા મુખ પ્રાપ્ત થવું જોઈએ, એવો નિયમ છતાં શા માટે આ જગતમાં ઘણી વાર 'ધર્મીને ઘેર ધાડ અને ખાપીને ત્યાં દુરાળ' એ કહેવતપ્રમાણે જોવામાં આવે છે? શા માટે જેઓ સર્વોત્તમ મુખ ભોગવવાને જ યોગ્ય બાને છે, તેમને કોઈ-કોઈ વાર અન્યંત દુઃખ આવી પડે છે?

જે મનુષ્ય જેની તીવ્ર ઇચ્છા કરે છે તેને તે મળવાનો નિયમ છતાં શા માટે જેની આપણે ઇચ્છા પણ નથી કરી હોતી તે વસ્તુ પ્રસંગે આપણને પ્રાપ્ત થાય છે?

મન, વાણી તથા કાયાથી અન્યને પીડા ઉપજાવનારને દુઃખ આવે એ સ્વાભાવિક છે, પણ જાણી જોઈને જેમણે કોઈનું પણ અનિષ્ટ કર્યું હોતું નથી, તેઓને શા માટે દુઃખ આવે છે?

જે દુઃખનાં કારણો આપણે જાણી જોઈને ઉપજાવેલાં નથી હોતાં તેવાં દુઃખ પ્રસંગો પાત્ર શા માટે આપણા ઉપર આવી પડે છે?

જેઓ નિરંતર પોતાનું આયુષ્ય સંભારણમાં ગણે છે, અને જેઓ પ્રત્યેક માણસનું પોતાનાથી બનતું કલ્યાણ કરવાનો સર્વદા પ્રયત્ન કરે છે, તેઓને મંદવાડનાં, નિર્ધનતાનાં અને બીજી વિપત્તિનાં કષ્ટો શા માટે આવે છે? શું આપણને જે જે દુઃખો પડે છે, તેમને આપણે પોતે જ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ? જો હા, તો કેવી રીતે? અને જો ના, તો તે દુઃખોને કોણ ઉત્પન્ન કરે છે?

આવા પ્રશ્નો અનેક મનુષ્યો અનેક પ્રસંગે કરે છે, અને તેનું જોઈએ તેવું સમાધાન ન થવાથી સદાયરહીનાં દલતાથી સ્થપાતા નથી. આથી ઉપરના પ્રશ્નોનાં સંક્ષિપ્તમાં અન સમાધાન આપવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

સર્વોત્તમ મુખને ભોગવવાની યોગ્યતાવાળાં જેઓ બાને છે, તેઓ સર્વોત્તમ મુખને ભોગ-

સર્વે કાળ સુખ પ્રાપ્ત થવામાટે મનુષ્યે સર્વ કાળ અંતર્ગત શુદ્ધ રહેવું જોઈએ. ઉપરનો ચોટા સદાચાર પૂર્ણ સુખમય જીવનનો અનુભવ કરવાને માટે જસ નથી; આપું આંતર માનસિક જીવન વધાર્યું, શુદ્ધ, અને સંસારરત્નને અનુસરવું હોવું જોઈએ.

મનુષ્ય જે જે નાનાં સત્કર્મ કરે તો હોય છે તેનાં ફલભાવથી પ્રાપ્ત થનારાં શુભ ફળો એક જ મુખ્ય આધ્યાત્મિક નિયમનો ભંગ કરવાથી ઘણી વાર નાશને પામે છે. આથી સત્સા-
સ્થાનુસાર શુદ્ધ વિચારને સેવવાની અનિવાર્ય અગત્ય શિક્ષ યાવ છે.

ઘણા મનુષ્યોનું એવું માનવું હોય છે કે આ સંસારમાં તેમને જે સુખ વગેરે પ્રાપ્ત થવું હોય છે તેના કરતાં વધારે પ્રાપ્ત થવાની યોગ્યતાવાળા તેઓ હોય છે; પરંતુ તેઓની કોઈ જ જુજ જાણવું નથી. આમ માનવામાં વારંવાર તેઓ પોતાના કરતાં ઓછા સદાય-
રૂપી અને ઓછા જીવિમાન છતાં જેમને વધારે સુખ મળ્યું હોય છે, તેમનાં ઉદાહરણ આગળ
ધરે છે. ખરું છે કે આવાં દર્શાવે જીવહારમાં ઘણાં મળી આવે છે, તોપણ શું આ ઓછી
યોગ્યતાવાળા મનુષ્યોએ અધિક યોગ્યતાવાળા મનુષ્યોના જેટલું જ ચિંતાવું સેવન કર્યું હોય
છે? શું તેમણે નિરંતર ભયને તેઓના જેટલો જ ડર્યો હોય છે? સુખ મળવામાં પ્રતિકૂળ
માનસિક રિચિત્રિયાને, શું તેઓ અખંડ રૂપી રહ્યા હોય છે? તેઓના પ્રયત્નમાં શું તેમણે
અરિધર ઇચ્છાઓ, હૃદયપરાંત કાળજી, સંતાપ, દેવ, કંટાળો, નિગ્રાહ, નાહિમેદી, દોષદર્શન
વગેરે માનસિક અશુદ્ધ ક્રિયાઓને બેળી છે? જો આમાંનું કશું જ તેઓએ મોટા પ્રમાણમાં
ન સેવ્યું હોય તો તેમને અધિક સુખ મળે તેમાં આશ્ચર્યજનું શું છે? અધિક યોગ્યતાવાળા
મનુષ્યોએ આ સુધળા વિકારોને યોગ્યતા, પોતાની અધિક યોગ્યતાથી મળનારાં અધિક ફળો
નાશ કર્યો હોય છે.

મનુષ્ય ઓછી યોગ્યતાવાળો કદાચ હોય તોજનું જેટલી યોગ્યતા તેનામાં હોય તેટલો તે
ઉત્તમ પ્રકારે સદુપયોગ કરે અને પ્રાપ્ત થનાર ફળને પોતાના અયોગ્ય વિચારોથી તોડી ન
નાંખે તો અયોગ્ય વિચારથી પ્રાપ્ત થનાર ફળને નિરંતર તોડી નાંખનાર ભારે યોગ્યતાવાળા મ-
નુષ્યકરતાં પંચ અર્થતણુ અધિક સુખને મેળવે છે.

ઉત્તમ માનસિક શક્તિઓવાળા અને અસાધારણ યોગ્યતાવાળા હવેના મનુષ્યો સંસારમાં
હોય છે, પરંતુ તેઓએ કશું જ જાણવાજેવું સિદ્ધ કરેલું હોવું નથી, તેવું દારણુ એ છે કે
તેઓ નિરંતર અથવા સમયે સમયે અધ્યાત્મસારના એક અથવા વધારે મુખ્ય નિયમોનું
ઉપેક્ષન કર્યા જ કરતા હોય છે; અને આ જ દારણુથી, ઉત્તમ વર્તનવાળા અને સાધુજીવો
જન્મતા હવેના મનુષ્યોને નિરંતર બાધિ, નિર્ધનતા વગેરે દુઃખો પ્રાપ્ત થયેલાં જીવમાં આવે
છે. કેટલીક બાજનોમાં તેઓનું વર્તન અર્થત નિર્દોષ અને સાધુજીવું હોય છે, પણ બીજી
બાજનોમાં તેઓ દોષમાં ભરેલા, ભટ અથવા અસાધુ હોય છે; અને કોઈ માણસ કેટલીક
બાજનોમાં ભરે મોટા સાધુ અને સજ્જન હોય પરંતુ જો બીજી બાજનોમાં તેવું જીવન અસદ-
વ્યાપારમાં વલન થવું હોય તો તેની અપૂર્ણ સાધુતા બીજાં દુષ્ટથી તેવું રક્ષા કરી રાકતી નથી.

તમામમાં જેટલી યોગ્યતા છે તેના પ્રમાણમાં ઉત્તમ સુખ મેળવવાની જો તમારી ઇચ્છા
હોય તો સત્સાસ્થાનુસાર વિચારને કરો. અર્થાત્ ભય, શોક, ચિંતા વગેરે વિચારોને ત્યજ નિરં-
તર શુદ્ધ વિચારોને યોગ્ય પ્રત્યેક પ્રસન્ન અંતર્ગત શુદ્ધ વર્તન જ મેળવ, અને જે જે પ્રયત્ન

કરે તેને સર્વોત્તમ પ્રકારે કરવાની સાથે તેનું ઉત્તમ ફળ મળશે જ, એવી શ્રદ્ધાને કોવો.

ત્યાં સુધી આપણા આંતઃકરણમાં એક પણ નિષ્ઠ વિચાર પ્રકટપણે વર્તેલો હોય છે, અને ત્યાં સુધી આપણા હૃદયના એક પણ નિર્ધનનું અખંડિતપણે ઉદ્ધવનં ચંપા કરતું હોય છે, ત્યાં સુધી ગમે તે સમયે આપણા ઉપર દુઃખ આવી પડે છે. આ પ્રકારનો નિર્ધન હોવા છતાં ભૂતકાળમાં આપણાથી થઈ ગયેલી ભૂલોને માટે આજે આપણે લંપ ધરવાનું પ્રયોજન નથી. કારણ કે લંપ ધરવો, એ અધ્યક્ષમશાસ્ત્રના નિર્ધનનો ભાગ છે, અને તેથી કોઈ કાળે પણ આપણે તેને ન ધરવો જોઈએ. વળી પાછલી ભૂલોને માટે લંપ ન ધરવાનું બીજું કારણ એ છે કે તેમનું જે ફળ આપણને ભવિષ્યમાં મળવાનો સંભવ છે, તે ફળ આપવાનાં સાધનો તો આ વડે રચાતાં હોય. તે પહેલાં તો તેમનો આપણામાંથી સમગ્ર નાશ કરવાને આપણે-સમય છીએ.

આમ છતાં ત્યાં સુધી આપણે શુદ્ધ વિચારને કોવતા નથી, ત્યાં સુધી આ ભૂલોના પરિણામનો આપણે સમગ્ર નાશ કરી શકતા નથી. ત્યારે શુદ્ધ વિચારનું આપણે કોવન કરીએ છીએ ત્યારે નિર્ધનનો ભાગ થતો અટકે છે; અને તેથી આપણી ચોગ્યતાપ્રમાણે જ આપણને ફળ મળવા માટે છે, તથા આપણે જે જે ઇચ્છીએ છીએ તે જ આપણને મળે છે.

જે આપણને જોઈતું નથી તે કોઈ કોઈ વાર આપણને મળે છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આપણે જેની જરૂર નથી તે કોઈ કોઈ વાર આપીએ છીએ, એટલે કે જેટલું આપી શકવાની આપણામાં ચોગ્યતા હોય છે તેનાથી ઓછું ત્યારે આપણે આપીએ છીએ ત્યારે જેટલું આપણને મળતું હોય તેના કરતાં આપણને ઓછું મળે છે. જે પ્રકારના આપણે થતું જોઈએ તેના કરતાં ન્યૂનતાવાળા ત્યારે આપણે થઈએ છીએ ત્યારે જેટલું મુખ્ય આપણને મળતું જોઈએ તેના કરતાં ઓછું આપણને મળે છે; અને ત્યારે વધારે ઉચ્ચ મુખ્યને સમજવાને આપણે શક્તિમાન થઈએ છીએ ત્યારે ઓછા મુખ્યથી આપણને કદી પણ સંતોષ થઈ શકતો નથી.

આપણી પાસે જે સર્વોત્તમ હોય છે તે આપણે ત્યારે જગતને આપીએ છીએ ત્યારે જગત પોતાની પાસે જે સર્વોત્તમ હોય છે તે આપણને આપે છે; પણ ત્યારે આપણે સર્વોત્કૃષ્ટ થતા નથી, આપણાથી બનતી સર્વોત્કૃષ્ટ ક્રિયા કરતા નથી, અને આપણી પાસે જે સર્વોત્તમ હોય છે તે આપતા નથી ત્યારે આપણને સર્વોત્કૃષ્ટ મળતું નથી. જે આપણને જોઈતું હોતું નથી, તે જ આપણને મળે છે.

આપણામાં જે સર્વોત્તમ શરો છે, તેને ત્યારે આપણે બહાર કાઢતા નથી, ત્યારે વસ્તુતઃ જે આપણે છીએ તેના કરતાં ન્યૂનતાવાળા જણાઈએ છીએ. આથી આપણે ન્યૂનતાવાળી વસ્તુઓને જ પામીએ છીએ, અને જે આપણે નથી જોઈતું તે મેળવી લઈએ છીએ. વળી આપણામાં જેટલું સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય છે તેના કરતાં આપણે ઓછું સિદ્ધ કરીએ છીએ, તેથી જે આપણને મળતું જોઈએ તે આપણને મળતું નથી.

જેમતેમાં દોષો જોવાના સ્વભાવથી, આમ થતી રિયલિટીમાં પ્રતિકૂળ શુદ્ધિ ધરવાથી, અને મનની વિશિષ્ટતાથી રિયલિટી રાખી શોધથી જે આપણને નથી જોઈતું હોતું, તે આપણને મળે છે.

સર્વ સમયે અને સર્વ રિયલિટીમાં જે મનુષ્ય પોતાનામાં શેલી સર્વોત્કૃષ્ટતાને બહાર

સદુપદેશશ્રેણી-एकोनविंशति सदुपदेश.

તથા છે

૪૫ —૧—૦

૩૧૨૪ ૦—૧—૦

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીનાં રચેલાં અત્યંત લોકપ્રિય પુસ્તકો.

ભામિનીભૂષણ (પાંચ ભાગમાં)

આંધ્રોને વાચના લાયક ઉત્તમ પુસ્તકો વળુ ગોષ્ઠિ છે, પણ તે તેમના જગતા નથી ભામિનીભૂષણના પાંચ ભાગ આ ખોટ પૂરી થા. છે તમા પરજોના ઓપુરાના આ સમાગમાં જ જાણનાની જ ર છે તે સ્વમરી નાતાઓમાં તથા વિવિધ આ પ્રસંગમાં એવા તો ઉત્તમ પ્રગે વર્ણવવામાં આવ્યું છે કે તેને વાચના ઓપુરામાં તે જ દિવસથી સુધારા થવાવિના જાતો નથી આ પુસ્તકો એક નાર ખરીદો અને તેમને તેથી કદી પણ પચાતાપ થશે નહિ. પાંચ ભાગોનું એકદર મૂલ્ય ર ૫-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦ પ્રત્યેક ભાગ હુટો પણ મળી શકશે

શ્રીશિશુવનચિંજવી લઙ્ગ. —

તમે વાર્તાના અનેક પુસ્તકો વાંચ્યા હશે, પણ આ પુસ્તક તમે જાણુધી નાચુ નથી, નાણુધી ઉત્તમ ગોષ્ઠિ, મનાળી વાર્તામાં જી રીતે સુચવામાં આવે છે ને તમાજ જાણવાના ભાગ જ આ હુ હશે. સ્વશાસ્ત્રના નિશ્ચયો, વાચનાને અપત આનંદ આપે એવી વાર્તાના અમા જે ખર્ચ પણ અથમા સુચનામાં આવ્યા તાપ તો તે આ જ અથ છે તેને વાચતા તમારા અત કરજુની અત્યંત ઉચી સ્થિતિ થશેની તમ તમાજ અનુભવશે

મૂલ્ય ૨ ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ ૦ ૦-૨-૦

શ્રીસિદ્ધાંતાસિંહુ (પ્રથમ તથા દ્વિતીય ભાગ)

ભાગ, તત્ત્વવિચાર, તથા ભક્તિના મિદ્ધાતોનો આ અથ મહુદ છે આ અથમાં પણ વા તાના પમા મહુદને જાણુનાનું, મેળવવાનું તથા જનાનું સ્પષ્ટ તથા મરગ રીતે અમમનુ છે સનાર ત્વજવાથી જ મોક્ષ મળે છે, એવું માનનારને આ અથ ખાતરી કરી આપે છે કે મુદ્ધશાસ્ત્રમનુ યોગ્ય પ્રકારે પાલન દવામાં આવે તો અમાગનો ત્યાગ કરવાવિના પણ મોક્ષ સુખનો અનુભવ થાય છે

આ અથમાં શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીની સુદર છત્રી આપનામાં આવી છે મૂલ્ય ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

The Phalanx, (ફેલેન્ક્સ)

મિ. રૂઢમારે હી ફેરેફ્ટ પ્રાયન્ડ જેઓ અમેરિકાની ધી એડિટરેલ એસો-
સીએશનના અધ્યક્ષ છે, તથા એક સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાની, લેખક તથા કવિ છે, તેમના તારંથી
ઉપરા નામનું માસિક ગ્રંથ વ્યાનુજારીથી પ્રકટ થયે છે. વિચાર કરી શકે એવા તથા સ-
મગ્ર શકે એવા પુરુષોને માટે તે કાલમાં આવે છે. ઉચ્ચ વિચારો સમજવાને જેઓ અસ-
મર્થ છે, તથા સ્વાર્થમાં જેઓ સ્વીકૃતી રહ્યા છે, તેમજે આ માસિક મંગાવવા શ્રમ લેવા
નહિ. એનું વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૨-૨-૦ છે. સ્વતંત્રપણે મંગાવનારને ખર્ચ આશ
રૂ. ૩-૮-૦ થશે નાચે મરી કરનારમારને મંગાવવાથી રૂ. ૩-૪-૦ માં મળી શકશે. નમૂનાને
પ્રથમ અંક જેની સાથે મિ. પ્રાયન્ડની છબી આપવામાં આવે છે, તે પાંચ આનાની રી-
કેટો મોકલનારને મોકલવામાં આવશે. અંક પસંદ પડ્યે આંકક દવાં ઇચ્છનારે પાંચ આના
કાપને જાડીનું લગભગ મોકલવું પ્રથમ અંકમાં બીજા વિષયોમાથે ફાર્જના ઉદાગર-
અર્થ વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યું છે. ધી એડિટરેલ એસોસીએશન અને તેના પ્રેસિ-
ડેન્ટ મિ. પ્રાયન્ડને મુખધનાં ગુજરાતી વર્ગે પત્રોએ એક પક્ષની અપેક્ષા હકીકતને
આધારે પ્રેરેલી અને અતરિફે ફેટલાંક અકવારીવાં ઉપર પ્રસિદ્ધ કરીને પ્રગતને આપે માર્ગે
ફેરવાનો, નિષ્પટપાત પત્રકારોને ન ગ્રાંભ એવા મેળન કર્યો છે, પણ તેમાં તેઓએ કેવો ઉ-
ત્સાહનીઓ અને છાછરો સ્વભાવ દર્શાવ્યો છે તે મળ હવે પછી જરો. લૉસ એન્જેલી-
સમાં મિરા વર્ષથી પ્રકટ થતું એક અત્યંત યંત્રિય પત્ર The California Cultivator
જે પાતાની તા. ૧૧ મી એપ્રિલના અંકમાં મિ. પ્રાયન્ડના ફાર્જના ઉદાગરઅધમાં
એક વિસ્તારવાળો લેખ પ્રકટ કર્યો છે, તેમાં તે લખે છે કે Mr. Bryant had been
in the publishing business in the city of Chicago, and was the
writer of note along other lines beside that for his own publica-
tion. આથી તે આગળ લખે છે કે It is also a credit to men of Mr.
Bryant's class to come here and put in their means to develop
this great industry.....આવા એક મુખસિદ્ધ વિદ્વાનના માસિકમાં વિસ્તારને
વડું મહત્વાનું હોય એ સ્પષ્ટ જ છે. આસ કરીને Hermetic Philosophy નો અ-
ભ્યાસ કરનારઓને આના જેવું અન્ય માસિક મળતું ફુલ છે. અગ્રેજી ભાષાનું ઉત્તમ
પ્રકારનું જ્ઞાન નહિ ધરાવનારાઓએ આ માસિક મંગાવવું નહિ.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ વહોદરા.

रूप (पुस्तक) २०.—आवण हण्ण० १४. संवत् १९६४, दर्शन (अंक) २०.

श्लोकः।

सिंहासनं रचयितुं गगनं विशालं
नालं वभूव किल भूमकलेवरस्य ।
यत्पेह तस्य भगवंस्तव साङ्गनस्य
रीत्या कया भवति घूलिकणे निवासः ॥

अर्थः—हे भगवन्! भूमा अर्थात् अति भूदानं विशदवाणा आद्य,
जेभ्यु सिंहासनं रचयामासे विशालं आश्रया पणु भरे पशुं अयं नदि, ते आपनी
आधारमिताये ही रीते भूमीभ्यां पशुना रण्डभुमां मोक्षयामासी रीति रीति छे ?

प्रसिद्ध करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिर्ग-चडोदरा.

श्री "सूयविजय" प्रेस.—पांयडवां, नया हस्वान्त—अभुदावाट.

वापिके लवानम पोस्टेनसाथि ३. २-०-० वर्षना आरंभमां ७४.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રશ્ના.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧ સ્વરપોથિત રિથિતિના અનુભવોદયાર (શ્રી ઉષેન્દ્ર)...	૩૬૧
૨ હૃદયમાં જ્ઞાનરવિ પ્રકટાવવા ઇષ્ટને અભ્યર્ચના (છાં૦) ...	૩૬૫
૩ તત્ત્વજ્ઞાન જ સર્વોદ્દૃષ્ટ મુખ્ય અર્પનાર છે (છાં૦) ...	૩૭૦
૪ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ એ જ મુખ્યાર્થે કર્તવ્ય છે (છાં૦)...	૩૭૪

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ બ્રહ્મચર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણ્ણિયા) ...	૩૬૧
૨ શ્રીસદ્ગુરુ કોણુ હોઈ શકે ? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ? (કણ્ણિયા) ...	૩૬૬
૩ અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક (છાં૦) ...	૩૭૪
૪ પ્રતિક્રિયાતામાં પરમાર્થ સાધી શકાયો સંભવે છે ? (છાં૦)...	૩૮૩

૩ વિદ્યા.

૧ ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છાં૦) ...	૩૭૦
૨ શ્વસનવિદ્યાકલા (છાં૦)...	૩૮૭
૩ માનસોપચાર (છાં૦) ...	૩૯૯

૪ અર્થ.

૧ ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો (છાં૦) ...	૩૭૭
--	-----

૫ સાહિત્ય.

૧ યોગિની (છાં૦) ...	૩૮૭
---------------------	-----

૬ પ્રકીર્ણ.

૧ જાપાનના લેડો કેવા છે, તથા તેઓ હાલ શું કરે છે (છાં૦) ...	૩૮૧
૨ અલ્પાચારના અનર્થો (છાં૦) ...	૩૮૧
૩ કેવળ દુષ્ટના આહારના લાભ (છાં૦) ...	૩૮૫
૪ શ્રીશ્રીયન્સાધક અધિકારિવર્ગના મહોત્સવો (છાં૦)...	૩૮૬

અગત્યની સૂચના.

મહાકાવ્ય અલેક માસની ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે, અને તેથી ગ્રાહકોને તે ખીળ માસની શુદ્ધ દશમસંધીમાં મળે છે. આથી જે ગ્રાહકોને એ ચારસામાં અંક ન મળે તેમણે થોડા દિવસ વાદ જોઈ અત્ર જણાવવું. ટૂંકાણું બદલનારે પોતાનું પ્રથમનું ટૂંકાણું જણાવવા કૃપા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાવ્ય, વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૯—શ્રાવણ. વૃષ્ણ ૦ ૨૪. સવત ૧૨૬૪. વર્ષા (બક) ૧૦

॥ ૐ શ્રી ॥

સ્વરૂપોત્થિત સ્થિતિના અનુભવોદ્ગાર.

પદ્ય (આદ્ય ૧ વસતે શી ખીરી વાવારીઓ—એ સપ)

સ્મતાં સ્વરૂપે શો આ અનુભવ ઉલટ્યો, કોણે દર્શાવ્યો કોણે ભાળ્યો રે;
એક છતા હું અહા 'ભામુ' અનેકમાં, કોઈસમે કહી ન મને ન્યાળ્યો રે—
અણછતું અળગું અહં ઘયું, તોપણ નિજપદમાઢ્ય,
સ્ત્રી મકટપ યથાવિધિ, વિવર્તરૂપે ધાય.

અનવધિ આદ્યશમા ન્યુ હું રહા ધાટ,
સ્થૂલ સૂક્ષ્મ લેદશી પ્રમાડું ભટ્ટી ભાત
મવે ને સ્વતાંત્ર છતાં, સુજથી અધીન,
સુજથી પર દીને છતા, સુજમા અભિન્ન
અટપડું એવું પ્રહ્લાંડ, વિલાસ મારો રે,
સુજ રૂપ છતાં ધરી ભેદ, દીને ન્યાસે રે.

વર્તે સઘળો વિવર્ત સ્વચ્છદે રે, મણે સુજને નહિ કે નિજને નહિ,
રચુ ખેલ આ વિધિ હું આત દે રે, સર્વથી ન્યારો વહી વળી તેમા રહી.
સમી શૂન્યે જતાં હું ન જાણુ રે, ખેલ રચ્યો કોણે અને ક્યારે, કહી.

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મસીમાંસા.

(અનુમધાન ગયા અન્ના પૃષ્ઠ ૩૦૫ થી)

આ પ્રમાણે વધુ આચાર્યના મતપ્રમાણે આ પ્રસંગના વિશેષ પ્રગટા જણાવ્યા તેમા
જે કાશીકૃત આચાર્યના સિદ્ધાન્ત છે તે જ શ્રુતિઅનુસારી છે એ પૂર્વ કહ્યું છે, તેથી તે જ

વિશેષ આદર કરવાયોગ્ય છે. માટે હવામાં અને પરમાત્માનો જે ભેદ છે તે વાસ્તવિક નથી પણ અવિદ્યાવેગે અસ્તિત્વમાં આવતાં નામરૂપથી રચાયેલા દેહાદિ ઉપાધિને લીધે છે. સર્વ વેદાન્તવાદીએ આ સિદ્ધાન્ત સ્વીકાર્યો નોંધવો, કેમકે સદેવ સોમ્યેદમગ્ર આસીદ્, એકમેવા દ્વિતીયમ્, આત્મેવેદં સર્વમ્, દૃઢૈવેદં સર્વમ્, इदं सर्वं यदयमात्मा, નાન્યોડતોડસ્તિ દ્ર — હે શામ્ય ! આ ઉત્પત્તિપૂર્વે સદૃષ હવું, એક અદ્વિતીય આત્મા, આ સર્વ આત્મારૂપ જ છે, આ સર્વ પ્રકારરૂપ જ છે, આ સર્વ જે છે તે આત્મા છે, આત્માથી વ્યતિરક્ત કોઈ કંઈ નથી—ઈત્યાદિ શ્રુતિઓ તથા વાસુદેવઃ સર્વમ્, ક્ષેત્રજ્ઞં ચાપિમાં વિચ્છિં સર્વક્ષેત્રેષુ ભારત, સમં સર્વેષુ ભૂતેષુ તિદ્વન્તં પરમેશ્વરમ્—સર્વ વસુદેવ છે, સર્વ ક્ષેત્રમાં રહેલો ક્ષેત્રજ્ઞ તે હું છું એમ જાણુ, સર્વ પ્રાણીમાં સર્વ પદાર્થોમાં એક સરખી રીતે રહેલા પરમેશ્વરને—ઈત્યાદિ સ્મૃતિઓ એ જ અર્થને પોષારી કરે છે. અન્યોડસાવન્યોહમસ્મીતિ ન સ વેદ .યથા પશુઃ, પરમાત્મા અન્ય છે અને હું અન્ય છું એમ જે માને છે તે પશુની માફક અજ્ઞાન છે, મૃત્યોઃ સ મૃત્યુમાપ્નોતિ ય इह नानेव पश्यति । જે આ આત્મામાં ભેદ પણ ભેદ જુએ છે, તે કદિ સંસારજીવી મુક્ત થતો નથી—ઈત્યાદિ વચનો ભેદદર્શનની નિન્દા કરે છે. સંવાદ્ય મહાનજ આત્માડજરોડમરોડમૃતોડમયો દ્રહ્મ—આ આત્મા મહાન છે, ઉત્પત્તિથી રહિત છે, જતથી રહિત છે, મરણથી રહિત છે, અમૃત છે, અજાય છે, અને અજ છે ઇત્યાદિ શ્રુતિ સર્વ વિદ્યાર્થોનો આત્મામાં નિર્વેધ કરી હવે અજ્ઞાના વિદ્યારૂપ છે એમ માની પ્રવૃત્ત થતા ભેદાભેદવાદનો નિર્વેધ કરે છે. વળી ભેદ જો સત્ય હોય તો ભેદજ્ઞાન પણ યથાર્થ જ્ઞાન છે, તો પછી હું અજ છું એ પ્રકારનું અભેદજ્ઞાન નિર્બાધપણે કેવી રીતે ઉદય થાય ? એ અભેદજ્ઞાનનો ભેદજ્ઞાન બાધ જ કરે. તેથી ભેદ સત્યત્વવાદીનાં મતપ્રમાણે નિર્બાધ અભેદજ્ઞાન, યેવાનો સંભવ નહિ હોવાથી મુમુક્ષુને મોક્ષનો જ સંભવ રહેતો નથી. કારણ કે વેદાન્તવિજ્ઞાન સુ-નિશ્ચિતાર્થોઃ એ શ્રુતિ તથા તત્ત્વ કો મોહઃ શોક પક્ત્યમનુપદયતઃ એ રિયતપ્રસવું સ્વરૂપ જણાવનાર સ્મૃતિ સ્પષ્ટ કરે છે કે અપવાદરહિત ‘હું અજ છું’ એ પ્રકારનો નિશ્ચય જ શોધાર્થનો નિવર્તક છે. તેથી હવે અજ્ઞાનો અભેદ જ સત્ય સિદ્ધાન્ત છે. જેમ સ્તંભ અને કુંભ, એ બે નામો ભિન્ન છે તેથી સ્તંભ અને કુંભનો ભેદ છે, તેમ ક્ષેત્રજ્ઞ અને પરમાત્મા એ બે પર્થાય રાજદ નથી માટે ક્ષેત્રજ્ઞ—હવે અને પરમાત્માનો ભેદ લેવો એ આગ્રહ તે નિર્વર્તક છે; કેમકે એ જ આત્મા હવેત્વ, ઈશ્વરત્વ આદિ વિવિધ ઉપાધિને લીધે ભિન્ન ભિન્ન નામોથી વ્યવહારાય તેમાં ભેદને પામે તેમ નથી. શુદ્ધિમાં રહેલો તે હવે છે એમ ભેદવાદી માને છે પણ શ્રુતિ તેને જ અજ કહી વર્ણે છે. સત્ય જ્ઞાનમનન્તં વ્રાણ યો વેદ નિહિતં ગુહ્યાયામ્—સદૃષ અને અદૃષ્પ્ર કાલ છે તેને શુદ્ધિરૂપ શુદ્ધામાં રહેવું તે જુએ છે—એ શ્રુતિ દાર્ઢ શુદ્ધવિગ્રેષમાં અજ રહે છે એમ કહેતી નથી પણ સર્વ શુદ્ધિમાં પરમાત્મા રહેલા છે એમ કહે છે, તેથી શુદ્ધિરૂપ શુદ્ધામાં રહેલા હવેની સાથે પરમાત્માનો અભેદ જ છે. તત્ત્વજ્ઞા તદ્વાનુ પ્રાવિશાન્—તેને સહ તેમાં પોતે પરમાત્મા પ્રવેશ્યા—એ શ્રુતિ સ્પષ્ટ કરે છે કે અજ્ઞાનો વ્યતિરિક્ત કોઈ શુદ્ધિરૂપ શુદ્ધામાં રિયત થયેલો નથી. તેથી સર્વથા હવે અજ્ઞાનો અભેદ છે અને જેઓ ભેદનો આગ્રહ કરે છે તેઓ વેદનાં અર્થને બાધ કરે છે, મોક્ષનું સાધન જે અભેદજ્ઞાનરૂપ તત્ત્વજ્ઞાન તેને બાધિત રહેવે છે, મોક્ષને અ-નિલા રહેવે છે અને શુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરના નથી. તેથી કારણજ્ઞાનને જે અભેદસિદ્ધાન્ત છે તે જ શ્રુતિસ્મૃતિનો સિદ્ધાન્ત છે. અને એ સિદ્ધાન્તાનુસાર હવેાપકમ અને હવેાપસંહારનો

પરમાત્માના પરિગ્રહ કરવાના પદ્ધતિમાં પરિહાર થઈ જાય છે, તેથી આ પ્રચલિત પ્રકરણમાં પરમાત્મા વેદિતવ્યરૂપે ઉપદેશ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે આ અધિકરણને વિસ્તારથી ચર્ચા કરી હવે અન્ય અધિકરણ સ્વીકૃતિ એ વિષયનું અભિનિમિત્તોપાધાન છે એ સિદ્ધાન્ત શ્રીસૂત્રકાર રચાયે છે.

પ્રકૃતિશ્ચ પ્રતિજ્ઞાદૃષ્ટાન્તાનુપરોધાત્ ॥ ૨૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—પ્રતિજ્ઞા તથા દૃષ્ટાન્તનો બાધ ન થાય તે માટે બ્રહ્મ (કેવલ નિમિત્તકારણ નહિ પણ નિમિત્તકારણ અને) ઉપાધાન કારણ છે, એ પણ સ્વીકારવું જાઈએ.

પ્રકૃતિ:—એટલે ઉપાધાન કારણ.

જેમ અશ્વદ્યુતનો હેતુ હોવાથી ધર્મ જિજ્ઞાસ્ય છે તેમ નિઃશ્વેપસનો હેતુ હોવાથી બ્રહ્મ પણ જિજ્ઞાસ્ય છે, એ ૧-૧-૧ માં જણાવ્યું અને ૧-૧-૨ માં એ બ્રહ્મનું લક્ષણ કહ્યું કે જે જગતના જન્માદિનું કારણ છે તે બ્રહ્મ છે. આ કારણ બે પ્રકારનું છે. જેમ ધર્મનું મૃત્તિકા, કાંચસાંકળાનું સુવર્ણ કારણ છે તેમ જે વિકારની પ્રકૃતિ હોય તે ઉપાધાન કારણ છે અને તે એક પ્રકારનું કારણ છે, અને જેમ કુંભાર, સોની વગેરે ધર્મ, અલકારાદિનાં બનાવનાર હોવાથી નિમિત્તકારણ છે તેમ જે વિકારનું નિમિત્તકારણ હોય તે બીજા પ્રકારનું કારણ છે. સૂત્ર ૧-૧-૨ માં બ્રહ્મને માત્ર કારણ કહ્યું છે, પણ તે આ બેમાંથી કેવા પ્રકારનું કારણ છે તે નિર્ણય કર્યો નથી તેથી એ પ્રશ્ન થાય છે.

આ સંશય ચતાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે બ્રહ્મ કેવલ નિમિત્ત કારણ છે અને ઉપાધાન કારણ નથી. એના હેતુઓ આ પ્રમાણે છે. સ ર્દશાંચક્રે, સપ્રાણમસૃજત્-તેણે સંકલ્પ કર્યો, તેણે પ્રાણને ઉત્પન્ન કર્યો-ઇત્યાદિ અનેક શ્રુતિઓ સંકલ્પપૂર્વક બ્રહ્મનું સંપ્રદાય વર્ણવે છે. એ પ્રકારનું કર્તૃત્વ તે કુલાલાદિ નિમિત્ત કારણોમાં જ રહેવું દેખાય છે. અને મૃત્તિકાઆદિ ઉપાધાન કારણમાં રહેવું દૃષ્ટ નથી. વળી લોકમાં જોઈએ છીએ તો ક્રિયાના ક્ષણની સિદ્ધિ થવા એક કારણની અપેક્ષા હોતી નથી, પણ અનેક કારણો મળે છે ત્યારે એ સિદ્ધિ થાય છે. કર્તા અનેક કારકને ભેગાં કરી કાર્ય રચે છે, એ ન્યાય આદિ કર્તૃબ્રહ્મમાં પણ લગાડી શકાય છે. બ્રહ્મ કર્તા હોવાથી ઉપાધાન કારણ થઈ શકે તેમ નથી. વળી રાગ, વૈકલ્યત આદિ જેઓ ઈશ્વર મનાય છે તે સર્વમાંથી કાઠ પણ ઉપાધાન કારણ નથી, પણ નિમિત્તકારણ માત્ર જ હોય છે તેથી બ્રહ્મ પણ ઈશ્વર હોવાથી કેવલ નિમિત્તકારણ હોવું ધટે છે. વળી કાર્યરૂપ આ જગત સાવચત્ર છે, અચેતન છે અને અશુદ્ધ છે, કાર્ય અને ઉપાધાન કારણનું સારૂં જ ન્યાં આં હોય છે, તેથી આવા જગતનું ઉપાધાન કારણ પણ આવું જ સાવચત્ર, અચેતન અને અશુદ્ધ હોવું ધટે. બ્રહ્મ એ પ્રકારનું નથી કેમકે નિષ્કલં નિષ્કલં જ્ઞાનં નિરવચ્ચં નિરજ્જનમ્—બ્રહ્મ નિરવચ્ચ છે, અચલ છે, અપરિણામિ છે, સમગ્ર દોષશૂન્ય છે અને તમસ્યથી રહિત છે—એ શ્રુતિ બ્રહ્મને જગતથી વિવક્ષણ ધર્મવાળું જણાવે છે. તેથી બ્રહ્મ જગતનું ઉપાધાન કારણ ધર્મનું નથી. માટે પરિણામ બ્રહ્મથી અન્ય, અશુદ્ધિ આદિ ધર્મવાળું કાઠ સ્મૃતિપ્રસિદ્ધ તત્ત્વ જેવું કે પ્રધાન તે જગતના ઉપાધાન કારણરૂપ સ્વીકારવું જોઈએ, અને બ્રહ્મને કારણ દર્શાવનાર શ્રુતિને નિમિત્તકારણનું પ્રતિપાદન કરનાર લેખી જોઈએ.

આ રીતનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી સિદ્ધાન્ત જણાવ્યો કે બ્રહ્મને કેવલ નિમિત્ત કારણ ન લેતાં ઉપાધાનકારણ પણ લેવું જ જોઈએ, કેમ કે તેમ નહિ લઈએ તો શ્રુતિમાં

કેટલી પ્રતિભામાં આધ આવે છે અને ત્યાં આપેલા દૃષ્ટાન્તો પીકાય છે. ત્યાં ઉત્તમત્તમદેશમ-
પ્રાક્ષો યેનાશ્રુતં શ્રુતં ભવત્યમતં મતમવિજ્ઞાતં વિજ્ઞાતમ્—તે તે તત્ત્વ. પૃષ્ઠુ કે જેના
જ્ઞાનથી અશ્રુત શ્રુત થઈ જાય છે, મનનો વિષય નહિ થયેલા. મનનો વિષય યથા-જ્ઞાય છે
અને બુદ્ધિનો અવિષય થયેલા બુદ્ધિનો વિષય થઈ જાય છે—એ આદિ વાક્યોમાં દર્શાવેલી પ્રતિભા
છે અર્થાત્ એકના જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન થઈ જાય છે, અભિજ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન થઈ રહે છે
એ પ્રતિભા છે. ઉપાદાનકારણથી કાર્ય લિન્ન નથી તેથી ઉપાદાનકારણના જ્ઞાનથી કાર્યનું જ્ઞાન
થઈ જાય એ ઉચિત છે. પણ સુચારાદિ નિમિત્તકારણથી તેના કાર્યરૂપ પ્રાસાદાદિ લિન્ન દેખાય
છે તેથી નિમિત્તકારણથી કાર્ય લિન્ન હોવાથી નિમિત્તકારણના જ્ઞાનથી કાર્યનું જ્ઞાન થઈ જાય
એ અસંગત છે. તેથી આ પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિ તે અલ્પ ઉપાદાન કારણ છે એ લેવાથી જ યાય
છે. મારે પ્રતિજ્ઞાનો ઉપરોધ ન યાય તે મારે અલ્પને ઉપાદાન કારણ સ્વીકારવું જોઈએ, એમ
શ્રીકૃષ્ણકારે જણાવ્યું. વળી એાત દૃષ્ટાન્ત છે કે યથા સોમ્યૈકેન મૃત્વિષ્ણે ન સર્વ
મૃત્તમયં વિજ્ઞાતં સ્યાદ્ વાનારમ્ભજ્ઞવિકારો નામધેયં મૃત્તિકેત્યેવ સત્યમ્—હે સામ્ય! જેમ
એક મૃત્તિકાનું જ્ઞાન થવાથી સર્વ મૃત્તિકાના વિકારોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે કારણ કે જે વિકાર છે
તે વાનારજાનું નામ મત્ર છે અને જે મૃત્તિકારૂપ કારણ છે તે જ સત્ય છે—એકેન લોહમણિના
સર્વ લોહમયં વિજ્ઞાતં સ્યાદેકેન નલ્પનિઠ્ઠાન્તેન સર્વં કાર્ણીયસં વિજ્ઞાતં સ્યાત્
એક સુવર્ણની લગડી જાણવામાં આવે તો સર્વ સુવર્ણના વિકારો જાણાઈ જાય છે, તથા એક
નરેણીનું જ્ઞાન થાય તો સર્વ જોડપિકારોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે—ઇત્યાદિ આ સંબંધમાં
આપેલા દૃષ્ટાન્તોમાં ઉપાદાન કારણના જ્ઞાનથી જ તેનાં કાર્યોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે, એમ સૂ-
ચ્યું છે. તેથી એ દૃષ્ટાન્તને અનુસરતાં પણ અલ્પ ઉપાદાન કારણ પણ હોવું જોઈએ, એ
સમજાય છે. આ જ પ્રકારે મુણ્ડકોપનિષદમાં પણ કસ્મિન્નુ મંગવો વિજ્ઞાતે સર્વામિદં વિ-
જ્ઞાતં ભવાતિ—હે ભગવન્! કેવું જ્ઞાન થયે આ સર્વનું જ્ઞાન થઈ જાય છે—એ પ્રતિજ્ઞા
છે અને યથા પૃથિવ્યામોષઘ્નયઃ સંમવન્તિ—જેમ જ્વેલીમાં ઓષધિ ઉગે છે—ઇત્યાદિ
દૃષ્ટાન્ત છે. બુદ્ધકારણકોપનિષદમાં પણ આત્મનિ સ્વલ્પે-દષ્ટે શ્રુતેમતે વિજ્ઞાતે इदं
સર્વં વિદિતમ્—અરે, આત્માનું દર્શન થયે, શ્રવણ મનન વડે જ્ઞાન થયે આ સર્વ જાણાઈ
જાય છે—એ પ્રતિજ્ઞા છે અને સ યથાદુંડમેર્હન્યમાનસ્ય ન યાદ્યાન્ શબ્દાન્ શક્તુવાદ
પ્રહ્ણાય—જેમ દુંડુભિનું દનન થાય છે ત્યારે તે પુરત જાણ શબ્દોને પ્રહણ કરવા શક્તિ-
માન થતો નથી—ઇત્યાદિ દૃષ્ટાન્ત છે, આ પ્રકારે પ્રત્યેક ઉપનિષદમાં આવી પ્રતિજ્ઞા અને દ-
ષ્ટાન્ત દેખાય છે કે જે અલ્પની ઉપાદાનકારણતા જણાવે છે. આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાસિદ્ધિઆદિ
લિંગથી જાણની ઉપાદાનકારણતા સિદ્ધ છે એટલું જ નહિ પણ યતો વા ઇમાનિ મૂ-
તાનિ જાયન્તે એ શ્રુતિમાં પણ યતઃ ૫૬ છે તેની પંચમી શ્રુતિ પાંચુ એ જ અર્થને સિદ્ધ
કરે છે. જનિકર્તુઃ પ્રકૃતિઃ એ પાણિનિ ૧-૪-૩૦ થી જે જનયમાન કાર્ય તેની પ્રકૃતિ,
તેનું ઉપાદાન કારણ તે અપાદાન કંટોચ અને અપાદાન સંજ્ઞા યથા એટલે અપાદાને પંચમી
૨, ૩, ૨૮ એ સૂત્રપ્રમાણે એ પંચમીમાં આવે. આ નિયમોપમાણે યતઃ એમાં પંચ-
મીનો તત્સ્ પ્રયય છે તે જણાવે છે કે યત્ સમ્યક્ત્વ અલ્પ તે જગત્કરૂપ કાર્યની પ્રકૃતિ
છે. તેથી અલ્પની ઉપાદાનકારણતા શ્રુતિસિદ્ધ છે. અલ્પ નિમિત્તકારણ તો છે જ, એ પૂર્વ
પક્ષીએ પણ સ્વીકાર્યું છે. છતાં તે નહિ સ્વીકાર્યું હોય તોપણ અલ્પનો કાંઈ અન્ય અધિશતા

નથી તેથી પણ એ નિમિત્તકારણ છે એ સિદ્ધ થાય છે. જેમ લોકમાં શ્રુતિકા, સુવર્ણ આદિ ઉપાદાનકારણોના કુંભાર, સોની આદિ અધિષ્ઠાતા હોય છે અને તેની અપેક્ષા રાખી, તેની સહાયથી જ એ ઉપાદાન કારણો તે તે કાર્યને ઉપજાવે છે, તે પ્રમાણે અહીંના કોઈ અધિષ્ઠાતા નથી, સૃષ્ટિપૂર્વે અહીં એક અદ્વિતીય હતું, એમ શ્રુતિ નિર્ણય કરે છે તેથી અહીં અતિરિક્ત કોઈ વસ્તુ તે સમયે છે જ નહિ કે જેની અપેક્ષા રાખી અહીં પ્રવૃત્તિ કરે; તેથી અન્ય અધિષ્ઠાતાનો અભાવ હોવાથી અહીં નિમિત્તકારણ પણ છે. અહીંથી અતિરિક્ત કોઈ અધિષ્ઠાતા નથી એ અર્થની સિદ્ધિ પણ આ સૂત્રમાં જણાવેલા જ હેતુઓ કરે છે. જે અહીં અતિરિક્ત કોઈ અહીંના અધિષ્ઠાતા હોય તે અહીંના જ્ઞાનથી તેનું જ્ઞાન નહિ થઈ શકે, તેથી એક જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન થઈ જાય છે, એ પ્રતિજ્ઞાનો અને એને સ્પષ્ટ કરનાર દૃષ્ટાન્તોનો ઉપરોક્ત જ થશે. તેથી અધિષ્ઠાતાના અભાવને લીધે અહીં કર્તા છે, અને અન્ય ઉપાદાનનો અભાવ હોવાથી અહીં ઉપાદાન છે એમ અહીં અભિનિમિત્તોપાદાન સ્વીકારવું જોઈએ.

આ જ અર્થની સિદ્ધિમાં શ્રીસૂત્રકાર અન્ય હેતુ જણાવે છે.

(અપૂર્ણ.)

હૃદયમાં જ્ઞાનરવિ પ્રકટાવવા ઇષ્ટને અભ્યર્થના.

પદ. (આવેને મારે મંદિરીએ જગરાય, એ લય.)

નાંખો આ મારે ઉર પ્રભુ જ્ઞાનપ્રકાશ, અવર મારે કોઈ હવે નથી આશ,
ઈચ્છું ન હું પ્રભુ, પુત્ર અને દારા, વિલવ મને લાગે ન અતિ આશ,
ભુવન ઉપવન દિવ્ય પણ આરાં, શુંદવા ન ગમે ભોગતણા ગારા,
શું કરું તેને, થાય જે અંતે વિનાશ.

નાંખો.

ખેલું હું પ્રભો ! આપપ્રતિ જોઈ, ભાળું ન ખેલી આપવિના કોઈ,
સાચું દો જ્ઞાન યાચું પ્રભુ રોઈ, વિકળતાથી ધીરજ, છે ખોઈ,
પ્રકટાવો જ્ઞાનઅર્ક હૃદયઆકાશ.

નાંખો.

વ્યાપેલું જ્યાં ત્યાં જોઈ હું અંધારું, જગત આખું અધડાતું બિચારું,
નિરણું ન જ્ઞાનતેજ ક્યાંહિ આરું, નિઃસારે શું ગ્રહી મનને ધારું,
રતવનીત આપો, તુચ્છ ન ઇચ્છું હું છારા.

નાંખો.

શાઓને વાંચું, સાધનને સેવું, હજી પણ મનનું તિમિર એવું ને એવું,
જાણું, શું સાધીને, છે અંધ જેવું, કો વિધિ ખોલી જ્ઞાનનયન દેવું,
મથી મથી હવે છેક થયો છું નિરાશ.

નાંખો.

શુંચો આ મારી શરૂવર ઉકેલો, જાઉં હું થાવા કોનો હવે ચેલો,
ઉછેરો આપે રોપેલો વેલો, આપનો છું યદ્યપિ મેલો ઘેલો,

હેઠી ન મૂકો કૃષ્ણ ! આ રથની રણ, નાંખો
 નરહરિ પ્રભો ! હૃદય હવે આંખો, સંતપ્ત શિશુને આધાસન આપો,
 પ્રતિબંધઅગ્રા સઘ હવે કાપો, હૃદયનભમાં જ્ઞાનરવિ સ્થાપો,
 જોશો ન શિશુના અધિક હવે નિઃશ્વાસ, નાંખો

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે ? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી ?

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૩૦ થી)

આ ભાષ્યમાં જે સંન્યાસાશ્રમનું વિધાન ક્યું છે તેને જ દર્શાવનાર શાંકર વેદાન્તીનાં અનેક વચનો છે. સંન્યાસાશ્રમને સુચવનાર ત્રણ પ્રકારનાં વચનો શ્રુતિસ્મૃતિમાં અને શાંકરવેદાન્તમાં છે. કેટલાંક વચનો તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વે તત્ત્વજ્ઞાનને માટે લેવામાં આવતા સંન્યાસનું પ્રતિપાદન કરે છે. આ સંન્યાસ તે વિવિધિયા સંન્યાસ છે. ઉપન્યુક્તિવિવેકમાં (પૃષ્ઠ ૨-) બહુવ્યુ છે કે વિવિધિપયા સંપાદિતત્ત્વાદયં વિવિધિપાસંન્યાસ इत्यभिधीयते । अयं च वेदमहेतुः ॥ અભિજ્ઞાનની ત્રીજી ધ્વજારૂપ વિવિધિયા ઉપન્યુક્તિ કરવામાં આવતો હોવાથી આ સંન્યાસ વિવિધિયા સંન્યાસ કહેવાય છે, અને એ અભિજ્ઞાનમાં સાધનરૂપ છે. બીજો સંન્યાસ તત્ત્વજ્ઞાન થયા પછી લેવાય છે, અને તે વિદ્યુત સંન્યાસ કહેવાય છે. તૃતીય સંન્યાસ તે આ બંનેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનો નથી, પણ ક્રમપ્રાપ્ત થવાથી લીધેલો સંન્યાસ છે કે જે સંન્યાસ લીધા પછી અભિજ્ઞાનમાટે તેઓ સ્થગન કરતા નથી પણ સંયોજ્ય અભિજ્ઞાન ક્રમ સના આદિમાટે તથા તપશ્ચરણમાટે પ્રયત્ન કરે છે. આ ત્રણેય પ્રતિપાદન શાસ્ત્રમાં આવે છે. જેમાંનાં મગજ અનંગવિદ્યાસના સેવનથી આકુલચાકુલ થઈ ગયાં છે તેઓ આ પ્રકારની મગજની અવ્યવસ્થાને લીધે આ ત્રણ સંન્યાસમાં વિવેક કરી શકતા નથી. જેમ અંદર દેખી શૂન્ય ભડકે છે, તેમ જેઓ સત્ય જોઈ ભડકી નાસ્ત્ર છે તેઓ આ ત્રણનો વિવેક નહીં જોઈ શકે કરતા નથી, કેમકે તેમ થવાથી તેમનું મત ખંડન થઈ જાય છે, અને તેઓ મતાધિતામાં એટલા સપડાયેલા છે કે તે તેમને પિશાચિકાની માફક વળગેલી છે. અન્ય કેટલાક પુરોષ પ્રેમાર્ચુનો (એટલે માત્ર વાક્યોનો) હારો કરવાથી યુક્તીને કાળેથી ચલાવી લાંલસાવાળા છે, અને ધણું વાક્યો જેમ ત્યાંથી જોઈ સંન્યાસના હોય કે નહિ તેપણુ લોકઆગમ મુકવાથી અથવા તે નહિ છેતરાય પણ કેટલાક જ્ઞાન મનુષ્યો તે આપણી વિદ્યતા માની અન્યોં જઈ છેતરાઈ જશે એવું ધારી આ સંન્યાસોનો વિવેક કરતા નથી. આ પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરનાર પુરોષો સત્ જનસમાજને શિખાડે શરણ કે જે ગીતી, ર્પણ્યા અને પેરાનો ભેદ ન ગણી સર્વને એક દેવળીમાં ભરવાનો અવિવેક કરે છે તેનું જ્ઞાન કરાય છે, પણ વેદાન્તનું પરિણામ કરનાર આ ત્રણેય વિવેક કરવો આવશ્યક છે. દિગ્દર્શન કરાવવા થોડાં વાક્યો દર્શાવીએ. એ ચેમ્ડરણ્યે શ્રદ્ધા તપ इत्युपासते ॥ (છાં. ઉ. ૫-૧૦-૧), તપશ્ચદ્ધે ચે હ્યુપવસન્ત્યરણ્યે । (મુ. ૧. ૨. ૧૧.) આ આદિ વાક્યો તૃતીય પ્રકારના સંન્યાસનું સ્થગન કરે છે. પ્રથમની છાંદોગ્યશ્રુતિ આ પ્રમાણે છે કે તદ્દય इत्थं विदुः । ये चैमंडरण्ये श्रद्धा तप इत्युपासते तैर्दधिपमभिसंभवन्ति ॥ જે ગૃહસ્થો આ પંચાગ્નિ પિયા નજી છે તે ગૃહસ્થો તથા જે સંન્યાસીઆદિ શ્રદ્ધાવાળા તથા તપસ્વી હોય છે તે સર્વ

અર્ચિશિદ્ધિ-ભાગને પામે છે. એ શ્રુતિપરતું શાંકરભાષ્ય કહે છે કે, 'યે ચારણયોપલક્ષિતાં વૈશ્વાનસાઃ પરિવાજકાશ્ચ અદિ' અરણ્ય પદ છે તેથી એ પદવડે વૈશ્વાનસ એટલે વાન-પ્રસ્થ તથા સંન્યાસી એ બંનેનું અર્થ હરતું, અને એ જ પ્રસંગમાં નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીને પણ આમાં લીધા છે, તેથી આ શ્રુતિનો શ્રી શંકરભાષ્યપ્રમાણે એ અર્થ થાય છે કે જે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી, વની તથા સંન્યાસી શ્રદ્ધાવાળા અને તપસ્વી થાય છે, તે તથા જે સગ્રથ બ્રહ્મને ઉપાસે છે તે સર્વ દેવવાનને પામે છે. મુણ્ડકશુલ્ક પણ આખી આ પ્રમાણે છે કે તપઃશ્રદ્ધે ચ હ્યુપવસન્નરણ્યે શાન્તા વિદ્વાંસો મૈત્ર્યચર્યાં ચરન્તઃ । સૂર્યદ્વારેણ તે ચિરજાઃ પ્રયાન્તિ ॥ અને એ પરતું શાંકર ભાષ્ય જણાવે છે કે, 'યે પુનસ્તદ્વિપરીતજ્ઞાનયુક્તા વાનપ્રસ્થાઃ સંન્યાસિનશ્ચ...શ્રદ્ધા હિરણ્યગર્ભાદિ વિપયા વિદ્યા...શાન્તા ઉપરત્કરણમામાઃ વિદ્વાંસો ગૃહસ્થાશ્ચ જ્ઞાન-પ્રધાના इत्यर्थः ॥' જે વની તથા સંન્યાસીઓ સ્વાશ્રમનિર્દિત કર્મરૂપ તપને અને હિરણ્ય-ગર્ભરૂપ જે સગ્રથ બ્રહ્મ તેની ઉપાસનારૂપ વિદ્યાને, અરણ્યમાં રહી, મેંવે છે તથા જે જ્ઞાનપ્રધાન ગૃહસ્થો એ જ તપસ્ અને શ્રદ્ધાને મેંવે છે તે સર્વ સૂર્યદ્વારા બ્રહ્મનો પામે છે. આ પ્રમાણે આ જે શ્રુતિનો અર્થ કરેલો છે. તેથી સર્વને રપષ્ટ થાય તેમ છે કે એ શ્રુતિમાં પ્રથમ તો સંન્યાસીનું જ કથન નથી, પણ વની અને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી પણ તેની સાથે જ લીધા છે અને વળી, જે કૃષ્ણ એ સંન્યાસીને કહ્યું છે તે જ ગૃહસ્થોને પણ કહ્યું છે, તથા અદિ જે સંન્યાસ કહ્યો છે તેને, તથા તત્ત્વજ્ઞાનને સંબંધ નથી, એ સંન્યાસ તત્ત્વજ્ઞાનના સંબંધના છે જ નહિ, ૧-તેથી આ અને આમાં વાંચી કે જે તત્ત્વજ્ઞાન સાથે સંબંધવાળાં નથી, તત્ત્વજ્ઞાનના માર્ગના તથા સાર પછીના સંન્યાસનો લેશ પણ જેમાં નથી તે અત્ર કાંઈ રીતે ઉપયોગનાં નથી છતાં એ પણ સંન્યાસીઓને એક પ્રકારનું કર્તવ્ય સૂચવે છે અને તેથી તૃતીય સંન્યાસને દર્શાવનાર હોવાથી અત્ર દિગ્દર્શનાર્થે બતાવવામાં આવ્યા છે.

અન્ય વાંચી આથી નિત્ય પ્રકારનાં એટલે વિદ્યુત્સંન્યાસનાં દર્શાવનાર છે. એનું વિવે-ચન આગળ કરવામાં આવશે, છતાં દિગ્દર્શનાર્થે અત્ર આ એક શ્રુતિ જણાવીએ છીએ:—
 एतं चैव तमात्मानं विदित्वा ब्राह्मणाः पुत्रैषणायाश्च विचैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायायां भिक्षाचर्यं चरन्ति ॥ (ચુ. કહોલ બ્રાહ્મણ ૧.) આ શ્રુતિનો અર્થ કરતાં શ્રીશંકરભાષ્ય કહે છે કે, 'તમેતં વા આત્માનં સ્વં તત્ત્વં વિદિત્વા જ્ઞાત્વાડયમહસ્મિ પરં બ્રહ્મ સદા સંસારચિનિર્મુક્તં નિત્યનુત્તમમિતિ બ્રાહ્મણાઃ । બ્રાહ્મણાનામેવાધિકારો વ્યુ-ત્થાનેડત્તો બ્રાહ્મણગ્રહણમ્ ॥' તે આ આત્માને અર્થાત્ પોતાના વાસ્તવ સ્વરૂપને જાણીને એટલે આ જ્ઞાને સદા સંસારથી રહિત નિલગ્ન પરશ્વર્ષ છું, એ પ્રકારે સાક્ષાત્કાર કરીને બ્રાહ્મણો (અદિ બ્રાહ્મણનું એટલે બ્રહ્મવિદનું અર્થ કયું છે, કેમકે આ સંન્યાસ લેવાનો બ્રહ્મવિદનો જ અધિકાર છે, ધર્મથી આ સંન્યાસ લેવાય તેમ નથી) નિષિદ્ધ એપણને સ્થૂલ-સૂક્ષ્મરૂપે લાગ કરી ભિક્ષાચર્યને આચરે છે. છત્ર-સુક્રિતવિવેકમાં (૫૪ ૩) કહ્યું છે કે

૧ આ પ્રમાણે આ શ્રુતિઓ આ નિયમમાં કેવલ નિરુપયોગી છે છતાં મતાંધતા વિદ્વાન પુરોહિતે પણ કેવા ખાડામાં નાંખે છે તે જણવું હોય તો 'શુદ્ધાત્મી' તા. ૪-૮-૦૭ પું. જોવું. આ અર્થ છે કે ત્યાં સંન્યાસી જ સદ્ગુરુ થઈ શકે તેની સિદ્ધિ કરવા આ જે પ્રસ્તુતમાં લેશ પણ ઉપયોગી નહિ એવી શ્રુતિઓને પ્રમાણરૂપે આપી પ્રમાણતા હારામાં એનો પર પ્રમાણ નં. ૯ અને પ્રમાણ નં. ૧૦ એ જે આંદ્ર લગાવી દેવામાં આવ્યાં છે.

કહોલબ્રાહ્મણેડવિં વિદ્વત્સંન્યાસ આમ્નાયતે 'एतं वै तमात्मानं विदित्वा...चरन्ति' इति । न चैतद् वाक्यं विविदिषासंन્યાसंपरमिति शंકनीयम् । पूर्वकालवाचिनो विविदि-
 स्वेति तत्रापत्यस्य ब्रह्मविदवाचिनो ब्राह्मणशब्दस्य च बाधप्रसंगात् ॥ કહેલ બ્રાહ્મણમાં
 પણ 'एतं वै तमा०' એ શ્રુતિથી વિદ્વત્સંન્યાસ જ કહ્યો છે. એ વાક્ય વિવિદિષા સંન્યાસનું
 કથન કરનાર છે, એ માન્યું બૂલભરેલું છે. કેમકે વિદિત્વા—જાણીને—એમાં જે કલા પ્ર-
 ત્ય લાગ્યો છે તે પૂર્વકાળવાચક છે તેથી તત્ત્વજ્ઞાન એ પૂર્વે થયું છે એ એ પદથી જણાય
 છે અને બ્રાહ્મણ શબ્દ જે વાપર્યો છે તેનો અર્થ બ્રહ્મવિદ છે—એ બંને શ્રુતિનો આ વાક્યને
 વિવિદિષા સંન્યાસપર લેતાં બાધ થવાનો પ્રસંગ આવે છે.

તૃતીય પ્રકારનાં વાક્યો વિવિદિષા સંન્યાસને સૂચવનાર છે અને હાલ બ્રહ્મવિદ થવાના
 સાધનરૂપ સંન્યાસનો પ્રસંગ આવે છે તેથી તે જ પ્રાસંગિક છે. एतमेव प्रवाजिमो लोक-
 मिच्छन्तः प्रव्रजन्ति. આ આત્મારૂપ લોકને ઇચ્છી જ સંન્યાસ ગ્રંથણ કરે છે, બ્રહ્મચિન્તાન-
 લાભાય પરહંસ સમાહ્વય : । शान्तिदानयादिभिः सर्वैः साधनैः सहितो भवेत् ॥
 બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે જેણે પરમહંસ દશા લીધી છે તેણે એ જ અર્થને માટે શમ,
 દમ આદિ સાધનોની સંપત્તિ કરવી, ત્યક્તારોપક્રિયસ્યેવ સંસારં પ્રજિહાસતઃ । जिज्ञा-
 सोरेव चैकार्म्यं त्रप्यन्तेष्वधिकारिता ॥ જેણે સર્વ કર્મો છોડી દીધાં છે, જે સંસારના
 ત્યાગને ઇચ્છે છે, એવા યુયુધ્તને જ બ્રહ્મવિદ્યાનો અધિકાર છે. આ અને આવા અર્થવાણી
 સર્વ વાક્યો વિવિદિષા સંન્યાસનું પ્રતિપાદન કરનાર છે કે જેનું જ્ઞાનના સાધનરૂપે પૂર્વે
 આપેલા બાળ્યમાં સ્થાપન કર્યું છે. એ વાક્યો એક હોય કે હજાર હોય તેમાં ફેર નથી,
 તેથી અત્ર એ વાક્યોના ઢગલા કરતા નથી. પ્રમાણવિષયનો નિર્ણય વાક્યના સમૂહથી
 થતો નથી. એ તેમ : હોય તો બ્યારે એક શ્રુતિ સંન્યાસનો બોધ કરનાર નીકળે તેમ
 છે તો હજાર શ્રુતિ ગૃહસ્થાશ્રમનો બોધ કરનાર મળે છે. ત્યાગનું તો વેદમાં સૂચનમાત્ર
 જ છે અને ગૃહસ્થાશ્રમનું તો પ્રત્યક્ષ વિસ્તારથી વર્ણન છે. આમ હોવાથી જ
 યાતવક્ષ્યશ્રુતિમાં યતિધર્મપ્રકરણમાં મિતાક્ષરા ટીકાકાર જણાવે છે કે एकाश्रम्यं स्वाचार्याः
 प्रत्यक्षविधानाद् गार्हस्थ्यस्येति ॥ ગૃહસ્થાશ્રમ એ એક જ આશ્રમ છે અને એથી ઉત્તર
 આશ્રમો નથી, કેમકે ગાર્હસ્થ્યનું જ શ્રુતિમાં પ્રત્યક્ષ વિધાન કરવામાં આવ્યું છે, એમ ગૌત-
 માદિ આચાર્યો માને છે. તત્પર્યં કે જે આશ્રમને વિધાન કરનાર વાક્યોની સંખ્યાથી નિર્ણય

૧ આ પ્રમાણે આ વાક્યનો અર્થ શ્રીશંકરાચાર્યે તથા શ્રીવિદ્યારણ્ય સ્વામીએ સ્પષ્ટપણે
 કર્યો છતાં આ વિષયમાં પ્રતિપક્ષ પારણ કરનારા પોતાને શાંકર વેદાન્તી કહેવરાવનારા આ બંનેને
 કેવી રીતે બાળ્યે મૂક્યા દે છે અને પોતાનો દુર્બલ મત સમર્થન કરવા તથા પોતાના પક્ષના
 વાક્યોના આંકડામાં વધારો કરવા મનમાનતા હેવા અર્થ કરી પ્રવૃત્ત થાય છે તે જેમને જેનું
 હોય તેમણે તા. ૪ થી ઓગસ્ટ ૧૯૦૭ ના “શુદ્ધરાત્રી” ના આંકમાં આ શ્રુતિનો આપેલો
 અર્થ જોવો. સરખાવવા સુકર થઈ પડે તે માટે તે અત્ર આપીએ છીએ. “પ્રજ્ઞ, દેવાદિ
 લોક અને તત્પ્રાપ્ત્યર્થે વિતાદિ જે અનક્રમ લોકપ્રાપ્તિનાં સાધન છે તેની તૃણા નિવૃત્ત
 કરી બ્રાહ્મણો (બ્રહ્મજ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાઓ) બ્રહ્મજ્ઞાનને અર્થે લિક્ષાચર્યને ચરે છે
 એટલે સંન્યાસ ગ્રંથણ કરે છે.”

કર્યો થાય નથી, તેથી કર્મનાં વિધાન કરનાર તથા સંન્યાસના વિધાન કરનાર વાક્યોનું માત્ર દિગ્દર્શન અત્ર કરાયું છે.

આ પ્રમાણે બ્રહ્મવિદ્ યજ્ઞનાં સાધનોના સંબંધમાં શાંકર વેદાન્ત કર્મ અને કર્મત્યાગ એ બેને સ્વીકારે છે, અને કર્મમાટે મુદરથાશ્રમ તથા ત્યાગની સરળતામાટે સંન્યાસાશ્રમનો વિધિ રચાયે છે. પણ આટલી ચર્ચાથી પ્રસ્તુતમાં કોઈ પણ અર્થની સિદ્ધિ થતી નથી. જેમ કર્મનું વિધાન કરનાર વાક્યોના લાસ જનસમાજવ્યાપી થઈ એવું કહેવું કે જુઓ, આ સર્વ શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ અને શાંકર વેદાન્તને સ્વીકારનારાં વચનો મુદરથાશ્રમની આવશ્યકતા બતાવે છે માટે મુદરથાશ્રમ જ તત્ત્વ યાય છે એ જેનું જૂઠભરેલું છે, તે જ પ્રમાણે સંન્યાસાશ્રમનાં વાક્યો ઠાંડી કહેવું કે જુઓ, આ સર્વ સંન્યાસાશ્રમને દર્શાવે છે માટે સંન્યાસી જ તત્ત્વતઃ યથ શકે છે એમ કહેવું એ પાણુ તેવું અને તેટલું જ અને વખતે વધારે ભૂલભરેલું છે. એ બંને પક્ષનાં વાક્યો માત્ર કર્મ અને કર્મત્યાગ એ બંનેને સાધનરૂપે પ્રતિપાદન કરે છે. પણ તેટલાથી પ્રસ્તુતમાં કોઈ અર્થની સિદ્ધિ નથી. જેઓ એમ કહે છે કે સંન્યાસીને જ તત્ત્વજ્ઞાન થાય, અને અન્યને નહિ થાય તેમણે માત્ર સંન્યાસનું વિધાન કરનાર વાક્યો બતાવ્યાં બસ નથી પણ એ સંન્યાસ તે આશ્રમરૂપે અનિવાર્ય સાધન છે એવું સિદ્ધ કરી આપવું જોઈએ. સંન્યાસનું પશ્ચીય એવું છે કે જેના પર આબંધા વિના તત્ત્વજ્ઞાનનું દર્શન થઈ શકતું નથી એ સિદ્ધ કરવું જોઈએ. શ્રુતિસ્મૃતિમાં એવો કોઈ પણ તત્ત્વજ્ઞાનનો માર્ગ નથી કે જેને અનુસરવાથી સંન્યાસ જોડી હઈ રાકાય એમ શાંકર વેદાન્તીઓએ સ્વીકાર્યું છે એવું સિદ્ધ કરવું જોઈએ. આટલું સિદ્ધ થાય તોપણ પ્રતિપક્ષીયોનું મત સાચું હો તેમ નથી. પ્રતિપક્ષીઓ જણાવે છે કે સંન્યાસી જ તત્ત્વજ્ઞાની થઈ શકે, એટલે કે જે કાણે તત્ત્વજ્ઞાન થાય તે કાણે તે પુરુષ સંન્યાસાશ્રમમાં હોવો જોઈએ. એ માટે એવું સિદ્ધ કરી બતાવવું જોઈએ કે તત્ત્વજ્ઞાનથી અમ્યંતરૂઢિત પૂર્વ કાણે સંન્યાસાશ્રમ હોવો જોઈએ એવું શાંકર વેદાન્તીઓ માને છે. જ્યાં સુધી એવું સિદ્ધ ન કરી શકાય ત્યાં સુધી સંન્યાસની આવશ્યકતા બતાવનાર વાક્યોથી એમનું કંઈ વળે તેમ નથી. કેમકે પૂર્વ કોઈ જન્મમાં તે પુરુષ સંન્યાસી હોય અને આ જન્મમાં તે બ્રહ્મચારી હોય કે મુદરથ હોય તો એને આ જન્મમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય થાય ત્યારે એ શ્રદ્ધાની કે ધ્યનચારીની દરામાં હોવાનો; તેથી તો દક્ષર આશ્રમીઓ પણ તત્ત્વજ્ઞાની થઈ શકે એમ જ હોય. માટે એમના પક્ષની સિદ્ધિમાટે સંન્યાસ અનિવાર્ય સાધન છે એવું, એવો કોઈ માર્ગ નથી કે જેનું અવગંબન કરનાર સંન્યાસાશ્રમ સ્વીકાર્યાં શિવાય તત્ત્વજ્ઞાનને પામી શકે એવું, અને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદય થતી વેળાએ તે પુરુષની સંન્યાસાશ્રમમાં પ્રતિભિ થતી જોઈએ એવું શાંકરવેદાન્તનાં પ્રમાણોથી એમણે સિદ્ધ કરી આપવું જોઈએ. એવું જ્યાં સુધી તેઓ સિદ્ધ કરી શકતા નથી ત્યાં સુધી તેમનો પોતાનો માનેલો પક્ષ દુર્બળ છે, અપ્રમાણ છે અને કપોતકસ્પિત છે એવું જ સૂઝ જાય તેમ છે. એ સમય છે કે આ છત્રવાદીઓ માત્ર સંન્યાસની આવશ્યકતા દર્શાવનાર વાક્યો રાકે છે પણ તે તો ઉભય પક્ષને સંમત છે. આથી એમનું છત્ર તથા પ્રપંચ ક્યાં છે તે સ્પષ્ટ રીતે સર્વને વિદિત થાય છે. માટે હવે આ બે સાધનો-કર્મ અને ત્યાગ-આવશ્યક છે કે એમાંથી કોઈ મુદ્રા દેવાય તેમજ, એ સાધનોની સિદ્ધિ ક્યાં સુધી કરતી જોઈએ ઈત્યાદિ વિચાર કરવો ઉચિત છે. તેમાં પણ એ સ્પષ્ટ છે કે જે શાંકર વેદાન્તીઓ એવું જણાવતા જણાય કે સંન્યાસ અનિવાર્ય સાધન

નથી અને તેવું હોય તોપણ તત્ત્વજ્ઞાનના ઉદયસમયે તે હોયો. જોઈએ તેમ નથી તો અતિ-
પક્ષીના પક્ષ રેતીપર બાંધેલા લલા ધરતી માપક તરત જ ગમડી પંડી પ્રતિપક્ષીને કચડી
નાંખે તેમ છે. (અપૂર્ણ)

તત્ત્વજ્ઞાન જ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ અર્પનાર છે.

પદ. (જો મન સદા સ્વરૂપે રમે, એ લય.)

સુખ અથવા જ્ઞાનવિના નથી, છે જ્ઞાનમાં સદા ઉન્નતિ.

ધનને ઘણા જન ઈચ્છતા, ધનનાં ન દુઃખો પ્રીયતા;

કરને ઘસે અનુભવ થતાં, પણ પ્રથમ ન ધરે સંભતિ.

સુખ૦

સુખ સ્ત્રીમાં જાણી જનો ઘણા, શ્રમ કરે સ્ત્રીપ્રાસિતણા,

ટળતાં ન પણ દુઃખતાપણાં, દુઃખહોણી ઉલટી પ્રજળતી.

સુખ૦

અધિકારથી સુખ આવશે, લહી કંઈ તદર્થ સદા ધસે,

પરિણામમાં મળતાં ત્રસે, જુએ શાંતિ ના અધિકારથી.

સુખ૦

સુતધામતું પણ એ વિધિ, સુખશૂન્યતા વિલવાદિથી,

અદ્ય સિદ્ધિ હોય કે નવનિધિ, સુખસુખ ન દોષથી ભાગતી.

સુખ૦

સુખ પૂર્ણ જ્ઞાનવિષે રહું, અધિભુનિ ને વેદે કહું,

સંસ્કારી વિરલ જને બ્રહ્મ, સુખ મરડી હીંડે મૂઢમતિ.

સુખ૦

ધીમંત ત્યજી ખીજા શ્રમે, ધરી પ્રેમ જ્ઞાનપદે નમે,

જ્ઞાનાર્થ કદ વિકટ ખમે, હો તનની મનની આહુતિ.

સુખ૦

ખોટા વિલવના મોહથી, લલચાઈ જાનીને મંદથી,

વિરમે ન સત્ય પ્રયત્નથી, જે જ્ઞાનરૂપ દે સંપત્તિ.

સુખ૦

પામ્યે સકળ, રહે પામવું, આ જ્ઞાન શેષ, વિચારવું,

પણ જ્ઞાન પામ્યે નવ નવું, રહે પામવું જોજે મધી.

સુખ૦

પ્રાપ્તવ્ય માત્રતાણું શિખર, લહી તત્ત્વજ્ઞાન અધોઘટ્ટ,

સાધનરૂપી શ્રદ્ધી શસ્ત્ર કર, સાધો નૃહરિશિશુ મહામતિ.

સુખ૦

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૩૩ થી.)

આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યો કદમાં ઘણું કરીને ઠીંગણાં હોય છે, અને તેમનાં શ-

* ભૂલ—આ વર્ણન મક્કર રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોનું છે. ગયા અંકમાં મક્કર રાશિને
બદલે મેષરાશિ દર્શિદોષથી છપાયું છે, તેથી સુત્ર વાચકોએ ત્યાં ત્યાં મેષ રાશિ એવો
શબ્દ આવે ત્યાં ત્યાં મુધારીને મક્કર રાશિ વાંચવું.

રીરનો વર્ણુ શામળો હોય છે, તેમના માળ કાળા હોય છે, અને તેમનાં નેત્ર મુંદર તથા તેમના હૃદયના ભાવને દર્શાવી આપે એવાં હોય છે.

વૃષભ, કન્યા, અને તુલા રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાંથી, અથવા પોતાની રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાંથી આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને રોહસંબંધ થાય છે, તો તેનો બહુ ઉત્તમ પરિણામ આવે છે, તેથી આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોએ વૃષભ વગેરે ઉપર રહેલી રાશિઓમાંથી મિત્રોને પસંદ કરવા.

સ્વાર્થવૃત્તિ અને આત્મસામર્થ્યમાં અવિશ્વાસ એ મહત્તર રાશિના મનુષ્યોના હોય છે. તેઓ હૃદયઉપરાંત બોલ બોલ કરે છે, અને પોતાનાં કુદ્દુષ્ટોને અને મુંઝવણોને ધણા ભારે રૂપમાં વર્ણવે છે. તેમનામાં અધ્યાત્મિક વૃત્તિને ઉદય કરવાનું કાર્ય ધણું કઠિન હોય છે, પણ તે વૃત્તિનો એક વાર ઉદય કરવામાં આવે છે તો પછી સર્વોત્તમ શિખરે પહોંચવાના સામર્થ્યવાળા તેઓ હોય છે. તેઓનો સ્વભાવ સહજ ક્રોધ અંદે એવો હોતો નથી, પરંતુ જો તેમના હૃદયપર તરાપ મારવામાં આવે છે તો તેઓ ધણા ક્રોધી અને નિર્દય બની જાય છે. આમ છતાં સામાન્ય રીતે તેઓ ધણા શાંત સ્વભાવના હોય છે, અને સહજ સાવધાનતાથી અને ઉત્તમ યવાની ઉચ્ચ અભિલાષાને ધરવાથી તેઓ ધણી ઉચી પકિતના થાય છે.

અહર્ણુ વિકારનો તથા આજો દિવસ ઉદાસ રહેવાનો આ મનુષ્યોને દોષ યવાનો સંભવ હોય છે. આ વ્યાધિ તેમને હૃદયઉપરાંત મહેનત કરવાથી તથા માથે લીધેલા કામમાં પાશવિનાની કાળજી કરવાના સ્વભાવથી થાય છે. સર્વ પ્રસંગોમાં સમાધાન વૃત્તિ રાખી રહેવાથી, અને ચિંતા કરવાથી કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, પણ ઉત્કૃષ્ટ તે કાર્ય બગડે છે, એમ નળણી કાળજી કરવાના સ્વભાવને ત્યજી દેવાથી આ મનુષ્યો અત્યંત ઉચ્ચ બને છે. એવો ક્રોધ પણ વ્યાધિ નથી જે પોતાના આત્મસ્વરૂપના તાનવડે પ્રકટતી પ્રસન્નતાથી ન મટે. આથી આ મનુષ્યોએ પોતાનાં કુષ્ટો નિવારવા નિત્ય આત્માભિમુખ યવાનો પ્રયત્ન સેવવો જોઈએ. આત્માભિમુખ થતાં ચિંતા, ઉદાસી વગેરે તત્કાળ રાખી જાય છે, અને રાશિમાં બળ, સામર્થ્ય તથા આરોગ્યનો અવિભાવ થાય છે.

માન અને ધ્યાનના અભ્યાસથી આ રાશિનાં મનુષ્યોને બહુ લાભ થાય છે. અયોગ્ય અભિપ્રાય બાંધવાની તેઓની ટેવને તેમણે પુષ્કળ વિચારથી ટાળવી જોઈએ. તેમણે પાછા વળીને પોતાના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ; અને પોતાનામાં રહેલી ખામીઓને શોધી કાઢી તેમને ટાળવાનો આગ્રહથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મહત્તર રાશિમાં જન્મેલા શુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ શુદ્ધિકરતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ કરે છે, તથા ગણિતથી અને ન્યાયશાસ્ત્રથી ના સિદ્ધ થઈ શકે એવાં ધણાં સત્યો છે, એ પ્રથમ સ્વીકૃત્તું જોઈએ. આ રાશિના ઉપદેશ પુરુષોની મતિ બ્યારે આધ્યાત્મિક પ્રકાશવડે પ્રકાશિત થાય છે. સારે દિત કરવાનું તેઓનામાં અમર્યાદ સામર્થ્ય આવે છે, અને તેમનામાં પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય અનેક ઉત્તમ સદ્ગુણોનો અવિભાવ થાય છે. જન્મવતું અભિમાન સંજ્ઞાથી અને આત્મચિંતન કરવાથી મતિમાં આધ્યાત્મિક પ્રકાશ યવાનો સંભવ અપરો હોવાથી આ મનુષ્યોએ પોતાના પરિચિન્ન જીવભાવને સજી દેવા પ્રયત્ન સેવવો જોઈએ. અવિદ્યા અર્થાત્ અજ્ઞાનથી પ્રકટનારાં કુષ્ટોને જોયા કરવાનો સ્વભાવ ધણો જ નિંદ્ય અને સંજ્ઞા યોગ્ય છે. તે મનને ઉદાસ રાખનાર છે. જગત્ પરમેશ્વરસ્વરૂપ છે, અને તેથી સર્વત્ર શુભ અને સુખને જોવાનો અભ્યાસ પાડવો એ જ કલ્યાણકારક છે. આ

રાશિનાં મનુષ્યોને પૃથ્વીનું આકર્ષણ બહુ હોય છે, પણ તેનો મોહ ઉત્તમ પ્રકારે જિતી શકાય છે. આ રાશિ પૃથ્વીની કાળી બાજુને દર્શાવનારી છે, અને તેથી તેમાં જન્મેલા જે મનુષ્યો પોતાના વિકારોનો અને દોષોનો જય કરે છે, તેમને અત્યંત ધન-પનાદધર છે. વિકારોને અને દોષોનો જય કરવાનું ઉત્તમ ધ્વજ તેમને મળ્યા વિના રહેતું નથી, કારણ કે પછી તેઓ આ જગતમાં સર્વ પ્રકારનાં સર્વોત્તમ સુખોનો ઉપભોગ કરે છે.

મકર રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોએ વૃષભ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોસાથે લગ્ન કરવું, એ અત્યંત હિતકર છે. આથી તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ બહુ સુખી નીવડે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેમને જે પ્રજા થાય છે, તે શરીરે અત્યંત નીરવ તથા યુગવાન થાય છે. મકર રાશિનાં અને તુલા રાશિનાં મનુષ્યો જો એકબીજાની સાથે લગ્ન કરે છે, તો તેમની પ્રજા અધિક શુદ્ધિવાળી થાય છે, અને મકર રાશિનાં તથા કન્યા રાશિનાં મનુષ્યોનાં લગ્નથી થનારી પ્રજા એથી પણ વધારે શુદ્ધિ તથા સામર્થ્યવાળી થાય છે.

આ રાશિમાં જન્મેલાં બાળકાઉપર રાજાતની અસર તાત્કાલિક, થતી હોવાથી હડીલાં અને ગ્રામ્ય મનુષ્યોના સંગમાં તેઓ જરા પણ ન આવે તે વિષે તેમનાં માબાપે અથવા વડિલોએ અત્યંત કાળજી રાખવી જોઈએ. માબાપે કોઈ પણ પ્રસંગે તેમના બાળક પોતાનો હડીલો અથવા કોઈ સ્વભાવ દર્શાવેલો ન જોઈએ. તેમના ઉપર યોગ્ય અંકુશ રાખવામાં નથી આવતો તો તેઓ ધણું અભિમાની, ઉદત, અને ત્રાસ ઉપજાવનારાં થાય છે. તેમને કૃષ્ણવર્ણો ઉત્તમ માર્ગ અત્યંત પ્રેમ અને અત્યંત દહતા છે. તેઓ હંકારે તો તેમને જરા પણ નમ્ર આપવું ન જોઈએ. તેઓને બહુ સામાન્ય ઇચ્છાઓ સ્ટુરે એ રીતે તેમને કૃષ્ણવર્ણો જોઈએ. તેમને હૃદયપ્રસન્ન પાવા દેવું ન જોઈએ. બહારનો અત્યંત કોળ એ અધમ પ્રકારનો છે, એ તેમને બાલ્યાવસ્થાથી જ શીખવવું જોઈએ. સ્ત્રી પુરુષના યોગ્ય સંબંધથી પ્રકટતાં શુભ કૃષ્ણવિષે તથા અયોગ્ય સંબંધથી પ્રકટતાં હાનિકારક કૃષ્ણવિષે સ્પષ્ટ જાણોમાં તેમને સમજાવવું જોઈએ. આ પ્રકારનું તેમને શિક્ષણ આપવામાં જેટલી કાળજી લેવામાં આવે તે એટલી જ જાણવી જોઈએ. તેમને પોતાનું હિત સાધવાકરતાં બીજાઓનું કલ્યાણ કરવાનું અધિક શીખવવું જોઈએ. જ્યારે આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યો માનવજાતિમાં પોતાના હૃદયમાં શુદ્ધ અને સાચો પ્રેમ ધારણ કરે છે. અને આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ એ વચનાનુસાર સર્વને પોતાના આત્માવત્ જાણીને સર્વની સાથે તેવો વ્યવહાર કરે છે ત્યારે આ જગતનું તેઓ અત્યંત કલ્યાણ કરી શકે છે.

આ રાશિનો સ્વામિ શનિ છે. તેનાં સ્વભાવ-ગોચર અને અંદ્રકાંત છે. રાતો, બ-દામી, ચક્રચક્રો, ઘેરો ઘોળો, અને કાળો એ તેના રંગો છે.

મકરરાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોને હિતકર બોધ.

પુષ્ટિ વાંચવું અને વિચારવું, એ તમને બહુ લાભ કરનાર છે. સંધ્યા પ્રકારની વિદ્યા અને નાનં તમને હિતકર હોવાથી તમારે અન્યેક વિદ્યા અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના પ્રસંગને આ-દર્થી વધાવી લેવા જોઈએ. એકી વખતે યજ્ઞ કામ કરવાનો કદી પ્રયત્ન કરતા નહિ, પણ એકી વખતે એક જ કામ તન અને મન દબાવે કરજો. તમારા વિચારપ્રમાણે જ વર્તજો અને બીજા કોઈને પણ તમારા કામમાં વચ્ચે મુડી ધાલવા દેશો નહિ. તમારા ઉદાસ અને ગિન

રહેવાના સ્વભાવને સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નથી જિતવળે. માયાળુ, નમ્ર અને ઉદાર થવાથી સર્વની તમારા ઉપર પ્રીતિ થશે. કંઠી કોષવશ થશે નહિ, તેમ જ જીભની અદેખાઈ કરશે. નહિ. તમારા દ્રમને સાચવી રાખવળે, અને બીજાઓને હદઉપરાંત મદદ કરશે નહિ, જગત પ્રતિ-દિન કેટલું આગળ વધતું જાય છે, તેની દુર્ભેલાં માહિતી મેળવતા રહેવળે. બીજાઓના વિચાર તમને માન્ય ન હોય તોપણ તે જાણવાને સર્વદા તત્પર રહેવળે. નહવું. કામ કરે તોપણ તેમાં સંપૂર્ણ ધિત્ત પરાવીને જ તે કરવળે. ધંધાનું ઉત્તમ શિક્ષણ તમારે સંપાદન કરવાની અગત્ય છે. પૈસા મેળવવાનો તેમ તેને બચાવવાનો સર્વદા પ્રયત્ન કરવળે; આમ છતાં કેળુસ ન થશે. ઉદારતાવિના ખરેખરો અમૃતુદય થતો નથી, એ વિસરી જશે નહિ. સંગીતનો અભ્યાસ તમને બહુ લાભકારક છે. જે કરે તેમાં મધ્યમપાત્ર રાખવળે, અને તમને વિજય અને સુખ મળ્યા-વિના રહેશે નહિ. અભિમાની અને ગર્વિષ્ઠ થશે નહિ. પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવળે, અને તેમના નિયમોનું પાલન કરવળે. જેટલા જેટલા મોટા પુરવે થઈ ગયા છે, તે સર્વ ઈશ્વરમાં પ્રેમવાળા તથા તેમના નિયમોનું પાલન કરનાર હતા, એ વાત વિસરી જશે નહિ. શ્રવણ કરનાર થવળે પણ બહુ જોષણોસ કરનાર ન થશે. સંસારના સ્વરૂપનો તથા મનુષ્યના કર્તવ્ય, પ્રાપ્ત્ય તથા જ્ઞાતવ્યનો વારંવાર વિચાર કરવળે. આથી તમોરો અસાધારણ અમૃતુદય થશે. તત્ત્વજ્ઞાનના તથા બૃહ વિદ્યાઓના અધ્યોનો અભ્યાસ કરવળે. વિવિધ મનોવિકારોને તથા ઈન્દ્રિયોને દૃઢ સંકલ્પ બળથી રોકવળે. હદઉપરાંત મહેનત કરશે નહિ.

ધનરાશિ અને મકર રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોનો સંધિસમય.

મકર રાશિ ડિસેમ્બરની ૨૧ મી તારીખે બેસે છે, અને તેની પૂરેપૂરી અસર ચતાં છ દિવસ લાગે છે; તેથી આ છ દિવસમાં એટલે ૨૧ મીથી ૨૭ મી સુધીમાં જેમનો જન્મ થાય છે, તેમનો જન્મ ધનરાશિ અને મકરરાશિના સંધિસમયમાં થયેલો ગણાય છે. મકરરાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોકરતાં આ સંધિસમયમાં જન્મેલાં મનુષ્યો વધારે સુખી હોય છે. તેઓ મોટા વિચારકો તથા મહત્વનાં કામ કરનારાઓ થાય છે. જાળકોને તથા યુવાનોને શિક્ષણ આપવામાં તેઓ બહુ જ કુશળ હોય છે. મકર રાશિનાં મનુષ્યોકરતાં બાળકોના તેઓ વધારે શોખી હોય છે. આ સંધિસમયમાં જન્મેલા મનુષ્યો જ્ઞે સંગીતનો અભ્યાસ કરે છે તો તેમાં તેઓ બહુ જ કુશળતા પ્રાપ્ત કરે છે, કાનુ કે સંગીતનું વાતાવરણ સર્વદા તેમની આસુખ્યાનુ વીંટળાયેલું રહે છે. આ લોકો ભારે અવલોકન કરનારા તથા સૂક્ષ્મ વિવેચકો હોય છે. ધનરાશિનાં અથવા મકરરાશિનાં મનુષ્યોકરતાં તેઓ વિવેચના કરવામાં વધારે નાપી અને માયાળુ હોય છે. તેઓ સહેલાઈથી કાઈની સાથે પ્રેમમાં પડતા નથી, અને પ્રેમ એ જ તેમને લગ્ન કરવાનું કારણ હોય છે. જે કાંઈ કામ તેઓ કરે છે, તેમાં તેઓ ચોક્કસ, નિયમિત, અને કુશળ હોય છે. તેઓ યત્ન કરવામાં કુશળ હોય છે. તેઓનું ભાષાજ્ઞાન ઉત્તમ પ્રકારનું હોય છે. પ્રવાસમાં તેઓની સંગતિ બહુ જ સુખકારક નીવડે છે.

ધનરાશિ અને મકર રાશિનાં રંગો અને રંગોમાંથી આ મનુષ્યોએ પોતાને રચે તે રંગો તથા રંગો પસંદ કરી લેવા.

(અપૂર્ણ.)

પ્રત્યાસ એ દુધને માફ કરનાર રામબાણ ઉપાય છે. કંસરતથી અને દીર્ઘશ્વાસપ્રત્યાસથી શરીર બળવાન થાય છે, અને શરીર બળવાન થતાં જરૂર બળવાન થાય છે, અને જરૂર બળવાન થતાં દુધ માફક આવ્યા વિના રહેતું નથી.

વિધિપૂર્વક પીવાથી જ દુધના લાભ જણાય છે. ચાર શેર પાંચ શેર દુધ એકી વખતે સામટું ગટગટાવી જવાતું નથી, પણ દર કલાકે અર્ધી શેર અથવા પોણી શેર પીવાતું છે, અને તે પણ નાને નાને ધુંટડે પીવાતું છે. બાળક અથવા વાછરું કેવી રીતે ધાવે છે, તે જુઓ, અને તે પ્રમાણે દુધ પીતાં શીખો. જેમ બને તેમ ધીરે ધીરે, અને કરી સુસતા હોઇએ તેમ દુધને પીવું. એકી વખતે જેમ બને તેમ ઓછું દુધ મોંમાં લેવાય તેમ કરવું. દુધને પીવું નહિ, પણ ખાવું. આહારના બીજા પ્રદાર્થો જેમ ચાવીએ છીએ અને સુખના રસસાથે મેળવીએ છીએ, તેમ દુધને પણ મેળવવું. આમ કરવાથી જ દુધના ખરા લાભ સમજાશે.

સવારે અગીયાર વાગતાસુધી ટાડુ દુધ પી શકાય છે. પછી દુધ બગડી જવાનો સંભવ હોવાથી તે પછી પીવાતું દુધ ગરમ કરીને પીવું. સવારે સાત કે આઠ વાગતાથી તે સાંજે ત્રણ કે ચાર વાગતા સુધી આ પ્રમાણે દુધને પીવાનો પ્રયોગ કર્યાં કરવો. સાંજે છ કે સાત વાગે ખજુર, અંજીર, દાઢ, કેળાં કે એવાં જ કોઈ જાતનાં ફળ અથવા બદામ, મગફળીના દાણા કે એવાં જ કોઈ મેવો (nuts) ખાવાની ઇચ્છા થાય તો પણ જ એવા પ્રમાણમાં ખાવો.

આ પ્રમાણે દુધ પીતાં છતાં જેમને બંધકોશ જેવું જણાય તેમણે જુલાબ ન લેતાં બંધકોશના યંત્રનો ઉપયોગ કરવો. એક અઠવાડિયામાં ત્રણ વાર કરતાં વધારે વાર યંત્રનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

જેમને દુધથી ઝાડા થાય, તેમણે ગભરાવાતું પ્રયોજન નથી તેમણે દુધનું પ્રમાણ ઓછું કરવું, કંસરત વધારે કરવી, અને દીર્ઘશ્વાસપ્રત્યાસ વારંવાર કરવા. આથી અદ્ય સમયમાં દુધ માફક આવી જશે. શરીરમાં બરાબરો કેટલોક કચરો નીકળી જવા માટે પ્રસંગે ઝાડા થવાની અગત્ય રહે છે.

ઉપર દર્શાવેલા વિધિપ્રમાણે જ દુધ પીવા ઇચ્છનારે તે પીવું. ધીરે ધીરે પીવાના નિયમનું વિસ્મરણ કરવું નહિ. ધીરે ધીરે પીવાની ટેવ પાડવી. પુનઃ કહેવામાં આવે છે કે દુધ સૌંદર્યને, માંસને, રધિરને અને બળને વધાસનાર અત્યંતારિક રસ છે.

શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

આ વર્ગના ૭૭ મે મહોત્સવ પ્રતિવર્તના નિયમપ્રમાણે વડોદરામાં શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં આપાદ માસની પૂર્ણિમાના દિવસે પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. તે પ્રસંગે 'વેદાંતવિચાર' એ વિષયઉપર ટ્રા. જેકીસનદાસ જેઠાલાલ કણીયા બી. એ. એમણે, 'આપણા ધાર્મિક જીવનમાં ઉપાસનાતું સ્થાન' એ વિષયઉપર શ્રીયુત નર્મદાશંકર દેવરાંકર મહેતા બી. એ. એમણે 'જ્ઞાનસોપાન' એ વિષયઉપર શ્રીયુત નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સંઘવી એમણે, તથા 'સાધનોનો ઉદ્દેશ' એ વિષયઉપર આ માસિકના વ્યવસ્થાપક વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. અન્ય સર્વે કાર્યક્રમ પ્રતિવર્તના નિયમપ્રમાણે જ પાલન કરવામાં આવેલા હોવાથી અત્ર વર્થ પુનરુક્તિ કરી નથી.

ચિત્તિપ્રદીપપ્રકટી કરોતોત્સવ નામનો ૭૮ મે મહોત્સવ પણ શ્રાવણ માસની શુદ્ધ પંચમીએ નિયમાનુસાર પાલન કરવામાં આવ્યો હતો.

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૯૮ થી)

પ્રકરણ ૨૩.

ઉદરને તથા નાનામોઢા નળને પોપનારી છવનપ્રક્રિયા.

ઉદરમાં તથા નાનામોઢા નળમાં કન્યા શંશિની સત્તા પ્રવર્તે છે, તેથી આ ક્રિયા કન્યા શંશિ જે ૨૨મી આંગ્રેજે બેઠે છે, અને ૨૨મી સપ્ટેમ્બરે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

ઉપરના પ્રકરણમાં કલાપ્રમાણે ઉલ્લા રહેવું; હાથને નીચે લટકતા રાખવા. હથેળીઓ બહારની બાજુએ રહે, એ રીતે સુડીઓ વાળવી. હાથને અને ધગને સંપૂર્ણ રીતે તંગ કરવા. પછી ઉદર પૂરેપૂરું ભરાય તેવી રીતે દીર્ઘ શ્વાસ લેવો. બરેલા વાધુને રોકી રાખવો. પછી ઉદરમાંથી વાયુ છાતીમાં આવે અને છાતીમાંથી પાછો નીચે ઉદરમાં આવે એ રીતે ઉદરને સંકોચવું તથા પ્રસારવું. શ્વાસ બહાર કાઢ્યા પૂર્વે આ પ્રમાણે આઠ અથવા દશ વાર કરવું. પછી અવયવોને શિથિલ કરવા આમ શ્રમ જણાય ત્યાં સુધી કર્યાં કરવું.

આ ક્રિયા કરતી વખતે શ્વેતિને ઉદરમાં તથા નાનામોઢા નળમાં રચાવવી, અને આ અવયવો પૂર્ણ બળવાન તથા નીરોમ છે, એવું ચિત્ર શ્વેતિમાં કંઠવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોનો આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:-આ ક્રિયાથી મારું પચનેદ્રિય અત્યંત બળવાન થાય છે, અને તે બળવાન થતાં મારું આત્મ શરીર બળવાન થાય છે, મારા આત્મા શરીરમાં રહેલ વગરઅવયવો વહે છે.

મિથુન, ધન અને મીન શંશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવોને પોપનારી ઉપરની ક્રિયા ગોણુપણે કરવાની કઠ્ઠા હોય તો કરવી. (અપૂર્ણ.)

યોગિની.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૩૧૨ થી.)

યોગિનીએ કહ્યું, બળવાન! હૃદયના અંતરને ટાળનારી આપની સુમધુર વાણીથી મારા મનનું સમાધાન થયું છે, અને આપે દર્શાવેલા ઉપાયની અમોઘતાવિશે મારી ખાતરી થઈ છે. પરંતુ આ ઉપાય તત્ત્વજ્ઞાનમાં આગળ-વધેલા સદ્વિવેકી પુરુષોવિના સામાન્ય મતિના મનુષ્યો સાધી શકવા અસમર્થ છે, એ શું આપને નથી લાગતું ?

મેં ઉત્તર આપ્યું, હે, સૂક્ષ્મ મતિવાળી! તું કહે છે, તેમ જ છે. સર્વત્ર શુદ્ધદર્શન મહામતિવાળા તત્ત્વનિષ્ઠ પુરુષો જ કરી શકે છે.

તેણે કહ્યું, પ્રિય પતિ! જો એમ જ છે, તો પછી આ સામાન્ય મતિવાળા મનુષ્યોની શી દશા ? મારો પ્રશ્ન તો, આપને જાત જ છે કે આપણાં આર્થકુટુંબોમાં દેરેદેર આવી એકાદ કોઈ રીતે નિર્મૂળ થાય, તે વિશે દવો.

મેં હસીને કહ્યું, હે કરુણાશુ હૃદયનાળી ! તારો પ્રથમ મારા લક્ષમાં જ છે. જે સદિ-
વદ્રા મનુષ્યો પોતાના ગૃહમાંથી ક્લેશને દાળવા ઇચ્છતા હોય તેમને માટે જ મારું સમાધાન
છે; અવિવેકી મનુષ્યોઅર્થે મારું સમાધાન નથી, એ સ્પષ્ટ જ છે. એવા અવિવેકી મનુષ્યોને,
તું ઇચ્છે છે, એવી શાંતિની તીવ્ર અભિલાષા હોતી જ નથી. જેમ મહિન સુવર્ણને પોતાનો
મગ દાળવાને માટે અગ્નિમાં પ્રવેશવાની અગત્ય હોય છે, તેમ અજ્ઞાન અવિવેકી મનુષ્યોને
પોતાના હૃદયમાં રહેલો અધિકાર દાળવાને માટે ક્લેશાગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાની અગત્ય હોય છે.
દુઃખ અથવા ક્લેશ, મનુષ્યોના અદિતને માટે છે, એમ પ્રિય દેવ ! તું નિશ્ચય કરીશ નહિ;
પરંતુ તે તેમના દોષને અને અજ્ઞાનને દાળી તેમને સન્માર્ગમાં ખેંચી આણનાર તથા તેમ
નામાં સદૃશ્યોનાં બીજકને સ્થાપનાર હોવાથી વેમના દિતને માટે જ છે. જે મનુષ્યના દોષો
દાળવાને જેટલા દુઃખની અગત્ય હોય છે, તેટલું જ દુઃખ તેને આવે છે, અને તે દોષ દા-
ળતાં તે દુઃખ પોતાની મેળે જ અગપાછ જાય છે. આપણાં આર્થક્રુદ્ધોમાં અધિક ક્લેશ
હોવાનો હેતુ આપણા દોષોવિના અન્ય કંઈ જ નથી. તે દાળવા આપણી પ્રજા જ્યારે પ્રવૃત્ત
યથે ત્યારે દુઃખ એક ઢાણ વાર પણ રિધર રહે તેમ નથી.

ચોગિની બોલો, હે યથાર્થદર્શી પતિ ! આપનાં વચ્ચેના સ્વયં છે, પરંતુ આ પ્રજા પો-
તાના દોષો દાળવાને પ્રવૃત્ત થતી નથી, ત્યાં શું આપણે તેને નિરંતર દુઃખમાં પ્રજ્જળતી જોવા
હરવી ? બાળક અજ્ઞાન હોવાથી પોતાના દોષો દાળવા પ્રવૃત્ત ન થાય તો સમજી માખાપતું
શું કર્તવ્ય નથી કે બાળકને પોતાના દોષો દાળવાની પ્રવૃત્તિ કરવામાં પ્રેરવું ? અને અજ્ઞાન
પ્રજા અને બાળક શું સમાન નથી ? ભગવન્ ! દુઃખના તીવ્ર અગ્નિમાં શોધાઈ શોધાઈને
થયે લાગે સમયે આ અજ્ઞાન પ્રજા હોયથી સુક્ત થાય, એ મારું અંતઃકરણ સદન કરી રા-
હતું નથી. ઘણા મનુષ્યો એમ કહે છે કે આપણે આપણા સુખને જ સાધ્યા હરવું, અને
બીજાઓને તેમનું પોતાની મેળે જ શોધી લેવા દેવું, એ જ યોગ્ય છે, પરંતુ તેમનું આ ક-
હેવું સર્વાંશે મને સાચું લાગતું નથી. પોતાનું કલ્યાણ સાધ્યાવિના પરતું કલ્યાણ સાધી રા-
હવું નથી, અને તેથી પ્રથમ પોતાનું કલ્યાણ સાધવું, એ મનુષ્યનો મુખ્ય સ્વધર્મ
છે, એ સ્વયં છે, તથાપિ પરતું કલ્યાણ સાધ્યાવિના સ્વકલ્યાણ જે પૂર્ણ આંશે ન સધાવું
હોય તો પછી એકવું સ્વકલ્યાણ સાધ્યા કરવાનો પ્રયત્ન થયાં કરવામાં શો સ્વાર્થ સધાય છે,
એ મારી જીવિમાં તો ઉતરી રાહતું નથી. આપણે સુખની પુષ્પમય રાખ્યામાં મુઠ્ઠ રહીએ અને
આપણા બધુંએ તીક્ષ્ણ હંટકની રાખ્યામાં સુએ તો તેથી આપણું સુખ પૂર્ણાંશે સધાયું હોય
એમ હું માની રાહતી નથી. આપણે જાનના તેજસ્વી પ્રકાશમાં વિહરીએ, અને આપણા બં-
ધુએ અજ્ઞાનની રાત્રિમાં ગોયાં બાધા કરતા હોય તો તેથી આપણા જાનના મહાઆનંદને
આપણે સંપૂર્ણ આંશે ઉપભોગ કરી રાહીએ કે કેમ તે વિશે મને સંશય છે. એક કુટુંબમાં
પુરુષ જાનવાન હોય પરંતુ તેની સ્ત્રી, પુત્ર, જ્ઞેન વગેરે અજ્ઞાન હોય તો શું તે પુરુષને પોતા-
ના જાનનું સંપૂર્ણ સુખ મળે છે ? જો નથી મળતું તો પછી આ વિષકુટુંબમાં આપણે
જાનવાન અને સુખી હોઈએ અને આપણા બધુંએ અજ્ઞાન અને દુઃખી હોય તો
આપણને સુખનો પૂર્ણ ઉપભોગ શી રીતે થઈ રહે ? વિચિત્રી સમય પ્રજા આપ-
ણા બહેન જ છે. એમાં મનુષ્યોની સાથે જ આપણે બધું અને ભગિનીનો સંબંધ
છે, એમ કહું નથી, પરંતુ પશુ, પક્ષી, જંગુ અને જડ અણાતા પદાર્થોસાથે પણ

આપણે બધું અને ભગિનીના સંબંધ છે; અને તેઓ બધાં સુધી દુઃખી અને અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી આપણું સુખ પૂર્ણાંશે સંધાયું છે, એમ આપણે માનવું એ બ્રહ્મ છે. આપણા બધુંઓ અને ભગિનીઓથી ચતા દોષોમાટે તેઓ જવાબદાર છે, એટલું જ નહિ પણ એક કુટુંબના હોવાથી આપણે પણ થોડા અંશમાં જવાબદાર છીએ. આપણે નિર્દોષ અને સદ્વર્તનવર્ણા યવાથી કૃતકૃપ યથાએ છીએ એમ નથી. તેઓ પોતાનું પોતાની મેજે ફેંડી લેશે, એમ કહેવું, એ સંકુચિત હૃદયને સૂચવનાર સ્વાર્થચિંતિ છે. આફ્રિકાનો હબસી, કે અમેરિકાનો ઈન્ડિયન, ભારતખંડમાં વસતા એક હિંદુઓ જ આપણા બધું છે. જે પરમેશ્વર આપણા પિતા છે, તે જ તેમના છે, તો પછી જૂદા દેશમાં જન્મવાથી અથવા જૂદા રંગની ચામડી હોવાથી અથવા જૂદા આચારવિચાર હોવાથી, તેઓ અને આપણે બધું નથી એમ માનવું, એ અજ્ઞાન છે. જેમ કાંટા, પુષ્પ, પાંદડાં અને શાખા એ સર્વ ગુલાબના વૃક્ષનાં અંગ હોવાથી, જો કે વિરુદ્ધ ધર્મવાળાં હોવા છતાં પણ બધુરૂપ છે, તેમ આચારવિચારમાં તથા રૂપ-રંગ વગેરેમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મવાળી હોવા છતાં પણ આખી પૃથ્વીની પ્રજા એકએકની બધુરૂપ છે. જેમ ગુલાબના તીક્ષ્ણ કાંટાને, સુકોમળ રમણીય પુષ્પને, પાંદડાંને તથા શાખાને અદૃષ્ટ મૂળમાંથી ઉપર ચડતો એક જ રસ પોષે છે, તેમ પૃથ્વીની સુધરેલી અને જંગલી સર્વ પ્રજાઓને એક જ અદૃષ્ટ મૂળ પોતાના ચેતન્યરસથી પોષે છે. વૃક્ષનું એક અંગ છેદવાથી જેમ આખું વૃક્ષ સહન કરે છે, તથા શરીરના એક અવયવને દુઃખ યવાથી જેમ આખા શરીરને સહન કરવું પડે છે, તેમ આ વિશ્વકુટુંબના એક મનુષ્યને પીડા ચતાં આખા નિશ્ચને પીડા સહન કરવી પડે છે. વૃક્ષની એક શાખામાં સડો પેસવાથી તે શાખાને જ દાગિ ચંધને અકટલી નથી, પણ આખા વૃક્ષમાં દાગિ યવાનો સંભવ આવે છે, તેમ એક પ્રજા દુઃખી અથવા અજ્ઞાન રહેવાથી તેને એકલીને જ દાગિ ચાય છે, એમ કંઈ નથી, પણ જો તેને જ્ઞાનવાન અને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં નથી આવતો તો બીજી પ્રજાઓને પણ દાગિ યવાનો સંભવ આવે છે. આમએકના મુખમાં બીજાનું મુખ રહેલું હોવાથી આપણે આપણું જ દિત સાધવું, અને બીજાને તેનું ફેંડી લેવા દેવું, એ નિશ્ચય મને તો યોગ્ય લાગતો નથી. ખરું છે કે આપણે એકલાં સમગ્ર વિશ્વનું કંથ્યાણ સાધી શકીએ એમ નથી, પણ તેથી આપણાથી બનવું અન્યનું દિત સાધવામાં આપણે પ્રભાદ સેવવો, એ કેવળ પણ રીતે યોગ્ય ગણાય તેમ નથી. દુઃખાળમાં લાખો મનુષ્યો અનર્થિના મરતાં હોય તે પ્રસંગે તે સર્વને અન્ન આપીને તેમના છવ આપણે ઉગારી શકવાને અસમર્થ છીએ તો પણ તેટલા ઉપરથી જો ચારને પણ અન્ન આપવાની જવાબદારી આપણે માથેથી ઉતારી નાંખવી, એ શી રીતે ઉચિત ગણાય ? તેથી હે ધર્મશીલ પ્રભો ! આપણા માનવ બધુંઓનાં તેમાં પણ આપણી આર્થપ્રજ્ઞનાં દુઃખો ટાળવા આપણે કાંઈ પણ વિચાર કરવો તો યોગ્ય જ છે, એમ મને લાગે છે.

એ કહ્યું, હે અન્યનાં દુઃખે દ્રવનારી ! તારા વિચારો મને સર્વોંશે માન્ય છે. પરંતુ દિત કરવું, એ જ પુણ્ય છે, અને પરને પીડા આપવી, એ જ પાપ છે, એમ આપણાં સરસાઓ ઉડિમ વગાડીને કહે છે. આથી બીજાઓના દિતને અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવા તારા અંતઃકરણમાં જે વેગ ઉત્પન્ન છે, તે શાસ્ત્રવિદિત હોવાથી મારા અચંદ આદરને પાત્ર છે. પ્રિય દેવ ! દુઃખનું કારણ હોય છે, અને દોષનું કારણ અજ્ઞાન છે, તેથી દુઃખને ન્યૂન કરવા ઇચ્છનારે અ-

જ્ઞાનને ન્યૂન કરવા પ્રતિ લક્ષ આપવું અગત્યનું છે. આથી પ્રજાનું અજ્ઞાન ટાળવા આપણે યથામતિ હવેથી પ્રયત્ન કરીશું. જ્ઞાનદાનને જ સર્વોદ્દેશ દાન માન્યું છે, તેથી પ્રજામાં જ્ઞાનરસિક થાય, એવા ઉપાય આપણે હવે પછી વિચારીશું.

આ પ્રમાણે અમારે વાર્તા ચાલતી હતી એટલામાં મારા 'નોકરે' આપને કોઇ મળવા આન્યું છે, એવી ખબર અમે જ્યાં બેઠાં હતાં ત્યાં આવીને કહી. આથી યોગિનીને પોતાના એકાંતશુદ્ધમાં જવાનું સૂચવી હું મારા દીવાનખાનામાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૨૪.

સૂર્યાનના નાટક.

મને મળવા આવનાર મનુષ્ય સુવંશની આનંદવિલાસ નાટક કંપનીના મેનેજર હતા. આ કંપની અમારા નગરમાં ત્રણેક અડવાડીયાં થયાં આવી હતી, અને તેનાં નાટકો જોવા આખું નગર ઉત્સાહનું હતું. મેનેજરને અને મારે કશું. ઓળખાણ ન હતું, પરંતુ તેણે તેના પ્રથમ ખેલ જે દિવસે મૂક્યો તે જ દિવસે તેનું એક મુખ્ય પાત્ર મારું પડી ગયું. તેનું કામ તેના વિના બીજા કોઇથી થઇ શકે તેમ ન હતું અને ખેલમાં તે ઉત્તમાર છે, એમ અગાઉથી પ્રસિદ્ધ થયેલું હોવાથી સંપત્તી ટીકેટો ચાર દિવસપૂર્વે ખપી ગઇ હતી. તે જ ખેલમાં ન હિતરે તો પ્રેક્ષકોને બારે અસંખ્ય યવાનો, તેમ જ કંપનીને ભવિષ્યના ખેલોમાં હાનિ યવાનો સંભવ હતા. આથી કોઇ પંથુ રીતે તેનાં વ્યાધિતે જ દિવસે મહા-ગ્યાની કંપનીના મેનેજરને તીવ્ર ઇચ્છા હતી. તેણે અમારા નગરના એક ગોરા ડોક્ટરને જો-લાયો, અને તેનું આપપ આશુ કપું પણ અંધ લીધાને અર્ધી કલાક ન થયો એટલામાં તો તેના વ્યાધિ અમત વધી ગયો. આથી મેનેજર ગજારાયો, અને તેણે બીજા ડોક્ટરને જો-લાયો. આમ ઉપરાઉપરી એક પ્રદરમાં તેણે સાત ડોક્ટર તથા દેશી વેદ બદલ્યા, પરંતુ કોઇથી તેને સદગ્ર પથુ લાભ ન થતાં તેની સ્થિતિ વધારે અને વધારે ગંભીર થતી ચાલી. સાં-જના સાત વાગતાં તો વ્યાધિનું સ્વરૂપ એવું તો લખકર યઈ પડ્યું કે ડોક્ટરોએ તથા વેદો-એ તેના શ્વચ્છની આશા છોડી મેનેજર હેઠ જ નિરાશ થઇ ગયો. આ સંધિમાં તેના આગળ કોઇએ મારું નામ દર્શાવ્યું, તથા જણાવ્યું કે મારે મથે ચરનો દાયો હોવાથી મરજીપયારીએ સુનેસા મનુષ્યને પણ હું છોડી શકું છું. આથી મેનેજર પુરપાટ ગાડી દોડાવતો મારે ત્યાં આવ્યો, અને મારા આત્મિક કાલાવાલા કદમ લાગ્યો. વ્યાધિનું જે સ્વરૂપ તેણે વળ્યું તેથી મને પણ સમજાયું કે તે જાગ્યે જ એક પ્રદરથી વધારે જીવે. આથી મેં તેને જણાવ્યું કે મને તેથી જોવા હાલ તો હું આવીશ, પણ મને નધી લાગતું કે હું તેને કંઈ પણ ઉપયોગનો રહું પડીશ. મારાં આ વચનથી તેના હૃદયમાં જાણપડેલા આશાનો ઉલ્લાસ તંતુ તૂટી ગયો, અને તે એકદમ પોક મૂકાને ગ્રી પડ્યો. તેના અગ્રાજી પાસેના ખંડમાંથી યોગિની દોડી આવી. સંપત્તી હઠીકત જતનમાં તેને અંત્યત કરાયા પ્રકરી. તે તરત જ મને બીજાં ખંડમાં તેડી ગઇ, અને મને ધીમેથી કહેવા લાગી, ભગવન ! આપ આ દયાપાત્ર મનુષ્યના હૃદયને દર દરેક સર્વ રીતે સમર્થ છે, તે વાર્તા આજે કેમ વિસરી ગયા છે ? કેવો મહા-પુરુષ 'રમતા રમે' આપને કહી આપણે, સર્વ વ્યાધિને નિવારનાર રહેરી રહેનો ગાણો

આજે આપને કેમ સ્મરણમાં નથી આવતો ? મને લાગે છે કે મરણપયારી પર પડેલા તે પાત્રને તે ગોળાના પાણીથી આપ અવરથ નીરવ કરી શકશે. યોગિનીનાં આ વચનોથી મને તે ગોળાનું તત્કાળ સ્મરણ યથા આવ્યું. આટલા દિવસ તે અમૃત્યુ દિવ્ય આપધને હું શાથી વિસરી ગયો હતો, જો નિયારથી મને આશ્ચર્ય થયું. યોગિનીસાથે હું તત્કાળ બહાર આવ્યો, અને પેલા મેનેજરને કહ્યું કે નિર્ભય થાઓ. પરમાત્માની કૃપા છે તો તમારું પાત્ર રોગમુક્ત થશે, એટલું જ નહિ પણ આજ ને આજ એક કલાક પછી ખેલમાં ઉતરવા સમર્થ થશે. આવો હું તમારી સાથે આવું છું. આમ બોલી હું તેની સાથે જવા તૈયાર થયો. યોગિની પણ મારી સાથે આવવા તૈયાર થઈ. મેં પેલા અત્યાચારી આપધરૂપ ગોળાને, જળથી ભરેલા એક રૂપાના પાત્રમાં નાંખ્યો. પછી તે પાત્ર સાથે લઈ હું તથા યોગિની તે મેનેજરની સાથે તેના નિવાસસ્થાનમાં આવ્યાં. રોગીની સ્થિતિ બહુ ભયંકર હતી. તે ઘાટમાં પડેલા હોય. તેને છેલ્લો શ્વાસ ચાલતો હતો. મેં એકાદ ઘટિકા જતા દષ્ટ મારી સાથે આજેલા પાણીમાંથી ત્રણ અમચી પાણી તેના ગળામાં રેડયું. તે પાણી તેના કંઠ નીચે ઉતરતાં જ તેની સ્થિતિમાં ફેરફાર થવા લાગ્યો. મેં અમચીથી જલ આપવું ભરી રાખ્યું. શ્વાસનો જે ધરેલો ચાલતો હતો તે ક્રમે ક્રમે ઓછો થવા લાગ્યો, અને દશ મિનિટ નહિ ગઈ એટલામાં તો નીરવ મનુષ્યની જેમ તેના શ્વાસ વહેવા લાગ્યો. પછી બ્રાહ્મણ જળ મેં તેને પૂરે પૂરું પાઈ દીધું, અને પછી સર્વને કહ્યું કે આને અર્ધા કલાક ઉધવા દેજો. અર્ધા કલાક પછી તે કેવળ નીરવ થઈને ઉઠશે. તેને એક દસ્ત થશે, અને તે દારા તેના સંપૂર્ણ વ્યાધિ નીકળી જશે. આ વગેરે વચનો કહીને અમે ઘેર આવ્યાં. બીજા દિવસે સવારે મેનેજર મને મંગવા આવ્યો. ભારે તેનાથી મને જણાયું હતું કે મારા કહેવા પ્રમાણે અર્ધા કલાક પછી તે પાત્ર કેવળ નીરવ થઈને ઉઠ્યું હતું, તથા ખેલમાં પોતાનું કાર્ય તેણે બહુ ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું હતું. આવા ભારે મંદવણની અશક્તિ કે બીજી કોઈ ચિદત્ત નાટકમાં તેને જણાયું ન હતું. પછી તે મેનેજરે મારો અલંત ઉપકાર માન્યો, તથા મારા શ્રમના બહાનમાં મને એક ભારે રકમ આપવા માંડી, પણ મેં તે સ્વીકારી નહિ. આ પછી મને તથા યોગિનીને પોતાનાં નાટકો જોવા આવવાને માટે તેણે અનંત આગ્રહ કર્યો, પરંતુ વિવેકથી તે પ્રસંગે મેં ના કહી હતી. આજે સૂર્યાસ્તના નામનું સેતું અલંત પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય નાટક થવાનું હતું, અને તેથી તે જોવા આવવાનું અમને આમંત્રણ કરવા તે આવ્યો હતો. મેં પ્રથમ તો પૂર્વની જેમ જ ના કહી, પણ તેણે એટલા બધા આગ્રહ કર્યો કે અંતે અમે ઉભય આવીશું, એમ કહી મેં તેને વિદાય કર્યો.

(અપૂર્ણ)

અત્યાચારના અનર્થો.

અત્યાચાર અથવા કોઈ પણ કામમાં હદબહાર જવાથી અનેક હાનિઓ થાય છે. અનેક વિષયોમાં મનુષ્યો આજે હદબહાર જાય છે, પરંતુ ખાવામાં તેઓ જે અત્યાચાર કરે છે, તેના આગળ બીજા સવળા અત્યાચાર ઝાંખા પડી જાય છે. એવો કોઈક જ મનુષ્ય હશે કે જે પોતાના શરીરને જેટલા પોષણની અગત્ય છે, તેના કરતાં વધારે નહિ ખાતો હોય. ભોજનની થાળી ઉપર વિદ્વાન કે અવિદ્વાન ભયારે બેસે છે ત્યારે તે ખાવાનો હેતુ શરીરને પોષણ

આપવાનો છે, એ વાત કેવળ વિસરી જાય છે. જરૂરમાંથી અન્ન પાછો ઉછાળો મારે છે ત્યાં સુધી તે આધુપાદ્યુ જોયા વિના આડે હાથે આપે છે. તે શરીરને પોષવા ખાતો નથી, પણ હજારને સતોષવા ખાય છે. હૃદયપરાંત ખાવાથી તે પોતાના શરીરના બળને હાથ કરે છે, અને પોતાના અર્ધાઅર્ધ આધુપ ઉપર પૂરો મૂકે છે. હૃદયપરાંત ખાવાથી તે પોતાની કામ કરવાની શક્તિઓને હણી નાંખે છે, અને વિવિધ વ્યધિઓને પોતાના શરીરમાં સ્થાપી નિવાસ કરવાને આમંત્રણ આપે છે.

કેટલો અને વેલોની દ્વારા ખાનારા હજારો રોગીઓમાં સંકેતે ૯૫ મનુષ્યો હૃદયપરાંત ખાનારા હોય છે. હૃદયપરાંત ખાવું એ એક જમણું પાપ છે, અને આ પાપથી બચનારા દોષ વિરહા જ નજરે પડે છે. સાજા મનુષ્યો જેમ આ પાપમાં કુળેલા રહે છે તેમ માંદા મનુષ્યો પણ તેમાં કુળેલા રહે છે; સ્ત્રીઓ જેમ તેમાં પચેલી રહે છે, તેમ પુરુષો પણ રહે છે. વૃદ્ધો અને બાળકો પણ તેથી મુક્ત હોતા નથી. જગત રોગથી, વિવિધ દુઃખોથી અને મરણથી ભરેલું હવે જોવામાં આવે એમાં શું આશ્ચર્ય છે !

કેટલાક પોતાના પેટને ચાહા અને કોરીના ઝેરી ઉકાળાની ટાંકીઓ જ બતાવે છે; કેટલાક પોતાનાં ફેફસાં અને આસનલિકાને તમાકુનો ધૂમરો ભરવાનાં અને કાઢવાનાં શુભંગાં જ બતાવે છે; કેટલાક પોતાનાં મુખને પાન અને સોપારીના કુચા કચરાવાની ખાંડણીઓ જ બતાવે છે; કેટલાક પોતાના નાકને અને મગજને તપખીર ભરવાની શીશીઓ જ બતાવે છે; અને કેટલાક પોતાની કંઠથી તે પાપુપર્ણતની અગ્નિલિકાને વિવિધ આચાર કુચરને ઠાંસી ઠાંસીને ભરવાની, ઉભી કોડીઓ જ બતાવે છે. આવા અત્યાચારમાં યથાર્થ આરોગ્યનું શી રીતે સંરક્ષણ થાય, દીર્ઘ આયુષ્ય શી રીતે પ્રાપ્ત થાય, અને માનવદેહનાં કર્તવ્યો શી રીતે યથાવિધિ સંધાય ?

હૃદયપરાંત કામ કરવું, એ પણ અત્યાચાર છે. મોડી રાત સુધી જાગવું, અને ઉગમન કરવા એ પણ અત્યાચાર છે. માસમાં એકવાર કરતાં અધિક વાર બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરવો, એ પણ અત્યાચાર છે. આ સર્વ અત્યાચાર મનુષ્યને દુઃખનો જ ભોક્તા કરે છે.

જરૂર જોઈતું જ ખાતાં શીખો. શરીરરૂપી યંત્ર ઉત્તમ પ્રકારે શી રીતે ચાલે છે, તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો. શું ખાવું, કેટલું ખાવું, કયારે ખાવું, અને કેવી રીતે ખાવું, તે પ્રશ્નની જાણે શરીરની તમારે બહુ અગત્ય છે. તે બહુ મોંઘું છે. દુરપ્રયોગવડે તેનો સત્વર નાશ કરી નાંખવા તે મન્યું નથી, પણ તે વડે તમારું તથા અન્યનું સર્વોત્તમ કલ્યાણ તમે સાધો, તે માટે તે તમને મન્યું છે. હજારના સ્વાદ માટે જે વાર કે ચાર વાર, જેમ ગધેશ ઉપર યોજી લાદવામાં આવે તેમ પેટમાં આહારનો યોજી ન ભરો. એથી જરૂર વગેરે હવનસંસ્કાર અવયવો ધસાઈ જાય છે, અને તે ધસાતાં તમે પોતે ધસાઈ જાઓ છો, માટે અધિક ખાઈને પોતાના પગઉપર જ ફેલાડો ન મારો.

ખાવાપીવામાં મિતાહારી યવાથી, તેમ જ બીજી બધી ખાજતોમાં મર્યાદામાં રહેવાથી તમે સુદૃઢ આરોગ્યને તથા દીર્ઘ આયુષ્યને પ્રાપ્ત કરશો. એટલું જ નહિ પણ બીજી અનેક ખાજતોમાં તમે ઉત્તતિને પ્રાપ્ત કરશો. કારણકે સ્વપ્ના પ્રકારની ઉત્તતિનો પાયો યથાર્થ આરોગ્ય છે.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

પ્રતિકૂલતામાં પરમાર્થ સાધી શકાવો સંભવે છે?

સર્વ પ્રકારની અનુકૂલતા હોય છે, તો જ પરમાર્થ સાધી શકાય છે, એવું ધણાનું માનવું હોય છે, પરંતુ એવી કોઈ પણ સ્થિતિ નથી કે જેમાં આતુર ઇચ્છાવાન પોતાની શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સર્વોત્તમ પ્રકારે ન સાધી શકે.

પરમાર્થમાં પ્રવેશેલા કેટલાક મનુષ્યો પોતાનીથી યથાર્થ પ્રયત્ન ન થવામાં પોતાની સ્ત્રીના હોય કાટે છે, કોઈ પોતાનાં સંબંધી જનોનો હોય કાટે છે, કોઈ પોતાની કદિન નોકરીના હોય કાટે છે, અને કોઈ પોતાના રોગી અથવા નિર્બળ શરીરનો હોય કાટે છે. સર્વ પોતાના હોષને બીજાને માથે ગોઠાડવાનો અને પોતાને નિર્દોષ જણાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

જેને મનુષ્યો પ્રતિકૂળતા કહે છે, તેને કોઈ અન્ય સ્વચ્છંદી સત્તાએ મનુષ્યોને આપી હોતી નથી. કેદીના ઘરમાં પડેલી બેઠી જેમ કેદીની પોતાની જ કૃતિનો પરિણામ છે, તેમ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થયેલી પ્રતિકૂળતા તેની પોતાની જ કૃતિનો પરિણામ છે. પોતાના જ કૃતિએ જ તેને પ્રતિકૂલતા આપી છે, તો પોતાની જ કૃતિ તેને અનુકૂળતા આપવા સમર્થ છે. પ્રતિકૂળતા કોઈ બહારની સત્તાએ તેને આપી નથી, તો અનુકૂળતા પણ કોઈ બહારની સત્તા તેને આપે એમ છે જ નહિ. પોતે જ અનુકૂળતાનો ઉપગમનાર છે તો પછી મને અનુકૂળતા મળે તો જ મારાથી પરમાર્થ સાધી શકાય, એવો વિચાર કરવો એ કેટલો નિષ્ફળ છે ? સ્વપ્રયત્નવિના તેને અનુકૂળતા કોણ મેળવી આપે એમ છે ?

‘પણ આ કર્કશ્ય સ્ત્રીની સાથે હું અંતઃકરણની પ્રશાંત સ્થિતિ શી રીતે રાખી શકું ?’ મારામાં અને તેનામાં આકાશ અને જમીનચેદનું અંતર છે. મને વિરાગની અને તત્ત્વ-વિચારની વાતો ગમે છે, સારે તેને ધરણીની, સાથે સાથે ખાવાની અને પહેરવાની વાતો ગમે છે. હું સર્વોત્તમભાવના સાધવા માઉ છું, ત્યાં એ શબ્દની સગાંસંબંધીના, શાંતિજનોના તથા આક્રોશીપોષીની સંકોપો દોષો મારા આગળ ક્યૂન કરવા મળી પડે છે. હું જપ કરવા કે

ધ્યાન કરવા બેસું છું, ત્યાં એ ફતેરી વદાણાના પહેરથી છાકરને ભારતી અને ધમકાવતી ઉઠે છે, અને પારવિનાયું કંઠાણુ મચાવી મૂકે છે. આ પાપ મરી નય, અથવા મને કાષ્ઠ સદ્ગુણી સુશીલ ત્યા મળી હોય તો મારી ઉન્નતિ થું હું સત્વર અને ઉત્તમ પ્રકારે ન સાધી શકું ? ' આ વગેરે ભાવનાં વચન, ક્રિય વાચક ! તમારામાંથી ધણા મને કહેવા તત્પર થયા હશે, નહિ વાર ?

પરમાર્થભાગમાં ન પ્રવેશોનાં અને સંસારનાં જ સુખોમાં રચીપચી રહેનાં સ્ત્રીઆદિ સંબંધી જનો પ્રતિકૂળ વર્તન કરે, એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ પરમાર્થભાગમાં પ્રવેશવા સાધકો તેવા પ્રતિકૂળ વર્તનથી પોતાની જ્ઞાતિમાં વિશ્લેષને થવા દે, એ સ્વાભાવિક નથી. સ્ત્રી આદિ સંબંધી જનો સંસારને સાચો માનનાર છે; સાધક તેને ક્ષણિક અર્થાત્ અસત્ય માનનાર છે. સાચો માનનાર સ્ત્રીઆદિ જનો, સાધકની સંયમી પ્રજ્ઞાતિ ધૂમાળાના આયકાજીવી સમજે છે, અને પોતાની પ્રજ્ઞાતિ સકારણુ અને સરળ સમજે છે. પોતાના જ્ઞાનાનુસાર તે પ્રજ્ઞાતિ કરે છે, અને તેથી તે તેને માટે સંજાવે છે; પરંતુ સાધક કું પોતાના જ્ઞાનાનુસાર પ્રજ્ઞાતિ કરે છે ? સંસાર અસત્ય અથવા મિથ્યા છે, એવા નિશ્ચયવાળા સાધક સ્ત્રીઆદિ સંબંધી જનોની પ્રજ્ઞાતિને શા માટે સાચી માનવી જોઈએ, અને પોતાની જ્ઞાતિમાં વિશ્લેષ પ્રકટાવે જોઈએ ? જો સાધક વિશ્લેષને પ્રકટવા દે છે, તો તે પોતાના નિશ્ચયથી બદલ જ થાય છે, અને બદલ સાધક સાધક ગણી શકાતો જ નથી.

જેઓ યથાર્થ સાધક છે, તેઓ સંબંધી જનોની ગમે તેવી પ્રજ્ઞાતિ થતી જોઈને અંતઃકરણને તૃપ્તિમાન થવા દેતા નથી. તેઓ પોતાના સન્નિશ્ચયને સર્વદા આગળ ને આગળ તસ્તો રાખે છે. એથી ઉચ્છેદ જેઓ પોતાના સન્નિશ્ચયને ભૂકી જઈ, સંબંધી જનોથી અથવા ગ્રામ પ્રસંગોથી વ્યાકુલ થઈ નય છે, તેઓ પરમાર્થસાધક નથી, પણ પ્રતિકૂળ સંબંધી જનોના જેવા જ વ્યવહારમાં રચીપચી રહેનાર અને તેને જ સાચો માનનાર છે.

જે મનુષ્ય જેવી દૃષ્ટિથી જગતને જુએ છે, તેવી જ દૃષ્ટિથી તે તેને જણાય છે. કાળા કાચવાળાં ચરમાં પહેરનારને સર્વ પદાર્થો જેમ કાળા દેખાય છે, તથા પીળા કાચવાળાં ચરમાં પહેરનારને સર્વ પદાર્થો જેમ પીળા જણાય છે, તેમ તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોનારને આખું જગત્ પરમાનંદમય આભરૂપ ભાસે છે, અને અતત્ત્વદૃષ્ટિથી જોનારને આખું જગત્ કુઞ્જના મહાસાગરજેતું ભાસે છે. સાધક તત્ત્વદૃષ્ટિને સાધનાર છે, કંઈ અતત્ત્વદૃષ્ટિને સાધનાર નથી, અને તેથી સ્ત્રીઆદિ સંબંધી જનો તેને વિશ્લેષતું ભાન કરાવનાર ન થતાં પરમાનંદનું જ ભાન કરાવનાર થવા જોઈએ. જો તે તેને વિશ્લેષતું ભાન કરાવનાર થાય છે, તો તેથી એ જ સિદ્ધ થાય છે કે તત્ત્વદૃષ્ટિને સાધવાને તે પ્રયત્ન કરતો નથી.

એકાંતવાળી નિરપાધિ અવસ્થામાં જ તત્ત્વદૃષ્ટિ સાધી શકાય છે, જેમ ધણાનું માનવું છે, પણ તે સર્વદા સાચું નથી. તત્ત્વદૃષ્ટિ સાધવાને માટે ગમે તે અવસ્થા અનુકૂળ છે. જ્ઞાતિ-ઉપર સાવધનતા રાખતાં ગમે તે સ્થિતિમાં તત્ત્વદૃષ્ટિ રચી શકે છે. જો તેમ ન બની શકતું હોય તો વ્યવહારમાં, જગમાં કમળપત્રની પેઠે નિર્વેપ રહેવાનાં ઇવન્યુક્ત મહાપુરુષાનાં ઉદા-દરજો સ્વરણોમાં ન જોવામાં આવે.

મહાપુરુષાને તત્ત્વદૃષ્ટિ સિદ્ધ છે; સાધકને તે સિદ્ધ કરવાની છે, અને તેથી પ્રત્યેક પ્રતિ-જ્ઞા પ્રસંગને તેજે આનંદથી વધાવી લેવો જોઈએ. ગરવીર યોદ્ધા થવા ઇચ્છનાર મનુષ્ય,

શસ્ત્ર બાંધીને શું કરે છે ? તે પ્રત્યેક પ્રસંગે યુદ્ધમાં ઉતરે છે, અને બાણી જોઈને વિકટ પ્રસંગોમાં અપહાનીને પોતાના યુદ્ધચારુર્યને કેળવે છે. શસ્ત્ર બાંધીને ધરના ખુણામાં બસાઈ રહેનાર કયો મનુષ્ય યોદ્ધા નીવડે છે ? જેમ શસ્ત્ર શત્રુસામે વાપરવામાટે હોય છે, તેમ સાધનો પ્રતિફળ પ્રસંગોમાં યોજવામાટે હોય છે. શસ્ત્ર વાપરવાની ક્ષણતા શત્રુસાથે વારંવાર યુદ્ધમાં ઉતરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સાધનોની સુદૃઢ સિદ્ધિ પ્રતિફળ પ્રસંગોમાં તેનો નિલ ઉપયોગ કરવાયો થાય છે. આમ હોવાથી જ ખરા સાધકો છે, તેમને પ્રતિફળતા વિહાર નથી, પણ મિતરૂપ છે; વિદ્યુતને ઉપજાવનાર નથી, પણ વિદ્યુતને ટાળનાર છે.

યથાર્થ સાધકને કશું જ પ્રતિફળ બાસતું નથી. જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં દુઃખને ન જોતાં તે સુખને જ જુએ છે; માયાને ન જોતાં થઈને જ જોવાનો પ્રયત્ન સેવે છે. આથી દર્કશા સ્ત્રી કે ખરાબ નોકરી કે રોગી સરીર તેને પોતાના સાધનો સાધવામાં લેશ પણ પ્રતિબંધક થતાં નથી.

પરંતુ સઘળા સાધકો યથાર્થ સાધક હોતા નથી, અને તેથી તેના અયથાર્થ સાધકોને બ્યારે પ્રતિફળ પ્રસંગોનો અથવા પ્રતિફળ મનુષ્યોનો સંબંધ થાય છે સારે ક્લેશ થવાનો પ્રસંગ આન્યાયિના રહેતો નથી. આવે પ્રસંગે ક્લેશ ન થાય માટે શું કરવું, એવા પ્રશ્ન સ્વાભાવિક જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેનું સમાધાન પણ તેટલું જ સ્વાભાવિક છે કે અયથાર્થ સાધકે યથાર્થ સાધક થવું.

પ્રતિફળ સંબંધી જંનેને અથવા પ્રસંગોને આપણે અનુકૂળ કરવા, એ પગમાં કોટો ન વાગે માટે આખી પૃથ્વીઉપર ચામડું મઢી લેવાજેવું છે. કોટો ન વાગે એટલા માટે જેમ પોતાના જ પગમાં જોડો પહેરી લેવો, એ જ યોગ્ય છે, તેમ પ્રતિફળ પ્રસંગોમાં પોતે જ પોતાના મનને તત્ત્વદષ્ટિવાળું કરવું-પોતે જ યથાર્થ સાધક થવું, એ અધિક યોગ્ય છે. જોઈએ પ્રયત્ને સિદ્ધ થઈ શકે એવું એ જ છે.

યથાર્થ સાધક સઘળા પ્રકારના મનુષ્યોને, સઘળા પ્રકારના ઉપાધિઓને અને સઘળા પ્રકારની સ્થિતિઓને પોતાને અનુકૂળ કરી લે છે; અર્થાત્ પોતે તેમને અનુકૂળ થઈ જાય છે. યથાર્થ સાધકપણાનો એ એક મુખ્ય નિયમ છે કે જેનો જેનો વૃત્તિને સંબંધ થાય તે સર્વ-માથો જડ, દુઃખ અને અસત્ અંશેનો લાગ કરવો, અને સત્ ચિદ્ અને આનંદ અંશેનું ગ્રહણ કરવું; અર્થાત્ માયાના ધર્મોના વૃત્તિમાં સંસ્કાર પડવા ન દેવો, પણ ગ્રહના ધર્મોના જ સંસ્કાર પડવા. સાધક ભક્તિમાર્ગે વહન કરતો હોય તો તેણે જે કંઈ જોવામાં આવે તેમાં તે વસ્તુને ન જોવી પણ તેમાં રહેલા પોતાના ઇંદને અથવા ઉપાર્યને જ જોવો. આથી જ પ્રવૃદ્ધ આદિ ભક્તોના જળમાં, રથજમાં, ચરમાં, અચરમાં સર્વમાં જ પોતાના ઇંદને જોવાનો પ્રયત્ન સત્તાસ્રોમાં વર્ણવે છે.

બ્યારે સાધક જે જે પ્રાણીપદાર્થ વગેરેનો પોતાને સંબંધ થાય છે, તેમાં પોતાના ઇંદને જ જોવાનો પ્રયત્ન સેવે છે ત્યારે તેને કશાથી વિક્ષેપ થવાનો સંભવ રહેતો નથી. તેના આ પ્રયત્ન એ જ સાધનાભ્યાસ છે, અને તે તો તેને ચોવિશે કાઢાઈ થતો રહેતો હોવાથી સાધનો સાધવા તેને કોઈ પણ પ્રકારની નવી અનુકૂળતા પ્રાપ્ત કરવાની રહેતી નથી.

બૃત માંત્રમાં રહેલા પરમાત્મા કેવી પ્રીતિના વિંધય નથી ? સર્વની જ પ્રીતિના વિંધય

છે; અને તેથી જૂતમાનમાં 'પરમાત્મા જોવાનો' પ્રયત્ન સેવનાર સાધકને કર્કશા સ્ત્રી વગેરેથી ક્ષેપ થવો શી રીતે સંભવે ?

યથાર્થ સાધક કર્કશા સ્ત્રીસાથે, અને યથાર્થ સાધક સ્ત્રી ગમે તેવા તુલમિત્તલ પુરુષ સાથે ઉપર કહેલી તત્ત્વદૃષ્ટિથી સુખપૂર્વક રહી શકે એમ છે, એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાનું સર્વોદ્દેશ કલ્યાણ સાધી શકે એમ છે. પોતાની કર્કશા સ્ત્રીના પ્રત્યેક કામમાં તેમ જ પોતાના તુલમિત્તલ પતિના પ્રત્યેક કામમાં યથાર્થ સાધક પુરુષ અથવા સ્ત્રીને પ્રસન્નતા દર્શાવવામાં કરી જ અડચણ નહોતે તેમ નથી. પ્રત્યેક પ્રસંગમાં હિતને જોઈ અને પ્રસન્નતાને પ્રકટાવવી, એ યથાર્થ સાધકનું એક સિદ્ધ લક્ષણ છે.

જે પુરુષની અથવા સ્ત્રીની વૃત્તિ જોના જોના સંબંધ થાય અને જે જે પ્રાપ્ત થાય તેમાં હિતને જોઈ શકતી નથી અને પ્રસન્નતાને પ્રકટાવી શકતી નથી તે પુરુષ અથવા સ્ત્રી યથાર્થ સાધકત્વમાં પ્રવેશ્યાં નથી. આવાં સ્ત્રીપુરુષે ધીજન પોતાની વૃત્તિઅતુલ્ય વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છોડી દેઈને યથાર્થ સાધકત્વમાં પ્રવેશવાનો પોતે જ પ્રયત્ન કરવો, એ જ અધિક યોગ્ય છે.

તમારી મનની સ્થિતિ બદલો; તમારી દૃષ્ટિમાં ફેરફાર કરો, અને તમને સ્પષ્ટ થશે કે આ જગત જે તમને વિરૂપ જણાય છે, તે મનોહર છે. તમને સ્પષ્ટ થશે કે જગતમાં જે વિરૂપતા જણાતી હતી તે તમારા પોતાના મનની જ હતી. પ્રત્યેકમાં રહેલી સર્વોત્તમ વસ્તુને જુઓ, અને તમને સમગ્રને કે પ્રત્યેક પોતપોતાની મર્યાદામાં સર્વોત્તમ છે.

યથાર્થ સાધકત્વ બોલવામાં—અન્યને ઉપદેશ આપવામાં—નથી, પણ વર્તનમાં છે. તમે પોતે જ્યારે યથાર્થ સાધકના ધર્મે આચરતા થશો, ત્યારે કર્કશા સ્ત્રી કે કોઈ પણ તમારા પ્રતિ પ્રતિકૂળ વર્તન નહિ કરે. તમારામાંથી કોય ટળતાં, તમારા સંબંધમાં આવનાર સર્વ, પોતાના કોય વેગળા મૂકીને તમારી સથે સંબંધમાં આવશે. આમ હોવાથી કર્કશા સ્ત્રી કેવી રીતે સંધારવી અથવા અતુલ્ય સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી, એ પ્રશ્ન તમારે વિચાર કરવાનો નથી, પણ તમારા પોતાના મનને કેવી રીતે નિર્દોષ કરવું, તમારા પોતાના મનને કેવી રીતે સર્વમાં હિતને જોઈ કરવું, એ જ પ્રશ્ન તમારે વિચાર કરવાનો છે.

આપણે જે પ્રમાણે વિચાર કરીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે બીજાઓને વિચાર કરવા સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ નિષ્ફળ છે. એ પ્રકારના પ્રયત્નમાં આપણો સમય તથા કાળજી બંને નષ્ટમાં વધી જાય છે. બીજાઓનો જ્યાં સુધી અધિકાર આવ્યો હોતો નથી, ત્યાં સુધી જેવા વિચારો આપણે કરીએ છીએ તેવા વિચારો તેઓ કરી શકતા જ નથી; અને જ્યાં તે તેમનો અધિકાર આવે છે, ત્યારે તેમને તેવા વિચારો કરવાનો આમદ કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

પોતાના જેવા જ વિચારો બીજાં કરે, અને પોતાના નિશ્ચયો બીજા રચીકારે એવો દુરામદ ધણા મનુષ્યો ધરે છે. જે પ્રકારે આપણું અંતઃકરણ કેળવાયું છે તેવું બીજાનું ન કેળવાયું હોય તો તેઓ આપણી પેઠે શી રીતે વિચાર કરે, અને આપણા નિશ્ચયોને શી રીતે રચીકારે ? ઉદર ભરવા, એ પાપ છે, એવો બોધ બિલાડીને આપવા પ્રયત્ન કરવો, એ શું વ્યર્થ થમ નથી ? અને આમ છતાં અસંખ્ય મનુષ્યો પોતે જે માનતા હોય છે અને જે પ્રમાણે ચાલતા હોય છે, તે જ બીજા માને અને તે જ પ્રમાણે બીજા ચાલે એવો દુરામદ

ધરે છે. સ્ત્રી અથવા સંબંધી જનો આપણા નિશ્ચયપ્રમાણે ન વર્તે તેથી વ્યાકુળ થવાનું પ્રયોજન નથી, તેમ તેમના ઉપર બળાકાર કરવાનું પણ પ્રયોજન નથી. આપણા નિશ્ચયોના અધિકાર આપ્યા વિના તેઓ આપણા નિશ્ચયપ્રમાણે શી રીતે વર્તે ?

પોતાના નિશ્ચયો અને વિચારો ઉત્તમ છે, એવી પ્રથમ ખાતરી કરી જોવા વિના ઘણા મનુષ્યો, તેમને બીજાને ગળે ઘાસવાના પારકાના દુરાચર્ય રાવે છે. વિચાર અને નિશ્ચયની ઉત્તમતા વિવિધ કારણો આપવાથી સિદ્ધ થતી નથી. નિશ્ચયોને આચારમાં મૂકવાથી પ્રકટતા પરિણામ ઉપરથી તેની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે.

યથાર્થ સાધક શબ્દોવડે બીજાઓને પોતાના વિચાર અને નિશ્ચયો સ્વીકારવા આગ્રહ કરતો નથી. ઉપદેશ આપવાનું તેનું શસ્ત્ર શબ્દો નથી પણ વર્તન છે. પોતાના વિચારોને અને નિશ્ચયોને આચારમાં મૂકીને તેના ઇજને તે પ્રથમ પોતાનામાં પ્રકટ કરે છે, અને તે ઇજન બીજાઓને દર્શન કરાવીને તેવડે જ તે બીજાઓને ઉપદેશ આપે છે. શબ્દોના ઉપદેશ કરતાં વર્તનનો અને તેથી પ્રકટતા ઇજનો ઉપદેશ વધારે સચોટ છે, એમ તે જાણે છે. વળી તે જાણે છે કે શબ્દોના ઉપદેશ સામાને જોડાતા મદદગાર થઈ પડે છે, તેના કરતાં વર્તનનો ઉપદેશ અધિક મદદગાર થાય છે. આથી તે બોલતો નથી, પણ કૃતિને કરે છે. તે હુખાં કારણોવડે કશું સિદ્ધ કરતો નથી, પણ ઇજનું પ્રવક્તા દર્શન કરાવી સામાની ખાતરી કરે છે.

પ્રતિકૂળ મનુષ્યો સાથે તમારે સંબંધ યથો હોય તો તેમના પ્રતિકૂળ વર્તન અથવા વિચારવૃત્તિ ધ્યાન આપવાની તમારે કશી જ અગત્ય નથી. તમે તે મનુષ્યો સાથે જોડાયલા હો; તેમના વિચાર અને વર્તન સાથે નથી. તેઓ પ્રતિકૂળ વિચાર દર્શાવે અથવા પ્રતિકૂળ વર્તન કરે ત્યારે તે પ્રતિ પ્રતિકૂળ શુદ્ધિ ન કરો. તમારા વિચાર તથા નિશ્ચયો જેવા તમને પ્રિય છે, તેવા તેમના વિચાર તથા નિશ્ચયો તેમને પ્રિય છે, તેથી તેમના વિચારો તથા નિશ્ચયોના સામા ન થાઓ.

સંબંધી જનોના વિચાર તથા વર્તનને ન જોતાં તેમના કલ્યાણપ્રતિ જ તમારે ધ્યાન આપવું. જ્યારે તેઓ જોશે કે તમે તેમના કલ્યાણમાં જ નિરંતર તત્પર રહો છો ત્યારે તેઓ તમારા પ્રતિનું પોતાનું પ્રતિકૂળ વર્તન લગભગ પામી ત્યજી દેશે.

તમારા વિચારો તથા નિશ્ચયો ઉત્તમ હશે તો બીજા તેના સ્વીકાર કર્યા વિના નહિ જ રહે; પણ તમારા નિશ્ચયોની ઉત્તમતા તમારે બીજાને સિદ્ધ કરી આપવી જોઈએ. વાતોથી ? ના. કૃતિથી; તમારા નિશ્ચયોને આચારમાં મૂકી તેનાં ઉત્તમ ઇજ બીજાને દર્શાવીને.

ઉત્તમ વિચારોને અને નિશ્ચયોને જ્યારે વાતોમાં ઉઘાળવામાં નથી આવતા, પણ વર્તનમાં તેમને દર્શાવી આપવામાં આવે છે, ત્યારે તેમના અગાધ સામર્થ્યનો અનુભવ થાય છે. યથાર્થ સાધક પોતાના ઉત્તમ વર્તનથી, એક શબ્દ પણ મુખમાંથી બોલ્યા વિના પોતાના ઘરનાં સર્વ મનુષ્યોના આચારવિચાર કેવળ બદલી નાંખે છે; મને તેવાં પ્રતિકૂળ મનુષ્યોના વિચાર અને વર્તનને તે પોતાને અનુકૂળ કરે છે. પોતાના વર્તનથી તે પોતાની ઉદ્દેશતા સર્વને દર્શાવી આપે છે.

યથાર્થ સાધકને પોતાની ઉન્નતિ કરવાને માટે અનુકૂળ ઘર, કે સ્ત્રી કે ઉછેગની અગત્ય હોતી નથી, અર્થાત્ આવાં બહારનાં સાધનો હોય છે તો જ તે પોતાની ઉન્નતિ કરી શકે છે, એવું કશું જ હોય નથી. જેને આવાં સાધનોની જરૂર હોય છે, અર્થાત્ તેવાં સાધનો હોય તો જ જ પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકે એમ હોય છે, તેને યથાર્થ સાધક યતાં

હજી વિલંબ છે. આવા સાધકો સ્વાભાવિક નથી પણ પરાવર્તન છે, એટલે પોતાના સામર્થ્ય ઉપર ખુબનાશ નથી, પણ પારકાના સામર્થ્ય ઉપર ખુબનાશ છે. અને આત્મસામર્થ્યનો વિશ્વાસ ત્યજી જેઓ પારકાના સામર્થ્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે તેઓ કવચિત્ જ વિજયી થાય છે.

અસંખ્ય મનુષ્યો ધારે છે કે અમને આવી અનુકૂળતા હોય ને તેવી અનુકૂળતા હોય તો અમે સાધનોના રૂઢી રીતે અભ્યાસ કરી શક્તીએ અને અમારો અબ્યુદય બહુ સત્વર સાધી શકીએ; પરંતુ અબ્યુદય વિવિધ અનુકૂળ સાહિત્યોની મધ્યમાં હોવાથી સત્વર થતો નથી, પણ આપણાં ઉત્તમ વર્તન અને આત્મારથી સત્વર થાય છે. લાખો ગ્રંથોના પુસ્તકાલયમાં કામ કરનારા નોકરો વિદ્વાન્ થતા નથી, પણ થોડાં પુસ્તકોના ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરનારા જ વિદ્વાન્ થાય છે.

અનુકૂળ સાહિત્યો મનનો ઉંચો અધિકાર કરતાં નથી, પણ મનનો ઉંચો અધિકાર અનુકૂળ સાહિત્યોને જ્યાં લાંબી ઘસડી આણે છે. આપણાં સંબંધીઓને મનનો ઉંચો અધિકાર કરવાનું કહ્યા કરવાથી તેઓ ઉંચા અધિકારવાળાં થતાં નથી, પણ જ્યારે આપણે પોતે આપણા મનનો આત્મિક ઉંચો અધિકાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણા સંબંધમાં આવનાર પ્રત્યેક આપણા જેવા થવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

યથાર્થ સાધકત્વ શું છે તે બીજાને સમજાવવું હોય અને યથાર્થ સાધકત્વમાં બીજાને આણવા હોય તો તમે પોતે યથાર્થ સાધક થાઓ. જ્યારે તમે યથાર્થ સાધક થશો ત્યારે તમારી કર્કશીલી પણ તમારા સાધકત્વની સ્તુતિ કરશે, અને તમારા જેવા થવાનો પ્રયત્ન કરશે.

યથાર્થ સાધક ધર્મને અનુસરનાર પુરુષને, તેની સ્ત્રી બહેને કર્કશી હોય તોપણ પૂજતી થાય છે; યથાર્થ સાધક ધર્મને અનુસરનાર સ્ત્રીને તેનો પતિ બહેને તુરંમિતજી હોય તોપણ દેવીતરીકે સ્વીકારતો થાય છે. યથાર્થ સાધક ધર્મને અનુસરનાર પુરુષની નોકરી ગમે તેવી કઠિન હોય તોપણ સરળ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ અલ્પ સમયમાં છુટી જાય છે. યથાર્થ સાધક ધર્મને અનુસરનાર પુરુષનું શરીર ગમે તેવું દુર્બળ અને બાધિગ્રસ્ત હોય છે તો પણ સત્વર સખળ અને નિરાશ થાય છે. સ્વસ્થમાં યથાર્થ સાધકધર્મને અનુસરનારને આખું વિશ્વ અનુકૂળ થઈ જાય છે.

ઉચ્ચ વિચારો સર્વ કોઈ સહેલાઈથી સમજી શકતા નથી, પણ ઉચ્ચ વર્તન સંધળ જ સમજી શકે છે; અને વર્તન જેમ અધિક ઉંચા પ્રકારનું તેમ તે મનુષ્ય સર્વથી અધિક પૂજાય છે, અને સર્વના અધિક પ્રેમને પામે છે.

યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાન એ વિચારોનો કે નિશ્ચયોનો સંગ્રહ નથી, પણ મનુષ્યમાં રહેલા જે પરમાત્મા તેનું બહાર પ્રકટવું તે છે. અને સર્વોત્તમ શુદ્ધ વર્તન એ જ આ પરમાત્માનું બહાર પ્રકટવું છે. જે મનુષ્યનાં વિચાર, વાણી અને વર્તન સર્વોત્તમ પ્રકારનાં શુદ્ધ થયાં છે, તેનામાં પરમાત્મા નિઃસંદેહપણે પ્રકટયા છે. યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાન તેનું જ નામ છે. આખું યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાન સિદ્ધ કરવું, એ જ મનુષ્ય માનવું કર્તવ્ય છે. જ્યારે આ કર્તવ્યને પ્રત્યેક મનુષ્ય સમજતો થશે, અને તેને સિદ્ધ કરવા દટિ કસશે ત્યારે કલેશથી ભરેલો આ સંસાર કલેશમય નહિ રહે, પણ બ્રહ્માનંદથી પૂર્ણ બ્રહ્મલોક થશે. તે સમયે પ્રત્યેક મનુષ્ય જીવ શબ્દથી નહિ જોગખ્યાય પણ સિદ્ધશ્વર શબ્દથી જોગખ્યારો.

માનસોપચાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન, વર્ષના ૫૪ ૩૨૦ થી).

પ્રકરણ ૫.

શરીરના પ્રત્યેક ભાગને, પ્રત્યેક અવયવને, અને હુંકામાં પ્રત્યેક આંત્રને સ્થિરવડે પોપણ મળવું હોવાથી તથા શરીરના વિવિધ ભાગમાં નિઃસત્ત્વ થઈ ગયેલા આંત્રોમાં બહાર કાઢી ન આવવા માટે સ્થિરવડે જ ફેરફારમાં અણાતા હોવાથી આરોગ્યઅર્થે સ્થિર શરીરમાં સારી રીતે ધ્રુવું જોઈએ, એ આપણે પૂર્વે જોયું છે. શરીરના પ્રત્યેક ભાગને જોઈએ તેટલું પોપણ મળ્યા વિના તેઓ નિરોગ રહી શકતા નથી, તથા પોતાને ફરતાની ક્રિયા બરાબર કરી શકતા નથી, તેથી પ્રત્યેક ભાગમાં સ્થિર સમાન રીતે વહે તે માટે છું કહ્યું, તે વિષે પણ ગયા પ્રકરણમાં આપણે વિચાર કરી ગયા છીએ. હવે શરીરના પ્રત્યેક ભાગને પોપણનાં તરવો સ્થિર કયાંથી મેળવે છે, તે વિષે વિચારીએ.

આ વિષય ધ્યાન કરીને સર્વના જાણવામાં છે, તથાપિ તે ઉપર વાચકનું પુનઃ ધ્યાન જોઈએ. અગત્યનું છે. જે પદાર્થો આપણે આહારમાં મળે છે તે પ્રવાહી પદાર્થો આપણે પીએ છીએ, અને જે હવા આપણે શ્વાસમાં લઈએ છીએ, તેમાંથી આપણને આપણા શરીરના પોપણનાં તરવો મળે છે. ધસારાથી શરીરના જે આંત્રોમાં નિયમ કાય થાય છે, તેનો ખુટકો જે આપણે ખાઈએ નહિ તે પૂરાય નહિ. જળ વગેરે પ્રવાહી પદાર્થો જે આપણે ન પીએ તે આપણા અવયવો પોતાનાં કામ યથાર્થ રીતે કરી શકવાના નહિ, કારણ કે તેમને શોષક પ્રમાણમાં જળની જરૂર હોય છે. જે હવા આપણે શ્વાસમાં ન મળે છે તે આપણે શ્વાસ કરી શકવાના નહિ, કારણ કે સ્થિરને ઇલનમય કરનાર તરવો આપણને હવામાંથી જ મળે છે.

આહાર, જળ, અને હવામાંથી આપણને પોપણનાં તરવો મળતાં હોવાથી આ ત્રણ વિષે વિચાર કરવાની અગત્ય છે.

આહારમાંથી પોપણનાં તરવો જરૂર તૈયાર કરે છે. આથી જરૂર જે પોતાની ક્રિયા ઉત્તમ પ્રકારે કરે છે, તે જ આપણને આહારમાંથી પોપણનાં તરવો જોઈતા પ્રમાણમાં મળે છે. જરૂરનો વ્યવહાર અર્થાત્ પચનક્રિયા જે બરાબર ચાલતી નથી તે આપણું સ્થિર ઉત્તમ પ્રકારનાં પોપણનાં તરવોવાળું થતું નથી; અને આમ થતાં, શરીરને આંત્ર અને ઉત્તમ પ્રકારનાં પોપણ ન મળવાથી તેમાં વિવિધ પ્રકારના વ્યાધિઓ થાય છે.

જે કે વૈદકશાસ્ત્ર તથા હજારકર્તા પશુ વધારે વ્યાધિઓ ગણાવે છે, તે પશુ લગભગ બધા જ વ્યાધિઓ અરોગ્ય પચનક્રિયામાંથી જ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી, સઘળા વ્યાધિઓનો એક જરૂરના વ્યાધિમાં સમાવેશ કર્યો હોય તે આવે એમ છે. હજારો વ્યાધિઓનાં અટપટાં નામ અજ્ઞાન મનુષ્યોને વ્યથે ભડકાવનારાં છે. વસ્તુતઃ જુદી જુદી જાતના આઠ દશ વ્યાધિઓ હશે કે કેમ, એ પણ સંશયભરેલું છે. સર્વ વ્યાધિનું મૂળ અરોગ્ય પચનક્રિયામાં જ છે, અને તેમાં જે પશુ રીતે સુધારો થાય તે મંદી બીજા કોઈ કારણથી વ્યાધિ થવાનો સંભવ ભાગ્યે જ આવે છે.

હજારો અજ્ઞાન રોગીઓને આપણે વારંવાર ફરીમાન કરતા સાંભળીએ છીએ કે મોકડો

શ્રીનૃસિંહવાણીવિલાસ-દ્વિતીય પુસ્તક.

બીજી અગતિ રમણી હમણા જ તૈયાર થઈ છે ગાયન બાર પેઠી ૨૫૮ ૫૧, ૩૬-

પેઠી ૫૧. નંબર ૧-૦-૦ પોસ્ટજ ૦-૨-૦

શ્રીનૃસિંહવાણીવિલાસ-તૃતીય પુસ્તક.

બીજી અગતિ રમણી હમણા જ તૈયાર થઈ છે ગાયન બાર પેઠી ૨૫૮ ૫૧, ૩૬-

પેઠી ૫૧. નંબર ૧-૦-૦

શ્રીભામિનીભૂગણાંતર્ગત પદ્યસંગ્રહ

બીજી અગતિ રમણી હમણા જ તૈયાર થઈ છે ગાયન બાર પેઠી ૨૫૮ ૫૧, ૩૬-

પેઠી ૫૧. નંબર ૧-૦-૦ પોસ્ટજ ૦-૨-૦

શ્રીનૃસિંહવાણીવિલાસ (તૃતીય પુસ્તક) તથા ભામિનીભૂગણપદ્યસંગ્રહ.

બીજી અગતિ રમણી હમણા જ તૈયાર થઈ છે ગાયન બાર પેઠી ૨૫૮ ૫૧, ૩૬-

પેઠી ૫૧. નંબર ૧-૦-૦ પોસ્ટજ ૦-૨-૦

સદુપદેશશ્રેણી-સપ્તમ ઉપદેશ.

બીજી અગતિ નંબર ૦-૧૨-૦ પોસ્ટજ ૦-૧-૦

સદુપદેશશ્રેણી-પંચદશ સદુપદેશ.

બીજી અગતિ નંબર ૦-૧૨-૦ પોસ્ટજ ૦-૧-૦

સદુપદેશશ્રેણી-પોઝન સદુપદેશ.

બીજી અગતિ નંબર ૦-૧૨-૦ પોસ્ટજ ૦-૧-૦

२२. (पुस्तक) २०.—भाद्रपद कृष्ण ० १४, संवत् १९६४, दर्शन (अंक) ११.

श्लोकः।

सिंहासनं रचयितुं गगनं विशालं
नालं ध्रुव किल भूमिकलेवरस्य ।
यस्येह तस्य भगवंस्त्व साङ्गजस्य
रीत्या कया भवति धूलिकर्णे निवासः ॥

अर्थः—हे भगवन्! भूमा अर्थात् अति, महान् विमलवाणा व्याप, नेभु- सिंहासनं स्वयंभाटे विराज आकाश पञ्च परे ध्रुव ध्यु नदि, ते व्यापनी भाधारकिासाधे री रति भुलाकभां धनना रणप्रभुभां मोक्षगारायी रदी रीता छे ?

प्रसिद्ध कर्त्तार

श्रेयस्साधकअधिकारिर्वर्ग-वडोदरा.

श्री "सत्यविजय" प्रेस.—प्रोप्यद्वा, नवा द्वाण—अभमदायाद.

वापिड सवाणम पोदरेजसाधे ३, ३-०-० वर्षना व्यादेलभां ७.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

૧ પદ્યસંપ્રદ.

- ૧ સર્વજ્ઞ જ્ઞાનભાવના (શ્રી ઉપેન્દ્ર)... ..
- ૨ પ્રજ્વલિત, પ્યાન, તથા તેનો પરિણામ (છાંદ)... ..
- ૩ પ્રેમસંજ્ઞાભક્તિ સાધના સાધકોને નિમિત્તજ્ઞ (શ્રી ઉપેન્દ્ર)... ..
- ૪ સ્વરૂપાનુભવાર્થે કષ્ટપ્રતિ અભ્યર્થના (છાંદ)... ..
- ૫ ચિન્મયતાના અનુભવાદ્યાર (શ્રી ઉપેન્દ્ર)... ..
- ૬ ભારતિસ્તવન (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ..

૨ તત્ત્વવિચાર.

- ૧ જ્ઞાનસૂત્ર અથવા જ્ઞાનમીમાંસા (કણ્વીયા)... ..
- ૨ શ્રીસદ્ગુરુ કોણ હોઈ શકે? ગુરુરૂપ કે સંન્યાસી? (કણ્વીયા)... ..
- ૩ અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક (છાંદ)... ..
- ૪ શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો મંદાનાદ (છાંદ)... ..

૩ વિદ્યા.

- ૧ મહો તથા શશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર (છાંદ)... ..
- ૨ દર્શિ આશ્વપ્રભાસના લાભ (છાંદ) ૪૧
- ૩ શ્વસનવિદ્યાક્ષા (છાંદ)... ..
- ૪ માનસોપચાર (છાંદ)... ..

૪ અર્થ.

- ૧ ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો (છાંદ)... .. ૪૨

૫ સાહિત્ય.

- ૧ યોગિની (છાંદ) ૪૨

૬ અતિથિસત્કાર.

- ૧ પન્વતરી, (૨) તમાકુસ્તોત્ર તથા ચાસ્તોત્ર, (૩) શાંતિશાલક, (૪) નિર્જયવિલાસ... .. ૪૧

૭ પ્રકીર્ણ.

- ૧ ખાંડ અને ખાંડના પદાર્થો (છાંદ)... .. ૪૨૪
- ૨ તમાકુ વગેરેનો ઉપયોગ કરનારની કામ કરવાની શક્તિ ન્યૂન થાય છે. (છાંદ)... .. ૪૨૫
- ૩ શીયુત દોષારસાસ આજ્ઞાસાસ માલાનું દેહાંતરગમન (છાંદ)... ..
- ૪ સર્પદંશનો સરજ અને અભોષ ઉપપ (છાંદ)... ..
- ૫ ગેસોલીનના ઉપયોગમાં વાજુરી નોંદંતી સવધાનતા (છાંદ)... .. ૪૩૧
- ૬ એક નવલકથાકારના જીવનનો અદ્ભુત પ્રસંગ (છાંદ)... .. ૪૩૨
- ૭ આર્થશાસ્ત્રોએ વર્ણવેલી પાતાળગોક શું સ્વય છે? (છાંદ)... .. ૪૩૬

અગત્યની સૂચના.

મદાકાસ અનેક માસની વદ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે, અને તેથી આદેશને તે બીજા માસની ત્રણ દશમીમાં મળે છે. આથી જે આદેશને એ વરસમાં અંક ન મળે તેમજે મેલા દિવસ વાટ નોંદંત્ર અત્ર જાણાવવું. દેશીય જાદુતારો-ગોતાનું પ્રવચન દેશીય જાણાવવા કૃપા કરવી તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

અવસ્થાપક, મદાકાસ, વગેરે.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૦—ભાદ્રપદ. કૃષ્ણ ૦ ૧૪. સંવત્ ૧૯૬૪. વર્ષાન (મંક) ૧૧.

॥ ૐ શ્રી ॥

સર્વત્ર બ્રહ્મભાવના.

પદ. (શ્રીપતિ કુન્દે ગોપાલ—એ સય.)

ચિતિપતિ રાજે સાક્ષાત્—સર્વત્ર આજ્ઞા—

જહમાં ચિતિ ને ચેતનમાં ચિતિ, ચિતિમય અપૂ તેજ વાત,

દયલ ને સૂક્ષ્મ સકલ ચિતિમય છે, ચિતિમય સૃષ્ટિની (સૌ) ભાત;—

ચિતિમય વાણી, ચિતિમય ચિંતન, ચિતિમય સર્વ સંધાત,

અહં દંદ ત્વ ચિતિમય ભાસે, ચિતિ દિન, રાત, પ્રસાત;—

ચિતિમય આ વ્યવહાર સકલ છે, ચિતિમય શાત ઉત્પાત,

ચિતિમય પુત્ર કલત્ર સંબંધી, ચિતિમય છે પિતૃ ભાત;—

ચિતિમય વ્યતીત, પ્રકટ સહ ગ્રાણી, ચિતિમય સૃષ્ટિ અગતર,

સર્વ ચિતિમય, સંઘળું ચિન્મય, ચિતિમય શુભ પ્રખ્યાત;—

સમસર્વત્ર ચિતિપતિ વિલસે, કરીએ પ્રીતે પ્રણિપાત,

ચિતિવિભુ અન્ય દીસે તે ન સાચુ, મિથ્યા જાણવાત;—

પ્રણતિ, ધ્યાન તથા તેનો પરિણામ.

૫૬. (: ભક્તિ નવધા અમને વહાલી, એ લય.)

જય જય નરહરિ સચ્ચિત્સુખધન, ધ્યાન, પ્રભુની પદ, ધરીએ રે,
આપ સ્વરૂપમાં મિથ્યા આ હું પદ, હેતથી આજ વિખરીએ રે.

દશ્ય રથે સઘળે બહિર, લહીએ આપસ્વરૂપ,

બાધિત કરી જડ દુઃખ અસત, નામ અને આ રૂપ.

અસ્તિ ભાતિ પ્રિય આપમાં અંતર, એકાગ્ર થઈ ઉતરીએ રે. જય૦

ઈદ્રિય મનમાં લય કરી, મન કરી મતિમાં લીન,

મતિ ગાળી પ્રભુ આપમાં, રહીએ આજ અભિન્ન,

સચ્ચિત્ મહાઉદધિમાં આજે મહોદધિરૂપ, ઠરીએ રે. જય૦

અંશ નથી હું આપનો, હું તે કેવળ આપ,

આપ જ આપ દશે દિશે, નથી પુત્ર નથી બાપ.

નરહરિધેયે ગળીને સન્મય સુખમય ચિન્મય ફરીએ રે. જય૦

પ્રેમલક્ષણામક્તિ સાધવા સાધકોને નિમંત્રણ.

૫૬. (મારે મંદિરે પધારો યોગિરાજ—એ લય.)

પ્રભુપ્રેમમાં રમાડું, ઓ સુબાણ ! મારા પ્રાણ !

આવો, પધારો, આનંદથી.

પ્રેમ આનંદ એ જ મત આપણું.

જેથી જય સદ્ય અંતરનું તાપણું,

પમાડું તમને ચિતિરત્નખાણું;—મારા—

સાધનો વિવિધ રનેહે નિત્ય સાંધવાં,

ઉરે સ્થિર ચિત્તે શુરુને આસાધવા,

આપું ધરિ હંજવાનો એ કૃપાણું;—મારા—

અન્ય વિષયે વહેતી વૃત્તિ રોધજો,

તેલધારાવત્ સતત સ્વરૂપ શોધજો,

(એ) આપું લલય વીધવાનું અચુક ખાણું;—મારા—

ગણી સર્વસ્વ પ્રિયતમ નરહરિ,

આથા બાવથી લેજો સદ્ય વશ કરી,

દશેદિશામાં વર્તાવું તમ આણું;—મારા—

સ્વરૂપાનુભવાર્થે દ્રષ્ટપ્રતિ અભ્યર્થના.

૫૬. (હે કૃષ્ણ મુરારિ, આશ્રય સાચો—એ લય.)

હે સન્નિયતિ સ્વામિ ! આપસ્વરૂપરવિ મુજ ઉર આજ ઉગાડજો.

આપસ્વરૂપરવિકિરણમહિમા, વાણીથી ન કથાય,

જેપર પડતાં તે મટી લોહું, સ્પર્શમણિ બની જાય રે; હે૦

હે ચિન્મય ભાનુ ! આપની અદ્ભુત રશ્મિ મુજપર નાંખજો.

શાંતિસુધા છે આપ કિરણમાં, તત્ત્વજ્ઞે ગુણ ગાય,

કલેશાતીત થતા તે જન જે, ક્ષણ પણ તેમાં નહાય રે, હે૦

હે અદ્ભુત જ્યોતિ ! મુજ હૃદયે મંગલમય દ્યુતિ પ્રકટાવજો.

આપની મંગલમય દ્યુતિ જ્યાં ત્યાં કામઉલ્કને ન વાસ,

ક્રોધ શોક લય પીડ ન આપે, અવિધાથી ના ત્રાસ રે, હે૦

હે ઐશ્વર્યાગ્રિહ ! આપવિયે મુજ મતિને સ્નાન કરાવજો.

આપસ્વરૂપસાગરમાં કરીને અલ્પશકત કંઈ સ્નાન,

ધીના ધીર ગણાયા લવમાં, શાસ્ત્રો કરતાં ગાન રે. હે૦

હે અજ અવિનાશી ! પ્રકટપણે મુજ અણુઅણુમાંહિ વ્યાપજો.

આમય સ્વધળા ક્ષણમાં ટળતા, જે સ્થળ પ્રકંઠો આપ,

ક્ષર પણ અક્ષર બનતા સહજે, કથશે કોણ પ્રતાપ રે, હે૦

હે જ્ઞાનપ્રદાતા ! હું યાચકને જ્ઞાનનું દાન જ આપજો.

પરવશપણું ટાળે જે પળમાં, બદલે કરે સ્વતંત્ર,

કશે સિદ્ધ નરહરિ મુજ મતિમાં, તત્ત્વમસિ મહામંત્ર રે. હે૦

ચિન્મયતાના અનુભવોદ્ગાર.

૫૬. (અહો પ્રલભાદ ગાજે, એ લય.)

આ સ્ફુરણ કયાંથી આવે, હું પ્રજ્ઞા કે સ્ફુરાવે,

મને આજ કે સમાવે ચિત્તન્યમાં.

મુજને ચિત્તિમય કરી જણાવે ચિત્તિઃઅન્યમાં;—

સર્પ ઉતારે કાંચળી, તેમ ગયો જીવસાવ,

ચિત્તિરૂપે ચળકી રહ્યો, એ શો દિવ્ય પ્રસાવ,

સામર્થ્ય હુંમા' આ કણે હું મહા અનુભવું,

પૂર્ણ રૂપે જ્ઞાસું મને, શેષ ના રહું થવું,

મારું સ્વરૂપ આજ અવનવું;—

મર્યાદિત સહ શક્તિઓ, અમર્યાદ થઈ બન્ય,
 ક્ષણતુ' ન બાણું જે કંઈ, (હવે) ભૂતભવિષ્ય લહાય,
 અન્ય રૂપે પ્રતીત થતો (હું) શમ્યો આજ અનન્યમાં;—
 સકલ સૃષ્ટિ આ ભાસતી, (એ) ચિતિસાંકેતિક ચિદ્રૂ,
 (તે) સહ સંકેત ઉરે લહું, યતાં ચિતિથી અસિદ્ધ,
 કરું ન કાંઈ તદપિ કારણસ્વરૂપે હું રહું,
 કાર્યરૂપે થઈ સદા હું ટકું, આવું, હું જઉં,
 સહમાં હું સાંભળું ને હું કહું;—
 મગ્ન નિભાન'દે રહું, કરું એણા વિધવિધ,
 અહંબ્રહ્મતું ભાન એ, મુજ ઉર રહે સુસિદ્ધ,
 શરણપદ હું ત્યાગી આજ આઓ પદ શરણમાં;—
 અજરઅમર મુજ સ્વરૂપતું, કંથી શકે કો ગાન,
 જીવોને મુજ સ્વરૂપને, શુંજીવાને નથી કાન,
 રાણું હું પ્રાપ્તવ્ય પદમાં મૂર્ધન્યમાં;—

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના ૫૪ ૩૨૫ થી)

અભિવ્યોપવેદશાસ્ત્ર ॥ ૨૪ ॥

સત્કાર્ય:—સંકલ્પ કર્યો એવો ઉપદેશ શ્રુતિ કરે છે તેથી પણ બ્રહ્મ નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ છે.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે શ્રુતિમાં બતાવેલો સંકલ્પ પણ બ્રહ્મ કર્તા છે અને પ્રકૃતિ છે એ અર્થને સાધે છે. શ્રુતિ કહે છે કે સોડકામયત વહુસ્યાં પ્રજાયેય તેણે સંકલ્પ કર્યો છે હું બદ્ધ થાઉં, તદૈક્ષત વહુસ્યાં પ્રજાયેય ધ્યાદિ, આ વાક્યોમાં સંકલ્પપૂર્વક સ્વતંત્ર પ્રકૃતિનો કર્તા બ્રહ્મ છે એમ સૂચવ્યું છે, અને “ હું બદ્ધ થાઉં ” એ ભાગથી વિષ્ણુ એ બ્રહ્મરૂપ જ છે, એમ કહી બ્રહ્મ વિષ્ણુની પ્રકૃતિ છે, એ પણ સૂચવ્યું છે. તેથી બ્રહ્મ અભિન્નનિમિત્તોપાદાન છે.

વળી બ્રહ્મ પ્રકૃતિ શા માટે સ્વીકારવું, તેમાં અન્ય હેતુ કહે છે.

સાદ્દાશ્ચોમયામ્નાનાત્ ॥ ૨૫ ॥

સૂત્રાર્થ:—સાદ્દાત્ બ્રહ્મમાંથી જ વિશ્વના પ્રભવ અને પ્રણય કયા છે, તેથી બ્રહ્મ એ પ્રકૃતિ છે.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે સાદ્દાત્ બ્રહ્મને કારણરૂપે સ્થાપી સર્વાણિ હયાદમાણિ મૂતાન્યાશ્ચશાદૈવ સમુત્પન્નંતે આકારાં પ્રત્યસ્તં યાન્તિ—આ સૂત્ર પદાર્થો આંકારપદવાચ્ય

અક્ષર્યાંથી જ ક્રિયત થય છે અને અક્ષર્યાં જ અસ્ત થઈ રહે છે. એ કૃતિમાં અક્ષર્યાંથી જ સુરના પ્રસવ અને પ્રવય એ બંનેનું વર્ણન છે. જે પદ્યને જેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને જેમાં થય પામે છે તે તેનું ઉપાદાન કારણ છે; જેમકે ચોખ્ખાનું પૃષ્ઠી, એ દોષમાં પ્રસિદ્ધ છે. ક્રિયતિ ઉપાદાનથી અન્ય કારણને લીધે સંભવે, પણ પ્રવય ઉપાદાનથી અતિરિક્તમાં સંભવ-તા જ નથી. સૂત્રમાં જે સાક્ષાત્ પદ વાપર્યું છે તે ઉદાહરત પ્રતિભા પણ પદના અર્થનું છે તેથી અક્ષર અને અક્ષર જ પ્રકૃતિ થઈ રહિ તેમ છે.

આ જ અર્થની સિદ્ધિમાં અન્ય દેવુ આપે છે.

આત્મકૃતોઃ પરિણામાત્ ॥ ૨૬ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પરિણામ કર્યામાં આત્મકૃતવિધિની કૃતિ કૃતિ જન્મ્યું છે તેથી અક્ષર પ્રકૃતિ છે. આત્મકૃતોઃ—આત્મનઃ કૃતોઃ—આત્મકૃતવિધિની કૃતિ—કર્યુ ત્યાં કૃતિ અને આત્મના સંબંધ એ પ્રકારનો છે; (૧) કૃતિનો વિષય અને (૨) કૃતિનો અર્થપ. કૃતિનો અર્થપ તે કૃત્તા કંઈ-વાચ છે અને કૃતિનો વિષય તે કર્મ કહેવાય છે. કૃત્તા પૂર્વસિદ્ધ હોય છે, અને કર્મ તે, તે કૃતિથી આપ્ય છે તેથી પછી સિદ્ધિમાં આવે છે.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે તંત્રીય કૃતિ અર્થપ્રક્રિયામાં જન્મ્યું છે કે તદ્વાત્માનં સ્વયમકુરુત-દેહે પોતે પોતાને પોતાની મેળે કહ્યું અર્થે અકુરુત-ક્યું, એ ક્રિયાપદ “કૃતિ” ક્ષાર્ય છે. એના કૃતાર્થે તદ્-અક્ષર-છે અને કર્મરૂપ આત્માનં છે. અર્થે આ-ભાવું, અક્ષરવું, કૃતિ અને કર્મરૂપ બંને છે. કૃષ્ણને શંકા થય કે કૃત્તા તે કૃતિની પૂર્વે સ્થેના સિદ્ધ વસ્તુ છે, અને કર્મ તે કૃતિથી આપ્ય થતી ઉત્તર કાલે થનાર વસ્તુ છે, તે પોતે પોતાને કૃત્તા કેવી રીતે યત્ન રાકે? એનું ઉત્તર આ સૂત્રમાં પરિણામાત્ પદથી આપ્યું છે કે એમ થઈ રાકે છે. કુષ કૃતિની પૂર્વે સિદ્ધ છે છતાં કુષનાં પરિણામરૂપ દષિ એ કૃતિની પાછળ થનાર છે, છતાં કુષના નિમ્નરૂપ હોવાથી કુષરૂપ જ છે. તે જ પ્રમાણે વસ્તુના કૃતિપૂર્વે વસ્તુ હોય છે, અને વસ્તુના ક્રિયા યથા પછી એ વસ્તુના પરિણામરૂપ પદ અસ્તિત્વમાં આવે છે, તે પણ પરિણામ હોવાથી વસ્તુરૂપ જ છે. તેથી જ કુષ પોતાની મેળે દષિરૂપ થવું હોય તે કુષ પોતે પોતાને કરે છે એમ કહેવય. એમ કહેવનું નથી તેનું કારણ કે કુષને દષિરૂપ કરનાર બાહ્ય સાધન હોય છે. પરમાત્માને જગતરૂપ પરિણામ પોતાને કરવા બાહ્ય સાધનની અપેક્ષા રહેતી નથી, અને તે આ કૃતિમાં સ્વયમ્-પોતાની મેળે, એ પદથી જ-કૃત્યું છે, તેથી પરમાત્માએ પોતે પોતાને કરવા એટલે કે પરમાત્માએ પોતે પોતાને જગત-રૂપ કૃત્તા એમ કહેવામાં વિરોધ નથી. તેથી આ કૃતિમાં અક્ષર પોતે કૃત્તા, અને કર્મ બંને રીતે કહ્યું છે: તેથી અક્ષર પ્રકૃતિરૂપ છે એ સિદ્ધ થાય છે અને પોતે જ કરનાર છે તથા પોતાની મેળે જ કરે છે તેથી કૃત્તા પણ પોતે છે, એ પણ આ જ કૃતિથી જન્મ્યું છે.

આ પ્રમાણે આ સૂત્રની એક વ્યાખ્યા થાય છે, અને બીજી આ વ્યાખ્યા પણ થઈ રાકે છે. આત્મકૃતોઃ એ એક સૂત્ર સેવું અને તેની ઉત્તર પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરી, તથા પરિ-ણામાત્ એ બીજું સૂત્ર સેવું, અને તેથી એ અર્થ સેવો કે સત્ત્વ ત્વચ્ચામવગિરહં આ તિરહં ચ-અર્થે તંત્રીય કૃતિમાં અક્ષરના જે વિશરૂપ પરિણામ તેના અક્ષરના એક વિશરૂપમાં નિર્દેશ કર્યો છે, તેથી તે અક્ષર પ્રકૃતિરૂપ સૂચવે છે કેમકે નિમિત્તકારણ અને

વિકાર એ અને અસંત શિન્ન હોય છે, અને ઉપાધાનકારણ તથા વિકાર જ વસ્તુતઃ એક હોવાથી તેમનો જ એક વિભક્તિમાં નિર્દેશ થઈ શકે તેમ છે.

પ્રસ્તુત અર્થની સિદ્ધિમાં અન્ય હેતુ ગ્રીચૂતકાર બતાવે છે.

યોનિશ્ચ હિ ગીયતે ॥ ૨૭ ॥

સૂત્રાર્થ:—યોનિ પદ શ્રુતિમાં છે, તેથી પણ બ્રહ્મ પ્રકૃતિરૂપ છે.

આ સૂત્રથી એ કથું કે ઉપનિષદોમાં કર્તારમીં પુરુષં બ્રહ્મયોનિમ્-ક્રિયાં શક્તિ-સંપન્ન, નિયન્તા પુરુષ કે જે બ્રહ્મ યોનિ છે-યદ્મૂત યોનિ પરિપંશ્યન્તિ-ધીરાઃ ધીર પુરુષો ભૂતોપન્નક્ષિત સમગ્ર પ્રપંચની યોનિરૂપ જેને ખ્યાનવડે સાક્ષાતકાર કરે છે—ધ્યાદિ વચનોમાં બ્રહ્મને યોનિરૂપ કરી વર્ણન કથું છે. ત્યાં વનરૂપિત તથા આપધિની પૃથ્વી યોનિ છે, ધ્યાદિ વાક્યો જ્ઞેતાં લોકમાં યોનિશબ્દ પ્રકૃતિવાચકરૂપે વપરાય છે. સ્ત્રી યોનિ કહેવાય છે. ત્યાં પણ એ યોનિ પોતાના અવયવરૂપ શોણિતદ્વારા ગર્ભનું ઉપાધાનકારણ છે. એ સ્ત્રી છે કે યોનિષ્ઠ હન્દ્ર નિપદ અકારિ-હે હન્દ્ર ! તમારે જેસવામાટે સ્થાન કથું છે-ધ્યાદિ સ્થલે યોનિશબ્દનો અર્થ સ્થાન થાય છે. પણ અત્ર પ્રસ્તુત શ્રુતિમાં યથોર્ણનામિઃ સૃજતે વૃક્ષતે ચ-જેમ કરોળીઓ જાગને સજે છે અને પાછી ઝડણુ કરી લેં છે-ધ્યાદિ-વાક્યશેષ જ્ઞેતાં યોનિશબ્દ સ્થાનવાચક લઈ શકાય તેમ નથી. પણ પ્રકૃતિવાચક જ છે એ સિદ્ધ થાય છે. તેથી આ શબ્દ પરથી બ્રહ્મ એ પ્રકૃતિ છે, એ સિદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે વિવિધ હેતુઓથી બ્રહ્મ વિશ્વનું ઉપાધાન કારણ પણ છે, એ સિદ્ધ થાય છે; તેથી પૂર્વપક્ષીએ આપેલા હેતુઓ સર્વ બાધિત કરે છે. પૂર્વપક્ષીએ જણાવ્યું હતું કે ઈશાઃ પૂર્વકે કર્તૃત કૃષ્ણાદિ નિમિત્ત કારણોમાં જ હોય છે અને ઉપાધાન કારણમાં દદ્ય નથી એ અનુમાન અત્ર વર્જ્ય છે. કારણ કે આ બ્રહ્મતત્ત્વનો વિષય, એ અનુમાનગમ્ય નથી પણ શ્રુતિ-ગમ્ય છે, માટે એમાં શ્રુતિને અનુસરીને વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ; અને કેવલ શુદ્ધ તર્કને અનુ-સરી નહિ; શ્રુતિ સ્પષ્ટપણે આ ઈશાણુંકર્તા પરમાત્મા પ્રકૃતિરૂપ છે એમ જણાવે છે. તેથી પરમાત્મા વિશ્વના અભિન્નનિમિત્તોપાધાન સ્વીકારવા ધટે છે. પુનઃ દ્વિતીયાધ્યાયમાં આ સંબં-ધની ચર્ચા વિસ્તારથી કરવામાં આવનાર છે, અને આ પ્રસંગમાં જણાવેલા પૂર્વપક્ષીના હેતુ-ઓનું ત્યાં ખંડન આપવામાં આવનાર છે, તેથી અત્ર વિસ્તાર કરતા નથી.

આપ્રમાણે આ અધિકરણથી બ્રહ્મ અભિન્ન નિમિત્તોપાધાન છે એ સિદ્ધ કથું, અને તેથી આ અધ્યાયમાં બ્રહ્મમાં જ કારણત્વ સમન્વિત છે એ જણાવ્યું છે, અને પ્રધાનનું અદ્યક્ષ કરવું અર્થદિક છે, એ અનેક વાર વિસ્તારથી વિવિધ હેતુવડે કથું. હવે એ જ ન્યાય પરમાણુઆદિને કારણરૂપ માનનાર પક્ષની સામે લાગે છે, એ અતિરેશ કરી લગવાનું શ્રીવ્યાસ આ પાત્રની અને આ અધ્યાયની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે કે,

एतेन सर्वं व्याख्याता व्याख्याताः ॥ २८ ॥

સૂત્રાર્થ:—આથી અન્ય સર્વ વાદોનું વ્યાખ્યાન થઈ ગયેલું સમજવું.

આ સૂત્રથી એ કથું કે રૂક્ષતેર્નાશબ્દમ્ એ સૂત્રથી આરંભી પ્રધાન જગતનું કારણ છે એ શબ્દને વારંવાર આશંકાપૂર્વક ખંડન કર્યો, કેમકે એ વાદને સમર્થન કરનાર હોય તેવાં કોઈ કોઈ લિંગાભાસ શ્રુતિમાં છે એમ મંદમતિને લાગે તેમ છે. વળી કાર્યકારણનું અ-નન્યત્વ, પુરંપનું અસંગત્ય ઇત્યાદિ પ્રધાનકારણત્વવાદી આખ્ય સ્વીકારે છે, તેથી એ શાબ્દ વેદા-ન્તને પ્રયાસમ છે તેમ જ દેવલ આદિ કોઈ કોઈ ધર્મસૂત્રકારોએ પોતાના મંથમાં એને

સ્વીકારેલો છે. આ પ્રકારનાં વિવિધ કારણોને લીધે એના ખંડનમાં મહા પ્રયાસ કર્યો છે, અને ન્યાયાદિક્ષમત અણુકારણવાદઆદિ પક્ષોનું સાક્ષાત્ ખંડન કર્યું નથી. પણ બ્રહ્મકારણતા વાદના એ સર્વ પક્ષ પ્રતિપક્ષ જ છે, તેથી તેમના પક્ષ પ્રતિવેષ કર્તવ્ય જ છે, એ પક્ષોને સમર્થન કરનાર પક્ષ કોઇ કોઇ વૈદિક લિંગાભાસ મંદમતિને દેખાય તેમ છે. તેથી પ્રધાન મંથને દુરાચ્યો એટલે તેનાથી દલકા તો દારી જ ગયા, એ પ્રધાનમત્સનિબદ્ધશુ ન્યાયને અનુસરી આ સૂત્રથી અતિદેશ કરવામાં આવ્યો છે કે પ્રધાનને કારણ માનવારૂપ પક્ષના નિ-
લેધમાં જે ન્યાય આપવામાં આવ્યા છે કે એ અશબ્દ છે એટલું જ નહિ પણ શ્રુતિથી વિરુદ્ધ છે તે ન્યાય એ ક્ષતર સર્વ પક્ષોની સાથે પણ લાગે છે, તેથી આથી એ સર્વનું પણ ખંડન થઇ જાય છે. આ પ્રમાણે આ સૂત્રમાં અતિદેશ કરી છેલ્લું પદ વ્યાख्याતા: જે એ વાર વાપર્યું છે. તેથી આ અધ્યાયની પરિસમાપ્તિ સૂચવી છે.

(અપૂર્ણ)

શ્રીસદ્ગુરુ કોણ શકે? ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી?

(અનુસધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૩૭૦ થી.)

તાં શાંકરવેદાન્તનાં પ્રમાણો જે અનુપદ આપવામાં આવનાર છે તે જોતાં સર્વને જાણીશો કે પ્રસ્તુત સંબંધમાં શાંકરવેદાન્તીઓમાં ત્રણ પક્ષ છે, અને તે સર્વ શાંકરવ્યાખ્યાના વચનને આધારે જ થયેલા છે. તે પક્ષ તે આ છે.

(૧) ધણુ ખરા તો સંન્યાસાશ્રમની અનિવાર્યતા સ્વીકારતા જ નથી, પણ વેદાન્તવિચાર-
માટે માનસ કર્મભાગ કરવામાં આવે તો ચાલે તેમ છે, અને એ પ્રકારે કરવામાં આવતા કર્મભાગમાં કોઇ જાતનો દોષ નથી એવું માને છે. આ એક પક્ષ છે. (૨) અન્ય કેટલાક, બ્રાહ્મણોમાટે જ સંન્યાસની આવશ્યકતા માને છે. ક્ષતર વર્ણના મનુષ્યોમાટે સંન્યાસ અગરૂપ નથી પણ બ્રાહ્મણોએ જ તેમને પ્રતિબંધ નહિ હોય તો સંન્યાસ લેવો અને તેમ લઇ તેઓ શ્રવણાદિનું અનુશાન કરે છે તો તેમને તત્ત્વજ્ઞાનની વહેલી પ્રાપ્તિ થાય છે. આ દ્વિતીય પક્ષ છે. (૩) કોઇ કોઇ સંન્યાસને તથા કર્મને ઉલ્લખને, બંનેનું શ્રુતિમાં વિધાન છે માટે, અનિવાર્ય માને છે. છતાં જેમ ધીરાકરાચાર્યે એ જન્મમાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ નહોતો કર્યો છતાં એમનું અંતર શુદ્ધ હતું તેથી પૂર્વજન્મમાં એમણે ગૃહસ્થાશ્રમ સેવી વિવિધિયાની સંપાત્તિ કરી હોવી જોઈએ એમ અનુમાન થાય છે તે જ પ્રમાણે જો પૂર્વજન્મમાં સંન્યાસ લઈ શ્રવણાદિમાં પ્રવૃત્તિ થઇ હોય તો વર્તમાન જન્મમાં તે પુરુષ ગમે તે આશ્રમમાં ગહેતો હોય તોપણ તેને તત્ત્વજ્ઞાન થવામાં બાધ નથી, આણું સ્વીકારે છે, અર્થાત્ એમનું માનવું એવું છે કે જેમ વિવિધિયાની પ્રતીતિ થતાં પૂર્વજન્મસેવિત ગૃહસ્થાશ્રમનું અનુમાન થાય છે તે જ પ્રમાણે વર્તમાન જન્મમાં ગમે તે આશ્રમમાં રહેનારને મનના વિક્ષેપને અકાલ પ્રતીતિ થાય તો તે એણે પૂર્વજન્મમાં સંન્યાસ લીધો છે એમ સૂચવે છે, અને એ પુરુષે તત્ત્વજ્ઞાન માટે પુનઃ આ જન્મમાં સંન્યાસ લેવાની જરૂર નથી. આમ સેવાથી કર્મનું વિધાન કરનાર તથા કર્મભાગનું વિધાન કરનાર બંને પ્રકારની શ્રુતિ અસ્તિત્વાર્થ થાય છે. આ તૃતીય પક્ષ છે. સંતને સ્પષ્ટ સમજાશે કે આ ત્રણે પક્ષમાંથી કોઇ પણ પક્ષનું અવલંબન કરનાર સંન્યાસીથી

છતર આશ્રમીને તત્ત્વજ્ઞાન થયું નથી એવું કહેતા મંથી, અર્થાત્ જો શાંકરવેદાન્તી હોય તો કોઈ દિવસ એવું કહે તેમ નથી જ. આમ છતાં આ 'શાંકરવેદાન્તીઓએ ૨૫૯ જ્યોત્સ્નાવેદા સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ અર્થે શાંકરવેદાન્તને નામે પ્રસારના કોઈ મહેનત કરે તો તેની કૃતિમાટે શાંકરવેદાન્ત જોખમદાર નથી; કારણ કે ખરા શાંકરવેદાન્તી તેને હસી કાઢે છે અથવા તેની મતિની મંદતા જોઈ તેની ઉપેક્ષા કરે છે, પણ કોઈ પણ શાંકરવેદાન્તી આ કુશમ્ભી ધુસ-જીવાસને પોતાનો કરી સંબ્રહતા નથી.

આ ત્રણે પક્ષને સૂચવનાર અસંખ્ય વાક્યો શાંકરવેદાન્તમાં રચેને સ્થળે ઉપલબ્ધ થાય તેમ છે, છતાં દિગ્દર્શનઅર્થે એ પક્ષોને ૨૫૯ દર્શાવવામાટે જ તેમાંથી થોડાં અત્રે 'પ્રાસ' શિક્ક હોવાથી આપીએ છીએ.

પંચપાદિકાવિવરણમાં આ પ્રકારના પક્ષો જ સૂચવ્યા છે. ત્યાં (૫૪ ૧૬૨) કહ્યું છે કે 'કથં પુનઃ કર્મણાં તત્ત્વાગસ્ય ચાત્મજ્ઞાનફલતા શાન્ત્યાડવપારયિતુમ્ । પોદશિપ્રવ્રજ્ઞના પ્રવ્રજ્યોરિવ પ્રત્યંગતેતિ વદામઃ । ક્રમેણ વા કર્મતત્ત્વાગયોરાત્મજ્ઞાનેત્પકારિતયા સમુચયઃ કલ્પ્યતે ।... પ્રવ્રજ્ઞશ્ચ વિપયતયા વા વ્યવસ્થા કલ્પ્યતે ॥

ભાવાર્થ:—કર્મ અને કર્મનો ત્યાગ એ બે વિરોધી દેખાય છે તો એ બે વિરોધી સાધનો આત્મજ્ઞાનરૂપ રૂપને આપે એ કેવી રીતે બને, અર્થાત્ એ બે વિરોધી સાધનની દેવા પ્રકારથી વ્યવસ્થા કરવી? આ પ્રશ્ન કોઈ કરે તો તેના ઉત્તર આ પ્રમાણે છે 'કે જેમ ધોડશિનું પ્રદણ કરવું અને પ્રદણ ન કરવું એ બંને શ્રાંત છે અને બંને પ્રકારે ક્તુની સિદ્ધિ કરાય છે તે જ પ્રમાણે આ બે વિરોધી સાધનોના વિકલ્પ લેવો, એ એક વ્યવસ્થા છે. કર્મ-દ્વારા તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે અને કર્મના ત્યાગદ્વારા પણ થાય છે માટે બેમાંથી ગમે તે 'સાધનનું' અનુસૂતાપ્રમાણે અને અધિકારપ્રમાણે અનુજાન કરવું. બીજી વ્યવસ્થા એ થાય છે કે એ બંનેનો સમુચ્ચય લેવો અને એ બંને સાધનોનું ક્રમિક અનુજાન કરવું. અને ત્રીજી વ્યવસ્થા એ થાય છે કે બ્રાહ્મણોમાટે કર્મત્યાગ અને છતર વર્ણમાટે કર્મો સાધનરૂપે લેવાં. આ ત્રણ રીતે આ બે વિરોધી સાધનો આત્મજ્ઞાનનાં સાધનરૂપે વ્યવસ્થિત કરવાં.

મધુચંદન સ્વસ્તવતીએ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાની ટીકામાં (૧૮-૫૬) શુદ્ધાન્ત:કરણવાળા ક્ષત્રિયાદિએ કર્મોનું અનુજાન કરવું કે સંન્યાસ લેવો એ પ્રશ્ન કરી, અંત:કરણની શુદ્ધિવાળાને કર્મનો નિરેષ કર્યો અને સંન્યાસ તો બ્રાહ્મણનો ધર્મ છે માટે ક્ષત્રિયાદિ માટે તેનો નિરેષ છે માટે આ બંને માર્ગોનો નિરેષ પડે અને તેથી મારે એ નિરેષનું અતિક્રમણ તો અવરંધ જ કરવાનું છે તો પછી કર્મત્યાગ કરવો જ વધારે સારો છે, કેમકે બાધના હેતુનો તેમાં પરિત્યાગ કરાય છે અને કર્મો તો ચિત્તનો વિક્ષેપ કરનાર છે માટે તે કરવાં મારે સારાં નથી એ પ્રકારનો અર્જુનનો અભિપ્રાય પૂર્વપક્ષરૂપે સ્થાપી, સિદ્ધાન્ત કરતાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ આ પ્રત્યક્ષ દેખા છે કે સર્વ કર્મોણ્યપિ સદા કુર્યાણો મદ્ વ્યર્પાધયઃ । મત્પ્રસાદાદવામોતિ શાન્ત્યત્ પદમપ્યયમ્ ॥ ૧૮-૫૬ ॥ એમ જણાવ્યું છે. અને એનો અર્થ ૨૫૯ કરતાં કહ્યું છે કે યઃ પૂર્વોક્તૈઃ કર્મભિઃ શુદ્ધાન્તઃકરણઃ સોડયદયં ભગવદેકદારણઃ । ભગવદેક-દારણતાપર્યન્તત્યાદન્તઃકરણશુદ્ધેઃ । પતાદશાશ્વેદ્ બ્રાહ્મણઃ સંન્યાસપ્રતિબંધરહિતઃ સર્વકર્મોણિ સંન્યસ્યતુ નામ । સંસારપિમોક્ષસ્તુ તસ્ય ભગવદેકદારણસ્ય ભગવત્પ્ર-સાદાદેય । પતાદશાશ્વેત્ ક્ષત્રિયાદિઃ સંન્યાસાનધિકારી સ કરોતુ નામ કર્મોણિ

। કિન્તુ મદ્વ્યપાશ્રયઃ...સર્વાણિ કર્માણિ ધર્માશ્રમધર્મરૂપાણિ...સદા કુર્વાણો મત્ત્મ-
સાદાત્...અધાર્મોતિ હિરણ્યગંભવનમદ્વિદ્યાનોત્પત્ત્યા શાશ્વતં નિત્યં પદમ્ ।

ભાવાર્થઃ—પૂર્વે જે વિવિધ કર્મો કહ્યાં છે. તે કર્મવડે જેનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થયેલું
હોય છે તે અવસ્થા ભગવદ્કારણ જ હોય છે, પરમાત્માના જ નિર્ધારણો હોય છે, કારણ
કે પરમહત્તમામાં સર્વાંભાવનું અર્પણ થઈ રહે એ જ અંતઃકરણની પરમશુદ્ધિ છે, હવે આ
સ્થિતિને પહેંચિસો જે બ્રાહ્મણ હોય તો તે બાંને સંન્યાસને અંગીકાર કરે, પણ તેમાં પણ સર્વ
બ્રાહ્મણોએ સંન્યાસ લેવાનો નથી, પણ જેને સંન્યાસ લેવામાં પ્રતિબંધ નહિ હોય તેણે જ.
પણ આમ સંન્યાસ તે લે તો તેટલાથી તેને મોક્ષ થતો નથી, પણ એ આશ્રમમાં રહી મારો
અનુગ્રહ મેળવે તો જ તે અનુગ્રહને લીધે મારું વિશેષ જ્ઞાન તેને થાય છે, અને તે વડે
મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે. હવે એ સ્થિતિને પહેંચિસો જે બ્રાહ્મણ નહિ હોય પણ ક્ષત્રિયાદિ
હોય કે જેને સંન્યાસનો અધિકાર નથી અથવા બ્રાહ્મણ હોય અને સંન્યાસ લેવામાં પ્રતિબંધ-
વાળો હોય તો તે બંને કર્મો કરતો રહે, પણ મને જ શરણ રહી સર્વ ધર્માશ્રમ ધર્મરૂપ
તથા લૌકિક કર્મો કરતો રહેનાર એ પણ, જેમ શ્રીહરણ્યગર્ભ આમ કર્મ કરતા રહે છે છતાં
મારું જ્ઞાન પામી તે દ્વારા મોક્ષને પામે છે તેમ, મારો સાક્ષાત્કાર પામી મોક્ષને પામે છે.

આ વાક્યમાં કોણે સંન્યાસ લેવો, ક્યારે લેવો અને ક્યારે નહિ લેવો તથા સંન્યાસ
નહિ લીધા છતાં કર્મ કરતાં રહેવાથી પણ તત્ત્વજ્ઞાન અને તે દ્વારા મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે
એ એટલું તો સ્પષ્ટપણે સૂચનું છે કે એ વાંચનાર કોઈ પણ સંસ્થાને ભાગે જ એ સંન્યા-
સમાં લેરા પણ સંશય રહે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના દ્વિતીયાધ્યાયના ૧૧ માં શ્લોકના ભાષ્યમાં શ્રીશંકરાચાર્ય જણાવે
છે કે ધંધા ન તે તત્ત્વવિદ્દેશ્વરસમર્પિતેન કર્મણા સાધનમૂતેન સંસિદ્ધિ સત્ત્વ-
શુદ્ધિ પ્રાપ્તોત્પત્તિલક્ષણાં વા સંસિદ્ધિ આસ્થિતા જનકાદય इति ध्यायेयम् ॥

ભાવાર્થઃ—તૃતીયાધ્યાયના ૨૦ માં શ્લોકમાં શ્રીજનકાદિ કર્મવડે જ સંસિદ્ધિને
પામેલાં છે, એવું કહ્યું છે તે શ્લોકમાં જે એ એમની તત્ત્વજ્ઞાન થતા પૂર્વની દૃષ્ટિકત જણા-
વનાર શ્લોક લાઇએ તો એનું વ્યાખ્યાન આ પ્રમાણે કરવું ઉચિત છે કે એ સમયે તત્ત્વ-
જ્ઞાનથી સંહિત શ્રીજનકાદિ ધર્માર્પણશુદ્ધિથી કર્મ કરતા રહ્યા અને એ કર્મોનુશાનરૂપ સાધન-
વડે જ, સંન્યાસ લીધા વિના જ, સંસિદ્ધિને એટલે અંતઃકરણની શુદ્ધિ અથવા તો તત્ત્વજ્ઞાન-
રૂપ ચંદ્રવિદ્યની સ્થિતિને પામ્યા. તેથી સંન્યાસ અનિવાર્ય સાધનરૂપ લઈ શકાય તેમ નથી,
એ આથી સૂચવાય છે.

તૃતીયાધ્યાયની પદના ભાષ્યમાં શ્રીશંકરાચાર્ય જણાવે છે (૫. ૩૫) કે જન્માન્તર
વૃત્તકર્મમ્યથ પ્રાગપિ ગાર્હસ્થાદ્ વિચિત્રોત્પત્તિસંભવાત્ ॥

ભાવાર્થઃ—પૂર્વપક્ષી કહે છે કે તત્ત્વજ્ઞાન માટે કર્મ કરવાં જોઈએ અને તે માટે
ગૃહસ્થાશ્રમ અવસ્થા લેવો જ જોઈએ એના ઉત્તરમાં આદિ કહ્યું છે કે ના, એમ નથી. ગૃહસ્થાશ્ર-
મના સ્વીકારપૂર્વે જ, - પૂર્વજન્મમાં કરેલાં કર્મવશાત્ તત્ત્વજ્ઞાન થઈ શકે છે, માટે ગૃહસ્થાશ્ર-
મની પ્રત્યેક જગ્મે આવશ્યકતા નથી. આ વાક્ય સંન્યાસની પણ વ્યવસ્થા કરે છે. કેમકે
ગાર્હસ્થપૂર્વે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ છે અને એ આશ્રમમાં જ બ્રહ્મવિદ્ થઈ શકે છે એમ આદિ

કહ્યું છે. ગાદર્યપૂર્વે દોઢ દિવસ સંન્યાસાશ્રમ આવતો નથી. બ્રહ્મચર્યનું સેવન થયા પછી ગૃહસ્થ અથવા સંન્યાસી થઈ શકાય છે, પણ આશ્રમનો પ્રતિભાગ્ય શાસ્ત્રથી નિષિદ્ધ છે. તેથી બ્રહ્મચર્યાશ્રમી બ્રહ્મવિદ્ થયા એટલે તે સંન્યાસી નથી જ એ સ્પષ્ટ છે, અર્થાત્ ગૃહસ્થ થયા વિના બ્રહ્મવિદ્ થવાય છે તો સંન્યાસવિના તો થવાય એમાં શું કહેવું હતું ?

(અપૂર્ણ.)

ગ્રહો તથા રાશિઓની મનુષ્યના જીવનપર થતી અસર.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૩૭૩ થી)

જલતત્ત્વની ત્રણ રાશિઓ.

કર્ક, વૃશ્ચિક અને મીન.

પ્રકરણ ૧૦.

કર્ક રાશિ.

(૨૧ મી જ્યુનથી ૨૨ મી જ્યુલાઇસુધી)

(જલતત્ત્વની ત્રણ રાશિઓમાં આ રાશિ મુખ્ય ગણાય છે. તેની સત્તા વ્યપ્તિ શરીરમાં છાતી અને સ્તનદિપર પ્રવર્તે છે. વેદન અને સ્વભાવ, એ ઉભયને તે પોષનાર છે. સૂર્ય પ્રત્યેક વર્ષે આ રાશિમાં જ્યુનની ૨૧ મી તારીખે અથવા એ અરસામાં પ્રવેશે છે, અને ૨૨ મી જ્યુલાઇએ અથવા એ અરસામાં તેનું અંતિક્રમણ કરે છે. આ રાશિની ખરેખરી અસર સૂર્યનો તેમાં પ્રવેશ થયા પછી છ દિવસે થાય છે, તેથી ૨૧ મીથી ૨૭ મી જ્યુન-સુધીમાં જન્મેલાં મનુષ્યોમાં આ રાશિનાં સંપૂર્ણ લક્ષણો હોતાં નથી. તેઓનામાં કંઈક પૂર્વ-રાશિનાં એટલે મિથુન રાશિનાં અને કંઈક આ રાશિનાં લક્ષણો હોય છે. વળી તેમના જન્મ-સમયે ચંદ્ર જે રાશિમાં હોય છે, તે રાશિનાં લક્ષણોના અંશે પણ તેમનામાં હોય છે.)

બારે રાશિમાં આ રાશિને વિરોધાભાસવાળી રાશિ ગણવામાં આવે છે, કારણકે આ રાશિમાં જન્મેલાં મનુષ્યોનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવું એ ખરેખર થવું કઠિન છે. તેમના અસંત નિકટના મિત્રો પણ તેમને તેઓ જેવા હોય છે, તેવા યથાર્થ જાણી શકતા નથી. આ રાશિમાં એક પક્ષ જેમ કેટલાક અસંત મોટા પુરુષો થયા છે, તેમ અન્ય પક્ષ કેટલાક છેક દલખી રિયલિટીમાં રહેલા પુરુષો પણ થયા છે.

આ રાશિનાં મનુષ્યોએ આ પ્રકરણમાં તેમને માટે જે કંઈ લખવામાં આવે તેનો યથાર્થ અભ્યાસ કરીને તેમાંથી બોધ પ્રદણ કરવાનો છે, અને તેને સર્વ પ્રકારના પ્રયત્ને આચારમાં મૂકવાનો છે.

આ રાશિમાં જન્મેલા યોગ જ મનુષ્યો સુવર્ણની સાથે શાંતિથી અને સંપત્તિ રહેનારા હોય છે. તેઓમાં ખરેખરા સુખી કોઈક જ જોવામાં આવે છે; તોપણ આ રાશિના મનુષ્યો જે ખરા મનથી પોતાના હોયો જિતવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તો તેઓ તે હોયોને જિતીને સુખી થયાવિના રહેતા નથી.

કર્ક શશિનાં મનુષ્યો 'દદ' નિશ્ચયવાળાં અને ભારે આગ્રહી હોય છે. તેઓનામાં અંતર્દાન હોય છે, તથા તેઓ કોઇ ઉદ્દેશને લંબને ક્રિયા કરનારા હોય છે. જો તેઓ આગ્રહથી પોતાનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં મગ્ન રહે છે તો તેઓ મોટો વિજય મેળવે છે. આમ છતાં નજીવા કારણભાટે અથવા કશા પણ દેખીતા કારણવિના તેઓ પોતાના નિશ્ચયને અને આગ્રહને ધણી વાર છોડી દે છે. ગમે તેવાં કારણોવડે તેઓની ખાતરી કરી શકાતી નથી. તેઓની લાગણી બહુ જ સહેલાઈથી દુઃખથી શકાય છે, અને જો કોઇ તેમને ક્ષોભ ઉપજાવે છે તો તરત જ નિરાશ થઇ જાય છે, અને ગમે તેવાં માથે લીધેલાં મહત્વનાં કામો પણ છોડી દે છે.

તેઓ પ્રસંગે શક્તિશાળી બળ બતાવે છે, અને વળી પાછા બાળકના જેવા નિર્બળ બની જાય છે. તેઓના ભારે લાગણીવાળા સ્વભાવથી તેઓ છેક જેવકુશીલરેલાં કામો કરે છે, અને તે જોઈને તેમના મિત્રોને ધણું આશ્ચર્ય થાય છે.

તેઓને પ્રસંગોપાત્ત ધણો અજાણ અને બાળકતા થાય છે. તેઓ પ્રવાસના ધણા શોખી હોય છે, અને ઘણીવાર લાંબી સફરો કરે છે; પરંતુ તેમાં તેઓને હમેશાં લાભ થતો નથી. બની શકે ત્યારે આ લોકોની પ્રવાસ કરવાની વૃત્તિને સતોત્રવી જોઈએ.

આ શશિનાં મનુષ્યોને જો ઉત્તમ શિક્ષણ પ્રાપ્તિમાં આવ્યું હોય છે, તો તેઓનામાં ઘણી અસાધારણ શુદ્ધિની શક્તિઓ ખીલી નીકળે છે, અને સામાન્ય મનુષ્યો કરતાં તેઓ ઘણા જ આગળ વધી જાય છે. ઉત્તમ શિક્ષણ અને વિદ્યાભ્યાસ આ લોકોને અકથ્ય લાભ કરનારાં છે.

તેમને એક જ ધર્મ કે એક જ સ્થળ મમતું નથી. તેમને નવા નવા ફેરફારો જોઈએ છે. તેઓનામાં ધણું જિંદગી પ્રકારનું શુદ્ધિબળ હોય છે, અને નવી યાત્રા શીખવાને અને નવા વિચારોને આચારમાં મૂકવાને તેમનામાં સ્વભાવ હોય છે.

કર્ક શશિનાં મનુષ્યો સ્વભાવથી જ ઉદાર હોય છે. જનસમાજનું કલ્યાણ કરવાની તેમને અધિક અભિરુચિ હોય છે. કોઇ કોઈ પ્રસંગે અન્યનું હિત કરવામાં ત્યારે તેઓ સફળ નથી થતા ત્યારે તેમને ધણું લાગી આવે છે.

કર્કશશિના જે મનુષ્યો પરમાર્થમાર્ગમાં આગળ વધ્યા હોતા નથી તેઓ પોતાના વિષે, જે મોટાં કામ પોતે કર્યાં હોય છે, તેમના વિષે અને જે ચમત્કારિક પ્રસંગો તેમના જીવનમાં આવ્યા હોય છે તેમને વિષે હદઉપરાંત વાતો કરવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. સમય જતાં આ પોતાના જ શુભો ગાવાની ટેવ તેમને એક મોટા દોષરૂપ થઇ પડે છે, અને તેથી બીજાઓના તેમના ઉપરથી વિશ્વાસ ઉડી જાય છે. આણું થાય છે, ત્યારે તેમને આ જગતમાં પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવો બહુ કઠિન થઇ પડે છે. જેઓ પોતાના જ શુભ ગા ગા કરે છે, અને પોતાની જ વાતો બીજાને સંભળાવ સંભળાવ કરે છે, તેમના વિષે જગત કદી પણ જિંદગી વિચાર બાંધતું નથી, તેમ તેમનામાં જરા પણ વિશ્વાસને ધરતું નથી.

આ લોકોને બીજાને તામે રહેવાનું કામ ધણું કઠિન લાગે છે. જે ધરમાં તેઓની સર્વોપરિ સત્તા હોતી નથી, તે ધરમાં તેઓ શાંતિથી રહી શકતા નથી. સર્વોપરિ સત્તા પ્રાપ્ત કરવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ એ છે કે તેને માટે યોગ્યતા મેળવવી. જ્યાં સુધી બાહ્ય વિષયોમાં લોહપ્રતા રહે છે, અને અંતરાત્માસાથે વૃત્તિ અધિક સંલગ્ન થતી નથી, ત્યાં સુધી સર્વોપરિપણ પ્રાપ્ત થતું નથી.

ધરુપર આ મનુષ્યોને અત્યંત પ્રીતિ હોય છે. તેઓ તેની ઉત્તમ પ્રકારની વ્યવસ્થા રાખે છે. પોતાનાં બાળકો તેમને અન્યત્ર વધારાં હોય છે. તેઓનામાં પ્રેમ અને સાચી નિષ્ઠા છતાં તેઓ વારંવાર પોતાના મિત્રોને અને સોજીતીઓને બદલે છે, અને તેઓના પૂર્વના સ્નેહીઓસાથે પ્રસંગોપાત કટ્ટી શત્રુતા બાંધે છે.

આ મનુષ્યો એક વાર જ પોતાના મનોવિકારોને અને વાસનાઓને જય કરે છે, અને વધારે સાંત અને વિચારશીલ થાય છે તો તેઓ પુષ્કળ દ્રવ્ય એકઠું કરી રાકે છે. કેટલીક બાબતમાં તેઓ ઉઠી પહોંચવાળા જોવામાં આવે છે, તો કેટલીક બાબતમાં તેઓ તેથી વિરુદ્ધ રુણુનું જ લાન કરાવે છે. તેઓની સમજવાની શક્તિ ઘણી શીઘ્ર અને તીવ્ર હોય છે. વળી તેઓની સ્મરણશક્તિ ઘણી ઉત્તમ હોય છે. અત્રાન્ત પરિશ્રમ કરનારા વિદ્વાનો અને કેટલાક સુવેથી ઉત્તમ વક્તાઓ આ રશિમાં જન્મેલા મનુષ્યોમાં જોવામાં આવે છે.

આ રશિનાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંને દ્રવ્યરૂપે ઘણી પ્રીતિવાળાં હોય છે. પુરુષમાં કંબુસ થવાનો સ્વભાવ હોય છે; સ્ત્રીમાં પૈસા મેળવવાનો અને તેના સંચય કરવાનો અતિશય લોભ દૃષ્ટિએ પડે છે. આ મનુષ્યોને નિર્ધનતાનો બહુ ભય રહે છે. પોતાને નિર્ધન જોઈને તેઓ બહુ જ લગ્ન પામે છે.

કર્ક રશિનાં મનુષ્યોનાં મન યંત્રશાસ્ત્રાનુસારી હોય છે. પુરુષો કારખાનાં કાઢવાના ઉદ્યોગોમાં તેમ જ સંઘની જતના પ્રવૃત્તિવાળા બાપોરોમાં ધણું કરીને સારી રીતે વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. સ્ત્રીઓ શુદ્ધિવાળી હોય છે, તર્કશાસ્ત્રાનુસાર ઉત્તમ લેખો લખનારી હોય છે, ઉત્તમ ભાષણ કરનારી હોય છે, પોતાના વિચારોમાં નિરંતર આધર્મિકારક રીતે શુદ્ધિ કરતી રહે છે, અને મોટાં દયાથી ભરેલાં કામોમાં ઘણીવાર આગેવાનીભરેલો ભાગ લે છે.

સુરિદિત કર્ક રશિના મનુષ્યો પ્રમામી હોય છે, અને જગત્પત્તિ સિંધુદેલી જોવાને સર્વદા આતુર હોય છે. ઘણી પુસ્તકશાળાઓ, દવાખાનાં, પાઠશાળા, અથવા સાર્વજનિક સંસ્થાઓની સ્થાપનામાં આ રશિના મનુષ્યો હેતુબૂત હોય છે.

દિવસે આ રશિના મનુષ્યો ઘણા ગુપ્તી અને આનંદી સ્વભાવવાળા હોય છે, અને તેમનો ક્વચિત્ જ કોઈથી પરાભવ થઈ શકે છે, પરંતુ રાત્રિએ તેઓ ઘણીવાર ઉદાસ અને દુઃખી થઈ જાય છે. આવે સમયે તેઓએ કોઈ સાંત રથગમાં જવું, અને ત્યાં ધ્યાનપડે પોતાની બાકીગતને ટાળવી. ધ્યાનનો અભ્યાસ ચતાં તેમને રાત્રિ પણ દિવસના જેવી જ આનંદમય ભાસશે.

સહાદ આપનામાં આ મનુષ્યો ન્યાયને અતુલસરનારા હોય છે, અને મદતવા વિધાયમાં સહાદ આપવી તેમને ઘણી ગમે છે.

આ રશિનાં મનુષ્યો સ્વભાવથી માયાળુ અને અન્યની દાઝ જાણનારાં હોય છે. અન્ય મનુષ્યોને તેઓ મંદવાદમાં અને દુઃખમાં મદદ કરવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. આ રશિના દલકમાં દલકા મનુષ્યો પણ જ્યારે તેમને દુઃખીનો સંબંધ થાય છે, ત્યારે તેઓ નમ્ર અને માયાળુ થાય છે. આથી નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે કર્ક રશિનાં મનુષ્યો અંતઃક્રી ભલાં હોય છે, અને તેથી દરાય તેમનામાં દોષો જણાતા હોય તો તેમજે વધારે સારા થવાનો પ્રયત્ન કરશે જોઈએ. સુંદરતાનો પ્રયત્ન કરતાં આ મનુષ્યો બહુ જ ઉત્તમ પક્ષિત, અને પ્રીતિપાત્ર મનુષ્યો બને છે.

આ મનુષ્યો પોતાની નિકટનાં અને પોતાનાં પ્રિય મનુષ્યોના હકનું રક્ષણ કરવામાં ખૂબા હિંમતવાળા અને શરીર હોય છે. સ્ત્રીઓકરતાં આ રાશિના પુરુષો ઘણા જ આમલી હોય છે.

સુંદર અને કારીગીરીવાળી વસ્તુઓઉપર આ મનુષ્યોને સ્વભાવથી જ પ્રેમ હોવાથી આ રાશિમાં જન્મેલા કેટલાક, ઉત્તમ ગાયકો, તથા કારીગરો થાય છે.

આ રાશિના મનુષ્યો કસરત નથી કરતા તથા આરોગ્યના નિયમોઉપર ધ્યાન નથી આપતા તો તેઓનું શરીર નબળું રહેવાનો સંભવ હોય છે. તેઓ ઘણું કરીને મધ્યમ કદના હોય છે, અને તેઓના શરીરનો ઉપરનો ભાગ કંઈક મોટો હોય છે. તેમનું મુખ ગોળ હોય છે, આમલી કોમળ હોય છે, શરીરનો વર્ણ પીળચરો અથવા ઘણો રૂઢિ હોય છે, મુખનો ઘાટ નાનો હોય છે, અને નેત્ર જરા ભુરા રંગનાં અથવા ઘાળાં હોય છે. તેઓનો બાંધો ઘણું કરીને નબળો હોય છે.

મીન અને વૃશ્ચિક રાશિનાં મનુષ્યોસાથે તેઓનો બહુ અનુકૂળ સંબંધ બંધાય છે. કંઈ અને મીન રાશિનાં સ્ત્રીપુરુષના લગ્નથી ચતાર પ્રગ્ન શરીરે અત્યંત બળવાન થાય છે.

(અપૂર્ણ)

દીર્ઘ શ્વાસપ્રદાસના લાભ.

તમારા શરીરમાં શ્વનતત્વ ઓછું થાય છે, ત્યારે જ તમે માંદા પડો છો. જેના શરીરમાં શ્વનતત્વ ભરપુર હોય છે, તે કદી પણ માંદો પડતો નથી, કારણ કે ત્યાં સુધી શ્વનતત્વ શરીરમાં પુરૂષ પ્રમાણમાં હોય છે, ત્યાં સુધી તે વ્યાધિને શરીરમાં કદી પણ પ્રવેશવા દેતું નથી. જેમ અધિકારનો વિરોધી પ્રકાર ત્યાં હોય છે, ત્યાં અધિકાર કદી પણ આવી શકતો નથી, તેમ વ્યાધિ અને મૃત્યુનું વિરોધી શ્વનતત્વ ત્યાં લગી શરીરમાં જોઈએ તેટલું હોય છે ત્યાં સુધી મૃત્યુ અને વ્યાધિનું તેના ઉપર કાવી શકતું નથી.

તમે માંદા પડો છો ત્યારે તમારામાં શ્વનતત્વ ઘટી ગયું હોય છે, એટલું જ નહિ પણ તમારું મનોબળ અથવા નીતિબળ ત્યારે ન્યૂન થયું હોય છે ત્યારે પણ તમારામાં શ્વનતત્વ ઓછું થયું હોય છે. કારણ કે મનોબળ અથવા નીતિબળનું પોષક પણ શ્વનતત્વ જ છે. શરીરમાં શ્વનબળની શ્રદ્ધ કરો, અને તમે માનસિક અથવા શારીરિક કોઈ પણ વ્યાધિથી પીડાને પામશો નહિ.

શરીરમાં શ્વનબળની શ્રદ્ધ કરવાના અનેક ઉપાયો છે, તોપણ અત્રે જ ઉપાય લખવામાં આવે છે તે અત્યંત સરળ છતાં ઘણો જ સમર્થ છે. તે અત્યંત મૂલ્યવાન છતાં તેનું કંઈ પણ મૂલ્ય બેસતું નથી.

એમે તે પ્રકારના નાના કે મોટા, સાધ્ય કે અસાધ્ય શારીરિક વ્યાધિથી તમે પીડાતા હો તો નીચેની સરળ સૂચનાઓને તટાજ અનુસરો: વ્યાધિને લીધે જો તમે પથારીમાંથી ઉઠી શકતા ન હો તો પથારીમાં જ દિવસમાં કેટલીક વાર અને રાત્રે ત્યારે ત્યારે જાગો ત્યારે તમારા હસ્ત શાંતિથી લાંબા કરજો, મનને શાંત અને અત્યંત મંદ વેગવાળું કરજો, અને આપણી દેરી દિશાએ જે શ્વનતત્વ ભરી રહ્યું છે તે સંધ્યા શ્વનતત્વને વિચારથી અને અંકુષબળથી તમારા શરીરમાં પ્રવેશવાનું આમંત્રણ કરજો.

બીજા બાંલુએ કુદરતનો સામનાજી ઉપાય હવા મૂકે—સ્વચ્છ સજીવ કરનાર હવા મૂકે; તમને અનુભવ થશે કે હવાવાણું ત્રાજવું નીચું નમ્યું છે.

હવાફેરને માટે કોંક્રેટ રોગીઓને સ્વચ્છ હવાવાળાં સ્થાનોમાં, સમુદ્રકાંઠે, પર્વતઉપર કે મેદાનોમાં જવા વારંવાર લક્ષ્યામણ કરવામાં આવે છે, પણ અસનક્રિયા કેમ કરવી, તેનું કાંઈ પણ શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી, એ થોડું ખેદકારક નથી. જો પ્રત્યેક રોગીને દીર્ઘ શ્વાસ કેમ લેવા તેનો ઉપદેશ આપવામાં આવતો હોય, તો કેટલા બધા રોગીઓ કેટલા સત્વર સાંજ થઈ જાય !

શુદ્ધ હવા ! તું કે જે જીવનની, સુખની, આરોગ્યની, પ્રેમની, જ્ઞાનની, અને સંધ્યાં દેવી સામર્થ્યની સાક્ષાત્ દેવી છું, તેનું અર્ધ સ્વરૂપ મનુષ્યો ક્યારે સમજશે, તથા તેઓ આપવાની ઉપાસના મૂકી ક્યારે તારી ઉપાસના કરતા થશે ?

અતિરિક્તવાર.

ધનંતરી—(સદ્ગત તંત્રી ડૉ. મંજુલાલ ભોગીલાલ કુંધારીયાકર, પ્રકાશક બ્રહ્મા-પ્રસાદ-કર્માસી, વિશાલગર, વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨-૦-૦) પ્રાચીન આયુર્વેદના તથા અ-વાંગીન પાશ્ચાત્ય વૈદ્યવિદ્યાના વિષયો આ માસિકમાં અર્ચવાને ઉત્તમ પ્રકારનો પ્રયત્ન થતો જોઈ સતોષ થાય છે. શરીરનું આરોગ્ય કેમ જાળવવું, એ વિષયમાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ બહુ અજ્ઞાન છે. ધર્મ, અર્થ વગેરે પુરુષાર્થ સર્વોત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરવાનો મોટો આધાર શરીરના આરોગ્યઉપર રહેલો છે, તેથી આ વિષયનું મનુષ્ય માત્રને જ્ઞાન હોવાની પ્રથમ અને મુખ્ય અગત્ય છે. અમદાવાદમાં પ્રકટ થતું વૈદ્યકલ્પતરુ આ વિષયમાં બહુ સારો પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. ધનંતરીનો પ્રયત્ન પણ તેવો જ યશસ્વી નીવડશે, એમ તેમાં અચોક્કસ ઉત્તમ વિષ-યોથી અનુમાન થયા વિના રહેતું નથી. તેના વિદ્વાન ધર્મનિષ્ઠ તંત્રીનું આયુષ્ય અધિક ટકવું હોત તો આ માસિકમાં કોઈ નવું જ અત્યંત દૃષ્ટિએ પડત. આથી એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી કે તેના હાથના વિદ્વાન ભ્રેષ્ઠકે તેને ઉત્તમ પ્રકારનું નથી કરી શક્યા. પોતે સ્વીકારેલા કતવ્યમાં ધનંતરી ઉત્તરોત્તર અધિક વિજયશાલી થાઓ.

તમાકુસ્તોત્ર તથા ચાસ્તોત્ર—તમાકુ તથા ચાહાના બાવિક બકતોને પોતાની છટ દેવી જે તમાકુ તથા ચાહ તેના રુચીનું સંકીર્તન કરનાર આથી બીજા ઉત્તમ સ્તોત્રો મળવાં દુર્લભ છે. તમાકુ તથા ચાહાની ઉપાસનાથી થતા અનુપમ લાભનું આ સ્તોત્રોમાં બહુ ઉત્તમ રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જાંબુસરમાં યોગિરાજ એ. ડી. કૂટરથ એ શિરોનામે પોરરેજમાટે અર્ધા આનાની રોમ્પ મોકલવાથી આ સ્તોત્રો મફત મોકલવામાં આવે છે.

શાન્તિશતક—(શ્રીમત્ પરમહંસ પરિવાજકચાર્યવર્ચ સ્વામિ શ્રીનિર્લખાનંદજી કૃતઃ મળવાનું દેકાણું પં. વૈજનાથ વક્ત્રી, મેરઠ, મૂલ્ય ૦-૧-૦) આ ગ્રંથ હિંદુસ્તાની બાપામાં છે, તથા તેમાં જાન તથા વૈરાગ્યના વિવિધ છંદો આપ્યા છે. જિજ્ઞાસુને મનન કરવા યોગ્ય છે.

નિર્મયચિલાસ—આ ગ્રંથ પણ ઉક્ત સ્વામિશ્રીએ રચેલો છે, અને તેમાં પણ જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યનાં ઉત્તમ પદ્ધતિના સમાવેશ કર્યો છે. હિંદુસ્તાની બાપાના જ્ઞાનવાળા મુમુક્ષુઓને ઉપયોગી છે. મૂલ્ય ૦-૪-૦.

શ્વસનવિદ્યાકલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષનાં ૫૪ ૩૮૭ થી)

પ્રકરણ ૨૪.

મૂત્રાશય તથા કટિપ્રદેશને પોષનારી જીવનપ્રદ ક્રિયા.

મૂત્રાશયમાં તથા કેડમાં તુલા રાશિની સત્તા પ્રવર્તે છે, તેથી આ ક્રિયા તુલા-રાશિ જે ૨૩ મી સેપ્ટેમ્બરે બેસે છે, અને ૨૨ મી ઓક્ટોબરે ઉતરી જાય છે, તે દિવસોમાં કરવી.

ઉપરના પ્રકરણમાં કલાપ્રમાણે ઉભા રહેવું. હાથને નીચે લટકતા રાખવા. હાથેનીઆ ખુલ્લી રાખવી. પગને તંગ રાખવા, અને ક્રિયા પૂરી થાય ત્યાં સુધી ધુટણને જરા પણ વળવા દેવા નહિ. પછી અને હાથને પસારીને આયાની ઉપર ઉંચે પૂરે પૂરા લાંબા કરવા. પછી, સારીરને કેડમાંથી આગળ નમાવીને હાથથી પગના અંગુઠાને અડવું. જમણા હાથથી જમણા પગના અને ડાબા હાથથી ડાબા પગના અંગુઠાને અડવું. પાછા મૂળ રિયતિએ આવવું, અને અંગને શિથિલ કરવું. પગના અંગુઠાને અડતી વખતે શ્વાસને બહાર કાઢવો, અને પાછા ઉભા થતી વખતે, શ્વાસને અંદર મદણ કરવો. આ પ્રમાણે આઠ દશ વાર, અથવા શ્રમ જણાય ત્યાં સુધી કર્યાં કરવું.

આ ક્રિયા કરતી વખતે શક્તિને મૂત્રાશયમાં તથા કટિપ્રદેશમાં રથાપવી, અને શ્વાસ લેતી વખતે તેમાં મદણ કરવામાં આવતા જીવનતત્ત્વથી તે અવયવો પૂર્ણ બળવાન થાય છે, એવું ધારવું.

નીચેનાં વિધિવાક્યોના આ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરવો:—પ્રાણ વાયુ એ જીવન તથા આરોગ્ય છે. પ્રત્યેક શ્વાસ લેતી વખતે હું મારા આરોગ્યમાં તથા જીવનમાં શક્તિ કરેલું. મારું મૂત્રાશય પોતાનું કર્તવ્ય સર્વોત્તમ પ્રકારે કરે છે. તે પૂર્ણ આરોગ્યવાળી રિયતિમાં છે.

મેષ, કર્ક, અને મકર રાશિની ક્રિયાઓ કરતી વખતે આ અવયવોને પોષનાર ઉપરની ક્રિયા ગ્રાણીપણે કરવાની ઇચ્છા હોય તો કરવી.

(અપૂર્ણ.)

અંતરમાં રહેલું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન કંઈક.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૩૭૬ થી)

(૬)

ગર્ભ પણ કાર્ય કરવામાટે અંતર મનને પ્રેરતી વખતે, મર્યાદાનો જરા પણ વિચાર કરવો નહિ, અર્થાત્ તે કામ આ પ્રકારનું થાઓ, એવી હદ આપણે આપણા વિચારથી બાંધવી નહિ; તેમ જ આપણે પૂર્વે કરેલાં કામોકરતાં આ કામ સારં થાઓ, અથવા અમુક પુરુષે કરેલા કામકરતાં આ કામ ઉત્તમ થાઓ, એવી સરખામણીના વિચારો પણ આપણે કરવા નહિ.

ગર્ભ કાલના કરતાં આજે હું સારં કામ કરવા ધારું છું, એવો વિચાર કરવાથી અંતર મનને બે સંબંધવિનાના વિચારો ઉપર ક્રિયા કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે—એક ગર્ભ કાલે સામાન્ય પ્રકારે સાધેલા કામનો વિચાર, અને બીજો આજે તેથી ઉત્તમ પ્રકારે સાધવા ધારેલા કામનો વિચાર.

આ બંને વિચારોની એકી વખતે આંતર મનઉપર અસર થવાથી, આંતર મન તે બંનેને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનું; પરંતુ તે બંને વિચારો પરસ્પર વિરોધી હોવાથી, એકના બળને બીજાને તોડી નાંખે છે, અને તેથી કશો જ પરિણામ પ્રકટતો નથી. એકી વખતે એક જ સામર્થ્યથી ઉત્તમ પ્રકારનું અને મધ્યમ પ્રકારનું કાર્ય પ્રકટાવી શકાયું નથી.

એ જ પ્રમાણે અનુક્રમ મનુષ્યના કરતાં વધારે સારું કામ કરવાની ઇચ્છા કરવાથી અથવા સર્વ મનુષ્યોના કરતાં વધારે સારું કામ કરવાની ઇચ્છા કરવાથી, એ વિરોધી ઇચ્છાઓનું આંતર મનમાં સૂચન થાય છે, અને તેમ થતાં, ઉપર કલાપ્રમાણે એકનું બળ બીજાને હારી જાય છે, અને કશો જ પરિણામ પ્રકટતો નથી.

આપણે અનુસરવોચ્ચ માર્ગ તો એ છે કે ગદ્ય કાલે અથવા ભૂતકાળમાં કરેલા કામના સ્વરૂપને વિચારી જવું; આજે જે ઉત્તમ પ્રકારનું કાર્ય કરવા ધ્યાનું હોય તેના જ માત્ર વિચાર કરવો; અને તેમ કરીને પછી આજે જે સિદ્ધ કરવા ધ્યાનું હોય તે કરવાને આંતર મનને પ્રેરવું. આમ કરવાથી આપણું અમર્યાદ સામર્થ્યવાન આંતર મન, પોતાનું સવશું બળ અને લક્ષ આપણા તે એક જ વિચારઉપર-આપણે સાધવા ધારેલા તે એક જ કામઉપર આપણે; અને આમ થતાં આપણું કામ અસર ઉત્તમ પ્રકારનું થશે.

કેવા પ્રકારના આપણી થવાની ઇચ્છા છે, તેનું પ્રથમ બરાબર સ્વરૂપ બાંધી; પછી જેવા થવાની આપણી ઇચ્છા હોય, તેવી ઉચ્ચ સ્થિતિએ બીજું કોઈ પહોંચવું હોય કે ન પહોંચવું હોય, તે વિશેના જરા પણ વિચાર ન કરતાં, તે સ્થિતિએ પહોંચવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરો; આપણે નિશ્ચય કરેલી ઉચ્ચ સ્થિતિથી ઉતરતી જે જે સ્થિતિઓ બીજાઓએ પ્રાપ્ત કરી હોય, તેનું વિસ્મરણ કરો; અને પછી જે ઉચ્ચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા તમે નિશ્ચય કર્યો હોય, તેના જ વિચારમાં સર્વ પ્રકારે તન્મય થઈ જાઓ.

જે પ્રકારના થવાની તમારી ઇચ્છા હશે, તે પ્રકારના તમે ચર્ચાશક સમર્થ હો. તમારું આંતર મન અથવા અંતરાત્મા અમર્યાદ સામર્થ્યવાન છે, અને તમારી ધારણા સિદ્ધ કરવામાં જે સામર્થ્ય અને શુદ્ધિની અગત્ય હશે, તે સર્વ તમને આપણા તે સમર્થ છે. આ પ્રકારનો વિશ્વાસ રાખીને, તમારા ઉચ્ચ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવામાટે જેની તમારે અગત્ય હોય તેને તમારા અંતરમાંથી બહાર પ્રકટ કરવા તમારા અંતરઆત્માને તમે પ્રેરો, અને તેમ જ થવાનું. આંતર મન, જે કાર્ય સિદ્ધ કરવામાટે તેને વિધિપૂર્વક પ્રેરવામાં આવે છે, તે સિદ્ધ કર્યા વિના કદી રહેતું નથી.

આંતર મનને કોઈ પણ કાર્ય કરવામાટે પ્રેરતી વખતે, અનુસંધાનમાં તે કાર્યની સર્વોત્તમતાનો, અને પ્રમાણના અંશમાં તે કાર્યના અમર્યાદપણાનો વિચાર શક્તિમાં આરદ રાખીને આવું અને આવડું, એવી મર્યાદા કદી બાંધશો નહિ. સર્વદા સર્વોત્તમની અને અમર્યાદની જ ઇચ્છા કરીને ઓછાની કદી ઇચ્છા કરતા ના; અને ઇચ્છાને આંતર મનમાં સુદૃઢ સ્થાપતી વખતે, વિચારનું સ્વરૂપ નિરંતર અધિક અધિક વિશાળતાને ધરતું જાય, એવી તીવ્ર સૃષ્ટિ ધરતી આવી ઈષ્ટિતાર્થનો ગુણમાં સર્વેકદૃષ્ટરૂપે, અને પ્રમાણમાં અપરંપ અધિકતારૂપે અનુભવ થશે.

અનંત વર્તમાનકાળમાં જ અંતરાત્મામાંથી બને તેટલું પૂર્ણ સામર્થ્ય બહાર પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા કરો; તમારામાં રહેલું સામર્થ્ય અને યોગ્યતા અમર્યાદ છે, એવું દૃઢપણે માનો, અને તે વિચારને તમારા અંતર મનમાં ઉડા કાલો.

તમારા પોતાના જીવનમાં અથવા અન્ય મનુષ્યોના જીવનમાં જે જે અપૂર્ણતાવાળાં કાર્યો સિદ્ધ થયાં હોય, તે વિશે સ્વસ્થસરખો પણ વિચાર ન કરો. તમારી માનસિક દૃષ્ટિ, જેવા તમે યવા ધાર્યું હોય, તેના એકલાના ઉપર જ માત્ર નાંખ્યા કરો. નિશ્ચય 'મને' કે જેવા યવાની તમે ઈચ્છા કરશો તેવા જ તમે યશો; કારણ કે અંતરાત્મામાં, આટલું જ યથ રહે, એવો કોઈ અવધિ નથી.

જ્યારે અંતરાત્મા આપણી ઈચ્છાનુસાર પોતાનું સામર્થ્ય બહાર પ્રકટાવવા માટે છે, ત્યારે આપણા અંતર પ્રદેશમાં કોઈ સત્તા ક્રિયા કરતી હોય તેવું પ્રશ્નગોપાત્ત આપણને સ્પષ્ટ લાગ થાય છે. આણું લાગ થાય ત્યારે જાણવું કે આપણા અંતરમાં રહેલી અંતર્યામિ સામર્થ્યવાન સત્તા જાગત યથ છે. આવી વખતે અંતર સામર્થ્યને બાહ્ય મનમાં સ્વતંત્ર રીતે પૂર્ણ પ્રકારે પ્રકટવા દેવું; અર્થાત્ બાહ્ય મને શાંત અને નિર્વિક્ષિપ્ત પડ્યા રહેવું, અને અંતર મનમાંથી જે જે પોતાનામાં આવે તેને પૂર્ણ પ્રકારે પ્રકટ કરાવ, એવી રિશ્તિ રાખવી. અલ્પ સમય સુધી તેણે પોતાનું પોતાપણું વિસરી જવું.

જ્યારે પોતાનું પોતાપણું વિસરી જવામાં આવે છે, અને મહાન સામર્થ્યવાળા આપણા અંતરાત્માને આપણા બાહ્ય મનનું, અને આપણા મિથ્યા હુપણાનું સ્વામિત્વ સોંપી દેવામાં આવે છે, અર્થાત્ અંતર્યામિ ઈશ્વરને જ સંપૂર્ણ પ્રકારે આપણા નિયામક અને આલોક યવા દેવામાં આવે છે, ત્યારે આપણે હાથે જે કંઈ થાય છે, તે સર્વોત્તમ જ થાય છે. તે સમયે જ ખરી યોગ્યતા, ખરી જુદિ, અને ખરી પ્રતિભા આપણા જીવનનાં કાર્યોમાં પ્રત્યક્ષ દર્શન દેશે.

ગાનકર્તા વખતે ગાયક જ્યારે પોતાનું પોતાપણું વિસરી જાય છે, ત્યારે જ તેના ગાનમાં કંઈક એવું બહાર પ્રકટ થાય છે કે જે શ્રોતાઓનાં હૃદયના છેક ઉડામાં ઉડા ભાગને દ્રવીભૂત કરે છે, અને પૂર્વે નહિ અનુભવેલા ઉચ્ચ આનંદના પ્રદેશમાં તેને મૂકી દે છે.

જ્યારે ચિત્રકાર અથવા શિલ્પી ચિત્ર કાઢતી વખતે અથવા મૂર્તિ ધડતી વખતે પોતાના પોતાપણાને વિસરી જાય છે, ત્યારે તેના ચિત્રમાં અથવા મૂર્તિમાં પ્રાણની પ્રતિષ્ઠા થાય છે, અને એકેએક અવવનમાં અવર્ણનીય સૌંદર્યનું આરોપણ થાય છે.

જ્યારે કવિ કવિતા રચતી વખતે અથવા લેખક લેખ લખતી વખતે પોતાના પોતાપણાને વિસરીને અંતરાત્મામાં અલિપ્ત થાય છે, ત્યારે તેના પ્રત્યેક અક્ષરમાં વાચકના હૃદયને અલૌકિક રસમાં નિમજ્જન કરાવનાર આજ્ઞાનું સિંચન થાય છે.

જ્યારે વક્તા પોતાના હુપણાને વિસરી જઈને, અંતરાત્માને જ પોતાની મતિના તથા વાણીના પ્રેરક યવા દે છે, ત્યારે તેના પ્રત્યેક અક્ષરથી શ્રોતાનાં રોમાંચ ખડાં થઈ જાય છે, શ્રોતાઓઉપર તે આશ્ચર્યકારક પ્રતાપ પાડે છે, અને સર્વને અંતરથી લાગ થાય છે કે તેના પ્રત્યેક શબ્દ સત્યથી ભરેલો છે.

જ્યારે કોઈ પણ કાર્ય સાધનાર મનુષ્ય પોતાના પોતાપણાને વિસરી જાય છે, ત્યારે તેને અંતરમાંથી એવું સામર્થ્ય મળે છે કે જે કરાવે નમ્યું આણું નથી, અને પોતાનાં કાર્ય સાધતાં માર્ગમાં જે જે વિઘ્નો આવે છે, તે સર્વોદયથી કાઢાળની પેઠે તાકાળ અળપાઈ જાય છે.

આવા પુરુષો જ જગતમાં મોટાં કાર્યો સાધે છે. આવા પુરુષો જ યુગોના યુગો વીતી જતાં છતાં પણ મનુષ્યનાં હૃદયમાં રચાઈ ધર કરી રહે છે. તેમની કાર્તિ ચિરસ્થાયી રહે છે; અને તેમનામાં આવેલી આવી અસાધારણ મહત્તાનું એક જ કારણ છે, અને તે એ કે તેમ-

નામાં રહેલા અંતરાત્માને તેમણે જાણત કાર્ય હોય છે; અને પોતાનું પોતાપણું વિસરીને તે અંતરાત્માના દુર્લભ અને સર્વોત્કૃષ્ટ સામર્થ્યને પૂર્ણપણે પ્રકાશવા દીધું હોય છે.

જ્યારે આ દૈવી સત્તા તમારા હૃદયના ઉડાંમાં ઉડા લાગમાં નિગૂઢપણે ક્રિયા કરતી તમને સમગ્ર ત્યારે શાંત થઈ જશે, અને તેને તમારી નિયામક અને ચાલક થવા દેજો. જે રીતે તે પોતાનું સામર્થ્ય બહાર પ્રકટાવવા પ્રયત્ન કરે, તે રીતે તેને તે પ્રકટાવવા દેજો.

આરંભમાં આ દૈવી સત્તા જાણે આપણાથી જૂદી હોય, એમ આપણને લાન થાય છે; પણ તે જૂદી નથી. તે આપણી પોતાની જ ઉચ્ચ સ્વરૂપસત્તા છે. આપણા પોતાના અંતરાત્મામાં રહેલા અમર્યાદ સામર્થ્યનું તે બહાર પ્રકટીકરણ છે. જે સામર્થ્યને બહાર પ્રકટ થવા આપણે તીવ્ર ઇચ્છા કરી હોય છે, તે જ તે સામર્થ્ય છે, અને તે આપણું પોતાનું જ છે, એવો જ્યારે આપણને અનુભવ થાય છે, ત્યારે આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે તેને પ્રેરવાનું આપણા પોતાનામાં જ સ્વાભાવિક આપણને ભાસે છે.

સમગ્ર આંતર પ્રદેશ આપણો પોતાનો છે—આપણું પોતાનું જ. આંતર સ્વરૂપ છે, એવું અંતરથી આપણને લાન થવાની અત્યંત અગત્ય છે; દારણું કે બાહ્ય મન જેમ અધિક પૂર્ણ રીતે અંતરાત્માના સામર્થ્યસાથે એકતાનો અનુભવ કરે છે, તેમ તે અંતરાત્માના સામર્થ્યને પોતાનામાં અધિક પૂર્ણ રીતે પ્રકટેલું, અને બહારમાં ક્રિયા કરવું અનુભવે છે.

તમારામાં રહેલી સર્વોત્તમ યોગ્યતાનો કોઈ કાર્યમાં ઉપયોગ કરવાની તમને અગત્ય જણાય, ત્યારે તે કાર્ય કરવા માંડતાં પહેલાં, વધારે ઉત્તમ યોગ્યતા અથવા સામર્થ્યને માટે આંતર મનને તમારી તીવ્ર ઇચ્છા જણાવો; પછી તે સામર્થ્યને પ્રકટવામાટે થોડી ક્ષણો ધીર ધરો; અને જ્યારે તે પ્રકટે ત્યારે બાહ્ય મનને તેને અનુસરવા દો. તમારું કાર્ય કરવા અંતરાત્માનું સામર્થ્ય બહાર પ્રકટ થયું છે, અને તેના જેવું ઉત્તમ પ્રકારે તે કાર્ય ત્રિલોક્યમાં અન્ય કોઈ કરી શકે એમ છે જ નહિ.

અંતરાત્મામાં રહેલું સામર્થ્ય આપણું પોતાનું જ છે, એવું સંપૂર્ણ લાન કરવું, અને તેને બહાર પૂર્ણ રીતે પ્રકટવા દેવું, એ આપણા બાહ્ય મનની શક્તિઓને સર્વોત્તમ સામર્થ્યવાળી કરવાની કળા છે.

(અંપૂર્ણ)

* મારુતિસ્તવન.

૫૬. આરતી.

જય મારુતિ મહાવીર, હર્ષવટે સ્તવીએ,

આય એક વર્ણંગ, જઈ પહોંચ્યા રવિએ;

જય વીર—મહાવીર.

* ઉત્તમ શરીરબળને ઇચ્છનારા પુરુષો આ દેશમાં, પ્રાચીન કાલથી શ્રીહનુમાનને લક્ષ્યરૂપે સ્થાપતા આવ્યા છે. શરીરને કેળવવાને માટે, પ્રાચીન નિયમાનુસાર સ્થાપવામાં આવતી વ્યાયામશાળાઓમાં શ્રીહનુમાનની મૂર્તિની સ્થાપના સર્વદા જોવામાં આવે છે. આ પ્રાચીન નિયમને અનુસરીને વડોદરામાં શ્રીનૃસિંહાચરમાં શ્રીચેરસાધકઅધિકારિવર્મા બાળકોને માટે વર્તમાન માસમાં ઉદ્ઘાટવામાં આવેલી વ્યાયામશાળામાં શ્રીમારુતિની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. તે મંગળમય પ્રસંગનિમિત્ત ઉપરની આસ્તી રચવામાં આવી હતી.

શ્રીકૃષ્ણે : તો ગિરિવર, આંગળીપર ધરીયો, વીર,
આપ તો ગિરિવર લઈ વળી, કુદી ગયા ઢરીયો;—
રામ કૃષ્ણ શિરઉપર, રથમાં ધ્વજમાંહિ,
આપ રહ્યા તેમ રહેજો, આ અમ ભુજમાંહિ;—
અમરવેલીના સાતા, બટુકે બ્રહ્મચારી,
આપનું બધું બળ ગ્રહેલા, કરજો અધિકારી;—
અનંત બળના રાશિ, અજરામર કહાવો;
બળ, અજરામરરૂપે, અમ શરીરે આવો;—
પુત્રછથી રાવણ દાખ્યો, એમાં નથી શંકા;
અધર્મનું બળ હણવા, બાળી દીધી લંકા;—
જે શુરની ભક્તિથી, બળ આપ જ પામ્યા,
અમ અંતર તે રામ, સદા રહો જામ્યા;—
રામંથી ગણી અભિન્ન, પ્રેમવડે રમરીએ,
અદ્ભુત બળ પુષ્ટિ અમ, અણુ અણુમાં ભરીએ;—
આપ હૃદયમાં રામ, જેમ અખંડ રમે,
ઉભય આપ તતમનમાં, રહો કહી સર્વ નમે;—

ધનપ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૩૮૧ થી.)

નિષ્ફળતા, નિરાશા, નિરત્સાદ અને પોતાના સામર્થ્યમાં અવિશ્વાસના વિચારો કરનારા મનુષ્યોની આલુબાલુ તેમના અયોગ્ય વિચારોનું વાતાવરણ પીંટીગાઈ રહેલું હોય છે, અને તેથી તેમના સંબંધમાં જ્યારે જ્યારે આપણે આવીએ છીએ, સારે તેમના તે અયોગ્ય વિચારોની અસર આપણા ઉપર થોડાધણ પ્રમાણમાં થયા વિના રહેતી નથી. તે જ પ્રમાણે આ ભગવદ્, વિજય, ઉચ્ચ અભિલાષા, નિર્ભયતા, ઉત્સાહ અને હિંમતના વિચારો કરનારા મનુષ્યોની આલુબાલુ તેમની યોગ્ય વિચારોનું વાતાવરણ આવી રહેલું હોય છે, અને તેથી તેમના સંબંધમાં જ્યારે જ્યારે આપણે આવીએ છીએ, સારે તેમના તે યોગ્ય વિચારોની અસર પણ આપણા ઉપર થોડાધણ પ્રમાણમાં થયા વિના રહેતી નથી. વિચારનાં વાતાવરણ મનુષ્યોની આલુબાલુ હોવાની વાત કેવળ સત્ય છે; અને જેમનાં મન વિશેષ સચેતન અર્થાત્ તરત અસર થાય એવાં હોય છે; તેમના ઉપર તેની તંકાળ સારી કે નહારી અસર થાય છે. વિચારનું આ વાતાવરણ મનુષ્યની આલુબાલુ તે અખંડ નિસ જેવા વિચારો કરે છે, તે પ્રકારનું થાય છે. સ્વર્ણમાં પોતપોતાની ભાવનાપ્રમાણે જ મનુષ્યની આલુબાલુ વિચારનું વાતાવરણ બંધાય છે. આ નિયમઉપર સદજ વિચાર કરતાં એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યઉપર સારી અથવા નહારી અસર થાય છે. ઉત્પન્ન કરે છે, તેનું કારણ તમને સ્પષ્ટ થયા વિના નહિ રહે.

વિજય મળવામાં અથવા ધનની પ્રાપ્તિ યવામાં જે માનસિક લક્ષણો અને સામર્થ્યની અગત્ય છે તે સમજા ભાવના આપણને આપે છે, તે વિષે આપણે પ્રથમ વિચાર કર્યો. વળી આપણી સમજા ભાવના બીજાના મનકેપર દેવી અસર કરે છે, તે વિષે પણ આપણે વિચાર કર્યો. હવે આપણી ભાવનાથી ત્રીજું શું થાય છે, તે વિષે વિચાર કરીએ.

ભાવનાનો ત્રીજો પરિણામ, આપણી ભાવનાપ્રમાણેની વસ્તુઓ આપણા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે છે, એ છે. વિશ્વમાં પ્રવર્તી રહેલા આકર્ષણના નિયમથી આમ બને છે. આ નિયમથી સમગ્રનીય સમગ્રીયને સર્વદા પોતાના પ્રતિ આકર્ષે છે, અર્થાત્ એક જાતિની વસ્તુ પોતાની જાતિની બીજી વસ્તુઓને પોતાના ભણી હમેશાં ખેંચ્યા કરે છે.

પૃથ્વી ગુરુત્વાવાળી એટલે ભારે છે, અને તેથી જેટલા જેટલા પદાર્થોમાં પૃથ્વીના અધિક અંશ હોય છે, તેમને તે સર્વદા પોતાના તરફ ખેંચ્યા કરે છે. જળના વહેતા એક પ્રવાહમાં, બીજા જળના પ્રવાહ આણુઆણુથી આકર્ષાઈ આવે છે, અને એક મોટી નદી બને છે. પુનઃ તે નદી આકર્ષાઈને સમુદ્રમાં જઈને મળે છે. આમ જડ પદાર્થોમાં જેમ આ નિયમ પ્રવર્તે છે, તેમ પશુ, પક્ષી તથા મનુષ્યાદિ ચેતન પ્રાણીઓમાં પણ તે જ નિયમ પ્રવર્તે છે. કાગડા, પોપટ અને કાબરોનાં ટોળાં બધાતાં નથી, પણ એક જ જાતિનાં પક્ષિનાં ટોળાં બધાય છે. અંગ્રેજી અંગ્રેજોતરફ આકર્ષાય છે, પારસી પારસીતરફ આકર્ષાય છે. મુસલમાન મુસલમાન-તરફ આકર્ષાય છે અને હિંદુ હિંદુતરફ આકર્ષાય છે. સાધુની પ્રતિ સાધુજીવિવાળા, પાપી-ઓની પ્રતિ પાપજીવિવાળા, બસનીની પ્રતિ બસનીઓ, અને વિદ્વાનોની પ્રતિ વિદ્વાનો આકર્ષાઈ આવે છે. આમ સમગ્રનીયપ્રતિ સમગ્રનીયનું આકર્ષણ થવાનો નિયમ વિશ્વમાં સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે.

મનુષ્યના મનમાં પ્રમળ આકર્ષણશક્તિ રહેલી છે. જેમ લોહચુંબક લોહને પોતાના તરફ આકર્ષે છે, તેમ મન પોતાની પ્રમળ ભાવનાપ્રમાણેની વસ્તુઓ વગેરેને પોતાની તરફ આકર્ષે છે. મનની જેવી પ્રમળ ભાવના હોય છે, તે પ્રમાણેનાં મનુષ્યો, શંક, દ્વેષ, પશુ, ધન, પ્રસંગો, સ્થિતિઓ તેના પ્રતિ આકર્ષાઈ આવ્યા વિના રહેતાં જ નથી. અસંખ્ય કષ્ટે પણ ન પ્રાપ્ત થઈ શકે એવા દેવ, અને સાક્ષાત્ ઈશ્વર પણ મનની પ્રમળ ભાવનાવડે આકર્ષાઈ આવે છે, તો અન્ય સર્વ આકર્ષાઈ આવે, એમાં આશ્ચર્યજેવું શું છે ?

જો વિજયના જ આપણે વિચારો કર્યા કરીએ છીએ, અને તે જ વિચારોને નિરંતર આપણી દૈનિકમુખ તરતા રાખી રહીએ છીએ તો આપણા મનમાં વિજયની અખંડ પ્રમળ ભાવના બધાય છે; અને આ ભાવના વિજયની સિદ્ધિમાં જે જે સાધનોની અગત્ય છે, તે સર્વને અને પરિણામે વિજયને આપણા પ્રતિ આકર્ષી આપણાવિના રહેતી જ નથી. જો આપણે મહાધનની પ્રાપ્તિનું ચિત્ર જીતમાં રચીએ છીએ, અને તે ચિત્રને જીતમાં અખંડ આરંભ રાખીએ છીએ, તો મહાધનની પ્રાપ્તિ આપણા અંતઃકરણમાં પ્રમળ ભાવના બધાય છે; અને આ ભાવના ધીરે ધીરે માનસિક સંદિગ્ધાથી લૌકિક સંદિગ્ધામાં મૂર્તિમત્ત થાય છે, અને મહાધનનું આપણને દર્શન કરાવે છે. ધનને પ્રાપ્ત કરાવનાર સાધનો-ધનની સંપ્રાપ્તિ કરી આપનાર મનુષ્યો-આપણા પ્રતિ મહાધનને આણી આપનાર પ્રસંગો, તથા ઉદ્યોગો-સ્વરૂપમાં જે જેવડે મહા-ધન પ્રાપ્ત થવું સંભવે છે, તે સર્વ આપણી પ્રમળ ભાવના આપણાપ્રતિ આકર્ષી આણે છે.

તમને આ વચનો દંડા પહોરની ગપજેમાં લાગે છે, નહિ વાર ? માનસ નિયંત્રોનો જેમણે અભ્યાસ કર્યો નથી, તથા તેમને આચારમાં મુખી તેથી પ્રકટતા પરિણામોનો જેમણે

અનુભવ કર્યો નથી, તેમને તે ગપજેવાં લાગે, એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ સદ્વિવેકાએ વસ્તુનિર્ણય કરતાં બહુ સાવધાનતા સેવવી જોઈએ. જે મનુષ્યે મહાધનને પ્રાપ્ત કર્યું હોય, તેના કોઈ મનુષ્યના જીવનનો લક્ષ્યપૂર્વક અભ્યાસ કરો, અને અનલોકન કરો કે તેના મનમાં કેવી ભાવના પ્રબળપણે વર્તી રહી હોય છે. તમને જાણ્યું કે તેના મનમાં ધનપ્રાપ્તિની એક જ અભિલાષા પ્રબળપણે વર્તતી હોય છે. તે ધનને આવવાની વાટ જોયા જ કરતો હોય છે. ધનને આવવાનું ચિત્ર તેના મનમાં પ્રબળપણે આરંભ થયેલું હોય છે, અને તેની આ પ્રબળ ભાવના પ્રમાણે તેના પ્રતિ નિરંતર ધન મહા પ્રવાહની પેઠે વર્ણ આપતું હોય છે.

કોઈ પણ સારી અથવા નકારી વસ્તુ ઉપર તમારા મનને દૃઢપણે સ્થાપી અને પૂર્વોક્ત નિયમપ્રમાણે તે વસ્તુને તમે તમારા પ્રતિ આકર્ષવાના, અથવા તે વસ્તુ જ્યાં હશે ત્યાં તમે તેના પ્રતિ આકર્ષાઈને જવાના, જે વસ્તુને તમે તમને પ્રાપ્ત થવાની આતુરતાથી વાટ જોયા કરો છો, જે વસ્તુનો જ તમે વિચાર કરો છો, અને જે વસ્તુને જ તમે મનમાં આરંભ રાખો છો, તે વસ્તુને તમે તમારા પ્રતિ અવશ્ય આકર્ષો છો. આ જામમુલક વિચાર નથી, પરંતુ સત્તાશ્રીએ સિદ્ધ કરેલો, આધ્યાત્મિક નિશ્ચય છે.

પ્રાથમ્ય માનસશાસ્ત્રીઓ પણ આ નિયમની સત્યતાનો સ્વીકાર કરે છે. તેઓ કહે છે કે જેમ વાતાવરણમાં વાયુના પ્રવાહો વહે છે, અને સમુદ્રોમાં સમુદ્રના પ્રવાહો વહે છે, તે જ પ્રમાણે માનસ-પ્રદેશમાં વિચારના પ્રવાહો વહે છે. ઉદાહરણતરીકે આ વિચારના પ્રવાહોમાં કેટલાક પ્રવાહ દુર્ણચુના વિચારોના હોય છે, તે કેટલાક પ્રવાહ સદ્ગુણના વિચારોના હોય છે; કેટલાક પ્રવાહ ભયના વિચારોના હોય છે તે કેટલાક પ્રવાહ નિર્લેપતાના અથવા વીરવના હોય છે; કેટલાક પ્રવાહ દ્રેવના અથવા શોકના હોય છે, તે કેટલાક પ્રવાહ પ્રેમના અથવા આનંદના હોય છે; કેટલાક પ્રવાહો નિર્ધનતાના હોય છે તે કેટલાક પ્રવાહ સંધનતાના હોય છે. વળી તેઓ કહે છે કે જે મનુષ્ય નિર્ધનતાના વિચારો કરે છે, નિર્ધનતાની વાતો કરે છે, અને નિર્ધનતાને આવવાની જ નિરંતર વાટ જોયા કરે છે, તે વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા નિર્ધનતાના વિચારોના પ્રવાહોમાં આકર્ષાય છે, અને જેઓ નિર્ધન હોય છે, નિર્ધનતાના વિચારો કરે છે, અને નિર્ધનતાની વાતો કરે છે, તેવા મનુષ્યોને જ પોતાનાં પ્રતિ આકર્ષે છે. તે જ પ્રમાણે જેઓ ધનના અને અભ્યુદયના વિચારો કરે છે, ધનની અને અભ્યુદયની વાતો કરે છે, અને ધનની અને અભ્યુદયની જ નિરંતર વાટ જોયા કરે છે, તે વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા સંધનતાના વિચારોના પ્રવાહમાં આકર્ષાય છે, અને જેઓ ધનવાન હોય છે, ધનના વિચારો કરે છે, અને ધનની નિરંતર વાટ જોયા કરે છે, તેવા મનુષ્યોને પોતાના પ્રતિ આકર્ષે છે, અથવા પોતે તેમના પ્રતિ આકર્ષાય છે, અને સમય જતાં તેઓના જેવા જ ધનને અને અભ્યુદયને પ્રાપ્ત કરે છે. જો આમ છે તો પછી આપણા વિચારોઉપર અને આપણી વાતોઉપર કેટલો અંકુશ રાખવાની આપણે અગત્ય છે ? નિર્ધનતાના તથા એવી જ બીજી અપ્રિય રિપ્તિઓના વિચાર આપણે કદી પંથુ ન કરવા જોઈએ, તથા તે સંબંધી વાતો પણ બીજાઓને કદી પણ ન કરવી. જોઈએ, પરંતુ તેમને બદલે અભ્યુદય અને તેવી જ બીજી સુખદ રિપ્તિઓના વિચાર આપણે કરવા જોઈએ, તથા તે સંબંધી જ વાતો બીજાઓને સર્વદા કરવી જોઈએ.

પ્રિય વાચક! આ દૃષ્ટીથી જ તમારા અંતઃકરણમાંથી પૂર્વે વહેલી દુર્બળ ભાવનાઓને

દર્શનાને માટે દેશનિકાલની શિક્ષા કરે. 'મારા નસીબમાં સુખ લખેલું જ નથી,' 'આગળ ઉપર મારી શી વસ્તુ થશે' 'ધડપણમાં મને કોઈ રોટલો ખવાડશે કે નહિ ખવાડે,' 'મારા જેવું દુહાંગી જગતમાં ખીલું કોઈ જ નથી,' 'આપણે કોઈ દિવસ શ્રીમંત થવાના જ નથી' એવા એવા સંકરો દુર્બળ વિચારોને હૃદયમાંથી એકદમ હાંકી કાઢે, અને તેમને સ્થાને હિંસાહને વધારનારા, મનને પ્રસન્ન કરનારા, અને હૃદયને આપણા અતિ આવવાની અવસ્થા કરનાર પાડનારા સખજ વિચારોને સેવે. હૃદય પ્રાપ્ત થશે જ, એવી શ્રદ્ધાનો એક ક્ષણ પણ ત્યાગ ન કરે. સર્વદા હૃદયની જ વાટ જોયા કરે. જે તમારે જોઈતું હોય, જે તમારી પ્રીતિના વિષય હોય, તેને પ્રાપ્ત થવાની જ વાટ જોયા કરે; અને નિશ્ચય માનવે કે જેમ લોકોની કરચો ઉડી ઉડીને લોકચુબકને જઈને વળગે છે. તેમ તમારો પ્રવળ ભાવના યત્નાં, આકર્ષણના માનસિક મહાનિર્બંધાનુસાર, તમારી ઇચ્છેલી વસ્તુઓ તમારા પ્રતિ જ્યાંલાંથી આકર્ષણ આપીને તમારા યોગમાં પડશે. આ જ ક્ષણથી વિચારને—ભાવનાને—અદર્શો મહાધનપ્રાપ્તિનો—અભ્યુદયની ઉચ્ચ ભાવના આપે. મનમાં અભ્યુદયના ચિત્રને રચીને તેને જ જોયા કરે. અભ્યુદયને જ આવવાની અખંડ વાટ જોયા કરે. અભ્યુદયવિના બીજા કશાને આવવાની વાટ ન જુઓ. અભ્યુદયને જ ખોય અને ઉપાસ્કર્ય કરે. હક કરીને અભ્યુદયને જ માગે. આ પ્રકારનો અભ્યાસ યત્નાં મનમાં અભ્યુદયની પ્રવળ ભાવના બધારે; અને તેમ યત્નાં ભાવનાસદૃશી સિદ્ધિ. એ પ્રકારના આ પ્રકરણને મથાળે ટોકેલા મહાસંત્રાનુસાર તમે મહાધનના અને અભ્યુદયના સ્વામિ થઈ રહેશો.

(અપૂર્ણ.)

ખાંડ અને ખાંડના પદાર્થો.

ખાંડ અને ખાંડના બનાવેલા પદાર્થો ખાવાનો શોખ મનુષ્યોને હૃદયપરાંત વધી ગયો છે. ખાંડના પદાર્થો ખાવાનો હકત્વા દર્શાવી આપે છે કે તે મનુષ્ય જે પદાર્થો ખાય છે, તેથી તેના શરીરનું પોષણ જોઈએ તેવું થતું નથી. છતાંય ચંદાકાને માટે જ મનુષ્યો વિશેષ કરીને ખાંડના બનાવેલા પદાર્થો ખાય છે. બોજનસમયે જ જો તેમને ખાવામાં આવે છે, તો તેથી એટલી બધી હાનિ થતી નથી, પરંતુ બોજનવિનાના આગમ્યવળા સમયે જો તેમને ખાવામાં આવે છે તો તેથી થોડીકણી પણ હાનિ થયાવિના રહેતી નથી. ખાંડમાં કેટલાંક પોષક તત્ત્વો રહેલાં છે, એ ખરું છે, પરંતુ સંધ્યે વખતે તેમાંનો મોટો ભાગ બળી જાય છે. સંધ્યાબિજાતની મીઠાઈમાં વપરાયેલી ખાંડનાં પોષક તત્ત્વો બળી જવાથી અથવા પરી ન રોકે એવાં થવાથી મીઠાઈ ખાવી, એ હાનિકારક છે.

ધર્મભ્રષ્ટ થવાના બધથી જોઆ ખાંડનો ઉપયોગ કરતાં સંકોચને ન ધરતા હોય તેમજો આધિ થવાના બધથી પણ તેના ઉપયોગ કરતાં અટકવું ધરે છે.

મનુષ્ય ખાવાની ઇચ્છા થવી, એ અસ્વાભાવિક છે, એમ કહેવાતું તાત્પર્ય નથી. આ ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાના બીજા ધણાં હાનિને ન કરનારા અને આરોગ્યને વધારનારા માર્ગો છે. મધે એ ગળપણમાં ખાંડથી કોઈ પણ પ્રકારે ઉત્તરે એવી વસ્તુ નથી, શ્રીમંતો ખાંડને બદલે તે વાપરી શકે. મધ્યમ રિચિતિના માણસોને માટે ખજૂર, દાઢ, અંજીર વગેરે અનેક ગુરુવાં

૧૫, ખાંડની ગરજ સારે એમ છે. ખાંડ ખાંધને આરોગ્યને બચાવવા કરતાં, આવા પદાર્થોને ગંગેપેલ્લીની ધટ્ટા તરીકે કંઈને આરોગ્યનું સંરક્ષણ અને વૃદ્ધિ કરવી, એ ઉચિત છે.

તમાકું, ચાહા, કેશી વગેરેનો ઉપયોગ કરનારની કામ કરવાની શક્તિ ન્યૂન થાય છે.

નિષ્પ્રસિદ્ધ કૃષિકાર હ્યુપર બુર્ગેન્ક પોતાનાં ક્ષેત્રોમાં છુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાનાં કાર્યોમાં તમાકુ વગેરેનો ઉપયોગ કરનારાઓને યોજતો નથી. તે કહે છે કે જેમાં ખાસ ધ્યાન આપવાની અને થોડા પ્રમાણમાં પણ એકાગ્રતા કરવાની જરૂર હોય છે, તેવાં કામોને માટે, તમાકુ વગેરે ઉત્તેજક પદાર્થોનો થોડા પ્રમાણમાં પણ ઉપયોગ કરનારા મનુષ્યો નાશાયક હોય છે. એવો મને પૂર્યું અનુભવ થયો છે. તે કહે છે કે નિત્ય માત્ર એક જ ખીરી પીનારને પણ હું છુદ્ધિનાં ઉપયોગ કરવો પરે એવું કામ કદી પણ સોંપી શકતો નથી. તમાકુ વગેરેના વ્યસનીઓ એતરમાં બહુ કામ કરવાને માટે જ માત્ર લાયક હોય છે.

શ્રીયુત ઠાકોરલાલ પ્રાણલાલ મૌલાનું દેહાંતરગમન.

સ્થિતિંતર એ સૃષ્ટિનો સ્વાભાવિક નિયમ છે, અને એ નિયમ જેવો સ્વાભાવિક છે, તેવો જ કલાલોકરક છે. સ્થિતિંતરનો અર્થ એક સ્થિતિમાંથી બીજી સ્થિતિમાં જવાનો નિયમ સૃષ્ટિમાં જો ન પ્રવર્તતો હોત તો ઉદયને અવગ્રાહ જ ન હોત; પ્રત્યેક પ્રાણીપદાર્થ જે સ્થિતિમાં હોત તેની તે જ સ્થિતિમાં તે સર્વદા રહેત, અને તેમ થતાં આનંદને રથાને સર્વત્ર શૂન્યતા જ પ્રસરી રહેત.

અરબ્યર સર્વમાં પ્રાપ્ત સ્થિતિમાંથી ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જવાનો નિયમ પ્રવર્તી રહ્યો છે. એક વ્યક્તિ પ્રાપ્ત એક સ્થિતિમાંથી બીજી સ્થિતિમાં જ્યારે ગમન કરે છે, ત્યારે પૂર્વ સ્થિતિનો વિનાશ થાય છે. આવા પૂર્વ સ્થિતિનો વિનાશ, પ્રત્યેક ક્ષણે પ્રત્યેક સ્થિતિ પદાર્થનો થતો જ રહે છે, અને તેથી પ્રત્યેક સ્થિતિ પદાર્થ પ્રત્યેક ક્ષણે મૃત્યુને પામે છે.

પ્રાપ્ત સ્થિતિનો વિનાશ અથવા મૃત્યુ એ દુઃખને માટે નથી, પણ સુખને માટે છે; અઘોગતિને માટે નથી, પણ ઊર્ધ્વ ગતિને માટે છે, અને તેથી વિવેકદૃષ્ટિથી મૃત્યુ એ વિપતિ નથી પણ ઉત્તર છે; કાલ ઉપગમનાર નથી, પણ આનંદને ઉપગમનાર છે.

મૃત્યુ અને જીવન, એ ઉભય એ મિત્ર સ્થિતિઓ નથી; પરસ્પરથી એ વિરુદ્ધ ધર્મવાળાં પ્રતીત થતાં છતાં પણ વિરુદ્ધ ધર્મવાળાં નથી, પણ ઉભય એક અખંડ જીવનની એ કળા છે. મધ્યમિંદુમાંથી જીવનનું બહાર નીકળવું, અને વર્તુલરૂપે થવું, તેને આપણે જીવન કહીએ છીએ; પુનઃ વર્તુલરૂપે ધોલું તે જ જીવનનું પાછું એવાં અને મધ્યમિંદુમાં સમાપ્ત જવું, તેને આપણે મૃત્યુ કહીએ છીએ.

મધ્યમિંદુમાંથી જીવન જ્યારે વિસ્તારને પામી વર્તુલરૂપે થાય છે ત્યારે જ તે જીવનરૂપે હોય છે. એમ કંઈ નથી; વિસ્તારને સંકેપીને જ્યારે તે મધ્યમિંદુમાં સ્થિત થાય છે, ત્યારે પણ જીવનરૂપ જ હોય છે. તે સમયે તેવું સામર્થ્ય ન્યૂન હોતું નથી, પણ અગ્રાધ હોય છે.

ખીજકની અને મૃત્યુની સ્થિતિ સમાન છે. ખીજકમાંથી જો નવું સુંદર શ્વ નીકળે

છે, તેમ મૃત્યુકાળે મધ્યખિંદુમાં એકત્ર થયેલા સત્તાત્ત્વમાંથી પુનઃ નવા અને ઉચ્ચ ધર્મવાળું જીવન બહાર પ્રકટે છે. આમ મૃત્યુ અનિદ્યને અર્થે નથી, પણ જીવનને નવા અને ઉચ્ચ ધર્મે, મધ્યખિંદુરૂપ સત્ તત્ત્વમાંથી અર્પવા અર્થે છે.

મનુષ્યને નિત્ય આવતી નિદ્રા, એ સ્વસ્થ સમયનું મૃત્યુ જ છે. શું નિદ્રા મનુષ્યનું અનિદ્ય છે ? જામદગ્નરથામાં આખો દિવસ બહાર વિસ્તારને પામી જીવન, નિદ્રાસમયે હૃદયસ્થ મધ્યખિંદુમાં એકાગ્ર થાય છે, અને ત્યાંથી બળને પામી છીજે દિવસે એધિક કાર્ય કરવાને સમર્થ થાય છે. નિદ્રારૂપ સ્વસ્થ સમયના મૃત્યુમાં જેમ થાય છે, તે જ પ્રમાણે શરીરના ત્યાગરૂપ દીર્ઘકાલની નિદ્રારૂપ મૃત્યુમાં થાય છે. આ દીર્ઘકાલની નિદ્રામાં જીવન નવીન બળને પામી સુંદર નવા શરીરમાં દર્શન દે છે.

આ પ્રકારે નિદ્રા જેમ કલ્યાણકારક છે, તેમ મૃત્યુ પણ કલ્યાણકારક છે, અને નિદ્રાનો જેમ ભય અને દ્રેષ ધરવો યોગ્ય નથી તેમ મૃત્યુનો પણ ભય અને દ્રેષ ધરવો યોગ્ય નથી. ઉલટું, નિદ્રાને જેમ આનંદથી સર્વ વધાવી લે છે, તેમ મૃત્યુને પણ સર્વેએ આનંદથી જ વધાવી લેવું જોઈએ.

મૃત્યુ આમ વિચારદૃષ્ટિથી સુખનું કારણ છે, તો પછી સંવત્સરે તેનો ભય શા માટે થાય છે ? શા માટે મૃત્યુનો જપ કરવાનો સર્વ સત્પુરુષો ઉપદેશ આપે છે ? શા માટે છેલ્લામાં છેલ્લા જિવતાયોગ્ય શત્રુ મૃત્યુ છે, એમ વિદેશી શાસ્ત્રકારો પણ વહે છે ?

મૃત્યુનો જપ કરવાનો, વસ્તુતઃ કોઈ સત્પુરુષે કે શાસ્ત્રકારે ઉપદેશ આપ્યો જ નથી, કારણ કે પૂર્વે કહ્યું તેમ મૃત્યુ એ એક સ્થિતિમાંથી બીજી ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જતું, એ છે; તથા મધ્યખિંદુમાંથી નડીન બળ પ્રાપ્ત કરવાની તે સ્થિતિ છે. આથી મૃત્યુનો જપ કરવો, એ ઉન્નતિચક્ષુતા મૂળમાં જ ફેલાડો મારવાનું છે, અને તેથી સત્શાસ્ત્રોનો આપો ઉપદેશ હોવો સંભવતા નથી. પોતાના અજ્ઞાનસ્થ સ્વરૂપના પદાર્થો જાનને જ તેઓએ મૃત્યુનો જપ ગણ્યો છે. જેમ નિદ્રામાંથી ઉઠ્યા પછી આપણને આપણા પોતાપણાનું વિસ્મરણ થતું નથી, તેમ દેહાંતર થયા છતાં પણ પોતાના આત્માવનું વિસ્મરણ ન થવું; એનું જ નામ મૃત્યુનો જપ છે. જેમ જીવે વચ્ચે ઉતારીને આપણે નવું વસ્ત્ર ઝાનપૂર્વક ધારણ કરીએ છીએ, તેમ જીવે દેહ ઉતારીને ઝાનપૂર્વક નવો દેહ ધારણ કરવો, એનું નામ મૃત્યુનો જપ છે. એક કૃત્તર્ય (એરણ) ઉપર જેમ અસંખ્ય ઘાટ ધડાય છે, તેમ આપણે ધરેલા અસંખ્ય જન્મોનું, આપણા ઉપર ઘાટ ધડાયલાની પેઠે રૂમરણ હોવું, એનું નામ મૃત્યુનો જપ છે. જ્યારે આપણું આપણા આત્મસ્વરૂપનું આપણને અખંડ જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે નિદ્રામાં પ્રવેશતાં જેમ આપણને ભય થતો નથી, તેમ મૃત્યુને ભેટતાં આપણને ભય થતો નથી. પ્રસન્નતાથી જેમ આપણે નિદ્રામાં પ્રવેશીએ છીએ તેજ રીતે પ્રસન્નતાથી મૃત્યુને આપણે સ્વીકારીએ છીએ.

આટલો ઉપોદ્ધાત આ પ્રસંગે અમારે શ્રીકૃષ્ણસાધકઅધિકારિવર્ગના અમગપ્પ પુરુષોમાંના એક અમગપ્પ પુરુષ શ્રીયુત કાકેરલાલ ભાણજીભાઈ મોલા બી. એ. એસ. એસ. બી., એમનાં વર્તમાન માસના શુદ્ધ પક્ષની સંતમીએ થયેલા દેહાંતરગમનની કરવો પડ્યો છે. શ્રીયુત મોલા આ વર્ગના એક અલગ સંભાવિત સાધકરૂપ હતા. એમનો આ વર્ગસાથે એટલો તો નિકટનો સંબંધ હતો, તથા આ વર્ગથી આરંભાવણ તથા આરંભાતાં પ્રત્યેક કાર્યોમાં

તેઓ એટલા તો આગેવાનીએથી ભાગ લેતા હતા કે તેમનું દેહાંતરગમન, તેમના અન્યત્ર અધ્યુદયને સાધનાર છે, એમ આ વર્ગ અનુભવપૂર્વક બન્યું હતાં, પણ સ્વપક્ષથી થયેલી દષ્ટ-હાનિનો વિચાર સ્ફુટાં તેને બેદ યથા વિના રહેતો નથી. એ સંસ્કારી ભાગ્યશાલી નર-વીરનું જે ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં ગમન થયું છે, તે કોઈ પણ તત્વદર્શિસંપન્ન પુરુષને પ્રમ-નતા ઉપભવ્યાવિના રહે તેમ નથી, તથાપિ તેવી તત્વદર્શિ જેમને પ્રાપ્ત નથી, તેવા સર્વને એમના ઉચ્ચતર રેનેહનું સ્મરણ આપ્યે અચુપાત કરાવે છે.

શ્રીયુત મૌનામાં ઉત્તમ એવરસાધકતા અનેક અનુકરણીય સદ્ગુણો હતા. એવસ સાધ-વાની ત્રિજ ઇચ્છા તથા તે ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન આગ્રહ તેમનામાં જેવો પ્રતીત થતો હતો તેવો કવચિત્ જ અન્ય પુરુષમાં પ્રતીત થતો હશે. અને આ ઇચ્છા અને આગ્રહથી તે-મના સંશ્લિષ્ઠ પણ સફળ જીવનમાં તેમણે એવરસિદ્ધિના માર્ગમાં જેટલો પંથ આગ્રહ કાઢ્યો હતો, તેટલો કવચિત્ જ દેહ કાળી શક્યા સમર્થ થતું હશે. એ પુરુષાર્થી વીરપુરુષે લૌકિક, અંધૌકિક, તથા આધ્યાત્મિક વિદ્યાઓમાં શું અને કેટલું સિદ્ધ કર્યું હતું, તે જગતના મોટા ભાગથી સર્વદા અધકારમાં રહે તેમ છે, તથાપિ એમના નિકટતા જે જે આત્મ સંબંધીઓ એમના પ્રયત્નના સ્વરૂપને યથાર્થ બજાવવાને સમર્થ થયા હતા, તે સર્વ તેથી ચકિત થયા વિના રહ્યા નથી. એમાં વિશેષ વર્ષ પ્રાપ્ત દેહમાં તેમણે અધિક નિવાસ કર્યો હોત, તો તેમના પ્રયત્નનાં સફળ જગત અનુભવવાને ભાગ્યશાળી થાત.

એમનામાં અમાનિત્ય, અદશિત્ય, અકોષ, આર્જવ, સ્પષ્ટ વક્રતાવ, પરમતસદ્વિશ્લેષતા, આંદાર્ય, સર્વજનપ્રિયત્વ, આદિ અનેક દૈવી ગુણો હતા. પોતાના લૌકિક, અંધૌકિક તથા આ-ધ્યાત્મિક વિદ્યાના શુર, મહાશુર તથા સદ્ગુરુપ્રતિ તેમનાં આચર્યકારક થકા, ભક્તિ તથા પ્રેમ હતાં. બજાવનાં આવેશા ઉચ્ચ ક્તૃત્યને આચારમાં મૂકી તેના સત્પરિણામને પ્રાપ્ત કરવામાં તેઓ નિઃસીમ આતુરતા દર્શાવતા.

કેલેજમાં તેઓ અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારથી જ એવરસાધકઆધિકારિવર્ગના સંબંધમાં આવ્યા હતા, અને તે સંબંધ તેમના ઉચ્ચ ગુણોવડે જેમ જેમ વધે પીતતાં ગયાં તેમ તેમ અન્યત્ર ગાઢ થતો ગયો હતો.

તેઓ એક ઉત્તમ પંક્તિના માનસોપચારક હતા, અને કેટલાક અપરમાર, ઉભાદ પગેરે વિવિધ અસંસાધ્ય ગણાતા વ્યાધિયસ્ત અગુણોના વ્યાધિ તેમણે નિવાર્યા હતા.

ભરત્યમાં તેઓ વિવિધ જનહિતકર પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેતા હતા અને તેથી સર્વની પ્રીતિના પાત્ર થયા હતા.

મૃત્યુ અને જીવન એ બે સ્થિતિઓવચ્ચે જે બેદ પ્રતીત થાય છે, તે બેદને તોડી જીવન-તત્વઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કરી, પોતાના સ્વતંત્ર ભાન અર્પક સ્થિતર રહે, એ પ્રકારની સ્થિતિ સિદ્ધ કરવાનો છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી તેમણે પ્રયત્ન પ્રયત્ન આરંભ્યો હતો. એ પ્રયત્નનાં પરિપાકનો સમય અન્યત્ર નિકટ આવ્યો હતો, એમ આ લેખકના બજાવનાં છે; પરંતુ એ પ્રયત્નનાં ફ-ળના ઉપભોગમાં તેમનો પ્રાપ્ત દેહ, ધણું કારણથી અગોચ્ય ભાસવાથી, જે દૈવી સત્તાઓ તેમના હૃદયમાં પ્રયત્નના ફળને પ્રકટાવવાને પ્રવૃત્ત થનાર હતા, તે સત્તાઓએ, સામાન્ય જનોની મતિથી ભામતા અનુચિત સમયે, તેમને દેહાંતરગમનનો પ્રયત્ન આપ્યો છે.

પ્રાણોક્તમણી થોડી દોષોપૂર્વે તેઓ પોતાની સંયમશાળામાં ગયા હતા, તથા ત્યાં તેમણે પોતાના સંદ્યુરથી નિ સ્થાયિત પ્રતિમાને ભક્તિપુરસ્કર સાદાગંધકવતપ્રજ્ઞામ કર્યા હતા. ત્યાંથી નીકળી આવેલી પોતાની શાળામાં બેસી તત્કાળ તેમણે પ્રાણને છોડ્યો હતો.

તેમના દેહવિવ્રવથી તેમના સંબંધીઓને, તેમના મિત્રોને, તથા આ વર્ગને બારે દાનિ ચણેથી હવદિધી પ્રતીત થાય છે, તથાપિ જે વિશ્વમવસ્થાપક સત્તા સર્વના કલ્યાણમાં નિરંતર પ્રવૃત્ત થાય છે, તે સત્તાનો આ પ્રસંગ પ્રકટાવવામાં કલ્યાણકારક હેતુ જ હોવો જોઈએ, એવો નિશ્ચય કરી, તે સત્તાને અનુકૂળ થવું, એ જ સર્વતું કર્તવ્ય છે.

સંબંધી જનોનાં અંતઃકરણને નિશીર્ણ કરનાર આ પ્રસંગમાં, વિશ્વમવસ્થાપક સત્તાનો કલ્યાણકારક હેતુ સર્વને સત્વર પ્રવેશ પામે, અને તે સત્તાએ સર્વતું હિત અધિક વેગથી સ્થાપ્યો.

યોગિની.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૯૨ થી.)

એક શનિએ સાડા નવ વાગતાં સારે ધનાર હોનારો મેં નવ વાગતાં મારી બગીં જોડાવી, અને તેમાં બેશીને હું તથા યોગિની નાટકશાળામાં આપ્યાં નાટકશાળાનો મેનેજર અમને તે જાને સામે આપ્યો, અને અપંત સન્માનપૂર્વક અમને અંદર લેઈ જઈ, અમારે માટે ખાસ રાખેલા પ્રતિષ્ઠિત સ્થળે અમને બેસાડ્યાં. હજી નાટકનો આરંભ થવાને દશેક મિનિટની વાર હતી મેં સુબંધમાં તેમ જ યુરોપમાં તથા અમેરિકામાં પૂર્વે ધણું નાટકો જોયાં હતાં, અને તેથી મને નાટકમાં નરાઈજેતું કંઈ જ ન હતું, પરંતુ યોગિનીને તો નાટકનો આ પ્રથમ જ અનુભવ હતો. તેણે પુરકોદ્ધાર જ નાટકો એ શું છે, તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું, અને તેથી નાટકગૃહમાં તે આશ્ચર્યથી આમતેજ જોવા લાગી, અને મને વિવિધ પ્રશ્નો કરવા લાગી. મેં તેના પ્રશ્નોનાં યથોચિત ઉત્તર આપ્યાં. એટલામાં મેનેજરે આવીને અમને સૂર્યાના નાટકનાં ગાયનોની એક પ્રતિ આપી. અથ સમયમાં નાટકને પડેલો ઉપકારની ધંટડી વાગી, અને પડેલો ઉપકાર સૂચનાર અને નરી આવી ગયાં, અને પોતપોતાના વેપ બજારી ગયાં. પછી નાટકનો આરંભ થયો. ચંદ્રસિંહ નામનો રાજકુમાર શિકારમાટે નીકળ્યો હતો. તે શિકારની પાછળ પડતાં પોતાના આશ્રયોથી વિખુટા પડી ગયો હતો. ત્યાં ત્યાં લાગતાં જંગની શોધ કરતાં દૂરથી તેની દૃષ્ટિએ એક દેવાલયનું શિખર પડ્યું. તેથી તે પ્રતિ પોતાનો અથ દંકર્યો. દેવાલયની આલુઆલુ એક કોટ હતો; તેના દારઆગળ અથ ઉભો રાખી અંદર પ્રવેશ કર્યો. આ સ્થળે પ્રથમ પ્રવેશ પૂરો થયો, અને બીજા પ્રવેશનો પડેલો ઉપકારો મહાદેવના દેવાલયમાં સૂર્યાના નામની એક રાજકન્યા મહાદેવનું પૂજન કરતી દૃષ્ટિએ પડી. તે પૂજન કરતી હતી, એટલામાં ચંદ્રસિંહ દેવાલયમાં પ્રવેશ કર્યો. તેના અદ્ભુત સૌંદર્યથી તે ચક્રિત થયો. તેના અંતઃકરણમાં પ્રેમનો અંકુર પ્રકટે; અને તે તેણે વિવિધ પ્રકારના હાવભાવથી તથા વચનોમાં દર્શાવવા માંડ્યો.

તેના હાવભાવ, તેનાં વચનો તથા તે આંધે તેણે ગાયેલું ગાયન સાંભળી યોગિનીના હૃદયમાં બારે ખેદ થયો. તેના પ્રસન્ન વદનઉપર એકમ અપ્રસન્નતાની છાયા કરી વળી, અને શોકાતુર. નેત્રથી મારા સંમુખ જોઈ તે બેગી, ભગવન! આ તો અપંત ત્રાસ જનક છે. આ પ્રસંગને મારું નેત્ર જોઈ શકતું નથી, અને આ વચનોને કંઈ સાંભળી શકતા નથી. જો આ નાટક આ પ્રમાણે જ આગળનું હોય અને તેમાં આણું જ નેવાનું તથા સાંભળવાનું હોય તો હું આપને પ્રાર્થના કરું છું કે હવે આપણે અધિકથી

સાવર ઉડી જઈએ તો સારું હું તેને ઉત્તર આપના જતો હતો, એટલામાં મહાદેવનું પૂજન કરતી સુખાનનાની દષ્ટિ ચંદ્રસિંહઉપર પડી, અને તે શું કરે છે, તે જોવામાં યોગિનીની યત્ન લાગેલી જોઈ હું માન રહ્યો. સુખાનનાએ યોગિનીના હૃદયઉપર ચંદ્રસિંહકરતાં કંઈ વધારે સારી છાપ પાડી નહિ. તે જ દષ્ટિથી ચંદ્રસિંહપ્રતિ જોવા લાગી, તેથી યોગિનીના હૃદયમાં પ્રકટેલી શોકની જ્વાલા અધિક પ્રબળ થઈ. પછી બને પાત્રોનો પરસ્પર મેળાપ થયો, પરસ્પર પ્રેમનાં લાપશો થયાં, પરસ્પર પ્રેમનાં ગાયનો ગવાયાં, અને પરિણામે તેમણે પરસ્પર પ્રેમસૂચક અસખ્ય ચિહ્નો કર્યાં. આખું નાટ્યગૃહ પ્રેક્ષકોના 'વન્સ મોર' 'વન્સ મોર'ના કાન ફાડી નાંખે એવા પોકારોથી ગાજી ઉઠ્યું. અર્થાં પડેલા પડો પાછો ઉચકાયો, અને તેના તે અશ્લિલ હાવભાવ, તેનાં તે અશ્લિલ વચનો, તેનાં તે અશ્લિલ ગાયન, અને તેના તે અશ્લિલ વર્તનની પુનરાવૃત્તિ થઈ. પાછો પડો પડવા માંડ્યો, અને પુનઃ પ્રેક્ષક વર્ગના 'વન્સ મોર' ના પોકારો શરૂ થયા. આમ છતાં પડો તો પડતો જ રહ્યો, તેથી પ્રેક્ષકવર્ગે પુષ્કળ આવેશમાં આવી ગયો, અને મોટી મોટી સીમાડીઓ વગાડીને તથા પાડીયાંનો જમીનકેપર જોડા લાકડીઓ વગેરે પછાડીને પારવિનાના ઘોંઘાટ કરવા લાગ્યા. યોગિની આ સમયે જોઈને સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. તેના મુખઉપરથી સ્વિર ઉડી જઈને તે પીક પડી ગયું. તે વગરમાલ્યે મોંઘા સામું ટંગર ટંગર જોઈ રહી. એટલામાં પ્રેક્ષકવર્ગના પારવિનાના ઘોંઘાટથી પાછો પડો ઉચકાયો અને તેના તે જ પ્રસંગની તૃતીયાવૃત્તિનો આગલ થયો. હવે યોગિનીનું ધૈર્ય રહેતું નહિ. તે રડી પડી, અને ગદગદ કંઠે અત્યંત કરુણાજનક સ્વરમાં મને કહેવા લાગી, ભગવન! હવે આ સ્થળે મારાથી અધિક બેશી શકતું નથી. મારા ઉપર દયા આણી આપ હવે ઘેર પાછા આમિ. મેં કહ્યું આ પ્રથમ અંક પૂરો થઈ રહેવા દે; પછી આપણે જઈશું. તત્કાળ જ આપણે ઉડી જઈશું તો આપણને આવા ભારે સંમાનથી અહિં બેસાડનાર ગૃહસ્થને ખાતું લાગશે.

મારી પ્રથમ અંક પૂર્ણ થતા સુધી બેસવાની ઇચ્છા નાણી પછી તે અધિક બેશી નહિ, પણ પછી પોતાની ખુરશીપર પોતાનું શરીર પાછું નાંખી દઈને ચાંદેલીને નિરાશ થઈને પડી. પોતાના હાથમાંની ગાયનની ચોપડી તેણે નીચે નાંખી દીધી, અને નેત્રં મીચી દઈને પોતાના પંખાવડે પોતાનું વદન ટાંકી દીધું. આ સમયે બીજા પ્રવેશ ચાલતો હતો, અને તેમાં એક અત્યંત મોટા પેટવાળા કાજનો તથા તેની બીજીના હસવાલાયક વેપ લગાવતો હતો. સમગ્ર પ્રેક્ષક વર્ગ ગાંધિયેલો બની ગયો હતો, પણ યોગિનીએ પોતાનું મસ્તક તે જોવાને ઉઠ્યું ક્યું નહિ, તથા પંખાને પોતાના મુખઉપરથી દૂર કર્યો નહિ. આમ ઉપરાઉપરી પ્રવેશો થયા માંડ્યા, પણ યોગિનીએ કંઈ પણ જોવાની ઇચ્છા કરી નહિ. તે પ્રસંગોપાત નિઃશ્વાસ ચૂકતી તેની તે સ્થિતિમાં પડી રહી. એક બે બોધક અને આનંદદાયક પ્રવેશપ્રસંગે મેં તેને તે જોવા સૂચન કર્યો છતાં તેણે એવા ભાવનું ઉત્તર આપ્યું હતું કે સાકરવાળું દુધ ગમે તેટલું ચુંચુંકારી છતાં જો તેમાં સહજ પણ ઝેર ભળ્યું હોય છે, તો તે આણને જ હરે છે, તેમ આ નાટકમાં જોવાલાયક બોધક બીજા ઘણા પ્રસંગો હશે, પરંતુ તેમાં ભગવાં શેઠા સરખા વિપથી મને તેમાં રુચિ પ્રકટની નથી. તેના આજ ઉત્તરથી મેં પછી તેની યત્નના સ્વરૂપનો વિચાર કરી તેને તે પ્રવેશો જોવા આગ્રહ કર્યો ન હતો.

આ પ્રકારે દોઢક કલાક બનીત થયા પછી પ્રથમ અંક સમાપ્ત થયો, અને મેનેજર અમને અંદર જળોપાત કરવાને તેડી જવા માટે આવ્યો. તે પ્રસંગે યોગિનીથી અધિક બેશી શકાય એવું ન હોવાથી નિરુપાયે અમારે જવું પડે છે, એમ કહીને તથા જોવા લાગેલાં

કાષ્ઠ કાષ્ઠ પ્રસંગની સ્તુતિ કરીને મેં અમારી ઘેર જવાની ઇચ્છા બતાવી. મેનેઝરે અમને બાકીના જે અંક જેવા ધણો આગ્રહ કર્યો, તથા ખરેખર જેવાનું હજી આવે છે, એ વગેરે લક્ષ્યાવનારાં વચનો કહ્યાં, પણ યોગિનાની ઘેરજ જવાની પ્રેમજાન્ય યોગેને પછી મેં ગાડી જોડાવી, અને અમે ધર ભણીના માર્ગે લીધા.

ગાડીમાં બેઠા પછી જ યોગિનાના કબજામાં હોય આખો હોય એમ જણાયું. એકદલ પછી પછી તે બોલી, ભગવન! આ નાટકગૃહ મને નરકના કુંડકરતાં પણ અધિક દુઃખદ જણાયું છે. તેમાં આખી રહેલા રાજસ તામસ વિચારોના વાતાવરણથી આપ સમીપ છતાં પણ હું તો છેક જ સુગંધાઇ ગઇ હતી. મને લાગે છે કે તેની વિરોધી અસરથી મારી મતિ કંટુપિત થયાથી આપની સાથે પણ મારાથી અયોગ્યવર્તન થઇ ગયું છે. આપની આત્માને અને ઇચ્છાને અનુસરવાના મારા સ્વધર્મથી પણ હું તે સ્થળમાં બ્રહ્મ થઇ હોઉં એમ મને લાગે છે. મેં કહ્યું, હે કામળ હૃદયવાળી! તું વ્યર્થ ચિંતા કરીશ નહિ. મારા ચીરંતિ ઉત્પન્ન થાય, એવું કહ્યું જ એ સ્થળમાં તે કહ્યું નથી, ઉત્તરું તે સ્થળમાં તારું આવરણું મારી પ્રસન્નતાને વધારનાર જ થયું છે.

તે બોલી, આપનાં વચનથી મને બહુ જ સંતોષ થયો. મને તો તે નાટકના પ્રથમ પ્રવેશ જોઇને જ ભારે ત્રાસ થયો, અને આપ તો આનંદથી તે પ્રસંગ જોતા હતા. આપને અનુસરનાર મારે પણ આપની પેઠે જ વર્તવું જોઇએ, એવા વિચાર આવતાં મેં મારા હૃદયમાં પ્રકટેલા ભાવ વિસરી જવા, અને આપનાં વિચારને અનુકૂળ થઇ જવા ધણોએ પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં હું નિષ્ફળ થઇ. એક તો તે પ્રવેશથી મારું હૃદય ખિન્ન થયું હતું, તેમાં આપનાથી મારું વિરોધી વર્તન થાય છે, એ વિચાર મને આવતાં મારા સંતાપ દિશણ થયો હતો. પરંતુ આપનાથી મારું વિરોધી વર્તન થયું નથી, એ આપના મુખથી બહારી મારા સંતાપાનન્ન હવે રાખ્યો છે.

હું બોલ્યો, હે સરળ હૃદયવાળી! તારા વિષે મારી મતિ વિરોધી વિચાર બાંધે, એવું કહી બને તેમ નથી. માટે તું નિર્ભય થા. તને આ નાટક જોઈ સંતાપ થયો, એમાં આશ્ચર્યજન્યું નથી, તેમ હું તેમાં આનંદથી ભાગ લેતો જણાવતો હતો, તેથી તારે વિરમય પામવા જેવું પણ કહ્યું જ નથી. તારા જેવી શુદ્ધ હૃદયવાળી અને સદાચરણી સ્ત્રીને આજના નાટકમાં ભજનાયેલા પ્રસંગ જોઇને સંતાપ થાય, એ સ્વાભાવિક છે. હાલમાં ભજવાતાં અનેક નાટકોમાં આજના જેવા પ્રસંગો વારંવાર આવે છે, અને તેથી જો કે તેમાં નીતિના અને બોધના પ્રસંગે શુદ્ધતા હોય છે, તેપણુ તે નાટકમાં કહ્યું હતું તેમ વિષ બેળવેલા દુધજેવા જ તે થયા હોય છે. તેથી બોધ ન થતાં અનર્થ થવાના સંભવો આવે છે; અને તેથી સર્વ સદિવેકી સત્ત પુરુષો આજનાં નાટકોને વખોડે છે, એ યોગ્ય જ છે. આમ છતાં આ નાટકોપ્રતિ તારા હૃદયમાં જેવી તિરસ્કારબુદ્ધિ પ્રકટી છે, તથા અનેક સમજુ મનુષ્યો તેમનો નાશ કરવા જેવો આગ્રહ વારંવાર ધરે છે, તેવી તિરસ્કારબુદ્ધિ મારામાં હજી પ્રકટતી નથી, તથા તેમનો નાશ કરવાનો આગ્રહ મારા અંતઃકરણમાં હૃદય પામતો નથી.

તેણે કહ્યું, ભગવન! જ્યારે હાલનાં નાટકોમાં શુદ્ધતા બીજાસંસ્કારના પ્રસંગોથી નાટકના ખીન્ન બોધક પ્રસંગોને હેતુ નિષ્ફળ જાય છે, તથા અનર્થ થવાના સંભવો આવે છે, એવું આપ સ્વીકારો છો, તો પછી આ પ્રજાની અનીતિને બગાડનાર નાટકોપ્રતિ આપને તિરસ્કારબુદ્ધિ કેમ પ્રકટતી નથી?

મેં કહ્યું, દેવિ ! સાંભળ. આ જગતમાં કેટલીક વસ્તુઓ આપણી દૃષ્ટિથી આપણને ખોટી અને નાશ કરવાજેવી લાગે છે, પરંતુ વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાની દૃષ્ટિથી તે તેવી હોતી નથી. સઘળી જ વસ્તુઓ આ જગતમાં પોતપોતાને યોગ્ય રચે છે. ખોટું એકું આ જગતમાં, પરમાર્થદૃષ્ટિથી, કશું છે નહિ, હવું નહિ, અને યશો નહિ. આપણી દૃષ્ટિથી મોટા મોટા વ્યાધિઓ, મોટી મોટી લગાધિઓ, અને મોટા મોટા દુષ્ટાણો અયોગ્ય અને અનર્થકર લાગે છે, પણ પરમાર્થદૃષ્ટિથી તેમ નથી. વિશ્વવ્યવસ્થામાં સર્વત્ર જ જરૂર છે. વિધિની હિતમ પ્રકારે વ્યવસ્થા ચાલવામાં આવા પ્રસંગોની જરૂર હોવાથી જ તેઓ બને છે; નહિ તો શું તને એમ લાગે છે કે જૂતમાનવું હિત હજીનારી કલ્યાણકારક વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા તેમને બનવા દે ? એક ધર્મના સાવધાન રાજા પણ પોતાની રાજ્યમયાંતમાં કોઈ અનર્થ થતો જાણે છે, તો બનતા પ્રપત્તે તેને ટાળે છે, તો સર્વ પ્રકારના ધર્મને જાણનારી સર્વત્ર અને સર્વશક્તિમાન તંથા અર્પત સાવધાન વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા, પોતાની આ વિશ્વમયાંતમાં અનર્થ કરનારા પ્રસંગોને કેમ જ યવા દે. પરંતુ દુષ્ટાણ આદિ આપણને અનર્થકર લાસતા પ્રસંગો તે યવા દે છે, એ જ દર્શાવે છે કે એવા પ્રસંગોમાં આખા વિશ્વનું હિત રહેલું છે. વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા એક વ્યક્તિના જ કલ્યાણને જોતી નથી, પણ આખા વિશ્વના અથવાં ધર્યાના કલ્યાણને જોતી છે, અને તેથી કોઈ પ્રસંગ આપણુ એકલાને અનર્થકર હોય છે તોપણ તેમાં ધણાનું કલ્યાણ રહેલું હોય છે. અને વસ્તુતઃ તો ધણાનું કલ્યાણ સાધવામાટે વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા એકનું પણ અહિત કરતી નથી. એકનું અહિત થયેલું જ દેખાય છે, તે જીવની રચના દૃષ્ટિએ જ જણાય છે. ઈશાની સર્વત્ર દૃષ્ટિમાં જે જે પ્રસંગ બને છે, તે સર્વના હિતનો જ હોય છે.

પોતે ભારેલા હિતને અર્થે ઈશસત્તા અર્પત રમણીય અને અસંખ્ય મનુષ્યોના હૃદયને આનંદને આપનાર શરીરનો એક કણમાં નાશ કરે છે, અને તેની હારમને પુનઃ અન્ય શરીરો રચવામાં યોજે છે; અને તે હિતની સિદ્ધિ યતાપર્થત આવાં હજારો રમણીય શરીરો પુનઃ પુનઃ હજારો વાર અથવા કરોડો વાર નિર્ભયપણે નાશ કરવો પડે છે તો તેમ કરતાં તે ઈશસત્તાને લેશ પણ સંકોચ થતો નથી. પોતે નિર્જીવ કરેલું હિત એ જ ઈશસત્તાનું સંપૂર્ણ હોય છે, અને તેને તે સર્વ પ્રપત્તે સાધે જ છે.

(અપૂર્ણ.)

સર્પદંશનો સંગ્રહ અને અભોધ ઉપાય.

આલ્સ એસ. ઓર્બોર્ન સર્પદંશનો નીચેનો સરળ અને ખાતરી લાયક ઉપાય વર્ણવે છે :— કાચા કાંદા લેવા, અને તેઓ પુષ્કળ ખારા ચાવ એટલું મીઠું લેધને તે સાથે તેમને છુદી નાંખવું. પછી તે કાંદાની જીલ્દને દંશ ઉપર બાંધવી. તે લીલા રંગની યથ જાણ, એટલે તેને જલ્દીને બીટ બાંધવા. આ પ્રમાણે બધાં સુધી તેના રંગ લીલો પડી જતો બધાં ચાવ લાં સુધી ફરી ફરીને તે છુદી બહુવા કરવી. મધમાખી, વીંછી વગેરેનાં દંશઉપર પણ આ ઉપાય અસર કરે છે.

જેસોદીનના ઉપયોગમાં વાપરવી જોઈતી સાવધાનતા.

જેસોદીનનો આપણા દેશમાં હમણાં ઉપયોગ વધવા માંડ્યો છે, પરંતુ તેમાં જે સાવધાનતા રાખવામાં નથી આવતી, તો ભયંકર અકસ્માત ઘવાના પ્રસંગો આવે છે. ખુલ્લા

મેદાનમાં અને હવાની પુષ્કળ અવર જવરવાળાં સ્થાનોમાં તેનો ઉપયોગ નિર્ભયતાવાળો છે, પણ બધે જોરમાં દારૂ અથવા ડીનેમાઈટ કરતાં પણ તે સધારે બળકર છે. ગેસોલીનનો સીસો ઢળી ગયો હોય, અથવા તેના ડબ્બામાં જરા કાચું પડ્યું હોય છે તો તરત જ તેમાંથી તાકાળ ઉડી બધે જાય. ગેસ ઉત્પન્ન થવા માટે છે, અને હવાથી તે ભારે હવાથી જમીનની લગોલગ એકઠો થાય છે. પછી તેને સહજ દીવાનો કે દેવતાનો સ્પર્શ થતાં તે મોટા ધડાકા સાથે ફૂટે છે, અને સાધારણ ધરના પુરંચે પુરંચા ઉડાડી ને છે. વજનને સાફ કરવા માટે અથવા જંતુઓનો નાશ કરવામાટે બધે ધરમાં ગેસોલીન કદી પણ છાંટવું નહિ. ઝટ આગ લાગે એવા ઉનાળાના દિવસોમાં, બારી બારણાં બધે રાખીને ગેસોલીનનો ઉપયોગ કરવો, એ મહા વિપત્તિને અને મૃત્યુને આમંત્રણ કરવા બરાબર છે.

એક નવલકથાકારના જીવનનો અદ્ભુત પ્રસંગ.

એસ. આર. કેફિટ નામનો એક વિદ્વાન નવલકથાકાર પોતાના જીવનનો એક આશ્ચર્યકારક પ્રસંગ નાચે પ્રમાણે વર્ણવે છે. યુવાવસ્થામાં ઉદરનિર્વાહને માટે તેને વર્તમાનપત્રોમાં લેખો લખવા પડતા હતા. એક દિવસે તેને સેન્ટ જેમ્સ ગેઝેટ નામના વર્તમાનના તંત્રીએ, તેના પત્રમાં લેખલા કાઈ લેખને માટે તેના ઉપર ટપાલમાં એક એક (હુડી) મોકલ્યા. તે એક મળતાં કેફિટ પોતાનો દિસાખ તપાસી જોયો, અને તેને જણાયું કે તેણે કશું લખેલું તે પત્રના તંત્રી પાસે નીકળવું ન હતું. આથી તેણે તેવો એક પત્ર લખી તે એક તે પત્રના તંત્રી ઉપર પાછો મોકલ્યો. તે તંત્રીને તે એક મળતાં તેણે તમારું લખેલું નીકળે છે, એમ જણાવી તે એક પાછો કેફિટ ઉપર મોકલ્યો. કેફિટે મારું સઘળું લખેલું ચુકવી આપવામાં આવ્યું છે, અને કશું જ બાકી નીકળવું નથી, એમ લખી પાછો તે એક તંત્રીઉપર મોકલ્યો. આથી તંત્રીએ પોતાના પત્રમાં આવેલા એક વિષયને કાપી કાઢીને તેને તથા એકને પાછો કેફિટ તરફ મોકલ્યાં, અને જણાવ્યું કે આ વિષયના તમારા પસા હજી ચુકવી આપવામાં આવ્યા નથી.

બપોરે કેફિટ ઉપર તે છાપેલા વિષયના કાપલા આવ્યા, ત્યારે તે જોઈને તે આશ્ચર્યથી રતબ્ધ થઈ ગયો. તે વિષય તેનો પોતાનો જ લખેલો તેને જણાયો. કેટલાક દિવસ પહેલાં એક રાત્રિએ પુષ્કળ થાક લાગવાથી તેને સારી પેઠે નિદ્રા આવી હતી. તે સમયે તેને એવું સ્વપ્ન આવ્યું હતું કે સેન્ટ જેમ્સ ગેઝેટ માટે અમુક મને અમુક વિષય લખવાના વિચારો રચ્યા હતા, અને તે પ્રમાણે તે વિચારો લખી કાઢી એ તે વિષયને ટપાલમાં નાંખ્યો હતો. સવારે બપોરે તે જાગ્યો હતો ત્યારે આ વાત તેને યાદ આવી હતી, અને તેથી પોતાના સ્વપ્નના વિચારોને કોઈ અનુકૂળ સમયે લખી કાઢવા તેણે ધાર્યું હતું. પણ તે વિષયને આ પ્રમાણે છપાયેલા જોઈને તેના આશ્ચર્યનો પાર રહેા નહિ.

કેફિટના જેવી ઉંઘમાં કામ કરવાની કોઈ કોઈ મનુષ્યમાં શક્તિ હોય છે. કેટલાક ઉંઘમાં ઉઠે છે, અને ઉત્તમ પ્રદારનાં ચિત્રો કાઢે છે. કેટલાક કઠિન વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરે છે, અને જાગે છે, ત્યારે તે સર્વ તેમને યાદ હોય છે. કેટલાક, દિવસે આંધુરા રહેલા થયો, રાત્રિએ ઉઠી ઉંઘમાં પૂરા કરે છે. આશ્ચર્ય જેવું તો એ છે કે આ લોકો નિદ્રામાં બપોરે કામ કરે છે ત્યારે તેમને દીવાની જરૂર પડતી નથી. તેઓ અધારામાં દિવસના અજવાળામાં કામ કરતા હોય તેની પેઠે કામ કરે છે.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જોવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* સર્વોત્તમ ઉત્તતિને માટે તત્ત્વવિચારસમાન શ્રેષ્ઠ સાધન આ જગતમાં અન્ય એક પણ નથી.

* સર્વોત્તમ ઉત્તતિ એટલે શું ? સર્વોત્તમ વસ્તુકે યવું, એનું નામ સર્વોત્તમ ઉત્તતિ છે, અને સર્વવું કારણ જે પરમતત્ત્વ અથવા બ્રહ્મ છે, તે જ સર્વોત્તમ વસ્તુ હોવાથી પરમતત્ત્વ અથવા બ્રહ્મરૂપ યવું, એનું નામ સર્વોત્તમ ઉત્તતિ છે.

* આ સર્વોત્તમ ઉત્તતિને અનુભવ કરાવનાર અનેક સાધનોમાં તત્ત્વવિચાર એ જ સર્વોત્તમ સાધન છે, એમ સર્વ સંપ્રદાયો અને સંતુરણો દિગ્ધિમ વગાડીને વદે છે.

* યોગ, ભક્તિ વગેરે વિવિધ સાધનો સમર્થ સાધનો નથી, એમ કહેવાનું, તત્ત્વવિચાર નથી, પરંતુ તે સાધનોમાંથી વિચારના અંશને કાઢી લેા, અને તમને તત્ત્વકાળ સ્પષ્ટ થશે કે તેઓ પ્રાણુવિનાના દેહજેવાં યદ્ય રહે છે. યોગ્યાદિ સાધનોનું પૂર્ણ બળ તેમાં વિચાર ભળે છે, ભારે જ જામે છે. વિચારવિના યોગ અને ભક્તિ યાંત્રિક જ યદ્ય રહે છે.

* આમ સર્વ સાધનો વિચારની અપેક્ષા રાખતાં હોવાથી, વિચાર જ જેનો આદિ, મધ્ય અને અંત છે, એવો તત્ત્વવિચાર સર્વ સાધનોમાં શિરોમણિ હોય, એમાં આશ્ચર્ય-જેવું શું છે ?

* તત્ત્વવિચાર એટલે શું ? હું બ્રહ્મ છું, એ પ્રકારના વિચારમાં ત્રિધિતિ, એ તત્ત્વ-વિચારનું સ્વરૂપ છે.

* હું બ્રહ્મ છું, એમ બોલવાથી અને જિયારવાથી સર્વોત્તમ ઉત્તતિ શી રીતે થાય ?

* આ ઉત્તતિ માનસશાસ્ત્રના મહત્ત્વ નિયમનુસાર થાય છે, અને તે નિયમ આ છેઃ મનુષ્ય જે ક્ષણે જેનું જ્ઞાન કરે છે, તે વસ્તુના આકાર તે ક્ષણે તેનું મન થાય છે, અને જે વસ્તુના આકાર મત થાય છે, તે વસ્તુના સુષુપ્તપ્રમાણની સ્થિતિ તેના અંતઃકરણમાં પ્રકટે છે.